

**ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN
SEMPOZYUMU**

**ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN
SEMPOZYUMU**

**ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN
SEMPOZYUMU
26-27 NİSAN 2018**

İmtiyaz Sahibi
Fatih Mehmet ERKOÇ
Büyükşehir Belediye Başkanı

Genel Yayın Koordinatörü
Cevdet KABAKCI
Kültür ve Sosyal İşler Dairesi Başkanı

Genel Yayın Yönetmeni
Mustafa SEMERCİ
Kültür ve Turizm Şube Müdürü

Editör
Prof. Dr. M.Akif ÖZDOĞAN
Doç. Dr. Faruk ÇİFTÇİ
Dr. Öğr. Üyesi Fatih TİYEK
Dr. Öğr. Üyesi Veli ABA
Arş. Gör. Sezai KORKMAZ
Arş. Gör. İrfan KARA

Yayına Hazırlayan
Ömer Yalçın OVA - Mehmet CANLI

Dizgi&Mizanpaj ve Tasarım
Arş. Gör. Sezai KORKMAZ - Arş. Gör. İrfan KARA
Fikir Ajans

ISBN
978-605-4996-62-9 (Tk.) - 978-605-4996-63-6

Basım Tarihi: 2018

Yapım & Baskı: Fikir Ajans

Yönetim Yeri
Kültür ve Sosyal İşler Dairesi Başkanlığı
Kültür ve Turizm Şube Müdürlüğü
0 (344) 225 24 15 - 16

www.kahramanmaras.bel.tr

Bu eserin bütün hakları saklıdır. Kahramanmaraş Büyükşehir Belediyesinden yazılı izin alınmadan kısmen veya tamamen alıntı yapılamaz, hiçbir şekilde kopya edilemez, çoğaltılamaz, yayımlanamaz.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN
SEMPOZYUMU

ULUSLARARASI İSLÂM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU
International Symposium On Islam And Model Human

المؤتمر الدولي عن الإسلام والإنسان التّمودجيّ

26-27-28 Nisan 2018 – KAHRAMANMARAŞ

Adres:

Kahramanmaraş Büyükşehir Belediyesi Kültür Sosyal İşler Dairesi Başkanlığı
Kültür ve Turizm Şube Müdürlüğü
(0 344 223 76 71)

&

Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dekanlığı

Tel: (0344 300 27 01)–

e-mail:

islamvemodelinsansempozyumu@gmail.com

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

Sempozyumun Amacı:

Kahramanmaraş Büyükşehir Belediyesi ve Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi işbirliğinde İlahiyat Fakültesi Dekanlığının organize ettiği “İslâm ve Model İnsan” konulu uluslararası sempozyumu düzenlenmiştir.

İçinde bulunduğumuz yüzyılda insanlık neredeyse bütün değerlerini kaybetmiş ve ciddi bir buhranın içine düşmüştür. Bu durumdan Müslümanlar da farklı şekillerde nasibini almış ve Müslüman kimliği ile bağdaşmayan bir hayatın mümessilleri olmuşlardır. Bu süreç aynı zamanda Müslümanların dünya gündeminden genellikle olumsuz örneklerle hiç düşmediği bir dönemdir. Bu dönemde Müslüman toplumlar teknolojinin üreteni değil ancak tüketicisi olarak temayüz etmişler, bir taraftan israf diğer taraftan adaletsiz gelir dağılımı ile malül olma şeklinde özetlenebilecek olan bir görüntü çizerek tarihin nesnesi olmaktan kurtulamamışlardır. Bu görüntünün, Müslümanların kendi bünyelerinden ve dış etkenlerden kaynaklanan sebepleri malumdur. Bunlar üzerinde durmaksızın altını çizmemiz gereken ise İslâm’ın, modern zamanlarda ne söylediğidir. İnsan’a insan olma bilinç ve şuuru kazandıran İslâm’ın bugünün değer ve anlam dünyasında söyleyecek çok sözünün olduğu muhakkaktır.

Bu noktada İslâm’ın genel olarak insanlığa, özeldede ise Müslümanlara sunduğu değerlerin mücessem halini yansıtan “kâmil insan” figürünün yeniden ele alınması zaruri olmuştur. Kâmil insan aynı zamanda başkalarının kemaline örneklik teşkil edecek “model insan” demektir. İşte bu sempozyumun amacı, model insan tipinin yeniden inşası için nelerin yapılabileceği konusunu gündeme taşımak ve bu konuda yapılacak ilmi müzakerelere zemin oluşturmak aynı zamanda “kâmil insan” tabiriyle tarihsel vetirede karşılığını bulmuş olan “model insan”ı günümüze taşımak ve yeni nesillere bu modellik vasfını anlatmak için gerekli bilgi ve biliş seviyesini ortaya koymaktır.

Üç gün süren sempozyum programında bizlerle birlikte olan başta değerli katılımcılara ve dinleyenlere şükranlarımızı sunarız.

Sempozyum Düzenleme Kurulu

**ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN
SEMPOZYUMU**

SEMPOZYUM ONUR KURULU:

Vahdettin ÖZKAN	(Kahramanmaraş Valisi)
Fatih Mehmet ERKOÇ	(Kahramanmaraş Büyükşehir Belediye Başkanı)
Prof. Dr. Niyazi CAN	(Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Rektörü)

SEMPOZYUM DÜZENLEME KURULU:

Prof.Dr. Zekeriya PAK	(Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet Akif ÖZDOĞAN	(Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi)
Prof. Dr. H. Ezber BODUR	(Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet ÖZKARCI	(Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi)
Prof. Dr. Nuri KAHVECİ	(Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi)
Prof. Dr. İbrahim SOLAK	(Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi)
Prof. Dr. Şaban ÖZ	(Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi)
Doç. Dr. Faruk ÇİFTÇİ	(Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Fatih TİYEK	(Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Veli ABA	(Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Erol ÇETİN	(Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa KÖSE	(Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Fatih ÖZTAŞ	(Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi)
Öğr. Gör. Cemal ERGÜN	(Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi)
Öğr. Gör. Arif YÜCEL	(Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi)
Cevdet KABAKÇI	(Kahramanmaraş Büyük Şehir Belediyesi)
Celal SÜRGEÇ	(Kahramanmaraş İl Müftüsü)
Mustafa SEMERCİ	(Kahramanmaraş Büyük Şehir Belediyesi)

SEMPOZYUM SEKRETERYASI:

Arş. Gör. Sezai KORKMAZ	(Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi)
Arş. Gör. Abdurrahman KURT	(Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi)
Arş. Gör. Abdullah ŞAHİN	(Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi)
Arş. Gör. M. Halit AYAR	(Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi)
Arş. Gör. Murat YİĞİT	(Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi)
Arş. Gör. M. Kübra ÇİFTASLAN	(Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi)
Gülhan MENGÜR	(Kahramanmaraş Büyükşehir Belediyesi)
H. İbrahim ÖZDEMİR	(Kahramanmaraş Büyükşehir Belediyesi)
Harun DEDEOĞLU	(Kahramanmaraş Büyükşehir Belediyesi)
İlyas KARAGEÇEN	(Kahramanmaraş Büyükşehir Belediyesi)
Mehmet CANLI	(Kahramanmaraş Büyükşehir Belediyesi)
Ömer YALÇINOVA	(Kahramanmaraş Büyükşehir Belediyesi)

**ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN
SEMPOZYUMU**

SEMPOZYUM BİLİM KURULU:

Prof. Dr. Abdulhamit SİNANOĞLU	(Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi-Türkiye)
Prof. Dr. Abdulkadir EVGİN	(Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi-Türkiye)
Prof. Dr. Abdullah SOYSAL	(Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi-Türkiye)
Prof. Dr. Adnan DEMİRCAN	(İstanbul Üniversitesi-Türkiye)
Prof. Dr. Ahmet AK	(Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi-Türkiye)
Prof.Dr. A. Cahit HAKSEVER	(Ankara Üniversitesi-Türkiye)
Prof. Dr. Ali Osman ATEŞ	(Çukurova Üniversitesi-Türkiye)
Prof. Dr. Baki ADAM	(Ankara Üniversitesi-Türkiye)
Prof. Dr. Bilal KEMİKLİ	(Uludağ Üniversitesi-Türkiye)
Prof. Dr. Halit ÇALIŞ	(Gazi Üniversitesi-Türkiye)
Prof. Dr. Hasan ONAT	(Ankara Üniversitesi-Türkiye)
Prof. Dr. H. Ezber BODUR	(Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi-Türkiye)
Prof.Dr. Fikret KARAMAN	(İnönü Üniversitesi)
Prof. Dr. İsmail ÇALIŞKAN	(Yıldırım Beyazıt Üniversitesi-Türkiye)
Prof. Dr. Kenan ALAHERDİYEY	(Hazar Üniversitesi-Azerbaycan)
Prof. Dr. M. Akif ÖZDOĞAN	(Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi-Türkiye)
Prof. Dr. Mehmet ÖZKARCI	(Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi-Türkiye)
Prof. Dr. Murtaza KORLAELÇİ	(Ankara Üniversitesi-Türkiye)
Prof.Dr. Musa YILDIZ	(Ahmet Yesevi Üniversitesi)
Prof. Dr. Müfit Selim SARUHAN	(Ankara Üniversitesi-Türkiye)
Prof. Dr. Nasi ASLAN	(Çukurova Üniversitesi-Türkiye)
Prof. Dr. Nuri KAHVECİ	(Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi-Türkiye)
Prof. Dr. Şaban Ali DÜZGÜN	(Ankara Üniversitesi-Türkiye)
Prof.Dr. Şehmus DEMİR	(Gaziantep Üniversitesi)
Prof. Dr. Şuayip ÖZDEMİR	(Amasya Üniversitesi-Türkiye)
Prof.Dr. Temel YEŞİLYURT	(Erciyes Üniversitesi)
Prof.Dr. Turan KOÇ	(Sabahattin Zaim Üniversitesi)
Prof.Dr. Yakup CİVELEK	(Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)
Prof.Dr. Yusuf DOĞAN	(Cumhuriyet Üniversitesi)
Prof. Dr. Zekeriya PAK	(Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi-Türkiye)
Prof. Dr. Recep ARDOĞAN	(Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi-Türkiye)
Prof. Dr. Şaban ÖZ	(Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi-Türkiye)
Doç. Dr. Ahmed TUAMA HALEBÎ	(Katar Üniversitesi- Katar)
Doç. Dr. Ahmet ÖZ	(Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi-Türkiye)

**ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN
SEMPOZYUMU**

Doç. Dr. Faruk ÇİFTÇİ	(Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi-Türkiye)
Doç. Dr. Hamza KARAOĞLAN	(Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi-Türkiye)
Doç. Dr. İbrahim ÇETİNTAŞ	(Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi-Türkiye)
Doç. Dr. İzzet SARGIN	(Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi-Türkiye)
Doç. Dr. Muhammed Abdurrezzak b. Esved	(Abdurrahman b. Faysal Üniversitesi- S. Arabistan)
Doç. Dr. Muhammed Tacuddin Mustafa et-TİBÎ	(İbn Haldun Üniversitesi- Cezayir)
Doç. Dr. Mustafa KOÇ	(Balıkesir Üniversitesi-Türkiye)
Doç. Dr. Saffet KARTOPU	(Gümüşhane Üniversitesi-Türkiye)
Doç. Dr. Ahmet ABAY	(Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi-Türkiye)
Doç. Dr. Necmeddin ŞEKER	(Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi-Türkiye)
Dr. Öğr. Üyesi Alimcan BUĞDA	(Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi-Türkiye)
Dr. Öğr. Üyesi Alpaslan ALKIŞ	(Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi-Türkiye)
Dr. Öğr. Üyesi Ayşe F. EROĞLU	(Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi-Türkiye)
Dr. Öğr. Üyesi Erol ÇETİN	(Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi-Türkiye)
Dr. Öğr. Üyesi Fahri HOŞAB	(Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi-Türkiye)
Dr. Öğr. Üyesi Fatih ÖZTAŞ	(Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi-Türkiye)
Dr. Öğr. Üyesi Fatih TİYEK	(Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi-Türkiye)
Dr. Öğr. Üyesi Feyza Betül KÖSE	(Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi-Türkiye)
Dr. Öğr. Üyesi Halit ÇİL	(Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi-Türkiye)
Dr. Öğr. Üyesi İbrahim BAZ	(Şırnak Üniversitesi-Türkiye)
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa ÇOBAN	(Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi-Türkiye)
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa GENÇ	(Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi-Türkiye)
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa KÖSE	(Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi-Türkiye)
Dr. Öğr. Üyesi Necati DEMİR	(Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi-Türkiye)
Dr. Öğr. Üyesi Veli ABA	(Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi-Türkiye)
Dr. Elmar MUSTAFAYEV	(Hazar Üniversitesi-Azerbaycan)
Dr. İsmâ İDÛ	(Paris Üniversitesi-Amerika)
Dr. Muhammed ESVED	(Demmâm Üniversitesi, Suudi Arabistan)
Dr. Muhammed SIDDIK	(Paris Üniversitesi, Fransa)
Dr. Reşad HUSEYNOV	(Hazar Üniversitesi-Azerbaycan)

YABANCI UYRUKLU KONUŞMACILAR

Dr. Mesut Cevher	Muhammed Said el-MECD
Prof. Dr. Galib Sayılov	Dr. Abdulcevad HARDAN
Dr. Serkut Mustafa DABBAGH	يوسف سُمانا (Youssoufa SOUMANA)
Dr. Mahmut NEFİSE	مصطفى انجاي (Mustafa ENCA Y)

**ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN
SEMPOZYUMU**

SEMPOZYUM KONULARI:

- Kur'ân-ı Kerim'de Model İnsan
Model İnsan Oluşturmada Kur'ânî Yöntem
Model İnsan Olarak Hz. Peygamber
Nebevî Düşünce Zemininde Model İnsan
Sahabenin Model Olma Özelliği
İslâm Hukuk Normları ve Model İnsan
Kelâmî Düşünce de Model İnsan
Mezhepler Tarihinde Model İnsan
Tasavvuf Düşüncesinde Model İnsan: İnsan-ı Kâmil Anlayışı
Toplum ve Model İnsan
Din Psikolojisi Perspektifinden Model İnsan
İslâm Felsefesinde Model İnsan
Batı Felsefesinde Model İnsan
Doğu- Batı Düşüncesinde Model İnsan Ayrımı
Modern Dünyada İnsanlık Bunalımı
Teolojik Ahlak Düşüncesi Bağlamında Model İnsan Betimlemesi
İslam Eğitim Bilimleri ve Tarihinde Model İnsan
Modern Eğitim Anlayışının Model İnsan Sorunu
Türk-İslâm Sanatında Model İnsan
İslâm Bilim Literatüründe Model İnsan
İslâm Edebî Metinlerinde Model İnsan
Türk İslâm Edebiyatında Model İnsan

**ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN
SEMPOZYUMU**

İÇİNDEKİLER

MURÂBITLAR DÖNEMİNDE MAĞRİB VE ENDÜLÜS'Ü BİRLEŞTİREN BÜYÜK LİDER YUSUF B. TAŞFİN (ö. 1106)	
Doç. Dr. Adnan ADIGÜZEL	16
HUZURLU BİR TOPLUM VE GÜÇLÜ BİR DEVLETİN İNŞASINDA MODEL İNSAN : HZ. PEYGAMBER (s)	
Prof. Dr. Adil YAVUZ	26
KİŞİLİK İNŞASINDA USTA-ÇIRAK İLİŞKİSİNİN ÖNEMİ	
Prof. Dr. Ali BULUT	39
HZ. PEYGAMBER'İN SAHÂBEYİ SONRAKİ NESİLLERE MODEL OLARAK HAZIRLAMASI	
Dr. Öğr. Üyesi Sabri ÇAP	46
İMAM NEVEVÎ'NİN “KIRK HADİS”ADLI ESERİNİN MODEL İNSAN YETİŞTİRMEDEKİ YERİ	
Doç. Dr. Muammer BAYRAKTUTAR	60
İSLAM MEZHEPLERİ BAĞLAMINDA İMAM MATÜRİDİ'YE GÖRE “MODEL İNSAN”	
Prof. Dr. Mehmet DALKILIÇ	73
VAHYİN İMAN BAĞLAMINDA İNSANI İNŞASI (HZ. MUHAMMED ÖRNEKLİĞİNDE)	
Dr. Öğr. Üyesi Furat AKDEMİR	83
KUR'ÂNÎ DUALARDA İNSAN MODELİ	
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Nurullah AKTAŞ	102
KUR'AN'IN MODEL LİDER OLUŞTURMA METOTLARI	
Dr. Öğretim Üyesi Mesut Cevher	115
ÇALIŞMA AHLAKINDA ROL MODEL OLARAK HZ. MUHAMMED	
Doç. Dr. Mustafa Özkan	126
DİN EĞİTİMİNDE ROL MODEL ELEŞTİRİSİ	
Dr. Öğr. Üyesi Ramazan DİLER	132
İMAM MATÜRİDİ'YE GÖRE MODEL İNSAN OLMANIN ÖNÜNDEKİ ENGELLER	
Prof. Dr. Ramazan BİÇER	141
ÇAĞDAŞ DÜNYADA YENİ İSLAM LİDER-MODELİ	
Prof. Dr. Galib Sayılov	147
KUR'AN'DA MODEL İNSAN OLARAK HZ. EYÜB VE HZ. YA'KÛB: SABIR VE TEVEKKÛL ÖRNEĞİ	
Dr. Öğr. Üyesi Recep Önal	150
ALİYA'NIN PERSPEKTİFİNDEN HAREKETLE YENİ BİR MEDENİYET HAMLESİ İÇİN İDEAL İNSAN	
Öğr. Gör. İsmail GÖKTÜRK	162

**ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN
SEMPOZYUMU**

KUR'ÂN'IN LİDER MODEL İNSANI İNŞASI	
Dr. Öğr. Üyesi İskender ŞAHİN	172
MODEL İNSANDA OLMASI GEREKEN ÖZELLİKLER VE BUNLARIN MODEL TOPLUMUN OLUŞMASINA TESİRLERİ	
Prof. Dr. Adem DÖLEK	182
SAVAŞLARDAKİ UYGULAMALARI BAĞLAMINDA HZ. PEYGAMBER'İN ÖRNEKLİĞİ	
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa Necati BARIŞ	189
KUR'ÂN'DA OLUMSUZ ÖZELLİKLERİ ANLATILAN İNSAN İLE HALİFE OLUŞU ARASINDAKİ DİYALEKTİK İLİŞKİ	
Dr. Öğr. Üyesi Yakup BIYIKOĞLU	200
KUR'AN'IN İNŞA ETTİĞİ ROL MODEL İNSANLAR: RAHMANIN KULLARI	
Dr. Öğr. Üyesi Ahmet GÜL	213
MODEL İNSAN OLARAK HZ. PEYGAMBER'İN SUÇLULARI EĞİTMEDE KULLANDIĞI USÜLLER	
Dr. Osman Nedim YEKTAR	219
İSLAM DÜŞÜNCE TARİHİNDE İNSAN MODELLERİ	
Prof. Dr. Abdulhamit SİNANOĞLU	242
HZ. PEYGAMBER'İN HAYATINDA İNZİVA VE TOPLUMSAL DÖNÜŞÜM	
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa Salim GÜVEN	249
İMAM MÂTURÎDİ'DE “ADALET” KAVRAMININ MODEL İNSANIN OLUŞUMUNDAKİ KATKISI	
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet TÖZLUYURT	266
ROL MODEL OLARAK ŞAHSİYET OLARAK HZ. PEYGAMBER'İN (S.A.) ÖRNEKLİĞİ	
Prof. Dr. Ahmet YILDIRIM	276
MODEL İNSAN OLUŞTURMADA KUR'AN'DAKİ PEYGAMBER KISSALARI	
Dr. Öğr. Üyesi Avnullah Enes ATEŞ.....	286
DİHLEVİ'YE GÖRE MODEL İNSAN OLARAK PEYGAMBERE DUYULAN İHTİYAÇ	
Doç. Dr. Mehmet İLHAN	295
“İNSAN ÖLÜNCE DÜNYADAKİ EYLEMLERİ BİTER; ÜÇ TİP HARİÇ” HADİSİNDEN HAREKETLE, MODEL İNSAN	
Doç. Dr. Mustafa IŞIK	301
SAHÂBENİN MODEL İNSAN OLMASI BAĞLAMINDA ABDURRAHMAN B. AVF ÖRNEĞİ	
Doç. Dr. İsmail PIRLANTA	307
HADİSLERDE İNSAN VE İNSANİYET MEFHUMU	
Dr. Öğr. Üyesi Fahri HOŞAB-Arş. Gör. Abdurrahman KURT	316

**ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN
SEMPOZYUMU**

MODEL EŞ OLARAK HZ. PEYGAMBER (SAV)	
Dr. Öğr. Üyesi Orhan YILMAZ	323
BİR MODEL OLARAK MANEVİ DANIŞMAN HZ. PEYGAMBER'İN TERAPÖTİK AÇIDAN ETKİ DEĞERİ: HADİS İLMİ BAĞLAMINDA PSİKO-TEOLOJİK ANALİZLER	
Dr. Öğr. Üyesi Veli ABA	332
ÖĞRENME YÖNTEM VE TEKNİĞİ OLARAK KUR'AN'DA ROL MODEL	
Prof. Dr. Zülfikar Durmuş- Arş. Gör. Havva Özata	338
EVRENSEL BİR ÖĞRETİ: BAŞKALARINA KARŞI SORUMLULUK TAŞIMAK -Â-i İmrân 75. Ayet Çerçevesinde-	
Prof. Dr. Mustafa Doğan KARACOŞKUN - Doç. Dr. Halil ALDEMİR	346
FELSEFİ BİR BAKIŞ AÇISIYLA MODEL İNSAN MODEL DEVLET TEORİSİ	
Prof. Dr. Mustafa Doğan KARACOŞKUN - Dr. Öğr. Üyesi Muharrem ŞAHİNER	353
ROL MODEL BİR MÜFESSİR OLARAK MEHMET AKİF	
Doç. Dr. Ahmet ÖZ	361
KUR'AN'IN BİREYE VE TOPLUMA KAZANDIRDIĞI AHLAKİ DEĞERLER	
Doç. Dr. Ahmet ABAY	371
İLAHİYAT FAKÜLTESİNDE OKUYAN KIZ ÖĞRENCİLERİN ROL MODEL ALGILARI -AMASYA ÜNİVERSİTESİ İLAHİYAT FAKÜLTESİ ÖRNEĞİ-	
Prof. Dr. Şuayip ÖZDEMİR - Dr. Öğr. Üyesi Ayşegül GÜN	386
DİNİ REHBERLİKTE TEMSİL SORUNU	
Doç. Dr. Necmettin ŞEKER	398
ALİYA İZZETBEGOVİÇ'DE DOĞU BATI ALGISİ	
Doç. Dr. Hüseyin ÖZTÜRK – Doç. Dr. Cengiz ÖZMEN	411
ÖRNEK MÜSLÜMAN AKŞEMSEDDİN VE İSTANBUL'UN FETHİNDEKİ ROLÜ	
Dr. Öğr. Üyesi Muhammed Ali YILDIZ	417
VAHYİN MODELLİK MİSYONU YÜKLEDİĞİ HZ. MUHAMMED'İN KUR'AN OKUMAYA ATFETTİĞİ ANLAM ÇERÇEVESİ	
Halil ÇELİK	424
MODEL İNSAN MÜFTÜ HAFIZ ALİ EFENDİ: ALİ GÖRGEL	
Yıldırım ALKIŞ	435
HER YÖNÜYLE MODEL BİR İNSAN: HZ. PEYGAMBER (SAV.)	
Ali MARAŞLIGİL	442
İNSANIN ROL MODEL İHTİYACI VE TASAVVUFTAKİ MÜRŞİDİ KÂMİLİN FONKSİYONU	
Doç. Dr. İbrahim Baz	452
“دور المؤسسات العلمية في عهد الممالك الإسلامية بالغرب الإفريقي في بناء الإنسان النموذجي” يوسف سمانا	458

**ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN
SEMPOZYUMU**

”التعليم الإسلامي والتعليم العلماني في غرب إفريقيا: صراع الهوية وإشكالية بناء نموذج الإنسان الجيد“ مصطفى انجاي	470
HZ. PEYGAMBER’İN EĞİTİM METODU	
Celal SÜRGEÇ	476
AHLÂK-HUKUK BÜTÜNLÜĞÜ İLE SAHÂBEDE MODEL İNSANLIK	
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa GENÇ.....	481
ŞEYH EBU'L-HASAN EL-HARAKÂNÎ'YE GÖRE MODEL İNSANIN TEMEL VASIFLARI	
Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Emin SEYHAN	493
İSLÂM AİLE HUKUKUNDAN HAREKETLE AİLEDE İDEAL EŞ MODELİ	
Dr. Öğr. Üyesi Yılmaz FİDAN – Arş. Gör. Hüseyin ALTINTAŞ	506
TESLİMİYET BAĞLAMINDA ARKETİP OLARAK SAHABE	
Doç. Dr. Abdullah ÜNALAN	516

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

TAKDİM

Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi ve Kahramanmaraş Büyükşehir Belediyesi işbirliğinde “İslâm ve Model İnsan” konulu Uluslararası Sempozyum 26-28 Nisan tarihleri arasında düzenlenmektedir. Üç gün sürecek olan geniş katılımlı sempozyumumuz, İslâm’ın öngördüğü ve tasarladığı model insan ve kavram arayışlarına önemli ışık tutacağına gönülden inanmaktayım.

İçinde bulunduğumuz yüzyılda insanlık neredeyse pek çok değerlerini kaybetmiş ve ciddi bir buhranın içine düşmüştür. Bu durumdan müslümanlar da farklı şekillerde nasibini almış ve müslüman kimliği ile bağdaşmayan bir hayatın mümessilleri olmuşlardır. Bu süreç aynı zamanda müslümanların dünya gündeminden genellikle olumsuz örneklerle hiç düşmediği bir dönemdir. Bu dönemde müslüman toplumlar teknolojinin üreteni değil ancak tüketicisi olarak temayüz etmişler, bir taraftan israf diğer taraftan adaletsiz gelir dağılımı ile ma’lül olma şeklinde özetlenebilecek olan bir görüntü çizerek tarihin nesnesi olmaktan kurtulamamışlardır. Bu görüntü, müslümanların kendi bünyelerinden ve dış etkenlerden kaynaklanmaktadır. Bunlar üzerinde durmaksızın altını çizmemiz gereken şey ise, İslâm’ın, modern zamanlarda neler söylediğidir. İnsan’a insan olma bilinç ve şuuru kazandıran İslâm’ın bugünün değer ve anlam dünyasında söyleyecek çok sözünün olduğu muhakkaktır.

Bu noktada İslâm’ın genel olarak insanlığa, özelde ise Müslümanlara sunduğu değerlerin mücessem halini yansıtan “kâmil insan” şahsiyetinin yeniden ele alınması zaruri olmuştur. Kâmil insan aynı zamanda başkalarının kemaline örneklik teşkil edecek “model insan” demektir. Model insan tipinin yeniden inşası için nelerin yapılabileceği konusunu gündeme taşımak ve bu konuda yapılacak ilmi müzakerelere zemin oluşturmak aynı zamanda “kâmil insan” tabiriyle tarihsel vetirede karşılığını bulmuş olan “model insan”ı günümüze taşımak ve yeni nesillere bu modellik vasfını anlatmak için gerekli bilgi ve biliş seviyesini ortaya koymaktır.

Genelde eğitimin, özelde din eğitiminin konusu insandır. Hem eğiten hem de eğitilen varlık olması açısından insan gerçeği önem arz etmektedir. Eğitimde model insan, değiştiren, dönüştüren, insanları karakter ve davranışlarıyla etkileyen ve çevresine pozitif enerji veren merkez insandır. Bu yüzden din eğitiminde önce model bulmak, sonra model olmak esastır. Model insanlar ya yaşayan modellerden olur, ya da tarihî şahsiyetlerden seçilir.

Yaşayan modeller, kişinin benzemek istediği örnek ve model insanlardır. Benzeme daha çok davranışlarda olur. Bu yüzden eğitimde örnek olacak insanların model olabilmeleri için kendini tanıması, insanlara sevgi ile yaklaşabilmesi, hedefler belirlemesi gibi bir takım özellikleri olmalıdır.

Tarihi kahramanlar ve rol model kişilikler milletlerin tarih boyunca tâbi oldukları ve yetiştirdikleri âbide şahsiyetlerdir. Kur’an’da Hz. Muhammed (as) için kullanılan Üsve-i hasene kelimesi, insana, iyi veya kötü durumunda, üzüntü veya sevinç anlarında modellik yapma hasleti demektir.

Allah Rasûlü’nde bulunan üsve-i hasene (modellik) aslında insanların ahlakî eğitim sürecinde model arayışı özelliğini gündeme getirmektedir. İnsanlar kuralları öğrenip uygulamaktan çok, onları uygulayan örneklerle bütünleşmeyi arzularlar. Model şahsiyet, ahlâk gibi teorik bir konuda insanların işini kolaylaştıran müşahhas bir nümûnedir. İnsanlardaki etkileşim özelliği hallerin ve duyguların yansıma etkisi eğitimde modeli gerekli kılmaktadır.

Allah Rasûlü’nü Müslümanlara model olarak sunan: “Peygamber size neyi verdiyse alın, neyi yasakladıysa ondan sakının” emri, O’nun yalnız sözleriyle değil, fiil ve hareketleriyle de yol gösterici ve kendisine uyulan bir rehber olduğunu hükme bağlamaktadır.

Sempozyuma konu olan “Model İnsan” kavramı, model şahsiyet, model kavram, model ilke ve prensipler gibi sosyal ve diğer ilimlerin pek çok alanını kapsamaktadır. Bu bağlamda aşağıdaki konular ilk akla gelen örnek konulardır:

Kuran-ı Kerimin öngördüğü model insan.

Allah resulünün “üsve-i hasene” oluşu.

Sahabenin Model oluşu.

Tarihi süreçte tefsir, hadis, fıkıh, kelam, mezhepler tarihi, İslam tarihi, eğitim tarihi, eğitim bilimleri, din sosyolojisi ve felsefe gibi ilimlerde sistem kurucu alimlerin rol modelliği.

İslâm medeniyetinde iz bırakan bilginler ve onların geliştirdikleri teoriler.

**ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN
SEMPOZYUMU**

Bu tür konuların tartışılacağı sempozyumun hayırlı olmasını temenni eder, sempozyuma katkı sağlayan bilim insanlarını kutlar, sempozyuma emeği geçen herkesi tebrik ederim.

Prof. Dr. Niyazi CAN
Rektör

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

TAKDİM

Sayın Valim, Sayın Büyük Şehir Belediye Başkanım, Sayın Rektörüm, Sayın Müftüm, Çok kıymetli Protokol, değerli hocalarımız ve Öğrencilerimiz. Kahramanmaraş Büyükşehir Belediyesi ve Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi işbirliğinde İlahiyat Fakültesi Dekanlığının organize ettiği “İslâm ve Model İnsan” konulu Uluslararası sempozyumumuza hoş geldiniz.

“İslâm ve Model İnsan” konulu sempozyumumuz bir yılı aşkın çalışma sonucu üç gün sürecek bildirimlerle icra edilecektir. 40 farklı salonda 200 bilim adamının sunacakları bildirimlerle, konu enine boyuna ele alınacak ve neticede önemli tespitler ortaya çıkacaktır. Bu arada Beşyüzden fazla katılımcı başvuru yapmasına rağmen sadece 200 bildiri kabul etme durumunda kaldığımızı da belirtmeliyim.

İslâmın öngördüğü model insan ve kavramlar geçmişte önemli olduğu gibi bugün de hayatiyetini sürdürmektedir. Model insan, bireyi değiştiren, dönüştüren insanları karakter ve davranışlarıyla etkileyen ve yönlendiren mümtaz ve abide şahsiyettir.

Kur’an kıssalarının pek çoğunda peygamberlerin model vasıflarından söz edilerek Allah’ın dinler ile ortaya koymak istediği kâmil insan modeli tasvir ve tavsif edilir ve onların rol model olarak benimsenmesi ve örnek alınması istenir.

Model insan kavramı, Kurân-ı Kerim’de “üsve-i hasene” kavramı ile ifade edilir.

Kurân-ı Kerim’de *“فَدَكَانَتْ لَكُمْ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ فِي إِبْرَاهِيمَ وَالَّذِينَ مَعَهُ”* *“İbrahim ve onunla birlikte olanlarda sizin için bir takım güzel örnekler (üsve-i hasene) vardır”*, ayetiyle (Mümtehine, 60/4) Hz. İbrahim’in modelliğinden ve örnekliliğinden (üsve) bahsedilir.

“لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِي رَسُولِ اللَّهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ” *“And olsun ki Allah Resulünde sizin için pek güzel bir örnek vardır.”*, ayetiyle (Ahzab,33/21) de Allah’ın resulü Hz. Muhammed’in (as) modelliğine (üsve-i hasene) hasır ve vurgu yapılır.

Kurân-ı Kerim’i ve Allah Resulünü model alan müslümanlar, Cebeli Tarık boğazından Çin Seddine kadar olan sahayı fethetmek suretiyle bu bölgelere hem İslâm’ı hem de kurucu değerlerinin inşa edildiği medeniyetlerini götürmüşlerdir. Buralarda fen, ilim, sanat, iktisat, tıp, edebiyat, felsefe, mimari gibi muhtelif sahalarda büyük bir medeniyet kurmuşlar ve bu coğrafyaların medeniyet inşasında önemli paya sahip olmuşlardır.

Müslümanlar, yeni coğrafyalarda Helenistik kültürünün bilim ve fennine de sahip olmuş ve bu bilgilerle tepkimeye girerek kendi bünyelerine uygun bilim ve medeniyet geliştirmişlerdir. İslâm medeniyetinin bu sistem kurucu ve transfer edici özelliği altı asır sürmüştür. Daha sonra müslümanlar sistem kurucu özelliklerini kaybederek bilgi mirasını Endülüs kanalıyla Avrupa’ya devretmişlerdir. Bundan sonra da Müslümanlar Avrupa’yı taklit ve takip sürecine girmişlerdir.

Toplumlar, kültür üretebildikleri ölçüde kendilerini başka kültürlerin etkisinden koruyabilirler ve yok olmaktan kurtulurlar. Bu nedenle her toplumun model insanları ve dünya görüşleri olmalıdır. Ord.Prof.Dr. Hilmi Ziya Ülken’in de belirttiği gibi bir medeniyetin büyüklüğü kendisinden önceki veya aynı dönemdeki medeniyetlere ait model bilgileri transfer etmeleriyle doğru orantılıdır.

Günümüzde ise insanlık pek çok değerini kaybetmiş ve ciddi bir buhranın içine düşmüş, müslümanlar ise bu sıkıntılardan farklı şekillerde nasibini almış ve müslüman kimliği ile bağdaşmayan bir hayat tarzına sürüklenmişlerdir. Zaman zaman dünya kamuoyunda müslümanların, olumsuz örneklerle anılıyor olmasına son derece müteessiriz.

İslâm toplumunun içinde bulunduğu vahim durumdan kurtulması, İslam medeniyetinin bizlere sunduğu değerlerin mücessem halini yansıtan insanı kâmil şahsiyetinin yeniden ele alınması ve yaşatılması ile mümkündür.

İşte bu sempozyumda, İslâm medeniyet tarihindeki model ve abide şahsiyetler, sistem kurucu alimler ile bu kişilerin geliştirdiği kavram, teori, ilke, icat ve buluşlar ele alınarak günümüz insanının model arayışına bir ufuk ve yol açılması hedeflenmiştir.

Prof.Dr. M.Akif ÖZDOĞAN
KSÜ İlahiyat Fakültesi Dekanı

**ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN
SEMPOZYUMU**

**MURÂBITLAR DÖNEMİNDE MAĞRİB VE ENDÜLÜS'Ü BİRLEŞTİREN
BÜYÜK LİDER YUSUF B. TAŞFİN (ö. 1106)**

Doç. Dr. Adnan ADIGÜZEL*

ÖZET

Binli yılların başlarında, Sahrâu'l-Kebîr'in batısında, buradaki Müslüman Berberî kabileler arasında, Abdullah b. Yasin adlı bir fakihin çabalarıyla yeni bir dinî-siyasi hareket ortaya çıkmıştır. Tarihte Murâbitlar olarak bilinen bu hareket, kısa zamanda bölgede tamamen hâkim olmuştur. Murâbitlar XI. yüzyılın ortalarından itibaren de Mağrib'te hâkim olmuşlardır. Murâbitların Mağrib ve Endülüs'teki hâkimiyetini sağlayan lider Yusuf b. Taşfîn'dir.

Murâbitlar, Sahrâ'dan Mağrib'e geldiği dönemde (1055-1057) burada küçük şehir devletlerinden oluşan, son derece dağınık bir siyasî yapı vardı. Birçok yerde Şîî ve Haricî anlayışın hâkim olduğu bir durum söz konusuydu. Murâbitlar Mağrib'teki siyasî ve dinî dağınıklığı ortadan kaldırmışlardır. Bölge, Murâbitlar Devleti çatısı altında Sünnî-Malikî anlayışın hâkim olduğu bir coğrafya haline gelmiştir. Bu değişimde en büyük pay Yusuf b. Taşfîn'e aittir. O, 1062'ten itibaren kısa zamanda Mağrib'te Merrakeş'ten başlayarak şu andaki Cezayir'in batısından tüm Mağrib'e (Fas) kadar ele geçirmiştir.

Yusuf, 1086'da da buradaki Müslümanlara destek olmak için Endülüs'e geçmiştir. O, Endülüs Müslümanlarına yüzyılın başlarından beri özlemini duydukları büyük bir zafer hediye etmiştir. Yusuf, Zelleka Savaşı zaferiyle (1086) Endülüs Müslümanlarının gönlünde taht kurmuştur. Onun âlimlere değer vermesi, onlara danışarak hareket etmesi, elde ettiği ganimetleri Endüslü Müslümanlara bırakması, yine Endülüs Müslümanlarının birleşmesi için çaba göstermesi ve oldukça sade bir hayat yaşaması, buradaki Müslümanların sevgi ve saygısını kazanmasında en önemli unsur olmuştur. O, genel anlamda, büyük Sahrâ'da yetişmiş, İslamî hassasiyeti, vakarı, cesareti, cömertliği, sadeliği, kibirden uzak oluşu ve tevazuu ile öne çıkmıştır. Yusuf, bölgede Endülüs'ten Sahrâ'ya uzanan büyük bir devlet kurduğu halde, hayatını sadelik ve alçakgönüllülükten sapmadan devam ettirmiştir. Yine Abbasî halifesine biat etmiş ve bölgede Abbasîler adına hutbe okutmuştur.

Yusuf, Zelleka zaferi sonrasında Endülüs'e üç kez daha geçmiş ve burayı Murâbitlara bağlamıştır. O, ortaya koyduğu örnek davranış ve uygulamalarıyla elde ettiği saygınlık ve güvenle, Endülüs'ün önemli bir kısmında savaş yapmadan hâkimiyet kurmayı başarmıştır. Böylece Endülüs'te uzun süre devam eden ve Müslümanları Hıristiyanlar karşısında zayıf düşüren siyasî dağınıklık (Mulûku't-Tavâif) dönemi son bulmuştur. Yani o, onlarca küçük devletçisi Murâbitlar çatısı altına alarak birleştirmiştir. Böylece hem Mağrib'i ve hem de Endülüs'ü tek devlet çatısı altına almıştır.

Bu tebliğde, Mağrib ve Endülüs tarihinde, Müslümanlara yeniden kendilerine güven kazandıran ve düşmanlarını yenebilecek güçte olduklarını gösteren, Mağrib ve Endülüs'ü siyasî, askerî, kültürel ve dinî anlayış açısından birleştiren bir lider olan Yusuf b. Taşfîn'in insanî, ahlaki, askerî ve siyasî örnek kişiliği ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Yusuf b. Taşfîn, Murâbitlar, Endülüs, Mağrib

**Yusuf b. Tashfin (d., 1106): The Great Leader Uniting Maghrib and Andalus in the Period
of Almoravids**

ABSTRACT

In the early 1000's, in the west of Sahrâ al-Kebir, among the Muslim Berber tribes there, a new religious-political movement emerged with the efforts of a jurist named Abdullah b. Yasin. This movement, known as the Almoravids in history, was soon completely dominant in the region. From the middle of the 11th century the Almoravids became rulers in Maghrib. It was leader Yusuf b. Tashfin that led the Almoravids in Maghrib and Andalusia.

---

* Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü Öğretim Üyesi,
(adiguzela63@gmail.com / aadiguzel@ogu.edu.tr)

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

When the Almoravids first arrived in Sahara to Maghrib (1055-1057), there was a highly disorganized political structure consisting of small city states. In many places there was a situation in which Shia and the Kharijite views dominated. The Almoravids abolished the political and religious disunity in the Maghrib. The region became a geography under which the Sunni-Malik view was dominant under the State of Almoravids. The biggest share in this transformation is credited with Yusuf b. Tashfin. Starting from 1062, he annexed the Marrakesh in Maghreb, and the area from the western side of what is now Algeria to the whole Morocco.

Yusuf passed to Andalusia in 1086 to support the Muslims there. He given the Andalusian Muslims a great victory that they had longed for since the beginning of the century. Yusuf enshrined himself in the Muslims of Andalusia with the victory of the Battle of Zelleka (1086). What proved to be the most important factor in his gaining the respect and love of the Muslims there was that he respected the scholars, that he acted in consultation with them, that he left the spoils of war to Andalusian Muslims, and he tried to unite them and that he lived a fairly simple life. Growing up in the great Sahara, he came to the fore in the general sense, with his Islamic sensitivity, courage, generosity, plainness, his modesty and lack of arrogance. Yusuf lead a life without deviating from simplicity and modesty, even though he had established a great state that stretched from Andalusia to Sahara in the region. Again he proclaimed allegiance to the Abbasid caliph and had the religious sermons on behalf of the Abbasids in the region.

Yusuf passed to Andalus three more times after his victory in Zelleka and annexed it to the Almoravids. He succeeded in establishing dominance in a significant part of Andalusia without any fighting due to the prestige and confidence he had achieved with his exemplary behaviour and practice. Thus, the period of political disarray (Mulûku't-Tavâif) which had lasted for a long time in Andalusia and weakened the Muslims against the Christians ended. That is, he united the dozens of small states under the Murâbit. Thus, both the Maghrib and Al-Andalus were united under one state.

In this paper, we discuss the exemplary humanistic, moral, military and political personality of Yusuf b. Tashfin, as a leader in the history of Maghrib and Andalusia, who unified Maghreb and Andalusia in a political, military, cultural and religious sense, made the Muslims self-confident again, showing that the Muslims were strong enough to defeat their enemies.

Keywords: Yusuf b. Taşfin, the Almoravids, Andalusia, Maghrib.

GİRİŞ

Murâbitlar Devleti (1042-1147), ilk olarak Sahrâ'nın şu anda Mali Devleti sınırları içinde kalan Nijer Nehri civarında Bilâdu's-Sudan'daki (Sahrâ-yı Kebîr)¹ Müslüman kabilelerin yaşamakta olduğu bölgede, tamamen dinî hassasiyetlerden yola çıkılarak kurulmuş bir devlettir. Bu devletin kurulmasındaki en önemli kişi olan Abdullah b. Yasin, bölgedeki insanlara dinî eğitim vererek onları dinin bütün kurallarıyla hayata geçirilmesi için harekete geçirmeye çalışmıştır. Onun eğitim verdiği ve Murâbitlar² ismini verdiği kişiler bölgelerinde ahlaki ve dinî anlamdaki her türlü bozukluğa karşı mücadele etmişlerdir. Onların başarıları bölgedeki Müslümanlardan daha fazla destek almalarını sağlamış ve bu destekle güçlenen hareket, diğer Müslümanlar için de ümit olmuştur. Bu anlamda Sicilmâse ve Der'a'daki fakihler onları bölgelerine davet etmişler, Murâbitlar da bu davete icabetle Mağribu'l-Aksâ bölgesine geçmişlerdir. Murâbitlar, Mağribu'l-Aksâ'dan da yine kendilerine gelen davete icabet ederek Endülüs'e geçmişler ve buradaki Hıristiyan güçlere karşı mücadele etmişlerdir (Nâsirî, 1954: II, 11).

Murâbitların Mağrib'e geçtikleri günlerdeki komutanları Ebu Bekir b. Ömer el-Lemtûnî idi (İbn Ebî Zer', 1972: 126, 128; İbn Haldun, 2000: VI, 244; Nâsirî, II, 10, 11). Ebu Bekir b. Ömer'in kabilesi

¹ Sudan (Bilâdu's-Sudan), Moritanya'dan Mısır'ın güneyine, Kızıldeniz sahillerinden ve Hint Okyanusunun Kuzeydoğu sahillerine kadar uzanan kısmı ifade etmektedir. Bkz. (Kazvîni, 1960: 24).

² Murâbitlar hareketi, büyük Berberi kabilelerinden olan ve yetmiş kadar kolu olan Sanhâce'nin Sahrâ'daki boylarından Lemtûne, Cudâle ve Messûfelilerin desteği ile kurulmuştur. Bu kabileler, güneyde Senagal/Nijer Nehri üzerindeki Gana, kuzeyde Güney Mağrib'teki Der'a, Sicilmâse, batıda Atlas Okyanusu ve doğuda da Sudan'a doğru uzanan geniş alanda göçebe olarak yaşamaktaydılar. Bir rivayete göre Sanhâce kabilesinin ataları Himyer Araplarına dayanmaktadır. Ancak onlar uzun süre Sahrâ'da Berberilerle birlikte yaşamış olduklarından zamanla Berberileşmişlerdir. Bkz. İbnu'l-Esîr, 1987: VIII, 327-330; İbn Ebî Zer, 1972: 119, 120; Nuveyrî, 2004, XXIV, 141; *Hüelü'l-Mevşiyye*, 1979, 19, 20; İbn Haldun, 2000: VI, 152; Altundağ, 1956: VIII, 580-586.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

olan Lemtûne, savaşlarda gösterdikleri cesaret, kahramanlık ve sabırları yanında çok sayıda süvariye sahip olmalarıyla ön plana çıkmışlardır. Aynı zamanda Yusuf b. Taşfîn'in de kabilesi olan Lemtûne, VIII. yüzyıl sonlarında İslamiyet'e girmiş yöneticilik geleneği olan bir Berberî kabilesiydi (İbn Haldun, 2000: VI, 241, 242).

Murâbitlar, hâkim oldukları bölgelerde siyasi, ekonomik ve dinî bir takım değişiklikler ortaya koymuşlardır. Hâkimiyet alanlarını Gana ve Nijer'in iç kısımlarına kadar genişletmişler, başta tuz ve altın ticareti olmak üzere bütün kervan ticaretinin kontrolünü ele geçirmişler, şer'î vergiler dışındaki vergileri kaldırmışlardır (İbn Ebî Zer, 1972: 128, 129; Halife, 2003: 51; Bel, 1981: 233).³ Bu durum halkın onlara teveccühünü artıran bir unsur olmuştur.

Murâbitlar, XI. yüzyıl sonlarına doğru Yusuf b. Taşfîn liderliğinde Mağrib ve Endülüs'e hâkim olan, bölgede Sünnî-Malikî dinî anlayışın temsilcisi olan ve Abbasilere bağlılıklarını bildiren bir devlet olmuştur. Bu bağlılıklarının ifadesi olarak hutbe ve paralarında Abbasi halifesinin adına yer vermişlerdir.

1. Murâbitların Mağrib'e Gelmeleri

Murâbitlar Mağrib bölgesine gelmelerinden kısa süre sonra Dern vadisi, Nefîs, Racrâce ve Hâha gibi Mağrib'in güney kısımlarındaki birçok yeri ele geçirmişlerdir. Onlar, bazı yerleri savaşarak, bazı yerleri de anlaşma yoluyla kendilerine bağlamışlardır (Nâsırî, 1954: II, 13). Murâbitlar, 449/1057'de Mağrib'te ele geçirdikleri Ağmat'ı⁴ merkez olarak kullanmışlar (Bekrî, 1992: II, 863; İbn Ebî Zer, 1972: 129; *Hülelu'l-Mevşîyye*, 1979: 23; İbn Haldun, 2000: VI, 244, VII, 62; Nâsırî, 1954: II, 13, 14), daha sonra da Merrakeş'in olduğu mekânda kendileri için yeni bir şehir kurup burayı başkent yapmışlardır (1062).

Murâbitlar Mağrib'teki mücadelelerini sürdürerek 380/990 yılından beri bölgede hâkim olan Berberî Zenâta Kabilesinden Mağrâve ve Benî Yefren'e bağlı birçok şehri ele geçirmişlerdir.⁵ Murâbitların genel komutanı Ebu Bekir b. Ömer, 448/1056 yılından itibaren yürüttüğü askerî faaliyetlerde bazı birliklerinin başına amcasının oğlu Yusuf b. Taşfîn'i görevlendirmiştir (İbn Ebî Zer, 1972: 128; Nâsırî, 1954: II, 12). Kaynaklarda Yusuf b. Taşfîn ile ilgili ilk bilgiler bu vesileyle verilmektedir (İnan, 1990, I, 37). Bu görev esnasında Yusuf b. Taşfîn'in ortaya koyduğu başarılı performans onun kısa sürede tanınan ve ön plana çıkan biri olmasını sağlamıştır.

Murâbitlar, Mağrib bölgesine Der'a vadisi ve Sicilmâse'deki fakihler ve ileri gelenlerden bazılarının davetiyle gelmişlerdi. Dolayısıyla onlar öncelikle bu iki şehri ele geçirdiler. Onlar daha sonra da buraya komşu olan Sûsu'l-Aksâ'da hâkimiyet kurmaya başlamışlardır. Murâbitlar, daha önce burada bulunan ve Fatimîler döneminden kalan Şîî yapılanmaları ortadan kaldırmışlardır (Nâsırî, 1954: II, 13). Daha sonra da 50.000 kişilik bir orduyla Atlas Okyanusu sahilinde bugünkü Rabat yakınlarında bulunan Temesnâ merkezli bir hanedanlık olan Bergavâta'ya⁶ karşı harekâta geçmişlerdir. Bergavâta ile yapılan şiddetli savaşlara bizzat katılan Murâbitların kurucu lideri Abdullah b. Yasin, yaralanmış ve kısa zaman sonra da ölmüştür (Kâdî İyaz, 1983: VIII, 83; Bekrî,

³ Bölgedeki altın ve tuz kaynakları ve bunların nakliyle ilgili olarak bkz. Bekrî, 1992: II, 866, 867, 874, 877 vd.

⁴ Ağmat, Merrakeş'in 30 km. kadar doğusunda yer alan ve bugün de varlığını devam ettiren bir yerleşim yeridir.

⁵ Benî Yefren ve Mağrâve (990-1080), Berberî Zenâta kabilesinden, İdrisîler Devleti'nin yıkılmasından sonra Fas Merkezli olarak bölgede Tlemsen'den başlayarak Mağrib'te birçok yerde hâkim olan bir hanedanlıktı. Ailenin mensupları kendi içlerinde tam olarak birlik sağlayamamıştır. Benî Yefren ve Mağrâve'ye mensup çeşitli kişiler, çeşitli şehirlerde hâkimiyet kurmuşlardır. Murâbitlar Mağrib'e geldiklerinde, genel anlamda Kuzeybatı Atlas Okyanusu kıyıları boyunca boğaza kadar olan kısımda Bergavâta ile Akdeniz sahilleri ve iç kısımlarda da Cezâyir'e kadar olan bölgede Benî Yefren ve Mağrâve hâkimiyeti söz konusuydu. Murâbitlar 1050'li yılların sonlarında Mağrib'e gelmişler ve daha çok Yusuf b. Taşfîn'in çabalarıyla buradaki çeşitli emirleri 1080'lerin başlarına kadar tamamen hâkimiyetleri altına almışlardır. Bu konuda daha fazla bilgi için bkz. İbn Ebî Zer, 1972: 102-119; Nâsırî, 1954: II, 25-28.

⁶ Bergavâta, Hişam b. Mervan (ö. 125/743) döneminde Mağribu'l-Aksâ'da ortaya çıkmıştır. Hareketin ilk lideri Tarif, Haricilerin Sufriyye kolunun dâisi olmuş, ancak Sufriyye'nin buradaki liderinin ölümü üzerine Tamesnâ'ya yerleşmiş ve saygın bir kişi durumuna gelmiştir. Tarif'ten sonra yerine geçen oğlu Salih, kendisinin Kur'an'da bahsedilen 'Sâlihu'l-mü'minûn' (Kur'an, Tahrim, 66/4) olduğunu söylemiştir. O, İslam'daki bazı ibadetleri değiştirerek yeni kural ve uygulamalar belirlemiştir. Bu anlamda, namazı beş gündüz, beş de gece olmak üzere on vakit olarak belirlemiş, orucu Recep ayına, kurbanı 21 Muharrem'e almış, guslün sadece haram yoldan cünüp olanlar için gerektiğini bildirmiştir. Yine namazların bazılarının secdesiz, imâ ile kılınacağını, sadece son rekâta üç/beş defa secde yapmak gerektiğini söylemiş, horoz kesmeyi yasaklamış, namazlarda okunması için seksen sureli yeni bir Kur'an tebliğ etmiştir. Bkz. Bekrî, 1992: II, 819-828; İbn İzârî, 1983: I, 223-227; İbn Ebî Zer, 1972: 131-133; İbn Haldun, 2000: VI, 276-280; Nâsırî, 1954: II, 13-17. Bu konuda geniş bilgi için bkz. Adıgüzel, 2010: 1-21.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

1992: II, 863; İbn Ebî Zer, 1972: 132; *Hülelu'l-Mevşiyye*, 1979: 23; Nuveyrî, 2004: XXIV, 143; İbn Haldun, 2000: VI, 244; Nâsırî, 1954: II, 10, 11). O, ölmeden önce Murâbitların ileri gelenlerini toplayarak onlardan Ebu Bekir b. Ömer liderliğinde birlik içinde, Allah yolunda cihada devam etmelerini tavsiye etmiştir (İbn Ebî Zer, 1972: 132). Dolayısıyla Murâbitlar Devleti'nin liderliği Abdullah b. Yasin'den sonra Yusuf b. Taşfin'in amcasının oğlu Ebu Bekir b. Ömer'e kalmıştır.

2. Yusuf b. Taşfin'in Mağrib'te Murâbitlar Liderliğini Elde Etmesi ve Askerî-Siyasi Faaliyetleri

Murâbitların Mağribu'l-Aksâ'daki faaliyetlerini Abdullah b. Yasin'in yaralanması ve akabinde de ölümüne sebep olan Bergavâta üzerinde yoğunlaştırmışlardır. Ebu Bekir b. Ömer, Mağribu'l-Aksâ'da savaşı birkaç koldan birden sürdürmüştür (İbn Ebî Zer, 1972: 128; Hüseyin, 1997: 43). Yusuf b. Taşfin de onun en başarılı ve önemli komutanlarından biri olmuştur. Yusuf, kendisine fetih görevi verilen Sicilmâse'den başlayıp kuzeye doğru ilerleyerek birçok yeri almıştır. Murâbitlar Atlaslardaki Fazâz bölgesi ve Miknâse'yi ele geçirmişlerdir (452/1060). Murâbitlar bu fetihleri esnasında bölgede hâkim oldukları yerlerde bulunan Şif ve Haricî yapıları ortadan kaldırarak Mağrib'te Malikîliğin hâkim olmasını sağlamışlardır (Bekrî, 1992: II, 851-853).

Murâbitların Mağrib'te ilerlerken, Sahrâ'daki kendilerinin bağlı oldukları kabileler arasında bazı karışıklıklar çıkmıştır. Bunun üzerine Murâbitların liderliğini yürüten Ebu Bekir b. Ömer, Sahrâ'ya dönerek oradaki problemleri halletmeye karar vermiştir. O, amcasının oğlu Yusuf b. Taşfin'i Zilkade 453/Aralık 1061'de Mağrib'teki işlerin yürütülmesi için yerine vekil bırakmıştır (Nâsırî, 1954: II, 19, 20, 21).⁷ Ebu Bekir b. Ömer, Sahrâ'ya dönmeden önce eşi Zeynep'i boşayarak yerine vekil olarak bıraktığı amcasının oğlu Yusuf b. Taşfin ile evlendirmiştir. Bunu yaparken de Zeynep'in kendisiyle birlikte uzun yolculuk ve Sahrâ'daki zor şartlarına dayanamayacağını belirtmiştir.

Kayranlı bir tüccarın kızı olan ve Ebu Bekir b. Ömer'den sonra Yusuf b. Taşfin ile evlenen Zeynep, dillere destan güzelliği yanında sahip olduğu yeteneklerinden dolayı 'Sâhire' (büyüleyici kadın) olarak anılan bir kadındı (İbn İzârî, 1983: IV, 18, 21; İbn Ebî Zer, 1972: 133, 134; Nasrullah, 1985: 41-43; Nâsırî, 1954: II, 20; Carım, 1966: 29). O, Ağmat'ın Murâbitlar tarafından alınmasından önce buradaki Mağrâvîlerin liderinin eşiydi. O, aynı zamanda siyasi ve idarî kabiliyeti yüksek, bölgeyi iyi tanıyan, güzelliği ve zekâsıyla öne çıkan biriydi. Ebu Bekir b. Ömer'in onu Yusuf'la evlendirmesi konusunda yorum yapan Carım bunun sebebinin, Zeynep'in bölgeyi en ince noktasına kadar tanıyan biri olmasından kaynaklandığını ifade etmiştir. Yani o, Zeynep'i kendisine danışmanlık yapması, tavsiyelerinden istifade etmesi için Yusuf'a bırakmıştır (Carım, 1966: 28).

Yusuf b. Taşfin, Zeynep ile gayet iyi bir evlilik hayatı yaşamış, onun önerileri ve öğütlerini göz ardı etmemiştir. Yusuf'un Mağrib'teki başarılı faaliyetlerinde de Zeynep'in önemli bir rol oynadığı kabul edilmiştir (İbn İzârî, 1983: 22, 30). Sonuçta Zeynep devlet yönetiminde önemli bir yere sahip olmuştur. Bundan dolayı da o dönemde Murâbitlar Devleti'nin Zeynep tarafından yönetildiği, devletin siyasi istikametini onun belirlediği şeklinde yorumlar yapılmış, (Nuveyrî, 2004: XXIV, 146; Nâsırî, 1954: II, 21) Yusuf'un başarılarının arkasında Zeynep'in olduğu ifade edilmiştir (Nâsırî, 1954: II, 21; Carım, 1966: 29).

Yusuf b. Taşfin komutasındaki Murâbitlar yeni yerler almaya ve bölgedeki hâkimiyet alanlarını genişletmeye devam etmişlerdir (İbn Ebî Zer, 1972: 138 vd.; Nâsırî, 1954: II, 21). O, vekâleten yürüttüğü liderliği esnasında kendisine bırakılan orduyla önemli başarılar elde etmiştir.

Merrakeş şehrinin kurulması için çalışmalar devam ederken, Sahrâ'dan gelen ve Cudâle ile Lemtûne kabileleri arasında anlaşmazlık çıktığına dair haberler üzerine Ebu Bekir b. Ömer Sahrâ'ya dönme kararı almıştır. Şehrin kuruluş işini ondan sonra Yusuf b. Taşfin yürütmüştür (*Hülelu'l-Mevşiyye*, 1979: 15, 16; İbn Ebî Zer, 1972: 138, 139; İbn İzârî, 1983: IV, 18-20; Nuveyrî, 2004: XXIV, 144, 145; Toureau, 1977: III, 110, 111). Başarılı bir devlet adamı olan Yusuf b. Taşfin'in tarihe geçen en önemli icraatlarından biri Ebu Bekir b. Ömer tarafından başlatılan (453/1061) başkent Merrakeş şehrinin 1062'de inşasının tamamlanmasını sağlamak olmuştur (Nâsırî, 1954: II, 22).

Ebu Bekir b. Ömer, Sahrâ'da yaklaşık iki yıl kadar kaldıktan sonra dirlik ve düzeni sağlamıştır. Onun bölgeye dönüşü üzerine Zeynep, kocası Yusuf'a kendisini Ebu Bekir b. Ömer'in emrinde bir komutan gibi değil onun eşi konumunda biri olarak görmesi ve karşılamasını önermiştir. Yusuf'u da bu

⁷ İbn İzârî ve *Hülelu'l-Mevşiyye*'de bu tarihi on yıl sonrası olan 463/1070-1071 olarak vermiş, ancak olaylar aşağı yukarı aynı şekilde anlatılmıştır. Bkz. İbn İzârî, 1983: IV, 21 vd.; *Hülelu'l-Mevşiyye*, 1972: 25 vd.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

konuda ikna etmiştir (İbn Haldun, 2000: VI, 245; Carım, 1966: 30, 31). Yusuf da, Ebu Bekir b. Ömer'i karşılama noktasında onu atından inmeden selamlamıştır. O, bu karşılamayla düzenli ve güçlü askerî varlığı ile gövde gösterisi yapmıştır. Ebu Bekir b. Ömer, Sahrâ'ya geri dönmüş, o dönerken Yusuf b. Taşfîn, onu adeta hediyelere boğmuştur (İbn İzârî, 1983, IV, 23-25; İbn Ebî Zer, 1972: 135; Nâsırî, 1954: II, 20). Yusuf, Ebu Bekir'in vefatından sonra (468/1076) ise, Murâbitların hem fiilî hem de resmî lideri haline gelmiştir (İbn Ebî Zer, 1972: 135; İbn İzârî, 1983: IV, 26; Nuveyrî, 2004: 144; Nâsırî, 1954: II, 20).

Yusuf b. Taşfîn, kısa sürede bölgede çok önemli fetihler gerçekleştirmiş, ülkesinin sınırlarının Atlas Okyanusu'ndan Cezâyir sınırına kadar Kuzey Afrika'nın önemli bir bölümünü kapsayacak şekilde genişletmiştir (İbn İzârî, 1983: IV, 27, 29). Bu anlamda Fas şehri ve batıya doğru uzanan sahil bölgelerindeki birçok yer savaşlarla alınmıştır. Yusuf b. Taşfîn, 1063'den 1085'e kadar Fazaz, Miknâse, Tadrâ, Tamasna, Fas, Tlemsan, Melviye bölgesi, Vecde, Vehran, Venşerîs, Tanca ve Sebte gibi Kuzey Afrika şehirlerini Murâbitlar hâkimiyetine kazandırmıştır (İbn Ebî Zer, 1972: 141-143; *Hulelu'l-Mevşîyye*, 1979: 28-33; Nuveyrî, 2004: XXIV, 144; Nasrullah, 1985: 46-52; Nâsırî, 1954: II, 24 vd.; Carım, 1966: 39). O, son olarak Cebeli Tarık Boğazı'nın Mağrib kıyılarındaki Tanca ve Sebte'den başlayarak Tlemsan'a kadar uzanan kıyı şehirleri Murâbitlara bağlanmıştır (1081-1083). Burada bulunan Bergavâta, Benî Yefren ve Mağrâvî liderlerin hâkimiyetlerine son verilmiştir. Yusuf b. Taşfîn, bölgede tam olarak hakimiyet kurduktan sonra 1083'te Cezâyir'den Merrakeş'e geçmiştir (Nâsırî, 1954: II 29, 30).

Yusuf b. Taşfîn, Mağrib'te kazandığı başarılarını Murâbitların ilk merkezleri Sahrâ'daki Lemtûne, Cudâle, Messûfe ve diğer kabilelere bilgilendirici mektuplarla duyurmuştur. Yine onlara mektuplarla birlikte hediyeler de göndermiş ve kendisine destek olmalarını istemiştir. Onun çağrısı karşılık veren Sahrâ'daki kabilelerden 30.000 kişilik süvari birliği Yusuf'un askerî gücüne katılmıştır (*Hulelu'l-Mevşîyye*, 1979: 33; İbn Ebî Zer, 1972: 142).

3. Yusuf b. Taşfîn'in Endülüs'ü Murâbitlar Devleti'ne Bağlaması

Yusuf b. Taşfîn liderliğindeki Murâbitların güçlerinin zirvesine çıktığı bu dönemde Endülüs Müslümanları Hıristiyan saldırıları ve kendi aralarındaki rekabet ve düşmanlık yüzünden çok zor günler geçirmekteydiler. Endülüs'te XI. yüzyıl başlarında Endülüs Emevî Devleti'nin yıkılmasıyla (1031), Mülûkû't-Tavâif (Tâife Devletleri/Emirlikler) denilen irili ufaklı onlarca devlet/emirlik ortaya çıkmıştı. İbnü'l-Hatîb, bu durumu şu dizeleriyle mübalağalı bir şekilde ifade etmiştir (İbnü'l-Hatîb, 1316: 45; Nâsırî, 1954: II, 31):

"Hilafet kurumu tamamen dağılınca / ve her şeyiyle yok olup hiçbir iz kalmayınca"

"Her yerde, her noktada bir kral çıktı! / ve her dalda bir horoz ötmeye başladı!"

Endülüs'teki emirler, kendilerini tamamen yok etmek isteyen Hıristiyan güçlerden daha çok birbirlerini tehlike saymaktaydı. Onlar sürekli birbirlerine üstünlük sağlamak için çalışıyorlardı. Bu emirlikler çoğu kez Hıristiyanlarla anlaşmalar yapıp, onlara cizye ve haraç vererek, hatta bazen Hıristiyanlar şehir ve kalelerini vererek, diğer Müslüman emirliklere karşı onlardan yardım almaya çalışıyorlardı. Bunun sonucunda, onlar bir yandan birbirlerini zayıflatırken, diğer yandan da Hıristiyan krallıklara verdikleri haraçlarla onların daha da güçlenmesine destek olmuşlardı (Özdemir, 2013a: 74, 167-172; Nâsırî, 1954: II, 31, 34; Şeyban, 2003: 158).

Sonuçta yarım asırdan fazla süren Mülûkû't-Tavâif döneminde Müslümanların durumu günden güne zayıflamıştır. Bu durum Kuzeydeki Hıristiyan krallıkların Müslümanların topraklarını geri alma (reconquista) konusundaki heveslerini iyice kamçulamıştır. Sonuçta Müslüman emirler Hıristiyan krallar elinde oyuncak olmuşlar, yaşamalarını onların desteğine bağlı kabul etmeye başlamışlardır. İşte böyle bir dönemde Müslümanların Endülüs'teki en önemli şehirlerinden biri olan Tuleytula, 1085'de Kastilya kralı VI. Alfanso tarafından ele geçirilmiştir (Özdemir, 2012: 365; Makkarî, 1968: I, 441). Bu son kayıp Endülüs'teki genel anlamda güç dengelerinin Hıristiyanlar eline geçmesinin önemli bir aşaması olmuştur. Bu durum, Endülüs'teki Müslümanların büyük bir kaygı ve korkuya kapılmalarına sebep olmuştur. Gırnata emiri Abdullah'ın deyimiyle Endülüs'te "*biyûk bir sarsıntı*" (*recetun azîmetun*) yaratmıştır (Abdullah, 1955: 101). Bunun sonucunda Endülüslü alimler ve tâife emirlerinden bazıları yardım talebiyle Yusuf'la temasa geçmeye başlamışlardır. Onlar Hıristiyanların Müslüman halkı esir ettiklerini, camileri kiliseye çevirdiklerini ifade etmişler, Müslümanların içinde bulunduğu durumu gözyaşlarıyla anlatarak yardım talebinde bulunmuşlardır (Abdullah, 1955: 102, 103; Merrakuşî, 1963: 190; İbn İzârî, 1983: IV, 113; İbnü'l-Esîr, 1987: VIII, 447; İbn Ebî Zer, 1972:

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

143, 144; *Hulelu'l-Mevşiyye*, 1979: 33-38; Makkarî, 1968: IV, 159, 160; Özdemir, 2013b: XLIV, 222). Yûsuf b. Tâşfin, Merrakeş'e gelen Endülüs heyetini en iyi şekilde ağırlamış ve onların yardım isteğini olumlu karşılamıştır. O, ordusunun Endülüs'te bir üst kurması için Abbâdîler'in elindeki Cezîretülhadrâ'nın kendilerine tahsis edilmesini istemiş, Mu'temid b. Abbâd da Yusuf'un bu isteğini kabul etmiştir (Makkarî, 1968: I, 139).

Murâbitlar ordusu 479/1086 yılı yazında, 15 bin kişilik Murâbit süvari birliği ile Endülüs'e geçmiştir. Müslüman ve Hıristiyan orduları, Batalyevs'in yaklaşık 8 km. kadar kuzey doğusunda yer alan Zellâka ovasında buluşmuşlardır (İbnu'l-Esîr, 1987: VIII, 447; Özdemir, 2013b: 222, 223). Hıristiyanların asker sayısı konusunda 50.000'den 300.000 kadar olduğu şeklinde farklı rivayetler bulunmaktadır. M. Özdemir, İslâm kaynaklarının Hıristiyan ordusunun, Hıristiyan kaynakları da Müslüman ordusunun daha büyük olduğunu belirttiğini, ancak farklı rivayetler dikkate alındığında her bir orduda da yaklaşık 100.000 civarında asker bulunduğunun anlaşıldığını ifade etmiştir (Ballukkîn, 1955: 104, 105; *Hulelu'l-Mevşiyye*, 1979: 56; İbn Ebî Zer, 1972: 149; Özdemir, 2013b: 223; İnân, 1963: 323; Zekkâr, 2012: 184; Şeyban, 2003: 150).

Savaş 12 Recep 479/23 Ekim 1086 Cuma günü yapılmıştır (Merrakuşî, 1963: 194, 195; İbn Ebî Zer', 1972: 147; *Hulelu'l-Mevşiyye*, 1979: 59; Nâsırî, 1954: II, 41, vd.; İnân, 1997: 323; Zekkâr, 2012: 186). Savaş esnasında Yusuf, atı üzerinde sürekli olarak ordusunun safları arasında dolaşarak onlara moral vermiştir. O, askerlerini cihada teşvik etmiş, günün savaş ve şehit olarak ölmek isteyenlerin günü olduğunu söylemiştir (Nâsırî, 1954: II, 42, 43).

Bu savaşta Müslümanlar Hıristiyanlar karşısında büyük bir zafer kazanmışlardır. Kral VI. Alfonso 500 kadar askeriyle yaralı olarak kaçmış, canını zor kurtarmıştır (Merrakuşî, 1963: 190-196; İbn İzârî, 1983: IV, 116; İbnu'l-Esîr, 1987: VIII, 446, 447; İbn Ebî Zer', 1972: 143-152; *Hulelu'l-Mevşiyye*, 1979: 59-66; Özdemir, 2013b: 223; İnân, 1997: 325, 326; Zekkâr, 2012: 190, 191).

Bu "eşsiz zaferin" (Makkarî, 1968: I, 439) şahitlerinden olan Abdullah b. Bulukkîn, Zellâka'da Hıristiyanların çok ağır bir yenilgiye uğrayarak tamamen dağıldığını, çok sayıda askerlerinin öldüğünü, Müslümanların kaybının ise çok az olduğunu ifade etmiştir (Abdullah, 1955: 106). Bu zaferin önemi ve büyüklüğünü ifade etmek adına, Zellâka Zaferi, İran fethindeki dönüm noktaları olan Yermuk ve Kadisiyye zaferlerine benzetilmiştir (*Hulelu'l-Mevşiyye*, 1979: 66; Zekkâr, 2012: 191). Bu zaferden sonra Yusuf b. Taşfin'e daha önce kimseye verilmeyen bir unvan olan, "emîru'l-müslümîn" unvanı verilmiştir (İbn Ebî Zer', 1972: 149).

Bu zaferden sonra, Yusuf b. Taşfin, Mağrib ve Endülüs'teki merkezlere gönderdiği fetihnâmelerle zafer haberini bütün Müslümanlara duyurulmuştur. Müslümanlar zaferin sevinciyle Endülüs ve Mağrib'de şükür namazı kılmışlar, köleler azat etmişler, sadakalar dağıtmışlar ve bu zaferi şenliklerle, kasideler söyleyerek kutlamışlardır (Merrakuşî, 1963: 195, 196; İbn Ebî Zer', 1972: 149-151; *Hulelü'l-Mevşiyye*, 1979: 62, 63; İnân, 1997: 325, 328; Nâsırî, 1954: II, 44). Ancak Müslümanlar bu büyük zaferden gerektiği gibi yararlanamamışlardır. Yusuf, Endülüslülere birlik beraberlik içinde olmalarını tavsiye ederek ve elde edilen ganimetleri de Endülüslülere bırakarak acele bir şekilde Mağrib'e dönmüştür (Abdullah, 1955: 107; İbn İzârî, 1983: IV, 116; İbn Ebî Zer', 1972: 152; *Hulelü'l-Mevşiyye*, 1979: 65, 66; Nâsırî, 1954: II, 44; Özdemir, 2013b: 223; İnân, 1997: 327, 328; Zekkâr, 2012: 192; Şeyban, 2003: 154). İşbiliyye emîri Mu'temid Yusuf b. Taşfin'e olan saygı ve minnet duygusunun gereği olarak onu İşbiliyye'den gemiye bineceği sahile kadar uğurlamış, yalnız göndermemiştir (Nâsırî, 1954: II, 44; Şeyban, 2003: 152).

Zellâka Savaşı'nda Endülüs Müslümanları yaklaşık bir asır sonra Hıristiyanlar karşısında ciddi bir zafer kazanmışlardır. Bu zafer onlar için büyük bir moral kaynağı olmuştur. Endülüs tarihinde Müslümanların Hıristiyanlar karşısında sürekli gerilediği ve zafer konusunda hemen tüm ümitlerini kaybettikleri bir dönemde gerçekleşen bu zafer, onlara kendilerine güven ve umut kaynağı olmuştur. Böylece Müslümanların maneviyatları yükselmiş ve Hıristiyan yayılması bir süre durdurulmuştur. Bu zaferle XII. yüzyıl gibi erken bir dönemde hızla neticeye ulaşabilecek "reconquista" hareketinin XV. yüzyıl sonlarına kadar gecikmesi sağlanmıştır. Diğer yandan bu savaşla Yusuf b. Taşfin, Endülüs askerî gücünü tanıma imkânı bulmuş ve Endülüs'te gördüğü ortamdaki dolaylı da burayı kendi devletine bağlama fikri şekillenmeye başlamıştır (*Hulelu'l-Mevşiyye*, 1979: 66; Özdemir, 2013b: 223).

Yusuf'un Mağrib'e dönüşünden bir süre sonra Alfonso yeniden Müslümanların şehir ve kalelerine saldırıya başlamıştır. Bu anlamda Hıristiyanların ele geçirdikleri Liyyît Kalesi Alfonso VI tarafından bir üs olarak kullanılmaktaydı. Bu kaleden Müslümanlara yönelik saldırılara karşı

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

koymakta ve kaleyi ele geçirmekte aciz kalan Endülüs Müslümanları Zellâka Zaferinden iki yıl sonra 481/1088'de Yusuf b. Taşfin'e bir heyet göndererek yeniden yardım istemişlerdir. Yardım talebinde bulunan Endülüslü emirlerden Mu'temid b. Abbad, Yusuf'a bu işin önemini, Abdullah b. Bulukkîn'in ifadesiyle, "*abartılı bir şekilde (azzame lehu şe'ne Liyyît)*" anlatmış, bu kale alınmadan Müslümanların Endülüs'te rahat edemeyeceklerini söylemiştir. Sonuçta Yusuf Endülüs'e ikinci kez geçmeye ikna edilmiştir (Abdullah, 1955:108; *Hulelu'l-Mevşiyye*, 1979: 66-68; Nuveyrî, 2004: XXIV, 147; Zekkâr, 2012: 195-197; Şeyban, 2003: 154, 155). Bu çağrı üzerine Yusuf, Endülüs'e ikinci kez geçmiş, Endülüslü emirlere kendisiyle birlikte bu savaşa katılmaları konusunda çağrıda bulunmuş ve Liyyît kalesine gelmelerini istemiştir. Endülüslü çok sayıda emirin de desteğiyle, Rebîulevvel 481/Haziran 1088'de içinde 1000 şövalye ve 12.000 kadar diğer askerin bulunduğu Liyyît Kalesi kuşatılmıştır (İbn Ebî Zer', 1972: 152). Bu kale alınmamış, ancak Alfonso VI de bu şekilde kalenin kendi işlerine de yaramayacağı görerek kaleyi tahliye etmiştir. Yusuf, burada kaldığı dört aylık dönemde Endülüs'teki dağınıklığı, emirler arasındaki rekabeti, âlimlerin onlardan ve kendisinden beklentilerini daha yakından müşahede etmiştir (Abdullah, 1955: 112, 113; Merrakuşî, 1963: 195, 196; İbn Ebî Zer', 1972: 153; Zekkar, 2012: 201; Şeyban, 2003:155). Bu dönem onun Endülüs'ü Murâbitlara bağlanması için karar vermesini sağlayan bir tanıma dönemi olmuştur. Buradaki birbirini çekememe, ihanet, bölünmüşlük ve düşmanca rekabetten (Merrakuşî, 1963: 196, 197; İbn Ebî Zer, 1972: 153) rahatsız olan Yusuf Taife emirlerini ortadan kaldırıp bölgeyi tamamen Murâbitlara bağlamaya karar vermiştir. Ancak bu işe girişmeden önce bu konuda fetva alma yoluna gitmiştir. O, bu fetvayı almak için Bağdat'a bir heyet göndermiştir. O, elçileri vasıtasıyla Bağdat'taki muhataplarına Endülüs'teki durumu ve burayı Murâbitlara bağlamak istediğini anlatmış ve karşı çıkan Müslüman emirliklerle savaşmak konusunda fetva istemiştir. İçinde Gazali ve Turtûşî gibi isimlerin de yer aldığı bir grup âlim bu konuda olumlu fetva vermiş, bu işi yapmanın aynı zamanda onun görevi olduğu ifade etmişlerdir (Nuveyrî, 2004: XXIV, 150; Özdemir, 2013a: 193, 194; Zekkâr, 2012: 201-206; İnan, 1990: I, 530-533; Şeyban, 2003: 155).

Yusuf, 1090'da üçüncü kez Endülüs'e geçti ve ilk önce Hristiyanlar tarafından alınan önemli şehirlerden Tuleytula'yı bir müddet kuşattı. Daha sonra kuşatmayı kaldırarak Gırnata ve Mâleka'dan başlayarak Endülüs şehirlerini almaya başladı. Yusuf b. Taşfin bu arada, Endülüs'teki Mulûku't-Tavâif liderlerine mektuplar göndererek kendisine tabi olmalarını istemiştir. O, çağrısına uymayanlarla savaşmaya başlamış ve ele geçirdiği bazı emirleri de Mağrib'e sürgün etmiştir (İbn Ebî Zer', 1972: 154, 155; İbn İzârî, 1983: IV, 120, 121; İbnu'l-Esir, 1987: VIII, 448; Nuveyrî, 2004: XXIV, 147, 148; İbn Haldun, 2000: IV, 205, 206, 208, 209; Şeyban, 2003: 156).

Yusuf'un ilerleyen yaşındaki bu çalışmalar onun ölümüne kadar sürmüş ve kendisinden sonra bu işi oğlu Ali de devam ettirmiştir. O, Endülüs'ün Murâbitlara bağlanması için 497/1104'te dördüncü kez Endülüs'e geçmiştir. Bu geçişinde de VI. Alfonso'nun Kastilya ordusuyla karşı karşıya gelmiş ve onu bir kez daha hezimete uğratmıştır. Burada daha önce işgal edilmiş olan Belensiye yeniden Müslümanların eline geçmiştir. Sonuçta uzun bir sürede de olsa Endülüs İbn Hûd'un hâkimiyetindeki Sarakusta dışında önemli ölçüde Murâbitların eline geçmiştir.

Bu arada Yusuf b. Taşfin, Endülüs'e son seferi esnasında oğlu Ali'yi Kurtuba'da veliaht ilan etmiş, onun için önce Endülüs'te akabinde de Mağrib'te biat almıştır. Ölmeden önce oğlu ve veliahtı olan Ali'ye, "*Dern bölgesi insanına, Musâmide ve Ehl-i kibleye yumuşak davranmasını, Endülüs'te Mulûku't-Tâife'den kalan son devlet olan Benî Hûd'a dokunmamasını, onların Müslümanlarla Hristiyanlar arasında tampon olarak kalmaya devam etmesini ve son olarak da Kurtubalılara karşı iyi-bağışlayıcı olmasını*" istemiştir. Endülüs'ten dönüşünden kısa zaman sonra hastalanarak 1 Muharrem 500/2 Eylül 1106'da yüz yaşında Merrakeş'te vefat etmiştir (Hulelu'l-Mevşiyye, 1979: 82, 83; İbn Ebî Zer', 1972: 157; Nuveyrî, 2004: XXIV, 150; İnan, 1990: *Asru'l-Murâbitîn*, I, 54, 57; Şeyban, 2003: 163).

4. Yusuf b. Taşfin'in Kimliği

Yusuf b. Taşfin, büyük Sanhâce kabilesinin Sahrâ'daki Lemtûne kolundadır. Onun hakkında Himyer'e kadar uzanan bir soy kütüğü rivayet edilmiştir. Annesi, babasının amcasının kızı Fatıma'dır. Yani annesi de babası Taşfin gibi Lemtûne kabilesindedir. O, Sahrâ bölgesinde yaşayan bir ailenin çocuğu olarak 400/1009'da doğmuştur (İbn Ebî Zer, 1972: 137). Ailesi Sanhâce kabileleri içinde liderlik makamında olan ailelerdendi. Murâbitlar hareketi siyasi ve idarî olarak güçlenmeye başlayınca

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

da geleneksel olarak siyasi tecrübesi olan Lemtûne kabilesi liderleri askerî birliklere komutanlık yapmışlar ve bu işi başarıyla yürütmüşlerdir.

Yusuf'un ilk yetişme çağının geçtiği dönemde Sahrâ'da eğitim imkânları çok kısıtlı olduğundan onun eğitimi vaaz ve nasihatlerden elde ettikleriyle sınırlı kalmıştır. O, Arapça yazma ve konuşmayı bilmeyen, sadece konuşulanı anlayacak kadar Arapça bilen, yaşadığı bölgedeki yerel dili konuşan ve yanında iki dili de bilen kâtip bulduran biriydi (İbn İzârî, 1983: IV, 113; İbn Hallikan, 1948: VI, 112, 113; Nâsırî, 1954: II, 33).

Yusuf b. Taşfîn, sade bir hayat yaşamıştır. Endülüs'te İsbiliyye'de ağırlandı, içinde gemilerin yüzdüğü ırmak akan, çarşı, sokak ve evlere hayran kalmıştır. Yine alışık olduğu sade hayata karşı Endülüs'te kendisine sunulan yiyecekler, sunum yapılan mekân ve tabaklar onu başka bir dünyanın yaşam tarzıyla karşı karşıya getirmiş ve onu şaşırtmıştır. Bu yaşam tarzı onun tarafından gereğinden fazla lüks olarak kabul edilmiştir (İbn İzârî, 1983: IV, 119, 120; Nuveyrî, 2004: XXIV, 148).

Yusuf fiziksel özellikleri bakımından orta boylu, esmer, parlak tenli, yakışıklı, zayıf, sesi ince bir kişi olarak tarif edilmiştir. Karakter olarak cesareti, cömertliği, dâhiliği, sakinliği, dindarlığı, ibadetlere düşkünlüğü, adaleti, hayâsı ve takvasıyla tanınan güzel ahlaklı bir kişi olduğu ifade edilmiştir. O, tevazu sahibi biri olarak hayatı boyunca deve yününden yapılmış elbise giymiş, genellikle deve eti ve sütüyle beslenmiş, ekmek olarak arpa ekmeği yemiştir. O, fakihleri, âlimleri, salihleri seven, onlara destek olan, onların öneri ve uyarılarını dinleyen biriydi. O, hayatı boyunca dinî bir zorunluluk olmadıkça affedici olmayı tercih etmiştir (İbn İzârî, 1983: IV, 124; *Hülelü'l-Mevşiyye*, 1979: 82; İbnu'l-Esir, 1987: *el-Kamil*, VIII, 330, IX, 99; İbn Hallikan, 1948: VI, 112, IX, 99; İbn İzârî, 1983: IV, 46; İbn Ebî Zer, 1972: 87, 136, 137; Nuveyrî, 2004: XXIV, 150; Nâsırî, 1954: II, 21).

Yusuf, birden fazla evlilik yapmış ve bu evliliklerinden Ali (kendisinden sonraki devlet başkanı), Temîm (Zellâka Savaşı günlerinde ölmüştür), Ebû Bekir, Muaz, İbrahim ve Muhammed adında oğullarıyla Kûne ve Rukiye adlı kızları olmuştur (İbn Ebî Zer, 1972: 138; Nasrullah, 1985: 37, 38).

SONUÇ

Murâbitlar Hareketi ve kurulan Murâbitlar Devleti, Mağrib ve Endülüs'te Müslümanların öncelikle siyasi ve askerî anlamda yeniden toparlanmasını sağlamıştır. Müslümanların en zayıf olduğu, en ücra köşede yaşayan insanların fakih Abdullah b. Yasin'in verdiği eğitimle birlik beraberlik içinde ve sabırla cihadiyle önce kendi bölgeleri Sahrâ'da, ardından da Mağrib ve Endülüs'te önemli, güçlü ve tarihin akışını değiştiren bir yapı oluşturmuştur. Murâbitların çabalarıyla bölgede Müslümanlar çok geniş bir alanda tek bir devlet çatısı altında birleşmişlerdir. Yine bölgedeki ekonomik, sosyal ve askerî gücün birleşmesiyle büyük bir güç ortaya çıkmıştır.

Murâbitlar Devleti'nin Mağrib'teki faaliyetleri esnasında iyi bir komutan ve yönetici olarak kendini gösteren Yusuf bu mücadelenin tarihi ve geleceği açısından, kurucu lider Abdullah b. Yasin'den sonra en önemli kişi haline gelmiştir. O, Murâbitların Mağrib'e gelmesinden sonra (1055-1057) önce komutan olarak başarılarıyla ön plana çıkmış, sonra da başkan ve başkomutan Ebu Bekir b. Ömer'in Sahrâ'ya dönmesiyle (1061) Mağrib'in başkomutanı olmuştur. O, başkomutanlığı esnasındaki başarısıyla bölgenin tartışmasız ve kalıcı lideri haline gelmiştir. Bundan sonra 1106'da ölümüne kadar yaklaşık yarım asır liderlik yapmıştır. Bu dönemde Mağrib ve Endülüs'ü Murâbitlar Devleti hâkimiyeti altına almıştır. Endülüs'e yeni bir soluk verilmiş, Hıristiyan yayılcılığına set çekilmeye çalışılmıştır. Doğu'da haçlıların Kudüs'ü alarak (1099) siyasi ve dinî olarak başarılarının zirvesine çıktıkları böyle bir dönemde batıda Haçlılara kök söktürülmüş, Müslümanların yurtlarını işgal arzularına ket vurulmuştur. Artık Endülüs, Murâbitlar İmparatorluğunun bir parçası olmuş ve Emevilerden sonra ilk defa siyasi olarak Mağrib ve Endülüs aynı devletin yönetimi altında birleşmiştir. Endülüs Hıristiyanların kolayca haraca bağladığı, istediği gibi saldırdığı bir yer olmaktan çıkmış, düşmana karşı eşit şartlarda, hatta daha güçlü şekilde karşı konulan bir askerî ve siyasi yapıya kavuşmuştur.

Sonuçta Yusuf b. Taşfîn'in faaliyetleriyle;

1. Mağrib'teki dağınık, onlarca emir tarafından yönetilen ve birbiriyle mücadele halindeki emirler iktidarlarından uzaklaştırılmış, bölgede Murâbitlar Devleti yönetiminde siyasi birlik sağlanmıştır.
2. Bölgedeki, Hârici ve Şîi akımlar, onların oluşturduğu siyasi yapılar ortadan kaldırılarak bütün bölgede Malikilik yerleşmiş, dinî anlayış birliği sağlanmaya çalışılmıştır.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

3. Endülüs'teki Müslümanların dağınıklığının bir simgesi olan Mulûku't-Tavâif ortadan kaldırılmış ve buradaki Müslümanlar hem bölge içinde, hem de Mağrib'le birleşmişlerdir.

4. Endülüs'teki Müslümanların Hıristiyan haçlı saldırılarına karşı güçlü bir şekilde durmaları sağlanmıştır. Murâbitlarla birlikte Hıristiyanlara haraç verme dönemi kapatılmış, bire bir mücadele dönemi başlamıştır.

5. Bütün bunların oluşumunda Yusuf b. Taşfin'in rolü çok büyüktür. O, tavazuu, cesareti, sadeliği, sabrı ve dinî hassasiyetiyle başarılı olmuş ve aynı zamanda nasıl başarılı olunabileceğinin yolunu da göstermiştir.

6. Endülüs ve Mağrib'in birleşmesiyle karşılıklı ortak medeniyet, kültür ve ilim akışı çok kolay hale gelmiştir. Endülüs'ün üstün kimlik ve karakteri, ilim, kültür, medeniyet birikimi Mağrib'le paylaşılmaya başlanmıştır.

7. Murâbitlar Devleti çok uzun soluklu olmasa da yerine geçen Muvahhidler de aynı birliği bir süre daha devam ettirmişlerdir.

KAYNAKÇA

Abdullah b. Bulukkîn b. Bâdîs b. Habûs b. Zirî (ö. 1095) (1955). *Müzekkirâtu'l-Emîr Abdullah Âhiru*

Mulûki Benî Zirî b. Gurnata (469-483/1076-1090), Kitâbu't-Tibyân, Yayınlayan: L. Provençal, Dâru'l-Maârif, Mısır.

Adıgüzel, Adnan (2010). 'Bergavâta: Mağrib'te Heterodoks bir Berberî Fırkası', *Dicle Üniversitesi*

İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt, XII, Sayı,1, Diyarbakır, s. 1-21.

----- (2012) 'Abdullah b. Yasin ve Murâbitlar Hareketi', *İslami İlimler Dergisi*, Cilt, 7, Sayı, 13,

Bahar, s. 49-67.

Altundağ, Şinasi (1956) 'Murâbitlar', *İA*, MEB Yayınları, İstanbul, VIII, 580-586.

Bekrî, Ebû Ubeyd el-Endelüsî (ö. 487/1094) (1992). *el-Mesâlik ve'l-Memâlik*, haz. A. P. Van Leeuwen

ve A. Ferre, Tunus.

Bel, Alfred (1981). *Firâku'l-İslamiyye fî Şimâli'l-İfrîkî mine'l-Fethi'l-Arabî Hatta'l-Yevm*, çev.

Abdurrahman Bedevî, Dâru'l-'Arbi'l-İslamî, Beyrut.

Carim, Fuat (1966). *Yusuf Taşfin*, İstanbul Matbaası, İstanbul.

Halife, Hâmid Muhammed (2003). *Yusuf b. Taşfin*, Dâru'l-Kalem, Dimeşk.

Hüseyin, Hamdi Abdulmünim (1997). *et-Târîhu's-Siyâsî ve'l-Hadârî li'l-Mağrib ve'l-Endelüs fî*

Asri'l-Murâbitîn, Dâru'l-Ma'rifeti'l-Câmiyye, İskenderiyye.

İbn Ebî Zer el-Fâsî (ö. 727/1327) (1972). *el-Enisü'l-Mutrib bi Ravdi'l-Kirtas fî Ahbâri Mulûkü'l-*

Mağrib Târîhu Medinetü Fâs, Mektebetü'l-Mansur, Rabat.

İbnu'l-Esir, Ali b. Ebi'l-Kerem Muhammed b. Muhammed Abdülkerim b. Abdülvahid eş-Şeybânî,

(ö. 630/1233) (1987). *el-Kâmil fî't-Tarih*, haz. Muhammed Yusuf ed-Dukâk, Dâru'l-Kütübi'l-

İlmiyye, Beyrut.

İbn Haldun, Abdurrahman (ö.808/1406) (2000). *Târîhu İbn Haldun*, haz. H. Şahade, Dâru'l-Fikr,

Beyrut.

İbnu'l-Hatîb, es-Selmânî, Lisanuddin (ö. 776/1374) (1316). *Şerhu Rakamu'l-Hulel, el-İhâta fî Ahbâri*

Gurnata Ba'du Ahbârihi, I-IV, Tunus.

İbn Hallikan, Şemseddin Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekir (ö. 681/1282) (1948). *Vefeyâtu'l-A'yân*

**ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN
SEMPOZYUMU**

- ve *Enbâu Ebnâi'z-Zemân*, haz. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid, Mektebetu'n-Nahdat'l-Mısıryye, Kahire.
- İbn İzârî Merrakuşî (ö. 695/1296) (1983). *el-Beynu'l-Muğrib fi Ahbâri'l-Endelüs ve'l-Mağrib*, haz. İhsan Abbas, Dâru's-Sekâfe, Beyrut.
- İnan, Muhammed Abdullah (1990). *Devletü'l-İslam fi'l-Endelüs, Asru'l-Murâbitîn ve'l-Muvahhidîn, fi'l-Mağrib ve'l-Endelüs*, Mektebetü'l-Hancı, Kahire.
- (1997). *Devletü'l-İslam fi'l-Endelüs, Asru'l-Murâbitîn ve'l-Muvahhidîn, I*, Mektebetu Hancı, Kahire.
- Kitabu'l-Hülelü'l-Mevşiyye*, (1979). Müellifi meçhul (ö.783/1382 sonrası) haz. S. Zekkar, A. Zemame, Dâru'r-Reşâdi'l-Hadise, Dârulbeydâ.
- Kazvîni, Zekeriyya b. Muhammed b. Mahmut (ö. 682/1283) (1960). *Âsâru'l-Bilâd ve Ahbâru'l-Ebâd*, Dâru Sâdır, Beyrut.
- Makkarî et-Tilimsânî, Ahmed b. Muhammed (ö.1632) 1968. *Nefhu't-Tib min Gusni'l-Endelüsü'r-Ratib*, yay. İhsan Abbas, Dâru Sâdır, Beyrut.
- Mehmet Özdemir (2013a). *Endülüs Müslümanları Siyasi Tarih*, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.
- (2013b). 'Zellâka Savaşı', *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul, C. XLIV, ss. 222, 223.
- Nâsırî, Ebu'l-Abbas Ahmed b. Halid (1954). *Kitabu İstiksâ li-Ahbâri'l-Mağribi'l-Aksâ*, haz. C. Nâsırî, M. Nâsırî, Daru'l-Kitab, Darulbeydâ.
- Nasrullah, Sadun Abbas (1985). *Devletü'l-Murâbitîn fi'l-Mağrib ve'l-Endelüs Ahdu Yusuf b. Taşfîn Emiru'l-Murâbitîn*, Dâru'n-Nahdati'l-Arabiyye, Beyrut.
- Nuveyrî, Şehâbeddin Ahmed b. Abdulvehhab (ö. 733/1333) (2004). *Nihayetü'l-Ereb fi Funûni'l-Edeb*, haz. Abdulmecid Turhînî, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut.
- Roger Toureau (1977). "Afrika ve Batı İslâmî", *İslâm Tarihi Kültür ve Medeniyeti içinde*, P. M. Holy, A. K. S. Lambton, B. Lewis, çev. Hürrem Yılmaz, İstanbul.
- Sâlim, Abdulaziz (1981). *el-Mağribu'l-Kebîr el-Asru'l-İslamî*, Dâru'n-Nahdati'l-Arabiyye, Beyrut.
- Şeyban, Lutfi (2003). *Endülüs'te Müslüman Hıristiyan İlişkileri Reconquista*, İz Yay. İstanbul.
- Zekkâr, Süheyl ve el-Kilâs, Fâyize Muhammed (2012). *Târihu'l-Endelus*, Câmiatu Dimeşk, Dimeşk.

**ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN
SEMPOZYUMU**

**HUZURLU BİR TOPLUM VE GÜÇLÜ BİR DEVLETİN İNŞASINDA
MODEL İNSAN : Hz. PEYGAMBER (s)**

Prof. Dr. Adil YAVUZ*

ÖZET

Hak dinlerin hedeflerinden birisi de, insanlar için öncelikle dünyada insanlar için huzurlu bir toplum hayatı hazırlamaktır. Dini tebliğ eden peygamberler de bunun için mücadele ederler. Toplumun huzuru için insanlar arasında adalet ve hukuk esaslarını esas alan bir dayanışmanın tesis edilmesi gerekmektedir.

Toplumsal dayanışma ve huzurun temininde adaletin sağlanması ve sosyal yardımlaşmanın tesisi son derece önemlidir. Bu perspektiften bakıldığında Hz. Muhammed'in (s) bu yöndeki mücadelesi, peygamberlik görevinden önce başlamıştır. O, Mekke'de ortaya çıkan haksızlıkları önlemek üzere kurulan Hilfu'l-fudûl Cemiyeti'nde görev üstlenmiştir. Bu cemiyet, zayıfların haklarını koruma amacıyla kurulmuştu. İslamı tebliğin Mekke döneminde, inanan insanlar haksızlığa uğruyor ve zulmediliyordu. Bunun üzerine Peygamber (s), Mekkeli müminlerin bir kısmını birbirleriyle kardeş yapmıştı. Medine döneminde bu kardeşleştirme projesi, Ensar ile Muhacirler arasında yapılarak inananlar arasında güçlü bir dayanışma kurulmuştu.

Medine döneminde inananlar arasında kurulan dayanışma ile yetinilmemiştir. Medine toplumunun diğer üyeleri olan kabileler ve Yahudiler ile Müslümanlar arasında toplumsal huzuru ve dayanışmayı sağlamak üzere, Medine Anayasası hazırlanıp anlaşma yapılmıştır. Çünkü kurulması hedeflenen güçlü bir toplum, hak ve adalet temeline dayanan bir sağlam bir iç dayanışmaya sahip olmalıydı. Bu dayanışma da toplumdaki tüm kesimleri kapsamalıydı. İşte bu anayasa ile Medine şehir devleti sağlam temeller üzerinde inşa edilmeye başlamıştır.

Kurulan toplumun veya devletin insanlara huzur ve güven ortamı sağlayabilmesi için, görevlerin ve yetkilerin ehil insanlara verilmesi gerekmektedir. Bu konuda Hz. Peygamber (s), ehliyet ve liyâkatı esas almıştır. Cahiliye döneminde toplumda değer verilmeyen insanlara bile, eğer liyakat sahibi iseler, görev ve yetki vermekten çekinmemiştir. Günümüzdeki İslam ülkelerinin çoğu büyük bir iç huzursuzluk içindedir. Bunun temelinde de yukarıda dile getirdiğimiz problemlerin çözülememiş olması yatmaktadır.

Anahtar kelimeler: Hz. Peygamber, Hilfu'l-fudûl, Muâhât akdi, Medine Sözleşmesi.

**MODEL PEOPLE IN A PEACEFUL SOCIETY AND STRONG BUILDING STATE: THE
PROPHET MUHAMMAD**

ABSTRACT

One of the goals of divine religions is to make a peaceful society life for people in the world. The prophets who proclaimed religion also struggle for it. For the society to have a peace of mind, it is necessary to establish a trust among people based on the principles of justice and law.

The provision of justice and the provision of social assistance is of the utmost importance in ensuring social solidarity and peace. From this perspective, the struggle of Prophet Muhammad (peace be upon him) in this direction has begun before the task of prophethood. He undertook the task in the Society of Hilf al-fudul, which was established to prevent injustices arising in Mecca. This community was established to protect the rights of the weak. During the period of Mecca of Islam, people who believed suffered from injustice and were being persecuted. Thereupon, the Prophet (pbuh) made some of the Meccan believers brothers and sisters. During the Medina period, this brotherhood project was made between Ansar and the Muhajir and a strong solidarity was established among the believers.

The solidarity among the believers during the Medina period was not enough. Constitution of Medina was drafted and signed to provide tranquility and solidarity between the tribes, the other members of the Medina community, Jews and Muslims. Because a strong society targeted to establish

---

* Prof. Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Hadis ABD Öğretim Üyesi.
adlyavuz50@gmail.com,

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

had to have a solid internal solidarity based on justice. This solidarity should cover all segments of society. With this constitution, the City State of Medina has begun to be built on solid foundations.

In order for the established society or state to provide people with an environment of peace and security, their duties and authorities need to be given to competent people. In this regard, the Prophet Muhammad (pbuh) is based on license and leverage. Even people who are not appreciated in the society during the period of ignorance, the Prophet Muhammad (pbuh) have not hesitated to give duties and authority. Most of today's Islamic countries are in great internal discomfort. On the basis of this is the fact that the problems mentioned above cannot be solved.

Keywords: The Prophet Muhammad (pbuh), the Society of Hilf al-fudul, the foundation of brotherhood, Constitution of Medina.

GİRİŞ

Hız. Peygamberin (s) hayatını, risaletten önceki ve risaletten sonraki hayatı olarak iki döneme ayırmak mümkündür. Onun nübüvvet görevi üstlenmeden önce de dürüst, güzel ahlak sahibi bir kimse olduğuna onu tanıyanlar şahitlik etmekteydiler. Tebliğimizde ele aldığımız huzurlu bir toplumun ve güçlü bir devletin inşasına öncülük edecek bir liderde olması gereken bir takım temel özelliklerin, peygamberlik görevi verilmeden önce de Hız. Muhammed (s) de bulunduğunu görmekteyiz. Bu sebeple söz konusu özelliklere işaret edebilmek için o dönemin bazı olaylarına da kısaca değinmemiz gerekmektedir.

Bi'set'ten önce yirmili yaşlarındayken Hız. Muhammed (s), zengin, iffetli ve dul bir hanım olan Hatice bint Huveylid ile anlaşarak onun ticaret kervanını Suriye'ye götürdü. Kervanın dönüşünde Muhammed'in (s) hesapları ayrıntılı ve dürüst bir şekilde vermesi Hatice'nin ona olan güvenini artırdı. Bu ticarî ortaklık evlenme teklifine dönüştü. Her iki tarafın ileri gelenlerinin öncülüğünde düğün yapıldı. Evlenme anında Hız. Peygamber'in yirmi beş, Hatice'nin ise kırk yaşında olduğu belirtilir.¹ Hız. Muhammed'in evliliğine vesile olan ve en dikkat çeken özelliğinin onun dürüstlüğü olduğunu görmekteyiz.

Zübeyd kabilesinden bir kişi umre için Yemen'den Mekke'ye geldi ve bir alıcı ile âdet olduğu üzere yanında getirdiği malların pazarlığını yaptı. İsteddiği parasını alamayan bu kimse hakkını almak üzere yaptığı müracaatlardan bir netice alamadı ve Ebu Kubeys tepesine çıkarak yüksek sesle mağduriyetini dile getiren bir şiir okudu. Bunun üzerine Hız. Peygamberin amcası Zübeyr b. Abdilmuttalib, şehrin en zengini ve en nüfuzlu kabile reisi Abdullah b. Cüd'an'a başvurup, bu meselenin görüşüleceği bir toplantı yapmaya ikna etti. Toplantıya katılanlar, Benî Haşim, Benî Abdilmuttalib, Benî Zühre, Benî Teym ve Benî Esed idi. O sıralarda yirmi yaşlarında olan Hız. Peygamber de toplantıya iştirak edenler arasındaydı. Katılanlar, Mekke şehrinde birine bir zulüm ve haksızlık yapıldığında o, kimse, ister iyi ister kötü olsun, ister kendilerinden ister bir yabancı olsun, onun hakkını alıncaya kadar tek bir el gibi hareket edeceklerine söz verdiler. Hız. Peygamber'in, henüz peygamberlik görevini üstlenmediği bu dönemde, haksızlığa uğrayan birkaç kişinin hakkını almada bu çerçevede yardımcı olduğu zikredilmektedir.² Nebi (s) daha genç bir insan iken mazlumların ve zayıfların uğradığı haksızlıkları önlemek amacıyla tesis edilen Hilfu'l-fudûl anlaşmasına katılmıştır. Daha sonraki dönemlerde bile Rasulullah (s), zayıfları ve mazlumları korumayı amaçlayan böyle bir dayanışmaya, teşkilata verdiği söze riayet etmenin, kendisi için kızıl develere (en kıymetli mallara) sahip olmaktan daha değerli olduğunu söylemiştir.³ Burada onun daha risalet görevinden önce de mazlum ve haksızlığa uğrayanlara destek olmaya çalıştığı görülmektedir. Dürüstlüğü sebebiyle toplumun güvenini kazanan Hız. Peygamber, yirmili yaşlarında dürüstlüğü sebebiyle Mekkeliler tarafından *Muhammedü'l-Emîn* olarak adlandırılmıştır.

Kabe, bulunduğu yer olarak çevresine nispetle çukurda kaldığından avlusunda yağmur sularının birikmesi sebebiyle yıpranmış yıkılacak hale gelmişti. Kureyş bunun üzerine Kabe'yi yıkıp yeni baştan daha sağlam bir şekilde yapmaya karar vermişti. İnşaat devam ederken iş, Haceru'l-esved'in yerine

¹ İbn Habîb, el-Hâşimî, Muhammed, *el-Muhabber*, nşr., İlse Lichtenstadter, Beyrut, trs., 9-10.

² Bkz., Hamidullah, Muhammed, "Hilfu'l-fudûl", *DİA*, XVIII, (İstanbul, 1998), s. 311-312 (ihtisaren)

³ Bkz., Bkz. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, I, 190.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

konulmasına gelince her kabile onu kendisi koymak istemişti. Neredeyse çatışma çıkmak üzereyken, ertesi gün Kabe'ye ilk gelen kimsenin hakem olması teklifi kabul görmüştü. Ertesi gün ilk defa Hz. Muhammed (s) gelince ona olan güven sebebiyle herkes sevinmişti. O da bir bez serdirerek Haceru'l-esved'i içine koymuş, her kabilenin temsilcisine onu tutturarak taşıtıp yerine yerleştirmişti. Böylece Kabe gibi önemli bir inşaatın sonunun, çatışmaya dönüşmesi engellenmişti.⁴

Bu güven İslam'a davete başladığı dönemde kendisine inanmayanlar tarafından da dile getirilmişti. Peygamberin davetine en sert tepkiyi gösteren müşriklerden Ebû Cehl'in Hz. Peygamber'e, "biz seni değil getirdiğin vahyi yalanlıyoruz", demesi üzerine "*Onlar seni yalancılıkla suçlamıyorlar, ancak o zalimler Allah'ın ayetlerini inkar ediyorlar*"⁵, ayeti nazil olmuştur.⁶ Yine İslam'a davetin Mekke döneminde Ebu Süfyan b. Harb bir grup Mekkelî tacir ile birlikte Şam bölgesine ticaret için gitmişlerdi. Kendisine Hz. Peygamber'in İslam'a davet için gönderdiği mektubu ulaşan Bizans kiralı Hirakl, bilgi almak için Mekkelî bu kabileyi huzuruna çağırıp bir takım sorular sormuştur. Henüz o esnada Müslüman olmayan Ebu Süfyan, bu sorulara kabile adına cevap vermiştir. Bu kapsamda onun hiç yalan söyleyip söylemediğini de sormuş ve –henüz Müslüman olmamış olan) Ebu Süfyan da, Hz. Muhammed'in (s) hiç yalan söylemediğini haber vermişti.⁷ Bu onun güven veren dürüst bir insan olduğunun, düşmanları tarafından bile tescil edilmesidir.

Bütün bu tespitler bize, Hz. Peygamber'in daha nübüvvet görevini üstlenmeden önceki dönemde, yaşadığı Mekke toplumunda dürüst ve güvenilen bir insan olarak kabul edildiğini göstermektedir. İnsanlar, ancak samimi, dürüst ve emîn (güvenilir) insanlara inanır ve peşinden giderler. Ancak bir çıkar elde etmek veya bazı makamlara gelmek için dürüst insan imajı oluşturmaktan bahsetmiyoruz. Çünkü inşa edilen imajlar, makyaj malzemesi gibidir. Bir süre sonra art niyetler, yanlış hareketler görüldükçe bozulur gider. Gerçekten sözüyle, özüyle, içiyle, dışıyla gerçek bir dürüstlükten, güvenilir insan olmaktan bahsediyoruz. Günümüzde ister örgün ister yaygın eğitim kurumlarında olsun ister sivil toplum kuruluşlarında veya hayatın diğer alanlarında olsun, İslam adına söz söyleyen herkesin Hz. Peygamber'in siyer ve sünnetinden alıp uygulamaları gereken ilk ders budur. Huzurlu toplum ancak bu tür insanların öncülüğü ile inşa edilebilir.

Miladi 610 yılının Ramazan ayında yine mağarada bulunduğu sırada Cebrâîl (as), gelmiş ve ona Alak sûresinin ilk beş ayetini vahiy olarak tebliğ etmişti. Evine gelip eşine durumu anlatıp kendi başına gelen bu olay sebebiyle korktuğunu söyleyince hanımı Hatice (ra), onu şu sözlerle teskin etmişti: "*Hayır öyle deme, Allah'a yemin ederim ki Cenab-ı Hak seni hiçbir vakit utandırmaz. Çünkü sen, akrabayı gözetir, yoksula kazanç imkanı sağlar, misafiri ağırlar ve sıkıntılı zamanlarda insanlara yardım edersin.*"⁸ Eşinin burada vurguladığı hususlar, akrabayı gözetme, muhtaçlara yardım etme, misafire ikram ve zor zamanlarda insanlara destek olmaktır. Yani kara gün dostu olmaktır. Huzur toplumunu inşa edecek liderin ikinci grup belirgin özellikleri de bunlardır. Hz. Hatice, Hz. Ebu Bekr, Hz. Ali ve Hz. Zeyd b. Harise (ra) onu en yakından tanıyan ve güven duyan kimseler olarak Hz. Muhammed'e ilk inananlardan oldular.

Bi'set'in beşinci yılında Nebi (s), özellikle Müslümanlığını açıkça ilan edip, işkenceye uğrayan, koruyacak kimsesi olmayan Müslümanların Habeşistan'a hicret etmelerine izin vermişti. Bilâl-i Habeşî işkenceye uğramış, Sa'd b. Ebî Vakkâs dövülmüş, Ammâr b. Yâsir'in annesi Sümeyye ise şehit edilmişti.⁹ Hicret etmeyip geride kalanların bir kısmı da Müslüman olduklarını gizlediler. Habeşistan, Kureyş'in ticaret yaptığı yerler arasındaydı. Hz. Peygamber, Habeşistan Necaşi'sine hitaben bir mektub yazarak iletilmek üzere onu, kabilenin başında olan amcasının oğlu Cafer b. Ebi Tâlib'e vermişti.¹⁰ Bu olayda Hz. Peygamber'in sadece Habeşistan'a hicrete izin vermekle kalmayıp, kendi davetine inanıp

⁴ Bkz., İbn İshâk, Muhammed, *Sîratü İbn İshak*, 83-88; Numânî, Mevlana Şibli, *Son Peygamber Hz. Muhammed*, 133.

⁵ En'am suresi (6), 33

⁶ *Tirmizî*, Tefsîr, 6 (3075).

⁷ Bkz., *Buhârî*, Bed'u'l-vahy, 5 (6).

⁸ *Buhârî*, Bed'u'l-vahy, 2 (3).

⁹ Bkz., Sehâvî, Muhammed b. Abdurrahman, *et-Tuhfetü'l-latîfe fî târihi'l-Medîneti's-şerîfe*, I-II, Beyrut, 1993, I, 11.

¹⁰ Bkz., Taberî, *at-Târîh*, 319; Hamidullah, Muhammed, *el-Vesâiku's-siyâsiyye li'l-ahdi'n-nebevî ve'l-hilâfeti'r-râşide*, 5.bsk., Beyrut, 1985, 43.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

katlanılması zor sıkıntılara uğrayan insanlara âdeta bir sığınak aradığını, dertlerine ortak olduğunu görmekteyiz. Kendinden önce onlar için bir huzurlu sığınak aradığını görmekteyiz. Günümüzde ise liderlik edenler, genellikle kendileri için bir sığınacak yer bulunca peşinden gelenleri umursamazlar bile.

Kureyşliler, Haşimoğulları ile Abdulmuttaliboğullarından Hz. Peygamber'i kendilerine teslim etmelerini istediler. Onlar bunu reddedince, onlarla evlilik yapmamak, onlara bir şey satmamak ve onlardan satın almamak üzere bir anlaşma yaparak ambargo uygulamaya başladılar. Bunu yazılı bir belge halinde Ka'be'nin duvarına astılar.¹¹ Ayrıca onlara karşı şiddet uygulayıp zulmetmeye başladılar. Ambargo üç yıl sürmüş büyük sıkıntılar çekmişler, aç biilaç kalan çocukların feryatları uzaktan duyulur hale gelmişti.¹² Müslümanlar bu dönemde çetin bir imtihanla karşı karşıya kalmışlardı. Onlara karşı, zulüm, hakaret ve tahkir şeklinde devam eden eziyetlere ilave olarak açlıkla da yüz yüze gelmişlerdi.¹³ Bu dönemdeki sıkıntılar, Müslümanların elde avuçta ne varsa tüm birikimlerinin bitmesine yol açmıştır. Mekke toplumunda zenginler arasında yer alan Hz. Hatice, kocasıyla birlikte sahip olduğu mal varlığını özellikle fakirlerin de istifadesine sunmuştur.¹⁴ Siyer kaynaklarının çoğuna göre ambargonun kaldırılması, bi'set'in onuncu yılında olmuştur.¹⁵ Üç yıl kadar devam eden bu ambargo yıllarında Hz. Peygamber de açlık sıkıntısı çekenlerden birisi olmuştur. Onu, tasada, çilede peşinden gelenlerin dertine ortak bir lider, dava adamı olarak görmekteyiz.

Ebu Tâlib'in vefatından sonra Peygamber'e (s) yönelik Kureyş zulmü daha da artmaya başlayınca, hem davet hem de inanalar için sığınacak bir yer aramaya başlamıştı. Zeyd b. Hârîse ile birlikte Taife gitmişti. Onlar Hz. Peygamber'e destek olmadıkları gibi, onu Taif'den çıkardılar ve içlerindeki sefih çapulcu takımı ile çocuklarına onu taşılatmışlardı.¹⁶

Diğer taraftan böylesine çileli bir ortamda hak dinin inanç ve düşünce temellerinin atılmaya çalışıldığı risaletin Mekke dönemi, teşriî konularla ilgili hükümler için de bir başlangıç dönemi olmuştur.

Huzurlu bir toplumun tesisinde öncelikle can güvenliğinin sağlanması gerektiği açıktır. Nitekim Mekke döneminde ilk uygulamaya konulan haramlardan/ yasaklardan birisi de kız çocukların can güvenliğinin sağlanması teşkil etmiştir. Mekki sûrelerden olan Tekvîr sûresini 8-9. ayetleri ile bu cahiliye âdeti haram kılınmıştır.¹⁷ Ahmed b. Hanbel'in (241/855) tahrir ettiği bir hadiste Cahiliye dönemindeki bu kötü uygulamaya işaret edilmektedir.¹⁸ Hz. Ömer'in cahiliye döneminde böyle bir hatayı işlediği belirtilir. Hz. Peygamber (s), kız çocuklarının diri diri gömülmesini yasaklamıştır.¹⁹ Yine Mekke döneminde nazil olan İsrâ suresinde “*Fakirlik (geçim sıkıntısı) korkusuyla çocuklarınızı öldürmeyin. Onları da sizi de biz rızıklandırıyoruz. Onları öldürmek büyük günahdır*”²⁰ buyrulurken, sadece cahili onur değil başka sebeplerle de çocukların öldürülmesi yasaklanıp can güvenlikleri sağlanmıştır. Yine mekkî bir sure olan En'âm suresinde ise genel olarak cana kıymanın yasak olduğu belirtilmektedir.²¹ Bu önlemler, İslam'ın yayılması nispetinde etkili olmuş ve sonunda ortadan kalkmıştır. Bu uygulama, Mekasıdu'ş-şerîa olarak özetlenen temel hakların (can, din, akıl, nesil, malın

¹¹ Bkz., Taberî, *at-Târîh*, 321; İbn Abdilber, *ed-Dürer fî İhtisâri 'l-Meğâzi ve 's-Siyer*, 27-28; Bu belgenin metni için bkz., Hamidullah, *el-Vesâik*, 44.

¹² Bkz., İbn İshâk, age., 137-140; İbn Sa'd, *es-Sîra*, I, 208-210; Yakûbî, *Târîhu 'l-Ya 'kûbî*, II, 31; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, II, 387-388; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, I, 401; Numânî, age., 169.

¹³ Bkz., *Buhârî*, Hac, 45 (1589, 1590); Meğâzi, 48 (4284, 4284), *Tevhîd*, 42 (7479); *Müslim*, Hac, 344 (1314).

¹⁴ Bkz., Söylemez, M. Mahfuz, “Müslümanlara Uygulanan İlk Ekonomik ve Sosyal Ambargo”, *Örnek İnsan Hz. Muhammed*, Çorum, 2006, 14.

¹⁵ Bkz., İbn İshâk, age., 140-142, 147; İbn Sa'd, *es-Sîra*, 208-210; Taberî, *et-Târîh*, 323; Dimyâtî, *Abdümü'min, es-Sîratü'n-Nebeviyye*, 85; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, I, 406-408.

¹⁶ Yakûbî, age, II, 36; İbn Abdilber, age., 34-36; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, I, 425-426.

¹⁷ Mennâ, *et-Tesrî*, 46.

¹⁸ Bkz., Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, III, 478;

¹⁹ Bkz., *Buhârî*, Zekât, 53 (1477); İstikrâz, (2407); *Müslim*, Akdiye, 12 (593); Ahmed b. Hanbel, age., IV, 246; *Dârimî*, Rikâk, 38 (2753).

²⁰ İsrâ suresi, 31.

²¹ Bkz., En'âm, suresi, 151.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

korunmasının) güvenceye alınmasının bir parçası olarak yürürlüğe girmiştir. Yine bu esaslardan biri olan neslin korunması için de Mü'minûn sûresinin 5.-7. ayetleri ile zina menedilmiştir.²² Bir diğer Mekkî sûre olan İsrâ sûresinin "Zinaya yaklaşmayın. Çünkü o, bir hayasızlık ve ne kötü bir yoldur"²³ ayetiyle zinaya yaklaşılmaması emredilmiştir.

Toplum kesimleri arasındaki gelir farklılığı uçurumlar oluşturuyorsa, bu tarih boyunca iç huzursuzların temel sebeplerinden birisi olmuştur. İslam, herkes arasında eşitlik gibi ütopyik – söylemden öteye geçmeyen- uygulamalara yönelmemiştir. Ancak varlıklı kesimler ile yoksullar arasındaki ekonomik uçurumları kaldıracak, onları birbirine bağlayacak yardımlaşmanın temellerini Mekke döneminde atmaya başlamıştır. Bu sebeple İnfak, Mekke döneminde emredilmiştir. Zekat ise Medine döneminde farz kılınmış²⁴ ve genç İslam devletinin üzerinde hassasiyetle durduğu bir uygulama olarak kurumsallaştırılmıştır. Mekkî bir sûre olan Şûra sûresinde şöyle buyurulmuştur: "Onlar, rableri için yapılan daveti kabul etmekte ve namazı kılmaktadırlar. İşleri aralarında danışma iledir. Kendilerine verdiğimiz rızıktan Allah yolunda infak ederler."²⁵

Yine Mekke Döneminde zulüm²⁶, haksız bir şekilde yetim malını yeme²⁷, israf²⁸, ölçü ve tartıda hile²⁹ Kur'an ayetleriyle haram kılınmıştır.³⁰ Bu konuda yasak hükmü getiren sûrelerden Şûrâ, En'am, İsrâ', ve Nahl sûreleri ittifakla Mekkîdir. A'raf ve Mutaffifin sûreleri ise, çoğunluğa göre Mekkîdir. Bu konuda söz konusu ayetlerin paralelindeki konular, Mekke döneminde Nebi (s) tarafından gündeme getirilmiştir. Nitekim, müşriklerin Habeşistan'a hicret eden Müslümanları geri getirmeye teşebbüs etmeleri üzerine, Habeşistan'a giden müşrikler ile Müslümanlar, Necâşî'nin huzurunda yüzleşmişlerdir. Müslümanlar adına konuşan Cafer b. Ebî Tâlib konuşmasında, mensup oldukları dini anlatırken zinanın ve yetim malını yemenin yasaklandığını, söylemiştir.³¹ Onun bu ifadelerinden, söz konusu yasağın Mekke döneminde gerçekleşen bi'setin 5. Yılındaki Habeşistan'a hicretten³² önce uygulamaya konulduğu anlaşılmaktadır. Burada belirtilen yasaklar, güçlünün haklı olduğu toplum yapısından, haklının güçlü olacağı toplum yapısına dönüşümün adımlarıdır. Zulüm kaldırılıyor, yetim malı korunmaya çalışılıyor, ekonomik imkanları sorumsuzca israf etme yasaklanıyor, ticari hayatı ifsat eden hileler daha Mekke döneminde men ediliyordu. Buradan huzurlu bir toplum için ekonomik ve ticari hayattaki haksızlıkların da öncelikle düzeltilmesi gerektiğini anlamaktayız.

Hz. Peygamber (s), hicretten önce Mekke döneminde bazı Müslümanlar arasında muâhât akdi yapmıştı. Bu akde göre, Hz. Peygamber ile Hz. Ali, Hamza (ra) ile Zeyd b. Hârise (ra), Ebû Bekr (ra) ile Ömer (ra), Osman (ra) ile Abdurrahman b. Avf (ra), Zübeyr b. Avvâm (ra) ile Abdullah b. Mes'ûd (ra), Ubeyde b. Hâris (ra) ile Bilâl-i Habeşî (ra), Mus'ab b. Umeyr (ra) ile Sa'd b. Ebî Vakkâs (ra), Ebu Ubeyde b. Cerrâh (ra) ile Sâlim (ra), Saîd b. Zeyd (ra) ile Talha b. Ubeydullah (ra) birbirleriyle kardeş yapılmıştı.³³ Belli bir tarih zikredilmeyen bu akdin, ambargo döneminde olması ihtimali yüksektir. Çünkü, sıkıntılı dönemlerde bu tür dayanışma sözleşmelerine duyulan ihtiyaç artar. Ayrıca bu akde göre kardeş yapılanlar arasında yer alan Hz. Ömer ve Hz. Hamza gibi sahabilerin bi'setin 6. yılında Müslüman olmaları sebebiyle, akdin davetin 6. yılından sonra –büyük bir ihtimalle de ambargo döneminde- yapılmış olması kuvvetle muhtemeldir. Herkesin herkese yardımcı olması istenirse bile

²² Mennâ, el- Kattan, *et-Teşrî' fî'l-fikhi'l-İslamî*, 46.

²³ İsrâ' sûresi (17), 32.

²⁴ Bkz., Şûrâ sûresi (42), 38; Mennâ', age., 46-47.

²⁵ Şûrâ sûresi (42), 39.

²⁶ "Kötülüğün cezası, ona denk bir kötülüktür. Her kim affedip sulh olursa, onun da mükafatı Allah'a aittir. Muhakkak ki Allah, zulmedenleri sevmez." Şûra sûresi (42), 40.

²⁷ "Kendi idare edecek hale gelinceye kadar, yetimin malına ancak en güzel şekilde yaklaşın" En'am sûresi (6), 152 ve İsrâ sûresi (17), 34.

²⁸ "Ey Ademoğulları, her mescide girdiğinizde güzel ve temiz elbiselerinizi giyin. Yiyin için fakat israf etmeyin. Çünkü Allah, israf edenleri sevmez." Arâf sûresi (7), 31.

²⁹ "Ölçek ve tartıda hile yapanların vay haline! Onlar, insanlardan alırken kendileri için ölçtüklerinde tam ölçerler. Kendileri onlar için ölçtükleri zaman ise, eksik ölçerler." Mutaffifin sûresi (83), 1-3.

³⁰ Mennâ', *et-Teşrî'*, 46-47.

³¹ Ahmed b. Hanbel, *age.*, I, 202.

³² Bkz., Önkâl, Ahmet, "Hicret" *DİA*, XVII, 459.

³³ İbn Habîb, *age.*, 70-71.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

uygulanması zor ve aksaması mukadder bir durumdur. Bunun yerine birebir yardımlaşma daha gerçekçi ve sürdürülebilir olduğundan ikişerli kardeşlik uygulaması daha isabetli olmuştur.

Mekke'de şartlar gittikçe zorlaşmıştır. Müslümanlar kendilerine uygulanan işkenceler ve ambargo sebebiyle de öz yurtlarında garip, mazlum ve mağdur duruma düşmüşlerdir. İslam daveti, Mekke'de adeta tıkanma noktasına gelmişti. Akabe biatleri, beklenen açılımın adeta anahtarı olmuştu. Zaten o dönemdeki Mekke şartlarında İslam'ın gelişebilmesi, Müslümanların toplumsal bir yapı kurmaları mümkün değildi. Hz. Peygambere verilen hicret izniyle artık, yeni ufuklara yelken açma imkânı doğacaktı.

Bi'set'in on birinci yılında Yesrib (Medine)'den gelen altı kişilik bir grupla Akabe'de³⁴ görüşerek onları İslam'a davet etti. Onlar daha önce beldelerindeki Yahudilerden bir peygamberin gelme vaktinin yaklaştığını da duyduklarından, fazla tereddüt etmeden daveti kabul ederek iman ettiler.³⁵ Hz. Peygamber, *onlardan kendisini Medine'ye götürerek himaye etmelerini ve dinin yayılmasına yardımcı olmalarını istedi*. Onlar da, Evs ve Hazrec kabilelerine İslam'ı anlatacaklarına dair söz verdiler. Mekke dönemi biterken Medine'nin kapıları Müslümanlara açılmıştı.

Hz. Peygamber (s), yeni Müslüman olanlara İslam'ı anlatmak ve Kur'an'ı öğretmek üzere Mus'ab b. Umeyr'i (ra) onlarla birlikte Medine'ye gönderdi.³⁶ Mus'ab b. Umeyr'in Medine'deki faaliyetleri sonucunda müslüman olanlardan yetmiş iki kişilik bir heyet, ertesi yıl hac mevsiminde Mekke'ye gelmiştir. Bunların yetmiş erkek ve iki kadından ibaret olduğu nakledilmektedir. Hz. Peygamber, onlarla yine Akabe'de buluşmuştur. Oraya amcası Abbas ile birlikte gelmiştir. Abbas (ra), onlara Peygamber'i kendi beldelerine davetlerinin, üzerlerine yükleyeceği ciddi mesuliyeti anlatmış, şayet onu koruyamayacak durumdaysalar, bu teşebbüslerinden vaz geçmelerini istemiştir. Onları temsilen Berâ' b. Mağrûr konuşarak bu konuda söz vermiştir. Hepsî *onu ve Medine'ye hicret edecek ashabını korumak üzere* biat etmişlerdir. Önceki biatten farklı olarak bu biatte talep edilen şeylere, gerektiğinde savaşmak da dahil edilmişti. Hz. Peygamber de onlara *"dostunuz dostum, düşmanınız düşmanımdır. Ben sizdenim, siz de bendensiniz. Savaşığımızla savaşır, barış yaptığınızla barış yaparım"* buyurmuştu.³⁷ Bu ifadeler kendisi ve hicret edecek muhacirler adına verilmiş olan bir sözdü. Rasulullah sadece Ensar'dan söz almamış kendisi de, aynı ölçüde her şeyi göze aldığı belirten bir taahhütte bulunmuştur. Bu olayda onun toplumu şekillendirip geliştirirken her zaman elini taşın altına koyduğunu göstermektedir. Sadece karşıdan fedakarlık bekleyerek bu işin yürümeyeceği açıktır. Bu ikinci biatten sonra Hz. Peygamber, Muharrem ayında Medine'ye hicret konusunda ashabına izin vermiştir.³⁸ Muhacirün hicret ederek grup grup Medine'ye ulaşmıştır. Yine burada da kendinden önce ashabi olan muhacirlerin öncelikle Medine'ye hicret ederek sığınmalarını temin ettiği görülmektedir.

Medine'ye hicret eden Muhacirün, sahip oldukları mali imkanlarının hemen hemen hepsini Mekke'de bırakmış ve yanlarında getirme imkânı bulamamışlardı. Bu sebeple son derece ciddi ihtiyaç içindeydiler. Mekke'de yaygın olan ticaretti. Halbuki Medine'nin iktisadı ziraat etrafında dönüyordu. Muhacirler ise bu konuda tecrübesizdiler. Kalacakları bir yer de yoktu. Mescid-i Nebî inşaatı tamamlanınca, onun bitişiğine Rasulullah'nın kalacağı bir oda yapıldı. Mescid'in diğer tarafına da kalacak yeri olmayan muhacirlerin barınması amacıyla suffe yapıldı. Orada kalanlara da Ashab-ı suffe

³⁴ Arap yarımadasında, Akabe adını taşıyan birçok yer vardır. Akabe biatlarının yapıldığı yer ise, Mekke'de Mescid-i Haram'a yaklaşık üç km. uzaklıkta ve Mina hudutları içindedir. Hac sırasında şeytan taşlanan Cemerat bölgesinde, Cemre-i Akabe diye anılan büyük şeytanın taşlandığı yere yakın etrafı tepelerle çevrili küçük, kuytu bir vadidir. Bkz., Buhl, Fr. "Akabe", *MEB İA.*, İstanbul, 1978, I, 231; Önkâl, Ahmet, *"Akabe Biatları"*, DİA, İstanbul, 1989, II, 211.

³⁵ Bkz. Taberî, *at-Târîh*, 326; İbn Abdilber, *age.*, 38; İbnü'l-Cevzî, *age.*, III, 20; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, I, 431-432.

³⁶ İbn Sa'd, *es-Sîra*, I, 219-220; İbn Hişâm, Abdulmelik, *es-Sîratü'n-Nebeviyye*, I, 395-396; Taberî, *at-Târîh*, 327. İbn Kesîr, *el-Bidâye*, I, 435-438; Mus'ab'ın Ensar'dan gelen bir istek üzerine daha sonra gönderildiği de belirtilmektedir. Bkz., Hamidullah, *el-Vesâik*, 52.

³⁷ Bkz., İbn Hişâm, *age.*, I, 402, 412; Taberî, *at-Târîh*, 329-330; Dimyâfî, *age.*, 91-93.

³⁸ Bkz., İbn Sa'd, Muhammed, *es-Sîra*, I, 225-226; İbnü'l-Cevzî, *age.*, III, 45; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, I, 440; Sehâvî, *et-Tuhfe*, I, 13.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

denildi.³⁹ Böylece Hz. Peygamber (s) kendi ikamet problemine bir çözüm ürettiği gibi, diğer kalacak yeri olmayan muhacirlerin problemine de bir çözüm üretmiştir. Mescid-i Nebi'de bulunan sahabilerin iki halka halinde ayrıldığı, bir halkadakilere Kur'an okuyup dua ettikleri, diğer halkadakilere ise ilim öğrenip öğrettikleri, Hz. Peygamber'in de her iki halkanın da hayır üzerinde olduğunu belirtip, kendisinin muallim olarak gönderildiğini belirttiği nakledilir.⁴⁰ Aynı zamanda Ashab-ı suffe, huzurlu bir toplumun ve güçlü devletin yükünü çekecek genç kuşakların yetiştiği bir okul bir ekol olmuştur. Kıdemli ve yeni müntesipleri ile hem toplum geliyor, hem de güçlü bir devlete giden yolların kapısı aralanıyordu.

İbate/mesken problemi bir ölçüde çözülmüştü ama iaşe/geçim problemi ise tam olarak halledilememişti. Onların birbirleriyle dayanışma içinde olmaksızın çekecekleri sıkıntılar daha büyük olacaktı. Bunu gören Hz. Peygamber (s), o güne kadar görülmeyen bir uygulamayı başlattı. Bu uygulama Muhacirlerle Ensar'ın birbirleriyle kardeş yapılmasıydı. Siyer kaynaklarının Muâhât olarak kaydettikleri Enes b. Mâlik'in evinde gerçekleştirilen bu uygulama ile Ensar'dan biriyle Muhacirlerden birisi kardeş oluyorlar, Ensar'dan olan, kardeş olduğu muhacirin ihtiyaçlarına yardımcı olup, onu gözetiyordu. Başlangıçta ikisinden birisi ölürse, birbirlerine nesep yönüyle akraba olmadıkları halde mirasçı oluyorlardı. Mirasçı olma uygulaması Bedir Gazvesi'nden sonra elde edilen ganimetle Muhacirlerin ekonomik durumu düzeltilip, Enfal sûresi'nin 75. ayetiyle sona erdirilinceye kadar devam etti. Bu şekilde birbiriyle kardeş yapılanların 45'er veya 150'şer kişi olduğu aktarılmaktadır. Kimlerin birbirleriyle kardeş yapıldıkları isim isim kaynaklarda zikredilmiştir.⁴¹ İbnü'l-Cevzî, bunları alfabetik bir sırayla kaydetmiştir.⁴² "Bu kardeşliği, o zamana kadar görülmemiş şekilde ve alışılmış gayeler dışında Mekke ve Medine topluluklarının kısmî anlaşması saymak yerinde olur. Bununla birlikte Muhacir-Ensar kardeşliği, ilk İslam toplumunun nüvesini teşkil etmiştir."⁴³

Hz. Peygamber (s), Müslümanlar arasında tesis ettiği muâhât ile, iç dayanışmayı sağlamıştı. Ancak Medine'de yaşayan ve Müslümanların dışında Yahudiler de bulunmaktaydı. Medine'de takriben 6000 kadar müşrik Arap, 4000 kadar Yahudi ve elli kadar Hristiyan Arap vardı." Müslüman nüfus ise bin beşyüz kadardı.⁴⁴ Orada huzurlu bir hayatın tesisi ve dışarıdan gelecek saldırılara karşı birleşik bir cephe kurulabilmesi için, ortak bir anlaşma metni oluşturulmuştur. Medine Sözleşmesi, Medine Vesikası, gibi adlarla bilinen bu anlaşma, Muhacirlerle Ensar arasındaki ilişkileri ve onlarla Yahudiler arasındaki hukukî yapıyı tesis etmiştir. Muhammed Hamidullah tarafından 47 madde halinde tasnif edilen bu anlaşmanın, ilk 23 maddesi Müslümanlar arasındaki hukukî yapıyı, 24-47 maddeler ise onlarla Yahudiler arasındaki hukukî yapıyı tesis etmiştir. Enes b. Mâlik veya Ramle bint Haris'in evinde hazırlandığı belirtilen bu anlaşmanın iki ayrı oturumda tesis edilmiş olduğu ihtimalinden de söz edilmiştir.⁴⁵ Bir şehir devleti şeklinde yapılandırılan Medine devleti için hazırlanan bu metin, ilk yazılı anayasa olarak değerlendirilmiştir. Bu vesikanın hazırlandığı günlerde, Medine hudutları da tayin edilmiştir.⁴⁶ "Anlaşmanın yapıldığı tarihe kadar Arap topluluklarına hakim olan kabile ve ırk taassubu yerine insanın esas unsur olarak alındığı bir toplum anlayışı getirilmiştir. Haliyle bu anlayışı ırk, din, dil farkı gözetmeden, tüm toplumun müşterek menfaati olarak görmek mümkündür."⁴⁷ 47 maddelik bir anayasanın 24 maddesinin gayr-i müslim tebea olan Yahudiler ile ilgili olması, onların da hukuki

³⁹ Bkz., Umerî, Ekrem Ziya, *Medine Toplumunu*, trc., Nureddin Yıldız, İstanbul, 2007, 85-86.

⁴⁰ Bkz., *İbn Mâce*, Mukaddime, 17 (229).

⁴¹ Bkz., İbn Hişâm, *age.*, I, 455-456; İbn Sa'd, *es-Sıra*, I, 238-239; İbnü'l-Cevzî, *age.*, III, 70-71; Dimyâtî, *age.*, 259; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, I, 464-465.

⁴² Bkz., İbnü'l-Cevzî, *age.*, III, 71-76.

⁴³ Uğur, Mücteba, *Hicri Birinci Asırda İslam Toplumunu*, İstanbul, 1980, 106.

⁴⁴ Bkz., Atçeken, İsmail Hakkı, *Hz. Peygamber'in Yahudilerle Münasebetleri*, İstanbul, 1996, 88.

⁴⁵ Vakıdî'nin aktardığına göre hicretin üçüncü yılında Yahudi Ka'b b. Eşref öldürülünce, Yahudilerin korkarak gelip Hz. Peygamberle Remle bint Hâris'in evinde bir anlaşma yaptıkları belirtilir. (Bkz., Vâkıdî, Muhammed b. Ömer (207/822), *Kitabu'l-Meğâzî*, I-III, Beyrut, 1984, I, 192). Bir ihtimal, Yahudilerle ilgili konuları ele alan Medine Vesikası'nın 24-47. maddeleri o zaman kaleme alınmış olabilir. Çünkü her iki anlaşmanın yapıldığı ev, Remle bint Hâris'in evidir.

⁴⁶ Bkz., İbn Hişâm, *age.*, I, 452-454; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, I, 463-464; Hamidullah, *el-Vesâik*, 57-64; 64-65; a. mlf, *İslam Peygamberi*, I, 188-210; Umerî, *age.*, 107-116.

⁴⁷ Uğur, *age.*, 109.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

sorumluluk ve haklarının ihmal edilmediğini, bu toplumsal sözleşmede Müslümanlar kadar onların hukukunun da korunduğunu göstermektedir. Yani adalet çerçevesinde güvenlik, onlar için de teminat altına alınmıştır.

Medine sözleşmesinin dikkat çeken bugün için bile önemli mesaj veren birkaç maddesi şöyledir:

14. madde: Mü'min, mü'mini kafir için öldürmez. Mü'mine karşı kafire yardım etmez.

23.madde. İhtilaf edilen şey ne olursa olsun, Allah'a ve Muhammed (s)'e müracaatla çözülür. (Yani kitap ve sünnet esas alınarak çözüme kavuşturulur.) Bu madde Müslümanlarla ilgilidir. Bu maddenin bir benzeri olan (42. Maddede) zikredilerek Yahudilerle ilgili ihtilafı da ihtilafın çözüm merciiinin, yine Allah ve Rasulü olarak belirlenmiş olması dikkat çekicidir.

Medine sözleşmesinde, 8 Ensar kabilesi, 1 tüm muhacirler olmak üzere 9 grup ismen (3-11. Maddeler arasında) zikredilmiştir. Aynı şekilde 9 yahudi kabilesi de isim isim (25-33. Maddeler arasında) zikredilerek sözleşme kapsamına alınmıştır. Hulusa olarak Medine sözleşmesi sağlam bir adalet yapısı üzerine oturtulmuş hukuki bir metin olmuştur. Hukukun temeli adalettir. Haksız uygulamaların da hukuka esas alınabildiği zulmün hukuka temel olduğu uygulamalar, tarih boyunca daha ağır basmaktadır.

40. madde: Komşu, (kişinin kendi) ehli ailesi gibidir. Ona karşı zarar ve suç işlenemez. Bir toplumu oluşturan en küçük birim olan ailelerin komşuları ile ilgili hukuku, sözleşme metnine girmiştir. Müslümanlar açısından Hz. Peygamber (üç defa yemin ederek) *Vallahi iman etmiş olmaz*, buyurmuş, kim Ya Rasulallah diye sorulunca da "*Komşusu şerrinden emin olmayan*"⁴⁸ buyurmuştur. Bu hadisin Müslim rivayetinde ise, "*Komşusu şerrinden emin olmayan kimse cennete giremez*"⁴⁹ buyrulmuştur. Çocukların can güvenliği ve ailede huzurdan sonra halka biraz daha genişletilip komşular arası ilişkiler düzeltilerek toplumsal huzur için anlamlı bir adım daha atılmış olmaktadır. Bugünkü komşuluk ilişkilerinin durumu, tüm ciddi bir muhasebeyi gerektirmektedir.

Hz. Peygamber'in Medine'de ele aldığı konulardan birisi de, Müslümanlara ait bir Pazar yerinin tespiti olmuştur. Hamidullah'a göre bu, hicretin hemen akabinde gerçekleştirilmiştir. Medine pazarına/piyasasına hakim olan Yahudiler, esas itibarıyla ticaret ehli olan muhacirlere, pazarda/piyasada ticaret imkanı vermek istememişlerdir. Bunun üzerine Nebi (s), bu iş için önce Benî Kaynuka'nın pazar yerine gidip, gözlemlerde bulunduktan sonra da Medine'deki Müslümanlar için uygun gördüğü bir yere gelip ayağını yere vurarak, "*Burası sizin pazar yeriniz olacak, kimse engellenmeyecek ve burada vergi alınmayacak*" buyurmuştur.⁵⁰ Hz. Peygamber'in bu pazarda hiçbir vergi alınmayacağını ilan etmiş olması,⁵¹ yerel ve uluslararası rekabete dayanabilecek bir ekonomik yapı kurma çabası, -bugünkü dille ifade etmek gerekirse -devlet teşviki ile vergiden muaf tutulan bir piyasa oluşturma- ufku şeklinde anlaşılmalıdır. Yani vergi muafiyeti ile dış rekabete dayanabilecek bir pazar tesis edilmiştir.

Bu ekonomik hamle, bir taraftan oluşturulan toplumun gelirine destek olurken diğer taraftan kurulan devletin ekonomik yapısını güçlendirme amacına matuftu.

Hicretten sonra "*Kendilerine savaş açılan mü'minlere (savaş için) izin verildi. Çünkü onlara zulmediliyordu. Şüphe yok ki Allah, onları muzaffer kılmaya kadirdir*"⁵² ayetiyle Müslümanlara savaş için izin verilmiştir.⁵³ Bunun üzerine Hz. Peygamber'in hicretin ilk yılında yaptığı hamlelerin bir diğerinin de savunma alanında olduğu görülmektedir. Bunlardan ilki, amcası Hamza b. Abdulmuttalib komutasında Muhacirlerden otuz kişiden teşekkül eden Sîfü'l-bahr seriyesidir. Bu seriyye, Ebû

⁴⁸ Buhârî, Edeb, 29 (6016).

⁴⁹ Müslim, İman, 73 (46).

⁵⁰ İbn Şebbe el-Basrî, Ömer, *Târîhu'l-Medîneti'l-Münevvera*, I-IV, thk. Fehmi M. Şeltût, Beyrut, 1990, I, 304.

⁵¹ Bkz., Hamidullah, *İslam Peygamberi*, II, 958. Bu Pazar yeri ile ilgili bir değerlendirme için bkz., Kister, M.J., *Peygamber'in Pazarı*, trc. Abdullah Kahraman, Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, c. VI, sy.,2, Sivas, 2002, 25-29; Lecker, Michael, "*İslam Öncesi ve İslam'ın İlk Döneminde Medine Pazarları Üzerine*", trc. A. Turan Yüksel, İstem, yıl: 2, sy. IV, Konya, 2004, 247-256.

⁵² Hac sûresi (22 (39)).

⁵³ İbn Kesîr, *el-Fusûl fi sîrati'r-rasûl*, thk. Basim b. Faysal, Semir b. Emin, Riyâd, 2000, 84.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

Cehl'in başkanlığındaki bir Kureyş kervanına karşı hicretin 7. ayı olan Ramazan'da düzenlenmişti.⁵⁴ Mekkeliler, Medine'ye hicret eden Müslümanları orada da rahat bırakmamışlardı. Evs ve Hazrec putperestlerini tehdit ederek, onları Müslümanlara karşı kıskırtmışlardı. Hz. Peygamber, Müslümanlarla savaşmak isteyen bu kimselerle görüşüp, bunu yapmalarının birbirlerini yok etmeye sebep olacağını, bunun da Kureyş'in işine geleceğini anlatınca ikna olup, savaşmaktan vaz geçmişlerdi. Hamidullah bu tür seriyyelerin sadece Müslümanlara yönelik saldırganlığını devam ettiren Kureyş'e karşı yapıldığına dikkat çekmiştir.⁵⁵ Daha sonra Hz. Peygamber, büyük bir Kureyş kervanının Şam'dan dönmekte olduğunu haber aldı. Medine'den çıkmadan on gün önce Saîd b. Zeyd ile Talha b. Ubeydullah'ı bilgi toplamak üzere görevlendirdi. Alınan haberin doğru olduğu anlaşılınca Ramazan'ın on ikisinde onların üzerine üç yüz on kişilik bir birlikle hareket etti. Kervanın başındaki Ebu Süfyân, durumdan haberdar olunca Mekke'den yardım istemiş ve bin kişilik Kureyş ordusu da yola çıkmıştı. Çıkış niyeti savaş olmadığından Hz. Peygamber, Medine dışında savaşmayı taahhüt etmemiş olan Ensar'ın fikirlerini sordu. Onlar da savaştan kaçmayacaklarını beyan ettiler. Ramazan'ın on yedisinde Kureyş müşrikleriyle yapılan bu ilk savaşta Müslümanlar açık bir zafer elde ettiler. Müslümanlardan on dört kişi şehit olmuştu. Müşriklerden ise Ebû Cehl, Utbe b. Rebîa ve Ümeyye b. Halef gibi ileri gelenleri de dahil olmak üzere yetmiş kişi ölmüştü. Mekke döneminde ciddi çileler çeken Müslüman toplumun huzurunu temin etmek ve kurulan devletin artık tebaası olanları koruyacak durumda olduğunun dosta düşmana gösterilmesi gerekmektedir. Bu da ancak askeri bir güç oluşturmakla, saldıran veya saldırma hesapları yapanları caydırmak veya saldırmaları halinde mukabele ederek hadlerinin bildirileceğini ortaya konulmasıyla mümkün olabilirdi.

Hicretin ikinci yılında oruç farz kılınmış ve Ramazan ayının bitmesine iki gün kala Hz. Peygamber, sadaka-i fitrin verilmesini emretmiştir. Sadaka-i fitr, zekatın farz kılınmasından önce emredilmiştir. İbn Sa'd'ın bildirdiğine göre orucun bitiminde bayram namazını kıldıran Nebi (s), aynı yıl kurban kesmiş ve kurban bayramı namazını da kıldırmıştır.⁵⁶ Daha sonra zekat farz kılınmıştır.⁵⁷ Sadakanın emredilmesi ve zekatın farz kılınması ile Müslüman toplumun kaynaşması yardımlaşması güçlendirilmiş, ekonomik açıdan zorluk çekenlerin durumu iyileştirilmeye çalışılmıştır. Devletin güçlenmesi sağlanırken, toplumun ekonomik dayanışması, huzuru göz ardı edilmemiştir.

Hz. Peygamber'in h. 2. Yıldan itibaren Medine'ye yönelik baskın hazırlığı yapanlarla ilgili haber aldıkça, onların üzerine seriyyeler düzenlenmiştir. H. 2. Yılda, Ebvâ, Buvat, Safevan, Zü'l-Uşeyra, Batn-ı Nahle gazveleri düzenlenmiş ve Bedir Savaşı yapılmıştır. H. 8. Yılda Mekke'nin, Huneyn ve Taif'in fethine kadar halkın huzuru ve devletin güvenliği açısından seriyye ve gazve türü askeri faaliyetlerin yoğun bir şekilde devam ettiği görülmektedir.⁵⁸ Mekke'yi fethettiğinde Hz. Peygamber (s), kendisine hicretten önce Mekke'de adeta kan kusturan zalimlerin hepsini kılıçtan geçirebilirdi. Ancak onları affetmiş ve "hepiniz hürsünüz buyurmuştur". Bu olayda komutan olanlara bir mesaj vardır. Toprakları, bir beldeyi fethedebilirsiniz. Ancak bu sizin fethi tamamladığınız anlamına gelmez. Gönülleri de fethetmelisiniz. Ancak bu şekilde fethettiğiniz yerlerde kalıcı olabilirsiniz. Medine'de kurulan ve Hicaz bölgesinde otoritesini kabul ettirme mücadelesi veren Medine İslam Devletinin devlet başkanı sıfatıyla Hz. Peygamber'in bu tür askerî faaliyetlere ağırlık vermek zorunda kaldığı anlaşılmaktadır. Hicaz bölgesinin o dönemdeki en önemli şehri olan Mekke'nin fethi ile yeni devletin otoritesi dost düşman herkes tarafından kabul edilmiştir. H. 9. Yıldan itibaren bu devletin merkezi olan Medine'ye birçok heyet gelmiş ve bu yıla heyetler senesi anlamında Senetü'l-vüfûd adı verilmiştir.⁵⁹ Bu yoğunlaşan ilgi, hem İslam davetinin hem de yeni kurulan devletin artık dikkate alınan ve irtibat kurulma ihtiyacı hissedilen bir saygınlık kazandığını göstermektedir. Yirmüç yıllık risalet döneminin yedi yılında bu tür askeri faaliyetlere Hz. Peygamber'in zaman ayırması ve önem vermesi, bir devletin varlığını devam ettirebilmek için gerektiğinde askeri sefer ve savaşları göze alması gerektiğini ortaya

⁵⁴ Vâkıdî, *age.*, I, 9; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, I, 468.

⁵⁵ Bkz., Hamidullah, *İslam Peygamberi*, I, 218.

⁵⁶ Bkz., İbn Sa'd, *es-Sîra*, I, 248-249; Semhûdî, Ali b. Ahmed, *Vefâu'l-vefâ bi ahbâri'l-Mustafâ*, *age.*, I, 277, 279.

⁵⁷ Bkz., Olgun, Tahir, *Müslümanlıkta İbadet Tarihi*, 182.

⁵⁸ Bkz., Yavuz, Adil, *Hadislerde Mekkilik Medenilik*, Ankara, 2007, 124- 152.

⁵⁹ Bkz., Yavuz, *age.*, 153.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

koymaktadır. Hz. Peygamber'in on yıl süren risaletinin Medine döneminde bizzat iştirak ettiği seriyye ve gazvelerin sayısının 25 kadar olması⁶⁰, Ümmet-i Muhammed'in üzerinde düşünmesi gereken bir vakıadır. *İstersen sulh-u salâh, hazır ol cenge* özdeyişi de bunu dile getirmektedir. Nitekim Rasulullah (s) de, "*Ben tevbe Peygamberiyim, ben rahmet ve savaş Peygamberiyim*"⁶¹ buyurmuşlardır.

Mekke'nin fethi için düzenlenen askeri seferde bir kadın hırsızlık yapmıştı. Bu kadın eşraf denilen toplumun saygın bir kabilesine mensuptu. Bunun için hırsızlık cezası uygulanmaması için Üsâme b. Zeyd'i aracı olarak şefaathçi olmasını istediler. Üsâme bunu Hz. Peygambere söyleyince, o şöyle buyurmuştu: "*Sen, Allah'ın tespit ettiği bir cezanın uygulanmaması için benden talepte mi bulunuyorsun?*" Bunun üzerine Üsâme, Ey Allahın Rasulü benim bağışlanmam için Allah'dan af dile dedi. O gün akşam vakti olunca Hz. Peygamber (s), insanlara hitap ederek şöyle buyurmuştu: "*Sizden önceki bazı insanlar, içlerinden saygın konumda olan birisi hırsızlık yaptığında ona ceza uygulamayıp da içlerinden zayıf biri hırsızlık yapınca onu cezalandırmaları sebebiyle helak oldular. Şayet Muhammed'in kızı Fatıma bile hırsızlık yapmış olsaydı, onun da elini keserdim.*"⁶² Adalet, aynı suçu işleyen herkese adilâne aynı cezayı vermeyi, haklı olan kim olursa olsun, hakkını gözetmeyi gerektirir. Toplumun huzurunu da, ancak adaletin ayrımcılık yapılmadan uygulanması temin edebilir.

Hz. Peygamber (s), h. 10. Yılda Ebu Musa el-Eş'arî ile Muaz b. Cebel'i dini tebliğ etmek ve zekat toplamak üzere Yemen'e gönderdi.⁶³ Yine aynı yıl içinde veda haccından önce Hâlid b. Velîd'i Yemen'e göndermiştir. Onun ardından da Hz. Ali'yi Ramazan ayında oraya görevlendirmiştir.⁶⁴ Hicaz bölgesinde hakimiyeti sağlayıp devleti güçlendiren Rasulullah (s), artık Arabistan'ın güneyinde yer alan Yemen bölgesi ile ilgilenmeye, davetini orada neşretme faaliyetlerine girişmiştir. Artık Medine Devleti, tam bir özgüven kazanmış durumdadır. Diğer bölgelere etkisini yaymaya başlamıştır. Bu yıl içinde gelen heyetler arasında, Necran heyeti, Tağlib ve Reha heyeti, Benî Âmir heyeti,⁶⁵ Havlân heyeti,⁶⁶ Cerîr b. Abdullah ile gelen Becile heyeti sayılmaktadır.

Hz. Peygamberin ashâbı arasında zühdü ve dünya malı biriktirilmesine karşı sert tutumu ile bilinen Ebu Zerr el-Gıfârî (ra) için –bazı rivayetlere göre idareci olmak istemesi üzerine şöyle buyurmuştur: "*Ey Ebu Zerr! Ben seni zayıf (tahammülsüz) olarak görüyorum. Kendim için istediğimi senin için de isterim. Ancak sen iki kişi üzerine bile idareci olma! Yetimin malı için mütevellî (koruyup himaye eden) de olma!*"⁶⁷ Niçin böyle buyruldu. Bunun niçin olduğu Hz. Osman'ın hilafeti zamanında, Ebu Zerr'in gerek Şam'daki halka karşı sert tutumunda, gerekse Hz. Osman'la yaptığı tartışmada görülecektir. Şia'nın bu tartışma sebebiyle bayraklaştırdığı Ebu Zerr'in düşüncesini uygulamaya kalkarsanız, hiçbir Müslüman işadama ayakta kalamaz, iflas eder. Ona göre günlük kazancın, o günkü ihtiyaç dışında kalanı tasadduk edilmelidir. Bunu yapan aldığı malların borcunu ödeyemez, en küçük bir ekonomik krizde iflas eder. Ekonomik hayat gayr-i müslimlerin eline geçer. Ebu Zerr, samimiyet ve zühd yönünden iyi insandır, örnek insandır. Kendi adına bunları yapabilir. Ama ondan idareci olamaz. Onun düşüncesini topluma dayattığımız anda bu bir zulme dönüşür. Bu tür bir uygulamayı, dayatmayı, Hz. Peygamber de yapmamıştır. İdareci olan ve idareci tayin edenler açısından, bu olaydan alınması gereken dersler vardır.

Davetini de Devletini de kemale erıştiren Hz. Peygamber, h. 10. yıl içinde, Ramazan ayından her yıl bir defa Cebrail ile gelen Kur'an'ı her Ramazan ayında birer defa karşılıklı arz ettikleri halde bu yılın Ramazan ayında bunu iki defa yapmışlardır. Dikkat edilirse Asr-ı Saadet'te, vahyin gelişi, dinin tebliği ve yaşanması, toplumun huzurunun sağlanması, devletin kurulması ve ayakta kalma mücadelesi eşgüdüm halinde devam etmiştir. Hiçbiri diğeri için feda edilmemiştir. Buradan her müslümanın alması gereken ibretler vardır.

⁶⁰ Bkz., Hamidullah, Muhammed, *Hz. Peygamber'in Savaşları*, çev. Nazire Erinç Yurter, İstanbul, trs.,9.

⁶¹ Bkz., Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, IV, 395, 404.

⁶² *Buhârî*, Meğâzî, 54 (4304).

⁶³ Bkz., *Buhârî*, Meğâzî, 61 (4341, 4344); *Müslim*, Cihâd, 7 (1733).

⁶⁴ Bkz., İbn Sa'd, *es-Sîra*, II, 169-170; Taberî, *et-Târîh*, 462; İbnü'l-Cevzî, *age.*, IV, 5; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, I, 736-738.

⁶⁵ Bkz., Taberî, *age*, 464; İbnü'l-Cevzî, *age.*, IV, 3-4.

⁶⁶ Bkz., İbn Sa'd, *es-Sîra*, I, 324.

⁶⁷ *Müslim*, İmâra, 17(1826); *Ebu Dâvud*, Vesâyâ, 4 (2868).

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

H. 9. Yılda farz kılınan hac görevi için o yıl hacca gitmeyen ve Hz. Ebu Bekr (ra)'ı hac emiri olarak görevlendiren Hz. Peygamber, h. 10. Yılda hac farızasını eda etmek üzere harekete geçmiş ve etrafa haberler göndererek gelebilen her Müslümanın bu hacda bulunmasını istemiştir. *İslamın İnsan Hakları Evrensel Bildirisi* mahiyetinde olan *Veda Hutbesi* bu hac görevi esnasında irad olunmuştur.⁶⁸ Hac dönüşü h. 11. Yılın Muharrem ayında daha önce Muaz b. Cebel'e biat etmiş olan iki yüz kişilik Yemenli Naha' heyeti Medine'ye gelerek Hz. Peygamberle görüşür. Onların, Peygamber ile görüşen son heyet olduğu belirtilir.⁶⁹

Bir gece vakti Nebi (s), Cennetü'l-bakî' mezarlığını ziyaret etmiş ve orada uzun süre dua etmiş mağfîret dilemiştir. Aynı günlerde Uhud şehitlerini de ziyaret etmiştir. Bundan birkaç gün sonra hastalanmıştır.⁷⁰

Hastalanınca Hz. Ebû Bekr'e insanlara namaz kıldırmasını emretmiştir.⁷¹ Hastalanınca, diğer hanımlarından Hz. Âişe'nin evinde kalmak üzere izin istemiştir.⁷² Evinde bulunan altı dinarı da tasadduk etmiştir.⁷³ Hastalığı esnasında "*Allah Yahudi ve Hristiyanlara lanet etsin, peygamberlerinin kabirlerini mescid edindiler*" diyerek adeta Müslümanları uyarmıştır. Ayrıca "*Allahım kabrimi tapılan bir put gibi kılma*" diye dua etmiştir.⁷⁴

Safer ayının bitmesine dört gün kala, Hz. Peygamber, Mûte bölgesine gönderilmek üzere orduya hazırlık emri vermiştir. Komutan tayin ettiği Üsâme b. Zeyd'e babasının şehit edildiği yere orduyla gitmesini emretmiştir. Sahabenin tüm ileri gelenlerinin olduğu bu orduya genç Üsame'nin komutan olması halk arasında dedikodulara sebep olmuştur. Buna üzülen Nebi (s), hasta haliyle Rebiulevvel'in onuncu günü minbere çıkıp insanları uyarılmış ve kararını teyit etmiştir. Ertesi gün vedalaşmak üzere Üsame Hz. Peygamber'in ziyaretine gitmiştir. Nebi (s) onun için ellerini kaldırıp dua etmiştir. Rebiulevvelin on ikisinde Pazartesi günü Üsame tekrar Hz. Peygamber'i ziyaret etmiş, ardından karargahına dönmüş ve orduya hareket emri vermiştir. Bu esnada Rasûlullah (s)'in vefat haberi gelmiştir.⁷⁵ Onun vefatı Rebiulevvel ayının on ikisinde Pazartesi günü olmuştur.⁷⁶ Nebi (s), vefat ettiği atmış üç yaşındaydı.⁷⁷

Bu olayda başka rivayetlerden öğrendiğimize göre vefat etmesinin yakın olduğunu sezen Hz. Peygamber'in hayatının son anına kadar toplumun huzurunu ve devletin bekasını sağlayacak olan cihad faaliyetini sürdürmesi son derece anlamlıdır. Düzenlediği bu orduya Üsame b. Zeyd gibi 19 yaşındaki genç bir sahabiyi, kıdemli sahabilerin de katıldığı bu orduya komutan tayin etmesi ve itirazlara rağmen kararından dönmemesi onun liyakate ve ardı sıra yetişip gelen gençlere, genç kuşağa güvenini, onlara özgüven kazandırmak istediğini göstermektedir. *Ümmetin yüzünün gülebilmesi için ilim, irfan ve birikim sahibi yaşlı insanların tecrübesi ile genç kuşağın enerjisinin ve dinamizminin birleştirilmesi ve buradan güçlü bir sinerji üretilmesi gerekmektedir.*

Günümüzde huzurlu bir İslam toplumu ve güçlü devletler kurabilmek için Hz. Peygamber'in tebliğ ve idarî siyasetinden almamız gereken birçok dersler vardır. Bunları idrak edip gereğini yapmak üzere harekete geçebilmeyi Allah, Ümmet-i Muhammed'e müyesser eylesin.

⁶⁸ Bkz., *Buhârî*, Hac, 34 (1561, 1562, 1568), 37 (1572; *Müslim*, Hac, 147 (1218); *Ebu Dâvud*, Menâsik, 56 (1905, 1906, 1907), 58 (1911, 1912), 59 (1913), 61 (1917), 63 (1920, 1922), 65 (1926), 67 (1947), 77 (1966), 78 (1981); *İbn Mâce*, Menâsik, 84 (3074, 3075).

⁶⁹ İbnü'l-Cevzî, age., IV, 14.

⁷⁰ Bkz., Taberî, *et-Târih*, 481; İbn Sa'd, *es-Sîra*, II, 203-205; İbnü'l-Cevzî, age., IV, 14-15; Dimyâtî, age., 274-275.

⁷¹ Bkz., İbn Hişâm, age., II, 547; İbn Sa'd, *es-Sîra*, II, 215.-218; Dimyâtî, age., 281-283; İbn Kesîr, *el Bidâye*, I, 801-802. Konu ile ilgili rivayet için bkz., *Buhârî*, *Ezân*, 51 (687).

⁷² Bkz., *Buhârî*, Hibe, 14 (2588); *Müslim*, Salât, 90 (418).

⁷³ Bkz., İbn Sa'd, *es-Sîra*, II, 231-232, 237.

⁷⁴ İbn Sa'd, age., II, 240-241.

⁷⁵ Bkz. Vâkîdî, age., III, 1117-1120; İbn Hişâm, age., II, 539, 546, 547; İbn Sa'd, age., II, 189-191, 248-249; İbn Abdilber, age., 203—205; Dimyâtî, age., 277-279.

⁷⁶ *Buhârî*, *Ezân*, 46 (680); *Müslim*, Salât, 98 (419).

⁷⁷ *Buhârî*, Menâkib, 19 (3536); Menâkıbu'l-Ensâr, 45 (3902); *Müslim*, Fedâil, 115 (2349), 117 (2351).

**ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN
SEMPOZYUMU**

KAYNAKÇA

- Ahmed b. Hanbel**, (241/855), *el-Müsned*, I-VI, 2. bsk. İstanbul, 1413/1992.
- Açeken**, İsmail Hakkı, *Hz. Peygamber'in Yahudilerle Münasebetleri*, İstanbul, 1996.
- Buhârî**, Muhammed b. İsmail (256/870), *Sahîhu'l-Buhârî (el-Câmiu'l-müsnedü's-sahîhu'l-muhtasar min umûri rasûlillah ve sünenih ve eyyâmih)* thk: Abdulazîz b. Abdullah b. Bâz, I-VIII, Beyrut, 1994.
- Buhl**, Fr., "Akabe", MEB İA., I-XIII, I, 231, İstanbul, 1978.
- Dimyâtî**, Abdülmü'min b. Halef (705/1305), *es-Sîratü'n-Nebeviyye*, thk., Es'ad Muhammed et-Tib, Haleb, 1996.
- Ebû Dâvûd**, Süleyman b. Eş'as Sicistânî (275/888), *Sünenü Ebî Dâvud*, I-IV, thk: Sıdkî Muhammed Cemil, Beyrut, 1994.
- Hamidullah**, Muhammed, Hamidullah, Muhammed, "Hılfu'l-fudûl", *DİA*, (İstanbul, 1998), XVIII, s. 311-312.
- el-Vesâiku's-siyâsiyye li'l-ahdi'n-nebevî ve'l-hulâfeti'r-râşide*, 5.bsk., Beyrut, 1985.
- *Hz. Peygamber'in Savaşları*, çev. Nazire Erinç Yurter, İstanbul, trs.
- *İslam Peygamberi*, I-II, çev. Salih Tuğ, Ankara, 2003.
- İbn Abdilber**, Yusuf (463/1071), *ed-Dürer fî ihtisârî'l-meğâzî ve's-siyer*, Beyrut, trs.
- İbnu'l-Cevzî**, Ebu'l-Ferec Abdurrahman b. Ali (597/1201), *el-Muntazam fî tevârihi'l-mülûk ve'l-ümem*, I-VIII, thk. Mustafa Abdukadir Atâ', Muhammed A. Atâ', 2.bsk., Beyrut, 1995.
- İbn Habîb el-Hâşimî**, Muhammed (245/860), *el-Muhabber*, nşr., İlse Lichtenstadter, (Haydarâbâd, 1361 tarihli baskıdan ofset yoluyla yayımlanmış), Beyrut, trs..
- İbn Hişâm**, Abdülmelik (218/833), *es-Sîratü'n-nebeviyye*, I-II, Beyrut, 2004.
- İbn İshâk**, Muhammed (151/768), *Sîratü İbn İshâk*, thk. Muhammed Hamidullah, Konya, 1981.
- İbn Kesîr**, İsmail b. (774/1373), *el-Bidâye ve'n-nihâye*, I-II, nşr. Hassân Abdülmennân, (Beytül'Efkâri'd-Devliyye neşri), Beyrut, 2004.
- El-Füsûl fî sîrati'r-rasûl*, thk., Bâsim F. El-Cevâbira, Semîr, E., ez-Züheyri, Riyâd, 2000.
- İbn Mâce**, Muhammed b. Yezîd Kazvîni (273/886), *Sünenü İbn Mâce*, I-II, thk, Sıdkî Cemîl Attâr, Beyrut, 1415/1995.
- İbn Sa'd**, Muhammed (230/844), *es-Sîratü'n-Nebeviyye mine't-tabâkâti'l-kübrâ*, I-II, (et-Tabakâti'l-kübrâ'nın ilk iki cildinin ayrı basımı), Kahire, 1989.
- İbn Şebbe** el-Basrî, Ömer (272/885), *Târîhu'l-Medîneti'l-Münevvera*, I-IV, thk. Fehmi M. Şeltût, Beyrut, 1990.
- Kister**, M. J., *Peygamber'in Pazarı*, trc. Abdullah Kahraman, Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, c. VI, sy.,2, Sivas, 2002.
- Lecker**, Michael, "İslam Öncesi ve İslam'ın İlk Döneminde Medine Pazarları Üzerine", trc. A. Turan Yüksel, İstem, yıl: 2, sy. IV, 247-256, Konya, 2004.
- Mennâ' el-Kattân**, *et-Teşri' fî'l-fıkhi'l-islâmî*, Âbidîn, 1976.
- Ulûmu'l-Kur'ân*, trc. Arif Erkan, İstanbul, 1997.
- Müslim** b. Haccâc Kuşeyrî (261/875), *Sahîhu Müslim (el-Câmiu's-sahîh)*, I-V, thk. M. Fuad Abdalbaki, Beyrut, 1956.
- Numânî**, Mevlânâ Şiblî (1332/1914), *Son Peygamber Hz. Muhammed*, çev. Yusuf Karaca, İstanbul, 2002.
- Olgun**, Tahir, *Müslümanlıkta İbadet Tarihi*, Ankara, 1998.
- Önkâl**, Ahmet, "Akabe Biatları", *DİA*, II, 211, İstanbul, 1989.
- "Hicret" *DİA*, XVII, 459, İstanbul, 1998.
- Semhûdî**, Ali b. Ahmed (911/1505), *Vefâü'l-vefâ' bi ahbâri dâri'l-Mustafa'*, I-IV, thk. M. Muhyiddin Abdülmecîd, 4.bsk., Beyrut, 1984.
- Taberî**, Muhammed b. Cerîr (310/922), *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk- Târîhu't-Taberî-*, nşr., Ebû Suhayb el-Keremî, (Beytül'efkâri'd-Devliyye neşri), Ürdün, trs.
- Umerî**, Ekrem Ziya, *Medine Toplumunu*, trc. Nureddin Yıldız, İstanbul, 2007.
- Vakidî**, Muhammed b. Ömer (207/822), *Kitabu'l-Meğâzî*, I-III, Beyrut, 1984.

**ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN
SEMPOZYUMU**

Yakubî, Ahmed b. Ebî Yakub (284/897), *Tarîhu'l-Yakûbî*, I-II, Beyrut, 1992.
Yavuz, Adil, *Hadislerde Mekkîlik Medenîlik*, Ankara, 2007.

**ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN
SEMPOZYUMU**

KİŞİLİK İNŞASINDA USTA-ÇIRAK İLİŞKİSİNİN ÖNEMİ

Prof. Dr. Ali BULUT*

Giriş

Kişilik, insanı başkalarından ayıran davranışlardır. Bunun inşa ve gelişiminde iki temel bulunmaktadır:

1. Yaratılıştan yani doğuştan gelen özellikler (Mizaç)
2. Sonradan kazanılan özellikler (Karakter)

Sakinlik, hareketlilik, sertlik, duygusallık vb. özellikler doğuştan gelenlere misal verilebilir. Bunlara mizaç denir.

Kişinin, yaşadığı topluma ait değer yargıları ve ahlak kuralları ise sonradan kazanılanlara örnektir. Kişi hayatı boyunca bu değerleri edinir. Bu değerler karakteri oluşturur. Bu gibi kişilere de karakterli kişi denir.¹

Sağlam bir karakter ve kişilik inşa etmek için ise, tıpkı bir çırağın ustasının dizi dibinde yetişip iyi bir usta olması gibi, sağlam örneklerle ihtiyaç vardır.

Biz de bu çalışmada kişiliğin inşasında usta-çırak ilişkisinin önemini ele almaya çalışacağız

Etrafımızda kâbiliyetli, istekli ve gayretli birçok genç görmekteyiz. Ama bunlar ne kadar gayret gösterirlerse gösterebilir bakarsınız ki bazen çalışmalarını neticesinde güzel bir sonuç elde edemezler. Çünkü bu kıymetli gençlerimiz, kendilerini yönlendirecek, onlara yol gösterecek tecrübe sahibi değerli kimselerle bir araya gelememişlerdir. Ya gençlerimiz bu kimselere ya da bu kimseler gençlerimize ulaşamamışlardır.

Maalesef kabiliyet sahibi birçok gencimiz kendilerine yol ve yöntem gösterecek birisini beklemektedir. Bazen bu bekleme çok uzun sürmekte, bazen de ömür gitmekte elimizden tutacak kimse gelmemektedir. Yanlış durakta otobüs bekleyen kimsenin doğru otobüse binme şansı var mıdır? Bu sebeple beklemek yerine doğru durağı bularak doğru otobüse en kısa zamanda binmemiz gerekir. Yani bize yardımcı olacak, yol gösterecek kimseyi arayıp bulmalıyız.

Burada Ali Fuat Başgil merhumun *Gençlerle Başbaşa* isimli altın değerindeki kitabının başında² zikrettiği güzel bir tespit aklımıza gelmektedir. Başgil iki tür çıraktan bahsetmektedir. Birincisi bedenî çırak, ikincisi de fikrî çıraktır.

Bedenî çırak küçük yaştan itibaren bir atölye ya da dükkânda ustasının yanında sanat ve meslek öğrenen kimsedir. O bir taraftan devamlı olarak ustasının gözetimi altında çalışırken, diğer taraftan da sürekli ustasını izler. Beraberce çalışıp güzel bir sanat eseri ortaya çıkarmanın güzelliğini ve keyfini birlikte yaşarlar. Bedenî çırak, maddî-mânevî her sıkıntısında ustasının desteğini görür. Ustasından çalışma yöntemini, karşılaştıkları zorlukların üstesinden nasıl geleceğini, bunları nasıl aşacağını bizzat görerek ve yaşayarak öğrenir. Neticede çekirdekten yeni bir usta yetişir, toplum yeni bir değer daha kazanmış olur.

Fakat fikrî çırağın durumu bedenî çıraktan oldukça farklıdır. Osmanlı'da iki çıraklık da birbirine benzerdi. Çünkü Osmanlı eğitim sisteminde bir talebe de aynen atölyedeki bir çırak gibi bir hocaya bağlı kalır, tahsilini yıllarca o hocaların gözetiminde sürdürürdü. Başka hocalardan ders alsa bile esas hocası bir tane olurdu. Bu sistemde hocasından bir taraftan ders kitapları okuyan talebe, diğer taraftan da hocasından mânevî eğitim alırdı. Yıllarca hocasıyla birlikte olan talebe konuşma, dinleme, oturma, kalkma gibi birçok davranışı, kısacası âdâb-ı muâşeretini dizinin dibinde oturduğu hocasından öğrenirdi. Yani talebe bir taraftan bilgi öğrenirken, diğer taraftan da davranış öğrenirdi. Diğer bir ifadeyle hocasından hem maddî bilgi, hem de mânevî eğitim alırdı.

Burada İmam-ı Azam Ebû Hanîfe (rh)'nin talebelerinden İmam Ebû Yusuf (rh)'un hocasından 29 yıl boyunca hiç ayrılmadığını, hastalığı hariç bütün sabah namazlarını onun yanında kıldığını da altını çizerek hatırlatmalıyız. Hatta rivâyete göre Ebû Yusuf (rh)'un oğlu vefat etmiş, o gün dahi hocasının dersine katılmıştır.

* Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi

¹ Yahya Turan, *Kişilik ve Dindarlık*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2017, s. 23-26.

² Ali Fuat Başgil, *Gençlerle Başbaşa*, Kubbealtı Neşriyat, İstanbul 2010, s. 10-11.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

Fakat günümüzde ise ortaokuldan üniversiteye gençlerimiz maalesef çoğunlukla bu usta-çırak ilişkisinden mahrumdur. Gençlerimiz çırağın ustasıyla baş başa, omuz omuza çalışması gibi hocalarıyla birlikte olamazlar. Hocalar gençleri sınıfta ya da büyük salonlarda ders veya sınav esnasında görür, onun dışında gençlerimiz çoğunlukla yalnız kalırlar. Buna yalnız bırakılırlar da diyebiliriz. Bu gençlerden pek azı bir hocaya gidip de nasıl çalışacağını, nasıl araştırma yapacağını sorar. Peki ya sormayanlar ya da sormaktan çekinenler? Bunların bir kısmı kendi kendine bir yöntem bulmaya çalışır, pek azı başarılı olur, ancak çoğu değer heba olup gider. Bu sebeple gençlerimizin kendilerine yol gösterecek hocalara, manevî bir desteğe büyük bir ihtiyacı vardır.

Bazen lise bazen de üniversite mezunu birçok gencimizde şu düşünce vardır: Ah keşke tekrar başlayabilsem, neler neler yapardım. Ancak çoğumuzdan bu durum geçiyor. Bize de bazen gençlerimiz geliyor. Çoğunun yakındığı şey aynı: Yol ve yöntem gösteren birisinin, bir hocasının olmamasıdır.³

Tek başına giden kimse birçok şeyi tecrübe ederek, hata yaparak, birçok vakti israf ederek öğrenir. Ancak bir ustanın yanında yetişen kimse bu tecrübeden istifade ettiği için daha az hata yaparak ilerlemesini sağlar. Böylece bir taraftan zaman ve enerjiden tasarruf ederken diğer taraftan da işini daha sağlam bir şekilde yapmış olur.

Biz de bu çalışmada asr-ı saadetten günümüze değişik zamanlarda yaşamış Peygamber Efendimiz (sav) başta olmak üzere model insanların hayatından örnekler vererek kişilik inşasında usta-çırak ilişkisinin önemini anlatmaya çalışacağız.

1. Efendimiz ve ashâb-ı suffe

Suffe, Mescid-i Nebevî'nin giriş kısmında Medine'de evleri ve kalabilecek yakınları olmayan sahâbîlerin barınması için yapılan mekânın adıdır. Burada kalan ve çoğunluğu muhacirlerden oluşan topluluğa "ashâb-ı Suffe" veya "ehl-i Suffe" denilmiştir. Ashâb-ı Suffe, ihtiyaçları Peygamber Efendimiz (sav) ve diğer sahâbîler tarafından karşılandığı için "adyâf-ı İslâm" (İslam misafirleri), çeşitli kabilelere mensup olmaları dolayısıyla "evfâd" diye de isimlendirilmiştir.⁴

Gerek Mekke muhacirlerinden gerekse daha sonra İslâm'ı kabul edip Medine'ye hicret edenlerden yoksul, bekâr ve yakını bulunmayan sahâbîler burada kalıyordu. Ayrıca ensardan ve Abdullah b. Ömer gibi evleri olan muhacirlerden bazılarının Suffe ehline imrenerek onlarla birlikte kaldıkları ve onlardan kabul edilmişlerdir. Suffe'de kalan sahâbî sayısının 400'e ulaştığı ifade edilmektedir.⁵

Peygamber Efendimiz (sav) kendisine ʿİr zekat ya da sadaka geldiğinde onlara gönderir, sahabeyi de onlarla ilgilenmeye teşvik ederdi. Sahabiler de onları tek tek evlerine yemek yemeleri için götürürlerdi. Yine bazı sahabiler Suffe ehline maddî yardımda bulunurlardı. Peygamber Efendimiz (sav) evine bir yemek geldiğinde Suffe ehlini de yemeğe davet eder, beraber yerlerdi. Peygamber Efendimiz (sav) Suffe ehlini ziyaret eder, durumlarını sorar, onlarla oturur, onları Kur'ân okumaya ve aralarında müzakereye yönlendirirdi.⁶

Suffe, burada kalan sahabîlerin, vakitlerini Peygamber Efendimiz (sav)'i dinleyip ondan İslâm'ın esaslarını öğrenerek geçirmeleri dolayısıyla kısa zamanda bir eğitim kurumu haline geldi. Suffe ehlinin eğitim ve öğretim işleriyle bizzat ilgilenen Peygamber Efendimiz (sav) Suffe'de dersler veriyordu. Ayrıca onlara yazı yazmayı ve Kur'ân okumayı öğretmek üzere Ubâde b. Sâmî gibi hocalar tayin etmişti. Ebû Hüreyre (ra), diğer sahâbîlerin neden kendisi kadar hadis rivayet etmediklerini soranlara muhacirler çarşıda ticaretle, ensar da malları ve mülkleriyle meşgulken Suffe ehlinin biri olarak Resûlullah'ın yanından ayrılmadığını, diğer sahâbîlerin bulunmadığı meclislere katılıp onların duymadığı hadisleri duyup ezberlediğini söylemiştir.⁷

Ehl-i Suffe özellikle İslâm'ı tebliğ için ihtiyaç duyulan yerlere gönderiliyordu. Suffe ehlinin İslâmî ilimlerin gelişmesine doğrudan etkisi olmuştur. Başta Ebû Hüreyre olmak üzere çok hadis

³ Ali Bulut, *İslam Medeniyetinden Örneklerle Kişiliği İnşa Etme Sanatı*, İfâv yay, İstanbul 2017, s. 15-16.

⁴ Mustafa Baktır, "Suffe", *DİA*, XXXVII, 469.

⁵ Muhammed Abdülhay b. Abdülkebîr b. Muhammed el-Hasenî el-İdrîsî el-Kettânî, *et-Terâtîbü'l-İdâriyye ve'l-Amâlât ve's-Sinâât ve'l-Metâcîr ve'l-Hâletü'l-İlmîyye elletü Kânet alâ Ahdi Te'sisi'l-Medeniyyeti'l-İslâmiyye fi'l-Medîneti'l-Münevvere*, nşr. Abdullah el-Hâlidî, Dârul-Erkam, Beyrut ts, I, 364; Baktır, "Suffe", *DİA*, XXXVII, 469-470; Cemal Ferhân Mes'ad er-Rîmî, *Ehli's-Suffe Dirâse Tahlîliyye*, Câmîati Vâdi'n-Nîl, Sudan 2007, s. 28.

⁶ Baktır, "Suffe", *DİA*, XXXVII, 470; Rîmî, *a.g.e.*, s. 27-29.

⁷ Baktır, "Suffe", *DİA*, XXXVII, 470.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

rivayet eden sahâbîler ehl-i Suffe'dendir. İslâm hukuku alanında ortaya çıkan ehl-i hadîs ve ehl-i re'y ekollerinin ilk temsilcileri kabul edilen Abdullah b. Ömer ile Abdullah b. Mes'ûd gibi birçok sahâbî de Suffe'den yetişmiştir.⁸

Peygamber Efendimiz (sav) henüz hayattayken Suffe'deki sahabilerin tamamı kendi evine yerleşmiş, burada yetişen sahabilerin tamamı ya öğretmen, ya yönetici ya da kadı olarak İslam ülkesinin çeşitli yerlerine dağılmışlardır.⁹

2. Efendimiz (sav) ve Hz. Ömer

Hz. Ömer'in Medineli Ensar'dan bir komşusu vardı. Hz. Ömer bu komşusuyla bir anlaşma yapar. Bir gün bu komşusu Peygamberimiz (sav)'in yanında bulunacak ve Efendimiz (sav)'den duyduğu ve gördüğü şeyleri Hz. Ömer'a akşam anlatacak. Ertesi gün de aynısını Hz. Ömer yapacak. Böylece her ikisi de Efendimiz (sav)'in sahabeye öğrettiği her şeyi öğrenmiş olacaklar.¹⁰

Ayrıca Hz. Ömer'in hayatına baktığımızda Peygamber Efendimiz (sav)'e olan muhabbetinin her şeyin üstünde olduğunu görüyoruz.

Bir defasında Efendimiz (sav), Hz. Ömer (ra)'in elini tutmuş, Hz. Ömer de Efendimize şöyle demişti:

«وَاللَّهِ لَأَنْتَ يَا رَسُولَ اللَّهِ أَحَبُّ إِلَيَّ مِنْ كُلِّ شَيْءٍ إِلَّا نَفْسِي»

“Vallahi yâ Resûlallah seni kendim hariç her şeyden daha çok seviyorum.”

Bunun üzerine Efendimiz (sav) şöyle buyurdu:

«لَا يُؤْمِنُ أَحَدُكُمْ حَتَّىٰ أَكُونَ أَحَبَّ إِلَيْهِ مِنْ نَفْسِي»

"Sizden biriniz, beni kendisinden daha fazla sevmediği müddetçe tam anlamıyla iman etmiş olmaz."¹¹

Bu sözden sonra Hz. Ömer (ra) hemen şöyle diyerek sözünü düzeltti:

«فَأَنْتَ الْآنَ وَاللَّهِ أَحَبُّ إِلَيَّ مِنْ نَفْسِي»

“Şu an vallahi seni kendimden de çok seviyorum.”

Efendimiz de şöyle buyurdu:

«الآنَ يَا عُمَرُ»

“İşte şimdi oldu, ey Ömer.”¹²

3. Ebû Hanife ve Ebû Yusuf

İmam Ebû Yusuf'un ölüm anında dahi ziyaretine gelenlerle fikhî bir mesele hakkında konuştuğu, ömrünün son anlarını ilimle geçirdiği nakledilir. Talebelerinden İbrahim b. el-Cerrâh bu durumu şöyle anlatır:

“Ebû Yusuf hastalanmıştı. Ben de ziyaretine gittim. Yanına girdiğimde baygın bir haldeydi. Kendine gelince bana “İbrahim şu mesele hakkında ne dersin?” diye sordu. Ben de “Bu haldeyken mi?” diye cevap verince “Bunda bir sakınca yok. Biz bu konuyu ele alırsak belki bir kimsenin kurtuluşuna vesile oluruz.” dedi.

Burada Ebû Yusuf, talebesine şeytan taşlamanın yaya mı yoksa binek üstünde mi daha faziletli olduğunu sormuş, talebe cevabı noksan verince doğrusunu söylemiş, talebesi daha evden çıkmadan da ruhunu teslim etmiştir.¹³

İmam Ebû Yusuf 29 yıl boyunca hocası İmam-ı Azam Ebû Hanife'den hiç ayrılmamış, hastalığı hariç bütün sabah namazlarını onun yanında kılmıştır. Hatta Ebû Yusuf'un oğlu vefat etmiş, o gün dahi hocasının dersine katılmıştır.¹⁴

Burada konuyla ilgili birkaç örnek sunacağız:

⁸ Baktır, “Suffe”, *DİA*, XXXVII, 470.

⁹ Kettânî, *a.g.e.*, I, 364; Rîmî, *a.g.e.*, s. 13.

¹⁰ *Sahîh-i Buhârî*, hadis no. 89.

¹¹ *Sahîh-i Buhârî*, hadis no. 15.

¹² Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, hadis no. 18047; Bulut, *Âyet ve Hadisler Işığında Gönül Sohbetleri*, İfav yay, İstanbul 2017, s. 249-250.

¹³ Abdülfettâh Ebû Gudde, *Kîmetü'z-Zemen inde'l-Ulemâ*, Mektebü'l-Matbûâtî'l-İslâmiyye, Halep ts., s. 29.

¹⁴ Bursalı Mehmet Tahir, *Osmanlı Müellifleri, Meralı Yayınevi*, İstanbul, ts., I, 463; Muhammed Zâhid b. Hasan el-Kevserî, *et-Tahrîru'l-Vecîz fî mâ Yebtegihi'l-Müstecîz*, nşr. Abdülfettâh Ebû Gudde, s. 41-43, 46, 63, 72; Bulut, *İslam Medeniyetinden Örneklerle Kişiliği İnşa Etme Sanatı*, s. 172.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

4. Molla Hüsrev ve Talebeleri

Molla Hüsrev (ö.1480), Fatih Sultan Mehmed'in hürmet ettiği hocalarındandı. Talebeleri de Molla Hüsrev'e büyük hürmet gösterirlerdi. Bütün talebeleri sabahları Molla Hüsrev'in evine giderler, hep beraber kahvaltı yaparlardı. Sonra da hocayı atına bindirirler, kendileri de atın etrafında yürürler, bu şekilde medreseye varırlardı. Dersten sonra da yine aynı merasimle hocayı evine bırakırlardı.¹⁵

5. Vidinli Mustafa Efendi ve Giritli Süleyman Efendi:

Osmanlı toplumuna baktığımız zaman hayatın her alanında ahilikte, medresede, ailede usta-çırak ilişkisini görürüz. Bunlardan ikisi de Vidinli Mustafa Efendi (ö.1854) ve Giritli Süleyman Efendi'dir. Bu şahsiyetler 19. yüzyıl İstanbul'unda yetişmiş iki büyük âlimdir.

Şimdi size bu iki âlimin yükselmesine vesile olan hoca-talebe münasebetinin önemini de ortaya koyan bir olaydan bahsedeceğiz.¹⁶

Ahıskalı Ali Fikri Efendi, o devirde yapılan batı tarzı birtakım yenilikleri eleştirir. Bu nedenle şu an Bulgaristan'da bulunan Filibe şehrine sürgün edilir. Burada seksen yaşlarında 1821'de vefat eder.

Ahıskalı'dan sonra onun yerine talebesi İspirli İbrahim Efendi (ö.1840) geçer. Talebelere ders vermeye o devam eder. Ancak talebeler, çok geçmeden hocalarından izin almaksızın bu ders halkasından ayrılırlar. Sebep ise sürgün edilmiş bir hocanın talebesinden ders almakla ileride iş bulamayız, düşüncesidir. Bütün talebeler ayrılır. İspirli'nin yanında kala kala iki talebe kalır. Bunlar da Vidinli Mustafa Efendi ve Giritli Süleyman Efendi'dir.

Vidinli Mustafa Efendi ve Giritli Süleyman Efendi, İspirli'nin talebeleri dağıldıktan sonra, yalnızlık hissederler. Bu sebeple, bir derste hocalarından, arkadaşlarının gittiği ders halkasına gitmek için izin isterler. Hocaları ise onlara şu önemli tavsiyede bulunur:

“Eğer ayrılmak sizin için faydalı olacaksa benim için herhangi bir sakıncası yok. Fakat siz güzel bir iş yaptınız. Gelip danıştınız, benimle istişâre ettiniz. Gelin bu istişâreyi bir istihâreyle tamamlayın. Sonra da hayırlı olan neyse onu yaparsınız.”

İki genç de istihâre yapar. Onlardan birisi o gece şöyle bir rüya görür:

“Geceleyin Fatih Camisi'ne girer. Kandiller yanmaz ve cami kapkaranlıktır. Tam o sırada hocası içeri girer. Mihrabın (imamın namaz kıldığı yerin) iki tarafındaki büyük mumları yakar. Cami aydınlanır.”

Ertesi gün İspirli İbrahim Efendi'nin yanına gelip rüyayı anlatırlar. Hocaları rüyâyı şöyle yorumlar:

“Eğer rüyânız doğru çıkarsa Fatih Camiindeki ilim halkası bitecek ve sadece ikinizle devam edecek. Ancak benim camiye aydınlatmam demek, sizin öğreniminizi benim yanımda tamamlamanız mânâsına gelmektedir. Mezun oluncaya kadar sabredin.”

Bunun üzerine Vidinli Mustafa Efendi ve Giritli Süleyman Efendi, İspirli İbrahim Efendi'nin yanında bir süre daha okumaya devam ederler. Mezun olunca müderrislik sınavını üstün dereceyle kazanırlar. Camide eşi benzeri görülmemiş sayıda talebe derslerine katılır. Bu şekilde rüya, hocalarının yorumladığı şekilde gerçekleşmiş olur. Fatih Câmîinde mihrabın yanındaki iki büyük mumluk camiye aydınlatmaya devam etmiş, diğer küçük kandiller ise sönüp gitmiştir.

İlginç olan ise korktukları için İspirli İbrahim Efendi'nin ders halkasını terk eden talebelerin Fatih Camiindeki ilim halkaları kesilir. Bu camideki ilim halkası bu iki âlimle devam eder.

Bu olay göstermektedir ki edebîyle hareket edenler hep kazanırlar. Hocalarına danışarak (istişâreyle) hareket eden ve bu istişâreyi istihâreyle tamamlayan iki talebe maddî-manevî büyük mükâfatlar kazanmıştır. Bugün biz de bu iki âlimi hayırla anmaktayız. İzinsiz bir şekilde ders halkasından ayrılan diğer talebelerin ise, muhtemelen çoğunun ismi unutulup gitmiştir.¹⁷

¹⁵ Sâmiha Ayverdi, *Edebî ve Mânevî Dünyası İçinde Fâtih*, Kubbealtı, İstanbul 2008, s. 32.

¹⁶ Kevserî, *a.g.e.*, s. 41-42.

¹⁷ Bulut, *İslam Medeniyetinden Örneklerle Kişiliği İnşa Etme Sanatı*, s. 148-149.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

6. Ahmet Şakir Efendi ve Talebeleri

Ahmet Şakir Efendi Osmanlı âlimlerinden olup İstanbulludur. Babası Safranbolulu Halil Efendi'dir. 24 Ramazan 1315 (16 Şubat 1898) yılında 80 yaşında vefat etmiş ve Fatih Camii haziresine defnedilmiştir. Hâfız Ahmet Şakir Efendi son dönem Osmanlı ulemâsı içinde en çok talebe yetiştiren âlimdir. O'nun 500'ü aşkın talebeleri arasından birçok şeyhülislam, kadı, müftü ve müderris çıkmıştır.

Ahmet Şakir Efendi tevâzu sahibi bir âlimdi, büyüklere de çok hürmet ederdi. Halk da kendisine aşırı saygı gösterirdi. O, çarşıdan geçerken insanlar onunla selamlaşmak için sıraya girerlerdi. Bu sırada kimseye elini öptürmediği gibi, elindeki filesini de başkasının taşımasına müsaade etmezdi. Yaz tatilinde memleketlerine giden talebeler, hocaları Ahmet Şakir Efendi'yi ziyaret ederek vedalaşırlardı. Bu ziyaret esnasında hocaları da onlara bazı tavsiyelerde bulunurdu.

İstanbul Yavuz Selim Camisi'nin yanında bir aşevi bulunurdu. Fakir talebeler, her gün sabah namazından sonra buraya gelirler ve bir ekmekle birlikte çorba içerlerdi. Ahmet Şakir Efendi, birçok fakir talebenin, gurur yaparak buraya kahvaltuya gelmediklerini duyar. Bunun üzerine her sabah aşevine gelip, burada talebelerle birlikte yere bağdaş kurup, çorba içmeye başlar. Amacı buraya gelmeyen fakir talebeleri teşvik etmektir. İnsanların hürmet ettiği ve sevdiği büyük bir hocanın, her gün bu aşevinde çorba içtiğini duyan fakir talebeler de kahvaltı etmek için buraya gelmeye başlarlar. Artık burası sabahları talebelerle dolup taşan bir aşevi olur.¹⁸

7. Ali Zeynelabidin Efendi ve Zâhid Kevserî

Şimdi Ali Zeynelabidin Efendi ve talebesi Zâhid Kevserî arasındaki ilişkiyi ele alacağız.

Ali Zeynelabidin Efendi 1852 yılında Mora Yenişehir'e bağlı Alasonya'da doğdu. Memleketinde başladığı ilim tahsilini tamamlamak üzere İstanbul'a gitti. Fâtih Câmîinde müderrislik yaptı.

Ali Efendi'nin okuttuğu kitaplara yazdığı dipnot mahiyetindeki kayıtlar çok kıymetliydi. Bu kayıtların bir kısmı kitabı okuduğu hocasının izahları bir kısmı da kendi bilgi birikimiydi. Bazı ilim erbâbı kimseler, sırf bu kayıtlardan istifade etmek için Ali Efendi'den kitaplarını ödünç alırlardı.

Ali Zeynelâbidin Efendi, 3 Aralık 1917'de 68 yaşında vefat etmiş ve Fatih Camii mezarlığına defnedilmiştir.

Ali Zeynelâbidin Efendi, Zâhid Kevserî Efendi (ö. 1956)'nin en fazla istifade ettiği hocalarındandır. Medreseyi bitiren talebeler, beş yılda bir yapılan ruûs (müderrislik) imtihanına girerlerdi. Bu imtihanı kazananlar müderris olurdu. Bir imtihanı kaybeden talebe, diğeri için beş sene daha beklemek zorundaydı. Zâhid Kevserî Efendi, bu imtihan için var gücüyle hazırlanıyordu. Bir taraftan da Ali Zeynelâbidin Efendi'nin sabah derslerine devam ediyordu. Bu derste Nesefî Hâşiyesinden kabir azabı başlığını geçmişlerdi. Zâhid Efendi, ruûs imtihanına daha fazla çalışmak amacıyla sabah derslerini bırakır. Dersi bıraktığı o hafta Perşembe gecesi şöyle bir rüya görür:

Hocası Ali Zeynelâbidin Efendi, Fatih Camiindedir. Tebessüm ederek Zâhid Efendi'ye şöyle der: "Birkaç gündür seni sabah derslerinde göremiyorum. Basit mazeretlerle sabah derslerinden geri kalma. Çünkü hiçbir ders faydasız değildir."

Zâhid Efendi uyanınca bu rüyayı kimseye anlatmaz. Bu rüyayı, derse gitmemesinin etkisiyle gördüğünü düşünür. Ertesi gece, Cuma gecesi, samimi olduğu ders arkadaşlarından birisi Zâhid Efendi'nin kaldığı yurda gelir ve ona şöyle der:

"Akşam namazından önce Fatih Camisi yakınında hocamızı görüp durdum ve selam verdim. Bana, herhalde Zâhid'e gidiyorsun, dedi. Ben de, evet dedim. Bunun üzerine ona selam söyle ve şöyle de, dedi: "Birkaç gündür onu sabah derslerinde göremiyorum. Basit mazeretlerle sabah derslerinden geri kalmasın. Çünkü hiçbir ders faydasız değildir."

Bu cümleler, Zâhid Efendi'nin rüyada hocasından duyduğu cümlelerin aynısıydı. Bu rüyadan sonra sabah derslerine tekrar devam etmeye başlar.

Zâhid Kevserî hocası Ali Zeynelâbidin Efendiyle ilgili olarak hoca-talebe ilişkisi açısından son derece önemli olan şöyle bir olayı aktarır:

O dönemde ruûs (müderrislik) imtihanında başarılı olanlar, ders vermeye başlamadan önce hocalarını ziyaret ederler, hem dua isterler, hem izin alırlar, hem de hocanın tavsiyelerini dinlerlerdi.

¹⁸ Bursalı Mehmet Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1333, I, 340-341; Kevserî, *a.g.e.*, s. 52-56; Bulut, *İslam Medeniyetinden Örneklerle Kişiliği İnşa Etme Sanatı*, s. 154.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

Zâhid Efendi de bu âdet üzere ders vermeye başlamadan birkaç gün önce hocası Ali Efendi’yi ziyaret eder, hocasından dua ister. Hocası ona şöyle der:

“Ben, ruûs imtihanını kazandıktan sonra memleketime gitmişim. Bayramdan sonra derslerime başlamak üzere İstanbul’a geldim. Yanımda da sadece bir talebe vardı. Yolda bir arkadaşına rastladım. Bunun üzerine “Sen bu sene ders vermeye başlamayacak mıydın?” dedi. Ben de “Evet” dedim. Bana: “Ders vermeye başlayacak kimse böyle mi yapar? Yanında, sadece bir talebe var. Müderrislik sınavını kazanan talebeler genelde değişik şehirlerdeki arkadaşlarına, kendisine talebe göndermeleri için, haber yollar. Hatta bazen de birçok yere giderler, oralarda ders verirler ki insanlar onun ilmî yetkinliğini görsünler de çocuklarını ona göndersinler. Çünkü talebeler serbest, istedikleri hocadan ders alırlar. Muhtemelen sen, ders halkanda tek bir talebeyle kalacaksın. Çünkü hiç tedbir almamışsın.” dedi.

Hocası sonra şöyle devam eder:

“Bu sözler biraz kafamı karıştırdı. Bu gibi sıkıntılı durumlarda istişâre edip öğüt almak üzere hep hocama giderdim. Derhal hocama gittim. Ben daha hocama konuyu açmadan bana direkt şu tavsiyelerde bulunmaya başladı:

- Her türlü kaynaktan faydalanarak vereceğin dersi sağlamca hazırlamaya çalış.
- Bu dersi talebenin zihnine en güzel şekilde nasıl yerleştiririm, diye iyi düşün. Çünkü ders, sistemli bir şekilde anlatılırsa talebeler de gerektiği gibi istifade ederler.
- Sonra talebelerin çokluğuna ya da azlığına asla aldırış etme. Allah dilerse, az talebeyle de ilim bereketlenir, yayılır. Bazen bakarsın ki, Allah bereket takdir etmediğinde, kalabalık grupların bile ilminde bereket olmaz. Çünkü ilmin bereketi Allah’tandır.
- İlim yolunda, ihlasla gücün yettiği kadar gayret göster. Sen gücünün yetmediğinden sorumlu değilsin.
- Para kazanmak amacıyla, talebelerin kalacak yerleri vb. işleriyle uğraşma. Çünkü bu işlerin ardı arkası kesilmez. Şunu iyi bil ki paranın girdiği bu gibi yerlerde ihlas olmaz. Sayısı ister bir isterse bin olsun, sana gelen talebe sadece ilim için gelsin. İlim yolundaki ihlasını, dünyevî maksatların kirletmesine sakın izin verme.
- Sonra yeni bir hoca, derse hazırlanmak ve ders vermek için sabah akşam kendisini aşırı yorar, gücü gider. Bu nedenle güzel beslenmelisin. Sabahları yumurta sarısıyla karışık bir rıtlı (382,5 ml) süt içmeyi, öğleleri de çeyrek okka (320 gr) kızarmış koyun eti yemeyi ihmal etme.”

Bu tavsiyeleri anlattıktan sonra Ali Efendi, talebesi yeni hoca Zâhid Efendi’ye şöyle der:

“İşte, yeni ders verecek hocalara, hocamın tavsiyesi budur. Buna bir kelime dahi eklemem olmaz.”

Hocasının bu sözleri Zâhid Efendi’deki bütün endişeleri alır götürür, içini bir ferahlık kaplar. Artık onun için talebelerin azlığı da çokluğu da birdir. Bundan sonra hocasının tavsiyeleri doğrultusunda ders vermeye başlar ve Allah Teâlâ ona muvaffakiyet nasip eder.

Hocasının bu tavsiyelerine sarıldıktan sonra Allah Teâlâ, Zâhid Efendi’ye maddî mânevî birçok nimet bahşeder.

Görüldüğü gibi bu anlatılanlardan bize de birçok ders çıkmaktadır:

Birincisi ve en önemlisi talebelerin, mezun olduktan sonra hocalarıyla irtibatı koparmamaları. Çünkü hocalarıyla irtibatı kesen talebeler, bazen yanlış yapabilmektedirler.

İkincisi bir plan üzere çalışmak. Çünkü bir işe başlamadan önce güzel bir plan yapmak, aslında işin yarısını halletmektir.

Üçüncüsü niyetin hâlis olması. “Niyet hayır, âkıbet (sonuç) hayır” sözünde olduğu gibi, niyetimiz hayır olursa işin sonu da hayır olur.

Dördüncüsü önemli işlerde hocalarımızla istişâreyi terk etmemek. Çünkü demişler ki: “Danışan dağı aşmış, danışmayan düz ovada yolunu şaşırılmış.” Hadis-i şerifte de buyrulduğu gibi:

“İstihâre yapan hüsrana uğramaz, istişâre eden de pişman olmaz.”¹⁹

¹⁹ Kevserî, a.g.e., s. 66-72; Bulut, *İslam Medeniyetinden Örneklerle Kişiliği İnşa Etme Sanatı*, s. 155-158.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

Her şey kitaptan öğrenilmez. Eğer böyle olsaydı Allahu Teâlâ sadece kitap gönderir, peygamber göndermezdi. Bu sebeple rol model insanlara ihtiyaç vardır. Eğer bu rol model bizden olmazsa ithal rol model insanlar çıkar.

Bir yolculukta bile bir insan hedefine tek başına gitse, kimseye danışmasa varacağı yere gidene kadar birçok yanlış yola girer. Ancak birine danışarak adresi yazarsa hedefine daha kısa zamanda daha az hatayla uğraşır. Yine bir kitap yazarken dahi danışan kimse daha isabetli bir iş yapmış olur.

Sonuç

Sağlam bir kişilik oluşturmak için sağlam bir örneğe ya da örneklerle ihtiyaç vardır. Bu konuda bizim için en güzel örnek Peygamber Efendimiz (sav)'dir. Bir insanda bulunabilecek ne kadar güzel özellik varsa bunların en mükemmeli Efendimiz (sav)'de toplanmıştır. O (sav), ailede, komşulukta, arkadaşlıkta, devlet yönetiminde ve ordu komutanlığında bizim için en mükemmel örnek olduğu gibi eğitimde yani insan yetiştirme konusunda da bizim için en güzel örnektir. Suffe ashâbı başta olmak üzere Efendimiz (sav) on binlerce insan yetiştirmiştir. Ashâb-ı Suffe'nin eğitim ve öğretim işleriyle bizzat ilgilenen Efendimiz (sav) Suffe'de onları ziyaret ediyor, onlarla ilgileniyor ve onlara dersler veriyordu.

Efendimiz (sav)'le Suffe ehli başta olmak üzere sahabe-i kiram arasında gördüğümüz sıcak hoca-talebe ilişkisinin en güzel örneklerini tarih boyunca her devirde görmek mümkündür.

Ebû Hanife ile Ebû Yusuf, Mülla Hüsrev ile talebeleri, Vidinli Mustafa Efendi ve Giritli Süleyman Efendi ile hocaları İspirli İbrahim Efendi, Ahmet Şakir Efendi ile talebeleri ve Ali Zeynelabidin Efendi ile Zâhid Kevserî arasındaki sıcak ve samimi hoca talebe ilişkisi birçok değerlin topluma yeni bir hoca olarak kazandırılmasında önemli bir rol oynamıştır.

Kaynakça

- Ahmed b. Hanbel, *Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, nşr. Şuayb el-Arnaût, Müessesetü'r-Risâle, yy 1421/2001.
- Ayverdi, Sâmiha, *Edebî ve Mânevî Dünyası İçinde Fâtih*, Kubbealtı, İstanbul 2008.
- Başgil, Ali Fuat, *Gençlerle Başbaşa*, Kubbealtı Neşriyat, İstanbul 2010
- Baktır, Mustafa, "Suffe", *DİA*, XXXVII, 469-470.
- el-Buhârî, Muhammed b. İsmail, *Sahîh-i Buhârî*, Dâru Tavkı'n-Necât, yy 1422.
- Bulut, Ali, *İslam Medeniyetinden Örneklerle Kişiliği İnşa Etme Sanatı*, İfav yay, İstanbul 2017.
- _____, *Âyet ve Hadisler Işığında Gönül Sohbetleri*, İfav yay, İstanbul 2017.
- Bursalı Mehmet Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1333.
- Ebû Gudde, Abdülfetâh, *Kîmetü'z-Zemen inde'l-Ulemâ*, Mektebü'l-Matbûâtü'l-İslâmiyye, Halep ts.
- el-Kettânî, Muhammed Abdülhay b. Abdilkebîr b. Muhammed el-Hasenî el-İdrîsî, *et-Terâtîbü'l-İdâriyye ve'l-Amâlât ve's-Sinâât ve'l-Metâcir ve'l-Hâletü'l-İlmiyye elletî Kânet alâ Ahdi Te'sîsi'l-Medeniyyeti'l-İslâmiyye fi'l-Medîneti'l-Münevvere*, nşr. Abdullah el-Hâlidî, Dâru'l-Erkam, Beyrut ts.
- el-Kevserî, Muhammed Zâhid b. Hasan, *et-Tahrîru'l-Vecîz fimâ Yebtegîhi'l-Müstecîz*, nşr. Abdülfetâh Ebû Gudde, Mektebü'l-Matbûâtü'l-İslâmiyye, Halep 1413/1993.
- er-Rîmî, Cemal Ferhân Mes'ad, *Ehlü's-Suffe Dirâse Tahlîliyye*, Câmîatü Vâdi'n-Nîl, Sudan 2007.
- Turan, Yahya, *Kişilik ve Dindarlık*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2017.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

HZ. PEYGAMBER'İN SAHÂBEYİ SONRAKİ NESİLLERE MODEL OLARAK HAZIRLAMASI

Sabri ÇAP*

ÖZET

Resûl-i Ekrem öncelikle İslâm'ın ilk muhatapları olan sahâbe için model olduğu gibi, ashâb da ondan öğrendiklerini bir model olarak sonraki nesillere aktarmışlardır. Resûlullah'ın sınırlı risâlet süresi, evrensel ve kıyamete kadar bütün insanlığa gönderilmiş olan İslâm'ı tebliğ görevini sahâbenin devam ettirmesini zorunlu kılmıştır. Bunun için Hz. Peygamber, ihtiyaçları ve kabiliyetleri de dikkate alarak kısa süre içinde ashâbını kendisinden sonra İslâm'ın tebliğ ve tebyin görevini üstlenmek üzere hazırlamıştır. Bunun bir sonucu olarak onların sözleri hadis, davranışları da sünnetin muhtevası içinde değerlendirilmiş ve görüşleri fikhın kaynakları arasında kabul edilmiştir. Bu tebliğde ashâbın model olmasını gerektiren hususlar ve Resûlullah'ın onları model ve rehber olarak hazırlamasına dair rivâyetler ele alınacaktır.

Giriş

Hz. Peygamber'in ümmet için numune-i imtisal olduğu ve mü'minlerin ona tâbi olmaları gerektiği birçok âyette ifade edilmiştir.¹ İlk insan Hz. Âdem'le başlayan peygamberlik zincirinin son halkası olan Resûl-i Ekrem'in peygamberlik süresi, önceki birçok peygambere göre oldukça kısadır. Son peygamber olarak onun tebliğ ettiği İslâm, yeryüzündeki bütün insanlara ve kıyamete kadar gelecek olan bütün nesillere ulaştırılması gereken dindir. Mâlum olduğu üzere Hz. Peygamber'in hayatı boyunca İslâm'ın ulaştığı coğrafya ve insanların sayısı son derece sınırlı kalmıştır. Bu durum, Resûlullah'ın ilk muhatapları olan her bir sahâbinin, onun dâr-ı bekâyâ irtihalinden sonra âdeta Hz. Peygamber'in misyonunu üstlenmelerini ve İslâm'ı dünyanın dört bir tarafına ulaştıracak bir sorumluluğu taşıyabilecek özelliklere sahip olmalarını gerektirmiştir. Bunun için Resûlullah ashâbını bu mesuliyeti yüklenebilecek bir şekilde hazırlamış, onların toplumdaki konumlarını, aile bağlarını, kabilelerini, yaşlarını, ilgi, bilgi, fıtrat ve kabiliyetlerini de dikkate alarak her birini yönetim, komutanlık, yargı/kadılık ve eğitim gibi farklı alanlarda sonraki nesillere de rehberlik yapabilecek bir şekilde yetiştirmiştir.

Resûl-i Ekrem'i gören ve en ince ayrıntısına kadar ona tâbi olan sahâbe, sonraki nesillere göre Kur'an'ı ve Allah Resûlü'nün hayatına şahid oldukları için sünneti en doğru şekilde anlama imkânına sahiptir. Hz. Peygamber'in ilk muhatapları olan, hayatları boyunca her yönüyle onu kendilerine örnek alan ve her biri âdeta "yaşayan bir peygamber" gibi kendilerinden sonraki nesle örnekler sunan sahâbenin söz ve yaşayışları da Kur'an'ın ve Hz. Peygamber'in anlaşılmasında önemli bir yere sahiptir. Resûl-i Ekrem olmaksızın Kur'an'ı anlamak nasıl mümkün değilse, sahâbe olmadan da Hz. Peygamber'i anlamak ve tanımak imkânsızdır.

Biz bu tebliğde öncelikle sahâbenin model olmasını gerektiren hususlara değinecek, Hz. Peygamber'in sahâbeyi sonraki kuşaklar için model olarak hazırladığına ve onların bu özelliklerine dair rivâyetleri zikredeceğiz. Ayrıca sahâbilerin tâbiine bu konularını hatırlatmalarını ve kendilerine tâbi olmalarını, model kabul edilmelerini ve davranışlarının Hz. Peygamber'den gördükleri veya öğrendiklerine dayandığını vurgulayan örnekleri ele alacağız.

Bilindiği üzere sahâbenin tanımı hakkında hadisçilerin, fakihlerin, usûlcülerin, mu'tezile ve Şîa'nın görüşleri birbirinden farklılık arz etmektedir. Biz bu tartışmaya girmeksizin, Resûlullah'ı görme imkânı bulanların iman ve teslimiyette sahip oldukları ayrıcalıkla birlikte, bütün sahâbenin örnek ve model olmada aynı seviyede olmadıklarını, onlardan her birinin Hz. Peygamber'den eşit şekilde istifade edemediklerini belirtmek isteriz. Model olma özelliğini taşıyanların ise bilhassa A'râf sûresi 147. âyette vurgulandığı üzere "Resûlullah'a inanıp ona saygı gösteren, yardım eden, ona ve onunla birlikte gönderilen Kur'an'a uyanlar" olduğunu belirtmeliyiz.

* İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, İslâmî İlimler Fakültesi, Hadis Anabilim Dalı. Mail: sabricap@hotmail.com.

¹ Örnek olarak bkz. Bakara 2/143; Âl-i İmran 2/31, 32, 132; Nisâ 4/59, 80; Mâide 5/92; A'râf 7/157; Enfâl 8/20, 46, 74; Nûr 24/51, 52, 54; Tevbe 9/120; Ahzâb 33/21, 71; Fetih 48/18, 29. Geniş bilgi için bkz. Uraler, Aynur, *Sahâbe Uygulaması Olarak Sünnete Bağlılık*, Işık Yayınları, İstanbul 2001, ss. 45-59.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

1. Sahâbenin Model Olmasını Gerektiren Hususlar

Yukarıda da ifade edildiği üzere Resûl-i Ekrem'in risâletinin başlangıcı ömrünün üçte ikisi geçtikten sonra, risâlet müddeti ise çeyrek asırdan daha kısa bir zamandan ibarettir. Kıyamete kadar yeryüzündeki bütün insanlara İslâm'ın tebliğ edilmesi gerekmektedir. Bu durum, öncelikle Resûlullah'ın ilk muhataplarının bu dini diğer insanlara ulaştırma zorunluluğunu doğurmaktadır. Bu, Hz. Peygamber'in ashâbını, kendisinin görevlerini devam ettirebilecek bir donanım ve temsil yeteneğine sahip olacak şekilde yetiştirmesini gerektirmiştir.²

Allah, sahâbeden Hz. Peygamber'i kendi canlarından daha üstün tutmalarını istemiş³, Allah'ın onları sevmesini ve mağfiretini Peygamber'e tâbi olmalarına bağlamış⁴, Allah ve Resûlü bir hususta hüküm verince tercih haklarının olmadığını bildirmiştir.⁵ Kur'an'da birçok âyette sahâbenin bu sorumluluk ve görevin bilincinde olduğu belirtilir. Allah, -bütün ümmet-i Muhammed olmakla birlikte öncelikle- sahâbeyi insanlık âlemine model olarak "vasat ümmet" şeklinde hazırladığını ifade eder: *"İşte böylece, sizler insanlara şahit/örnek/model olunuz ve Peygamber de size şahit/örnek/model olsun diye sizi orta/mutedil/âdil bir ümmet yaptık"*⁶ ve *"...Allah sizi hem daha önce hem de bu Kur'an'da müslüman diye isimlendirdi ki, Peygamber size şahit/örnek/model olsun, siz de insanlara şahit/örnek/model olunuz. Artık namazı dosdoğru kılın, zekâtı verin ve Allah'a sarılın. O sizin sahibinizdir. O ne güzel sahip, ne güzel yardımcıdır!"*⁷ âyetleri bunlardan bazısıdır. Buna göre Allah, emirlerini Peygamber'ine bildirmiş, o, dinin nasıl yaşanılacağını ve hayata nasıl aktarılacağını ashâbına göstererek görevini yerine getirmiş, daha sonra da sahâbe, Resûlullah'ın tebliğ, tebyin ve teşri buyurdıklarını hayatlarında uygulamak suretiyle diğer insanlara birer örnek olarak sunmuşlardır.

Birçok âyette İslâm'ın ilk muhatapları olan ashâba ve daha sonraki mü'minlere Resûlullah'a itaat ve ittiba ile birlikte, onların samimiyet, iman, takvâ, cihad, ibadet, adalet, Allah rızasını elde etme ve fedakârlık gibi üstün vasıflarına yer verilmiş, isimleri zikredilmeksizin onların hayatlarından bazı bölümler aktarılmış, Kur'an'ın emirleri ilk defa onlar tarafından uygulanmış ve Kur'an muhtelif özellikleri sebebiyle onları medhetmiştir.⁸ Pek çok ayet onların davranışları, ihtiyaçları ve soruları üzerine nâzil olmuş, Kur'an'ın lafzını ve uygulama şeklini sonraki nesillere aktarma görevi de onlara tevdi edilmiştir. Peygamber'den sonra Kur'an'ı Müslümanlara aktarma sorumluluğunu üstlenmiş olan bu nesil, onun tatbikatında da hiç şüphesiz model olmak zorundadır.

Kur'an'ın nüzûlünün şahidi olan sahâbe, her şeyi doğrudan Hz. Peygamber'den öğrenmişlerdir. Allah onları peygamberine yardımcı ve arkadaş olarak seçmiş, dini onlarla ikame etmiş, onlardan razı olduğunu belirtmiş ve sahâbeyi âdil olarak nitelendirip sonraki nesiller için de model ve rehber kılmıştır.⁹ *"İslâm'ı ilk önce kabul eden muhâcîrler ve ensar ile iyilikle onlara uyanlar var ya, Allah onlardan razı olmuş; onlar da Allah'tan razı olmuşlardır"*¹⁰ âyetinde sahâbe medhedildiği gibi, onlara tâbi olanlar da övülmek suretiyle ashâbın model oldukları belirtilmiştir.

Diğer taraftan Resûlullah'tan ashâbıyla istişare etmesi istenmektedir.¹¹ Bunun bir sonucu olarak

² Sahâbenin adaleti, İslâm'ı temsil, Resûlullah'tan işittiklerini ve gördüklerini nakletmedeki başarıları ve Hz. Peygamber'in onları yetiştirmedeki muvaffakiyeti gibi hususların aklî gerekçeleri hakkında bkz. Yıldırım, Enbiya, "Ashâbın Adaletinin Aklî Temelleri", *İslâm Medeniyetinin Kurucu Nesli Sahâbe- Sahâbe ve Rivayet İlimleri-II*, edit.: Hayati Yılmaz, Ensar Neşriyat, İstanbul 2016, ss. 51-67.

³ *"Medine halkı ve onların çevresinde bulunan bedevilere, Allah'ın Resûlünden geri kalmak, kendi canlarını onun canından üstün tutmak yaraşmaz..."* (Tevbe 9/120); *"Peygamber mü'minler için kendi canlarından öndedir. Onun eşleri de onların anneleridir"* (Ahzâb 33/6).

⁴ Âl-i İmrân 3/31.

⁵ Ahzâb 33/36.

⁶ Bakara 2/143.

⁷ Hac 22/78.

⁸ Örnek olarak bkz. Bakara 2/143; Âl-i İmrân 3/110; Nisâ 4/95-96; A'râf 7/157; Enfâl 8/64, 74, 75; Tevbe 9/88, 99, 100, 102, 117; Fetih 48/18-21, 29; Hucurât 49/7-8; Hadîd 57/10; Haşr 59/8-10.

⁹ İbn Ebî Hâtim, Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs et-Temîmî er-Râzî (ö. 327/938), *Kitâbü'l-Cerh ve't-ta'dîl* (I-IX), Dâru İhyâi't-türâsi'l-Arabî, 1. Baskı, Beyrut 1271/1952, I, 7.

¹⁰ Tevbe 9/100.

¹¹ Âl-i İmrân 3/159.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

Resûlullah, dinî ve dünyevî birçok hususta onlarla istişarede bulunmuştur.¹² Bu, onların konumlarını ve aynı zamanda temsil yeteneklerini göstermektedir.

Hız. Peygamber'in en önemli görevi Kur'an'ı ve onda yer almayan ilâhî emirleri insanlara ulaştırmaktır. Doğal olarak Resûlullah bunu sahâbeye tebliğ etmiştir. Veda haccında da bu sorumluluğunu yerine getirip getirmediğini "tebliğ ettim mi?" sözüyle sahâbeye sorarak onların "evet" cevabı üzerine "şâhid ol yâ Rab!" diyerek vazifesini ifa ettiğini belirtmiştir. Bundan sonra ise İslâm'ın tebliğ mesuliyeti sahâbeye tevdi edilmiş oluyordu.

Belirtilmelidir ki, onların model ve rehberliği Hız. Peygamber'in vefatından sonra değil, o hayatta iken de söz konusu idi. Zira Resûlullah risâlet süresince ashâbından bazılarını kendisini temsilen görevler vermiştir. Meselâ hicretten önce Mus'ab b. Ümeyr ilk müslümanlara İslâm'ı öğretmek ve diğer insanlara İslâm'ı tebliğ etmek için Medine'ye gönderilmiş, orayı Resûlullah'ın hicretine hazır hale getirmiş ve pek çok kişinin İslâm'ı kabul etmesine sebep olmuş, Muâz b. Cebel Yemen'de Hız. Peygamber adına tasarrufta bulunmuş ve gönderdiği elçiler komşu devletlerde onun adına görüşmeler gerçekleştirmişlerdir.

2. Sahâbenin Resûlullah Tarafından Model Olarak Hazırlanması

Sahâbenin sonraki nesillere rehber ve model olabilmeleri için hem peyderpey nâzil olan Kur'an'ın hem de Hız. Peygamber'in onları bir disiplin ve eğitim sürecine tâbi tuttuğunu ve bu durumun Kur'an'ın nüzûlünün tamamlanmasına ve Hız. Peygamber'in vefatına kadar devam ettiğini söylemek mümkündür. Kur'an'da sahâbeye muhatap alan ve bütün mü'minlerin şahsında onlara hitap eden birçok âyet mevcuttur. Kur'an'ın ve Resûlullah'ın "vasat" ve "insanlar için en hayırlı ümmet"i hazırlaması öncelikle ashâbın şahsında ve bir süreçle gerçekleşmiştir.

a. Sahâbe model olabilmesi için ağır imtihanlara tabi tutulmuştur

Model ve rehber olarak İslâm'ı diğer insanlara aktarma sorumluluğunu üstlenmiş olan sahâbe, emredilen bazı dinî hükümlerle, sonraki nesillere göre oldukça ağır kabul edilebilecek imtihanlara tabi tutulmuştur. Dinin emir ve yasaklarında genel olarak kolaydan zora doğru bir tadrîcîlikten söz edilse de, bu hükümleri sonraki kuşaklara aktaracak olan ashâbın buna hazırlanması ve yetiştirilmesi için bazen tam tersine, zordan kolayca doğru bir uygulamaya tâbi tutuldukları görülmektedir. Burada bunlardan bir kısmına yer vermek istiyoruz.

a. Mekke döneminde ilk nâzil olan sûrelerden biri olan Müzzemmil sûresinde, Resûl-i Ekrem'den, birazı hariç olmak üzere gecenin tamamını, yarısını veya yarısından biraz azını yada yarısından biraz fazlasını ibadetle ve Kur'an okumakla geçirmesi emredilmekte¹³ ve Resûlullah risâlet görevine hazırlanmak istenmektedir. Sûrenin Medine'de nâzil olan son âyetinde ise Resûlullah'la birlikte bazı sahâbenin de bu şekilde ibadet ettikleri bildirilip kendilerine kolaylık getirildiği belirtilerek şöyle buyurulmaktadır: "*(Ey Muhammed!) Şüphesiz Rabbin, senin, gecenin üçte ikisine yakın kısmını, yarısını ve üçte birini ibadetle geçirdiğini biliyor. Beraberinde bulunanlardan bir topluluk da böyle yapıyor. Allah gece ve gündüzü düzenleyip takdir eder. Sizin buna (gecenin tümünde yahut çoğunda ibadete) gücünüzün yetmeyeceğini bildi de sizi bağışladı (yükünüzü hafifletti.) Artık Kur'an'dan kolayınıza geleni okuyun. Allah, içinizde hastaların bulunacağını, bir kısmınızın Allah'ın lütfundan rızık aramak üzere yeryüzünde dolaşacağını, diğer bir kısmınızın ise Allah yolunda çarpışacağını bilmektedir...*"¹⁴ Bu âyetle, Resûlullah'ın ve sahâbenin ağır yükü Medine döneminde hafifletilmiştir.

b. Hicretin 2. yılında oruç farz kılındığında geceleyin sahur yemeği yiyerek oruca başlamak ve geceleyin eşlerin birlikte olmaları mümkün değildi. İftardan sonra uyumakla birlikte ertesi günün orucu başlamış oluyordu.¹⁵ Bu durum Bakara sûresinin 187. âyetiyle değiştirilmiş ve Ramazan ayı gecelerinde eşlerle birlikte olmak helâl kılınmış, Şafağın aydınlığı gecenin karanlığından ayırt

¹² Hız. Peygamber'in ashâbıyla istişare edip onların görüşlerine uyduğu hususlar hakkında bkz. Serahsî, Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed, *el-Usûl* (I-II), thk.: Ebû'l-Vefâ el-Efgânî, Dârü'l-ma'rife, Beyrut 1372, II, 131; Erul, Bünyamin, *Sahâbenin Sünnet Anlayışı*, TDV Yayınları, 2. Baskı, Ankara 2000, ss. 237-240; 255-259.

¹³ Müzzemmil 73/1-8.

¹⁴ Müzzemmil 73/20.

¹⁵ Bkz. Buhârî, "Savm", 15.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

edilinceye (imsak vaktine) kadar yeme-içmeye izin verilmiş ve imsaktan akşama kadar oruç tutmak emredilmek suretiyle oruç ibadeti kolaylaştırılmıştır.¹⁶ Böylece oruç ibadetinde kolaydan zora doğru değil, zordan kolaya doğru bir değişim olmuştur.

c. Mekke'nin fethinden sonra gerçekleşen Huneyn seferinde orduda bulunan sınırlı sayıdaki kişilerin, sefere iştirak edenlerin çokluğuna dayanarak bu ordunun artık yenilemeyeceği düşüncesine kapılmaları sebebiyle ilk anda hiç beklemedikleri bir dağılma yaşamalarına Kur'an'da yer verilmekte ve şöyle buyurulmaktadır: *“Andolsun, Allah birçok yerde ve Huneyn savaşı gününde size yardım etmiştir. Hani, çokluğunuz size kendinizi beğendirmiş, fakat (bu çokluk) size hiçbir yarar sağlamamış, yeryüzü bütün genişliğine rağmen size dar gelmişti. Nihayet (bozularak) gerisin geriye dönüp kaçmıştınız. Sonra Allah, Resûlü ile mü'minler üzerine kendi katından güven duygusu ve huzur indirdi. Bir de sizin göremediğiniz ordular indirdi ve inkâr edenlere azap verdi. İşte bu, inkârcıların cezasıdır.”*¹⁷ Sahâbe topluluğunun bir kısmının küçük sayılabilecek bir hatası onların savaşın başlangıcında bir bozgunluk yaşamalarına sebep olmuş, mezkûr âyetle de Allah ashâba hatalarını bildirmiştir. Buna sebep olan hata, yanlış bir fiil/davranış değil, sadece kalpten geçen ucb/gurur/kendini beğenme duygusudur. Allah kendilerinden razı olduğunu bildirdiği halde, gelecek nesillere model olacak bir kuşak için bu kadar küçük bir hata bile onların uyarılmasına sebep olmuştur.

d. Cihad emrinin verildiği ilk yıllarda sahâbeye kendilerinin on katı bir düşmanla savaşma zorunluluğu getirilmiş, bir sahâbînin on düşmanla savaşması istenmişti. Fakat bu husus daha sonra bire iki şeklinde kolaylaştırılmış ve bu hüküm, nâzil olan âyetlerle belirtilmiştir.¹⁸

e. Sahâbenin zorlu imtihanlarından biri de sahip oldukları mallarından, Allah yolunda yapmak mecburiyetinde oldukları harcamalardır. Resûlullah'a neyi infak etmeleri gerektiğini sormaları üzerine nâzil olan âyette, onlardan ihtiyaçlarından fazla olan bütün varlıklarını infak etmeleri istenmiştir.¹⁹

f. Herhangi bir ard niyeti olmaksızın sadece ihmalleri sebebiyle Tebuk seferine katılmayan Ka'b b. Mâlik (ö. 50/670), Hilâl b. Ümeyye ve Mürâre b. Rebî'in ağır bir imtihanla yüz yüze kaldıkları görülmektedir. Bu üç kişinin şahsında bütün sahâbeye Peygamber'in ve Allah'ın emirlerinin ne derecede önemli olduğu gösterilmektedir. Gerçek dışı mazeretler ileri sürerek Hz. Peygamber'den izin isteyen münafıklara izin verdiğinden dolayı Resûlullah Allah tarafından bir itâba maruz kalmıştır.²⁰ Mezkûr üç sahâbenin tevbelerinin kabul edilmesi ise uzun süren bir imtihan sonucunda gerçekleşmiş ve bu durum âyetle belirtilmiştir.²¹ Bilindiği üzere bu kişilerin eşleriyle beraber kalmaları, kendilerine selam verilmesi ve en yakınlarının bile onlarla konuşması Resûlullah tarafından yasaklanmıştır. Bunlardan Hilal b. Ümeyye ve Mürâre b. Rebî aynı zamanda Bedir savaşına da katılmış olan sahâbîlerdendir. Ka'b b. Mâlik ise Resûlullah'ın önemli şâirlerinden biridir. Bu üç sahâbî yaptıklarından pişman olup Resûlullah'tan özür dilemelerine rağmen tevbelerinin kabul olması elli gün sürmüş, bu esnada tarifi zor bir hayat yaşamışlardır.²² Hz. Peygamber'le birlikte Hz. Âişe ve yakınlarının ifk hadisesi münasebetiyle yaşadıklarının da ancak uzun süre sonra inen âyetlerle sona ermesi de buna benzer bir durumdur.²³ Bütün bunlar, haklarında âyet nâzil olmasına rağmen ashâbın oldukça zor imtihanlara tâbi tutulmak suretiyle gelecek nesillere örnek ve model olarak hazırlandığını

¹⁶ “Oruç gecesinde kadınlarınıza yaklaşmak size helâl kıldı... Şafağın aydınlığı gecenin karanlığından ayırt edilinceye (tan yeri ağarınca) kadar yiyin, için. Sonra da akşama kadar orucu tam tutun...” (Bakara 2/187).

¹⁷ Tevbe 9/25-26.

¹⁸ “Ey Peygamber! Müminleri savaşa teşvik et. Eğer içinizde sabırlı yirmi kişi bulunursa iki yüz kişiye galip gelirler. Eğer içinizde (sabırlı) yüz kişi bulunursa, inkâr edenlerden bin kişiye galip gelirler. Çünkü onlar anlamayan bir kavimdir. Şimdi ise Allah yükünüzü hafifletti ve sizde muhakkak bir zaaf olduğunu bildi. Eğer içinizde sabırlı yüz kişi olursa iki yüz kişiye galip gelirler. Eğer içinizde (sabırlı) bin kişi olursa, Allah'ın izniyle iki bin kişiye galip gelirler. Allah sabredenlerle beraberdir” (Enfâl 8/65-66).

¹⁹ “...Sana Allah yolunda ne harçayacaklarını soruyorlar. De ki: “İhtiyaçtan arta kalanı...” (Bakara 2/219).

²⁰ “Allah seni affetsin! Doğru söyleyenler sana iyice belli olup, yalancuları bilinceye kadar beklemeden niçin onlara izin verdin? Allah'a ve âhiret gününe iman edenler, mallarıyla ve canlarıyla cihad etmekten geri kalmak için senden izin istemezler. Allah kendine karşı gelmekten sakınanları çok iyi bilendir. Ancak Allah'a ve ahiret gününe inanmayan, kalpleri şüpheye düşüp kendileri de o şüphelerinin içinde bocalayan kimseler senden izin isterler.” (Tevbe 9/43-45).

²¹ “Savaştan geri kalan üç kişinin de tövbelerini kabul etti. Yeryüzü bütün genişliğine rağmen onlara dar gelmiş, vicdanları da kendilerini sıkıtkça sıkmış, böylece Allah'ın azabından yine ona sığınmaktan başka çare olmadığını anlamışlardı. Sonra (eski hallerine) dönsünler diye, onların tövbelerini de kabul etti. Şüphesiz Allah, tövbeyi çok kabul eden ve çok merhamet edendir.” (Tevbe 9/118).

²² Bkz. Buhârî, “Megâzî”, 79; “Tefsîru Süreti Berâe”, 17, 18, 19; Müslim, “Tevbe”, 53.

²³ Bkz. Nûr 11-20; Buhârî, “Megâzî”, 34.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

göstermektedir.

b. Hz. Peygamber sahâbeyi diğer insanlara örnek olarak göstermiştir

Birçok hadiste, Resûlullah'ın ashâbının ferdî veya topluca faziletlerini dile getirdiğini görmekteyiz. O, kendi döneminde yaşayan insanları –kastedilen ona inanmış olanlardır- “*insanların en hayırlısı*” olarak nitelendirmiştir.²⁴ Hz. Peygamber'in bildirdiğine göre sonraki nesillerden birisi Uhud dağı kadar altını Allah yolunda harcasa, bu, sahâbeden birinin birkaç avuçluk sadakasına, hatta yarısına bile denk gelmez.²⁵ Resûl-i Ekrem “*Ashâbım hakkında Allah'tan korkun. Benden sonra onları hedef edinmeyin. Kim onları severse beni sevdiği için sevmiştir. Kim de onlara buğzederse, bana buğzettiği için onlara buğzettiği (bana buğzettiği olur). Onlara eziyet eden bana, bana eziyet eden de Allah'a eziyet etmiş olur. Kim de Allah'a eziyet ederse, Allah onu en kısa zamanda cezalandırır*” buyurmuş²⁶ ve Sa'd b. Muâz'ın vefatından dolayı “Rahmân'ın arşının sarsıldığı”nı ifade etmiştir.²⁷ Konulu hadis kaynaklarının “Fezâil” veya “Menâkib” bölümlerinde sahâbenin topluca veya ferd olarak fazileti hakkında bunlara benzer birçok rivâyeti görmek mümkündür. Başta aşere-i mübeşşere olmak üzere ashâbtan bazılarının Hz. Peygamber tarafından cennete gireceklerinin haber verilmiş olmaları da onların rehber olabilecekleri hususunda birer beyandır.

Resûlullah, ashâbının sonraki kuşaklar için model olduğunu daha pek çok sözüyle dile getirmiş, hayatta iken sahâbenin uygulamalarına değer vermiş, bazı sahâbîye huzurunda fetva veya hüküm verdimiş²⁸ ve onları kadı ya da vali olarak görevlendirmiştir. Resûl-i Ekrem Mus'ab b. Umeyr'i (ö. 3/625) ve Abdullah b. Ümmi Mektûm'u (ö. 15/636) hicretten önce Medine'ye muallim olarak göndermiş²⁹ ve bu sahâbîler orada her yönüyle Hz. Peygamber'i temsil etmişlerdir. Resûlullah, İbn Mesûd'dan (ö. 32/652) kendisine Kur'an okumasını istemiş, o da “*Yâ Resûlellah! Kur'an size nazil oluyor, ben size nasıl Kur'an okuyabilirim?*” deyince Resûl-i Ekrem: “*Evet ama ben başkasından Kur'an dinlemeyi severim*” buyurması üzerine Nisâ sûresini okumaya başlamış ve Hz. Peygamber ağlayarak onun okumasını bitirmesini isteyinceye kadar devam etmiştir.³⁰ Buhârî'nin (ö. 256/869) diğer bir rivâyetine göre ise Resûlullah Übey b. Ka'b'ı (ö. 19/640) çağırarak “*Allah sana Kur'an okumamı emretti*” demiş, Übey b. Ka'b “*Allah adımı da söyledi mi?*” diye sorması üzerine Hz. Peygamber “*evet*” deyince Übey ağlamaya başlamıştır.³¹

Dikkat çeken bir husus da Hz. Peygamber'in, sahâbeden birinin yaptığı bir uygulamayı bütün mü'minlerin tekrarlamasını istemesi ve sahâbenin uygulamasını “sünnet” olarak ifade etmesidir. Muâz b. Cebel (ö. 18/639) bir gün namaza gecikmiş, imamla kılamadığı rekâtları ise namaz tamamlandıktan sonra kılmıştı. Daha önceleri ise yetişilemeyen rekâtlar kılındıktan sonra imama uyuluyordu. Resûlullah Muâz'ın bu uygulaması üzerine “*Muâz sizin için bir sünnet kıldı. Bundan sonra siz de böyle yapınız*” buyurmuştur.³² Hz. Peygamber Bilâl-i Habeşî'nin (ö. 20/64) kendisini uyandırmak amacıyla sabah ezanı esnasında söylediği “*es-salâtü hayrun min'en-nevm - namaz uykudan hayırlıdır*” ifadesinin de sabah ezanında sürekli tekrarlanmasını istemiştir.³³ Sahâbenin uygulamasıyla sünnet kabul edilen başka davranışlar da mevcuttur.³⁴

Bununla birlikte sahâbenin hepsinin aynı seviyede olduğunu, onlardan her birinin her hususta sonraki nesiller için örnek alınması gerektiğini söylemek mümkün değildir. Hiçbir toplumda bütün insanların eşit seviyede olmaları düşünülemez. Bütün müslümanlar tarafından ismi bilinen sahâbîler

²⁴ Buhârî, “Fezâilü ashâbî'n-nebî”, 1; “Rikâk”, 7; Müslim, “Fezâilü's-sahâbe”, 210-214.

²⁵ Buhârî, “Fezâilü ashâbî'n-nebî”, 1; Müslim, “Fezâilü's-sahâbe”, 221.

²⁶ Tirmizî, “Menâkib”, 58; Ahmed b. Hanbel, IV, 87.

²⁷ Müslim “Fezâilü's-sahâbe”, 123, 124.

²⁸ Örnek olarak Amr b. el-Âs (ö. 43/664) ve Huzeýfe'nin (ö. 36/656) verdiği hükümler hakkında bkz. Ahmed b. Hanbel, IV, 205; İbn Mâce, “Añkâm”, 18. Sa'd b. Muâz'ın (ö. 5/626) Benî Kureyzâ hakkında verdiği hüküm de meşhurdur. Bkz. Buhârî, “Cihâd”, 168; “Megâzi”, 30; Müslim, “Cihâd”, 64-66.

²⁹ Buhârî, “Menâkibu'l-ensâr”, 46; Aydınlı, Abdullah, “İbn Ümmü Mektûm”, *DİA*, XX, 434-435, İst. 1999, XX, 434.

³⁰ Buhârî, “Fezâilü's-sahâbe”, 25.

³¹ Buhârî, “Tefsîr sûre 98”, 2, 3.

³² Ahmed b. Hanbel, V, 246.

³³ İbn Mâce, “Ezân”, 3; Dârimî, “Salât”, 5.

³⁴ Örnekler için bkz. Şâtübî, Ebû İshâk İbrâhîm b. Mûsâ (ö. 790/1388), *el-Muvâfakât fî usûli's-şerî'a* (I-IV), neşr.: Abdullah Dıraz, Dâru'l-ma'rife, Beyrut ts., IV, 4-6; Accâc el-Hatîb, Muhammed, *es-Sünne kıble't-tedvîn*, Dâru'l-fikr, 5. Baskı, (y.y.) 1401/1981, ss. 17-18.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

bulduğu gibi, adı bile bilinmeyen on binlerce sahâbeden söz edilmektedir. Erken dönemlerden itibaren ashâb fazilet bakımından farklı derecelere ayrılmış, ensâr, muhâcir, hulefâ-i râşidîn, aşere-i mübeşşere, ehl-i beyt, ezvâc-ı tâhirât gibi kavramlar bu düşüncenin yansımalarıdır. Sahâbe arasında, Hz. Peygamber’i gördüğünde onu tanımayanlar bile bulunmaktadır.³⁵

Diğer bir husus ise, sahâbenin fazileti ve adaleti gibi değerlendirmeler onların masûm oldukları, hata ve günah işlemedikleri anlamına gelmemektedir. Sahâbe arasında irtidat edenler, tekrar İslâm’a girenler, büyük günahları işleyenler, Resûlullah’ın emrine muhalif davrananlar ve hatta ona itirazda bulunanlar mevcuttur. Hakkında farklı görüşler ve tartışmalar bulunan “sahâbenin adaleti” kavramının bir cerh-ta’dil ifadesi olduğunu ve bu kavramla “hadis rivayet eden sahâbîler”in tanımlandığını, onların “rivayette yalan söyleme” günahını işlemediklerinin dile getirildiğini belirtmeliyiz.

Şîa ise sahâbeyi cerh-ta’dil açısından diğer insanlardan farklı görmemiş, onların faziletinden bahseden âyet ve hadislerin umumî olmadığını, onlardan pek çoğunun Hz. Peygamber’den sonra irtidat ettiğini, Hz. Ali’nin imâmet ve velâyetini reddedip onun yanında yer almadıklarını, onlardan fâsık hatta kâfir olanlar bulunduğunu, sahâbeden sadece Ehl-i beyt ve onlarla birlikte hareket eden Selmân-ı Fârisî (ö. 36/656), Mikdâd b. Esved (ö. 33/653), Ebû Zer el-Gıfârî (ö. 32/653) gibi sınırlı sayıda kişilerin ölçü alınabileceğini ileri sürmüştür. Masûm imamlar ve onların sâdik arkadaşları ise sahâbeden daha üstün görülmüştür.³⁶

c. Resûlullah’ın ashâbını model olarak hazırlaması

Resûlullah’ın en büyük özelliği, sahâbe gibi eşsiz bir nesli çeyrek asırlık bir sürede yetiştirmiş olmasıdır. Mâlikî fakih ve usûlcüsü Karafî (ö. 684/1285), bazı usûlcülere nispet ederek “Resûlullah’ın ashâbından başka hiçbir mucizesi olmasaydı, sahâbe gibi bir nesli yetiştirmiş olması, onun peygamberliğine delil olarak yeterdi” denildiğini nakleder.³⁷ Hz. Peygamber’in en büyük mucizelerinden birincisi Kur’ân-ı Kerîm ise, ikincisinin de, “ashâb” veya “sahâbe” diye adlandırılan bir nesil yetiştirmiş olduğu söylenebilir.³⁸

Hz. Peygamber, bütün dünyaya ve kıyamete kadar gelecek insanlara İslâm’ı anlatmaları için onları birer model olarak yetiştirmiş ve İslâm’ı tebliğ görevini kendisinin vefatından sonra onlara havale etmiştir. Onun öncelikli vazifesi, ashâbını bu tebliğ ve temsil görevine hazırlamaktır.

İmân ve teslimiyetteki üstünlükleri ve genel olarak faziletleri ile birlikte Hz. Peygamber’in bütün sahâbeyi aynı seviyede ve her birini her konuda model olarak hazırladığını ve ashâbın hepsinin aynı derecede model ve rehber olduğunu söylemek tabîî olarak mümkün değildir. Onlardan her birinin ihtisas sahibi olduğu alanlar ve diğerleri arasında temayüz ettikleri özellikleri mevcuttu. Hadis rivâyetinde bile mütehasıs olan sınırlı sayıda sahâbînin olduğu görülmektedir. Zira yüz binden fazla sahâbe içinde hadis rivâyet edenlerin sayısı 1300, yirmiden fazla hadis rivâyet edenlerin sayısı ise 123’tür. Yüzün üzerinde rivâyeti bulunanların sayısı 31, üç yüzden fazla olanlar ise sadece 14 kişidir.³⁹ Hadis rivâyetinde ihtisas sahibi olup temayüz eden sahâbîler olduğu gibi, idarecilik, hukuk, komutanlık, eğitim-öğretim, fetva gibi farklı alanlarda öne çıkan sahâbeye şahit olunmaktadır.

Hz. Peygamber, dinî, hukukî, siyasi, askerî, eğitim-öğretim ve uluslararası ilişkiler gibi bütün sahalarda, insanları ehliyetli oldukları alanlarda vazifelendirdiği gibi, görevlendireceği alanlarda ehil kimseler mevcut değilse, çocuk-geç, kadın-erkek kim olursa, onların fitrî kapasitelerini, toplumsal konularını, insanî ilişkilerini, donanım ve becerilerini de dikkate alarak geleceğe hazırlamıştır. Resûl-i Ekrem “iş ehil olmayanlara verilince kıyameti bekle” buyurduğu gibi⁴⁰, aynı zamanda insanları yetiştirme hususunda da “ben ancak bir muallim olarak gönderildim”⁴¹ ve “ben sizin babanız yerindeyim, bilmediklerinizi öğretiyorum”⁴² buyurarak ashâbın yetişmesiyle yakından

³⁵ Örnek olarak bkz. Buhârî, “Cenâiz”, 32; Ebû Dâvûd, “Cenâiz”, 27.

³⁶ Kutluay, İbrahim, “İmâmiyye Şîası’na Göre Sahâbenin Adaleti Problemi”, *İslâm Medeniyetinin Kurucu Nesli Sahâbe-Sahâbe ve Rivâyet İlimleri-II*, edit.: Hayati Yılmaz, Ensar Neşriyat, İstanbul 2016, ss. 75-114, s. 80-88, 94-96.

³⁷ Karafî, Ebû’l-Abbas Ahmed b. İdris el-Mâlikî (ö. 684/1285), *el-Fürûk = Envâru’l-burûk fi envâi’l-fürûk*, Dârü’n-Nevâdir, Kuveyt 1431/2010, IV, 170 (لَوْ لَمْ يَكُنْ لِرَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مُعْجَزَةٌ إِلَّا أَصْحَابُهُ لَكَفَوْهُ فِي اثْبَاتِ نُبُوَّتِهِ).

³⁸ Yardım, Ali, *Hadis (I-II)*, Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, 1. Baskı, İzmir, 1984, I, 24.

³⁹ Bkz. Yardım, *Hadis*, I, 64.

⁴⁰ Buhârî, “İlim”, 2.

⁴¹ İbn Mâce, “Mukaddime”, 17; “Sünnet”, 1; Dârimî, “Mukaddime”, 32.

⁴² Ebû Dâvûd, “Tahâret”, 4 (إِنَّمَا أَنَا لَكُمْ بِمَنْزِلَةِ الْوَالِدِ، أَعْلَمُكُمْ).

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

ilgilenmiştir.

Resûlullah, kabiliyetlerine göre ashâbından bazılarını belirli konularda otorite olacak şekilde yetiştirmiştir. Mesela Zeyd b. Sâbit'ten Yahudi yazısını, İbrânice veya Süryânîceyi öğrenmesini istemiş ve o kısa süre içinde Hz. Peygamber'in Yahudilerle yazışmalarında tercümanlık yapacak konuma gelmiştir.⁴³ Henüz müslüman olmayan Ebû Mahzûre (ö. 59/678) ise Resûlullah'ın Huneyn savaşından dönüşü esnasında müezzine ezan okuturken bir grup gençle birlikte alay etme düşüncesiyle müezzinin okuduğu ezan sözlerini tekrarlamıştı. Resûlullah sesinin güzel olduğunu görünce ezan bittikten sonra onu yanına çağırır ve ezan okumasını istedi. Ebû Mahzûre, ezandan ve Resûlullah'tan nefret etmesine rağmen ezan okuyunca Hz. Peygamber elini onun alınına ve yüzüne sürdü ve onu Mekke'de müezzin olarak görevlendirdi.⁴⁴ Ezan ve Peygamber düşmanı iken müezzin olan Ebu Mahzûre, Resûlullah'ın elinin değdiği saçlarını hayatı boyunca kesmemiştir.⁴⁵

Hz. Peygamber sesinin güzelliğinden dolayı Ebû Mahzûre'yi Mekke'de müezzin olarak görevlendirdiği gibi, daha önce de "sâhibü'l-ezân" olarak tanınan ve ezanı rüyasında görüp Hz. Peygamber'e haber veren Abdullah b. Zeyd el-Ensârî'ye (ö. 32/653) "*İnşallah bu hak bir rüyadır. Bilâl'le birlikte kalk, çünkü onun sesi seninkinden daha gür ve güzeldir. Sana söylenenleri ona öğret ve o bu şekilde ezan okusun*" diyerek⁴⁶ Abdullah b. Zeyd'i değil, Bilâl-i Habeşî'yi müezzin olarak görevlendirmiştir. Ezanı rüyasında gören Abdullah b. Zeyd, Resûlullah'ın müezzinleri arasında yer almamıştır.

Resûl-i Ekrem'in civar kabilelere ve komşu devletlere gönderdiği elçilerin de belirli özelliklere sahip oldukları görülmektedir. Resûlullah'ın yirmi üç yıl gibi kısa bir sürede oluşturduğu mükemmel topluluk, öncelikle onun model olarak yetiştirdiği kimselerle birlikte gerçekleştirdiği bir başarıdır. Onun bir peygamber olarak her şeyi kendisinin yapması mümkün değildi. Tertip ettiği seriyelerde kendisi bizzat bulunmuyordu. Komşu devletlerle ilişkilerinde görevlendirdiği elçiler belirleyici idi. Habeşistan'a gitmemişti. Kimi komutan, kimi vali veya kadı olarak ve kimisi de bir tebliğci ve muallim olarak gittikleri yerlerde Resûlullah adına görev ifa ediyorlardı. İlâhî yardımlarla birlikte onun başarılarının en önemli sebeplerinden biri de yetiştirdiği veya görevlendirdiği şahısların liyakatleri, bilgi ve donanımları idi.

Resûlullah, ashâbının yeteneklerini de dikkate alarak onlardan her birini farklı branşlarda yetiştirmiş ve bazı ifadelerinde onların model oldukları alanları vurgulamıştır. Mesela "*Kur'an'ı şu dört kişiden öğreniniz*" buyurmuş ve Abdullah b. Mesûd, Sâlim (ö. 12/633), Muâz b. Cebel ve Übey b. Ka'b'ın (ö. 32/654) adlarını zikretmiştir.⁴⁷ Resûlullah Zeyd b. Sâbit'in (ö. 45/665) ise sahâbe arasında ferâizi en iyi bilen kişi olduğunu belirtmiştir.⁴⁸ Bunun bir sonucu olarak Hz. Ömer (ö. 23/643) "*Kur'an öğrenmek ve onunla ilgili bir şey sormak isteyen Übey b. Kâ'b'a, ferâiz hakkında birşey sormak isteyen Zeyd b. Sâbit'e, fikhî konularla ilgili sorusu olan Muâz b. Cebel'e, mâlî konular hakkında sormak isteyenler ise bana müracaat etsin*" demiştir.⁴⁹

Hz. Peygamber bazı sahâbenin itirazlarına rağmen azadlı kölesi Zeyd b. Hârîse'nin (ö. 8/629) oğlu olan henüz on sekiz yaşlarındaki genç sahâbî Üsâme'yi (ö. 54/674), aralarında Hz. Ebû Bekir (ö. 13/634) ve Ömer gibi birçok meşhur sahâbenin de bulunduğu bir orduya komutan olarak görevlendirmiştir. Hatta onun komutanlığına Resûlullah'ın vefatından sonra da itirazlar sürmüş, halife olan Ebû Bekir, bu itirazları dikkate almamıştır.⁵⁰ Hz. Peygamber, Muâz b. Cebel'i (ö. 17/638) de Yemen'e vali olarak görevlendirmiştir. Ona yönetimle ilgili bazı tavsiyelerde bulunan⁵¹ Resûlullah,

⁴³ Geniş bilgi için bkz. Kutluay, İbrahim, "Zeyd b. Sabit'e Yahudi Yazısını/Dilini Öğretme Talimatı Verilmesi ile İlgili Rivâyetler Üzerine", *Hadis Tetkikleri Dergisi*, yıl: 2009, cilt: VII, sayı: 2, ss. 129-157.

⁴⁴ Bkz. Ebû Dâvûd, "Salât", 28; Nesâî, "Ezân", 5, 6; İbn Mâce, "Ezân", 2; Ahmed b. Hanbel, IV, 408-409. Ebû Mahzûre'den sonra da çocukları ve torunları bu görevi devam ettirmiştir. Bkz. Sarıçık, Murat, "Ebû Mahzûre", *DİA*, İstanbul 1994, X, 179.

⁴⁵ Ebû Dâvûd, "Salât", 28; Ahmed b. Hanbel, IV, 408.

⁴⁶ Tirmizî, "Salât", 25; Ebû Dâvûd, "Salât", 28.

⁴⁷ Buhârî, "Menâkıbu'l-ensâr", 16; "Fezâilü'l-Kur'ân", 8.

⁴⁸ Bkz. Ahmed b. Hanbel, III, 184, 281; Tirmizî, "Menâkıb", 32.

⁴⁹ İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed b. Menî' el-Basrî (ö. 230/844), *Kitâbü't-Tabakâti'l-kübrâ* (I-IX), Dâru Sâdır, Beyrut ts., II, 339; Heysemî, Nüreddîn Ali b. Ebî Bekr (ö. 807/1404), *Mecmau'z-zevâid ve menbau'l-fevâid* (I-X), Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, Beyrut 1408/1988, I, 135.

⁵⁰ Geniş bilgi için bkz. Arı, Mehmet Salih, "Üsâme b. Zeyd", *DİA*, İstanbul 2012, XXXII, 361-362.

⁵¹ Buhârî, "Megâzi", 60; Müslim, "Cihâd", 7.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

insanlar arasında nasıl hüküm vereceğini sormuş, Muâz'dan Allah'ın Kitabı'na göre hükmedeceğini, Kur'an'da bulamazsa Resûlullah'ın sünnetine bakacağını, sünnette bir hüküm bulamazsa kendi ichtihadına göre hüküm vereceğini söylemiş, Hz. Peygamber bundan memnuniyet duyarak Resûlünün elçisini muvaffak kılan Allah'a hamdetmiştir.⁵² Görevlendirmelerinde ashâbın yeteneklerini dikkate alan Hz. Peygamber, talepte bulunmasına rağmen yöneticilikte başarılı olamayacağını düşündüğü ilk müslümanlardan olan Ebû Zer el-Gıfârî'ye (ö. 32/653) ise "idareci olmama" tavsiyesinde bulunmuştur.⁵³ Ebû Zer Resûlullah'tan sonra da idarî bir görevde bulunmamış, ama zâhidâne bir hayatın temsilcisi olmuştur. Esmer, iri cüsseli, uzun boylu ve gür saçlı ve aynı zamanda cesur, doğru, açık kalpli bir kimse olan Ebû Zer, İslâmiyet'ten önce yol kesen ve canlara kıyan sert tabiatlı bir insan iken İslâm'ın terbiyesiyle tamamen değişmiş, fakir ve düşkünlerin hâmisî olmuş, yaptığı bir kusurdan dolayı kendisini bağışlamasını istediği Bilâl-i Habeşî'nin ayağının altına yanağını koyacak kadar mahviyetkâr, hizmetçisiyle aynı elbiseyi giyecek ve aynı yemeği yiyecek kadar mütevazî bir kimse haline gelmiştir.⁵⁴ Başta Hz. Ömer olmak üzere sahâbenin İslâm öncesi ve sonrası hayatlarında meydana gelen büyük değişim, onların Hz. Peygamber'in eğitiminden geçmelerinin bir sonucudur.

Resûlullah, ashâbını rehber ve model olarak hazırlarken, çocuk yaşlarda olanlara bile yetişkin bir birey gibi davranmış, onların eğitimi ve geleceğe hazırlanmaları için gayret etmiştir. O, çocuklarla da yakından ilgilenmiş, onlarla şakalaşmış, bazı duaları öğretmiş ve onlara çeşitli tavsiyelerde bulunmuştur.⁵⁵

Kur'an'da ashâbıyla istişare etmesinin emredilmesinin⁵⁶ bir sonucu olarak Resûlullah sahâbeyle dinî-dünyevî birçok konuda istişarede bulunmuştur. Kur'an'da Resûl-i Ekrem'in şer'î konularda verdiği kararlara mü'minlerin mutlak olarak riayet etmeleri ve muhayyerliklerinin olmadığı bildirilirken⁵⁷, sahâbenin Hz. Peygamber'in vahye dayanmayan kararlarında kendi görüşlerini belirttikleri ve Resûlullah'ın onların bu görüşlerine göre hareket ettiği durumlar söz konusudur.⁵⁸ Hatta Ebû Hüreyre "Ben Resûlullah kadar ashâbıyla istişare eden birini görmedim" demektedir.⁵⁹ Allah'ın Resûlü'ne ashâbıyla istişare etmesini emretmesi ve onun da bunu hayatında sürekli uygulaması, Hz. Peygamber'in ashâbını gelecekte sorumluluk almaya, karar vermeye, model ve örnek olmaya hazırlaması ve kendisi yokken nasıl hareket edecekleri hakkında bir nevi alıştırma yapması anlamını taşımaktadır. Onların görüşlerine uyması ise sahâbenin rehber edinilebilirliği ve modellliği hakkında Resûlullah'ın onayı mahiyetindedir. Bedir esirleri hakkında yapılan istişarede Hz. Peygamber'in tercih ettiği uygulamanın aksine, Hz. Ömer'in görüşünü destekleyen istikamette âyetlerin nazil olması da bu hususta dikkat çekici bir husustur.⁶⁰

Sahâbenin model ve rehber olması açısından önemli bir husus da onların Hz. Peygamber'e farklı şekillerde muhalefet etmeleri ve Resûlullah'ın onların bu muhalefetlerini topluca reddetmemesi ve bazen kendi kanaatini değiştirerek onların görüşleri doğrultusunda hareket etmesidir.⁶¹

Hz. Peygamber'in ashâbını sonraki kuşaklar için model ve rehber olarak hazırlama vazifesini

⁵² Bkz. Ebû Dâvûd, "Akzıye", 11; Tirmizî, "Ahkâm", 3.

⁵³ Müslim, "İmâre", 17-18; Ebû Dâvûd, "Vesâyâ", 4.

⁵⁴ Aydınlı, Abdullah, "Ebû Zer el-Gıfârî", *DİA*, X, 266-269, İstanbul 1994, X, 268. Resûlullah onun hakkında "Gökkubbenin altında ve yeryüzünün üstünde Ebû Zer'den daha doğru sözlü kimse yoktur" buyurmuştur (Tirmizî, "Menâkıb", 35).

⁵⁵ Hz. Peygamber'in, yaşlarına göre Hz. Hasan ve Abdullah b. Abbas'a dikkat çekici tavsiyeleri için bkz. Tirmizî, "Kıyâmet", 60, 61.

⁵⁶ Âl-i İmrân 3/159.

⁵⁷ "Allah ve Resûlü bir iş hakkında hüküm verdikleri zaman, hiçbir mü'min erkek ve hiçbir mü'min kadın için kendi işleri konusunda tercih kullanma hakları yoktur. Kim Allah'a ve Resûlüne karşı gelirse şüphesiz ki o apaçık bir şekilde sapmıştır" (Ahzab 33/36). "Hayır! Rabbine andolsun ki onlar, aralarında çıkan çekişmeli işlerde seni hakem yapıp, sonra da verdiği hükme içlerinde hiçbir sıkıntı duymaksızın, tam bir teslimiyetle boyun eğmedikçe iman etmiş olmazlar" (Nisâ 4/65).

⁵⁸ Resûlullah'ın ashâbıyla istişare ettiği ve onların görüşlerine göre hareket ettiğine dair bkz. Buhârî, "İ'tisâm", 28; Müslim, "Cihâd ve's-siyer", 58. Hz. Peygamber'in dinî bir konu olan insanları namaza davet tarzı (ezan) hakkında da ashâbıyla istişare ettiği görülmektedir. Bkz. Buhârî, "Ezân", 1; Müslim, "Salât", 1; Ebû Dâvûd, "Salât", 27.

⁵⁹ Tirmizî, Cihâd, 35.

⁶⁰ Bu konuda bkz. Enfâl 8/67-69; Müslim, "Cihâd ve's-siyer", 58; Ahmed b. Hanbel, I, 31-32, 383.

⁶¹ Bu hususta geniş bilgi için bkz. Ünalın, Abdullah, "Sahâbenin Hz. Peygambere Muhalefeti", *Araştıran Sosyal Bilimler Enstitüsü İlmî Dergisi*, yıl: 2010, sayı: 9-10, ss. 141-159, ss. 152-157; Erul, *Sahâbenin Sünnet Anlayışı*, s. 125-150 (Erul konuyu sahâbenin Hz. Peygamber'e yönelttikleri eleştirileri, itirazları, itaatte gecikmeleri ve sözünü dinlememeleri başlıklarıyla ele almıştır); Uraler, *Sünnete Bağlılık*, s. 89-150.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

tamamladığını ifade eden âyetler mevcuttur. Bunlardan birisinde şöyle buyurulmuştur: “O, ümmîlere, içlerinden, kendilerine âyetlerini okuyan, onları temizleyen, onlara kitabı ve hikmeti öğreten bir peygamber gönderendir. Hâlbuki onlar, bundan önce apaçık bir sapıklık içinde idiler.”⁶² Diğer bir âyet ise şöyledir: “Nitekim kendi aranızdan, size âyetlerimizi okuyan, sizi her kötülükten arındıran, size kitap ve hikmeti öğreten, ayrıca bilmediklerinizi de öğreten bir peygamber gönderdik.”⁶³ Bu âyetler, Resûlullah’ın, ashâbını kötülüklerden arındırdığını, onların eğitimi tamamladığını, onların ahlaklı bir şekilde yetiştirilmelerini başarı ile tamamladığını göstermektedir.⁶⁴

d. Sahâbenin sonraki nesiller için model olduklarına dair beyanları

Sahâbe her yönüyle dini temsil ettiklerinin ve tâbiîn tarafından takip edildiklerinin bilincinde idi ve bütün davranışlarını buna göre düzenliyordu. Bazı rivâyetlerde, Kur’an’ın ve Hz. Peygamber’in onlara yüklediği görev ve sorumluluğun ve bu iki kaynağa en ince ayrıntılarına kadar riayet etmelerinin bir sonucu olarak onların tâbiîne kendilerine uymaları gerektiğini belirttikleri görülmektedir. Meselâ, İmrân b. Husayn (ö. 52/672), etrafındaki tâbiîne ‘Kur’an nâzil oldu ve Resûlullah sünnetleri belirledi. Siz bize uyun. Bize tâbi olmazsanız vallâhi dalâlete düşersiniz’ demiştir.⁶⁵

İbn Mes’ûd (ö. 32/652), sahâbenin Allah tarafından Hz. Peygamber’e yardımcı olarak seçildiğini ve onların güzel bulduklarının Allah nezdinde de güzel olduğunu düşünmekte ve şöyle demektedir: “Allah, kulların kalplerine baktı, Muhammed’in kalbini en hayırlı kalp olarak buldu. Onu kendisi için seçti ve risâletle görevlendirdi. Muhammed’in kalbinden sonra kulların kalbine baktı, en hayırlı kalp olarak ashâbının kalbini buldu. Onları da nebisinin vezirleri yaptı. Onlar Allah’ın dini üzere savaşır. Müslümanların güzel olarak gördükleri şey, Allah katında da güzeldir. Müslümanların kötü olarak gördükleri şey, Allah katında da kötüdür.”⁶⁶ Yine İbn Mes’ûd’un tâbiînin önde gelenlerinden Katâde’ye (ö. 117/735) söylediği şu ifadeleri de sahâbeyi örnek almaya bir çağrıdır: “Sizden biriniz, birini örnek alacaksa, Resûlullah’ın ashâbını örnek alsın. Çünkü onlar bu ümmetin kalpleri en temiz, en derin ilim sahibi ve en az külfetli, hidayet üzere kalmada en gayretli, hal ve tavırları en güzel olanlardı. Onlar, Allah’ın Peygamber’ine arkadaş ve dini ayakta tutmak için seçtiği topluluk idi. Onların üstünlüğünü kabul ediniz ve onların yolundan gidiniz. Çünkü onlar doğru yol üzere idiler.”⁶⁷ Tâbiînden Hasan-ı Basrî (ö. 110/728) bir mecliste bulunduğu sırada sahâbeden söz açılınca İbn Mes’ûd’a benzer ifadeleri dile getirmekte ve devamla “onların ahlâkını, hal ve tavırlarını örnek alınız. Çünkü Allah’a yemin olsun, onlar dosdoğru yol üzere idiler” demektedir.⁶⁸

Hız. Ömer (ö. 23/643) ise sahâbeden, insanlar onların hayatını takip ettiklerinden dolayı, her türlü davranış ve yaşayışlarında dikkatli olmalarını istemiştir. O, ihramlı iken boyalı elbise giydiğini zannettiği Talha b. Ubeydullah’ı (ö. 36/656) uyarı, Talha ise giydiği elbisenin boyalı olmadığını söyleyince onun şahsında bütün sahâbîleri uyararak “Ey sahâbe topluluğu! Sizler insanların kendilerine uyduğu imamlar durumundasınız (bilmeyen birisi bu elbiseyi görünce Talha’nın ihramlı iken boyalı elbise giydiğini zanneder)” demiştir.⁶⁹ Hız. Ömer, sahâbenin doğal olarak diğerleri tarafından örnek alındığını, dolayısıyla onların insanların yanlış anlamalarına sebep olacak davranışlardan kaçınmalarını talep etmiştir.

Yine Hız. Ömer, umre yolculuğunda ihtilâm olduğunda elbisesinin sadece kirlî kısımlarını

⁶² Cuma 62/2.

⁶³ Bakara 2/151. Ayrıca bkz. Âl-i İmrân 3/164.

⁶⁴ Yıldırım, “Ashâbın Adaletinin Aklî Temelleri”, s. 61.

⁶⁵ Ahmed b. Hanbel, IV, 445.

⁶⁶ Ahmed b. Hanbel, I, 379. İbn Mes’ûd’un müslümanlardan maksadının sahâbe olduğu anlaşılmaktadır. Zira diğer bir rivayetin sonunda ilave olarak Resûlullah’ın ashâbının Ebû Bekir’in halife seçilmesinde icma ettiklerinden bahsedilmektedir. Bkz. Ahmed b. Hanbel, *Fezâilü’s-sahâbe* (I-II), thk.: Vasiyyullah Muhammed Abbas, Müessesetü’r-Risâle, 1. Baskı, Beyrut 1403/1983, I, 367, No: 541. İmam Muhammed eş-Şeybânî (ö. 189/804) ise benzer bir yorumu teravih namazının cemaatle kılınması hakkında yapmaktadır. Bkz. *Muvatta* (Muhammed eş-Şeybânî rivayeti), thk.: Abdülvehhab Abdüllatif, 2. Baskı, el-Mektebetü’l-ilmîyye, t.y., y.y., s. 91, No: 241.

⁶⁷ İbn Abdülber, Ebû Ömer Yusuf b. Abdullah b. Muhammed el-Kurtubî en-Nemerî, *Câmiu beyâni’l-ilm ve fazlihî ve mâ yenbeğî fi rivâyetihî ve hamlihî*, takdim: Abdülkerîm el-Hatîb, Dârü’l-kütübî’l-İslâmiyye, Kahire 1402/1982, s. 419.

⁶⁸ İbn Abdülber, *Câmiu beyâni’l-ilm*, s. 418.

⁶⁹ *Muvatta*, “Hac”, 10; İbn Sa’d, *et-Tabakât*, III, 219.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

yıkamış, Amr b. el-Âs (ö. 43/664) onun böyle yaptığını görünce beraberlerinde başka elbise olduğunu söylemiştir. Bunun üzerine Hz. Ömer: “*Ey Amr! Sen başka elbise bulabiliyorsun ama herkes bunu bulabilir mi? Eğer ben öyle yaparsam bu sünnet olur (herkes benim yaptığımı tatbik eder)*” demiştir.⁷⁰ Bu davranışıyla Hz. Ömer, insanların ibadetlerini başta halife olmak üzere sahâbeye bakarak ifa ettiklerini, sahâbenin tâbiîn için model olduğunu ve kendilerine ittibâ edildiğini belirtmektedir.

Hz. Ömer’in, insanların yanlış anlayabilecekleri düşüncesiyle, Huzeyfe’nin (ö. 36/656) Kûfe’de ehl-i kitaptan biriyle evlenmesine müdahale ederek onun boşanmasını istediği görülmektedir. Abdürrezzak’ın bildirdiğine göre Hz. Ömer, Huzeyfe’nin Kûfe’de ehl-i kitaptan biriyle evlendiğinden haberdar olunca ona yazdığı bir mektupta şöyle demiştir: “*Onu boşa! Çünkü sen Mecûsîlerin yaşadığı bölgede bulunuyorsun. Ben cahil birinin ‘Resûlullah’ın arkadaşı (sahâbîsi) kâfir bir kadınla evlendi’ demesinden korkuyorum. (İnsanlar) Allah’ın (ehl-i kitap hakkındaki) ruhsatını bilmezler ve mecûsî kadınlarla evlenirler. O kadını boşa.*”⁷¹ Hz. Ömer’in bu tutumu da sahâbenin model ve rehber olarak görüldüğünü, bu sebeple daha dikkatli hareket ederek yanlış anlaşılacak tavırlardan da uzak durmaya çalıştıklarını göstermektedir.

Abdullah b. Abbas ise kardeşi Fazl’ın arefe günü oruç tuttuğunu görünce Resûlullah’ın arefe günü oruç tutmadığını söylemiş ve tâbiînin sahâbeyi örnek aldığını belirtmek için “*insanlar sünneti sizden alıyorlar*” demiştir.⁷²

Hâlid b. Esîdoğulları’ndan biri, İbn Ömer’e (ö. 73/692) ‘*Ey Ebû Abdurrahman! Biz Kur’an’da korku namazını ve mukîmken kıldığımız namazı bulduğumuz halde sefer namazını bulamıyoruz*’ diye sorunca ona ‘*Ey yeğenim! Biz hiçbir şey bilmiyorken Allah, Muhammed’i gönderdi. Biz onun ne yaptığını görmüşsek, öyle yapıyoruz*’ şeklinde cevap vermiştir.⁷³ İbn Ömer bu sözüyle hayatlarında her şeyi Hz. Peygamber gibi yaptıklarını ve her konuda onu takip ettiklerini belirtmektedir. Onun bu sözü aynı zamanda “Peygamber’in sahâbe için model olduğunu ve sahâbenin de bütün insanlar için model olduğu”nu belirten⁷⁴ âyeti ifade etmektedir.

Ebû Abdurrahman es-Sülemî (ö. 72/691) ise “*Bize Hz. Osman, İbn Mes’ûd ve diğerleri gibi Kur’an’ı öğretenler haber verdiler: Onlar Resûlullah’tan on âyet öğrendiklerinde bunlardaki bilgi ve uygulamaları iyice öğrenmedikçe diğerlerine geçmezlerdi ve ‘biz Kur’an’ı ilim ve amel/uygulama olarak birlikte öğrendik’ derlerdi*”⁷⁵ sözüyle sahâbenin Kur’an’dan ve Hz. Peygamber’den görüp öğrendiklerini hayatlarında aynen tatbik ettiklerine şahadet etmektedir.

Kur’an’da İslâm’ın ilk nesli olan sahâbeye güzel bir şekilde tabi olanlar da ashâb gibi övülmüş ve onlar hakkında “*(İslâm dinine girme hususunda) öne geçen ilk muhacirler ve ensar ile onlara güzellikle tabi olanlar var ya, işte Allah onlardan razı olmuştur, onlar da Allah’tan razı olmuşlardır*” buyurulmuştur.⁷⁶ Bununla birlikte genel olarak değerlendirildiğinde Kur’an’a ve Hz. Peygamber’e uyma açısından sonraki nesillerin sahâbeyle kıyaslanamayacağı anlaşılmaktadır. Nitekim Enes b. Mâlik, ashâbla tâbiînin durumunu şöyle karşılaştırmaktadır: “*Siz, öyle işler yapıyorsunuz ki, onlar sizin nazarınızda kıldan incedir (kıl kadar değersizdir). Hâlbuki biz onları Resûlullah zamanında helak edici olarak kabul ediyorduk.*”⁷⁷

3. Sahâbenin Model Olmasının Sonuçları

Sahâbeyi model ve rehber olarak yetiştirip Kur’an’ı ve İslâm’ın diğer hükümlerini kendilerine tebliğ ve tebyin ettikten sonra Hz. Peygamber’in görevi sona ermiş, müteakip nesillere Allah’ın kitabını ve Resûlü’nün sünnetini tebliğ ve beyan etme sorumluluğu sahâbeye intikal etmiştir. Bunun bir sonucu olarak her şeyden önce hadis rivâyeti sahâbe tarafından gerçekleştirilmiş, bütün hadis metinleri ashâb tarafından belirlenmiştir. Onlar Resûlullah’ın sözlerini istedikleri miktarda nakletmişler, onun fiil ve takrirlerini sözlü forma aktarmışlardır.

⁷⁰ Muvatta’, “Tahâret”, 83.

⁷¹ Abdürrezzâk, Ebû Bekr b. Hemmâm b. Nâfi’ es-San’ânî (ö. 211/826), *Musannef* (I-XI), thk.: Habîburrahmân el-A‘zamî, el-Mektebül-İslâmî, 2. Baskı, Beyrut 1403/1983, VII, 178, No: 12676.

⁷² Ahmed b. Hanbel, I, 321, 367.

⁷³ Muvatta’, “Sefer”, 7; Nesâî, “Taksîru’s-salât”, 1; İbn Mâce, “İkâmetü’s-salât”, 73.

⁷⁴ Bakara 2/143.

⁷⁵ Accâc, *es-Sünne kable’t-tedvîn*, s. 58.

⁷⁶ Tevbe 9/100.

⁷⁷ Buhârî, “Rikâk”, 32.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

Hız. Peygamber'den sonra model ve rehber olmasından dolayı bazıları tarafından Resûlullah'ın söz, fiil ve takrirleri ile birlikte sahâbenin söz ve fiilleri için de "sünnet" kelimesi kullanılmıştır. Mesela Serahsî "bize göre şeriatıta sünnetten murad, Resûlullah'ın ve ondan sonra da sahâbenin sünnet kıldığıdır" demektedir.⁷⁸ Resûlullah'tan nakledilen bazı rivâyetlerde de sünnetin sahâbe için kullanıldığı görülmektedir. Bunlardan biri "size benim sünnetime ve Hulefâ-i Râşidîn'in sünnetine uymanızı tavsiye ederim. Onlara olanca gücünüzle sarılın" rivâyetidir.⁷⁹ Diğer bir rivâyette ise yukarıda geçtiği üzere Resûlullah Muâz b. Cebel'in bir fiili için bu ifadeyi kullanmıştır.⁸⁰ Buna dayanarak bazı muhaddis ve fıkıh usûlcüleri, sahâbenin uygulamalarına da sünnet demişlerdir.⁸¹

Hız. Ömer de kendisinden sonra halife belirlemesini isteyenlere; 'Eğer halife belirlersem bu sünnete uygun olur. Halife belirlemezsem yine sünnete uygun olur. Çünkü Resûlullah halife belirlemeden vefat etti. Ebû Bekir ise halife tayin edip öyle vefat etti' sözüyle cevap vermiştir.⁸² Hız. Ali (ö. 40/660) ise 'Resûlullah (içki içenlere) kırk celde vurdu. Ebû Bekir de kırk celde vurdu. Ömer ise seksen celde vurdu. Hepsi sünnettir' demektedir.⁸³ "Sünnet" kavramı başlangıçta sadece Resûlullah için kullanılırken onun vefatından sonra sahâbe ve halifeler için de kullanılmıştır. Mezkûr örnekler de ilk dönemlerden itibaren sahâbenin söz ve fiillerinin sünnetin kapsamına dâhil olduğunu göstermektedir.⁸⁴ Bunun en önemli sebebi ise onların hayatlarının Hız. Peygamber'in hayatına şahit olmasıdır.⁸⁵ Zira Resûlullah, öğrettiklerini doğru anlayan ve olduğu gibi uygulayan bir topluluk yetiştirmiştir.

Birçok muhaddis "hadis" kelimesini Resûlullah'la birlikte sahâbe için de kullanmıştır. Meselâ Abdullah b. Mesûd'dan aynı senedle biri Hız. Peygamber'e, diğeri İbn Mes'ûd'a ait iki sözü nakleden Buhârî, "bize Abdullah b. Mesûd iki hadis rivâyet etti. Bunlardan biri Hız. Peygamber'den, diğeri ise İbn Mesûd'un kendisindedir" demektedir.⁸⁶ "Hadis" kapsamı da zamanla genişlemiş ve ilk dönemde sadece Resûlullah'ın söz, fiil ve takrirleri mânasında kullanılırken daha sonra sahâbenin söz ve fiillerini de ihtiva etmiştir. Hadis kavramının hem Hız. Peygamber, hem de sahâbe için kullanılmış olması daha sonra sahâbenin söz ve fiillerinin mevkuf "hadis" diye isimlendirilmesinde etkili olmuştur.⁸⁷ Bunun bir sonucu olarak erken dönem hadis kaynaklarında sahâbenin söz ve fiilleri de Resûlullah'ın söz, fiil ve takrirleriyle birlikte yer almıştır. Bunun tek istisnası diğerklerine göre oldukça az sayıda mevkûf rivâyet ihtiva eden Kütüb-i sitte olmuştur ve bunun sebebi geniş araştırmayı gerektirmektedir.

Sahâbe, model olarak Hız. Peygamber'in hayatını en küçük ayrıntılarına kadar hayatlarında temsil ettikleri için her zaman Resûlullah'tan hadis rivâyetine gerek görmemişlerdir. Ashâbın sünneti bizzat yaşayarak tâbiine örnek olduklarını belirten bir kısım rivâyetler mevcuttur. Tâbiünden bazıları, uzun süre beraber oldukları halde birçok sahâbînin hiç hadis rivâyet etmediklerinden bahsetmektedir. Mesela Sâib b. Yezîd (ö. 91/709), Sa'd b. Mâlik'le (ö. 74/693) beraber Mekke'ye yolculuk yaptığını, fakat Medine'ye geri dönünceye kadar onun Resûlullah'tan hadis rivâyet ettiğini işitmediğini bildirmektedir.⁸⁸ Sâib b. Yezîd, ayrıca Sa'd b. Ebî Vakkâs'la (ö. 55/675) on sene beraber bulunduğu

⁷⁸ Serahsî, *el-Usûl*, I, 113-114 (ما سنه رسول الله صلى الله عليه وسلم والصحابة بعده عندنا).

⁷⁹ Ebû Dâvûd, "Sünnet", 5; Tirmizî, "İlim", 16; İbn Mâce, "Mukaddime", 6; Ahmed b. Hanbel, IV, 126-127. Hadisle ilgili geniş bir açıklama için bkz. Uraler, *Sahâbe Uygulaması Olarak Sünnete Bağlılık*, ss. 334-342.

⁸⁰ Ahmed b. Hanbel, V, 246 (*Muâz sizin için bir sünnet koydu. Bundan sonra siz de böyle yapınız*).

⁸¹ Şâtîbî, *el-Muvâfakât*, IV, 4.

⁸² İbn Sa'd, *et-Tabakât*, III, 343.

⁸³ Müslim, "Hudûd", 38.

⁸⁴ Sahâbenin fiillerinin sünnet olarak kabul edilmesi hakkında geniş bilgi için bkz. Çap, Sabri, "Hadis İlminde Merfû-Mevkûf İlişkisi", Yayınlanmamış Doktora tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa 2008, ss. 16-18.

⁸⁵ Ali Yardım sahâbenin bu özelliğinin hadis rivâyetine yansımaları şöyle ifade etmektedir: "Ashâb, Hız. Peygamber'in tabikatındaki çeşitli tasarrufları bizzat müşâhede etmişler ve bunları, sonraki nesillere nakletmişlerdir. Bu husus, ashâbın hayatında büyük bir yer işgâl eder. Ashâbın en mümtâz özelliği budur: "Müşâhede, yâni göz hakkı!" Nitekim Hız. Peygamber "Leyse'l-haberu ke'l-muâyene" buyurmuştur. Yâni birisinden nakil olarak duymak, hiçbir zaman göz ile görmenin yerini tutmaz! Hadis mecmualarının yarısından fazlasını dolduran "fiilî sünnet"ler, hep müşâhede yoluyla alınıp bize aktarılan bilgilerdir." Yardım, *Hadis*, I, 100.

⁸⁶ Buhârî, "Da'avât", 4.

⁸⁷ Geniş bilgi için bkz. Çap, "Hadis İlminde Merfû-Mevkûf İlişkisi", ss. 10-11.

⁸⁸ İbn Mâce, "Mukaddime", 3; Dârimî, "Mukaddime", 28.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

halde ondan sadece bir hadis duyduğunu söylemektedir.⁸⁹ Abdullah b. Ömer, Mücâhid'le (ö. 102/720) Mekke'den Medine'ye kadar yaptığı yolculuk esnasında Resûlullah'tan bir tek hadisten başka rivâyette bulunmamıştır.⁹⁰ Şa'bî (ö. 103/721) de İbn Ömer'in yanında bir yıl kaldığını, fakat onu Resûlullah'tan hadis naklederken duymadığını belirtmektedir.⁹¹ Amr b. Meymûn (ö. 75/694) da İbn Mesûd'la tam bir yıl arkadaşlık etmesine rağmen ondan hiç "Resûlullah şöyle buyurdu" sözünü işitmediğini söylemektedir.⁹² Bu rivâyetlerde mübalağalı bir anlatım görülmekle birlikte, İbn Abbas, İbn Mes'ûd, İbn Ömer, Sa'd b. Ebî Vakkâs ve Sa'd b. Mâlik gibi sahabîler, uzun süre hadis rivâyet etmediği halde hâl ve hareketleriyle sünneti bizzat yaşayarak tâbiîne model olmuşlardır. Onlar hadis rivâyet etmeksizin Hz. Peygamber'in sünnetini ve Kur'an'ın hükümlerini kendi söz ve fiilleriyle sonraki nesle aktarmışlardır. Tâbiîn de sahâbeden duydukları ve gördüklerinin Resûlullah'a ait olup olmadığını sürekli sorma ihtiyacı duymamışlardır. Sordukları zaman da bunun Hz. Peygamber'in sünneti olduğu belirtilmiştir. Nitekim Hz. Ömer Zü'l-Huleyfe'de iki rekât namaz kılmış, niçin bu namazı kıldığı kendisine sorulunca "Resûlullah'ın yaptığını gördüğüm gibi yapıyorum" demiştir.⁹³

Ashâbın İslâm'ı temsil ve Hz. Peygamber'e ittibalı, Resûlullah'tan sonra ümmete model ve rehber olmaları sebebiyle sahâbe kavli fıkhîta delil sayılmıştır. Bütün fikhî mezhepler sahâbe fetva ve icthatlarını farklı değerlendirmelerle beraber hüccet kabul etmişler ve onların görüşlerine eserlerinde yer vermişlerdir.

Sonuç

Hz. Peygamber'in büyük başarılarının başında sahâbe neslini yetiştirmiş olması gelmektedir. İslâm'ın ilk muhatapları olan ashâb, dini doğrudan Resûlullah'tan öğrenmişler, onların söz ve davranışları münasebetiyle ve doğrudan onları muhatap alan birçok âyet nâzil olmuş, bazı âyetler onların soru ve davranışları üzerine inmek suretiyle onlar Kur'an'ın muhtevasını belirleyici olmuşlardır. Resûl-i Ekrem'in hayatının sınırlı olması sebebiyle kendilerine tebliğ edilen İslâm'ı sonraki kuşaklara iletme ve kusursuz aktarma sorumluluğu onların üzerine yüklenmiştir. Bunun bir sonucu olarak sahâbenin her biri peygamberâne bir hayat yaşamışlar ve her açıdan Hz. Peygamber'i kendilerine model ve rehber aldıkları gibi, tâbiîn için onlar birer model olmuşlardır.

Resûlullah'ın hayatında her işi bizzat kendisinin yapma imkânı olmadığından, başta devlet işleri, askerî faaliyetler, adaletin tesisi, eğitim-öğretim, vergi tahsili, imâmet gibi işleri deruhte etmek üzere, sosyal statü, yetenek, tecrübe, bilgi ve ilgilerine göre ashâbı arasından belirlediği kimseleri bu hizmetler için hazırlamış ve görevlendirmiştir. Ancak, ashâbın sonraki nesiller için model olacakları esas husus, dini tatbik ve Hz. Peygamber'den gördüklerini, onun Kur'an'ı sözlü ve uygulamalı olarak beyanlarını olduğu gibi aktarmaları, adetâ her birinin yaşayan bir peygamber gibi dini temsil etmeleridir. Resûl-i Ekrem sahâbe için model ve numune-i imtisal olduğu gibi, ashâb da sonraki nesiller için birer model olmuşlar, İslâm'ı diğer bölgelere ve insanlara ulaştırmışlardır. Hz. Peygamber onları bu büyük sorumluluğu taşıyacak şekilde yetiştirmiş ve Veda haccında yaptığı konuşmayla tebliğ ve tebyin görevini sahâbeye devretmiştir. Hatta onların rehberliği daha Resûlullah hayatta iken başlamış, onu temsilen idarî, askerî, ilmî ve dinî bir kısım görevleri ifa etmişlerdir.

Başta tâbiîn ve bütün ümmet için model ve rehber olmalarından ve Hz. Peygamber'i her açıdan temsil etmelerinden dolayı onların sözleri de "hadis" kavramına dâhil edilmiş, uygulamaları "sünnet" olarak nitelendirilmiş, dini aktarma hususunda "adil" oldukları düşünülmüş ve "sahâbe kavli" İslâm fikhinin kaynakları arasında değerlendirilmiştir. İman, teslimiyet, samimiyet, ubûdiyet, adalet, Allah rızasını gözetme gibi hususlarda bütün sahâbenin müşterek bir faziletinden söz edilmekle birlikte rehber ve model olma hususunda sahâbenin bir kısmının diğerlerinden üstün olduğu, başta hadis

⁸⁹ Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Ali b. Sâbit (ö. 463/1071), *el-Fasl li'l-vasli'l-müddrec fi'n-nakl* (I-II), thk.: Muhammed b. Matar ez-Zehrânî, Dârü'l-hicre, Riyad 1418/1997, I, 367-368.

⁹⁰ Müslim, "Sıfatü'l-münâfikîn", 64.

⁹¹ Dârimî, "Mukaddime", 28; İbn Mâce, "Mukaddime", 3.

⁹² İbn Sa'd, *et-Tabakât*, III, 156.

⁹³ İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed el-Kûfî (ö. 235/849), *Kitâbü'l-musannef fi'l-ehâdis ve'l-âsâr* (I-VII), thk.: Kemal Yûsuf el-Hût, Mektebetü'r-rüşd, 1. Baskı, Riyad 1409/1989, II, 202, No: 8143. Bu hususta başka örnekler için bkz. Muvatta', "İstîzân", 3; "Cenâiz", 22; Buhârî, "İstîzân", 13; Müslim, "Cenâiz", 99-101; "Âdâb", 36; Heysemî, *Mecmau'z-zevâid*, IV, 324-325.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN
SEMPOZYUMU

rivâyeti olmak üzere idârî, askerî, hukukî ve eğitim gibi alanlarda onların önde gelenlerinin olduğu da bir gerçektir.

Kaynakça

- Abdürrezzâk, Ebû Bekr b. Hemmâm b. Nâfi‘ es-San‘ânî, (ö. 211/826), *el-Musannef* (I-XI), thk.: Habîburrâhmân el-A‘zamî, el-Mektebü’l-İslâmî, 2. Baskı, Beyrut 1403/1983.
- Accâc el-Hatîb, Muhammed, *es-Sünne kable’t-tedvîn*, Dârü’l-fikr, 5. Baskı, (y.y.) 1401/1981.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed eş-Şeybânî, (ö. 241/855), *el-Müsned* (I-VI), el-Mektebü’l-İslâmî, 5. Baskı, Beyrut 1405/1985.
- Ahmed b. Hanbel, *Fezâilü’s-sahâbe* (I-II), thk.: Vasiyyullah Muhammed Abbas, Müessesetü’r-Risâle, 1. Baskı, Beyrut 1403/1983.
- Arı, Mehmet Salih, “Üsâme b. Zeyd”, *DİA*, XXXXII, 361-363, İstanbul 2012.
- Aydınlı, Abdullah, “Ebû Zer el-Gıfârî”, *DİA*, X, 266-269, İstanbul 1994.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil (ö. 256/869), *el-Câmiu’s-sahîh* (I-VIII), el-Mektebetü’l-İslâmiyye, İstanbul ts.
- Çap, Sabri, “Hadis İlminde Merfû-Mevkûf İlişkisi”, Yayınlanmamış Doktora tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa 2008.
- Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahmân (ö. 255/868), *es-Sünen* (I-II), thk.: Fevvâz Ahmed Zümerlî-Hâlid es-Seb‘u’l-alemî, Dârü’l-kütübî’l-Arabî, 1. Baskı, Beyrut 1407/1987.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş‘as es-Sicistânî (ö. 275/888), *Sünen* (I-IV), thk.: Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd, el-Mektebetü’l-İslâmiyye, İstanbul ts.
- Erul, Bünyamin, *Sahâbenin Sünnet Anlayışı*, TDV Yayınları, 2. Baskı, Ankara 2000.
- Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Ali b. Sâbit (ö. 463/1071), *el-Fasl li’l-vasli’l-müddrec fi’n-nakl* (I-II), thk.: Muhammed b. Matar ez-Zehrânî, Dârü’l-hicre, Riyad 1418/1997.
- Heysemî, Nüreddîn Ali b. Ebî Bekr (ö. 807/1404), *Mecmau’z-zevâid ve menbau’l-fevâid* (I-X), Dârü’l-kütübî’l-ilmîyye, Beyrut 1408/1988.
- İbn Abdülber, Ebû Ömer Yûsuf b. Abdullah b. Muhammed el-Kurtubî en-Nemerî (ö. 463/1071), *Câmiu beyânî’l-ilm ve fazlihî ve mâ yenbeğî fi rivâyetihî ve hamlihî*, takdim: Abdülkerîm el-Hatîb, Dârü’l-kütübî’l-İslâmiyye, Kahire 1402/1982.
- İbn Ebî Hâtim, Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs et-Temîmî er-Râzî (ö. 327/938), *Kitâbü’l-Cerh ve’t-ta’dil* (I-IX), Dâru ihyâi’t-türâsi’l-Arabî, 1. Baskı, Beyrut 1271/1952.
- İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed el-Kûfî (ö. 235/849), *Kitâbü’l-musannef fi’l-ehâdis ve’l-âsâr* (I-VII), thk.: Kemal Yûsuf el-Hût, Mektebetü’r-rüşd, 1. Baskı, Riyad 1409/1989.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvîni (ö. 275/888), *Sünen* (I-II), thk.: M. Fuâd Abdülbâkî, Dâru ihyâi’t-türâsi’l-Arabî, (y.y.) 1395/1975.
- İbn Sa’d, Ebû Abdillâh Muhammed b. Menî‘ el-Basrî (ö. 230/844), *Kitâbü’t-Tabakâti’l-kübrâ* (I-IX), Dâru Sâdır, Beyrut ts.
- Karafî, Ebû’l-Abbas Ahmed b. İdris el-Mâlikî (ö. 684/1285), *el-Fürûk = Envâru’l-burûk fi envâi’l-fürûk* (I-IV), Dârü’n-Nevâdir, Kuveyt 1431/2010.
- Kutluay, İbrahim, “İmâmiyye Şîası’na Göre Sahâbenin Adaleti Problemi”, *İslâm Medeniyetinin Kurucu Nesli Sahâbe- Sahâbe ve Rivayet İlimleri-II*, edit.: Hayati Yılmaz, Ensar Neşriyat, İstanbul 2016, ss. 75-114.
- Kutluay, İbrahim, “Zeyd b. Sabit’e Yahudi Yazısını/Dilini Öğretme Talimatı Verilmesi ile İlgili Rivâyetler Üzerine”, *Hadis Tetkikleri Dergisi*, yıl: 2009, cilt: VII, sayı: 2, ss. 129-157.
- Mâlik b. Enes (ö. 179/795), *Muvatta’* (I-II), thk.: M. Fuâd Abdülbâkî, Dâru ihyâi’t-türâsi’l-Arabî, (y.y.) ts.
- Muvatta’* (Muhammed eş-Şeybânî rivayeti), thk.: Abdülvehhab Abdülatif, 2. Baskı, el-Mektebetü’l-ilmîyye, t.y., y.y.
- Müslim, Ebû’l-Hüseyn b. el-Haccâc el-Kuşeyrî en-Nisâburî (ö. 261/874), *el-Câmiu’s-sahîh* (I-V), thk.: M. Fuâd Abdülbâkî, el-Mektebetü’l-İslâmiyye, İstanbul ts.
- Nesâî, Ebû Abdurrahmân Ahmed b. Şuayb b. Ali (ö. 303/915), *Sünen* (I-VIII), Dâru ihyâi’t-

**ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN
SEMPOZYUMU**

türâsî'l-Arabî, Beyrut ts.

Özafşar, Mehmet Emin, *Hadisi Yeniden Düşünmek*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 1998.

Sarıcık, Murat, “Ebû Mahzûre”, *DİA*, X, 179, İstanbul 1994.

Serahsî, Muhammed b. Ahmed (ö. 483/1090), *Usûl* (I-II), thk.: Ebü'l-Vefâ el-Efganî, Dârü'l-ma'rife, Beyrut 1372/1953.

Şâtîbî, Ebû İshâk İbrâhîm b. Mûsâ (ö. 790/1388), *el-Muvâfakât fî usûli's-şerî'a* (I-IV), neşr.: Abdullah Dıraz, Dârü'l-ma'rife, Beyrut ts.

Tirmizî, Ebû İshâ Muhammed b. İshâ b. Sevre (ö. 279/892), *Sünen* (I-X), ta'lik ve yayına hazırlayan: İzzet Ubeyd ed-Du'âsî, el-Mektebetü'l-İslâmiyye, İstanbul ts.

Uraler, Aynur, *Sahâbe Uygulaması Olarak Sünnete Bağlılık*, Işık Yayınları, İstanbul 2001.

Ünalın, Abdullah, “Sahâbenin Hz. Peygamber'e Muhalefeti”, *Araşan Sosyal Bilimler Enstitüsü İlmî Dergisi*, yıl: 2010, sayı: 9-10, ss. 141-159.

Yardım, Ali, *Hadis* (I-II), Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, 1. Baskı, İzmir 1984.

Yıldırım, Enbiya, “Ashâbın Adaletinin Aklî Temelleri”, *İslâm Medeniyetinin Kurucu Nesli Sahâbe- Sahâbe ve Rivayet İlimleri-II*, Sakarya 25-26 Nisan 2015, edit.: Hayati Yılmaz, Ensar Neşriyat, İstanbul 2016.

**ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN
SEMPOZYUMU**

**İMAM NEVEVÎ'NİN “KIRK HADİS” ADLI ESERİNİN MODEL İNSAN
YETİŞTİRMEDEKİ YERİ**

Muammer BAYRAKTUTAR*

Özet

İnsan, her ne kadar diğer canlılardan üstün ve en güzel bir şekilde yaratılmış olsa da, birtakım eksiklik ve zaafı da bulunmaktadır. İnsanın olgunlaşması ve erdemli davranışlar sergileyebilmesi, onun belirli bir eğitim sürecinden geçmesini gerekli kılmaktadır. İnsan bu süreçte hakikî insanlığa ve kemâle ulaşmış model şahsiyetlere ve rehberlere ihtiyaç duymaktadır. Allah insanı yine insan eliyle terbiye etmekte ve yetiştirmektedir. İnsanlığın örnek şahsiyetlere olan ihtiyacı, peygamberler gönderilerek karşılanmaya çalışılmıştır. Bu sebeple tarih boyunca insanlığın en büyük örnek şahsiyetleri peygamberler olmuştur. İslâm Peygamberi Hz. Muhammed ise insanlığa gönderilen son elçi olması sebebiyle onun örnek ve mükemmel ahlâkı ve şahsiyeti insanlığa model olma özelliğini her daim sürdürecektir. Onun bıraktığı evrensel ve insanî değerler hadis ve sünnet verileriyle insanlığa sunulmakta, söz konusu nebevî öğretiler insanlığa model olmaktadır. İslâm ilim ve kültür tarihinde Hz. Peygamber'den intikal eden nebevî öğretiler birçok çalışmada konu edilmiş, insanlığın istifadesine sunulmuştur. İmam Nevevî'nin el-Erbâîn adlı kırk hadis derlemesi de bu eserlerden biridir. Eserin adeta ideal ve örnek bir insanı ve mü'mini inşa edecek hadislerden oluşması model insan yetiştirme bakımından eseri daha da önemli kılmaktadır. Bu bildiride İmam Nevevî'nin Kırk Hadis adlı eseri model insanların yetiştirilmesinde sunabileceği katkılar açısından incelenecek ve değerlendirilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Hadis, Hz. Peygamber, Model İnsan, Nevevî, Kırk Hadis

Giriş

Bireyin erdemli ve örnek bir insan olmasında ahlâkın oldukça önemli bir yeri ve rolü vardır. Kişinin insanlıktaki yerini belirleyen en başta ahlâkî tutum ve davranışlarıdır. İnsan ahlâkî özelliklerini ise büyük oranda yaşadığı çevreden ve aldığı eğitimden kazanmaktadır. Şu halde bu süreçte kişiye ahlâken model olacak şahsiyetler ve öğreneceği ilke ve değerler oldukça önem arz etmektedir. Kişilerin iyi ve kötü birer fert olarak yetişmelerinin ve toplumda yerini almalarının temelinde çevrenin, model aldığı şahsiyetlerin ve öğrendiği değerlerin büyük bir etkisi söz konusudur. İnsanlığa bu hususta yol göstermek üzere her biri birer model şahsiyet olan peygamberlerin ve en üstün ilke ve değerlerin yer aldığı kitapların gönderilmesinin hikmeti de bu olsa gerektir.

İnsanlık bugün bırakın örnek ve model olmayı, normal insanlığın gerektirdiği düşünce ve davranışlardan dahi uzak bir yaşayış sergilemektedir. Bu da bugün insanlığın ahlâkî ve insanî bir krizle başbaşa kaldığını ve model insanlardan oluşan bir toplum ve dünya özlemi içinde olduğunu göstermektedir. Şu halde yapılması gereken beşeriyeti, insanlık medeniyetine taşıyacak olan değerlere işlerlik kazandırmak ve insanlığı bu değerlerle yeniden buluşturmadır. İnsanlığın yaşadığı hızlı ve başdöndürücü değişimler insanın hayata bakışını da derinden etkilemiş, ahlâkî ve manevî değerlerden kopuşu ve uzaklaşmayı beraberinde getirmiştir. Şu halde insanlığın tekrar insaniyete kavuşturmada harekete geçeceği nokta işte tamda burasıdır. Ahlâkî ve insanî değerlerle yeniden buluşmak ve insanlığa örnek alacağı model şahsiyetler yetiştirip sunmak. Bu hususta Hz. Peygamber'i üstün bir rol model olarak almak ve onun öğretilerini ilke ve rehber edinmek insanlık için oldukça önemli faydalar içermektedir. Zira insanları eğitmek ve onlara rehberlik etmek peygamberlerin başta gelen vazifelerinden biridir.

Bu bakımdan model insanın inşasında dinî ve ahlâkî değerler oldukça önem arz etmektedir. Zira ahlâk, temelde insan davranışlarına yön veren düşüncelerden ve manevî değerlerden ibarettir. “Ahlâk, ferdî ve toplumsal duyarlılıkların atlasıdır. Duyarlılıklar ne kadar isabetli, saygı değer ve muhterem olurlarsa, fert ve toplumsal münasebetler de o ölçüde düzenli, hayati parametreler de o derece sağlıklı olur. Hayati fonksiyonları olan ahlâkî ölçüler, bedendeki ruh misali vazgeçilmezdir. Onsuz ne ferdî ne de toplumsal var oluştan söz edilemez. Edilse bile insanî bir var oluştan çok, behimî bir var oluş mevzubahistir.”¹ İslâm'ın ve İslâm medeniyetinin temel hedefi erdemli insan yetiştirmektir. Mutlu ve medenî toplum, erdemler ve değerler üzerine inşa edilir ve bu erdem ve değerlerle ayakta durur. “İnsan denilen varlığın programının ilke ve prensiplerini, sabitelerini belirleyen inançlar, evrensel insanî

* Doç. Dr., Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi. muammerbayraktutar@hotmail.com

¹ Akyüz, Ali, *Hz. Peygamber'in Medeniyet Projesi*, İstanbul 2010, s. 223.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

erdemleri yansıtmadığı sürece ne ferdi ne de toplumu mutlu kılmak mümkün olmayacaktır. En az inanç ve davranışlar kadar önemli ve otokontrol mekanizması oluşturacak etkinlikte ve süreklilikte olan ahlâkî öğretiler, İslâm'ın ayrıcalıklı yönünü teşkil ederler.²

MODEL İNSAN İNŞASINDA ROL MODEL OLARAK HZ. PEYGAMBER (SAS)

Hız. Peygamber'in en büyük hedefi de esasen model bir toplum inşa etmektir. Hız. Peygamber'in söz, fiil ve takrirlerinin ifadesi olan hadis ve sünnet verileri de bunun bir sonucu olarak tezahür etmiştir. "Hız. Peygamber, sosyal zaafı olan insanları mükemmel doğru yetiştirmeyi amaçlamıştır. O'nun gayesi, Allah, toplum ve evrenle barışık insan-ı kâmil modelini yetiştirmektir. İyi huylarla bezenmiş, kötü huylardan arınmış bir insan tipini oluşturmaktır. Her zaman ihtiyaç duyulduğu gibi, bugün de bu insan modeline daha çok ihtiyaç duyulmaktadır. Kaliteli/nitelikli insan yetiştirilemediği sürece diğer işler ne kadar mükemmel olursa olsun problemlerin artması, toplumdaki huzursuzluğun çoğalması kaçınılmazdır."³ Bir toplumun kalitesi, insan kalitesine bağlıdır. İnsan zaaflarından kurtulmadıkça ve kemale ulaşmadıkça, aile, toplum ve insanlığın düzelmesi beklenemez.

Hız. Peygamber'in gönderiliş gayelerinden biri güzel ahlâkî tamamlamaktır.⁴Hız. Peygamber Kur'an'da yüce bir ahlâka sahip olmasının⁵ yanısıra "üsve-i hasene" "en güzel örnek" olarak da tavsif edilmiştir.⁶Hız. Âişe tarafından da "O'nun ahlâkının Kur'an ahlâkından ibaret olduğu" ifade edilmiştir.⁷ Sonuçta yapılması gereken en mükemmel tarzda Hız. Peygamber'in şahsiyetinde ortaya çıkmış, kaçınılması gerekenler de onun şahsiyetinin dışında ve uzağında kalmıştır. Kur'an-ı Kerim'in emrettiği ve tavsiye ettiği her husus onun hayatında yer almış, Kur'an'ın yasakladığı ve sakınılmasını öğütlediği her husus, onun hayatında kendine yer bulamamıştır.⁸ Hız. Peygamber'i diğer önder ve söz sahibi kimselerden ayıran en önemli özellik, teoride ortaya koyduğu ilke ve esasları, insanların huzurunda pratik olarak da yaşaması ve hayata yansıtmasıdır. "Hız. Peygamber fildişi kulesinden insanlara bakan, uygulama şansı ve imkanı bulunmayan ütöpik, hayalî birtakım ilkeler ve kurallar getirmiş değildir. O'nun gayesi erdemli ve kâmil insanlardan müteşekkil bir toplum inşa etmektir. O, bu gayesini de daha sonraki insanlara örnek olacak şekilde kusursuz olarak gerçekleştirmiştir. O, bu öğretileriyle ve modelliğiyle örnek bir nesil olan sahabe neslini inşa etmiştir."⁹

İlk İslâm toplumunu ve neslini yetiştiren Hız. Peygamber'dir. Hız. Peygamber'in öğretilerini, sîret ve sünnetini rehber edinen sahabe mü'min olmanın kıvamına ulaşmıştır. Şu halde soru şudur: Allah'ın övgüsüne de mazhar olan ilk müslüman nesli, inançlı ve erdemli birer fert olarak yetişmelerinde kendilerine rehberlik eden ilke ve örnekler ne idi? Bu ilke ve öğretiler ise Kur'an'ın getirdiği ilke ve öğretilerle, Hız. Peygamber'in nebevî öğretisi ve ilkeleriydi. Bunlar aynı zamanda örnek ve model şahsiyet olmanın temel ilkeleridir. Hız. Peygamber model bir toplum inşa ederken belirli bir strateji ve yöntem de izlemiştir. Bu bakımdan "Model toplum oluşturma/inşa etme sürecinde Hız. Peygamber'in stratejileri, yöntemleri, kolaylık ve tedricilik uygulamaları önemli bir yer tutmaktadır."¹⁰

Hız. Peygamber'in temel vazifesi tebliğ göreviyle birlikte tebyîn¹¹ vazifesi de vardır. O, tebyîn görevine binaen, ahlâka dair açıklamalarda da bulunmuştur. Sahabesinin ahlâken olgunlaşması için onları ahlâkî yönden de eğitmiştir. Hız. Peygamber yeni mü'min olan kimselere ve kabilelere İslâm'ın temel esaslarını, helâl ve haram olan hususları açıkladığı gibi, ahlâkî konuları da ihmal etmemiştir. Tay kabilesi temsilcilerine sözlerinde durmalarını, emaneti yerine getirmelerini, komşularına iyilik yapmalarını ve hiç kimseye zulmetmemelerini emretmiştir.¹²Hız. Peygamber'in bütün gayret ve çabası erdemli ve ahlâkî bir toplum inşa etme üzerinde yoğunlaşmıştır. Bu sebeple O'nun her hadis ve sünnetinde bireylerin ve toplumun erdemli ve ahlâkî olarak eğitilmesine yönelik mutlaka açık ve kapalı mesajlar yer almaktadır.¹³ O'nun temel amacı insanlara hayatta pratik olarak uygulayabilecekleri kuralları

² Akyüz, *Hız. Peygamber'in Medeniyet Projesi*, s. 225.

³ Sancaklı, Saffet, *Hız. Peygamber'in Mesajlarında Örnek Toplum*, Nun yay., İstanbul 2009, s. 165.

⁴ Malik, Muvatta, Husnu'l-hulk 1; Hakim, *el-Mustedrek*, II, 670.

⁵ Kalem, 68/4.

⁶ Ahzab, 33/21.

⁷ Müslim, Salâtu'l-musâfirîn 139; Ebu Davud, Kıyâmu'l-leyl 11; Nesâî, Kıyâmu'l-leyl 2.

⁸ Konur, Himmet, *Tasavvuf Ahlakı ve İlâhî Ahlak İnsana Yolculuk*, İstanbul 2009, s. 32.

⁹ Sancaklı, *Hız. Peygamber'in Mesajlarında Örnek Toplum*, s. 166.

¹⁰ Sancaklı, *age*, s. 168.

¹¹ Nahl, 46/44, 64.

¹² Sarıçam, İbrahim, *Hız. Peygamber'in Evrensel Mesajı*, Ankara 2012, s. 259.

¹³ Sancaklı, *age*, s. 138.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

öğretmek ve bunları kendi yaşayışında göstermektir. O'nun ahlakı ve örnek yaşayışı sadece kendi dönemi için değil, sonraki dönemlerde de Müslüman toplumlar için bir model olmuştur. Ancak Hz. Peygamber'i doğru örnek edinmek de hayli önem arz etmektedir. Allah Teâlâ, Hz. Peygamber'i örnek almayı emrederken¹⁴ onun yaşadığı dönemin şartları ve coğrafyanın gereği olarak yediği yemekler, kullandığı eşyalar, giydiği elbiseler kısaca onun hayatının şekli yönünü örnek almayı kastetmemiştir. Örnek almadaki temel esri de bu değildir. Şu halde, Müslümanlar için örnek alınması gereken, Hz. Peygamber'in uygulamalarının şekli yönüyle ilgili hususlar değil, bilakis doğruluğu, adâleti, insanlara sevgi ve saygısı, barışa verdiği önem, hoşgörüsü, güvenilirliği, yumuşak huyluluğu, çalışkanlığı, kanaati, şefkat ve merhameti ve cömertliği gibi faziletlerdir.¹⁵Nitekim Nevevî' de –biraz sonra da değineceğimiz gibi- bunun idrakinde olarak yukarıda sayılan değerlerle ilgili hadislerle yer vererek Hz. Peygamber'i örnek almanın ve ideal bir mü'min olmanın mümkün olacağına dikkat çekmiş olmaktadır.

İMAM NEVEVÎ VE KIRK HADİS ADLI ESERİ

İmam Nevevî (ö. 676/1277), hadis ilminde önemli bir mevki bululan, yazdığı eserlerle adından sıkça söz ettiren önemli âlimlerden biridir. Özellikle Müslim şerhiel-*Minhâc*, *Riyâzu's-salihîn*, *el-Ezkâr* ve *el-Erba'ûn* adlı eserleri sebebiyle İslâm dünyasının her tarafında tanınan ve eserleri en çok okunan bir âlimdir.¹⁶

Nevevî'nin “*el-Erbaûn*” adlı Kırk Hadis eseri geleneğimizde ve günümüzde kırk hadis edebiyatında en başta gelen eserlerden birini oluşturmaktadır. Nevevî'nin *Riyâzu's-salihîn* adlı eseri ne kadar yaygın ve meşhursa, Kırk Hadis adlı eseri de o derece yaygın ve meşhurdur. Nevevî'nin kırk hadisi, üzerine en çok şerh yazılan eserler arasında da kendine yer edinmiştir. Eser üzerinde yüzün üzerinde şerh çalışması yapılmıştır. Esere şerh yazan âlimler arasında İbn Dakîki'l-Iyd, İbn Hacer el-Heytemî, İbnu'l-Mulakkîn, İbn Receb el-Hanbelî ve Alî el-Karî gibi meşhur hadis âlimleri bulunmaktadır.¹⁷

Nevevî'nin Kırk hadis adlı eseri, Kırk Hadis edebiyatındaki kırk hadis türü eserlerden yazılış ve seçilen hadisler bakımından farklılık arz etmektedir. O tipki *Riyazu's-sâlihîn* adlı eseri gibi¹⁸ Kırk Hadis adlı eserini de bireysel ve toplumsal bir eğitim projesi düşüncesiyle te'lif etmiştir.Zira hadisçiler toplumsal sorunlara duyarsız kalmamışlar, çözümler üretmeye çalışmışlar ve bu husustaki görüş ve önerilerini te'lif ettikleri eserlerde ortaya koymuşlardır. Onlar, Müslüman toplumda bozulan düzeni, ahlâkî çöküntüyü ve yaşantıyı sünnetle düzeltmeyi ve ümmeti sünnetle eğitmeyi düşünmüşler ve bu amaçla eserler meydana getirmişlerdir.¹⁹ Bu durum Nevevî'nin Kırk Hadis'i için de geçerlidir.

Nevevî'nin eseri, zamanımız için de güncelliğini korumaktadır. Eserde yer alan hadisler günümüz bireylerinin eğitimi için de son derece ehemmiyet arz eden hadislerden ibarettir. Zira insan, çağlar geçse de yine insandır. Duyguları, beklentileri, zaafı değişmez. Örnek ve ideal bir mü'min ve şahsiyet olmak sorumluluklarının bilincinde olmayı ve gereğini yapmayı gerektirir. Örnek bir mü'min ve model bir şahsiyetin nasıl olması gerektiğini hadislerle ortaya koymaya çalıştığı anlaşılan Nevevî'nin Kırk Hadis'ine baktığımızda, kimlere karşı sorumlu olması gerektiğini vurgulamaya çalıştığı görülmektedir. Buna göre mü'minin hem Allah'a, hem diğer insanlara/topluma hem de kendine karşı sorumlulukları bulunduğu, bu sorumlulukları en ideal ve en mükemmel düzeyde yerine getirebilmesi durumunda, örnek ve ideal bir mü'min olabileceği ifade edilmiş olmaktadır.

Babanzade'ye göre “Bu hadîs-i şerîfler, hâiz oldukları veciz lafızlarıyla -müellif İmam Nevevî'nin (rahmetullahi aleyh) kitabın giriş bölümünde de açıkladığı üzere- itikâdî, amelî ve ahlâkî yönlerden insanlara rehberlik edecek cevâmiu'l-kelimi Ahmediyyedendir. Müslümanlar bu hadîslerin ifade ettikleri yüce manaları göz önünde bulundurmaları durumunda dünya ve âhirette kurtuluş ve selâmet bulacakları gibi, toplumsal yapı ve düzenleri de her türlü bozukluktan korunmuş olur. Buradaki yüksek ilke ve esaslar

¹⁴ Ahzâb, 33/21.

¹⁵ Sarıçam, *Hz. Peygamber'in Evrensel Mesajı*, s. 283.

¹⁶ Hayatı ve eserleri hakkında geniş bilgi için bkz. Kandemir, Yaşar, “Nevevî”, *DİA*, İstanbul 2007, 45-49.

¹⁷ Kırk Hadis üzerine yapılmış bazı şerh çalışmaları için bkz. Habeşi, Abdullah Muhammed, *Câmiu's-şurûh ve'l-havâşî*, Ebû Dabî1425/2004, I, 115-130.

¹⁸ Bkz. Yılmaz, Hayati, “Bir Hadisçinin Bireysel ve Toplumsal Eğitim Projesi –Nevevî ve Riyâzu's-sâlihîn'i Okumak”, *SÜİFD*, 14/2006, s. 67-88.

¹⁹ Yılmaz, “Bir Hadisçinin Bireysel ve Toplumsal Eğitim Projesi –Nevevî ve Riyâzu's-sâlihîn'i Okumak”, s. 70.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

hiçbir zaman eskimez. Toplum her hangi bir şekil ve kalıba girse bunlardan yüz çevirilemez.”²⁰ Bu bakımdan Nevevî, samimiyetsiz kuru bir dindarlığın fayda sağlamayacağını ortaya koymaktadır. Nevevî esasında model insan örneğini çizmektedir. O, bütüncül bir bakışla meseleye bakmaktadır. Onun nazarında ideal ve örnek mü’min, iman, ahlâk, ibadet, muamelât gibi dinin her alanındaki ilke, öğreti ve değerlerini kuşanmış ve pratiğe yansıtılmış kimsedir. Zira “İmansız ve ahlâksız bir amelin değeri hükümsüzdür.”²¹

Eser, esasında model şahsiyet Hz. Peygamber’in şahsında vücud bulan nebevî öğretilerin ve değerlerin satırlara dökülmüş halinden ibarettir. Bu sebeple Nevevî’nin eserde yer alan yüce ahlâk ilke ve değerlerini özümsemiş bir mü’minin örnek ve mükemmel bir mü’min ve model bir şahsiyet olacağını rahatlıkla söylememiz mümkündür. Eserdeki hadisler her yaş ve düzeydeki fertlere hitap eden, hepsinin dinî, ahlâkî ve manevî gelişimini hedefleyen hadislerdir. Zaten bu Hz. Peygamber’in bütün hadisleri için geçerli bir durumdur. Zira “Hangi hadisi ele alırsak alalım, olgun insan fikrini o hadiste bulmamak mümkün değildir.”²²

Nevevî eserine özellikle her müslümanın ihtiyaç duyduğu eğitimle ilgili temel ilke, prensip ve değerleri içeren hadisleri seçmiştir. Eserdeki hadisler sadece belirli bir konudan ibaret olmayıp, dinî ve dünyevî, ruhî ve bedensel, bireysel ve toplumsal bir çok hususla ilgili hadislerdir. Bu bakımdan Kırk Hadis’teki hadisleri itikat, ibadet ve ahlâka ilişkin manzûmeler olarak değerlendirmek de mümkündür. Bir araştırmada da ifade edildiği üzere Nevevî’nin Kırk Hadis’i, ruhsal, bedensel, ferdî ve sosyal ahlâk açısından birçok prensip ve esaslar ihtiva etmektedir.²³

Hız. Peygamber’in hadislerinin Müslümanlara kişilik ve kimlik kazandırma gibi çok mühim fonksiyon da icra etmektedir. Nevevî’nin eserine seçtiği hadislerde de bunu açıkça görmek mümkündür. Kısacası eserde Müslümanı, inanç, ibadet, ahlâk bakımından ideal bir mü’min olmanın vasıfları hadislerle ortaya konulmaya çalışılmaktadır. Nevevî’nin eseri değerler eğitimi açısından da son derece önem arz etmektedir. Bu bakımdan eseri başlıbaşına temel bir din ve ahlâk eğitimi kitabı olarak değerlendirmek mümkündür.

Kısacası Nevevî’nin seçtiği hadislerle bakıldığında onun, bir insanın örnek ve kâmil bir müslüman nasıl olunabileceğini öğreten ve gösteren hadislerle yer verdiği görülmektedir. Öyleki bu hususta hadislerin sıralanmasında da bu düşüncenin yattığı müşahede edilmektedir. Nitekim daha birinci hadis olarak niyet hadisine yer vermesi bu hususu teyit etmektedir. “Yapılanlar niyete göre değerlendirileceğine” göre, kişi bundan sonraki hayatında hep bu düşünce ile yaşamalıdır. Özellikle ibadetlerde son derece belirleyici bir yeri olan niyetin günlük hayatın her alanında kendini hissettirmesi gerektiği vurgulanmaktadır.”²⁴

NEVEVÎ’NİN KIRK HADİS’E YAZDIĞI MUKADDİME’NİN TAHLİLİ

Nevevî, Kırk Hadis çalışmasına güzel bir mukaddime de yazmıştır. Bu mukaddime de o, kırk hadis öğrenmenin faziletinden bahseden hadis, kırk hadis telif etme geleneği ve eserini yazma sebebine ilişkin değerlendirmelerde bulunmuştur.

Nevevî, öncelikle çok sayıda sened ve tariklerle, kırk hadis öğrenmenin ve ezberlemenin faziletinden bahseden hadislerin Hz. Ali, Abdullah b. Mes’ûd, Muâz b. Cebel, Ebu’d-Derdâ, Abdullah b. Ömer, Abdullah b. Abbâs, Enes b. Mâlik, Ebû Hureyre ve Ebû Saîd el-Hudrî gibi sahabîlerden nakledildiğini ifade etmekte, bu arada konuyla ilgili farklı lafızlarla nakledilen hadislerle yer vermektedir.²⁵

Nevevî’nin de yer verdiği hadislerden birine göre Hz. Peygamber (sas) “Her kim ümmetime din işlerine dair kırk hadis hıfz ediverirse (ezberlerse) Allah Teâlâ onu fakihler ve âlimler zümresinden diriltir ve haşır eder.”²⁶ Ancak Nevevî, kırk hadis ezberlemenin faziletine dair rivayetlerin

²⁰ Nevevî, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şerefuddîn, *Kırk Hadis Tercümesi*, Babanzâde Ahmed Naîm, sad. Muammer Bayraktutar, Yasin yay., İstanbul 2017, s. 11.

²¹ Sancaklı, *Hız. Peygamber’in Mesajlarında Örnek Toplum*, s. 168.

²² Sancaklı, *age*, s. 166.

²³ Sa’dî, İvaz b. Rade, *el-Mebâdiu’t-Terbeviyyetu’l-Müstenbita mine’l-Erbâini’n-Neveviyye*, Câmiatu Umî’l-Kurâ, Mekke 1408.

²⁴ Yılmaz, “Bir Hadisçinin Bireysel ve Toplumsal Eğitim Projesi”, s. 77.

²⁵ Nevevî, *Kırk Hadis Tercümesi*, s. 14-16.

²⁶ Hadisin bu lafızla rivayeti için bkz. Râmehurmuzî, Ebû Muhammed el-Hasen b. Abdurrahman (v. 360), *el-Muhaddisu’l-fâsil beyne’rrâvîve’l-vâ’î*, thk. M. Acâc el-Hatîb, Dâru’l-fikr, Beyrût 1404, s. 173; Kâdî İyâd, Ebû’l-Fadl İyâd b. Musa b. İyâd el-Yahsubî (v. 544), *el-İlmâilâ ma’rifetu usûli’r-rivâye ve takyidi’s-semâ’*, thk. es-Seyyid Ahmed Sakr, Dâru’t-turâs,

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

sihhat bakımından *zayıf* derecede olduğu hususunda hadis hafızlarının ittifak ettiğinedikkat çekmektedir. Nevevî, buna rağmen çok sayıda âlimin Kırk Hadis nev'inde eserler telif ettiğini ifade ederek, bunlar arasında Abdullah b. Mubârek, Tûsî, Nesevî, Âcurrî, Isfehânî, Dârekutnî, Hâkim, Ebû Nuaym, Sülemî, Sâbûnî, Beyhakî gibi pek çok âlimin bulunduğunu belirtmektedir.²⁷

Nevevî, âlimlerin ve huffâzın bu geleneğine tabi olarak ve Allah'a istiharede bulunarak kendisinin de kırk hadisten müteşekkil bir eser meydana getirmeye karar verdiğini belirtmektedir. Nevevî kırk hadis derlemeye matuf çalışmaları fezâil-i a'mâl kategorisinde değerlendirerek, âlimlerin amellerin faziletine ilişkin konularda zayıf hadis ile amel etmenin cevazında ittifak ettiklerini dile getirmektedir. Ancak Nevevî, esasen bu çalışmada asıl dayanağının, söz konusu zayıf hadis değil, Hz. Peygamber (sas)'in "*Burada bulunanlarınız, bulunmayanlarınıza iletin*"²⁸ ve "*Benim sözümü işitip belledikten sonra onu başkasına duyduğu gibi ulaştırın kimsenin Allah yüzünü ak etsin*"²⁹ şeklindeki hadisleri olduğunu ifade etmektedir.

Bu arada Nevevî eserine alacağı hadisleri seçme husunda, daha önce bu meydana telif edilen kırk hadis türü eserlerden farklı bir yol izleyeceğini de ifade etmektedir. O, daha önceki âlimlerin kırk hadis türü eserlerinde kiminin usûl-i din, kiminin furû-u din, kiminin cihad, kiminin zühd, kiminin âdâb, kiminin Peygamberin hutbeleri hakkında erbainler (kırk hadisler) tertip ettiklerini, hepsinin de maksatlarının güzel olduğunu belirtmektedir. Ancak Nevevî, kendisinin bunların hepsinden mühim bir kırk hadis toplamayı uygun gördüğünü, yukarıdaki maksatların tamamını kapsamasının yanısıra, âlimlerin "medâr-ı ahkâm-ı İslâm'dır" yahut "İslâm'ın yarısı veya üçte biridir" gibi nitelermeler ile değerini dile getirdikleri dinin temel esaslarını ihtiva eden hadisleri seçmeyi amaçladığını ifade etmektedir. Nevevî ayrıca eserindeki hadislerin sahih ve ekserisinin Buhârî ve Müslim'in hadislerinden olmasına özen gösterdiğini ve de kolayca ezberlenebilecek hadislerden seçtiğini belirtmektedir.³⁰ Eserin ismi Kırk Hadis olsa da Nevevî kitabını 42 hadisten meydana getirmiştir.

"KIRK HADİS"İN MODEL İNSAN İNŞASINDAKİ YERİ VE ÖNEMİ

Model insanın inşasında dikkate alınacak ve kişiye kazandırılacak birtakım ilke ve değerler vardır. Eğitimin fertlerde davranış değişikliğini ifade ettiği dikkate alındığında, model insanın eğitiminde de ilke ve değerler o derece önem arz etmektedir. İnsanların kişilik ve insanıyeti, aldıkları eğitimin bir sonucu ve yansımasıdır. Model insan, ahlâkî değerleri içselleştirmiş ve hayatına yansıtmış insan demektir. İslâm nazarından bakıldığında model insan ifadesiyle, İslâm'ın inşa etmek istediği, Kur'an ve sünnette nitelenen örnek ve ideal insanın kastedildiği açıktır. Bu sebeple Kur'an-Kerîm ve Hz. Peygamber tarafından insanların örnek ve kâmil mü'min olmalarını sağlayacak birtakım ilke ve esaslar konulmuştur.

Nevevî'nin Kırk Hadis adlı eseri daha önce de ifade edildiği gibi kişiye kemâle erme ve hakikî insanlığa ulaşma yolunda rehberlik edecek ilke ve değerleri ihteva eden hadislerden seçilerek meydana getirilmiştir. Eserde yer alan hadislerde çok sayıda ahlâkî ilke ve değeri tespit etmek mümkündür. Eserde yer alan ve dikkat çekilen ilke ve değerlerin, pratik olarak da yerine getirilmesi durumunda kişiyi örnek ve ideal bir insan ve mü'min olmasına kafi geleceğini rahatlıkla söylemek mümkündür. Burada söz konusu değerlerin tamamına ayrıntılı olarak değinmek mümkün gözükmemektedir. Zira eserdeki hadisleri açıklayan ve belirtilen ilke ve değerlere dikkat çeken çok sayıda şerhler yazılmış ve yazılmaya devam edilmektedir. Hatta bu değerlerin incelenmesi akademik çalışmalara da konu olmaktadır.³¹ Tebliğde bunlardan bazılarını ana hatlarıyla dikkat çekmekle yetinilecektir.

Kırk Hadis'e Göre Model İnsanı İnşâ Edecek Bazı Temel İlke ve Değerler

---

Kâhire 1379/1970, s. 22; Beyhakî, Ahmed b. el-Huseyn b. Alî (v. 458), *Şuabu'l-imân*, thk, Abdulalî Abdulhamîd, Mektebetu'r-ruşd, Riyâd 1423/2003, III, 239; İbn Abdilberr, Ebû Umer Yusuf b. Abdullah en-Nemerî (v. 364), *Câmiu beyâni'l-ilm ve fadlih*, thk. Ebû'l-Eşbâl ez-Zührî, Dâru İbni'l-Cevzî, Suûdiyye 1414/1994, s. 791.

²⁷ Nevevî, *Kırk Hadis Tercümesi*, s. 16-17.

²⁸ Buhârî, İlim 9, Hac 133, Megâzî 79, Fiten 8; Müslim, Kasâme 29-30; Tirmizî, Hac 1; Nesâî, Menâsik 111; İbn Mâce, Sünnet 18.

²⁹ Tirmizî, İlim 7; Ebû Dâvûd, İlim 10; İbn Mâce, Sünnet 18.

³⁰ Nevevî, *Kırk Hadis Tercümesi*, s. 18-19.

³¹ Bkz. Köstü, Ayşegül, *İmam Nevevî'nin Kırk Hadis Adlı Eserinde Değerler Eğitimi*, Kilis 7 Aralık Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kilis 2017.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

1. *Halis Niyet*: Birçok hadis âlimi genellikle eserlerine ilk hadis olarak niyet hadisine yer vererek başlamıştır. İmam Nevevî de ilk hadis olarak niyet hadisine yer vermiştir. “*Ameller ancak niyetlere göredir*” şeklinde başlayan niyet hadisi³², örnek insanın ve mü’minin her şeyden evvel yaptığı fiillerde ve amellerde öncelikle halis bir niyete sahip olmasını ve Allah’ın rızasını kazanmayı ölçü edinmesini ifade etmektedir. Salih niyet, âdetleri ibadete tebdil eder. Salih amellerden önce salih niyet şarttır. Halis bir niyete dahi ecir ve sevap taalluk etmektedir. Şu halde ideal ve örnek bir insan olmak, dinî ve dünyevî her iş ve eylemde en başta halis bir niyet ve amacı gerekli kılmaktadır.

2. *Doğru ve Sağlam Bir İnanç*: İmam Nevevî’nin eserinin en başında ikinci hadis olarak Cibrîl hadisine yer vermesi³³, ideal bir mü’minin İslâm’ın ve imanın temel ilke ve gereklerini özümsemiş olması gerektiğine dikkat çekmeyi amaçladığını göstermektedir. Samimi bir inançtan yoksun bireylerin kamil, ideal ve barışık bir birey olması ve inancına uygun davranışlar sergilemesi beklenemez. Zira örneğin Allah’a ve âhîret gününe inanmanın, bireyin iyi ve güzel davranışlara yönelmesi hususunda önemli etkisi bulunmaktadır. İnanıldığı değerler, kişinin hayatını tanzim eder ve hayatını anlamlı kılar. Kişi inancıyla ruhunun da ihtiyaçlarını karşılamış olur. Bu bakımdan bu durum ideal insanın inşasına her şeyden evvel inanç ve ruh eğitimiyle başlanması gerektiğini ortaya koymaktadır.

Nevevî’nin insanın anne karnında yaratılışından bahseden hadise de yer vermesi³⁴, insanın cüz’î iradesinin yanı sıra kendisi hakkında Allah’ın küllî irâdesinin de bulunduğu dikkat çekmektedir. Nitekim Nevevî’nin eserinde yer verdiği Hz. Peygamber’in İbn Abbas’a yaptığı tavsiyeleri içeren şu hadisi de bu bağlamda değerlendirmek mümkündür. “*Şunu bil ki bütün mahlûkat (yaratılanlar) el birliği ile sana bir fayda ve menfaat bahşetmek isteseler de Allah’ın sana yazdığından fazla bir şey bahşedemezler. Yine bütün mahlûkat el birliğiyle sana bir zarar vermek isteseler de Allah’ın sana takdir ettiği zarardan daha fazlasını yapamazlar. Kalemler (işler sona erip) kaldırılmış, sahifeler de (üzerlerindeki yazılar tamam olup) kurumuştur.*”³⁵ İnsanın adeta kendi iradesinin ve amelinin bir önemi yokmuş gibi her şeyi kadere bağlamanın doğru olmadığını ifade bakımından Nevevî’nin eserine aldığı bir kudsî hadiste yer alan ve Allah’a izafe edilen “*Ey kullarım! Ameller hep sizin amellerinizdir. Ben onları sizin hesabınızda noksansız olarak zabt ederim. Sonra karşılığını size tastamam gösteririm. Artık her kim (bunlara karşılık olarak) hayır bulursa Allah’a hamdetsin. Her kim de başkasını bulursa kendisinden başkasını kınamasın*”³⁶ şeklindeki ifadeler oldukça anlamlıdır.

Nevevî’nin bid’at’tan kaçınma konulu hadislere yer vermesinin, kişinin sahih bir inanç ve yaşayış üzerinde bulunmasının, İslâm’ın temel ilkelerine ve uygulamalarına aykırı inanç ve yaşayışlardan uzak durmasının örnek ve ideal bir mü’min olmada arzettiği öneme dikkat çekmek istediğini söylemek mümkündür. Nevevî bu bağlamda Hz. Peygamber’in “*Her kim bizim bu işimizin (yani dinimizin) içine, ondan olmayan bir şeyi sonradan ona dahil etmek isterse (o yaptığı iş) reddedilir*”³⁷ hadisi ile yine sünnete sarılmayı ve bid’attan kaçınmayı da emreden Hz. Peygamber’in “*Sünnete sımsıkı sarılın ve sonradan ortaya çıkıp dine sokulan şeylerden sakının. Zira her bid’at dalâlettir*”³⁸ hadisine yer vermiştir.

3. *Allah’a Kulluk*: İnsanın kemâl yolculuğunda Allah’a kullukta bulunmanın da önemli bir yeri vardır. Zira ibadet, ruhsal eğitimin temelidir. Namaz, oruç, hac ve zekat gibi ibadetlerin, Allah’a kulluk görevinin yerine getirilmesi yanında, insanı iyi ve güzel düşünce ve eylemlere yöneltmek ve kötülüklerden alıkoymak gibi birtakım amaçları da vardır. Bu sebeple Nevevî namaz, zekat, oruç ve hac gibi temel ibadetleri yerine getirmenin öneminden bahseden hadislere de eserinde yer vermiştir. Nevevî daha eserinin ikinci ve üçüncü hadisi olarak temel ibadetlerden bahseden Cibril hadisi³⁹ ile İslâm’ın beş

³² Nevevî, *age*, s. 21 (had. no: 1); Buhârî, Nikâh 5; Müslim, İmâre 45; Ebû Davûd, Talâk 11; Tirmizî, Fezâilu’l-cihâd 16; Nesâî, Tahâre 60; İbn Mâce, Zühâd 26.

³³ Nevevî, *age*, s. 23-24 (had. no: 2); Buhârî, İmân 37; Müslim, İmân 1; Ebû Dâvûd, Sünne34; Tirmizî, İmân 4; İbn Mâce, Mukaddime 9; Nesâî, İmân 6.

³⁴ Nevevî, *age*, s. 29 (had. no: 4); Buhârî, Kader 1; Müslim, Kader 1; Ebû Dâvûd, Sünnet 17; Tirmizî, Kader 4; İbn Mâce, Mukaddime 10.

³⁵ Nevevî, *age*, s. 49-50 (had. no :19); Tirmizî, Sıfatu’l-kıyâme 59.

³⁶ Nevevî, *age*, s. 56-58 (had. no :24); Müslim, Birr 55.

³⁷ Nevevî, *age*, s. 30 (had. no :5); Buhârî, Buyû 60, İ’tisâm 20; Müslim, Akdiye 17; Ebû Dâvûd, Sünnet 6;

³⁸ Nevevî, *age*, s. 66-67 (had. no :28); Ebû Dâvûd, Sünnet 6; Tirmizî, İlim 16; İbn Mâce, Mukaddime 6.

³⁹ Nevevî, *age*, s. 23-26 (had. no: 2); Buhârî, İmân 37; Müslim, İmân 1; Ebû Dâvûd, Sünne34; Tirmizî, İmân 4; İbn Mâce, Mukaddime 9; Nesâî, İmân 6.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

temel esas üzerine binâ edildiğini⁴⁰ ifade eden hadislere yer vermesi manidardır. Nevevî'nin bahsedilen hadislere yer vermedeki amacının, örnek ve ideal bir mü'min olmada Allah'a kulluğun öncelikli bir öneme sahip olduğuna dikkat çekmektedir. Zira ibadet ve kulluk Allah'a karşı sorumluluk bilincinin yerine getirilmesini bir ifadesidir. Allah'a karşı sorumlulukların bilinciyle hareket eden bir insan, topluma ve evrene karşı da sorumlu olduğunun bilincini idrak edecektir. Nevevî bu bağlamda Allah'ın sevgisini kazanmaya vesile olan nafil ibadetlerde⁴¹ ve tesbihatta⁴² bulunmanın öneminden bahseden hadislere de yer vermiştir.

4. *İhsan Bilinci*: Nevevî'nin yer verdiği Cibril hadisinde ifade edilen ihsan ideal bir mü'min için oldukça önem arz etmektedir. İhsan, Hz. Peygamber tarafından “Allah'ı görüyormuş gibi Allah'a kulluk etmek”⁴³ olarak tarif edilmiştir. Sürekli murakabe ve ilahî gözetim altında bulunduğu bilinciyle yaşayan bir insanın hayatında ne kadar dikkatli olacağı aşikardır. İhsan bilinci, her an her hususta kişiyi Rabbiyle irtibatlı kılar. Bu bakımdan ihsan, kulluk mertebelerinin doruğudur. Model şahsiyetin zirvesi ihsan derecesinde bir kulluk bilincidir. Bu bilinçle yetiştirilen bir fert, hiç şüphesiz örnek ve ideal bir mü'min olma yolunda daha hızlı bir mesafe kat edecektir. Nevevî'nin Hz. Peygamber'in İbn Abbas'a tavsiyelerini içeren ve her halukarda Allah'ı gözetmenin öneminden bahseden hadise yer vermesi ihsan ve murâkabe bilinci açısından da önemi haizdir. Hadiste Hz. Peygamber İbn Abbas'a hitâben “Allah'ı gözet ki Allah da seni gözet sin. Allah'ı gözet ki onu karşında (yanında) bulasın..” buyurmuştur.⁴⁴

5. *İhlâs ve Samimiyet*: Nevevî'nin eserine aldığı hadislerden bir diğerine göre Hz. Peygamber (sas) dini tamamen samimî olmak olarak tavsif ve tarif etmiştir. Şu halde ideal mü'minin en önemli vasıflarından biri de içten ve samimî bir ahlâkâ ve duruşa sahip olmasıdır. Hz. Peygamber hadiste samimî olmayı “nasihat” sözüyle ifade etmiştir. Allah Rasûlünden rivayet edildiğine göre, O üç kez “Din ancak nasihattir” buyurmuş, sahâbenin kim için nasihat? diye sorduklarında “Allah'a, Kitabına, Peygamberine, Müslümanların yöneticilerine ve bütün Müslümanlar için” buyurmuştur.⁴⁵ Hadisteki “nasihat” ifadesi, samimî olmayı, başkalarının iyiliğini/hayrını istemeyi ve düşünmeyi ifade etmektedir.

Nasihât hadisi, bir müslümanın Allah, Peygamber, kitab, idareciler ve diğer insanlara karşı ilişkisini ve nasıl bir yaklaşım sergilemesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Nevevî'nin eserinde yer alan bir başka hadiste de Hz. Peygamber mü'minin mü'min kardeşlerinin iyiliğini ve hayrını istemesi gerektiğini şu ifadelerle dile getirmiştir. “Sizden biri, kendisi için sevip istediği şeyi, mü'min kardeşi için de istemedikçe mü'min olmuş olmaz.”⁴⁶

Bu arada Nevevî'nin eserinde yer verdiği Hz. Peygamber'e ittiba etmenin gerekliliğini ifade eden hadisi de Hz. Peygamber'e karşı samimiyet açısından değerlendirmek mümkündür. Hz. Peygamber “Hiç biriniz gönüllü (arzusu) benim tebliğ ettiğim şeylere tabi olmadıkça mü'min olmuş olmazsınız”⁴⁷ buyurmuştur. Yine müslümanların yöneticilerine itaat etmenin gerekliliğini ifade eden Hz. Peygamber'in “Üzerinize emir (yönetici) olan bir kimse Habeşli bir köle de olsa sözünü dinleyip itaat etmeyi vasiyet ederim”⁴⁸ şeklindeki hadisi de yöneticilere karşı samimiyetle yaklaşılmasını ifade etmektedir. Nevevî'nin yer verdiği bir başka hadiste Hz. Peygamber'in “Kur'an da (haline göre) ya lehine ya da aleyhine hüccettir (delil ve şahittir)”⁴⁹ şeklindeki ifadesi de Kur'an'a samimiyetle yaklaşılmasının önemini ifade etmektedir. Kısacası örnek ve ideal bir mü'min bir vasfı da hadiste ifade edildiği üzere Allah'a, Kitabına, Peygamberine, Müslümanların yöneticilerine ve bütün Müslümanlara karşı samimi davranmayı ilke edinmesidir.

6. *İyilik Yapma Bilinci*: Hadislerin çizdiği örnek mü'minin vasıflarından biri de iyi insan olmak ve başkalarına iyilikte bulunmaktır. İnsan, topluma yararlı ve faydalı işler yapma bilinciyle yetiştirilmesi gerekir. Öyleki hadiste, mü'minin eklemlerinin sayısınca her gün iyilikte (sadaka) bulunması tavsiye

⁴⁰ Nevevî, *age*, s. 27 (had. no: 3); Buhârî, İmân 1; Müslim, İmân 21; Tirmizî, İmân 3; Nesâî, İmân 13.

⁴¹ Nevevî, *age*, s. 83 (had. no: 38); Buhârî, Rikâk 38.

⁴² Nevevî, *age*, s. 60 (had. no: 25); Müslim, Zekât 53; Nevevî, *age*, s. 68-69 (had. no: 29); Tirmizî, İmân 8; İbn Mâce, Fiten 12.

⁴³ Nevevî, *age*, s. 23-26 (had. no: 2); Buhârî, İmân 37; Müslim, İmân 1; Ebû Dâvûd, Sünne34; Tirmizî, İmân 4; İbn Mâce, Mukaddime 9; Nesâî, İmân 6.

⁴⁴ Nevevî, *age*, s. 49-50 (had. no :19); Tirmizî, Sıfatu'l-kıyâme 59.

⁴⁵ Nevevî, *age*, s. 34 (had. no :7); Müslim, İmân 95; Nesâî, Bey'at 31; Tirmizî, Birr 17.

⁴⁶ Nevevî, *age*, s. 43 (had. no: 13); Buhârî, İmân 7; Müslim, İmân 71; Tirmizî, Sıfatu'l-kıyâme 59; Nesâî, İmân 19.

⁴⁷ Hadis kaynağı ve hakkındaki değerlendirmeler için bkz. Nevevî, *age*, s. 87-88 (had. no: 41).

⁴⁸ Nevevî, *age*, s. 66 (had. no: 28); Ebû Dâvûd, Sünnet 6; Tirmizî, İlim 16; İbn Mâce, Mukaddime 6.

⁴⁹ Nevevî, *age*, s. 54-55 (had. no: 23); Müslim, Tahâret 1.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

edilmektedir. Hz. Peygamber'in nelerin sadakadan/iyilikten sayılacağına dair de örnekler sunmaktadır. Buna göre iki kimsenin arasını bulmak veya aralarında adâletle hükmetmek, bineğine binmek isteyen bineğine binmesine yardımcı olmak veya yükünü bineğine yüklemek, insanları mutlu edecek güzel sözler söylemek, mescide namaz için giderken atılan her adım, gelip geçenlere eziyet veren şeyleri yoldan kaldırmak, bunların tamamı da birer sadakadan/iyilikten ibarettir.⁵⁰

Kur'an'da iyilik/birle alakalı olarak da şöyle buyurulmuştur: *“İyilik, yüzlerinizi doğu ve batı taraflarına çevirmeniz(den ibaret) değildir. Asıl iyilik, Allah'a, ahiret gününe, meleklerle, kitap ve peygamberlere iman edenlerin; mala olan sevgilerine rağmen, onu yakınlarla, yetimlere, yoksullara, yolda kalmışa, (ihtiyacından dolayı) isteyen ve (özgürlükleri için) kölelere verenlerin; namazı dosdoğru kılan, zekâtı veren, antlaşma yaptıklarında sözlerini yerine getirenlerin ve zorda, hastalıkta ve savaşın kızıştığı zamanlarda (direnip) sabredenlerin tutum ve davranışlarıdır. İşte bunlar, doğru olanlardır. İşte bunlar, Allah'a karşı gelmekten sakınanların ta kendileridir.”*⁵¹ Şu halde Kur'an'a göre model şahsiyet ve iyi insan sadece inanç ve ibadet boyutunda dini yaşamaya çalışan kimse değildir. Bunlarla birlikte topluma karşı beşerî ve sosyal görev ve sorumluluklarını da yerine getiren kimsedir. Nevevî'nin eserinde yer verdiği bir başka hadiste de Hz. Peygamber (sas) *“Kötülüğün ardından hemen bir iyilik yap ki, o kötülüğü silesin”* buyurmuştur.⁵²

Nevevî'nin eserinde yer verdiği Hz. Peygamber'in *“Her biriniz kendi nefsi için sevdiği ve istediği şeyi, (müslüman) kardeşi için de istemedikçe mü'min olmuş olmaz”*⁵³ hadisi de başkalarının iyiliğini istemenin ideal mü'minin vasfı olduğunu ifade etmektedir. Hadisteki “mü'min olmuş olmaz” ifadesi kâmil anlamda mü'min olamayacağını ifade etmektedir. Buna göre mü'minin imanında kemâle ermesinin göstergelerinden ve gereklerinden biri, kendisi için arzu ettiğini, mü'min kardeşi için de arzu etmesidir. Zira böyle bir vasfı, her mü'minde bulunabilecek bir nitelik değildir. Şu halde model insanın eğitiminde bu vasfın da bireylere kazandırılması göz ardı edilmemelidir.

Komşuya ve misafire ikramda bulunmak da birer iyiliktir ve Allah'a ahiret gününe iman etmenin bir gereğidir. Bu sebeple Nevevî'nin eserinde Hz. Peygamber'in *“Allah'a ve ahiret gününe iman olan komşusuna ikram etsin. Allah'a ve ahiret gününe iman olan misafirine ikram etsin”*⁵⁴ şeklindeki hadisine yer vermesi oldukça anlamlıdır. Başkalarının sıkıntılarını gidermek ve yardım etmek de birer iyilikten ibarettir. Nevevî'nin de yer verdiği gibi Hz. Peygamber *“Her kim bir mü'minin dünya dertlerinden bir derdini def ederse [giderirse], Allah da onun kıyamet gününde ki dertlerinden bir (büyük) derdi def eder. Her kim darda bulunan (bir borçlu veya diğer bir) fakire kolaylık gösterirse Allah da dünya ve ahirette ona kolaylık gösterir. Her kim bir Müslümanın (ayıbını ve çıplak ise bedenini) örterse, Allah da onu dünya ve ahirette örter. Bir kul kardeşinin yardımında oldukça, Allah da o kula hep yardım eder durur..”*⁵⁵ buyurmuştur.

Yine Nevevî, Allah'ın iyilik ve kötülüğe yaklaşımı ve mü'minlere lütfkâr davranması konusunda şu kudsî hadise yer vermesi oldukça anlamlıdır. *“Allah Teâlâ hasenat [iyilikler] ile seyyiâtü [kötülükleri] yazıp takdir etmiştir. Ondan sonra (bunları) açıklamak suretiyle buyurarak dedi ki “Her kim bir haseneye (iyiliği yapmaya) kasd ve niyet ederde onu işlemezse, onu Cenab-ı Hak nezd-i ilahîsinde [kendi katında] bir hasene-i kâmile [tambir iyilik] olarak yazar. Eğer kasd eder ve işlerse onu nezd-i ilahîsinde on haseneden [sevaptan] yediyüz kata kadar, bil ki katkat fazlasıyla yazar. Her kim de bir seyyiye [kötülüğe] kasdedip işlemezse onu nezd-i ilahîsinde bir hasene-i kâmile [tam bir iyilik] olarak yazar. Eğer kasd edip işlerse onu yalnız bir seyyie [günah] olarak yazar.”*⁵⁶ Bir diğer hadiste de Hz. Peygamber iyiliği emretmenin kötülükten men etmenin sadaka olduğunu ifade etmiştir.⁵⁷

7. *Kalb-i Selim ve Takvâ*: İdeal bir mü'minin olmanın yolu herşeyden önce selîm ve nezîh bir kalbe sahip olmaktan geçer. Mü'minin düşünce ve eylemlerinin niteliğini, kalbi, vicdanı ve iç dünyası belirler. Kişinin salâhi ve fesâdı, kalbinin mahiyete bağlıdır. Katılaşmayan, kararmayan ve kirlenmeyen bir kalp,

⁵⁰ Nevevî, *age*, s. 62 (had. no: 26); Buhârî, Cihâd 127; Müslim, Zekât 56.

⁵¹ Bakara, 2/177.

⁵² Nevevî, *age*, s. 48 (had. no:18); Tirmizî, Birr 55.

⁵³ Nevevî, *age*, s. 43 (had. no:13); Buhârî, İmân 7; Müslim, İmân 71; Tirmizî, Sıfatu'l-kıyâme 59; Nesâî, İmân 19.

⁵⁴ Nevevî, *age*, s. 45 (had. no: 15); Buhârî, Edeb 31; Müslim, İmân 1; Ebû Dâvûd, Edeb 132; Tirmizî, Sıfatu'l-kıyâme 50.

⁵⁵ Nevevî, *age*, s. 79 (had. no: 36); Müslim, Zikr 38; Tirmizî, Birr 19, İlim 2.

⁵⁶ Nevevî, *age*, s. 79 (had. no: 37); Buhârî, Rikâk 13; Müslim, İmân 207.

⁵⁷ Nevevî, *age*, s. 60-61 (had. no: 25); Müslim, Zekât 53.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

kişiyi güzel düşünce ve davranışlara sevk edip onun iyiliğe/salaha sevkederken, kararın, katılaştan ve kirlenen bir kalp de kişiyi kötülüğe ve fesada maruz kalmaya sevekedecektir. Helâl ve harama riayet etmenin, şüpheli şeylerden kaçınmanın gereğinden bahseden hadisın devamında Hz. Peygamber “*Dikkat edin, bedende bir et parçası vardır ki, o iyi olursa bütün beden iyi olur, kötü ve bozuk olursa, bütün beden de bozuk olur. İşte o (et parçası) kalptir*” buyurmuştur.⁵⁸ Şu halde insanın bütün organlarından iyi ve erdemli düşünce ve davranışların yansıması, öncelikle kalbinin ve vicdanın selim ve temiz olmasına bağlıdır.

Nevevî'nin eserine aldığı hadislerin birçoğunda takvaya vurguda bulunmaktadır. Bunlardan birine göre Hz. Peygamber (sas) “*Her nerede olursan ol, Allah'a karşı takvâ üzere bulun*” buyurmuştur.⁵⁹ Nevevî'nin eserine aldığı bir başka hadiste de Hz. Peygamber “*Size Allah'a karşı takvâ üzere bulunmayı tavsiye ederim..*” buyurmuştur.⁶⁰ Bir başka hadiste ise Hz. Peygamber üç defa göğsünü işaret ederek, “*Takvâ işte buradadır*” buyurmuştur.⁶¹ Bu bakımından iman ve ihlasın yeri olduğu gibi takvanın yeri de kalptir.

Babanzade “Allah'a karşı takva üzere olmayı”, Allah'ın hakkını gözetmek ve gözetmemekten sakınmak olarak açıklamıştır.⁶² Nevevî, bizatihi Allah'ın hakkını gözetmenin gerektiğini ifade eden hadise de eserinde yer vermiştir. Hz. Peygamber (sas), Abdullah b. Abbas'a “*Allah'ı (emir ve nehyini) gözet ki, Allah da seni gözetsin. Allah'ı gözet ki Allah'ı yanında bulasın!*” buyurmuştur.⁶³ Şu halde bütün bu nebevî öğretiler örnek ve kamil bir mü'min olma yolunda takvanın ne kadar önem arzettiğini açıkça ortaya koymaktadır.

8. *Hak ve Hukuku Saygı*: İslâm dini müslümanların mallarına ve canlarına hukukî bir gerekçe olmaksızın dokunmayı yasaklamıştır. Müslüman olmayanların canları ve malları da birtakım düzenlemelerle yine koruma altına alınmış ve hukukî bir gerekçesi olmaksızın dokunulmasına izin vermemiştir. Nevevî'nin eserinde yer verdiği hadise göre Hz. Peygamber müslüman olmaları durumunda insanların canlarına ve mallarına dokunulamayacağını, içlerinde gizlediklerinin hesabının Allah tarafından görüleceğini belirtmiştir.⁶⁴

Şu halde İslâm'ın yetiştirdiği ve yönlendirdiği örnek ve ideal mü'minin vasıflarından biri de başkalarının temel haklarına saygı göstermesidir. Ayrıca hadiste insanlar hakkında zahire göre hüküm verileceği, kalplerde olanı ancak Allah'ın bileceği ve bu hususta kulu hesaba çekecek olanın sadece Allah olduğu gibi önemli bir ilke daha ortaya konulmuş olmaktadır. Nevevî eserinde, hukukun bir gereği olan üç durum dışında, hiçbir müslümanın kanının helâl olmadığını ifade eden hadise yer vermesi⁶⁵, mü'minin başkalarının haklarına saygı göstermesi gerektiğine bir kez daha dikkat çektiği görülmektedir.

Başkalarına zarar verici davranış ve eylemlerden uzak durmak da hak ve hukuka saygının bir gereğidir. Hz. Peygamber'e nisbet edilen ve Nevevî tarafından eserinde zikredilen hadise göre Hz. Peygamber (sas) “*Zarar vermek de, zararı zararlarla karşılamak da yoktur*” buyurmuştur.⁶⁶ Bir başka ifadeyle zarar vermek de zarar zararlarla karşılık vermek de yoktur. Zulmetmemeyi de zarar vermemek olarak değerlendirmek mümkündür. Zira başkalarının hak ve hukukunu çiğnemek de başlı başına bir zarardan ibarettir. Nevevî bu hususta uzunca bir kudsî hadise yer vermekte, zulüm ve haksızlıktan uzak durmanın önemine diktat çekmektedir. Bahsedilen hadise göre Allah Teâlâ “*Ey kullarım! Ben zulmü kendime haram ettim (ben zulümden berî ve münezzehim). Sizin aranızda da zulmü haram ettim. Şu halde birbirinize zulmetmeyiniz.*”⁶⁷

Bu arada insanların manevî haklarına saygı göstermek de önem arz etmektedir. Nevevî bu bağlamda Hz. Peygamber'in şu hadisine yer vermiştir: “*Birbirinize hased etmeyiniz. Alışverişte birbirinizi aldatmayınız. Birbirinize buğzetmeyiniz. Birbirinize dargın durmayınız. Birbirinizin pazarlığı bitmiş*

⁵⁸ Nevevî, *age*, s. 32 (had. no: 6); Buhârî, İmân 39; Müslim, Musâkât 107.

⁵⁹ Nevevî, *age*, s. 48 (had. no: 18); Tirmizî, Birr 55.

⁶⁰ Nevevî, *age*, s. 66 (had. no: 28); Ebû Dâvûd, Sünnet 6; Tirmizî, İlim 16.

⁶¹ Nevevî, *age*, 76 (had. no: 35) Buhârî, Edeb 57; Müslim, Birr 32; Tirmizî, Buyû 18.

⁶² Nevevî, *age*, s. 48.

⁶³ Nevevî, *age*, s. 49 (had. no: 19); Tirmizî, Sıfatu'l-kıyâme 59.

⁶⁴ Nevevî, *age*, s. 36 (had. no: 8); Buhârî, İmân 17; Müslim, İmân 3.

⁶⁵ Nevevî, *age*, s. 44 (had. no: 14); Buhârî, Diyât 6; Müslim, Kasâme 25; Tirmizî, Diyât 10; Ebû Dâvûd, Hudûd 1; Nesâî, Kasâme 6.

⁶⁶ Nevevî, *age*, s. 73 (had. no: 32); İbn Mâce, Ahkâm 17; Mâlik, *Muvatta*, Akdiye 26.

⁶⁷ Nevevî, *age*, s. 56-57 (had. no: 24); Müslim, Birr 55.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

alışverişini bozmayınız. Ey Allah'ın kulları! Kardeş olunuz. Müslüman müslümanın kardeşidir. Ona zulmetmez. (Yardıma muhtaç olduğu anda) onu kendi haline bırakmaz. Ona yalan söyleyip aldanmaz. Ona hor bakmaz. Üç kere göğsüne işaret buyurarak, takva işte buradadır. Bir kimse Müslüman kardeşine hor baktı mı, işte şerrin bu kadarı ona yeter (artar bile). Müslümanın her şeyi, canı, malı, ırzı Müslümana haramdır."⁶⁸

9. *Malânâniyi Terk*: Nevevî'nin eserinde yer alan hadislerden biri de malâniyi terk hakkındadır. Hz. Peygamber "Kişinin mâlâyâniyi (kendisine gerek olmayan ve kendisini ilgilendirmeyen şeyleri) terk etmesi, iyi müslüman olduğunun alâmetlerindedir" buyurmuştur.⁶⁹ Hadiste yer alan "iyi müslüman olduğunun" ifadesi konumuz açısından oldukça önem arz etmektedir. Hz. Peygamber bu ifadeyle kaliteli, örnek ve ideal bir müslümanın özelliklerinden birine dikkat çekmiş olmaktadır. Buna göre kamil ve örnek bir mü'min zamanını ve enerjisini dünya ve ahiret hayatı için faydalı ve gerekli gördüğü düşünce ve eylemlere sarf eder. Hadis bugün de güncelliğini muhafaza etmektedir. Örneğin Müslümanların daha önem arzeden ve çözüm bekleyen bir yığın hayati meseleleri varken zamanlarını ve enerjilerini hiçbir faydası olmayan küçük ve basit meselelerle tüketmesi oldukça düşündürücüdür.

Nevevî'nin yine eserinde Hz. Peygamber'in "Allah'a ve âhiret gününe iman eden, ya hayır söylesin ya da sussun!"⁷⁰ şeklindeki hadisine yer vermesi, kâmil bir mü'minin söylediği sözlerin güzel ve fayda veren türden olması gerektiğini, faydasız, gereksiz, boş ve lakırtı cümlesinden birtakım sözlerden kaçınmasının ehemmiyetini ifade etmektedir. Nevevî'nin eserine aldığı bir başka hadiste de Hz. Peygamber dili tutmanın önemine dikkat çekmiştir. Bir sahabinin 'söylediğimiz sözlerden dolayı da mı sorumlu tutulup hesaba çekileceğiz?' diye sorması üzerine Allah Rasulü "Herkesi cehennem de yüzü koyun dillerinin yaptıklarından (kazandıklarından) başkasını mı sanırsın" buyurmuştur.⁷¹ Kezâ Nevevî'nin yer verdiği bir başka hadiste de, gereksiz ve lüzumsuz sorular sormak Hz. Peygamber tarafından tasvib edilmemiş ve bu durumun önceki ümmetlerin helâk olmasına yol açtığı haber verilmiştir.⁷² Hz. Peygamber bazı kimselerin sergilediği kaba ve lüzumsuz davranışlardan hoşlanmazdı.⁷³ Hz. Peygamber lüzumsuz ve gereksiz soru sormayı da hoş görmemiştir. Nevevî'nin eserinde yer verdiği bir başka hadiste Hz. Peygamber lüzumsuz ve gereksiz şekilde çok soru sormayı önceki toplumları helaka sürükleyen sebepler arasında zikretmiştir.⁷⁴

10. *Güzel Ahlâk*: Nevevî'nin eserine aldığı hadislerin birçoğunda güzel ahlâka vurguda bulunmaktadır. Örnek ve kamil mü'minlerin vasıflarından biri de güzel ve üstün bir ahlâka sahip olmaktır. Zira Hz. Peygamber (sas) bir hadislerinde "Sizin en hayırlınız ahlâk bakımından en üstün olanınızdır" buyurmuştur.⁷⁵ Bu manada bir başka hadisinde Hz. Peygamber (sas) "İman bakımından sizin en mükemmel olanınız, ahlâk bakımından en güzel olanınızdır" buyurmuştur.⁷⁶

Nevevî'nin yer verdiği hadislerden birinde Hz. Peygamber (sas) "İnsanlara güzel ahlâkla muamelede bulun" buyurmuştur.⁷⁷ Yine Nevevî'nin iyilik ve kötülük (günah) tanımlayan "İyilik, güzel ahlâktır. Günah ise nefsinde (kötü bir) iz bırakan ve başkalarınca bilinmesini istemediğin şeydir"⁷⁸ şeklindeki hadise yer vermesi güzel ahlâkı daha da vurgulamış olmaktadır.

Nevevî şu hadise de yer vermek suretiyle başkalarına güzel ahlâkla muamelede bulunmanın önemini pekiştirmektedir. Hz. Peygamber (sas) şöyle buyurmuştur: "Birbirinize hased etmeyiniz. Alışverişte birbirinizi aldatmayınız. Birbirinize bütçetmeyiniz. Birbirinize dargın durmayınız. Birbirinizin pazarlığı bitmiş alışverişini bozmayınız. Ey Allah'ın kulları! Kardeş olunuz. Müslüman müslümanın kardeşidir. Ona zulmetmez. (Yardıma muhtaç olduğu anda) onu kendi haline bırakmaz. Ona yalan söyleyip aldanmaz. Ona hor bakmaz. (Üç kere sadr-ı şerifine [göğsüne] işaret buyurarak) takva işte buradadır.

⁶⁸ Nevevî, *age*, s. 76-77 (had. no: 35); Buhârî, Edeb 57; Müslim, Birr 32; Tirmizî, Buyû 18.

⁶⁹ Nevevî, *age*, s. 42 (had. no: 12); Tirmizî, Zühd 11; İbn Mâce, Fiten 12.

⁷⁰ Nevevî, *age*, s. 45 (had. no: 15); Buhârî, Edeb 31; Müslim, İmân 1; Ebû Dâvûd, Edeb 132; Tirmizî, Sıfatü'l-kıyâme 50.

⁷¹ Nevevî, *age*, s. 68 (had. no: 29); Tirmizî, İmân 8; İbn Mâce, Fiten 12.

⁷² Nevevî, *age*, s. 38 (had. no: 9); Buhârî, İ'tisâm 2; Müslim, Fezâil 130; Nesâî, Hacc 1.

⁷³ Sarıçam, *Hz. Peygamber'in Evrensel Mesajı*, s. 268.

⁷⁴ Nevevî, *age*, s. 38 (had. no: 9); Buhârî, İ'tisâm 2; Müslim, Fezâil 130; Nesâî, Hacc 1.

⁷⁵ Buhari, Edeb 38.

⁷⁶ Haraitî, *Mekârimü'l-ahlâk*, thk. Eymen Abdülcabir, Kahire 1419/1999, s. 37. Ayrıca bkz. Tirmizî, İmân 6; Ahmed, *Müsned*, 40/242; Abdurrazzak, *Musannef*, VI, 165;

⁷⁷ Nevevî, *age*, s. 48 (had. no: 18); Tirmizî, Birr 55.

⁷⁸ Nevevî, *age*, s. 64 (had. no: 27); Müslim, Birr 14; Tirmizî, Zühd 52.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

*Bir kimse Müslüman kardeşine hor baktı mı, işte şerrin bu kadarı ona yeter (artar bile). Müslümanın her şeyi, canı, malı, ırzı Müslümana haramdır.*⁷⁹

Herşeyi güzel yapmak ve herşeye güzel muamelede bulunmak da güzel ahlakın bir gereğidir. İslâm'ın yetiştirdiği örnek ve ideal mü'minin vasıflarından biri de yaptığı herşeyi güzel yapması ve herşeye güzel muamelede bulunmasıdır. Nevevî örnek ve kamil bir mü'minde bu vasfın bulunması gerektiğine Hz. Peygamber'in şu hadisine yer vererek dikkat çekmektedir. *"Allah (cc), herşeye güzel muamelede bulunmasını emretmiştir. Şu halde sizden biri (bir canlıyı haklı olarak) öldürüleceği vakit (o canlıya işkence etmeden) güzel bir öldürme şeklini tercih etsin. Yine bir hayvanı keseceğiniz zaman (eziyet vermeden) güzel bir şekilde kesiverin. Sizden biri böyle bir işe girişecek olursa, bıçağını iyice bilesin ve keseceği hayvanı rahatlandırın.*"⁸⁰

11. İstikâmet Üzere Olmak: Allah'ın emrettiği gibi her hususta dosdoğru olmak Hz. Peygamber'i dahi düşündürmüş olan bir konudur. Ancak yine her hususta doğruluğu şiar edinmek, dosdoğru olmaya çalışmak mü'minin gayesi olmalıdır. Her daim ve her hususta doğruluk üzere olmak ve doğruluktan ayrılmamak kamil ve ideal mü'minlerin vasfıdır. Nevevî bu manadan olmak üzere şu hadise yer vermiştir. Rivayete göre 'Ey Allah'ın Rasülü! İslâm'a dair bana öyle bir söz söyle ki, senden başka birine daha sorma ihtiyacı duymayayım' diyen sahabî Sufyân b. Abdullah'a Hz. Peygamber (sas) *"Allah'a inandım de, sonra da dosdoğru ol!"* buyurmuştur.⁸¹ Dolayısıyla Allah Rasülü, sahabisine imandan sonra istikameti önermiş ve vurgulamıştır. Babanzâde istikameti Allah'ın emrine bağlılık ve nehyinden kaçınmada istikrarlı olmak üzere açıklamıştır.⁸²

12. Helâl Haramı Gözetmek, Şüpheli Olandan Uzak Durmak: Nevevî örnek ve ideal bir mü'minin helâl ve haramlara karşı duyarlılık göstermesi ve bilinci bir yaklaşım sergilemesi gerektiğine dikkat çekmek üzere helâl ve haramlara dikkat edilmesi ve helâl mi haram mı kesin olarak belli olmayan şeylerden uzak durulması gerektiğini ifade eden hadislere yer vermiştir. Nitekim hadiste Hz. Peygamber (sas), helâl ve haramın açık ve belli olduğu, ancak bunların arasında çoğu kimsenin helâl mi yoksa haram mı olduğunu bilemeyeceği şüpheli şeylerin bulunduğunu ifade etmekte, şüpheli şeylerden kaçınan kimselerin dinini ve onurunu koruyup kurtaracağını belirtmiştir. Yine Allah'ın haramlarını bir koruya benzetmiş ve etrafında dolaşanların o harama düşme riskiyle daha çok karşı karşıya kalacaklarını ifade etmiştir.⁸³

Nevevî şüpheli şeylerden uzak durmakla ilgili olmak üzere Hz. Peygamber'in *"Seni şüphelendiren şeyi bırak, şüpheye düşürmeye bak"* şeklindeki hadise eserinde seçtiği hadisler arasında ayrıca yer vermiştir.⁸⁴ Nevevî'nin eserinde yer verdiği bir başka hadise göre de Hz. Peygamber emir ve yasaklar konudusunda mü'minin duyarlı olması gerektiğini ifade ederek *"Sizi hangi şeyden nehyettiysen ondan kaçının. Size neyi emrettiysen, gücünüz yettiğince de onu yapın"* buyurmuştur.⁸⁵ Nevevî duanın makbul olması için kişinin yiyecek, içecek ve giyeceğini haramlardan uzak helâl yollardan karşılaması gerektiğini ortaya koyan hadise de yer vermesi⁸⁶, örnek bir müslümanın helâl ve haram hususuna ne kadar duyarlı bir şekilde yetiştirilmesi gerektiğini vurgulamış olmaktadır. Nevevî'nin yer verdiği bir diğer hadiste yine Allah'ın koyduğu sınırlara riayet etmenin önemi şu şekilde ifade edilmiştir: *"Allah Teâlâ bir takım şeyleri farz kılmuştur. Onları zayi etmeyiniz. (Bazı günahlar için) bir takım hadler (yani cezalar) göstermiştir. Onları da işleyerek haddi aşmayınız. Bir takım şeyleri haram etmiştir. Onlara el uzatmayınız. Bir takım şeylerden de unutkanlık (eseri) olmayarak size (sırf) merhamet olsun için sükut etmiştir. Onları soruşturmayınız."*⁸⁷

13. Öfkeyi kontrol etmek: Öfkeyi yenmeyin ve kontrol etmenin önemine birçok âyet ve hadiste dikkat çekilmiştir. Nevevî'nin kırk hadisindeki hadisler arasında öfkelenmemeyi tavsiye eden hadis de yer

⁷⁹ Nevevî, *age*, s. 76 (had. no: 35); Buhârî, Edeb 57; Müslim, Birr 32; Tirmizî, Buyû 18.

⁸⁰ Nevevî, *age*, s. 47 (had. no: 17); Müslim, Sayd 57; Ebû Dâvûd, Edâhî 12; Tirmizî, Diyât 14.

⁸¹ Nevevî, *age*, s. 52 (had. no: 21); Müslim, İmân 62; Tirmizî, Zühd 60.

⁸² Nevevî, *age*, s. 52.

⁸³ Nevevî, *age*, s. 32 (had. no: 6); Buhârî, İmân 39; Müslim, Musâkât 107.

⁸⁴ Nevevî, *age*, s. 41 (had. no: 11); Buhârî, Buyû' 3; Tirmizî, Sıfâtü'l-kıyâme 60.

⁸⁵ Nevevî, *age*, s. 38 (had. no: 9); Buhârî, İ'tisâm 2; Müslim, Fezâil 130; Nesâî, Hacc 1.

⁸⁶ Nevevî, *age*, s. 39 (had. no: 10); Müslim, Zekât 65; Tirmizî, Tefsir 3.

⁸⁷ Nevevî, *age*, s. 71 (had. no: 30); Dârekutnî, *Sunen*, V, 325 (Kitabu'r-radâ, h.n: 4396); Taberânî, Suleymân b. Ahmed b. Eyyûb (v.360), *el-Mu'cemu'l-kebir*, thk. Hamdî b. Abdulmecîd, Mektebetu İbn Teymiyye, Kâhire 1415/1994; II, 221.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

almaktadır. Hz. Peygamber'e gelerek kendisine tavsiye ve nasihatta bulunmasını isteyen sahabîye Allah Rasulu her defasında ona "Öfkelenme!" diye cevap cevap vermiş ve tavsiyede bulunmuştur.⁸⁸

Öfkeyi kontrol etmenin ne kadar hayati ve ne kadar mühim olduğu bilinen bir husustur. Öfkeyi yenmenin erdemli ve kamil mü'minlerin vasfı olduğunu rahatlıkla söylemek mümkündür. Zira Allah Rasulü bir başka hadislerinde gerçek pehlivan kimsenin, öfkelendiği zaman nefesine hakim olan ve öfkesini yenen kişi olduğunu ifade etmiştir.⁸⁹ Hz. Peygamber'in öfkesini yenen kimseyi gerçek pehlivan olarak nitelendirmesi, bu vasfın yüce şahsiyetlerin temel vasıflarından biri olduğunu göstermektedir. Bugün öfkesine yenik düşen nice kimselerin ne büyük hatalar işledikleri herkesin malumudur.

14. *Hayâ Sahibi Olmak*: İnsandaki utanma, çekinme duygusunu ifade eden hayâ, nefsin kötü ve çirkin davranışlardan rahatsız olup onları terketmesi demektir.⁹⁰ İnsanın ahlâkını ve fitratını korumasında hayânın önemli bir rolü vardır. Nitekim Hz. Peygamber'in "*Her dinin bir ahlâkı vardır. İslâm'ın ahlâkı da hayâdır*"⁹¹ şeklindeki hadisi bu durumu ifade etmektedir. Bu bağlamda Nevevî de eserinde Hz. Peygamber'in "Utanmadıktan sonra dilediğini yap sözü ilk nübüvvet zamanlarından insanların hatırında kalan sözlerdendir"⁹² hadisine yer vermiş ve hayânın ideal bir mü'min olmadaki önemine dikkat çekmiştir. Zira hayâ, müslümanların en belirleyici ahlâkî niteliklerinden ve değer ölçülerinden biridir. Bu bakımdan tarih boyunca İslâm toplumlarının ahlâk zihniyetinin ve karakterinin şekillenmesinde "Eğer utanmıyorsan istediğini yapabilirsin" hadisinin önemli bir etkisi olmuştur.⁹³ Zira pek çok hadiste hayânın imandan⁹⁴ ve hayırdan ibaret olduğu⁹⁵, hayânın ancak hayır getirdiği⁹⁶, Hz. Peygamber'in haya bakımından da yüce bir ahlâka sahip olduğu⁹⁷ ve örtüsü içindeki genç bir kızdan daha hayalî olduğu⁹⁸ ifade edilmiştir. Dolayısıyla Hz. Peygamber haya konusunda da rol model olup hayalî olmada Peygamberi örnek edinmek örnek bir mü'min olmanın bir gereğidir.

15. *Dünyaya Mesafeli Yaklaşım*: Nevevî zühdle ilgili bazı hadislerle de yer vermekle model insan ve mü'minin dünyayı temel amaç edinmemesi gerektiğine dikkat çekmiş olmaktadır. Zira dünyaya aşırı bağlılık ve hırs, kişinin insanî ve ahlâkî değerlerinden uzaklaşmasına neden olabilmektedir. Hz. Peygamber İbn Ömer'e "*Dünyada bir garib (yabancı) yahut bir yolcu imişsin gibi ol*" buyurmuştur.⁹⁹ Bir başka rivayet de ise bir kimse Hz. Peygamber'e 'Bana öyle bir amel göster ki onu yaptığım zaman beni hem Allah sevsin, hem de halk sevsin' diye sormuş Hz. Peygamber de "*Dünyadan rağbeti kes ki Allah seni sevsin, herkesin elinde olandan da rağbetini kes ki halk seni sevsin*"¹⁰⁰ buyurmuştur.

Kısacası Nevevî'nin eserinde örnek bir kimsede bulunması ve insan yetiştirmede göz önünde bulundurulması gereken söz konusu vasıfların dışında, daha başka nitelikler, ilke ve değerler de yer almaktadır. Bildiri metnini uzatmamak adına yukarıdaki niteliklere dikkat çekmekle yetinilmiştir.

SONUÇ

İnsan güzel ve üstün yaratılmış bir varlık olmasına rağmen, birtakım kusur ve zaafı da bulunmaktadır. İnsanın bu tür kusur ve zaafardan kurtulup manevî gelişimini tamamlayabilmesi için eğitime ve örnek modellere ihtiyacı vardır. Peygamberler bu manada insanları hem eğitmeye çalışmışlar hem de onlara model olmuşlardır. Hz. Peygamberin örnek ahlâkını, yaşantısını ve tavsiyelerini ihtiva eden hadisleri ve sünneti, model insanın inşası açısından oldukça önem arz etmektedir. Hz. Peygamber'i ve onun nebevî öğretilerini dikkate alan ve örnek edinen nice model şahsiyetler yetişmiştir. Hadis âlimleri de insanlığın yükselmesi ve kemâle ulaşması amacıyla Hz. Peygamber'in hadisleriyle toplumu buluşturan çalışmalar yapmışlardır. Kırk Hadis türü çalışmalar da bu tür çalışmalardan biridir. Ancak İmam

⁸⁸ Nevevî, *age*, s. 46 (had. no: 16); Buhârî, Edeb 76; Tirmizî, Birr 73.

⁸⁹ Buhârî, Edeb 76; Müslim, Birr 107; Ebu Davud, Edeb 3.

⁹⁰ Çağrı, Mustafa, "Hayâ", *DİA*, İstanbul 1997, XVI, 554.

⁹¹ İbn Mâce, Zühd 17; Mâlik, Muvatta, Husnü'l-hulû 9.

⁹² Nevevî, *age*, s. 51 (had. no: 20); Buhârî, Enbiyâ 5, Edeb 78; Ebû Dâvûd, Edeb 6; İbn Mâce, Zühd 17.

⁹³ Çağrı, "Hayâ", XVI, 554-555.

⁹⁴ Buhârî, İmân 16; Edeb 77; Müslim, İmân 57-59

⁹⁵ Müslim, "İmân", 61

⁹⁶ Buhârî, Edeb 77; Müslim, İmân 60.

⁹⁷ Buhârî, Tefsîr 33/8.

⁹⁸ Buhârî, Edeb 73, 77; Müslim, Fezâil 67

⁹⁹ Nevevî, *age*, s. 86 (had. no: 40); Tirmizî, Zühd 25.

¹⁰⁰ Nevevî, *age*, s. 72 (had. no: 31); İbn Mâce, Zühd 1.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

Nevevî'nin Kırk Hadis adlı eseri bu türün en meşhur ve en yaygın olanlarının başında gelmektedir. Nevevî âdeta seçtiği hadislerle örnek ve ideal bir insan ve mü'min nasıl olunur ve yetiştirilir? sorusuna bir cevap olarak eserini meydana getirmiştir. Eser üzerinde yüzlerce çalışma yapılmış olması, onun sıradan bir eser olmadığını göstermektedir. Eser başlı başına bir ahlâk ve değerler eğitimi kitabıdır. Eserde yer verilen hadislerde birçok değere ve ilkeye atıfta bulunulmuş ve değinilmiştir. Eser, niyet, iman, İslâm, ihsan, kelime-i şehadet, namaz, oruç, hac, zekat, bid'at'tan kaçınma, helâl, haram, takva, nasihat/samimiyet, zahire göre hüküm, başkalarının can ve mallarına saygı, helâl kazanç, şüpheli şeyleri terk, kardeşlik, isar, komşuluk, güzel konuşmak veya sukût, öfkeyi kontrol etmek, işi güzel yapmak (ihsan), güzel ahlâk, hayâ, istikamet, temizlik, sadaka, sabır, zulümden kaçınmak, Allah'ı anmak, sadaka/iyilik, sünnete sarılmak, Allah'ın koyduğu sınırlara riayet etmek gibi pek çok değer içermektedir. Bunlardan bazılarına ayrıca anahatlarıyla değinilmiştir. Kısacası eser tarihte olduğu gibi bugün de önemini ve değerini korumaya devam etmektedir. Sadece bu eserde yer alan değerlerle fertlerin eğitilmesi, büyük bir ahlâkî dönüşümü beraberinde getirecek, erdemli bir toplumun temelleri atılmış olacaktır.

KAYNAKLAR

- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed, *Müsnedu'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, thk. Şu'ayb el-Arnâvût vd., Müessesetü'r-risâle, 1421/2001.
- Akyüz, Ali, *Hz. Peygamber'in Medeniyet Projesi*, İstanbul 2010.
- Beyhakî, Ahmed b. el-Huseyn b. Alî, *Şuabu'l-imân*, thk. Abdulalî Abdulhamîd, Mektebetu'r-ruşd, Riyâd 1423/2003.
- Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâil, *el-Câmiu's-sahîh*, thk. M. Züheyr b. Nâsır en-Nâsır, Dâru tavki'n-necât, 1422, I-IX.
- Çağrı, Mustafa, "Hayâ", *DİA*, İstanbul 1997, XVI, 554-555.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as, *Sünenu Ebî Dâvûd*, thk. Şu'ayb el-Arnâvût, M. Kâmil Karabelli, Dâru'r-risâleti'l-âlemiyye, 1430/2009, I-VII.
- Habeşî, Abdullah Muhammed, *Câmiu's-şurûh ve'l-havâşî*, Ebû Dabî 1425/2004.
- Haraitî, *Mekârimu'l-ahlâk*, thk. Eymen Abdalcabir, Kahire 1419/1999.
- İbn Abdilberr, Ebû Umer Yusuf, *Câmiu beyâni'l-ilm ve fadlih*, thk. Ebû'l-Eşbâl ez-Zührî, Dâru İbni'l-Cevzî, Suûdiyye 1414/1994.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvîni (ö. 273/887), *Sünen*, thk. Şu'ayb el-Arnâvût, vd., Dâru'r-risâleti'l-âlemiyye, 1430/2009, I-V.
- Kâdî İyâd, Ebû'l-Fadl İyâd b. Musa, *el-İlmâilâ ma'rifeti usûli'r-rivâye ve takyîdi's-semâ'*, thk. es-Seyyid Ahmed Sakr, Dâru't-turâs, Kâhire 1379/1970.
- Kandemir, Yaşar, "Nevevî", *DİA*, İstanbul 2007, 45-49.
- Konur, Himmet, *Tasavvuf Ahlâkı ve İlâhî Ahlâk İnsana Yolculuk*, İstanbul 2009
- Köstü, Ayşegül, *İmam Nevevî'nin Kırk Hadis Adlı Eserinde Değerler Eğitimi*, Kilis 7 Aralık Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kilis 2017.
- Müslim, Ebu'l-Huseyn Müslim b. el-Hacâc b. Müslim el-Kuşeyrî (ö. 261/875), *el-Câmiu's-sahîh*, thk. M. Fuâd Abdalbâkî, Dâru İhyâi't-turâsi'l-arabî, Beyrût, tsz., I-V.
- Nevevî, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şerefuddîn, *Kırk Hadis Tercümesi*, Babanzâde Ahmed Naîm, sad. Muammer Bayraktutar, Yasin yay., İstanbul 2017.
- Râmehurmuzî, Ebû Muhammed el-Hasen, *el-Muhaddisu'l-fâsil beyne'r-râvîve'l-vâ'i*, thk. M. Acâc el-Hatîb, Dâru'l-fîkr, Beyrût 1404.
- Sa'dî, İvaz b. Rade, *el-Mebâdiu't-Terbeviyyetu'l-Müstenbita mine'l-Erbaîni'n-Neveviyye*, Câmiatu Ummi'l-Kurâ, Mekke 1408.
- Sancaklı, Saffet, *Hz. Peygamber'in Mesajlarında Örnek Toplum*, Nun yay., İstanbul 2009
- Sarıçam, İbrahim, *Hz. Peygamber'in Evrensel Mesajı*, Ankara 2012.
- Taberânî, Süleymân b. Ahmed, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, thk. Hamdî b. Abdulmecîd, Mektebetu İbn Teymiyye, Kâhire 1415/1994.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre (ö. 279/892), *Sünenu't-Tirmizî*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf, Dâru'l-garbi'l-islâmî, Beyrût 1998, I-VI.
- Yılmaz, Hayati, "Bir Hadisçinin Bireysel ve Toplumsal Eğitim Projesi –Nevevî ve Riyâzu's-sâlihîn'i Okumak", SÜİFD, 14/2006, s. 67-88.

**ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN
SEMPOZYUMU**

**İSLAM MEZHEPLERİ BAĞLAMINDA
İMAM MATÜRİDİ'YE GÖRE “MODEL İNSAN”**

Mehmet DALKILIÇ*

ÖZET

İslam insanı, Allah'ın yeryüzündeki halifesi ve yaratılmışların en şerefli olarak tanıtmıştır. Ancak özellikle Harici zihniyetli ötekileştirici, tekfirci ve yıkıcı grupların faaliyetleri insanın değerini hep gündemde tutmuştur. Zira İslam tüm insanları yaratılışı bakımından birbirine denk tutmuş, üstünlüğün sadece iman ve takva ile olduğunu bildirmiştir. Bu bağlamda hemen bütün Müslüman bilim insanları İslam'ın önerdiği model insanı tasvir etmeyi ön plana çıkarmışlardır. Bu tebliğde öncelikle İslam dininin insan tasavvuru bağlamında İmam Matüridi'nin “Model İnsan” hakkındaki görüşleri söz konusu edilecektir. İmam-ı Matüridi'nin yaşadığı devir, Abbasi Devleti'nin zayıflamaya başladığı ve yeni İslam devletlerinin kurulduğu, çeşitli siyasi güçler ve itikadi fırkalar arasında mücadelenin arttığı bir zamana rastlar. Bu nedenle onun “model insan” tasavvuru çok önemlidir. Şimdiye kadar Matüridi'ye göre İnsanın kaderi, özgürlüğü, iradesi, sorumluluğu ve ahlaki sorumluluğu gibi birçok konu araştırılmıştır. Ancak İmam Matüridi'ye göre “Model İnsan” konusu ihmal edilmiştir. Onun sistemi akılcı-hadarî bir din söylemi özelliği taşımakla birlikte Hanefî-Mâtürîdî çevreler arasında Sufilik son derece yaygın ve etkili olduğu bilinmektedir. Bu yüzden tasavvufta ifadesini bulan “insanı kâmil” düşüncesi ile İmam Matüridi'nin “Model İnsan” tasavvuru birlikte değerlendirilip değerlendirilemeyeceği tartışılmalıdır. Zira “model insan”ın toplumun bütün kesimlerine ve bütün fertlerine anlatılması ve öğretilmesi, insanlığın mutluluğu için çok önemlidir. Özellikle günümüzde İslam âleminin içinde bulunduğu zor ve sarsıcı durum, İslam dininin ortaya koyduğu model insan tasavvurunu dikkatleri çekmiştir. Evrensellik iddiasındaki bir dinin müntesiplerine sunduğu insan modeli her zamankinden daha fazla önem taşımaktadır. Tebliğde ikinci olarak emperyal, sömürgeci ve kapitalist güçlerin İslam toplumlarını birbirleri ile çatıştırmak amacıyla Müslümanları **çift kutuplu** hale getirme çabaları ve Müslümanların birbirlerini değersizleştirmeleri söz konusu edilecektir. Bu bağlamda İmam Matüridi'nin eserlerinde sunulan “Model İnsan” ile sorunlara çözüm önerileri sunulacaktır.

Anahtar Kelimeler: İmam Matüridi, Model İnsan, İslam Mezhepleri, İslam Dini, insanın değeri, çift kutupluluk.

ABSTRACT

**In the Context of Islamic Sects
“Human Model” According to İmam Matüridi**

Islam has introduced humans as the caliph of God on Earth and the most honorable of creation. However, especially the activities of the external-minded otherizing, the monotheistic and the destructive groups have kept the value of man always on the agenda. Because Islam has kept all people equal in terms of creation, and that their superiority is only with faith and piety. In this context, almost all Muslim scholars have come to the forefront of describing the model human being proposed by Islam. In this paper, first of all, the views of the Islamic religion about the "Model Man" of İmam Maturidi will be mentioned in the context of human imagination. The period in which he lived strikes a time when the Abbasid state is beginning to weaken and the struggle between the various political forces and the faithful states that the new Islamic states have established. For this reason his "model human" conception is very important. Until now, according to Maturidi, many subjects such as human's destiny, freedom, will, responsibility and moral responsibility have been researched. However, according to İmam Maturidi, "Model Human" has been neglected. It is known that Sufism among the Hanafi- Maturidi circles is extremely widespread and influential, as his system is a rational-ritual religious discourse feature. Therefore, it should be argued whether the idea of "human

* Prof. Dr. İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Mezhepleri Tarihi ABD Başkanı
mehmetdalkilic@yahoo.com

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

perfection", which finds expression in Sufism, and Imam Maturidi's "Model Man" can be evaluated together. It is very important for the happiness of mankind that the model man is told and taught to all parts of the society and all its members. Especially the difficult and shocking situation that Islam today has in it has attracted the attention of the model human being that the Islamic religion put forward. A religion that claims universality is more important than the human model that mankind offers to man. Secondly, it will be mentioned that the imperial, colonial and capitalist forces will strive to make Muslims bipolar in order to confront Islamic societies with each other, and Muslims will devalue each other. In this context, "Model Man" presented in the works of Imam Maturidi will present solutions to the problems.

Key Words: Imam Maturidi, Model Human, Islamic sects, Islamic religion, human worth, bipolarity

GİRİŞ

Tarihi süreç içerisinde insanlık, belki de hiçbir zaman bu derecede değerlerine yabancılaşmamış, manevi dinamiklerini yitirmemiştir. Öncelikle insan bizzat kendisini obje haline getirmiş ve telafisi zor ve uzun bir zaman diliminde gerçekleşebilecek bir krize sürüklenmiştir. Bu durumdan bütün dinler, anlayışlar veya kısacası bütün coğrafyalar ve insanlar etkilenmiştir. Dolayısıyla Müslümanları bu olumsuz tablodan etkilenmemiş göstermek pek mümkün görünmemektedir. Hatta diğer milletler veya din mensupları arasında, Müslümanların daha çok olumsuz örneklerle dünya gündeminden düşmediği bir dönemi yaşadığı ifade edilebilir. Bunun birçok nedeni bulunmaktadır. Belki de her bir durumun iç ve dış nedenlerinden söz etmek mümkündür. Bu bağlamda Müslümanların her türlü gelişmelerde özellikle insan hayatına dokunan üretimlerde yerini alamaması ve sadece tüketici pozisyonunda kalması önemli nedenlerden biridir.

Din hassasiyetinin kaybolmasıyla birlikte diğer dinlerin aksine İslam'ın öngördüğü ahlak, adalet, çalışma ve üretme gayreti, dünyayı mamur etme düşüncesi ve hâsılı "model insan olma ideali" Müslüman toplumlardan uzaklaşmıştır. Son iki asırda, din eğitiminin üzerinden silindir gibi geçilmiş ve hemen bütün İslam toplumlarında "var-yok" sürecine girilmiştir. Bir siyasi iktidar gelmiş din eğitime önem verdiğini ve uygulamaları ile sağlam bir din eğitimi verme gayretinde olduğunu göstermiş ancak çok geçmeden başka bir siyasi iktidar bunu topyekûn ortadan kaldırmaya teşebbüs edebilmiştir. Bu durum özellikle son bir asırda Müslümanların hemen her coğrafyada yaşadığı bir süreç şeklinde cereyan etmiştir. Bu yüzden Müslümanlar da özellikle İslam'ın "model insan"da aradığı başta ahlak, adalet, eşitlikçi ve diğer bütün üretici vasıflarını yitirmiş, olumsuz vasıflarla muallal olarak tarihin nesnesi olmaktan kurtulamamışlardır. Bütün bunlar modern zamanlarda İslam'ın "model insan" konusunda ne söylediğini ön plana çıkarmıştır.

Bilinç ve şuur düzleminde İslâm'ın "insan olma" konusunda söyleyecek ve insanlığı düştüğü aşağılayıcı veya değersizleştirici çukurdan çıkaracak yöntem ve söyleyecek sözleri vardır. Hatta bu konuda tek yetkin dinin İslam olduğu rahatlıkla söylenebilir. Bu yöntemin temel unsuru Hz. Peygamberle temessül etmiş ve tarihi süreç içerisinde oluşan anlatış ve bilim çevrelerinde farklı isimlerle ifade edilmiştir. Bu aslında İslam'ın insandan beklediği veya insanın, insan olma özelliği ile ilgili bir durumdur. Bu noktada mesela tasavvufta İslâm'ın insanlığa sunduğu değerler "insan-ı kâmil" ifadesi ile kendisini bulmuştur. Bu kavramsallaştırmada temel espri kâmil insanın diğer insanlara örneklik teşkil edecek "model insan"ı hedeflemektir. Nitekim Mevlana tasavvufunun temelini "insanı kâmil" düşüncesinin oluşturduğu söylenebilir. Bu nedenle Mevlana insan maneviyatı bozan veya başka bir ifade ile kâmil insan olmasını engelleyen iki düşmana dikkat çekmektedir ki bunlar nefis ve şeytandır. Aynı şekilde söz konusu kavramı tasavvuf düşüncesine ilk dâhil eden İbn Arabî'de de kâmil insan yeni tabirle yetkin/kozmetik insan olma vaat, arzu ve arayışı ayakların kaydığı zeminlerden birisidir. Bu bağlamda genel olarak tasavvufta model insan veya insan-ı kâmil hayatında Hz. Peygamberin sünnetine uyan, onun ahlâkını esas alan, Allah'ın emir ve yasaklarına riayet eden, her fiilinde Allah sevgisi görülen ve merhameti sayesinde seçkin bir mertebeye ulaşan kişi olarak

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

tanımlanır.¹ Kısaca İslam'da “model insan” ile sözlerinde, fiillerinde ve ahlâkında Kuran ve sünnet ışığında mükemmelliğe ulaşmış kişi kastedilmektedir.²

Hız Peygamberden sonra ortaya çıkan düşünce ekolleri veya İslam mezheplerinin her birinde ideal insanı tanımlama ve ulaşma çabaları süregelen bir vakıadır. Şia'da ideal insan düşüncesinin temelini veya çerçevesini Ali b. Ebi Talib veya Ehl-i Beyt oluşturmuştur. Mu'tezile ise insanı genelde yaşam ve yetkinlik üzerinden tanımla yolunu tercih etmiştir. Bu sayede diğer bütün hayvanlardan ayrılan belli bir tikelliğe sahip canlı, yetkin ve üstün bir canlı olarak görmüşlerdir. Üstünlük temel ahlaki olgunluktur ve bunu vurgulamak amacıyla insanı ahlaki ve dini yükümlülüklerin nesnesi haline getiren şeyin söz konusu yaşam ve yetkinliktir ki bu da direk akılla ilgilidir.³ Mürcie ise insan veya ideal Müslüman anlayışını genelde iman tanımlamaları üzerinden yürütmüştür. Haricilerde insan veya kâmil Müslüman anlayışının ise genelde selefi taklide dayandırıldığı ve bunun genelde tekfir üzerinden yürütüldüğü ve temelde Ali b. Ebi Talib'in tekfir edilmesine dayandırıldığı görülmektedir. Bu yüzden bir araç olarak gördükleri ist'razı Müslümanlara çekinmeden uygulayabilmişlerdir. Ehl-i Sünnet ana kitlesinin Eşarilik ve Matüridilik itikadi ekolleri de model insan için gerekli şartları ilgili yerlerde söz konusu edegelmişlerdir. Bu tebliğde İmam Matüridi'nin model insan'ın nasıl olması gerektiğine yönelik görüşleri söz konusu edilecektir. Bu yüzden tebliğin temel amacı özellikle İmam Matüridi'nin, model insan konusunda ortaya koyduğu fikirleri olabildiğince özet bir şekilde ortaya koymak ve yeni nesillere bu modellik vasfını aktarmak suretiyle kâmil insan şuurunun kazandırılmasına katkı sağlamaktır.

İNSAN-I KÂMİL YA DA MODEL İNSAN

İslam bilimler tarihinde en son oluşan tasavvuf düşüncesinde önemli bir yeri bulunun insan-ı kâmil kavramı genel olarak “Allah'ın her mertebedeki tecellilerine mazhar olan insan anlamında” kullanılmıştır. Araştırmacılar söz konusu kavramın İslam öncesi düşünce, din ve kültürlerde de bulunduğunu bildirmektedir. Buna göre insan-ı kâmil anlayışı, varlık ve bilgi problemleriyle ilgili yanında dini ve ahlaki boyutları da bulunan derin fikri çaba ve ruhi tecrübenin ürünü olarak ortaya çıkmıştır. Felsefe tarihinde, eski Mezopotamya ve Mısır kültürlerinde kozmolojik özelliklere sahip insan fikri ve inancının varlığı bilinmektedir. İnsan-ı kâmil kavramının tasavvuf literatürüne ilk defa Muhyiddin İbnü'l-Arabi'nin yerleştiği bildirilmektedir. Mani mezhebinde ve Maniheizm'de insan-ı kadim, Mazdeizm'de, Yahudi Kabala'sında benzer görüşler bulunmaktadır. Yine Uzakdoğu kültüründe, Hint ve Çin düşüncesinde insanı kâmil düşüncesini çağrıştıran özellikler bulunmaktadır. Ancak yine de İslam düşünce geleneğinde bulunan insan-ı kâmil anlayışını tasavvuf kültür havzasında geliştirildiği rahatlıkla söylenebilir.⁴

Burada önemli bir husus hatırlatılmalıdır. O da şudur: İbnü'l-Arabi tasavvuf geleneğinde gelişen İnsan-ı kâmil fikrini doğrudan Kur'an'dan çıkarmanın mümkün olmadığı ilim adamları müttefiktir. Ancak bazı ayetlerin insan-ı kâmil düşüncesi ile ilişkilendirilebileceğine de dikkatler çekilmektedir.⁵ Mesela Kur'an'da, Hz. Adem'in "halifelik" mevkiine sahip olduğu⁶ Adem oğullarının mükerrem kılındığı,⁷ insanın "ahsen-i takvim" üzere yaratıldığı,⁸ göklerde ve yerde olan her şeyin onun emrine verildiği,⁹ kendisine esmanın öğretildiği¹⁰ ve Adem'in emaneti yüklendiği¹¹ ifade edilmektedir. Ayrıca

¹ Mesela bk. Abdülkerim Cîlî, *el-İnsanu'l Kâmil fi'l Ma'rifeti Evâhir ve'l-Evâil*, Kahire, 1963, II, 44. Ayrıca bk. Ali b. Muhammed Cürçani, *et-Ta'rifat*, Mısır, 1306, s. 61; Azizuddin Neseî, *Tasavvufîta İnsan Meselesi, İnsan-ı Kâmil*, (Çev.: Mehmet Kanar), İstanbul, 1990, s. 14.

² Tahir Uluç, *İbn Arabî'de Sembolizm*, İnsan Yayınları, İstanbul, 2007, s. 133. Ayrıca bk. Bülent Akot, “Değerler Eğitimi Açısından İnsan-ı Kâmil Düşüncesi Ve Günümüzde Karşılaşılan Zorluklar”, *Journal of Islamic Research* 2013;24 (1), s. 60.

³ Macit Fahri, “Mu'tezile'nin İnsan Anlayışı”, (çev: Muhammed Koçak), *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 40, Erzurum, 2013, s. 390-404.

⁴ Mesela bk. Bülent Akot, “Değerler Eğitimi Açısından İnsan-ı Kâmil Düşüncesi Ve Günümüzde Karşılaşılan Zorluklar”, *Journal of Islamic Research* 2013;24 (1), s. 60 vd.

⁵ Necmettin Ergül, “İnsan-I Kâmil - Güzel Ahlak İlişkisi”, *The Journal of Academic Social Science Studies*, sy. 35, p. 259-270, Summer I 2015.

⁶ el-Bakara 2/30.

⁷ el-İsra 17/70.

⁸ et-Tin 95/4.

⁹ el-Casiye 45/1-3.

¹⁰ el-Bakara 2/31.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

ilk insana ilahi ruhtan nefh edildiğini, bu mevkiin kıymetini bilenleri Allah'ın kendisine dost kıldığını, Allah'ın bazılarına kendi tarafından ilim verdiğini¹² Hz. Muhammed'in güzel örnek¹³ ve aemlemler rahmet olduğunu¹⁴ bildiren ayetler de genel olarak tasavvuf düşüncesindeki "inşan-ı kamil" fikrinin dayanağının Kur'an olduğuna delil olarak gösterilmektedir.¹⁵

Araştırmacılar, İslam geleneği içinde vaz geçilmez bir yeri olan hadis literatürünün de İnsan-ı kâmil düşüncesinin gelişmesindeki rolüne dikkatleri çekmişlerdir. Nitekim sıhhati konusu tartışmalı olsa bile Allah'ın Adem'i kendi suretinde yarattığını¹⁶ Hz. Muhammed'in yaratılanların ilki olduğunu,¹⁷ Hz. Muhammed olmasaydı evrenin yaratılmamış olacağını¹⁸ ifade eden rivayetlerin insan-ı kamil anlayışının benimsenmesinde etkili olduğunu ifade etmektedirler.

İslam felsefesinin de Mikrokozmoz-makrokozmoz fikri nedeniyle İslam kültür havzasında insan-ı kâmil düşüncesinin oluşmasına ve yaygınlaşmasına tesir ettiği kabul edilmektedir. Mesela Farabi, âlemin tek bir şahıs gibi düşünülebileceğini söylemesi bunun en açık delillerinden biri olarak sunulmaktadır.¹⁹ Yine bu bağlamda İhvan-ı Safa'nın insan-ı fazılı ile İbnü'l-Arabi'nin insan-ı kâmil arasında benzerliğe dikkatler çekilmiştir.

Bayezid-i Bistami,²⁰ Hallac-ı Mansur,²¹ insan-ı kâmil fikrinin gelişim çizgisinde önemli bir basamak oluşturduğu da kabul edilmektedir. Böylelikle İslam kültür atmosferinde oluşan insanı kâmil düşüncesinin eski İran dini tasavvuru ve Yeni Eflatunculuk başta olmak üzere çeşitli dış kültürlerle İslam işrak felsefesi, tasavvuf kültürü ve ilgili ayetlerle hadislerin uzlaştırılması sonucu benimsenip geliştirildiği ifade edilmektedir.

İnsanı kâmil her şeyden önce *ahadiyet*, *hakikat-i Muhammediyye*, *akl-ı evvel*, *öğrenme ve öğretme*, *insanın halife olması* ile ilgili bulunmaktadır. Bu yüzden Allah'ın âlemdeki hükmü insan-ı kâmil ile ortaya çıkmıştır. Buna göre Allah'ı ancak insan-ı kâmil bilebilir ve âlemin varlığının sebebi ve koruyucusudur.²² Bu anlamda insan-ı kâmil Hz. Muhammed'dir. Gerçek insan-ı kâmil olan Hz. Peygamber ile onun varisi olan insan-ı kâmilin bir özelliği de Allah'ın ahlakıyla ahlaklanmış olması bakımından ahlaki kemale sahip bulunmasıdır. İnsan-ı kâmil şeriat, tarikat, hakikat ve marifet itibarıyla tam ve ergin olan kişidir. Kamil insanın sözleri doğru, işleri iyi, ahlaki güzeldir. Marifet sahibidir, yani eşyayı ve ondaki hikmetleri gereği gibi bilir. İnsan-ı kâmilin bir başka fonksiyonu da ilahi varlık için en büyük şahit ve delil olmasıdır.²³ Mâtürîdî'ye göre Rasûlullah, namaz, oruç, zekât vb. ameller ve en yüce ahlâkla dünyada "Makam-ı Mahmud"²⁴ elde etmiştir.²⁵ Bütün bunlar Hz. Peygamberi model insan yapan özellikleridir. Mâtürîdî'ye göre Hz. Peygamber bütün peygamberlerin gönderiliş amaçları arasında yer alan öncelikle insanlar arası ilişkileri düzenlemek, doğruluk-adâleti yaymak, ikincisi akıl ve nefis eğitimi göstermek ve öğretmek, üçüncü olarak da ahlâkî değerlerin öğretilmesi temelinde model insanın vasıflarını bize hem göstermiş hem de öğretmiştir.²⁶ Mâtürîdî düşüncesinde insan her şeyden önce toplumsal bir canlıdır ve onu ahlâkî bir varlık kılan da budur. Bu yüzden model insanın/insanı kâmil kazandığı değerlerin, Kur'ân ve Sünnet'in bize göstermiş olduğu en üstün ahlâkî meziyetler olduğu söylenebilir.

¹¹ el-Ahzab 33/72.

¹² el-Kehf 18/65.

¹³ el-Ahzab 33/21.

¹⁴ el-Enbiya 21/107.

¹⁵ Mehmet S. Aydın, "İnsan-ı Kamil", *TDV İslam Ansiklopedisi*, 22/330-331.

¹⁶ Buhari, "İsti'zan", 1; Müslim, "Birr", 1; 55.

¹⁷ Acluni, *Keşfü'l-Hafa*, II, 187.

¹⁸ Acluni, a.g.e., II, 232.

¹⁹ Farabi, *Kitâbü'l-Mille*, (nşr. Muhsin Mehdi), Beyrut, 1968, s. 59. Ayrıca bk. *Kitâbü'l-Mille* (Din Kitabı), (çev: Fatih Toktaş), Divan, sayı: 12, 2000/1,258.

²⁰ Kuşeyri II, 523.

²¹ Hallac-ı Mansur, *Kitabü't-Tavasın*, (Çev: Yaşar Güneç), Yaba Yayınları, İstanbul 2012, s. 65-75.

²² Mahmut Erol Kılıç, "İbnü'l-Arabi, Muhyiddin", *TDV İslam Ansiklopedisi*, XX, 502-503.

²³ Mehmet S. Aydın, "İnsan-ı Kamil", *TDV İslam Ansiklopedisi*, XX, 330-331.

²⁴ İsrâ, 17/79.

²⁵ Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, VII, 96.

²⁶ Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, II, 609.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

MATÜRİDİ'DE MODEL İNSANIN VASIFLARI

Yaklaşık iki asırdan beri her geçen gün insanlık gaye ve amacını unutmakta, kendisi ve evrenle ilgili ortaya çıkan sorunları çözmekte yetersiz kalmaktadır. Bu nedenle maddi planda yaşam biçimleri maneviyatla bağlarını koparmıştır. Dahası günümüz sözüm ona çağdaş modern akılcılık, hayatın anlamına dair soruları görmezlikten gelmekte, ortaya çıkan sorunlara çözüm aramamakta ve kısacası sorulara cevap vereme lüzumunu hissetmemektedir. Dolayısıyla dünya hayatını temel esas alan ve bundan başka gaye ve amacı bulunmayan sistemler üretmiştir. Oysa insan varlık ve var olmanın nedenini, hikmetini, kendi gaye ve amacını var olduğu günden beri araştırmakta, tatmin edici cevaplar üretmeye çabalamaktadır.

Burada hemen şunu ifade edelim ki İmam Mâtürîdî, bu dünyanın dar-ı imtihan olduğunu altını çizmiştir. Bu yüzden ona göre insanın yaratılış hikmeti de bir imtihandan ibarettir. İnsan kendisi dışındaki varlıkların yaratılış nedeninin de bizzat kendisi olduğunu unutmamalı ve evrendeki varlıklara bu çerçevede bakmalı, davranmalıdır.²⁷

Mâtürîdî düşüncesinde model insanın hayat boyunca her an ve olayda imtihan içinde olduğunu bilincinde olmalıdır. Bu yüzden sosyal hayatta herkes birbirine muhtaç olarak yaratılmıştır. Dolayısıyla model insan zenginlikte ve fakirlikte kısacası olumlu olumsuz her halde almak veya vermek suretiyle kendisini olgunlaştırır. Bu durum mesela zekat-sadaka ve sabır-şükür gibi amellerle temayüz eder. Zira insan-ı kamil Allah'ın her hal ve durumu imtihan için yaratıldığını farkındadır.²⁸

Bütün bunlardan sonra İslam'ın hedeflediği model insan kimdir ve acaba Mâtürîdî bu konuda ne demiştir? Bu sorunun cevabı aslında kısa ve çok nettir. O da şudur: **Mümin, “model insan” demektir.** Bu çerçevede İslam'ın beş şartının insanı nasıl olgunlaştırıp kemale erdirdiğini ilgili ayetleri tefsir ederken yorumlayıp uzunca açıklamalar yapmıştır. Bu bağlamda Namaz, Oruç, Zekat ve Hacc ibadetlerinin insanı nasıl olgunlaştırdığını açıklamaktadır.²⁹ Yaratıcının her bakımdan tek olduğuna inanmak, Onun emrettiği şekilde namaz kılmak,³⁰ nefsinin bütün kötü istek ve arzularını reddederek oruç tutmak,³¹ alın teri ve el emeği ile kazandığı malını zekat olarak ihtiyaç sahibine vermek,³² büyük sıkıntı ve zahmetlere katlanıp uzun yolculuklar neticesinde hacca gitmek³³ insanı mümin seviyesine çıkarır. İşte bütün bunları gerçekleştiren “model insan”dır.³⁴

1- Ahlak-ı Hasene: Mâtürîdî'ye göre cömertlik, yiğitlik, yüksek ahlâk, yaratıklara merhamet gibi ahlâki erdemler bütün peygamberlerde ön plandadır.³⁵ Bu yüzden güzel ahlakın, İslam'da model insan telakkisinin oluşumunda son derece etkili olduğu belirtilmelidir. Bu bağlamda ahlakı hasene ve model insan-güzel ahlak ilişkisi konunun önemli meselelerindedir. Özellikle tasavvufî düşünce çerçevesinde insanın Allah'ın her mertebedeki tecellilerine mazhariyetini ifade etmek amacıyla kullanılmıştır.³⁶ Kur'ân, insanın Allah'a ibadet etmek için yaratıldığını açıkça bildirmektedir.³⁷ Bu çerçevede insandan Onun nimetlerini görüp, yaratıcıyı tanınması, bilmesi, ibadetleri yerine getirmesi beklenmektedir.³⁸

İslam'ın temel kaynakları insanın yaratılışındaki esas gayenin veya insanın yaratılış nedeninin, onu yaratıcıya yaklaştıran iyilikler ve bu iyiliklerde yarışmak olduğu konusuna dikkatleri çekmektedirler. Bunlar, insanı olgunlaştıran diğerlerine model olmasını sağlayan hususların başında

²⁷ Mâtürîdî, *Tevhid*, s. 274; a.mlf., *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, VI, 303, 304, 360, 397.

²⁸ Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, VIII, 17.

²⁹ Osman Oral, Mâtürîdî'nin Hikmet Anlayışı, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı Kelâm Bilim Dalı* (Doktora Tezi), Kayseri 2014, s. 165-179.

³⁰ Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, II, 209, IV, 180 vd., V, 153, VIII, 95, VIII, 423 vd.

³¹ Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, I, 344; a.mlf., *Tevhid*, s. 254.

³² Mâtürîdî, *a.g.e.*, I, 233, 536, 539, V, 319, 485, II, 483, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, VI, 291-2.

³³ Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, I, 568 vd., X, 628; a.mlf., *Tevhid*, s. 414.

³⁴ Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, X, 610, VI, 12; *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, I, 234, II, 432, V, 282.

³⁵ Mâtürîdî, *Tevhid*, s. 293.

³⁶ Mehmet S. Aydın, “İnsân-ı Kâmil”, *DİA*, İstanbul 2000, XXII, 330.

³⁷ ez-Zâriyât, 51/56.

³⁸ Necmettin Ergül, *Kâşânî ve Hakâiku't-Te'vil fî Dekâiki't-Tenzil Adlı Eserinin 1.Cildinin Tahkik ve Tahriri*, (Doktora Tezi), Şanlıurfa 2003, II, 68, 496.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

gelmektedir.³⁹ Nitekim Ergül bu konuda şöyle demektedir: “İyiliğin, Resûlullah tarafından bizzat “güzel ahlak” olarak tarif edildiği dikkate alındığında, insanın iyilikler vasıtasıyla güzel ahlak sahibi olabileceği ve güzel ahlak sebebiyle de “kemal” derecesine çıkabileceği anlaşılmaktadır.”⁴⁰ Ona göre “Andolsun, Allah’ın Resulünde sizin için; Allah’a ve ahiret gününe kavuşmayı uman, Allah’ı çok zikreden kimseler için güzel bir örnek vardır”⁴¹ anlamındaki ayeti ile “Ben güzel ahlakı tamamlamak üzere gönderildim”⁴² hadisi birlikte değerlendirildiğinde, en güzel örneğin Hz. Peygamberde temsilini bulduğu ortaya çıkmaktadır.⁴³ Böylelikle Hz. Peygamberin “güzel ahlakı tamamlamak üzere gönderildiği” dikkate alındığında, “güzel ahlak”ın model insan olma konusunda en temel vasıf olduğu ortaya çıkmaktadır. Mâtürîdî bütün bunları sağlayacak araçları Allah insana ihsan etmiştir. Bunların başında akıl gelmektedir. Akıl insana verilmesinin hikmeti yaratıcıya inanmasına ve kulluk yapmasına vesile olmasıdır. Doğruyu yanlıştan, iyiyi kötüden ve güzeli çirkinden ayıran bir güç olarak akıl, ahlâkî, siyasî ve estetik değerleri belirleme yetisine sahiptir.⁴⁴ Mâtürîdî’ye göre model insanının temel vasıfları olan cömertlik, yiğitlik, yüksek ahlâk ve diğer varlıklara merhamet gibi ahlâkî erdemler Peygamberlerde üst seviyede olması nedeniyle onlar ahirette herkesten üstündür.⁴⁵

2- Hikmet Peşinde olma: Model insan ilim, irfan ve hikmet peşindedir ve bunlara sahip olma gayretini elden bırakmaz. Bu akli kullanmakla mümkündür. Akli kullanmaya engellemenin ancak şeytani bir tavır olduğunu bildirerek Şeytanın kişiyi aklının ortaya koyacağı güzel şeylerden mahrum bırakma peşinde olduğunu belirtir. Oysa insan hikmet peşinde olmalıdır. Zira Yaratıcı evrende hiçbir şeyi hikmetsiz yapmamıştır. Hikmet en genel anlamıyla “her şeyin yaratılış gâyesi ve hakikati” demektir. Araştırmacılar "gâye, sebep, bilgi, fiil ve davranışta mükemmellik ve kusursuzluk" anlamındaki “hikmet”i İmam Mâtürîdî’ye ait *Kitabu't-Tevhid* ve *Te'vilâtu'l-Kur'ân* adlı eserlerinin temel kavramlarından biri olarak görmektedirler. İslam’da model insanın tanımları veya vasıfları içinde yer almak ancak hikmetleri idrâk ile yaratıcıya iman ile mümkündür. Zira hikmet dışına çıkmak ise gayesizliği ve hakikatsizliği gerektirir. Bu yüzden ideal insan yaratıcı olarak tevhidî esas alan, dünyada huzurlu ve mutlu yaşamak amacıyla Allah’ın fiillerini tanımak, olayların hikmetini kavrayıp dünya-ahiret dengesini kurabilendir. İmam Mâtürîdî’nin Kur’ân ve Sünnet’ten anladığı düşünce sisteminde ideal insanın vaz geçilmez vasıflarından biri budur. Bu bağlamda hikmet ahlakla doğrudan ilişkilidir. İmam Mâtürîdî’nin model insan tasavvurunda temel vasıfların üzerine bina edildiği kavramları akıl ve bu sayede eşrefi mahlukat ve halife olmanın yanında hikmetleri kavrama; öğrenme ve öğretme olduğu belirtilmelidir.⁴⁶

Mâtürîdî’nin eserlerinde gökyüzü ve yeryüzü, iyilik ve kötülük, hayır ve şer, emir ve nehiy, nübüvvet, âhiret, ibadetler, şükür, kader gibi yaratılış ve ilahî fiillerle ilgili birçok konuyu akıl ve vahiy üzerinde hikmet bakış açısıyla temellendirmiş ve model insan profilini çizilmiştir.⁴⁷ Burada önemli bir husus hatırlatılmalıdır. O da şudur: Mâtürîdî aklın insanın bilmeye muhtaç olduğu her şeyin gerçek bilgisini veremeyeceğinin farkındadır. Bu durumda “vahiy”e başvurmak esastır. Dinî inancın malzemeleri vahiyden çıkarılır ve aklın görevi de, onları doğru bir şekilde anlatmaktır.⁴⁸

Bu bağlamda İmam Mâtürîdî tasavvufta insanı kâmil olarak isimlendirilen “Model insanı”, Hz. Muhammed’de temsilini bulan bir perspektiften açıklamıştır. Bu yüzden Mâtürîdî düşüncesinde model insan-ahlak ilişkisi birinci dereceden önemlidir. Zira insan-ı kâmil olan Hz. Muhammed’de “güzel

³⁹ Ergül, age., II, 179.

⁴⁰ Ergül, a.g.m., s. 266.

⁴¹ el-Ahzâb, 33/21.

⁴² Mâlik b. Enes, *Muvatta*, Mevsûatü’s-Sitte, el-Kütübü’s-Sitte ve Şurühuhâ, Dâru Sahnûn-Çağrı Yay., İstanbul 1413/1992, “Hüsnu’l-Huluk” I, (II, 904), hadis no: 8.

⁴³ Ergül, a.g.m., s. 266.

⁴⁴ Mâtürîdî, *Tevhid*, s. 9-10, 178, 312; Süleyman Hayri Bolay, “Akıl”, *DİA*, İstanbul, 1989, II, 238; Yavuz, “Akıl”, *DİA*, II, 242.

⁴⁵ Mâtürîdî, *Tevhid*, s. 293.

⁴⁶ Osman Oral, Mâtürîdî’nin Hikmet Anlayışı, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı Kelâm Bilim Dalı* (Doktora Tezi), Kayseri 2014

⁴⁷ Mesela bk. Osman Oral, Mâtürîdî’nin Hikmet Anlayışı, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı Kelâm Bilim Dalı* (Doktora Tezi), Kayseri 2014.

⁴⁸ Ebû Mansur Muhammed b. Mahmud Mâtürîdî, *Kitâbu't-Tevhid*, (nşr. Bekir Topaloğlu-Muhammed Aruçi), İSAM, Ankara 2005, s. 17-19; Hülya Alper, *İmâm Mâtürîdî’de Akıl-Vahiy İlişkisi*, İz Yayınları, İstanbul 2010, s. 164 vd.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

ahlaki tamamlamak üzere gönderildiğini⁴⁹ beyan etmiştir. Nitekim “ve şüphesiz sen azim bir ahlak üzeresin”⁵⁰ ve “Şüphesiz ki Allah’a, ahiret gününe iman edenlerle Allah’ı çok anan kimseler için Allah’ın elçisinde güzel bir örnek vardır”⁵¹ anlamındaki ayetler bunun en açık ifadesidir. O halde model insanın ahlakını oluşturan en temel vasıflar ifade edilmelidir. Bunlar sırasıyla adâlet, iffet, feragat/lütüfkârlık ve merhamettir. Bu durumda bütün insanlık için tasavvufî ifadeyle insan-ı Kamil/model insan olan Hz. Muhammed öncelikle iman/tevhid ve ahlak inkılabı yaparak gönül, hakça paylaşım ve saadeti esas almıştır.

Kaplan’ın ifadesiyle “model insan” ilim, irfan ve hikmet sayesinde özgüveni yüksek ama tevazu sahibi, bu dünyada yaşayan ama bu dünyayı yaşamayan, dünyanın geçici nimetlerini elinin tersiyle iten, hakikatin insanlığın önünü açacak kalıcı lezzetlerini insanlığa sunmak için nefes alıp veren, insanlığın yükünü omuzlarında taşıdığı şuuruyla gecesini gündüze, gündüzünü geceye çevirmekten bir an olsun tereddüt etmeyen, yükünü de yükümlülüğünü de müdrik kimsedir. Bu aynı zamanda günümüz Müslümanlarının hatta tüm insanlığın şiddetle muhtaç olduğu insan modelidir.⁵²

3- Marifetullah/Rabbini tanır ve sorumluluğunu bilir: Model insan her şeyden önce rabbini tanır; Onu bütün eksik vasıflardan uzak ve bütün kemal sıfatları ile muttasıf olduğunun bilincindedir. İnsan bunu yapabilecek nitelikte yaratılmıştır. Hatta İmam Mâtürîdî’ye göre ilâhî mülk ve hükümdarlık ancak insanın yaratılmasıyla kemâle ermiş ve en üst seviyeye ulaşmıştır. Ona göre insanın rabbini hakkıyla tanımasının ön şartı ise kendini tanımasıdır. Zira Mâtürîdî de tasavvuf düşüncesinde yaygın olan “nefsini bilen rabbini tanır”⁵³ ilkesini benimsemiştir. Bu yüzden Mâtürîdî’ye göre model insan yaratılmışları ilahi emir ve yasaklar çerçevesinde yöneten, bu uğurda güçlüklerle göğüs geren, onlar için aklın en elverişli bulunana araştıran, iyi ve güzel olanları tercih edip bunlara aykırı düşenlerden sakınandır. Ancak bunu yapan insan mümtaz kılınmıştır veya başka bir ifade ile model insan olmayı hak etmiştir.⁵⁴

Mâtürîdî model insanın her şeyden önce sorumluluk sahibi olduğunu ifade etmiştir. Araştırmacılara göre sorumluluk aslında Kur’an’ın bir davranış modeli olarak sunduğu ahlak anlayışının merkezinde yer almaktadır. İnsanın sahip olduğu sorumluluk kendi özünde bulunan özelliklerinden olup ilahi hitaba mazhar oluşunun adı; sahip olduğu “akıl” emaneti ve yetisinin ürünüdür.⁵⁵ Ünverdi, Mâtürîdî’nin emaneti, “taat ve isyan karşılığında mükâfat ve cezayı göze alarak mükellefiyet sorumluluğunu üstlenmek/yüklenmek, bu emanete layık ve kabiliyetli olmak demektir”⁵⁶ şeklinde açıkladığını belirtmektedir.⁵⁷ Bu yüzden insan bütün fiillerinden sorumludur ve evren onun emrine verilmiştir.⁵⁸

Mâtürîdî’ye göre model insanın en temel vasıfları arasında Allah’ı tanımak, O’na kulluk etmek ve bütün hayatını Onun istekleri doğrultusunda sevk ve idare etmek zorundadır. Bu bağlamda insan diğer varlıkların aksine irade sahibidir. Başka bir ifade ile Allah insana akıl ve duyular vererek güzel davranışlara ve iyi ahlâka teşvik etmiştir.⁵⁹ Bu yüzden model insan gönül, göz, kulak gibi verilen bütün organlarla ilim ve hikmeti kavramak, anlamak ve anlatmak amacıyla gayret sarf etmelidir.⁶⁰ Böylelikle akıl, duyu, kalp, sezgi gibi tüm özelliklerini kullanarak doğruyu ve hakikati, iyi ve güzel olanı araştırmak, keşfetmek, yorumlamak ve iyiyi, güzeli ve doğruyu tercih etmek suretiyle insan olma kıvamını başka bir ifade ile insanı kâmil vasfını yakalama imkânı bulacaktır.

⁴⁹ Muvatta, Hüsni’l-Hulk, 8; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 381.

⁵⁰ el-Kalem, 68/4.

⁵¹ el-Ahzab, 33/21.

⁵² Yusuf Kaplan, “Dünya Tükendi Ve Türkiye’ye Kilitlendi...”, *Yeni Şafak*, 17 Tem 2017.

⁵³ Mâtürîdî, *Tevhid*, s. 160. Ayrıca bk. İsfehâni, *Tasilün-Neşeteyn ve Tahsilüs Saadeteyn*, (Çev. Selahattin Kip),

Kayseri, 2012, s. 25; Ahmet Yıldırım, *Tasavvufun Temel Öğretilerinin Hadislerdeki Yeri*, TDV. Yay, Ankara, 2000, s.229-

30; Yusuf Açıkel, “Nefsini Bilen Rabbini Bilir, Hadis mi, Kelâm-ı Kibar mı?” *SDÜİFD*, sy, 5, Yıl:1998, Isparta, 2000, s. 173

vd.

⁵⁴ Mâtürîdî, *Tevhid*, s. 6-17.

⁵⁵ Veysi Ünverdi, “Mâtürîdî’de İnsanın Sorumluluğu”, *Usûl*, 20 (2013/2), 47-80.

⁵⁶ Mâtürîdî, *Te’vilât*, IV, 139-140.

⁵⁷ Veysi Ünverdi, “Mâtürîdî’de İnsanın Sorumluluğu”, *Usûl*, 20 (2013/2), 66.

⁵⁸ Mâtürîdî, *Tevhid*, 226.

⁵⁹ Mâtürîdî, *Te’vilâtü Ehli’s Sunne*, VIII, 484; a.mlf., *Tevhid*, s. 225, 283, 353.

⁶⁰ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân*, VIII, 274 vd; XV, 316-319.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

Burada önemli bir hususa dikkatler çekilmelidir. O da şudur: Günümüzde insan her geçen gün madden ve manen kirlenen bir varlık dünyası ile karşı karşıyadır. Sürekli kirlenen ve arınma yollarını kaybeden bir insanın kemale ulaşması mümkün değildir. Bu açıdan öncelikle insanın kemaline engel olan unsurların belirlenmesi önemli bir gerekliliktir. Model insan olmayı engelleyen hususlardan bir kısmı kısaca şöyle sıralanabilir: Öncelikle sekülerleşmenin getirdiği modern dönemlerin insanı yaratıcısından, hayattan, tabiatından ve çevresinden koparan negatiflikler söz konusu edilmelidir. Bunlar sırasıyla kısaca hız, haz ve ayartı şeklinde sıralanabilir. Bunlar özellikle gençleri öldürücü kapanlarına hapsedmekte ve insanlıkla bağı koparmaktadır. Kaplan bu konuyu şöyle ifade etmektedir: “Çağdaş insan, yaşamıyor aslında; kaçıyor: Hayattan kaçıyor, hakikatten kaçıyor, kendinden kaçıyor. Hız, durup düşünmesini imkânsızlaştırıyor... Haz, düşünme melekesini iptal ediyor... Ayartı, hayata değmesini zorlaştırıyor; gerçek hayatı değil medyalar, imajlar ve algılar üzerinden sanal olarak icat edilen sanal bir hayat yaşamasını sağlıyor. Çağdaş insanın ve sanal bir dünyanın labirentine gömüyor çağdaş insanı. İnsanlık, bir uçuruma doğru sürükleniyor... Sıkı durun şimdi: İnsanlığı uçuruma sürükleyen şey, katliamlar, savaşlar, işgaller mi? Hayır! Bunlar sonuç sadece. İnsanlığı ontolojik felakete, dekadansla ölüm dansı intiharına sürükleyen üç şey: Hız, Haz ve Ayartı! Toplu olarak intihar ediyor insanlık: Güle oynaya hem de. Çıkış yolu: Hayata evet diyebilmek, öz’e dönmek... Nietzsche, felsefi olarak künhüne varamayacak kadar sığlık yaşadığımız için kutsadığımız modernliğin, modern Batı uygarlığının Tanrı’yı öldürdüğünü, hakikati yok ettiğini, gücü/güç üreten araçları putlaştırarak hayatı bitirdiğini, “ölüler evine” dönüştürdüğünü, “çölleştirdiğini” söylemiş, özetle, insanlığı ontolojik bir felâketin eşiğine sürüklediğini haykırmış ve büyük bir darbe vurmuştu modernliğe. Çıkış yolunun, “hayata evet diyebilmek”ten geçtiğini söylemiş, yalnızca İslâm’ın “hayata evet” dediğini tekrarlamıştı bir kaç kez. Hayat’a evet demek, insanın fitratının/özünün korunması demek.”⁶¹

SONUÇ

Mâtürîdî Kuran’ın dinamik ve zaman içinde insanlığın ortaya çıkan sorunlarına çözüm getiren ilâhî bir mesaj olduğunu belirtmesi aslında çağımızın “model insan” anlayışını oluşturacak unsurları da söz konusu etmesine neden olmuştur. Onun insan olgusuna yaklaşımı kısaca şöyle ifade edilebilir: Mâtürîdî insan olgusuna vahyi merkeze alarak vahiy-akıl ve olgular arasındaki dengeyi gözeterek hikmet çerçevesinde değerlendirmiştir. Buna göre insanın aslen temiz olması esastır. Allah akıl, irade ve bilgi potansiyeli ile imtihan için yarattığı insanı/nefsi iyi fiilleri gerçekleştirecek nitelikte ve özellikte yaratmıştır.⁶² Ona göre insanın necis/kötü olması ancak şirk ile mümkündür.⁶³ Üstünlüğün ancak gerçekleştirdiği güzel fiillerle, övgüye layık bir ahlakla ve insanın seçtiği güzelliklerle olabileceğini vurgulamıştır.⁶⁴ Bu çerçevede önemli bir husus açıklanmalıdır. O da şudur: Mâtürîdî model insan bağlamında üstünlüğü ele alırken asla kadın erken cinsiyet üstünlüğü konusuna girmemiş, konuyu o dönemin sosyal statü, sorumluluk ve hayat içerisindeki etkin rol anlayışı zemininde açıklamıştır.⁶⁵ Zira ona göre akıl ve bilgi, insanı fitraten üstün kılan iki faktördür.⁶⁶

Model insanın en temel vasfı tek yaratıcıya inanmasıdır. İnsanları tevhid’e götüren en kestirme yol ise tefekkürdür ve bunun adı tahkîkî imandır. Mâtürîdî diğer iman çeşitlerini “caiz iman” olarak görür ve müminin bir an önce tahkiki imana ulaşmasını ister. Model insan Allah’tan başkasına ibadet etmez ve aklını doğru kullanır. Bu yüzden Mâtürîdî düşüncesinde model insan “din insan içindir” görüşünün gereklerini yerine getirmelidir.⁶⁷ Allah’a, Resulü’ne ve ulu’l-emre itaatın model insandaki en önemli vasıflardır. Ancak buradaki itaatın aynı kategoride olmadığına dikkat çeker.⁶⁸ Bu bağlamda

⁶¹ Yusuf Kaplan, “İnsanlığın Dekadansla Ölüm Dansı, Çıkış Yolu Ve Türkiye’nin Rolü”, *Yeni Şafak*, 30 Haz 2017.

⁶² Mâtürîdî, *Tevilatu Ehli’s-Sünne*, (nşr. Fatıma Yusuf el-Haymi), Müessesetu’r-Risale Naşirün, I. Baskı, Beyrut 2004, I-V, III, 47. İlgili ayetler için mesela bk. el-Hacc, 22/5; el-En’am, 6/2; el-Hicr, 15/26; es-Sâffât, 37/11; el-Muminün, 23/12.

⁶³ Mâtürîdî, *a.g.e.*, II, 396-397.

⁶⁴ Mâtürîdî, *a.g.e.*, II, 318.

⁶⁵ Mâtürîdî, *Tevilatu Ehli’s-Sünne*, I, 413.

⁶⁶ Mesela bk. Mâtürîdî, *a.g.e.*, I, 33-34, IV, 47, V, 474-475.

⁶⁷ Mâtürîdî, *a.g.e.*, I, 33-34, V, 474-475.

⁶⁸ Mâtürîdî, *Tevilatu Ehli’s-Sünne*, I, 441 vd.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

model insan iradesi, imanı ve hürriyeti ile birlikte düşünülmelidir.⁶⁹ Talip Özdeş Mâtürîdî'nin iman bakımından insanın eşit olduğuna ve fitrat olarak temizliğine işaret edip, ırk, etnik ve cinsiyet ayrımcılığı yapmadığına dikkatleri çekmiştir. Bu bağlamda onun model insan tasavvuru, akıl ve irade sahibi bir varlık olarak insanı Yaratan'ın çizdiği çerçevenin, işaret ettiği fitri özelliklerin insicamlı birliği ve bütünlüğü içerisinde şekillenmektedir. İnsanın inanç, fikir ve yorum hürriyetine değer veren, şirke ve günahlara bulaşmadığında insan tabiatının asli temizliğine vurgu yapan Mâtürîdî, her ne şekilde olursa olsun insanın mutlaklaştırılıp tabulaştırılmasına, akıl ve iradeyi devre dışı bırakan kör taklitçiliğe ve taassuba karşı çıkmış; vahyi olanla olmayanın, mutlak olanla izafî olanın arasını ayırmıştır.⁷⁰ Mâtürîdî'ye göre model insan "elinden ve dilinden diğerlerinin emin olduğu" kimsedir.

KAYNAKLAR

- Acluni, Ebu'l Fida, *Keşfu'l-Hafa*, Darü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1997.
- Açikel, Yusuf, "Nefsini Bilen Rabbini Bilir, Hadis mi, Kelâm-ı Kibar mı?" *SDÜİFD*, sy, 5, Yıl:1998, Isparta, 2000.
- Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 381.
- Ak, Ahmet, *Büyük Türk Alimi Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik*, İstanbul 2008.
- Akot, Bülent, "Değerler Eğitimi Açısından İnsan-ı Kâmil Düşüncesi Ve Günümüzde Karşılaşılan Zorluklar", *Journal of Islamic Research* 2013;24 (1), s. 60.
- Alper, Hülya, *İmâm Mâtürîdî'de Akıl-Vahiy İlişkisi*, İz Yayınları, İstanbul 2010.
- Aydın, Mehmet S., "İnsân-ı Kâmil", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2000, XXII, 330.
- Bolay, Süleyman Hayri, "Akıl", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1989, II, 238.
- Buhari, *Sahih*, "İsti'zan", 1.
- Cilî, Abdülkerim, *el-İnsanu'l Kâmil fi'l Ma'rifeti Evâhir ve'l-Evâil*, Kahire, 1963.
- Cürcanî, Ali b. Muhammed, *et-Ta'rifat*, Mısır, 1306.
- Ergül, Necmettin, "İnsan-ı Kâmil - Güzel Ahlak İlişkisi", *The Journal of Academic Social Science Studies*, sy. 35, p. 259-270, Summer I 2015.
- Ergül, Necmettin, *Kâşânî ve Hakâiku't-Te'vil fi Dekâiki't-Tenzil Adli Eserinin I.Cildinin Tahkik ve Tahrici*, (Doktora Tezi), Şanlıurfa 2003.
- Fahri, Macit, "Mu'tezile'nin İnsan Anlayışı", (çev: Muhammed Koçak), *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 40, Erzurum, 2013, s. 390-404.
- Farabi, *Kitâbü'l-Mille* (Din Kitabı), (çev: Fatih Toktaş), Divan, sayı: 12, 2000/1,258.
- Farabi, *Kitâbü'l-Mille*, (nşr. Muhsin Mehdi), Beyrut, 1968.
- Hallac-ı Mansur, *Kitabü't-Tavasın*, (Çev: Yaşar Günenç), Yaba Yayınları, İstanbul 2012, s. 65-75.
- İmam Malik, *Muvatta*, Hüsnü'l-Hulk, 8.
- İsfehânî, *Tasiliin-Neşeteyn ve Tahsilüs'Saadeteyn*, (Çev. Selahattin Kip), Kayseri, 2012.
- Kaplan, Yusuf, "Dünya Tükendi Ve Türkiye'ye Kilitlendi...", *Yeni Şafak*, 17 Tem 2017.
- Kaplan, Yusuf, "İnsanlığın Dekadansla Ölüm Dansı, Çıkış Yolu Ve Türkiye'nin Rolü", *Yeni Şafak*, 30 Haz 2017.
- Kılıç, Mahmut Erol, "İbnü'l-Arabi, Muhyiddin", *TDV İslam Ansiklopedisi*, XX, 502-503.
- Kuşeyri, *Risale-i Kuşeyri*, İstanbul, 1978.
- Mâlik b. Enes, *Muvatta*, Mevsûatü's-Sitte, el-Kütübü's-Sitte ve Şurûhuhâ, Dâru Sahnûn-Çağrı Yay., İstanbul 1413/1992, "Hüsnü'l-Huluk" I, (II, 904), hadis no: 8.
- Mâtürîdî, *Kitabu't-Tevhid*, (çev. Bekir Topaloğlu), İSAM Yayınları, Ankara 2002.
- Mâtürîdî, *Tevilatu Ehli's-Sünne*, (nşr. Fatıma Yusuf el-Haymi), Müessesetu'r-Risale, I. Baskı, Beyrut 2004.
- Mâtürîdî, Ebû Mansur Muhammed b. Mahmud, *Kitabu't-Tevhid*, (nşr. Bekir Topaloğlu-Muhammed Aruçi), İSAM, Ankara 2005.
- Müslim, *Sahih*, "Birr", 1; 55.

⁶⁹ Mesela bk. Mâtürîdî, *Kitabu't-Tevhid*, (çev. Bekir Topaloğlu), İsam Yayınları, Ankara 2002, s. 501-505; Ahmet Ak, *Büyük Türk Alimi Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik*, İstanbul 2008, s. 68-69.

⁷⁰ Talip Özdeş, "Maturidi'nin Yorumlarında İnsan Olgusuna Yaklaşımı", *Uluğ Bir Çınar İmam Maturidi Uluslararası Sempozyum Tebliğler Kitabı*, (ed. Ahmet Kartal), 28-30 Nisan 2014, Eskişehir, Doğu Araştırmaları Merkezi Yayınları.

**ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN
SEMPOZYUMU**

Nesefi, Azizuddin, *Tasavvufta İnsan Meselesi, İnsan-ı Kamil*, (çev: Mehmet Kanar), İstanbul, 1990.

Oral, Osman, *Mâtürîdî'nin Hikmet Anlayışı*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı Kelâm Bilim Dalı (Doktora Tezi), Kayseri 2014.

Özdeş, Talip, "Maturidi'nin Yorumlarında İnsan Olgusuna Yaklaşımı", *Uluğ Bir Çınar İmam Maturidi Uluslararası Sempozyum Tebliğler Kitabı*, (ed. Ahmet Kartal), 28-30 Nisan 2014, Eskişehir, Doğu Araştırmaları Merkezi Yayınları.

Uluç, Tahir, *İbn Arabî'de Sembolizm*, İnsan Yayınları, İstanbul, 2007.

Ünverdi, Veysi, "Mâtürîdî'de İnsanın Sorumluluğu", *Usûl*, 20 (2013/2).

Yavuz, Yusuf Eevki, "Akıl", *TDV İslam Ansiklopedisi*, II, 242.

Yıldırım, Ahmet, *Tasavvufun Temel Öğretilerinin Hadislerdeki Yeri*, TDV. Yay, Ankara, 2000.

**ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN
SEMPOZYUMU**

**VAHYİN İMAN BAĞLAMINDA İNSANI İNŞASI
(HZ. MUHAMMED ÖRNEKLİĞİNDE)**

Furat AKDEMİR¹

ÖZET

İman, bireyin düşünce, söz ve eylemlerini belirleyen en önemli dinamizm ve güdüdür. Bu yönüyle iman, bireyin yaşamında düşünce ve ameline öncelik katan bir öncüdür. Bu öncül kişinin yaşamında belirleyiciliği olan en önemli zihni bir kabuldür. Vahiy, imanı kutsal ile ilişkilendirmiş ve doğru bir imanın ilkelerini ortaya koymuştur. İmanın bilgisini ortaya koyan ve belirleyen O'dur. Bu nitelikleri ile imanın merkezinde yer alır. İnsan, vahyin muhatabı ve sorumluluğunu taşımaktadır. Bu sorumluluk insanın söz ve davranışlarını anlamlı ve değerli kılmaktadır. İman ilkeleri dinin esası, ameli, düşünsel ve davranışsal ilkelerini belirleyen unsurdur. Vahiy ortaya koyduğu doğru ve sağlıklı iman ilkeleri ışığında Hz. Muhammedi inşa etmiştir. O'da uygulama ve sözleri ile bunu yaşama geçirmiş ve insanlığa örnek olmuştur.

Anahtar kelimeler: Allah, Vahiy, Hz. Muhammed, İman, Müslüman, İnsan

**HUMAN BUILDING IN THE CONTEXT OF THE REVELATION(VAHY)
(IN THE SAMPLE OF PROPHET MUHAMMED(PEACE BE UPON HİM))**

ABSTRACT

Faith is the most important dynamism and motivation that determines the individual's thoughts, words and actions. Belief in this direction is a pre-event that gives priority to thought and actions in the life of the individual. This premise is the most important mental acknowledgment of one's life. Revelation (Vahy) has associated faith with the holy and revealed the principles of a true faith He is the one who reveals and determines the knowledge of faith. It is at the center of faith with these qualities. Man is the respondent of revelation and he carries the responsibility of the revelation. This responsibility makes people's words and behaviors meaningful and valuable. Faith principles are the determinant of religious, intellectual, and behavioral principles of religion. Revelation, in the light of the right and healthy principles of faith, built Hz. Muhammad. He also practiced it with his practice and his words and became an example of humanity.

Key words: Allah, Revelation, Hz. Muhammad, Faith, Muslim, Human

GİRİŞ

İnsan, varlık olarak yeryüzünün temsilcisi kılınmış, özel nitelikleri, görevleri ve sorumlulukları olan bir varlıktır. Akıl gibi özel bir nitelik ile donatılan insan, vahiy ile desteklenmiştir. Vahiy, Yüce Allah tarafından insanlığa verilen doğru rehberlik ilkelerinin kılavuzudur. Bu yüzden tarihsel süreçte vahiy Yüce Allah tarafından insana sunulmuş özel bir armağandır. İnsan, vahyin muhatabı ve sorumluluğunu taşımaktadır. Bu sorumluluk/kulluk insanın söz ve davranışlarını anlamlı ve değerli kılmaktadır. Yüce Allah tarafından elçiler vasıtası ile gönderilen vahyin özü ve değersel ilkeleri insan tarafından değiştirilmiş ve tahrif edilmiştir. Hz. Muhammed'e gönderilen son Vahiy/Kitap geldiği toplumun, önceki vahye muhatap olmuş toplulukların ve insanlığın; inanç, ibadet ve ahlaki eksikliklerini ve yanlışlıklarını da ortaya koymuştur. Özellikle vahyin indiği dönemde Mekke, Hicaz ve genel olarak Arap yarımadasının inanç yapısı ve dini değerleri bu bağlamda önem arz etmektedir. Vahyin indiği nüzul ortamını bilmek, vahyi ve dolayısıyla gerçekleştirmek istediği inşayı daha iyi anlamamıza yardımcı olacaktır. Vahyin eleştirdiği inanç, düşünce ve ahlaki yapılar öncelikle o dönemin ve bölgenin dini yapısını ortaya koymasından önemlidir. Hz. İbrahim ve oğlu tarafından inşa edilen² Kâbe ve tevhidi inanç yapısı süreç içinde özelliğini yitirmiş ve değiştirilmiştir. Kur'an Mekke ve çevresinde İbrahim'i/Hanif³ geleneğe dikkat çekerken bunun özelliğini yitirdiğini, aslını korumadığını ve müntesiplerinin çok azaldığını da bildirir.

İslam vahyi indiği dönemde öncelikli olarak imani konular üzerinde durmuştur. Vahiy, imani ilkeleri ortaya koymuş, öğretmiş ve bunu yaşantısal bir norm olarak Hz. Muhammed'in şahsında ve ilk

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Düzce Üniversitesi İlahiyat Fakültesi (Temel İslam Bilimleri Kelâm ve İtikâdi İslam Mezhepleri Anabilim Dalı Öğretim Üyesi), furatakdemir@duzce.edu.tr

² Bakara 2/127, Hac 22/26.

³ Nisâ 4/125 Bkz. Bakara 2/135; Âl-i İmrân 3/95; En'am 6/161; Nahl 16/123.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

Müslümanlarda bilinçsel ve davranışsal hale dönüştürmüştür. Çünkü iman, dinin en temel ve öncelikli öncülü ve özelliğidir. Amele ve ahlaka yön veren dinamizm ve güdüdür. Doğru olmayan bir iman, doğru bir ibadet, ahlak, söz ve eylem gerçekleştirmez. İman ve konusu bu yüzden dinin esası ve özüdür. Dinde diğer esaslar iman eksenli ve imanla bağlantılıdır. İslam vahyi sağlıklı ve doğru bir imanı inşa etmek için bir yandan yanlış inanç algılarını konu ederken diğer taraftan da doğru imani ilkeleri ortaya koymuştur. Kur'an hem tahrif edilmiş ve değiştirilmiş yanlış inanç, ibadet ve ahlaki yozlaşmaları ortaya koymuş hemde doğru ve sağlıklı bir iman, ibadet ve ahlaki esasları ortaya koymuştur. Özellikle vahiy indiği toplumda, özü değiştirilen, yozlaştırılan ve devşirilen inanç yapılarını, yanlışlıklarını ortaya koyması ve eleştirmesi bu bağlamda önemlidir. O günkü toplumda var olan tüm inanç algılarının vahiy, akıl ve bilgi bağlamında eksik ve yanlış olduğunu temellendirmiştir. Vahiy konu ettiği doğru imani ilkeleri de sistematize ederek konu etmiştir. İmani ilkelerin doğrusal ve mantiki öncüllerini ortaya koyarken tüm tanrı tasavvurlarına da bir cevap vermiştir.

İslam vahyi ve onun inşa ettiği iman ilkelerini daha doğru ve sağlıklı bir bağlamda anlamak için indiği toplumun inanç ve sosyal yapısı önemlidir. Vahiy insana hitap etmiş, onu hedef alarak değer ve kıymet vermiş ve ona kılavuzluk etmiştir. Doğru yolun iman, ahlak ve ibadet ilkelerini insana öğretirken, yanlış ve batıl olanlara da dikkat çekmiştir. Vahiy, Yüce Allah'ın yeryüzünde gerçekleştirmek istediği doğru inancın özü olan tevhide kaynaklık etmiş bir bölgeye inmiştir. Bu bölge Allah'ın kendisine izafe ettiği Kâbe'nin merkezidir. Fakat tarihi süreçte tüm ilahi değerler yozlaştırılmış ve değiştirilmiştir. Kutsal değerler ve ölçüler zemininden kaydırılmış, insani düşüncelerin ve çıkarların kurbanı edilmiştir. Öncelikle başta Allah inancı olmak üzere, Kâbe, imani değerler, ibadetler ve ahlaki ilkeler tahrif edilmiştir. Farklı dinlerden, kültürel kodlardan ve insani duygulardan alınan unsurlar ile eklektik bir din yapısı ortaya çıkmıştır.

1.İslam Öncesi Hicaz ve Çevresinin Dini ve Sosyal Yapısı

Hicaz ve çevresinde, şehir ve kasabalarda yaşayan medeni bir de kırsal kesimde yaşayan bedevi halktan⁴ oluşan iki farklı yaşam tarzı vardı. Hicaz'ın şehirlerinden ikisi bizzat Kur'an'da zikredilmiştir. Bunlar "**Mekke-i Mükerreme**"⁵ ve "**Medine-i Münevvere**"dir.⁶ Kâbe'nin bulunduğu birinci şehir Kur'an-ı Kerimde "**Mekke**"⁷ ve "**Bekke**"⁸ sözcükleri ile geçmiştir. İkinci şehir eski adı "**Yesrib**"⁹ ve İslam'dan sonra kendisine özel bir isim olarak verilen **Medine/Şehir**¹⁰ adıyla da anılmıştır.¹¹

İslâm öncesi Hicaz, tevhid/hanif inancının tahrif olduğu, inancın putlara dayandığı, kötü davranışların ve ahlakın yaşandığı, keyfi hükümlerin uygulandığı, kendini bilmezlik halinin hâkim olduğu ve kabile taassubunun hâkim olduğu bir dönemdir. Bu yüzden bu dönem "Câhiliye dönemi" veya "bilgisizlik dönemi" olarak adlandırılmıştır.¹² Mekke dinî hayatında Allah inancı bulunsa da, bu inanç puta tapıcılık inancı ile iç içe geçmiş; hatta putlara tapınırken bu putların kendilerini Allah'a yaklaştıracığına inanıyorlardı. Fakat ahirete inanmıyorlardı. Çünkü yaptıkları bu kötü ve çirkin davranışlarının hesabını vermeyi düşünmüyorlardı.

Hz. İbrahim'e nispet edilen bu bölgede az sayıda Hanif dinine inananlar ve Müşrik Araplar dışında, başka dinlere bağlı Arap kabileleri de yaşamaktaydı.¹³ Bunlar; Hıristiyanlar (Necran, Rabia, Gassan, Suriye, Habeşistan, Filistin ve Huzaa kabileleri), Yahudiler (Vâdi'ül-kura, Hayber, Teymâ, Yesrib, Himyer, Becile, Has'am, Kinaneoğulları, Harsoğulları ve Kinde) ve Mecusi (Temimoğulları, Irak'ta bazı kabileler ve İran bölgesi) müntesipleri idi.¹⁴

⁴ Tevbe 9/97-99,101; Yûsuf 12/100; Ahzab 33/20; Fetih 48/11-12,15, Hucurat 49/14.

⁵ Âl-i İmrân 3/96; Feth, 49/24.

⁶ Ahzab 33/13; 9/Tevbe 120.

⁷ Feth, 49/24.

⁸ Âl-i İmrân 3/96.

⁹ Ahzab 33/13.

¹⁰ Tevbe 120.

¹¹ İzzet Derveze, "*Kur'an'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı*", Çev. Mehmet Yolcu, Düşün Yay., İst.2012, 2.baskı, c.I, s 31.

¹² Mustafa İslamoğlu, "*Kur'an'ı Anlama Yöntemi*", Düşün Yayıncılık, I.Baskı, İst. 2014, s.25.

¹³ Nahl 16/103; Furkan 25/4; İbnü'l-Kelbi, "*Kitâbu'l-Esnâm*" "*Putlar Kitabı*" Türkçesi: Beyza Bilgin, Ankara Okulu Yay. Ankara 2017, s. 30-105. Salim b. Zevkan, "*es-Sire*", Tercüme. Harun Yıldız, Ankara Okulu Yay. Ankara 2016, s.51-55.

¹⁴ Ebû Muhammed Abdulmelik b. Hişam, "*es-Siretü'n-Nebeviyye*" "*İslam Tarihi Siret-i İbn Hişâm*" Tercüme Abdülvehhab Öztürk, Kahraman yay. İstanbul 2014,c. I, s. 64-70, 276-277, 285-286.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

Kur'an "*Güneş'e ve Ay'a secde etmeyin*"¹⁵ derken, kastı sadece Harran Sabiilerinin inancını reddetmek değildir. Aynı zamanda, Mısır kökenli güneş kültürünü de reddetmektir. Arabistan Zerdüş dini, Budizm, Hinduizm, Şamanizm ve Mısır güneş kültüründen etkilenmiştir. Kur'an'da Mısır ve oradaki dini ve sosyal yapı çokça geçen bir coğrafyadır¹⁶. Geçmişte Arabistan'a sefer düzenleyen Firavunlar olmuştur. Mısır'ı yöneten Sami kökenli kavimler de olmuştur. Arabistan ile Mısır arasında çok yönlü ilişkinin tarihi çok eskidir. Teyma vahasında Arap asıllı bir Osiris rahibi tarafından adanan Mısır tarzı bir dikilitaş bulunmaktadır. Kâbe'nin son inşası Mısırlı ustalar tarafından Müşriklerin ünlü putu Uzzâ, Mısır teslisinin bir parçası olan Tanrıça İsis'in Arap versiyonundan başkası değildir.¹⁷

Mekke ve çevresinde farklı dini inanca sahip milletler yaşamaktaydı. Mekke Hz. İbrahim'den sonra dini ve stratejik bir yerleşim yeri olmasından sonra nüfusu artmış ve önemli bir merkez olmuştur. Arap yarımadası çöl iklimine bağlı "göçebe deve ve keçi çobanlığına dayalı bedevilik" yaşamının hâkim olduğu bir bölgedir. Sınırlı yiyecek şartlarında yaşayan ve ancak zorunlu ihtiyaçlarını temin derdinde olan bedevilerin temel besin kaynakları hurma ve süt idi. Av hayvanları, dağ keçisi, yaban sığırı, ceylan, yaban eşeği, tavşan, keklik, deve kuşu ve kertenkele yanında pişirilerek yenen veya hurma ile karıştırılmak suretiyle ezmesi yapılan çekirge de bedevi sofralarında yer almaktaydı. Bunun dışında yaşam için gerekli olan ekmek için buğday, pirinç vs. giyim için kumaş ve yazı için kalem, mürekkep ve kâğıt Anadolu, Suriye, Irak, Mısır, Çin ve Hindistan'dan temin edilmekteydi. Bu durum farklı din, millet ve kültürler ile iç içe yaşamalarına ve bunların izlerinin bu bölgeye taşınmasına neden oluyordu.

İslam öncesi Arabistan'ında, gerek Güney Arabistan ile Mezopotamya bölgesi, gerekse Akdeniz ülkeleri ile Uzakdoğu arasında gerçekleşen iki yönlü ticaret sayesinde bir takım pazar ve panayırlar açılmıştır. Bu panayırların, gerek Arap toplumsal yapısının canlanmasında, gerekse bölgede belli bir kültür ortamının şekillenmesinde mühim bir etkisi olmuştur. Putperestliğin merkezi oluşu nedeniyle dinî açıdan önemli bir imtiyaza sahip olan Mekke halkı bu imtiyazlarını ticari yönde değerlendirmeyi başarmış ve komşu ülkelerle yaptıkları ticari anlaşmalarla Arap yarımadasındaki ticari ve kültürel hayatın canlanmasına katkıda bulunmuştur.¹⁸ Zira İran dirhemi ve Bizans dinarının kullanıldığı ve Arabistan'da yaşayan bütün kabilelerin katıldığı panayırlar, ticari olduğu kadar kültürel bir alışverişe de kaynaklık etmiştir. Birçok bölgeden hac maksadıyla Mekke'ye gelen ve hac mevsiminde kurulan **Mina, Mecenne, Zülmecaz ve Ukaz** gibi büyük panayırları ziyaret eden insanlar, bu sayede şiiir ve hitabet yarışmalarının düzenlendiği ve birinci gelen eserlerin altın suyu ile yazılıp Kâbe duvarına asılarak ödüllendirildiği Arap kültür muhitini teneffüs imkânı bulmuşlardır.¹⁹

Mekke ve çevresinin dini, coğrafi, ekonomik ve kültürel nedenlerinden dolayı bölgede farklı din ve milletler yaşamaktaydı. Bunlar: Yahudiler, Habeşliler, Nabatlılar, Bizanslılar, Sindliler (Hind-Pakistan/Altıkitalılar), Çinliler idi. Arap yarımadasında Şirk/Putperest dini inancının yanı sıra, bu farklı millet ve kültürlerle mensup Yahudiler, Hristiyanlar, Sabiiler, Dehriiler, Mecusiler/İkici Bâtniler/Düalist Gnostikler (Zındıklar) yaşamaktaydı.²⁰ İnsan ve ağaç gibi varlıklara tapanlar yanında, deve at gibi hayvanlara, insan, cin gibi bazı görünmez varlıklara tapanlara da rastlanmaktaydı.²¹

İslam öncesi Arap toplumunda genel manada put adı verilen tahta, altın ve gümüşten insan şeklinde olanlara "**sanem**"²², taştan yapılmış olanlara "**vesen**"²³ ismi verilmektedir. Müşrikler bu

¹⁵ Fussilet 41/31.

¹⁶ Bakara 2/49-50.; Yûnus 10/87; Yûsuf 12/21,99; İsrâ 101-103;Zuhruf 43/51. A'raf 7/103-137; 10 Yûnus/75-92; Tâhâ 20/20-24.

¹⁷ Okasya el-Daly, "*Kayıp Binyıl-İslam Dünyasında Hiyeroglifler ve Eski Mısır*", Çev. Ü.Küçükislamoğlu, İthaki Yay., İst. 2013, s.32-34-35,70 vd. Mustafa İslamoğlu, "*Kur'an'ı Anlama Yöntemi*" s.25-26.

¹⁸ Carl Brockelmann, "*İslâm Uhusları ve Devletler Tarihi*", Trc. Neşet Çağatay, TDK Yay. 2. baskı, Ankara 2002, s.3; İbrahim Usta, "*İslam Öncesi Arap Mitolojisi*" Ankara Okulu Yay. Ankara 2015, s. 31, 33-34.

¹⁹Usta, "*İslam Öncesi Arap Mitolojisi*", s. 33.

²⁰ Toshihiko Izutsu, "*Kur'an'da Allah ve İnsan*", çev. Süleyman Ateş, Kevser Yayınları, Ank. Tsz. s. 105-107; Mustafa İslamoğlu, "*Kur'an'ı Anlama Yöntemi*" s.27-28; Usta, "*İslam Öncesi Arap Mitolojisi*", s. 32-33.

²¹ Ebû Huseyn Ali b. Ali el-Mesudî, "*Murûcu'z-Zeheb ve Meâdimü'l-Cevher*" Beyrut, 2007, II, s.98; Carl Brockelmann, "*İslâm Uhusları ve Devletler Tarihi*" trc. Neşet Çağatay, TDK Yay. 2. baskı, Ankara 2002, s.7; Usta, "*İslam Öncesi Arap Mitolojisi*", s. 157-173.

²² Eğer bir put, tahtadan, altından veya gümüşten insan şekli olarak yapılmış ise o "**sanem**"dir.

²³ Eğer taştan ise "**vesen**"dir.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

putlara dua eder, onlardan yardım diler, onlara ikramda bulunur ve onlar için Kurban keserlerdi. Müşriklerin putlarının en meşhurları **Hubel, Uzza, Lat, Menat ve Vedd** idi. Bunların dışında her kabile ve ailenin kendileri için edindikleri putları vardı. Bunlar Kureyş'e özgü putlardı²⁴. Bu putların her birinin ya bir totemle, ya bir hayvanla yahut tabiatla ilgili bir efsaneye dayanan garip bir tarihi vardı. Kurbanlar ve adaklar Kâbe yakınında bulunan Asaf ve Naile adlı putun yanında kesilirdi.²⁵ Bunların dışındaki putlar, insanda görünen ve görünmeyen değişik bir takım arzuların ve dürtülerin simgesi sayılıyordu. Kâbe'nin duvarlarında ise İbrahim, İshak, İsmail, İsa ve annesi Meryem'in suretlerine ulaşıncaya kadar değişik bir takım resimler bulunmaktaydı.²⁶ Kur'an'da, Hicaz ve çevresinde tapılan putların bir kısmı hakkında bilgi bulunmaktadır. Kur'an'da müşriklerin putlarına **ensâb**²⁷, **esnâm**²⁸, **evsân**²⁹, **cibt**³⁰, **evliya**³¹, **şufeâ**³² gibi isim verilmektedir.

Kur'an'da puta tapıcılığın çok eski topluluklara dayandığı bildirilmektedir. Hz. Nuh dönemi kavminin taptığı putlar, Mekke ve çevresinde de bilinmekte ve onlara tapılmaktaydı. Kur'an Nuh döneminden bahsederken, toplumun ileri gelenlerinin kendi halkına: "Tanrılarınızı bırakmayın, **Vedd, Suvâ, Yâğus, Ya'uk, ve Nesr**³³ idi.³⁴ diyerek hitap ettikleri anlatılır. Bu ayet, Nuh (a.s.) kavminin yanlış itikatlarını haber vermektedir. Onlar, hem Kâbe'ye Allah'ın evi diyorlardı hem de onun içine put dolduruyorlardı. Rivayetlerde, Kâbe'nin içinde ve dışında 360 tane put bulunmaktaydı. Mekkeliler, önemli bir işe başlamadan önce, yolculuktan dönünce veya yolculuğa çıkacakları zaman, Kabe'nin içinde bulunan ve putların en büyüğü sayılan **Hubel** putunu ziyaret edip onun önünde dua ediyorlardı. Araplar bir oğlan çocuğu sünnet ettirmek, bir nikah kıymak, bir ölüyü gömmek istediklerinde, bir adamın soyundan şüphe ettiklerinde, bir yolculuk, bir ticaret, bir felaket, bir anlaşmazlık ya da başka bir amaç için istihareye yatmak istediklerinde Hubel'e giderlerdi.³⁵ Kısacası Mekkeliler, bütün işlerine putların önünde dua ederek başlıyorlardı. Bayramlar, önemli günler, her türlü seyahatler, putların önünde yapılan dualarla başlıyordu. Putların önünde yapılan dualar, Mekke müşriklerinin hayatlarının her safhasında yer alıyordu.³⁶ Bu örnekleri, Abdulmuttalib'in hayatının çeşitli safhalarında da görmekteyiz.³⁷

Mekkelilerin birinci putu Hübel'dir. Onların nazarında Hübel'den daha büyük bir put yoktur.³⁸ Uzza bile hiyerarşi içinde ondan sonra gelir.³⁹ Uzza Kureyşin en büyük putuydu. Onu ziyaret ederler, ona hediyeler sunarlar, yanında kurbanlar keserlerdi. Derlerdi ki: Onlar Allah'ın kızlarıdır. O'nun

²⁴ Yahudi, Hristiyan, Hanif ve yıldızlara tapan bazı Sabiiler ve Zerdüşterden başka Hicaz'da yaşayan Arapların çoğunluğu putperestti. Fakat Arapların putperestliğe birden değil de daha ilkel inançların tekâmüle uğramasıyla geçildiğine dair varsayımlar vardır. Örneğin Şemsettin Günaltay (1883-1961), 19.yüzyıl tekâmülcü din teorilerinin etkisiyle, kabile isimlerinden yola çıkarak İslam öncesi klanlar halinde yaşayan Arap kabilelerinde, evrimsel bir totem, manizm, animizm, naturizm, antropomorfizm, büyü ve putperestlik inancının izlerinin bulunduğunu ve aynı toteme bağlı Arap toplulukları, bağlı oldukları totemin ismiyle anıldıklarını belirtir. Kabileye ismini veren totem çoğunlukla bir hayvan veya bitkidir. Buna uygun olarak kabile isimleri araştırıldığında bunların aslan, kaplan, köpek, köpek balığı, keler, çakal, sırtlan yavrusu, tilki, yılan, ada tavşanı, müşhil otu, ebu cehil karpuzu, çakıl taşı, keskin sirke anlamlarını taşıyan isimlerle anılmıştır. Sosyal hayatın gelişmesiyle birlikte, kâinatın ruhlarla dolu olduğuna ve bütün doğal olayların ruhların eseri olduğuna inanılan animizme, buradan da naturizm, fetişizm (taş ve kumlara tapınma) ve daha sonra putperestliğe geçilmiştir. Şemsettin Günaltay, *"İslam Öncesi Araplar ve Dinleri"*, Sadeleştirilenler: M.Mahfuz Söylemez, Mustafa Hizmetli, Ankara Okulu Yayınları, Ank. 1997, s.564-66; Abdurrahman Kurt, *"Sosya-Ekonomik ve Kültürel Yönden İslam Öncesi Mekke Toplumunu"*, Uludağ Üniv. İlahiyat Fakültesi, Cilt: 10, Sayı: 2, 2001, s.117.

²⁵ İzzet Derveze, *"Kur'an'a Göre Hz. Muhammed (S.A.V)"* Çev. Mehmet Yolcu, Düşün Yay. İst.2012, s. 341.

²⁶ Ali Sami en-Neşşar, *"İslam'da Felsefi Düşüncenin Doğuşu I"*, Çev. Osman Tunç, İnsan Yay. İst.1999, s.25.

²⁷ Mâide, 5/90; Meâric, 70/43.

²⁸ En'âm, 6/74; A'râf, 7/136; Enbiyâ, 21/57;Şuarâ, 26/71.

²⁹ Hac, 22/30; Ankebût, 29/17, 25.

³⁰ Nisâ, 4/51.

³¹ A'râf, 7/30; Hûd, 11/20, 113; Zümer, 39/8; Fussilet, 41/9, 46.

³² En'âm, 6/70; Rûm, 30/13; Zümer, 39/43.

³³ Nuh 72/21-24.

³⁴ İbnü'l-Kelbi, *"Kitâbu'l-Esnâm" "Putlar Kitabı"*, s. 37-46.

³⁵ Derveze, *"Kur'an'a Göre Hz. Muhammed (S.A.V)"*, s. 341.

³⁶ Usta, *"İslam Öncesi Arap Mitolojisi"*, s. 138-157.

³⁷ Muhammed b. Abdillâh el-Ezrakî, *"Ahbaru Mekke"* Beyrut 1969, I, 117; İhsan Süreyya Sırma, *"İslam Öncesi Mekke Dönemi ve Hz. Muhammed"*, Beyan yayınlan, İstanbul 2008, s. 38 vd.

³⁸ İbnü'l-Kelbi, *"Kitâbu'l-Esnâm" "Putlar Kitabı"* s. 63.

³⁹ İbnü'l-Kelbi, *"Kitâbu'l-Esnâm" "Putlar Kitabı"* s. 62.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

yanında şefaathçilerdir. ⁴⁰ Uzza'ya esirler kurban olarak sunulurdu, bunun yanında, oğlanlar ve kızlar da cahiliye Arapları tarafından Uzza'ya kurban edilirdi. ⁴¹ Bununla birlikte yarımadanın diğer putlarının tamamına da hürmet gösterirlerdi. Aynı şey diğer kabilelerin tamamı için de geçerlidir. ⁴²

Kureyş kabilesi, Kâbe'yi şöyle söyleyerek tavaf ederdi:

Lât hakkı için Uzzâ hakkı için!

Üçüncüler hakkı için,

Onlar yükseklerden uçan turalardır,

Onların şefaathlerine ümit bağlanabilir. ⁴³

İslam öncesi Araplar Allah ile kendileri arasında tek aracı putlar değildi. Cinler de Allah ile kullar arasında aracı varlıklar olarak inanılmıştır. ⁴⁴ Nitekim Cahiliye Arapları'nın Hz. Peygamber'i eleştirdikleri zaman "mecnun" olarak tavsif etmeleri de bu bakış açısının bir sonucudur. "Mecnun" derken bizim anladığımız manada "delilik hastalığını" kastetmiyorlardı. Aksine onlar peygamberin son derece anlamlı, etkileyici cümlelerini işittiklerinde bu sözlerin birileri tarafından kendisine öğretildiğini ve bunların da ancak cinler olabileceğini iddia ediyorlardı. ⁴⁵

2. Kur'an-ı Kerim'de Mekke ve Çevresinde Zikredilen İnanç Sistemleri

Dini açıdan İslamiyet öncesi Hicaz'da egemen olan din Müşriklik/Putperestlikti. Yahudi, Hıristiyan, Hanif, gökcisimlerine tapan bazı Arap kabileleri ⁴⁶, Sabiiler ve Zerdüşterden başka Hicaz'da yaşayan Arapların çoğunluğu putperestti. Her kabilenin, kendine ait farklı tanrı konumunda olan çok sayıda putu vardı. ⁴⁷ Putlar sade taş, insan, hayvan ve farklı nesnelere şeklinde de tasvir edilmişti ⁴⁸. Tüm kabilelerce kutsal kabul edilen Kâbe'nin içi putlarla doluydu. ⁴⁹

2.1 Müşrikler/Pupereşler

Şirk kelimesi, شَرِك "şerike" fiilinden türemiş bir kelimedir. Ortak koşmak (ortaklık) demektir. Şirk, tevhid, kelimesinin zıddıdır. **Şerik** ise, ortak demektir. ⁵⁰ Kur'an-ı Kerim'de insanlar, tevhide, yani Allah'ı birlemeye davet edilmişler, O'na gerek zâtında, gerek sıfat ve fiillerinde ortak koşması ciddi bir şekilde uyarılmış ve yasaklanmıştır. Müşriklik ise, ortak koşma anlamına gelir. Allah'a ortak koşan kişiyi ifade eder. Ortaklık أَشْرَاق - شَرِكْ anlamına gelen kelime, riya, nifak, Allah'tan başkasına edilen yemin ve bir şeyi uğursuz sayma gibi anlamları bulunur. ⁵¹ Terim olarak; Allah'a, ilah, rab, ma'bud oluşunda, sıfat ve fiillerinde eşi ve ortağı bulunduğunu kabul eden kimseye denir.

Dinî anlamda şirk, Allah'ın Rubûbiyyet, (sıfat ve fiillerinde eşi ve ortağı olduğunu kabul edip) Ulûhiyyet, O'ndan başkasına ibadet etmektir. Başka bir deyişle müşrik, Allahâ ait rubûbiyyet ve ulûhiyyet niteliklerinden birini, birkaçını bir başkasına veren kimsedir. Bu da putlara, ağaçlara, hayvanlara, kabirlere, semavî cisimlere, tabiat kuvvetlerine, ruhanî varlıklara ve insanlara ulûhiyyet vererek tapınmak şeklinde meydana gelir. Bu işleri yapan kimselere müşrik/putperest denilir. **Şirk**, sadece Allah'a ortak koşmak, **Küfür**: küfür olduğu bilinen inançların kabulü, fiillerin işlenmesi ve sözlerin söylenmesi neticesinde meydana gelir. Küfür, şirkten daha umumi olup, şirki de içine alır. Bu manada her müşrik kâfirdir ama her kâfir, müşrik değildir. Örneğin, Mecusilikte olduğu gibi iki ilahın varlığını kabul etmek hem şirktir, hem de küfürdür. Hâlbuki ahret gününe inanmamak sadece

⁴⁰ İbnü'l-Kelbi, "Kitâbu'l-Esnâm" "Putlar Kitabı" s. 53-54.

⁴¹ JuliusWellhausen, "Reste Arabischen Heidentums", 2. Aufl. Berlin u. Leipzig, 1927; s. 42-43; İbnü'l-Kelbi, "Kitâbu'l-Esnâm" "Putlar Kitabı" s. 53.

⁴² İbnü'l-Kelbi, "Kitâbu'l-Esnâm" "Putlar Kitabı" s. 36-70.

⁴³ İbnü'l-Kelbi, "Kitâbu'l-Esnâm" "Putlar Kitabı" s. 53.

⁴⁴ İbnü'l-Kelbi, "Kitâbu'l-Esnâm" "Putlar Kitabı" s. 97-98; Usta, "İslam Öncesi Arap Mitolojisi", s. 157-171.

⁴⁵ Mehmet Mahfuz Söylemez, "Cahiliye Arap İnançında Putların Yeri" Milet ve Nihal, İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi, Cilt: 11 Sayı: 1, Ocak – Haziran 2014, s.16.

⁴⁶ Muhammed Süheyl Takkuş, "Târihu'l-Arab Kable'l-İslâm", Dâru'n-Nefâis, Beyrut, 2009, s. 243; Neşet Çağatay, "İslam Öncesi Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı", 3.baskı, Ankara, 1971, s.57; Usta, "İslam Öncesi Arap Mitolojisi", s.198-204.

⁴⁷ İbn Hişam, "es-Siretü'n-Nebeviyye" "İslam Tarihi Siret-i İbn Hişam", c. I, s. 125.

⁴⁸ İbnü'l-Kelbi, "Kitâbu'l-Esnâm" "Putlar Kitabı" s. 71-73.

⁴⁹ İbnü'l-Kelbi, "Kitâbu'l-Esnâm" "Putlar Kitabı" s. 68-69; İbn Hişam, "es-Siretü'n-Nebeviyye" "İslam Tarihi Siret-i İbn Hişam",c. I, s. 119.

⁵⁰ Derveze, "Kur'an'a Göre Hz. Muhammed (S.A.V)", s. 325.

⁵¹ Râğib el-İsfehânî, "el-Müfredât fi Ğaribi'l-Kur'an", Daru'l-Ma'rife Beyrut, 2015, s.362-363.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

küfürdür, şirk değildir. Genel anlamda Allah' a ortak koşarak sayısız ilahlara inanan Müslüman, Yahudi, Hristiyan, Sabii ve Mecusi olmayan, ilahi dini, Peygamber ve kitapları bulunmayan Arap putperestleri ve benzerlerine bu isim verilir. Hicaz' da belirli bir dini olmayan, bir takım putlara tapan Araplara Kur' an-ı Kerim' in Müşrik⁵² ismini verirken, İslam tarihi ile ilgili kaynaklar, putperest ismini vermişlerdir.⁵³

Kurân-ı Kerim'de Allah katında bir yakınlık elde etmek, yardıma muhtaç olmak ya da bu anlamda vasıta, aracı, anlamlarına gelen "Evliya"⁵⁴, Şefaatçılar⁵⁵ ve Şahitler⁵⁶" gibi kavramlar da geçmektedir.

"Ama onlar, Allah'ın yanısıra (hayali) şefaatçiler(e de kulluk yapmayı) tercih ederler. De ki: "Nasıl olur? Onların hiçbir şeye güçleri yetmese de ve akılları (hakikati) kavramıyor olsa da mı?"⁵⁷

Şirkin kapsamı ulûhiyyette, rubûbiyyette, yönelişte ve ayinlerde, Allah ile beraber Allah'ın dışında başka varlıkları kutsallaştırmak ve ortak koşturmak. "Allah'a ortak koşanlar diyecekler ki: «Allah dileseydi ne biz ortak koşardık, ne de atalarımız ortak koşardı, hiçbir şeyi de haram kılmazdık.»"⁵⁸"Allah'a ortak koşanlar, dediler ki: "Allah dileseydi ne biz, ne de atalarımız O'ndan başka hiçbir şeye tapmazdık, O'nun emri olmadan hiçbir şeyi de haram kılmazdık."⁵⁹

Bu anlama göre "Şirk" kavramının belli bir inanç biçimini ifade etmediği ortaya çıkmaktadır. Şirk kavramı genel bir kavramdır. Çeşitli inançları kapsayabilir. Birbirine karışmış ve biri diğerinin içine girmiş inançları da içerebilir. Bu inançları genel bir ilke birleştirmiş olabilir ki, o da Allah ile beraber Allah'ın dışındaki bir varlığa ortak koşturmak. İsterse bu "dışındaki varlık bir put olsun; bir melek, bir şeytan ya da tabiat güçlerinden bir güç olsun; isterse bu şirk koşma eylemi Ulûhiyyet, Rubûbiyyet, İbadet, Ayin ya da Şefaatçi kılma, yakınlık, ilişki kurma amacıyla kabul edilsin, fark etmez.⁶⁰ Mekkeli müşrikler sadece putları değil melekler ve cinleri de Allah'a ortak koşmuşlardır. Bu konuda ki ayetlerde ; "Bir de cinleri Allah'a birtakım ortaklar yaptılar. Oysa onları O yarattı. Bilgisizce Allah'a oğullar ve kızlar da uydurdular. O, onların niteledikleri şeylerden uzaktır, yücedir."⁶¹

Mekkeli müşriklerin yaşamında şirk bir yaşam tarzı olunca, yaşamın içinde her şeyi şirk ile algılamaya ve ilişkilendirmeye başlamışlardır. Tanrı kavramı ve inancı asıl anlamından koparılıp farklı anlamlar yüklenince bunun doğal sonucu olarak her şey şirk ile ilişkilendirilmeye ve anlamlandırılmaya başlanmıştır. Öyle ki kendi çocuklarını bile Allah'a şirk koşmuşlardır.⁶²

Bazı ayetlerde ise şirk, Allah'ı daha ulu bir Tanrı olarak kabul edip bununla beraber meleklerle birer şefaatçi olarak ibadet etmek, putları da bu meleklerin somut sembolleri biçiminde algılamak, bu iki inancı birbirine bağdaştırmak şeklinde tezahür eder.⁶³ Ayetlerde "ortaklar" hakkında bazılarında "Şürekâ"⁶⁴ (ortaklar) bazılarında "Endâd"⁶⁵ bazı ayetlerde "Âlihe"⁶⁶ (tanrılar -ilahlar), bazılarında

"Erbâb"⁶⁷ bazılarında "Şefaatçiler",⁶⁸ bazılarında da "Şahidler"⁶⁹ şeklinde geçmektedir.⁷⁰ Şürekâ,⁷¹ Erbâb⁷², Endâd⁷³, ve Âlihe⁷⁴ ifadeleri Rubûbiyyette Allah'a ortak olma ve ona benzeme

⁵² Nis'a 4/48, 116; En'am 6/19, 88.

⁵³ İbn Hişam, "es-Siretü'n-Nebeviyye" "İslam Tarihi Siret-i İbn Hişâm", c. I, s. 118-126; İbnü'l-Kelbi, "Kitâbu'l-Esnâm" "Putlar Kitabı" s. 30-105.

⁵⁴ İsrâ 17/111.

⁵⁵ Zümer 39/43; Bkz. En'am 6/50.

⁵⁶ En'am 6/150.

⁵⁷ Zümer 39/43.

⁵⁸ En'am 6/148.

⁵⁹ Nahl 16/35.

⁶⁰ İzzet Derveze, "Kur'an'a Göre Hz. Muhammed (S.A.V)" s. 325.

⁶¹ En'am 6/100. Bkz. Sebe 34/40-41.

⁶² A'râf 7/190.

⁶³ Yûnus 10/18-31; Zümer 39/3.

⁶⁴ En'am 6/100, 136.

⁶⁵ İbrâhîm 14/30.

⁶⁶ İsrâ 17/42; "De ki: "Eğer onların iddia ettiği gibi, Allah'la beraber (başka) ilâhlar olsaydı, o zaman o ilâhlar da Arş'ın sahibine ulaşmak için elbette bir yol ararlardı." Bkz. Enbiyâ 21/24.

⁶⁷ Yûsuf 12/39; "Ey zindan arkadaşlarım, ayrı ayrı bir sürü rabler mi hayırlıdır; yoksa her şeye hâkim olan bir tek Allah mı?"

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

anlamını içerir.⁷⁵ Arap müşriklerin, kendileri ile Allah arasında arabulucuları, şefaathçuları ve şürekâsı (ortakları) vardı. Bunların yanında Allah'ın dengi, benzeri ve asıl ortağı kabul edilen şürekâsı vardı. Müşrikler birinci çeşit şürekâsı, arabulucusu ve şefaathçısına "*Veliler, Şefaathçılar ve Şehidler*" adını veriyorlardı. Diğerlerine ise "*Ortaklar, Rabler, Nidler ve İlahlar*" adını veriyorlardı.⁷⁶

2.2 Kur'an-ı Kerim'in Müşriklerin İnançlarına Yönelik Eleştirel Yaklaşımı

Vahiy öncesi Arap toplumunda insanın Allah ile olan ilişkisinin kulluk boyutu ele alınırken, genellikle üzerinde durulan ve vurgulanan husus, putların aracı tanrılar olarak Allah'a yaklaştırması inancıdır. Allah varlık olarak, müşrikler tarafından yaratıcı, kudret, yücelik ve kudsiyet sahibi olarak inanılmakta ve bilinmektedir. Hanif dininin getirdiği inanç, Kâbe'nin taşıdığı misyon ve anlam, Allah düşüncesini sürekli akıllara getirmekte ve zihinlerde canlı tutmaktadır. Fakat bu tevhidi inancın canlı sembolleri ve şahitlerine rağmen, Hanif dini tahrif edilmiştir. Farklı dinlerden aldıkları (eklektik) inançlar, kendilerinin geliştirdiği çıkarıcı tanrı inancı ve dinden menfaat devşirme düşüncelerinden dolayı ortaya farklı bir tanrı ve din anlayışı çıkmıştır. Tevhidi Tanrı inancı yanında, yeni tanrılar ve araçlar ortaya çıkarmışlardır. Tanrının, Kâbe'nin ve Hanif dininin taşıdığı anlam ve inanç, geleneksel olarak bilinmekte fakat bilinçsel ve yaşantısal alanda yer almamaktadır.

" (Çoğu insana) olduğu gibi, şayet onlara da "Gökleri ve yeri yaratan, güneşi ve ayı (kendi koyduğu yasalara) tabi kulan kimdir?" diye soracak olursan, hiç tereddütsüz "Allah'tır!" derler. O halde zihinleri nasıl da tersyüz oluyor!"⁷⁷ "Ve hep olduğu gibi, şayet onlara da: "Gökten yağmuru boşaltıp ölü toprağa tekrar hayat veren kimdir?" diye sorarsan, hiç tereddüt etmeden, "Allah'tır!" derler. De ki: "(O halde) Hamd (yalnız) Allah'a mahsustur!" Fakat onların çoğu akıllarını kullanmazlar."⁷⁸

Vahiy, Müşriklerin taptığı putları akli düzlemde sorgulamıştır. Aracı varlıkların hiçbir şeyin sahibi olmadığını, her şeyin sahibinin Allah olduğunu vurgulamıştır.⁷⁹ Putların hiçbir şeyi yaratmadığını, aksine yaratılmış varlıklar olduğunu, putların ne kendilerine ve ne de başkalarına yardım etmediğini, aynı zamanda hiç bir çağrıya da cevap verecek güçleri olmadığını gerçeğini ortaya koymuştur.⁸⁰

Tanrı ve hanif dinine karşı bir sorumluluk hissedilmemekte ve yaşamın içine dâhil edilmemektedir. Müşriklerin Tanrı ve dini inanışları sadece adette kalmış, bir inanç olarak hayatın içinde bir değer olarak kabul görmemiştir. Tanrı, Kâbe ve din sadece bir olgu olarak kabul görmüş, aktif ve aksiyonel yaşamın öznesi olarak yaşama yansıtılmamış. Fakat hayatın gerçekleri ve zorlukları ile karşılaştıklarında başlarına felaket geldiğinde Allah'a yönelmişlerdir. Gerçekte Allah'tan başka yardım istenecek, sığınacak ve koruyup kollayacak kimse yoktur. "*Bir gemiye bindikleri zaman (ve kendilerini tehlikede gördükleri sırada) (işte o anda) içten bir inançla yalnız Allah'a yalvarıp yakarurlar; sağ salim karaya çıkar çıkmaz da bazı hayali güçleri (tekrar) O'na ortak koş(maya baş)arlar.*"⁸¹

Kur'an müşriklerin bu çıkarıcı, yanlış ve menfaate dayalı tanrı inancını eleştirerek, doğru tanrı tasavvurunu onlara ve tüm insanlığa hatırlatmıştır. Allah'a aracı kıldıkları, dua ettikleri, beklenti içinde

⁶⁸ Yûsuf 12/39.

⁶⁹ Bakara 2/23.

⁷⁰ Derveze, "Kur'an'a Göre Hz. Muhammed (S.A.V)", s. 327-328.

⁷¹ Yûnus 10/34-35; Rum 30/40.

⁷² Tevbe 9/31. "Onlar, Allah'dan başka bilgilerini ve rahiplerini de kendilerine Rab edindiler, Meryem oğlu Mesih'i de. Oysa onlar bir olan Allah'a ibadet etmekle emrolunmuşlardı. Allah'dan başka hiçbir ilâh yoktur. O, müşriklerin ortak koştuğu şeylerden de münezzehtir."

⁷³ Bakara 2/165; İbrahim 14/30

⁷⁴ İsrâ 17/42; Enbiyâ 21/22, 43.

⁷⁵ Derveze, "Kur'an'a Göre Hz. Muhammed (S.A.V)", s. 344.

⁷⁶ Derveze, "Kur'an'a Göre Hz. Muhammed (S.A.V)", s. 337.

⁷⁷ Ankebût 29/61.

⁷⁸ Ankebût 29/61; Bkz. Yunus 10/ 31-32; Mü'minûn 23/ 84-89; Zümer 39/38; Zuhuf 43/87.

⁷⁹ Yûnus 10/66.

⁸⁰ Arâf 7/191-193.

⁸¹ Ankebût 29/63.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

oldukları, fal okları baktıkları, yöneldikleri ve kurban kestikleri bu cansız ve basit varlıkların hiçbir niteliği ve özelliği olmadığını olgularla ortaya koymuştur.

"Peki kimdir, kendisine başvurduğunda darda kalmış olanın darına yetişen, kötülüğü gideren ve sizi yeryüzüne mirasçı kılan? Allah'la beraber başka bir tanrı, öyle mi? Aklınızda ne kadar az tutuyorsunuz (bütün bu gerçekleri)!"⁸²... İşte Rabbiniz Allah budur: mülk O'nundur; O'ndan başka yalvarıp durduklarınız ise bir hurma çekirdeğinin zarı kadar bile bir şeye sahip değillerdir!" "Onlara yalvarırsanız çağrınızı duymazlar; duyabilseler bile size cevap ver(e)mezler. Ve (üstelik) Kıyamet Günü onları Allah ile eş tutmanızı kabul etmezler. Hiç kimse her şeyi bilen kadar size (gerçeği) göstermez."⁸³

Müşrik Arap toplumunda Allah'a kulluk inancı yer almakta ancak, Allah'a ibadet ve iletişim kurmada putlar, "aracı tanrı" konumunda önemli bir yer teşkil etmektedir. Vahiy öncelikle olarak bu aracı olma inancını reddetmiş ve kabul etmemiştir. Bu inancı ciddi bir tenkide tabi tutmuştur. Allah varlık olarak her şeyi işitmekte, görmekte ve duymaktadır. Allah yüce, kutsal ve mükemmeldir. Kendisini ifade ederken her şeyi ile yetkin, yeterli olduğunu belirtmiş, hiçbir kişi veya aracıya ihtiyacı olmadığını vurgulamıştır. Allah'a ulaşmak için aracı kılmak Allah'a noksanlık ve eksiklik ifade etmektir. Bu yüzden Allah bunu kesinlikle reddetmiştir. "Eğer kullarım sana Benim hakkımda sorular sorarsa -(bilsinler ki) Ben çok yakınım; dua edenin yakarışlarına her zaman karşılık veririm; öyleyse onlar da Bana karşılık versinler ve Bana inansınlar ki doğru yolu bulabilsinler."⁸⁴

Vahyin ortaya koyduğu bilgi ve inanç düzleminde Allah'tan başka ilah yoktur. Kudsiyet ve yücelik sadece Allah'a Aittir. Allah dışında hiçbir varlık yüce ve kutsal değildir. İnsan varlıksal özellik olarak sınırlı ve sorumludur, olağanüstü nitelikleri olan bir varlık değildir, kutsallaştırılamaz. Her şeyi ile mükemmel olan ve olağanüstü nitelikleri olan sadece Allah'tır. "Allah O'dur ki O'ndan başka ilah yoktur. Mutlak Hâkim, Kutsal, Kurtuluşun Tek Kaynağı, İman Bağışlayan, Doğru ile Yanlışın Tek Belirleyicisi, Üstün, Eğriyi Düzeltip Doğruyu İhya Eden, Bütün İhtişamın Sahibi! Şanı yüce olan Allah, insanların ilahlık yakıştırdıkları her şeyden münezzehdir."⁸⁵

Allah varlığı ve rubûbiyeti gereği irade ve hükmünde hiçbir ortağı yoktur, dilediğini yapma, hüküm koyma ve karar almada ortağı yoktur. "O hükmünde kimseyi kendine ortak tutmaz!"⁸⁶

Dua, ibadet, yardım dileme, bağışlanma, yönelme, kulluk sadece Allah'a yapılır. Mekke müşrikleri Allah'ın Rab olma sıfatını kabul ediyorlardı fakat *ibadet, dua, beklenti, bir şey umma, sevgi, itaat* vs. gibi Yüce Allah'a ait nitelikleri tapındıkları ilahlara izafe ettikleri ve Allah'ın nezdinde birer şefaathçi olduklarına inandıkları için Allah'a eş koşmuş ve müşrik sıfatı ile nitelenmişlerdir.

"De ki: "Peki, yeryüzü ve orada var olanlar kimin, öyleyse? Biliyorsanız (hadi, söyleyin bana)!" "Allah'ın!" diye cevap vereceklerdir. De ki: "Peki, (Allah'ın birliğini, eşsiz, ortaksız olduğunu) kendiliğinizden hatırlamayacak mısınız artık?"⁸⁷ "Şanı yüce olan Allah, insanların ilahlık yakıştırdıkları her şeyden münezzehdir."⁸⁸

Allah rab olmayı sadece kendisine has kılmış, onun başkasına verilmesi ve izafe edilmesini kesin bir şekilde yasaklamıştır.⁸⁹ Varlık olarak sadece Allah rubûbiyet ve ulûhiyet sahibidir. Allah mükemmel varlık (Rubûbiyet) olduğu için kulluk (ubûdiyyet) yalnız ona yapılır. "Yalnız Sana kulluk eder; ve yalnız senden yardım dileriz."⁹⁰ "Hak olan çağrı (dua, **ibadet**) yalnızca O'na (olan)dır. Onların Allah'tan başka çağırdıkları ise, onlara hiçbir şeyle cevap veremezler. (Onların durumu) yalnızca, ağzına gelsin diye, iki avucunu suya uzatan (in boşuna bekleme) gibidir. Oysa ona gelmez.

⁸² Neml 27/62 Bkz. En'am 6/63-64.

⁸³ Fâtır 35/13-14.

⁸⁴ Bakara 2/186; Bkz. En'am 6/51; Kâf 50/16.

⁸⁵ Haşr 59/23.

⁸⁶ Kehf 18/26.

⁸⁷ el-Mü'minûn 23/84-85. Bkz. el-Mü'minûn 23/86-90; Lokmân 31/25.

⁸⁸ el-Haşr 59/23.

⁸⁹ Furat Akdemir, "Allah İnsan iletişiminin Mahiyeti Üzerine Bir Değerlendirme" Kelâm araştırmaları Dergisi, 20116, Cilt 14, Sayı.2, s. 529-532.

⁹⁰ Fatıha 1/5.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

İnkâr edenlerin duası, sapıklık içinde olmaktan başkası değildir.⁹¹ "Gerçekten Ben, Ben Allah'ım, Benden başka İlah yoktur; şu halde Bana ibadet et ve Beni zikretmek için dosdoğru namaz kıl."⁹²

Allah eşsiz, tek ve her şeyi ile mükemmeldir. Müşrik toplumda her ailenin kendine ait putu bulunmaktaydı. Bu putlardan onların çoğu menfaat devşirdiği için Allah'a yönelmek ve O'nun tek olmasını kabullenemiyorlardı. Bu müşriklerin çıkarlarına uygun bir tanrı inancı değildi. Aynı zamanda her ailenin veya her kabilenin kendi tanrısı vardı nasıl bunların ayrı ayrı ihtiyaçlarını giderecek ve dualarına karşılık verecekti. Bu yüzden tek tanrı inancına karşı çıkıyorlardı. *"İlahları bir tek ilâh mı yaptı? Gerçekten bu çok tuhaf bir şey!"⁹³*

Vahiy müşriklerin bu kuruntularının ve düşüncelerinin tutarsızlığını ortaya koymuş ve eleştirmiştir. Onlarda doğru bir tanrı tasavvuru oluşması için doğru ve sağlıklı bir tanrı tasavvuru ve öğretisi ortaya koymuştur. Kur'an, Allah'ın öncelikle tek ve eşsiz olduğunu vurgulamıştır. *"De ki: O, Allah birdir. Allah sameddir. O, doğurmamış ve doğmamıştır. Onun hiçbir dengi yoktur."⁹⁴*

Vahiy rab ve ilahın, insanların dualarını işittiği, gördüğü, bildiği, affettiği ve bağışladığı gerçeğini ortaya koymuştur. Rab ve ilah, kişilere, ailelere veya kabilelere özgü değildir. Allah, herkesin rab ve ilahıdır ve herkese kâfidir. *"Allah kuluna kâfi değil mi? Ama seni, O'ndan başka (kulluk yaptıkları hayali ilah)ları ile korkutuyorlar! Allah kimi saptırırsa artık onu yola getiren bulunmaz",⁹⁵*

Vahiy, dinin sadece Allah'a ait olduğunu onun dışında hiçbir varlığın, kişinin ve nesnenin dinde Allah'ın ortağı olamayacağını ifade etmiştir. *"İyi bilin ki, halis din yalnız Allah'ındır. O'nu bırakıp da başka dostlar edinenler, "Biz onlara sadece, bizi Allah'a daha çok yaklaştırsınlar diye ibadet ediyoruz" diyorlar. Şüphesiz Allah, ayrılığa düştükleri şeyler konusunda aralarında hüküm verecektir. Şüphesiz Allah, yalancı ve nankör olanları doğru yola iletmez."⁹⁶* Müşriklerin Allah'a eş koşmasını Allah kabul etmemiş ve yasaklamıştır. Çünkü bu anlayış, inanç, algı ve tanrı düşüncesini sıradanlaştırmakta ve değersiz kılmaktadır. Ayrıca insanın yüce ve kutsal ilişkisi büyük bir anlam ve değersel kayma oluşmaktadır. *"De ki: "Gelin, Allahın (gerçekten) neyi yasakladığını size anlatayım: Ondan başka şeylere asla ilahlık yakıştırmayın;"⁹⁷*

Vahiy, Allah ile insan arasında hiçbir aracı olmadığı gerçeğini ortaya koymuştur. Peygamberlerin de hiç bir şekilde Allah ile kulları arasında aracı ve vekil olmadığını, onların sadece tebliğ görevi ile görevlendirdiği belirtmiştir. Allah ile kulu arasında aracı olması veya birilerinin onun vekili olması inancı ve düşüncesi Allah'a hâle getirir. Böyle bir özelliği olan ilah olamaz, çünkü eksiktir. Fakat Allah her şeyi ile mükemmeldir. Kimseye ihtiyacı yoktur. *"Biz seni onların başına bir bekçi yapmadık. Sen onlara vekil (onlardan sorumlu) da değilsin."⁹⁸* Kur'an Allah'a şirk koşulmasını Yüce Allah'a karşı bir zulüm olarak ifade etmiştir. Çünkü böyle bir düşünce ve bilinç Allah'ı basit ve sıradanlaştırmakta, yücelik ve kutsiyetine hâle getirmektedir. *"Çünkü ortak koşmak elbette büyük bir zulümdür."⁹⁹*

Herhangi bir şeyi Allah'a ortak koşan yani Allah'tan başkasına tanrılık nitelikleri yükleyen kişi, Allah'ın hakkı olan tanrılığı başkasına vermiş, böylece haksızlık (zulüm) yapmış demektir; üstelik bu tutum, haksızlıkların en büyüğüdür. Bu sebeple âyette *"O'na ortak koşmak çok büyük bir haksızlıktır"* buyrulmuştur.¹⁰⁰ Çünkü şirk, bütün nimetlerin kendisinden geldiği zât ile hiçbir şekilde hiçbir nimeti bulunmayanları birbirine eşit kılmaktır.¹⁰¹ Mabudluğu başkasına vermektir.¹⁰² Vahiy

⁹¹ Rad 13/14.

⁹² Tâhâ 20/14.

⁹³ Sâd 38/5.

⁹⁴ İhlâs 111/1-4.

⁹⁵ Zümer 39/36.

⁹⁶ Zümer 39/3; Bkz. Mü'min 40/14.

⁹⁷ En'am 6/151

⁹⁸ En'am 6/107; Bkz. Hud 11/12; Maide 5/99.

⁹⁹ Lokmân 30/13.

¹⁰⁰ Kur'an Yolu Tefsiri Cilt: 4 Sayfa: 336-337

¹⁰¹ Said Havva, "el-Esâs fi't-Tefsîr", çev. M. Beşir Eryarsoy, Şamil Yay. İst.1992, c.11, s. 263.

¹⁰² Elmalılı M. Hamdi Yazır, "Hak Dinî Kur'an Dili", İst. tsz.Lokman 31/13. s. 272.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

putları tanrılaştırmanın ve aracı kılmanın yanlışlığını müşriklerin anlayacağı somut ve mantıksal bağlamda örneklendirerek sistematize etmiştir.¹⁰³

Vahiy ortaya koyduğu tüm tarihi, nakli, mantiki ve akli deliller ile şirk inancını tartışmış ve yanlışlığını ortaya koymuştur. Vahiy, şirkin Allah'a yönelik büyük bir haksızlık ve zulüm olduğunu belirtmiştir. Aynı zamanda bu inanç insanın kendisine yönelik büyük bir değersizleştirme olduğu gerçektir. Her türlü şirk ve kutsallaştırma, insanın kendisini aldatma ve kendisini inandırdığı boş bir yalandır. Çünkü şirk insanı düşünsel ve inanç bağlamında, saçma ve mantıksız kılmaktadır. Bu yüzden Allah her türlü şirkin büyük bir günah olduğunu ve affedilmez bir anlayış olduğunu ifade etmiştir.¹⁰⁴ Tüm bunlardan dolayı da Allah şirk bağlamında yapılan amelleri de bağışlamayacağını vurgulamıştır.¹⁰⁵

3. Yahudilik ve Hristiyanlık

Kur'an'ın formel ahkâmı, Yahudi, Hristiyan ve Arap kısacası Sami kültüre ait tasavvur ve teamüllerden bağımsız değildir. Kur'an ahkâmının içinde teşekkül ettiği Kuzey Arapları, Hicaz halkı diğer bölgelerle ekonomik ilişkilerinden dolayı dini düşünce ve inanışları yabancı medeniyet tesirlerinden kopuk olmamıştır.¹⁰⁶ Mekke din ve ticaret merkezi olduğu için buraya gelen farklı milletlere ait kişiler, kendi inanç, örf, adet ve geleneklerini de getirmişlerdir. Diğer medeniyetlere nazaran Arapların tasavvur ve teamüllerinde Yahudilik en önemli etkiye sahiptir. Araplar, Medine ve Hayber kanalıyla Yahudi kültüründen etkilenirken Mekke de Suriye ve Habeşistan ticaret vasıtalarıyla Hristiyan ve İran tesirlerinin etkisinde kalmıştır.¹⁰⁷

Yesrib, Hayber, Teyma, Vadi'l-Kura, Fedek, Taif, Eyle ve Makna gibi şehirler yanında Güneyde Yemen ve Umman'a yerleşmişlerdir. Yahudiler Araplarla karışık yaşayarak, ticaret, sanat, ziraat, kuyumculuk, demircilik, silah vb. çeşitli mesleklerle uğraşmışlar, bazı sanat ve meslekleri tasallutlarına almışlardır.¹⁰⁸

Yahudilik, Arap yarımadasına nüfuzu bakımından en eski ve etkisi bakımından da en önemli bir dindir. Yesrib Yahudileri bedevi Araplara göre daha medeni ve aydın olduklarından İsrail'e ait pek çok ritüel ve gelenek, Tevrat'a dayanan pek çok rivayet ve hurafe Araplar arasında yayılmıştır.¹⁰⁹ Yahudiler, Tevrat'ın bazı öğretilerini ve Tevrat'la bağlantılı ustûreleri Arap yarımadasında yaymışlardır. Hatta cahiliye devrinde Ensar'ın ilim, kültür ve medeniyette Yahudileri kendilerinden üstün saymalarından dolayı, işlerinin pek çoğunda Yahudilere uydukları kaydedilmiştir.¹¹⁰ Kur'an'ın hitabı ise bu kültürlerden bağımsız değildir. Küçük farklılıklarla onun hitabında bu kültürün unsurlarına rastlanılır.¹¹¹

Yahudi ve Hristiyan dinlerinin tarihi süreçte asıllarının değişime uğratıldığı, dini hükümlerinin kaldırıldığı ve değerlerinin büyük anlam kaymasını uğratıldığı tarihi bir gerçektir. Her ilahi dinde olduğu gibi Yahudi ve Hristiyanlıkta da dinin özünün değiştirilmesi kendi inananları tarafından yapılmıştır.

Yahudiler ve Hristiyanlar ellerinde ilahi kitapları olduğu halde dini değerleri tahrip etmiş ve değişime uğratmışlardır. Kavramlar ve değerler üzerinden yapılan tahrip dinin özünün yozlaştırmıştır. Bu anlayış onları şirke götürmüş ve onların müşrik olmalarına engel olmamıştır. Kur'an, Hz. İsa'nın tanrılaştırılması üzerinden bu inancı eleştirmiş ve yersizliğini ortaya koymuştur. Hz. İsa bir insandır, varlık kategorisi olarak ona başka bir anlam, değer ve olağanüstü nitelikler verilemez gerçeğini hatırlatmıştır. *"Meryem oğlu İsa Mesih sadece bir peygamberdir. Ondan önce de birçok peygamber gelip geçmiştir. Annesi de özü- sözü doğru bir kadındı. Her ikisi de (öbür insanlar gibi) yemek*

¹⁰³ Rûm 30/28.

¹⁰⁴ Nisâ 4/48, 116

¹⁰⁵ En'âm 6/19, 88.

¹⁰⁶ Cevat Bohoner, *"İslam Öncesi Cahiliyye ve Dinimizde Din Gerçeği"*, (Trc. Hasan Çiftçi-Nimet Yıldırım), İhtar Yay., Erzurum tsz.. s. 21.

¹⁰⁷ W. Montgomery Watt, *"İslam Nedir"*, (Trc. Elif Rıza), Birleşik Yay., 2. Bsk., İstanbul 1993, s. 14.

¹⁰⁸ M. Şemseddin Günaltay, *"İslam Öncesi Arap Tarihi"*, (Sad. M. Mahfuz Söylemez), Ankara Okulu Yay., Ankara 2006, s. 252-255;

¹⁰⁹ Günaltay, *"İslam Öncesi Araplar ve Dinleri"*, s. 86, 89.

¹¹⁰ Bakara 2/278.

¹¹¹ Emrah Dindi, *"Kur'an'da İslam Öncesi Kültürün İzleri"* İst.Üniv. Sos. Bil. Ens., 2014, s.74

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

yerlerdi. Bak biz onlara ayetlerimizi nasıl açık açık anlatıyoruz ve sonra bak onlar bu ayetleri nerelerinden çarpıtıyorlar!"¹¹²

Ayetler Hz. İsa'yı konu ederken Meryem oğlu İsa Mesih diye hitap etmesi, aslında kinaye söz sanatı ile ince bir cevap vermektedir. Hz. İsa bir anneden doğmuş bir beşerdir. Allah, baba, anne, doğma¹¹³ vs. nitelenemez. Bu tür özellikler beşeri vasıflardır. Ayette ayrıca Meryem ve Hz. İsa'nın yemek yediğinin ifade edilmesi, beşeri özelliklerine dikkat çekmektedir.

Kur'an teslis inancını reddederken, Allah'ın tek ve eşsiz olduğunu vurgulamış, Metafor dil sanatını kullanarak geliştirilen teslis inancını sorgulamıştır. Kur'an teslis inancını Hz. İsa'nın tebliğ etmediğini, Hz. İsa'nın kendi ikrarı ile ortaya koymuştur. Böylece bu inancı mantıksal tüm boyutu ile reddetmiştir.

"Ve işte o zaman Allah, "Ey İsa, ey Meryem oğlu!" dedi, "Sen insanlara, 'Allahtan başka tanrılar olarak bana ve anneme kulluk edin dedin mi?" (İsa) cevap verdi: "Sen yücelikte sonsuzsun! (Söylemeye) hakkım olmayan bir şeyi hiç söyleyebilir miyim? Bunu söylemiş olsaydım sen muhakkak bilirdin! Sen benim içimdeki her şeyi bilirsin, halbuki ben Senin Zatında olanı bilmem. Şüphe yok ki, yaratılmış varlıkların idrakini aşan her şeyi tam bilen yalnız Sensin."¹¹⁴

Yahudiler ve Hristiyanlar tanrının varlığı üzerinde yapmış oldukları tahrif, dinin farklı alanlarına da sirayet etmiştir. Tanrıyı beşer boyutuna indirgeyip beşeri boyutu ile niteleyince peygamberlerini de kutsallaştırıp Allah ortak koşmuşlardır. Bu inanç ve düşünce yeni yozlaşmaların önünü açmış ve daha ileri giderek din adamlarını da Allah'a ortak koşmuşlardır.¹¹⁵ **"Hahamlarını ve papazlarını, Allah ile kendi aralarında aracı rabler edindiler. Meryem oğlu Mesih'i de öyle, Oysa onlara verilen emir, sadece tek bir ilaha kul olmaları idi. Ondan başka ilah yoktur. Allah, onların şirk koştuklarından uzaktır."**¹¹⁶

Kur'an, Yahudi ve Hristiyanları sağlıklı ve mantiki bir düzlemde doğru bir bilgiye davet ederek, doğru bir din ve tanrı inancına davet etmiştir.¹¹⁷ Yahudi ve Hristiyanların içinde buldukları düşünce ve inancın çok büyük bir yanlış ve küfür olduğunu ifade etmiştir.¹¹⁸ Allah'ın tek eşsiz oluşu (tevhit) Vahyin temel öğretisidir. Kur'an sağlıklı bir dinin temelini tevhide dayandığını vurgulamıştır. Allah'a ortak koşmak affedilmeyen en büyük insani günahdır. Kur'an Allah dışında peygamberler dâhil hiçbir varlığın kutsal ve yüce olmadığını, tanrısal özellikler taşımadığını belirtmiştir. Hz. İsa bir beşerdir ve Allah'ın elçisidir. Allah bir olduğuna, doğurmadığına ve dolayısıyla oğlu olmadığına göre, Kur'an açısından inkarnasyondan¹¹⁹ söz etmek mümkün değildir. İnkarnasyondan söz edebilmek için, mutlaka Allah'a ezelde O'nunla ilahlığı paylaşan, O'un gibi ilah olan bir oğul isnad etmemiz gerekir.¹²⁰

4. Hanifler

Kur'an'da "Hanif" ve "Hanifler" kavramının geçtiği bir dizi ayet vardır. Bu ayetlerin bir kısmı Mekki, bir kısmı Medeni'dir. Bir kısmı İbrahim bir kısmı Peygamber'in çağrıda bulunduğu dini nitelikle ilgilidir. Bir kısmı ise geneldir. Hepsisi de "Tevhid" ve "Muvahhidler" anlamını taşıyor.¹²¹ "Onlar: "Yahudi ve Hristiyan olun ki doğru yolu bulasınız" derler. De ki: "Hayır, (bizimki) batıl olan her şeyden yüz çeviren ve Allah'tan başkasına ilahlık yakıştıranlardan olmayan İbrahim'in inanç sistemi(dır)."¹²² "Sonra da sana: «Hakperest (hanif) olarak İbrahim'in dinine tabi ol! O, hiçbir zaman Allah'a ortak koşanlardan olmadı.» diye vahyettik."¹²³

¹¹² Maide 5/75.

¹¹³ İhlâs 112/1-4.

¹¹⁴ Maide 5/116; Bkz. Maide 5/117.

¹¹⁵ Tevbe 9/39.

¹¹⁶ Tevbe 9/31.

¹¹⁷ *Âl-i İmrân* 3/64.

¹¹⁸ Maide 5/72. Bkz. Maide 5/17, 73

¹¹⁹ "İnkarnasyon" kelimesi doğum yoluyla "bedenleşme" demektir. (Aynı kökten gelen "reenkarnasyon" ise yine doğum yoluyla "tekrardan-bedenleşme" demektir. İkisinde de var olan ruhsal bir varlığın bir bedene girmesi dile getirilir. İnkarnasyonda ilk ve son olan bir beden söz konusudur. Reenkarnasyonda ise daha önce yaşamış bir ruhun ikinci, üçüncü ve çokça bedenlere girmesi düşüncesidir.

¹²⁰ Salih Akdemir, "Kitab-ı Mukades ve Kur'an-ı Kerim'e Göre Hz. İsa" Kuramer Yay. 2. Baskı, İst.2017, s. 183.

¹²¹ İzzet Derveze, "Kur'an'a Göre Hz. Muhammed (S.A.V)" Çev. Mehmet Yolcu, Düşün Yay. İst.2012, s. 431.

¹²² Bakara 2/135

¹²³ Nahl 16/123. Bkz. Al-i İmrân 3/67-68; En'am, 6/161; Yunus 10/104-105.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

Hicaz Araplarının ya da onların aydın olanlarının anlayışlarına göre, İbrahim'in diniparlık bir tablo oluşturuyordu. Onlar bu dini tertemiz, dupduru olarak kabul ediyorlardı. Onların anlayışlarına göre bu dine, Yahudilik ve Hristiyanlığa bulaşan şaibeler, sapmalar, ayrılıklar ve cedelleşmelerin hiçbiri bulaşmamıştı.¹²⁴

Bu arada, Hz. Muhammed'in peygamberliğinden önce, Zeyd b. Amr b. Nüfeyl, Varaka b. Nevfel b. Esed b. Abdiluzza, Osman b. el-Huveyris b. Esed b. Abdiluzza, Ubeydullah b. Cahş b. Riab gibi putları terk eden bazı Mekkeliler de bulunmaktadır. Hatta bunlardan Zeyd b. Amr b. Nüfeyl, putları kötileyip onlardan uzak duran ilk kişi olmuştur ve peygamberlik gelmeden önce bir gün Hz. Muhammed, yanında Zeyd b. Hârise ile birlikte Zeyd b. Amr'ın bulunduğu bir tepeye uğramış ve genç Muhammed, yanında putlara kesilmiş kurban etinden hazırlanmış olan azığından Zeyd b. Amr'a sunmak istemiştir. Bu azığın etinin, putlara kesilen kurban etinden olduğunu öğrenen Zeyd b. Amr, o azıktan yemeyi reddetmiş ve genç Muhammed'e, putlara kesilen kurbanların etlerinden yemediğini açıklamıştır. Bu olaydan sonra da genç Muhammed, hiçbir puta dokunmamış ve onlar için kesilen kurbanların etlerinden yememiştir.¹²⁵

5. Vahyin Yanlış Tanrı Tasavvurlarına karşı Ortaya Koyduğu Allah Tasavvuru
Kur'an'ın en temel öğretilerinden biri tevhid ve onun ilkeleridir. Tevhid olmadan Allah doğru bir şekilde anlaşılabilir. Tevhid, Allah'a ait bir niteliği sadece Allah'a vermek, O'na hiçbir şeyi eş koşmamaktır. Şirk ve tevhid birbirinin zıddıdır. Birinin ifade edildiği yerde diğeri doğrudan kalker. Allah'tan başkasına dua, yöneliş, itaat ve ibadet şirkdir. Bunun elçi, insan, melek, din adamı, kutsal ruh, havari, aziz olması fark etmez. Ubudiyetin ve yönelişin tek sahibi Allah'tır. Allah'tan başkasına kutsiyet atfetme, yönelme, yardım dileme, aracı kılma, ibadet etmek, kişinin kendisine tanrı ataması demektir.

Allah doğru ve sağlıklı anlaşılmadan, doğru bir din anlayışı da geliştirilemez. Bu yüzden Kur'an'ın ortaya koyduğu tanrı tasavvuru tevhid ve din için asıldır. Kur'an, göklerde ve yerde bütün otorite ve yetkilere malik olan ancak Allah'tır.¹²⁶ Yaratma O'na mahsustur, Bütün nimetler O'nun kudret elindedir. Göklerin ve yeryüzünün mülkü (hükümlerliği) kendisine ait olmalıdır.¹²⁷ Allah, her şey gücü yetendir.¹²⁸

O, kendisinden başka tanrı olmayan Allah'tır. (Hayatın) başında da sonunda da tüm gerçek övgüler yalnızca O'na yaraşır; nihai hüküm O'nundur; çünkü O'na döndürüleceksiniz.¹²⁹ Çocuk edinmemiştir. Mülkünde hiçbir ortağı da yoktur. O, her şeyi yaratmış ve yarattığı o şeyleri bir ölçüye göre takdir etmiştir.¹³⁰ Yerde ve gökte her şeye ölçü koyan O'dur. Tan yerini ağartan (dır O), geceyi sükûnet (in kaynağı) yapan ve güneş ile ayı tespit edilen yörüngelerinde hareket ettiren (Odur).¹³¹

Bütün işler sadece O'na aittir.¹³² Kuvvet ve çare O'nun hükmündedir. Göklerde ve yerde olan her şey ister istemez O'na itaat etmeye, emrine boyun eğmeye mecburdur. Yaratılışın sınırlarını nizamını idaresini O'ndan başkası bilmez. Hükmünde ortağı yoktur. Bu yüzden O'ndan başka ilah yoktur. Başkasını yapılan ibadetler geçersizdir. Gökte ve yerde olan tek tanrı Allah'tır. O yegâne hüküm ve hikmet sahibidir, her şeyi hakkıyla bilendir.¹³³ *"Allah'tan başka o yalvarıp yakardıklarınıza gelince - bunların kendileri yaratılmış varlıklar olduklarına göre, hiçbir şey yaratamazlar; Onlar, diri olmayan cansız varlıklardır! Ne zaman dirileceklerinin de şuuruna varamazlar. Sizin tanrınız Tek Tanrıdır; ne var ki, ahirete inanmayanların kalpleri bu (gerçeği), boş bir kibir yüzünden, kabule yanaşmıyor."*¹³⁴

¹²⁴ Derveze, "Kur'an'a Göre Hz. Muhammed (S.A.V)", s. 433.

¹²⁵ Muhammed İbn İshak, "Siyer-i İbn İshak", "Hz. Muhammed'in Hayatı" çev. M. Şafii Billik, Düşün Yay. İst. 2012, s.173.

¹²⁶ Mâide 5/118-120.

¹²⁷ Âl-İ İmrân 3/180.

¹²⁸ Âl-İ İmrân 3/189.

¹²⁹ Kasas 28/70

¹³⁰ Furkan 25/2.

¹³¹ En'am 6/196.

¹³² Ebûl-Alâ el-Mevdudî, "Kur'an'a Göre Dört Terim," Türk.: Osman Cilacı, İsmail Kaya, Beyan Yay. İst.1987; s.14-25.

¹³³ Zuhuruf 43/84.

¹³⁴ Nahl 16/20-22

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

Allah, (insanların) kalplerindeki her şeyi bilir.¹³⁵ Hayat bağışlayan ve ölüme hükmeden yalnız Allah'tır.¹³⁶ Allah, yaptığınızı her şeyi görür.¹³⁷ Allah, onların yaptıklarını görmektedir.¹³⁸ Allah, her şeye gücü yetendir.¹³⁹ Allah, gizli olan şeyleri de çok iyi bilmektedir.¹⁴⁰ Allah her şeye yeter ve O ne güzel vekildir!¹⁴¹ Allah, yüceliğinde ve lütfunda sınırsızdır.¹⁴²

6. Vahyin Allah Tasavvuru Konusunda Hz. Muhammed'i İnşası

Elçiler Yüce Allah tarafından insan arasından seçilmiş vahyin tebliğcileridir. Elçiler nitelikleri ile insana ait özellikler taşır. Varlık kategorisi ve niteliği açısından elçi ve insan eşittir. Vahyi tebliğ etme görevi dışında, vahye karşı sorumluluk açısından elçi ve insan arasında hiçbir fark yoktur. Elçiler ve insanlar Allah'a karşı sorumludurlar. Elçi ve insan'a, Yüce Allah'a ait hiç bir nitelik yüklenemez. Allah cc Rubûbiyyet ve Ulûhiyyet niteliklerinin sahibi Ma'bud'dur. Elçiler ve insanlar ise (abd) kuldur. Elçi ve insana Yüce Allah'ın Rubûbiyyet ve Ulûhiyyetine yönelik nitelikler yüklemek, zulüm, şirk ve günahdır. Kur'an Hz. Muhammed'e beşeri boyutunu hatırlatarak, Allah'a ortak koşmaması hususunda uyarılmıştır. "*De ki: Ben, yalnızca sizin gibi bir beşerim. (Şu var ki) bana, İlâh'ınızın, sadece bir İlâh olduğu vahyolunuyor. Artık her kim Rabbine kavuşmayı umuyorsa, iyi iş yapsın ve Rabbine ibadette hiçbir şeyi ortak koşmasın.*"¹⁴³ Hz. Muhammed kendiside sık sık beşer olduğunu tüm müslümanlara ve çevresine hatırlatmıştır. "*Bana vahiy indirilmeyen konularda, aranızda ben de ancak re'yim ile hüküm veriyorum.*"¹⁴⁴ "*Ben ancak bir insanım. Size dininizden bir şey emredersem onu alın. Ama kendi görüşümle bir şey emredersem, nihayet ben de bir insanım.*"¹⁴⁵

Bu aynı zamanda elçinin vahye muhâtab olduğu, sorumluluk taşıdığı ve hem de örneklik misyonu taşıdığına dikkat çekmiştir. Aynı zamanda inanan ya da inanmayan herkese karşı muhtemel kutsallaştırma ve yüceltme anlayışına dikkat çekmiştir. Elçi de vahye karşı sorumlu ve bunun yanı sıra elçilik misyonu gereği Allah'ın emir ve yasaklarını insanlara ulaştıran kullardır.¹⁴⁶ Vahiy özenle Allah-kul ayırımına dikkat çekmiştir.¹⁴⁷ Elçilerin insan olduğuna söz ve eylemlerinin insani olduğuna sıklıkla dikkat çekmiştir.¹⁴⁸ Peygamber ilâh değil, ilâhi buyrukları getiren elçilerdir.¹⁴⁹ Her dönemde inanmayanlar peygamberler için melek peygamber ve insanüstü varlık nitelemesi yapmışlardır.¹⁵⁰ Peygamberler bu nitelemelere kesin dille karşı gelmişlerdir. "*De ki: Kudret ve yüceliğinde sınırsız olan Rabbimdir! Ben ölümlü bir elçiden başka biri miyim ki?*"¹⁵¹

Vahiy Hz. Muhammed'e Allah'ın tek ve eşsiz olduğunu hatırlatarak, müşrik inancının ilahi yönden yanlış ve temelsiz olduğunu ortaya konmuştur. "*De ki: Ben sadece sizin gibi bir insanım, ancak bana ilâhınızın bir tek ilâh olduğu vahyediliyor.*"¹⁵² "*De ki (ey Muhammed): Ey insanlar, şüphesiz, ben Allahın hepinize gönderdiği bir elçiyim; O (Allah) ki, göklerin ve yerin egemenliği Ona aittir! Ondan başka tanrı yoktur; hayatı ve ölümü bahşeden Odur! Öyleyse artık inanın Allaha ve*

¹³⁵ Âl-i İmrân 3/154.

¹³⁶ Kaf 50/43; Nec 53/44; Hadid 57/2.

¹³⁷ Âl-i İmrân 3/156.

¹³⁸ Âl-i İmrân 3/163.

¹³⁹ Âl-i İmrân 3/165.

¹⁴⁰ Âl-i İmrân 3/167.

¹⁴¹ Âl-i İmrân 3/173.

¹⁴² Âl-i İmrân 3/174.

¹⁴³ Kehf 18/110.

¹⁴⁴ Ebû Dâvûd, Akziye 7, no: 3585.

¹⁴⁵ Müslim, Fedâil, 139-141; Ahmed, Müsned, I, 162; İbn Mâce, Ruhûn, 15, no: 2470-2471; Bkz. Akdemir, Fetânet Sıfatı Bağlamında Hz. peygamberin Örnekliliği, s. 115.

¹⁴⁶ el-Mâide 5/67; el-A'râf 7/79, 93; el-Ahzâb 33/39.

¹⁴⁷ el-Bakara 2/21; en-Nisâ 4/36; el-Hicr 15/99; Tâhâ 20/14; el-Enbiyâ 21/25,80; ez-Zümer 39/2,66; el-Hadid 57/27.

¹⁴⁸ el-Bakara 2/151; el-A'râf 7/158; el-Enbiyâ 21/45; el-Furkân 25/7; el-Ahzâb 33/21; el-Kalem 68/1-4.

¹⁴⁹ el-Mâide 5/67, 92, 99; el-A'râf 7/79, 93; en-Nahl 16/35, 82; el-Ahzâb 33/39; el-Ahkâf 46/23.

¹⁵⁰ el-İsrâ 17/90-93; el-Furkân 25/7, 8, 21, 22; el-Mü'minûn 23/24, 25; Fussilet 41/14.

¹⁵¹ el-İsrâ 17/93; el-Kehf 18/110; Fussilet 41/6.

¹⁵² el-Kehf 18/110; Fussilet 41/6.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

*Onun Elçisine! Okuması-yazması olmayan, Allaha ve Onun sözlerine inanan Haberciye. Ona uyun ki doğru yolu bulasınız!*¹⁵³

Vahiy ve Hz. Muhammed Müslümanlarda doğru bir Peygamber algısı için tutarlı, ölçülü beşer bir peygamber gerçeği ortaya koymuştur. Hz. Muhammed geçmişte Hıristiyanların düştüğü yanlışlığa Müslümanların düşmemesi için uyarılarda bulunmuştur. *"Hıristiyanların Meryem oğlu İsa'yı övmekte aşırı gittikleri gibi beni övmekte aşırı gitmeyin. Ben ancak Allah'ın kuluyum. Bana Alla'nın kulu ve Rasülü deyin."*¹⁵⁴

Din Allah'a aittir. Kur'an Hz. Muhammed'e, dini Allah'a has kılmasını defalarca hatırlatarak, şirk koşan müşrik topluma karşı bu duruşunu, söz ve davranışlarına yansıtmasını istemiştir.. *"De ki: Elbet ben, dini Allah'a has kılarak yalnız O'na kulluk etmekle emrolundum. Bir de, Allah'a teslim olanların önderi olmakla emrolundum."*¹⁵⁵ Peygamberler, beşer olmanın gereği olarak, Kur'an'ın hüküm koymadığı alanlarda ictihad ve yorumlarda bulunmuşlardır. Bu, onların şahsi görüş ve tasarruflarıdır. Bu tasarrufların vahiy olmadığını bizzat kendileri de vurgulamışlardır.¹⁵⁶

Elçiler Yüce Allah'ın kulu ve elçilerdir.¹⁵⁷ Allah, dinini tamamladığını¹⁵⁸, dini kendisine has kıldığını¹⁵⁹, Peygamber'in dini Allah'a has kılarak kulluk etmesini¹⁶⁰, Allah'ın vahiyine uymasını¹⁶¹, vahiy olmadan, Allah ve vahiy hakkında asla bir şey söyleyemeyeceğini¹⁶², sadece bir uyarıcı olduğunu¹⁶³, gaybı bilmediğini¹⁶⁴, belirtmektedir. Peygamberler, Allah tarafından insanlar arasından seçilmiş şahsiyetlerdir.¹⁶⁵ Allah, elçilerinden gönderdiği mesajları olduğu gibi insanlara bildirmesini istemiştir.¹⁶⁶ Bu, Kur'an'da pek çok defa vurgulanmıştır. *"Ey Peygamber! Rabbinden sana indirileni tebliğ et. Eğer bunu yapmazsan, O'nun verdiği peygamberlik görevini yerine getirmemiş olursun."*¹⁶⁷ *"Bilin ki Bizim Elçimizin görevi, mesajı apaçık tebliğ etmekten ibarettir."*¹⁶⁸ Vahiy, elçilerinde Allah'a karşı imtihan ve sorumluluk taşıdıklarını vurgulamıştır. *"Ve bu yüzden, kendilerine bir mesaj gönderilen herkesi, hiç şüphesiz, hesaba çekeceğiz. Ve yine hiç şüphesiz mesajla gönderilenleri de hesaba çekeceğiz."*¹⁶⁹

Allah'a ibadet etmede insan ve elçi eşittir. *"Biz yalnızca Sana ibadet eder ve yalnızca Senden yardım dileriz."*¹⁷⁰ *"De ki: "Bakın, benim namazım, (bütün) ibadetlerim, hayatım ve ölümüm (yalnızca) bütün âlemlerin Rabbi olan Allah içindir."*¹⁷¹ Elçiler ibadet etmede hiçbir şekilde ayrıcalığa sahip olmadığı gibi¹⁷² daha fazla sorumluluk ve yükümlülük üstlenmiştir.¹⁷³ *"Gecenin bir kısmında*

¹⁵³ el-A'râf 7/158.

¹⁵⁴ Buhari, *Enbiyâ*, 48.

¹⁵⁵ ez-Zümer 39/11, 12; bkz. Âl-i İmrân 3/83; ez-Zümer 39/14; el-Beyyine 98/5.

¹⁵⁶ Mâlik, *Muvatta*, 36 *Akdiye*, I, 719; Buhârî, *Şehâdât* 27, *Hiyel* 10, *Ahkâm* 20; Muslim, *Akziye* 4-5; Ebû Dâvûd, *Akziye* 7; Tirmizi, *Ahkâm*, 1339; Ahmed, *Müsned*, VI. 307, 320.

¹⁵⁷ "(Fakat çocuk:) "Bakın," dedi, "Allah'ın kuluyum ben. O bana ilahi mesaj bahsetti ve beni peygamber yaptı." *Meryem* 19/30. bkz. ez-Zümer 39/36

¹⁵⁸ el-Mâide 5/3.

¹⁵⁹ ez-Zümer 39/ 2, 11, 14.

¹⁶⁰ ez-Zümer 39/14.

¹⁶¹ el-En'âm 6/106; Yûnus 10/109.

¹⁶² Yûnus 10/16.

¹⁶³ el-Mâide 5/99; en-Nûr 24/ 54.

¹⁶⁴ el-En'âm 6/50.

¹⁶⁵ el- Kehf 18/110; en-Neml 27/59.

¹⁶⁶ el-Mâide 5/68; el-A'râf 7/79, 93.

¹⁶⁷ el-Mâide 5/67.

¹⁶⁸ el-Mâide 5/92 bkz. el-Mâide 5/99; el-A'râf 7/ 62, 68.

¹⁶⁹ el-A'râf,7/ 6 bkz. el-Enbiyâ 21/73.

¹⁷⁰ el-Fâtiha 1/5; el-Bakara 2/133; el-Mâide 5/72;

¹⁷¹ el-En'am 6/162; bkz. Yûnus 10/ 104; *"Gerçek şu ki, Allah Benim; Benden başka tanrı yok; o halde, (yalnız) Bana kulluk et; ve Beni anmak için namazda devamlılık ve dıyarlık göster!"* Tâhâ 20/14; *"Ben cinleri ve insanları, ancak bana kulluk etsinler diye yarattım."* ez-Zâriyât 51/ 56.

¹⁷² en-Neml 27/91; ez-Zümer 39/14;

¹⁷³ el-Cin 72/19; el-Müzzemmil 73/ 6; el-Enbiyâ 21/ 25; el-İnşirâh 94/ 7-8; *"Onları bizim emrimizle doğru yolu gösteren önderler yaptık ve kendilerine hayırlar işlemeyi, namazı dosdoğru kılmayı, zekâtı vermeyi vahyettik. Onlar sadece bize ibadet eden kimselerdi."* el-Enbiyâ 21/73.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

uyanarak, sana mahsus bir nafîle olmak üzere namaz kıl. (Böylece) Rabbinin, seni, övgüye değer bir makama göndereceği umulur."¹⁷⁴ De ki: "Ben, dini yalnızca O'na tahsis kılarak Allah'a ibadet etmekle emrolundum."¹⁷⁵ Yüce Allah, insana hitabında sadece kendisine ibadet etmesinin isterken¹⁷⁶, vahyin lisanı ile elçilerin insanlara tebliğinde kendilerine değil, sadece Allah'a ibadet etmelerini defalarca vurgulamıştır. "Göklerin ve yerin bilinmeyen, görülüp gizlenemeyen yüzü Allah'ın elindedir; ve var olan her şey (çıktığı kaynak olarak) hep O'na döndürülmektedir. Öyleyse, O'na kulluk et; O'na güven/O'na dayan; çünkü Rabbin yapıp ettiklerinizden asla habersiz değildir."¹⁷⁷ "Kuşkusuz Allah, benim de Rabbinim, sizin de Rabbinizdir; öyleyse (yalnız) O'na kulluk edin: Bu, dosdoğru bir yoldur."¹⁷⁸ Yüce yaratıcının, vahiy ile böyle bir vurguda bulunmasının temel nedeni, Ulûhiyyet, Rubûbiyyet ve kutsiyetin sadece Allah'a ait olduğu gerçeğidir. Elçi de Allah'a karşı kuldur ve sorumludur. Sadece Allah'a ibadet edilir ve sadece O'ndan yardım dlenir.¹⁷⁹

Elçilerin beşer oldukları, hata yaptıkları, günah işledikleri ve yanlışlığa düştüklerini Kur'an bildirmektedir.¹⁸⁰ Hz. Âdem ve eşinin yasak olan ağaca yaklaşması,¹⁸¹ Hz. Mûsâ'nın bir şahsa yumruk atarak öldürmesi,¹⁸² Hz. Yûnus kavmi tarafından ilgisiz karşılanınca öfkeyle görevini bırakıp, çekip gitmesi,¹⁸³ Hz. Dâvûd'un davacıyı dinleyip davalıyı dinlemeden davacı lehine karar vermesi¹⁸⁴ ve Rabbi tarafından uyarılması¹⁸⁵ Hz. Muhammed'in soru soran âmâ birine yüzünü somurtmasından dolayı ikaz edilmesi¹⁸⁶, olan gibi elçilere ait hata, kusur, yanlış ve yanlışlıklar Kur'an'da geçmektedir.¹⁸⁷

Vahiy, böyle bir anlayışa kapı açacak tüm düşünce ve inanç yapılarına karşı uyarıda bulunarak reddetmiştir. "Peki kimdir, kendisine başvurduğunda darda kalmış olanın darına yetişen, kötülüğü gideren ve sizi yeryüzüne mirasçı kılan? Allah'la beraber başka bir tanrı, öyle mi? Aklınızda ne kadar az tutuyorsunuz (bütün bu gerçekleri)!"¹⁸⁸

Yüce Allah Kur'an-ı Kerim'de çok sayıda kavramda kendi Ulûhiyyetini ortaya koymuş ve buna vurgu yapmıştır. Dua kavramında defalarca, sadece kendisine dua edilmesini istemiştir. "Ama Rabbiniz buyurur ki: "Bana dua edin, duanızı kabul edeyim! Bana kulluk etmeye tenezzül etmeyenler, mutlaka aşağılanmış olarak cehenneme gireceklerdir!"¹⁸⁹ Allah, elçilerine ve insanlara sadece kendisine dua etmelerini vahyetmiştir. Allah, Elçilerinin tebliğ davetinde de kendilerine değil Allah'a dua etmelerini ve O'ndan yardım dilemelerini, vahyin dili ile vurgulamıştır. "Sadece Ona bağlanarak Kendisine yalvarıp yakarmanızı (ister). Başlangıçta nasıl sizi yaratan Oysa, döneceğiniz kimse de Odur."¹⁹⁰

Kur'an-ı Kerimde Allah'a ve elçisine itaat edilmesi istenmiştir.¹⁹¹ Vahiy mutlak manada itaâtin Allah'a ait olduğunu vurgulamıştır.¹⁹² Peygamber'e itaâtin, sünnet veya hadise itaât değil,

¹⁷⁴ el-İsrâ 17/79, bkz. en-Nahl, 16/36).

¹⁷⁵ ez-Zümer 39/11.

¹⁷⁶ Tâhâ 20/14;

¹⁷⁷ Hûd 11/123.

¹⁷⁸ Âl-i İmrân 3/51. bkz. el-Bakara 2/21, en-Nisâ 4/36; el-Mâide 5/ 72,117; el-En'am 6/102; el-A'râf, 7/59, 65, 73, 85; Yûnus 10/3; Hûd 11/ 50,61, 83; en-Nahl 16/ 36; Meryem 19/ 36, 65; el-Enbiyâ 21/25,96; el-Hac 22/ 77; el-Mü'minûn 23/ 23,32; en-Neml 27/ 45; el-Ankebût 29/ 16,17,36,56

¹⁷⁹ Akdemir, "Allah İnsan İletişiminin Mahiyeti Üzerine Bir Değerlendirme" s.535.

¹⁸⁰ el-A'râf 7/19-25; Tâhâ 20/ 115-123; Yûsuf 12/ 42; el-Kasas 28/15-19; el-Enbiyâ 21/87-88; es-Sâffât 37/140; Sâd 38/21-26; Abese 80/1-12.

¹⁸¹ el-A'râf 7/19-25; Tâhâ 20/115-123.

¹⁸² el-Kasas 28/15-19.

¹⁸³ el-Enbiyâ 21/ 87-88. Bkz.. es-Sâffât 37/140.

¹⁸⁴ Sâd 38/21-26; Bkz.İslamoğlu, *Hayat Kitabı Kur'an Gereçleri Meâl Tefsir*, s. 902, dipnot 12-13; Muhammed Esed, *Kur'an Mesajı*, (7.baskı, İstanbul: İşaret Yay. 2009), s.1093-1094, dipnot 22.

¹⁸⁵ el-Enbiyâ 21/ 78-79; Sâd 38/24-25.

¹⁸⁶ Abese 80/1-12.

¹⁸⁷ Bakara 2/122; el-Enbiyâ 21/88; eş-Şu'ârâ 26/82; el-Kasas 28/16; Sâd 38/35.

¹⁸⁸ en-Neml 27/62. bkz. el-İsrâ 17/ 56-57; en-Nahl 16/ 19-21.

¹⁸⁹ el-Mü'min 40/ 60, bkz. el-A'râf 7/ 29, 55, 56, 110, 180; el-Mü'min 40/14,49,50,60,65.

¹⁹⁰ el-A'râf 7/ 29. bkz. el-A'râf 7/ 56,180; el-Mü'min 40/ 65.

¹⁹¹ Âl-i İmrân 3/ 32, 132; en-Nisâ 4/ 69.

¹⁹² en-Nisâ 4/80.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

peygamberin Allah'ın elçisi olması nedeniyle, Allah'a itaât olduğunu, sünnet ve hadisin bu itaât kavramı içine girmeyeceği, bizzat Hz. Peygamber dönemindeki uygulamalardan anlaşılmaktadır. Kur'an-ı Kerim'de elçilerin uyarıldığına dair çok sayıda ayet mevcuttur. Hz. Muhammed vahiy dışında sahabenin fikrine danışmış, bazen onlar tarafından da uyarılmış veya ona karşı da fikir ileri sürmüşlerdir.

Hz. Muhammed, Yüce Allah'ın Ulûhiyeti gereği, ibadet, dua, bağışlanma, af, kurban, tevekkül, istiğfar, yardım, sığınma, zikir, yönelme ve itaati sadece Allah'a yapmış ve insanları Allah'a yöneltmiştir. Bu dini esasların hiç birinde kendisine yönelik bir yönelme ve çağrı da bulunmamıştır. Kur'an'ın hitabı ile Hz. Muhammed insanları kendisine değil, sadece Allah'a kulluk etmelerini vurgulamıştır. *"Kuşkusuz Allah, benim de Rabbim, sizin de Rabbinizdir; öyleyse (yalnız) O'na kulluk edin: Bu, dosdoğru bir yoldur."*¹⁹³ (Ey Muhammed) de ki, *"Ben de ancak sizin gibi bir beşerim. Bana tanrınızın yalnızca Tek Tanrı olduğu vahyedilmiştir, öyleyse O'na yönelin ve O'ndan bağışlanma dileyin!" O'ndan başkasına ilahlık yakıştıranların vay haline!*¹⁹⁴ "De ki: *"Benim Rabbim (yalnızca) doğru olanın yapılmasını emretmiştir; ve (O sizden) kulluğunuzu göstermek üzere giriştiğiniz her türlü eylemde bütün varlığınızı ortaya koymanızı ve içten bir inançla yalnız ve sadece Ona bağlanarak Kendisine yalvarıp yakarmanızı (ister). Başlangıçta nasıl sizi yaratan Oysa, döneceğiniz kimse de Odur."*¹⁹⁵

Adiy b. Hâtim (83/ 702)'den gelen bir rivayette bir gün bir adam Rasulullah'ın huzurunda hutbe okudu. Hutbenin bir bölümünde *"Kim Allah ve Rasûlün itaat ederse o doğru yola yönelmiş olur. Kimde onlara isyan ederse gerçekten sapıtılmış olur"*, dedi. Bunun üzerine Allah Rasûlü : *"Sen ne kadar kötü hatipsin. Kim Allah ve Rasûlüne isyan ederse de"*,¹⁹⁶ diye onu uyardı. Buradaki hikmet onlara diyerek Allah ve Rasûlünü bir zamirde toplaması varlık kategorisi olarak yanlış olduğu gibi zihinler de yanlışla anlayışa yol açabilir. Dinleyici Allah Rasûlünü Allah'a eşit olduğunu sanar. Hz. Peygamber ümmetini bu tip söz ve davranışlardan şiddetle men etmiştir. Hz. Muhammed, müşriklerin düştüğü şirke yol açacak tüm yanlışlara hassasiyet göstermiş ve bunlara müsaade etmemiştir.

Hz. Mekke toplumunun içinde bulunduğu tüm şirk unsurlarının silinmesi ve tevhide anlayışın yerleşmesi için çevresinde yanlış söz ve eylemlerde bulunanları uyarmıştır. Kendisinin bir kul ve elçi olduğunu tanrısal hiçbir özellik taşımadığını kendisi ısrarla vurgulamıştır. Şöyle ki, bir gün ashabına teşehhüd duasını öğretirken içlerinden birisi, bu sıralamayı değiştirerek: *"Şehadet ederim ki, Muhammed O'nun resulü ve kuludur"* demişti. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s) derhal müdahale ederek: *"Ben Rasûl olmazdan evvelde kul idim. (Bu sebeple) Şehadet ederim ki, Muhammed O'nun kulu ve Rasûlüdür" de!*¹⁹⁷

Peygamber 'i beşerin güç yetiremeyeceği bir yücelikte olduğu düşüncesinde kapılanlar olmuştur. Mesela Hz. Aişe'nin (r.a.) anlattığı şu olay da bunu göstermektedir: Sahabeden birisi kapıda durarak Hz. Peygamber (s)'e: *"Ya Rasûlullah! Oruç tutma niyetinde olduğum halde cünüp olarak sabahlıyorum, ne yapmalıyım?" diye sordu. Hz. Peygamber (s): "Ben de oruç tutmak niyetinde olduğum halde cünüp olarak sabahlarım; sonra yıkanıp orucumu tutuyorum."* Buyurdu. Bunun üzerine sahabi: *"Ya Rasûlullah! Ama sen bizim gibi değilsin ki, Allah, senin geçmiş ve gelecek günahlarını affetmiştir."* deyince Hz. Peygamber (s) kızdı ve şöyle buyurdu: *"Allah'a yemin ederim ki, elbette Allah'tan en çok korkanınızın ve O'ndan neyle sakınacağını da en iyi bileninizin ben olacağımı umuyorum"* buyurdu.¹⁹⁸

¹⁹³ Âl-i İmrân, 3/5.

¹⁹⁴ Fussilet 41/6.

¹⁹⁵ A'râf 7/29.

¹⁹⁶ Müslim, "Kitabu'l-Cuma", Bâbu Tahfifu's-Salâti ve'l-Hutbe, II, 594.

¹⁹⁷ Abdurrazzâk, Musannef, II, 205 (hd.no: 3076).

¹⁹⁸ Müslim, Sıyâm, 79 (1,781).

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

Kur'an-ı Kerim, Yüce Allah'ın Ulûhiyyetine yönelik; istiğfar¹⁹⁹ (bağışlanma dileme), tevbe²⁰⁰, istikame²⁰¹ (yöneliş, dürüst olma), istiâne²⁰² (yardım dileme), inâbe²⁰³ (yönelme), tevekkül²⁰⁴, (güven) zikr²⁰⁵ (anma) istiğâse/istimdâd²⁰⁶ (yardım dilemek), istiâze²⁰⁷ (sığınmak, korunmak) gibi emirlerinde Hz. Muhammed'i inşa etmiş, u bilinçlendirmiş ve eğitmiştir. Hz Muhammed'de yaşamı boyunca söz ve davranışları ile bu dini esaslara özel itina göstermiş ve sadece Allah'a karşı bu ilkeleri yerine getirmiştir. Vahyin tebliğcisi ve muhatabı olan Hz. Muhammed bu dini esasları tebliğ etmiş ve toplumda yaşanması için hassasiyet göstermiştir.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Allah'ın özünde ve niteliklerinde bir, eşsiz, yüce, kutsal, her şeye gücü yeten, hayat veren, tüm kural ve ilkeleri belirleyen, mutlak irade ve güç sahibi, malik olan, çocuk sahibi olmayan, her şeyi bir ölçüye göre takdir eden, her şeyin sahibi, yaratılış sırlarının sahibi, hükmünde ortağı olmayan, hayat bağışlayan ve ölüme hükmeden, her şeyi gören, her şeye gücü yeten, gizli olan şeyleri de çok iyi bilen, her şeye yeten, yüceliğinde ve lütfunda sınırsız olan, kıdem ve bekâ sahibi, ancak Allah'tır.²⁰⁸

Bu nitelikleri ile Allah Rubûbiyet sahibi olan yüce varlıktır. Bu nitelikleri ile Rubûbiyet sahibi olan sadece Allah'tır. Rubûbiyyet niteliklerinden dolayı Yüce Allah insanlardan, meleklerden, cinlerden ve diğer canlı ve cansız nesnelere mahiyet, nitelik ve konum açısından farklıdır. Kur'an varlık kategorilerini ortaya koyarken Allah- insan düzleminde Ubûdiyyetin ilkelerini belirlemiştir. Allah Rubûbiyyet sahibi olduğu için Ulûhiyyet sahibidir ve bu yüzden Ubûdiyyet sadece O'na yapılır. Allah Ulûhiyyet sahibi olduğu için ibadet, kurban, kulluk, bağışlama, yardım, tevekkül, itaat, tövbe, yönelme, dua ve sığınılma sadece O'na yapılır.

Allah dışında hiçbir varlık Allah'a eş ve benzer değildir. Allah'a ait hiçbir nitelik ve özellik O'nun dışındaki varlıklara verilemez. Allah dışında herhangi bir elçiye, insana, meleğe, cine veya nesneye Allah'a ait bir özelliğin verilmesi günahdır, şirkir ve Allah'a yapılan en büyük zulümdür. Allah kendi varlığına yönelik yapılan tahrif ve tağyirden dolayı şirki kabullenmemiş ve affetmemiştir.

İnsanlık tarihi yüce vahyin insana seslenişi ve bu bağlamda müşrikler ile tevhid ehlinin mücadelesi şeklinde geçmiştir. Vahiy tüm hitaplarında tevhidi esas almış, bu bağlam da elçilerde tebliğlerinde, (söz ve eylemlerinde) tevhidi temel esas almalarını vurgulamıştır. Kur'an, özellikle tevhidi vurgulamış ve bu inancı emretmiştir. Şirk sadece putları kutsallaştırmak, aracı kılmak ve onlara tapınmak değildir. Kişinin yaşamı içinde Allah'ı gereği gibi bilmemek, inanmamak ve O'nun sevgisi yerine sevme ve bağlanma hususunda başka şeyleri benimsemek ve aracı kılmaktır. Bu anlamda put sadece kendisine tapılan ve aracı kılınan nesnelere değildir, İnsana, hayatın içinde Allah'ı unutturan ve O'nun yerine konan her şey şirkir. Şirk akıl, mantık, din ve bilim ile bağdaşmayan dogmatik, basit, anlamsız ve mantıksız bir düşünce, inanç ve yaşam biçimidir.

¹⁹⁹ 4/Nisâ 106; bkz. Hûd 11/ 3, 56,90; en-Nasr 111/ 3.

²⁰⁰ "(Ey Muhammed) de ki, "Ben de ancak sizin gibi bir beşerim. Bana tanrınızın yalnızca Tek Tanrı olduğu vahyedilmiştir, öyleyse O'na yönelin ve O'ndan bağışlanma dileyin!" O'ndan başkasına ilahlık yakıştıranların vay haline!" Fussilet 41/6.

²⁰¹ Fussilet 41/6.

²⁰² "Yalnız Sana kulluk eder; ve yalnız senden yardım dileriz." el-Fâtiha 5; el-Bakara 45,153; "...(ve) Musa kendi halkına: "Yardım için Allaha sığın ve (dar günde) sabırlı olun" dedi." el-Arâf 7/ 128.

²⁰³ "Öyleyse (yalnız) Rabbinize yönelin ve (ölümün ve yeniden dirilmenin) azabı başınıza gelmeden önce O'na teslim olun, sonra hiç kimse sizi koruyamaz." Ez-Zümer 39/ 54. bkz. Hûd 11/88, eş-Şurâ 42/10.

²⁰⁴ Zikr kavramında yaşamında Allah cc daima hatırlayarak, bilerek davranış esasatır. "...O halde kendi başlarına bırak onları ve yalnızca Allaha güven; zira hiç kimse Allah kadar güvene layık olamaz." en-Nisâ 4/81; bkz. Âl-i İmrân 3/ 159; el-Enfâl 8/ 61; Hûd 11/ 123.

²⁰⁵ "Ve sen, (ey Peygamber), gönül alçaltarak, korku ve duyarlılık içinde, sesini yükseltmeden sabah akşam Rabbinin an ve şakan umursamaz kimselerden olma." el-A'râf 7/205; bkz. Âl-i İmrân 3/41;

²⁰⁶ el-Enfâl 8/9.

²⁰⁷ el-A'râf 7/200; en-Nahl 16/98; el-Mü'minûn 23/97-98; el-Mü'min 40/56; Fussilet 41/36; el-Felak 113/1-5; en-Nâs 114/1-6.

²⁰⁸ Mâide 5/118-120.

**ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN
SEMPOZYUMU**

KAYNAKÇA

- Akdemir, Furat "*Fetânet Sıfatı Bağlamında Hz. peygamberin Örnekliği Meselesi*," Ank. Üni.Sos.Bil.Ens. Ankara 2014, Basılmamış Doktora Tezi, s. 115.
- Akdemir, Furat, "*Allah İnsan iletişiminin Mahiyeti Üzerine Bir Değerlendirme*" Kelâm araştırmaları Dergisi, 20116, Cilt 14, Sayı.2.
- Akdemir, Salih "*Kitab-ı Mukades ve Kur'an-ı Kerim'e Göre Hz. İsa*" Kuramer Yay. 2. Baskı, İst.2017.
- Abdulkaki, Muhammed Fuâd, "*Mu'cemu'l-Mufehres Mufehres li'l-Elfâzi'l-Kur'ani'l-Kerim*", 2. baskı, Kahire: Daru'l-Hadis, 1988.
- Abdurrazzâk, b.Hemmâm es-San'ânî, "*el-Musannef*," Nşr. Habîburrahman el-A'zamî, Beyrut: 1390- 92/1970-72.
- Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, Mısır: 1313/1895.
- Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail, "*el-Camiu's-Sahih*", İstanbul: 1996, 1981.
- Armstrong, Karen, , "*Tanrının Tarihi*", Ayraç yay., çev.: O. Özel, H. Koyukan, K. Emiroğlu, Ankara 1998.
- Aydın, Mahmut, "*Yahudi Bir Peygamberden Gentile Tanrıya: İsa'nun Tanrısallaştırılma Süreci*", *İslâmiyât Dergisi*, Ankara 2000, c. 3, sayı: 4.
- Başdemir, Hasan Yücel, "*Thomas Aquinas'ta Tanrı Tasavvuru*" *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. II, sayı: 3.
- Bohoner, Cevat, "*İslam Öncesi Cahiliye ve Dinimizde Din Gerçeği*", (Trc. Hasan Çiftçi-Nimet Yıldırım), İhtar Yay., Erzurum tsz.
- Brockelmann, Carl, "*İslâm Ulusları ve Devletler Tarihi*" trc. Neşet Çağatay, TDK Yay. 2. Baskı, Ankara 2002.
- el-Daly, Okasya, "*Kayıp Binyıl-İslam Dünyasında Hiyeroglifler ve Eski Mısır*", çev. Ü.Küçükislamoğlu, İthaki Yay., İst. 2013.
- Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahman, "*es- Sünen*", Neşâtâbâd- Faysalâbâd- Pakistan: 1404/1984.
- Ebû Davûd, Süleyman b. Eş'as es-Sicistani, "*es-Sünen*", İstanbul: 1981.
- Derveze, İzzet, "*Kur'an'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı II*" , Çev. Mehmet Yolcu, Düşün Yayıncılık, İst.2012.
- Dindi, Emrah, "*Kur'an'da İslam Öncesi Kültürün İzleri*" İst.Üniv. Sos.Bil.Ens.2014.
- ed-Dineveri, Ebu Hanife, "*el-Ahbâru't-Tivâl*" "*Eskilerin Haberleri*" Çev.Zekeriya Akman, H. Siyabend Aytemür, Ankara Okulu Yay. Ankara, 2017.
- Çağatay, Neşet "*İslam Öncesi Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*", 3.baskı, Ankara, 1971.
- Esed, Muhammed, "*Kur'an Mesajı*", 7.baskı, İstanbul: İşaret Yay. 2009.
- Ezrakî , Ebu'l-Velid Muhammed b. Abdullah b. Ahmed, "*Ahbaru Mekke ve Ma Cae fiha mine'l-Âsâr*", I-II, (tahk: Ruşti es-Salih), Beyrut 1965/1969.
- Günaltay, Şemsettin, "*İslam Öncesi Arap Tarihi*", (Sad. M. Mahfuz Söylemez), Ankara Okulu Yay., Ankara /1997/2006.
- Gündüz, Şinasi, "*Pavlus:Hiristiyanlığın Mimarı*", Ankara Okulu yay., Ankara 2001.
- Havva, Said, "*el-Esâs fi't-Tefsîr*", çev. M. Beşir Eryarsoy, Şamil Yay. İst..1992, c.11.
- İbn Hişam, Ebû Muhammed Abdülmelik, "*es-Siretü'n-Nebeviyye I-IV*" "*İslam Tarihi Siret-i İbn Hişam I-IV*" Tercüme Abdülvehhab Öztürk, Kahraman yay. İstanbul 2014.
- el-İsfehânî, Râğıb, "*el-Müfredât fi Ğâribi'l-Kur'an*", Daru'l-Ma'rifet Beyrut, 2015.
- İslamoğlu, Mustafa, "*Kur'an'ı Anlama Yöntemi*", Düşün Yayıncılık, I.Baskı, İst. 2014.
- Izutsu, Toshihiko, "*Kur'an'da Allah ve İnsan*", çev. Süleyman Ateş, Kevser Yayınları, Ank. Tsz.
- Kallek, Cengiz, "*Pazar*" mad., TDV İsl. Ansk., c.34, s.195.
- İbnü'l-Kelbi, "*Kitâbu'l-Esnâm*" "*Putlar Kitabı*" Türkçesi: Beyza Bilgin, Ankara Okulu Yay. Ankara 2017.
- "*Kur'an Yolu Tefsiri I-V*",(H. Karaman, M. Çağrıncı, İ.K.Dönmez, S.Gümüş) DİB Yay. Ankara 2007.
- Kurt, Abdurrahman, "*Sosya-Ekonomik ve Kültürel Yönden İslam Öncesi Mekke Toplumu*", Uludağ Üniv. İlahiyat Fakültesi, Cilt: 10, Sayı: 2, 2001.

**ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN
SEMPOZYUMU**

- İbn Mâce, Muhammed b. Yezid el-Kazvinî, "*es-Sünen*", thk. M. Fuad Abdulbakî, İstanbul: 1981.
Macit, Nadim "*Kuran ve Hadise Göre Şirk ve Müşrik Toplum*", Damla Matbaacılık, Konya, 1992.
- Malik b. Enes b. Amir, *el-Muvatta*, thk. M. Fuad Abdulbaki, İstanbul: 1981.
el-Mesudî, Ebû Huseyn Ali b. Ali, "*Murûcu'z-Zeheb ve Meâdinu'l-Cevher*" Beyrut, 2007.
el-Mevdufî , Ebûl-Alâ, "*Kur'an'a Göre Dört Terim*," Türk.: Osman Cilacı, İsmail Kaya, Beyan Yay. İst.1987.
- Müslim b. Haccâc b. Müslim el- Kuşeyrî en-Nişaburî, "*el-Cami'u'-Sahih*", thk. Muhammed Fuâd Abdulbakî, Beyrut:1956.
en-Neşşar, Ali Sami, "*İslam'da Felsefi Düşüncenin Doğuşu I*", Çev. Osman Tunç, İnsan Yay. İst.1999.
Sâbûnî, Nüreddin "*Kitâbü'l-Bidâye mine'l-Kifâye fi'l-Hidâye fî Usûli'd-Dîn*", Dâru'lMaârif, Mısır, 1969.
- İbn Sa'd, Muhammed, "*Kitabu't-Tabakâti'l-Kebîr*", Beyrut: H.1405-M.1985.
Sırma, İhsan Süreyya, "*İslam Öncesi Mekke Dönemi ve Hz. Muhammed*", Beyan yayınlan, İstanbul 2008.
- Söylemez, Mehmet Mahfuz, "*Cahiliye Arap İnançında Putların Yeri*" Milel ve Nihal, İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi, Cilt: 11 Sayı: 1, Ocak – Haziran 2014.
Şehristânî, "*el-Milel ve'n-Nihal*", çev. Mustafa Öz, Litera Yay. ist. 2015.
Takkuş, Muhammed Süheyl, "*Târihu'l-Arab Kable'l-İslâm*", Dâru'n-Nefâis, Beyrut, 2009.
Tirmizî, Muhammed bin İsâ, "*es-Sünen*", Mısır: 1937-1975.
Usta, İbrahim, "*İslam Öncesi Arap Mitolojisi*" Ankara Okulu Yay. Ankara 2015.
Watt, Montgomery, "*İslam Nedir*", (Trc. Elif Rıza), Birleşik Yay., 2. Bsk., İstanbul 1993
Weigall, Arthur, "*Hristiyanlığımızdaki Putperestlik*", Ozan yay., İstanbul 2002
Wellhausen, Julius, "*Reste Arabischen Heidentums*", 2. Aufl. Berlin u. Leipzig, 1927.
Yazır, Elmalılı M. Hamdi, "*Hak Dinî Kur'an Dili*", İst. tsz.Lokman 31/13. s. 272.
"*Yeni Ahit*", Kitabı Mukaddes Şirketi, İstanbul 1976.
İbn Zevkan, Salim, "*es-Sire*", Tercüme, Harun Yıdızı Ankara Okulu Yay. Ankara 2016.

**ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN
SEMPOZYUMU**

KUR'ÂNÎ DUALARDA İNSAN MODELİ

Mehmet Nurullah AKTAŞ¹

Özet

Milâdî 610 yılında Hz. Muhammed'e (s.a.v.) nâzil olmaya başlayan ve yaklaşık 23 yılda tamamlanan Kur'ân-ı Kerîm, insanların yaşamını anlamlı hale getiren bir hayat kitabıdır. Kur'ân'da farklı toplumlara peygamberler gönderildiği ve bunlara ittiba etmenin ehemmiyeti vurgulanmaktadır. Başta Hz. İbrahim ve Hz. Muhammed olmak üzere Kur'ân'da ismi geçen peygamberler, birer model olarak sunulmakta ve üsve-i hasene olarak tanımlanmaktadır. Zikrettiği kıssalarla da geçmişten ders çıkartmayı ve buna göre geleceği inşa etmeyi önceleyen Kur'ân, model insanda bulunması gereken nitelikleri beyan etmektedir.

Bu çalışmamızda, başta Peygamber kıssaları olmak üzere Kur'an'da zikredilen dualarda tasvir edilen insan modelinin vasıfları üzerinde durulacaktır. Farklı mevzuları gündemine alan dualara bir bütün olarak bakıldığında Kur'ân'ın öngördüğü model insanın önemli niteliklerini görmek mümkündür. Buna göre, Kur'ânî dualarda, Allah'ın birliğini vurgulayan, verilen nimetlere şükreden, öncekileri hayırla yâd eden, sonrakilere hoş sada bırakmayı arzulayan, helâl rızık peşinde koşan, şehrin güvenliğini önemseyen bir insan modeli tasvir edilmektedir. Yine zalimlerin şerrinden ve cehennem azabından Allah'a sığınan, yaptığı yanlışta ısrar etmeyip tövbe eden, ana-babaya hürmet eden, cennete girmeyi arzulayan bir neslin vasıfları aktarılmaktadır. Kezâ bu dualarda, ilim peşinde koşan, Müslümanca yaşamayı ve Müslümanca ölmeyi arzulayan, göz nuru olabilecek, erdemli bir neslin nitelikleri zikredilmektedir. Aktarılan bu ve benzeri konular, dualarda zikredilen model insanın niteliklerini anlamaya ışık tutmaktadır.

Kur'ân-ı Kerîm, insana verilen değerlerin yapılan dualarla orantılı olduğunu açıklamaktadır. Bu durumda Kur'ân'da geçen duaları ve söz konusu dualarda ele alınan nitelikleri etraflıca ele almanın zarureti ortaya çıkmaktadır. Bu da, insanî ve İslâmî değerlerin ciddi manada zarar gördüğü günümüz dünyasında Kur'ân'da tasviri yapılan insan modelinin temel niteliklerini tespit etmeye ve İslâm'ın bu konudaki söylemini anlamaya katkı sunacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Dua, Kur'ân Duaları, Kıssa, Üsve-i Hasene, Model İnsan, İnsan Modeli.*

HUMAN MODEL IN THE QUR'ANIC PRAYERS

Abstract

The Holy Qur'an, which began to be revealed to Muhammad (S.A.V.) in 610 b.c. and completed in about 23 years, is a book of life that makes people's life meaningful. The importance of sending prophets to different societies and complicating them are emphasized in the Qur'an. The prophets, particularly Abraham and Muhammad, whose names are mentioned in the Qur'an are presented as models and are described as the usvah hasanah. The Qur'an, which emphasizes the importance of taking lessons from the past and constructing the future according to it, declares the qualities that must be found in the model man.

In this study, it will be focused on the qualities of the human model depicted in the prayers and especially the parables of the Prophets which are mentioned in the Qur'an. It is possible to see the important qualities of the model person foreseen by the Qur'an, while looking at the prayers as a whole, which take different positions into their agenda. According to this, a human model which emphasizes the unity of God, who praises the blessings given, who honors those who were before, who desires to leave the latter pleasant, who pursues a halal sustenance and cares about the security of the city is depicted in the Quranic prayers. And also, the characteristics of a generation are transmitted, who takes refuge in Allah against the evils of cruels and the punishment of hell, who does not insist on his wrongdoing and repents who respects his parents and who desires to enter into heaven.

In these prayers, the qualities of a virtuous generation is mentioned, who pursues science, desires to live and die Muslimly. These and similar issues enlightens to understand the qualities of the model person mentioned in the prayers. The Qur'an explains that the value given to man is proportional to the

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Batman Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Tefsir ABD, e-mail: m.nurullahaktas@hotmail.com.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

prayers to be made. In this case, the necessity is emerged to take an exhaustive look on the prayers included by the Qur'an and the qualities discussed in these prayers. This will contribute to the determination of the basic qualities of the human model depicted in the Qur'an and to the understanding of discourse of Islam in this subject in today's world, where human and Islamic values are severely damaged.

Keywords: *Prayer, Qur'anic Prayers, Kıssah, Usvah Hasanah, Model Human, Human Model.*

1. Giriş

Rahmet, hidâyet ve furkân gibi isimlerle kendisini tanıtan Kur'ân-ı Kerîm, nâzil olduğu ortamda ve vahye tanıklık eden coğrafyada insanlara kaybolan İslâmî ve insanî değerleri hatırlatmaktadır. İnsanların hayatını anlamlı hale getiren ve bir hayat kitabı olduğunu ispat eden Kur'ân, Hz. Peygamber'i (s.a.v.) "beşîr" ve "nezîr" dengesi çerçevesinde insan modeli olarak tanıtmaktadır. "Ona itaat ederseniz doğru yolu bulursunuz."²

Kur'ân'da farklı toplumlara peygamberler gönderildiği hususu ve bunlara ittiba etmenin ehemmiyeti vurgulanmaktadır. Gönderilen bu peygamberler, herhangi bir dünyevi beklenti içerisinde olmadan ve çıkar amacı gütmeyen toplumun elinden tutan örnek insanlardır. Hz. İbrahim (a.s.) ve Hz. Muhammed (s.a.v.) başta olmak üzere Kur'ân'da ismi geçen peygamberler, birer model olarak sunulmakta ve üsve-i hasene olarak tanımlanmaktadır. Zikrettiği kıssalarla da geçmişten ders çıkartmayı ve buna göre geleceği inşa etmeyi önceleyen Kur'ân, model insanda bulunması gereken nitelikleri beyan etmektedir.

Kur'ân dualarında nitelikleri belirtilen insan modelini anlayabilmek için Hz. Peygamberin gönderildiği dönemi kısaca irdelenmek gerekir. Zira var olandan hareketle yeni oluşturulmak istenen insan modelini anlamaya çalışmak meselenin anlaşılmasına katkı sunacaktır. Buna göre Hz. Peygamber, tebliğe başladığı dönemde kabile kimliği Arab'ın her şeyiydi, varlık nedeniydi. Bireyin kabile kimliği olmadan yaşaması mümkün değildi. Dolayısıyla kabile, sadece akrabalığı ifade eden bir kavram değil, Arapların sosyal, dinî, siyasî, hukukî, ekonomik ve kültürel ilişkilerini belirleyen bir kurumdur. Bu kurum, kendi içinde bir düzene sahipmiş gibi görünürken basit çıkar çatışmaları ya da ihtilaflar, sürekli kavga ve çatışmalar doğurabilmektedir.³

Hız. Peygamber, tebliğe başladığında Arapların her şeyi olan kabile kimliği yerine doğrudan doğruya insana vurgu yapan bir dil kullanmıştır. Erkan b. Ebi'l-Erkam'ın evinde Müslümanlarla bir araya gelerek onlara bu kimliği kazandırmaya çalışmıştır. Benzer şekilde Allah Resûlü, Mekke döneminde yüzden fazla Müslümanı, Müslüman kimliğiyle Habeşistan'a göndermiştir. Keza Müslümanlar Medine'ye kendi ailelerinden baskı göreyerek ve kavimleri tarafından dışlanarak hicret etmiştir. Müslüman kimliğiyle Medine'ye hicret eden Muhacirler, orada bu kimlikleriyle itibar görmüşlerdir.⁴ Hız. Peygamber'in inşa ettiği Medine toplumunda Müslümanlar, İslam kardeşliği ekseninde birlik ve dayanışma içinde yaşarlarken diğer din mensuplarına da dinlerini ve kültürlerini özgürce yaşama hakkı verilmiştir.⁵

Hız. Peygamber'in 23 yıllık süreçte Müslümanlara kazandırmaya çalıştığı yeni kimlik, aslında "en hayırlı ümmet" olarak nitelikleri belirtilen insan modelidir. Bu Müslüman kimliğin ve insan modelinin vasıflarına Kur'ân'da da rastlamak mümkündür. Bu çalışmamızda, başta Peygamber kıssaları olmak üzere Kur'an'da zikredilen dualarda tasvir edilen insan modelinin vasıfları üzerinde durulacaktır. Farklı mevzuları gündemine alan dualara bir bütün olarak bakıldığında Kur'ân'ın öngördüğü model insanın önemli niteliklerini görmek mümkündür.

Kur'ân'da Âl-imrân 3/103 ve Maide 5/54. âyetler başta olmak üzere birçok âyette ve farklı bağlamlarda Kur'ân'ın hedeflediği insan modelinin temel esaslarını görmek mümkündür. Meselâ Kur'ân-ı Kerîm'de Hz. Âdem'in yaratılışı sürecinde Yüce Allah ile melekler arasında yaşanan diyalog⁶, akabinde Hz. Âdem'in (a.s.) çocukları Hâbil ile Kâbil arasında vuku bulan tartışma⁷ insan modelinin ilk nitelikleri olarak karşımıza çıkmaktadır.

² Nur, 24/54.

³ Demircan, Adnan, "Hz. Peygamber'in (sas) Örneğiyle Toplum İnşasında İman Kardeşliği ve Dostluk", *Önder Peygamber ve Yeni Bir Devletin Kuruluşu*, Derleyen: Adnan Demircan, s. 202, Siyer Yayınları, İstanbul 2015.

⁴ Demircan, a.g.e., s.203-204.

⁵ Demircan, a.g.e., s. 209.

⁶ Bakara 2/30-33.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

Bu çalışmamızda, başta Peygamber kıssaları olmak üzere Kur'an'da zikredilen dualarda tasvir edilen insan modelinin vasıfları üzerinde durulacaktır. Farklı mevzuları gündemine alan dualara bir bütün olarak bakıldığında Kur'an'ın öngördüğü model insanın önemli niteliklerini görmek mümkündür.

2. Kur'ânî Dualarda İnsan Modeli

Kur'ânî dualarda, Allah'ın birliğini vurgulayan, verilen nimetlere şükreden, öncekileri hayırla yâd eden, sonrakilere hoş sada bırakmayı arzulayan, helâl rızık peşinde koşan, şehrin güvenliğini önemseyen bir insan modeli tasvir edilmektedir. Yine zalimlerin şerrinden ve cehennem azabından Allah'a sığınan, yaptığı yanlışta ısrar etmeyip tövbe eden, ana-babaya hürmet eden, cennete girmeyi arzulayan bir neslin vasıfları aktarılmaktadır. Kezâ bu dualarda, ilim peşinde koşan, Müslümanca yaşamayı ve Müslümanca ölmeyi arzulayan, göz nuru olabilecek, erdemli bir neslin nitelikleri zikredilmektedir. Aktarılan bu ve benzeri konular, dualarda zikredilen model insanın niteliklerini anlamaya ışık tutmaktadır. Şimdi bu nitelikleri maddeler halinde paylaşmaya çalışacağız:

A. Tevhid İnancını Kabul Eder

Kur'an-ı Kerim'de model insan olarak sunulan insanlarda sağlam ve sarsılmaz bir tevhid inancı olduğu görülmektedir. Bu konuda tevhid inancının temel esaslarını farklı bağlamlarda gelen dualarda görmek mümkündür.

Hiz. İbrâhîm, Allah'ın açık-gizli her şeyi bildiğini, bunun göklerde veya semâda olmasının da bu hususu değiştirmedikçe açıkça şu şekilde ifade etmektedir: *“Rabbimiz! Şüphesiz sen, gizlediğimizi de, açığa vurduğumuzu da bilirsin. Yerde ve gökte hiçbir şey Allah'a gizli kalmaz.”*⁸

Tevhid konusu ile ilgili olarak Yüce Allah'ın kalıcı olduğu ve en hayırlı vâris olduğu vurgulanmıştır. İnsanın acziyeti ve yalnızlığı zikredildikten sonra Onun kalıcı olanların en hayırlısı olduğu dile getirilmiştir.⁹

Hiz. İbrahim'in üsve-i hasene olduğu hususu ifade edildikten sonra babası başta olmak üzere kavmi ile olan diyalogu aktarılmış ve sonunda Allah'a şöyle yakarmıştır: *“Rabbimiz! Ancak sana dayandık, içtenlikle yalnız sana yöneldik. Dönüş de ancak sanadır.”*¹⁰

Hiz. Musa'ya iman edenler şöyle demişlerdir: *“Biz yalnız Allah'a tevekkül ettik. Ey Rabbimiz, bizi zalimler topluluğunun baskı ve şiddetine maruz bırakma!”*¹¹

Bakara 2/286. âyette, *“Sen bizim Mevlâmızsın. Kâfirler topluluğuna karşı bize yardım et.”* İfadeleri yer almaktadır.

Allah inanların velisidir: *“Rabbim! Gerçekten bana mülk verdin ve bana sözlerin yorumunu öğrettin. Ey gökleri ve yeri yaratan! Dünyada ve ahirette sen benim velimsin. Benim canımı müslüman olarak al ve beni iyilere kat.”*¹²

Allah'ı tesbih etme ve kelime-i tevhidi vurgulama: *“Senden başka hiçbir ilâh yoktur. Seni eksikliklerden uzak tutarım. Ben gerçekten (nefsine) zulmedenlerden oldum.”*¹³

Allah'ın Yüceliğini Vurgulama: *“Size ne oluyor da Allah için bir vakar (saygınlık, büyüklük) ummuyorsunuz?”*¹⁴

İmân ettiğini açıkça vurgulama: *“Rabbimiz, biz iman ettik. Bizim günahlarımızı bağışla. Bizi ateş azabından koru!”*¹⁵ *“Rabbimiz! Biz inandık, bizi bağışla, bize merhamet et, sen merhamet edenlerin en hayırlısısın”*¹⁶

Hidâyet üzere kalmayı arzulama: *“Bizi doğru yola, kendilerine nimet verdiklerinin yoluna ilet; gazaba uğrayanlarınkine ve sapıklarınkine değil.”*¹⁷ Fâtiha sûresinde zikredilen yukarıdaki âyetlerde

⁷ Mâide 5/27-31.

⁸ İbrâhîm 14/38.

⁹ Enbiyâ 21/89.

¹⁰ Mümtehine 60/4.

¹¹ Yûnus 10/85.

¹² Yûsuf 12/101.

¹³ Enbiyâ 21/87.

¹⁴ Nûh 71/13.

¹⁵ Âl-i İmrân 3/16.

¹⁶ Mü'minûn 23/109.

¹⁷ Fâtiha 1/6-7.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

Yüce Allah'tan hidâyet üzere sebât etme arzusu dile getirilmektedir. Kılınan namazların her rekâtında tekrarlanan Fâtiha sûresindeki bu dua, mü'minlerin tevhid inancı konusunda hassas olmaya da'vet etmektedir.

Şeytanî vesveselerden ve şeytanî dürtülerin yaklaşmasından Allah'a sığınma: *"Rabbim! Şeytanların vesveselerinden sana sığınırım. Onların benim yanımda bulunmalarından da sana sığınırım"*¹⁸

İbadetlerin esasını teşkil eden ve tevhid inancının daha çok hissedildiği namaz ile ilgili vurgu: *"Rabbim! Beni namaza devam eden bir kimse eyle. Soyumdan da böyle kimseler yarat. Rabbimiz! Duamı kabul eyle."*¹⁹

Putlara ibadet etmekten muhafaza etmesini dileme: *"Rabbim! Bu şehri güvenli kıl, beni ve oğullarımı putlara tapmaktan uzak tut."*²⁰

Yapılan duaların kabul edildiğini ifade etme: *"Rabbim! Sana yaptığım dualarda (cevapsız bırakılarak) hiç mahrum olmadım."*²¹

Hz. İbrâhîm (a.s.) Yüce Allah'a dua ederken ibadet etme yollarını, şeklini ve olanaklarını talep etmektedir: *"Rabbimiz! Bizi sana teslim olmuş kimseler kıl. Soyumuzdan da sana teslim olmuş bir ümmet kıl. Bize ibadet yerlerini ve ilkelerini göster."*²²

Hz. Süleyman ile olan diyalogunun sonunda Belkıs, Allah'a yürekten boyun eğdiğini şöyle ifade etmektedir: *"Ey Rabbim! Şüphesiz ben nefsimi zulmetmişim. Şimdi ise Süleyman ile birlikte âlemlerin Rabbi olan Allah'a teslim oldum"*²³

Vahye iman ettiğini ve elçilere tabi olduğunu beyan etme: *"Rabbimiz! Senin indirdiğine iman ettik ve Peygamber'e uyduk. Artık bizi (hakikate) şahitlik edenlerle beraber yaz."*²⁴

B. Verilen Nimetlere Şükreder

Allah'ın isimlerinden birisi olan "Şekûr", nimetlerden dolayı yapılan şükürleri çokça kabul eden manasına gelir. Kur'ân'a göre model insanda bulunması gereken önemli esaslardan birisi, bahşedilen nimetlere şükredebilmektir. Hz. İbrâhîm (a.s.) da "nimetlere şükreden" olarak nitelendirilmiştir. Kur'ân-ı Kerîm, en büyük nimetlerden birisi olan iman ve nübüvvet nimetlerini hatırlatmaktadır. Allah'ın nimetlerini saymanın imkânsızlığını hatırlatan Kur'ân, bahşedilen çeşitli nimetlerin bir kısmını serdetmekte ve verilen nimetlerle suçlulara arka çıkılmaması gerektiği uyarısı yapılmaktadır: *"Rabbim! Bana verdiğin nimetle asla suçlulara arka çıkmayacağım"*²⁵

Bahşedilen nimetler için şükredebilme olanağını talep etme hususu dualara yansımıştır: *"Rabbim! Beni; bana ve ana-babama verdiğin nimetlere şükretmeye ve razı olacağın salih ameller işlemeye sevk et ve beni rahmetinle salih kullarının arasına kat!"*²⁶ *"Bana ve anne babama verdiğin nimetlere şükretmemi, senin razı olacağın salih amel işlememi bana ilham et. Neslimi de salih kimseler yap. Şüphesiz ben sana döndüm. Muhakkak ki ben sana teslim olanlardanım."*²⁷

Yine Hz. Yûsuf'un duasında yönetme ve yorumlama nimeti hatırlatılarak Allah'a olan bağlılığını ortaya koymaktadır: *"Rabbim! Gerçekten bana mülk verdin ve bana sözlerin yorumunu öğrettin."*²⁸

Başta Firavun ve çevresi olmak üzere zalimlere verilen nimetlerin helâkinin dualara yansıdığını görmekteyiz: *"Rabbimiz! Gerçekten sen Firavun'a ve onun ileri gelenlerine, dünya hayatında nice zinet ve mallar verdin. Rabbimiz, yolundan saptırsınlar diye mi? Rabbimiz, sen onların mallarını silip süpür ve kalplerine darlık ver, çünkü onlar elem dolu azabı görünceye kadar iman etmezler."*²⁹

¹⁸ Mü'minûn 23/97-98.

¹⁹ İbrâhîm 14/40.

²⁰ İbrâhîm 14/35.

²¹ Meryem 19/4.

²² Bakara 2/128.

²³ Neml 27/44.

²⁴ Âl-i İmrân 3/53.

²⁵ Kasas 28/17.

²⁶ Neml 27/19.

²⁷ Ahkâf 46/15.

²⁸ Yûsuf 12/101.

²⁹ Yûnus 10/88.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

C. Öncekileri Hayırla Yâd Eder Sonrakilere Hoş Sada Bırakır

Önceki dönemlerde yaşayan Müminleri hayırla yâd etme ve sonraki nesillere hoş sada bırakma hususu, model insanın önemli niteliklerinden birisidir. Bu mevzu Kur'ân'da geçen farklı dualarda da yer almaktadır. Önceki müminlere karşı hiçbir kin beslememe ve önyargılı olmama hususu da bu nitelikler arasında sayılmaktadır: “Ey “Rabbimiz! Bizi ve bizden önce iman etmiş olan kardeşlerimizi başıyla. Kalplerimizde, iman edenlere karşı hiçbir kin tutturma! Ey Rabbimiz! Şüphesiz sen çok esirgeyicisin, çok merhametlisin.”³⁰

Öncekilere yüklenen ağır sorumluluktan Allah'a sığınmayı ihmal etmemek gerektiğini Bakara 2/286. âyette hatırlatılmaktadır: “Ey Rabbimiz! Bize, bizden öncekilere yüklediğin gibi ağır yük yükleme!”

Kur'ân'ın emri gereği ebeveyne hürmet etme ve onlar için Allah'tan merhamet dileme model insanda bulunması gereken olmazsa olmaz şartlarından birisi olarak görülmektedir: “Rabbim! Tıpkı beni küçükken koruyup yetiştirdikleri gibi sen de onlara merhamet et.”³¹ “Rabbimiz! Hesap görülecek günde, beni, ana-babamı ve inananları başıyla.”³²

Hz. Zekerriyya, sonradan gelecek akrabalarından duyduğu endişeyi ve eşinin kısır oluşunu dile getirmekte ardından bu duyduğu endişeyi gidermek üzere Yüce Allah'tan kendisine model insan olacak bir evlat nasip etmesini talep etmektedir: “Ben bu fani dünyadan göçüp gittikten sonra yakınlarımın yanlış işler yapmasından endişe duyuyorum. Üstelik karım da kısırdır. Rabbim! Sen bana (yakınlarımdan) bir halef lütfleyle. Bu öyle bir halef olsun ki hem benim hem de Yakup ailesinin manevi mirasına sahip çıksın. Rabbim! Onu kendisinden razı olduğun kullarından eyle.”³³

Hayırla yâd edilme mevzusunun Hz. İbrahim'in duasında şöyle geçmektedir: “(İbrahim, şöyle dedi:) Rabbim, Bana gelecek nesiller arasında hayırla yâd edilmeyi nasip eyle.”³⁴ İsfahânî, “sıdk” kavramında dil-kalp uyumunun esas olduğunu belirterek “Muhammed Allah'ın Resûlüdür.” ifadesini kullanan birisinden sadır olan bu sözün doğru olduğunu fakat kalp bunu tasdik etmezse bu durumda bu kişi için “sıdk” kavramını kullanmanın imkânsız hale geleceğini belirtir.³⁵

“Onlara (İshak ve Yakub'a) rahmetimizden lütufta bulunduk. Nitekim onlara hep saygı, sevgi ve övgüyle yâd edilmeyi nasip ettik”³⁶

D. Yaşadığı Coğrafyanın Güvenliğini ve Burada Yaşayanların Geçimini Dert Edinir

Bakara 2/126. âyette Hz. İbrâhîm, yaşadığı beldenin güvenli olmasını dilemekte ve bunu “emin” kelimesi ile ifade etmektedir. “Hani İbrahim, “Rabbim! Burayı güvenli bir belde kıl. Bu topraklarda Allah'a ve ahiret gününe iman ederek yaşayacak insanlara bereketli rızıklar lütfet.”³⁷ Hz. İbrâhîm, Kur'ân vahyine beşiklik edecek olan Mekke için dua etmesi Mekke şehrine atfedilen ehemmiyeti ortaya koymaktadır. Bu beldenin Kur'an'da “ümmü'l-kurâ” şeklinde tavsif edilmesi şehirlerin anası olan Mekke'nin güvenliğinin bütün şehirlerin güvenliğini beraberinde getireceğini hatırlatmaktadır. Dolayısıyla Mekke'deki Mescid'in ve çevresinin harem olarak ilan edilmesi Hz. İbrahim'in duasından müstakil olarak düşünmek mümkün değildir. Ayrıca güvenliğin olmadığı yerde ticari hayatın ve geçimin rahatlığından söz edilemez.

İbrâhîm (a.s.) Mekke'de Kâbe'nin inşası sürecinde Mekke şehrinin muhtemel saldırılardan korunması ve tevhid inancının merkezi olmasını arzulamıştır: “Rabbim! Bu beldenin (Mekke'nin) güvenli bir yer olmasını sağla. Beni ve çocuklarımı putlara tapmaktan uzak tut.”³⁸

Mekke'nin güvenliği ile ilgili gelen başka bir âyette Mekke'nin coğrafi yapısı zikredilmiş ve burada yaşayan insanların gönül rahatlığı ile kalabileceği ve barınabileceği bir merkez olmasını

³⁰ Haşr 59/10.

³¹ İsrâ 17/24.

³² İbrâhîm 14/41.

³³ Meryem 19/5-6.

³⁴ Şu'arâ 26/84.

³⁵ İsfahânî, Râğib, *el-Müfredât fi Ğaribi'l-Kur'ân*, s.

³⁶ Meryem 19/50.

³⁷ Bakara 2/126.

³⁸ İbrâhîm 14/35.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

arzulanmıştır: “*Rabbimiz! Ben ailemin bazı fertlerini senin kutsal evinin civarındaki kıraç bir vadiye yerleştirdim. Rabbimiz! Onlar (Kâbe'nin feyiz ve bereketiyle) namazı dosdoğru kılsınlar diye böyle yaptım. Bundan böyle insanların gönüllerini onlara meylettir, onları çeşitli ürünlerle rızıklandır ki sana şükretsinsinler.*”³⁹ Bu duada rızık vurgusu yapılmıştır. Malum olduğu üzere her ibadette olduğu gibi duada da riayet edilmesi gereken belli başlı esaslar bulunmaktadır. Bu şartlardan birisi de helâl rızık elde etmek için çaba göstermektir.⁴⁰

Beldenin güvenli hale gelmesi için yapılan duanın kabul olduğunun bir göstergesi, Kâbeyi yıkmak için harekete geçen Ebrehe'nin ordusunun helâk oluşudur.⁴¹ Bunu da bu bağlamda değerlendirmek mümkündür.

Hız. Nuh, inanlarla birlikte bindiği geminin bereketli ve güvenli bir memlekete ulaşması için dua etmektedir: “*Rabbim! Beni bereketli ve güvenli bir yere erİştirip yerleştir. Çünkü yerleşilecek en iyi yeri bilen ve oraya en iyi şekilde erİştirip yerleştirecek olan sensin.*”⁴²

Hız. Musa, zalimlerden duyduğu endişeyi duasına şu şekilde yansıtılmıştır: “*Rabbimiz! şüphesiz biz, onun bizi cezalandırmasından yahut azmasından korkuyoruz.*”⁴³

E. İslâm Da'vet Metodunun Temel Esaslarını Dikkate Alır

Kur'ânî dualarda model insan ile ilgili ele alınan önemli hususlardan birisi de İslâm da'vet metodunun temel esaslarının dikkate alınmasıdır. İslâm da'vet metodunun temel esasları Hız. Musâ'nın Firavun ile gerçekleştireceği görüşmede yaptığı hazırlıkların duada yer aldığı âşikârdır: “*Rabbim! Yüreğime ferahlık ver. İşimi kolaylaştır. Dilimdeki tutukluğu, meramımı rahatça ifade edememe sıkıntımı gider ki söyleyeceklerimi iyice anlayabilirsiniz. Bana ailemden birini Kardeşim Hârûn'u yardımcı olarak görevlendir. Beni onunla güçlendir. Ve bu görevimde onu bana destekçi kıl. Böylece biz Seni daha çok tespih eder, Seni daha çok anarız. şüphesiz, sen bizim her halimizi görmektesin.*”⁴⁴

Bu âyetlerde davet metodu ile ilgili şu esaslar yer almıştır:

- Allah'tan İç ferahlığı talep etmekte ve göğüs daralma gibi endişelere karşı teenni ile hareket etmektedir: “*Rabbim! Yüreğime ferahlık ver.*”
- İşin zorluğunun bilinci içerisinde muhatabı ile konuşmaya hazırlanmaktadır: “*İşimi kolaylaştır.*”
- Dildeki düğümün çözülmesini ve muhatabın kendisini anlamasını talep etmektedir: “*Dilimdeki tutukluğu, meramımı rahatça ifade edememe sıkıntımı gider ki söyleyeceklerimi iyice anlayabilirsiniz.*”
- Davet esnasında kendisine yardım edecek bir yardımcı talep etmektedir: “*Bana ailemden birini Kardeşim Hârûn'u yardımcı olarak görevlendir.*”
- Yardımcı talep etme gerekçesini ise şöyle açıklamaktadır: “*Beni onunla güçlendir. Ve bu görevimde onu bana destekçi kıl. Böylece biz Seni daha çok tespih eder, Seni daha çok anarız. şüphesiz, sen bizim her halimizi görmektesin.*”

Hız. Nuh'un davet metodunun da dualarına yansıldığı görülmektedir: “*Rabbim! Gerçekten ben kavmimi gece gündüz (imana) davet ettim. Fakat benim davetim onları imandan daha da uzaklaştırmaktan başka bir işe yaramadı. Öyle ki onları seninbağışlamana sebep olacak tevhid inancına her davet edişimde duymamak için parmaklarını kulaklarına tıkadılar, elbiselerine büründüler, inanmamakta direndiler ve büyük bir kibir gösterdiler. Sonra ben onları açık açık davet ettim. Sonra, onlarla hem açıktan açığa, hem de gizlice tebliğde bulundum.*”⁴⁵

F. Allah'tan Yardım Talep eder

Kur'ân dualarında en çok rastlanılan ve ele alınan mevzuların başında Allah'tan yardım talep etme hususu gelmektedir. Dua deyince ilk akla gelen mevzunun da bu olduğu müşahede edilmektedir.

³⁹ İbrâhîm 14/37.

⁴⁰ İbn Dekîk el-İd, şerhu'l-Erba'in'n-Neveviyye, s. 59, şeriketu'l-Medîne, Beyrût, trs; Sâbık, es-Seyyid, *Fıkhu'h-Sunne*, II, 88, Dâr İbn Kesîr, Beyrût, 1433.

⁴¹ Fîl 105/1-5.

⁴² Mü'minûn 23/29.

⁴³ Tâhâ 20/45.

⁴⁴ Tâhâ 20/25-35.

⁴⁵ Nûh 71/5-9.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

Allah rahmetiyle her şeyi kuşatır: *“Rabbimiz! Biz inandık, bizi bağışla, bize merhamet et, sen merhamet edenlerin en hayırlısıdır”*⁴⁶ *“Rabbim! Bağışla, merhamet et. Çünkü sen merhamet edenlerin en hayırlısıdır”*⁴⁷

Hız. Nuh, mağlup olduğunu itiraf ettikten sonra Allah’tan şöyle yardım dilemektedir: *“Rabbim! Beni yenilgiye uğradım, yardım et.”*⁴⁸ Başka bir âyette de Hız. Nuh şöyle dua etmektedir: *“Rabbim! Beni yalanlamalarına karşı bana yardım et!”*⁴⁹

Hız. Lût da şöyle demektedir: *“Ey Rabbim! Şu bozguncu kavme karşı bana yardım et.”*⁵⁰

Hız. Musa, Medyen’de Hız. Şuayb’in hayvanlarına su verip gölgeye çekildikten sonra bahşedilecek her hayra muhtaç olduğunu dile getirmektedir: *“Rabbim! Bana göndereceğin her hayra muhtacım”*⁵¹ Hız. Musa, şöyle dua etmektedir: *“Rabbimiz! Gerçekten sen Firavun’a ve onun ileri gelenlerine, dünya hayatında nice zinet ve mallar verdin. Rabbimiz, yolundan saptırsınlar diye mi? Rabbimiz, sen onların mallarını silip süpür ve kalplerine darlık ver, çünkü onlar elem dolu azabı görünceye kadar iman etmezler.”*⁵²

Sıkıntılara karşı tahammül ve sebat eden ve Câlût’un ordusu ile karşılaşan müminler şu duayı yapmışlardır: *“Ey Rabbimiz! Üzerimize sabır yağdır, ayaklarımızı sağlam bastır ve şu kâfir kavme karşı bize yardım et.”*⁵³ zikretmektedir. Burada Yüce Allah, Tâlût’u melik olarak gönderip Câlût ve ordusu ile karşı karşıya kalınca Allah’a dua ettiklerini ve sabrın tüm halleri ile buluşturmayı dilediklerini göstermektedir.

Ashâbu’l-Kehf mağaraya sığınınca Allah’tan yardım talep etmişlerdir: *“Rabbimiz! Bize rahmetini lütfet, içinde bulunduğumuz sıkıntılı durumdan bize bir çıkış yolu göster.”*⁵⁴

Başarılı olmak için destekleyici bir güç talep etme: *“Rabbim! (Gireceğim yere) doğruluk ve esenlik içinde girmemi sağla. (Çıkacağım yerden de) beni doğruluk ve esenlik içinde çıkar. Katından bana yardımcı bir kuvvet ver.”*⁵⁵ *“Bizi affet, bizi bağışla, bize acı! Sen bizim Mevlâmızsın. Kâfirler topluluğuna karşı bize yardım et.”*⁵⁶

G. Yanlışta ısrar etmez; tövbe eder

Hız. İbrâhîm (a.s.) Kâbeyi oğlu İsmail ile birlikte inşa ettikten sonra Allah’tan tövbeleri kabul etmesini dilemektedir: *“Tövbemizi kabul et. Çünkü sen, tövbeleri çok kabul edensin, çok merhametli olansın.”*⁵⁷

İnsana yaratılış serüvenini hatırlatan Allah, model insan olacak olanların şu şekilde dua etmesini istemektedir: *“Şüphesiz ben sana döndüm... Muhakkak ki ben sana teslim olanlardanım.”*⁵⁸

Bakara sûresinin sonunda yer alan âyetlerde imanın temel esasları zikredilmiş ve başta Hız. Peygamber olmak üzere bütün müminlerin Yüce Allah’tan gelen vahye iman ettikleri ve gönderilen peygamberler arasında ayırımı gitmelerinin imkânsız olduğu hususu vurgulandıktan sonra Yüce Allah’tan bağışlanma dilenmektedir:⁵⁹ *“Bizi affet, bizi bağışla, bize acı! Sen bizim Mevlâmızsın.”*⁶⁰

Hız. Yunus, yaptığı yanlışın farkına varır varmaz haksızlık yaptığını şöyle itiraf etmektedir: *“Senden başka hiçbir ilâh yoktur. Seni eksikliklerden uzak tutarım. Ben gerçekten (nefsine) zulmedenlerden oldum”*⁶¹

*“Rabbimiz, biz iman ettik. Bizim günahlarımızı bağışla. Bizi ateş azabından koru”*⁶²

⁴⁶ Mü’minûn 23/109

⁴⁷ Mü’minûn 23/118.

⁴⁸ Kamer 54/10.

⁴⁹ Mü’minûn 23/26. Ayrıca bkz. Mü’minûn 23/, 39.

⁵⁰ Ankebût 29/30.

⁵¹ Kasas 28/24.

⁵² Yûnus 10/88.

⁵³ Bakara 2/250.

⁵⁴ Kehf 18/10.

⁵⁵ İsrâ 17/80.

⁵⁶ Bakara 2/286.

⁵⁷ Bakara 2/128.

⁵⁸ Ahkâf 46/15.

⁵⁹ Bakara 2/285.

⁶⁰ Bakara 2/286.

⁶¹ Enbiyâ 21/87.

⁶² Âl-i İmrân 3/16.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

*“Eğer Rabbimiz bize acımaz ve bizi bağışlamazsa, mutlaka ziyana uğrayanlardan oluruz”*⁶³

*“Rabbim! Beni ve kardeşimi bağışla. Bizi kendi rahmetine sok. Sen, merhametlilerin en merhametlisin”*⁶⁴

*“Rabbim! Sen, bizim velimizsin. Artık bizi bağışla ve bize acı. Sen, bağışlayanların en hayırlısın”*⁶⁵

*“Rabbim! Şüphesiz ben senden hakkında bilgin olmayan şeyi istemekten sana sığınırım. Eğer beni bağışlamaz ve bana acımazsan, şüphesiz ziyana uğrayanlardan olurum”*⁶⁶

*“Rabbim! Şüphesiz ben nefsimi zulmettim. Beni affet”*⁶⁷

Tövbe edip Allah'ın yolunu yol edinenler için af dileme zikredilmiştir: *“Rabbimiz! Senin rahmetin ve ilmin her şeyi kuşatmıştır. O hâlde tövbe eden ve senin yoluna uyanları bağışla ve onları cehennem azâbından koru.”*⁶⁸

İnkârcılar yüzünden sınanmamayı dileme: *“Rabbimiz! Bizi, inkâr edenlerin zulmüne uğratma. Bizi bağışla. Rabbimiz! Şüphesiz sen mutlak güç sahibisin, hüküm ve hikmet sahibisin.”*⁶⁹

Kendilerine yazık ettiklerini itiraf etme, hüsrana uğrama tehlikesini dile getirme: *“Rabbimiz! Biz kendimize zulüm ettik. Eğer bizi bağışlamaz ve bize acımazsan mutlaka ziyan edenlerden oluruz.”*⁷⁰

*“Rabbim! Beni, ana babamı, iman etmiş olarak evime girenleri, iman eden erkekleri ve iman eden kadınları bağışla. Zalimlerin de ancak helâkini arttır.”*⁷¹

Hem babası hem de kendisi için bağışlanma dileme: *“Babamı da bağışla.”*⁷² *“Rabbim! Beni bağışla.”*⁷³

H. Zalimlerin Şerrinden Allah'a Sığınır

Kur'ân dualarında yer alan mevzulardan birisi de zalimlerin şerrinden Allah'a sığınmadır. Bu husus, model insanın önemli niteliklerinden birisidir.

A'raf'ta bekleyenler cehennemdekilerin hâlini görünce şöyle yalvarmaktadır: *“Rabbimiz! Bizi zalim toplumla beraber kılma.”*⁷⁴

Hz. Nûh, mağlup olduğunu ifade edip Allah'tan yardım diledikten sonra zalimler için şöyle dua etmektedir: *“Rabbim! Kâfirlerden hiç kimseyi yeryüzünde bırakma! Çünkü sen onları bırakırsan, kullarını saptırırılar; sadece ahlâksız ve kâfir kimseler yetiştirirler.”*⁷⁵

Hz. Mûsa da Firavun'un zulmünden kurtulmak için şöyle dua etmektedir: *“Rabbim! Beni bu zalim kavimden kurtar.”*⁷⁶

Hz. Asiy'e, Firavun zulmünden dolayı Allah'a şöyle yalvarmaktadır: *“Rabbim! Bana katında, cennette bir ev yap. Beni Firavun'dan ve onun yaptığı işlerden koru ve beni zalimler topluluğundan kurtar!”*⁷⁷

Hz. Musa, zalimlerin yalanlamalarından endişe ettiğini şu şekilde ifade etmektedir: *“Rabbim! Muhakkak ki ben, beni yalanlamalarından korkuyorum.”*⁷⁸

Hz. Musa'ya iman edenler ehl-i küfrün elinden kurtulmak için şöyle dua etmektedir: *“Bizi rahmetinle o kâfirler topluluğundan kurtar.”*⁷⁹

Zalimlerin eliyle rüsvay olmamayı talep etme: *“Biz yalnız Allah'a tevekkül ettik. Rabbimiz, bizi zalimler topluluğunun baskı ve şiddetine maruz bırakma!”*⁸⁰

⁶³ A'râf 7/149.

⁶⁴ A'râf 7/151.

⁶⁵ A'râf 7/155.

⁶⁶ Hûd 11/47.

⁶⁷ Kasas 28/16.

⁶⁸ Mü'min 40/7.

⁶⁹ Mümtehine 70/5.

⁷⁰ A'râf 7/23.

⁷¹ Nûh 71/28.

⁷² Şu'arâ 26/86.

⁷³ Sâd 38/35.

⁷⁴ A'râf 7/47.

⁷⁵ Nûh 71/26-27.

⁷⁶ Kasas 28/21.

⁷⁷ Tahrîm 66/11.

⁷⁸ Şu'arâ 26/12.

⁷⁹ Yûnus 10/86.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

Yüce Allah, Hz. Peygamber'in zalimlerin içinde barınmamasını ve bunun için şöyle dua etmesini istemektedir: *"Rabbim! Onlara yöneltilen tehditleri bana mutlaka göstereceksen, beni o zalim milletin içinde bulundurma."*⁸¹

İ. Cennete Girmeyi Arzular Cehennem Azabından Allah'a Sığınır

Kur'an'ın üzerinde durduğu ana konulardan birisi haşir meselesidir. Vuku bulmasında herhangi bir şüphenin bulunmadığı kıyamet gününde Yüce Allah'ın insanları bir araya getireceği vurgusu şöyle yapılmaktadır: *"Rabbimiz! Şüphesiz sen, hakkında şüphe olmayan bir günde insanları toplayacaksın. Şüphesiz Allah va'dinden dönmez."*⁸²

Bakara sûresinin sonunda ölümden sonra dönüşün Allah'a olacağı hususu şöyle ifade edilmektedir: *سَمِعْنَا وَأَطَعْنَا غُفْرَانَكَ رَبَّنَا وَإِلَيْكَ الْمَصِيرُ* *"İştittik ve itaat ettik. Rabbimiz! Senden bağışlama dileriz. Sonunda dönüş yalnız sanadır."*⁸³

Kıyamet gününde mahcup olmamayı dileme: *"(Kulların) diriltilecekleri gün beni utandırma! O gün ne mal fayda verir ne oğullar!"*⁸⁴

Kıyamet günü müminler Allah'ın bahsettiği nurun devamlı olmasını şöyle talep etmektedir: *"Rabbimiz! Nûrumuzu tamamla ve devamlı kıl. Bizi bağışla; çünkü sen her şeye kadirsin."*⁸⁵

Hz. İbrahim duasında şöyle demektedir: *"Beni Na'im cennetinin varislerinden eyle."*⁸⁶

Hz. Asiye de Allah'tan cennet nimetleriyle buluşmayı talep etmektedir: *"Rabbim! Bana katında, cennette bir ev yap. Beni Firavun'dan ve onun yaptığı işlerden koru ve beni zalimler topluluğundan kurtar!"*⁸⁷

Melekler müminlerin cennete girmesi için şöyle dua etmektedir: *"Rabbimiz! Onları da, onların babalarından, eşlerinden ve soylarından iyi olanları da, kendilerine vaad ettiğin Adn cennetlerine koy. Şüphesiz sen mutlak güç sahibisin, hüküm ve hikmet sahibisin."*⁸⁸

Müminlerin vasıfları zikredilirken şu niteliklerine atıf yapılmaktadır: *"Rabbimiz, biz iman ettik. Bizim günahlarımızı bağışla. Bizi ateş azabından koru"*⁸⁹

Cehennem azabından Allah'a sığınan Rahmanın has kulları şu şekilde tanıtılmaktadır: *"Rabbimiz! Bizden cehennem azabını uzaklaştır, gerçekten onun azabı sürekli bir helâktir!"*⁹⁰

Melekler müminlerin cehennem azabından kurtulmaları için de şöyle dua etmektedirler: *"Rabbimiz! Senin rahmetin ve ilmin her şeyi kuşatmıştır. O hâlde tövbe eden ve senin yoluna uyanları bağışla ve onları cehennem azâbından koru."*⁹¹

J. İlim peşinde koşar

İlminin artırılmasını talep etme: *"Rabbim! İlmimi arttır."*⁹² Bu âyetin bağlamında öğrenmenin inceliklerinden biri olan acele etmemenin Peygamberden *"Rabbim beni ilimle donat"* şeklindeki duanın istenmesi sözün bağlamına gayet uygun düşmektedir.⁹³ Âyetin sonunda Allah Resûlü'ne *"Rabbim! İlmimi arttır"* diye dua etmesinin emrolunması şöyle açıklanabilir: Aceleci davranmaması meselesi, Kur'an vahyi ile ilgilidir. Onu bu tutuma sevkeden husus da kötülenmemiştir. Söz konusu yasak ifadesinin Hz. Peygamber'i kınama anlamında alınmaması için bu ifadenin hemen ardından böyle bir dua yapması istenilmiştir. Böylece O'nu taltif ettiği gibi bilgisini arttırma çabası içinde olması da özendirilmiştir.⁹⁴

⁸⁰ Yunus 10/85.

⁸¹ Mü'minûn 23/94.

⁸² Âl-i İmrân 3/9.

⁸³ Bakara 2/285.

⁸⁴ Şu'arâ 26/87-88.

⁸⁵ Tahrîm 66/8.

⁸⁶ Şu'arâ 26/85.

⁸⁷ Tahrîm 66/11.

⁸⁸ Mü'min 40/8.

⁸⁹ Âl-i İmrân 3/16.

⁹⁰ Furkan 25/65-66.

⁹¹ Mü'min 40/7.

⁹² Tâhâ 20/114.

⁹³ Şimşek, M. Sait, *Hayat Kaynağı Kur'an Tefsiri*, Beyan Yayınları, III, 353, 2012 İstanbul.

⁹⁴ İbn Âşûr, Muhammed Tahir, *Tefsir et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, Dâr Suhnûn, C. VII, (cüz, XVI), 317, trs, Tünus.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

Allah'ın, Hz. Peygamber (s.a.v)'den ilminin çoğalması hususunda kendisine duada bulunmasını talep etmesi, ilmi tazim etmesinin, fazileti hakkında övgüde bulunmasının kanıtlarındandır.⁹⁵

Başka bir duada ise bilgisizce istemekten Allah'a sığınma ve bilgisizce hareket etmenin sonuçları yer almaktadır: *“Rabbim! Şüphesiz ben senden hakkında bilgim olmayan şeyi istemekten sana sığınırım. Eğer beni bağışlamaz ve bana acımazsan, şüphesiz ziyana uğrayanlardan olurum”*⁹⁶ Bu âyette geçen *وَالْأَلَّا تَغْفِرْ لِي وَتَرْحَمْنِي أَكُنْ مِنَ الْخَاسِرِينَ* kısmı, kinâye sanatı ile bağışlama talep etmektedir. Zira bu ifade, *اللهم اغفر لي* kelimesinden daha etkileyici ve kapsayıcıdır. Çünkü bunu zikretmekle Allah'tan başka kimseden mağfireti talep etmenin önü kesilmekte ve başkasının buna sahip olmasının imkânsızlığı vurgulanmaktadır.⁹⁷

K. Erdemli bir nesil talebinde bulunur

Toplumların geleceğini inşa edecek olanlar, yetişmekte olan nesillerdir. Kur'ân'da model olacak insanlar aktarılmış ve bunların nitelikleri zikredilmiştir. Kur'ân'da ele alınan dualara bakıldığında erdemli bir neslin vasıflarının zikredildiğini görmek mümkündür.

Evvela çocuksuz bırakmamayı dileme: *“Rabbim! Beni tek başıma bırakma. Sen varislerin en hayırlısısın”*⁹⁸

Doğacak çocuğunu Allah'a adama ve bu adağı kabul etmesini isteme: *“Rabbim! Karnımdaki çocuğu sırf sana hizmet etmek üzere adadım. Benden kabul et. Şüphesiz sen hakkıyla işitensin, hakkıyla bilensin”*⁹⁹

Doğurduğu çocuğun cinsiyetinden ve çocuğa verdiği isimden bahsetme: *“Rabbim! Onu kız doğurdum. Ona Meryem adını verdim. Onu ve soyunu kovulmuş şeytandan senin korumana bırakıyorum.”*¹⁰⁰ Bu âyette yetişecek olan neslin şeytanî müdahalelerden korunması ve model bir insan olarak yetişmesi için Allah'a sığınma hususu vurgulanmaktadır.

Hz. Lût, erdemli bir toplumun oluşması için kendisini ve ailesini muhafaza etmesi için Allah'a yalvarmaktadır: *“Ey Rabbim! Beni ve ailemi onların yaptıkları çirkin işten kurtar.”*¹⁰¹

Hz. Zekeriyya, yaşlı hâlini tasvir ettikten sonra¹⁰² dualarının sürekli kabul edildiğini ifade etmekte¹⁰³ ve ardından kendisini mahcup etmeyecek evlat bahşetmeyi talep etmektedir: *“Bana kendi katından; bana ve Yakub hanedanına varis olacak bir çocuk bağışla ve onu hoşnutluğuna ulaştırmış bir kimse kü!”*¹⁰⁴

Hz. İbrahim ise bahşedilen evlatlar için Allah'a şöyle hamd etmektedir: *“Hamd, iyice yaşlanmış iken bana İsmail'i ve İshak'ı veren Allah'a mahsustur. Şüphesiz Rabbim duayı işitendir.”*¹⁰⁵

Hz. İbrahim, dürüst ve erdemliler arasına girmeyi şöyle istemektedir: *“Ey Rabbim! Bana bir hikmet bahşet ve beni salih kimseler arasına kat.”*¹⁰⁶

Hz. İbrahim, erdemli bir nesil için dua etmektedir: *“Rabbim! Bana salihlerden olacak bir çocuk bağışla.”*¹⁰⁷

Hz. Süleyman, dürüst ve erdemli işler yapmayı şöyle istemektedir: *“Rabbim! Beni; bana ve ana-babama verdiğin nimetlere şükretmeye ve razı olacağın salih ameller işlemeye sevk et ve beni rahmetinle salih kullarının arasına kat!”*¹⁰⁸

İffetin timsali Hz. Yusuf, erdemli bir toplumun inşası için Allah'a şöyle yakarmaktadır: *“Benim canımı müslüman olarak al ve beni iyilere kat.”*¹⁰⁹

⁹⁵ Necati, M. Osman, *Kur'ân ve Psikoloji*, Fecr Yayınları, Çev: Hayati Aydın, s. 13, Ankara, 2017.

⁹⁶ Hûd 11/47.

⁹⁷ Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed, *Te'vilâtu Ehli's-Sunne*, thk: Mecdî Baslûm, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, VI/138, Beyrût, 2005.

⁹⁸ Enbiyâ 21/89.

⁹⁹ Âl-i İmrân 3/35.

¹⁰⁰ Âl-i İmrân 3/36.

¹⁰¹ Şu'arâ 26/169.

¹⁰² Meryem 19/8. Ayrıca bkz. Âl-i İmrân 3/40.

¹⁰³ Meryem 19/4.

¹⁰⁴ Meryem 19/5.

¹⁰⁵ İbrâhîm 14/39.

¹⁰⁶ Şu'arâ 26/83.

¹⁰⁷ Sâffât 37/100.

¹⁰⁸ Neml 27/19.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

Erdemli bir nesil talep etme: *“Rabbim! Bana katından temiz bir nesil bahşet. Şüphesiz sen duayı hakkıyla işitensin”*¹¹⁰

Eş ve çocuklarının model ve öncü olmalarını isteme: *“Rabbimiz! Eşlerimizi ve çocuklarımızı bize göz aydınlığı kıl ve bizi Allah’a karşı gelmekten sakınanlara önder eyle.”*¹¹¹

Yüce Allah soyunun iyilikle anılmasını ve erdemli olmasını şöyle talep etmeyi istemektedir: *“Bana ve anne babama verdiğin nimetlere şükretmemi, senin razı olacağın salih amel işlememi bana ilham et. Neslimi de salih kimseler yap. Şüphesiz ben sana döndüm. Muhakkak ki ben sana teslim olanlardanım.”*¹¹²

Bakara sûresinde mü’minlerin hac menâsiki¹¹³ bağlamında dua edenlerin gündeme getirdikleri hususlara yer verilmektedir. Bunlardan bir kısmının sadece dünya huzurunu ve iyiliğini arzuladığını kimisinin de hem dünya hem de ahiret saadetini talep ettiğini aktarmaktadır:

“Rabbimiz! Bize (vereceğini) bu dünyada ver” diyenler vardır. Bunların ahirette bir nasibi yoktur. Onlardan, *“Rabbimiz! Bize dünyada da iyilik ver, ahirette de iyilik ver ve bizi ateş azabından koru”* diyenler de vardır.¹¹⁴

Hiz. Musa, bir duasında hem dünyayı hem de ahireti önemseyen ifadelerle şöyle yalvarmaktadır: *“Bizim için bu dünyada da bir iyilik yaz, ahirette de. Çünkü biz sana varan doğru yola yöneldik.”*¹¹⁵

Hiz. Yusuf’un iffetli bir yaşamı tercih etme ve bu konuda Allah’tan yardım dileme ile ilgili duruşu ise şudur: *“Rabbim! Zindan bana, bunların beni dâvet ettiği şeyden daha sevimlidir. Onların tuzaklarını benden uzaklaştırmazsan, onlara meyleder ve cahillerden olurum.”*¹¹⁶

Hiz. Meryem’in iffet ile ilgili yakarışı da şudur: *“Rabbim! Bana bir beşer dokunmamışken benim nasıl çocuğum olur?”*¹¹⁷ yukarıda geçen hem Hiz. Yusuf’un hem de Hiz. Meryem’in dualarında erkek olsun kadın olsun iffetin model insan açısından önemi ve toplum nezdindeki ehemmiyeti vurgulanmaktadır.

L. Kıyamet günü kâfirlerin dile getirdiği hususlardan gerekli dersleri çıkartır

Kur’ân-ı Kerîm, kıyamet gününde liderlerle, onlara tabi olan kitleler arasındaki diyalogdan bir kısım pasajlar aktararak gerekli derslerin çıkarılması gerektiğini hatırlatmaktadır. Önderlerine tabi olanların itirafları yer aldığı gibi liderlerini suçlayan ve intikam alma taleplerini içeren ifadeler de onların dualarına yansımaktadır: *“Rabbimiz! Şunlar bizi saptırdılar. Onlara bir kat daha ateş azabı ver.”*¹¹⁸

Liderlerini suçlamaları: *“Rabbimiz! Biz önderlerimize ve büyüklerimize itaat ettik de bizi yoldan saptırdılar. Rabbimiz! Onlara iki kat azap ver ve onları büyük bir lânete uğrat.”*¹¹⁹

İntikam alma talepleri: *“Rabbimiz! Cinlerden ve insanlardan bizi saptıranları bize göster de onları ayaklarımızın altına alalım ki en aşağılıklardan olsunlar.”*¹²⁰

Allah’tan yeni bir fırsat talep etmesi: *“Rabbim! Bana birazcık süre versen de seni razı edecek erdemli işler yapsam ve hayırlı /faziletli kullarımdan olsam!”*¹²¹

¹⁰⁹ Yûsuf 12/101.

¹¹⁰ Âl-i İmrân 3/38.

¹¹¹ Furkan 25/74.

¹¹² Ahkâf 46/15

¹¹³ Bakara 2/196-200.

¹¹⁴ Bakara 2/200-201.

¹¹⁵ A’râf 7/156.

¹¹⁶ Yûsuf 12/33.

¹¹⁷ Âl-i İmrân 3/47.

¹¹⁸ A’râf 7/38.

¹¹⁹ Ahzâb 33/67-68.

¹²⁰ Fussilet 41/29.

¹²¹ Münâfikûn 63/10.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

M. Müslümanca yaşamayı ve Müslümanca ölmeyi arzular

Ahkâf 46/15. âyette insanın yaratılış serüveni aktarıldıktan sonra yapılması gereken duaya yer verilmiş ve duanın sonunda Müslümanca yaşamayı vurgulayan mesaj yer almıştır: “*Bana ve anne babama verdiğin nimetlere şükretmemi, senin razı olacağın salih amel işlememi bana ilham et. Neslimi de salih kimseler yap. Şüphesiz ben sana döndüm. Muhakkak ki ben sana teslim olanlardanım.*”

Melekler, müminlerin kötü fiil işlememeleri ve Müslümanca yaşamaları için dua etmektedirler: “*Onları kötülüklerden koru.*”¹²²

Hz. İbrahim, Müslümanlar ve Müslüman bir ümmet için şöyle dua etmektedir: “*Rabbimiz! Hesap görülecek günde, beni, ana-babamı ve inananları bağışla.*”¹²³ “*Rabbimiz! Bizi sana teslim olmuş kimseler kıl. Soyumuzdan da sana teslim olmuş bir ümmet kıl.*”¹²⁴

Firavun’un tehditlerine karşı Hz. Musa’ya iman edenler Müslümanca ölmeyi arzuladıklarını şöyle ifade ederler: “*Rabbimiz! Üzerimize sabır yağdır ve müslüman olarak bizim canımızı al.*”¹²⁵

N. Adaleti Esas Alır

Kur’ân dualarında ele alınan mevzulardan birisi de adalet kavramıdır. Yüce Allah, Hz. Peygamber’den hakkaniyet çerçevesinde hükmetmeyi talep etmesini istemektedir: “*Rabbim! Artık benimle bu müşrik halk arasında gereken hükmü ver. Bizim Rabbimiz, rahmandır. Sizin bütün bu çirkin iftiralarınıza karşı kendisine sığınılıp yardım istenecek yegâne varlık O’dur.*”¹²⁶

Hz. Şuayb, kavminin tehditlerine karşı şöyle dua etmektedir: “*Rabbimiz! Bizimle kavmimiz arasında gerçekte hükmet. Çünkü sen hükmedenlerin en hayırlısısın.*”¹²⁷

Hz. İbrahim, yaptığı dualarda hükmedebilme yeteneğini Allah’tan istemektedir: “*Rabbim! Bana bir hikmet bahşet ve beni salih kimseler arasına kat.*”¹²⁸

Hz. Nuh, davete bigane kalan toplum hakkında hükmetmesini istemekte; hem kendisini hem de müminleri kurtarmasını dilemektedir: “*Artık onlarla benim aramda sen hükmet. Beni ve benimle birlikte olan mü’minleri kurtar.*”¹²⁹

Hz. Musa, suçlulara arka çıkmayacağına söz vermekte ve şöyle dua etmektedir: “*Rabbim! Bana verdiğin nimetle asla suçlulara arka çıkmayacağım*” dedi.¹³⁰

Sonuç

Dünyevileşmenin hızla yayıldığı, İslâmî ve insanî değerlerin göz ardı edildiği bir çağda model olarak görülecek ve tanıtılacak bir insan profiline acil ihtiyaç olduğu aşikârdır. Kur’ân’da hem kemiyet hem de keyfiyet olarak önemli yer tutan dualar, model olarak sunulan insanlar için önemli nitelikler içermektedir.

Bir taraftan yapay akıl ile ilgili önemli çalışmaların gündeme geldiği bir dünyada İslâmî ve insanî değerlerin hırsılara ve çıkar çatışmalarına kurban edildiği görülmektedir. Böyle bir ortamda geliştirilen imkânları insanın hizmetine sunan, İslâmî ve insanî değerleri önemseyen model olabilecek insanların niteliklerini anlamaya/tanıma ihtiyacı bulunmaktadır.

Bu çalışmada, başta Peygamber kıssaları olmak üzere Kur’an’da zikredilen dualarda tasvir edilen insan modelinin vasıfları üzerinde durulmuştur. Farklı mevzuları gündemine alan dualara bir bütün olarak bakıldığında Kur’ân’ın öngördüğü model insanın önemli niteliklerinin bu dualarda yer aldığı görülmüştür. Başta tevhid inancı olmak üzere ana-babaya saygı, bahşedilen nimetlere şükür, hakkı ayakta tutma, önceki toplumlara hayırla yâd etme, gelecek nesillere hoş sada bırakma, helâl rızık, güvenlik, zulme sessiz kalmama, cehennem azabından Allah’a sığınma, yaptığı yanlışta ısrar etmeme,

¹²² Mü’min 40/9.

¹²³ İbrâhîm 14/41.

¹²⁴ Bakara 2/128.

¹²⁵ A’râf 7/126.

¹²⁶ Enbiyâ 21/112.

¹²⁷ A’râf 7/89.

¹²⁸ Şu’arâ 26/83.

¹²⁹ Şu’arâ 26/118.

¹³⁰ Kasas 28/17.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

tövbe etme, ilim, Müslümanca yaşama ve Müslümanca ölme, erdemli bir nesil yetiştirme gibi mevzular bu dualarda yer almaktadır.

Furkan 25/77. âyette, insana verilen değerlerin yapılan dualarla orantılı olduğu açıklanmaktadır. Bundan dolayı Kur'ân'da zikredilen duaların vasıflarını etraflıca ele almanın zarureti ortaya çıkmaktadır. Bu da, insanî ve İslâmî değerlerin ciddi manada zarar gördüğü günümüz dünyasında Kur'ân'da tasviri yapılan insan modelinin temel niteliklerine kulak verilmesi ve bu vasıfların yetişmekte olan neslin seviyelerine uygun bir üslûp ile aktarılması gerekmektedir. Ayrıca dualarda yer alan meselelerin çok geniş bir alanı kapsadığı hususu dikkate alındığında bu mevzular üzerinde ehemmiyetle durulması, birçok sorunun çözümüne ciddi katkı sunacağı aşikârdır.

Kaynakça

Abdulgani, Muhammed Fuad, *el-Mu'cemu'l-Mufehres li Elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Dâru'l-Ma'rife, 2. Baskı, Beyrût 1411/1991.

Demircan, Adnan, "Hz. Peygamber'in (sas) Örneğiyle Toplum İnşasında İman Kardeşliği ve Dostluk", *Önder Peygamber ve Yeni Bir Devletin Kuruluşu*, Derleyen: Adnan Demircan, Siyer Yayınları, İstanbul 2015.

İbn Âşûr, Muhammed Tahir, *Tefsîr et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, Dâr Suhnûn, trs, Tûnus.

İbn Dekîk el-İd, Şerhu'l-Erba'in'n-Neveviyye, s. 59, Şeriketu'l-Medîne, Beyrût, trs

Mâturîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed, *Te'vîlâtü Ehli's-Sunne*, thk: Mecdî Baslûm, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, VI/138, Beyrût, 2005.

Necati, M. Osman, *Kur'ân ve Psikoloji*, Fecr Yayınları, Çev: Hayati Aydın, Ankara, 2017.

Sâbık, es-Seyyid, *Fıkhu'h-Sunne*, Dâr İbn Kesîr, Beyrût, 1433.

Şimşek, M. Sait, *Hayat Kaynağı Kur'ân Tefsiri*, Beyan Yayınları, 2012 İstanbul.

**ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN
SEMPOZYUMU**

KUR'AN'IN MODEL LİDER OLUŞTURMA METOTLARI¹

Dr. Öğretim Üyesi Mesut Cevher

Özet

Kur'an'ın nüzul sürecinden önceki döneme Araplar Cahiliye dönemi denilir. O öyle bir dönemdeki kötülükte benzeri olamayacak kadar kötüydü. Araplar güçlülerin güçsüzleri öldürmeleri, gasp etmeleri, yağmalamaları ve her türlü fenalık yapmaları liderliğin olmasa olmaz özelliklerinden sayarlardı.

O toplumu yeniden tasarlamak ve söz konusu hasatlıklardan arındıracak model bir lider ortaya çıkması gerekiyordu. Hz. *Peygamber* yirmi üç yıllık peygamberliği boyunca, aile reisi, Eğitimci, toplumunun siyasi lideri olarak ve çeşitli savaşlarda askeri lider olarak çevresindeki insanları yönetmiş ve yönlendirmiştir. O bu misyonunu icra ederken bütün fert ve toplumları kapsayan ve bütün eğilimleriyle insan tabiatını göz önünde bulunduran *bir* genişlik ve derinlik taşıyordu. Hz. *Peygamber*'in insanlık tarihinde siyasi, hukuki, ekonomik ve sosyal alanlarda ortaya koyduğu değerleri bilfiil uygulamayı başarmıştır. Eğitimden beklenen hedeflerin gerçekleştirilmesinde örnek ve *model bir* terbiyecinin, anlattığı gerçekleri davranışlarıyla temsil etmesinin hayati bir rolü vardır. Bundan dolayı Allah'ı Teâlâ, Kur'an'ın bu terbiye metodunu gerçekleştirmek üzere, kulu ve elçisi *olan* Hz. *Peygamber*'i, insanlara örnek *bir lider olarak yetiştirip* göndermiştir. Dolayısıyla hem Müslüman idarecilere, hem de idarecileri karşısında Müslüman tebaaya ne şekilde bir ilişki içerisinde olmaları gerektiğini en güzel örnekleriyle göstermiştir. Kur'an ise hem kendisine hem de güdümündeki insanlara rehberlik görevini görmüştür.

Bu çalışmada Kur'an'ın Model lider Oluşturma Metotları araştırılacaktır.

Abstract

The turn of the Qur'an prior to the process of painting is called the Arabian period. It is was too bad for evil in a time like that. The strength of the Arabs was to kill the weak, to usurp, to loot, and to do all kinds of evil. They also counted on the characteristics of your leadership. It had to come up with a model leader who would redesign that community and eliminate it from the harvest. Mohammed Prophet for twenty-three years of prophecy, family rector, trainer, as the political leader of society and as a military leader in various wars. While he was executing this mission, he carried a breadth and depth that encompassed all individuals and societies, taking into account human nature with all his tendencies. He has practically applied the values that the Prophet put forth in the history of humanity in political, legal, economic and social fields. In the realization of the goals expected from education, it is a vital role for the model and the model to represent the truth with the behaviors described by the attorney. Therefore, Allahu ta'ala has raised the Prophet, a kind and envoy, as an example leader to the people, in order to realize this method of dealing with the Qur'an. Therefore, they showed with best examples how they should be in relation to both the Muslim administrators and the administrators against the Muslim subjects. The Qur'an has seen the duty of guiding both the self and the guiding people. In this study, the methods of leading creation of the Qur'an will be investigated. In addition will be examined in the context of the Qur'an.

---

¹ Dr. Öğretim Üyesi Mesut Cevher, TEMEL İSLAM BİLİMLERİ BÖLÜMÜ- İSLAMI İLİMLER FAKÜLTESİ, KIRIKKALE ÜNİVERSİTESİ – KIRIKKALE-TÜRKİYE

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

Giriş

Her sosyal ve siyasi sistem bir öğretiye dayanır. Öğretiler ise yaşama tutunmak için ona inanmış bir insan topluluğuna muhtaçtır. Aksi takdirde öğreti ne kadar mükemmel olursa olsun yaşayamaz. Ortada bir öğreti var; fakat o öğretiye inanmış ve onu yaşama aktaracak bir grup insan yoksa bu öğreti yok olmaya mahkûmdur. Vahiy mahsulü olmalarına rağmen tabisi kalmamış dinlerin yok olup gitmeleri bu yüzdendir.

Her medeniyetin teorik temelleri ve bu teoriyi yaşama geçirmek için öngördüğü bir insan tipi vardır. Buna “prototip” ya da model insan denilebilir. Tarih boyunca her toplum medeniyet kuramamış, kurulan medeniyetlerin pek çoğu da kendilerini temsil edebilecek insan tipi yetiştiremedikleri için “ölü” hale gelmiştir. “İdeal insan modeli” inşa etmiş öğretilerin ise varlıklarını yarınlara taşımış olduğu görülür. Bu durum ideolojiler felsefeler ve diğer sosyal sistemlerin tümü için geçerlidir.

Her öğreti bir iddia ve bir soruna cevap olarak ortaya çıkar. Bu soruna verdiği cevabın kalitesi söz edilen öğretinin gücünü belirler. Öğretinin ideal insan tipi de bu öğretinin soruna verdiği cevap ile yakından ilişkilidir. İçinde yaşanılan medeniyet havzasının doğurduğu sorunların cevap bulunmasına yardımcı olacak, evren tasavvuru bu prototip üzerinden sosyal alana servis edilir.

Bugün burada öğreti olarak İslam’ın ideal insan tipini konuşacaksak İslam’ın hangi sorulara cevap olduğunu ve hangi iddialarla ortaya çıktığını tespit etmek gerekecektir. İslam öğretisinin hangi tarihsel zeminde ortaya çıktığını onun cevap verdiği sorular üzerinden görmek de mümkün olacaktır.

Öğreti olarak Kur’an’ın insanlığa ulaştırmayı amaçladığı mesaj, onun oluşturmak istediği ve bize salık verdiği ideal insan tipinin karakterini de belirleyecektir. Bugün ben burada konuşmamın ilk bölümünde Kur’an’ın “Kamil insan” üretme yolu ve yöntemi üzere konuşmayacak, kâmil insan olarak Hazreti peygamberin inananlar nezdinde tartışılmaz bir otorite olarak nasıl sunulduğunu göstermek gayreti güdeceğim. Daha sonra Kur’an’ın Model lider üretme stratejisi üzerinde bazı tespitlerde bulunmaya gayret göstereceğim. Buna göre çalışmam iki bölümden oluşacaktır. Çalışmamın ilk bölümü mantıki altyapı ve zemin olarak tasarlanmıştır.

Bunun için öncelikle İslam öğretisinin temel iddiası üzerinde durmak en doğru çıkış noktası gibi görünüyor. Adına *kök fikir* diyebileceğim bu temel öneri İslam’ın insanlığa getirdiği tüm değerlerin en merkezi ögesidir. İslam öğretisinin ilham verdiği diğer tüm kurum ve kuramlarda bu kök fikrin izlerine rastlanır. İslam’ın önerdiği Model insan yada model lider anlayışı da şüphe yoktur bu kök fikirden izler taşır. Hatta denilebilir ki bu kök fikirden izler taşıdığı oranda İslamî’dir. Sözüünü ettiğim bu kök fikir *Tevhid* dir.

İslam çok tanrıcılığın/şirkin karşısına *Tevhid* inancını inşa etmek iddiası ile ortaya çıkmıştır. Kur’an’ın temel iddiası budur. Denilebilir ki Kur’an’ın diğer tüm iddiaları bu teze dayanır. Kur’an’ın nüzul sırasında inanca ilişkin ayetlerin öncelenmesi muhtemelen bu yüzdendir. İbadet, Ahlak, Muamelat... gibi fıkhi edimler tevhid ilkesinin izdüşümleri olarak varolurlar. İslam akaidinde var olan İman-amel ilişkisine ilişkin tartışma sözünü ettiğimiz bu ilişkiye bir nebze olsun ışık tutar. Diğer yandan Ahiret konusundaki şüpheler de Kur’an’ın sunduğu biçimiyle

أَوَلَمْ يَرَ الْإِنْسَانَ أَنَّا خَلَقْنَاهُ مِنْ نُطْفَةٍ فَإِذَا هُوَ خَصِيمٌ مُبِينٌ وَضَرَبَ لَنَا مَثَلًا وَنَسِيَ خَلْقَهُ قَالَ مَنْ يُحْيِي الْعِظَامَ وَهِيَ رَمِيمٌ قُلْ يُحْيِيهَا الَّذِي أَنْشَأَهَا أَوَّلَ مَرَّةٍ وَهُوَ بِكُلِّ خَلْقٍ عَلِيمٌ

“İnsan, bizim, kendisini az bir sudan yarattığımızı görmedi mi ki, kalkmış apaçık bir düşman kesilmiştir. Bir de kendi yaratılışını unutarak bize bir örnek getirmekte. “Çürümüşlerken kemikleri kim diriltecek? demekte” De ki: Onları ilk defa yaratmış olan diriltecek. Çünkü O, her türlü yaratmayı gayet iyi bilir.”² tevhid konusundaki bir sapmanın ürünü olduğu görülür.

Kur’an Tevhid ilkesini ikame ederken evrendeki armoniye dikkat çekerek, evrende var olan nizamın tek olan, *bir ilah* tarafından inşa edildiği öğretisini sosyal alanla paylaşarak yola çıkar. Kur’an’ın bu temel iddiası anlaşılmaaksızın öğreti olarak İslam’ın anlaşılacağı kanaatindeyiz. İslam’ın bu en temel iddiası; *evrenin bir tek olan Allah tarafından yaratıldığı ve insanın da bu evrenin bir parçası olduğu* iddiası üzerine inşa edilir.

سُبْحَانَ الَّذِي خَلَقَ الْأَزْوَاجَ كُلَّهَا مِمَّا تُنْبِتُ الْأَرْضُ وَمِنْ أَنْفُسِهِمْ وَمِمَّا لَا يَعْلَمُونَ

² Yâsîn, 77-79

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

“Yerin bitirmekte olduklarından, kendi nefislerinden ve daha bilmedikleri nice şeylerden bütün çiftleri yaratan (Allah) ne yücedir.”³

الَّذِي أَحْسَنَ كُلَّ شَيْءٍ خَلَقَهُ وَبَدَأَ خَلْقَ الْإِنْسَانِ مِنْ طِينٍ

“Ki O (Allah), yarattığı her şeyi en güzel yapan ve insanı yaratmaya da bir çamurdan başlayandır.”⁴

لَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ فِي أَحْسَنِ تَقْوِيمٍ

“Gerçekten insanı en güzel bir biçimde yarattık”⁵ ayeti ile insana ayrı bir parantez açar. Parçası olduğu evrenden ayrıntılanarak adeta mercek altına alınır.

Daha sonra da mercek altına alınmış ve kendisine ayrı parantez açılmış insan evrenin bir parçası olmakla birlikte orada özel bir konuma sahip olduğu, bu özellikleri sebebiyle de kendisine belirli sorumlulukların verildiğine dikkat çekilir.

أَلَمْ تَرَوْا أَنَّ اللَّهَ سَخَّرَ لَكُمْ مَّا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَأَسْبَغَ عَلَيْكُمْ نِعْمَهُ ظَاهِرَةً وَبَاطِنَةً وَمِنَ النَّاسِ مَن يُجَادِلُ فِي اللَّهِ بِغَيْرِ عِلْمٍ وَلَا هُدًى وَلَا كِتَابٍ مُّبِينٍ

“Göklerde, yerde ne varsa hepsini Allah'ın sizin hizmetinize verdiğini açıkça ve gizlice üzerinize nimetlerini yaydığını görmediniz mi? Yine de insanlar arasında, hiçbir bilgisi, yol göstericisi ve aydınlatıcı bir kitabı olmadan Allah hakkında tartışıp duranlar vardır.”⁶

Tevhid'in insan için çok tanrılılık (şirk) tan daha kullanışlı bir inanç olduğuna ise ;

صَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا رَجُلًا فِيهِ شُرَكَاءُ مُتَشَاكِسُونَ وَرَجُلًا سَلَمًا لِرَجُلٍ هَلْ يَسْتَوِيَانِ مَثَلًا الْحَمْدُ لِلَّهِ بَلْ أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ

Allah, birbiriyle çekişen ortak sahipleri bulunan bir adam ile yalnızca bir kişiye ait olan bir adamı örnek verdi. Bu iki adamın durumu hiç, bir olur mu? Hamd Allah'a mahsustur. Hayır, fakat onların çoğu bilmiyorlar.⁷ Ayetiyle alışılmadık bir tarzda dikkat çeker. Benzer bir vurgunun yapıldığı bir başka ayet, insanı parçası olduğu evrenin merkezi öğelerinden biri olarak sunar.

وَسَخَّرَ لَكُمْ مَّا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا مِنْهُ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِّقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ

“Göklerdeki ve yerdeki her şeyi kendi katından sizin hizmetinize verendir. Elbette bunda düşünen bir toplum için deliller vardır.”⁸ İnsanın evrende merkezi bir yer teşkil ettiği vurgusu, aslında onun sorumluluğa namzet olduğu vurgusunu da beraberinde getirmiş ve insana sorumluluk yüklenmiştir. Yani insan sorumluluk isteyen değil, kendisine sorumluluk teklif edilen varlıktır. Dini terminolojideki mükellef kavramı bu vurguyu yapar.

أَيَحْسَبُ الْإِنْسَانُ أَنْ يُتْرَكَ سُدًى

“İnsan, kendisinin başıboş bırakılacağını mı sanır!”⁹ Ayetiyle insanın sorumluluklarına vurgu yapılır. İnsan mademki başıboş bırakılmamıştır; o halde İslam öğretisine göre insandan beklenmekte olan nedir? Bu soruya verilecek cevap insanın ne yapması gerektiği ve nasıl yapması gerektiği konusunda belirleyici olacaktır. İşte bu noktada Kur'an ideal bir insan profili inşa eder ve onu referans gösterir. Önce bu prototipin neden insan olması gerektiğini temellendirir. Sonrada proto tip olan bu insanın sınırlarını belirler.

قُلْ لَوْ كَانِ فِي الْأَرْضِ مَلَائِكَةٌ يَمْشُونَ مُطْمَئِنِّينَ لَنَزَلْنَا عَلَيْهِمْ مِنَ السَّمَاءِ مَلَكًا رَسُولًا

“Eğer yeryüzünde, yerleşip dolaşanlar melekler olsaydı, elbette onlara gökten bir melek peygamber indirirdik.”¹⁰

İnsan için belirlenen bu sınır, öğretinin önüne geçmemesi, kendisine verilen değerini aslında öğretilerinden kaynaklandığı asıl olanın öğretisi olduğuna vurgu yapılır. Diğer yandan yapacağı tebliğin sınırlarına dikkat çekilir.

قُلْ إِنَّمَا أَنَا بَشَرٌ مِّثْلُكُمْ يُوحَىٰ إِلَيَّ أَنَّمَا إِلَهُكُمُ إِلَهٌ وَاحِدٌ فَاسْتَقِيمُوا إِلَيْهِ وَاسْتَغْفِرُوا وَوَيْلٌ لِّلْمُشْرِكِينَ

“De ki: 'Ben ancak sizin gibi bir insanım. Bana sizin ilahınızın bir ilah olduğu vahyolunuyor. Şu halde O'na yönelin, ve O'ndan bağışlanma dileyin. Ortak koşanların vay haline!’”¹¹

³ Yâsîn, 36.

⁴ Secde,7.

⁵ Tîn,4.

⁶ Lokmân,20

⁷ Zümer,29.

⁸ Casiye,13.

⁹ Bakara,195.

¹⁰ İsrâ,95.

¹¹ Fussilet,6.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

Bir başka ayette de tarih içerisinde gönderilen peygamberlerin söz konusu bu öğretiyi merkezli bir sorumluluk üstlendikleri ve öğretinin kendilerine yüklediği bir örneklik icra ettikleri ifade edilir.

وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ رَّسُولٍ إِلَّا بِلِسَانٍ قَوْمِهِ لِيُبَيِّنَ لَهُمْ فَيُضِلُّ اللَّهُ مَنْ يَشَاءُ وَيَهْدِي مَنْ يَشَاءُ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ

*“Kendilerine apaçık anlatabilsin diye, her peygamberi kendi milletinin diliyle gönderdik. Allah dilediğini saptırır ve dilediğini de doğru yola erdirtir; güçlü olan, Hâkim olan O'dur.”*¹²

Bu ayette peygamberliğin misyonunun öğretiyi ve mesaj merkezli olduğu o denli açıktır ki bir başka örneğe ihtiyaç bırakmaz.

Sonra da bu ideal tiplerin kanlı canlı sıradan insanlar olduğunu, onları farklı kılan şeyin öğretiyi olduğuna dikkat çekerek bu öğretinin uygulanabilir olduğuna dolaylı bir dikkat çeker.

وَمَا جَعَلْنَاهُمْ جَسَدًا لَا يَأْكُلُونَ الطَّعَامَ وَمَا كَانُوا خَالِدِينَ

*“Biz onları (peygamberleri), yemek yemez birer (cansız) ceset olarak yaratmadık. Onlar (bu dünyada) ebedî de değillerdir.”*¹³

Daha sonrada İslam örneğinde Hz. Peygamberi öğretisi için bir prototip olarak önerir. Bu yapılırken, peygamberin *inanınlar için* örnek bir insan olarak takdim edildiğine dikkatlerinizi çekmek isterim.

لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِي رَسُولِ اللَّهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ لِمَنْ كَانَ يَرْجُو اللَّهَ وَالْيَوْمَ الْآخِرَ وَذَكَرَ اللَّهَ كَثِيرًا

*“Gerçek şu ki; Allah'a ve Ahiret gününe kavuşmayı umanlar ve Allah'ı çokça zikredenler için Rasulullah'ta güzel bir örnek vardır.”*¹⁴

Öğretinin temsilcisi olarak peygambere de öğretilere sadakat konusunda telkinlerde bulunulduğuna rastladığımız Kur'an'ın ideal insan inşasında, Mesajın peygamberi de bağladığına ve bu konuda hududuna riayet etmesi gereğine işaret edilir.

فَاسْتَقِيمْ كَمَا أَمَرْتُ وَمَنْ تَابَ مَعَكَ وَلَا تَطَّعُوا إِنَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ

*“Öyle ise emrolunduğun gibi dosdoğru ol. Seninle beraber tövbe edenler de dosdoğru olsunlar. Sakın ölçülerini aşmayın. Şüphesiz O, yaptıklarınızı hakkıyla görür.”*¹⁵

Kur'an, İslam öğretisini kabul eden bireylere Peygamberi örnek ve ideal insan olarak sunarken bu öğretiyi temsil etme konusunda bir otorite olarak sunar. Buna göre inanan birey için diğer tüm subjektif değerlendirmeler Peygamberin hüküm verdiği konularda devre dışı kalır. Onun hükmüne razı olunur ki bu, peygamberin Allah'ın dinini temsil etme konusunda zirve noktadır.

وَمَا كَانَ لِمُؤْمِنٍ وَلَا لِمُؤْمِنَةٍ إِذَا قَضَى اللَّهُ وَرَسُولُهُ أَمْرًا أَنْ يَكُونَ لَهُمُ الْخِيَرَةُ مِنْ أَمْرِهِمْ وَمَنْ يَعْصِ اللَّهَ وَرَسُولَهُ فَقَدْ ضَلَّ ضَلَالًا مُبِينًا

*“Allah ve Resulü, bir işte hüküm verdiği zaman, artık inanan bir kadın ve erkeğe, o işi kendi isteklerine göre seçme hakkı yoktur. Kim Allah'a ve Resulüne karşı gelirse, apaçık bir sapıklığa düşmüş olur.”*¹⁶

Peki ama peygambere yüklenen bu misyon ne idi bu misyonun bir sınırı varmıydı var ise ne idi ? Kur'an bu konuda tarihi referans göstererek:

وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ مِنْ رَّسُولٍ إِلَّا نُوحِي إِلَيْهِ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا أَنَا فَاعْبُدُونِ

*“Senden önce hiç bir peygamber göndermedik ki ona: -Benden başka ilah yoktur, öyleyse bana kulluk edin! diye vahyetmiş olmayalım”*¹⁷ İfadeleri ile bu misyonda Peygamberin yalnız olmadığına, tarih içerisinde bu misyonu üstlenmiş çok sayıda ideal tiplerin var olduğuna dikkatlerimiz çeker. Hz Peygamberin de misyonunu bu ayette ifade edilene paralel olarak Abdullah ibni Ömer'den aktarılan rivayette şöyle ifade etmiştir:

“Allah'tan başka ilah olmadığına ve Muhammed'in Onun Resulü olduğuna şehadet, namazı ikame, zekâtı eda edinceye kadar insanlarla savaşmakla emrolundum. Onlar bunları yapınca kanlarını ve mallarını benden korumuş olurlar. Ancak İslam'ın hakkı mukabili olmak, müstesnadır. İnsanların gizli işlerinden dolayı olan hesapları da Allah'a aittir.” (Buhari, kitabü-l-iman I:14 Müslim kitabü-l-iman I:39,sünenü Ebî Davut, kitabü-l-cihad III:71)

II

Çağımızda insanlığa hizmet eden dirayetli lider eksikliği çektiğini söylersek mübalağa etmiş olmayız. Bu durum İslam âleminde daha bariz olduğu da ortadadır. Belki bilgi çağında yaşadığımız için bilgi

¹² İbrâhîm,4.

¹³ Enbiya,8.

¹⁴ Ahzâb,21.

¹⁵ Hud,112.

¹⁶ Ahzâb,36.

¹⁷ Enbiya,25.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

eksikliğini hissetmiyoruz, ancak dünyamız hem bilgi hem de yaşam biçimiyle insanlığa örnek teşkil edecek liderleri susamış toprak gibi dört gözle beklemektedir. Bu tür liderlerin *insanlığı kötülükten iyiliğe yönlendiren, ihtiyaçlarını gideren ve umutlarını yeşerten liderler* olması umulmaktadır.

Bütün bunları öne sürerken, toplumu amaçlanan hedefe sürükleyecek tek adamı temsil eden ve kahraman *lider* kuramını desteklemiyoruz. Fakat zor yükümlükleri kaldıracak, sorunlara çözüm bulacak ve geleceğe ufuk açacak liderden bahsediyoruz. O, zeki, yetenekli, tam bir idareci ve en önemlisi de iman ve ahlaki erdemleri üzerinde barındıran bir lider olmalıdır. Aynı zamanda ümitsizliğe kapılmış kimseler gibi umut arıyan değil, umut olan güçlü bir karaktere sahip olmalıdır. Bahane bulan değil çözüm bulan bir lider profil çizebilmelidir. İslam dünyası olarak yazık ki bu türden insanları ya yetiştiremiyor ya da koruyamıyoruz. İslam ümmeti olarak; ufuk açıcı ilham verici liderleri çoğaltığımız gün, önce halkın özgüveni tazelenecek, sonra da kaybettiğimiz medeniyeti yükseltecek fertlerin yetişmesi mümkün olacaktır.

Tam da bu noktada bu krizi aşmamızda yardımcı olacak kavramlardan birini bizlere sunar bu kavram *mele* kavramıdır. Elitler anlamına gelen kavram Kur'an'ın ilgili ayetlerinde toplumun önde gelenleri anlamında kullanılır. Kavram toplumun ekonomik, siyasi, bilgi... ve diğer her türlü kanaat önderi ve kanaat yapıcılarını kapsayacak geniş bir kullanım alanına sahiptir. Söz konusu ayetlerin birinde bu durum şöylece vurgulanır:

قَالَ الْمَلَأُ مِنْ قَوْمِهِ إِنَّا لَنَرَاكَ فِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ

"*Kavmi içinden önde gelenler: "Doğrusu, biz senin apaçık bir sapıklık içinde olduğunu görüyoruz!" diye karşılık verdiler.*"¹⁸ Elitlerin kanaat oluşturucular olarak statükonun temsilcileri oldukları ve değişime direnç gösterdiklerine vurgu yapar. Bu anlamda yapılması gereken elitlerin toplumun geri kalanları lehine ikna edilmesidir. Elitlerin ikna edilmesi ümmetin lider yertirme konusundaki kaosu aşmasında bizce önemli bir sıçrama tahtası olacaktır.

Bu bağlamda Kur'an-ı-kerim insanların hem Dünya hem de Ahiret yaşamlarını inşa etmede klavuzluk etmektedir ki; Kur'an'ın oluşturduğu model bu iki dünyanın inşasında da altyapı hazırlayıcı bir rol üstleneceği gibi öğretiyi temsil eden örnek insan olmak açısından da önemlidir. Kur'an Allah'ın insanlara yolunu bulması için lütfettiği bir hediye ise örnek insan da bu öğretiyi en güzel bir biçimde yaşamına adapte edebilmiş kişidir. Aradaki bu ilişki asla unutulmamalıdır. Lider öğretiden beslenmeyi ihmal ederek oldum diyemez. Zira bu yolda olmak yok olmak çabası vardır. Yeni sorunlar yeni çözümler gerekecektir. Öyle ise Kur'an'dan hayatımızı kolaylaştıracak evrensel yasaları ortaya çıkarmak gerekmektedir. Bu yasaları tespit etme inceleme ve yorumlama görevi bilim adamları ve araştırmacıları asil görevidir. Çalışmamız bu kutlu yolda bir adımdır.

Kur'an'ın model lider oluşturma sürecinde izlediği süreçlerden bazılarını şöyle özetleyebiliriz:

1.Görevini bildirme ve sorumluluk bilinci aşılama:

Yukarıda sözünü ettiğimiz kök fikir ekseninde donanımını tamamlamış ve değerler sıkalasını oluşturmuş bir lider, Kur'an'ı öğretiyi çerçevesinde bir karakter de oluşturacaktır. Lider kendisine verilen sorumluluğu ve kendisinden bekleneni farkındadır. Böylece O, insanlara hizmet etmek ve bu yoldaki engelleri kaldırmak çabasında olması gerektiğini bilir. Değerleri doğrultusunda sorumluluğunu üstlendiği insanlar için iyi olanı yapma çabası güder. Zira neyi yapması gerektiğini bilen biri için, çözüm çok da uzak değildir. Kur'an sorumluluğunu kuşanmaya aday bireye önce görev ve sorumluluklarının alan ve sınırları belirtir.

İşte bu da Kur'an-ı-kerimin öz ifadesi ile şöylece özetlenir:

الر كِتَابٌ أَنْزَلْنَاهُ إِلَيْكَ لِتُخْرِجَ النَّاسَ مِنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ بِإِذْنِ رَبِّهِمْ إِلَى صِرَاطٍ الْعَزِيزِ الْحَمِيدِ

"*Elif. Lâm. Râ. Bu Kur'an), Rablerinin izniyle insanları karanlıklardan aydınlığa, çıkarman için sana indirdiğimiz bir kitaptır. Şüphesiz övgüye layık olan O dur.*"¹⁹ Karanlıktan aydınlığa çıkarmak Kur'an terminolojide kötülüklerin giderilmesi ve iyi ve güzelin hâkim kılınmasıdır. Dini değerler

¹⁸ A'raf,60. , 109., Yûsuf,43.

¹⁹ İbrahim,1.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

ekseninde *negatif* olan her şey karanlık ile sembolize edilirken, *pozitif* olan her şey de aydınlık kavram dağarcığında kendine anlam bulur. Kur'an iyilik olgusunun sadece dünyalık olmadığı, öğretisinin bir diğer boyutu olan ahrete ilişkin oluşuna da dikkatlerimizi çekerek, bu yönün ihmal edilmemesi gereğine vurgu yapar. Onun bu vurgusu inananlarına bir tarafın öbür taraf aleyhine ihmal edilmemesi gerektiği yönünde dolaylı bir uyarıda da bulunur. Bu yüzden dünyalık maksimal bir başarı, ahret hesabı sebebiyle terk edilmiş ve daha optimal olan ile yetinildiği, bu ilke ekseninde sıkça görülmüştür. Sözü edilen telkinlerin bulunduğu ayetlerden biri

إِنَّ هَذَا الْقُرْآنَ يَهْدِي لِلَّتِي هِيَ أَقْوَمُ وَيُبَشِّرُ الْمُؤْمِنِينَ الَّذِينَ يَعْمَلُونَ الصَّالِحَاتِ أَنَّ لَهُمْ أَجْرًا كَبِيرًا

*“Gerçekten bu Kur'an en doğru olan yola götürür ve iyi işler yapan mü'minler için büyük bir mükafat olduğunu ve ahirete inanmayanlar için elem dolu bir azap hazırladığımızı müjdelir.”*²⁰

Kur'an'ın asıl işlevi, insanlık için bir rehber olması, *“en doğru olan”* a götürmesidir. *“En doğru olan”* la ilgili açıklamalar *doğru inanç* ve doğru ve iyi iş (*amel-i Salih*) şeklinde özetlenebilir. Zira Kuran kendi öğretisinin yaşama geçirilmesinin ibadet olduğu telkininde bulunur. (KUTUB Seyyid, Fizilal E'l Kur'an , III:,2215, SAA'LİBİ Muhammed b. Mahluf, El Cevahir e'l Hisan fi Tefsir-i Kur'an ,283, İBNI KESİR Ebu'l Fide, Tefsiri İbni Kesir, II:285)

Kuran öğretisi merkezli lider oluşturma yolunda farklı değer yargıların sahip insanlar ile de ortak bir payda bulmak yolunda telkinler verir. Öğretini sıhhati ve ikna ediciliği konusunda emniyet içerisinde olan Kur'an inananı etrafına karşı oldukça toleranslıdır. Aksi durum, kuşatıcı ve benimseyici olmak yerine agresif ve dışlayıcı olur.

يَا أَهْلَ الْكِتَابِ قَدْ جَاءَكُمْ رَسُولُنَا يُبَيِّنُ لَكُمْ كَثِيرًا مِمَّا كُنْتُمْ تُخْفُونَ مِنَ الْكِتَابِ وَيَعْفُو عَنْ كَثِيرٍ قَدْ جَاءَكُمْ مِنَ اللَّهِ نُورٌ وَكِتَابٌ مُبِينٌ يَهْدِي بِهِ اللَّهُ مَنِ اتَّبَعَ رِضْوَانَهُ سُبُلَ السَّلَامِ وَيُخْرِجُهُم مِنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ بِإِذْنِهِ وَيَهْدِيهِمْ إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ

*“Ey kitap ehli! Artık size elçimiz gelmiştir. O, kitabınızdan gizleyip durduğunuz gerçeklerden birçoğunu sizlere açıklıyor, birçoğunu da affediyor. İşte size Allah'tan bir nur ve apaçık bir kitap (Kur'an) gelmiştir. (15)Allah onunla rızası peşinde olanları selamet yollarına iletir ve onları izniyle, karanlıklardan aydınlığa çıkarıp kendilerini dosdoğru bir yola iletir.”*²¹

Kuşatıcı bir kimliğin arkasındaki psikolojik motivasyon unsurlarından biri olan, öğretini sağladığı özgüvenle hareket edilmesini doğuracağı vurgulanır.

أَفَمَنْ أَسَّسَ بُنْيَانَهُ عَلَى تَقْوَى مِنَ اللَّهِ وَرِضْوَانٍ خَيْرٍ أَمْ مَنْ أَسَّسَ بُنْيَانَهُ عَلَى شَفَا جُرُفٍ هَارٍ فَانْهَارَ بِهِ فِي نَارٍ جَهَنَّمَ وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ

*“Binâsını takva (Allah'a karşı gelmekten sakınmak) ve onun rızasını kazanmak temeli üzerine kuran kimse mi daha hayırlıdır, yoksa binasını çökmeye yüz tutmuş bir yarın kenarına kurup, onunla birlikte kendisi de cehennem ateşine yuvarlanan kimse mi? Allah zalimler topluluğunu doğru yola erdirmez.”*²²

Peygambere yolun tek temsilcisi olmadığı ve kendisinden öncekilerin yaptığı gibi öğretisi konusundaki farkındalığın bir bedeli olarak, insanlığa karşı bir sorumluluk bilinciyle hareket etmesi gereğine dikkat çekilir. Kur'an bu ümmetin lideri ve bütün liderlere örnek teşkil edecek olan Allah'ın resülüne şöyle hitap eder:

أُولَئِكَ الَّذِينَ هَدَى اللَّهُ فَبِهِدَاهُمْ أَقْتَدِهْ قُلْ لَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ أَجْرًا إِنْ هُوَ إِلَّا ذِكْرٌ لِلْعَالَمِينَ

*“İşte, o peygamberler, Allah'ın doğru yola iletmediği kimselerdir. (Ey Muhammed!) Sen de onların tuttuğu yola uy. De ki: "Bu tebliğe karşı sizden bir ücret istemiyorum. O (Kur'an), bütün âlemler için ancak bir uyarıdır.”*²³

Allah'ın bu kişileri hidayete erdirdiği, tarihî bir hakikati kesin olarak ortaya koymak bakımından, bir defa daha vurgulandıktan sonra Hz. Muhammed'e, son peygamber olarak onların hidayetine uyup aynı evrensel hakikati devam ettirmesi emredilmiştir. Burada Kur'an'ın muhatabı olan herkese, Hz. Muhammed'in görülmemiş duyulmamış bir din icat etmediğine, aksine, geçmiş peygamberlerin sünnetini

²⁰ İsrâ,9-10.

²¹ Mâide Sûresi, 15-16.

²² Tevbe,109.

²³ En'am Sûresi,90.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

devam ettirdiğine ilişkin dolaylı bir hatırlatma da vardır. Ayrıca Resûlullah'a, seleflerinden birini veya bir kısmını örnek almak yerine, hepsinin hidayetine uyması, meziyetlerini kendisinde toplaması emredilmiştir. Bu buyruk hangi devir, ülke, millet ve kültüre ait olursa olsun, evrensel gerçekliğin, doğruluk ve iyiliğin benimsenmesi ve yaşatılması gerektiğine işaret etmekte; Hz. Peygamber'den de bu değerlere sahip çıkmasını istemektedir. (VAHİDİ Ebu'l Hasan, El Veciz fi't Tefsiri'l Kitabî'l Aziz, 138, CEVZİ Abdurrahman, Za'dul Mesir, II, 138).

2. Kararlılık telkininde bulunur:

Lider söz konusu olunca olmazsa olmazlardan biri de karlı oluşudur. Kararlılık öğretiye duyulan güvenin bir göstergesi olarak da önemlidir. Önce öğreti konusunda donanım kazandırılmış sonra da görev sınırları tanımlanmış bir liderin kararlı duruşu beklenen bir durumdur. Kur'an'ın bu ilkeyi kazandırma çabasını vahyin başlangıç günlerine kadar geri götürmek mümkündür.

فَاصْبِرْ كَمَا صَبَرَ أُولُو الْعِزْمِ مِنَ الرُّسُلِ وَلَا تَسْتَعْجِلْ لَهُمْ كَأَنَّهُمْ يَوْمَ يَرَوْنَ مَا يُوعَدُونَ لَمْ يَلْبُثُوا إِلَّا سَاعَةً مِنْ نَهَارٍ فَبَلَّغْ فَهَلْ يَهُلِكُ إِلَّا الْقَوْمُ الْفَاسِقُونَ

“Ey Muhammed!) O halde yüksek azim sahibi peygamberlerin sabretmesi gibi sabret. Onlar için acele etme. Onlar tehdit edildikleri azabı gördükleri gün, sanki dünyada gündüzün bir anından başka kalmadıklarını sanırlar. Bu bir duyurudur. Ancak yoldan çıkmış olan topluluk helak edilir.”²⁴

وَإِنْ كَانَ كَبِيرَ عَلَيْكَ إِعْرَاضُهُمْ فَإِنْ اسْتَطَعْتَ أَنْ تُبَدِّلَهُمْ تَبَدُّلًا فِي الْأَرْضِ أَوْ سَلَّمَا فِي السَّمَاءِ فَتَأْتِيَهُمْ بِآيَةٍ وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ لَجَمَعَهُمْ عَلَى الْهُدَى فَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْجَاهِلِينَ

“Eğer onların yüz çevirmeleri sana ağır geldiyse; bir delik açıp yerin dibine inerek, yahut bir merdiven kurup göğe çıkarak onlara bir mucize getirmeye gücün yetiyorsa durma, yap! Eğer Allah dileseydi elbette onları hidayet üzere toplardı. O halde sakın cahillerden olma.”²⁵

Bu âyete göre Hz. Peygamber, bir kısım insanların doğru yolu kabul etmemelerinden dolayı ne kadar üzülse de onun bu husustaki gücü sınırlıdır. Ondan uğraşlarına devam etmesinin istenmesi öğretiye olan güvene dair bir başka hatırlatma alanıdır. Geriye kalan ise anlatma becerisi ile ilgili insanı kusurlardır.

فَبِمَا رَحْمَةٍ مِنَ اللَّهِ لِنْتَ لَهُمْ وَلَوْ كُنْتَ فَظًا غَلِيظَ الْقَلْبِ لَانفَضُّوا مِنْ حَوْلِكَ فَاعْفُ عَنْهُمْ وَاسْتَغْفِرْ لَهُمْ وَشَاوِرْهُمْ فِي الْأَمْرِ فَإِذَا عَزَمْتَ فَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُتَوَكِّلِينَ

“Allah'ın rahmeti sayesinde sen onlara karşı yumuşak davrandın. Eğer kaba, katı yürekli olsaydın, onlar senin etrafından dağılıp giderlerdi. Artık sen onları affet. Onlar için Allah'tan bağışlama dile. İş konusunda onlarla müşavere et. Bir kere de karar verip azmettin mi, artık Allah'a tevekkül et, (ona dayanıp güven). Şüphesiz Allah, tevekkül edenleri sever.”²⁶

أُولَئِكَ الَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ وَالْحُكْمَ وَالنَّبُوءَةَ فَإِنْ يَكْفُرْ بِهَا هُوَ لَاءِ فَقَدْ وَكَلْنَا بِهَا قَوْمًا لَيْسُوا بِهَا بِكَافِرِينَ

“Onlar kendilerine kitap, hikmet ve peygamberlik verdiğimiz kimselerdir. Eğer şunlar (inanmayanlar) bunları tanımayıp inkâr ederlerse, biz onları inkâr etmeyecek olan bir kavmi, onlara vekil kalmışızdır.”²⁷ Denilerek, insanların beğenisini önemsemeksizin öğretiyi yaymaya devam etmesi telkiniyle kararlılık vurgusu ayrı bir boyuta taşınmıştır. Şüphe yok ki bu mesaj peygamberi kendisine kulak tıkayanlara karşı duyarlılığını azaltmış ve onu gelecek konusunda motive etmiştir.

Toplumu iyiye taşımak için yapılan her türlü katkı çok önemlidir ve sevap olarak görülür. Topluluğun bağımsızlığını, güvenliğini ve sosyal düzenin korunmasını sağlayacak her şey buna dâhildir. Sosyal barışa bu katkıların yapılmaması halinde o topluluğun ayakta durması, varlığını koruması belki de mümkün olmayacaktır. kolektif bir bilinçle iyiliğin toplumun tüm katmanları arasında yayılarak isteksiz olanların da bu kervana katılması hedeflenmiştir. Liderin bir başka özelliği burada ortaya çıkar ki o da iyiliği yapmak ile yetinmek değil iyiliği teşvik edici olmaktır. İyinin yaygınlaşması ve toplumun tümünü kuşatması için motive edici olmalıdır. Zira iyilik konusunda insiyatip almayanlar aslında kötülüğün yayılma kanallarındırlar. SUYUTİ,III:312) Allah yolunda harcamaya şöyle çağırır.

²⁴ Ahkâf,35.

²⁵ En'âm,35.

²⁶ Âl-i İmrân,159.

²⁷ En'âm, 89.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

هَأَنْتُمْ هُوَ لَا تَدْعُونَ لِنُفْسِهِمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَمِنْكُمْ مَنْ يَبْخُلُ وَمَنْ يَبْخُلْ فَإِنَّمَا يَبْخُلُ عَنِ نَفْسِهِ وَاللَّهُ الْغَنِيُّ وَأَنْتُمُ الْفُقَرَاءُ وَإِنْ تَتَوَلَّوْا يَسْتَبْدِلْ قَوْمًا غَيْرَكُمْ ثُمَّ لَا يَكُونُوا أَمْثَالَكُمْ

“İşte sizler, Allah yolunda harcamaya çağırılıyorsunuz. Ama içinizden cimrilik yapanlar var. Kim cimrilik yaparsa ancak kendi zararına cimrilik yapmış olur. Allah her bakımdan sınırsız zengindir, siz ise fakirsiniz. Eğer ondan yüz çevirecek olursanız, yerinize başka bir toplum getirir de onlar sizin gibi olmazlar.”²⁸

Dinden dönmek, davayı yarı yolda bırakmak anlamına gelen bir tutum olarak, öğretini değil, dönenlerin kaybedeceğini bildirilerek öğreti konusunda liderin güven bunalımı yaşamamasını temin etmeye yönelik bir adım atıldığı gibi bu düşüncede bulunanlara da kaybedecekleri hatırlatan çift yönlü bir görev almıştır.

يَأَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا مَنْ يَرْتَدَّ مِنْكُمْ عَنْ دِينِهِ فَسَوْفَ يَأْتِي اللَّهَ بِقَوْمٍ يُحِبُّهُمْ وَيُحِبُّونَهُ أَذِلَّةٌ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ أَعِزَّةٌ عَلَى الْكَافِرِينَ يُجَاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَلَا يَخَافُونَ لَوْمَةَ لَائِمٍ ذَلِكَ فَضْلُ اللَّهِ يُؤْتِيهِ مَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ

Ey iman edenler! Sizden kim dininden dönerse, (bilin ki) Allah onların yerine öyle bir topluluk getirir ki, Allah onları sever, onlar da Allah'ı severler. Onlar mü'minlere karşı alçak gönüllü, kafirlere karşı güçlü ve onurludurlar. Allah yolunda cihad ederler. (Bu yolda) hiçbir kınayıcının kınamasından da korkmazlar. İşte bu, Allah'ın bir lütfudur. Onu dilediğine verir. Allah lütfü geniş olandır, hakkıyla bilendir.²⁹

3.Kuran sadece kararlılık telkin etmez, aynı zamanda tutarlılık telkininde de bulunulur.

Peygamber eğer davranış ve tutumlarında tutarlı olmazsa takibi mümkün olmaz. Kuran onun takip edilebilir olmasını temin için ona kararlılık telkini yanında tutarlı olmasını da telkin eder. Diğer yandan Hz. Peygamberin dünyalık konusunda insani bir zaaf gösterme ihtimaline karşında onu öğretinin gücü ekseninde daha dirayetli olması gereğine çağırır. Bu çağrı hem ona hem de öğretiyeye inanmış takipçilerin psikolojik motivasyonunu destekler. Eksikliklerinden dolayı ezilmişlik hissi duymalarını önler ki bu özgüven açısından önemlidir.

وَإِنْ كَادُوا لَيَفْتِنُونَكَ عَنِ الَّذِي أُوحِيَنا إِلَيْكَ لِفَتْنِي عَابِنَا غَيْرَهُ وَإِذَا لَا تَخَذُوكَ خَلِيلًا وَلَوْلَا أَنْ تَبْتَئْنَاكَ لَقَدْ كِدْتُمْ تَرَكُنَ إِلَيْهِمْ شَيْئًا قَلِيلًا إِذَا لَأَذْفَنَّاكَ ضِعْفَ الْحَيَاةِ وَضِعْفَ الْمَمَاتِ ثُمَّ لَا تَجِدُ لَكَ عَلَيْنَا نَصِيرًا

“Onlar, sana vahyettiğimizden başkasını bize karşı uydurman için az kalsın seni ondan şaşırtacaklardı. (Eğer böyle yapabilselerdi) işte o zaman seni dost edinirlerdi. Eğer biz sana sebat vermiş olmasaydık az kalsın onlara biraz meyledecektin. İşte o zaman sana, hayatın da, ölümün de katmerli acılarını tattırırdık. Sonra bize karşı kendine hiçbir yardımcı bulamazdın.”³⁰

لَا تَمُدَّنَّ عَيْنَيْكَ إِلَىٰ مَا مَتَّعْنَا بِهِ أَزْوَاجًا مِنْهُمْ وَلَا تَحْزَنْ عَلَيْهِمْ وَخَفِضْ جَنَاحَكَ لِلْمُؤْمِنِينَ

“Kâfirlerden bir kısmını faydalandığımız şeylerde sakın gözün kalmasın. Onlara karşı mahzun olma ve mü'minlere (şefkat) kanadını indir.”³¹

وَلَا تَمُدَّنَّ عَيْنَيْكَ إِلَىٰ مَا مَتَّعْنَا بِهِ أَزْوَاجًا مِنْهُمْ زَهْرَةَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا لِنَفْتِنَهُمْ فِيهِ وَرِزْقُ رَبِّكَ خَيْرٌ وَأَبْقَىٰ

“Onlardan bazı kesimlere, kendilerini sınamak için dünya hayatının süsü olarak verdiğimiz şeylere gözünü dikme. Rabbinin rızkı daha hayırlı ve daha kalıcıdır.”³²

فَلَا تُعْجِبْكَ أَمْوَالُهُمْ وَلَا أَوْلَادُهُمْ إِنَّمَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيُعَذِّبَهُمْ بِهَا فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَتَرْهَقَ أَنْفُسَهُمْ وَهُمْ كَافِرُونَ

²⁸ Muhammed,38.

²⁹ Mâide,54.

³⁰ İsrâ, 73-75.

³¹ Hicr, 88.

³² Tâhâ,131.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

“ Onların malları ve çocukları seni imrendirmesin. Allah bununla ancak onlara dünya hayatında azap etmeyi ve canlarının kâfir olarak çıkmasını istiyor. ”³³

وَإِذْ أَخَذْنَا مِيثَاقَكُمْ لَا تَسْفِكُونَ دِمَاءَكُمْ وَلَا تُخْرِجُونَ أَنْفُسَكُمْ مِنْ دِيَارِكُمْ ثُمَّ أَقْرَرْتُمْ وَأَنْتُمْ تَسْهَوُونَ ثُمَّ أَنْتُمْ هَؤُلَاءِ تَقْتُلُونَ أَنْفُسَكُمْ وَتُخْرِجُونَ فَرِيقًا مِنْكُمْ مِنْ دِيَارِهِمْ تَظَاهَرُونَ عَلَيْهِم بِالْإِثْمِ وَالْعُدْوَانِ وَإِنْ يَأْتِوكُمْ أُسَارَى تَفَادُوهُمْ وَهُوَ مُحْرَمٌ عَلَيْكُمْ إِخْرَاجَهُمْ أَفْتَوْا مَنْ بَعْضُ الْكُتَّابِ وَتَكْفُرُونَ بِبَعْضٍ فَمَا جَزَاءُ مَنْ يَفْعَلْ ذَلِكَ مِنْكُمْ إِلَّا خِزْيٌ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَيَوْمَ الْقِيَامَةِ يُرَدُّونَ إِلَى أَشَدِّ الْعَذَابِ وَمَا اللَّهُ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ

“Hani, "Birbirinizin kanını dökmeyeceksiniz, birbirinizi yurtlarınızdan çıkarmayacaksınız" diye de sizden kesin söz almıştık. Sonra bunu böylece kabul etmişsiniz. Kendiniz de buna hâlâ şahitlik etmektesiniz. Ama siz, birbirinizi öldüren, içinizden bir kesime karşı kötülük ve zulümde yardımlaşarak; size haram olduğu halde onları yurtlarından çıkaran, size esir olarak geldiklerinde ise, fidye verip kendilerini kurtaran kimselersiniz. Yoksa siz Kitab'ın (Tevrat'ın) bir kısmına inanıp, bir kısmını inkâr mı ediyorsunuz? Artık sizden bunu yapanın cezası, dünya hayatında rezil olmaktan başka bir şey değildir. Kıyamet gününde ise onlar azabın en şiddetlisine uğratılırlar. Çünkü Allah yaptıklarınızdan habersiz değildir.”³⁴ Yukarıdaki ayette ise Allah'ın onlara verdiği nimetlere vurgu yapılarak öğreti konusunda güven tazelemeleri talep edilmektedir ki bu istikrarlı bir tutum açısından kaçınılmaz bir öneme sahiptir.

4.Öğreti Lehine Diğer Bütün Değerlerin Riske Edilebilmesini Telkin Eder:

قَالَ يَأْنُوحُ إِنَّهُ لَيْسَ مِنْ أَهْلِكَ إِنَّهُ عَمَلٌ غَيْرُ صَالِحٍ فَلَا تَسْأَلْنِ مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ إِنِّي أَعِظُكَ أَنْ تَكُونَ مِنَ الْجَاهِلِينَ قَالَ رَبِّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ أَنْ أَسْأَلَكَ مَا لَيْسَ لِي بِهِ عِلْمٌ وَإِلَّا تَغْفِرْ لِي وَتَرْحَمْنِي أَكُنَ مِنَ الْخَاسِرِينَ قِيلَ يَا نُوْحُ اهْبِطْ بِسَلَامٍ مِنَّا وَبَرَكَاتٍ عَلَيْكَ وَعَلَى أُمَمٍ مِمَّنْ مَعَكَ وَأُمَّمٌ سَنُنْعُهُمْ ثُمَّ يَمْسُهُمْ مِنَّا عَذَابٌ أَلِيمٌ

“Allah, "Ey Nûh! O asla senin âilenden değildir. Onun yaptığı, iyi olmayan bir iştir. O halde hakkında hiçbir bilgin olmayan şeyi benden isteme. Ben sana cahillerden olmamanı öğütlerim" dedi. Nûh, "Rabbim! Şüphesiz ben senden hakkında bilgim olmayan şeyi istemekten sana sığınırım. Eğer beni bağışlamaz ve bana acımazsan, şüphesiz ziyana uğrayanlardan olurum" dedi. Ona denildi ki: "Ey Nûh! Sana ve seninle birlikte bulunanlardan birçok ümmete bizden esenlik ve bereketlerle (gemiden) in. Daha bir takım ümmetler de olacak ki, biz onları (dünyada) yararlandıracacağız. Sonra da bizden kendilerine elem dolu bir azap dokunacak." ”³⁵

مَا كَانَ لِنَبِيِّ أَنْ يُكُونَ لَهُ أَسْرَى حَتَّى يُبْخَنَ فِي الْأَرْضِ تُرِيدُونَ عَرَضَ الدُّنْيَا وَاللَّهُ يُرِيدُ الْآخِرَةَ وَاللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ

“Yeryüzünde düşmanı tamamıyla sindirip hakim duruma gelmedikçe hiçbir peygambere esir almak yakışmaz. Siz geçici dünya menfaatini istiyorsunuz, halbu ki Allah Ahireti (kazanmanızı) istiyor. Allah mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir.”³⁶

عَفَا اللَّهُ عَنْكَ لِمَ أَذْنَبْتَ لَهُمْ حَتَّى يَتَبَيَّنَ لَكَ الَّذِينَ صَدَقُوا وَتَعْلَمَ الْكَادِبِينَ

“Allah seni affetsin! Doğru söyleyenler sana iyice belli olup, yalancıları bilinceye kadar beklemeden niçin onlara izin verdin?”³⁷

5.Kur'an'ın önerdiği liderin içerisinde yaşadığı toplumun bir üyesi olarak, öğreti merkezli farklılaşmasına dikkat çekilerek kayıplara ilişkin metanet telkin edilir.

لَقَدْ جَاءَكُمْ رَسُولٌ مِنْ أَنْفُسِكُمْ عَزِيزٌ عَلَيْهِ مَا عَنِتُّمْ حَرِيصٌ عَلَيْكُمْ بِالْمُؤْمِنِينَ رَءُوفٌ رَحِيمٌ

“Andolsun, size kendi içinizden öyle bir peygamber gelmiştir ki, sizin sıkıntıya düşmeniz ona çok ağır gelir. O size çok düşkün, mü'minlere karşı da çok şefkatli ve merhametlidir.”³⁸

³³ Tevbe,55.

³⁴ Bakara,84,85.

³⁵ Hüd, 46-48.

³⁶ Enfâl, 67.

³⁷ Tevbe, 43.

³⁸ Tevbe, 128.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

قَلْعَاكَ بَاخِعُ نَفْسِكَ عَلَى آثَارِهِمْ إِنْ لَمْ يُؤْمِنُوا بِهَذَا الْحَدِيثِ أَسَفًا

“Demek sen, bu söze (Kur'an'a) inanmazlarsa, arkalarından üzülerek âdetâ kendini tüketeceksin!”³⁹

لَعَلَّكَ بَاخِعُ نَفْسِكَ أَلَّا يَكُونُوا مُؤْمِنِينَ

“Ey Muhammed! Mü'min olmuyorlar diye âdetâ kendini helak edeceksin!”⁴⁰

إِنَّكَ لَا تَهْدِي مَنْ أَحْبَبْتَ وَلَكِنَّ اللَّهَ يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ وَهُوَ أَعْلَمُ بِالْمُهْتَدِينَ

“Şüphesiz sen sevdiğin kimseyi doğru yola iletmezsin. Fakat Allah, dilediği kimseyi doğru yola eriştirir. O doğru yola gelecekleri daha iyi bilir.”⁴¹

6.En geniş mutabakatı sağlamak ve dışlayıcı olmamak telkini yapmaktadır.

Birleştirici rolünü üstlenen lider, çeşitli çıkar gruplarıyla ilişki içindedir ki bu liderliğin devamı toplumu temsil açısından önemlidir. İfa ettiği görev itibarıyla lider, toplumun bütün fertleri arasında bir bağlayıcı unsur rolünü yerine getirmek durumundadır. Bu rol, organizasyonun başarısını arttıracak her türlü eylemi kapsar. Zira yetki ile yapılamayacak işler liderlik yetenekleri ile sağlanabilir. Bu sebepten Kur'an, uyumsuzlukları çözümleyici, ortak prensipleri öne çıkaracak lider eğitimini benimsemiştir.

Söz konusu kuşatıcılık, İslam inananları ile de sınırlı değildir.

{وَلَا تُجَادِلُوا أَهْلَ الْكِتَابِ إِلَّا بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ إِلَّا الَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْهُمْ وَقُولُوا آمَنَّا بِالَّذِي أُنزِلَ إِلَيْنَا وَأَنْزَلَ إِلَيْكُمْ وَإِلَهُنَا وَإِلَهُكُمْ وَاحِدٌ وَنَحْنُ

لَهُ مُسْلِمُونَ

“İçlerinden zulmedenler hariç, Kitap ehli ile ancak en güzel bir yolla mücadele edin ve (onlara) şöyle deyin: "Biz, bize indirilene de, size indirilene de inandık. Bizim ilahımız ve sizin ilahınız birdir (aynı ilahdır). Biz sadece ona teslim olmuş kimseleriz.”⁴²

Âyetin devamında Müslümanların Ehli kitap mensuplarına, “Bize indirilene de size indirilene de inandık. Bizim Tanrımız da sizin Tanrınız da birdir. Biz O'na teslim olmuşuzdur” demeleri istenmiştir. (Taberî, XXI, 2; İbn Kesîr, VI, 292).Buradaki vurgu öğreti merkezli bir kuşatıcılık olduğuna dikkat çekmek isterim.Yine Kur'an'ın konuya ilişkin örnekleri şöyledir:

قُلْ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ تَعَالَوْا إِلَى كَلِمَةٍ سَوَاءٍ بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمْ أَلَّا نَعْبُدَ إِلَّا اللَّهَ وَلَا نُشْرِكَ بِهِ شَيْئًا وَلَا يَتَّخِذَ بَعْضُنَا بَعْضًا أَرْبَابًا مِنْ دُونِ اللَّهِ فَإِنْ

تَوَلَّوْا فَقُولُوا اشْهَدُوا بِأَنَّا مُسْلِمُونَ

“De ki: "Ey kitap ehli! Bizimle sizin aranızda ortak bir söze gelin: Yalnız Allah'a ibadet edelim. Ona hiçbir şeyi ortak koşmayalım. Allah'ı bırakıp da kimimiz kimimizi ilah edinmesin." Eğer onlar yine yüz çevirirlerse, deyin ki: "Şahit olun, biz müslümanlarız.”⁴³Âyetten anlaşıldığına göre taraflar arasında çekişmenin derinleştirilmesi ve kuru bir münazara yapılması gibi bir amaç taşımamakta, aksine diyalog engellerini kaldırıp yahut azaltıp ortak bir alanda buluşmayı hedeflemektedir. (EBU SUUD el İmâdî, İrşadi'l Akl es'Selim ile'l Mezeye e'l Kur'an i'l Kerim, Tahkiksiz , Beyrut , t.sII,47), bu âyette aslî şekliyle tevhid inancına dayalı din mensuplarına genel bir çağrının bulunduğu anlaşılmaktadır (ALUSÎ Ebu'l Fadl,Ruhu'l Meani fi Tefsiri'l Kur'an i'l Azim , Beyrut , t.s ,II,186) Elmalılı Muhammed Hamdi âyetteki çağrının Araplar'a veya başka bir millete özgü olmadığını dile getirir. (Elmalılı II, 1131-1132).

Şüphe yok ki Kur'an'ın ideal insan inşası farklı değerlendirmelere açıktır. Bizim bu konuya ilişkin tespitlerimiz ise sözü edilen biçimde şekillenmiştir.

Sonuç

Çalışmamız İki bölümden oluşur. Birinci bölümde Kur'an'ın en merkezi kavramı olan Tevhid ilkesini muhataplarına suna çabasını gösterdik. İkinci bölümde ise bu öğretiyi ekseninde insanlığa sunduğu ve inşa etmeye çalıştığı lider anlayışı kültüne giden yolda lider oluşturma süreçleri üzerinedir.

Kur'an sadece Araplara inmemiştir. Onun mesajı ise bütün insanlığa huzur, barış ve kardeşlik öğretisi getirmiştir. İnsanlığa örnek teşkil edecek bütün peygamberler gibi Hz. Muhammedi de örnek olarak sunmuştur.

³⁹ Kehf, 6.

⁴⁰ Suarâ, 3.

⁴¹ Kasas, 56.

⁴² Ankebût, 46.

⁴³ Âl-i İmrân, 64.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

Bu liderlerin asıl görevi İnsanlığı mutluluğa ulaştırmaktır. Yolda karşılaşacakları sorunları çözmek için nitelikli bir eğitime tabi tutulmuşlardır. Kur'an'ın model lider oluşturma konusundaki Metotları incelediğimizde, Kur'an'ın çeşitli süreçlere dikkat çekildiği görülmüştür. Bunlardan bazıları şu şekilde ifade edilmiştir: 1.Görevini bildirme ve sorumluluk bilinci aşılama çabası güder. 2. Kararlılık telkininde bulunur. 3.Kuran sadece kararlılık telkin etmez, aynı zamanda tutarlılık telkininde de bulunulur.4.Öğreti Lehine diğer bütün değerlerin riske edilebilmesini telkin eder 5.Kur'an'ın önerdiği liderin içerisinde yaşadığı toplumun bir üyesi olarak, öğreti merkezli farklılaşmasına dikkat çekilerek kayıplara ilişkin metanet telkin edilir. 6.En geniş mutabakatı sağlamak ve dışlayıcı olmamak telkini yapılmaktadır.

BİBLİOGRAFYA

- ALUSİ Ebu'l Fadl,Ruhu'l Meani fi Tefsiri'l Kur'an ı'l Azim , Beyrut , t.s
BAĞAVİ Ebu Ahmet,Mealim u't Tenzil , 2.Baskı , thk . Halid el Ek , Mervan Sivar , Beyrut , 1407
BEYDAVİ,Tefsir e'lBeydavi , thk.Abdukadir Hassuni , Beyrut , 1416
CEVZİ Abdurrahman,Za'dul Mesir,3.Baskı, Tahkiksiz , Beyrut , 1404
EBU DAVUD e's Sicistani,Sunen Ebu Davud , thk.M.Muhyiddin Abdulhamid , ts.
EBU SUUD el İmadi,İrşadi'l Akl es'Selim ile'l Mezeye e'l Kur'an i'l Kerim, Tahkiksiz , Beyrut , t.s
ELHOSAYNI Muhibuttin Mohammed Mortada , Tacul-arus , Beyrut , 1994
ESED Muhammed , Kur'an Mesaj , Türkçe Tercüme , Cahit Koytak , Ahmet Ertürk , İstanbul , 1998
FAYROZ ABADI , Mecduttin , Alkamosu elmuhit , Mısır , 1913
İBNİ KESİR Ebu'l Fide , Tefsiri İbni Kesir Tahkiksiz , Tefsiri'l Kur'ani'l Azim , Kahire , 1990
İBNİ MANZUR El Afriki el Mısri,Lisan el Arab , 1.Baskı , Beyrut , t.s
İZMİRLİ İ.Hakkı Kur'an-I Kerim ve Türkçe Tercümesi,İstanbul,1926
Kur'an-I Kerim ve Türkçe Açıklamalı Meali , Hazırlayanlar , Ali Özek , Hayreddin Kahraman , Ali Turgut , İ.Kafi Dönmez , Sadreddin Gümüş , Medine,1992
Kuran-ı Kerim Meali,Hazırlayanlar,Ziya Kazıcı , Necip Taylan , İstanbul , 1993
KURTUBİ Ebu'l Abdulah,Tefsir'l Kurtubi , 2.Baskı,thk.Berduni Ahmet , Kahire , 1372
KUTUB Seyyid,Fizilal E'l Kur'an , 24.Baskı , Kahire,1995
MÜSLİM b. Haccac,Sahihe'l Müslim,thk.M.Fuad Abdalbaki,Beyrut,t.s
NAHHAS Ebu Cafer,Meani El Kur'an El Kerim , thk.M.Ali e's Sabuni , 1.Baskı , Mekke , 1409
NESEFİ,Tefsiri Neseфі,tehiksiz ,t.s
Örnekleriyle Türkçe Sözlük,M.E.B,Ankara,1995
RAZİ Fahrudin,Mefatih u'l Gayb,1.Baskı , Tahkiksiz , Beyrut , 1990
SAA'LİBİ Muhammed b. Mahluf, ElCevahir e'l Hisan fi Tefsir-i Kur'an ,Tahkiksiz , Beyrut , t.s
SAN'ANİ Abdurrezak b.Humam,Tefsiri Kuran , thk. Mustafa Muslim , 1.Baskı , Riyad , 1410
SABUNİ Muhammed Ali,Safvetu't Tefasir , Dersaadet Kitabevi , istanbul , t.s
SUYUTİ, MAHALLİ,MUHAMMET b.AHMET, Tefsire'l Celaleyn , 1.Baskı , Kahire , t.s
TABARİ ibni Cerir,Tefsire't Tabari,Tahkiksiz , Beyrut , 1405
VAHİDİ Ebu'l Hasan,El Veciz fi't Tefsiri'l Kitabı'l Aziz,1.Baskı,thk.Safvan Adnan Davudi , Dimeşk-Beyrut , 1415
ZUHEYLİ Vehbe,El Fıkh e'l İslami ve Edilletuha , Dimeşk , t.s,

**ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN
SEMPOZYUMU**

ÇALIŞMA AHLAKINDA ROL MODEL OLARAK HZ. MUHAMMED

Doç. Dr. Mustafa Özkan*

Özet

Günümüz İslam Dünyası'nda en önemli problemlerin başında çalışma ve kazanma ahlakının geldiği söylenebilir. Müslümanlar arasında genel olarak çalışma alışkanlığının istenilen düzeyde olmaması ve kaliteli iş/hizmet üretme felsefesinin olmayışı bu bağlamda değerlendirilebilir. Bu, söz konusu problemin aşılmasında bir rol modele ihtiyaç duyulduğu anlamına gelmektedir. Sözü edilen alanda model insanın da Hz. Muhammed olduğu/olacağı muhakkaktır. Çünkü Hz. Peygamber, çocukluğundan vefatına kadar çalışmış, çalışma sürecinde kalitenin yanı sıra kul hakkını önemsemiş ve kazandığını başkalarıyla paylaşmak suretiyle en güzel örneklik teşkil etmiştir. Tebliğimizde, bir model insan olarak Resûlullah'ın çalışma ve kazanma ahlakı üzerinde durulmaktadır. Araştırmada şu tespitler yapılmıştır: Bir, Hz. Muhammed başkasına yük olmamak, çevresinin mihneti altında kalıp özgürlüğünü yitirmemek ve alan değil veren el olmak için hayatı boyunca çalışmıştır. İki, Allah Resûlü çok çalışması sayesinde -kıtlık ve Boykot yılları gibi sınırlı dönemlerin dışında- genel olarak varlıklı olmuştur. Onun varlıklı oluşunun göstergeleri ise şunlardır: Çok misafir ağırlaması; akraba, yetim ve çevresindeki fakirlere maddî yardımda bulunması; köle satın alıp azat emesi; Ashâb-ı Suffe'nin giderlerinin bir kısmını karşılaması; başkasının yardımını olmaksızın çok kalabalık bir aileyi geçindirmesi ve Kur'an'da "Seni fakirken zengin yapmadık mı?" buyurulmuş olmasıdır. Üç, Resûlullah çalışma sürecinde en iyisini yapmaya/üretmeye çalışmış, dürüstlük ve kul hakkını gözetmede müşriklerin bile takdirini kazanmıştır. Dört, Hz. Peygamber'in çalışma hayatına ilişkin temel anlayış ve uygulamalarının çeşitli etkinliklerle anlatılması; Müslümanların daha çok çalışma, kaliteli hizmet üretme ve kazandıklarını başkalarıyla paylaşma ahlakını kazanmalarında önemli bir rol oynayacaktır.

Anahtar Kelimeler: Çalışma, kazanma, tüketme ahlakı, model insan.

THE PROPHET MUHAMMED IN THE WORK LIFE AS ROLE MODEL

Abstract

It can be said that working and winning morality are the most important problems in today's Islamic World. In this context, it can be evaluated that the working habits of Muslims in general are not at desired level and the quality work/service is not produced. This means that a role model is needed to overcome the problem in question. In this situation the Prophet Muhammad will surely be the best model. Because, the Prophet worked from childhood to death, and in addition to his qualifications in the working process he paid attention to others rights and shared his wealthy with others as the most beautiful example. Our study focuses on the work and win ethics of the Prophet as a model person. The following determinations were made in the research: Firstly, Muhammad worked throughout his life without need others, to remain under the influence of his surrounding for not losing his freedom, and distributing his property. Secondly, generally the Prophet was wealthy with his hard working except limited periods of famine and Boycott years. He was very hospitable; physical assistance to relatives, orphans and others around them; buying slaves and freeing them; to meet some of the expenses of *Ashâb-i Suffa*; a very crowded family without any help from anyone else, and the Qur'an says, "Have you not made you rich in poverty?" These shows his wealthy. Thirdly, the Messenger of Allah, have tried to do the best in the working process, and even he has gained the appreciation and honesty of the polytheists. Fourthly, the explaining of the basic understanding and practices of the Prophet on working will play an important role that Muslims will win the morality of working hardly and produce quality service.

Key Words: Study, earning, ethic of consumption, model person.

---

* Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi, b.ozkan02@gmail.com

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

GİRİŞ

Tebliğimizde, çalışma ahlakında rol model olarak Hz. Muhammed'i anlatmaya çalışacağız.

Kanaatimizce günümüz Müslüman Dünyası'nın en önemli problemlerinden bir tanesi, mevcut çalışma kültürüdür. İslam, çalışmaya önem vermesine rağmen, günümüz Müslümanlarının çalışmanın önemini tam kavradıkları ve dolayısıyla çalışmayı teşvik eden bir kültür oluşturduklarını söylemek oldukça güçtür. Örneğin 2016 yılının verilerine göre, Müslüman ülkelerdeki işsizlik oranı, Müslüman olmayan devletlere göre daha yüksektir. Aynı şekilde ülkelerin üretime katkılarına baktığımızda, Müslüman ülkelerin üretimdeki paylarının çok düşük olduğunu görmekteyiz. Bu, Müslümanların çalışmanın gereğini henüz kavramadıkları ve yeterince çalışmadıklarını göstermesi bakımından önem arz etmektedir.

Müslümanların çalışma hayatıyla ilgili ikinci önemli problemleri ise çalışma ahlakıdır. "Allah işini en iyi yapanı sever" ilkesi doğrultusunda hareket eden, bu bağlamda iş hayatında dürüstlüğe ve kaliteli hizmet üretmeye önem veren bir peygamberin ümmeti olmamıza rağmen, kaliteli bir iş ahlakına sahip olduğumuzu söyleyemeyiz. İslam Dünyasındaki mevcut eğitim, sağlık, üretilen ürünlerin kalitesi, imar ve iktisadî faaliyetlerin durumu bu gerçeği somut olarak göstermektedir.

Bu girişten sonra, konumuz olan "Çalışma Ahlakında Rol Model Olarak Hz. Muhammed'e dönmek istiyoruz. Buna göre Hz. Peygamberin çalışma ve çalışma ahlakı konusunda neler yaptığının yanı sıra neler söylediğini anlatmaya çalışacağız.

1- Hz. Muhammed ve Çalışma

Kuvvetle muhtemeldir ki Hz. Muhammed, çalışmayı özgür olmanın/yaşamının bir parçası olarak değerlendirmiş ve bu sebeple hayatı boyunca çalışmıştır. Görünen o ki onun amacı çalışarak kazanma, kazandığıyla geçinme, başkasına yük olmama ve böylece başkasının mihneti altında kalmadan özgür bir şekilde yaşamaktır. Çünkü çalışmayan kazanamaz. Kazanamayan başkasına muhtaç ve aynı zamanda bağımlı hale gelir. Başkasına bağımlı olan insanın özgür olması, bu bağlamda doğrularını söylemesi ve yaşaması mümkün görünmemektedir.

Yukarıda da belirtildiği üzere Allah Resûlü, küçük yaşından itibaren vefatına kadar çalışmış, kazanmış ve başkasına muhtaç olmadan yaşamını sürdürmüştür. Onun daha küçük yaşta iken aile bütçesine katkıda bulunmak amacıyla çobanlık yapması,¹ gençliğinde ulusal ve uluslararası ticaretle uğraşmış olması² bu bağlamda değerlendirilebilir.

Allah Resûlü kendisi çalışmakla kalmamıştır. Aynı zamanda Müslümanların da çalışmasını istemiştir Bunun için işi olmayan sahâbîlere iş bulmaya çalışmıştır. Hz. Muhammed'in aşağıdaki davranışı, bu durumu fazlasıyla izah etmektedir:

Ensar'dan birisi Hz. Peygambere gelerek, yoksul/fakir oluşunu ona şu sözlerle şikâyet etmiştir: "Ey Allah'ın Resûlü, öyle bir ev halkı içinden geldim ki, yanlarına dönünceye kadar bazılarının (açlıktan) öleceğini tahmin ediyorum." Hz. Peygamber "Git bak bakalım, bu evde bir şey bulabilecek misin?" der. Adam eve gider, bir yaygı ile bir bardak getirerek Hz. Peygambere şöyle der: "Ey Allah'ın Resûlü, (ev halkım) bu yaygının yarısını yere seriyor, yarısını da bürünüyorlardı. Şu bardakla da su içiyorlardı." Hz. Peygamber ashabına "Bu iki eşyayı bir dirheme benden kim satın almak ister?" diye sorar. Bir adam: "Ben alırım." der. Hz. Peygamber: "Kim bir dirhemi arttırır?" diye sorar. Bir başka şahıs: "Onları iki dirheme ben alırım." diye cevap verir. Hz. Peygamber söz konusu eşyaları iki dirheme satar. Daha sonra o yoksul adamı çağırır ve "Bir dirheme ailenle yiyecek al, bir dirhemle de git bir balta satın al ve bana gel." der. Adam da gerekeni yapıp gelir. Hz. Peygamber adamı "Şu vadiye git, oradaki tüm diken ve odunları kes. Yanıma da on günden önce gelme." diye tembihler. Adam istenileni yapıp gelir ve "Bana emrettiğin

¹ İbn İshâk, Muhammed, es-Sîre, I-II, Beyrut, 1971, 171; İbn Sa'd, Muhammed, *Tabakâtü'l-Kübrâ*, I-VIII, Beyrut, 1985, I, 125; Seyyidinnâs, *Uyûnu'l-Eser*, I-II, Beyrut, 1992, I, 112; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n Nübelâ*, I-III, Beyrut, 2004, I, 23; Süheylî, *Ravdu'l-Unuf*, I-IV, Beyrut, thz. , I, 294-295; Sarıçam, İbrahim, *Hz. Peygamber ve Evrensel Mesajı*, Ankara, 2007, 77; Avcı, Casim, *Hz. Muhammed'in Peygamberlik Öncesi Hayatı*, İstanbul, 2008, 40-41.

² Bkz. İbn Sa'd, I, 120; Seyyidinnâs, I, 115-116; Muhammed Hamidullah, *İslam Peygamberi*, I-II, (çev. Salih Tuğ), İstanbul, 1993, I, 58; Ahmet Turan Yüksel, "Bir Tacir Olarak Hz. Peygamber", *Diyanet İlmî Dergi*, - Peygamberimiz Hz. Muhammed (S.A.V.) Özel Sayısı- Ankara, thz. , 139; Âdem Apak, *Anahatlarıyla İslam Tarihi*, I-IV, İstanbul, 2009, I, 138.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

iş bereketli geldi.” der. Bunun üzerine Peygamber Efendimiz şu ifadeyi kullanır: “Bu, senin için kıyamet günü yüzünde dilenmeden dolayı lekeler ve tırmık izleri olarak gelmeden daha iyidir.”³

Hiz. Peygamber çalışan, kazanan ve bu özellikleriyle diğer Müslümanlara örnek olan sahâbîleri övmüş ve onure etmiştir. Aşağıdaki diyalog, Hiz. Peygamberin çalışan insan konusundaki düşünce ve tutumunu somut bir şekilde ortaya koymaktadır:

Resûlullah bir gün Sa’d b. Muaz’la tokalaşmıştır. Bu sırada Sa’d’ın ellerinin nasır bağladığını fark etmiştir. Hiz. Peygamber, Sa’d’a ellerinin neden nasır bağladığını sormuştur. Sa’d da ona “Ailemin geçimini sağlamak için kazma-kürek kullanıyorum ve ellerim bu yüzden nasır bağladı.” cevabını vermiştir. Bunun üzerine Hiz. Muhammed Sa’d’ın elini öpmüş ve “İşte bu el, yüce Allah’ın sevdiği eldir.”⁴ şeklindeki ifadeyi kullanmıştır.

Hiz. Peygamberin teşvikleri sonucunda ileri gelen ashâb muhakkak bir meslek sahibi olmuş ve kazandıklarıyla geçimlerini sağlamışlardır. Örneğin ilk dört halifeden olan Hiz. Ebû Bekir, büyük bir kumaş tüccarındır. Hiz. Ömer, dericilik yaparak geçimini temin etmiştir. Hiz. Osman, gıda ticaretinde dönemin sayılı zenginleri arasında yer almıştır. Hiz. Ali ise ücret karşılığında yaptığı işçilikle geçimini sağlamaya çalışmıştır.⁵

Allah Resûlü’nü örnek alan büyük sahâbîler çok çalışmaları sonucunda büyük servet sahibi olmuş ve bu servetlerini İslam için harcamışlardır. Örneğin cennetle müjdelendikleri belirtilen ve Allah Resulünün en yakın arkadaşları olan Hiz. Ebu Bekir, Hiz. Ömer, Hiz. Osman, Sa’d b. Ebî Vakkas, Talha b. Ubeydullah ve Zübeyr b. Avvam toplumun en çalışkan ve en zenginleri arasında yer almışlardır. Örneğin Hiz. Osman yaptığı ticaret sayesinde Mekke ve Medine dönemlerinde toplumun en zenginlerinden birisi olmuştur.⁶ O, halka yaptığı maddî yardımlar ve açtırdığı su kuyularının yanı sıra, Tebûk Seferi sırasında, 30 bin askerden oluşan ordunun üçte birini donatabilmiştir.⁷

Hiz. Peygamber daha sonra gelecek Müslümanları da çalışma ve kazanmaya teşvik etmiştir. Onun aşağıdaki sözleri bu bağlamda değerlendirilebilir:

- “Veren el, alan elden daha üstündür/hayırlıdır.”⁸
- “Tüccar kazançlı, karaborsacı ise (çalışma ve kazanma ahlakına uymadığı için) mel’undur (lanetlenmiştir).”⁹
- “Hiçbir kimse elinin emeğinden/kazandığından daha hayırlı bir lokma yememiştir. Allah’ın peygamberi Dâvud da kendi elinin emeğini verdi.”¹⁰
- “En temiz kazanç hangisidir?” sorusuna Resûlullah “Kişinin kendi elinin emeği ile elde ettiği, bir de dürüstçe yapılan ticaretten kazandığıdır.” şeklinde cevap vermiştir.¹¹
- “Yediğiniz en temiz lokma, kendi kazancınızdan olan lokmadır.”¹²
- “Allah’ım acizlikten, tembellikten, korkaklıktan ve ihtiyarlıktan sana sığınırım.”¹³
- “Sizden herhangi birinin sırtına bir bağ odun yüklenip onu satması, başkasından dilenmesinden daha hayırlıdır.”¹⁴

Kısacası İslam Peygamber’i çalışmasıyla Müslümanlar için en güzel örneklik teşkil etmiştir. Bu örneklige şahit olan sahâbîler, büyük bir gayretle çalışmış, çalışmayı önemseyen ve dolayısıyla teşvik eden bir kültürün oluşmasını sağlamışlardır.

³ Kettânî, *Hiz. Peygamber Yönetiminde Sosyal Hayat ve Kurumlar* (et-Terâfîbu’l-İdariyye), I-III, (çev. Ahmet Özel), İstanbul, 1993, II, 285.

⁴ Şevkanî, *el-Fevâidu’l-Mecmûa*, 151. Çalışmanın önemi için bkz. Serahsî, Ebû Bekir Muhammed b. Ahmed, *Kitâbü’l-Mebsûd*, (çev. Heyet), I-XXX, İstanbul, 2008, XXX, 321.

⁵ Serahsî, XXX, 327.

⁶ Taberî, Ebû Ca’fer Muhammed b. Cerîr, *Târîhu’t-Taberî*, I-VI, Beyrut, 2008, *Tarih*, II, 182.

⁷ İbn Kesîr, Ebû’l-Fidâ İsmâil, *el-Bidâye ve’n-Nihâye*, I-II, Beyrut, 2004, I, 691-692.

⁸ Buhârî, Ebû Abdurrahman Muhammed b. İsmâil, *el-Câmiu’s-Sahîh*, I-VIII, İstanbul, 1992, Nafakât/2.

⁹ İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezîd, *Sünen*, I-II, İstanbul 1992, Ticârât/6.

¹⁰ Buhârî, Buyû/15; Beyhaki, *Sünenü’l-Kübra*, I-VIII, Beyrut, 1352, VI, 127.

¹¹ Ahmet b. Hanbel, *Müsned*, I-VI, İstanbul, 1992, IV, 141.

¹² İbn Mâce, Mukaddime/17.

¹³ Buhârî, Deavât/38.

¹⁴ Tirmizî, Ebû İsmâ Muhammed b. İsmâ, *Sünen*, I-IV, İstanbul, 1992, Zekât/38.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

2- Hz. Peygamber'in Çalışma Ahlakı

Hız. Muhammed'in çalışma ahlakında, çalışmak kuşkusuz tek başına bir anlam ifade etmemektedir. Resûlullah'a göre çalışmak kadar, çalışma ahlakı da önemlidir. İslam Peygamberi'nin çalışma ahlakına ilişkin bazı sözleri şu şekildedir:

- "Tüccar kazançlı, karaborsacı ise (çalışma ve kazanma ahlakına uymadığı için) mel'undur (lanetlenmiştir)."¹⁵

- "Doğru sözlü ve kendisine güvenilen tüccar ahirette peygamberler, sıddıklar ve şehitlerle beraber olacaktır."¹⁶

- "En temiz kazanç hangisidir?" sorusuna Resûlullah "Kişinin kendi elinin emeği ile elde ettiği, bir de dürüstçe yapılan ticaretten kazandığıdır." şeklinde cevap vermiştir.¹⁷

İslam Peygamberi, tüm çalışma hayatında en iyisini yapmayı ve kaliteli hizmet üretmeyi prensip edinmiştir. Öyle ki müşrikler bile onun çalışma ahlakından memnundular. Örneğin Hz. Peygamberin Mekke döneminde Kays b. Sâib'in yanı sıra,¹⁸ Abdullah b. Ebû Hamsâ adındaki bir şahısla ticarî ortaklık kurduğu belirtilmektedir.¹⁹ Sözü edilen ortaklar, Hz. Muhammed'in çalışmadaki dürüstlüğünü dile getirmişlerdir.

Bilindiği gibi Hz. Peygamber, Hz. Hatice'nin ticarî faaliyetlerinde de bir süre ortak olarak çalışmıştır.²⁰ Belirtildiğine göre Hz. Hatice, bu ilk ticarî ortaklık neticesinde Hz. Peygamberin dürüstlüğünü ve çok kâr elde ettiğini fark etmiştir. Hz. Hatice bunun üzerine, daha önce çalıştırdığı insanlara verdiği ücretten daha fazlasını Hz. Muhammed'e vermiş ve daha sonra onunla evlenmiştir.²¹ Hz. Aişe'nin Hz. Muhammed'i bir eş olarak tercih etmesinde de şüphesiz Resûl-i Ekrem'in işini en iyi şekilde yapması ve dolayısıyla iş hayatındaki dürüstlüğü etkili olmuştur.

Hız. Muhammed çalışma ahlakının tüm toplumda yerleşmesini istemiştir. Bunun için çalışma hayatıyla ilgili şu hukukî düzenlemeleri yapma gereğini duymuştur: Bir, şehirlilerin köyden gelen insanların mallarını yolda ucuza kapatmalarını/satın almalarını yasaklamıştır. üretici/satıcı haklarının korunmasını sağlamıştır. İki, tüketici haklarının korunmasını sağlamıştır. Bir gün Resûlullah pazarda dolaşırken bir buğday satıcısına uğrar. Ellerini buğdayın içine sokar. Buğdayın üstünün kuru, altının ise ıslak olduğunu görünce "Bizi aldatan bizden değildir."²² ifadesini kullanır. Böylece çalışma hayatında bu tür gayr-ı ahlakî yollara baş vuranları azarlamış ve bu gibi anlayış/tutumları yasaklamıştır. Üç, haksız kazancın yanı sıra insanların birbirlerini sömürmesi anlamına gelen ve dolayısıyla İslam'ın çalışma-kazanma ahlakıyla örtüşmeyen faizi yasaklamıştır. Hicrî 5. yılda faizin yasak oluşuyla ilgili nâzil olan âyetler²³ üzerine Hz. Muhammed Müslümanların hâkim oldukları coğrafyada faize dayalı ticarî ilişkileri yasaklamıştır.²⁴ Dört, özellikle gıda gibi ihtiyaç duyulan malların stoklanmasının (ihtikâr) yasaklanması. Şehirde bazı insanlar, toplumun ihtiyaç duyduğu bazı malları fiyatı çok yükselsin diye bekletme/stok yapma yoluna gitmişlerdir. Hz. Peygamber bu uygulamayı yasaklamıştır.²⁵ Beş, fiyatların belirlenmesinde piyasadaki arz-talep dengesinin esas alınması.²⁶ Medine'de bazı Müslümanlar Hz. Peygambere gelerek bazı eşyaların fiyatının yüksek oluşunu şikayet ettiler ve ondan fiyatlara müdahale etmesini istediler. Allah Resûlü fiyatların, piyasadaki arz-talep ilişkisine göre şekillendiğini belirtir ve ilgili talebi kabul

¹⁵ İbn Mâce, Ticârât/6.

¹⁶ Tirmizî, Büyü/4.

¹⁷ Ahmet b. Hanbel, IV, 141.

¹⁸ İbn Mâce, Ticaret/63; Hamidullah, I, 56.

¹⁹ Ebû Dâvûd, Süleyman b. el-Eş'âs, *Sünen*, I-V, İstanbul 1992, Edeb/82.

²⁰ İbn Sa'd, I, 129; Seyyidinnâs, I, 115-116.

²¹ İbnü'l-Esîr, İzzeddin Ebû'l-Hasan Ali b. Muhammed, *el-Kâmil fi't-Târih*, I-X, (çev. Heyet), İstanbul, 2008, II, 27; Süheylî, I, 322-323; Hamidullah, I, 58.

²² Müslim, Ebû'l-Hüseyn, *Sahîh-i Müslim*, I-III, İstanbul, 1992, İman/164.

²³ Âl-i İmran, 3/130.

²⁴ Sarıçam, 309.

²⁵ Ebû Davud, Büyü/49; Tirmizî, Büyü/50.

²⁶ Ebû Davud, Büyü/51.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

etmez. Altı, işçi-işveren haklarının düzenlenmesidir.²⁷ Bu bağlamda da, iki tarafın hak ve sorumlulukları, özellikle çalışanların ücretlerinin tam ve zamanında verilmesine dikkat çekilir.

Kısacası Allah Resûlü söz ve fiilleriyle, çalışma hayatında ahlakîğin yerleşmesi, içselleştirilmesi ve bir kültür haline gelmesini sağlamıştır. Böylece Hz. Muhammed'in yetiştirdiği insanlar çalışma hayatında dürüst davranmış, kaliteli hizmet üretmiş ve toplumun kalkınmasının alt yapısını oluşturmuşlardır.

Sonuç

Müslüman Dünyası'ndaki işsizlik oranı, dünya üretimindeki payı ve üretilen malzemenin kalitesi dikkate alındığında, Müslümanlarda çalışma kültürü ve ahlakının istenilen kalitede olmadığı söylenebilir. Bu, kuşkusuz önemli bir problemdir. Söz konusu problemin, Hz. Peygamber'in çalışma hayatındaki örnekliğiyle aşılabileceğini söylemek mümkündür. Çünkü Hz. Peygamber, doğumundan vefatına kadar çalışmış, çalıştığı alanlarda dürüst davranmış, en iyisini üretmiş ve kendisinin örnek alınmasını istemiştir. Bu yönüyle o, çalışma hayatında rol model olmuştur. Resûlullah'ı örnek alan arkadaşları ise, çok çalışmaları ve çalışma ahlakları sayesinde varlıklı olmuş, servetleriyle İslam'ın yayılmasının yanı sıra toplumsal kalkınmada önemli bir rol oynamışlardır.

Günümüz Müslümanlarının hayatın her alanında kalkınmaları, diğer milletlerle rekabet edebilmelerinin en önemli yolu çok çalışmaları ve kaliteli iş/hizmet üretmeleridir denilebilir. Bunun için Müslümanların Hz. Muhammed'in çalışma ahlakını öğrenmeleri önem arz etmektedir. Hz. Peygamber'in çalışma hayatına ilişkin temel anlayış ve uygulamalarının çeşitli etkinliklerle anlatılması; Müslümanların daha çok çalışma, kaliteli hizmet üretme ve kazandıklarını başkalarıyla paylaşma ahlakını kazanmalarında etkili olacaktır.

Bibliyografya

- AHMET B. HANBEL, *Müsned*, I-VI, İstanbul, 1992.
APAK, Âdem, *Anahatlarıyla İslam Tarihi*, I-IV, İstanbul, 2009.
AVCI, Casim, *Hz. Muhammed'in Peygamberlik Öncesi Hayatı*, İstanbul, 2008.
BALCI, İsrâfil, *Peygamberlikten Önce Hz. Muhammed*, Ankara, 2014.
BARDAKOĞLU, Ali, Hizmet (İş) *Akdinin Yapılması ve Uygulanması, Mukayeseli Hukuk ve Uygulama Açısından İşçi -İşveren Münasebetleri*, 1990
BEYHÂKÎ, *Sünenü'l Kübrâ*, I-VIII, Beyrut, 1352.
BUHÂRÎ, Ebû Abdurrahman Muhammed b. İsmâil, *el-Câmiu's- Sahîh*, I-VIII, İstanbul, 1992.
EBÛ DÂVÛD, Süleyman b. el-Eş'âs, *Sünen*, I-V, İstanbul 1992.
HAMİDULLAH, Muhammed, *İslam Peygamberi*, I-II, (çev. Salih Tuğ), İstanbul, 1993.
İBN İSHÂK, Muhammed b. Yaser, *Sîre*, I-II, Beyrut, 1971.
İBN KEŞİR, Ebû'l-Fidâ İsmâil, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, I-II, Beyrut, 2004.
İBN MÂCE, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezîd, *Sünen*, I-II, İstanbul 1992.
İBN SA'D, Muhammed, *Tabakâtü'l-Kübrâ*, I-VIII, Beyrut, 1985.
İBNÜ'L-ESİR, İzzeddin Ebû'l-Hasan Ali b. Muhammed, *el-Kâmil fi't-Târih*, I-X, (çev. Heyet), İstanbul, 2008.
KETTÂNÎ, *Hz. Peygamber Yönetiminde Sosyal Hayat ve Kurumlar*, (et-Terâtibu'l-İdariyye), I-III, (çev. Ahmet Özel), İstanbul, 1993.
SARIÇAM, İbrahim, *Hz. Peygamber ve Evrensel Mesajı*, Ankara, 2007.
SERAHSÎ, Ebû Bekir Muhammed b. Ahmed, *Kitâbü'l-Mebsûd*, (çev. Heyet), I-XXX, İstanbul, 2008.
SEYYİDİNNÂS, *Uyûnu'l-Eser*, I-II, Beyrut, 1992.
ŞEVKÂNÎ, Muhammed b. Ali, *el-Fevâidu'l-Mecmûa fi'l-Ehâdisi'l-Mevzûa*, Kahire, 1960.
TABERÎ, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr, *Târîhu't-Taberî*, I-VI, Beyrut, 2008.

²⁷ Bkz. Buhârî, İcâre/10, 12, 15; Ali Bardakoğlu, Hizmet (İş) *Akdinin Yapılması ve Uygulanması, Mukayeseli Hukuk ve Uygulama Açısından İşçi -İşveren Münasebetleri*, 1990, 47-68

**ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN
SEMPOZYUMU**

TİRMİZÎ, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ, *Sünen*, I-IV, İstanbul, 1992.
YÜKSEL, Ahmet Turan, 'Bir Tacir Olarak Hz. Peygamber', *Diyanet İlmî Dergi*, -
Peygamberimiz Hz. Muhammed (S.A.V) Özel Sayısı- Ankara, thz., 139.
ZEHEBÎ, *Siyeru A'lâmi'n Nübelâ*, I-III, Beyrut, 2004.

**ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN
SEMPOZYUMU**

DİN EĞİTİMİNDE ROL MODEL ELEŞTİRİSİ

Ramazan DİLER*

ÖZET

"Onlara, 'Allah'ın indirdiğine uyun!' denildiğinde, 'Hayır, biz, atalarımızı üzerinde bulduğumuz (yol)a uyarız!' derler. Peki ama, ataları bir şey anlamayan, doğru yolu bulamayan kimseler olsalar da mı (onların yoluna uyacaklar)?" (Kur'an-ı Kerim 2:170)

Rol model, model insan, örnek insan, kamil insan vb. bir çok kavram son dönemlerde çokça duyulmaya, konuşulmaya başlandı. Bu ifadeler tarih içerisinde de kullanılmıştır. Günümüzde de eğitimciler başta olmak üzere birçok farklı kesimden insanın bu kavramları kullandığı müşahade edilmektedir. Modelden öğrenmek, modellemek, taklit etmek, sosyal öğrenme gibi birçok öğrenme yaklaşımı da bireyin başkasından etkilenme; ondan öğrenme potansiyelini ortaya koymaktadır. İnsan sosyal bir varlıktır ve daima çevresi ile de etkileşim halindedir. Bireylerin, çevrelerindeki insanlarla birtakım yaşantılar geçirirler ve onlarla fikir alışverişinde bulunurlar. Buna sosyal etkileşim denir. Bebeklik dönemlerinden itibaren çocuklar, sosyal etkileşimler yoluyla birçok kelime, kavram, ilke, kural vs. öğrenirler. Sosyal etkileşimin, bireyin zihinsel, duyuşsal hatta devinişsel becerileri üzerinde etkili olduğu düşünülmektedir. Ancak bireyin kuşatıldığı çevrenin niteliği, çevrede kendisini etkileyebilecek bireylerin örnekliğinin ne kadar cazip, anlamlı, önemli, bireyin ilgi ve ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik olduğu berrak değildir. Bu çevreyi oluşturan figürlerin model olma, örneklik teşkil etme, istendik davranış değiştirmesine katkıda bulunma gibi birçok yönden problemliliğini; haliyle sosyal öğrenme yaklaşımının problemsiz bir alan olmadığını belirtmek gerekir. İyi niyetli model olma anlayışı dahi kendisinde bir sürü sorun taşıyabilmektedir. Bunların ışığında çalışmada şu sonuçlar ön plana çıkmıştır. Rol modeller toplumun farklı rollerinde ve statülerinde olan insanlar arasından çıkan davranışları taklit edilen bireylerdir. Bu bireylerin davranışları kendilerini gözetleyen bireylerin davranışlarını etkilemektedir. Bu bildiride, rol model olgusunun ve algısının bir eleştirisi yapılmaya çalışılmıştır. Bu bildiri altı şapkalı problem çözme tekniğindeki siyah şapka rolünü oynamayı hedeflemiştir. Çalışmada, rol modellerin bireyin din eğitiminde önemli bir etkisi olduğu ortaya çıkmıştır. Ancak bu öneme rağmen, çalışmada, bireyin rol modellerine eleştirel bir bakış açısıyla yaklaşması gerektiği belirtilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Rol model, sosyal öğrenme, model olmak, din eğitimi, ahlak eğitimi.

ROL MODEL CRITICISM IN RELIGIOUS EDUCATION

ABSTRACT

"When they say to them, 'Follow what Allah has revealed,' they say, 'No, we are warriors of our ancestors.' But who are the ancestors who do not understand anything, who can not find the right way?" (Qur'an, 2: 170).

Role model, model person, sample person, kamil people and so on many concepts have been heard and talked about lately. These expressions have also been used in history. Today, it is observed that many different people, especially the educators, use these concepts. Many learning approaches such as model learning, modeling, imitation, social learning are also influenced by the individual; it reveals its potential to learn from it. Man is a social entity and always interacts with the environment. Individuals can be described as social interaction in which people spend time with people in their surroundings and exchange ideas with them. Children, from their infancy, interact with other children and adults around them. During these interactions there are many words, concepts, principles, Social interaction is thought to be influential on the individual's mental, emotional and even kinetic skills. It is not clear, however, that the nature of the circle in which the individual is surrounded is how attractive, meaningful, important, the individual interests and needs of the exemplar of the individual can affect him in the environment. The fact that the figures forming this environment are problematic in many ways, such as being a model, forming a model, and contributing to a change in a particular behavior; it should be noted that the social learning approach is not a problem-free area. Even the concept of being a good intentional model can carry a lot of problems in itself. In the light of these results, the following results came to the forefront.

---

* Dr. Öğretim Üyesi, Gaziosmanpaşa Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, FDB, Tokat. ramazan.diler@gop.edu.tr

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

Role models are individuals whose behaviors emerge from people who are part of the community and are in the status quo. The behavior of these individuals influences the behavior of the individuals who watch over them. From this point of view, role models have an important impact on individual learning and religious education. Despite the fact that this interaction is real, another result has been reached that the individual should approach the role models with a critical perspective.

Key words: Role model, social learning, be a model, religious education, moral education.

1. Giriş

Adam ile oğlu her zamanki yollarından değil de kestirme yoldan, ara bir sokaktan evlerine varmak istemiş ve oraya dönmüşlerdi. Kendi aralarında çeşitli konuları konuşup ilerliyorlardı.

Adam oğluyla güzel bir gün geçirmiş olmanın mutluluğu içerisindeydi. Çocuğun yüzünde de bunu okumak mümkündü. Bir ara sokağın tenhalaştığını, kimsenin olmadığını fark ettiler. Akşam soğuk olduğu için herkes evine çekilmiş olmalıydı. Bu düşünceler içindeyken anormal davranışlar sergileyen ve ellerinde kesici alet olan iki kişinin önlerini kestiğini ve üzerinde değerli ne kadar eşya varsa kendilerine vermelerini istediler.

Adamın aklından bir sürü şey geçti. Tereddüt içerisindeydi. Bir tarafta korkusundan elini sıkıca tutan oğlunu öbür taraftan da tehditler savuran bu iki adamı düşünüyordu. Adam biraz sonra onların istedikleri şeyleri onlara verdi ve onlar da oradan hızlıca uzaklaştılar...

Bu örnek olayın devamının ne olduğu konunun amacına hizmet etmediği düşünüldüğü için örnek olayın bu kadarına yer verilmiştir. Örnek olayın rol model-öğrenen arasındaki ilişkisi bakımından önemli görülmektedir. Buna göre öğrenen bir varlık olarak örnek olaydaki küçük çocuk bu olayı nasıl görmüştür? Çocuk yol kesenlerden nasıl etkilenmiştir? Kendisi için rol model olarak düşündüğü babasının davranışlarını analiz edebilmiş ve anlayabilmiş midir? Çocuk babasını tehlikelerden hemen korkan, teslim olan, elinde ne varsa onları veren biri olarak mı? Yoksa canı gibi sevdiği çocuğunu korumak için elinde ne varsa vermekten çekinmeyen biri olarak mı kodladı ve anlamlandırdı? Tüm bunların hatta fazlasının ihtimal dahilinde olduğunu belirtmek gerekir. Ancak burada en önemli noktanın öğrenmeler üzerinde etkili olan figürlerin davranışlarının çok boyutlu olduğunu ve öğrenenin de bu çok boyutlu davranışları yeniden işleyip değerlendirildiğini vurgulamaktır. Yani rol model yoluyla öğrenme yaklaşımının basit bir uyarıcı tepki denklemi ile açıklanamayacak kadar karmaşık bir öğrenme sürecini işaret ettiğini hatırlatmak gerekir.

Rol modeller önemli öğrenme kaynakları olduğu gibi bazen yanıltıcı rollere de bürünebilirler. Bakara suresi 170. ayetinde belirtildiği gibi rol modeller her zaman iyiliğe, güzelliğe, hayra da çağırıyor olabilirler. Kur'an insanlara soru sorarak onların rol modellerine dikkat etmeleri gerektiğini ifade etmektedir. Ayrıca Kur'an-ı Kerim davranışlarında sorumluluğun yine de bireyin kendisinde olduğunu da hatırlatmaktadır.

Bu bildiride, Kur'anın bu bakış açısıyla rol model olgusunun ve algısının bir eleştirisi yapılmaya çalışılacaktır. Bu bildiri altı şapkalı problem çözme tekniğindeki siyah şapka rolünü oynamayı hedeflemektedir. Buna göre şu soruların cevapları aranmıştır:

Rol model anlayışının bireyin öğrenmesindeki etkisi nedir?

Din eğitiminde rol model anlayışının önemi nedir?

Din eğitiminde rol model anlayışı hangi açılardan eleştirilebilir?

2. Rol Model Anlayışının Bireyin Öğrenmesindeki Etkisi

2.1 Rol model

Rol model kavramı eğitimi psikolojisi literatüründe pek kullanıla gelen bir kavram olarak ortaya çıkmamaktadır. Bu kavramın yerine sosyal öğrenme başlığı altında daha çok "model alma", "gözlem yoluyla öğrenme", "taklit ile öğrenme"¹ şeklinde kavramlar kullanılmaktadır. Ayrıca "model olarak önemli başkaları"² kavramının kullanımına da rastlanmaktadır.

¹İsa Korkmaz, "Sosyal Öğrenme Kuramı", *Eğitim Psikolojisi* (Edtr: Binnur Yeşilyaprak), Pegema Yay. Ankara, 2013, s. 245-269.

²Frederick Elkin, *Çocuk ve Toplum Çocuğun Toplumsallaşması* (Çeviren : Nazife Güngör) Gündoğan Yay. Ankara ,1995, s.43.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

Rol model, başkalarını etkilemek suretiyle örnek teşkil eden bir kişidir.³ Bir başka deyişle rol model, davranışı diğer insanlar tarafından taklit edilen bir kişidir⁴ şeklinde tanımlanabilmektedir.

O halde çocuklar için rol modeller kimlerdir? Bu soruya verilecek ilk cevap çocukların genellikle ilk rol modellerinin aile bireyleri olduğudur. Aile bireyleri çocukların kişilik gelişimlerini, tutum ve davranışlarının oluşmasına yardımcı olurlar. İlerleyen dönemlerde ise çocuklar rol model olarak arkadaşları arasından veya çeşitli alanlarda ünlü kişiler arasından seçerler.⁵ O halde aile içindeki bireylerin davranışlarının gözlemlendiğini fark etmeleri gerekir. Bununla birlikte ailede çocuktan sorumlu bireylerin çocuklarının arkadaşlıklarına, ne seyrettiklerine, ne okuduklarına, ne yaptıklarına dikkat etmeleri gerekir. Çünkü birey için düzenlenmiş bir çevre onun gelişimi üzerinde önemli bir etki yaratmaktadır.

Çocuk için en önemli rol modelleri anne-babaların, bakıcıların ve en yakındaki diğer bireylerin çocuklar üzerinde önemli etkilere sahip oldukları söylenebilir. Çocuklar, okulda da ilişkilerde veya zor kararlar alırken davranışlarını şekillendirmeye yardımcı olmak için çeşitli rol modelleri ararlar. Çocuklar ayrıca diğer yakınlarına, öğretmenlere ve akranlarına bakar. Çocuklar, sporcular ve şovmenler gibi şöhretlerin davranışlarını ve görünümelerini, kitap, TV, film ve video oyunlarındaki karakterleri kopyalamaya çalışabilir.⁶ Buradan hareketle çocuklar için rol modelleri aile ve yakın çevredeki bireyler, tarihi şahsiyetler, medyatik figürler ve öğretmenler olarak başlıca sınıflamak mümkündür.

2.2 Rol Model Anlayışının Öğrenme Sürecine Etkisi

Birey bir davranışın nasıl oluştuğunu gördüğünde onun aynısını yapabilecek duruma gelir. Sosyal öğrenme kuramında bu aşamalar şöyle ifade edilir: Dikkat, hatırlama, uygulama, Güdüleme veya pekiştirme.

Dikkat: Bireyin öğrenebilmesi için modele ve davranışına dikkat etmesi gerekir. Çekici, becerikli, yeterli ve gözleyene benzeyen modeller dikkat çeker.⁷

Hatırlama: Birey, modelin davranışını nasıl yaptığını hatırlayabilmelidir. Birey Hatırlayamadığı davranışları yeniden üretemez.⁸

Uygulama: Bu aşamada birey gördüğü ve hatırladığı davranışı pratik eder.⁹

Güdüleme veya pekiştirme: Bireyin öğrendiği davranışı yeniden sergileyebilmesi için bu davranış pekiştirilmeli ve birey o davranışa teşvik edilmelidir.¹⁰ Zamanla birey bu davranışı alışkanlık haline getirebilir. Davranışların kendine verdiği hazzı göre de kendi kendine güdülenme sağlayabilir. “Sınıfta öğrencilerin model alması istendiğinde, bu dört öğenin birlikte düşünülerek öğrencinin model alması kolaylaştırılabilir. Öğrencinin dikkatini çekecek modeller sunulabilir; sık sık hatırlatılarak öğrencinin unutmaması önlenebilir; uygulama imkanı verilebilir; gösterdiği çaba pekiştirilebilir, vb”.¹¹

Rol model öğrenilecek davranışın somutlaşmasını da sağlayabilir. Örneğin Hudeybiye günü, Resûlullah sözlü olarak belirtmesine rağmen sahabe kurban kesmeyi, tıraş olmayı ve ihramdan çıkmayı geciktirmiştir. Ümmü Seleme'nin tavsiyesi ile Hz. Peygamber kalkmış sahabenin geciktirdiği davranışları yapmış; bunu gören ashab da Peygamberden gördüklerini uygulamışlardır.¹² Bu durum okul öğrenmelerinde de gözlemlenmektedir. Bazı çalışmaların sonuçlarına göre okuldaki yönetici ve öğretmenlerin öğrencilerin üzerinde önemli bir etkiye sahip oldukları, iyi rol model olmaları durumunda öğrencilerin bazı önemli değerleri elde etmelerinin mümkün olduğu görülmüştür. Öğrencilerin yöneticiler ya da öğretmenler tarafından adaletsiz uygulamalar, tehdit, şiddet, ayrımcılık, vb. olumsuzluklar yaşadıklarında ise öğrencilerin kin, zorbalık, kavga gibi davranışlar sergilediği, bazı sorunlu davranışlarda

³ https://www.aacap.org/aacap/families_and_youth/facts_for_families/FFF-Guide/Children-and-Role-Models-099.aspx et: 17.03.2018

⁴ <http://www.educationandbehavior.com/importance-of-positive-role-models-for-children/> et: 17.03.2018

⁵ Türkmen, *İlk Dönem Çocuk Ergenlerin*, s.115.

⁶ https://www.aacap.org/aacap/families_and_youth/facts_for_families/FFF-Guide/Children-and-Role-Models-099.aspx et: 17.03.2018

⁷ Hasan Bacanlı, *Eğitim Psikolojisi*, Pegema Yay. Ankara, 2013, s.225.

⁸ Bacanlı, *Eğitim Psikolojisi*, s. 226.

⁹ Bacanlı, *Eğitim Psikolojisi*, s. 226.

¹⁰ Bacanlı, *Eğitim Psikolojisi*, s. 226.

¹¹ Bacanlı, *Eğitim Psikolojisi*, 226.

¹² Buhari, Şurut, 15.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

da artış olduğu görülmüştür.¹³ Hatta rol modellerin erken yaşlardan itibaren çocukları tüketime yönelik tutum ve davranışlarını da etkiledikleri gözlemlenmiştir.¹⁴

Bu konu başlığı altında söylenenler alt alta konduğunda rol modellerin hem çocuğun benlik geliştirmesinde hem de topluma uyum sürecini sağlıklı geçirmesinde çocuğa katkıda buldukları ileri sürülebilir.

2.3 Benlik Gelişim Süreci Olarak Rol Model Anlayışı

Çocuğun kendisi ile ilgili yargıları, düşünceleri, duyguları onun benlik algısı üzerinde etkilidir. Çocuk kendisi hakkında bir takım düşünceler geliştirirken sosyal çevresinden bağımsız değildir. Onun hayatında değer verdiği kişilerin ve kişiliklerin kendini değerli hissetmesi veya tersi bir düşünce geliştirmesi noktasında ciddi katkıları vardır. Çocuk kendisini, kendi davranışlarını nasıl yönetebileceğini, yargılayabileceğini, kendisine rehber olabileceğini bilen biri olarak görülmeli; buna karşılık çocuk daima davranışlarını başkalarının beklentilerine göre ayarlayabilen biri olarak da görülmemelidir.¹⁵ Bireyin benliği, özgünlüğü, biricikliği bunu gerektirir. Çünkü benlik bireyin toplumun potasında, onların istekleri doğrultusunda kaybolmayı değil; toplumun ikliminde hür, açık fikirli, davranışlarından sorumlu birey olarak toplumu oluşturan bireylerle yana yana ve mutlu olarak yaşamayı gerektirir.

Sağlıklı bir benlik geliştirmede, çocukların bireysel farklılıklarına dikkat edilmelidir. Çünkü aynı ortam ve koşullar bütün çocuklar için geçerli değildir. Her çocuk kapasitesince değerlendirilmeli, önüne ulaşamayacağı hedefler konmamalı, onu suçlama, onunla alay etme, başkalarıyla kıyaslama gibi olumsuzluklara yer verilmemeli, sabırlı ve anlayışlı davranılmalıdır. Çocuk ne yapabildiğini fark etmeli; neler yapabileceğine karar vermeli ve onu planlayabilmelidir.¹⁶

Benlik geliştirmede birey çevresinin etkilerine açıktır. O etkileşimde bulunduğu, değer verdiği bireylerin davranışlarını gözlerken aynı zamanda kendisine değer katacağını düşündüğü davranışları da seçmek isteyecektir. Çünkü çocuk, izlediği davranışların rol modele ne kattığını düşünmeye ve onu değerli kılan davranış örüntüsünün kendisine maliyetini hesaplamaya başlayacaktır. Çocuk davranışların kendisi için anlamlı gelenlerini seçmek ve uygulamak isteyecektir. Bu süreç, bireyin kendisini algılama biçimi olarak da tarif edilen benlik yapısını oluşturmaya katkı sağlayacaktır.

2.4 Sosyalleşme Süreci Olarak Rol Model Anlayışı

Sosyalleşme bireyin içinde bulunduğu grubun, toplumun, cemiyetin normlarını, kurallarını, yaşam biçimini kısaca değerlerini benimsemeyi kapsar. Çocuklar, çevrelerindeki diğer çocuklarla ve yetişkinlerle etkileşim kurarlar. Bu esnada çeşitli kelime, kavram, ilke, kural vs. öğrenirler.¹⁷ “İnsanın sağlıklı bir hayat sürdürebilmesi, içinde bulunduğu fiziksel ve sosyal çevreye uyum sağlamasına bağlıdır. Bu nedenle sosyal gelişim ve buna bağlı olarak sosyalleşme kavramı büyük bir önem taşımaktadır. Sosyalleşme ya da toplumsallaşma, kişinin belirli bir toplumun davranış kalıplarını kişiliğine mal ederek o topluma ait bir kişi durumuna gelmesidir.”¹⁸

Sosyalleşme sürecinde toplumu oluşturan bireylerin topluma yeni katılacak bireyler üzerinde önemli etkileri vardır. Bu etkiden hareketle Elkin¹⁹ rol model kavramını değil de “model olarak önemli başkaları” kavramını kullanır. Bununla da bireyin hayatında onun sosyalleşmesine katkı yapan birincil unsurları ifade eder. Ona göre “önemli başkaları” kendi davranışlarını kendi eylemlerinde yansıtarak çocuğa öğretirler. Onlar nesnelere, kullanımlarıyla anlamlandırırılar... Önemli başkaları davranışlarını değerler biçiminde de yansıtabilirler. Örneğin, kitap okuyan bir yetişkin böylece kitabın yararını çocuğa hissettirebilir...”²⁰ bu tür modeller çocuk için önemli davranış örneklikleri sunarak onlar için örnek

¹³ Filiz Özsoy Yener, Sorunlu Öğrenci Davranışlarının Çözümünde Yönetici ve Öğretmenlerin Rol Model Davranışlarının Önemi (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kocaeli Üniversitesi SBE, Kocaeli, 2011, S.74

¹⁴ Merve Türkmen, *İlk Dönem Çocuk Ergenlerin (11-14 Yaş Arası) Alışveriş Davranışlarında Rol Model Etkisinin İncelenmesi* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sakarya Üniversitesi SBE, Sakarya, 2014, s.115.

¹⁵ Elkin, *Çocuk ve Toplum Çocuğun Toplumsallaşması*, s.49.

¹⁶ Mehmet Değer (Gabriel Tarde'den akt.) “Sosyal Öğrenme Kuramı”, *Eğitim Psikolojisi* (Edtr: İbrahim Yıldırım), Anı Yay. Ankara, 2017, s. 492.

¹⁷ Ziya Selçuk, *Eğitim Psikolojisi*, Nobel Yay. Ankara, 2012, s.85

¹⁸ Selçuk, *Eğitim Psikolojisi*, s.58

¹⁹ Elkin, *Çocuk ve Toplum Çocuğun Toplumsallaşması*, s.43.

²⁰ Elkin, *Çocuk ve Toplum Çocuğun Toplumsallaşması*, s.43.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

alınacak kişiler durumuna gelirler. Bu durum bireyin sosyalleşmesi, toplumla kaynaşması, kimlik kazanması için son derece önemlidir. Çünkü “örnek kişilerin olumlu davranışı çocuğa toplumun yaşam biçimini öğrenmesinde ve kendi kişiliğini oluşturmasında yardımcı olurlar. Çocuğun saldırgan, çekingen, düşüncelerinde esnek ya da katı, içten, çevresine kuşkuyla ya da güvenle bakan, kendine güvenir, cana yakın vb. kişilik özelliklerine sahip olma ölçüsü genellikle örnek kişilerin daha önceki davranışlarının etkisiyle olmaktadır.”²¹

Elkin'e göre çocuk (birey) toplumda bir yer edinmek istiyorsa örneğin, yolcu, konuk, film izleyicisi, arkadaş, din görevlisi²² vb. gibi değişik durumlarda kendisinden beklenen davranış biçimlerini iyi bilmeli; değişik durumlarda uygun olan ya da olmayan davranışları, konuşma biçimini dili kendi kendisine saptayabilmeli, seçebilmelidir. Bu durum onun toplumda bir konum elde etmesi için önemlidir. Bu noktada öğretmenin önemli bir etkisi olabilir. Örneğin çocuğun öğretmeni öğrencinin dersi sevmesi, çalışma becerisi kazanması, değer yargıları oluşturması noktasında önemli bir role sahiptir. Öğretmen sınıfta adaletiyle birlikte sırdaşı oluşuyla da dikkati çeken bir modeldir. O, çocuğun kişiliğini ve gelişimini etkileyen bir varlıktır. Çocuğun hayatını doğrudan etkileyen bir kişi olmasından dolayı, öğretmenin kişiliği büyük önem arz etmektedir.²³

Benlik gelişimi ile birlikte düşünüldüğünde sosyalleşme bireyin toplumun uyumlu, huzurlu, üretken, toplumun diğer bireyleri ile barışık bir kişilik geliştirmesi açısından son derece önemli görülmektedir. O bir taraftan toplumun mevcut varlığını fark eder, ona uyar, kültürlerini; bir taraftan da toplumun terakkisini hedefleyerek aksayan yerleri onarmayı, üretmeyi, kültürü geliştirmeyi hedefler. Böylece o pasif bir alıcı olmak yerine aldıklarını yeniden üreten, çevresiyle uyum düzeyi yüksek, yaratıcı bir değer üreticisine dönüşebilir.

3. Din Eğitiminde Rol Model Anlayışının Önemi

Bireyin kendi yaşantıları yoluyla kasıtlı olarak, din ile ilgili istendik davranış değiştirme süreci din eğitimi olarak tanımlanabilir. Bu davranış değiştirme yaşantı sonucu olur ve bu yaşantılar çevre ile etkileşim sürecinin niteliği ile belirlenir. Bu etkileşim planlanabildiği gibi plansız, kendiliğinden de olabilir. Söz konusu etkileşim kasıtsız olabildiği gibi kasıtlı da olabilir. Bireyin çevresiyle etkileşimi bazen taklit etmek şeklinde de gerçekleşebilir.

Bireyin çevresindeki kişileri taklit ederek öğrenmesi, davranışları üzerinde herhangi bir zihinsel işlem yapmadığı anlamına gelmez. Aksine birey karşılaştığı öğrenme nesnesini bir takım zihin işlemleri sonucunda ya mevcut şemalarına yerleştirir (özümleme)²⁴ ya da yeni şemalar oluşturarak (uyumsama)²⁵ biliş işlemine yeni ağ(lar) ekler. Burada gözden uzak tutulmaması gereken önemli şeylerden biri de yönlendirici pozisyonunda olanların, çocuğun veya gencin davranış örüntüleri oluşturmalarında tutarlı, dengeli ve kararlı bir çevre oluşturmalarıdır. Dengeli ve kararlı bir çevre bireyin adaptasyon sürecine çok önemli katkılar sunarak ve bireyin düzen ihtiyacını karşılamaya yardımcı olacaktır. “Piaget'e göre, insanlarda doğuştan ya da içgüdüsel olarak düzen ihtiyacı vardır. Her birey, hayatının sistemli bir yapı olmasını ister ve karşılaşacağı durumların öngörülebilir olmasını bekler. Bir denge durumu olarak tanımlanabilecek bu eğilime Piaget, dengelenme dürtüsü demektedir. Etrafımızda gözlediğimiz olayları mevcut anlayışımızla açıklayabiliyorsak dünya anlamlıdır ve bir dengelenme söz konusudur. Ancak, olup bitenleri kendi anlayışımızla açıklayamıyorsak o zaman dengelenmeden söz edilemez ve birey tedirginlik hisseder. Bu gibi durumlarda tedirginliği ortadan kaldırmak amacıyla yeni ve daha iyi bir anlayış için arayış başlar.”²⁶

Rol model anlayışı acaba birey için dengesizliğe, kafa karışıklığına neden olabilir mi? Birey kendisinden farklı birçok kişi ile etkileşim halinde olduğundan, bunlardan hangisini kendisine rol model seçeceği konusunda dengesizlik yaşayabilir mi?

²¹ Elkin, *Çocuk ve Toplum Çocuğun Toplumsallaşması*, s.44.

²² Elkin, *Çocuk ve Toplum Çocuğun Toplumsallaşması*, s.48.

²³ Haluk Yavuzer, *Çocuk Psikolojisi*, s.160.

²⁴ Selçuk, *Eğitim Psikolojisi*, s. 88.

²⁵ Selçuk, *Eğitim Psikolojisi*, s. 88.

²⁶ Selçuk, *Eğitim Psikolojisi*, s. 85.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

Bireyin etkileşimde bulunduğu kişiler birbirinden tamamen farklı din ve ahlak anlayışlarına sahip olabilir. Hatta birey bu kişilerle olumlu duygusal bağlar kurmuş da olabilir. Eğer birey hangi davranışları neden beğendiğini, yapmak istediğini veya yapmaktan istemediğini açıklayacak bir değer sistemi oluşturmaz ise kafa karışıklığı daha olumsuz bir hal alabilecektir. Burada eğitici konumda olanların bireye, kendi ölçüt değerler sistemini oluşturmasına rehberlik etmeleri beklenir. Örnek davranışlarda bulunulacaksa bu noktada bireyin özgün varlığına saygı duyularak, vicdan gelişimini destekleyici, iradi tercihlerini özgürce ortaya koymasına fırsatlar yaratarak bu yapılmalıdır.

Rol model anlayışı genellikle öğreticiyi merkeze alan bir yaklaşım olarak ön plana çıkmaktadır. Öğrencinin ilgi ve ihtiyaçları daha az gözetilmektedir. Oysaki eğitimde amaç öğrencinin kendi problemlerini çözebilecek niteliğe kavuşabilmesidir. Buna karşılık rol model anlayışı bir yerde bireye sadece kendisine hazır bir şekilde sunulan şeye yoğunlaşmasını ve karşılaştığı problemlerin tamamını bu kalıp davranışlardan hareketle çözmesini önermektedir. Örnek olayda örneğin baba çocuğuna bir kriz anında nasıl davranması gerektiğine dair yaptığı tercihi anlatabilir, farklı tercihlerin olumlu ve olumsuz yönlerini çocukla konuşabilir. Hatta “sana göre ne yapmalıydım?” veya “sen olsaydın ne yapardın?” diyerek onun tercihlerini geliştirmesine, tercihlerinin hangi ilkeler ışığında geliştirmesi noktasında katkıda bulunabilir.

Rol model anlayışının daha çok tek taraflı bir iletimi/enformasyonu ifade ettiği de söylenebilir. Bu yönüyle sağlıklı bir iletişimin olduğunu söylemek oldukça güçtür. Kaynak kabul edilen modelden gelen mesajların alıcı tarafından doğru anlaşıldığına dair herhangi bir dönüt yoksa anlamların ortaklaştığı iddia edilemez. Hangi konuda model olunmak istenmekte ama çocuk bundan ne anlamaktadır? Bu nokta son derece kapalı görünmektedir. Nitekim örnek olayda da kaynak ile alıcı arasındaki bu belirsizliğe dikkat çekilmişti. Belirsizliğin yarattığı dengesizliği aşmada öğrenen bireye yol gösterici olmakta yarar vardır.

4. Din Eğitiminde Rol Model Anlayışı Eleştirisi

Çalışmanın özetinde, bu bildirinin altı şapkalı problem çözme tekniğindeki siyah şapka rolünü oynamayı hedeflediği ifade edilmişti. Neydi siyah şapka ve rolü? Siyah şapka, problem çözme yaklaşımında karamsar, olumsuz ve kötümserdir. Bir şeyin niçin yapılmayacağını görür, açıklar. Bir başka deyişle, olaylara eleştirel bir bakış açısı ile bakmayı olanaklı kılar. Eleştirel olduğu için en sık kullanılan şapkadır. Siyah renk yargıcın çüppesini anımsatır. Siyah şapka tehlikelere dikkat çeker. Bu şapka zararlı şeyler yapılmasına engel olmaya çalışır. Riskleri ve bir şeyin neden işe yaramayabileceğini gösterir.²⁷ Bir bakıma en yararlı şapka olarak da ifade edilebilir.²⁸

Din eğitiminde rol model anlayışı ile ilgili tartışma somut iki örnek üzerinden yapılmıştır. İlk örnekte Aydın²⁹ eğitimde en temel en etkili yöntemin anne babanın iyi bir örnek ve model olması olduğunu ileri sürmektedir. İyi ya da kötü olsun ebeveyn davranışlarının çocuk üzerinde etkili olduğunu, çocuğun etrafındaki iyi davranış örneklerini çoğaltmanın ahlak eğitiminde önemli bir faktör olduğunu vurgulamaktadır. Aydın çocuğun büyüklerini taklit etmeye başlayarak bir takım davranış kalıpları öğrendiğini, taklidin zamanla bireyi taklit ettiği kişilerle özdeşleşmeye kadar götürdüğünü açıklamaktadır.³⁰ Devamında Aydın şunları ifade etmektedir: “*Bilinçsiz taklit, çocukta olumlu bir kişilik kavramının gelişmesini sağlayacak en önemli etmenlerden biridir. Çocuklar, büyük taklit ustalarıdır. Bu nedenle de elimizde çok güçlü bir öğretim aracı var demektir. Çocuklarımıza olumlu kişilik özelliklerini, iyi alışkanlıkları canlı örneklerle aşılayabiliriz. Çocuklarımız, bilinçsiz taklit yoluyla bizden çok şey öğrenirler.*”³¹ Burada dikkat çekici noktalar vardır. Birincisi bilinçsiz taklit kavramıdır. Aydın bunun büyükler için fırsat olduğunu ifade etmeye çalışmaktadır. Eğitimde bilinçsiz taklit kavramından bahsedilebilir mi acaba? Küçük bireyler bilinçsiz mi? Yani iyi anlamda da olsa, büyükler eğitimde küçüklerin bilinçsiz hallerinden yararlanabilir mi? Bu çalışmanın odak noktasını oluşturan düşünceye göre bu soruya verilecek cevap hayırdır. Çocuklarda taklit yeteneği vardır. Özellikle işlem öncesi dönemde bu durum daha iyi gözlemlenir. Ancak bu tamamen bilinçsiz bir dönem olarak ifade

²⁷ Meral Güven, “Öğretme-Öğrenme Süreci”, *Öğretim İlke ve Yöntemleri* (Edr: Bilal Duman), Anı Yay. Ankara, 2011, s.216. (ss: 151-264)

²⁸ Süleyman Akyürek, *Din Öğretimi*, Nobel Yay. Ankara, 2010, s.157.

²⁹ M. Zeki Aydın, *Ailede Ahlak Eğitimi*, Timaş Yay. İstanbul, 2013, s.164.

³⁰ Aydın, *Ailede Ahlak Eğitimi*, s.164-169.

³¹ Aydın, *Ailede Ahlak Eğitimi*, s.170.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

edilmemelidir. Çocuk büyüdükçe bilinç düzeyi de gelişmektedir. Büyüklerin bir görevi de küçük bireylerin bilinç düzeylerinin yükselmesine katkıda bulunmaktır. Kur'an-ı Kerim de insanın modellerine, onların neler yaptıklarına dikkat etmesi gerektiğini vurgulamaktadır: *“İş bitirilince şeytan da diyecek ki: “Şüphesiz Allah, size gerçek olanı söz verdi. Ben de size söz verdim ama yalancı çıktım. Zaten benim sizi zorlayacak bir gücüm yoktu. Ben sadece sizi çağırdım, siz de hemen bana geliverdiniz. O hâlde beni kınamayın, kendinizi kınayın. Artık ben sizi kurtaramam, siz de beni kurtaramazsınız. Şüphesiz ben, daha önce sizin, beni Allah’a ortak koşmanızı kabul etmemiştim. Şüphesiz, zalimlere elem dolu bir azap vardır.”*³² Kur'an-ı Kerim'in bu uyarılarına göre rol model anlayışı taklitçiliğe neden olmamalıdır. Çünkü birilerini taklit etmek bireyi sorumluluktan kurtaramayacaktır. Aksine rol model anlayışı bireyin sorumluluk becerileri geliştirmesine fırsatlar tanınmalıdır. Hatta rol model anlayışı bireyin önündeki öğrenme fırsatlarını çoğaltmalı; kötü örneklerden bile yararlanabilmenin yollarını bireye gösterebilmelidir. Büyükler, eksiği tamamlayan, yanlış düzelten konumunda olduklarından ceza yerine bilgilendirici, yol gösterici, çocuğun kendisini tanımasına yardım eden yöntemleri kullanmalıdırlar. Çünkü yanlışla yanlışla düzeltemeyiz.³³

İkincisi Aydın çocukların bu taklit özelliklerinden yararlanarak onlara bazı özelliklerin aşılabilceğini ileri sürmektedir. Çalışmanın odak noktasından hareketle buna da olumlu bakmak mümkün değildir. Çünkü bireyler öğrenme olgusu karşısında pasif tutulup, kendisine türlü şeyler zerk edilen/aşılana varlıklar olarak da görülmemelidir. Bireyi/çocuğu öğrenilen şey ve öğrendiği kişiye karşı pasif görmenin çağdaş eğitim ve din eğitimi anlayışıyla bağdaştığı da söylenemez. Çünkü insan öğrendiği şey kadar öğrenme sürecinin de etkisi altındadır. Yani bireyin öğrendiği şeyler onu yönlendirebilir, davranışlarını değiştirebilir. Bununla birlikte nasıl bir öğrenme süreci ile öğrendiği de onun davranışlarını etkileme gücüne sahiptir. Bu noktada şöyle bir örnek verilebilir. Bugün çeşitli aşılardan denenen birey üzerinde, yarım pekâlâ başkaları tarafından da türlü aşılardan denenebilir. Çünkü birey öğrendikleri ve öğrenme süreçleri ile pasifize edilmiş, kendini savunacak, ayakta tutacak donanıma erişmesi için ona fırsat tanınmamıştır. Oysa kendisine sunulan şey üzerinde düşünmesi sağlanabilse, birey, hem yeni bir bilgi/davranış öğrenmiş olacak hem de yeni davranışlar/bilgiler karşısında nasıl bir pozisyon alacağına dair ilkeler geliştirmiş olabilir.

Din eğitiminde rol model anlayışı bireyi daima telkine açık hale de getirmemelidir. Çünkü başkalarının telkinine her zaman açık birey düşünsel ve eylemsel olarak başkaları tarafından kullanılmaya, istismar edilmeye, iradesine ipotek konulmaya da açık hale gelebilir. Bu da dinen, ahlaken, hukuken ve kültürel olarak birçok sorunun eğitim vasıtasıyla ortaya çıkmasına zemin hazırlayabilir. Bunun yerine rol model anlayışı bireyin kendi varlığını inşa etme sürecine katkıda bulunabilecek ve bireyin kendisi olmasına yarar sağlayacak şekilde oluşturulmalıdır. Model anlayışı bazen ezber, kalıp öğrenmelere de neden olabilir. Bu yönüyle bireye sunulan her türlü örneğin anlamlı öğrenmeyi geliştirmede fark etmek gerekir.

Bu konudaki ikinci örnek şudur: Martı bir makalesinde Nebevi ahlaka duyulan ihtiyaca atıf yaptıktan sonra Müslüman toplumlarda Hz. Peygamber'i ahlaki bir model olarak benimseme başarısının neden bu kadar düşük olduğunu sorgulamaya³⁴ çalışmıştır. O “bugün Allah Resulü'ne iman eden insanlar, onu model olarak benimsiyor mu? Benimsiyor ise ahlaki tutum ve davranışlarının ne kadarını ona göre ayarlıyor?”³⁵ Şeklinde çeşitli sorular sorarak günümüz Müslümanları nazarında Hz. Peygamber'in ahlaki bir model olma vasfını kaybettiğine dair izlenimlerini ifade ediyor.³⁶

³² İbrahim 14:/22.

³³ Değer, (Gabriel Tarde'den akt.) “Sosyal Öğrenme Kuramı”, s. 492.

³⁴ Huriye Martı, “Hz. Peygamber'i Ahlaki Bir Model Olarak Benimsemenin Önündeki Engeller Üzerine” UÜİFD, Cilt: 23, Sayı: 1, 2014, s.2.

³⁵ Martı, “Hz. Peygamber'i Ahlaki Bir Model Olarak Benimsemenin Önündeki Engeller Üzerine” s.4.

³⁶ Martı, “Hz. Peygamber'i Ahlaki Bir Model Olarak Benimsemenin Önündeki Engeller Üzerine”, s.5.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

Martı, peygamber ahlakının tüm saygınlığına rağmen gereğince modellenememesini, bireydeki "iman-ahlak bağı"nın yeterince kavranamamasına bağlamaktadır.³⁷ Bu bağın oluşması için bireydeki iç kontrol mekanizmalarının harekete geçirilerek dış güdümlü bir ahlak anlayışını sonlandırmak olduğunu ileri sürmektedir.³⁸

O halde bu nasıl olacaktır? Şeklindeki soruya da Martı "zihinsel dönüşüme odaklı" nebevi bir metot yanıtını veriyor ve bunun insanın hatalı davranışına sebep olan düşünce kalıbını keşfetmesine ve bunu düzeltmesine yardımcı olmak³⁹ şeklinde özetliyor. Martı günümüz Müslümanlarının Allah Resulünü ütöpik bir ahlak abidesi olarak sevmekten ve anmaktan başka bir şey yapamaz hale geldiğini⁴⁰ ifade etmesi din eğitimi süreci açısından da son derece önemli görülmelidir. Zira bu durum Hz. Peygamberi kuru bir model alma anlayışı ile din eğitimi ele almanın sonucu olarak ortaya çıktığı iddia edilebilir. Martı'nın düşüncelerinden hareketle şunları söylemek gerekir: Evvela sorumluluğun çoğunu muhataba yükleyerek sorunu çözmek mümkün değildir. Martı'nın çalışmasında olduğu gibi sorumluluk doğrudan halka, öğrenciye, topluma yüklenmeye çalışılmıştır. Oysa bunun yerine din eğitimi sürecinde işin nasıllığını tartışmak ve sürecin aksayan yönlerini ortaya koymak gerekir. İkincisi Hz. Peygamberi model almanın bir öğrenme sürecini gerektirdiğini düşünerek bireyi ve öğrenmenin doğasını kavramadan da Hz. Peygamberi örnek almanın doğrudan mümkün olamayacağını veya alınsa bile bunun bir tür taklitçilik ile sonuçlanabilme ihtimalini unutmamak gerekir. Üçüncüsü din eğitiminde model almayı öğrenenin pasif kılındığı bir sürece dönüştürülmemesi gerekir.

Düşünme, davranıştan önce geldiği için, gözlemci modelin davranışlarını zihinsel süreçlerden geçirebilmeli, sorgulayabilmelidir. Yetişkinler çocukları yaptıkları üzerine sorgulamaya teşvik etmeli ki çocuklar yeteneklerini gerçekçi olarak tanıyabilsinler.⁴¹ Buna göre rol model anlayışı bireyin düşünme süreçlerini ortadan kaldırmamalı; aksine düşünme süreçlerini dinamik tutmalıdır. Nitekim Yüce Allah Kur'an-ı Kerim'de şöyle buyurmaktadır: *"Yüzleri ateşe çevrildiği gün, 'Keşke Allah'a itaat etseydik, resulü dinleseydik' diyecekler. Ve ekleyecekler: 'Ey Rabbimiz! Biz önderlerimize ve büyüklerimize itaat ettik de bizi yoldan saptırdılar. Ey Rabbimiz! Onlara iki kat azap ver ve onları büyük bir lânete uğrat.'*"⁴²

Rol model anlayışı eleştirel düşünmeye ket vurmamalı; aksine bireyin ayırt etme, problem çözme becerisini desteklemelidir. Yetişkinler de çocuklarda yaratıcılığı, etkili öğrenme yollarının, problem çözme becerilerinin ve başarı stratejilerinin geliştirilmesinde model davranışlarda bulunmalıdırlar.⁴³ Nitekim Kur'an-ı Kerim bu konuda şunu ifade ediyor *"Onlara, 'Allah'ın indirdiğine uyun!' denildiğinde, 'Hayır, biz, atalarımızı üzerinde bulduğumuz (yol)a uyarız!' derler. Peki ama, ataları bir şey anlamayan, doğru yolu bulamayan kimseler olsalar da mı (onların yoluna uyacaklar)?"*⁴⁴

Rol model anlayışı bireyin özgünlüğünü, biricikliğini göz ardı etmemeli; tek tipleştirici yaklaşımdan uzak durmalıdır. Bireyin özgün varlığını inşa etmesine omuz vermelidir. Buna paralel olarak bu öğrenme anlayışı statik bir yaşam vurgusu yerine dinamik bir yaşamın yollarını keşfetmesi için bireyin önündeki engelleri kaldırmalıdır. "Hatalarının farkına varan, daha iyisini nasıl yapabilir mi kendine soran, davranışlarını kontrol edebilen, kendine özgü kriterleri olan, öz düzenleme kapasitesine sahip çocukların yetiştirilmesi için ortam ve koşulların sağlanmasına özen gösterilmeli, sabırlı, anlayışlı bir tavır sergilenmelidir."⁴⁵

Rol model anlayışı tek doğru anlayışını dikte etmek yerine bireyin kendi doğrularını dayandırdığı ilkeleri oluşturması noktasında bireye ışık tutmalıdır. Bu anlayış bireyin değişime açık, değişen dünyaya ayak uydurmasına kılavuzluk edilmelidir. Bireyin karşılaştığı ahlaki problemin doğasını ve çözümünde kullanılan ilkenin dayandığı temelleri anlaması için rehberlik edilmelidir. Sadece mantıklı düşünmek yetmez; çok yönlü ve yaratıcı düşünmeye de birey yönlendirilmelidir. Çocukların kuralları, ilkeleri

³⁷ Martı, "Hz. Peygamber'i Ahlakî Bir Model Olarak Benimsemenin Önündeki Engeller Üzerine" s.5.

³⁸ Martı, "Hz. Peygamber'i Ahlakî Bir Model Olarak Benimsemenin Önündeki Engeller Üzerine", s.8.

³⁹ Martı, "Hz. Peygamber'i Ahlakî Bir Model Olarak Benimsemenin Önündeki Engeller Üzerine", s.8.

⁴⁰ Martı, "Hz. Peygamber'i Ahlakî Bir Model Olarak Benimsemenin Önündeki Engeller Üzerine", s.10.

⁴¹ Değer (Gabriel Tarde'den akt.), "Sosyal Öğrenme Kuramı", s. 492.

⁴² Ahzab 33/66-68.

⁴³ Değer (Gabriel Tarde'den akt.), "Sosyal Öğrenme Kuramı, s. 492.

⁴⁴ Bakara 2/170.

⁴⁵ Değer (Gabriel Tarde'den akt.), "Sosyal Öğrenme Kuramı, s. 492.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

ezberleyerek problem çözmeye kullanmaları yerine, problemi kavrayarak çözmeleri ve bu çözüm yollarını farklı problem durumlarında kullanmaları sağlanmalıdır.⁴⁶

Rol model anlayışı bir baskı aracına dönüştürülmemeli, ulaşılmaz, gerçeklikten uzak bir örneklik/yapı olarak sunulmamalıdır. Daha önce de ifade edildiği gibi toplumun Allah Resulünü ütopik bir ahlak abidesi olarak sevmek ve anmak⁴⁷ yerine daha gerçekçi ve hayatın içinden biri olarak Hz. Peygamberi öğretime konu etmek gerekir. Buradan hareketle Rol model anlayışı “insandışılaştırma” sürecine dönüştürülmemelidir.

Sonuç:

Din eğitimi tanımını ile diğer gerekçeler birlikte ele alındığında din eğitiminde rol model anlayışının avantajları ile birlikte birçok dezavantajının olduğunu görmek gerekir. Hatta eğitimde ve din eğitiminde birini rol model almanın birey için son derece güç bir şey olduğunu söylemek lazım. Bunun yerine bireyin etkileşimde bulunduğu çevrenin önemli unsurları arasında yer alan öğretmen, anne baba veya buna benzer eğitimcilerin iyi davranış örnekleri sunmaları, bireyin bunları düşünme süzgeçlerinden geçirerek kendine mal etmesine kılavuzluk etmeleri gerektiği söylenebilir.

Kaynakça

- Akyürek, Süleyman, *Din Öğretimi*, Nobel Yay. Ankara, 2010.
- Aydın, M. Zeki, *Ailede Ahlak Eğitimi*, Timaş Yay. İstanbul, 2013.
- Bacanlı, Hasan, *Eğitim Psikolojisi*, Pegema Yay. Ankara, 2013.
- Elkın, Frederick, Çocuk ve Toplum Çocuğun Toplumsallaşması (Çeviren : Nazife Güngör) Gündoğan Yay. Ankara, 1995.
- Güven, Meral, “Öğretme-Öğrenme Süreci”, Öğretim İlke ve Yöntemleri (Edr: Bilal Duman), Anı Yay. Ankara, 2011.
- <http://www.educationandbehavior.com/importance-of-positive-role-models-for-children/> et: 17.03.2018
- https://www.aacap.org/aacap/families_and_youth/facts_for_families/FFF-Guide/Children-and-Role-Models-099.aspx et: 17.03.2018
- Korkmaz, İsa, “Sosyal Öğrenme Kuramı”, *Eğitim Psikolojisi* (Edtr: Binnur Yeşilyaprak), Pegema Yay. Ankara, 2013.
- Martı, Huriye, “Hz. Peygamber’i Ahlaki Bir Model Olarak Benimsemenin Önündeki Engeller Üzerine” UÜİFD, Cilt: 23, Sayı: 1, 2014.
- Mehmet Değer, “Sosyal Öğrenme Kuramı”, *Eğitim Psikolojisi* (Edtr: İbrahim Yıldırım), Anı Yay. Ankara, 2017.
- Selçuk, Ziya, *Eğitim Psikolojisi*, Nobel Yay. Ankara, 2012.
- Senemoğlu, Nuray, *Gelişim, Öğrenme ve Öğretim Kuamadan Uygulamaya*, Spot Matbaacılık, Ankara, 1997.
- Türkmen, Merve, “İlk Dönem Çocuk Ergenlerin (11-14 Yaş Arası) Alışveriş Davranışlarında Rol Model Etkisinin İncelenmesi” (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sakarya Üniversitesi SBE, Sakarya, 2014.
- Yavuzer, Haluk, *Çocuk Psikolojisi*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2001.
- Yener, Filiz Özsoy, “Sorunlu Öğrenci Davranışlarının Çözümünde Yönetici ve Öğretmenlerin Rol Model Davranışlarının Önemi” (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kocaeli Üniversitesi SBE, Kocaeli, 2011.

⁴⁶ Nuray Senemoğlu, *Gelişim, Öğrenme ve Öğretim Kuamadan Uygulamaya*, Spot Matbaacılık, Ankara, 1997, s.266.

⁴⁷ MARTI, “Hz. Peygamber’i Ahlaki Bir Model Olarak Benimsemenin Önündeki Engeller Üzerine” s.10.

**ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN
SEMPOZYUMU**

İMAM MATÜRİDİ'YE GÖRE MODEL İNSAN OLMANIN ÖNÜNDEKİ ENGELLER

Ramazan BİÇER¹

Özet

Model insan olmada davranış ve tutumlara yansıyan psikolojik faktörlerin etkisi genel bir kabuldür. Kur'an'da bu etkenler belirtilirken, model insan olmayaya engel olan sapmalar da, önemle vurgulanmıştır. Ehl-i Sünnet imamlarından Mâtürîdî, bu manileri kelâm verileri çerçevesinde özenle yorumlamıştır. Daha çok beşerî bağlamda değerlendirilen bu engeller, imanın mahalli olan kalbin fonksiyonlarıyla bağlantılıdır. Kur'an ifadeleri ve Mâtürîdî'nin yorumları çerçevesinde ele alınan, model insan mâni olan beşerî-aklî sapmaların direkt kalbe yansımaları, bir anlamda inanç konularındaki akıl-kalp ilişkisine göndermede bulunmaktadır.

Anahtar kelimeler: Kur'an, Mâtürîdî, Model insan, insanî zaafılar, akıl.

Giriş

Model insan, Kur'an'ın ifadesi doğrultusunda “üsve-i hasene” niteliğine sahip olandır. Elmalılı Hamdi Yazır'a göre üsve, teessi edilecek, yani uyulacak, arkasından gidilecek örnek, meşk, nümûne-i imtisal demektir. Burada üsvelik, Allah'a ve ahiret gününe kavuşmaya inanıp Allah'ı çok zikretmekte olan kimseler için olup, sadece dünya hayat ve süsünü arayanlar ve Allah'ı, ahireti düşünmeyenler için söz konusu değildir (Yazır, 33/21).

İsfehâni'ye göre üsve, iyi veya kötü, üzüntü veya sevinç veren, başkalarına örnek teşkil edecek haslet demektir. Teessî ise, örnek veya model kişiye uymak ve onun ardınca gitmek anlamına gelmektedir.

Kur'an'da üsve-i hasene kavramı, Hz. Muhammed yanında (el-Ahzab 33/21) Hz. İbrahim hakkında da kullanılmıştır (el-Mümtehine 60/4, 6). Mümtehine ayetinin ifadesi doğrultusunda üsve-i hasene niteliğine sahip olan Hz. İbrahim ve yoldaşlarındaki bu öncülük, Tanrı'yı ve ahiret gününü umud edenlere yöneliktir (Mâtürîdî, 2007; 322-324).

Allah Rasûlü'nü ümmete model olarak sunan: “Peygamber size neyi verdiyse alın, neyi yasakladıysa ondan sakının” (el-Haşr 59/7) ayeti bulunmaktadır.

Tasavvufta buna “insan-ı kâmil” denmiştir. Üsve-i hasene olan insan-ı kâmil mertebesine ise “ancak tahalluk bi-ahlakillah” şeklinde ifade edilen Allah'ın ahlakı ile ahlaklanmak sayesinde ulaşılabileceği belirtilmiştir. İslam filozofları nezdinde bu ifade, “Teşebbüh bil-vacib/Allah'a benzemek” şeklindedir. Sufi ve filozofların maksadı, farklı terimlerle ifade etmekler birlikte, aynıdır. Bunun anlamı ise, Allah'ın isimleriyle bezenmek demektir. Buna göre model insan, ki aynı zamanda o iyi bir Müslüman demektir, Allah'ın isimleriyle bezenerek, onları kendi âleminde ve dış dünyada yansıtan demektir. Bu doğrultuda Allah'ın isimlerini kendi bireysel ve toplumsal boyutta benimseyen, özümseyen ve yaşayan kimse, model insan statüsündedir.

Kur'an'daki müminlerin özelliklerini bildiren ayetlere bakıldığında “Onlar asla ümitsizliğe kapılmazlar” (ez-Zümer 39/53; el-Hicr 15/55) ayeti gibi psikolojik ayetlerin yanında, “yoksulları korurlar” (el-Mearic 70/24-25; el-İnsan 76/8) ve “Suçlulara arka çıkmazlar” (el-Mümtehine 60/1; el-Mücadele 58/22) ayetleri, model insanın, içsel ve dışsal niteliklerini anlatmaktadır.

Muhammed İkbâl'e göre Müslüman, insanî ve imanî olmak üzere iki boyuta sahiptir. İnsanî yön, herkeste ortak olan niteliklerdir. İmanî boyut ise ona yüklenen özel bir görev olup, Hakk'ın sırlarından bir sır, dünyanın temel direklerinden bir direk ve insanlığın muhtaç olduğu bir ihtiyaçtır. Beşeriyetin ona olan ihtiyacı su, hava ve ışığa olan ihtiyacından az değildir. Bu yüzden Müslüman İslâm'ı haykırmalıdır. Ortam ne kadar değişirse değişsin, hayat ne türlü gelişme kaydederse etsin sabit hakikati ve İslâm'ı ayakta tutmaya çalışan, yobazlığa karşı çıkan, dinamik bir İslam anlayışını yerleştirmeye ve yaygınlaştırmaya çalışan insan ideal Müslümandır (Albayrak, 1998:245).

İkbâl'in çizdiği insan modelinde ana kavramlar olan kendini gerçekleştirme, benliğini geliştirme, şahsiyetini ortaya koyma, ideal sahibi olma, aksiyonda bulunma hedefleri Müslümanın tarihsel

¹ Prof. Dr. Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi. rbicer@sakarya.edu.tr

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

sorumluluk çizgisine eklenecek olan halkanın, öncekilerini lâıyıkıyla temsil edebilmeleri içindir. Zincire eklenen yeni halka, insan-ı kâmil yani ideal insan, aynı zamanda model insan olmalı ki sahip olacağı temsil yeteneğiyle geleceğe bir şeyler aktarabilsin. İkbâl'e göre ancak ideal insan tarihî dönüşümü yapabilir. Çünkü o, kendisini kendi ötesinde bir ideale adayarak gerçekleştirmiş insandır (Albayrak, 1998:244).

Matürîdî'ye göre model insan, akı ve irade ile eylemlerini gerçekleştiren kimsedir. Ona göre insanın Allah'ın varlığını bilip tasdik etmekle yükümlü olmasının temel dayanağı da bu akıldır (Biçer, Sezgin, 2017). Bu tür aklın basit bir zekâdan peygamberlerin akıllarına kadar varan birçok derecesi vardır. Buna, Allah vergisi olduğu için, mevhub, matbû', kuwe-i kudsiyye adları da verilir (Yavuz, 1989). Model insan bu nitelikleri kendisinde barındıran kimsedir. Matürîdî'ye göre duyular âleminin sırlarını öğrenmek, yaratıcının varlığını bilmek ve nasları anlamak için akla başvurulması gerekir. Hatta Allah'a iman etmek naklen değil aklen vaciptir. Yani akıl din olmadan da bazı hususları vacip kılabilir. Ancak yine de akıl naklin önüne geçemez. Çünkü bütün dini gerçekleri idrak etmekte yeterli değildir (Yavuz, 1989). Buna göre model insan niteliğini taşıyacak kimse, akıl ve kalbin eylemlerini birlikte yürütebilir. Bu durumda model insan olma niteliğine sahip kimselerin başında peygamberler gelir. Aynı zamanda bu, peygamberlerin metodu benimseyen kimseler de model insan statüsündedir (Önal, 2013, 355).

Matürîdî'ye göre model insan olmanın önündeki engeller

1-Aklın Zafiyetleri.

Mâtürîdî'ye göre hakikatlerin bilinmesine ulaştıran ana yollar, duyular aracılığıyla oluşan idrak, istidlâl ve haberdir. Aklın bir ürünü olan istidlâl ve nazar, Mâtürîdî'ye göre zorunludur. Ancak şeytan vesvesesiyle insanı nazar eyleminden alıkoymaya çalışır. Zira şeytanın işi, aklın işlerliğine engel olmaktır. Nitekim şeytan çeşitli bahaneler ileri sürerek, insanı aklını kullanmaktan alıkoymaya çalışır. Zira akıl, varlıklar üzerinde düşünerek, onun bir yaratıcısı olduğunu anlar, ardından da ona itaati teşvik ederek, bireyi nefsânî ve shevânî arzularından uzak tutmaya çalışır.

Aklın ana karakterinin, kendisinin kullanılmasının ihmal edilmesine karşı bir direnişe geçmek olduğunu söyleyen Mâtürîdî, İlâhî sahaya ait hususları da sorgulama temayülünün, onun tabiatı gereği olduğunu kabul etmiştir. Bu nedenle teklifin akıl bağlamında değerlendirilmesi gerektiğini belirtirken Allah'ın, insan aklının kabul edemeyeceği hiçbir emri vermediğini kaydetmeyi de ihmal etmez. Nitekim müellife göre akliyyât, araştırma ve inceleme sonucu ulaşılan tevhid, peygamberlik ve diğer bilgileri içermektedir.

Hakikatin anlaşılmasında başvuru yegâne ölçünün akıl olduğunu düşünen Mâtürîdî, her halükarda aklın, sınırsız bir niteliğe sahip olmadığını da kabul etmiştir (Biçer, Sezgin, 2017). Ona göre aklın kendisine özgü bazı zayıflıkları ve afetleri vardır. Nitekim akli delillerin çokluğu, vesvese ve tereddüdün gölgeleyemeyeceği gerçek bilgiyi sağlamaz. Zira makul âlemin çok karmaşık olması, ince ve dakik boyutları bulunması, göz ardı edilemez realitelere sahiptir.

Hakikatlere ulaşmanın da insan zihninde oluşan bir idrak sonucu olduğunu benimseyen Mâtürîdî, idrakin de sınırlı ve hacimli bir şeyi kapsayıp ihata ettiğini savunur. Oysaki Allah sınır ve hacimle nitelendirilmekten münezzehtir. Zira sınırlı oluş, bir sona eriştir ve daha üstün olmaktan aciz kalıştır. Sınırlılık, eninde sonunda nihayete eren bitişik cüzler statüsünden ibaret iken, Allah bölünmez bir zâtî birliğe sahiptir. Buna göre sınırlı bir varlık olan aklın, sınırsız statüdeki tanrıyı algılaması mümkün değildir.

Aklın yeteneklerinin belirli olması nedeniyle, kendisine çizilen alanı aşamayacağını düşünen Mâtürîdî, bu bağlamda insana yönelik olması itibarıyla güzel görünen birçok durumun, asıl olarak çirkin olabildiği, düzenli görünenlerin de zâtında bozuk olduğunu sezme yeteneğinin akılda bulunduğunu söyler. Ancak bunun her zaman geçerli olamayacağını öne süren müellif, bazen kendi alanına giren hikmet ve sefehin mahiyetini anlamaktan alıkoyan engellerin, aklın gerçeği anlamasında şaşırtıcı bir fonksiyonlarda bulunacağını kabul eder. Buna rağmen, salim bir akıl ve sağlıklı bir duyguya sahip bir kimsenin, fikrî problemleri rahatlıkla halledebileceğini savunur.

Mâtürîdî, model insan olmaya engel olan nitelikler şöyledir:

-Hakikate ulaştıracak delilleri incelemekten ve akıl yürütmekten yüz çevirip, fitratının zevk alacak şeylere düşkün olması sonucu, nefsinin arzularına yönelmesi. O bunu yaparken, taklit ettiği kimselere güvenir, onların arkadaşlığına ve kendileri aracılığıyla ulaşacağı nefsânî arzulara heves eder. Ardından

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

görüşlerinin isabetliliğine ve kendilerini gerçeğe ulaştıracağına ümit bağlar veya özendiği kişilerin lütfekarlığını hesaba katar.

- Bireysel ve toplumsal mutluluk faktörler.
- Alışkanlıklarından ayrılamaması.
- Günlük yaşantıdaki stresler, meşguliyetler, çeşitli hastalık ve sıkıntılar.
- Nefsânî arzuların insan üzerindeki egemenliği, dünyevî arzu ve lezzetlerin çokluğu.

Bütün bunların sonucunda oluşan özenti, öylelerini nefsin doyumsuzluğuna ve kötü alışkanlıklarını normal telakki etmeye doğru sürükler. Bu da aklı eylemlerin yerine getirilmesini önemli oranda engellemektedir.

Yine müellif akli hakikati idrakten alıkoyan engelleri sayarken, bunlardan dünyevî uğraşların onu meşgul ettiğini, sağlıklı bir şekilde çalışmasına engel olduğunu kabul eder. Olayı daha psikolojik boyutta ele alan Mâtürîdî, insanların doğasında bulunan sıkıntılar yanında, hayatının farklı boyutlarında karşılaştığı acı ve kederlerin de akıl üzerindeki etkisine dikkatleri çeker. Dolayısıyla bu tür etkenler insan aklını meşgul etmekte, onun küçük büyük, gizli açık her alandaki gerçeği kavramaktan alıkoymaktadır²⁹. Nitekim muhtaç ve fakir bir kimsenin, gelenek ve alışkanlıkların etkisiyle, hikmetin saklı bulunduğu noktayı nasıl tespit edeceği sorusu müellifin cevap aradığı bir problem olarak karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla rububiyete ait hikmeti kavramada konumu bu olan ve söz konusu afetlere maruz kalan akıl, kendi sınırlarını aşamaz. Aşamadığı gibi, görevini doğrudan yerine getirmesine de mani olur.

Aklın sağlıklı bir şekilde işlemesine engel olan öncü faktörlerden kabul edilen nefsânî arzuların, aklın rakibi olduğunu kabul eden Mâtürîdî, bu duygunun insana özgü arzu ve şehvetlerle, bunları cazip gösteren şeytanlardan oluşan yardımcılarla desteklendiğini söyler. Bu tür şeytanî destekli bir duygunun, psikolojik fonksiyonunun etkisine vurguda bulunan müellife göre, nefsânî duygunun bütün güdülleri, duyu âlemi çerçevesinde ve yanı başımızda iken, hak yolda ilerlemenin bütün faktörlerinin duyular ötesindedir.

Bu yorumları doğrultusunda müellif, iyi Müslüman uzak kalmanın temel etkenleri arasında, insan tabiatının (fitrat) nesne ve olayları güzel ve çirkin göstermede, akla muhalif düştikleri zamanda, birçok kimse için akıl ile insan fitratının gösterdiği neticeleri birbirinden ayırmak çok zor olduğunu kabul eder. Böyle bir değerlendirmenin nedeni ise, her şeyin “reel idraki” sorunudur. Yani kendine özgü verilerin dışında, farklı bir analiz ile çözümlenmeye çalışılmasındandır.

Öte yandan Mâtürîdî, bu veriler doğrultusunda Allah’ın fiillerini sorgulamanın bir dayanağı bulunmadığını ileri sürerken, bazı konuların haber yoluyla peygamberler aracılığıyla geldiğini vurgular ve bu alanda akıl yürütmenin, sağlıklı bir tutum olmadığını belirtir. Zira ona göre aklın sınırları dışında olan bu tür inanç konularını sorgulamak, akıl ötesi bir olgu olduğundan, dîni bir zorunluluk değildir (Mâtürîdî, 2002:131-134).

2-Taassup ve Taklit.

Mâtürîdî, model olacak kimsenin hakikate ulaşmasına engel olan ana faktörlerden birisini taassup olarak tanımlar. Zira ona göre peşin hüküm ve sabit fikirlilikte, birey kendi anlayışının tam gerçeği yansıttığını, başkalarının ise bunu sağlayamadığını düşünür. Yine böyle bir kimse, kendi inancını irdelemez bile. Dolayısıyla kabullerindeki yanlış ve hataları görmez, hatta görmek de istemez. Çünkü o inanç kanıtlarına bilinçli bir şekilde yaklaşmamıştır. Zira taassup sonucu kabul edilen fikirlerde, her hangi bir aklî eylem olmadığı için, aksi istikametteki kavrayış, onun için bir şey ifade etmez. Oysaki kabuller, akli bir zorunluluk sonucu oluşmalıdır.

Aklî zaafardan kabul edilen hususlardan olan taassubun farklı bir boyutu da Mâtürîdî’ye göre taklit olgusudur. Zira taklit, bu eylemi gerçekleştirme çabasından kaçınmak amacıyla, nazar ve tefekküre dayalı araştırma yoksunluğunu neticesidir (Mâtürîdî, 2002:111). Bilindiği gibi Mâtürîdî, akaid sistemini oluştururken, taklitten kaçınmayı ve nazar ve istidlâl sonucunda, tahkiki imana ulaşmayı ana hedef olarak tayin etmiş ve bunu da kelâm ilminin temel prensibi olarak benimsemiştir (Mağribi, 1985:79).

Kur’an taklidin bilinçsizce yapılan bir eylem olduğunu vurgularken, sahiplerine de “körü körüne hareket edenler” şeklinde bir değer biçmiştir. Söz konusu kimseler, bu tutumlar nedeniyle helak edilmişlerdir. Bu tür bir yargılama, aynı zamanda dünyevî ve uhrevî felaketlerin çağırıcısı olmaktadır.

Kalbin hidâyete engel olan eylemleri anlatılırken, genellikle bu tavrın arkasında kibir ve ön yargı olduğu, âyetler bağlamında rahatlıkla gözlemlenmektedir. Nitekim model şahıs olan Şuayb peygamberin hidâyet daveti karşısında insanların “Söylediklerinin çoğunu anlamıyoruz” (Hûd 11/84-91) şeklinde bir tepki göstermeleri, bir tür ön yargı belirtisidir. Zira söz konusu âyet ifadelerinden evrensel bazda ahlak

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

kurallarını içeren Hz. Şuayb'ın, davetini anlamamaları düşünülemez. Ancak “Biz seni içimizde zayıf görüyoruz. Kabilen olmasaydı seni mutlaka taşlardık. Senin bizim yanımızda hiçbir değer yoktur” ifadeleri, itirazlarına açıklık getirmektedir. Yine Mekke müşriklerin “Biz arkadaşımızı daha iyi biliriz. Eğer onun doğru söylediğini bilseydik ona uyardık” demeleri de, bir tür önyargının belirtisidir. Öte yandan bu sözlerin sahipleri “Bizi çağırdığın şeye karşı kalplerimiz kılıflıdır, kulaklarımızda ağırlık, seninle aramızda perde vardır. Elinden geleni yap, biz de elimizden geleni yapıyoruz” (Fussilet 41/5) şeklindeki söylemleriyle, açık bir şekilde doğruluğa karşı direnme gerekçelerini göstermişlerdir. Mâtürîdî'ye göre Allah'ın emir ve yasaklarına karşı gelme, peygamberin sözlerini dinlememe, kibir ve inadin son noktasıdır. Zira bunlar hakikati kabule niyetli kimseler değildir. Zira hidayete yönelmek, öncelikle, bir meyli ifade eden “kulak vermek” suretiyle gerçekleşir. Oysaki hakikatten yüz çevirenler, bu tür eyleme yönelmekten uzaktırlar (Matürîdi, 2002:8). Böyle bir tutumun arkasında, ileri boyuttaki taassup ve taklit olduğu da dikkatlerden kaçmamaktadır.

Taassubun oluşturduğu psikolojik yapı, ortamlara göre olumsuz anlamda farklı değerler kazanmıştır. Nitekim İslam tarihinde mezhep taassubunun ilerlediği, fikri müsamahaların tamamen ortadan kalktığı devirlerde, küfrün tanımı da değişmiş, her gurup kendi inancına aykırı hareket etmeyi, küfrün bir sınırı olarak algılamıştır (Kılavuz, 1984:90).

3-Cahillik.

Mâtürîdî'ye göre bir anlamda basîretsizliği de içeren bu terim, hidâyetin önündeki büyük engellerden biri olarak kabul edilmektedir. Bilgi ve idrakin karşı kıyasında olan cahillik ve basîretsizlik, daha çok ahiret bilincinin gerçekleşmemesiyle tezahür etmekte ve bu nedenle Kur'an da gerçeklerin mutlak olarak ölüm ötesinde anlaşılacağını vurgulamaktadır (et-Tekâsür 102/3-7). Ancak dîni hakikatlerin dünya hayatında da bilinebileceğini vurgulayan Kur'an ayetleri, “Keşke bilseydiniz” temennisiyle konuyu dile getirmektedir. Elbette bu ifadelerin arkasında, “bilmek için çaba sarfetseydiniz” şeklinde bir çağrı bulunmaktadır. Bu tür bir temenni tefekkür etmedikleri ve nazar eyleminde bulunmadıkları şeklinde yorumlanmıştır.

Evrendeki her şeyin hikmet içerisinde bir gayeye yönelik yaratıldığını ve var olduğunu belirten Mâtürîdî, insanı doğruluktan alıkoyan etkenler arasında, insanın bu hikmeti algılamaktan uzak olması, yani cehaleti veya ihtiyaçları olduğunu kaydeder. Oysaki bir insan belli alanlarda bilgili olsa bile, yaratmaya müteallik bazı hususlara akli yetişemeyebilir, yani onun idrak gücünü aşabilir. Bu nedenle “adalet”, “zülüm”; “hikmet” ve “sefeh” kavramları bazen benzerlik gösterse de, bunu ayıramamanın ana mazereti, bilgisizliktir (Matürîdi, 2002:218). Zira Mâtürîdî'ye göre dine bağlanmanın ve İlâhî bilgiye ulaşmak, akli kullanmakla gerçekleşir. Kendilerine akıl verilmiş olması itibarıyla insanların inanç konularında Allah'a karşı cehalet türü bir itiraza hakları yoktur. Zira aklın varlığı bu tür itirazlara kapı kapar mahiyettedir.

Cehaletin Kur'an ve sünnete aykırı anlayış ve hayat biçimi olduğu da düşünüldüğünde, İlâhî buyrukların kabulünün belirtisi olan model olmaya karşı umursamaz olmak şeklinde bir anlam ortaya çıkmaktadır.

Kur'an cehaletin belirtileri olarak, isyan vasıtası (el-Bakara 2/274), hidayet mukabilinde dalalete talip olmak (el-Bakara 2/16), aşırı cinsel arzulara düşkünlük (en-Neml 27/54-55), dîni konuları bilgisizce tartışmak (Lukmân 31/20; el-Hac 22/8) dindarlara karşı tavır takınmak (el-Furkân 25/63), hevâya tâbi olmak (Yûsuf 12/33) olarak belirtmiştir. Bu tür anlayış ve tutumlara sahip olan kimseler, cehalet içerisinde değerlendirilmekte ve hidayet olgusundan da uzak kalmak suretiyle model şahsiyet kimliğini yitirmektedirler.

Reel bağlamda bir sıfat olarak cehaleti üstlenen bireyin, bu tavrına neden olan etkenler arasında, duyu ve duygu zayıflığının önemli bir yeri olduğu anlaşılmaktadır.

Model şahsiyet olmanın önündeki önemli bir amil hevâya uymaktır. İnsanın gelişigüzel davranmasını salık veren hevâ, kötülüğe prim veren bu konumuyla birçok İlâhî buyrukla çelişmektedir. Genel anlamda nefsin bedensel arzularının aşırı temsilcisi olan hevâ, sürekli olarak kötülük ve günahlara insanı temayül ettirmektedir (Sa'd 38/26; en-Necm 53/3; el-Câsiye 45/23). Bu konumu nedeniyle insan hevâsının bireyler bazda farklılık arzemesi de, hevânın tanım ve eylem sınırını tespit etmeyi zorlaştırmaktadır.

Nitekim peygamberler de, kendileri ve insanların hevâlarına uymamaları konusunda uyarılmıştır (eş-Şûrâ 42/15; Sâd 38/26).

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

Mâtürîdî'ye göre İlâhî va'd ve va'id hikmet açısından gerekli olmuştur. Zira nefis ve hevâyı itaate zorlama, insan tabiatının hoşlanmadığı erdemlere sevk etme, ancak İlâhî buyrukları ihtiva eden teklif sonucunda olur. İnsan tabiatının, yapılan işlerin sonucunu göz önünde bulundurma hissiyle şekillendiğini düşünen müellife göre, yöneldiği olgunun sonucunda yarar ve zararı acele görmek isteyen nefis ve hevâ, elbette hidayet tezahürü olan model olma sonucunu uzak görmekte ve mümkün olduğu kadar, o tarafa yönelmekten insanı alıkoymaya çalışmaktadır (Matürîdî, 2002:100).

Hevâ ve nefsin istekleri yanında onlar için bahaneler oluşturan hayatın zorluklarına karşı, tefekkür ve istidlâl ile göğüs germek gerektiğini düşünen Mâtürîdî bunun, peşin bir menfaati bulunmadığı, kişiyi zevk ve arzularından alıkoymaya için, hevânın direnç göstereceğini belirtir. Ona göre bu güç durum, nefsin terbiyesiyle ve olumlu yönde alışkanlıklar kazandırılmasıyla aşılabılır. Nitekim mükellef olmadıkları halde çocukların ibadete yönelik bazı sözlü yaptırımlarda bulunulmasında da aynı gaye gözetilmektedir. Bu nedenle tefekkür ve istidlâl, hevânın karşısında önemli bir güç oluştururken, bunun zararlı ve yararlı nesnelere hakkında öğüt ve ibrete vesile oluşu da gözden uzak tutulmamalıdır (Matürîdî, 2002:110).

Mâtürîdî söz konusu problemi incelerken, değerlendirme bağlamında farklı bir tahlile girer. Şöyle ki, ona göre Allah, insanları iyiyi kötünden ayırmasını bilecek bir şekilde yaratmış, onların aklî idraklerine kötü davranışı çirkin, iyi tutumları da güzel göstermiştir. Bu sebeple o, insanın yapısal özelliğine paralel olarak, olumlu davranışlara onları davet etmiştir. Öte yandan insanın bazı davranışlardan nefret etmesi, bazı tutumları da benimsemesi, yaratıcının insana sunduğu özelliklerdendir. Beşerin dünya lezzetlerine meyledici bir karakterde yaratılması sonucu, bu lezzetler ona çekici görünmektedir. Yine acı ve meşakkat yükleyici durumlardan kaçan insan psikolojisi, onun akli ile tabiatı arasında bir çatışmayı doğurmasına yol açar. Zor gelen şeye, zevk verici sonucu uğruna tahammül gösteren bireyin, aynı amaçla meşakkatin külfetlerine katlanır bir halde olması, hidayet amillerinden birisi olmuştur.

İnsan aklının zorluklara göğüs germeye karşı direneceği gerçeğine binaen, kötülüklerden yasaklanmış ve iyiliklere davet edilmiştir. Hidayet ve dalaletle ulaştırıcı sebepler yaratan Allah, akıllarını kullanan kulların, harcayacakları çaba ve insan tabiatının hoşlanmadığı, nefsin nefret ettiği hususlara gösterecekleri tahammül derecesine bağlı olarak, nail olacakları üstün mertebeler hedeflemiştir. Bunun için de hakikate ulaşacak iki yol belirleyen yaratıcı, birincisini ve en üstününü duyular aracılığıyla oluşan müşâhede, ikincisi ise duyuları aşan nakil olarak tespit etmiştir. Bu veriler çerçevesinde iyi model olmaya ulaşmak amacıyla nefis ve hevânın etkisinden kurtulmak, eğitim, nefsi alışageldiği şeyden alıkoymaya özen gösterme ve yapmak istemediği şeye fitratın da benimseyebileceği güzel bir yöntemle sürekli olarak yönlendirmek suretiyle gerçekleştirilebilir (Matürîdî, 2002:221-224).

Bireysel anlamda tanrı edinilmesinden dolayı kalbin mühürlenme nedeni olan hevâ (Muhammed 47/16; el-Casiye 45/23), aynı zamanda toplumsal bazda ortak özelliklere sahip olup sosyal bir nitelik kazandığı da görülmektedir (el-Mâide 5/77). Buna göre Allah'ı hatırlamaktan uzak tutum ve davranışlarda yüce yaratıcıyı dikkate almayan fertlerin oluşturduğu toplum, hevâyâ tâbi olmuş ve hidâyetten uzak bir tutum içindedir (el-Kehf 18/18). Hevânın şeytanî olduğu düşünüldüğünde, zülüm ve şehvet ile kişinin kendisine yaptığı aşırılık, hevâ ile yaratıcısına karşı yönelmiştir (Razi, ts. I, 226). Yine hevâ, fert ve toplumların önüne, toplumsal bir baskı unsuru ve dolayısıyla yaşam tarzı olarak da sunulmaktadır. Nitekim hevâyâ tâbi olmanın, affı mümkün olmayan şirk (el-Furkân 24/43) veya bir zülüm olarak (Ahmed b. Hanbel, VI, 240) nitelendirilmesi de bu anlayış pekiştirmektedir.

İnsan yapısında yaratılıştan var olan hevâ olgusunun, yan faktörlerle birlikte, insanın hidayetden yüz çevirmesine neden olacak bir niteliğe sahip olduğu bilinmektedir. Bu bağlamda hevâyı olumsuz kanallara sevkeden insanın, en önemli eksikliğini, bilgisizlik olduğu da bilinmektedir (Rûm 30/29.). Bu özelliklere sahip olan bir kimse, hevâsına tâbi olarak, nefis ve şeytanın emirleri doğrultusunda hareket etmesi, bunun doğal bir sonucudur. Yeterli bilgi donanımına sahip olmayan insanın, hidayetden uzaklaşma konusunda zannına uyması da kaçınılmazdır (el-A'râf 7/71; el-Mü'min 40/35-36).

Hevâ bir anlamda yerilen nefsin güdümünde olan ve birlikte kişiyi hidâyetten alıkoyma yolunda güç birliği etmiş iki dâhili engeldir. Nitekim nefis insan aklının boyunduruğu altına girmekte gerçekten önemli dirence sahiptir. Öte yandan nefis ne kadar olgunlaşırsa olgunlaşsın, yine de insanı kötülüğe itmekte ve yaşam boyu kişinin alt etmekte emin olamayacağı yegâne varlık olarak görülmektedir (Rıza, ty. I, 272). Nitekim konu bağlamında değerlendirilebileceğimiz Âl-i İmrân suresinin on dördüncü âyeti, hevânın motivasyonlarını, cinsel arzular, dünya tamahını oluşturan mal, mülk, para ve makam gibi hususlar olduğunu göstermektedir. Bu olgular aynı zamanda kişinin Allah'a karşı istiğna göstermesine yol açan etkenlerdir (İzutsu, 1959: II, 134-137, 199-200).

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

Kibir, gurur ve istiğnânın ifadesi ve hevânın insanî yansıması olan büyüklenme, Kur'an âyetleri bağlamında, inkârcını ana vasfı olarak görülmektedir (el-A'râf 7/75-76; ez-Zümer 39/59-60). Nitekim cehennemde azap çeken insanlar arasında aşırı şımarık olanlar ile anormal şekilde böbürleneler olduğu anlaşılmaktadır (el-Mü'min 40/71-75). Kibrin arka planında, yaşamın her türlü kayıttan bağımsız olma arzusu (el-Câsiye 45/31; el-A'râf 7/146; el-Alak 96-9-10) ve ilmi yetkinlik düşüncesinin (el-Mü'min 40/83) olduğu anlaşılmaktadır. Kibirleşmek, haktan yüz çevirmede inat gibi bazı olumsuz nitelikleri de beraberinde taşımaktadır.

Sonuç

Kur'an'da model şahsiyetin ana teması olan hidayete sevkedici etkenler yanında, ondan alıkoyucu âmillerin de varlığı söz konusudur. Bunlar arasında sosyal faktörler olduğu gibi, psikolojik unsurların da bulunduğu anlaşılmaktadır. İyi model olmak, başta İllâhî irade (tevfik) olmak üzere birçok eylemin bir araya gelmesiyle oluştuğu gibi, ondan mahrum kalma da, bir takım faktörlerin içtimayla gerçekleşmektedir. Buna göre bu nitelikler tek başlarına hidayetten uzaklaştırmaz. Nitekim birçok kötü fiil vardır ki, zâtında küfür belirtisi olmakla birlikte, sahibi küfre nispet edilemez.

Kur'an'da akletme (düşünme) ve fikhetme (anlama) fiilleri kalbe nispet edilmiştir. Mâtürîdî de her ikisinin eylemlerinde, üsve-i hasene niteliğine ulaşmaları için kelâmî bir terim olan nazar ve tefekkürü tavsiye etmiştir.

Mâtürîdî kalbi; duygu, irade ve bilinci içine alan tefekkür ve teemmül gibi topyekün bir fonksiyona sahip olan akıl şeklinde anlamamıza müsait ifadeler kullanmak suretiyle imanın, dolayısıyla dinin temeline aklı yerleştirmiştir. Buna göre kelâm ilminin ana konularından olan iman ve hidayet kavramlarının, benzer eylemlere sahip akıl ve kalp endeksli oluştuğu görülmektedir. Bu doğrultuda model insanın temel özelliği olmasının gereken dinî ve imanî konuları idrak etme bağlamındaki bu aklı-kalp birlikteliği, aynı zamanda kelâm ilminin de metodu olabileceği, bir tez olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kaynakça

- Albayrak, Ahmet (1998). İkbâl'de Dinamik İnsan Anlayışı. *Divan*, 2, 241-254.
- Biçer, Ramazan (2004). Mâtürîdî'ye göre Hidayete Engel olan Beşeri Zaaflar ve Tezahürleri. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 8 (1). 41-59.
- Biçer, Ramazan-Sezgin, Osman (2017). Teo-Psikolojik Açıdan Mâtürîdî'de İrade Özgürlüğü. *Bilig*, Sayı, 80, 239-263.
- Kılavuz, Saim (1984) *İman Küfür Sınırı*, İstanbul: Ensar Yayınları.
- Mağribî, Ali Abdülfettah (1985). *İmâm Ehli's-Sünne ve'l-Cemâ'a*, Ebu Mansûr el-Mâtürîdî, Kahire.
- Matürîdî, Ebu Mansur (2002), *Kitabü't-Tevhid*, trc. Bekir Topaloğlu, İstanbul: İsam Yayınları.
- Matürîdî, Ebu Mansur (2007). *Te'vilatü Ehli's-sünnet*. İstanbul: Mizan Yayınları.
- Önal, Recep (2013). Mâtürîdî'nin Hayatı, Eserleri Ve Kelâm İlmi'ndeki Yeri. *Akademik İncelemeler Dergisi*, 8 (3), 325-360.
- Razi, Fahreddin (t.y) *Mefatihü'l-gayb*, Kahire.
- Rıza, Reşid (ts), *el-Menâr*, Kahire.

**ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN
SEMPOZYUMU**

ÇAĞDAŞ DÜNYADA YENİ İSLAM LİDER-MODELİ¹

Prof. Dr. Galib Sayilov²

A New Islam Leader Model in the Modern World

Summary

Islam will last until the Day of Judgment as the last religion that God has revealed to the Earth. This reality in the world brings together the issue of a new Islamic leader. Looking through today's Islamic world, it seems that the number of the people who can be an example to all of the Islamic world is inadequate. In this context, Turkey is the only political state. During the last decades the Justice and Development Party and its leader Rajab Tayyip Erdogan have been a bright example for the whole Islamic world.

R.T. Erdogan is the only leader in the world who has brought the Islamic morality to politics. Of course, there are many leaders in the world who claims for it. But the main point distinguishing Erdogan from these leaders is his approach to Islam in the context of prophet moral ethics. We are the witnesses of the Islamic world's political, national, sectarian and personal ambitions in the behavior of Islamic leaders of our world. That is why today R.T. Erdogan is the only statesman who is accepted as a true Islamic leader all over the world.

One of the distinctive features of R. T. Erdogan as a new Islamic leader is that he sees the Islamic world entirely without turning to the right or to the left. His political and moral power is also connected with this factor. Observing the political, sectarian and personal peculiarities in the Islamic world Erdogan is based on the realities in his own activity. Erdogan demonstrating the objective Islamic position in the approach to these contradictions has become a true leader in the solution of problems. Now the whole Islamic world accepts him as the defender of the interests of Islamic countries.

One of the main qualities of R.T.Erdogan as a new leader is refusing sect interests to bring believes in the unity of Allah and Islam religion. The words told by him as "The name of my religion is neither Sunni nor Shia. The name of my religion is Islam" have become the new life, behavioral formula and slogan of the whole world Muslims. And it is the basis of love that is being increased in the world every day.

In the example of Rajap Tayyip Erdogan the Azerbaijani people see and love the true leader, the new leader of Islam, the person estimating his nation, land and religion.

Key words: Islam, human, Tayyip, Erdogan, Turk, a new leader

GİRİŞ

İslam kıyamet gününe kadar son din olarak devam edecektir. Dünyadaki bu gerçeklik yeni bir İslamî lider meselesini gerektirir. Günümüz İslam dünyasına baktığımızda, tüm İslam dünyasına örnek olabilecek insanların sayısı yetersiz gibi görünüyor. Bu bağlamda Türkiye, dünyada hak ve adaletin çarşısı misyonunu hayata geçirmektedir. Adalet ve Kalkınma Partisi ve lideri Sayın Recep Tayyip Erdoğan son on yılda İslam dünyası için örnek olmuştur.

Recep Tayyip Erdoğan bir lider olarak çağdaş dünyadaki siyasette İslam dininin barış ve sevgi olduğunu anlatmaya çalışmıştır. Elbette, dünyada bunu talep eden bir çok lider var. Bununla birlikte Erdoğan'ı bu liderlerden ayırmanın anahtarı ahlâkî etik bağlamında dürüstlük ve dünya insanına âdil tavrı ve anlayışıdır. İslam dünyasının siyasal, ulusal, mezhepsel ve kişisel hırslarından dolayı icraatta bulunan bazı İslam liderlerinin çeşitli davranışlarıyla karşılaşırız. Bu nedenle, bugün sadece tüm Türk-İslam dünyasında değil, adaleti, barışı sağlayan başka toplumlarda da izlenen ve sevilen gerçek lider olarak kabul edilen İslam devlet adamı modelinin Recep Tayyip Erdoğan olduğu kanaatindeyiz.

Recep Tayyip Erdoğan'ın bir lider olarak ayırt edici özelliklerinden biri, İslam dünyasını tamamen sağa ya da sola çevirmeksizin görmesidir. Onun politik ve ahlâkî gücü de bu faktöre bağlıdır. İslam dünyasının siyasî, mezhepsel ve kişisel özelliklerini gözlemleyen Sayın Recep Tayyip Erdoğan,

¹ Makale Sayın Recep Tayyip Erdoğan hakkında yazdığım kitaptan alınmıştır.

²Bakü, Azərbaycan Milli Bilimler Akademisi Folklor Enstitüsü Merasim Folkloru Bölümü A.Mustafayevküçesi, 24/36; +994 50 301 11 27. qalibsayilov@mail.ru

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

kendi yürüyüşlerinde gerçeklere dayanıyor. Bu çelişkilere yaklaşımında nesnel bir İslamî konumunu sergileyen Sayın Recep Tayyip Erdoğan, sorunların çözümünde gerçek bir lider haline geldi. İslam dünyasının tamamı şimdi İslam ülkelerinin çıkarlarını bilinçaltında bir çıkar savunucusu olarak görüyor.

Recep Tayyip Erdoğan'ın yeni bir lider olarak önemli özelliklerinden biri, çıkarlarını terkettiği ve Allah'ın ve dininin birliğine inanması konusundaki inancıdır. Onun söylediği “Benim dinimin adı ne Sünni ne de Şiidir. Dinimin adı İslam'dır” sözü tüm dünyadaki Müslümanlar'ın yeni yaşamı, davranış formülü ve sloganı oldu. Şu ise dünyada her geçen gün artan sevginin temelidir.

Recep Tayyip Erdoğan'ın örneğinde, Allah'ın izniyle halklarımız saâdete kavuşacak ve dik yürümeye devam edecektir.

Artık 20. yüzyıl sona ermiştir. Yer üzerinde sivilizasya 3.bininci yıla selam vermeğe hazırlanıyor. Ama selamdan ve visaldan önce geçmişle ayrılmak, veda makamı bizi bekler.

Şimdi sadece biz değil, tüm dünya, farklı milletler, farklı halklar, tarih ve zaman karşısında vicdan ve namus hesabı veriyor. Kendileri için ayırt ediyor ki, hangi değerleri tarihin karanlık köşelerine terkedip, hanki değerleri kendisi ile yeni yüzyıla taşır. Manevî ve ahlâkî değerlerle, manevî mîzan ve terazide, deney misyonu ile hep liderler uğraşır. Devletin zirvesine çok sayıda şahıslar gelebilir; ama lider, önder olmak çok azına nasip olur. Önderin esas rolü, mesul statüsü ile zaman ve mekan dahilinde bu misyonu hangi başarılarla hayata geçirmesi ile şartlanır. Bazen zamanın da, ali-mütlak kanuna uymanın hakemlik ve münisiflik misyonunu da Allah'ın izniyle önder gerçekleştirir (Y. Garayev Bin Yılın Sonu).

Bu misyon Davos'ta “van minute “ ile başladı, “dünya beşten büyüktür”le yükseldi ve “Allah hileleri bozandır” inamı ile zirveye yetişti.

Geçmiş yüzyıl bir çok arenada milletleri, esasen de Müslüman toplumları dininden ve inancından ayırdı. Muhafazakâr kimlikle öne çıkanların demokrasi ile yönetme istekleri askerî darbe ile ortadan kaldırdılar. Kafkasya'da ve Orta Asya'da Müslüman-Türk devletleri işgale maruz kaldı. Fakat tarih değişti. İki bin yıl arkada kaldı ve Türk'ün asrı, Türk'ün zamanı geldi.

Yeni yüzyılda İslam ahlakına sarılmış yeni Lider Sayın Recep Tayyip Erdoğan! Sadece bir lider değil, aynı zamanda önce ahlak, manevi değerler, sonra da ilim, teknik, kibernetik ve diğer teknolojik sembollerle karakterize edilir. İnciler sonuç olarak insan haklarında humanitar kâmilliye, küresel refaha, hem doğa, hem de toplum düzeyinde ekonomiye (kültürde, helallikde, yerle-gökke, kozmozla ünsiyette harmoniyeye!) hizmet etmiyorsa, o zaman ne hafızalarda ne de iktemoderin hiç bir intibahdan bahs edilemez. Doğuda ve Türk dünyasında sivilizasyon ile manevi kâmillik, küresel kalkınma ile insan hakları arasındaki ebedî mahver çok eskiden anlaşılmiş ve kendi klasik ifadesini Azerbaycan şairi Sabir'in şu mısrasında şöyle tasvir edilmiştir:

“Kim ki, insanı sever, âşıkı hürriyet olur,

Hürriyet olan yerde de insanlık olur” (M.E. Sabir, Hophopname).

Evet, Sayın Recep Tayyip Erdoğan'ın önderlik modeli insanı sevmek, insanlığı sevmektir. Önce “dağdakileri” insanlığa davet etti ama, onlar insanlığı anlamak istemediler. O zaman terörün inine gidilecek prenselerini gündeme getirdi. Sonra “tüm dünya ve komşularla sıfır problem politik doktrinini” siyasal edebiyata yansıttı.

“Ben seni aşla, sen beni taşla”. Recep Tayyip Erdoğan'ın barış, sevgi insanlık çağrısına emperyalist unsurlar kendi maşalarıyla koskoca Türkiye'yi tehdid yolunu tuttular. Allah'ın ipine sarılmış bir lider olarak Sayın Recep Tayyip Erdoğan'ın dünyanı düşündürecek fikirleri siyasal bilimin ilklerinden sayılır.

Hafızalarda, Doğu düşünce kodeksinin Batıyla, Avrupa ile kıyaslarken has olarak nazara çarpan bir özelliği uzun zaman bir sahada kendini etkileyip, göçebe fikri, “kollektiv filozof”un metafiziği, yüyüren çadırda, “uçan eyer”de yaşanan dünya duyumu kapalı, lokal, maddi cisimin, materiyenin mahkumu olup kalmamış, tam tersine, sınırsız ruhun, dinamik ideoloji aşığı, mecnunu olmuştur (Y. Garayev).

İslam Modeli Devlet Başçısı Recep Tayyip Erdoğan dünya devlet başkanlarına örnek olarak insanlık dersi verdi. Recep Tayyip Erdoğan millet, vatan ve devlet adına gösterdiği büyük faaliyetinin neticeleri zaman geçtikçe daha aydın şekilde görünmektedir. Çünkü bu faaliyet Türk Dünyasının geleceği için ileri görüşlü düşünülmüş, en yüksek değerler düzeyinde değerlendirilmiş ve millî inkişafın stratejik program belgesi gibi kabul edilmiştir. Bu program, dahi önderin âli düşüncelerinden

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

geçmiş ve kâmil bir şekilde araştırmasına dâhil edilmiştir. Erdoğan'ın millî kuruculuk programı zamana ve mekana uygun olarak hayata geçmektedir. O, yakın ve uzak hedefleri çok dakik bir şekilde belirleyerek, her merhale kendi zamanında aktüelleşir, gerçekleşir ve sonraki merhaleye doğru gelişir. Bu manada Recep Tayyip Erdoğan'ın ebediyen miras koyduğu stratejik program, üretici güce sahiptir. Şöyle ki, bu güç onun temel prensiplerinde, onun esaslarındadır.

Siyasette Erdoğan'ın esasını koyduğu temel istikametler demokratik devlet kuruculuğunu şartlandıran dünyevî, hukukî prensiplere dayanan modern modellerdir. Dünyanın en çok gelişmiş ülkelerinin tarihi deneyinde denenmiş demokratik modeller ve hukukî prensipler büyük adamın dahi düşüncesinden geçmiş, tahlil edilmiş ve tatbik için hazırlanmıştır. Ona göre de Türk dünyası en doğru bir demokrasiye yolu ile ilerilemektedir. Bu yolun dönmezliği mutlaklıdır. Toplumumuz hür, bayrağımız yüce, ezanımız ebedîdir. Her bir çağdaş cemiyet için de özgürlük ve hür olmak en mühim demokratik değerdir. Türkiye'nin Avrupa'ya değil artık Avrupa'nın Türkiye'ye entegrasyonunun prensipleri Erdoğan tarafından ileri sürülüyor ve onun döneminde bu olaylar yeniden güncelleşir ve İslam dehasının nurunda aydınlanır ve milletin geleceğinin daha da parlak olması için güçlü zemin hazırlanıyor.

Recep Tayyip Erdoğan'ın devlet siyaseti millî-manevî değerlerin mükemmel mecmusuna dayanır ve bütün faaliyetlerin ve bakışların manevî prensiplerden çıkararak gerçekleştirildiği görünmektedir.

SONUÇ

Türk dünyasının her yerinde Recep Tayyip Erdoğan'ın faaliyetinin fundamental neticeleri açık bir şekilde görünmektedir. Sonuçta:

1. Onun faaliyeti dünyevî demokratik prensiplerle millî ahlak ve millî-manevî değerler sisteminin sentezini teşkil ediyor. Bütün yapılar ve faaliyet sahaları manevî temeller üzerinde kurulur. Böyle fundamental kuruculuk, gelecek için daha etkili sonuçlar alınmasını da temin etmek için büyük ileri görüşlülükle düşünülmüş siyasetin bir parçasını oluşturur.

2. Recep Tayyip Erdoğan'ın Türk-İslam değerlerimizin korunması, restore olunması, tetkiki, tebliği, dünyaya ve gelecek nesillere ulaştırılması amacıyla gösterdiği faaliyetin sahası oldukça geniştir. Bu muhteşem medeni siyasetin esasında insana, halka, millete, vatana ve devlete dönük büyük ve sonsuz sevgisi mevcuttur. Erdoğan hayatını devlet kuruculuğuna, onun kalkınmasına, selasının ebediliğine hasretti.

3. Bu devletin temelini Gaziler koydu, Erdoğan da bütün mümkün vasıtalarla bu muhteşem mirası gelecek nesillere zarara uğratmadan ulaştırmak için mücadele ediyor.

**ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN
SEMPOZYUMU**

**KUR'AN'DA MODEL İNSAN OLARAK HZ. EYÜB VE HZ. YA'KÛB:
SABIR VE TEVEKKÛL ÖRNEĞİ**

Recep Önal*

Önsöz

Kur'an- Kerim'in "Biz, göğü, yeri ve ikisi arasındaki varlıkları oyun olsun diye yaratmadık." (Enbiyâ 21/16) ayeti ile bu bağlamı ihtiva eden diğer ayetleri birlikte değerlendirildiğinde âlemin anlamsız ve boş yere yaratılmadığı; yaratılışında hikmetli bir planın var olduğuna ve dolaylı olarak insanların bu hikmeti keşfetmeye çalışması gerektiğine kısaca âlemin yaratılışının önemine işaret edilmektedir. Yine bu çerçevede "Biz emaneti, göklere, yere ve dağlara teklif ettik de onlar bunu yüklenmekten çekindiler, (sorumluluğundan) korktular. Onu insan yükledi. Doğrusu o çok zalim, çok cahildir." (Ahzâb 33/72) ayeti de insana biçilen yükün ağırlığına işaret etmektedir. Ayrıca hayat, ahsen-i takvîm ile esfel-i sâfilîn arasında bir imtihandan ibarettir (Tîn 95/4-5). Bu nedenle insan, Allah'ı tanımaktan (marifetullah) ve yüklendiği ağır ve bir o kadar da şerefli olan kulluk vazifesinden ahirette hesaba çekilecek; kim zerre ağırlığınca bir hayır işlerse, onun mükâfatını; her kim de zerre ağırlığınca bir kötülük işlerse, onun cezasını görecektir (Zilzâl 99/7-8). İnsana yüklenen misyonun önemi ve ağırlığı dikkate alındığında, aslında nübüvvet kurumunun Allah'ın insana verdiği en büyük lütuf olduğu anlaşılmaktadır. Bu sorumluluğun bir o kadar şerefli ve ağır olması nedeniyle olmalı ki Allah Teâlâ, merhameti gereği insanları imtihan hususunda yardımsız bırakmamış, tarih boyunca her millete peygamberler göndermiştir. Bütün peygamberlerin temel görevleri ise Allah'tan aldıkları ilâhî mesajları insanlara tebliğ etmek, dünya ve âhîret mutluluğunu kazanmada rehberlik ve önderlik etmek, insan-ı kâmil mertebesine ulaşmada kendilerine örnek ve model insan olmaktır. Bu sebeple Kur'an'da iman sahiplerine kendilerine model alabilecekleri en güzel örnek ve ideal şahsiyet olarak peygamberler örnek gösterilmektedir. Bunlar arasında zikredilenlerin biri de Hz. Eyüb ve Hz. Ya'kûb'tur. Her iki peygamber de özellikle Allah'tan gelen belâ ve musibetler karşısında sabredip, Allah'a tevekkül edilmesi hususunda takınılması gereken ideal tavır ve örnek alınması gereken model şahsiyetler olarak insanların dikkatine sunulmuştur.

Kur'an'da Sabır ve tevekkül, birçok ayette peygamberlerin ve salih kulların temel vasıfları olarak takdim edilmiş, kendilerine dünya hayatında karşılaşılabilecekleri belâ ve musibetler karşısında sabredip, Allah'a tevekkül etmeleri emredilmiştir. Kur'an'da bu iki hasletin üzerinde önemle durulması ve Müslümanlara da bunlara sahip olmalarının tavsiye edilmesi, insanlar için birçok faydası olduğunu göstermektedir.

Yukarıdaki teorik arka plan dikkate alınarak hazırlanan bu tebliğde, Kur'an'ın temel ahlâkî ilkelerinden olan ve imanın şubeleri içerisinde ele alınan "sabır ve tevekkül" kavramı ve mahiyeti üzerinde durulacaktır. Daha sonra Kur'an'da model şahsiyetler olarak sunulan Hz. Eyüb ve Hz. Ya'kûb'un hayatından örnekler verilmek suretiyle konu, açıklanmaya çalışılacaktır.

Giriş

İslam dinine göre insanlar, Allah'a kulluk üzere yaratılmış olup, bu konuda ahirette sorguya çekileceklerdir. Allah Teâlâ, merhameti gereği insanları bu imtihan hususunda yardımsız bırakmamış, onlara dünya ve ahiret mutluluğunu kazanmada rehberlik etmeleri için farklı zamanlarda çeşitli peygamberler göndermiştir. Bütün peygamberlerin en temel görevi ise aldıkları vahyi insanlara tebliğ etmek, doğru yolu göstermek, insan-ı kâmil mertebesine ulaşmada model insan olmak, bu suretle onları dünya ve ahiret saadetine ulaştırmaktır. Bu sebeple Kur'an'da iman sahiplerine kendilerine model alabilecekleri en güzel örnek ve ideal şahsiyet olarak peygamberler örnek gösterilmiştir. Bu bağlamda birçok ayette bazı peygamberlerin kıssalarına yer verilmiş, bilhassa iman, azim, sabır, tevekkül ve tevazu gibi üstün ahlâkî meziyetlerine dikkat çekilerek, Müslümanların bu hasletlere sahip olmaları tavsiye edilmiştir. Dolayısıyla Müslümanların ahlâkî davranışlarında mükemmelliğe ulaşmada hangi davranışları sergilemeleri gerektiğine ve içinde bulunduğumuz sınav dünyasında başarıya ve ebedî kurtuluşa nasıl ulaşacaklarına dair örnekler, peygamberlerin şahsiyetlerinde kendilerine pratik olarak gösterilmiştir. Bu

---

* Dr. Öğr. Üyesi, Balıkesir Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Kelam ve İslam Mezhepleri Tarihi ABD; Mail: onal1975@gmail.com; Mobil: 05356860810

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

sebeple bir müslümanın temel hedeflerinden biri, ayetlerde model şahsiyet olarak sunulan bu peygamberlerin mücadelelerini ve ahlakını yakından öğrenmek ve uygulamaya çalışmak olmalıdır.

Bu tebliğde, çeşitli ayetlerde örnek alınması gereken birer şahsiyet olarak sunulan Hz. Eyüb ve Hz. Ya'küb'un örnek ahlakı ele alınacak, sabır ve tevekkül bağlamında incelenecektir. Çünkü bu iki haslet, birçok ayette peygamberlerin ve salih kulların temel vasıfları olarak takdim edilmiş, kendilerine dünya hayatında karşılaşacakları belâ ve musibetler karşısında sabredip, Allah'a tevekkül etmeleri emredilmiştir. Kur'an'da bu iki hasletin üzerinde önemle durulması ve Müslümanlara da bunlara sahip olmalarının tavsiye edilmesi, insanlar için birçok faydası olduğunu göstermektedir. Nitekim günlük yaşantımıza baktığımızda sabır ve tevekkülün ahlâkî faziletlere kaynaklık etmesi, düşünce, çalışma ve sosyal hayatta önemli bir yere sahip olması bakımından insan üzerinde dünyevî, uhrevî, rûhî, ahlâkî ve ferdî birçok fayda sağladığına müşahade etmekteyiz. Bu nedenle özellikle günümüz şartlarında Müslümanlara lazım olan ve manevî olarak sarılmaları gereken en önemli hasletler arasında bu ikisini sayabiliriz. Zira bu fani dünyada nimet, iyilik ve ihsan ile çaresizlik, yoksulluk ve sıkıntı arasına sıkıştırılmış bir hayat vardır. İnsan bu hayatın içinde bazen iyi hal, bazen de çaresizlik içinde hayatını sürdürmektedir.

Hayatının çeşitli dönemlerinde insan, bazen hastalıklar, çeşitli mahrumiyetler ve ölümler gibi belâ ve musibetlerle karşı karşıya kalabilmektedir. Bu durum karşısında insan, genellikle iki farklı eğilim gösterir. Ya bu musibetlerin kimin tarafından ve niçin gönderildiğini düşünmeden, başına gelen musibetler karşısında sabretmeyip, Allah'a tevekkülü terk ederek, kendini ruhen kırıngılığa verir, sızlanır ve isyan eder. Ya da tüm bu musibetlerin, Allah'ın nimet-azap, rahmet-gazap dengeleriyle bir imtihanı olduğunu düşünür ve iyi-kötü her şeyin Rabbinin kudreti ve iradesi dâhilinde olduğunu bilir. Yaşamın bu zorlukları karşısında peygamberleri kendine model şahsiyet olarak alır. Bu bilinçle başına gelenlere sabreder, Allah'ın takdirine gönül hoşluğuyla rıza ve teslimiyet gösterir, Allah'a karşı isyan emareleri gösteren taşkınlıklardan sakınır. Sabır ve tevekkülün insanlara sağladığı bu faydasından dolayı Kur'an'da bu hususa dikkat çekilmiş, Allah'tan gelen belâ ve musibetler karşısında takınılması gereken ideal tavır ve örnek alınması gereken model şahsiyetler, Hz. Eyüb ve Hz. Ya'küb gibi çeşitli kıssalarda insanların dikkatine sunulmuştur.

1. Sabır Kavramı ve Mahiyeti

Sabır kelimesi lügatte, Arapça “s-b-r” kökünden gelmekte olup, “darda tutmak, engellemek, hapsedmek”, “sızlanmamak, kendini acındırmamak” ve “dili şikâyetten korumak” gibi birçok manaya gelir.¹ Sabır kelimesi genel anlamlı bir lafızdır. Kullanıldığı farklı yerlere göre aynı kökten gelen isimlerde farklılık olabilmektedir. Bu nedenle İslam âlimleri, sabrın ıstılah anlamına çeşitli tanımlamalar yapmışlardır. Bunlardan bazıları şöyledir: Rağıb el-İsfahânî (ö. 502/1108): “Nefsi, aklın ve şeriatın gerektirdiği şekilde ya da bu ikisinin nefsin kendisinden alıkonmasını gerektirdiği şeylerden alıkoymak, tutmak veya menetmektir” şeklinde arif ettikten sonra, bu lafzın geldiği farklı yerlere göre aynı kökten gelen isimlerde farklılık olabileceğine dikkat çekmiştir. Ona göre nefsin hapsedilmesi bir musibetten dolayı ise buna sabır denir. Buna karşın savaşta, savaşın çeşitli sıkıntılarına ve güçlüklerine karşı nefsin hâkim olmaya şecaat; konuşmama ve dili tutma ya da sır salama denir.²

Sabredilen nesnelere göre sabrın çeşitli adları olduğunu dile getiren Gazzâlî'ye (ö. 505/1111) göre sabır, nefsin istek ve arzuları karşısında, dinin emirlerini yerine getirmede sebat etmektir.³ Fahreddin er-Râzî (ö. 606/1209)'ye göre sabır, bedene güç şeyleri yüklemek ve bunlara katlanmak anlamına gelen bedeni sabır ve nefsi şehvet gereği arzu duyulan şeylerden alıkoymakla gerçekleşen manevî sabır olmak üzere iki kısma ayrılır.⁴ Ona göre manevî sabır, cinsî arzulara karşı olursa “ıffet”; bir musibete karşı olursa “sabır”; bolluk içinde yaşamaya karşı olursa “zühd”; savaşın sıkıntılarına karşı olursa şecaat; öfke ve kızgınlığı bastırma hususunda olursa “hilm” olur. Sır saklama konusunda olursa “kitman-ı nefis”; malın ve servetin azlığına karşı olursa “kanaat”; zenginlik hususunda olursa “kendine hâkim olma” gibi değişik isimler alır.⁵ Ebü'l-Berekât en-Neseffî (ö. 710/1310) ise şu açıklamayı yapar: “Sabır, nefsi emredilen

¹ Cevherî, İsmail b. Hammad, es-Sıhah, nşr. A. Abdülgafar Attar, Beyrut: Darü'l-İlim, 1979, II, 706; İbn Manzûr, Lisanü'l-Arab, nşr. Ali Şiri, Beyrut 1992, IV, 438; Cürçânî, Seyyid Şerif, *Kitabü'l-Ta'rifât*, nşr. M. Abdurrahman, Beyrut 2003, s. 206; Zebidi, Muhammed Murtaza, *Tacü'l-Arûs*, Beyrut 1306, III, 324-325.

² Rağıb el-İsfahânî, Hüseyin b. Muhammed, *el-Müfredât*, Beyrut 2002, s. 283.

³ Gazzâlî, Ebu Hamid Muhammed, *İhyâ'ü ulûmid-dîn*, trc. Mehmet Müftüoğlu v.dğr. İstanbul ts., .IV, 113, 123.

⁴ Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, trc. Suat Yıldırım v.dğr., İstanbul 2002, IV, 86.

⁵ Fahreddin er-Râzî, *a.g.e.*, IV, 87.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

şeylerde tutmak, hapsedmektir. Bu da ibadetlerin meşakkatlerine ve başa gelen belalara tahammülle ve yasaklardan sakınmakla gerçekleşir.”⁶ Şerif Cürcânî (ö. 816/1413) ise sabrı şöyle tanımlar: “Başa gelen bela ve musibetlerin bir sonucu olarak ortaya çıkan üzüntüyü Allah’tan başkasına şikâyet etmemektir.”⁷ Erzurumlu İbrahim Hakkı (ö. 1195/1780), sabır kelimesini geniş bir şekilde açıklarken; nefsi telaştan menetmek, nefsin hazlarından mücadele ile sıyrılıp uzaklaşmak, nefis terbiyesine devam edip sabit kalmak, diye ifade etmiştir.⁸ Elmalılı M. Hamdi Yazır’a (ö. 1942) göre sabır, iman ve güzel amel ile hak ve hayır yolunda sebat göstermektir ki bu şecaat, sadakat ve mertlik şiarıdır. Yoksa kötülüğe katlanmak, her aşağılığa boyun eğmek ve şerre rıza göstermek demek olan tembellik, zillet ve miskinlikten ibaret olan duygusuzluk değildir.⁹ Toshihiko İzutsu ise sabrı şöyle tanımlamaktadır: “Kişinin, içten gelen bir şeyle (sabırla) ne olursa olsun davasından vazgeçmemesini sağlayan kararlılıktır. Ruhen belalar ve acılar karşısında itidali muhafaza ve her türlü zorluğun orta yerinde kişinin davasının bayraktarlığını yapmakta sebat etmesidir”¹⁰

Tasavvufta en mühim esaslarından biri olarak kabul edilen sabır, zahitlerin dilinde de değişik anlamlara gelmektedir. Ebu Said İbn Arabî (ö. 341/952), sabrı, “bütün belaları gönül rahatlığıyla karşılamaktır” şeklinde açıklarken; İbn Ata (ö. 309/922), musibetler içinde iken en güzel şekilde edebe riayet etmenin sabır olduğunu ifade etmiştir.¹¹ Ebu Tâlib el-Mekkî (ö. 386/996) sabrı nefis mücadelesi bağlamında değerlendirerek şöyle tanımlamıştır: “Sabır, nefsin arzularına karşı, insanın içindeki kötü duygulardan temizlenmesi, edepli ve güzel ahlaklı olmasıdır.”¹² Cüneyd-i Bağdâdî (ö. 297/909)’ye sabrın ne olduğu sorulduğunda: “Zorluk ve sıkıntı zamanı geçinceye kadar rızık sıkıntısına Allah için tahammül göstermek, yüzü ekşitmeden acıyı yudum yudum içine sindirmektir” şeklinde cevap vermiştir.¹³ Necmeddin Kübrâ (ö. 618/1221) ise sabrı, tıpkı bir ölüde olduğu gibi, nefsin haz duyduğu şeylerden mücadele ile uzak kalması şeklinde yorumlamıştır.¹⁴

Yapılan tasavvufî tariflerden anlaşıldığı kadarıyla sabır, Allah’a teslim olmayı ve takdire rıza göstermeyi gerektirir. Allah’tan gelen her şeyi, ondan gelmiş olması münasebetiyle, hoşnutlukla karşılamak şeklinde anlaşılmaktadır.

1.2. Kur’an-ı Kerim’de Sabır ve Kapsamı

Kur’an’da başta peygamberler olmak üzere salih kullara sabretmeleri öğütlenmiş ve sabretmeleri karşılığında hesapsız mükâfatlar verileceği bildirilmiştir.¹⁵ Çeşitli ayetlerde, peygamberlerin ve diğer salih insanların hayat mücadelelerinden kesitler sunularak başarıya ve ebedî kurtuluşa nasıl ulaşılacağına dair örnekler verilmiştir.¹⁶ Bu nedenle Kur’an, Allah katında makbul sabrı açıklayan temel bir kaynak olmaktadır. Sabır kelimesi Kur’an’da türevleriyle birlikte toplam yüz üç ayette geçmektedir. Bunlardan altmış tanesi mekkî, geriye kalan kırk üç tanesi medenîdir. Sabır ve diğer formlarının zikredildiği sûrelerin sayısı ise kırk beştir. Bu surelerden otuz beş tanesi mekkî, geriye kalan on tanesi ise medenîdir.¹⁷ Kur’an’da fiil ve isim olarak çeşitli türevleri bulunan sabır kelimesi Kur’an’ın anlam dünyasında genel olarak şu manalarda kullanılmıştır:¹⁸

⁶ Neseî, Ebû'l-Berekât, *Medarikü't-tenzîl ve hakâiki't-te'vil*, Beyrut, ts., I, 46, 203; III, 41, 177; IV, 375.

⁷ Cürcânî, *a.g.e.*, s. 206.

⁸ Erzurumlu İbrahim Hakkı, *Marifetname*, Sad. M. Fuad Başar, İstanbul 1984, s. 391.

⁹ Yazır, Elmalılı M. Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, Ankara 1995, IX, 434.

¹⁰ İzutsu, Toshihiko, *Kur'an'da Din ve Ahlakî Kavramlar*, trc. Süleyman Ateş, İstanbul, ts., s. 147.

¹¹ Kara, Mustafa, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, İstanbul 1991, s. 81.

¹² Mekkî, Ebu Talib Muhammed b. Atiye, *Kütü'l-kulüb*, trc. Muharrem Tan, İstanbul 1999, II, 212.

¹³ Kuşeyrî, Ebu'l-Kasım b. Abdülmelik, *Kuşeyrî Risalesi*, trc. Süleyman Uludağ, İstanbul 2003, s. 266; Yılmaz, H. Kamil, *İslam Tasavvufu*, İstanbul 1996, s. 49.

¹⁴ Necmeddin Kübrâ, Ebu'l-Cenan Ahmed, *Tasavvufî Hayat*, trc. Mustafa Kara, İstanbul 1980, s. 64

¹⁵ ez-Zümer 39/10.

¹⁶ el-A'râf 7/125-126; Yusuf 12/56, 90; Sad 28/44; el-Kalem 68/48-50.

¹⁷ Abdülbaki, Muhammed Fuad, *el-Mu'cemu'l-Mufehres li Elfâzi'l-Kur'ani'l-Kerim*, İstanbul 1990, s. 399.

¹⁸ Bu konuda detaylı bilgi için bkz. Recep Önal, “Kur'an'da İmânî ve Ahlakî Bir Tavrı Olarak Sabır”, *CÜİFD*, Sivas 2008, XII/2, ss. 439-466.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

1.2.1. İnancın Mücadelesini Vermede Başa Gelen Sıkıntılara Karşı Direnme

Kur'an'da sabır kavramı, inancından dolayı başa gelen belalar ve acılar karşısında kişinin, sebat etmesi ve ye'se düşmeden yoluna devam etmede kararlı olması anlamında kullanılmıştır.¹⁹ Nitekim Kur'an'da Peygamberin getirdiği esaslan benimsemeyen insanların, onu engellemek için, ona ve inananlara her türlü zulüm ve işkence yaptıklarına dikkat çekilmekte ve Müslümanların tüm bu olumsuzluklara karşı sabrettikleri vurgulanmaktadır.²⁰ Ancak onların sabrı inandıkları esasları tebliğde ısrarlı ve kararlı olmalarını sağlayan ve mücadelelerinde devam gücü veren bir sabır olmaktadır. Bütün peygamberlerin ve onların çağrısına icabet eden müminlerin, sırf inançlarından dolayı zulme hedef oldukları, çeşitli işkencelere uğradıkları ve inkâr edenlere karşı savaşmak zorunda kaldıklarını²¹ yansıtan en güzel örneği Hz. Mûsâ kıssasında görmekteyiz. Hz. Mûsâ ve onun getirdiği mesaja bağlılık duyan müminler, inançlarında sebat göstermek ve hidayet üzere kalabilmek için Allah'tan zorluklara karşı tahammül gücü talep etmişlerdir.²² Buradan da anlaşılıyor ki sabır, kişinin inandığı değerler uğruna mücadele ederken karşılaştığı engeller karşısında, ruhen çöküntüye uğramasını engelleyen bir hal olmakta ve kişiyi dinamizme sevk etmektedir. Bilhassa kişinin, düşmanın bitmek bilmeyen taarruzları karşısında gerçek inançta sebat etmek yolundaki bükülmez kararlılığını ifade etmektedir.

1.2.2. Savaşta Düşmana Karşı Direnme

Kur'an'da sabır kavramı, savaş alanında, savaşçının kahramanlığını yansıtan bir fazilet olarak takdim edilmiş²³ ve kâfirlerle savaşmakta olan müminlere emir olunmuştur.²⁴ Çünkü sabır, vazgeçilmez psikolojik bir güçtür. Zorluklar, korkular karşısında insanın güçlü bir konumda olmasını sağlar. Kişiyi her türlü acıya ve zarara rağmen davasında devam etmeye iter.²⁵ Bu nedenle savaş esnasında karşılaşılan her türlü meşakkate göğüs germek, can ve mal kaybı korkusu karşısında dimdik ayakta durmak ancak sabretmekle mümkün olmaktadır.

Nitekim bu gerçek Kur'an'da şu ifadelerle dile getirilmektedir: *"Nice peygamberler var ki, kendileriyle beraber birçok Allah dostu çarpıştı da bunlar Allah yolunda başlarına gelenlerden yılmadılar, zaafa düşmediler, boyun eğmediler. Allah sabredenleri sever."*²⁶ Ayette geçen sabrın anlamı; savaş alanında düşmanla karşı karşıya gelindiğinde kişiyi savaşmaktan alıkoyan ve huzursuz eden etkenler karşısında, sebat etmeyi, savaşın doğasından kaynaklanan acılara tahammül etmeyi ifade etmektedir. Sabrın bu şekli ise, şaşırtıcı bir kahramanlıkla şahsi inanç uğruna ölüm yahut diğer herhangi bir acıya dayanmayı mümkün kılan ahlaki güce dönüşmektedir.²⁷ Dolayısıyla savaşın tüm zorluklarına sabredenler, savaş alanından kaçmazlar, gevşeklik göstermezler, düşmanlarından korkmazlar, ayaklarının yere sağlam basmaları için Allah'a dua ederler. Kaldı ki Allah da müminlerin sabrın şartlarını yerine getirdikten sonra yapacakları direniş dualarına Allah'ın icabet edeceğini ve müminlere muzaffer olmaları için yardımcı melekler göndererek destekleyeceğini çeşitli ayetlerde haber vermiştir.²⁸

1.2.3. Nefsin Arzularına Karşı Direnme ve Allah'a İtaatle Sebat etme

Kur'an'da sabır kavramı, Allah rızası için nefsi, hoşuna gitmeyen şeylere karşı zorlama, güçlükleri sırtlanmaya alıştırmaya,²⁹ dini yükümlülükleri yerine getirirken karşılaşılan sıkıntı ve zorlukla karşısında dayanma ve sebat etme³⁰ anlamlarında da kullanıldığı görülmektedir.³¹ *"Allah'a ibadet et ve O'na ibadet etmede sabırlı ol."*³² ayeti bunu açık olarak ortaya koymaktadır.³³

¹⁹ Fahreddin er-Râzî, *a.g.e.*, IV, 83; Kurtubi, Ebu Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Ebi Bekr, *el-Cami' li ahkami't-Kur'an*, trc. M. Beşir Eryarsoy, İstanbul 2001, VIII, 65; IV, 509.

²⁰ Önkal, Ahmet, *Rasulullah'ın İslam'a Davet Metodu*, Ankara 1997, s. 327.

²¹ Al-i İmran 3/146; el-En'âm 6/34; Kaf 50/39; Ta-Ha 20/130; el-Mü'minun 23/109-1, Sad 38/17.

²² Zülaloğlu, Fevzi, *Kur'an'da Dua*, İstanbul 2005, s. 88.

²³ İzutsu, *a.g.e.*, s. 175-176

²⁴ el-Bakara 2/250; Al-i İmran 3/146, 200; el-Enfal 8/45, 65; el-A'raf 7/123-126; en-Nahl 16/110.

²⁵ Fadlullah, M. Hüseyin, *İslam ve Kuvvetin Mantığı*, İstanbul 1998, s. 138.

²⁶ Al-i İmran 3/146.

²⁷ İzutsu, *a.g.e.*, s. 76.

²⁸ Al-i İmran 3/125; el-Enfal 8/9.

²⁹ Fahreddin er-Râzî, *a.g.e.*, IV, 73, 87; XIII, 333

³⁰ Neseî, *a.g.e.*, I, 46, 149; III, 41.

³¹ Yusuf 12/90; Meryem 19/65.

³² Meryem 19/65.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

Konuyla ilgili olan bir diğer ayette yine itaate devam etmek ve Allah'ın nehyettiği hususlardan uzak durmak suretiyle müminlere sabır emredilmiştir: “*Ey iman edenler! Sabrederek ve namaz kılarak Allah'tan yardım dileyin; Şüphesiz namaz, Allah'a derinden saygı duyanlardan başkasına ağır gelir.*”³⁴ Ayette, kendilerinde ibadetleri yerine getirmede yardımcı olacak hususiyetler bulunduğu için, özellikle sabır ve namaz yardım isteme vesilesi yapılmıştır.³⁵ Çünkü sabır, nefsi, heva ve arzuların peşinden koşmasını engelleyerek, kişiyi dil, kalp ve beden ibadetiyle hak üzerinde yoğunlaştırmakta ve Rabbini razı edecek şekilde nefsi ile mücadelede sebat göstermesinde kendisine yardımcı olmaktadır.³⁶ Namazla yardım talep etmek ise şundan dolayıdır; Namazın tam huşû ve ihlâs ile yapılması, kişinin bütün düşünce ve kalbini namaz ile namazda okuduğu ayetlere vermesi gerekir. Namazda her kim bu yolu tutarsa, o namazın dışındaki diğer ibadetlerin zorluğuna katlanma hususunda nefsinin terbiye edip hazır hale getirmiş demektir.³⁷ Bunun için Allah'a Teâlâ, “*(Ey Muhammed!) Kitaptan sana vahyolunanı oku, namazı da dosdoğru kıl. Çünkü namaz, insanı hayâsızlıktan ve kötülükten alıkoyar. Allah'ı anmak (olan namaz) elbette en büyük ibadettir.*”³⁸ buyurmuştur. Dolayısıyla namaz, dünya ile iştigale mani olur, kalbe huşû verir ve namaz sebebiyle Kur'an'ı okumak da, ondaki va'd ve vaide, nasihatlere, güzel terbiyelere ve ahireti düşünmeye dair kişiye kazanımlar verir. Böylece insan, Allah'a itaate yönelir, O'nun ikabını hatırladığı zaman da O'na isyanı terk eder.³⁹ Kişi Allah'a itaat üzere sabrederse Allah ona kaza ve kaderine razı olma meziyetini kazandırır. Bu rızanın alameti ise nefsin karşı karşıya kaldığı hoş olmayan ve sevilen şeylere karşı kalbin sükûnetini koruması, huzurunu bozmamasıdır.⁴⁰ Nitekim Hz. Yusuf, Zuleyha'nın zina teklifi karşısında nefsin istek ve arzularına karşı sabretmiş, günaha girmektense zindana girmeyi daha evla görerek sabır ve tevekkülle Allah'a sığınmıştır.⁴¹

1.2.4. İyiliği Emretme ve Kötülüğü Yasaklamada Başa Gelen Musibetlere Karşı Direnme

Kur'an'da, müminlere Allah'tan gelen ölüm, hastalık, açlık, yoksunluk gibi musibetleri gönül hoşluğu ile karşılayıp O'nun takdirine teslim olmayı emrederken, kullardan gelen musibetlere karşı ise direnmeyi ve mücadele etmeyi emreder.⁴² Çünkü Allah'ın kullarına vermiş olduğu bela ve musibetlerde bir hikmet ve bir nasihat bulunur;⁴³ ama kullardan kaynaklanan musibetler ise böyle değildir. Bu nedenle bunları ortadan kaldırmaya çalışmak gerekir.⁴⁴ Nitekim Allah, Müslümanların, adaleti hakim kılmak, zulmü ve adaletsizliği ortadan kaldırmakla görevli olduğunu şu ifadelerle dile getirmiştir: “*Yavrur! Namazı dosdoğru kıl. İyiliği emret. Kötülükten alıkoy. Başına gelen musibetlere karşı sabırlı ol. Çünkü bunlar, kesin olarak emredilmiş işlerdendir.*”⁴⁵ Ayette, iyiliği emreden ve kötülükten sakınılmasını isteyen herkesin zorlukla ve eziyetle karşı karşıya kalmasının mümkün olduğuna işaret edilmiş,⁴⁶ toplumun ıslahı ve selameti gibi bir işe girişmenin kolay olmadığına ve dolayısıyla, halkın muhalefeti ve mukavemetiyle bir takım musibetlerle karşı karşıya kalınmasının büyük bir sabır, cesaret ve kararlılık gerektiğine dikkat çekilmiştir.⁴⁷

Bu tür bela ve musibetler, ölüm, hastalık, kıtlık, deprem gibi insanın iradesi dışında gerçekleşen musibetlerden farklıdır. Söz konusu musibetleri kaçınılmaz yapan, kişinin kendi tercihleri sonucu başına gelecek bir beladır. Çünkü kişi, tevhid esasına dayalı dini benimsemiş ve hak içerikli davete olumlu karşılık vermiştir. Bu tercihinden dolayı diğer insanlar ile arasında görüş ayrılığı baş göstermiştir. Kendisine karşı çıkanların amacı adaleti ön gören ilahi mesaja karşı çıkmak ve hak içerikli çağrıyı etkisiz

³³ Râğib el-İsfahânî, *a.g.e.*, s. 284.

³⁴ el-Bakara 2/153, el-Bakara 2/45; el-Mü'min 40/55.

³⁵ Kurtubi, *a.g.e.*, II, 60

³⁶ Mekki, *a.g.e.*, II, 212-213.

³⁷ Fahreddin er-Râzî, *a.g.e.*, II, 484, IV, 73-74; Nesefî, *a.g.e.*, I, 46.

³⁸ Ankebut 29/45.

³⁹ Fahreddin er-Râzî, *a.g.e.*, II, 486

⁴⁰ Kurtubi, *a.g.e.*, II, 402.

⁴¹ Yusuf 12/33.

⁴² Fahreddin er-Râzî, *a.g.e.*, IV, 91.

⁴³ Mekki, *a.g.e.*, II, 210.

⁴⁴ Fahreddin er-Râzî, *a.g.e.*, IV, 85; Akseki, Ahmet Hamdi, *Ahlak Dersleri*, İstanbul 1998, 168.

⁴⁵ Lokman 31/17; Al-i İmran 3/104, 110; ei-A'raf 7/157, 199; Tevbe 9/71, 112; Hac 22/41.

⁴⁶ Kurtubi, *a.g.e.*, XIII, 540

⁴⁷ Mevdudi, Ebu'l-Ala, *Tefhimu'l-Kur'an*, trc. Ahmet Asrar, İstanbul 1997, IV, 422.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

hale getirmektir. Dolayısıyla kişi için, benimsediği hak dini insanlara duyurmaya ve bu dinin ön gördüğü “iyiliği emretme, kötülüğü yasaklama” prensibini gerçekleştirmeye çalışması esnasında karşılaşacağı birtakım musibetler kaçınılmaz olmaktadır.⁴⁸ Kişi bu yolda karşılaşacağı zorlukları ve engelleri bilerek ve isteyerek kabullenmektedir. Ancak bu, İslam davetçisinin peşinen çile ve meşakkate talip olması, sıkıntı çekmeyi bile bile istemesi gerektiği manasına gelmez. Aynı şekilde ceza görmeyen birini iyi müslüman olmadığı, cezalandırılanın ise vazifesini hakkıyla yerine getirdiği iddia edilemez. Elbette Müslüman, yok yere başına bin bir sıkıntının gelmesini istemez. Ama yerine getirilmesi gerekli İslam davetinden, şahsi zararları düşünerek vazgeçmesi de söz konusu değildir. İşte bu durumda “iyiliği emretme, kötülüğü yasaklamanın bir icabı olmak üzere bir takım engellemeler ve zorluklar karşılaşılabilecektir. İnsanlığın hidayetini isteyen davetçiler için elbette bütün bunlara karşı sabırlı olmak gerekir.⁴⁹ Bu nedenle bu yolda karşılaşılan belalara karşı gösterilen bu tür sabrı, diğerlerinden ayrı olarak “ihtiyarılık” yönüyle ele almak gerekir. Yani bu sabır çeşidindeki bela ve musibetleri önceden bildiğimiz ya da bileceğimiz cinsten olması yönüyle diğerlerinden farklıdır ve onlardan ayrı bir yere sahiptir. Nitekim Kur’an’da, müslümanların canları ve malları konusunda imtihana tabi tutulacakları, İslam’ı tebliğ etmeyi kendine görev bilenlerin Allah yolunda bir takım sıkıntı ve zorluklarla karşılaşacakları müminlere haber verilerek bunlara hazırlıklı olunması gerektiği önceden haber verilmiş⁵⁰ ve bu yolda karşılaşacakları musibetlere sabır ve sebatla direnç gösterilmesi⁵¹ tavsiye edilmiştir.

Netice olarak toplumsal değişimin gerçekleşmesi için mücadele etmek her müslümanın görevidir, bunun içinse sabır ve azim gereklidir. İman eden insanların iyiliği emretme, kötülüğü yasaklamam görevini yaparken bir takım engellemeler ve zorluklarla karşılaşması mümkün olabilir. Bu durum karşısında müslümanın üzerine düşen sorumluluk her ne zorlukla karşılaşsın karşılaşırsa karşılaşırsın, asla yılmadan ve sabrederek Kur’an ahlakını yaşamaya ve insanlara da bu yönde öğüt verip hatırlatmaya devam etmesidir.

1.2.5. Gelecek Bir Şeyi Telaş Göstermeden Bekleme ve Acele Etmeme

Kur’an’da sabır kavramı, Allah’a davet yolunda karşılaşılan sıkıntı ve zorluklar karşısında paniğe ve telaşa kapılmadan, acelecilik göstermeden, sağlam ve emin adımlarla ilerleyip, Allah’ın takdirini ve vereceği hükmü bekleme⁵² anlamında da kullanılmıştır.⁵³ Sabretmenin zıddı olmak üzere bir şeyin zamanından önce olmasını istemek ve onu hemen elde etmeye çalışmak anlamına gelen acelecilik⁵⁴ Kur’an’da insanın psikolojik zaaflarından biri olarak belirtilir.⁵⁵ Çünkü yaşanan olayları anlama ve anlamlandırma çabasında acele davranmak, yeterli bir farkındalık ve bilgi donanımına sahip olmadan değerlendirmelerde bulunmak kişiyi yanıltabileceği gibi olaylar karşısında sağlıklı çözümler üretmesini de engeller.⁵⁶ Yargıların ölçüsünü bozar, dikkate tesir ederek, olayların ehemmiyetini kavramaya mani olur. Allah da bu psikolojik olguyu haber vererek, aceleciliğin kişiyi yanlış tercihlere sürüklediğini ifade etmektedir: “İnsan hayra dua eder gibi şerre dua eder. İnsan çok acelecidir.”⁵⁷ Bu ayet, insanın aceleciliği yüzünden istekli olduğu husus üzerinde derin düşünemeyerek, kendi aleyhinde olacak bir azabı isteyecek derecede basiretten mahrum olabileceğini göstermektedir.⁵⁸ Bu da her işte teenni ve sabır ile hareket etmenin lüzumunu ortaya koymaktadır. Çünkü sabır kişiye, olayı anlama çabasında dikkat etmesi v.e doğru bir şekilde kavrayıp uygulaması gereken bir davranış biçimi göstermesini sağlar.⁵⁹ Bunu için kişi, teşebbüslerini düşünce süzgecinden geçirmeden, hislerine kapılarak sabırsızlık gösterip acele ederek söylediği bir sözden veya bir davranıştan dolayı yıllarca pişman olabilmektedir.

Kur’an’da, Hz. Peygamber’in, Allah’ın hükmünün biran önce gerçekleşmesi isteğinde n kaynaklanan sabırsızlığına ve aceleciliğine temas edilmektedir: “Sen, Rabbinin hükmüne sabret. Balık

⁴⁸ Tabatabai, *el-Mizan fi Tefsiri'l-Kur'an*, trc. Vahdettin İnce, İstanbul 1998, I, 483-484.

⁴⁹ Önkal, *a.g.e.*, 328-329.

⁵⁰ Tabatabai, *a.g.e.*, IV, 125.

⁵¹ el-Bakara 2/155; Al-i İmran 3/186; Muhammed 47/31.

⁵² A'raf 7/87; Yunus 10/109; Tur 52/48; el-Kalem 68/48

⁵³ Rağib el-İsfehâni, *a.g.e.*, s. 284; Nesefti, *a.g.e.*, II, 64.

⁵⁴ Rağib el-İsfehâni, *a.g.e.*, s. 335

⁵⁵ en-Nahl 16/1; ei-İsra 17/11; Taha 20/114; el-Enbiya 21/37.

⁵⁶ Kula, Necati, “Kur’an ve Sünnet’te Bela-Musibet”, *EKEV*, sayı: 1 (1998), cilt: 3, 88.

⁵⁷ İsra 17/11.

⁵⁸ Aydın, Hayati, *Kur’an’da İnsan Psikolojisi*, İstanbul 1999, s. 98.

⁵⁹ Kula, *a.g.m.*, s. 88.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

*sahibi (Yunus) gibi olma. Hani o, (balığın karnında) kederli bir halde Rabbine yakarmıştı.*⁶⁰ Ayette, Allah yolunda karşılaşılan sıkıntı ve zorluklar karşısında acele davranış tasvip edilmemekle beraber, tebliğ vazifesine tam bağlılıkla devam edip Allah'tan gelecek için vereceği hükmün sabırla beklenilmesi gereği üzerine vurgu yapılmaktadır.⁶¹ Burada Yunus kıssasına işaret edilmesinin hikmeti, müşriklerin hem aşırı, inatçı ve saldırgan tutumları karşısında üzülmeğe olan Hz. Muhammed'i teselli etmek⁶² hem de Hz. Muhammed'in bu sıkıntılar karşısında, Hz. Yunus'un düştüğü hataya düşmemesine yönelik uyarılmak istenmesidir.⁶³ Nitekim Hz. Yunus, uzun süre kavmini hakka davet etmiş, fakat kavmi yola gelmeyince, kavmine kızarak faaliyet gösterdiği yerleşim yerini (Ninova) terk etmiş, risalet görevini yerine getirdiğini zannederek Allah'ın izni olmadan görevini bırakmıştı.⁶⁴ Allah da tebliğ vazifesini yerine getirmede onun, aceleci bir tutum sergileyerek risalet görevini terk etmesinden dolayı balığın karnında belli bir müddet tutmak suretiyle onu cezalandırmıştı.⁶⁵ Dolayısıyla "*Sen, Rabbinin hükmüne sabret. Balık sahibi (Yunus) gibi olma.*" ayetiyle Allah, Hz. Muhammed'i ve tüm müslümanları Allah'a davet yolunda sebat göstermeye ve acele etmemeye davet etmekte, sabırsızlıkla kavmine kızıp hatalı karar veren Yunus peygamberin düşmüş olduğu hataya düşülmemesini öğütlemektedir.

1.2.6. Allah'ın Takdirine Teslim Olma

Dünyada nimet, iyilik ve ihsan ile çaresizlik, yoksulluk ve sıkıntı arasına sıkıştırılmış bir hayat vardır. İnsan bu hayatın içinde bazen iyi hal, bazen de çaresizlik içinde hayatını devam ettirir.⁶⁶ Allah Kur'an'da insanı çeşitli bela ve musibetlerle sınava tabi tutacağını haber vermiştir: "*Andolsun ki sizi biraz korku ve açlıkla, bir de mallar, canlar ve ürünlerden eksilterek deneriz. Sabredenleri müjdele.*"⁶⁷ Ayette müminlerin ileride karşılaştıkları sınama amaçlı başlarına gelecek ölüm, hastalık, korku, açlık, üzüntü ve yoksunluk gibi bir musibetlerden söz ediliyor.⁶⁸ Ayetin devamında ise güzel sabrın ne olduğu öğretilerek nasıl sabredileceği gösteriliyor. Yani sabredenlerin, başlarına bir musibet geldiği zaman, "*Biz şüphesiz (her şeyimizle) Allah'a aidiz (İnnâ lillahi) ve şüphesiz O'na döneceğiz.*"⁶⁹ diyenler oldukları açıklanıyor. Bundan kasıt ise, kendilerine bir musibet isabet ettiği vakit, 'biz Allah'a aidiz ve mutlaka O'nun dönüp varacağız' diye Allah'a teslimiyetini arz etmekle kendini teselli ederek sabredilmesidir. "İnnâ lillahi" demek mal ve nefis cinsinden her şeyi Allah'a teslim etme, O'nun mülkü olan her şeyde istediği gibi tasarrufa hakkı olduğunu ve acı tatlı O'nun hiçbir tasarrufuna itirazın caiz olmayacağını itiraf etme, ilahi tasarrufları (kaza ve kaderi) rıza ve gönül hoşluğu ile karşılama vardır.⁷⁰

Dünya hayatında baş gösteren hastalıklar, çeşitli mahrumiyetler, ölümler gibi benzeri musibetlerle karşı karşıya kalan insan genellikle iki farklı eğilim gösterir. Ya musibetlerin kimin tarafından ve niçin gönderildiğini düşünme ihtiyacı hissetmeden başına gelen musibetler karşısında sabretmeyerek kendini ruhen kırılganlığa verir, sızlanır, saçını başını yolar. Ya da tüm bu musibetlerin Allah'ın bir imtihanı olduğunu düşünerek O'na karşı isyan emareleri gösteren taşkınlıklardan kaçınır. Allah'ın nimet-azap, rahmet-gazap dengeleriyle sınıandığını anlayıp sabrederek Allah'ın takdirine gönül hoşluğuyla rıza gösterir.

1.3. Hz. Eyüb ve Hz. Ya'kûb'un Sabır ve Tevekkülle İmtihanları

Kur'an'da sabır konusunda insanların örnek almaları gereken örnek şahsiyetler arasında özellikle Hz. Eyüb ve Hz. Ya'kûb gösterilir. Nitekim Allah'tan gelen bela ve musibetler karşısında takınılması gereken en ideal tavırdan birinin, Hz. Eyyüb kıssasında sunulduğunu görmekteyiz.⁷¹ Allah, Hz. Eyyüb'ün ehlini ve servetini kaybetmek ve vücudundaki hastalıklara sabretmekle imtihan etmiş, sabır ve teslimiyette onu

⁶⁰ el-Kalem 68/48.

⁶¹ Elmalılı, a.g.e., VIII, 45-46.

⁶² Ateş, Süleyman, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, İstanbul 1997, X, 23.

⁶³ Elmalılı, a.g.e., VIII, 45.

⁶⁴ Tabbara, a.g.e., s. 387-388.

⁶⁵ el-Enbiya 21/87-88; es-Saffat 37/ 139, 142; el-Kalem 68/ 48-50.

⁶⁶ Kula, a.g.m, s. 33.

⁶⁷ Bakara 2/155; Al-i İmran 3/186.

⁶⁸ Tabatabai, a.g.e., I, 483.

⁶⁹ Bakara 2/156

⁷⁰ Neseî, a.g.e., I, 84-85; Elmalılı, a.g.e., I, 436.

⁷¹ Sad 38/41-44.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

bütün insanlığa örnek göstermiştir.⁷² Hz. Eyyüb dert ve sıkıntılarının da en az Allah'tan gelen huzur ve mutluluklar kadar değerli olduğunu idrakine varmış, ağır hastalığının yol açtığı derin umutsuzluklara rağmen, onun mükâfatını düşünerek uzun yıllar sabretmiş ve merhametine sığınarak Rabbine şöyle yakarmıştır: “*Şüphesiz ki ben derde uğradım, sen ise merhametlilerin en merhametlisisin.*”⁷³ Bu yakarıştan sonra Allah da duasını kabul etmiş, sabretmesinin bir mükâfatı olarak ona hem fiziksel sağlığını, hem de kaybettiği aile ve servetini fazlasıyla geri vermiştir.⁷⁴ Hz. Eyyüb, sabır imtihanını başarıyla bitirmişti. Ne zenginlik, ne fakirlik ne de dayanılmaz hastalıklar ona gaflet vermiş, onu Rabbine ibadetten döndürememişti.⁷⁵ Allah, Kur'an'da, “*Gerçekten biz Eyyüb'u sabreden (sabiran) bir kimse olarak bulduk. O ne güzel bir kuldu! O, Allah'a çok yönelen bir kimse idi.*”⁷⁶ buyurarak bizzat onu övmüş, kıssanın sonunda da, “*Tarafımızdan bir rahmet ve kullukta bulunanlar için de bir ibret olmak üzere onun ailesini ve onlarla beraber bir mislini daha vermiştik.*”⁷⁷ buyurarak musibetlere maruz kalanların, kendilerine Hz. Eyyüb'ü örnek almalarını, onun sabır ve teslimiyetinden ders alıp başa gelen olumsuzluklara metanetle karşı koymaya çalışmaları gerektiğini dile getirmiştir.⁷⁸

Öte yandan Kur'an'da sabır konusunda insanların örnek almaları gereken bir diğer şahsın da Hz. Ya'kûp olduğunu görmekteyiz. Nitekim Kur'an'da Ya'kûp örnek gösterilerek müminlere, başa gelen musibetlere karşı yakınmadan ve sızlanmadan sabredilmesi gerektiği tavsiye edilmekte ve belaların verdiği üzüntünün sadece Allah'a arz edilmesi öğütlenmektedir. Hz. Ya'kûp bitmeyen tükenmeyen bilmeyen güzel sabrıyla ve ümidiyle örnek bir peygamberdi. Kendisi, evlat acısıyla imtihan edilmişti. Hz. Ya'kûp, bu imtihan karşısında, “*(Başıma gelen musibete karşılık) Artık bana düşen, güzel bir sabır (sabr-ı cemil)dir.*”⁷⁹ demesiyle bu çeşit sabra örnek gösterilmiştir. Ayette geçen sabr-ı cemil'den maksat, musibetler karşısında herhangi bir tahammülsüzlüğün ve şikâyetin bulunmadığı sabırdır.⁸⁰ Yani musibetleri indirenin Allah olduğunu bilip, sonra Allah'ın, mâlikül-mülk olduğunu anlamaktır. Malik olana, kendi mülkündeki tasarrufundan dolayı itiraz edilemez. Dolayısıyla kalbin bu makama dalması, kulu şikâyette bulunmaktan alıkoyar.⁸¹ Buradaki şikâyetten maksat ise insanlara yapılan şikâyettir. Allah'a yapılan şikâyet ve yalvarma sabr-ı cemile aykırı olarak görülmemelidir.⁸² Aksine sabreden kişi sadece derdini Allah'a açar, şikâyetini başkasına değil, sadece O'na bildirir. Sabrın Allah'tan başkasına şikâyeti terk olarak tanımlanması buna işaret eder.⁸³ Eğer derdini Allah'a arz etmek sabırsızlık olsaydı, Allah'ın sevdiği bu peygamberler, dertlerini Allah'a arz ve şikâyet etmezlerdi.⁸⁴ Nitekim hem Hz. Ya'kûp hem de Hz. Eyyüb dertlerini Allah'a arz etmişlerdir.⁸⁵

Sonuç olarak mümin, bu dünyada meydana gelen iyi ve kötü her şey Rabbinin kudreti ve iradesi dahilinde olduğunu bilir. Nefsinde, evladında yahut malında hoşlanmadığı musibet ile karşı karşıya kalan mümin, bu hoş olmayan olayı güzel bir sabırla karşılar ve bu olayların kendi iradesi üzerinde mutlak bir iradesi olan Rabbinin bilgisi ve gücü nisbetinde olduğuna iman eder. Böylece başına gelenlere razı olup sabreder. Allah'a rıza ve teslimiyet gösterir, bu gibi durumlarda Hz. Ya'kûp ve Hz. Eyyüb vb. peygamberleri kendine örnek alır.

2. Tevekkül-Sabır Münasebeti

Yukarıda da anlatıldığı üzere kişi sıkıntı ve zorluklara bir müddet sabreder ve zor da olsa nefsinin bunlara yavaş yavaş alıştırsa zorluklara katlanabilme gücü kazanır. Böylece Allah'a itaat etmede sabır

⁷² Fahreddin er-Râzî, *a.g.e.*, XIX, 93; Kurtubi, *a.g.e.*, XIV, 110.

⁷³ el-Enbiya 21/83.

⁷⁴ el-Enbiya 21/84; Sad 38/41-44.

⁷⁵ Dikmen, Mehmet, *Peygamberlerden Kıssalar*, İstanbul 1995, s. 123

⁷⁶ Sad 38/44.

⁷⁷ el-Enbiya 21/84.

⁷⁸ Tabbara, *a.g.e.*, s. 253; Dikmen, *a.g.e.*, s. 125.

⁷⁹ Yusuf 12/18.

⁸⁰ Kurtubi, *a.g.e.*, IX, 233.

⁸¹ Fahreddin er-Râzî, *a.g.e.*, XIII, 186.

⁸² Cürçani, *a.g.e.*, s. 206

⁸³ Neseî, *a.g.e.*, II, 215; IV, 43-44.

⁸⁴ Soysaldı, İhsan, "Tasavvufu Sabır ve Şükür Kavramları Üzerine Bir İnceleme", *FÜİFD*, Elazığ 1997, II, 16.

⁸⁵ Yusuf 12/18; el-Enbiya 21/83.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

göstererek Allah'ı kendisine, kendisini de Allah'a yakın hissederek⁸⁶ Bela ve musibetler karşısında Allah'a yönelerek kendini ona teslim eder. İşte bu nedenle Kur'an'da Allah'ın kuvvet ve kudretine mutlak surette güvenmek ve ümit bağlamak⁸⁷ her hususta O'na teslim olmak anlamına gelen tevekkül,⁸⁸ sabır ile yan yana zikredilen kavramlardan birisi olmuştur. Çünkü sabır ile tevekkül birbirini tamamlayan ve aralarında önemli bağlantılar olan kavramlardır. Bu bakımdan burada kısaca tevekkül ve mahiyeti hakkında bilgi vermenin faydalı olacağı kanaatindeyim.

2.1. Tevekkül ve Mahiyeti

Tevekkül kelimesi, "işini başkasına havale etmek, ona güvenmek ve dayanmak anlamına" gelen "v-k-l" kökünden türetilmiştir. Kendisine durum havale edilen ve yetki verilen kişiye "vekil"; vekâlet veren ve vekil tayin eden kişiye de "müvekkil" denir. Bu bağlamda tevekkül, "birine güvenip onu kendi işini sürdürmek üzere yerine vekil tayin etme, bir işte aciz olduğunu kabul edip o işi başkasına havale etme" manasına gelir. Tevekkül eden kişiye "mütevekkil" denir.⁸⁹ Tevekkülün bu tanımında öne çıkan temel husus kişinin içinde bulunduğu aciziyet ve çaresizliğini itiraf ederek kendi dışındaki kuvvet ve kudrete güven ve itimat ile bağlılık gösterip dayanmasıdır.

Dinî literatürde "kişinin Allah katında olana güvenip insanların sahip oldukları şeylerden ümit kesmesi; vesvese, endişe ve rızık kaygısı halini yok edip rızıkta ve bütün işlerinde Allah'a güvenip teslim olması, O'nun iradesine boyun eğerek işin sonunu O'na bırakması," gibi anlamlara gelir.⁹⁰

Çalışma ve tedbir almanın tevekkül inancına aykırı olmadığına dikkat çeken İslam âlimleri, tevekkülün tembellik olmadığı hususu üzerinde önemle durmuşlardır. Bu bağlamda tevekkülün kişinin bir işi yapmak ve bir amaca ulaşmak için gerekli bütün sebep ve araçları yerine getirmek üzere elinden gelen tüm gayretleri yaptıktan ve imkânları kullandıktan sonra işin sonucunu Allah'a havale etmek, bu hususta O'na güvenmek ve O'nun yardımını beklemek şeklinde anlaşılması gerektiğini ifade etmişlerdir.⁹¹ Nitekim bu konuya dikkat çeken Gazzâlî, "tevekkül bazı cahillerin sandığı gibi, bedenen çalışmayı terk etmesi ve tamamen sebep ve tedbirlerden kopması demek değildir" diyerek tevekkülün ilk şartının çalışmak olduğunu vurgulamıştır.⁹² Fahrreddîn er-Râzî de Âl-İ İmrân 3/159. âyetinin tefsirinde tevekkülü şöyle izah etmiştir: "Tevekkül, bazı cahillerin söylediği gibi, insanın kendisini ihmal etmesi demek değildir. Aksi halde, müşavereyi emretmek, tevekkülü emretmeye zıt olurdu. Bilakis tevekkül, insanın zahiri sebepleri görüp gözetmesi, ama kalbini onlara bağlamayıp Allah'ın himayesine dayanması demektir."⁹³ Ebû'l-Berekât en-Nesefî (ö. 710/1310) ise tevekkülün bir işi yapabilmek için gerekli şartları yerine getirdikten sonra işin sonucunu Allah'a havale etmek ve bu hususta O'na güvenip dayanmak olduğunu söylemiştir.⁹⁴ Tevekkül konusunda birçok kimsenin gaflete düşerek, tevekkülü, vazifeyi terk etme ve kulluk görevlerinin yerine getirilmesinin Allah'a havale edilmesi şeklinde anlaşıldığına dikkat çeken Elmalılı Hamdi Yazır (ö.1942) da böyle bir anlayışın Allah'a tevekkül ve itimat değil, O'nun emrine güvensizlik ve küfür olduğunu dile getirmiştir. Ona göre tevekkül, görevin ifasını Allah'a havale etmek değil, emri ve kararı Allah'a bırakmak, O'nun emrini canla başla yerine getirmeye çalışmaktır. Kısacası tevekkül tefviz-i vazife değil, tefviz-i emirdir, kişinin Allah'ın emrine güvenerek üzerine düşen vazifesini sevmek ve yerine getirmektir.⁹⁵

Yapılan bu tariflerden anlaşıldığı kadarıyla tevekkül, sebep ve tedbirinde ihmal göstermemek şartıyla her işi Allah'a havale etmeyi, yardım ve sonucu sadece O'ndan istemeyi, O'nun ilmine sığınmayı, maddî manevî her şeyin Allah'ın dilemesi ve takdir etmesi ile meydana geldiğine inanmayı gerektirir. Nitekim Hz. Peygamber de bu hususa dikkat çekmiş, devesini bir şeye bağlamadan dışarıda bırakıp onun huzuruna gelen ve "Devemi bağladıktan sonra mı tevekkül edeyim yoksa bağlamadan mı?" diye soran Amr b.

⁸⁶ Cezviyye, İbn Kayyım, *Sabredenler ve Şükredenler*, trc. Zeynelabidin Tatlılıoğlu, İstanbul 1994, 132; Ece, Hüseyin K. *İslam'ın Temel Kavramları*, İstanbul 2000, s. 556.

⁸⁷ Karaman, Fikret, "Tevekkül inancı Üzerine bir İnceleme", *FÜİFD*, Elazığ 1996, I, 67.

⁸⁸ Karagöz, İsmail, "Tevekkül", *Dini Kavramlar Sözlüğü*, Ankara 2006, s. 658.

⁸⁹ Gazzâlî, a.g.e., IV, 446; Cevherî, İsmâil b. Hammâd, *Mu'cemu's-Sihâh*, nşr. Halil b. Me'mûn Şeyha, Beyrut 2007, s. 1158.

⁹⁰ Râğîb el-İsfahânî, a.g.e., s. 555-556; Uludağ, Süleyman, *Tasavvuf ve Terimler Sözlüğü*, İstanbul 1991, 488.

⁹¹ Akseki, A. Hamdi, *İslâm Dini: İtikat, İbadet ve Ahlâk*, Ankara 1973, s. 98.

⁹² Gazzâlî, a.g.e., IV, 456, 468.

⁹³ Fahrreddîn er-Râzî, a.g.e., VII, 164.

⁹⁴ Nesefî, a.g.e., I, 286.

⁹⁵ Yazır, a.g.e., IV, 362.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

Ümeyye'ye, "Deveni bağladıktan sonra tevekkül et."⁹⁶ şeklinde cevap vererek, tevekkülden önce tedbir almanın gerekliliğini vurgulamıştır.

Tevekkül kelimesi Kur'an-ı Kerim'de türevleriyle birlikte toplam 71 âyette geçmektedir. Bunlardan 44 tanesi mekkî, geriye kalan 26 tanesi medenîdir.⁹⁷ Söz konusu âyetlerde tevekkül insana özgüven kazandıran, onu korku atmosferinden uzaklaştıran psikoloji etmenlerden biri olarak Allah'a güvenip dayanma anlamında kişinin kendini güçlü hissetmenin bir yolu şeklinde sunulmuştur. Ayrıca insanların neticede Allah'a sığınacağı bildirilmiş, hükmün yalnız O'na varacağı, inanarak Allah'a tevekkül edenler üzerinde şeytanın etkisinin bulunmadığı, Allah'a sığınanlar için başka bir sığınağa ihtiyaç kalmayacağı, çünkü Allah'tan başka bir sığınanın olmadığı ifade edilmiştir. Bu nedenle tevekkül, Kur'an'da başta peygamberler olmak üzere müminlere ait en temel sıfatlardan biri olarak ele alınmış, mütevekkillerden övgüyle bahsedilmiş; Allah'a tevekkül etmenin, İslâm akidesinin bir gereği ve Allah'a samimi iman ve teslimiyetin zorunlu bir sonucu olduğuna dikkat çekilmiştir.⁹⁸ Bu çerçevede müminlerin sadece Allah'a tevekkül etmeleri, O'na güvenip dayanmaları gerektiği; tevekkül etmeleri karşılığında başarıya ulaşabilecekleri ve Allah'ın sevgisine nail olabileceği⁹⁹ vurgulanmıştır.¹⁰⁰

Öte yandan tevekkülle iman ve tevhid arasında sıkı bir ilişki de vardır. Zira tevekkül, her şeyden önce kulun Allah'a olan derin inanç ve güveninin bir ifadesidir. Doğru anlamıyla Allah'a tevekkül eden kul, bir işi başarmak için sahip olduğu imkân ve fırsatları Allah'ın bahsettiğine ve bunların kullanılması için yaratıldığına inanır.¹⁰¹ Bu sebeple hakiki bir mümin yapacağı tüm işlerinde sebeplere değil sadece Allah'a güvenip dayanır, O'nun yardımı ve rızası olmadan yapılan işlerde hayır olamayacağını bilir. Her işinde Allah'ın rızasını gözetir, üzerine düşen sorumluluklarını yaptıktan sonra da kendisi için hayırlı olmasını dileyip işin sonucunu Allah'a bırakır, O'nun destek ve korumasını ümit edip, sadece O'na tevekkül eder.

Müslümanların kader inancıyla da çok yakın bir bağı olan tevekkülü, bu inancın bir sonucu olarak da değerlendirmek gerekir. Çünkü Allah'a tevekkül eden Müslüman O'na kayıtsız şartsız teslim olmuş, kaderine razı olmuş kimsedir. Fakat kadere inanmak veya tevekkül etmek insanları tembelleğe ve miskinliğe götürmemelidir. Çünkü her Müslüman, tabii olayların, ilâhî düzen ve kanunların çerçevesinde, sebep-sonuç ilişkisi içinde, olup bittiğinin şuurunda olmalıdır. Yere tohum ekmedikçe mahsul elde edemeyeceğini, ilaç kullanmadıkça tedavi olamayacağını, salih ameller işlemedikçe cennete giremeyeceğini bilmelidir. Bunlar Allah'ın yaratıklar için takdir ettiği ilâhî düzen ve kaderdir. Öyleyse tevekkül çalışıp, çabalamak, bunu yaparken de Allah'ın bizimle olduğu düşüncesini hatırdan çıkarmamak ve sonucu Allah'a bırakmaktır.¹⁰² Nitekim Kur'an'da "*Bir kere azmettin mi (işin gereklerini yerine getirdin mi) artık Allah'a güven. Muhakkak ki Allah tevekkül edenleri sever.*"¹⁰³ buyrulur bu hususa dikkat çekilmiştir.

Netice olarak maddî ve manevî sebepleri yerine getirmeden tevekkül etmek İslâm'ın temel ilkeleriyle bağdaşmaz. Kişinin, bir işin üstesinden gelmesi veya hedefe ulaşabilmesi için üzerine düşen görev ve sorumlulukları yerine getirmeden, bu konuda hiçbir gayret sarf etmeden "benim kaderim böyle yazılmış, kaderim ne ise o olur veya takdiri ilahî böyle imiş" diyerek, körü körüne bir teslimiyette bulunmasını kabul etmek mümkün değildir. Zira bu tür bir tevekkül anlayışı tutarlı bir davranış olmadığı gibi tembellekten başka bir şeyi de ifade etmez. Ayrıca İslâm dininin sorumluluk ve tevekkül anlayışıyla da bağdaşmaz. Zira yukarıda da ifade edildiği üzere görünür âlemde gerçekleşen olaylar, bir takım sebeplere ve vasıtalara bağlı olarak gerçekleşir. Bu nedenle dikkat edilmesi gereken şey bu sebepleri yerine getirmek, bunu yaparken dışarıdan gelebilecek engelleyici ve zorlayıcı unsurlara karşı direnmek, maddî ve manevî bütün tedbirlerin alınmasında her türlü imkânları kullanıp, elimizden gelen tüm gayretleri sarf ettikten sonra işin sonucunu Allah'a havale etmek, O'na güvenip dayanmaktır.

⁹⁶ Tirmizî, "Kıyâme", 60.

⁹⁷ Abdülbâkî, *a.g.e.*, s. 762-763.

⁹⁸ İbrâhîm 14/11; Mücâdele 58/10; Teğâbûn 64/13.

⁹⁹ Zümer 39/10; Nahl 16/99.

¹⁰⁰ Çağrı, Mustafa, "Tevekkül", *DİA*, XLII, 1.

¹⁰¹ Çağrı, "Tevekkül", *DİA*, XLII, 2.

¹⁰² Kılavuz, A. Saim, *İslâm Akâidi ve Kelâma Giriş*, Ensar Neşriyat, İstanbul2004, s. 176-177.

¹⁰³ Âl-i İmrân 3/159.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

Tevekkülün sabır ile olan bağlantısına gelince; daha öncede işaret edildiği üzere sabırlı kişi aynı zaman da sonsuz bağ içinde Allah'a güvenen ve yönelen kişidir. Aynı zamanda kişi, meşru bir hedefe ulaşmak için gerekli şartları yerine getirmeye çalışırken karşılaştığı sıkıntılara sabrederek işin sonucunu Allah'a havale eder, O'nun takdirine rıza gösterir. Bu husus Kur'an'da açıkça ifade edilmiştir: "Çalışanların mükâfatı ne güzeldir. Onlar, sabreden ve yalnız Rablerine tevekkül eden kimselerdir."¹⁰⁴ Buna göre; çalışma, sabır ve tevekkül birlikte olacaktır. Çalışmadan işleri Allah'a havale etmek doğru olmadığı gibi, Allah'ı devre dışı bırakmak da doğru değildir.¹⁰⁵

Sonuç

Kur'an'ın anlam dünyasında sabır ve tevekkül, kesinlikle insanın kendi sorumluluklarını terk edip atıl kalması ve bir köşeye çekilerek her şeyi Allah'tan beklemesi şeklinde insanı pasif kılan bir tutum değildir. Aksine insanın Allah'a olan bağı güçlendirip zorluklar karşısında sabrederek Allah'a güvenmesini sağlayan dinamik bir tutum olarak karşımıza çıkmaktadır. Durum böyle olunca Kur'an'da bu iki kavramın birçok yerde neden birlikte zikredildiği daha iyi anlaşılmaktadır.

Yaşanılan bela ve musibet gibi olumsuz hadiseler karşısında, yaratıcıya yönelik sitemler, Kur'an tarafından onaylanmamıştır. Ancak insanın doğası gereği, olumsuzluklar karşısında bir sitem mercii aramaktadır. Bu nedenle Kur'an, olumsuzlukları insanın kendi nefsinden bilmesi, olumlulukları ise Allah'tan kabul etmesi gerektiğini ısrarla vurgulamaktadır.¹⁰⁶ Böyle bir anlayış da, inanan müminin imam bilişsel yapısıyla bağlantılıdır. Zira musibetler karşısında inanan kimse, manevi birikimleriyle tepki göstermektedir. Bu yüzden olsa gerektir ki, Hz. Peygamber, "İmanlarınızı lailahe illallah ile sürekli yenileyiniz" buyurmuştur.¹⁰⁷ Zira yaşadığımız gündelik olayları algılama ve olumlu-olumsuz gereken tepkiyi gösterme, ancak mümin kimsenin kognitif boyutuyla bağlantılıdır.¹⁰⁸ Burada sabır ve tevekkül devreye girmektedir. Zira bu iki tutum, hayatımızın her alanında gerekli olan bir tavidir. Müminin yaşantısında sabır ve tevekkül, en önemli amil olmaktadır.

Öte taraftan, Kur'an'da sabır, genellikle Allah'a itaat, mücadele, cihad ve müslümanların karşılaştıkları zorluk ve sıkıntılarla ilgili ayeti kerimelerde geçmektedir. Bu nitelermeler de bize bu iki kavramın salih amel, şükür, takva ve cihad vb. anlam bakımından ilişkisi bulunan bu kavram'lar ile içiçe ve birlikte olduğunu göstermekte ve sabır ve tevekkülün nasıl anlaşılması ve uygulanması gerektiğine dair yeterli ipuçları vermektedir. Ayrıca ahlaki faziletlere kaynaklık etmesi sebebiyle sabır ve tevekkül, insan üzerinde ruhî, ahlakî ve ferdî birçok fayda da sağlamaktadır. Sabır ve tevekkülün insanlara sağladığı bu faydasından dolayı Kur'an'da bu hususlara dikkat çekilmiş, bu konuda ideal tavır ve örnek alınması gereken model şahsiyetler olarak başta Hz. Eyüb ve Hz. Ya'küb olmak üzere birçok peygamber çeşitli kıssalarda insanların dikkatine sunulmuştur. Dolayısıyla özellikle günümüz şartlarında müslümanlara lazım olan, manevi olarak sarılmaları gereken en önemli iki unsur tıpkı Hz. Eyüb ve Hz. Ya'küb örneğinde olduğu gibi sabır ve tevekkül ahlakına sahip olmaktır. Şayet insan, yaşamın zorluklarına, bela ve musibetlerine, nefsin şehvetlerine sabredip, sadece Allah'a tevekkül ederek karşı koymayı başarabilirse ruhi bunalımlardan emin bir şahsiyete ve güçlü bir iradeye sahip olur ve sabırlı ve mütevekkil bir kul olarak mutluluğa ve kurtuluşa erebilir.

Kaynakça

- Abdülbaki, Muhammed Fuad, *el-Mu'cemu'l-Mufehres li Elfâzi'I-Kur'ani'I-Kerim*, İstanbul 1990.
Akseki, A. Hamdi, *İslâm Dini: İtikat, İbadet ve Ahlâk*, Ankara 1973.
....., *Ahlak Dersleri*, İstanbul 1998.
Ateş, Süleyman, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, İstanbul 1997.
Aydın, Hayati, *Kur'an'da İnsan Psikolojisi*, İstanbul 1999.
Biçer, Ramazan, "İmanın Bilişsel Yapısının Ana Dinamikleri ve Etkileri", *EKEV Akademi Dergisi*, sayı: 18, yıl: 8 (2004/1), ss. 18-34.

¹⁰⁴ Ankebut 29/58-59.

¹⁰⁵ Karagöz, a.g.m, s. 658

¹⁰⁶ Nisa 4/79.

¹⁰⁷ Rüdani, Muhammed Bin Süleyman, *Cem'ul-Fevaid*, trc. Naim Erdoğan, Ankara 1996, I, 39.

¹⁰⁸ Biçer, Ramazan, "İmanın Bilişsel Yapısının Ana Dinamikleri ve Etkileri", *EKEV Akademi Dergisi*, Sayı XVIII, Yıl 8 (2004/1), 29.

**ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN
SEMPOZYUMU**

- Cevherî, İsmail b. Hammad, es-Sihâh, nşr. A. Abdülgafar Attar, Beyrut: Darü'l-İlim, 1979.
....., *Mu'cemu's-Sihâh*, nşr. Halil b. Me'mûn Şeyha, Beyrut 2007.
- Cezviyye, İbn Kayyım, *Sabredenler ve Şükredenler*, trc. Zeynelabidin Tatlılıoğlu, İstanbul 1994.
- Cürcânî, Seyyid Şerif, *Kitabü't-Ta'rifât*, nşr. M. Abdurrahman, Beyrut 2003.
- Dikmen, Mehmet, *Peygamberlerden Kıssalar*, İstanbul 1995.
- Ece, Hüseyin K., *İslam'ın Temel Kavramları*, İstanbul 2000.
- Erzurumlu İbrahim Hakkı, *Marifetname*, sad. M. Fuad Başar, İstanbul 1984.
- Fadlullah, M. Hüseyin, *İslam ve Kuvvetin Mantiği*, İstanbul 1998.
- Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, trc. Suat Yıldırım v.dğr., İstanbul 2002.
- Gazzâlî, Ebu Hamid Muhammed, *İhyâ'ü ulûmid-dîn*, trc. Mehmet Müftüoğlu v.dğr. İstanbul ts.
- İbn Manzûr, *Lisanü'l-Arab*, nşr. Ali Şiri, Beyrut 1992.
- İzutsu, Toshihiko *Kur'an'da Din ve Ahlakî Kavramlar*, trc. Süleyman Ateş, İstanbul, ts.
- Kara, Mustafa, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, İstanbul 1991.
- Karagöz, İsmail, "Tevekkül", *Dini Kavramlar Sözlüğü*, Ankara: DİB Yay., 2006.
- Karaman, Fikret, "Tevekkül İnancı Üzerine Bir İnceleme", *FÜİFD*, Elazığ 1996, ss. 67-92.
- Kılavuz, A. Saim, *İslâm Akâidi ve Kelâma Giriş*, İstanbul 2004.
- Kula, Necati, "Kur'an ve Sünnet'te Bela-Musibet", *EKEV*, sayı: 1 (1998), cilt: 3, ss. 33-58.
- Kurtubi, Ebu Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Ebi Bekr, *el-Cami' li ahkami'l-Kur'an*, trc. M. Beşir Eryarsoy, İstanbul 2001.
- Kuşeyrî, Ebu'l-Kasım b. Abdulmelik, Kuşeyrî *Risalesi*, trc. Süleyman Uludağ, İstanbul 2003.
- Mekkî, Ebu Talib Muhammed b. Atiye, *Kütü'l-kulüb*, trc. Muharrem Tan, İstanbul 1999.
- Mevdudi, Ebu'l-Aİa, *Tefhimu'l-Kur'an*, trc. Ahmet Asrar, İstanbul 1997.
- Rüdani, Muhammed Bin Süleyman, *Cem'ul-Fevaid*, trc. Naim Erdoğan, Ankara 1996.
- Necmeddin Kübrâ, Ebu'l-Cenan Ahmed, *Tasavvufî Hayat*, trc. Mustafa Kara, İstanbul 1980.
- Nesefî, Ebü'l-Berekât, *Medarikü't-tenzîl ve hakâiki't-te'vil*, Beyrut, ts.
- Önal, Recep, "Kur'an'da İmânî ve Ahlâkî Bir Tavrı Olarak Sabır", *CÜİFD*, Sivas 2008, XII/2, ss. 439-466.
- Önkâl, Ahmet, *Rasulullah'ın İslam'a Davet Metodu*, Ankara 1997.
- Râğib el-İsfahânî, Hüseyin b. Muhammed, *el-Müfredât*, Beyrut 2002.
- Soysaldı, İhsan, "Tasavvufta Sabır ve Şükür Kavramları Üzerine Bir İnceleme", *FÜİFD*, II, ss. 103-111.
- Tabatabai, *el-Mizan fi Tefsiri'l-Kur'an*, trc. Vahdettin İnce, İstanbul 1998.
- Uludağ, Süleyman, *Tasavvuf ve Terimler Sözlüğü*, İstanbul 1991.
- Yazır, Elmalılı M. Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, Ankara 1995.
- Yılmaz, H. Kamil, *İslam Tasavvufu*, İstanbul 1996.
- Zebidî, Muhammed Murtaza, *Tacü'l-Arûs*, Beyrut 1306.
- Zülaloğlu, Fevzi, *Kur'an'da Dua*, İstanbul 2005.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

ALİYA’NIN PERSPEKTİFİNDEN HAREKETLE YENİ BİR MEDENİYET HAMLESİ İÇİN İDEAL İNSAN

İsmail GÖKTÜRK*

ÖZET

Batı uygarlığının hegemonyasında insan, seküler dünyanın kuşatması altında esasen hayatın anlam bilgisini kaybetmiş bulunuyor. Seküler dünya, insanı maddeye ve pozitif davranış kalıplarına indirgeyerek insanın fitratını hiçe saymakta ve onu metalaştırmaktadır. İnsanı özgürleştirmek adına, onu nefsin ve masivanın kölesi haline getirmiştir. İnsan uydurulmuş ihtiyaçların içine hapsedilmiştir. Gönlüyle bağı koparılan, bireyselleşen ve yalnızlaşan insan ontolojik bir güven bunalımı yaşamaktadır. İslam dünyası son büyük yenilginin ardından hamle yapma gücünü kaybetmiş ve batı etkisi altında medeniyet değerlerini yaşanır kılmaktan çıkarıp kurumsallaşmasıyla batı etkisi altında bocalamaktadır.

İbn-i Haldun medeniyet teorisini “asabiye” kavramı üzerine inşa eder. Bu kavram birlik içinde kuvvet anlamına gelebilecek ve toplumlara hamle yapmalarını sağlayacak motivasyon gücü olarak anlaşılabilir bir kavramdır. Toynbee medeniyetlerin büyük meydan okumalara karşı toplumların kendi iç dinamiklerinden üretecekleri karşılıklarla oluşacağını söylemektedir. İslam dünyası batının seküler kuşatmasına, meydan okumasına karşı İbn-i Haldun’un asabiye dediği, bir düşünce adamımızın imanda ateşlenme diye söz ettiği bir motivasyonla karşı koyabilecek bir donanımı üretmesi gerekiyor. Bu donanım her şeyden önce bir psikolojik moral motivasyon donanımı olmalıdır.

Efendimiz en büyük fetih müjdelelerini en zor şartlar altında bulunan bir zamanda, savunma için hendek kazarken vermişti. Merhum lider Aliya İzzetbegoviç, dünya savaşı sonrasında İslam dünyası reformcularını yeni ve değişen şartlar karşısında, yeniden eski ideal ve değerleri gerçekleştirmeyi bilen, akıllı ve bilge halk temsilcileri olmadıkları için eleştirir. Onların, değerlerin bizzat kendilerine karşı ayaklandıklarını ve şok edici bir basiretsizlik örneği vererek kutsallarını çığneyip yerine sahte bir yaşamı yerleştirebilmek için gerçek yaşamı yok ettiklerini söyler.

Bu çalışmanın amacı, Aliya İzzetbegoviç’in görüşleri ışığında İslam dünyası için yeni bir medeniyet hamlesi yapma zarureti ve bunun şartlarını irdelemektir. Yeni bir medeniyet hamlesi yapmak için öncelikle oryantalist bakış açısından kurtulup hayata kendi değerler sistemimizle bakabilmek; medeniyet hamlesi yapabilecek insanı inşa etmek zorundayız. Yani “yeryüzünün öğretmeni olmak için, gökyüzünün öğrencisi olmak” gerekmektedir. Aliya’nın perspektifinden bunu nasıl başarabileceğimiz bu tebliğin ana konusudur.

1. Giriş

Efendimizin Hicretle birlikte Medine’yi inşası ile başladığı medeniyet süreci kamil insanlar olan ashabın ve ondan sonraki kuşakların eliyle, 100 yıl gibi bir süre içerisinde doğuda Çin’e batıda Paris önlerine kadar ilerlemişti. İkinci hamlede Bizans fethedilmiş ve Türkler eliyle Viyana önlerine kadar gelinmişti. Aliyanın deyişiyle, temelleri devamlı hareket ve inşa faaliyetlerinde bulunmak olan ve o zamana kadarkilerin hiçbirine benzemeyen yeni bir dünya meydana getirildi (İzzetbegoviç, 2007 a; 15). İslam medeniyeti Moğol istilası ve Haçlı seferlerinin sebep olduğu inkıtalara rağmen yükselişini devam ettirmiştir. Ne oldu da Java’dan Bosna’ya kadar uzanan İslam Dünyası bu günkü zillet haline geriledi?

Bu soruya doğu ve batının kavşak noktasında yer alan bir düşünce adamı ve aynı zamanda bir lider olan Aliya’nın perspektifinden bakmanın önemli olduğu düşünülmektedir. Çünkü Aliya bugünkü batı medeniyetinin tam ortasında, Bosna’da olması hasebiyle bir düşünce adamı olarak Batı medeniyetini çok iyi tanıyan, bununla birlikte İslam Medeniyetini en üst seviyelere taşıyan Osmanlı Devletinin bir eseri olan Bosna’da İslam Medeniyetini tüm hücreleriyle hissetmiş bir kişidir.

İslam dünyasının son mağlubiyetinden sonra (I. Dünya Savaşı) Avrupa’nın ortasında Müslüman kimliği ile ortaya çıkan ilk liderlerinden birisi olarak Aliya verdiği eserler ve liderlik vasfıyla İslam

* Öğr. Gör. KSÜ İİBF Kamu Yönetimi Bölümü Öğretim Görevlisi e-posta: ismailgokturk@yahoo.com

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

dünyasının içinde bulunduğu durumu analiz etmiş, sorunları tespit etmiş ve çözüm önerileri sunmuştur.

Bu çalışmada, öncelikle hem şahsiyeti itibariyle bir örnek model olan hem de bir düşünce adamı olarak tespitleri ve önerileriyle bize yol gösterecek bir münevver olan Aliya tanıtılacaktır. İkinci kısımda Aliya'nın görüşlerinden hareketle yeni medeniyet hamlesinin gereklilikleri ve bu gereklilikleri yerine getirecek olan insan anlayışının çerçevesi çizilmeye çalışılacaktır.

2. Bir Model İnsan Olarak Aliya İzzetbegoviç

Aliya İzzetbegoviç 8 Ağustos 1925 tarihinde Bosanski Samac'da, önceleri Belgrad'da yaşamış ancak 1868'de "Sırp baskısı altında" kalarak kendine daha güvenli bir yer arayan bir beyzade ailesinin oğlu olarak dünyaya gelmiştir. İzzetbegoviç'in adını taşıdığı büyük babası Bosanski Samac'ın belediye başkanıydı (Hacımeyliç, 2013: 15). Ailesi İslamî duyarlığa sahip bir aileydi. Ancak Aliya, İslam karşıtı ve Müslümanları Avrupa'ya dışardan girmiş kimseler olarak gören bir çevrede yetişti. Anneannesi İstanbul Üsküdar doğumlu bir Türk kıızıydı. Çocukluğuna dair hatıralarında yer alan bir husus evlerinde Türkçe konuşulduğudur. Rahmetli annesinin çok dindar bir kadın olduğunu söyleyen Aliya sabah namazlarını onun sayesinde aksatmadığını, namazlara Viječnica'daki Hacısyka camine gittiğini anlatır. Notlarında dine karşı erken yaşlarda oluşan bağlılığını tamamen annesine borçlu olduğunu söyleyecektir. Yaşlı imam Rahmanoviç'in namazın ikinci rekatında daima Rahman suresini okuduğunu ve eve hep mutlu döndüğünü söyler (Bu çocukluk hatıratı bize Yahya Kemal'in "Ezansız semtler" yazısını hatırlatmaktadır). Zira Aliya daha sonra 15 yaşlarında inancında yaşadığı tereddütlerden bahseder. Komünist dönemin getirdiği çalkantılarda komünist harekete bağlı olan lise hocalarının ve okuduğu kitapların etkisiyle çalkantılar yaşamıştır. Her ne kadar tanırsız bir kainatın kendisine her zaman anlamsız görüldüğünü söylese de iki yıllık bir sarsılma yaşamıştır. O çalkantıların sonucunda kendi ifadesiyle din onun için yalnız atalarından aldığı bir din değil; yeni baştan edinilmiş bir inançtır ve inancındaki bu sarsılmaz kararlılık o dönemin ürünü olmuştur (İzzetbegoviç, 2003:20).

1940'ların başında Genç Müslümanlar'la irtibata geçer. Mladi Müslümani (Genç Müslümanlar) kulübünün kurucuları arasındadır. 1946 yılında ülke yeniden bağımsızlığına kavuşunca, bağımsızlık hareketinde Komünist Parti yanlıları oynadıkları rol dolayısıyla iktidara geldi. Komünist rejim iktidara gelince İslam'a karşı bir savaş başladı. İzzetbegoviç ve yaklaşık iki bin arkadaşı "Genç Müslümanlar Örgütü"ne üye olmaktan tutuklandı. Bazı arkadaşları ölüm cezasına çarptırılırken Aliya üç yıl hapse mahkum edildi. "İslam Deklarasyonu"nu ismini gizleyerek Yugoslavya dışında birkaç Müslüman ülkede yayınlattı. 1953'te Tito'nun iktidara gelmesiyle baskılar daha da artırıldı. 1946'da yapılan anayasada Yugoslavya 6 federal cumhuriyet, iki özerk bölgeye ayrılmıştı. Bu cumhuriyetlerden biri de Bosna Cumhuriyeti idi. Tito 1974'te yeni bir anayasa hazırlatarak Müslümanlar üzerindeki baskıyı kısmen hafifletti. Bu yumuşama ile camiler ve medreseler yeniden açıldı, Müslümanlar arasında İslamî uyanışa zemin hazırlandı.

1980'de Tito ölünce federasyon cumhurbaşkanlığı konusunda anlaşmazlık çıktı. Bunun üzerine her federal eyaletin cumhurbaşkanının sırayla bir yıl federasyon cumhurbaşkanı olması kararlaştırıldı. Dünyada komünizm zayıflıyordu ve Yugoslavya kısmen demokratikleşiyordu. Aliya 1983 yılında "İslamî manifesto"yu yayınladı. Rejim bu gelişmeye tahammül edemeyerek Aliya ve 20 entelektüel arkadaşını "Yugoslavya'yı ve komünizmi yok etmek istedikleri" gerekçesiyle mahkum etti. Bu grubun davası "Sarajevo'nun 1983 yılı davası" adıyla tanındı. Dava sadece ülkede değil, ülke dışı medyanın da ilgisini çekti. Böylece bu grubun lideri olarak Aliya'nın ismi dünya basınının baş sayfalarında yer alarak Aliya'nın tanınmasını sağladı. 14 yıl hapse mahkum oldu. Foča cezaevinde 6 yıla yakın bir zaman kaldı (Latiç; 2005: 90). Hapiste kaldığı dönemde "Doğu ve Batı Arasında İslam" kitabını yayınladı. Hapis onun fikir adamlığı sıfatına karizmatik liderlik sıfatını da ekledi. Aliya bu dönemlerde Hukuk fakültesini bitirmişti. Daha sonra bir süre bir inşaat firmasında avukat olarak çalışmıştır.

Hapisten çıktığında komünist rejimler dünyada çöküş dönemine girmişti. Yugoslavya'da federatif yapının korunması yönünde bir duyarlılık kalmamıştı. Bağımsızlık fikirleri ortaya çıkmıştı. Aliya Bosna-Hersek'te 28 Mayıs 1990'da çoğu Mladi Müselmani hareketinden 40 kişiyle Demokratik Eylem Partisi (SDA)'ni kurdu ve genel başkanı seçildi (Latiç, 2005: 91).

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

Genç Müslümanlar hareketi yasadışı bir organizasyondur. Tek istedikleri dinlerini ateist bir ortamda korumak ve Müslüman kimliklerini yaşatmaktır. İslam dünyasının Yugoslavya’da yaşayan Boşnak kardeşlerinin varlığından neredeyse haberleri bile yoktur. Komünist rejim yıllarca Boşnakların Kabe’yi ziyaret etmesine bile izin vermemiştir. Aliya, dergilerde İslamî yazılar yazdı, kitaplar yayınladı. Böylece hiç değilse halkına umut veriyordu. Onun fikirleri, toplumun gündelik hayatında karşılaştığı meselelerin İslamî perspektifle yorumlanması üzerine kuruluydu. Doğuyu ve batıyı yeniden yorumluyordu. Parlamentoda konuşmalarına besmeleyle başlaması komünistler için şaşkınlık, Müslümanlar için mutluluk kaynağıydı. Ülkede Müslüman kimliği etrafında yeniden bir heyecan oluşturacak toplantılar yaptı. Foça’da ve Velika Kladusa’da yapılan toplantılara birkaç yüz bin Boşnak katıldı. Foça, ikinci dünya savaşında Sırpların yaptığı katliamlarla öldürülen Müslümanların Drina nehrine atılmasıyla bilinir. O bölgede 50 yıl sonra ilk defa Foça şehitlerine cenaze namazı kılındı (Latiç, 2005: 92). Velika Kladusa’da yapılan mitinge 200 binin üzerinde kişi katılmıştı. Aliya açık bir şekilde İslam kimliğini deklare ediyordu. “Sivil bir cumhuriyet olan Bosna-Hersek Müslüman halkın mihrabıdır” (İsakoviç;2016: 166).

Aliya barışçıydı zira reel-politiği iyi okuyan bir insandı. Boşnakların hiçbir zaman kendi askerleri olmamıştı. Yugoslavya halk ordusu (JNA) ise bir nevi Sırp ordusuydu. Aliya savaşın kaçınılmaz olduğunu görüyordu. Partisi SDA içinde gizlice askeri gruplar oluşturmaya çalışıyordu. Sırpların Avrupanın 4. Büyük askerî gücü olan JNA’nın sahibi olmasına karşın polis ve vatandaşlar silahsızlandırılmış bulunuyordu. Sırp lider Radovan Karadžić Bosna-Hersek parlamentosunda açıkça Boşnakları Yugoslavya’dan çıkarmakla tehdit ediyordu. SDA’nın 1991 Aralık ayındaki 1. Kongresinde Aliya alenen yemin ediyordu: “Büyük Allah’a yemin ederiz ki köle olmayacağız!” (İzzetbegoviç, 2007 b: 56). Bu konuşmanın ardından Aliya, parlamentoda Bosna’nın bağımsızlığını ilan edeceğini açıkladı. 25 Ocak 1992’de Bosna-Hersek parlamentosu, bağımsızlığı halk oylamasına sundu. Mart ayında halkoylaması yapıldı ve %64 oranında bir oyla Bosna halkı bağımsızlık yönünde oy kullandı.

Savaş kaçınılmazdı. Avrupa Topluluğu’nun Yugoslavya’dan sorumlu temsilcisi Lord Carrington’u 3 Temmuz 1992’de kabul ettiğinde üç aylık yakıcı ve kanlı bir savaş sürmekteydi. Nispeten dürüst bulunduğu temsilci, dünyanın ve özellikle Avrupa’nın saldırı altındaki bir Bosna’ya yardım edeceği yanılıgısına kapılmamasını söylemiş ve müzakere etmesini salık vermişti. Görüşmeden çıkarken merdivende durup “ne yapmak niyetindesin” diye sorduğunda, Aliya savaşa cevap verirken, Ne demek istiyorsun, neyle uğraştığını biliyor musun diye soran temsilciye Aliya biliyorum, fakat başka şansımız var mı der. Hiçbir yorumda bulunmaz temsilci ama Aliya onun kendisi hakkında bir çılgın olduğunu düşündüğünü söyleyecektir (İzzetbegoviç, 2003: 198). Sırp ordusuna karşı konulamayacağını Carrington gibi bütün dünya askerî odakları ve liderleri biliyordu. Bir iki hafta içinde bütün Bosna’nın ele geçirileceği düşünülüyordu. Sonraları Joan Goyti Solo’nun ifadesinde olduğu gibi, “askerî odaklar nerede hata yaptı?” sorusuna verilen cevaplar, hesap edilemeyen faktörün Aliya olduğu yönünde olmuştur. “İnsanın yapabilecekleri hakkında en iyiyi ve en kötüyü gösteren” (Coşkun, 2016: 473) savaşın cereyanı bu tebliğin konusu değildir.

Aliya İzzetbegoviç, düşünür ve siyasetçi kimliğini örtüstürmüş bir eylem adamıydı. Soğuk savaş sonrası İslam dünyasına bir lider örnekliliği sunmuştur. Medeniyet değerlerine inanan, halkıyla bütünleşmiş bir lider. Yeni bir siyaset dili geliştirerek ilkelerinde tutarsızlığa düşmeden söylemini evrensel ölçüye taşıyabilmiş, “bilge lider” tipinin müşahhas örneğidir. “bilge kral” lafından Aliya hoşlanmamıştır onun için ona bilge lider demek daha uygun olacaktır (Akın; 2016: 15).

Şartlar ne olursa olsun umudunu yitirmeyen, bir bütün olarak hayatın olumlu yanlarını görmek isteyen bir liderdir. Uzlaşmacı ama ilkelerinden taviz vermeyen; zilletle şehadet tercihinde, yemin ederek köle olmayacağız diyen liderdir. Halkıyla bütünleşmesi sonucu, olmayan bir orduyu meydana getirip halkın içindeki inanç ve özgürlük ruhunu, kahramanlık hissini açığa çıkarıp, beklenmeyen zaferlerle ayakta kalabilen bir lider.

Aliya’nın temsil ettiği sembolizm, yaşayan bir dinamizm olarak Osmanlı medeniyetidir. Balkanlardaki Osmanlı bakiyesi İslam varlığı, bölgenin geleceğini belirleme açısından dinamik bir unsur olduğunu Aliya’nın şahsında Boşnaklarca ortaya konmuştur (İlmi Etüdler Derneği; 2007: 7). Savaşta her iki taraf için de bu sembolizm önemli hale gelmiştir. Radko Mladić komutasındaki VRS (Bosna-Sırp cumhuriyet ordusu) birlikleri katliam için Srebrenitsa’ya girerken Sırp kasap Mladić, kameralara şunları söylüyordu: “Bugün, 11 Temmuz 1995. Sırp için kutsal bir günün yıl dönümünü

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

kutlamadan önce Sırp Srebrenitsa'dayız. Bu kenti Sırp milletine armağan ediyoruz. Osmanlıya karşı gerçekleştirdiğimiz ayaklanmanın anısına Türklerden oç alma vakti gelmiştir” (Göktürk; 2016: 639). Aziz Vitus ya da Vidovdan günü 28 Haziran 1389'da 1. Kosova meydan muharebesi sonunda 1. Murat Han'ın bir Sırp asilzade tarafından şehit edildiği gündür ve Sırp'ların milli günüdür. Aliya'nın mücadelesi, Osmanlı'nın tasfiyesini tamamladığını düşünen dünya sistemi için Balkanlarda yeniden Osmanlıyla karşılaşmanın somut ifadesi olmuştur. Dolayısıyla Bosna savaşı, Avrupa'nın Osmanlıyla hesaplaşmasının bir devamıdır.

İlerleyen bölümlerde ele alınacağı gibi onun temsil ettiği en önemli misyon, devraldığı medeniyet mirası ile hareket eden bir lider olarak öne çıkan Müslüman kimliğidir. Bu anlamda siyasi aktör olarak oynadığı rol ne kadar önemli olursa olsun, birey olarak sadece içinden çıktığı toplumun değil; bir medeniyetin bu topraklardaki hayatini temsil etmek gibi tarihi bir kavşak noktasında duruyor olması çok önemlidir (İlmi Etüdler Derneği; 2007: 8).

Aliya, 2003 yılında vefat ettiğinde vasiyeti üzerine Kovaçi şehitliğine, arkadaşlarının arasına defnedildi. Mezarına Fatih'in türbesinden alınan toprak serpiştirildi. O gün aralıksız yağmur yağması da rahmet vesilesi sayıldı.

3.İslam Medeniyetinin Gerilemesi ve İslam Dünyasının Günümüzdeki Durumu

Aliya, İslam Medeniyetinin gerileme sebeplerini ele alırken, bu günkü sefaletimizin başlangıcı olan Osmanlı'nın inkıraz döneminde, gerek batılı oryantalistlerin, gerekse onları takip eden Batılılaşmış aydınların ileri sürdükleri İslamın terakkiyata mani olduğu önermesine cevap vererek başlar. Aliya'ya göre geri kalmanın sebebi İslam değil, bilakis Müslümanların İslamı takip etmemeleridir. Aliya'ya göre tarih, hayatla ilgili bir hikayedir. Hayat ise özgürlüğün, kendiliğin ve öngörülmezliğin tezahürüdür. Onun son tanımlanmasında hayat sır olarak kalır. Dolayısıyla bir halk neden geri kalır sorusuna kesin ve tam bir cevap yoktur ve olamaz (İzzetbegoviç, 2007 a).

Tarihçiler medeniyetin gerilemesi, toplumların yıkılması ile ilgili çeşitli objektif nedenler sayarlar. Fakat bir medeniyetin asıl gerileme sebebi sübjektif sebep olarak kabul edilebilecek olan, bir toplumun iç dinamizmini, hamle yapma gücünü kaybetmesidir diyebiliriz. Aliya “Müslümanlar İslam'ı takip etmemektedirler” derken, İslam'ın birinci yüzyılında, Çin'den Paris'e uzanan fetih sürecinde gösterilen yükselişi, Müslümanların bugün gösterememelerine vurgu yapmaktadır. Aynı inancın mensubu olmalarına rağmen, günümüzde, Müslümanlar, iç dinamizmlerini ve medeniyet tasavvurunu oluşturan değerlere bağlılıklarını kaybetmişlerdir. Günümüzdeki sefaletin asıl sebebi Aliya'ya göre bu değerler kaybıdır.

Örneğin Şura/39'da Müslümanların zulme boyun eğmeyecek kimseler oldukları söylenmesine rağmen zulme boyun eğilmesi ve yardımlaşılmaması; İslam alkolü yasaklamışken, birçok İslam ülkesinde yaygın olarak kullanılması; İslam kardeşliği farz kılmışken kardeşlerin birbiri ile savaşacak raddeye gelmesi vb. durumlar İslam'ın takip edilmediğinin örnekleridir (İzzetbegoviç, 2007a: 25-28).

Batı ile Doğu kültürünün karşılaşma şeklini her türlü trajedi ile yaşayan bir halkın temsilcisi, lideri olan Aliya İzzetbegoviç'in tespitiyle, özellikle İslam dünyasının reformcuları, yeni, değişmiş şartlarda ve yeniden eski ideal ve değerleri gerçekleştirmeyi bilen, akıllı ve bilge halk temsilcileri olamadılar. Onlar değerlerin bizzat kendilerine karşı ayaklandılar ve sık sık soğuk alayla ve şok edici basiretsizlikle halkın kutsallarını çiğneyip yerine sahtesini yerleştirebilmek için hakiki hayatı yok ettiler (İzzetbegoviç, 2007a: 161). “Habib Burgiba Avrupa elbisesi giyer, evinde Fransızca konuşur, Tunus'u sadece İslam dünyasından değil Arap dünyasından da izole etmekte, din eğitimini sınırlandırmakta, Ramazan orucunun terk edilmesi için çağrı yapmakta 'zira oruç çalışmanın üretimini azaltmaktadır' ve kendisi kamu önünde bunu örneklendirmek maksadıyla portakal suyu içmekte ve hemen sonrasında da Tunus halk kitlelerini bu gibi 'bilimsel' reformlara karşı olan eylemsizliği ve yeterli olmayan desteğine şaşırılmaktadır” (İzzetbegoviç, 2007a: 170). İslam dünyasının yönetici elitlerinin tavırlarındaki benzerlik şayanı dikkattir. Modernistlerin uygulamaları, bu ülkelerde her türlü programı (yerli ya da yabancı olması fark etmez) uygulanamaz kılmaktadır. Yabancılaşmış aydın kendi programını dayatmakta fakat bu kâğıttan ibaret olan ülkü için kanını, terini ve heyecanını verecek yeterince insan bulamamaktadır. Kitleler, aydınları olmadığı için kendi programlarını ne üretebilir ne de uygulayabilir. Dolayısıyla karşılıklı olarak güçlerin etkisizleştirilmesi durumu, bir çeşit acz ve hareketsizlik ortaya çıkmaktadır. Yani her türlü dış etkiye, organize harekete açık edilgen bir toplum.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

Doğu ile Batı'nın karşılaşmasında Doğu'nun yenilgisi farklı tavırlar ortaya çıkarmıştır. Bu konuda Aliya, İslam dünyasının tutumunu örneklendirmek adına yazı meselesi üzerinden Japonya'yla Türkiye'yi karşılaştırır. Japonya, kendi geçmişiyle bağları büsbütün koparmak anlamına gelen yazı devrimini reddetmiş; Japonya'nın 46 işaret yanında 880 Çin ideogram (anlamı belirten işaret) bulunan karmaşık yazısını korumuştur. Bugün, Japonya'da okuma yazması olmayan yoktur. Öte yandan, 28 harfli Arap alfabesinden oluşan Osmanlı yazısı, en mükemmel ve yaygın yazı iken değiştirilmiş ve inkılaptan 40 sene sonra bile nüfusun yarısı okuma yazma bilmemektedir. Günümüzde hâlâ okuma yazma bilmeyenlerin varlığı sebebiyle okuma yazma seferberliği düzenliyoruz.

Toynbee, uygarlıkların gelişmesinde rol oynayan temel etkenin bir toplumun karşılaştığı sorunlara verdiği cevap, başka bir deyişle, ortaya çıkan sorunla (meydan okuma) ona verilen karşılık arasındaki diyalektik ilişki olduğunu savunmaktadır. Moğol istilası karşısında İslam Medeniyetinin yerle bir edilmesi, Müslümanları derin bir ümitsizlik ve eleme sevketti. Moğol adetleri, giyinişi hatta Moğol atlarının eyerleri insanlarda hayranlık uyandırıyor. Öyle ki Moğol gibi giyinmek, Moğol gibi ata binmek, onlar gibi hareket etmek bir moda haline gelmişti (Aksun, 1994:21-22). Fakat İslam toplumu özellikle tasavvuf büyüklerinin gayretleriyle kendi iç dinamiklerini harekete geçirerek yeniden medeniyeti kurma başarısını göstermişti. Sanayileşme dönemiyle ortaya çıkan yenilgimiz, yılgınlığımız karşısında aynı başarıyı gösteremedik. Arnold Toynbee, İslam ve Batı'nın karşılaşmasını analizinde, yenilen tarafın iki farklı savunma mekanizması geliştirdiğini belirtmektedir. Bunlar, zealot yaklaşımı, diğeri herodian yaklaşımıdır. Zealotçu yaklaşım, Kuzey Afrikalı Sunusiler ve Orta Arabistanlı Vahhabilerin yaptığı gibi bir içe kapanma ve kaçış yöntemi; adeta başını kuma gömme yaklaşımıdır. Herodian yaklaşımı ise Türkiye örneği ile açıklar. Toynbee'ye göre, Türkiye, Batı'daki ekonomik, siyasal, estetik, dini devrimler gibi bütün alanlarda devrimler yaparak kendilerini gerçekleştirmeye çalışmıştır. Bunların her ikisinin de yok sayılabileceğini; çünkü yok olmaktan kurtulan nadir “zealot”, artık ölmüş bir medeniyetin fosili haline gelirken; “herodian”, kaybolmaktan kurtulup taklit ettiği toplumun içinde erimekte; her iki grup da içine girdiği medeniyete herhangi bir şey ekleyememektedirler (Toynbee, 1980:177 vd.).

Günümüzdeki kaos ve bunalım ortamı İslam toplumu için bir yıkım gibi gözükse de, yeniden diriliş ve medeniyet hamlesinin de vesilesi olabilir. Moğol istilası sonrası medeniyetin ihya hareketinin öncüleri “kolonizatör Türk dervişleri”, ahiler, ulema ve adil devlet adamları idi. Medeniyet kurmak için gerekli olan ilk unsur, dışa vuracak ölçüde yanan bir “iman”dır. Yani bir medeniyet kurma ihtiyacının şiddetli bir şekilde duyulmasıdır. Bunu İbn Haldun'un asabiye kavramıyla da ilişkilendirebiliriz. Asabiye kavramını, insanı ve toplumları motive eden “birlik içinde bir güç” olarak tanımlayabiliriz. İslam medeniyeti için bu, “ılay kelimetullah” anlayışı gibi medeniyet tasavvurlarına bağlılık şeklinde tezahür etmiştir. Aynı inanç ve ideal etrafında insanların bir araya gelmesi ve bu uğurda çaba göstermesini “imanda ateşlenme dönemi” şeklinde ifade edebiliriz.

Medeniyetin ikinci unsuru “insan”dır. Medeniyet halkın ürettiği bir olgu değildir. Medeniyet ortak kültür unsurlarının estetik bir formla yeniden inşa edilmesidir. Dolayısıyla toplumun vasıflı insanları medeniyetin öncülüğünü yapabilirler. Batı karşısında geri kalışımız aydınlarımızda iman zafiyetine yol açmış, özgüven kaybına sebebiyet vermişti. Bu zafiyetin yol açtığı herodian ve zealotçu yaklaşımlar birkaç asırdır denendi ve başarısız olduğu anlaşıldı. Bugün hem kendi toplumlarımız hem de dünyanın bütün mazlum halkları için insani ölçekli, insanı merkeze alan ve yüce tutan medeniyetimizin kurulması bu toplumun önderlerinin önündeki en önemli vazifedir.

Aliya, Türkiye'deki ve diğer İslam ülkelerindeki herodyan değişimi şu şekilde eleştirir: “bütün medeniyetlerin özü ve ilerlemesi, yok edilmesi ve inkar edilmesine değil; devam ettirilmesine bağlıdır. Yazı, milletin tarihteki devamlılığını sağlar ve “akılda tutma şeklidir”. Arap harflerinin kaldırılması ile Türkiye için yazıda korunan geçmişin bütün nimeti kayboldu. Bir çok diğer “paralel” reformlarla beraber yeni Türk nesli, kendini manevi dayanaktan yoksun ve adeta bir çeşit manevi boşluk (vakum) içinde buldu. Türkiye kendi “hafızasını”, geçmişi kaybettiler.” (İzzetbegoviç, 2007a: 161).

Aliya'nın İslam toplumlarını eleştirmesinin sebebi, Farabi'nin “fasık şehir” tanımında yer alan toplum örneğine uymalarından dolayıdır. Fasık şehir halkı düşüncesi itibarıyla fazıl şehirden fark edilmez. Fazıl şehir halkının bildikleri ve inandıkları her şeyi bilirler, fakat işleri cahil şehir halkının işleridir (Farabi, 1990: 92). Din söz konusu olduğunda genel olarak insanları inanlar ve inanmayanlar olarak ayırırız. Bu sathi ve basit bir ayırmadır. Bunun içinde en kalabalık olan üçüncü topluluk eksiktir. O topluluk kendini inanan sayan ve kendini öyle ifade eden; hakikatte öyle olmayan kimseler

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

topluluğudur. Onlar az ya da çok Allah'a ibadet eden, bayramları kutlayan, dinin belli bazı adet ve sembollerini yerine getiren fakat korkudan savaş alanından hemen kaçan; ticarete son derece soğukkanlı olarak aldatan, vicdan azabı duymadan başkasının sırtından geçinen, içki içen ve eğlenen, bin sene yaşayacakmış gibi hayatlarını, mallarını ve makamlarını korkuyla koruyan veya kendilerinden güçlü olanlara esirmişçesine yalakalık yapan vb. kimselerdir. Bu tip insanların belirgin özellikleri korkudur. Hayat için korku, mal için korku, makam-mevki için korku. Bütün bu korkular arasında bir tek korku eksiktir: Allah korkusu. (İzzetbegoviç, 2007a: 68-69).

Fasık şehir görünümlü sefalet içindeki İslam dünyasının ayağa kalkması ve medeniyetin ihyası için iki unsur hakkındaki tasavvurlarımızın tasrihine ihtiyaç vardır: İman ve insan.

4. Yeni Bir Medeniyet Hamlesi İhtiyacı

Aliya, kültürü; din, sanat, ahlak ve felsefenin uzantısı olarak görürken medeniyeti tekniğin, bilimin, tekamülün ve beşeriyetin uzantısı olarak görür. O medeniyeti insanın tabiatla olan ilişki biçiminde anlamlandırırken kültürü insanın kutsal ile kurduğu ilişki biçimleri ile açıklar. "Tüm kültür, dinin insan üzerindeki veya insanın kendi üzerindeki tesirinden ibarettir; bütün uygarlık, zekanın tabiat ve dış dünya üzerindeki tesiri demektir. Kültür, insan olmak hüneri, uygarlık ise işlemek, üretmek, yönetmek, şeyleri daha mükemmel yapma maharetidir" (Karaaslan, 2013: 28). Kültürün hamili insandır; uygarlığın hamili ise toplumdur. Kültürün gayesi, terbiye sayesinde kendi kendine hakim olmak; uygarlığın gayesi ise ilim sayesinde tabiata hakim olmaktır. Devlet, ilim, şehirler, teknik uygarlığın hususiyetleridir (İzzetbegoviç, 2017:89).

Aliya, dünyayı şekillendiren görüşleri üç kümede toplar: Dini (maneviyatçı), materyalist ve İslamî. Bunlar, şuur, tabiat ve insan olarak adlandırmaya alışmış olduğumuz üç esas mümkünata tekabül eder ve bunların projeksiyonlarıdır. Bütün ideoloji, felsefe ve düşünce sistemleri, bu üç temel dünya görüşünden birine dayanmaktadır (İzzetbegoviç, 2017: 13). Ancak İslam beden ve ruhen ahenk içinde bulunan insanlar yetiştirmek ve kanunları ile sosyo politik müesseseleri bu ahengi muhafaza edecek şekilde kurulmuş olan bir toplumu meydana getirmek için yapılan bir çağrıdır. İslam, durmadan iç ve dış muvazenenin tahakkukunu aramayı emreder (İzzetbegoviç, 2017: 24). Kuran'ın ilk inen ayeti Aliya'nın yukarıda özetlenen görüşlerinin bir yansımasıdır. "Yaratan Rabbinin adıyla oku" (Alak Suresi, 1) ayeti, Aliya'nın kültür medeniyet ayrımının arka planını da oluşturur. Ona göre, okumak, kültürle; yaratan Rabbinin adıyla okumak da medeniyetle ilişkilidir. Din ve ilmin bütünleşmesi pratikte karşılığını camilerle okulların beraber inşa edilmesinde bulmuştur. Müslüman dünyasında okulların Avrupa'nın ölçüsüne göre dünyevî ve dînî diye tasnif edilmemesi de aynı özelliği yansıtır (İzzetbegoviç, 2017: 281).

Medeniyet denildiğinde genellikle medeniyetin tezahürleri olan mimari, sanat, musiki vb. alanlardaki eserler ve vakıflar, ahilik teşkilatı, vb. gibi kurumlar akla gelir. Aliya da medeniyeti tanımlarken bu bakıştan hareket etmiştir. Oysa bütün bu kurumları ortaya çıkaran ortak medeniyet tasavvurudur. Bilindiği gibi medeniyet, beslendiği kaynaklar itibarıyla bir dinden neşet ederek, müşterek bir zemine dayanan birden fazla kültürün ortak kurumlarının entegrasyonudur. İslam medeniyeti, insanı inşa ederken o insan eliyle de toplumu (şehri) inşa etmektedir. Burada, Aliya'nın görüşlerinden hareketle, yeni medeniyet hamlesinin yapı taşları irdelenecektir.

Aliya'nın bütün düşüncesi adeta Nisa suresi 136. ayette emredilen hususun üzerinde düşünme gibidir. "Ey iman edenler! Allah'a, Peygamberine, Peygamberine indirdiği Kitab'a ve daha önce indirdiği kitaba iman edin. Kim Allah'ı, meleklerini, kitaplarını, peygamberlerini ve ahiret gününü inkâr ederse sapıklığın en koyusuna düşmüş olur." (Nisa, 4/136). Aliya da Müslümanları İslam olmaya davet eder. Kuran-ı Kerim'in sık sık tekrar ettiği "iman edin ve salih amellerde bulunun" talebi, insanların tatbikatta birbirinden ayırmak istedikleri şeylerin beraber olması lüzumunu belirtiyor. Kuranı Kerim dinin ahlakta kuvvetli bir teşvik bulabileceğini işaret ediyor. İnandığımız dinin oluşturduğu medeniyet tasavvuruyla, yaşadığımız hayatın pratiklerinin ayrılmaması gerektiğini öğütüyor.

Din bilgi ve tasdik; ahlak ise bu bilgi ile ahenk içinde bulunan tatbikat yani hayat demektir (İzzetbegoviç, 2017: 183). Cibril Hadisi diye bilinen Hadisi Şerif'te, Efendimizin İslam, iman ve ihsan tanımları üç insan tipi ortaya koymaktadır. Aliya'nın sıklıkla vurguladığı ve Kur'an'ın müteaddit ayetlerinde geçen "iman edin ve salih amel işleyin düsturu ile, imanın değerleriyle hayatın pratiklerinin birleştirilmesi emredilmektedir. İlk yapılması gereken şey, medeniyet tasavvurumuzu

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

vahiyle tashih etmektir. İslam dünyasının bugünkü hayatı, İsa Aleyhisselam'ın geldiği vakitteki Yahudilerin hayatına benzemektedir. Dinin şekli tarafı yerine getiriliyor fakat dinin ruhu yok olmuştur (İzzetbegoviç, 2007a: 110). İlk Müslümanlar, bizim dediğimiz gibi Allah'tan başka ilah olmadığına ve Muhammed (a.s) ın da O'nun kulu ve Rasülü olduğuna inanırım diyorlardı. Biz de onu ifade ediyoruz. Fakat onlar buna inanıyorlardı da. Hayatlarıyla, fedakarlıklarıyla, hicretleriyle ve onu takip eden herşeyleriyle onlar imanlarını teyid ettiler. Tersine, pasifliğimizle, teslimiyetçiliğimizle, başarı, kariyer, para arkasındaki koşturmamızla, biz her gün gördüğümüze inandığımızı gösteriyoruz. Onlar din için ölüyor, dahası onun için yaşıyorlardı. Biz ise çeşitli korkulardan, kalp krizi, trafik kazası, şişmanlık ve stresten ölüyoruz; bu günden yarına da yaşıyoruz. Tek kelimeyle onlar Allah'tan; biz ise insanlardan korkuyoruz (İzzetbegoviç, 2007a: 123).

Medeniyet tasavvurumuzu vahiyle tashih etmenin ilk şartı, “lâ” diyerek, tasavvurumuzu kirleten bütün verilerden zihnimizi temizlemektir. Aliya'nın ifadesiyle, İslam'ı hakiki manada anlamak, tabiat, zenginlik, siyaset, ilim, kudret, bilgi, sevinç gibi mefhumları Batı uygarlığı insanların anladıklarından başka türlü kavramak demektir (İzzetbegoviç, 2017: 284). Modernizmin ve Batı uygarlığının verilerinin makbul ve makul taraflarını alıp geri kalanını atalım hesabına girmeden Batı uygarlığının bütün unsurlarıyla zihnimizden ve kalbimizden silip çıkartmak, sonra “illa” ile kendi medeniyet tasavvurumuzu yerleştirerek sabitlemek gerekiyor. Modernizm, bugün göz alıcı tezahürlerine rağmen, insanın kutsalla rabitasını koparıp kendini müstağni sanmasıyla başlayan bir sapmanın neticesidir ve Batı'ya mahsus bir vakıadır. İnsanı beşer, varlığı madde olarak görmektedir (Yutgezen, 2017). Bu, bizim medeniyetimizin bakışı açısından Farabi'nin bir cahiliye uygarlığıdır. Cahil şehir, hayatın vasıtalarını, hayatın amacı haline getirmiştir. Serazat olmak, sıhhat, servet, şehvet peşinde hayatın gayesini unutmuş toplumlardır.

Yesrib'i medeniyetin menşei olan Medine kılanlar sünnet-i seniye sıklıkla sarılarak her biri bir Muhsin olan sahabe-i kiram efendilerimizdir. Medeniyetimizin inşa boyutundaki incelik, güzellik, fonksiyonellik, itina, meşruiyetin en ince çizgilerini dahi koruma hassasiyeti ancak istikamet sahibi muhsinlere mahsus marifetlerdir. Medeniyeti teorik bir proje, ölçüleri belli bir sistem gibi görmekten ziyade, İslam'ı Muhsin mertebesinde yaşayan insanların hayat tarzı olduğunu söylemek daha uygun olacaktır.

Aliya, İslam'ı beş şartla formülize etmenin Kur'an'ın ruhunu tam yansıtmadığını ifade eder. Ona göre, iman edip salih amel işlemek, Kuran'ın sayısız yerinde ve aynı zamanda da tüm insanların kalplerinde de yazılı bulunan insan hayatının sarsılmaz bu iki kanunu, her namazdan, oruçtan, sadakadan ve ibadetten daha büyük önceliğe sahiptirler. Ancak onları takip edip saygı duyarsak yani iman edip salih amel işlersek biz Müslümanız. Beş vakit namaz ve diğer ibadetler, şeklin içeriğe, fikrin tekniğe, hedefin vasıtaya olan ilişkisi gibidir. Hatta bu şekillerin muhtevayla, canlı imanla doldurulmuş mu olacağı; yoksa boş ve cansız taşlaşmış kabuklar mı olacağı, hakikaten iman edip salih amel işlememize bağlıdır (İzzetbegoviç, 2007a: 130).

Müslümanların içinde bulunduğu durumdan hareketle Aliya'nın “hedefimiz: Müslümanların İslamlaşması; sloganımız: İnanmak ve mücadele etmek” şeklinde formüle ettiği medeniyet hamlesi, mevcut realiteyi esas alanlar tarafından gerçekçi bulunmayabilir. Müslüman halkları pasif duruma sokan ve hiçbir çaba ve umuda yer bırakmayan bu “realizmi” yok sayıyoruz. Kaynağı dünyanın güçlülerine karşı bir aşağılık duygusu ve ona karşı saygı olan o realizm, aslında hakimlerin hakim olarak; ırgatların da ırgat olarak kalmaları demektir (İzzetbegoviç, 2007a: 201).

Ahmet Cevdet Paşaya göre medeniyet ihtiyacı beşeriyenin tahsili ve kemalat-i insaniyenin tekmididir (Aslantürk ve Amman, 2000; 242). Bu tanımdan, medeniyetleri kâmil insanların kuracağı sonucu çıkarılabilir. Buradan hareketle, İslam medeniyetinin bu dünyayı da öbür dünyayı da birlikte ele aldığını söylemek mümkündür. Aşağıda bu insan tipinin özelliklerini ve nasıl ulaşılabileceğini Aliya'dan hareketle inceleyelim.

5. Aliya'nın Perspektifinden İdeal İnsan

Saraybosna Sinanoba Tekkesi Şeyhi Halilagiç'in ifadesiyle, Boşnak Müslümanları, baskı altında oldukları dönemlerde, Aliya, korkusuz ve kompleksiz bir şekilde kendini Müslüman olarak deklare ederdi: “Boşnak Müslümanlarının en büyük kazancı, Müslüman olduğumuzu söylerken yaşadığımız komplekslerimizden, önyargılarımızdan, korkularımızdan bizi arındırdı ki, Müslüman oluşumuz bizim kimliğimizin temelini oluşturuyordu” (Halilagiç, 2016: 107).

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

Son dönemde ülkemizde gençler üzerinde yapılan bir araştırmada, gençlerin kimliklerini kendi medeniyet tasavvurlarımızla ifade etmedikleri ortaya konmuştur. Gençlerin kendilerini geleneksel ya da modern olarak tanımlamaları istendiğinde, gençlerin dörtte üçü, kendisini “biraz geleneksel, biraz modern” olarak tanımlamıştır (SEKAM, 2016:23). Son dönemde yapılan tartışmalardan biri de gençlerin “deizm”e kaydığı yönündedir. Gençliğimizin tasavvurlarını yabancı kültürlerin kavramları işgal etmiş durumdadır. Kendi şahsiyetlerini “hümanist”, “feminist”, “sosyalist”, vb. kavramlarla tanımlayan insanlarla yeni bir medeniyet hamlesi yapılamaz. Oysa biz eskiden kimlik kavramını bile kullanmazdık. Bu kavramın kendisi de seküler bir insan inşasını ifade eder. Başkalarına göre ve beşeri yönleriyle kendini tanımlamayı ifade eder. Bizim irfanımız, “hüviyet” kavramını kullanır.

Hüviyet, “Hüve” (O) (c.c.)’na nisbetle insanın yaratıcısıyla kurbiyeti noktasında kendisini tanımlamasıdır. Allah nezdinde benim hüviyetim, durumum nedir? İslam’ın temel, hatta en temel parolası “Allah’tan başka ilah yoktur” parolasıdır. Bu, her Müslümanın her gün en az birkaç defa söylediği, minarelerde günde beş defa ilan edilen o meşhur “La ilahe illallah”tır. Kuran, sahte büyüklükler ve otoritelere teslimiyet yerine sadece bir tane Allah’a olan teslimiyeti farz kılmıştır. “İnsanlardan korkmayın, Allah’tan korkun” ayetiyle teyid edilen bu teslimiyette insan için özgürlük, onun her türlü teslimiyet ve korkudan beraati inşa edilmiştir (İzzetbegoviç, 2007a: 82). Bugün Müslümanların fasık şehir örneğinde olduğu gibi, kendi değerlerimizle yaşamak yerine İslam’ın men ettiği rızık endişesi, tuli emel, makam mevki hırsı vb. duygularla hareket etmeyi bırakmak icab etmektedir. Eğer bunu yapmazsak, Aliya, Tevbe Suresi’ndeki tehdidin gerçekleşmesini bekleyebileceğimizi söyler: “De ki: Babalarınız, oğullarınız, kardeşleriniz, eşleriniz, akrabanız, elde ettiğiniz mallar, durgun gitmesinden korktuğunuz ticaret, hoşunuza giden evler size Allah’tan, Peygamberinden ve Allah yolunda savaşmaktan daha sevgili ise, Allah’ın buyruğu gelene kadar bekleyin. Allah fasık kimseleri doğru yola erdirmez”. Şimdiye kadar yaşanan mağlubiyetler yeterli bir ikaz değil midir? (İzzetbegoviç, 2007a: 114-115).

Aliya’ya göre din, bilgi ve tasdik; ahlak ise bu bilgi ile ahenk içinde bulunan tatbikat, hayat demektir. Din, nasıl düşünmeli ve inanmalıyız; ahlak ise neye meyletmeli, nasıl yaşamalı, nasıl hareket etmeliyiz sorusuna cevap teşkil etmektedir. Kur’an-ı Kerim’in iman edin ve salih amellerde bulunun” talebi, insanların tatbikatta birbirinden ayırmak istedikleri şeylerin beraber olması lüzumunu belirtiyor. Bu ayet, din (iman edin) ile ahlak (salih amellerde bulunun) arasında tefrik yapmakta ve aynı zamanda bunların beraber olmasını istemektedir. Kur’an’da imana gel ki iyi insan olasın denmiyor; tam tersi iyi insan ol ki iman etmiş olasın. Bu duruma Aliya Kur’an’dan “sevdiğiniz şeylerden infak etmedikçe, iman etmiş olmazsınız” mealindeki ayeti vermektedir (İzzetbegoviç, 2017: 183-184). Sadece dinden, onun dışı vurulduğu, teyit edildiği ve kontrol edildiği ameller olmaksızın, İslam yoktur. Ve tersine, sadece iyi amellerden, içinde onların gerçek sebebinin olduğu, onların metafizik öneminin, dünya resminin genelinde onların yerinin ve gerekliliğinin görüldüğü iman olmaksızın da İslam yoktur (İzzetbegoviç, 2007a: 130).

Aliya Müslüman ülkelerindeki sıradan insanların, geniş kitlelerin İslam’la “emzirlmiş” olduklarının aşağılama amaçlı olarak söylendiğini belirtir. Oysa bu tam bir hakikattir. İslam, sıradan insanların düşündüğü, yaşadığı ve hissettiğinin biçimidir (İzzetbegoviç, 2007a: 143). Balkan Müslümanlarının parçası oldukları büyük Türk Milleti’nden koparıldıkları/koparılmaya çalışıldıkları, din adına her şeyin yasaklandığı dönemlerde Mevlid geleneğinin Müslüman-Türk kimliğinin korunmasında önemli rol oynadığı bilinen bir gerçektir. Hayatın sekülerleştiği toplumlarda dîni heyecanın kalmaması şaşırtıcı değildir. Müslüman halkların hülyasını heyecanlandıracak ve onlar arasında gerekli olan disiplin, ilham ve enerjiyi gerçekleştirecek tek düşünce İslam’dır. Aliya’nın isabetle belirttiği gibi İslam ülkesi olan Türkiye dünyaya hakim idi. İslam’ı kabul eden halk ve birey, kabulden sonra, başka herhangi bir ideal için yaşaması ve ölmesi mümkün değildir (İzzetbegoviç, 2007a: 155). Bunun Çanakkale, Milli Mücadele gibi örneklerinden sonra en yakın örneği 15 Temmuz’daki ülke savunmasıdır.

Aliya gençlerin içlerinde varolan istidatların öldürülmemesini bilakis yönlendirilmesini ister. Onlara tevazudan çok, şeref ve haysiyet; teslimiyetçilikten çok, cesaret; merhametten çok, adaletten söz etmek gerektiğini ifade eder. Kendi yolundan gidecek ve bunun için kimseden izin istemeyecek şeref sahibi bir nesil inşa edilmelidir. Çünkü İslam’ın ilerlemesini sakın ve teslimiyetçi kimseler değil; cesur ve itiraz sahibi kimseler gerçekleştirecektir (İzzetbegoviç, 2007a: 104). Bu ifadeler bize Merhum

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

Nurettin Topçu'nun "İsyan ahlakı"nı çağrıştırmaktadır. İsyandan kasıt kendi egomuz ve dış şartlar dahil, bizi mükemmelleşmeden alıkoyan her türlü engele karşı bir başkaldırıdır (Ökten, 2014: 35).

Aliya, İslam dünyası olarak yaşadığımız sıkıntılar içinde her zaman sonuçlara karşı mücadele ederek, sebeplere vakit ayıramaz olduğumuzu ve geç kaldığımızı söylemektedir. Eğer sinsi ve eğitilmiş düşman, aralarına fikrî ve manevî dezenformasyon sokarak ve anlaşmazlık ve şüpheler yayarak en kolay bir şekilde Müslümanları zayıflatacağını ve hareketsiz kılacağını kavradıysa o zaman bizim de yapacağımız şey açıkça ortadadır: Sarsılmış olan dini her yerde sağlamlaştırılmalı, İslam'a güven inşa edelim, gençliğimizin ruhu için mücadele edelim, yabancıların (ya da oryantalist bakışın) elinde (veya tasallutunda) bulunan eğitim ve basın kuruluşlarını geri alalım, her yerde toplumsal şuur, sorumluluk, birlik ve beraberliği kuralım, saflarımızı her yerde sık tutalım, tek kelimeyle: En güzel ve mümkün olan en geniş ölçüde organize olalım (İzzetbegoviç, 2007a: 111).

Medeniyetimizi ihya eden şuur ve idrakte bir nesil inşa edilmesi gerekiyor. Efendimizin yöntemine uyarak önce "içinizde hayra çağıran bir topluluk bulunsun" emri mucibince düşüncesini ve ahlakını İslam'la yoğurmuş, ilk İslam savaşçılarının motivasyonu ile hareket eden yeni bir nesil inşa etmemiz gerekiyor.

Üstad Sezai Karakoç'un dediği gibi, bir Müslüman bir yere girdiği zaman bir sancak girmiş hissi oluşturmalıdır. Her Müslüman, sancak gibi başlı başına kendi davasının sembolüdür. Müslümanı sancağa çeviren mucize, vahyin mucizesi Kuran'dır. Her Müslüman, yüreğinde arştan inmiş bir sancak taşır. Her Müslüman bir sancaktır (Karakoç, 2005: 13-14).

6. Sonuç Yerine

Sonuç olarak, içinde yaşadığımız çağ, İslam tarihinin en bunalımlı dönemlerinden biridir. Moğol istilasından sonra, yeni bir medeniyet hamlesi yapabilecek insan unsuruna sahiptik. Horasan erenleri diye zikrettiğimiz Allah dostları, yeni bir iman ateşiyle yoğrulmuş nesiller inşa etmeyi başarmışlardı. Onlar tıpkı İslam'ın ilk dönem neslinin yaptığı gibi, imanın verdiği güçle hareket ederek medeniyetimizi ihya etmişlerdi. Aliya'nın da vurguladığı gibi, İslam'ın son yenilgisi olan Birinci Dünya Savaşı akabinde İslam toplumunun aydınları, Toynbee'nin ifadesiyle herodyan bir değişimi benimseyerek kendilerini düşmanla özdeşleştirme yoluna gittiler. Bu tutum, İslam toplumunda bir yarılma, atalet ortaya çıkardı. Aydınların projeleri toplumda karşılık bulmadı. Toplumsa hamle yapacak yerli ve milli aydından mahrumdu. Daha sonraları yapılan reformlarla hayatın rengi büsbütün İslam olmaktan çıktı. Kurumsal yapılar, değişti. Yeni bir hamle yapacak eğitim, iletişim, medya, vb. İslamsızlaştırıldı. Yeni nesiller, eklektik bir düşünce yapısı ve oryantalist bir bakış açısıyla malul oldular.

Şairin dediği gibi, "aziz-i vakt idik; a'dâ zelîl kıldı bizi". Aklın yolu birdir denir. Aliya'nın dediği gibi yapılması gereken, tıpkı Abdulhamid Han'ın başarmaya çalıştığı içerde İslamlaşma; dışarda itihad-ı İslam anlayışıyla hareket etmektir. Efendimizin müşrik toplum içerisinde her biri gökteki yıldızlar gibi olan sahabe efendilerimizi yetiştirmesi gibi, medeniyetimizi ihya edecek yeni bir nesil inşa etmeliyiz. Bizim kuşağımızın ödevi budur.

"Göklerin öğrencisi olmadan yeryüzünün öğretmeni olunmaz" diyen Aliya'nın mısralarıyla bitirelim:

"Tanrım değiştiremeyeceğim şeyler için bana güç ver
Değiştirebileceğim şeyleri değiştirmek için de cesaret
Bir de ikisini tefrik etmek için hikmet"

KAYNAKÇA

Akın, M. H. (2016). "Aliya İzzetbegoviç'in Siyaset Felsefesi ve İslam" İnsan ve Hikmet Vakfı Konuşmaları, Ankara. <http://www.muhammedbalci.com/hukukdunyasi/Aliya/560.pdf> (Erişim Tar: 09.04.2018).

Aksun, Z. N. (1994). Osmanlı Tarihi, 1. Cilt, Ötüken Yay. İstanbul

Aslantürk, Z. Ve M.T. Amman. (2000) Sosyoloji: Kavramlar, Kurumlar, Süreçler, Teoriler. Kaknüs Yayınları, İstanbul.

Coşkun, M. Yahya, (2016), "Aliya İzzetbegoviç'in Kültür ve Medeniyeti", Hece Dergisi, Yıl:20, Sayı: 229, Özel Sayı: 31, sf. 464-482.

Farabi, (1990), El-Medinetül Fâzıla, (çev.) Nafiz Danışman, MEB Yayınları İstanbul

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

- Göktürk, İ. (2016). “Çiçek Ülkenin Çiçek Şehitleri: Srebrenitsa Katliamı” Hece Dergisi, Yıl:20, Sayı: 229, Özel Sayı: 31, sf. 638-640.
- Hacımeçliç, K. (2013). “Aliya İzzetbegoviç’in Hayatı ve İslam Dünyasına Bakışı”. Doğu Batı Arasında İslam Birliği İdeali Sempozyum Bildirileri Kitabı (Ed: Merve Akkuş Güvendi), İhlas Gazetecilik A.Ş., İstanbul. Ss 15-19.
- Halilagiç, Sead, (2016), “Saraybosna Sinanoba Tekkesi Şeyhi Sead Halilagiç İzzetbegoviç’i Anlatıyor”, Hece Dergisi, Yıl: 20, Sayı: 229, Özel Sayı: 31, sf. 106-107.
- İlmi Etüdler Derneği (2007) Aliya Anma Toplantısı Tanıtım Kitapçığı, Sabahattin Zaim Eğitim Merkezi, İstanbul
- İsakoviç, Z. (2016). “Aliya İzzetbegoviç 1925-2003 Biyografisi” (Çev: Muhsin Mete), Hece Dergisi, Yıl:20, Sayı: 229, Özel Sayı: 31, sf. 149-194.
- İzzetbegoviç, A. (2003). Kendi Kaleminden Aliya İzzetbegoviç. Vakıf Gazetesi Yayınları, (Tercüme: Alev Erkilet, Ahmet Demirhan, Hanife Öz).
- İzzetbegoviç, A. (2007 a). İslam Deklarasyonu ve İslamın Yeniden Doğuşunun Sorunları. 1. Baskı, Fide Yayınları, İstanbul.
- İzzetbegoviç, A. (2007 b). Köle Olmayacağız. 1. Baskı, Fide Yayınları, İstanbul.
- Karaaslan, Faruk, (2013), “Medeniyet Tartışmalarına Anti-Ütopycı Bir Yaklaşım: Aliya İzzetbegoviç Örneği”, Doğu Batı Arasında İslam Birliği İdeali Sempozyum Bildirileri Kitabı (Ed: Merve Akkuş Güvendi), İhlas Gazetecilik A.Ş., İstanbul. Ss 25-33.
- Karakoç, Sezai, (2005), Kıyamet Aşısı, Diriliş Yayınları, Sekizinci Baskı, İstanbul.
- Latiç, N. (2005). “Bilge Kralın Çağa Haykırışı: Yemin Ediyoruz ki Köle Olmayacağız” (Çev: Emine Şentürk), Mostar Dergisi, Sayı: 6, sf: 89-95.
- Ökten, Sadettin, (2014), “Marifimiz ve Medeniyetimiz”, Medeniyet Tasavvuru dergisi, Sayı: 1. Sf. 34-38
- SEKAM, (2016), Türkiye Gençlik Raporu: Gençliğin Özellikleri, Sorunları, Kimlikleri ve Beklentileri (ÖZET RAPOR), İstanbul.
- Toynbee Arnold, (1980). Medeniyet Yargılanıyor, (Çev.) Ufuk Uyan, Yeryüzü Yayınları, İstanbul
- Yurtgezen, Ali, (2017), “Medeniyet-i Sahiha”, Terkip ve İnşa Dergisi, Sayı 2.

**ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN
SEMPOZYUMU**

KUR'ÂN'IN LİDER MODEL İNSANI İNŞASI

İskender ŞAHİN*

ÖZET

Menfaatleri uğruna eline geçen her imkanı kendisi dışındaki varlıkların aleyhine olacak şekilde kullanmaktan çekinmeyen sorumsuz insan tipolojisi, son iki asrın en büyük problemi olarak karşımızda durmaktadır. Manevi değerlerden yoksun olan söz konusu tipolojinin son yirmi yılda insanlığa yaşattığı acılar, hakikatin ölçüsü olan model lider bir insana muhtaç olduğunu gözler önüne sermektedir. Geldiğimiz bu noktada rehber olma vasfına haiz model insanı tanıtabilecek elimizde Kur'an dışında sağlam bir kaynak kalmamıştır. Dolayısıyla insanlığın umudu olan Kur'an-ı Kerim'in bu çerçevede ana hedeflerinden birinin, Allah'ın iradesine uygun yapıcı model lider bir insan meydana getirmek olduğunu görüyoruz. Nitekim iniş seyrine baktığımızda vahyin Mekke döneminde model olabilecek ideal insanı, Medine döneminde de söz konusu insanlardan müteşekkil ideal toplumu inşa ettiğini görürüz. Allah'ın iradesini gerçekleştirmek, hakkı ve hakkaniyeti hakim kılmak için kendisine verilen kulluk görevi çerçevesinde arzın halifesi olarak görevlendirilen model lider insan ile birlikte çölün sakinleri çok hızlı bir şekilde ideal bir medeniyet oluşturmuşlar ve kısa sürede diğer medeniyetlerin lokomotifi haline gelmişlerdir.

Anahtar Kelimeler: Kur'an, Model İnsan, Lider, Sahabe, Halife, Peygamber

ABSTRACT

The typology of a human who would use any benefits that he or she receives on opposition to creatures apart from his or her own stands as the biggest problem of the past 2 century. The pain caused by mentioned typology lacking any moral values puts the need for a modal man who is the criteria of truce. At this point, there is no reliable source for being a model for defining a modal human except Al -Quran. Therefore, we can see that the main aim of Al-Quran, the last hope for humanity, in this frame is to create a constructive modal leader human appropriate to the will of Allah. Also, we can see that the person who were role model during the revelation in Mecca era built a community composed of those people. Together with the role model leader man who were assigned to fulfill the will of Allah in the terms of making true and real will dominant, the residents of desert rapidly became an ideal civilization and locomotive of other civilizations.

Key Words: Al-Quran, Model Human, Leader, Companions of Prophet Muhammad, Khalif, Prophet

GİRİŞ

Allah, Hz. Peygamberi İslam'ı yeryüzünde hakim kılması için görevlendirmiş ve aynı zamanda Kur'an vasıtasıyla onu model bir lider olarak yetiştirmiştir. Elbette Kur'an-ı Kerim'in eğitime vasfi sadece Hz. Peygamberle sınırlı kalmamış, sahabe de bundan nasibini almış ve nihayetinde onların içerisinden emsalsiz model liderler çıkmıştır. Kuşkusuz o, çağları aşan evrensel boyutlarıyla bütün insanlığı çepeçevre kuşattığı için kıyamete kadar kendisine yönelen bütün imanlı birey ve toplumları eğitmeye ve onları insanlığa ideal bir lider olarak hazırlamak üzere her devirde rehber olmaya devam edecektir.

Her çağda Müslümanların yaşamları, özü itibariyle Kur'an-ı Kerim ile olan ilişkilerinin bir yansımasıdır. Bir başka ifade ile onların yaşamları Kur'an'ı ne derece ve nasıl anladıklarının ipuçlarını vermektedir. Bu durum, ekonomiden siyasete, eğitimden ahlaka yaşamın hemen her alanı ile ilişkilendirilebilir. VII. Asırdan XVII. Asra kadar insanlığın lokomotifi haline gelmiş bir medeniyet oluşturan Müslümanların başarıya ulaşma noktasında Kur'an'ı iyi okuduklarını ve bunu da yaşadıkları yüzyıllara aksettirdiklerini rahatlıkla söyleyebiliriz. Bu başarının en önemli nedeni, Müslüman toplumları Kur'an-ı Kerim'in hedefleri doğrultusunda şekillendirip onları ilahi iradeye uygun hedeflere

---

* Dr. Öğr. Üyesi, İzmir Katip Çelebi Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Tefsir ABD., iskender.sahin@ikc.edu.tr

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

yönlendiren liderlerin var oluşudur. Söz konusu liderlerin yetiştirilme sürecinde Kur'ân-ı Kerim'den bağımsız olmadıkları, çevrelerindeki ilim ve irfan sahibi insanlar tarafından ilahi mesajlarla daima desteklendikleri ve adeta onun gölgesinde neşvünema buldukları muhakkaktır.

Öte yandan son üç asırda İslam âleminin, diğer medeniyetler karşısında her bakımdan sürekli güç kaybettiği ve sömürülmek üzere dizayn edilen ırk eksenli sınırlara hapsedilmiş paramparça bir yapıda olduğu da apaçık ortada duran bir hakikattir. Dahası, XVIII. Asırdan bugüne dek Malezya'dan Fas'a kadar Müslümanların yaşadıkları kendi coğrafyalarında söz sahibi olamadıklarını ve Müslüman olmayan iradeler tarafından yönetildiklerini esefle görmekteyiz. Bunun en önemli nedenlerinden biri, geçmişte olduğu gibi kitlelere heyecan ve dinamizm katan ve onları ilahi irade doğrultusunda birleştirip bütünleştiren Hz. Peygamber kıvamında güçlü liderlerin yetişme/tirilmemiş olması gerçeğidir. Bu durum bizlere söz konusu çağlarda Kur'ân'ı okuma noktasında oldukça başarısız olduğumuzu göstermektedir.

Bu itibarla model lider insanın yetiştirilme sürecinde Kur'ân-ı Kerim'in önemli bir kaynak olduğu gerçeğini gözden kaçırmamamız gerekmektedir. Bu konuda vahyin bizlere önemli bilgiler sunduğu muhakkaktır. Kur'ân, model liderin inşasını genel olarak üç farklı yolla gerçekleştirmektedir ki bunlardan ilki, oldukça başarılı olan lider kimliklerin birtakım özellikleri yönüyle tanıtılması, ikincisi başarısız liderlerin birtakım özellikleri yönüyle tanıtılması ve üçüncüsü de liderliği geliştirici vasıfların icrasının emredilmesidir.

Tebliğimizde, söz konusu üç farklı yolu dikkate alarak onlarla ilgili verilen malumatı değerlendirmek istiyoruz. Kur'ân-ı Kerim'de model liderin inşasına dair epeyce bilgi bulunmaktadır. Fakat ilgili bilgilerin tümünü ele almak bir tebliğin sınırlarını bir hayli aşmaktadır. Dolayısıyla konuyu mümkün olduğunca öz bir şekilde belirgin hale getirmek için az sayıdaki örnekler ve bilgilerle sınırlandırma yoluna gittik. Bu kısa girişten sonra artık Kur'ân-ı Kerim'in model lider insanı nasıl inşa ettiğini tespit etmeye geçebiliriz.

A-MÜSPET LİDERLERİ TANITMAK SURETİYLE İNŞA

Kur'ân-ı Kerim, Allah'ın iradesi doğrultusunda ve ona uygun olarak toplumları değiştirip dönüştürmek için aynı zamanda model lider olan peygamberler gönderildiğini bizlere haber vermekte ve onları farklı özellikleriyle bizlere tanıtmaktadır. Ayetlerde liderliği ele alınıp değerlendirilebilecek pek çok peygamber olmakla birlikte burada sadece birkaç tanesi üzerinde duracağız. Bunun yanında peygamber olmadığı halde müspet bir lider olan Tâlût'a da temas edeceğiz.

a-Hz. İbrahim

Hz. İbrahim'in Kur'an'da adı geçen pek çok peygamberin atası olduğu bilinmektedir.¹ Kendisi, dönemin çarpık otoritesine karşı başkaldıran ve zalimin karşısında hakkı cesur bir şekilde savunan bir kimlik olarak tanıtılmaktadır.² Öte yandan varlıklar üzerinde yoğunlaşmış onların bilgisini elde etmeye istekli oluşu ve söz konusu varlıklardan yola çıkarak onların ilk sebebine ulaşma çabası³ Hz. İbrahim'in büyük bir tefekkür mekanizmasına sahip olduğunu göstermektedir ki bu da ilimle ilişkili bir durumdur. Pek çok batılı kaynak, Hz. İbrahim'in Mısır'a yolculuk yaptığını ve orada yaşayanlara matematik ve astronomi öğrettiğini ifade etmektedir. Onun bu ilmi birikimini Mezopotamya bölgesinden elde ettiği dile getirilmektedir.⁴

Yine Hz. İbrahim'in Kâbe'yi inşa etmek suretiyle tüm insanlığın ziyaretine açık bir ev haline getirmiş, yeryüzünün çeşitli bölgelerinde yaşayan insanların birbirleriyle mübâşeret edebilecekleri şartları hazırlamış, tüm insanlığın bir aile olduğu anlayışını realize edebilecek sebepleri ortaya koymuş bir peygamberdir.⁵ Bu yönüyle insanlığı yüce değerler etrafında bir araya getirebilen yüce bir lider olarak karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla model lider insanı inşa sürecinde Kur'an, Hz. İbrahim üzerinden önemli vasıfları bizlere tanıtmaktadır. Görebildiğimiz kadarıyla kararlı, mücadeleci, tefekkürle hareket eden ilimle mücehhez, cesur ve birleştirici olma özellikleri söz konusu vasıfları

¹ En'âm 6/84-86; Ankebût 29/27.

² En'âm 6/74; Enbiyâ 21/51-71; Ankebût 29/16-17.

³ Bakara 2/260; En'âm 6/74-80.

⁴ Ali Sayı, Kur'an Etrafında Makaleler, ABAM Yayınları, İzmir, 1994, s. 52.

⁵ Bakara 2/127; Al-i İmran 3/96-97. Sayı, makaleler, s. 52.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

ihtiva etmektedir. Kur'an'ın inşa ettiği en büyük model lider olan ve Hz. İbrahim'in de duası olan Hz. Peygamberin,⁶ zikrettiğimiz bu özellikleri üzerinde taşıdığını görmekteyiz. Onun, tebliğ vazifesini icra ettiği Mekke ve Medine döneminin her safhasında bu özelliklere rastlamak mümkündür.

b-Hz. Yusuf

Kur'an'ın tanıttığı liderlerden biri de Hz. Yusuf'tur. Çocukluğundan başlayarak hayatının büyük bir kısmı müstakil olarak Yusuf suresinde tanıtılan Hz. Yusuf'un, yaptığı isabetli rüya yorumları neticesinde Mısır'da maliye bakanlığı gibi önemli görevlere kadar yükseldiği bilinmektedir.⁷

Mısır melikinin, rüyasında gördüğü yedi zayıf sığırın yedi semiz sığırı yediğini ve yedi yaş buğday başağını ve kuru buğday başaklarını yedi yıl bolluktan sonra akabinde yedi yıl kıtlığın olacağı şeklinde tevil eden Hz. Yusuf'a⁸ bu durumda ne yapılması gerektiği de sorulmuş ve o da: "Yedi yıl eskisi gibi ekin ekin. Böylece (bunlardan) yediğiniz az bir kısmı hariç, hasat ettiklerinizi başağında bırakın." dedi. Bir süre sonra, bunun arkasından zor yedi (kıtlık yılı) gelecek. Biriktirdiklerinizden az bir kısmı hariç daha önce onlar için sakladıklarınızı yiyecekler. Bundan sonra içinde insanlara bol mahsulü olan bir yıl gelecek ve o yıl da meyvelerin suyunu sıkacaklar."⁹ Şeklinde görüş beyan edince melikin onu zindandan çıkardığını şu âyetten anlıyoruz: "Onu bana getirin! Onu kendim için seçtim. Onunla konuşunca da: Muhakkak ki; sen, bugün bizim yanımızda mevki sahibisin, eminsin."¹⁰ Hz. Yusuf da zindandan çıkar çıkmaz melikten kendisini hazineden/maliyeden sorumlu bakan yapmasını talep ederek bu işi çok iyi icra edebileceğini beyan etmiş ve bu isteği yerine getirilmiştir.¹¹ Böylece Hz. Yusuf, üstlendiği maliye bakanlığında aldığı iktisadi tedbirleri başarılı bir şekilde uygulamış ve oldukça da başarılı olmuştur.

Sonuçta ele aldığımız âyetler çerçevesinde Hz. Yusuf'un liderlik özelliğinin toplumu bekleyen ekonomik sıkıntıları önceden sezinleyip onlara karşı tedbirler alma gerçeği olduğunu görüyoruz ki bu da onun iyi bir iktisatçı olduğuna ve bunun ilmine sahip olduğunu göstermektedir. Özellikle devlet yönetecek ola bir liderlerin iktisadi çok iyi bilmeleri gerekir. Bu çerçevede Hz. Peygamberin de Medine'de iktisada önem verdiğini biliyoruz. Hatta tedbir amaçlı iktisada yönelik ondan birtakım hadisler de nakledilmektedir.¹² Dahası, Mekke'de kıtlık baş gösterdiği vakit Mekkelilerin, tıpkı Hz. Yusuf'un kardeşlerinin erzak almak için Mısır'a geldikleri gibi Medine'ye gelerek veya haber göndererek Hz. Peygamberden yardım talebinde buldukları ve onun da elinde bulunan imkanlardan ilgili kimseleri faydalandırıldığı kaynaklarda zikredilmektedir.¹³

c-Hz. Musa

Hz. Musa, Kur'an'da kendisinden en fazla bahsedilen peygamberlerden biridir. İlgili Kur'an kıssaları onun hayatının hemen her safhasına ışık tutmaktadır.¹⁴ Kur'an, Hz. Musa'yı bizlere büyük bir lider olarak tanıtmaktadır. Medyen'den dönerken Tur dağında vahye mazhar olmasıyla birlikte bizzat Allah tarafından Mısır'a tebliğci olarak gönderilmiş¹⁵ ve oranın yönetimiyle, kurulu düzenin hakkaniyete uygun tesis edilmesi gerektiği noktasında oldukça çetin mücadeleler vermiştir.¹⁶ Bunun yanında kavmi olan İsrail oğullarını da bilinçlendirip yapılandırdığı, kendi liderliğinde bir araya getirdiği ve Mısır'da onların haklarını savunduğu ilgili âyetlerde ifade edilmektedir.¹⁷ Mısır'dan çıkışından sonra kavmini devletleştirmek için Tih çölünde epeyce mücadele ettiği ve bu aşamada

⁶ Bakara 2/129.

⁷ Yusuf 12/54-56.

⁸ Yusuf 12/46.

⁹ Yusuf 12/47-49.

¹⁰ Yusuf 12/54.

¹¹ Yusuf 12/55-56.

¹² Buhârî, Deavât, 38, 39; Müslim, Zikr, 49, 50, 52; Zikr, 72; Müslim, İmân, 164; Tirmizî, Daavât, 72; Ebû Dâvûd, Büyü', 47, 50; İbn Mâce, Dua, 2; Ticâret, 36; Ahmed b. Hanbel, Müsned, III, 453.

¹³ Muhammed Hamidullah, İslam Peygamberi, Çev.: Salih Tuğ, İrfan Yay., İstanbul, 1993, I., 251-253.

¹⁴ İlgili âyetler için bakınız: Kehf, Tâhâ, Şuarâ ve Kasas sureleri.

¹⁵ Tâhâ 20/12 ve devamı.

¹⁶ Tâhâ 20/24; Nâziât 79/17-19.

¹⁷ Tâhâ 20/44, 47; Şuarâ 26/17.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

devletin teşekkülü için gerekli olan hukuk sisteminin temellerini attığı, siyaset mekanizması oluşturduğu ve böylece hakkaniyete dayalı bir devlet düzeni vücuda getirdiği haber verilmektedir.¹⁸

Sonuçta Kur'an, model lider insanı inşa ederken toplumu bir araya getirip hukuka dayalı faal bir devlet teşkilatı oluşturma özelliklerini kendisinde toplayan reformist bir lider olarak Hz. Musa'yı tanıtmaktadır. Bu noktada Hz. Musa ile ilgili âyetlerin çoğunun Mekke'de gelmiş olması oldukça manidardır. Söz konusu durum, Hz. Peygamberin Medine'de kuracağı devletin adeta bir habercisi olmuştur. Nihayetinde Hz. Peygamber de tıpkı Hz. Musa gibi reformist ve devrimci bir lider olarak büyük bir sistemin temellerini atmış, kısa zamanda kabileleri birleştirmek suretiyle büyük bir devlet kurmuş, siyaset, hukuk ve maliye sistemini oluşturmuş, kendisine bağlı şehirlere valiler ve kadılar atamış ve çok geçmeden o devleti her bakımdan devrin süper güçleriyle mücadele edebilecek seviyeye getirmiştir.

d-Hz. Harun

Kur'an'da müspet olarak zikredilen liderlerden biri de Hz. Harun'dur. İsmi sürekli kardeşi Hz. Musa ile birlikte anılan Hz. Harun,¹⁹ onunla birlikte tebliğ vazifesiyle görevlendirilmiştir. Hz. Harun'un, hem İsrail oğullarının hem de Firavun'un katında önemli bir yerinin olduğu, Firavun'un oluşturduğu mecliste söz sahibi olduğu değerlendirilmektedir.²⁰ Bu durum, onun siyasetin içerisinde yer aldığına ve devlet mekanizmasının işleyişini çok iyi bildiğine işaret etmektedir. Hz. Musa'nın, dilindeki ukde nedeniyle iyi konuşamadığı ve bundan dolayı Allah'tan kendisine yardımcı/vezir olmak üzere konuşması oldukça güzel olan Hz. Harun'u talep ettiği ve bu isteğinin kabul edildiği ifade edilmektedir: "Kardeşim Harun'u da; dil bakımından o benden daha düzgün konuşmaktadır, onu da benimle birlikte bir yardımcı olarak gönder, beni doğrulasın. Çünkü onların beni yalanlamalarından korkuyorum."²¹ Onun, tebliğin yanı sıra yönetim işlerinde de kardeşi Musa'ya yardımcı olduğu, kimi zaman ona vekalet ettiği âyetlerde dile getirilmektedir.²² Hz. Harun'un liderliğinin bize tanıtılan özelliği, onun oldukça güzel konuşmasıdır. Dolayısıyla Kur'an, model lider inşa ederken Hz. Harun vasıtasıyla liderin etkili olabilmesi için güzel konuşma vasfına sahip olması gerektiğine vurgu yapmaktadır. Bu meyanda Hz. Peygamberin bir lider olarak oldukça güzel ve etkili konuşan bir hatip olduğu nakledilmektedir.²³

Kur'an-ı Kerim, Hz. Harun'un aynı zamanda maslahatçı bir lider olduğunu haber vermektedir. Onun bu özelliğine, Samiri olayı²⁴ neticesinde kendisine hücum eden kardeşi Hz. Musa'ya karşı söylediği "Ey anamın oğlu, sakalımı çekiştirme, başımı da. Ben senin İsrail oğulları arasında ayrılık çıkardın, sözümü tutmadın" diyeceğinden korktum"²⁵ âyetle vurgu yapılmıştır. Buradan Hz. Harun'un oldukça mutedil bir yapıya sahip olduğu, olayları kısa vadede ve bazı çarpık tabi oluşumları görmezlikten gelip birtakım sarsıntılar meydana getirerek değil de uzun dönemde ve ikna ederek çözüme yoluna gittiği anlaşılmaktadır.²⁶ Şayet Hz. Harun, Samiri'nin bu girişimine çok sert müdahalede bulunsaydı toplum parçalanacak, kan gövdeyi götürecektir ve böylece İsrail oğullarının yapılandırılması ile ilgili sarf edilen tüm emekler boşa gidecekti.²⁷ Dolayısıyla o, maslahatı tercih etmiş ve müdahaleyi uygun bulmamıştır. Hz. Harun'un bu özelliği, Kur'an-ı Kerim'in model lideri inşasında önemli bir kilometre taşı olup istenilen liderin daima kamu maslahatını gözetmesi gerektiğine işaret etmektedir. Bu çerçevede Hz. Peygamberin de maslahatçı bir lider olduğunu görüyoruz. Nitekim Hudeybiye olayı karşısındaki tutumu ve Medine toplumundaki münafıkları ifşa etmemesi ve onları cezalandırmaması, toplumun güvenliğinin, birliğinin ve dirliğinin bozulmamasına yönelik birer maslahat niteliğini taşımaktadır.

¹⁸ Bakara 2/60, 71; Maide 5/12, 21, 22, 24, 26; Sayı, Firavun, Haman ve Karun Karşısında Hz. Musa, İz Yay., İstanbul, 2012, s. 272; Makaleler, s. 53.

¹⁹ A'râf 7/122, 142; Yunus 10/75; Taha 20/30.

²⁰ Sayı, Hz. Musa, ss. 98-99.

²¹ Kasas 28/34.

²² A'râf 7/142.

²³ Buharî, Cihad, 122, Tabîr, 22, İ'tisam, 1; Müslim, Eşribe, 71.

²⁴ Tâhâ 20/87-93.

²⁵ Tâhâ 20/94.

²⁶ Sayı, Hz. Musa, s. 99.

²⁷ Sayı, Hz. Musa, s. 227.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

e-Tâlût

Tâlût, Bakara suresinde İsrail oğullarının en zor zamanlarında Allah'ın göndermiş olduğu model lider olarak tanıtılmaktadır: "Peygamberleri onlara dedi ki: "Allah Tâlût'u size hükümdar gönderdi." Dediler ki: "O bize nasıl hükümdar olabilir ki? Oysa biz hükümdarlığa ondan daha lâyığız, ona bol mal da verilmemiştir." Dedi: "Allah onu sizin üzerinize (hükümdar) seçti, onun ilmini ve gücünü artırdı." Allah mülkünü dilediğine verir. Allah'ın lufu) genişir, (O, herşeyi) bilendir."²⁸ Burada maddi ekonomik gücün liderlik için bir ölçü olmadığı, bunun yerine ilme ve bedeni kuvvete sahip olması gerektiğine işaret edilmiştir. Âyetin beyanı üzere Tâlût, bu iki vasfı üzerinde taşıdığı için Allah kendisini mülke/yönetime seçmiştir. Buradaki ilmin siyasetle, bedeni kuvvetin ise askerlikle ilişkisi vardır. Çünkü hükümdarlığın/mülkün devamı için siyaseti ve düzeni ve güvenliği sağlamak için de askerliği çok iyi bilmek gerekir. Nitekim Tâlût'un anlatıldığı yukarıda değindiğimiz âyette onun bir hükümdar olduğu ve "Tâlût, askerleri(ni) yürütüp (ordugâhtan) çıkarınca dedi ki: "Allâh sizi bir ırmakla deneyecektir. Kim ondan içerse benden değildir. Ondan (kana kana) tatmayıp sadece eliyle bir avuç alan bendendir..."²⁹ mealindeki âyette de ordu komutanı olduğu zikredilmektedir. Ülkemizde de cumhurbaşkanının hem siyasetin hem de askeriye'nin en tepesindeki kişi olması bu konuda oldukça bariz bir örnektir.

Öte yandan az önce temas ettiğimiz âyette Tâlût'un yönetimi altındakileri imtihan ettiği de ifade edilmektedir. Onun böyle bir iş yapma nedeninin, emri altındaki kişilerin gönüllü ve samimi olup olmadıklarını tespit etme gerçeği olduğu muhakkaktır. Çünkü bir liderin başarılı olması için emri altındaki insanların oldukça samimi olması gerekir. Nitekim imtihanı geçen oldukça az sayıdaki insanın, pek güçlü Câlût'u ve kalabalık olan ordusunu paramparça edip yenilgiye uğrattığı sonraki âyetlerde dile getirilmektedir.³⁰ Bu durum bizlere Hz. Peygamber ve üç yüz kişilik samimi sahabe ordusunun bin kişilik müşrik ordusunu Bedir'de hezimete uğratmasını hatırlatmaktadır. Dolayısıyla Kur'an-ı Kerim, model lideri inşa sürecinde onun zaman zaman çevresindeki insanların samimiyetlerini test etmesi gerektiğini ve çevresinin sayıları az da olsa bu tür insanlardan olması gerektiğini telkin etmektedir. Hz. Peygamberin oldukça başarılı bir lider olmasının nedenlerinden biri, çevresinde bu tür insanları toplamış olması gerçeği yatmaktadır.

f-Hz. Davud ve Hz. Süleyman

Hız. Davud ve Hz. Süleyman sanayinin temeli olan demirin işlenmesi ve çelik halinde kullanılması yönüyle önemli ipuçları vermektedir. Bu, güçlü bir toplum inşa etme sürecinde liderlerin sanayileşme ile ilgili önemli hamleler yapması gerektiğine vurgu yapmaktadır. Âyetlerde zikredilen demirin Hz. Davud'a yumuşak kılınması ve onunla zırhlar yapması hadiseleri oldukça dikkat çekici olup sanayileşmeye işaret etmektedir. Ayrıca bu dönem, teknolojinin seri halde kullanıldığı ve yatırım mallarının üretildiği dönem³¹ olmakla birlikte deniz aşırı ulaşım ve ticaret imkanlarının ortaya çıktığı ve bu konuda gerekli altyapı yatırımlarının yapıldığı, gemi yapımı sanayinin geliştiği, insanların artık üretim planlamasını yapabildikleri devreyi kapsar. Bu durum, liderin uluslararası ticaret, bölüşüm ve planlama esaslarını iyi öğrenmesine işaret etmektedir. Kısacası iktisadi bir düzen kurmanın³² önemine işaret etmektedir.³³

g-Hz. İsa

Kur'an'da yetmiş dokuz âyette kendisinden bahsedilen İsa peygamber,³⁴ Roma'nın maddeci ve emperyalist yapısı ve katı Yahudi toplumu içerisinde dünyaya gelmiş ve karşılaştığı bu yapıyı ruhanilik ve maneviyatçılık esaslarına dayalı olarak dengeye getirmek için görevlendirilmiş bir nebi resuldür. Hiçbir güce ve şiddete başvurmaksızın da inkılap yapılabileceğini insanlığa göstermiştir.

²⁸ Bakara 2/247.

²⁹ Bakara 2/249.

³⁰ Bakara 2/249-251.

³¹ Sebe' 34/10, 11, 13.

³² Sâd 38/23-24.

³³ Sayı, Makaleler, ss. 53-54.

³⁴ Hz. İsa'dan bahseden tüm âyetler için bakınız: Muhammed Fuad Abdulkaki, el-Mu'cemu'l-Müfrehes li Elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerim, Dârul-Fikr, Beyrut, 1420/2000, s. 628.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

Hıristiyanlara uygulanan tüm baskılara rağmen nihayetinde Roma, onları tanımak zorunda kalmıştır. Bir lider olarak İsa peygamberden insanlık; maneviyata dayalı gelişmenin esaslarını, ahlaki bir düzenin nasıl kurulacağına kriterlerini öğrenmiştir.³⁵

h-Hz. Muhammed

İnsan dört büyük melekeye sahiptir. Bunlar fikir, irade, ünsiyet ve his'tir. Peygamberlerin getirdikleri hakikatler, insanların bu melekelerini çalıştırıp geliştirmelerini amaçlamaktadır. Fikir, doğruyu yanlıştan ayırma melekesi olup ilmi olanla ilmi olmayanı birbirinden ayırmayı amaçlamaktadır. İrade, faydalı olanı zararlı olandan ayırma melekesi olup iktisadi olanla olmayanı birbirinden ayırma mekanizmasını çalıştırır. Ünsiyet, adil olanla olmayanı birbirinden ayırmayı sağlayan mekanizmayı çalıştırır. İnsanın toplumsal özelliğine işaret eder ve yönetimle ilgilidir. His ise insanda güzel ile çirkini, iyi ile kötüyü birbirinden ayırma mekanizmasını çalıştırmayı amaçlamaktadır.³⁶

İşte toplumun model liderleri konumundaki peygamberler, saydığımız bu melekeleri, yaşanan hayata kurumlar olarak intikalini sağlamışlardır. Bunlar, Fikre tekabül eden İlim; İradeye tekabül eden İktisat; Ünsiyete tekabül eden Siyaset; Hisse tekabül eden de Ahlak kurumudur. Burada Davud ve Süleyman peygamberlerin iktisada, İsa peygamberin ahlaka, İbrahim peygamberin ilme ve Musa peygamberin de siyasete işaret ettiği muhakkaktır.

Hiz. Peygamber, İlim, İrade, Siyaset ve Ahlak düzenleri veya kurumlarının nasıl bir arada ve dengeli bir şekilde işleyeceğinin esaslarını getirmiştir.³⁷ Esasen bireydeki bu dört melekeden toplumda dört ana kurum olarak yansıtılması ve aktif olarak işletilmesinin yollarını açan Kur'ân-ı Kerim, Hiz. Peygambere bunun ipuçlarını vermiş ve o da bu dört kurumu sağlıklı bir şekilde oluşturup fonksiyonel hale getirmiştir. Dolayısıyla vahyin bildirdiği liderlik özelliklerinin tümünü kendisinde toplayan büyük bir lider olmuştur. Bu çerçevede Kur'ân-ı Kerim onu Nimetin kendisiyle ikmal ve itmam olduğu bir peygamber olarak tanıtmaya oldukça manidardır.³⁸

B-MENFİ LİDERLERİ TANITMAK SURETİYLE İNŞA

Kur'ân'ın model lideri inşa sürecinde olumsuz sonuçlardan sakındırma maksadına yönelik en bariz olumsuz lider tipolojisi olarak Firavun'u tanıtmaktadır. Bu sebeple tebliğimizin bu bölümünde sadece onun liderliğinin bazı menfi yönlerini âyetler çerçevesinde tanıtmaya çalışacağız.

a-Mülke Sahiplenme Hırsı

Firavun Mısır'da Nil nehri boyunca sıralanan siteleri bir araya getirip onlar üzerinde hakimiyet kurmak suretiyle merkezî bir otorite oluşturmuştur.³⁹ Kur'ân'ın beyanına göre Firavun, tüm Mısır'ın mülküne sahiplenmiş ve bu gerçeği de: "Ey kavmim, Mısır'ın mülkü ve altında akıp giden şu nehirler benim değil mi? Hâlâ görmüyor musunuz?..."⁴⁰ sözleriyle dile getirmiştir. Esasen bir lider olarak Firavun'un bu tavrının oldukça menfi teknelci bir tutum olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü ülkeyi yöneten bir liderin böyle bir tavır sergilemesinin halkın üzerinde olumsuz bir kanaat meydana getireceği ve içten içe kinlenen bir muhalif sınıfın doğmasına zemin hazırlayacağı kaçınılmazdır. Bu menfi zihniyete karşı Kur'ân'ın sunduğu hakikat, mülkün sahibinin sadece Allah olduğu ve onu dilediğine verdiğidir.⁴¹ Dolayısıyla Kur'ân, Firavun'un mülke sahiplenme hırsını haber vermekle bir liderin, elinde bulunduğu iktidarın ve yönettiği mülkün bir sahibi olduğunu bilip kendisinin bir gün hesabını vereceği bir emanetçi olduğu bilinciyle hareket etmesi gerektiğine vurgu yapmaktadır. Neticede model liderin inşa sürecinde liderin mülkü sahiplenmesi yerilmiş ve daha çok o mülkün gereğini yerine getirmeye çalışan sorumluluk sahibi emanetçi lider tipi hedeflenmiştir.

³⁵ Sayı, Makaleler, s. 54.

³⁶ Sayı, Makaleler, s. 50.

³⁷ Sayı, Makaleler, s. 55.

³⁸ Maide 5/3. Sayı, Makaleler, s. 55.

³⁹ Sayı, Hz. Musa, s. 21.

⁴⁰ Zuhruf 43/51.

⁴¹ Bakara 2/247; A'râf 7/73; Yusuf 12/101; Furkan 25/2; Sâd 38/35; Şûrâ 42/49.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

b-Toplumu Parçalaması

Mısır'ın lideri olan Firavun'un bir diğer özelliği, üzerinde hakimiyet kurduğu toplumu guruplara ayırmasıdır. Onun bu tutumu Kur'an'da: "Firavun, arzda gerçekten azmış, oranın halkını da sınıflara bölmüştü..."⁴² şeklinde dile getirilmektedir. Hatta âyetin devamında toplumun bir kesimini, erkek çocuklarını öldürmek veya kısırlaştırmak suretiyle bilinçli olarak güçsüzleştirdiğini "Onlardan güçsüzleştirdiği sınıfın oğullarını boğazlıyor, kızlarını ise sağ bırakıyordu" ifadesinden anlıyoruz ki bu sınıfın, en alt tabakada yer aldığı ve toplumun refahını temin için yapılması gereken ağır işlerde köle olarak çalıştırıldığı muhakkaktır. Onun bu tavırlarının "fesat" olduğu ve kendisinin de "fesat çıkaranlardan/müfsidinden kevnolunduğu" âyetin sonunda dile getirilmiştir. Bunun yanında Firavun, toplumu idare etme ve onu elinde tutmak amacıyla kendisine yakın imtiyazlı din adamları ve sihirbazlar sınıfı da oluşturmuştur.⁴³ Onun, toplumu bir çeşit kast sistemine dönüştürüp parçalamasının nedeni, özü itibarıyla kendisine karşı oluşması muhtemel bir karşı duruş hareket enerjisini, oluşturduğu sınıflar arasındaki çekişmelere yönlendirmek ve böylece toplumu tümünden kendi iktidarı karşısında pasifleştirmektir.

Esasen bir liderin en büyük vasfının, toplumu parçalara ayırarak yönetmek yerine bütünleştirerek yönetmesi gerekir. Firavun'un ahlakî olmayan bir yöntemle iktidar gücünü elinde tutmasının nedeni kendisini bütün imkanların sahibi olarak görmesinden ileri gelmektedir. Toplumunu sınıflar esasına göre yöneten bir liderin saltanatının çok kısa ömürlü olduğu ve mutlak surette başarısız olacağını Kur'an-ı Kerim Firavun örneğinde açıkça haber vermektedir. Oysa imkanların kendisine emaneten verildiğine kani olan bir lider, o imkanları insanların yararına kullanır ve sosyoekonomik sınıfları ortadan kaldırmak için var gücüyle mücadele ederek insanları birbirine kenetler. Bu sebeple Kur'an'ın inşa etmeye çalıştığı model liderin en önemli özelliği birleştirici olmasıdır. Hz. Peygamberin toplumdaki sınıfları ortadan kaldırmak için onları kardeş ilan ettiği, insanları sürekli zekat ve sadaka vermeye teşvik ettiği, köle azat etmeyi büyük bir erdem gördüğü ve yeri geldiğinde azatlı bir köleyi ordu komutanı yaptığı vakidir.

c-Halkını Mutlak İtaat Etmesi İçin Ezmesi

Kur'an-ı Kerim'de menfi bir lider olarak tanımlanan Firavun'un bir diğer özelliği yönettiği toplumu istihfâf etmesidir. Zuhruf suresinde onun halkına karşı takındığı bu tavır: " Firavun halkını istihfâf etti, böylece onlar da ona itaat ettiler. Doğrusu onlar yoldan iyice çıkmış bir toplum idi."⁴⁴ Şeklinde ifade olunmaktadır. Burada geçen istihfâf kavramı, Firavun'un kendi toplumunu maddi ve manevi değerlerden yoksun bırakmak veya söz konusu değerleri bozmak suretiyle kendi ayakları üzerine duramayacak derecede sindirip ezdiğini, fikir ve muhakeme melekelerini dumura uğrattığını ve insan onuruna yaraşan hasletlerden olan bağımsızlık ve haysiyetten yoksun bıraktığını ifade etmektedir. Bu hale gelen bir toplumun mutlak itaatten başka büyük bir değere sahip olmaması pek tabii bir durumdur.⁴⁵ Âyette de zaten söz konusu kıvama gelen toplumun Firavun'a itaat ettikleri ifade edilmektedir.

Kur'an-ı Kerim, model lideri inşa ederken Firavun'un şahsı üzerinden birtakım unsurların kullanılmak suretiyle toplumun pasifize edilmemesi ve bu şekilde itaatkar hale getirilmemesi gerektiği mesajını vermektedir. Sonuçta model liderin bu tür bir faaliyet içerisine girmemesi için Firavun adı altında yok olup gitmeye mahkum bir lider portresi gözlerimizin önüne serilmektedir. Hz. Peygamber, kurduğu Medine şehir devletinde yaşayan Yahudilerle iyi ilişkiler geliştirmeye çalışmış, onları ezmek yerine kanunlarla koruma altına almış ve böylece Firavun karakterli lider tipolojisinin aksine, toplumu geliştirmeyi ve olgunlaştırmayı hedefleyen büyük bir model lider olarak insanlık tarihine geçmiştir.

⁴² Kasas 28/4.

⁴³ Sayı, Hz. Musa, ss. 22-26.

⁴⁴ Zuhruf 43/54.

⁴⁵ Sayı, Makaleler, s. 155; İbrahim Sarı, Hz. Musa ve Firavun, Nokta Yayınevi, İstanbul, 2016, s. 38.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

C-ÇEŞİTLİ EMİRLER VASITASIYLA İNŞA

a-Adalet

Her hak sahibine hakkını vermeyi ifade eden adalet, Kur'an'da önemli bir yer tutmakta ve "adl", "kıst" ve "mizan" kavramlarıyla ifade edilmektedir. Adalet, Allah'ın kesin olarak emrettiği bir ilkedir⁴⁶ ve adaleti gözetmek ilim sahiplerinin ortak özelliği olarak tanıtılmaktadır.⁴⁷ Kur'an adaleti, model lideri inşasında sahip olunması gereken önemli bir vasıf olarak sunmakta ve toplum liderlerine adaletle hükmetmelerini emretmektedir: "Ey Davud! Biz seni yeryüzünde halife yaptık. O halde insanlar arasında adaletle hükmet..."⁴⁸ Yine bir başka yerde Hz. Peygambere hitaben: "Onlara, "bana, aranızda adaletli olmam emredildi" de"⁴⁹ buyrulurken adaleti gerçekleştirmenin bir liderin görevi olduğu vurgulanmıştır. Çünkü toplumların güvenli bir şekilde birlikte yaşamalarının temel dayanağı adalet olup bir liderde kesinlikle bulunması gerekir. Günümüzde siyasetçilerin en fazla vurgu yaptıkları kavram adalettir ve iktidarlar genellikle bu ilke üzerinden zayıflatılmaya çalışılır. Çünkü adil olmayan liderler, tebalarını bir arada tutmayı başaramazlar ve kısa sürede iktidarlarını kaybetme riskiyle karşı karşıya kalabilirler.

b-Şûrâ/Danışma

İsabetli ve doğru bir karar verebilmek için, ilim ve ihtisas sahibi kişilerle fikir teatisinde bulunarak konunun özünü ortaya çıkarıp isabetli kararlara varma işine şûrâ denilmektedir.⁵⁰ Etkili ve isabetli karar verebilmek için danışmak oldukça önemlidir. Kur'an, bilinmeyen bir hususta o işi bilenlere sorulmasını emretmektedir.⁵¹ Allah, hem nebi hem de bir lider olan Hz. Peygambere idari işler hususunda insanlarla istişare etmesini emretmektedir: "İş hakkında onlara danış, kararını verdiğinde de Allah'a dayan."⁵² Öte yandan bir bayan devlet başkanı olan Sebe hükümdarın kendilerine danıştığı temsilciler meclisinin olduğu, Hz. Süleyman'ın mektubunu birlikte değerlendirdikleri ve ona karşı nasıl bir strateji uygulayacakları noktasında karar verdikleri Neml suresinde zikredilmektedir.⁵³ Netice itibarıyla Kur'an-ı Kerim'in model liderde bulunması gereken hususlar ile ilgili verdiği ipuçlarından birinin şûrâ özelliği olduğunu görüyoruz. Bu çerçevede Hz. Peygamberin idari işlerin hemen tamamında ashabıyla istişare ettiği bilinen bir hakikattir. Bunun en çarpıcı örneği, Uhud savaşının nerede yapılması gerektiği konusunda insanlarla yaptığı istişaredir. Netice olarak çoğunluğun görüşü doğrultusunda savaşın şehir dışında yapılmasına karar verilmiş ve Hz. Peygamber de buna uymuştur.

c-Merhamet, Yumuşak Huyu Olmak ve Bağışlama

İslam dininin yetiştirmeyi amaçladığı kamil insanın vasıfları arasında merhamet, yumuşaklık ve bağışlama da yer almaktadır. Kur'an-ı Kerim'de bu konuya dair birçok âyet yer almaktadır.⁵⁴ Söz konusu hasletler, insanlar arası ilişkilerin de temelini oluşturmaktadır. Bu özelliklere sahip olmayan kişiler yaşamlarında sağlıklı ilişkiler geliştiremez ve daima dışlanırlar. Bu konu ile ilgili âyetlerden birinde Hz. Peygambere hitaben: "Allah'tan bir rahmet dolayısıyla, onlara yumuşak davrandın. Eğer kaba, katı yürekli olsaydın onlar çevrenden dağılır giderlerdi."⁵⁵ buyrulmuştur. Hz. Peygamberin yirmi üç yıllık tebliğinin çok kısa süre içerisinde başarıya ulaşmasının temelinde onun sahip olduğu bu özellikler yatmaktadır. Bu meyanda Allah'ın Hz. Musa ve Hz. Harun'u Firavun'a irşad için gönderirken "ona yumuşak söz söyleyin/ona kavli leyin kavlediniz"⁵⁶ emri oldukça dikkat çekicidir. Bu noktada Kur'an-ı Kerim, merhamet, yumuşaklık ve bağışlamayı toplumu şekillendiren liderlere emretmiş ve

⁴⁶ Nahl, 16/90; Hadid, 57/25.

⁴⁷ Al-i İmran, 3/18.

⁴⁸ Maide 5/42; Sâd 38/26.

⁴⁹ Şûrâ 42/15.

⁵⁰ Ali Galip Gezgin, "Kur'an'da ve Türk Devlet Geleneğinde Şûra", Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 1997, sayı: 4, s. 189.

⁵¹ Nahl 16/43; Enbiyâ 21/7.

⁵² Al-i İmran, 3/159.

⁵³ Neml 27/34-37.

⁵⁴ Bakara 2/263; Al-i İmran, 3/134, 159; Maide 5/2; A'râf 7/199; Nûr 24/22; Şûrâ 42/40.

⁵⁵ Al-i İmran, 3/159.

⁵⁶ Tâhâ 20/44.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

böylece model lider insanı inşa sürecinde bizlere önemli ipuçları vermiştir. Bu özelliklere sahip olmayan liderlerin kaba, zorba ve oldukça katı oldukları, toplumu baskı esasına göre yönlendirip yönettikleri ve nihayetinde başarısız oldukları bilinen bir gerçektir. Kur'an'ın inşa ettiği model lider Hz. Peygamberin bütün ilişkilerinde bu üç ilkeyi daima gözettiğini ve bu yönüyle çevresinde oldukça sevildiğini biliyoruz. Onun bu esaslara göre oluşturduğu toplumunun kısa sürede birbirine kenetlenmesi gerçekleşmiş ve çölün ortasında büyük bir medeniyetin temelleri atılmıştır.

d-Marufu Emir, Münkeri Nehiy

Kur'an-ı Kerim'in çerçevesini belirlediği model lider insanda bulunması gereken özelliklerden biri de İyi/faydalı olanı emir ve zararlı olandan uzaklaştırma melekesidir ve bazı âyetlerde buna işaret edilmiştir.⁵⁷ Hacc suresinde geçen yer alan bir âyette bu duruma şöyle dikkat çekilmiştir: "Onları orada/arzda iktidar sahibi kılsak, namazı kılarlar, zekatı verirler, iyi/faydalı olanı emrederler ve kötü/zararlı olandan nehyederler. İşlerin sonu Allah'a aittir."⁵⁸ Yine bir aile lideri olan Hz. Lokman da çocuğuna yaptığı nasihatte ona: "Yavrum, marufu emret, münkeri de nehyet" buyurmuştur.⁵⁹ Kur'an-ı Kerim'in inşa etmeye çalıştığı liderin, sorumlu olduğu insanları yönetmesi için onların iyiliğini daima gözetmesi, onları iyi, güzel ve faydalı olana teşvik etmesi; zararlı ve yanlış olanı def etmesi elzemdir. Çünkü toplumun huzuru, refahı ve neşvü nema bulması bu iki görevin aktif bir şekilde icra edilmesine bağlıdır. Liderin söz konusu görevleri icra konusunda pasif kalması, sorumlu olduğu toplumun kısa sürede dejenere olmasına neden olacaktır. Kur'an'da tanıtılan pek çok toplumun çöküş nedenleri arasında liderlerinin marufu emir ve münkeri nehyet konusunda umursamaz tavırlar takınmaları da yer almaktadır.

Esasen hakkın iradesi doğrultusunda oluşturulan model liderin bir bakıma ideal lider toplumun oluşturulmasının zeminini hazırladığı muhakkaktır. Bu çerçevede Kur'an'ın model lideri inşa etmekle bir bakıma model lider toplumu oluşturduğuna şahit olmalıyız.

Tebliğimizin sınırlarını bir hayli aşacağı için Kur'an'ın model lideri inşa sürecinde emrettiği diğer bütün özellikleri ele alıp değerlendire imkanına sahip değiliz ancak, söz konusu özelliklere sadece değinmek istiyoruz. Model liderin oluşturulmasında meleke haline getirilmesi istenilen sabır, dini vecibelerini yerine getirme, cesur ve kararlı olma, insana değer verme, insanların arasını sulh etme, birleştirici olma, saygı ve sevgi gibi daha pek çok haslete Kur'an işaret etmektedir.

SONUÇ

Kur'an-ı Kerim, yeryüzünün değişik bölgelerinde yaşamış olan toplumların değişim ve dönüşümlerinin kendiliğinden meydana gelmediğini, aksine bunun, müspet veya menfi bir liderin veya lider gurubunun önderliğinde gerçekleştiğini haber vermektedir. Bu sebeple toplumlar kadar, belki de bundan daha fazla liderlerine vurgu yapılmakta ve onlar etraflı bir şekilde birçok özellikleriyle birlikte tanıtılmaktadır. Söz konusu liderlerden müspet kimliğe sahip olanların, Allah'ın seçtiği peygamberler veya emir sahibi Tâlût gibi hükümdarlar olduğu görülmektedir. Onların sahip olduğu vasıfların model lider insanın inşasına önemli katkıları olduğu gözlerden kaçmamaktadır. Nitekim Kur'an-ı Kerim'in yetiştirdiği en büyük model lider olan Hz. Peygamber'in Mekke'yi fethettikten sonra Kâbe'nin yanında toplanan halka yaptığı konuşmada söylediği "Benim halim sizin halinizle, Yusuf'un kardeşlerine dediği gibi olacaktır. Ben de Yusuf gibi diyorum ki: Size bugün başa kakma ve ayıplama yok" şeklindeki sözler bu duruma bir örnek olarak verilebilir.

Kur'an-ı Kerim'in çeşitli tarzlarda çerçevesini çizdiği model liderlik, özü itibarıyla toplumu ilahi irade doğrultusunda değiştirip dönüştürebilecek özelliklere sahip olan yüce karakterli ve üstün ahlaklı bir insana işaret etmektedir bu da Hz. Muhammed'dir. O, âyetlerde zikri geçen liderlerin tüm olumlu vasıflarını üzerinde taşıyan eşi benzeri bulunmayan bir liderdir. Yirmi üç yıl gibi kısa bir sürede çölün sakinlerini İslam şemsiyesi altında bir araya getirip onları devlet haline getirmiş ve bununla da yetinmeyip geliştirdiği bu devleti, dönemin süper güçleri olan İran ve Roma imparatorluklarıyla boy ölçüşebilecek seviyeye ulaştırmıştır. Onun bu liderlik özelliği, Müslüman toplum arasında neşvünema

⁵⁷ Al-i İmran 3/104; A'râf 7/157, 181; Tevbe 9/71; Hacc 22/41; Lokman 31/17

⁵⁸ Hacc 22/41.

⁵⁹ Lokman 31/17.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

bulmuş, gölgesinde pek çok lider yetişmiş ve onun vefatından sonra bu güçlü liderler, medeniyetleşme sürecine geçişin mutlak surette lokomotifleri olmuşlardır.

Günümüz İslam âleminin içinde bulunduğu geri kalmışlıktan kurtulup tıpkı geçmişte olduğu insanlığın önünde yürüyen ve ona yön veren bir seviyeye yükselmesi için Kur'ân-ı Kerim'den kaynağını alan büyük liderlere ihtiyaç vardır. Dolayısıyla kendisine istikamet vereceği liderler yetiştirme niyeti olan Müslüman toplumların Kur'ân'ı bu çerçeveden dikkatli bir şekilde okumaları gerekir.

KAYNAKÇA

- el-Buharî, Muhammed bin İsmail bin İbrahim, el-Câmiu's-Sahîh, İstanbul, 1257.
Ebû Davûd, Süleyman bin el-Eş'as, es-Sünen, İstanbul, 1981.
Gezgin, Ali Galip, "Kur'ân'da ve Türk Devlet Geleneğinde Şûra", Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 1997, sayı: 4.
Muhammed Hamidullah, İslam Peygamberi, Çev.: Salih Tuğ, İrfan Yay., İstanbul, 1993.
Muhammed Fuad Abdülbakî, el-Mu'cemu'l-Müfehres li Elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerim, Dâru'l-Fıkr, Beyrut, 1420/2000.
Müslim, Ebu'l-Hüseyin bin Haccâc, el-Câmiu's-Sahîh, tahk.: M. Fuad Abdülbakî, Mısır, 1375/1956.
Sarı, İbrahim, Hz. Musa ve Firavun, Nokta Yayınevi, İstanbul, 2016.
Sayı, Ali, Kur'ân Etrafında Makaleler, ABAM Yayınları, İzmir, 1994.
Sayı, Ali, Firavun, Haman ve Karun Karşısında Hz. Musa, İz Yay., İstanbul, 2012.

**ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN
SEMPOZYUMU**

**MODEL İNSANDA OLMASI GEREKEN ÖZELLİKLER
VE
BUNLARIN MODEL TOPLUMUN OLUŞMASINA TESİRLERİ**

Adem DÖLEK*

ÖZET

Model insan, kendisini mükemmelleştiren çok önemli vasıflara sahip ve bütün bu güzellikleri kendi şahsında yaşayarak başkalarına da güzel örnek olan insandır. Böyle bir kişi, aynı zamanda en mükemmel insandır. Model insan, içinde bulunduğu topluma her yönüyle rehberlik ve önderlik yapabilen bir kişidir.

Bu sebeple de yakınında ve etrafında bulunan diğer insanlar, onun bu güzel özelliklerinden etkilenirler, onun gibi yaşamaya gayret ederler ve böyle bir kişiyi, asırlar boyunca nesillerine örnek gösterirler. Onun için model bir ailenin ve model bir toplumun yetişmesinde model insanların çok önemli ve olumlu tesirleri vardır. Çünkü model insanların davranışları, hayatları borunca tutarlı ve düzenli, akli ve mantıktır. Özellikle çok önemli güzel vasıflarla donatılmış olan peygamberler, herkesin her zaman ve her yerde örnek alacağı model insanlardır.

Bundan dolayıdır ki Cenâb-ı Hakk, Kur'ân-ı Kerim'de peygamberleri örnek (model) insanlar olarak gösterirken özellikle Hz. Peygamber (sav)'i, genelde bütün insanlara özelde de kendisine iman eden tüm Müslümanlara en güzel örnek ve model insan olarak takdim etmekte ve O'na uyulmasını emretmektedir.

Bir kişinin model insan olabilmesi için kendisinde her şeyden önce doğruluk, güvenilirlik, hikmet ve akıllılık gibi güzel vasıfların yanında insanları kendisinden uzaklaştıracak herhangi bir kötü bir tavrın olmaması gibi özelliklerin de bulunması gerekmektedir. Bu özellikleri bütünüyle kendisinde buldurmeyen bir kişinin, her yönü ile örnek olması model olması ve model aile ve model bir toplum oluşturması asla mümkün değildir. Bazı insanlar, birkaç özelliği ile başkalarına örnek olabilese de genel mânâda örnek olması zordur.

Bu tebliğde model insan olma özelliğinin kazandıran vasıflar ve bu vasıfları taşıyan peygamberlerin, özellikle Rasûlüllah (s.a.v.)'in model toplumun oluşmasındaki tesirleri örneklerle tesbit edilmeye ve açıklanmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelime: model, insan, Peygamber

**QUALITIES NEEDED IN IDEAL PEOPLE
AND
THEIR EFFECTS ON THE IDEAL SOCIETY**

ABSTRACT

The ideal man has very important qualities that render himself and is a good example to others by living all these beauties in his own personality. Such a person is also the most excellent person at the same time. The role model man is a person who can guide and lead others in an effects in this environment.

For this reason, other people around and around him are role by his good deeds. They try to live like him, and take the such a person as role model for centuries for their generations. This why, in an ideal family and in an ideal society, there are many important and positive effects of the ideal people because the behaviors of ideal people and their lives are consistent, regular and logical. Especially the prophets equipped with very important qualities are ideal people that everyone will always take as role model.

Thus, Allah Almighty shows the prophets as role model people, in the Qur'an, He introduces, especially the Prophet (PBUH) as the most beautiful example and role model to all Muslims, who are commended to believe in all people and specifically in the prophet himself.

In order for a person to become ideal person, first of all, he must have features such as accuracy, reliability, wisdom and intelligence, as well as the absence of any bad attitudes that would distract

---

*Prof. Dr., Erzincan Üniv. İlahiyat Fak.; adem_dolek@hotmail.com; adolek@erzincan.edu.tr

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

people from themselves. It is never possible for a person who does not have all these traits to bring a model in all aspects and to form ideal family and ideal society. While some people may be examples to others with a few traits, it is difficult to be an example in general sense to others.

In this paper, the qualifications that the aim of the present research is to reveal and determine the qualifications the prophets acquire and the effect of the prophet (PBUH) on the creation of an ideal society with examples.

Keywords: role, ideal, man, prophet

GİRİŞ

Rol model insan, kendisini mükemmelleştiren çok önemli vasıflara sahip ve bütün bu güzellikleri kendi şahsında yaşayarak başkalarına da güzel örnek olan insandır. Böyle bir kişi, aynı zamanda en mükemmel/kâmil insandır. Rol model insan, içinde bulunduğu topluma her yönüyle rehberlik ve önderlik yapabilen bir kişidir.

Bu sebeple de yakınında ve etrafında bulunan diğer insanlar, onun bu güzel özelliklerinden etkilenirler, onun gibi yaşamaya gayret ederler ve böyle bir kişiyi, asırlar boyunca nesillerine örnek gösterirler. Onun için model bir ailenin ve model bir toplumun yetişmesinde rol model insanların çok önemli ve olumlu tesirleri vardır. Çünkü rol model insanların davranışları, hayatları borunca tutarlı ve düzenli, aklî ve mantıkîdir. Özellikle çok önemli güzel vasıflarla donatılmış olan peygamberler, herkesin her zaman ve her yerde örnek alacağı model insanlardır.

Bundan dolayıdır ki Cenâb-ı Hakk, Kur'ân-ı Kerim'de peygamberleri örnek (rol model) insanlar olarak gösterirken¹ özellikle Hz. Peygamber (s.a.v.)'i, genelde bütün insanlara özelde de kendisine iman eden tüm Müslümanlara en güzel örnek ve model insan olarak takdim etmekte ve O'na uyulmasını emretmektedir².

Bir kişinin rol model olabilmesi için kendisinde her şeyden önce güvenilirlik, doğruluk, hikmet ve akıllılık gibi güzel vasıfların yanında insanları kendisinden uzaklaştıracak herhangi bir kötü bir tavrın olmaması/ismet, haksızlık yapmaması/adâletli olması gibi özelliklerin de bulunması gerekmektedir. Bu özellikleri bütünüyle kendisinde bulundurmayan bir kişinin, her yönü ile örnek olması rol model kişi olması, rol model aile ve rol model bir toplum oluşturması asla mümkün değildir. Bazı insanlar, birkaç özelliği ile başkalarına örnek olabilese de genel mânâda örnek olması zordur.

Kur'ân-ı Kerim'de, peygamberlerin ve peygamberlere tâbi olanların rol model insanlar olduğu ve kendilerinde güzel örneklerin bulunduğu ve insanlara rehber kılındıkları³ açıkça anlatılır. Böylece rol model insan(lar)da olması gereken bir takım vasıfların bulunması gerekir. Bu vasıfların en başında, doğruluk, güvenilirlik, akıllı ve hikmetli hareket etmek, hasbîlik, her türlü kötülüklerden şiddetli bir şekilde kaçınmak, güzellikleri kendi hayatında yaşadığı gibi başkalarına öğretmektir ki, böylece tebliğ vasfı da yaşanarak gerçekleşmiş olmaktadır. Bu özellikleri kendisinde taşıyan insanlar, aslında kendileri için değil insanlar için yaşayan, insanların dünyevî ve uhrevî mutluklarını kazanmaları için çalışan ve çalışkan insanlardır. Onun için, rol model olan insanların en büyük özelliklerinden biri de fedakâr ve vefakâr olmalarıdır. Peygamberlere ve özellikle peygamberimize bu zaviyeden bakıldığında nasıl rol model olduklarını anlamak zor değildir.

Tarih boyunca topluma güzel örnek ve rol model olan insanlar gönderilmiştir. Bu insanlar, ilk başta Peygamberlerdir. Kur'ân'da, her millete peygamber gönderildiği bildirilmektedir⁴. Peygamberlerin, insanlar tarafından örnek alınabilmesi için onlarda bulunması gereken vasıflar vardır. Bu özellikler, peygamberlerde olmazsa olmaz vasıflardır. Bunlar; güvenilir olmak (emânet), doğruluk (sıdk), her türlü kötülükten korunmak (ismet), akıllı ve hikmetli hareket etmek (fetânet) ve İlahî mesajları ümmetlerine ulaştırmak (tebliğ)'dir. Şimdi bu vasıflardan emânet, fetânet, sıdk ve ismet vasıfları ile bir de adâlet vasfı üzerinde örneklerle durmaya çalışacağız.

¹ Bkz. Mümtehine, 60/6.

² Bkz. Ahzab, 33/21.

³ Bkz. Enbiyâ, 21/73.

⁴ Bkz. Nahl, 16/36; Rûm, 30/47.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

1-Güvenilir Olmak

Hayatın her alanında insanlara **rol model olabilecek bir insanda olması gerekenen** önemli özelliklerden biri, **güvenilir bir şahsiyete** sahip olmaktır. Esas itibarıyla bugün toplumlarda bu özellik nerede ise kaybolmuştur. Artık insanlar birbirine güvenmemektedir. Baba evlada; evlat, anne-babaya; esnaf, müşteriye; müşteri, esnafa; öğrenci öğretmene, öğretmen öğrenciye güvenmemektedir. Bir toplumdagüven kalktı mı artık o toplumda huzur ve mutluluğun varlığından bahsedilemez.

Onun içindir ki insanlara rol model olarak gönderilen **peygamberlerin** özelliklerinden biri, **güvenilir insanlar** olmalarıdır. Güvenilir olmak, sadece sözde değil, özde de olması gerekir. Bu sebeple peygamberlerin “Emânet” vasfına sahip olmalarıdır yani gerek vahiy konusunda gerekse sosyal ilişkilerdeki emanetlere riayetkâr olmalarıdır.

Kur’ân-ı Kerim’e dikkatle bakıldığında bazı peygamberin ümmetlerine “*Ben sizin için güvenilir bir nasihatçiyim*” dediklerini görmekteyiz. Meselâ, Hûd (as) “*Rabbimin vahyettiklerini size tebliğ ediyorum ve ben sizin için emin/güvenilir bir nasihatçiyim*”⁵ demiştir. Yine Hz. Nûh (as)⁶, Hûd (as)⁷, Sâlih (as)⁸, Lut (as)⁹ ve Şuayb (as)¹⁰ kavimlerine “*Şüphesiz ben, size gönderilmiş güvenilir/emîn bir elçiyim./إِنِّي لَكُمْ رَسُولٌ أَمِينٌ*” demişlerdir.

Buradaki “emîn” olmaktan maksat, son derece güvenilir olmak, gerek Allah’ın emânetlerine gerekse kullara verilen ter türlü emanet ve sözlere riayetkâr olmak mânâsındadır¹¹.

Her peygamber, kavminin diğer bir ifadeyle ümmetinin rehberi iken Hz. Muhammed (s.a.v.) de kıyamete kadar bütün insanlara önder, rehber ve kılavuz olarak gönderilmiştir¹². O’nun da en önemli vasıflarından biri, “emin/güvenilir kişi” olmasıdır. Nitekim O, kendisine peygamberlik verilmezden önce de peygamberlik verildikten sonra da devamlı “el-emîn” vasfı ile yâd edilmiş, O’na dostları da düşmanları da “Muhammed el-emîn” demişlerdir. İşte esas fazilet ve erdem budur ki, düşmanları bile O’nun bu güzelliğini tasdik etmişler ve O’nun, toplum nazarında güveni sarsacak en ufak bir hareketine asla şahit olmamışlardır. Rasûlüllah (s.a.v.) hem insanlar içerisinde güvenilir, hem de Allah’tan aldığı vahiy ümmetine ulaştırma konusunda son derece güvenilir bir insandı. O (s.a.v.), her yönü ile insanlığa rol model olduğu gibi güvenilirliği hususunda da rol model olmuştur. Nitekim bir hadîsinde şöyle demiştir: “*Siz bana güvenmiyor musunuz? Hâlbuki Ben gökyüzündekilerin bile emîniyim, Sabah akşam bana gökyüzünün haberi gelmektedir./أَلَا تَأْمَنُونِي وَأَنَا أَمِينٌ مَنْ فِي السَّمَاءِ، يَأْتِينِي خَيْرٌ أَلَّا تَأْمَنُونِي وَأَنَا أَمِينٌ مَنْ فِي السَّمَاءِ صَبَاحًا وَمَسَاءً*”¹³. Yine O, güvenilir olmanın maddî-mânevî zenginlik sebebi olduğunu bildirmiştir ve “*Güvenilirlik, zenginliktir/الْأَمَانَةُ عِنَى*”¹⁴ buyurarak güvenilirliğin önemini iki kelime ile çok veciz bir şekilde anlatmıştır¹⁵.

Bir toplumun huzuru ve zenginliği öncelikle güvene bağlıdır. Güven ortadan kalktığına toplumdan huzur da kaybolur. Toplumda huzurun, emniyetin ve asayişin olabilmesi, kişinin kendine güvenine, aile fertlerinin birbirlerine güvenmesine, komşular arasında güvenin oluşmasına, işçi-işveren arasında güvenin oluşmasına, öğrenci-öretmen arasında güvenin tesisi edilmesine, devlet ve millet arasındaki güvenin oluşmasına bağlıdır. Güvenli fertlerden güvenli toplum meydana gelir. Böyle bir toplumda her ferdin güveni sarsacak durumlardan son derece sakınması lazımdır. Bu sebeple huzurlu toplumun temelini güven tesis eder.¹⁶

Onun için toplumlara önderlik yapacak, itibar kazanacak ve kazandırabilecek insanların da rol model olabilmeleri için son derece güvenilir olması şarttır.

⁵ A’râf, 7/68.

⁶ Şuarâ, 26/107.

⁷ Şuarâ, 26/125.

⁸ Şuarâ, 26/143.

⁹ Şuarâ, 26/162.

¹⁰ Şuarâ, 26/178.

¹¹ Geniş bilgi için bkz. Dölek, Adem, *Hadisler Işığında Güvenli Yarınlar*, İst., 2003.

¹² Bkz. Sebe’, 34/28.

¹³ Buhârî, Muhammed b. İsmail, *el-Câmiu’l-Müsnedü’s-Sahîhu’l-Muhtasar min Umûri Rasûlüllah (sallallâhu aleyhi ve sellem) ve Sünenihî ve Eyyâmihî*, İst., 1992, Megâzi, 63.

¹⁴ Kuzâî, Muhammed b. Selâme, *Müsnedü’ş-Şihâb*, Beyrut, 1985, I, 44.

¹⁵ Geniş bilgi için bkz. Bozkurt, Nebi, *Hadislerde Sosyal Hayat*, İst., 2007, s.151.

¹⁶ Bozkurt, s.151.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

Bununla birlikte şunu da hemen ifade edelim ki, Allah ile Rasûlü arasında elçilik görevi yapan Cebrail (as)’dan bahsedilirken “er-Rûhu’l-Emîn/الرُّوحُ الْأَمِينُ”¹⁷ olarak nitelendirilmiştir.

Rol model insanın fert ve toplum üzerindeki etkisine Kur’ân’da bahsi geçen Hz. Musa’nın şu kıssası, en güzel örneklerden biri teşkil etmektedir. Hz. Musa’ya henüz daha peygamberlik görevi verilmemiştir. Musa, Mısır’dan Medyen tarafına yolculuğa çıkar. Medyen kuyusunun başına vardığında, koyunlarını sulamak üzere birçok çoban vardır. Fakat sürünün birinin başında iki kız, koyunlarının suyun başına gelmesine engel olmaya çalışmaktadırlar. Musa, onlara sebebini sorunca, kızlar da diğer erkek çobanların koyunlarını suladıktan sonra kendilerinin sulayacaklarını, babalarının yaşlı olması sebebiyle koyunlarını kendilerinin suladığını ancak kuyunun başında erkeklerin olması nedeni ile kuyuya yaklaşmadıklarını söylerler. Musa da o kızların koyunları sulayıverir ve sonrasında bir ağacın altına çekilir ve istirahat eder. Bu esnada evlerine dönen kızlar durumu babalarına anlatır. Kızların babası onlardan birini Musa’yı eve davet etmek üzere Musa’ya gönderir. Kız, Musa’yı çağırmak üzere utana utana gelir ve “Bizim için koyunlarımızı sulayıvermenin ücretini vermek için babam seni çağırıyor” der. Musa, yaşlı adamın yanına varınca başından geçen olayları anlatır ve o da: “Korkma, o zâlim millettten kurtuldun” der. Derken kızlardan “*Ey babacığım! Onu ücretle çoban tut, herhâlükârda bu ücretle tuttuklarının en hayırlısı, güçlü ve güvenilir/emîn olan bu kişidir*” der.¹⁸ Müfessirler, kızlardan birinin o güçlü/kavi ve güvenilir/emîn olduğunu nasıl bildiğini şöyle naklederler. Kız, Musa’yı çağırmaya gelip de babasının davet ettiğini söyleyince Musa, kıza. “Haydi, önden git ve bana yolu göster” der. Ne var ki hava rüzgârlıdır, rüzgâr esince kızın elbisesini vücuduna yapıştırmaktan ötürü kızın vücut hatları belli olmaktadır. Musa bu defa kıza, arkadan takip etmesini, sağa sola döneceği zaman da sağa sol taş atmak suretiyle yolu tarif etmesini söyler. Böylece eve varırlar. İşte bundan dolayı kız, Musa’nın çok güvenilir bir kişi olduğunu anlamıştır. Kuvvetli olduğunu ise birçok erkeğin birlikte kaldıracabileceği kuyunun taştan kapağını Musa, tek başına kaldırmıştır. Bundan da Musa’nın kuvvetli biri kişi olduğunu anlamıştır. Onun için kız, babasına Musa’nın güçlü ve emîn bir insan olduğunu söylemiştir. İşte Musa’nın, bu güvenilirliği o aile üzerinde büyük bir tesir icra etmiştir. Bunun neticesinde de kızların babası, Musa’ya sekiz yıl çobanlık yapma karşılığında kızlarından birini kendisine nikâhlayacağı söylemiş ve bu söz üzerine anlaşmışlardır¹⁹.

Bütün bunlar bize, rol model olma konusunda peygamberlerin güvenilir kişiler olduğunu göstermekle birlikte topluma örnek olma ve toplumu olumlu yönde etkileme bakımından güvenilir kişi olmanın önemini açıkça göstermektedir.

2- Doğruluk

Hayatın her alanında insanlara **rol model olabilecek bir insanda olması gereken** en önemli özelliklerden bir diğeri, **doğruluk ve dürüstlüktür**.

Doğruluk orijinal adıyla “sıdk” peygamberlerin en önemli özelliklerinden biridir. Onlar her hallerinde ve davranışlarında doğru ve samimi ve dürüst hareket ederler. Topluma güzel örnek olabilmek için de sözünde, özünde ve işinde doğru olmak zarureti vardır. Verdiği sözü zamanında yerine getiren, yaptığı işi de şartlarına uygun şekilde yapan bir insan, her zaman ve her yerde başarılı olacağı gibi, içinde bulunduğu toplumda da hem rol model ve etkili bir şahsiyet olacaktır. Bu sebeple olmalıdır ki, Hz. Peygamber Câbir b. Abdillâh’tan beyat alırken beyat şartlarının yanında bir de “*Her müslümana dürüst davranacaksın/والنصح لكل مسلم*”²⁰ diye söz almıştır.

Sahabe, Rasûlüllah’ın “es-Sadık/doğru sözlü” ve “el-Masdûk/doğrulu başkaları tarafından tescillenmiş” olarak tavsif etmişlerdir. Nitekim Ebû Hureyre Hz. Peygamberden hadîs naklederken “Şu odanın sahibi, Sâdik ve Masdûk olan Ebu’l-Kâsım’dan işitim ki” diyerek nakleder.²¹ Yine Abdullah b. Mes’ûd da aynı şekilde “es-Sâdik, el-Masdûk” olarak tavsif etmiş ve “Sadık, Masdûk Ebu’l-Kâsım’a şahitlik ederim ki o şöyle buyurdu” diyerek hadîsi nakleder.²²

¹⁷ Suarâ, 26/193.

¹⁸ Bkz. Kasas, 28/22-27.

¹⁹ Hâzin, Alâuddin Ali b. Muhammed, *Lübâbu’t-Te’vîl fi Meâni’t-Tenzil*, Mısır, ts., III, 429-430.

²⁰ Buhârî, İmân, 42.

²¹ Bkz. Tayâlisî, Ebû Dâvud, *Müsned*, Beyrut, ts., s. 330.

²² Bkz. Tayâlisî, s. 38.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

Rasûlüllah (s.a.v.)'in, şakadan da olsa hayatında bir defa dahi yalan söylediği tesbit edilmemiştir. İşte O'nun son derece doğruluğu dost ve düşman kim olursa olsun herkes üzerinde tesir bu güzel vasıfları taşıma ve yaşamasından kaynaklanmaktadır.

Nitekim Kur'ân bize Allah'ı inkâr edenlerin bile O'nun yalan söylemediği itiraflarını şöyle bildirmiştir: “*Onlar Seni asla yalanlamıyorlar fakat Allah'ın âyetlerini inkâr ediyorlar*”²³

“Doğruluk, dürüstlük, sadâkat bütün insanlar için aranan bir niteliktir”²⁴. Bu sebeptendir ki, Peygamberimiz, her vesile ile bütün insanlara doğru olmalarını tavsiye etmiştir. Mesela, doğru olmayı²⁵, konuştuğunda doğru söylemeyi, vaad ettiğinde sözünde durmayı, kendisine emânet edildiğinde emânete riâyet etmeyi tavsiye etmiş ve bunların zıtlarının münafıklık alâmeti olduğunu bildirmiştir.²⁶

Ziya Paşa (1825-1880), ne kadar da güzel söylemiştir:

“İnsana sadâkat yaraşır görse de ikrâh,
Yardımcısıdır doğruların Hazreti Allah”

Şunu da hemen ifade edelim ki, sadece doğru olunmak yetmez. Çünkü doğrunun ve doğruluğun etkili olabilmesi ve devam edebilmesi için aynı zamanda doğrularla beraber olmak, doğruluk üzerine hareket eden bir çevre oluşturmak da çok önemlidir. Nitekim Kur'ân'da: “*Ey iman edenler! Allah'a karşı saygılı olun ve doğrularla/sâdiklarla beraber olun*”²⁷ buyrulur.

3- Akıllı Davranmak

Hayatın her alanında insanlara **rol model olabilecek bir insanda olması gereken** en önemli özelliklerden bir diğeri, **akıllı davranmaktır**.

İnsanlığa rehber olarak gönderilen peygamberlerde bulunması zorunlu olan vasıflardan biri de “Fetânet” yani akıllı ve zeki olmaları, yaptığı her şeyi hikmetli bir şekilde yapmalarıdır.

Bu sebeple de insanlara güzel örnek olabilecek bir kişinin de zeki ve akıllı olması, yaptıklarını akîl ve mantîkî olarak yapması, abes işlerle iştigal etmemesi, diğer bir ifadeyle insan onurunu ve itibarını sarsacak her türlü davranıştan sakınması gerekir.

4- Kötülüklerden Uzak Durmak

Hayatın her alanında insanlara **rol model olabilecek bir insanda olması gereken** en önemli özelliklerden bir diğeri, **her türlü kötülüklerden uzak durmaktır**.

Tarihten bu yana insanlara önder olarak gönderilen peygamberlerin en önemli özelliklerinden biri “İsmet” sahibi yani günahlardan korunmuş olmalarıdır. Bunun için güvenilir, doğru ve akıllı olan insanlar ne kendisine ne de başkalarına zarar verirler. İnsan onuruna ve şahsiyetine yakışmayan bayağı işleri yapmazlar. Mesela, dolandırıcılık, sahtekârlık, başkalarına eziyet ve kötülük yapmazlar. Başkalarının haksız yere mâlını yemezler, başkalarının ırz ve namusuna göz dikmezler. “Onlar gerek unutkanlıkla veya dikkatsizlikle gerekse bilerek büyük günah işlemezler.”, “Peygamberler, başkalarının haklarına tecavüz, fuhuş, hırsızlık, kötü kalplilik, kibir, ailelerine, mâllarına ne kendilerine nübüvvetlerinden sonra insanların el ve dil uzatması gibi kendilerinin üzülp hoşnut olmayacakları bütün günahlardan sakınmışlardır.”²⁸ Onlar, peygamberliklerinden sonra doğru ve dürüst olduklarını gibi peygamberliklerinden önce de doğru ve dürüst insanlardır.

Erdemli bir toplum oluşmasında rol model olacak insanların doğru ve dürüst olmaları gerekir ki, böyle insanların çevresindeki insanlar da bunları örnek alarak doğruluk üzerine inşâ edilmiş bir toplum meydana gelsin. Aksi hâlde toplumun lider veya yüksek makâmlarda gördüğü insanlar, dürüst

²³ En'âm, 6/33.

²⁴ Gölcük, Şerafettin-Toprak, Süleyman, *Kelam*, Konya, 2010, s. 345.

²⁵ Meselâ, “*Size doğru olmayı tavsiye ediyorum, zira doğruyu iyiliğe iyilik de Cennete götürür....!* فَإِنَّ الصِّدْقَ يَهْدِي عَلَيْكُمْ بِالصِّدْقِ، فَإِنَّ الصِّدْقَ يَهْدِي إِلَى الْبِرِّ” (Buhârî, Edeb, 69).

²⁶ Bkz. Buhârî, İmân, 24; Müslim b. el-Haccâc, *el-Müsnedü's-Sahîh*, İst., 1992, İman, 59; Tirmizî, Muhammed b. İsa, *Sünen*, (I-V), İst., 1992, İmân, 14; Hadîs şöyledir: “*Münâfıkın alâmeti üçtür: konuştuğunda yalan söyler, söz verdiğinde sözünde durmak, emanet edildiğinde emanete hyânet eder*” وَإِذَا أُؤْتِمِنَ خَانَ وَإِذَا وَعَدَ أَخْلَفَ، وَإِذَا حَدَّثَ كَذَبَ، إِذَا حَدَّثَ ثَلَاثًا: «آيَةُ الْمُنَافِقِ ثَلَاثٌ»

²⁷ Tevbe, 9/119.

²⁸ Gölcük-Toprak, *Kelam*, s. 341.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

olmadığında toplum kendiliğinden çöker. Nitekim bir tolu mu yok eden ekonomik fakirlik değil ahlâkî yoksulluk helâk eder.

5- Âdil Olmak

Hayatın her alanında insanlara **rol model olabilecek bir insanda olması gereken** en önemli özelliklerden bir diğeri, **âdil olmaktır**. Adâlet mülkün temeli olduğu gibi hayatın da temelidir ve her şey adâlet üzerine kâimdir. Adâlet aynı zamanda onurlu ve hakperest bir kişinin özelliğidir. Çünkü adâlet, hak sahibine hakkının bihakkın verilmesidir. Böylece âdil bir insan hiç kimseye haksızlık yapmaz, haksızlık yapmayan insanlar, toplum tarafından sevilir ve kendisine güvenilir. Onun için rol model olmanın en önemli hususiyetlerinden birinin adâlet olduğu bir gerçektir. Mülk sahibi olmak veya bir memleketi idare etmek isteyen kişinin âdil olması lazımdır ki, mülkü ve memleketi devam edebilsin, aksi hâlde mülk de memleket de zevâl bulmaya mahkûmdur.

Nitekim Kur’ân’da adâletle davranmak emredilmekte ve şöyle buyrulmaktadır: “*Şüphesiz Allah, size emânetleri ehline vermenizi ve hükmettiğinizde de adâletli hükmetmenizi emrediyor/ إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تُؤَدُّوا الْأَمَانَاتِ إِلَىٰ أَهْلِهَا وَإِذَا حَكَمْتُمْ بَيْنَ النَّاسِ أَنْ تَحْكُمُوا بِالْعَدْلِ*”²⁹, “*Ey İman edenler! Kendiniz, ananız-babanız ve akrabalarınız aleyhine de olsa Allah için gerçeklere şahitlik yaparak adâleti yerine getirin, haklarında şahitlik yaptıklarınız ister zengin ister fakir olsun, Allah onlara daha yakındır, adâletsizlik yaparak nefislerinize uymayın, eğer şahitliği büker ya da şahitlik etmekten kaçarsanız Allah yaptıklarınızı bilip durmaktadır.*”³⁰ “*يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُونُوا قَوَّامِينَ بِالْقِسْطِ شُهَدَاءَ لِلَّهِ وَلَوْ عَلَىٰ أَنْفُسِكُمْ أَوِ الْوَالِدِينَ وَالْأَقْرَبِينَ إِنْ يَكُنْ غَنِيًّا أَوْ فَقِيرًا فَاللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَيْرًا*”³¹, “*Âdil davranın, şüphesiz Allah âdil davrananları sever/ وَأَقْسَطُوا إِنْ لَمْ يَكُنْ الْمُقْسِطِينَ*”³²

Hz. Peygamber (sav), âhirette Allah’ın özel himâyesinde barındırılacak olan yedi grup insandan ilk grubun, âdil yönetici olduğunu bildirmiştir³². Adâlet, sadece idarî hayatta değil hayatın bütün alanlarında geçerli olan bir özellik ve güzelliştir. Hatta kâinât, adâlet üzere hareket etmektedir. Bu sebeple olmalıdır ki, Rahman sûresinde Allah’ın kâinata “mîzan” koyduğunu arka arkaya üç defa tekrarlamıştır.³³

Beşinci halîfe ve âdil halîfe olarak bilinen Ömer b. Abdilaziz (v.101/720), birçok yönden rol model olduğu gibi özellikle adâletiyle de rol model olmuştur. Nitekim o, halifeliği müddeti içerisinde öylesine bir adâlet uygulamıştır ki, değil insanların birbirlerine zulmetmeleri, otlaklarda koyunlarla kurtların birlikte yaşadıkları ve kurtların koyunlara zarar vermedikleri, ancak Ömer’in vefatından sonra kurtların koyunlara zarar vermeye başladıkları nakledilmektedir³⁴.

Tüm bu ve buna benzer güzel özellikleri anlatmaktan ziyade, bu temel esasları rûhen ve bedenen yaşayan insanlar, rol model olabilirler ve toplumda etkili olabilirler, her yönüyle bu özellikleri kendilerinde taşıyanlar, başkalarının gönüllerinde taht kurabilirler ve toplumu olumlu yönde güzelliklere yönlendirebilirler. Böylece hem kendileri hem de içinde bulunduğu toplumlar, mutlu olabilirler.

SONUÇ

Kısaca belirtmek gerekirse, toplumda rol model olabilecek bir insanda bulunması gereken birçok güzel vasıf vardır. Rol model insanda ve huzurlu bir toplumun oluşmasında imandan sonra büyük etkisi olan bütün vasıfları da ihtiva eden en temel vasıfları ele almaya çalıştık. Bu vasıfları yaşayışına taşımayan kişi ya da kişiler, rol model insan olamayacağı gibi topluma da örnek insan olamayacak, huzurlu ve mutlu bir toplum oluşmasına etki edemeyecektir.

Başta Peygamberimiz olmak üzere, bütün peygamberler, birer rol model (üve-i hasene) oldukları gibi onların yolundan giden ve yaşayarak peygamberlerine benzemeye çalışan büyük insanlar da kendi durumlarına göre birçok yönlerden rol model olmuşlardır. Bu sebeple peygamberlerin, ümmetlerine öğretmiş oldukları güzel davranışları ve özellikleri kendilerinde taşıyan

²⁹ Nisâ, 4/58.

³⁰ Nisâ, 4/135.

³¹ Hucurât, 49/9.

³² Buhârî, Ezan, 36.

³³ Rahman, 55/7-9.

³⁴ Bkz. Suyûtî, Abdurrahman b. Ebî Bekir, *Târîhu'l-Hulafâ*, Mısır, 1952, s.233.

**ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN
SEMPOZYUMU**

insanlar da içinde buldukları toplumların erdemli, huzurlu, güvenli ve adâletli toplum oluşmasına büyük katkıda bulunacaktır.

KAYNAKLAR

- Bozkurt, Nebi, *Hadislerde Sosyal Hayat*, İst., 2007.
- Buhârî, Muhammed b. İsmail (v.256/870), *el-Câmiu'l-Müsnedü's-Sahîhu'l-Muhtasar min Umûri Rasûlillah (sallallâhu aleyhi ve sellem) ve Sünenihî ve Eyyâmihî*, (I-VII), İst., 1992.
- Dölek, Adem, *Hadisler Işığında Güvenli Yarınlar*, İst., 2003.
- Gölcük, Şerafettin-Toprak, Süleyman, *Kelam*, Konya, 2010.
- Hâzin, Alâuddin Muhammed b. İbrahim (v.463/1071), *Lübâbu't-Te'vil fî Meâni't-Tenzîl* (I-IV), Mısır, ts.
- Kur'ân-ı Kerim*.
- Kuzâî, Muhammed b. Selâme (v.454/1062), *Müsnedü'ş-Şihâb* (I-II), Beyrut, 1985.
- Müslim b. el-Haccâc (v.261/874), *el-Müsnedü's-Sahîh* (I-III), İst., 1992.
- Suyûtî, Abdurrahman b. Ebî Bekir (v.911/1505), *Târîhu'l-Hulefâ*, Mısır, 1952.
- Tayâlîsî, Ebû Dâvud (v.204/819), *Müsned*, Beyrut, ts.
- Tirmizî, Muhammed b. İsa (v.279/892), *Sünen*, (I-V), İst., 1992.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

SAVAŞLARDAKİ UYGULAMALARI BAĞLAMINDA HZ. PEYGAMBER'İN ÖRNEKLİĞİ

Mustafa Necati BARIŞ¹

Her toplumun kendi geleceğini düşünmesi ve tarih içerisinde özünü yitirmeden devamlılık arz edebilmeyi istemesi en tabii beklentilerinden ya da ihtiyaçlarından biridir. Toplumlar bu beklentilerini hayata geçirmek yahut bu ihtiyaçlarını gidermek için bazen yasalara, kanunlara, gelenek ve göreneklere başvururken, bazen de örnek şahsiyetlere ihtiyaç duyarlar.

Toplumları eğitmek, değiştirip dönüştürmek, devamlılığını sağlamak sadece teorik bir eğitim anlayışı ile mümkün değildir. Zira insanın doğasında sözlü kurallardan ve yazılı metinlerden ziyade kendi medeniyet ve tarihlerindeki örnek şahsiyetler ve onların uygulamaları çok daha önemli ve etkilidir. Hatta bunun için Allah, yarattığı insanoğluna doğruyu, hakkı, adaleti ve mutluluğu göstermek için emir, yasak ve tavsiyelerini içeren kuru metinler göndermektense tüm bunları kendi hayatında tatbik edecek ve bu şekilde cârî hayata uygulanmasında örneklik teşkil edebilecek peygamberler göndermiştir.

Peygamberler, dünyanın pek çok farklı toplumunda ve medeniyetinde en önemli rol model figürlerdir. Çünkü din, toplumların eğitimindeki ve hayata bakışlarındaki en önemli fitrî olgudur. Bundan dolayı mensup olduğu tarih ve medeniyet açısından bir Müslüman için en önemli örnek şahsiyet Hz. Peygamber'dir. Hatta Hz. Peygamber sadece Müslümanlar için değil tüm insanlık için bizzat Yüce Allah'ın Kur'ân-ı Kerîm'deki ifadesiyle "üsve-i hasene" yani en güzel örnektir.

Aslında Hz. Peygamber'in örnekliliği konusu pek çok açıdan ve pek çok farklı sahada müstakil eser ya da eserler yazılabilecek kadar geniş bir konudur. Ancak bu çalışmada örnek olması açısından Hz. Peygamber'in savaşlardaki uygulamaları konu edilecektir. Zira hayatının her yönüyle en güzel örnek olan Hz. Peygamber'in muhalifleriyle ilişkilerinde sadece barış zamanlarındaki uygulamaları değil aynı zamanda savaş dönemlerindeki uygulamaları ve özelde stratejileri de biz Müslümanlar için önemli bir örneklik teşkil etmektedir. Bu bağlamda öncelikli olarak İslâm'da ve Hz. Peygamber'in hayatında savaşın yeri konusu ele alınacak, sonrasında ise vuku bulan savaşların sebeplerine ve bu savaşlar sırasındaki Hz. Peygamber'in uygulamalarına, geliştirmiş olduğu savaş stratejilerine ve bu stratejilerin günümüz insanına örnek olma durumuna yer verilecektir.

Anahtar Kelimeler: Hz. Peygamber, Savaş Uygulamaları, Strateji, Örneklik

BEING MODAL OF THE PROPHET MUHAMMAD IN TERMS OF WAR PRACTICES

Mustafa Necati BARIŞ²

It is one of the most natural expectations or needs that each society needs to think about its own future and to be able to maintain continuity without losing its history. Societies sometimes need to refer to laws, traditions and customs, and sometimes to example personalities, to pass on these expectations or to meet these needs.

It is not possible to educate, change and transform the societies with an understanding of education with only a theoretical structure. Because the human figures in their civilization and history are far more important and influential than the verbal rules and written texts in the nature of man. Even for this, Allah has sent prophets who will apply all these in his own life and send an example to the practice of the real life in order to show the righteousness, righteousness, justice and happiness to mankind that he created, only texts containing orders, prohibitions and advice.

Prophets are the most important role model figures in many different societies and civilizations of the world. Because religion is the most important fact in the education of the societies and in the gaze of life. Therefore, in terms of history and civilization we belong to, we can say that the most important example for a Muslim is the personality Hz. Muhammad. Even Hz. Muhammad is not only for the Muslims but the most beautiful example of all humanity, with the expression of Allah in the Qur'an.

In fact the being model of the Prophet Muhammad's subject is so wide that many independent works and from various perspectives can be written. However, in terms of being modal in this study, the war

¹ Dr. Öğretim Üyesi, Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, mnecatibaris@hotmail.com

² Asist. Prof., Bozok University Faculty of Divinity, mnecatibaris@hotmail.com

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

practices of the Prophet Muhammad will be discussed. Because the most beautiful example of every aspect of your life in relation to the opponents of the Prophet Muhammad, not only the practices in times of peace but also the practices in times of war and in particular the strategies constitute an important example for us (Muslims). In this context, priority will be given to the place of war in Islam and the life of Prophet Muhammad, later on the causes of the wars that occur, the practices of the Prophet Muhammad during those wars, the strategies of war that have been developed, and the example of these strategies as examples for today's people.

Key Words: Prophet Muhammad, War Practices, Strategy, Exemplary

1. Giriş

Batı'da İslâm, Müslüman ve Hz. Muhammed isimleri zikredildiğinde akla gelen en önemli kavramlardan birkaç tanesi savaş, cihad, şiddet ve terörizmdir. Bu isimleri ve kavramları bir araya getiren gazeteci, yazar, araştırmacı, siyasetçi ve akademisyenlerin söz ve yazılarına bakıldığında ise bunu belirli bir plan dâhilinde yani İslâm dinini, bu dinin peygamberini ve Müslümanları yıpratmaya ve karalamaya yönelik yaptıklarını ve bunu yaparken de bizim kaynaklarımızdaki bazı malumatları ve tarihimizdeki bazı olayları manipüle etmek suretiyle kullandıklarını görmekteyiz. Biz ise tüm söylenenler, yazılanlar ve yapılanlar karşısında ancak ya inkâr ya da savunma yolunu seçmekte; bunu yaparken de kendimizi, dinimizi ve peygamberimizi tüm gerçekliğiyle doğru bir şekilde anlatmaktan aciz kalmaktayız. Bunun en önemli sebeplerinden biri mensup olduğumuz medeniyeti, dini ve bu dinin peygamberini ya gerçek anlamda tanımıyor olmamız ya da tüm gerçekliğiyle anlatamıyor olmamızdır. Bu bağlamda belki de kendimize sormamız gereken en önemli sorulardan birkaçı şunlar olmalıdır: “İslam dini bir barış dinidir ve bu dinin peygamberi de bir barış peygamberidir diyoruz ama gerçekten böyle mi? Böyle ise bu din niye cihadi emretmiş ve bu dinin peygamberinin hayatı neden hep savaşlarla iç içe olmuş?”

2. İslâm, Hz. Peygamber ve Savaş

Yukarıda da belirttiğimiz gibi gerçekten de İslâm bir barış dinidir ve bunu anlamak için yalnızca bu dinin isminin anlamına bakmak bile yeterlidir. Yine de konunun önemine binaen kısa bir araştırma yapıldığında görülecektir ki, gerek Kur'ân'ın temel prensipleri ve gerekse Hz. Peygamber'in söz ve uygulamaları, ortaya bir problem çıktığında bunun savaşla değil, barış yoluyla halledilmesi yönündedir. Zira bir problemin savaşla veya şiddetle çözülmeye çalışılması, taraflar için huzur ve mutluluk getirmekten ziyade pek çok olumsuzluğu da beraberinde getirecek ve sonuçları çok daha ağır olacaktır. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'deki, “Ey iman edenler! Hep birlikte barışa ve güvenliğe (İslâm'a) girin. Şeytanın adımlarını izlemeyin. Çünkü o, size apaçık bir düşmandır (el-Bakara 2/208), “...Eğer onlar sizden uzak durur, sizinle savaşmayıp size barış teklif ederlerse; Allah onlarla savaşmanıza bir yol (izin, yetki) vermemiştir” (en-Nisâ 4/90), “... Eğer onlar barışa yanaşırlarsa, sen de buna yanaş ve Allah'a tevekkül et. Çünkü O, hakkıyla işiten ve hakkıyla bilendir” (el-Enfâl 8/61) ve “Allah, sizi, din konusunda sizinle savaşmamış, sizi yurtlarınızdan da çıkarmamış kimselere iyilik etmekten, onlara âdil davranmaktan men etmez. Şüphesiz Allah âdil davrananları sever” (el-Mümtehine 60/8) gibi âyetlerle İslâm'ın öncelikli olarak barışa önem verdiği ortaya çıkmaktadır. Yine Kur'ân-ı Kerîm'de başkalarının yaşam hakkına saygı gösteren bir insanın öldürülmesine kesinlikle izin verilmemekte ve insan hayatına saygı göstermek gerçek müminlerin özellikleri arasında zikredilmektedir (el-Furkân 25/68). Hatta sebepsiz yere bir cana kıymak tüm insanlığı öldürmek gibi değerlendirilmekte, bir canı kurtararak yaşatmak ise tüm insanlığı yaşatmakla bir tutulmaktadır (el-Mâide 5/32). Bu birkaç âyetten yola çıkarak bile İslâm'ın bir savaş dini olmadığını, asıl gayesinin tüm insanlığın barış içerisinde yaşayarak huzur ve mutluluğunu temin etmek olduğunu söyleyebiliriz.

Aynı şekilde tüm insanlığın barış ve huzurunu, hidayet ve mutluluğunu temin etmek için gönderilmiş olan ve bu yönde büyük bir çaba sarf eden Hz. Peygamber de, toplumlar arasında kin ve nefrete, zulüm ve sömürüye sebep olan tüm sistemleri yok etmek ve bunun yerine adalet ve barışın hâkim olacağı evrensel bir sitem kurabilmek için hayatı boyunca mücadele içerisinde olmuştur. Hatta onun bu mücadelesindeki asıl gayesinin barış olduğunu gösteren en önemli argüman, çeşitli vesilelerle çevrede barışın hüküm süreceğine ya da en azından böyle bir özlemi ve gayesi olduğuna dair söylemiş olduğu sözlerdir. Örneğin Medine'ye gelip Müslüman olan Adiy b. Hâtim'e Hz. Peygamber'in söylediği şu sözler bu anlamda çok dikkat çekicidir: “Allah'a andolsun ki, çok sürmez bir kadının Kâdisiye'den devesinin üzerinde yalnız

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

başına çıkıp Kâbe'yi ziyaret edinceye kadar Allah korkusundan başka hiç bir korku duymayacağını işiteceksin" (İbn Hişâm, 1990: 4: 223; Taberî, 1969: 3: 115).

Hız. Peygamber, asıl amacı olan barış, huzur ve güveni gerçekleştirmek için vermiş olduğu mücadeleler sırasında zaman zaman savaşa da başvurmak zorunda kalmıştır. Hatta insanlık tarihine şöyle bir göz attığımızda, hemen hemen tüm peygamberlerin de, muarızlarına karşı mücadele verdiklerini, zaman zaman onlarla savaşmak zorunda kaldıklarını, hatta onlar tarafından yurtlarından çıkarıldıklarını görürüz. Aslında savaş; gözyaşını, kanı, ölümü, virane olmuş ülke ve şehirleri, ellerinden her şeyleri alınmak suretiyle gelecekte her hangi bir umudu olmayan esir edilmiş ya da topraklarını terk etmek zorunda kalmış insanları hatırlatmaktadır. Ancak İslâm dininin böyle olumsuz sonuçları olan savaş olgusuna bakışı, ancak son çare olarak izin vermek olmuştur. Yine İslâm dininin savaş algısında kan dökmek suretiyle gidilen bölgenin topraklarını, halkını ve tüm zenginliklerini ele geçirme veya sömürme amacı yoktur. Bilakis amaç, hiçbir şekilde zulüm ve baskıya başvurmaksızın İslâm'ı kabul etmek isteyenlerin ya da kendi dinlerini rahatça yaşamak isteyenlerin önlerindeki engelleri kaldırarak dinî özgürlüklerini temin etmek ve hangi dile, dine ve ırka mensup olursa olsun maruz kaldıkları zulmü ve baskıyı ortadan kaldırmak suretiyle toplumlara insanca yaşamaları için fırsat vermektir.

Hız. Peygamberin hayatına baktığımızda özellikle Mekke dönemi için şunları söyleyebiliriz: Allah Rasûlü kendisine peygamberlik görevi verilip İslâm'ı anlatmaya başlamasını müteakip Mekke'de kaldığı yaklaşık 13 yıl boyunca hem kendisi hem de ilk Müslümanlar, müşrikler tarafından sistematik bir şekilde işkenceye maruz bırakılmışlardır. Alay ve hakareten başlayıp fiilî saldırıya veya öldürmeye varıncaya kadar çekilen psikolojik, ekonomik ve fiziksel pek çok işkence çeşidine Hız. Peygamber de ilk Müslümanlar da sadece sabrederek mukabele etmişler, hiçbir zaman karşılık verme ya da intikam alma yoluna gitmemişlerdir. Hatta Mekke döneminde nâzil olan âyetlerde Hız. Peygamber'e ve Müslümanlara daima sabır tavsiye edilmiş (el-Ahkâf 46/35; el-Müzzemmil 73/10), maruz kaldıkları işkenceler karşısında şikâyet eden Müslümanlara Hız. Peygamber genellikle sabırlı ve metin olmayı öğütlemiş, şiddetin yoğunlaştığı durumlarda kendisine gelerek, müşriklerin bu tür faaliyetlerine engel olmak ve onlarla mücadele etmek için izin isteyenlere de hem kendilerine savaş izni verilmediğinden hem de sayılarının ve güçlerinin yetersizliğinden müsaade etmemiştir (Sarıçam, 2005: 147-148; Apak, 2009: 201-202, 252).

Medine dönemine gelindiğinde ise ne Hız. Peygamber ve Müslümanlar için ne de müşrikler ve diğer gruplar için durum eskisi gibi olmayacaktır. Çünkü bu dönemde Müslümanların sayısı ve gücü artmış, ancak buna paralel olarak düşmanlarının sayıları ve Müslümanlara yönelik baskın ve silahlı saldırı hazırlıkları da büyük bir artış göstermiştir (Yakıt, 2006: 38). Dolayısıyla Medine döneminde hem Müslümanların sayısının artmasından hem de baskı ve zulümlere karşı koyabilecek güce ulaşmalarından, sabretme ve boyun eğmenin yerine mücadele ve savaş dönemine girilmiş hatta savaş emredilmiştir.

Hız. Peygamber Medine'ye hicretin akabinde yeni bir toplumun ve devletin temelini attıktan (Mescid-i Nebî'nin inşası, Muâhât, Medine Sözleşmesi, Nüfus sayımı, Kiblenin değişmesi) ve şehri belirli bir düzene soktukten sonra hicretin ikinci yılında Müslümanlara cihad etmeleri konusunda şu âyetlerle izin çıkmıştır (Sarıçam, 2005: 133-145; Apak, 2009: 237-249, 253-254): "Kendilerine savaş açılan Müslümanlara, zulme uğramaları sebebiyle cihad için izin verildi. Şüphesiz ki Allah'ın onlara yardım etmeğe gücü yeter ..." (el-Hacc 22/39-40), "Sizinle savaşanlara karşı Allah yolunda siz de savaşın. Ancak aşırı gitmeyin. Çünkü Allah aşırı gidenleri sevmez" (el-Bakara 2/190).

3. Savaş Sebepleri

Yukarıda da belirttiğimiz gibi hicretten sonra yeni bir devletin kurulması ve cihadla ilgili âyetlerin nazil olmasıyla birlikte Hız. Peygamber tarafından Medine dışındaki önemli stratejik noktalara seriyye ve gazveler düzenlenmeye başlamıştır. Söz konusu âyetlere ve yapılan savaşlara baktığımızda savaşa izin verilmesinin ya da cihadın meşrû kılınmasının sebepleri arasında şu birkaç madde zikredilebilir:

3.1. Meşru Müdafaa

Savaşa izin verilmesinin en önemli sebeplerinden biri ve belki de en önemlisi meşru müdafaa'dır. Yani Müslümanların canlarını, mallarını, ırz ve namuslarını teminat altına almak ya da korumalarına fırsat vermektir. Müslümanlar Mekke'de müşriklere karşı ne kadar hoşgörülü olurlarsa olsunlar, müşriklerin onlara karşı olan zulüm, baskı ve şiddetleri hiç azalmamış, bilakis artarak devam etmiştir. Hatta hicret etmek bile kesin bir çözüm getirmemiş, Kureyş'in tehditleri başta ensar olmak üzere diğer

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

gruplara da yönelmiş ve Kureyş onlardan Mekke'yi terk eden Müslümanlarla aralarından çekilmelerini ve onları koruyup kollamamalarını istemiştir (Ebû Dâvud, "Harâc", 23; Sarıçam, 2005: 149; Apak, 2009: 258). Bu da göstermektedir ki müşriklerle mücadelenin artık hoş görüyle veya yumuşak davranmayla sürdürülebilmesi mümkün değildir. Nitekim yapılan birçok seriyye ve gazveye bakıldığında altta yatan sebebin meşru müdafaa ya da Müslümanların savunulması olduğu görülecektir. Örneğin Bedir Savaşı'nın altında yatan sebep Ebû Süfyân önderliğinde Müslümanları yok etmek için kullanılacak bir ticaret kervanına Müslümanların engel olma girişimidir. Uhud'un meydana geliş sebebi Kureyş'in Bedr'in intikamını almak ve bu defa tamamen Müslümanları yok etmek üzere yola çıkmalarıdır. Hendek'te sebep, Müslümanlardan intikam almak isteyen Hayber'e sığınmış Benî Nâdir Yahudilerinin Hayber'deki Yahudiler başta olmak üzere, Kureyş'i ve daha birçok müşrik Arap kabilesini bir araya getirerek yaklaşık on bin kişilik bir kuvvetle Medine'ye saldırmalarıdır.

3.2. Davetin ve Din Hürriyetinin Güvence Altına Alınması

Hiz. Peygamber'in hicret etmesindeki en önemli sebeplerden biri Allah'ın tüm insanlığa göndermiş olduğu İslam dininin daha büyük kitlelere ve daha uzak coğrafyalara ulaştırılması gerekliliği idi. Ancak bırakın davetin daha büyük kitlelere ya da daha uzak coğrafyalara ulaştırılmasını, Allah Rasülü Mekke'deki yaşayan insanlara veya Mekke dışından değişik vesilelerle bu şehre gelen topluluklara bile güvenli bir şekilde davasını anlatamıyor ve İslâm'ı kabul edenler de dinlerini rahat bir şekilde yaşayamıyor hatta kaba kuvvet ve silah zoruyla dinlerinden döndürülmeye çalışılıyordu. Bundan dolayı kendi hür iradesiyle İslâm'ı seçen kimselere, kendilerine kılıç çekip öldürmeye kalkanlara karşı savunma hakkı vermemek, İslâm davetinin yayılmasında büyük bir engel teşkil edebilirdi. Yani davete silahla engel olan müşrikler karşısında Müslümanların çaresiz bırakılması, bu dini tanımak ve kabul etmek isteyen kimseler için olumsuz bir imaj oluşturur ve böyle kimseler saldırılar karşısında kendilerini savunmasız bırakan bir dini kabul etme konusunda büyük bir tereddüt yaşayabilirlerdi (Sarıçam, 2005: 149). Bu sebeple de öncelikli olarak hicret, sonrasında da silahlı mücadele yoluna gidilmiştir.

3.3. Antlaşmaları Bozanların ve Hainlik Yapanların Cezalandırılması

Verilen sözden ya da yapılan antlaşmadan dönmek bugün bile hem şahıslar hem de topluluklar adına yüz kızartıcı bir suçtur ve muhakkak işlenen bu suçun bir karşılığı olması gerekir. Örneğin Yahudilerle yapılan savaşlar, Müslümanlarla yapmış oldukları antlaşmaları bozmalarından dolayı bir cezalandırma politikası olarak değerlendirilebilir. Medine'de yaşayan Yahudi kabileleri, Hiz. Peygamber'le yaptıkları antlaşmayı çok kısa bir süre sonra çiğnemişlerdi. Bir kısmı müşriklerle işbirliği yapmış, bir kısmı da Hiz. Peygamber'e suikast düzenlemeye kalkışmıştı. Bunun karşılığında ise ayrıca bir cezalandırmaya tabi tutulmaksızın Benî Nâdir ve Benî Kaynukâ'nın Medine'den çekip gitmelerine müsaade edilmiş, Benî Kurayza da Hendek Savaşı'nda Müslümanlara ihanet ederek savaş suçu işlediklerinden, kendileri tarafından seçilen hakemin verdiği karara göre erkekleri öldürülmek, kadın ve çocukları esir alınmak, malları da ganimet statüsüne tabi tutulmak suretiyle cezalandırılmıştı (Sarıçam, 2005: 150, 223-229; Apak, 2009: 329-343). Benzer şekilde Mekke'nin fethini hazırlayan sebeplerden biri Hudeybiye Barış Antlaşmasının, Müslümanlarla anlaşmalı olan Huzâa kabilesine Kureyş ile anlaşmalı olan Bekir kabilesinin saldırı düzenlemesi ile ihlal edilmesi ve Kureyş'in de onlara sahip çıkmasıdır (Vâkıdi, 1984: 2: 782-788).

3.4. İslâm Topraklarının Saldırı ve İstilalardan Korunması

Medine'ye hicretten kısa bir süre sonra İslam daveti Mekke ve Medine sınırlarını aşır Arap yarımadasının tamamına hatta komşu devletlere kadar ulaşınca, bunlardan gelebilecek saldırılara karşı konulması elzem hale gelmişti. Zira bu çeşit saldırılara karşı konulamaması ya da konulamaması, hem İslâm'ın hem de Müslümanların büyük zararlar görmesine hatta yok olmalarına sebep olabilirdi. Nitekim daha önce Müslümanları dikkate almayan Bizans ve Sâsânî İmparatorlukları, davet mektupları kendilerine kadar ulaşınca bundan sonraki süreçte Müslümanların kendileri için büyük bir tehdit oluşturabileceğini düşünmüşler ve İslâm toprakları üzerine saldırı planları yapmaya başlamışlardır. Mûte Savaşı ve Tebük Seferi ise bu saldırıları önlemek amacıyla meydana gelmiş savaşlardır (Sarıçam, 2005: 150, 237-245; Apak, 2009: 349-362).

Yukarıda genel olarak birkaçına yer verdiğimiz savaş sebeplerinden yola çıkarak diyebiliriz ki; Hiz. Peygamber ve Müslümanlar, ancak kendi haklarını korumak ve müşrikler başta olmak üzere

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

karşılarındaki tüm muhalif grupların saldırılarını önlemek amacıyla mukabelede bulunmuş ve savaşmak zorunda kalmışlardır. Ayrıca sadece maddeler halinde sıralayacağımız şu hususlar da Hz. Peygamber döneminde gerçekleşen gazve ve seriyyelerin sebep ve amaçları arasında zikredilebilir (Arslan, 2015: 1043; Özel, 2005: 436; Apak, 2009: 255):

- a. Mekke-Şam ticaret yolunu kontrol altında tutma ve bu amaçla kervan takip etme.
- b. İslâm toplumunu tesis ve Medine'yi müdafaa etme.
- c. Devletin varlığını duyurma ve devam ettirme.
- d. Müşriklerin savaş tekliflerine karşılık verme.
- e. Devletin zedelenen itibarını kurtarma.
- f. Haber alma, istihbarat ve keşif.
- g. Hedef şaşırtma ve destek.
- g. Putları yok etme.

4. Hz. Peygamber'in Savaşlardaki Uygulamaları ve Takip Ettiği Stratejiler

Hz. Peygamber, Medine'ye hicretinin akabinde sadece dokuzunda fiili çarpışmanın meydana geldiği yirmi yedi gazveye komuta etmiş, görevlendirdiği komutanlar vasıtasıyla da otuz beş ila altmış altı arasında farklı rakamların verildiği seriyyeler tertip ettirmiştir (Vâkıdî, 1984: 1: 1-8; İbn Habîb, 1964: 110-116; Sarıçam, 2005: 151). Düzenlenen yaklaşık olarak yüz civarındaki gazve ve seriyyeden birçoğunda herhangi bir çarpışma meydana gelmemiş, çarpışma olanlarında ise Kurayza Yahudileri hariç karşı taraf yaklaşık 220-250 ölü verirken, Müslümanlar ise 140-150 civarında şehit vermişlerdir. Yani yaklaşık on yıllık bir süreçte 2 milyon km²'lik bir bölge Müslümanların idaresine geçmiş ve bu dönemde şehit olan ve ölenlerin sayısının toplamı 400'ü bile bulmamıştır. Bu da göstermektedir ki; Hz. Peygamber daima prensip olarak düşmanın öldürmesini ya da yok edilmesini değil, kazanılmasını tercih etmiştir (Sarıçam, 2005: 150; Hamidullah, 1981: 20-21).

Benî Kurayza'ya gelince ise durumlarının hem müşriklerden hem de diğer Yahudi kabilelerinden biraz farklı olduğu görülmektedir. Zira Kurayza Yahudileri Hendek savaşı sırasında Medine'de Müslümanlarla birlikte yaşadıkları ve Medine Sözleşmesi gereği onlarla birlikte şehri savunma zorunlukları bulunduğu halde düşmanla bir olup Müslümanları arkalarından vurmak suretiyle onlara ihanet etmişlerdir. Savaş sonrasında ise kendi belirledikleri hakemin yani eskiden anlaşmalı oldukları Sa'd b. Muâz'ın kutsal kitaplarına göre haklarında hüküm vermesi sonucu erkeklerinin öldürülmesine, kadın ve çocuklarının esir alınmasına, mallarının da ganimet statüsüne tabi tutulmasına karar verilmiştir (Vâkıdî, 1984: 2: 496-521; İbn Sa'd, 2001: 2: 70-74). Sonuçta yaklaşık 400 ilâ 900 arasında değişen Yahudi erkeğe söz konusu ceza infaz edilmiş ve bu olay pek çok müsteşrikin dikkatini çekmiş, hatta birçoğu Hz. Peygamber'i ve Müslümanları Yahudilere zalimce davranmakla itham etmişlerdir. Ancak söz konusu durumu tarafsız bir şekilde ele alıp Kurayza Yahudileri ile diğer Yahudi kabileleri arasında fark olduğunu, verilen kararın hak edilmiş bir karar olduğunu, ortada herhangi bir hukuksuzluğun bulunmadığını ve en medenî milletlerin bile bugün aynı suça aynı cezayı uygulayacaklarını söyleyenler de olmuştur (Apak, 2009: 340-341).

4.1. Savaşlardan Önceki Uygulamalar ve Stratejiler

Hz. Peygamber, muarızlarıyla ilişkilerinde genellikle sonuna kadar savaşı bir çözüm yolu aramış, karşı taraftan gelen olumlu adımlara ya aynıyla veya daha fazlasıyla mukabelede bulunmuş ve genellikle savaştan uzak durulmasını istemiştir. Hatta onun bu hassasiyeti sözlerine de yansımış ve bir konuşmasında etrafındakilere; "Ey insanlar! Düşmanla karşılaşmayı (savaşmayı) temenni etmeyiniz. Allah'tan âfiyet (sağlık, sıhhat) dileyiniz. Fakat düşmanla karşılaştığınız zaman da sabrediniz ve biliniz ki cennet kılıçların gölgeleri altındadır..." (Buhârî, "Cihâd", 112, 156, "Temenni", 8) diye seslenmiştir. Bedir savaşı sırasında müşrikler savaş meydanına gelince, eskiden Kureyş'in elçilik görevini yapan Hz. Ömer'i kendilerine göndererek, savaşa gerek olmadığı, isterlerse sağ-salim, barış ve huzur içerisinde memleketlerine dönebilecekleri yönünde bir teklif yapmış ancak Kureyş'in bu teklifi reddetmesi üzerine savaşmak durumunda kalmıştır (Vâkıdî, 1984: 1: 61). Benzer bir olay Benî Mustalik Gazvesi'nde yaşanmıştır. Hz. Peygamber Müreysî kuyusu başında karşı karşıya geldiği düşmana yine savaş öncesi elçi olarak Hz. Ömer'i göndermiş ve onları İslâm'a davet etmiş, ancak Mustalikoğulları bu teklifi kabul etmeyerek Müslümanlarla savaşma yolunu tercih etmişlerdir (Vâkıdî, 1984: 1: 407).

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

Savaşın kaçınılmaz olduğu durumlarda Hz. Peygamber, düşmanını beklemediği bir anda yakalayabilmek için süratle hareket etmeye özen göstermiş, uyguladığı savaş stratejisiyle birçok zaman düşmana sürpriz yapmış, büyük seferlerin altısında, küçüklerin ise dokuzunda düşmanı tamamen hazırlıksız bir şekilde yakalamıştır. Böylelikle, düzenlenen askerî seferlerin yalnızca üçte birinde çarpışma meydana gelmiştir. Ayrıca gönderdiği seriyelerin de otuz ikisinde düşman kısıktırak yakalanmış ve Müslümanlara direnememiştir (Özel, 2005: 437).

Hz. Peygamber, Mekke'nin fethinden de hatırlanacağı üzere genellikle sefere çıkmadan önce gidilecek hedefi ve güzergâhı gizli tutmaya çalışmış ve bu husus için özel bir çaba sarf etmiştir. Bu anlamda o, hedefin neresi olduğu bilinmesin diye normal güzergâhın dışındaki yolları kullanmış, hatta bunun için zaman zaman kılavuzlar tutmuş, ön istihbarat çalışmalarını titizlikle yürütmüş, kendisine ulaşan bilgileri başka kanallardan da teyit etmeye çalışmış ve buna göre seferin gidişatını belirlemiştir (Sarıçam, 2005: 206-207).

Ayrıca Hz. Peygamber savaşmak üzere yerleşim alanları dışındaki bölgeleri seçmiş ve bu suretle sivil halkı savaşın yıkıcı etkilerinden muhafaza etmeye çalışmıştır. Nitekim yapılan Bedir, Uhud vd. birçok savaşa bakıldığında, savaştan sadece ordudaki askerlerin etkilendiği görülmektedir. Bedir savaşındaki gibi, eğer Hz. Peygamber bir meydan savaşı yapmaya karar vermişse savaş için önceden mevzi alarak orduyu en uygun yere konuşlandırmış ve bu yerleşim sırasında su kuyularının durumu büyük bir önem arz etmiştir. Bir taraftan savunma diğer taraftan bir meydan muharebesini andıran Hendek savaşında ise Selmân-ı Fârisî'nin görüşü doğrultusunda hendek kazdırmış, kazılan toprağı ve toplanan taşları siper yapmak ve düşmanın kazılan hendekleri doldurmalarına engel olmak amacıyla buldukları yere yığdırmış ve bu suretle hem saldırılara karşı Müslümanları korumuş hem de herhangi bir saldırı anında Müslümanların adeta bir silah gibi bu taşları kullanmalarını sağlamıştır (Vâkıdî, 1984: 1: 61, 206-216, 2: 444-446; Sarıçam, 2005: 157, 170-172, 184-185).

Hz. Peygamber savaşta düşmanın yanılmasına sebep olacak hile, aldatma gibi taktik ve stratejilerin önemine dikkat çekmiş (Buhârî, "Cihâd", 157; Müslim, "Cihâd", 5), aralarına anlaşmazlık sokarak müttefik olan müşrik kabilelerin birbirine olan güvenlerinin zedelenmesine vesile olmuş ve bu suretle birbirinden şüphelenerek savaş sırasında Müslümanlara karşı fazla direnememelerini temin etmiştir (Kılıç, 2013: 23). Örneğin Hendek savaşı sırasında Gatafân ve Fezâre kabilelerinin liderleriyle anlaşma yolları aramak suretiyle aralarındaki ittifakı bozmaya çalışmış ve daha yeni Müslüman olan Gatafânlı Nuaym b. Mes'ûd'u henüz durumdan haberdar olmayan Yahudiler ile Kureyş-Gatafân arasındaki anlaşmayı bozmakla görevlendirmiştir (Vâkıdî, 1984: 2: 456, 477-488; Sarıçam, 2005: 186-189; Özel, 2005: 437).

Yine düşmanlarıyla toptan mücadele etmektense tek tek mücadele yolunu seçen Hz. Peygamber, aralarındaki ittifakları bozabilmek için farklı yollara müracaat etmekten geri durmamıştır. Mesela Hayber Yahudileri gibi kuzeyde yer alan kabilelerle mücadeleye girişmeden önce güneydeki Kureyş ile Hudeybiye Antlaşması'nı yaparak Hayber-Mekke ya da Yahudi-Müşrik ittifakını sonlandırmış ve müttefiksiz kalan Hayber üzerine ancak bu antlaşmanın akabinde sefer düzenleyerek onları etkisiz hale getirebilmiştir (Kılıç, 2013: 23; Sarıçam, 2005: 202; Apak, 2009: 292-293). Ayrıca Müslümanlar Hayber'e gitmek üzere Medine'den ayrılıp Sahbâ denilen mevkiye geldiklerinde, Hayber Yahudilerinin müttefiki olan Gatafânlılar Müslümanların yolunu kesmek istemişler, Hz. Peygamber de güzergâh değiştirerek Gatafan kabilesinin yaşadığı bölgeye yönelmiş, onlar da mallarını-mülklerini korumak için geri dönmüşler ve böylece Hayber'e destek olmalarının önüne geçilmiştir (Hamidullah, 1998: 21; Özel, 2005: 437).

Savaşın kaçınılmaz olduğu durumlarda psikolojik savaş tekniklerine de başvuran Hz. Peygamber, bu sayede Müslümanların oldukça büyük bir güce sahip olduğu imajını vererek düşmanın psikolojisini bozmaya çalışmış ve bunu da pek çok zaman başarmıştır. Nitekim Mekke'nin fethi sırasında Merruzzahrân denilen şehre yakın bir bölgede ordu konaklayınca, burada Hz. Peygamber'in her askerden birer meşale yakmasını istemesi ve Ebû Süfyân'ın önünde büyük bir geçit töreni yaptırması Mekke halkının direncini kırarak karşı koymalarını önleme amacını taşımaktadır. (İbn Sa'd, 2001: 2: 125-126; Sarıçam, 2005: 208; Özel, 2005: 437; Apak, 2009: 299).

4.2. Savaşlar Sırasındaki Uygulamalar ve Stratejiler

Hz. Peygamber, düşmanlarıyla sonuna kadar savaşız bir çözüm yolu arasa da, savaş bazen kaçınılmaz bir hal almış ve bu durumda "... Ben rahmet peygamberiyim, ... ben savaş peygamberiyim"

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

(Ahmed b. Hanbel, 32: 291 (19525)) sözünden de anlaşılacağı üzere savaşmaktan çekinmeyeceğini açıkça vurgulamış ve dönemin savaş aletlerini/tekniklerini kullanarak düşmana galip gelmeye çalışmıştır. Ancak o, hem Müslümanlar için hem de karşı taraf için savaşı daima en az zararla sonuçlandırmaya çalışmış, savaş sırasında insan haklarına dikkat etmiş, haksız yere kan akıtmamak için pek çok tedbire başvurmuş, düşmanını farklı savaş teknikleriyle teslim olmaya zorlamış ve teslim aldıklarına da iyi davranmak suretiyle onurlarını ayaklar altına almamıştır. Mesela savaşlarda kadınlara, çocuklara, yaşlılara, inzivaya çekilip kiliselerde ibadet edenlere (Vâkıdî, 1984: 2: 758; Mâlik, “Cihâd”, 1625-1628 (8-11); Buhârî, “Cihâd”, 147-148; Ebû Dâvud, “Cihâd”, 121) ve Müslümanlarla savaşmayanlara dokunulmasına kesinlikle müsaade etmemiş, Mekke'nin fethinde görüldüğü üzere özel bir durum olmadığı müddetçe kaçan düşman askerlerinin peşine düşülmesine izin vermemiştir (Sarıçam, 2005: 211; Kılıç, 2013: 24).

Câhiliye Arapları, düşmanlarını ele geçirdikleri zaman onları ya bir yere bağladıktan sonra oklarına/mızraklarına hedef yaparak ya da kılıç darbeleriyle öldürürlerdi. Örneğin Recî' Vak'ası'nda Lihyanoğulları tarafından yakalanıp sonrasında Mekke müşriklerine satılan Hubeyb b. Adî, kuru bir ağaca bağlanarak çarpiha gerilmiş ve Bedir'de babaları öldürülen yaklaşık kırk çocuk tarafından üzerine mızraklar atılarak şehit edilmiştir (Vâkıdî, 1984: 1: 360-361; Sarıçam, 2005: 181-182). Arapçada “sabr” adı verilen bu uygulamayı Hz. Peygamber kesinlikle yasaklamıştır. Nitekim Abdurrahman b. Hâlid'e bir savaşta düşmandan dört adam getirilmiş, o da öldürülmelerine karar vermiş ve yanındakiler o adamları bir yere bağlayıp üzerlerine ok atarak öldürmüşlerdi. Bu haber Ebû Eyyûb el-Ensârî'ye ulaştı; “Rasûlullah'tan eli kolu bağlı bir kişinin bu şekilde öldürülmesini yasakladığımı duydum. Nefsim kudret elinde olan Allah'a yemin ederim ki bir tavuk bile olsa onu bir yere bağlayarak bu şekilde öldürmem” demiş ve bu söz Abdurrahman'a ulaştı; o da günahının bağışlanması için dört köle âzâd etmiştir (Ebû Dâvud, “Cihâd”, 129).

Yine Hz. Peygamber savaş sırasında ağaçlara zarar verilmemesini ve binaların yakılıp yıkılmamasını emretmiş (Vâkıdî, 1984: 2: 758), Bedir Savaşı'nda olduğu gibi savaş halindeyken bile düşmanın su ihtiyacını karşılamasına izin vermiştir (Vâkıdî, 1984: 1: 61; Sarıçam, 2005: 157).

Gönderiliş amacı insanları öldürmek olmayan Hz. Peygamber, hayatı boyunca ilahi mesajı etrafındakilere ve tüm insanlığa ulaştırmak için büyük çaba göstermiştir. Ancak kendisine ve Müslümanlara yapılan şiddet, baskı ve tehditler dayanılmaz boyutlara ulaştığında ise savaşmak durumunda kalmış ve bu durumda bile her iki tarafın da fazla zayıf vermemesi için elinden geleni yapmıştır. Hatta o, savaş sırasında bir Müslümanın karşı taraftan birini öldürmek zorunda kaldığı ya da kalacağı durumlar için de etrafındakilere şunları söylemiştir: “Allah her şeyde ihsanı (iyiliği) farz kılmıştır. O halde öldüreceğiniz zaman bile bunu en iyi şekilde yapın ...” (Müslim, “Sayd”, 57), “Öldürme yöntemi açısından insanların en iffetlisi (merhametlisi) iman sahipleridir” (Ebû Dâvud, “Cihâd”, 120). Bu sözlerinden de anlaşılmalıdır ki; düşmanına dahi merhametli ve insan onuruna yaraşır bir şekilde davranmaya çalışan Hz. Peygamber, savaş denilen elim hadisenin yıkım ve dehşetini azaltmak ve savaşın bile bir ahlakının olduğunu göstermek için hayatı boyunca büyük gayret sarf etmiştir.

4.3. Savaşlardan Sonraki Uygulamalar ve Stratejiler

Hz. Peygamber ve Müslümanlar, savaşıp zafer kazandıktan sonra bir bölgeye giriş yaptıklarında, düşmanı yenmiş olmanın verdiği gurur ve şımarıklıkla keyfi hareketlerde bulunmamışlar, bilakis ağırbaşlı ve mütevazı tavırlar sergilemişler ve bu da fetihler esnasında birkaç istisnai örnek hariç pek taşkınlık yaşanmamasına sebep olmuştur. Örneğin Mekke'nin fethi sırasında Hz. Peygamber, yaklaşık on bin kişilik ordusuyla muzaffer ve şımarık bir komutan edasında değil, Allah'ın kendisine bu fethi nasib etmesi, Müslümanların sayısının fazlalığı ve tevazuundan dolayı devesinin üzerinde eğilmiş bir vaziyette ve “gerçek hayat ahiret hayatıdır” diyerek Zû Tuvâ mevkiinden Mekke'ye girmiş, doğruca Kâbe'ye gidip Hacerü'l-Esved'i selamlamış, sonra tekbir getirmiş ve yanındaki Müslümanlar da tekbirler getirmişler, ardından Kâbe'yi tavaf etmiş ve bu şekilde hem fethi hem de fetih kutlamalarını tamamlamıştır (Vâkıdî, 1984; 2: 824, 831).

Hz. Peygamber, hayatı boyunca genel insanî/ahlâkî ilkeler telkin etmiş ve bunları kendi hayatında bizzat uygulayarak da rol model olmuştur. Meselâ hangi canlıya karşı işlenirse işlensin işkencenin her türünü şiddetle kınayarak yasaklarken, Müslümanlar için genel bir davranış bilinci oluşturmayı hedeflemiştir. Bu doğrultuda Hz. Peygamber, câhiliye Araplarının savaş gelenekleri arasında zikredebileceğimiz öldürülen düşman askerlerinin organlarının kesilerek vücutlarına işkence yapılmasına (müsle), aynıyla mukabele etmek için bile olsa kesinlikle müsaade etmemiştir (Müslim, “Cihâd”, 3; Ebû

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

Dâvud, “Cihâd”, 120). Nitekim Uhud Savaşı’nda müşrikler Hanzale b. Ebû Âmir dışındaki yaklaşık atmış dokuz şehide organlarını kesmek suretiyle işkence yapmışlardı. Bu şehitlerden biri olan amcası Hz. Hamza’nın cesedinin yarılarak ciğerinin çıkarıldığını, burnunun ve kulaklarının kesilerek işkence yapıldığını gören Hz. Peygamber, üzüntüsünden müşriklere karşı bir daha zafer kazanırsa kendisinin de onlardan otuz kişiye aynısını yapacağını söylemiş ve onun halinden etkilenen ashab da bir dahaki sefere galip gelirlerse kendilerinin de müşriklere burun ve kulaklarını kesmek suretiyle işkence yapacaklarına dair yemin etmişlerdi. Ancak nâzil olan “Eğer ceza verecekseniz, size yapılanın misliyle cezalandırın. Eğer sabrederseniz, elbette bu, sabredenler için daha hayırlıdır” (en-Nahl 16/126) âyetiyle Allah Rasûlü bundan vazgeçmiş, affederek misilleme yapma yolunu tercih etmemiş ve ashabına da bu konuda izin vermemiştir (Vâkıdî, 1984: 1: 290; İbn Hişâm, 1990: 3: 58-59).

Câhiliye Araplarının en önemli savaş adetlerinden biri de, savaş sırasında düşmanın malını yağmalamaktı. Özellikle yiyecek ve içeceğin kıt, maddi sıkıntının çok olduğu durumlarda bu uygulama adeta bir hak olarak görülürdü. Ancak İslâm’a göre savaşın asıl gayesi ganimet elde etmek ya da yağma ve talanda bulunmak değildir ve bundan dolayı da Hz. Peygamber bu tür uygulamalara izin vermemiştir. Ebû Dâvud’da geçen bir rivâyete göre o, bir savaş yolculuğu sırasında şiddetli açlık sebebiyle askerlerin rastladıkları bir koyun sürüsünü yağmaladıklarını ve ele geçirdikleri hayvanları keserek tencerelerde pişirdiklerini görünce, tepkisini tencereleri devirerek ve içindeki etleri toprağa karıştırarak göstermiş ve yanındakilere de şöyle seslenmiştir: “Yağmadan elde edilen leşten bir farkı yoktur” (Ebû Dâvud, “Cihâd”, 138). Bir başka rivâyette ise Hayber’in fethi sırasında Âmir isimli bir Yahudi’nin Yesâr el-Habeşî adındaki çobanlık yapan zenci kölesi yanındaki koyunlarla birlikte Hz. Peygamber’e gelmiş, ondan İslâm’ı dinledikten sonra Müslüman olmuştur. Ancak yanındaki efendisine ait koyunları ne yapacağını bilemeyince durumu Allah Rasûlüne arz etmiş, Hz. Peygamber de sürüye el koymayı düşünmeksizin ona sürüyü askerlerin arasından çıkararak sahibinin bulunduğu kaleye doğru sürmesini ve Allah’ın muhakkak bu hayvanları sahibine ulaştıracağını söylemiş, çoban da böyle yapmış ve sürü gidip sahibine ulaşmıştır (Vâkıdî, 1984: 2: 649).

Eski dönemlerde milletlerarası ilişkileri düzenleyen herhangi bir hukukî düzenleme olmadığından savaşlarda keyfilik hâkimdi. Savaşı kazanan taraf asker-sivil, kadın-erkek, büyük-küçük ayrımı yapmaksızın düşmanını yok etmeyi bir hak olarak görebiliyor ve bunun yanında esirlere de en ağır muameleleri yapabiliyordu. Örneğin Asurlular düşmanlarının derilerini yüzüp ele geçirdikleri şehrin giriş kapısına asmayı, şehirde ele geçirdikleri herkesi öldürmeyi dinî bir görev olarak görüyorlardı. Farslılar da esirlerine karşı benzer muameleler yapıyor ve onlara hayat hakkı tanımıyorlardı. Eski Yunan ve Romalılar esirlerine işkencenin her türünü reva görüyor, vücutlarını parçalıyor, ayırım yapmaksızın hepsini öldürüyorlardı. Ancak Yunan ve Romalılar zamanla esirleri köleleştirip onlardan faydalanma yolunu gitmişler ve Roma döneminde kölelerin sayısının hürlerinkinin üç katına ulaştığı kaynaklara geçmiştir. Yahudilik ve Hıristiyanlık gibi semavî dinleri benimseyen eski toplumların bile esirlere dair uygulamalarında vahşeti ve insafsızlığı terk etmedikleri, bilakis dinlerinin bir emri gibi telakki ettikleri görülmektedir. Meselâ Yahudiler yalnız muharip esirlerin değil, kadın, çocuk ve ele geçirilen hayvanların da öldürülmesine hükmetmişlerdir. İslâm’dan önce Arapların da esirlere yaptıkları muameleler açısından diğer milletlerden pek farklı olmadıkları bilinmektedir. Bazı Hîre hükümdarlarının uygulamalarında görüldüğü üzere esirler bazen topluca yakılıyor, çeşitli organları kesilerek işkenceyle hayatlarına son veriliyor, öldürülmeleri için düşmanlarına satılıyor ya da sağ bırakılıp köleleştiriliyordu. Bazen de fidye karşılığında veya mübadele yoluyla serbest kalabiliyordu (Özel, 1995: 382).

Esirlere muamele açısından dünya tarihinin en insafli ve insancıl davranışı ise Hz. Peygamber ve Müslümanlar olmuşlardır. İnsan onuruna yaraşır şekilde muameleyi sadece Müslümanlarla sınırlı tutmayan Allah Rasûlü, savaş esirlerine yönelik uygulamalarında da daima bu hususu göz önünde bulundurmuş ve onları öldürmeyi ya da onlara herhangi bir şekilde kötü muamelede bulunmayı kesinlikle yasaklamıştır. Bu anlamda o, Bedir savaşında yakalanan siyahi bir kölenin Ebû Süfyân’ın yerini öğrenmek için dövülmesine ya da Hz. Ali’nin bir başka savaşta esir düşen anneyi çocuğundan ayırmasına müsaade etmemiştir (Ebû Dâvud, “Cihâd”, 125, 133).

Hz. Peygamber’in ve tüm Müslümanların hayatında Bedir Savaşı’nın farklı bir yeri bulunmaktadır. Zira bu savaş hem Müslümanlarla müşriklerin ilk büyük mücadelesi olması hem de pek çok konuda ve özellikle de savaş esirlerine yapılması gereken muameleler hususunda biz Müslümanlar için örneklik teşkil etmesi açısından oldukça önemlidir. Bu savaşta Müslümanlar on dört şehit verirken müşrikler de yetmiş civarında ölü ve bir o kadar da esir vermişlerdir. Hz. Peygamber ele geçirilen bu esirlerden Ukbe

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

b. Ebû Muayt ile Nadr b. Hâris'i, Mekke döneminde kendisine ve Müslümanlara yaptıkları ağır işkencelerden dolayı ölümle cezalandırmış, geriye kalanlara ne yapılması konusunu ise ashabıyla istişare etmiştir. Sonuçta esirlerin maddî durumlarına göre binden başlayıp dört bin dirheme kadar değişen fidye karşılığında serbest bırakılmasına, maddî gücü olmayanların ise ya karşılıksız ya da okuma-yazma biliyorlarsa on Müslümana okuma-yazma öğretilmelerine karar verilmiştir. Mekke'de on üç yıl boyunca Müslümanlara baskı ve zulüm uygulayan, onları yurtlarını terk etmeye mecbur bırakan Mekkeliler, savaş sonrasında esir olarak Medine'ye getirildiklerinde, Hz. Peygamber ashabinin "esirlere iyi davranın" demek suretiyle onlara karşı müşfik ve cömert davranılmasını istemiştir. Ashab da onun sözleri doğrultusunda salıverilinceye kadar yanlarında kalmak üzere aralarında dağıtılan esirlere iyi davranmışlar, kendileri hurma yerken onlara ekmek ikram etmişler, hatta kendileri yürürken onları bineklerde taşımışlardır. Ayrıca Hz. Peygamber, esirlerin can güvenliğini temin etmek için de gerekli tedbirlere başvurmuştur. Meselâ yakınları şehit olan gazilerin öfkelerine hâkim olamayarak esirlere herhangi bir şekilde zarar vermelerini önlemek için şöyle bir duyuru yapmıştır: "Sa'd'a (Sa'd b. Muâz'a) kardeşinin (Umeyr'in) öldürüldüğünü haber vermeyiniz. Yoksa elinizdeki bütün esirleri öldürür." Bu davranışıyla Allah Rasûlü, esirleri korumaya çalıştığı gibi, bir gazinin öfkesine yenik düşerek ve câhiliye adetlerinden olan intikam duygusuna kapılarak yeni huzursuzluklara yol açabilecek bir harekette bulunmasına da engel olmuştur (Vâkıdî, 1984: 1: 106-114, 118-119; İbn Hişâm, 1990: 2: 285-287; Sarıçam, 2005: 161-164).

Aslında Hz. Peygamber, ister kendi komutası isterse ashabının komutası altında olsun, düzenlenen askerî seferlerin büyük bir kısmında insanları esir almaktan kaçınmış ve bu seferlerle sadece bölge barışını ve düzenini teminat altına almaya çalışmıştır. Düşmanın kaçmaya çalıştığı veya mukavemet göstermediği durumlarda ise o, esir alma ya da öldürme amacıyla peşlerinden gitmemiştir. Ayrıca o, herhangi bir savaşın sonunda Müslümanlar tarafından ele geçirilen esirlerden kendi payına düşenleri genellikle serbest bırakmış, ashab da ona uyararak kendi paylarına düşen esirleri salıvermişlerdir. Örneğin Huneyn Savaşı'nda Hevâzinlilerden altı bin esir ele geçirilmiş, fakat kabileden dört kişilik bir heyet pişmanlıklarını arz etmek için Hz. Peygamber'e başvurunca, o da payına düşen esirleri serbest bırakmış ve bunu ashaba ilan ettirmiştir. İlanı duyan sahâbîler de kendi paylarına düşen esirleri herhangi bir karşılık almaksızın salıvermişlerdir (Vâkıdî, 1984: 3: 952; Sarıçam, 2005: 218; Kılıç, 2013: 24).

Diğer taraftan Hz. Peygamber, savaştan önce teslim olanlara, Müslümanlara kılıç çekmeyenlere hiçbir şekilde dokunulmayacağına dair söz vermiş, zafer kazanıldıktan sonra da verdiği söze sadakat göstermiştir. Çoğunlukla mağlup olan düşmanlarını genel bir af çıkararak bağışlamış, onları öldürmek ya da köleleştirmektense gönüllerini kazanmayı hedeflemiştir. Onun atmış olduğu bu adımlar kısa zamanda sonuç vermiş, en azılı düşmanlarının bile bir anda yumuşamasına ve hidayete ermesine vesile olmuştur. Öyle ki galibiyet sonrası fethedilen ya da tabi kılınan bölge ahalsinin üzerine, onları kontrol altında tutmak veya onlardan gelebilecek tehlikeleri bertaraf edebilmek amacıyla, asker ya da ordu bırakılmamış ve karşılıklı güven içerisinde bölgeden uzaklaşmıştır. Böylelikle galibiyetten sonra sergilenen bu güzel davranış ve uygulamalar asıl fethi insanların gönüllerinde gerçekleştirmiş, karşı tarafın Müslümanlara tabiiyetleri kılıç zorundan ziyade gönülden bir bağlılık haline dönüşmüştür. Nitekim Mekke'nin Fethi sırasında gerçekleşen hadiseler adeta bunun bir ispatı mesabesinde (bkz. Vâkıdî, 1984: 2: 832-862; Sarıçam, 2005: 211-212; Kılıç, 2013: 32).

5. Sonuç

Tüm insanlığın barış ve huzurunu, hidayet ve mutluluğunu temin etmek için gönderilmiş olan ve bu yönde büyük bir çaba sarf eden Hz. Peygamber, toplumlar arasında kin ve nefrete, zulüm ve sömürüye sebep olan tüm sistemleri yok etmek ve bunun yerine adalet ve barışın hâkim olacağı evrensel bir sitem kurabilmek için hayatı boyunca mücadele içerisinde olmuş ve vermiş olduğu mücadeleler sırasında her ne kadar asıl amacı olan barış, huzur ve güveni gerçekleştirmek olsa da zaman zaman savaşmak zorunda kalmıştır. Hatta insanlık tarihine şöyle bir baktığımızda, hemen hemen tüm peygamberlerin de, muarızlarına karşı mücadele verdiklerini, zaman zaman onlarla savaşmak zorunda kaldıklarını, hatta onlar tarafından yurtlarından çıkarıldıklarını görürüz.

Mekke döneminde alay ve hakareten başlayıp fiilî saldırıya veya öldürmeye varıncaya kadar çekilen psikolojik, ekonomik ve fiziksel pek çok işkence çeşidine hem Hz. Peygamber hem de ilk Müslümanlar sadece sabrederek mukabele etmişler, hiçbir zaman karşılık verme ya da intikam alma yoluna gitmemişlerdir. Ancak Medine'ye hicretten kısa süre sonra yeni bir devletin kurulması ve cihadla ilgili

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

âyetlerin nazil olmasıyla birlikte Hz. Peygamber tarafından Medine dışındaki önemli stratejik noktalara seriyye ve gazveler düzenlenmeye başlamıştır. Söz konusu âyetlere ve yapılan savaflara baktığımızda savafla izin verilmesinin ya da cihadın meşrû kılınmasının sebepleri arasında meşru müdafaa, davetin ve din hürriyetinin güvence altına alınması, antlaşmaları bozanların ve hainlik yapanların cezalandırılması ve İslâm topraklarının saldırı ve istilalardan korunması gibi hususlar zikredilebilir.

Hz. Peygamber, Medine'ye hicret ettikten sonra sadece dokuzunda fiilî çarpışmanın meydana geldiği yirmi yedi gazveye komuta etmiş, görevlendirdiği komutanlar vasıtasıyla da otuz beş ila altmış altı arasında farklı rakamların verildiği seriyyeler tertip ettirmiştir. Düzenlenen yaklaşık olarak yüz civarındaki gazve ve seriyyeden birçoğunda herhangi bir çarpışma meydana gelmemiş, çarpışma olanlarında ise Kurayza Yahudileri hariç karşı taraf yaklaşık 220 ila 250 civarında ölü verirken, Müslümanlar ise 140 ila 150 civarında şehit vermişlerdir. Yani yaklaşık on yıllık bir süreçte 2 milyon km²'lik bir bölge Müslümanların idaresine geçmiş ve bu dönemde şehit olan ve ölenlerin sayısının toplamı 400'ü bile bulmamıştır. Bu da göstermektedir ki; Hz. Peygamber daima prensip olarak düşmanın öldürmesini ya da yok edilmesini değil, kazanılmasını tercih etmiştir.

Savaflardan önceki uygulama ve stratejilerine baktığımızda Hz. Peygamber, muarızlarıyla ilişkilerinde genellikle sonuna kadar savaflsız bir çözüm yolu aramış, karşı taraftan gelen olumlu adımlara ya aynıyla veya daha fazlasıyla mukabelede bulunmuş ve genellikle savafltan uzak durulmasını istemiştir. Savaflın kaçınılmaz olduğu durumlarda ise o, düşmanını beklemediği bir anda yakalayabilmek için süratle hareket etmeye özen göstermiş, uyguladığı savafl stratejisiyle birçok zaman düşmana sürpriz yapmış, büyük seferlerin altısında, küçüklerin ise dokuzunda düşmanı tamamen hazırlıksız bir şekilde yakalamıştır. Böylelikle, düzenlenen askerî seferlerin yalnızca üçte birinde çarpışma meydana gelmiştir. Ayrıca gönderdiği seriyyelerin de otuz ikisinde düşman kısıvrak yakalanmış ve Müslümanlara direnememiştir.

Hz. Peygamber, düşmanlarıyla sonuna kadar savaflsız bir çözüm yolu arasa da, savafl bazen kaçınılmaz bir hal almış ve bu durumda savaflmaktan çekinmeyeceğini açıkça vurgulamış ve dönemin savafl aletlerini/tekniklerini kullanarak düşmana galip gelmeye çalışmıştır. Ancak o, hem Müslümanlar için hem de karşı taraf için savaflı daima en az zararlı sonuçlandırmaya çalışmış, savafl sırasında insan haklarına dikkat etmiş, haksız yere kan akıtmamak için pek çok tedbire başvurmuş, düşmanını farklı savafl teknikleriyle teslim olmaya zorlamış ve teslim aldıklarına da iyi davranmak suretiyle onurlarını ayaklar altına almamıştır.

Yine Hz. Peygamber ve Müslümanlar, savaflıp zafer kazandıktan sonra bir bölgeye giriş yaptıklarında, düşmanı yenmiş olmanın verdiği gurur ve şımarıklıkla keyfi hareketlerde bulunmamışlar, bilakis ağırbaşlı ve mütevazı tavırlar sergilemişler ve bu da fetihler esnasında birkaç istisnai örnek hariç pek taşkınlık yaşanmamasına sebep olmuştur.

Ayrıca Hz. Peygamber, hayatı boyunca genel insanî/ahlâkî ilkeler telkin etmiş ve bunları kendi hayatında bizzat uygulayarak da rol model olmuştur. Meselâ hangi canlıya karşı işlenirse işlensin işkencenin her türünü şiddetle kınayarak yasaklarken, Müslümanlar için genel bir davranış bilinci oluşturmayı hedeflemiştir. Bu doğrultuda Hz. Peygamber, câhiliye Araplarının savafl gelenekleri arasında zikredebileceğimiz öldürülen düşman askerlerinin organlarının kesilerek vücutlarına işkence yapılmasına (müsle), aynıyla mukabele etmek için bile olsa kesinlikle müsaade etmemiştir. Câhiliye Araplarının en önemli savafl adetlerinden biri olan yağmacılığa müsaade etmemiştir. Zira İslâm'a göre savaflın asıl gayesi ganimet elde etmek ya da yağma ve talanda bulunmak değildir ve bundan dolayı da Hz. Peygamber bu tür uygulamalara izin vermemiştir.

Esirlere muamele açısından dünya tarihinin en insaflı ve insancıl davranışları Hz. Peygamber ve Müslümanlar olmuştur. İnsan onuruna yaraşır şekilde muameleyi sadece Müslümanlarla sınırlı tutmayan Allah Rasûlü, savafl esirlerine yönelik uygulamalarında da daima bu hususu göz önünde bulundurmuş ve onları öldürmeyi ya da onlara herhangi bir şekilde kötü muamelede bulunmayı kesinlikle yasaklamıştır.

**ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN
SEMPOZYUMU**

KAYNAKÇA

- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel. *Müsned*. thk. Şuayb Arnaûd vd. 50 cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2001
- Apak, Adem. *Ana Hatlarıyla İslam Tarihi 1*. 4. Baskı. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2009.
- Arslan, İhsan, "Hz. Peygamber'in Savaşlardaki Tavrı". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 8/39 (Ağustos 2015): 1041-1051.
- Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail. *el-Câmiü's-Sahîh*. thk. ve şrh. Muhyiddîn el-Hatîb, 4 cilt. Kahire: Matbaatü's-Selefiyye, 1400/1980
- Ebû Dâvud, Süleyman b. el-Eş'as es-Sicistânî. *Sünenü Ebî Dâvud*. tlk. Muhammed Nâsiruddîn el-Albânî. 1 cilt. Riyad: Mektebetü'l-Meârif, 2003.
- Hamidullah, Muhammed. *Hazreti Peygamberin Savaşları*. trc. Salih Tuğ. İstanbul: Yağmur Yayınları, 1981
- Hamidullah, Muhammed. "Hayber". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 17: 20-22. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- İbn Habîb, Ebû Ca'fer Muhammed. *Kitâbü'l-Muhabber*. thk. İlze Lichtenstadter. Beyrut: Dârü'l-Afâki'l-Cedîde, t.y.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Abdülmelik. *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, thk. Ömer Abdusselam Tedmurî. 4 cilt. Beyrut: Dârü'l-Kitâbil-Arabî, 1990.
- İbn Sa'd, Ebû Abdullah Muhammed. *Kitâbü't-Tabakâti'l-Kebîr*. thk. Ali Muhammed Ömer. 11 cilt. Kahire: Mektebetü'l-Hanci, 2001.
- Kılıç, Ünal. "Düşmanlarına Bile Merhametli Muhammed (Savaşlar Çerçevesinde)". *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17/2 (Aralık 2013): 11-34.
- Müslim, Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî en-Neysâbü'rî (261/875), *Sahîhü Müslim*, nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, 5 cilt, Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1991
- Özel, Ahmet. "Esir". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 11: 382-389. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Özel, Ahmet. "Muhammed (Şahsiyeti/Siyasî ve Askerî Kişiliği)". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 30: 431-439. İstanbul: TDV Yayınları, 2005.
- Sarıçam, İbrahim. *Hizmeti Muhammed ve Evrensel Mesajı*. 4. Baskı. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2005.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr. *Târîhu't-Taberî (Târîhu'r-Rusul ve'l-Mülûk)*. thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim. 11 cilt, Kahire: Dârü'l-Meârif, 1969.
- Vâkıdî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ömer b. Vakîd el-Eslemi. *Kitâbu'l-Meğâzi*, thk. Marsden Jones, 3 cilt. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1984.
- Yakıt, İsmail. "Hz. Peygamber'in Savaşlarındaki Gaye ve Strateji". *VI. Kutlu Doğum Sempozyumu (Isparta, 21 Nisan 2003)*. Ed. İsmail Yakıt. 35-53. Isparta: Tuğra Matbaası, 2006.

**ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN
SEMPOZYUMU**

**KUR'ÂN'DA OLUMSUZ ÖZELLİKLERİ ANLATILAN İNSAN İLE HALİFE OLUŞU
ARASINDAKİ DİYALEKTİK İLİŞKİ**

Yakup BIYIKOĞLU*

ÖZET

Kur'ân a göre olarak değerli varlık insandır. Bu mukaddes özelliği nedeniyle Allah'ın (cc) meleklerle Hz. Âdem'in üstünlüğünü kabul etmelerini ve ona saygı duymalarını emreder. (Bakara 2/34/İsrâ 17/61) Böylece İblis hariç bütün meleklerin bu emre uyup Hz. Adem'in üstünlüğünü kabul etmeleri (A'raf 7/11) haber verilmektedir. Yine genel olarak insanı yücelterek Yüce Allah'ın, insan suretini yarattığında ruhundan ona üflemesi (Hicr 15/29), Âdemoğlunu diğer yaratıklarımızdan üstün kılması (İsrâ 17/70) ayetlerde zikredilmektedir. Son olarak da Tîn Sûresinde nihaî olarak insanın en güzel surette yaratıldığından haber verilmektedir.

Tüm bunların yanında Mekkî ayetler bağlamında bakıldığında ayetlerin bir kısmında da insan yerilmektedir. Şöyle ki bu hususlar için Kur'an'da insan hakkında Rabbine karşı nankör (Adiyât 100/6), aciz (Maide 5/31), hırsına düşkün (Fecr 89/16-20) ve insanın sabır ve tahammül olarak zayıf olduğundan haber verilmektedir. (Nisâ 4/28) Böyle olmakla beraber olumsuz nitelikleri olan insanın yerde ve gökte ne varsa hepsinin emrine verildiği de anlatılmaktadır (Bakara 2/29). Yine varoluşsal değeri yanında, insanın davranışlarına göre dereceleri olup, hadislerde bu bağlamda insanın kutsiyetinden bahsetmektedir.

Sonuç olarak insan olumsuz ve zayıf özellikleriyle öne çıksa da Allah Teâla'nın varoluşsal olarak ona attığı kutsal bir özellik dikkat çekicidir. Zira Kur'ân da bu iki zıt durum birleştirilerek insanın yeryüzünde halife olmasına vurgu yapar. (Bakara 2/30) Bu çalışmamızda, İslâm'da insana verilen iki uç vasıflar arasında nasıl bir diyalektik ilişki kurulduğunu açıklamaya çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: Kur'ân, Ayet, İnsan, Halife ve İnsan vasıfları.

**THE DIALECTICAL RELATION BETWEEN THE HUMAN WHO DESCRIBED WITH
NEGATIVE CHARACTERISTICS IN QUR'AN AND THE HUMAN AS A CALIPH**

ABSTRACT

According to the Qur'an the valuable creature is the humanbeing. Because of this holy attribute Allah (cc) commands angels to accept the supremacy of Adam and to respect him. (2/34; 17/61). It is reported that all the angels except Iblis had obeyed this command and accepted his supremacy (7/11). Again it is narrated that Allah exalted human being by breathing into him of His Spirit and by preferring him above many of those whom He created with a marked preferment. Finally, it is reported in surah al-Tin that the human being is ultimately created of the best stature.

Besides all these the human being is criticised in the context of the Makkî verses as follows: man is an ingrate unto his Lord (100/6), helpless (5/31), greedy (89/16-20) and weak in terms of patience and endurance (4/28). Nonetheless Allah says that He created all what is in the earth for the human being (2/29) who has the negative characteristics mentioned above. Besides their existential value there are ranks for human beings according to the life they set forth. Prophetic traditions also mention this sanctity.

As a result, although human being becomes prominent with his negative and weak features, the sacred feature attributed existentially to him by Allah is remarkable. The Qur'an also combines these two opposite conditions to emphasize that the man is the caliph on earth (2/30). In this work, we will try to explain how a dialectical relation is established between these two extreme qualities given to man in Islamic religion.

Key Words: Qur'an, Qur'anic verses, Human being, Caliph and Characteristics of human being.

---

*Dr. Öğr. Üyesi, Namık Kemal Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri, Tefsir Anabilim Dalı. ybiyikoglu@nku.edu.tr

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

Giriş

Varoşsal baktığımızda Kur'an-ı Kerim insanı ikili bir vasıfta anlatır. Şöyle ki bu durum: “Kurumuş balçıktan insan yaratması”¹, “İnsanı (en güzel şekilde) tesviye kılıp ona rûhundan üflemesi”² şeklinde beyan edilir. Bu şekilde Kur'an ontolojik olarak varlığında iki farklı alanın birleştiğini ortaya koyar. Nitekim Kur'an, bir yönüyle insanın ölümlü olduğuna yani bedenine; diğer yönüyle de ölümsüz ruh yönüne dikkat çeker. Böyle olmakla birlikte Yüce Allah Kur'an'da iki yönüne vurgu yapılan insanın olumsuz ve olumlu özelliklerinden ayrı ayrı bahseder. Ancak Yüce kitap'ta bu iki zıt yönü arasında diyalektik ilişki kurularak insanın eşref-i mahlûkat oluşu ile halifetullah vasfı ilişkilendirir.

Bu iki cenahın birleşimin en güzel örneğini İslâmî ilimlerden tasavvuf alanında görmek mümkündür. Zira insanı, kâmil vasfıyla buluşturmaya hedefleyen Tasavvuf'a göre bu ayırım, nâsut-lâhut şeklinde şekil/sûret-öz/aslî şeklinde tasnif edilir.³ Zira insandaki olumsuz özellikler bedeninin, olumlu vasıflar ise ruhî/öze dair hususların tezahürü olarak karşımıza çıkar.

Çalışmamızda öncelikle Kur'an ve tefsirler çerçevesinde ve pratik değer olarak da sünnet, zühde dâir olgular çerçevesinde insanın selbî vasıflarıyla halifetullah oluşu arasında nasıl bir mantıksal ilişki kurulduğunu sunmaya çalışacağız. Kaynak olarak da bu hususa ışık tutacak ilk dönem ve modern dönem tefsirlere başvuracağız. Bu meyanda insan eğitimi ve ahlâk-i kemâl hususlarında tasavvufi eserleri de dikkate almak suretiyle konuyu aydınlatmaya çalışacağız.

A- İNSAN KELİMESİNİN KAVRAMSAL ÇERÇEVESİ

Kur'an'ı Kerim'de insan köküne müteallik kullanımlar seksen dört yerde geçmektedir. Bunların altmış beşi “insan” şeklinde geçmektedir. On sekiz yerde “ins” ve bir yerde de “insî” olarak geçmektedir. Kur'an'da sûre ismi olarak da verilmesi suretiyle insan üzeri dikkat çekilmek istenmiştir.

Kök olarak ise nesı (unutmak) ve üns (alışmak) olmak üzere iki kök ile irtibatlandırılmıştır. Birinci anlamda İbn Abbas'a (v. 68/687) nispetle, “ahdini unutmaması” sebebiyle nisyan anlamında bu ismi aldığı rivâyet edilmektedir. İkincisinde ise, insan ile “üns” mastarı arasında irtibat kurulmuştur. Bu bağlamda “alışmak ve uyum sağlamak” anlamlarına gelen üns, Türkçe de kullanılan ünsiyet ile alakalı olup⁴ teennüs “insan olmak” olmak; cana yakın olmak ve vahşi hayvanı evcilleştirme anlamında ist'inâs anlamına gelmektedir. Enes kelimesi de vahşetin karşıtıdır.⁵ Ragıb el-İsfehânî'ye göre ürkemek anlamında “nüfûr/نفور” kelimesinin zıddı olarak verilmesi kendi cinsleriyle uyum içerisinde hayatını idame ettirebilmesidir. İnsanın yaratılış olarak tabiatında sosyal bir varlık olması da bu sebepten ötürüdür.⁶

B- KUR'ÂN'A GÖRE İNSANIN ÖZELLİKLERİ

Yüce Kitabımıza baktığımızda genel olarak insan övülse de, bir takım olumsuz vasıflarıyla tasvir edilerek yerilmektedir. İki zıt vasıfların kendinde toplandığı ve bu şekilde kendine değer atfedilen insanoğlunu ayet, hadis ve tefsirler perspektifinde açmaya çalışalım. Öncelikle insanın Kur'an'da belirtilen olumsuz yönlerinden başlayalım.

¹ En'am 6/2; Hicr 15/28, Sâd 38/71.

² Hicr 15/29; Sâd 38/72.

³ Yaşar Nûri Öztürk, *Mevlâna ve İnsan*, Yeni Boyut Yay., İstanbul 1992, s. 39; Rûh Allah'ın yaratıklarına dair emrinin adır. Dolayısıyla bu bağlamda ruh evrende yaşamın menşei olarak görülür. Kur'an'da ruhun başka nefis, fitrat, melek, Hz. İsa vb anlamlarda kullanıldığı da görülmektedir. Bkz. Khosrow Bagheri, *Islamic Education*, Alhoda, Tahran 2005, s. 32; Şaban Karasakal, “Mental Concept in the Qur'an/Kur'an'da Rûh Kavramı”, *International Journal of Social Sciences*, Number: 28, II, Autumn 2014, s. 282-288.

⁴ Cemaluddin Nuhammed b. Mükrim İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, Dâru Sâdır, Beyrût ts., VI, s.11; İlhan Kutluer, “İnsan”, *DİA*, İstanbul 2000, XXII, s. 320-321.

⁵ İsmail Hammâd el-Cevherî, *es-Sihah*, thk. Ahmed Abdulgafur Atâr, Dâru'l-Âlem, Beyrût 1984, III, 905; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, VI, 14-15.

⁶ Ragıb el-İsfehânî, *el-Müfredât fi Garibi'l-Kur'an*, thk. Muhammed Seyyid Geylanî, Dâru'l-Marife, Beyrût, ts., s. 28.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

1. Olumsuz Özellikleri/Zaafları

Kur'ân, öz olarak topraktan yaratıldığı zikredilen insanın, daha sonra biyolojik olarak cinsel ilişkiye dayalı yaratıldığından bahseder. Sonra ise ayetlerde insanoğluna Fravun ve Nemrût örneğinde olduğu gibi, istiğnâda bulunarak kendini ilah addetmesi durumunda, ona “değersiz/önemsiz bir sudan yaratıldığına hatırlatılmaktadır.”⁷ İnsanın ruh-beden bütünlüğü olmadan anılmaya değer bir varlık olmayacağı belirtilmektedir.⁸ Velhasıl nutfe (sperm), ‘alak (pıhtı) ve mudgâ (et parçası) olarak başlayıp sonra kemikleşmesi, kas ve iskelete dönüşmesi ve son olarak da bunları yaratana bir kulluk borcu olduğu da hatırlatılmaktadır.⁹ Ancak durum böyle iken, Kur'ân'da bir damla sudan yaratıldığı beyan edilen insanın, Yaratana birden düşman kesildiğinden bahsedilmesi manidardır.¹⁰ Böylece insanın yaratılış serüvenine dikkat çekilerek topraktan halk edilen ve sonra biyolojik olarak mücessem bedenine çürüyüp toprak olacağı ve sonra oradan hesap için çıkarılacağı kendine hatırlatılmaktadır.¹¹ Bu meyanda Kur'ân da olumsuz özellikleri anlatılan insanla ilgili ayetlerin pek çoğunun Mekkî olması dikkat çekicidir. Bu hususta ayetlerin ilk muhataplarının müşrikler olması sebebiyle insanın olumsuz vasıflarla anlatılmasının muhtemel olduğu söylenebilir. Kur'an'ın öngördüğü insan vasıfları bunların zıddıdır. İnsanın olumsuz olarak Kur'ân'da öne çıkan rûhî özellikleri şunlardır:

a) Nankörlük

Kur'ân, insanın nankör oluşundan bahseder. Şöyle ki ayetlerde “ *İnsan rabbine karşı son derece nankördür.*”¹², “*Kendini mahveden insan ne nankördür*”¹³ ve “*...insan gerçekten apaçık nankördür*”¹⁴ buyrulmaktadır. Yine inançsızlık ve inkâr bağlamında Yüce Allah şöyle buyurur: “*Sizi dirilten, sonra öldüren sonra yine diriltecek olan O'dur. İnsan kesinlikle çok nankördür.*”¹⁵ “*...Bizim ayetlerimizi hain ve nankörlerden başkası inkâr etmez*”¹⁶. Cenâb-ı Hak bu ayetleri cevabı olarak nankörlüğün karşılıksız kalmayacağını, her nefisin ölümü tadacağını, insanın dünyada hayır ve şer açısından denendiğini, sonra da mutlaka Allah'a hesap verilmek üzere insanın döndürüleceği belirtilmektedir.¹⁷

Ayetlerden hareketle insan fitratı, potansiyel bir özellik olarak şiddet-darlık anında kendisine bir nimet verilmesi için Allah'ın (cc) fazlını ve rahmetini çok uman bir psikolojik bir yapıya sahiptir. Ancak, bolluk ve rehabet geldiğinde ise rabbinden hemen yüz çeviren özelliği de bulunan bir varlıktır. Dolayısıyla insanın Allah'a bağlılık gösterme konusunda zafiyeti vardır.¹⁸

b) Geçici Hazza/Menfaatine Düşkünlük

Kur'ân-ı Kerim'de bu husus şöyle anlatılır: “*...Zira Rabbim esirgeyip korumasza nefis insanı daima kötülüğe, şehvî arzulara yöneltir.*”¹⁹ İnsanın nefis taşıması itibarıyla geçici hazlara düşkün olduğu malumdur. İnsanın bu yönüyle ilgili olarak kendine özgü nefsinin doğasında bi'l-kuvve olarak tutkulara eğilim, kötülüğü buyurganlık özelliği bulunmaktadır. Dolayısıyla insanoğlu, nefesine uyararak kendini kontrol altına almaz ve nefsinde bulunan olumsuz hasletlerden uzaklaşmazsa fenalığa düşmesi kaçınılmaz olacaktır.²⁰

⁷ Mürselât 77/20.

⁸ Kutluer, “İnsan”, XXII, s. 321.

⁹ Hâc 22/5; Mu'minûn 23/ 12-15; Furkân 25/54; Fâtır 35/11; Zümer 39/6; Mü'min 40/67; Necm 53/45-46; Vâkıa 56/57; Kiyâme 75/37; İnsan 76/1-3; Mürselât77/20-23; Abese 80/18-19; Târik 86/5 ve 'Alâk 96/1-2.

¹⁰ Nahl 16/4.

¹¹ “O topraktan sizi de yarattık, oraya tekrar döndüreceğiz ve yine oradan biz sizi bir daha çıkaracağız.” (Tâhâ 20/55)

¹² İsrâ 17/67; Âdiyât 100/6.

¹³ Abese 80/17.

¹⁴ Zuhruf 43/15.

¹⁵ Hacc 22/66.

¹⁶ Lokman 31/32.

¹⁷ Enbiyâ 21/35.

¹⁸ Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihi'l-Gayb*, Dâru'l-Fikr, Beyrût 1981, XXI, s. 11-12.

¹⁹ Yûsûf 12/53.

²⁰ Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dinî, Kur'ân Dili*, Eser Neşriyat, İstanbul 1979, V, s. 2873.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

c) Cimrilik/Eli Sıkı Olma

“De ki: Şayet Siz Rabbimin rahmet hazinelerine sahip olsaydınız, tükenir korkusuyla elinizi sınımsız tutardınız. Zaten insan son derece cimridir/eli sıkıdır.”²¹ Burada insanın tavırlarıyla, zaten şuurlu altındaki cimrilikleri maddiyata hırslı oluşu yansıtılmaktadır. Ayetin son kısmında da egoizmin, iman ve ahlak terbiyesinden yoksun bırakan köklü bir karakter oluşuna işaret edilmektedir.²² Yine “الشح” tabiriyle insanın cimri ve bencil oluşundan bahsedilmektedir.²³ Yine insanın malı aşırı sevmeye mala karşı aşırı düşkünlüğü (حبا جما)²⁴, cimriliği huy edinip zenginleştikçe pintileşmesi²⁵ ve son derece dünya malına düşkünlüğü²⁶ Kur’ân’ın zemmettiği hususlardandır. Âdiyât Süresi’nde belirtilen “hayr” kelimesi, “şayet bir hayır bırakırsa”²⁷ mal anlamında tefsir edilmektedir. Dolayısıyla burada mal isminin verilmesinin sebebi ise, insanın doğasında mala karşı bir eğilimin olması ve insanın menfaati nedeniyle bunu hayır gibi değerlendirmesidir. İnsan bu yönüyle de Kur’ân’da yerilmiştir. Zira “الشديد” ifadesiyle de, malı elde etmede güçlü olması ve bu uğurda kendini bir hırs kaplaması anlatılmaktadır. Ancak kulluk/şükür için vermeye gelince bu hususta pintileşir ve kaçınır da kaçınır.²⁸

Burada insanda potansiyel olarak cimriliğin olduğu anlaşılmaktadır. Bu hususta insanın bu vasfı hakkında iki görüş beyan edilebilir. *Birincisi*, insan muhtaç olduğu ve ihtiyacını giderecek olan şeyi sever. İhtiyaç duyduğu şeyleri kendine güzel görür. Bunlar ise dışarıdan bir şey edinmeye yaradığı için onun nazarında değer bulur. O halde insanın asıl vasfı cimri olmasıdır. *İkincisi*, insan vacip olan infakın dışına çıkarak, övgü almak için harcama yapar. Ancak hakikatte bunun karşılığında kesinlikler bir bedel veya menfaat bekler. Böylece bedel beklentisi nedeniyle gerçekte cimri/kıs kıs olmuş olur.²⁹

d) Umutsuzluk

Kur’ân’da umutsuzluk insanın umutsuzluğa dair vasfına dair ayetleri şöyle sıralayabiliriz: “Biz İnsana bir nimet verdiğimiz zaman yüz çevirir ve yan çizer. Ona bir kötülük dokununca da hemen umutsuzluğa düşer”³⁰, “...Yaptıklarından dolayı başlarına bir kötülük geldiğinde, bir de bakarsın ümitsizliğe düşmüşlerdir”³¹, “İnsan, iyiliği istemekten bıkmaz. Eğer ona bir kötülük dokunursa birde bakarsın ümitsizliğe düşer, karamsar olur.”³² ve “İnsana katımızdan bir nimet versek sonra da ondan bunu çekip alsak, kuşkusuz o ümitsizliğe düşüp inkara sapar”³³ şeklinde dikkat çekilir. Bu ayetler ekseninden bakıldığında, *yeûs* kelimesi, ümitsizlik ve yeise düşme anlamına gelmektedir. Zira buradan insanın tabiatında bencillik olup sıkıntılar karşısındaki dayanıksızlığı ve hemen ümitsizliğe düşebileceği anlaşılmaktadır.³⁴ Ancak Kur’ân’ı Kerim’e baktığımızda, zorluklar, günahlar ne kadar çok olurlarsa olsun insanların ümitsizliğe düşmemesi tavsiye edilmektedir. Çünkü Allah’ın gücü her şeyin üstünde, acıması ise sonsuzdur. Ümitsizliğe düşmek Allah’a iman ve güveni olmayan kişiler için söz konusudur.³⁵ Bu nedenle ümitsizlik, küfür ve inkâr vasfı telakki edildiğinden bunu imana zıt durum olarak kabul etmek mümkündür.

²¹ İsrâ 17/100.

²² Kur’an Yolu, Komisyon, *DİB. Yayınları*, Ankara 2006, III, s. 525.

²³ Nisâ 4/128

²⁴ “Malı yığmacasına sevdikçe seviyorsunuz.” (Fecc 89/20)

²⁵ “Biriktirip depo edeni de”, “Zenginleştikçe cimrileşir.” (Meâric 70/18, 21)

²⁶ “Onun mala karşı aşırı derecede sevgisi vardır.” (Adiyât 100/8)

²⁷ Bakara 2/180.

²⁸ Elmalılı, *Hak Dîni Kur’an Dili*, IX, s. 6021.

²⁹ Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, XXI, s. 64.

³⁰ İsrâ 17/83.

³¹ Rûm 30/36.

³² Fussilet 41/49.

³³ Hûd 11/9.

³⁴ Kur’an Yolu, III, s. 152.

³⁵ Al-i İmrân 3/160; Yûsuf 12/87; Ankebût 29/23 ve Mümtehine 60/13. Bu hususta geniş malumat için bkz. Yakup Bıyıkoğlu, “Zümer 53. Ayet bağlamında Kur’an’ın Ümitsizliğe Bakışı”, *Diyanet İlmî Dergi*, Ankara 2015, cilt: LI, sayı:2, s. 37-65.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

e) Unutkanlık

İsrâ Sûresinde bu durumla ilgili şu ayet zikredilebilir. “Zaten biz insanoğluna ne zaman bir nimet lütfettiyssek (nimeti unutarak nankörce) bizden yüz çevirir...”³⁶. Mücâhid’e (v. 103/721) göre “bizden uzaklaşır/yüz çevirir” ifadesinin izahı da şu şekilde yapılabilir:

İnsanın zaaflarından birisi de unutkanlıktır. Şöyle ki Allah’ın kuluna mal ve sağlık vermesi, yine kulun her şeyi elde ermesi konusunda rızkını açar. Sonra kul da tüm bu iyilikleri unutup Allah’a itaat ve ibadetten yüz çevirir.³⁷ Kur’ân’da bu unutmaya özelliğinin mal genişlik üzere şımarıklığa dönüştüğüne dikkat çekilir.³⁸ Dahası kulun kendi yaratılışını unutup büyülenmesi, tekrar diriltilmeye dair Rabbini inkâra gitmesi zafiyetindeki vahametinin büyüklüğünü göstermektedir.³⁹ Şimdi nimetleri unutması zafiyetinin sonucu olarak tezahür eden insanoğlunun şımarması üzerinde duralım.

f) Böbürlenme/Şımarıklık

“Başına gelen sıkıntıdan sonra ona bir nimet versek ‘kötülük benden gitti’ der. Kuşkusuz o, çok şımarık ve böbürlenmiş biridir.”⁴⁰ Hûd Sûresinde geçen “فخور” kelimesi “لفرح” ile kullanıldığında sevinçten şımarma ve böbürlenme anlamına gelir. Zira tefsire baktığımızda buradaki sevinç, genişlik ve bolluk halinde vuku bulan bir durumdur. Bu sevinç şımarıklık psikolojisi oluşturacağından bunun küfre götürme potansiyeli vardır. Dolayısıyla bu halette şımaran kimseleri Allah (cc) sevmez. *Fehûr*, burada kendisine verilen bir malla şımarıp fakirlere karşı övünen kimsedir. Ya da nebiler ve resullere karşı onları yalanlama şeklinde övünme vasfını anlatır. Zira mal sahibi olarak bolluk ve genişliğe sahip kimselerin şımarıklıklarından peygamberlerin risâletini kabul etmeme adetleri böyledir. Zuhuruf 43/31 ve Sebe’ 34/35 ayetlerinde belirtilen durum da bu minvaldedir.⁴¹ Yine başka bir ayette hazinesin anahtarlarını güçlü-kuvvetli bir topluluğun taşıdığı Kârûn ile ilgili olarak, “...servetine güvenip de sakın şımarma. Zira Allah şımaranları sevmez”⁴². Kur’ân, inkârcı konumunda böbürlü şımaran bu tipleri “mütref (zengin şımarıklar) olarak tavsif etmiştir. Onlar elçiler tarafından uyarılmış, ancak fiska devam ettiklerinden yıkıcı azapla muamele görmüşlerdir.”⁴³

g) Acelecilik

“İnsan iyiliği istediği gibi, kötülüğü de ister. İnsan, çok acelecidir”⁴⁴. Ayette belirtildiği üzere insanın aleyhinde olanı lehine gibi istediğine vurgu yapılmaktadır. Yine “وكان الإنسان عجولا” ibaresinden hareketle, Hz. Adem’den yaratılan bazı cesetlerin ruh üflendiği sırada acelecilik vasfıyla müsemma kılındığından bahsedilmektedir. Ancak bütün insanlar tabiat olarak aceleci yaratıldığı görülmektedir. Bu nedenler insanoğlunun bir iş yahut bir durum da aynı şekilde sabrettiğini görmek mümkün değildir. Mesala, bir nimet edinmesi için sabretse bile bir süre sonra sıkılır. Şiddet ve musibet anında da sürekli olarak asla sabredemez. Bir halden başka değişik hallere girer. Hz. Mûsa’nın kavmine “men” ve “selvâ” indirildiğinde kavmi sabredememiş Hz. Musâ’dan iki çeşit yiyeceğe tahammül edemeyip kendilerine tarım ürünleri verilmesini talep etmişlerdi.⁴⁵ Zor durumlarda sabırla kendisine hayırla dönecek olan bir şey hususunda vakur olma yerine, acele ile sonuca gitmek ister. Zira insanın yaratılışında acelecilik vardır.⁴⁶ Bu yaratılış husus başka bir ayette “İnsanoğlu pek aceleci yaratılmıştır...”⁴⁷ olarak teyit edilmektedir.

Yine Kur’ân’da insanın aceleciliğinin bir tezahürü olarak “sabırsız ve hırslı” yaratıldığı ve dolayısıyla bu aceleciliğin verdiği hırstan dolayı cimri oluşundan bahsedilmektedir.⁴⁸ Dolayısıyla

³⁶ İsrâ 17/83.

³⁷ Ebu’l-Fidâ İsmail İbn Kesir, *Tefsiru’l-Kur’âni’l-Azîm*, thk. Muhammed es-Selâme, Dâru Taybe, Riyâd 1999, V, s. 113.

³⁸ Hûd 11/10-11.

³⁹ Yâsîn 36/ 78.

⁴⁰ Hûd 11/10.

⁴¹ Ebû Mansûr el-Mâtûrîdî, *Te’vilâtu’l-Kur’ân*, Mizan Yay., thk. Hatice Boynukalın, İstanbul 2006, VII, 136.

⁴² Kasas 28/76.

⁴³ İsrâ 17/16.

⁴⁴ İsrâ 17/11.

⁴⁵ Bakara 2/61.

⁴⁶ Mâtûrîdî, *Te’vilât*, (thk. Halil İbrahim Kaçar), VIII, 234-235.

⁴⁷ Enbiyâ 21/37.

⁴⁸ Meâric 70/19-21.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

insanın zaaflarla mündemiç yaratıldığı, bir zaafından başka bir zaafın zuhur ettiğini görülmektedir. Bu da insanın potansiyel olarak zaaflarla dolu olduğu gerçeğini ortaya koymaktadır.

h) İnkârcılık/Rabbine Düşmanlık

Kulun zaaflarına karşı koyamayınca inkârcı konumuna düşebilmektedir. Nitekim Nahl Sûresi'nde belirtildiği üzere insanın inkâra bakan bir yapısı vardır. Mesela, Mekke müşriklerinin en bariz özelliği tekrar dirilişi⁴⁹ ve ahreti inkârdır. Nitekim ayette Yüce Allah (cc) insanı bir nutfeden (sperm) yarattıktan sonra insanın yaratıcısına karşı amansız düşman kesildiğinden bahseder.⁵⁰

Ayetin sebab-i nüzulüne göre, “insan” lafzından kastedilen Ubey b. Halef olup onun çürümüş kemikleri alması ve bunların tekrar dirilteceğine dair inkârcı vasfına işaret vardır. Bu hususu ayette: “*Şu insan bizim kendisini bir damla sudan yarattığımızı hiç düşünmez mi ki, şimdi kalkmış bize apaçık düşman kesiliyor*”⁵¹ şeklinde hatırlatılmaktadır. Bir sonraki ayetle birlikte düşünüldüğünde, insanın kendi yaratılışı üzerinde tefekkür etmeyip küstahça bir tavırla yüce yaratanın ve nebilerin bildirdiklerini aklıyla inceleyip inkârî bir tavır içine olmasının ne derece çelişik olduğu görülecektir. Zira bu ayette nutfeye ve çürümüş kemik kıyaslanmaktadır.⁵² Buradan hareketle vahiyle insanoğlunun kulluğunda çelişkili bir hal üzere olduğuna da dikkat çekmektedir. Bu husus ise insana dair iki ayrı yönün bulunmasının diyalektiğini ortaya koymaktadır.

ı) Zalimlik/Cahillik

İnsanın bir başka olumsuz yönü cehalete dayalı zalim olmasıdır. Kur'an'da bu hususa: “*Şüphesiz biz emaneti, göklere, yere ve dağlara teklif ettik onlar da onu yüklenmekten sakındılar. Onu insan yükledi. Çünkü çok zalim ve cahildir.*”⁵³ ayetiyle işaret edilmektedir. Burada emanetin göklere, yere ve dağlara teklif edilmesi emanetin şanını ve durumunu yüceltmektedir.

Bu konuda iki vecih vardır: birincisi yerde ve gökteki bütün gezegenler dâhil ne varsa hepsi Allah'a itaat ederler. Bunlar tesbîh etmek suretiyle Allah'ın kendilerine verilen âdetullah bağlamında vazifelerini ifa ederler. Zira Allah ister gönüllü ister istemeyerek onların bu itaatini Kur'an'da “*قالتا... أتينا طاعين*”⁵⁴ şeklinde belirtir. Ayetteki emanet, *itaat* anlamına gelir. Ancak insan konuşmak ve salahiyyet olarak mükellef bir varlık oluşu nedeniyle emanetin edasının lüzumu gibi, vazifeyi vücuda getirmesi de gerekmektedir. Burada emanetin cansız varlıklara yüklenmesi, onların bu vazifeden kaçınmaları ise mecâzî bir durumdur. Çünkü emaneti yüklenenin, bunun eda sorumluluğunu bilmesi ve gereğini yapması lazımdır. Ancak insan, eda edilmesi ihtimali zor bir durumda insan bu yükün altına girmiştir. Böylece insan, zayıflığı ve rehabetine rağmen emaneti yüklenmiştir. Ayetteki “gerçekten insanın zalimdir, cahildir” ifadesi, emaneti yükledi ve sonrasında emanete vefa göstermedi, yani ahidini bozdu anlamına gelir. Velhasıl gökler, yer ve dağların bile yüklenemediği reddedilmesi gereken bir durumda insanın böyle zor bir yükün altına girme teklifine icabet etmesi, onun zalim ve cahil oluşunu temsilî olarak ortaya koymak içindir.⁵⁵

k) Şükürsüzlük

Nankörlüğün diğer bir ifadesi şükürsüzlüktür. Ayette bu husus şöyle anlatılır: “*Ey insanlar! Allah size göreceğünüz, işiteceğiz kulak, anlayacak kalp (akıl) vermiştir. Ne az şükrediyorsunuz.*”⁵⁶ Burada Cenâb-ı Hak, verilen nimetlere karşı şükürün ne kadar az oluşu anlamında bir telmih vardır.⁵⁷ Yine

⁴⁹Müşriklerin ahiret inancı olarak en çok karşı çıktıkları hakikat, hiç şüphesiz öldükten sonra tekrar dirilmek inancı olmuştur. Müşriklerin diriliş hakikatini inkâr gerekçeleri konusunda bkz. İskender Şahin, *Semantik Analizler Işığında Kur'an'da Diriliş Gerçeği*, Sage Yay., Ankara 2011, s. 181-197.

⁵⁰Nahl 16/4.

⁵¹Yâsîn 36/77.

⁵²Kur'an Yolu, IV, 513.

⁵³Ahzâb 33/72.

⁵⁴Fussilet 41/11.

⁵⁵Muhammed b. Ömer Zemahşerî, *Keşşâf*, thk. Ahmed Abdulmevcüd, Mektebetü Ubeykân, Riyâd 1998, V, s. 102-103.

⁵⁶Mü'minûn 23/78.

⁵⁷İbn Kesîr, *Tefsiri*, V, s. 488.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

benzer özelliklerle yoktan var edilen insanın, neredeyse hiç şükretmediğinden bahsedilmektedir.⁵⁸ Aynı zamanda mahiyet olarak “kulların gereği gibi şükredenlerin az oluşu” da haber verilmektedir.⁵⁹

l) Zayıf ve Acizlik

“Allah sizin işinizi kolaylaştırmak ister. Zira insan zayıf olarak yaratılmıştır”⁶⁰. Bu ayette Cenab-ı Hak insanın zaaflarından birisi olarak zayıf oluşunu öne sürmektedir. İnsanın zayıf olarak yaratılmasından maksat, kulluk imtihanını kazanmak için güç ve donanımdan mahrum olması değil, kendisinde bazı zaafaların bulunmasıdır. Bunların başında cinsel arzular gelmektedir. Yine başka bir zafiyeti yukarıda belirttiği üzere mal tutkusudur.⁶¹ Dolayısıyla Allah (cc) insana, şehvet ve mal tutkusunda olduğu gibi, gazap vb olumsuz hususlarda meşru dairede hareket etmesi emretmektedir.

m) Haset ve Çekememezlik

Kur’ân’ın insanın vasıfları üzerinde durduğu diğer bir husus kıskanç olmasıdır. Ayette, “...onlar bunu, kendilerine gerçek apaçık belli olduktan sonra, kıskançlıklarından dolayı yapmaktadırlar...”⁶². Burada insanın haset yönüne dikkat çekilmektedir. Tanım olarak haset, bir nimetin hak edenin eline geçtiğinde onun elinden çıkmasını arzulamaktır. İnananlar için bu duygu gıpta/özen olur ki, müminler de birbirine gıpta ederler. Anacak münafıklarda bu durum haset şeklinde zuhur eder.⁶³

Felak Sûresinde hasetçinin haset ettiğinde onun şerrinden Allah’a sığınma duasının öğretilmesi, durumun vahametini ortaya koymaktadır. Alusî’ye (v. 1246/1830) göre burada hak edilen nimetin bir kimsede olmasını çekememezlik ve istemezlik şeklinde iki anlamda alınabilir. Sonuç olarak varılan nokta, her iki cihette kıskanç kişi, Allah katında gazap duyulandır. Dolayısıyla doğasında kıskançlık bulunan kimse bu hasletle savaşıp kardeşine iyi davrandığında sevap büyük ecir kazanacaktır.⁶⁴ Hadiste belirtildiği üzere mümin kardeşine sadece hayır yolunda imrenecektir.⁶⁵ Sonuç olarak hasedin Türkçe karşılığı, kıskançlık değil, başkasının elindeki nimetten rahatsız olma anlamında çekememezliktir.⁶⁶

2. Olumlu Özellikleri

Kur’ân insanın olumsuz vasıflarını, başka bir deyişle zaafalarını ortaya koyarak bunları terk etmesi gerektiğini açıklar. Böylece Allah katında değer bulmayan, insana yakıştırılmayan vasıflar üzerine dikkat çekildikten sonra, insanını yaratılış gayesine ve kendisine bahşedilen güzel hasletler üzerinde durulur. Bunlar üzerinde kısaca açıklayalım.

a) İlahî Nefhâ Taşınması

İnsanoğlu ilahî nefha/ruh taşıyan bir varlıktır. Bu durum Hicr Sûresinde anlatılmaktadır. Cenab-Hak, meleklerle kurumuş balçıktan insan yaratacağını beyan ettikten sonra: “Ona güzel bir şekil verip ruhumdan üfleyince, siz hemen ona secde edin!”⁶⁷ emriyle saygı anlamında meleklerin ona secde ettiklerini, sadece İblis’in secde etmediğini ve onun meleklerle birlikte hareket etmekten kaçındığı bildirmektedir.⁶⁸ Yine başka ayetlerde belirtildiği üzere İblis’in, Allah Teâla’nın insana verdiği değeri çekemeyerek, kendinin ateşten, Adem’in ise topraktan yaratıldığına dair mukayese edişini de görmekteyiz.⁶⁹ Hatta inatçılığını ve istikbârını kendi varlığıyla ilintilendirerek “İblis, kuru çamurdan sûret verilen bir balçıktan yarattığın beşere secde edeyim diye var olmadım”⁷⁰ şeklinde Allah’a karşı isyanını ve çekememezliğinin dozunu ortaya koymuştur.

⁵⁸ Mülk 67/23.

⁵⁹ Sebe 34/13.

⁶⁰ Nisâ 4/28.

⁶¹ Kur’an Yolu, II, s. 49.

⁶² Bakara 2/109.

⁶³ R. Isfehânî, *Müfredât*, s. 118.

⁶⁴ Ebu’l-Fadl Şihâbu’d-Dîn, el-Alûsî, *Ruhu’l-Meânî*, İhyâu’t-Türâsi’l-Arabî, Beyrut ts., XXX, s. 284.

⁶⁵ Muhammed İsmail el-Buharî, *Câmiu’s-Sahih*, Çağrı Yay., İstanbul 1992, İlim, 15.

⁶⁶ Elmalılı, *Hak Dini Kur’an Dili*, IX, s. 6402-6406.

⁶⁷ Hicr 15/29.

⁶⁸ Hicr 15/30-31.

⁶⁹ A’râf 7/11; krş., İsrâ 17/61.

⁷⁰ Hicr 15/33.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

Yüce Allah, ruhundan üflemesiyle ilk insan olan Adem'in biyolojik gelişimi tamamlamış, ruh-beden ikilisiyle bir forma bürünmüş sûret şeklinde en gelişmiş canlı türünü yaratmıştır. Sonra meleklerle, Hz. Adem'e secdeye (tekrîm) etmeyi emretmiş İblis hariç hepsi secde etmiştir. Bunun üzere İblis, kendi ontolojisini daha üstün sayarak ve kendine göre kurguladığı mantıkla Allah'ın bu emrine karşı gelmiştir.⁷¹

Kur'ân'a baktığımızda Allah Teâla insanoğluna yaratıcısını ve kendi atasını tanımasını yararlı görmüş benzer anlatımlarla bu hususu tekrar etmiştir.⁷² Bu süreçte insanın önce şekilsel nasıl yaratıldığı, biyolojik forma hangi süreçlerle kavuştuğu ve ilahî nefhanın üflenmesiyle ruh ve beden bütünlüğünün oluşumu haber verilmektedir. Zira beden, insanın fizyolojik, ruh ise metafizik boyutunu ifade etmektedir.⁷³

Ayet bağlamında Hz. Âdem'e ruhun üflenmesi konusunda iki görüş vardır. *Birincisi*, hava şeklinde kabul edilen ruhu cismin boşluğuna akıtmaktır. Burada üfleme şeklinde bir beyan olduğundan lafzın zahiri olarak ruhun, rüzgar ve hava gibi bir şey olduğu hissini vermiştir. *İkincisi*, Cenab-ı Hak Âdem'e ruhumdan üfledim diyerek, insanın kıymetini göstermek için onu yücelterek kendi zât-ı ilahiyyesine nispet etmiştir.⁷⁴

İşte bu ruhun tecellisi olan inansının varlıkta eşsizleşmeyi istemesi diğer bütün varlıklar üzerinde hâkimiyet kuma konusunda kendinde yetkinlik istemektedir. İmam Gazâlî'nin (505/1111) belirttiği üzere, insanın canlı ve cansız varlıklar üzerinde hâkimiyet kurma arzusu, ruhun ilahi âlemden gelmesinin bir sonucu olarak varlıkları malzeme şeklinde sürekli kullanması, ulaşamadıkları konuda da epistomolojik olarak hâkimiyet gücünü gerçekleştirmek isteyişinden kaynaklanmaktadır.⁷⁵ İşte insanoğlu bi'l-kuvve/potansiyel olan bu gücünü bedenine ilahî nefha vasfı taşımasından almıştır. Başka bir deyişle diğer tüm varlıklar insan ve ona hizmet için yaratılmıştır.

b) Diğer Varlıklara Nazaran Üstün Tutulması

İnsanın üstün oluşuyla ilgili ayetler, Yüce Allah pek çok nimeti insanoğlunun emrine vermiştir. İsrâ Sûresi 70. ayetteki “tekrîm kılmak”, şan, şeref ve nimetler şeklinde anlamlandırılmıştır. Zira İslâm'da birinin kerîm kılınması, Yaratanın insanlara şeref, soy ve asalet gibi meziyetler vermesi yanında insana mal ve mülke dayalı bolluk vermesini de ifade eder. Bu ayetten hareketle, Allah insanı lütfuna mazhar kılmış ve varlıklar içerisinde en değerli yaratmıştır. Hatta bu durum kadîm tefsirlerde olduğu gibi insan mı üstün melek mi tartışmalarına varmıştır.⁷⁶ Ancak bu hususta İbn Aşûr, burada insanla melek arasında bir mukayese olmayıp burada bazı varlıkların insanın hizmetine sunulmasından ve doğal olarak bunlardan faydalandığından bahseder.⁷⁷

Râzî (v. 606/1209), buradaki üstünlük konusunu anlatmak için çağının malumatı bağlamında imkânları kullanarak açıklama yapar. O, insanın diğer varlıklara mukayeseli olarak asıl şerefli ve üstün oluşunu “eşyanın gerçeklerini aslına uygun olarak kavrama yeteneği olarak akıl gücü” vasfına bağlar. Hatta Râzî, tasavvufî söylemle işi marifetullah'a getirir. Şöyle ki akıl yeteneği, madde manâ âlemindeki sırlara ulaşmak ve Allah'ın ruhlar ve cisimler âleminde yarattığı gücü görmek marifetullah ile olur. Marifetullah'a ulaşma bağlamındaki akla doğma özelliği insana mahsus olduğundan bu husus insanı varlıklar arasında en değerli kılmaktadır.⁷⁸ Yine insanoğlunun aklıyla üretip güzel şeyler ortaya koması sadece ona has bir durumdur. Mesala gemi vb araçlar yapması çok anlamlıdır. Tonlarca yükü gemiyle uzak mesafelere taşıyabilmesi sadece insana has bir durumdur. Yine insanın reis ve yönetici olup etrafındakileri kendine tabi kılması kendisine tekrîm edilen bir husustur.⁷⁹

İnsanın meleklerle üstünlüğü tartışmalı konu olmakla beraber, Bakara Sûresindeki ayetteki meleklerle verilen secde emrinden insanın üstün ve değerli olduğu anlaşılmalıdır. Burada “Adem'e

⁷¹ Kur'ân Yolu, III, s. 349-350.

⁷² Bakara 2/30-39; A'raf 11-25.

⁷³ İsrâ 17/75; ayrıntılı bilgi için bkz. Kur'an Yolu, III, s. 350.

⁷⁴ Râzî, *Mefâtiḥ*, XIX, s. 186.

⁷⁵ Kur'ân Yolu, III, s. 350-351.

⁷⁶ Râzî, *Mefâtiḥ*, XXI, s. 13.

⁷⁷ Muhammed Tâhir İbn Aşûr, *et-Tahrîr ve 't-Tenvîr*, Dâru Tûnisîyye, Tûnus 1984, VII, s. 166.

⁷⁸ Râzî, *Mefâtiḥ*, XXI, s. 13-15.

⁷⁹ Râzî, *Mefâtiḥ*, XXI, s.15-17; Kur'an Yolu, III, s. 503-504.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

*secde edin*⁸⁰ emrindeki *secde*, son derece tevazu ile alçalıp saygı duymak olup tam olarak kibrin zıddıdır. Bu secde ibadet amacıyla yapılan niyeti şart olan secde olmayıp tezellül ve kayıtlı bir ta'zimdir. Yoksa Allah'tan başkasına secde edilmez. Buradan hareketle melekler Adem'e bizzat musahhar değil, onun halife olmasına hizmetkar olacaktır. Dolayısıyla asıl ma'bûd olan Allah Teâla olunca, Adem'e (as) yapılan secde ibadet olamaz.⁸¹

Sonuç olarak diyebiliriz ki insan övülen böyle bir babanın evladır. Kendileri bu halifenin halifesidirler. İnsan da bu payeyi bilerek yaşamalı, kendisine verilen bu değeri heder etmeden saygınlığını ömrü boyunca ahlâk-i kemâl üzere koruyarak hayatını idame ettirmelidir.

c) Nimetlerin Emrine Musahhar Kılınması

Göklerde yerde ne varsa hepsi insanoğluna verilmiştir. Zira bu durum ayette şöyle anlatılır: “Göklerde ve yerde bulunan her şeyi kendi lütfünden sizin emrinize vermiştir. Kuşkusuz bütün bunlarda, düşünen toplum için ibretler vardır.”⁸² Burada başkalarının aracı oluşuyla değil, yalnız Allah'ın (cc) teshîr kılmasıyla yer gök arasında ne varsa hepsini insanların menfaat ve maslahatına hizmet ettirmiştir. Ayetteki “جميعاً منه” ifadesi de Keşşâf sahibine göre, Allah'ın bütün bu eşyayı ondan alıp onun katından husule gelerek teshir etmesidir. Yani O, kudret ve hikmeti ile tabiatta ne varsa hepsinin yaratıcısı ve sonra da insanın hizmetine verendir.⁸³ Buradan hareketle insanın bedeni ve ruhî olarak iki haysiyeti vardır. Bedeni olarak bakıldığında insan yer ve gök arasında zerre denmeyecek kadar küçüktür. Ancak ruhî haysiyetine gelince diğer ecrâm ve ecsâm arasında âleminin haiz olmadığı yüce/yüksek bir konumdadır. Ayette anlatılan “teshîr” de insanın bu yönünü ortaya koymaktadır.⁸⁴

d) En Güzel Surette Yaratılması

“En güzel biçim” diye tercüme edilen Ahsen-i takvim tamlaması, insana Yüce Mevla tarafından bahşedilen en güzel ve mükemmel yapı olup insanın, fizyolojik ve ruhsal olarak en güzel şekilde yaratıldığını ifade eder. Nitekim Cenab-ı Hak, insanı kendi eliyle yarattıktan sonra ona ruhundan üfleme suretiyle sıfatlarından beşeri düzeyde vererek ezene bezene yaratmıştır.⁸⁵ İnsana beşeri sıfatlarından vermesi hadislerde işaret edilmektedir.⁸⁶ Bu nedenle müfessirler Yüce Allah'ın insandan daha güzel bir mahlûk yaratmadığına, onu akıl sahibi düşünen, konuşan iradeli ve hikmetle hareket edip etrafındakileri kontrol altına alabilen varlık oluşuna işaret ederler. Zira Hay, âlim, kâdir, mürid, mütakellim, semî, besîr, müdebbir ve hekîm gibi sıfatlar Allah'ın (cc), yaratılması sonrasında ilahî nefhaya dair insandaki yansımaları, aynı zamanda tecellileridir.⁸⁷

Tîn Sûresindeki insanın en güzel surette yaratılmasının anlamı şudur: Ona cisim ve diğer mahlûklardan daha iyi özellik verilmiştir. Ayrıca ona akıl ve anlayış olarak üstün kabiliyetler verilmiştir. Bunlar başka mahlûkatta bulunmayan özelliklerdir. Bu vasıfta Ahsen-i takvim insan olmanın en güzel örneğini peygamberlerde görmek mümkündür. Sonra insan bu vasıfları bırakırsa alçak bir konuma düşecektir. Hatta öyle olur ki hiçbir mahlûk o kadar aşağıya düşemez. Bu konum da hırs ve behimî duygularla gelinebilecek bu en düşük seviye, toplumda görülebilecek en olumsuz bir vakiyedir. Hatta insan öyle bir konuma düşer ki en rezil olan kişi ondan utanır.⁸⁸ Ayrıca bu durumun ahiretle ilgisi bağlamında, görüntü ve şekil olarak insanın en güzel sûrette yaratılışı, dönüşün Allah'a olacağı da Kur'an'da hatırlatılmaktadır.⁸⁹

⁸⁰ Bakara 2/34.

⁸¹ Elmalılı, *Hak Dinî Kur'an Dili*, I, s. 318-319.

⁸² Câsiye 45/13.

⁸³ Zemahşerî, *Keşşâf*, V, s. 484.

⁸⁴ Elmalılı, *Hak Dinî Kur'an Dili*, VI, s. 4313-4315.

⁸⁵ Kur'an Yolu, V, 590-591.

⁸⁶ Buharî, *İsti'zân*, I; Müslim, *Birr*, 115.

⁸⁷ Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, Dâru İbni Kesîr, Dimeşk-Beyrût 1998, V, s. 567.

⁸⁸ Ebu'l-Âla el-Mevdudî, *Tefhimu'l-Kur'an*, İnsan Yay., İstanbul 1988, VII, s. 165-166.

⁸⁹ Teğabun 64/3.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

C- OLUMSUZ VASFILAR TAŞIYAN İNSAN İLE HALİFETULLAH OLUŞU ARASINDAKİ BÜTÜNLÜK MESELESİ

Allah Teâla'nın insana bahşettiği özellikler arasında kendisine verdiği yetki bağlamında önemli şey onun *hilâfet* vafıdır. Lügate baktığımızda *hilafet*, “bir kimsenin diğerinin yerini alması, onu temsil etmesi ve yetki ve salahiyetlerini kullanması anlamına gelir.”⁹⁰ Ayette belirttiği üzere, “*Hani hatırlayın ki Rabbin meleklere yeryüzünde halife yaratacağım demişti...*”⁹¹ ayetindeki hâlîfe, ya Yüce Allah'ın halifesi ya da daha önce yeryüzünde yaşamış şuurlu varlıkların halifesidir. Meleklerin ise ayetin devamında insanoğlunun neler yapacağına bilmelerine rağmen Adem'in halife olarak yaratılmasının hikmetinden “...*yer yüzünde bozgunculuk yapacak, kan dökecek*” şeklinde Yüce Allah'a sualde bulunmaları, Hz. Adem'in buna layık olduğunu göstermek için bir imtihan olduğunu bildirmek, Âdem'in (a.s) ve insanoğlunun Allah'ın halifesi olacaklarını izhar etmek içindir.⁹²

Fahreddin Râzî, halifeyle ilgili farklı kavillerin olduğunu beyan eder. Birinci Âdem'dir. İkincisi halifeden murat, Hz. Âdem'in zürriyetidir. Yüce Allah'ın Hz. Âdem'i niçin halife isimlendirdiği konusunda ihtilaf edimiştir. Buradan da iki görüş ortaya çıkmıştır:

Birinci olarak, İbn Abbas'tan rivâyetle, Allah (cc) cinleri yeryüzünden sürüp Hz. Âdem'i yeryüzünde iskan ettirince, o kendisinden önceki bu cinlerin halefi anlamında halifesi olmuştur. İkinci olarak ise, İbn Mesûd, İbn Abbas ve Suddî'den rivâyetle Allah, Hz. Âdem'i halife olarak isimlendirmiştir. Böylece Hz. Âdem'e kulları arasında hükmetme yetkisi verilmiştir. Bu yetkiyle o, Allah'ın halifesidir. Halifeden muradın Hz. Âdem'in zürriyeti olduğunu söyleyenlere gelince Allah (cc) onlar birbirinin yerlerine geçtiği için yaratının bunları halife seçtiği söylenir. Bu görüş ise Hasan el-Basrî'ye (v. 110/728) aittir. Bu görüş ise en sağlam olup “*sizi yeryüzünün halifeleri yapan, O Allah'tır*”⁹³ ayeti bu söylemi teyit etmektedir. Buna göre “*الخليفة*” lafzı müzekker ve müennes olduğu gibi, müfret ve çoğul anlamında da kullanılabilen kelimedir.⁹⁴

Allah'tan sonra gelip de O'nun yerine geçmek söz konusu olmayınca, Hz. Âdem ve zürriyeti yeryüzünde adaletle hüküm vermek için yönetim işlerinde Allah'ın temsilcisi oldukları ve birbiri arkasından geldiklerinden ötürü, Hz. Adem'in soyuna halife unvanı verilmiştir.⁹⁵ Yeryüzünde Allah'ın has vekili addedilen insanın bu şerefli vazifeyi yerine getirebilmesi için kendine yetki verilmiştir. O halde insanın kendisine verilen akıl nimetiyle ilahi buyrukların hepsi üzerinde düşünerek bunlar hakkında tasarrufta bulunması vaciptir. Yine bu üstün payenin içini doldurmak için insanın nefsin olumsuz özelliklerini kontrol altında tutup iman ve irfan hürriyetine ulaşması gerekmektedir. Aksi takdirde bu göreve ehil olamayacaktır.⁹⁶ Buradan anlaşılan, halife vasfını taşıyan değerli varlığın kendine verilen yetkiyle iman, ilim ve irfan ekseninde yeryüzünü imar etmek ve bu vasfını ömrü boyunca sürdürmektir.

Meleklerin nasıl böyle bir soru sormaları hakkında bu sualin zelle (dil sürçmesi) olduğunu söylenir. Tabii olarak onların “ben bir halife yaratacağım” söylemine böyle sualle karşılık verilmesi lüzumsuzdur. Yoksa burada, ‘sen böyle yapıyorsun biz de böyle yapıyoruz şeklinde O'nun fiili inkâr ediliyormuş gibi hoş olmayan bir durum ortaya çıkar. Bu husus ise ayet devamında “...*ben sizin bilmediğiniz şeyleri biliyorum*” şeklinde açıklığa kavuşmaktadır.⁹⁷ Zira her şeyde olduğu gibi burada da mutlak bilgi Allah'ın elindedir. Böylece melekler, yeryüzünde halife kılınacak bir kimsenin şehvet, gazap ve akıl kuvvelerinin üzerinde bulunduğunu, ilk iki sıfatın fesat çıkartmak ve kan dökmeye sebep olacağını, son sıfatın ise ilahî marifet, itaat, ibadet ve iyiliği gerektireceği şeklindeki sırrı öğrenmek çabasına girdiler. Allah da (cc) ayetin sonunda bunun hikmetini onlara bildirmiştir.⁹⁸

⁹⁰ R. Isfehâni, *Müfredât*, s. 155-156.

⁹¹ Bakara 2/30.

⁹² Kur'an Yolu, I, s. 101.

⁹³ En'âm 6/165.

⁹⁴ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, II, s. 180-181.

⁹⁵ Süleyman Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, Yeni Ufuklar Neşr., İstanbul 1989, I, s. 139.

⁹⁶ Celal Yıldırım, *İlmin Işığında Asrın Kur'an Tefsiri*, Anadolu Yay., İstanbul 1991, I, s. 143.

⁹⁷ Mâtürîdî, *Te'vilât*, thk. Ahmet Vanlıoğlu, İstanbul 2005, I, s. 72.

⁹⁸ C. Yıldırım, *Kur'an Tefsiri*, I, s. 44.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

1. Ayet Çerçevesinde İki Zıt Yönün Telifi

Bakara Süresi 30. ayette, halifelik ve ifsâd-kan dökücülük şeklinde iki yön ortaya konmaktadır. Ayette Cenab-ı Hak bir yandan yaratacağı insandan halife olarak bahsetmekte ve melekler ise potansiyel olarak insanın bozguncu ve kan dökücü oluşuna dair sualde bulunmaktadır. Allah da kendi ilminin üstünlüğünü ortaya koyarak insanın bu özelliklerden sıyrılıp emaneti yüklenmesini ortaya koymaktadır.

Bu iki yönün en güzel cemini İslâmî ilimlerde tasavvufî düşünce de görmek mümkündür. Zira tasavvufa göre insan vasat-ı câmi'a (toplayıcı ortam) dır. Yani zıtları bir arada toplayabilen bir varlık olarak yaratılmıştır. İyi-kötü, güzel-çirkin, hayır-şer vs. insanda toplanmıştır. Bu bağlamda Kur'ân, insanı "didişme ve tartışmaya en fazla sahne olanı"⁹⁹ olarak anlatır. Dolayısıyla insan sadece dünya ile değil, muhtemelen ondan önce iç dünyasıyla da diyalektik ilişki kurmaktadır. Zira insanın erişilmezliği de bu diyalektikten kaynaklanmaktadır. Bünyesinde mevcut bulunan "zıtların çarpışması" çıkartıldığında insan anlamsız ve hiç konumunda oluverir. Bu nedenle sûfî düşünce "melek insan" anlayışına karşıdır.

Ayette melekler, insanın yaratılışlarına itiraz ettiklerini ve insanı "kan dökücülük ve bozgunculukla vasfetmeleri" ve Allah'ında (c.c) insanın halife addederek onu yücelttiğine şahit olmaktayız. Bu bağlamda Kur'ân, karşıt argümanlar ortaya koyarak, "Allah'ın halifesi" olarak vasıflanan insana tüm varlıkları emrine vererek boyun eğdirttiğini (teshîr) haber vermektedir.¹⁰⁰

Tasavvuf felsefesi bağlamında bakacak olursak insan, nâsuti olarak ölümlü bir varlık iken, toprağın özünden yaratılarak özde yaratıcı kudret ile aynı görülür. Bu öze Kur'an ilahî nefha der. Bu da yaratıcının nefhası demektir. Dolayısıyla insan da bu özü ortaya çıkarma arzusu vardır. Zira insanın hayat macerasının diyalektik temelinde olan budur. Bu durum Sartre'deki yaratılış felsefesiyle de örtüşmektedir. Zira filozof, insanı tanrı olma savaşını veren bir varlık tanımlayarak, insanda derin bir tanrı /hakim olma özlemi olduğundan bahseder.¹⁰¹ Kur'ân ise yaratılan insanı tekrîm ederek, onun varlığın en mükemmeli, yaratıcının yeryüzündeki temsilcisi, yüce emanetin taşıyıcısı olarak vasıflandırır. Bütün varlıkların insanın emri ve hizmetine verildiğini hatırlatır. Dolayısıyla insan etrafındakilerin hâkimi, efendisi ve mutasarrıfı kılınmıştır.¹⁰²

İnsanın halifelik sırrı, iki farklı ciheti birleştirme vasfında yatmaktadır. İnsan hilafet ve emanet sahibi olmasının yanında bir hayli olumsuzluğun kendinde toplandığı bir varlıktır. Kur'ân, mükemmellik örneği olarak sunduğu peygamberleri bile beşeri niteliklerden ayrı düşünülmemesini istemez. Bu minvalde insan iki kutuplu oluşuyla mükemmel ve güzeldir.¹⁰³ Zira insan meleklerden farklı olarak hilafeti gerçekleştirecek fitratta ve kabiliyette yaratılmış olup fitratını bozmadığı sürece yaratılış vazifesini başarabilecektir.¹⁰⁴

Bütün bunlar bizi insanın melek ve şeytan dışı bir varlık olduğuna götürmektedir. Zira her ikisinde görmek insan hakikatine ters düşer. İnsanı varlık yapısındaki zıtların birlikteliğinde sevmek, iyiye güzele çağırarak esastır. Kur'ân'ın ifade ettiği de bağlamda ele alınabilir.¹⁰⁵ Bütüncül yaklaşımla bakılacak olursa diğer varlıklara olan üstünlüğü yönünden insan güzel yaratılışı ile övünürken, diğer taraftan manevî ve ahlâkî çöküş tehlikesiyle karşı karşıyadır.¹⁰⁶ Zira bu iki yön, "Ahsen-i takvim" ve "Esfel-i sâfilin" terkipleriyle Tin Süresinde veciz olarak beyan edilmiştir.

2. İnsanın Halifetullah Oluşu ve Üstünlüğü

Yüce Allah, bir arş veya cennet veya melek yaratacağım demememiş, özellikle Hz. Âdem'i onurlandırmak için bir halife yaratacağım demiştir.¹⁰⁷ Zira yeryüzünde halife oluşu kendisine bildirilen insan, akıl sahibi olma vasfıyla varlığında tecelli eden hakikati kavrama gücüne sahiptir. Buradan

⁹⁹ Kehf 18/54.

¹⁰⁰ Öztürk, *Kur'an'ı Anlamaya Doğru*, (3. Baskı), Yeni Boyut, İstanbul 1993, s. 90-91; İsrâ Süresi 70. ayetten hareketle insan yüce olmasına rağmen bazı şuurlu varlıklardan üstün değildir. Dünya ötesi planlarda insan ötesi üstün şuurullular yaşadığı görüşleri de mevcuttur. Bkz. Öztürk, *Kur'an'daki İslam*, Yeni Boyut (11 baskı), İstanbul 1995, s. 189.

¹⁰¹ Öztürk, *Kur'an'ı Anlamaya Doğru*, s. 91.

¹⁰² Öztürk, *Kur'an'ı Anlamaya Doğru*, s. 96.

¹⁰³ Öztürk, *Mevlana ve İnsan*, Yeni Boyut, 1992 İstanbul, s. 42

¹⁰⁴ Kur'an Yolu, I, s. 101.

¹⁰⁵ Öztürk, *Kur'an'daki İslam*, s. 366.

¹⁰⁶ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, XXI, s. 13-14.

¹⁰⁷ Abdurrahman Kuşeyri, *Letâifu'l-İşâret*, trc. Mehmet Yalar, İlkhaf Yay., İstanbul 2013, I, s. 64.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

hareketle varlığına dönük benliğini aşarak kemale erebilme gücüne sahiptir. Zira onun kemal yönü fiilen olmasa da potansiyel olarak meleklerden üstün seviyede yaratılmıştır.¹⁰⁸

Kur'ân'ın insanla ilgili temel beyanı onun yeryüzünde halife olarak görevlendirilmesidir. Bu anlamda hilafet, yeryüzünü imar etmek ve maslahat oluşturmak için insana verilmiştir. Nitekim insan bu vasıfları haiz olarak donatılmıştır. Asırlar boyu da bu sorumluluğu sürdürmek için yükümlülük altındadır. Bu bağlamda akıl-iradesiyle kötülüğü anlayıp bunlardan birini seçmek için özgürlük hakkı da kendisine verilmiştir. İnsanın bu emaneti yüklenmesi ve devam ettirmesi konusundaki engel yine insanın kendisidir. Çünkü o, önceden kendine verilen zaafarla doludur. İnsan değerliliğini sürdürebilmesi için bu zaafardan kurtarabilmesi gerekir. Ancak özünde en güzel surette yaratılan insanın bunu başaramadığı anda aşağıların aşağısı da olması muhtemeldir.¹⁰⁹ Bu husus insanın zıt konuma dair iki frekans arasında gidip gelmesi şeklinde Kurân'da veciz olarak belirtilmiştir.¹¹⁰

3. İnsan-ı Kâmil Yolunda İnsan

İnsan mükemmel bir canlı olmaktan ziyade, mükerrem kılınmış bir varlıktır. Zira tasavvufi anlayışa göre insan melek ve hayvan arası bir varlıktır. Bu meyanda hayır ve şer arasında gidip gelme potansiyelinde yaratılmıştır. Özetle insan öz benlik olarak nefis, beden kalıbında tevdi edilen ilahi nefha olarak ruh ve idrak olarak da akıl unsurlarından oluşur.¹¹¹ Bedenin ruh ile ilişkisi bağlamında şunlar söylenebilir: Ego veya benliğin özelliği bunların kendiliğinden olmasıdır. Zira bedeni oluşturan fiiller kendi kendilerine tekrür ederler. Beden, ruhun birikmiş fiil ve alışkanlıklardır. Dolayısıyla beden ruhtan ayırt edilemez. Beden sürekli şuur unsurudur ki dışarıdan sabit ve istikrarlı bir şekilde görülebilir.¹¹²

İnsan-ı kâmil olan kişi, Hak ile halk arasında köprü vazifesi görür. Hakikatte Hz. Peygamber ile onun varisi olan insan-ı kâmilin bir özelliği de Allah'ın ahlakıyla bezenip ahlâk-ı kâmile ulaşma gayesi taşımasıdır. Dolayısıyla insan-ı kâmil mertebesine ulaşan kimse eşyadaki hakikatleri bilir. İlahî isim ve sıfatlar hiçbir varlıkta insan-ı kâmilde olduğu kadar net görülmez.¹¹³ Özetle bu husus, insanlık olarak ve Allah'a yakınlaşma bağlamında ulaşılabilecek en üst mertebedir. Aynı zamanda tasavvufta insanın, Hakka vuslat yolunda riyazet olarak ulaştırılması istenen makamdır. Bunun içinde tasavvufta belirlenen seyr-ü sülûk mertebelerini aşmak gerekir.

SONUÇ YERİNE

Mahlûkat içerisinde en değerli varlık addedilen insan küçük kâinat olarak vasıflandırılmaktadır. Dolayısıyla insan, âlemin özetidir. Başka bir deyişle âlem insanda özet olarak mevcuttur. Bu nedenle insan, tasavvufi şiirlerde zübde-i âlem, âleme sığmayan, âlemin kendine sığabildiği varlık olarak tanımlanmaktadır.

Kur'ân ve sünnet perspektifinden bakıldığında, insan halifetullah olması yanında, bir dizi olumsuzlukları uhdesinde barındırma özelliğinde yaratılmıştır. Onun bu zıt hasletleri bir arada tutması şeklinde zuhur eden diyalektik ilişki, insanı değerli kılan yönüdür. Kur'ân'ın insan hakkında beyanı da bu yöndedir. Nitekim insan bilkuvve olarak kendinde bulunan olumsuz vasıflardan çaba gösterip kurtulduğunda, Allah Teâla'nın kendinden istediği ahlâk-ı kemal konumuna varabilecektir. Aksi takdirde, olumsuz vasıflar üzerinde kalarak en aşağı bir çöküş içinde olması kaçınılmaz olacaktır.

KAYNAKÇA

- Alûsî, Ebu'l-Fadl Şihâbu'd-Dîn, *Ruhu'l-Meânî*, İhyâu't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut ts .
Ateş, Süleyman, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, Yeni Ufuklar Neşr., İstanbul 1989.
Aydın, Mehmet, "İnsân-ı Kâmil", *DİA*, İstanbul 2000.
Bıyıkoğlu, Yakup, "Zümer 53. Ayet bağlamında Kur'an'ın Ümitsizliğe Bakışı", *Diyanet İlmî Dergi*, Ankara 2015, cilt: LI, sayı: 2.
el-Buhârî, Muhammed İsmail, *Câmiu's-Sahih*, Çağrı Yay., İstanbul 1992.

¹⁰⁸ Kutluer, "İnsan", XXII, s. 323.

¹⁰⁹ Kutluer, "İnsan", XXII, s. 321; krş. Kur'an Yolu, I, s. 101.

¹¹⁰ Tîn 95/4-5.

¹¹¹ Hasan Kamil Yılmaz, *Ana hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, Ensar Neşr., (20 baskı), İstanbul 2015, s. 303-309.

¹¹² Muhammed İkbâl, *İslam'da Dinî Düşüncenin Yeniden Doğuşu*, çev. N. Ahmet Asrar, Birleşik Yay., İstanbul ts., s. 146.

¹¹³ Mehmet Aydın, "İnsân-ı Kâmil", *DİA*, İstanbul 2000, XXII, s. 331.

**ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN
SEMPOZYUMU**

- Elmalılı, Hamdi Yazır, *Hak Dinî, Kur'an Dili*, Eser Neşriyat, İstanbul 1979.
- İsfahanî, Râgıb, *el-Müfredât fi Garibi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Seyyid Geylanî, Dâru'l-Marife, Beyrût, ts.
- İbn Aşûr, Muhammed Tâhir, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, Dâru Tûnisiyye, Tûnus 1984.
- İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İsmail, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, thk. Muhammed es-Selâme, Dâru Taybe, Riyâd 1999.
- İbn Manzûr, Cemaluddin Nuhammed b. Mükrim, *Lisânu'l-Arab*, Dâru Sâdır, Beyrût ts.
- Karasakal, Şaban, "Mental Concept in the Qur'an/Kur'ân'da Rûh Kavramı", *International Journal of Social Sciences*, Number: 28, II, Autumn 2014.
- Khosrow Bagheri, *Islamic Education*, Alhoda, Tahran 2005.
- Kur'an Yolu, Komisyon, *DİB. Yayınları*, Ankara 2006.
- Kuşeyrî, Abdurrahman, *Letâifu'l-İşâret*, trc. Mehmet Yalar, İlkharf Yay., İstanbul 2013.
- Kutluer, İlhan, "İnsan", *DİA*, İstanbul 2000.
- el-Mâtûrîdî, Ebû Mansûr, *Te'vilâtu'l-Kur'ân*, Mizan Yay., thk. Hatice Boynukalın, İstanbul 2006.
- , *Te'vilât*, thk. Ahmet Vanlıoğlu, İstanbul 2005.
- Mevdudî, Ebu'l-Âla, *Tefhimu'l-Kur'ân*, İnsan Yay., İstanbul 1988.
- Muhammed İkbâl, *İslam'da Dinî Düşüncenin Yeniden Doğuşu*, çev. N. Ahmet Asrar, Birleşik Yay., İstanbul ts.
- Müslim, Ebu'l-Hüseyin, *Câmiu's-Sahih*, Çağrı Yay., İstanbul 1992.
- Öztürk, Yaşar Nuri, *Mevlâna ve İnsan*, Yeni Boyut Yay., İstanbul 1992.
- , *Kur'an'ı Anlamaya Doğru* (3. Baskı), Yeni Boyut, İstanbul 1993.
- , *Kur'an'daki İslam*, Yeni Boyut (11 baskı), İstanbul 1995.
- Râzî, Fahreddin, *Mefâtihü'l-Gayb*, Dâru'l-Fikr, Beyrût 1981.
- Şahin, İskender, *Semantik Analizler Işığında Kur'an'da Diriliş Gerçeği*, Sage Yay., Ankara 2011.
- Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, Dâru İbni Kesîr, Dimeşk-Beyrût 1998.
- Yıldırım, Celal, *İlmin Işığında Asrın Kur'an Tefsiri*, Anadolu Yay., İstanbul 1991.
- Yılmaz, Hasan Kamil, *Ana hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, Ensar Neşr., (20 baskı), İstanbul 2015.
- Zemahşerî, Muhammed b. Ömer, *Keşşâf*, thk. Ahmed Abdulmevcûd, Mektebetü Ubeykân, Riyâd 1998.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN
SEMPOZYUMU

KUR'AN'IN İNŞA ETTİĞİ ROL MODEL İNSANLAR: RAHMANIN KULLARI

Yrd. Doç. Dr. Ahmet GÜL*

ÖZET

Kur'an-Kerim'de rol model kişilikler olarak peygamberlerden bahsedilmektedir. Bunlar genellikle üsve kavramıyla lider ve model insanlar olarak tanıtılmış; insanlık tarihini medeni bir terakki seviyesine ulaştırmış, karanlık yolları aydınlatmışlardır. Kur'an'da öncü olan bu rol model şahsiyetler hem kendileri hem de yetiştirdikleri örnek insanlar Rahmanın kulları olarak tavsif edilmişlerdir. Bunlar Kur'an'da “yeryüzünde mütevazî olarak yürüyen, cahiller kendilerine sataştıklarında selam deyip geçen, Rablerine secde eden, cehennemden uzaklaşmak için dua eden, savurgan olmayan, cimrilik etmeyen, tutumlu olan, Allah'ı birleyen, zina etmeyen, adam öldürmeyen, boş sözlerden kaçınan, sâlih amelde bulunan, Rablerine itaatkâr olan kullar” şeklinde tanıtılmaktadırlar.

Rahmanın kulları bu müstesna ahlaki vasıflarıyla günümüzde ilişkileri birbirinden kopuk, iletişimden uzak, seküler dünyanın havsalasında kaybolmuş, ceberrut, inatçı ve Rabbine karşı direngen olmayı kendine rol biçmiş modern insana, dünyaya dünyeviliği yaşamak için gelinmediğinin en açık cevabıdır. Güzel huyları ve ahlaki dinamikleriyle hayata değer katan bu müminler, modern dünyanın gençlerine öncülük edecek, onlara rol model olacak, hayata karşı nasıl davranılması gerektiğini anlatacak ahlaki reçeteleriyle kulluk imtihanının nasıl başarılabileceğini de göstermektedirler. Ayrıca onlar davet üslubunun en güzelini sergileyerek hikmetsiz kalıp yitiğini bulma çabasına da girmeyen çağdaş insana da nasıl ulaşılabileceğinin formülünü de vermektedirler. Onlar umutsuzluğun cenderesinde kıvranan, ruhsal bunalımların deryasında çalkalanan, bir türlü dinginliğe ulaşamayan modern insana da umut aşılamakta, öteki hayattan nasıbdar olunabileceğini göstermektedirler. Bütün bunlara rağmen tevbe ve istiğfarla, affedici ve hoşgörülü olmakla insanlara ulaşılabileceğini gözler önüne sererek faziletli bir toplumun vücut bulmasının paradigmasını da ortaya koymaktadırlar.

Bu tebliğde Rahmanın kullarının rol model kişilikleri etrafında, İslam'ın model insanların nasıl olacağına dair cevaplar aranmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Rahman'ın kulları, rol model, lider, peygamberler, ahlak, davet.

**CONSTRUCTED ROLE MODEL PEOPLE IN THE QUR'AN: SLAVES OF
BENEFICENT(RAHMAN)**

ABSTRACT

The Qur'an mentions prophets as role model personalities. They are often introduced as role model and leader models; brought human history to a civilized sense of well-being, illuminating the dark roads. In the Qur'an, these pioneering and role model personalities, both themselves and the people they grew up, were described as servants of the Rahman.

They introduce in the Qur'an, who walk modestly in the earth, when the foolish oness adress them answer: peace, prostrate to their Lord, pray to get away from hell, do not be stingy, do not commit adultery, divorce Allah, who are obedient to their Lord. The servants of the Beneficent are those who, with their exceptional moral qualities, are now separated from each other, modern man who has lost himself in the pond of the secular world, who has acted as ceberruth, stubborn, and stubborn against the Lord, is the clearest answer that you have not come to live earthly world. These believers who have added value to life with their beautiful morality and moral dynamics show how they will succeed in the worship of the modern world with their moral prescriptions which will lead the youth of the modern world, will be a role model to them. They also give a formula of how to reach the contemporary man who does not try to find the most beautiful of the invitation style and finds it unfamiliar. They are showing hope that the modern man who is writhing in the desire of despair, whose spiritual crises are agitated, can not reach a certain calmness. In spite of all these, repentance and trustfulness are the key to the establishment of a virtuous society by showing that people can be

* Şırnak Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Tefsir ABD, agul_47@hotmail.com

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

reached with forgiveness and tolerance. In this paper, we will try to find answers about how the model people of Islam will be around the role model personalities of Rahman's servants.

Keywords: Rahman's servants, role model, leader, prophets, morality, invite.

GİRİŞ

Toplumlara hâkim olan değişmez kanunların varlığı, geçmiş toplumların başından geçen olaylar gelecek toplumların eğitiminde başvurulması gereken hususlardan olup Kur'an bu yolu izlemiştir¹. Kur'an'da toplumun eğitilmesi ile ilgili örnek kişiler olarak gösterilebilecek şahıslar öncelikle peygamberler ve onların sıkı takipçileridir. Bunlar Allah'ın kendilerine çizdiği sınırları aşmadan ona tam teslimiyet içerisinde hareket eden rol model insanlar olarak tavsif edilebilirler.²

Rol modeller başkaları tarafından saygı duyulan ve attığı her adımı yakından takip edilen, sahip olduğu özelliklerle başkalarından farklılaşan bireyler; taklit edilen, hayranlık duyulan, bireysel başarı özelliklerine sahip olan kişiler; bireylerin karar verme davranışları üzerinde doğrudan etkileri olan şahıslar³ olarak ifade edilebilirler. Kur'an'ın nüzulbaşlangıcına veya Mekke döneminin ortasına denk gelen bir dönemde⁴ yahut bi'setin ilk yıllarında Kureyşlilerin isteklerini red etme ve onların itirazlarına cevap verme döneminde⁵ inen Furkan Suresi'nde iman edenlerin nasıl olması gerektiği Rahmanın kulları üzerinden anlatılmakta; örnek bir toplumun inşasına işaret edilmekte, bu daha sonra bilfiil hakikate erdirilmektedir.

Furkan suresinde ele alınan tevhid, nübüvvet, kıyamet gibi konulara itiraz eden ve Rahmanı kabul etmeyen Kureyşlilerin verdikleri tepkiye karşın coğrafi ve kabilevi tanımlamadan daha ötede üst bir ahlaki özelliği niteleyen Rahmanın kulları tabiri kullanılarak islam ahlakının da ana hatları çizilmiştir⁶. Rahmanı inkâr eden ve ondan habersiz olmamalarına rağmen onu yadsıyan isyankâr, müstekbir cahiliyye insanın kötü niteliklerine karşın iyi huylarıyla temayüz eden kullar olarak Rahmanın kulları geleceği inşa yönünde tebarüz etmişlerdir⁷. Zulme şirke, haksızlıklara karşı çıkmış, nefis, şeytan, dünya ve mal sevgisi, şehvet, yersizce kullanılan öfke, bencillik gibi nefsanî hilelere hâkim olmuş, Allah'a kullukla gerçek hürriyeti elde etmişlerdir⁸. Bunları detaylıca ele almak gerekmektedir.

1- Rahmanın Kullarının Özellikleri

Kur'an'da Rahmanın kulları değişik vasıflarıyla anılmaktadırlar. Bu vasıfları onların iman ve amel sahasındaki icraatlarıyla ilişkilendirilebilir. Bunun hasılası olarak ortaya çıkan kâmil bir ahlaktan da söz edilebilir. Rahmanın kullarının en önemli özellikleri ayetlerden şöyle anlaşılmaktadır.

1.1. Tevhide Bağlılıkları

Tevhid bütün semavi dinlerin olmazsa olmazıdır. Allah'ın zatında, esmasında, sıfatlarında, fiillerinde bir ve eşsiz olduğunu zihnen ve kalben kabul etmektir⁹.

İnsanlar her ne kadar doğuştan Rahmanın kulları olarak yaratılmış olsalar da ona itaat edenler ve bu güzel niteliklere sahip olanlar onun kulu olmayı hak etmektedirler. Hz. Peygamberin mesajını kabul edip onun yolundan gidenler yeni bir kimliğe bürünmekte; onu reddedenler cahiliyye karakterine bürünmektedirler¹⁰.

¹ Şimşek, M. Sait, *Günümüz Tefsir Problemleri*, Kitap Dünyası, Konya 2011, s.341.

² Ahzab 33/21.

³ Türkmen, Merve, *İlk Dönem Çocuk Ergenlerinin (11-14 Yaş Arası) Alışveriş Davranışlarında Rol Model Etkisinin İncelenmesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi SBE, Sakarya 2014, s.59.

⁴ Türcan, Selim, "Mekki Ayet ve Surelerin Kronolojisini Tespit Problemi. Kur'an'da er-Rahman İsminin Kullanımına İlişkin Bir Değerlendirme", *Hittit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2016/1, c.15, sayı:29, s.70-71.

⁵ Cabiri, Muhammed Abid, *Fehmu'l-Kur'an, et-Tefsiru'l-Vadih Hasebu Tertibi'n-Nuzul*, Daru'n-Neşri'l-Mağribiyye, Daru'l-Beyda 2008, 1/255.

⁶ Cabiri, *Fehmu'l-Kur'an*, 1/263.

⁷ Mevdudi, Ebu Ala, *Tefhimu'l-Kur'an*, trc. Dr. Ahmet Asrar, İnsan Yayınları, İstanbul 1998, III/599.

⁸ Kuşeyri, Abdulkerim, *Tasavvuf İlmine Dair Kuşeyri Risalesi*, Haz. Süleyman Uludağ, Dergâh Yayınları, İstanbul 2009, 305-311.

⁹ Özler, Mevlüt, "Tevhid", *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul 2012, XXXI/18.

¹⁰ Mevdudi, *Tefhimu'l-Kur'an*, III/599.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

“Yine onlar ki, Allah ile beraber (tuttukları) başka bir tanrıya yalvarmazlar...¹¹” ayetinde geçen şirk tevhidin zıttıdır. Gerçek kulların meziyetleri arasında sayılması ondan kaçınmayı kötü addetmeyen müşriklere bir üstünlük olarak sunulmasından kaynaklanmaktadır¹². Rahmanın kulları sadece Allah’a ibadet etmekte, ona ortak koşmamakta, onun azabından çekinmekte, onun ayetlerini duyduklarında asla yalanlamamaktadırlar. Ayet, Rahmanın kullarının tevhide bağlılıklarını ortaya koymakta, karşıtlarına da bu şekilde cevap vermektedir.

1.2. Allah’a Kul Olmaları

Rahmanın kulları sadece Allah ibadet ederler. Abd olma özelliğini onlar haizdirler. Zira ubudiyet(kulluk) zilletin ortaya konulmasıdır. İbadet bunun en üst derecesidir. Kulun Allah karşısındaki zilletinin en son noktası olup ona üstünlüğün zirvesinde var olan zat layıktır ki o da Allah’tır. İbadet iradi ve gayri iradi olmak üzere iki türdür. İradi ibadet sadece akıl sahibi insanlar için söz konusu olup “*Rabbimize ibadet edin*¹³” şeklinde ifade edilen hususlar bu kapsamdadır. Gayri iradi ibadet bütün varlıklar için geçerli olup bütün varlıkların Allah tarafından yaratıldığı sessiz ve kesin kanıtıdır. “*Göklerde ve yerde bulunan her canlı ve melekler, büyüklük taslamaksızın Allah’a secde ederler*¹⁴.” ayetinde ifade edilen husus budur. Kul olmak dört kısma ayrılır: Yasal düzenlemelerle köleleştirilmiş alınıp satılabilen kişi¹⁵, var oluşu itibarıyla kişinin kul olması¹⁶, ibadet vehizmet etmek şeklinde yapılan kulluk. Bu çeşit kulluk iki kısma ayrılmaktadır. Birincisi halis bir niyetle Allah’a ibadet ve kulluk edenler, ikincisi ise dünyanın nimetlerine kul köle olanlardır. Kur’an’da halis niyetle kulluk edenlere örnek olarak; “*Kulumuz Eyyub’u da an*¹⁷” “*Kullarımın üzerinde senin bir nüfuzun olamaz*¹⁸” ayetleri örnek verilebilir. Dünyaya kulluk edenler dünyaya bağlananlar ona çalışanlardır. “*Kahrolası dirhem ve dinar kulları*¹⁹”, hadisinde ifade edilen husus budur²⁰.

Allah’ın kulları ile Rahmanın kulları arasındaki fark yaratan-yaratılan ilişkisiyle ilgilidir. Allah’ın kulları ifadesindeki ilişki yaratılıştan yaratana doğru bir seyir izlerken Rahmanın kulları ifadesindeki ilişki Rahman olan Yaratandan rahmeti alan yaratılana doğrudur. Bundan dolayı Rahmanın kulları Rahmanın özelliklerine uymaları, onun gibi yaratılanlara merhamet etmelerini gerektirmektedir²¹.

Netice itibarıyla Rahmanın kulları sadece Allah’a kul olan, dünya ve içindekilere tamah etmeyen, Allah’ın ahlaki ile ahlaklanmış kişilerdir denilebilir.

1.3. Mütevazı Olmaları

Tevazu, “kendi itibar ve makamını düşük görmek, birine boyun eğmek anlamındaki v-d-a”²² kökünden türemiştir. Kibrin zıddı olup kişinin, başkalarını aşağılayıcı duygu ve davranışlardan kendini arındırmasını ifade etmektedir²³. Türkçede alçakgönüllülük olarak tabir edilmektedir.

Kur’an’da “*Ey İnananlar! Aranızda dininden kim dönerse bilsin ki, Allah, sevdiği ve onların O’nu sevdiği, inananlara karşı alçak gönüllü, inkarcılara karşı güçlü, Allah yolunda cihad eden, yerenin yermesinden korkmayan bir millet getirir. Bu, Allah’ın dilediğine verdiği bol nimetidir. Allah her şeyi kaplar ve bilir*²⁴” ayetinde geçen *ezille* kelimesinin, merhamet, şefkat, alçakgönüllü olma (mütevazı) anlamına geldiği, bunun da onların şereflerini ve faziletlerini ortaya koymak manasını taşıdığı

¹¹ Furkan 25/68.

¹² Mevdudi, *Tefhimu’l-Kur’an*, III/603.

¹³ Bakara 2/21; Nisa 4/36; Maide 5/72; Geniş bilgi için bkz. Abdulkaki, Muhammed Fuad, *el-Mu’cemu’l-Mufehres li Elfazi’l-Kur’ani’l-Kerim*, Daru’l-Hadis, Kahire 1996, s.543

¹⁴ Nahl 16/49.

¹⁵ Bkz. Nahl 16/75

¹⁶ Bkz Meryem 19/93.

¹⁷ Sad 38/41

¹⁸ Hicr 15/42.

¹⁹ Buhari, Cihad: 70; Rikak :10; İbn Mace Zühd: 8

²⁰ el-İsfahani, Rağıb Huseyn b. Muhammed, *Mucemu Mufredati Elfazi’l-Kur’an*, thk. İbrahim Şemsuddin, Daru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrut 2013, s.357-358.

²¹ Cabiri, *Fehmu’l-Kur’an*, I/264.

²² İbn Manzur, *Lisanu’l-Arab*, v-d-a mad.

²³ Çağrıci, Mustafa, “Tevazu”, *DİA*, XXXX/583.

²⁴ Maide 5/54.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

bildirilmektedir. Zira onlar varoluşsal olarak zelil olmamakla birlikte buldukları konum itibariyle mütevazı davranmaktadırlar²⁵.

Rahmanın kulları, Allah'ın değerli kulları olmaları hasebiyle mütevazı olarak tavsif edilmişlerdir. Ayette “*Rahman'ın kulları yeryüzünde mütevazı yürürler*²⁶” buyrulmaktadır. Onlar tiranlar gibi kibirli ve mağrur, saygısız ve haşin yürümez bilakis sakin, vakarlı edebli, nazik, yumuşak bir şekilde yürümektedirler. Etrafindakilere rahatsızlık vermez; merhametli ve hesablı, etrafına güzel enerji vererek giderler²⁷.

1.4. Hoşgörülü Olmaları

Rahmanın kullarının önemli özelliklerinden birisi de hoşgörülü, müsamahakâr olmalarıdır. *Cahiller kendilerine sataştıkları zaman onlara güzel ve yumuşak söz söylerler*²⁸. ayeti bu durumdan bahsetmektedir.

Rahmanın kulları ciddiyet, vakar ve kararlılıkları, içlerindeki büyük idealleri dolayısıyla ahmakların, cahillerin kendini bilmez sefihlerin yaptıklarıyla ilgilenmemektedirler. Akıllarını, zamanlarını ve gayretlerini sefihler, ahmaklarla tartışıp kavga etmek, dolaşmakla boşuna harcamamakta, kendini bilmezler onlarla sataştıklarında yumuşaklıkla onlara cevap vermektedirler. Bu onların zayıflıklarından, tenezzül etmemelerinden, çaresizliklerinden değil asaletlerinden kaynaklanmaktadır. Boş şeylerden sakınan, üstün değerlerle ilgilenen, zamanını ve enerjisini boşa harcamak istemeyen asil, şerefli insanlar oldukları için yumuşak sözlerle cevap vermektedirler²⁹.

Rahmanın kulları, cahiller kendilerine sataştıklarında onlara uyup cahillik etmeyen, onlara bulaşmayan, onları hoş görüp selam deyip geçen, böylece selamet ve sükûneti sağlayan, ya da yaptıkları hareketi tekrar etmemeleri, bundan sakınmaları veya onlara yaptıklarının aynısıyla muamelede bulunmak istememelerinden dolayı sabır göstermiş kişilerdir. Zira buradaki selam tabiri tazim ve saygıyı değil vedalaşma selamını ifade etmektedir. Cahillerin yaptıklarına aynısıyla mukabelede bulunmamak hem aklen hem de dinen güzel addedilmekte, ırzın, namusun selametinin ve takvanın da nedeni olarak görülmektedir³⁰.

Rahmanın kullarının gündüz insanlarla beraber oldukları zamanki durumları yukarıda ifade edildiği gibi olmakla birlikte geceleri; Allah'ın daima murakabesi altında olduğunu düşünme, onu yüceltme, onun azabından korkma ile geçmektedir. Bu özellikleriyle Rahmanın kulları insanları kırmamakta, eziyetlere tahammül etmekte ne incitmekte ne de incinmektedir³¹.

Rahmanın kulları yukarıda anılan özellikleriyle günümüzde çokça önemli bir hal alan hoşgörünün merkezine konumlanmış olmaktadır. Hoşgörü negatif ve pozitif olarak ikiye ayrılmaktadır. Kişinin karşı tarafa tahammül etmesine, saygı duymasına rağmen onu dinlememesine negatif hoşgörü; karşı tarafı anlamaya çalışmasına karşılıklı ilişki ve bu ilişkiyi sağlıklı bir şekilde yürütmesine de pozitif hoşgörü denilmektedir. Burada aktif bir diyalog vardır³². Onlar, toplumda oynadıkları sakin ve istikamet rolleriyle bunun yanı sıra yaşattıkları kırmama ve kırılmama düsturlarıyla bilgece davranmakta; toplumu ayakta tutan payandalar olmaktadır.

Netice itibariyle, rahmanın kulları ahlaklı yaşamaya davet eden ve ahlakı yaşatan insanlar olarak erdemli toplumu inşa etme sürecinin başat karakterleridir denilebilir.

1.5. Cana Kıymamaları

Cahiliye toplumunda, hoş karşılanmasa da adam öldürme vakalarına sık rastlanırdı. Ayette “*Allah'ın haram kıldığı cana haksız yere kıymazlar*³³.” buyrulmaktadır. İnsan öldürmenin ebedi haram olduğu bilinen bir gerçektir. Ancak arızı sebebe binaen öldürmenin cevazı zuhur edebilir. İrtidat, zina

²⁵ Razi, Fahrudin Muhammed b.'Umer, *Mefatihü'l-Ğayb*, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 2013, V-VI/22.

²⁶ Furkan 25/63.

²⁷ Elmalılı, Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, Cümle Yayınları, İstanbul 2001, VI/111; Mevdudi, *Tefhimü'l-Kur'an*, III/599.

²⁸ Furkan 25/68.

²⁹ Kutub, Seyid, *Fi Zilali'l-Kur'an*, Daru's-Şuruk, Kahire 2003, V/39.

³⁰ Razi, *Mefatihü'l-Ğayb*, XXIII-XXIV/94; Zuhayli, Vehbe, *Tefsiru'l-Munir*, Daru'l-Fikr, Beyrut 2009, X/118.

³¹ Zuhayli, *Tefsiru'l-Munir*, X/118.

³² Tarhan, Nevzat, *Değerler Psikolojisi ve İnsan Güzel İnsan Modeli*, Timaş Yayınları, İstanbul 2018, s.200-201.

³³ Furkan 25/68.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

ve kasten adam öldürme bu arızı sebeplerdir³⁴. Kasten adam öldürmenin cezası ahirette azabının kat kat artırılmasıdır³⁵. Rahmanın kulları böylesi ağır bir zulme bulaşmazlar, hakkın tatbikatçıları olarak insan hayatına son derece saygılı davranırlar. Neticede cahiliyenin küfür, kibir, istiğna duygularından arınmış kişiler olarak Allah'ın hukukuna riayet ettikleri için böyle bir fiile asla başurmazlar.

1.6. Nesli Korumaları

Sağlıklı ve huzurlu bir toplum için nesillerin önemi büyüktür. Tüm şeriatlerin nesli koruma noktasında birleştiği bilinen bir gerçektir³⁶. Allah'ın bu üstün ahlaklı kulları ...zina etmezler³⁷ iffetlerini korurlar. Zira zina namusun mahremiyetini çiğnemektir. Zina, neseplerin karışmasına, bulaşıcı hastalıkların artmasına, toplumda kin ve nefretin artmasına neden olmaktadır. Bu yüzden tehlikeli bir suçtur³⁸.

İffetlerini korurken de bir aile çatısı altında birleşmek için “*Rabbimiz! Bize gözümüzü aydınlatacak eşler ve zürriyetler bağışla ve bizi takvâ sahiplerine önder kıl!*”³⁹ şeklinde dua ederler. Ayette ifade edildiği üzere Allah'tan kendilerine güzel eşler ve çocuklar vermesini, muttakilerin önderi olmalarını niyaz etmektedirler. Böylece müminlere örneklik edecek şekilde bunların istenmesinin tabii olduğunu ve bunun için dua edilmesi gerektiğini açıkça ortaya koymaktadırlar⁴⁰. Dolayısıyla Kur'an bu rol model insanların davranışlarının bütün zaman ve mekanlara ait olduğunu göstermekte ve bi'setin ilk yıllarından itibaren bunu inşa etmektedir.

Rahmanın kulları dini bakımdan göz aydınlığı olacak nesiller istemektedirler. Allah itaat etme hususunda eşlerinin ve çocuklarının da yanlarında olmalarını arzulamaktadırlar. Bu arzu sayesinde dünyadaki sevinçler tamamlanır, ahiretteki cennet mükafatına sevinilir. Bundan dolayı eş ve çocuklarının kendilerine katılmasını niyaz etmişlerdir⁴¹.

2- Müminlerle Ortak Özellikleri, Rol Model Kişilikleri

Kur'an'ın birçok yerinde müminlerin özelliklerine yer verilmektedir. Bunları şöyle özetlemek mümkündür. Namazda huşu içinde olmaları, boş sözlerden yüz çevirmeleri, zekatlarını vermeleri, iffet ve şereflerini korumaları, emanetlerini korumaları, sözlerini yerine getirmeleri, namazlarını ikame etmeleridir⁴². Müminler Rablerinin korkusuyla kalpleri ürperenler, Rablerinin ayetlerine iman edenler, Ona şirk koşmayanlar, kalpleri ürpererek Onun yolunda infakta bulunanlar⁴³, Allah'ın ahidini yerine getirenler, sıla-i rahim yapanlar, kötü hesaptan korkanlar, Rablerinin rızası için sabredenler, namazı dosdoğru kılanlar, kendilerine rızık olarak verilenleri açık yada gizli olarak infak edenler, kötülüğü iyilikle savanlardır⁴⁴.

Mekke döneminin sonlarına doğru inen Ra'd ve Mu'minun surelerinde⁴⁵ de görüldüğü üzere müminlerin özelliklerinden bahsedilmektedir. Daha önce ifade edildiği gibi Furkan Suresi Mekke döneminin orta döneminde nazil olmuştur. Furkan suresinde Allah'ın has kullarından bahsedilmekteyken, mezkur iki surede de müminlerin ortak özellikleri anılmaktadır. Böylece Mekke döneminin ortasından itibaren inşa edilmeye çalışılan rol model insanlar Medine dönemi başlamadan yeniden hatırlatılmakta, Rahmanın kulları dairesinebütün müminler davet edilmektedir.

³⁴ Razi, *Mefatihü'l-Ğayb*, XXIII-XXIV/ 97; Kuşeyri, Abdulkerim b. Hevazin, *Letaifu'l-İşarat*, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 2007, II/394.

³⁵ Razi, *Mefatihü'l-Ğayb*, XXIII-XXIV/ 97; Kuşeyri, *Letaifu'l-İşarat*, II/394.

³⁶ Apaydın, H. Yunus, *İslam Hukuk Usulü*, BİLAY Yayınları, Ankara 2017, s.126.

³⁷ Furkan 25/68.

³⁸ Zuhayli, *Tefsiru'l-Munir*, X/127.

³⁹ Furkan 25/74.

⁴⁰ Ateş, Süleyman, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul trs, VI/280

⁴¹ Zuhayli, *Tefsiru'l-Munir*, X/128.

⁴² Mu'minun 23/2-7.

⁴³ Mu'minun 23/57-62.

⁴⁴ Ra'd 13/20-23.

⁴⁵ Elik, Hasan-Coşkun, Muhammed, *Tevhit Mesajı*, İFAV, İstanbul 2015, s.592, s.784

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

Sonuç

Rahmanın kulları son derece mütevazı kişilikleriyle tebarüz etmişlerdir. Onlar Allah'a itaat etmektedirler. Cahil insanların kaba ve nobran hareketlerine karşı hilm ve yumuşaklıkla davranmakta; bunu zayıflıklarından değil asaletlerinden yapmaktadırlar. Onlar geceleri teheccüd namazı kılmakta, Allah'ın azabından korkmakta, değil adam öldürmek hiç kimseyi incitmek için sakıngan davranmaktadırlar.

Tevhide sınıksız sarılan Rahmanın kulları, şirk gibi büyük bir zulümden beridirler. Ayrıca onlar toplumda ahlaki çöküntüye neden olacak zinadan uzak durmakta; iffetlerini koruyarak evlenmekte, bu evlilikten salih insanların doğmasını Allah'tan niyaz etmektedirler. Böylece daha nezih bir toplumun oluşmasına katkıda bulunmaktadırlar. Evlatlarına hidayet temennisinde bulunmakta, Allah'tan hidayet talep etmekte; takva sahibi olarak müminlere önder olma niyazında bulunmaktadırlar. Böylece erdemli bir toplum için rol model insanlar olarak temayüz ederek İslam'ın sağlam karakterli şahsiyetleri olarak numune-i imtisal olmaktadır.

Kaynakça

Abdulkaki, Muhammed Fuad, *el-Mu'cemu'l-Mufehres li Elfazi'l- Kur'ani'l-Kerim*, Daru'l-Hadis, Kahire 1996.

Apaydın, H. Yunus, *İslam Hukuk Usulü*, BİLAY Yayınları, Ankara 2017.

Ateş, Süleyman, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul trs.

Cabiri, Muhammed Abid, *Fehmu'l-Kur'an, et-Tefsiru'l-Vadih Hasebu Tertibi'n-Nuzul*, Daru'n-Neşri'l-Mağribiyye, Daru'l-Beyda 2008.

Elik, Hasan-Coşkun, Muhammed, *Tevhit Mesajı*, İFAV, İstanbul 2015.

Elmalılı, Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, Cümle Yayınları, İstanbul 2001.

İsfahani, Rağıb Huseyn b. Muhammed, *Mucemu Mufredati Elfazi'l-Kur'an*, thk. İbrahim Şemsuddin, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 2013.

Kuşeyri, Abdulkarim b. Hevazin, *Letaifu'l-İşarat*, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 2007.

Kutub,Seyid, *Fi Zilali'l-Kur'an*, Daru's-Şuruk, Kahire 2003.

Mevdudi, Ebu Ala, *Tefhimu'l-Kur'an*, trc. Dr. Ahmet Asrar, İnsan Yayınları, İstanbul 1998.

Özler, Mevlüt, "Tevhid", *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul 2012, XXXXI/18.

Razi, Fahrudin Muhammed b.'Umer, *Mefatihü'l-Ğayb*, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 2013.

Şimşek, M. Sait, *Günümüz Tefsir Problemleri, Kitap Dünyası*, Konya 2011.

Tarhan, Nevzat, *Değerler Psikolojisi ve İnsan Güzel İnsan Modeli*, Timaş Yayınları, İstanbul 2018.

Türcan, Selim, "Mekki Ayet ve Surelerin Kronolojisini Tespit Problemi. Kur'an'da er-Rahman İsmi'nin Kullanımına İlişkin Bir Değerlendirme", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2016/1, c.15, sayı:29.

Türkmen, Merve, *İlk Dönem Çocuk Ergenlerinin (11-14 Yaş Arası) alışveriş Davranışlarında Rol Model Etkisinin İncelenmesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi SBE, Sakarya 2014.

Zuhayli, Vehbe, *Tefsiru'l-Munir Daru'l-Fikr*, Beyrut 2009

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

MODEL İNSAN OLARAK HZ. PEYGAMBER'İN SUÇLULARI EĞİTMEDE KULLANDIĞI USÜLLER

Osman Nedim YEKTAR¹

Özet

Hiz. Peygamber'in sünnetinde suçluların eğitiminde uyguladığı kurallar çalışmamızı şekillendirecektir. Bu kurallardan elde edilen hikmetler, günümüzde yaşanan suç kargaşasına ve bu konuda yaşanan sorunlara çözüm sunacaktır. Çünkü Hiz. Peygamber en güzel ahlâka sahip, onun uygulamaları her çağda bütün insanlara rahmet ve huzur getiren bir peygamberdir.

Müslümanlar, her gün suçla veya suça götüren sebeplerle iç içe yaşamaktadırlar. Müslümanların bu sebeplere karşı bilmesi gereken hususlar Kur'an ve sünnette öğretilmiştir. Bunun yanı sıra suçluların eğitimiyle ilgili günümüzde adeta özel bir eğitim alanı ortaya çıkmıştır. Hiz. Peygamber'in eğitici sıfatıyla yaptığı uygulamaların suça bulaşan kimselerin psikolojisine manevî olarak yaptığı katkıları kesindir. "Suçlularla teker teker ilgilenmesi, onlarla empati kurması, suçu onlara çirkin göstermesi, suça karşı alternatifler sunması, onları suç işledikleri mekândan uzak tutması, onlar için mescidin ve ibadetin fonksiyonunu önemsemesi, müjde ile inzâr arasındaki dengeyi iyi kurması, tadrîciliği önemsemesi, mânevî değerleri diri tutması, suçta ısrar etmeyen suçluları ödüllendirmesi, suçun öncüllerini yasaklaması vb." suça karşı kişileri eğitmesine alt başlık olabilecek bazı konulardır.

Bu tür nebevî kaynaklı birikimler dikkatsizlik, öfke neticesinde suça bulaşma ihtimali olan Müslümanları neler yapmaları gerektiği konusunda onlara ışık tutabilir. Çünkü bilgisizlik, insanları suçlu kılmaya bazen yeterli bir sebep olabilmektedir. Sahâbe, kendilerine rol-model olarak aldıkları Hiz. Peygamber sayesinde suçluyken suçtan arındılar veya suç işleyebilecek iken suça bulaşmadılar.

Günümüzdeki artan suç oranları da TÜİK verileri de düşünüldüğünde, Müslümanların yukarıda bazı başlıklarını verdiğimiz sünnetteki çözüm yollarına muhtaçtırlar.

Yukarıda arz ettiğimiz hususlar, sunumumuzun şablonunu oluşturacaktır. Bu minval üzere ana kronizme düşülmeden muradı ilâhî ve muradı nebiyi anlama ve günümüze özlü bir şekilde aktarma çalışması yapılacaktır. Saygılarımızla.

A. Bireyler ile Teker Teker İlgilenmesi

Kur'an'da ve Hiz. Peygamber'in sünnetinde suça bulaşmış veya suça bulaşmama adına hareket etmek isteyen kişilere uygulanan eğitim usüllerinden bir tanesi, bireyler ile teker teker ilgilenmektir. Bu usul, başta Kur'an olmak üzere Hiz. Peygamber'in sünnetinde zaman zaman başvurduğu bir yöntemdir.

Hiz. Yûsuf, arkadaşlarıyla zindanda teker teker ilgilenmiştir. Onların özel hayatlarını ilgilendiren konulara ışık tutacak yönlendirmeler yapmıştır. Örneğin onların rüyalarını yorumlamıştır. Hiz. Yûsuf'un rüyalarına varıncaya kadar onlarla ilgilenmesi,² eğitimin özele indirilmesine örnek teşkil etmektedir.

Bu yaklaşım tarzı ceza evlerinde uygulanabilir. Ceza evlerinde din hizmeti sunarken mahkûmlarla birebir alaka kurmak son derece faydalıdır. Bu uygulama sözlü olabileceği gibi anket türü çalışmalarla da sağlanabilir. Din hizmeti sunan kişi farklı zamanlarda anket yaparak, ucu açık sorularla suçluların kendisinden ne tür bir din hizmeti beklediklerini, dini konulardaki mahkûmların kendi eksikliklerini kâğıda yazmalarını isteyerek öğrenebilir.

Biz bu iletişimi sağlama adına bir anket çalışması yaptığımızdan bahsetmiştik. Bu anketi çalışmamızın sonunda ek kısmında vereceğiz.

Birebir iletişim kurmak eğitimci açısından faydalı olduğu gibi eğitilenler açısından da faydalıdır. Birebir iletişim sayesinde mahkûmlar, toplum içinde sormadığı sorularını sorabilirler. Bir takım eksikliklerini birebir iletişimle giderme fırsatı bulabilirler.

¹ Dr., Namık Kemal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, osmannedimyektar@hotmail.com

² 12. Yûsuf: 38-41.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

Meseleye eğitimci açısından bakıldığında konu aynı öneme sahiptir. Eğitimci onlarda gördüğü eksiklikleri, herkesin içinde düzeltme cihetine gitmemelidir. Böyle bir yaklaşım, hata işleyenin yüzüzleşmesine sebep olabilir.

İmâm Şafîî bu konuda, Eğer kardeşine gizlice ve güzellikle nasihat edersen hakikaten nasihat etmiş olursun. Eğer herkesin içinde onun yanlışlarını ulu orta düzeltmeye kalkarsan onu yıkarsın, onu yüzüzleştirirsin³ demiştir.

İletişim uzmanları, insanlar ile iletişim seviyesinin iyi ayarlanmasını tavsiye etmektedirler. Duygusal-manevî olarak belli olgunluğa erişmiş veya kendi özel duyularında eğitime muhtaç kişilere mahrem mesafe denilen, muhatap ile 15-45 cm arasında bir uzaklıkta durarak, özel konularda eğitim verilmesinin daha faydalı olacağını belirtmişlerdir.⁴

İnsan çevresinde oluşturduğu boş mekânlarla iletişimin seviyesini belirler. Uzak ya da yakın durarak bir takım mesajları karşı tarafa iletebilir. İnsan bir dostuyla 30 cm gibi adı konmamış bir sınır içerisinde konuşur. Yolda kendisine adres sormak için yaklaşan birisi 5 cm'nin altına düşerek soru sorarsa insan geri adıma atmaya başlar. Bu davranışıyla “Seni tanımıyorum. Bu kadar fazla yaklaşma” demek istemektedir.⁵

Önde yürümek veya önde oturmak, yüksek statünün işaretidir. Bu yüzden önde olanlar ile arkada olanlar arasında statü farkından doğan bir kopukluk yaşanabilir. Bunu aşmanın yolu olarak iletişim kitaplarında folklorik bir örnek verilmektedir. Nasrettin hoca bu sorunu eşeğine ters binerek çözmüştür. Bu sayede hem önde gitmektedir. Hem de cemaatine yüzü dönüktür. Tabii ki bu örneğin espritüel bir yönü bulunmakla beraber, gerçeklik yönü de bulunmaktadır.⁶ Bundan anlaşılması gereken mesaj şudur: Toplum liderinin önde oturması liderliğine, cemaatine yüzünün dönük olması statü farkını reddettiğine işaret eder. Bu duruma mahrem mesafe sınırı eklendiğinde ise manevî bir ortam gerçekleşir.

Hz. Peygamber de bireylerden biat alırken teker teker, onlara dönerek biat alırdı. Bu sayede daha önceden suç işlemiş bir kişi, yaptığı hatayı Hz. Peygamber'e anlatıp, hatasını düzeltme fırsatını yakalayabiliyordu. Ebû Sufyân'ın hanımı Hind, Hz. Peygamber'e Mekke'nin Fethi günü biat ederken, Ebû Sufyân cimri bir adamdır. Ben onun parasından onun haberi olmadan alıyordum, şeklinde rahatça itirafta bulunabiliyordu. Çocuklarını öldürmeme konusunda biat ederken Hind Hz. Peygamber'e, biz onları küçüklükten itibaren büyütelim, sen de gel onları büyüyünce öldür! şeklinde alamlı bir ifade ile Rasûlullah'ın (s.a.s.) huzurunda yaralı bir annenin feryadı olarak konuşabiliyor, bu serbestliği kendisinde bulabiliyordu. Sahâbeden hiç kimse de Hind'e, “Dur, söyleme!” şeklinde bir ta'rizde bulunmuyordu. Hatta Rasûlullah'ın (s.a.s.) yanında nöbetçi olarak bulunan Hz. Ömer, onun bu sözleri karşısında yere sırtını yaslar vaziyete gelinceye kadar katıla katıla güldüğü, Hind'e müdahale etmediği rivayet edilmiştir.⁷

Rasûlullah (s.a.s.) İslâm'ın yayılmaya başladığı ilk günden itibaren yeni Müslüman olanlardan biat alırken, adeta onlara İslâm'ın kırmızı çizgilerini çiziyordu. Bu konuya üçüncü bölümde Suçun Sınırlarını Çizmesi başlığında temas etmiştik.

Allah'a imandan sonra, zina, hırsızlık, adam öldürme ve fiili olarak işlenen tüm suçlara bulaşmamış⁸ fertler olmaları hususunda onlardan biat alıyordu. Sözünde duranların mükâfatlarının Allah'a ait olduğunu, sözünde durmayanların çekecekleri cezaların günahları için kefarete olacağını belirtiyordu.⁹ Böylece kurmak istediği İslâm toplumunun her ferdinin suçtan uzak bir ferd olmasını ilk

³ Hânî, Muhammed b. Abdullah, *Âdâb*, Terc. Ali Hüsrevoğlu, Erkam Yay., İstanbul 1405-1985, 165.

⁴ Tutar, Tutar, Altınöz, *Büro Yönetimi ve İletişim Teknikleri*, Seçkin Yay., Ankara 2008, 210.

⁵ Dökmen, Üstün, *İletişim Çatışmaları ve Empati*, Remzi Kitabevi, İstanbul 2013, 48.

⁶ Dökmen, 49-50.

⁷ Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Ömer b. Muhammed, *Tefsîru'l-Keşşaf An-Hakaiki Gavâmidü't-Tenzil ve Uyûni'l-Ekâvil*, Daru'l-Kütübü'l-İlmiye, Lübnan 2006, IV, 597-508.

⁸ 68.Mümtehine, 12.

⁹ Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil, *Câmiu's-Sahih*, Musahhih ve Mudakkik Takdîm Muhammed Ahmed el-Hallâf, Dâru İhyâu't-Türâsi'l-Arabî, Lübnan tsz., Menâkibu'l-Ensâr, 43; Müslim, Ebû'l-Hüseyin b. El-Haccâc el-Kuşeyrî en-Neysâbüri, *Sahihu Müslim*, Tahric: Muhammed b. İyâdî, Mektebetü's-Safâ, Kahire 2003-1424, Hudûd, 44.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

günden itibaren hedefliyordu. Bu yüzden de tek tek herkesten biat alıyordu. Önce kelime-i şehadet, sonra biat adeta slogan haline gelmişti.

Hız. Peygamber müteaddid kereler hem Müslüman erkeklerden, hem de müslüman kadınlardan, gerek Mekke’de gerekse Medine’de biat almıştır. Kadınlardan biat alırken Hız. Peygamber bazen eline bir kumaş geçirerek biat almıştır. Bazen de içinde su dolu kaba parmağını koyar, biat eden kadın da su dolu kaba başparmağını koyarak suç işlemek üzere biat ederdi.¹⁰ İbnu’l-Cevzî biat ayeti indikten sonra 475 kadının Resulullah’a biat ettiğini haber verir.¹¹ Medine’ye geldiklerinde Rasûlullah (s.a.s.) adına kadınlardan Hız. Ömer biat almıştır.¹²

Hız. Peygamber’in yukarıda anlattığımız bireylerle tek tek ilgilenerek onlardan biat alması, onların hatalarını baş başa kaldığında düzeltmeye fırsat sağlamıştır.

İnsanların hatalarının, suçlarının ve günahlarının baş başa kalındığında düzeltilmesinin ilahî bir boyutu vardır. Bu hususun ilahî kaynaklı boyutu olduğu bir hadiste şöyle geçmektedir:

Allah, kıyamet günü kulunu huzuruna alacak ve onun günahlarını kimsenin olmadığı yerde sayacak. Dünyada iken ayıplarını örttüğüm gibi burada da örteceğim¹³ buyuracaktır. Bu hadisten kıyamet günü Allah’ın dostu kabul ettiği mümine mahrem mesafe hududları içinde muamele yapacağı şeklinde bir anlayış çıkarılabilir.

Sonuç olarak Hız. Peygamber ve Kur’ân’da suçlularla alakasından bahsedilen Hız. Yûsuf, suça bulaşmış kişilerle teker teker ilgilenmişlerdir. Ayrıca bu tür bir yaklaşımın ilahî kaynaklı bir yönünün olduğu ortaya çıkmıştır.

Allah’ın ahlâkıyla ahlâklanma görevi olan müminlerin, başta din adamlarının, eğittiği kişilere eğitim verirken onları iyi yönde eğitmeleri, onların suçlarını insanlar içerisinde yüzlerine vurucu veya bunu ima edici davranışlardan uzak durmaları gerektiği de açığa çıkmıştır.

B. Empati Kurması

Bugün kullanmakta olduğumuz empati terimi ilk defa Almanca’da *einfühlung* ve eski Yunanca’da *empathia* terimleriyle ifade edilmiştir.¹⁴ İngilizce ‘*empathy*’ veya Fransızca uyarlaması olan ‘*empathie*’ biçimiyle de Türkçeye girmiştir.¹⁵

Günümüzdeki kullanılan empati tanımını, psikoterapi alanında empatik iletişim kurmada ünlenmiş Carl Rogers yapmıştır.¹⁶

Empati türkçeye diğergamlık olarak girmiştir. Kelime anlamı, hemhal olmak anlamındadır.¹⁷

Terim anlamı ise, karşısındaki kişinin tarafını tutmak değil, onu daha iyi anlayabilmek için kendini onun yerine koymak, onun şartlarında kendisini farzedebilmektir.¹⁸ Başka bir ifadeyle duygu, düşünce ve davranış olarak karşısındakini hissetmenin ötesinde o kişinin de bakış açısını görebilmesi, onun bakış açısına saygı duyup kendi bakış açısında olaya bakması ve ortak hareket edebilmesidir.¹⁹

Empatinin üç ögesi vardır. Birinci öge, empati kuracak kişinin kendisini karşısındakinin yerine koyması, ikinci öge, karşısındaki kişinin duygu ve düşüncelerini doğru olarak algılaması, üçüncü öge ise, empati kuran kişinin zihninde oluşturduğu empatik anlayışı karşısındaki kişiye iletmesidir.²⁰

Başkaları ile empati kuramayan kişiler, aşırı serbest, akıllı, başarılı, zeki olduklarını ileri sürerler, adeta kendilerine hayrandırlar. Başkasına önem vermezler, başkalarının duygu ve düşünceleri onlar için bir anlam ifade etmez. Başarılı, üretici ve verimli olarak çalışmazlar. Başarılı ve verimli

¹⁰ Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili Türkçe Tefsir*, Eser Kitabevi, İstanbul 1971, VII, 4917.

¹¹ Hâzin, Alauddin Ali b. Muhammed, *Tefsîru Hâzin*, Hayriyye Matbaası, Mısır 1306, IV, 275.

¹² Zemahşerî, IV, 508; Elmalılı, VII, 4918.

¹³ Müslim, Tevbe, 52.

¹⁴ Dökmen, 157.

¹⁵ Halil Taşpınar, “Din Görevlilerinin İşlevsel Açıdan İletişim Metotları”, *D.İ.D.*, c. 44, sayı: 1, Ocak-Şubat-Mart 2008, 72.

¹⁶ Dökmen, 157.

¹⁷ Tarhan, Nevzat, *Toplum Psikolojisi Sosyal Şizofreniden Toplumsal Empatiye*, Timaş Yay., İstanbul 2012, 161.

¹⁸ Tarhan, *Kendinizle Barışık Olmak Duyguların Eğitimi*, Timaş Yay., İstanbul 2013, 108; Taşpınar, 75.

¹⁹ Tarhan, *Toplum Psikolojisi*, 161; Dökmen, 157-9.

²⁰ Tutar, 216.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

çalışanlara kızarlar, onları kıskanırlar.²¹

Empatik yaklaşımda kaçınılması gereken bir takım hususlar vardır. Bu hususların başında karşı tarafı sorgulamamak ve söylediklerini yorumlamamak gelir. Bu tür bir yaklaşım muhatabın zihninde kendisine tepeden bakıldığı ve küçük görüldüğü hissini uyandırır. Bu tür söz-fiil ve tarzlardan, ceza evlerinde din hizmeti sunulurken mahkûmların yanında uzak durulmalıdır. Mahkûmların kendilerini anlatabilmelerine engel olunmamalı, buna fırsat verilmelidir.²² Bu yaklaşım, empati kurabilmenin temel şartıdır.

Cezaevlerinde din hizmeti sunan eğitimcinin görevi suçluları yargılamak, onlara hüküm biçmek değildir. Onun görevi Rasûlullah'ın (s.a.s.) düşünelere karşı gösterdiği samimiyeti ve içtenliği kendi hareketlerinde, sözlerinde ve mimiklerinde sergileyebilmesidir. Böyle davranabilirse Rasûlullah'dan onlara bahsederken Rasûlullah'ın (s.a.s.) sözleri onun ağzında değer kazanır. Enes b. Mâlik'in "Ben Rasûlullah'ın (s.a.s.) yanında on yıl hizmet ettim. Bana bir defa bile bunu niçin böyle yaptın, bunu böyle yapmadın tarzında bir sözde bulunmadı."²³ Ev halkı bana bir şey söylese bile, "onu rahat bırakın" tarzında onları uyarırdı."²⁴ "Bir gün beni bir nedenden dolayı bir yere yolladı. Bende içimden -vallahı ben oraya gitmeyeceğim.- dedim. Bana emredildiği şekilde yola çıktım. Çarşıdan geçerken çocukların orada oyun oynadıklarını gördüm. Ben de onlarla oyuna daldım. Bir de baktım ki Rasûlullah'ın (s.a.s.) başımı arkadan tutarak bana gülümsediğini gördüm. -Ey Enescik sana emrettiğim yere gittin mi? Ben de -Evet hemen gidiyorum Ey Allah'ın Rasûlu- dedim."²⁵ şeklinde onun hakkında ifade de bulunması normal zamanda da kişileri yargılamaktan, onları kırmaktan uzak durduğunun bir işaretidir.

Rasûlullah'ın (s.a.s.) bu şekilde çocuk yaşta olan, yetim birisine davranmasının nedeni insana değer vermesinden ileri gelir. O, karşısındaki muhatabı kaç yaşında veya hangi tabakada olursa olsun, onların seviyesine inebilmeyi başarırdı. Rasûlullah (s.a.s.) huzurunda titreyen bedevî ile ortak paydasını bulup "Ben de avurtları çökmüş, kuru ekmek yiyen, dul bir kadının oğluyum."²⁶ diyerek onunla empati kurardı. Bu durum "Ben de senden biriyim, aramızda adeta sınıf farkı yok, içini bana dökübilirsin." dedirten cinsten bir davranış tarzıdır.

Yine başka bir olayda Rasûlullah'ın (s.a.s.) huzuruna bu sefer suç işleme arzusundaki bir genç gelmişti. Genç, zina etmek istediğini ona söyledi. Zina etme arzusunda olduğunu söyleyen gençle empati kurdu. Önce onu dinledi. İsteğinden dolayı onu azarlamadı.

Günümüz psikologlarının "empatik dinleme" ismini verdikleri hususlar adeta bu hadîste canlandırılmıştı. Psikologlar, "empatik dinleme"yi eğitim verenlere, şu şekilde maddelendirmektedirler. Bu maddeleri yukarıda bahsettiğimiz hadîsle ele alalım: "1. Muhatabı dinleyin²⁷, 2. Muhatabın konuşması için rahat bir ortam sağlayın, kimsenin müdahalesine izin vermeyin!"²⁸ Rasûlullah'ın (s.a.s.) hadîsinde genç:

"Ey Allah'ın Rasûlu! zina etmeme izin ver!" dediğinde, Rasûlullah'ın (s.a.s.) etrafındakiler, gence sert müdahale etmek istedilerse de buna müsaade etmeyerek, muhatabı rahatlatıyor.²⁹

Psikologlar devamla, "3. Konuşmacıyı dinleme isteğinizde olduğunuzu belirtecek temaslara geçin!"³⁰ Aynı hadîste Hz. Peygamber gayet sakin bir şekilde gence: "Bana Yaklaş!"³¹ buyurarak, göz göze temas kurmanın önemine işaret etmek için genci yanına oturtuyor. Önceki madde de

²¹ Saygılı, Sefa, *Ruh Hastalıkları ve Korunma Yolları*, Elit Kültür Yay., İstanbul 2006, 159.

²² Mahmut Çamdibi, "Din Eğitiminde Yetişkinler ve Şahsiyet Terbiyesi", *YetişkinlikDönemi Eğitimi ve Problemleri Sempozyum*, Ensâr Neşriyat, İstanbul 2006, 330.

²³ Müslim, Fezâil, 51; Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as es-Sicistânî, *Sünen*, Thk. Muhammed Nasiruddin Elbânî, Dâr'u İbnü'l-Hazm, Beyrut 2005-1426, Edeb, 1.

²⁴ Dârimi, Mukaddime, 1.

²⁵ Müslim, Fezâil, 54; Ebû Dâvûd, Edeb, 1.

²⁶ Kadı İyaz, *Şifai Şerif Tercümesi*, N. Erdoğan-H. Erdoğan, Çile Yay., İstanbul 1980, 115.

²⁷ Dinlemek, duymaktan farklıdır. Duymak, seslerin fiziksel olarak algılanmasıdır. Dinlemek ise, seslerin anlamının zihinde belirlenme çabasıdır. Tutar, 218.

²⁸ Tutar, 219.

²⁹ Ahmed b. Muhammed b. Hanbel, *Müsned*, Çağrı Yay., İstanbul 1992-1413, V, 257.

³⁰ Tutar, 219.

³¹ Müsned, V, 257.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

değindiğimiz “mahrem mesafeyi” de sağlıyor. Bundan sonraki maddeleri yine Rasûlullah’ın (s.a.s.) hadîsi ile ele almaya devam edelim:

“4. Dikkati dağıtan hususları ortadan kaldırıyor”, sahâbesi aradan tamamen çekiliyor.

5. Konuşmacıyı empatik dinleyin, kendinizi onun yerine koyun, muhatabınıza yarayışlı olması için kendi deneyiminiz ve bilgileriniz ile çözüm bulun, 6. Sabırla ve başka biri ile iletişimi keserek, 7. Karşı tarafa rahat bir vaziyette olduğunuzu, onu dinlemekten dolayı sıkıntı duymadığınızı hissettirin, 8. Muhatabınız konuşurken sakın ha eleştiri yapmayın. Yaptığınız eleştiriyi örtme cihetine gidebilir.”³²

Buradaki 6., 7., 8. Maddeler sözsüz iletişim³³ ile ilgilidir. Hz. Peygamber sakin bir şekilde genci dinlemeyi sürdürüyor. Bu esnada gencin anlattıklarını aklında toparlayıp, özet bir soru cümlesi hazırlıyor.

“9. Yukarıdaki üç maddedekileri özetleyen ve onun aklını, haram olan duygularının önüne geçirecek ayrı ayrı, dört kere, soru soruyor.”³⁴

“Annesi, kız kardeşi, halası, teyzesi ile bir başkasının zina etmesine razı olup olmayacağını” gence soruyor. Her defasında da Hz. Peygamber, gençten aynı cevabı alıyor. “Hayır, istemem! Allah’a yemin ederim ben sana kurban olurum.”,

“Zaten hiç kimse yakınları ile böyle bir şey yapılmasını istemez.” buyurarak onu hedef almadan “sen” demeyip, “hiç kimse” ifadesini kullanarak, genellemede bulunuyor.³⁵

“10. Artık muhatabınıza –nasihat etmek size çekici de gelse- onunla konuşmayı bırakın.”³⁶

Empati kurabilme hususunda bizlere örnek olan Hz. Peygamber gencin hatasını anlamasını sağlayarak, dostane bir arkadaş gibi mübarek elini gencin omuzuna koyarak “Allah’ım bu delikanlının günahını affet! Kalbini temizle! Azaları ile günah işlemekten koru!” diye dua ediyor.³⁷

Bu gençten daha sonra da böyle bir günahın sadır olmaması Rasûlullah’ın (s.a.s.) amacına ulaşmasının en büyük göstergesidir. Hz. Peygamber genci dinleyip onunla empati kurarak dinin yasakladığı bir hususa uymasını sağlamıştır.

Buraya kadar verdiğimiz bilgilerden şu sonuç çıkmaktadır: Hz. Peygamber prensip olarak kişilerle “empati” kurmuştur. Bazen küçük bir çocukla, bazen toplumun alt seviyesi sayılabilecek birisiyle, bazen de “suçlu” adayıyla bu empatiyi sağlamıştır. Kurduğu empati sayesinde suç işlemeyi düşünen kişileri bu niyetlerinden vazgeçirmiştir.

C. Suçluları Ödül-Hediye Vererek Eğitmesi

Eğitimde asıl olan ödüldür. Kişileri eğitirken cezaya ağırlık verilirse, “Ne yaparsam cezadan kurtulabilirim?” mantığı hâkim olur. Olumlu pekiştirme ödül veya hediye verme yetersiz kalırsa ceza verilebilir. Bu konuyu “Cezaları Ahiret ile İlişkilendirmesi” başlığı altında ele alacağız.

Cezadan kurtulma mantığı yerine “Doğru olan ne? Doğru olanı yapmalıyım.” mantığı hâkim kılınmalıdır. Bu durumda kişilerde suçluluk duygusu yerine güven duygusu hâkim olur. “Ceza almamak için değil, doğru olduğu için bunu yapacaksın ama yapmazsan bir bedel ödeyeceksin” diyen ve bunu tutarlı şekilde uygulayan kimseler, karşıdaki muhatabını iyi bir şekilde eğitebilir.³⁸

A.B.D. ve Batı’da “Anonim Alkolikler” denen grup üzerinde uygulanan metotta ödül verme yöntemi denenmiştir. Hastanın ayık geçirdiği günler, yanındaki kişiler tarafından ödüllendirilmekte, içki içtiğinde ise cezalandırılmaktadır. Bu tür bir eğitim, hastayı cesaretlendirmektedir. Alkolikler üzerinde de en başarılı eğitim tarzının bu olduğu tespit edilmiştir.³⁹

Suçluları topluma kazandırma adına Hz. Peygamber ödül vermeyi teşvik etmiştir. Bu yüzden “Karşılıklı hediyeleşin. Zira hediye, gönlün aldanmasını yok eder.”⁴⁰ buyurmuştur. Onlarla musafaha

³² Tutar, 219.

³³ Tutar, 185.

³⁴ Tutar, 219.

³⁵ Müsned, V, 257.

³⁶ Tutar, 219.

³⁷ Müsned, V, 257.

³⁸ Tarhan, Nevzat, *Aile Okulu Mutlu Aile İçin Makul Çözümleri*, Timaş Yay., İstanbul 2013, 38.

³⁹ Saygılı, *Ruh Hastalıkları*, 116.

⁴⁰ Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsa es-Sevre, *Câmiu’s-Sahih*, Dâru’l-Hadîs, Kahire 2001-1421, Velâ, 6; Müsned, II, 405.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

edip⁴¹ zaman zaman onları onure etme metodunu, uygulamıştır. Mekke'nin Fethi günü, evvelki yaptıkları hata ve suçları affettirme sebebi olsun diye Müslüman olanlar vardı. Rasûlullah (s.a.s.) yeni Müslüman olanların tekrar suça bulaşmamaları, Müslümanlar arasında huzursuzluk çıkarmamaları için Huneyn Gazvesi günü elde edilen ganimetlerin çoğunluğunu bu kimselere vermişti.⁴²

Mübârekfûrî, "Bu tür kişilere hediye vermenin onların kalplerindeki suça karşı olan vesvese dolu meyli ve hilenin ateşini söndüreceğini" belirtmiştir.⁴³

Münafıkların reisi Abdullah b. Übeyy ölüm döşeğine düşünce, oğlu Rasûlullah'a (s.a.s.) gelerek, babasını Rasûlullah'ın (s.a.s.) gömleği ile kefenlemesini ve cenaze namazını bizzat kendisinin kıldırmasını istemişti. Bu sayede de babasının affedileceğini umuyordu. Rasûlullah (s.a.s.) babasının kefenlenebilmesi için gömleğini çıkardı ve oğul Abdullah'a verdi.⁴⁴ Hâlbuki Abdullah b. Übeyy Hz. Peygamber ile alay eden,⁴⁵ onu ve ona tabi olanları hakir gören⁴⁶ bir münafıktı.⁴⁷ Bu sayede diğer münafıkların zamanla topluma kazanımları sağlandı.

Rasûlullah'ın (s.a.s.) bu hareketini farklı yorumlayanlar da olmuştur. Bu yorumlardan bir tanesi şöyledir: "Rasûlullah'ın (s.a.s.) amcası, Bedir esirleri arasında elbisesiz bir vaziyette duruyordu. O anda hayatta olan Abdullah b. Übeyy gömleğini çıkarmış ve Rasûlullah'ın (s.a.s.) amcasına gömleğini hediye etmişti. Hz. Peygamber'de bu iyiliği karşılıksız bırakmadı. Çünkü o vefakâr bir şahsiyete sahipti."⁴⁸

Netice olarak Hz. Peygamber toplumda suçla mücadele konusunda hediyeleşme metodunu kullanmıştır.

D. Tedriciliği Önemsemesi

Psikolojik olarak insanın tabiatı, kolay olanı yapmaya meyyaldir. Zor bir şeye alıştıktan sonra yavaş yavaş onu kabul etmeğe razı olur. Karşılaşılan ağır bir teklif, meselenin tamamını inkâra yol açabilir. Bu nedenle ona yapılan teklif ve sunulan tebliğ, kolaydan zora, esastan teferruata, bilinenden bilinmeyene doğru tetricî bir metot ile yapılmalıdır.

Zaten Allah kulunu gücü yetmeyeceği emirden ve yasaktan sorumlu tutmaz. Buna "teklîfu mâ lâ yutak yoktur", (Güç yetirilemeyen bir şeyden insan sorumlu tutulamaz.)⁴⁹

İyileştirme bir program değil; bir süreçtir. Bu yüzden tedricen eğitim zaman gerektirir.⁵⁰ Allah, Mekke Dönemi'nde iman esaslarını gönüllere yerleştirirken, birdenbire beş vakit namazı emretmedi. Önce biri "sabah", diğeri "akşam" namazı olmak üzere iki vakit namazı emretti. Mü'minlerin gönlünde namazın ruha dinlenme imkânı sağladığı görülüp, namaza karşı bir iştiyak oluşunca beş vakit namaz farz kılındı. Tedricilik, kölelik-mevâlîlik-hürlüğe geçişte de görülür.⁵¹

Medine Dönemi'nde de aynı şekilde mükellefiyetler toptan gelmemiştir. Gelen hükümler zamana yaydırılarak insanların hükümlere intibak kazanmaları sağlanmıştır. Bunda da bütünden parçaya metodu takip edilmiştir.⁵²

İçkinin haram olması, bir hükmün yerleştirilmesinde en önemli tedricilik örneğidir. Evvelki bütün ilahî dinlerde haram kılınan bir husus olmasına rağmen, yasaklığını bildiren ayet, tepeden inme-direkt

⁴¹ Malik b. Enes, *Muvatta*, Thk. Halil Me'mûn Şeyha, Daru'l-Ma'rife, Beyrut 2007, Hüsnü'l-Hulk, 16.

⁴² Müslim, *Zekât*, 134-135; Bûtî, Ramazan Said, *Fıkhu's-Sire*, Şam 1978-1398, 306.

⁴³ Mübârekfûrî, Ebu'l-Ali Muhammed Abdurrahman b. Abdurrahim, *Tuhfetu'l-Ahvezî bi Şerhi Câmi'it-Tirmizî*, Dâru'l-Hadîs, Kahire 2001, V, 561.

⁴⁴ Buhârî, *Tefsîru'l-Kur'an*, 190.

⁴⁵ 2. Bakara: 14.

⁴⁶ 63. Munafikun: 8.

⁴⁷ Buhârî, *Tefsîru'l-Kur'an*, 191.

⁴⁸ Naddaf, Muhammed Zekeriyya, *Ahlâku's-Siyasiyye*, Dâru'l-Kalem, Dimeşk 2006-1427, 266.

⁴⁹ 2. Bakara: 286.

⁵⁰ Genç, Nurullah, *Yönetim ve Organizasyon*, Seçkin Yay., Ankara 2010, 117.

⁵¹ Kandemir, M. Yaşar, *Örneklerle İslam Ahlâkı*, Nesil Yay., İstanbul 2003, 237.

⁵² Hüdari Beg, Muhammed, *Tarihu't-Teşri'i'l-İslâmî*, Mısır 1970, 17.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

olarak gelmemiş, zamana yayılmıştır. İçkinin haram olması, hicretin ikinci yılında Medine’de olmuştur.⁵³

Hicretin ikinci yılına kadar Müslümanlar hükümler ile pek sorumlu tutulmamışlardı. Sorumluluklar bu döneme kadar azar azar gelmişti. Bunun da nedeni, her yeni gelen sorumluluk bir sonra gelecek hükmün hazırlığı niteliğindedir. Örneğin ilk olarak içkinin zararlarının açıklanması ile ortam hazırlandı. Bu ortamdan sonra ayetler, sırası ile inmeye başladı.⁵⁴

Hz. Aişe’den rivayet edildiğine göre ilk inen sûreler, cennet ve cehennemden bahsetti. İnsanların, İslâm'a kalpleri ısınınca helâl ve haramı bildiren ayetler inmeye başladı. Şayet ilk evvel "içki içmeyin"⁵⁵ yasağı inseydi, insanlar, "Biz kesinlikle içki içmeyi bırakmayız," derlerdi. Şayet yine ilk evvel "Zina etmeyin" yasağı inmiş olsaydı, insanlar, "Biz zina etmeyi asla bırakmayız."⁵⁶ diyeceklerdi.

Rasûlullah (s.a.s.) da içkiyi kesin olarak yasaklayan ayetler inmezden önce sahâbesinden nebiz istiyordu. Nebizin şiddetini azaltmak için de içine su katıp içerdi. Nebizin, yanında içilmesine de müsaade ederdi.⁵⁷

İbn Ebû Leyla'nın Bedir Savaşı'na katılan pek çok sahâbî ile karşılaştığını, bunların da pek çoğunun seferde veya mukîm iken sarhoş etmeyecek kadar nebizi içtiklerini gördüğünü anlatması, yukarıdaki hadîsi destekler niteliktedir.⁵⁸

Burada konumuz ile ilgili olduğu için bir rivayeti de ele almamız yerinde olacaktır. " Hz. Peygamber Kâbeyi tavaf ettiği bir sırada su istediği, ardından kendisine nebiz getirildiği, Hz. Peygamber nebizin kokusunun şiddetinden yüzünü ekşittiği, içine su katıp içtiği, bu şekilde haram olmadığı rivayeti"⁵⁹ vardır.

Suyûtî tarafından bu tür rivayetler zayıf kabul edilmiştir. Bu konuda rivayetleri bulunan raviler arasında, sû-i hıfz, sikâ ravilere muhalefet etme ile tanınmış kişiler bulunmaktadır.⁶⁰ Bu ravilerden bir tanesi Yahyâ b. Sa'îd'dir. Ona bir defasında "nebiz" hakkındaki görüşü sorulduğunda o, "Dinini tehlikeye sokmak istemeyen hiçbir müslümanın nebizi içmemesi gerektiğini" ifade etmiştir.⁶¹

Bu durumda ravînin rivayet ettiği hadîse muhalif davranması söz konusudur. Zira, ravînin rivayetine muhalif davranması konusu genelde Hanefî fakihlerin bir şartıdır. Belki de Nesâî'nin rivayeti içki haram kılınmadan evvelki süreçte olan bir olaydı. Yahyâ b. Sa'îd ise kendi dönemindeki bir soruya yukarıdaki şekilde bir görüş bildirdi. Dolayısıyla "bir hadîsi rivayet ayrı bir şey, rivayet edilen konuda fetva vermek ayrı bir şeydir."

"Azı haram olanın çoğu da haramdır.⁶² İçine su katılıp içilse bile Allah'a ve Ahiret gününe inanmayanların içeceği"⁶³ rivayetleri de içki tamamen yasak edildikten sonra varid olmaları muhtemeldir.

Muaz b. Cebel'in sorusu üzerine bir defasında Hz. Peygamber, "Namazda sarhoşluk verecek kadar içki haramdır."⁶⁴ Buyurması da muhtemelen içkinin kesîn olarak haram kılınmazdan evvelki dönemde, "Sarhoşken namaza yaklaşmayın!" ayetinden sonra varid olmuştur.

⁵³ Şerbinî, Muhammed, *el-İknâ' fî Halli Elfâzi Ebi-Şüca'*, Thk. Mektebetü'l-Buhûs ve'd-Dirâsât, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1415, II, 530.

⁵⁴ Zeydan, Abdu'l-Kerim, *el-Medhal li-Dirâseti's-Şerîati'l-İslamiyye*, Müessesetu'r-Risale Nâşirûn, Beyrut 2006-1426, 106.

⁵⁵ 5. Mâide: 90.

⁵⁶ Buhârî, Fezâilu'l-Kur'an, 6.

⁵⁷ Müslim, Hac, 348; Ebû Dâvûd, Menâsik, 91.

⁵⁸ Mevslî, Abdullah b. Mahmûd b. Mevdûd, *el-İhtiyâr li Ta'lîli'l-Muhtâr*, Dâru'l-Erkam, Beyrût tsz., IV, 351.

⁵⁹ Nesâî, Ebû Abdurrahman, *Sünen*, Dâru's-Selam, Riyad 1421-2000, Eşribe, 48.

⁶⁰ Suyûtî, *Sünen-i Nesâî bi-Şerhi Suyûtî ve Haşiyeti Sindî*, Daru'l-Ma'rife, Beyrut tsz., VIII, 728, 730.

⁶¹ Ahmed b. Hanbel, *İlel ve Ma'rifeti'r-Rical*, Thk. Vasiyyullah b. Muhammed Abbâs, Dâru's-Selefiyye, Bombai (Hindistan) 1988-1408, I, 245.

⁶² Dârimî, Ebu Muhammed Abdullah b. Abdurrahman b. Fadl b. Behrâm, *Sünen*, Thk. Hüseyin Selim Esed, Dâru'l-Mugnî, Riyad 2000-1421, Eşribe, 7, Nesâî, Eşribe, 48.

⁶³ Nesâî, Eşribe, 48; İbn Mace, Ebû Abdillâh Muhammed el-Kazvînî, *Sünen, Sünen*, Dâru's-Selam, Riyad 1421-2000, Eşribe, 16; Ebû Dâvûd, Eşribe, 12.

⁶⁴ Müslim, Eşribe, 70-1.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

Dolayısıyla rivayetlerin birbirine farklılık arz ediyor olması, aralarındaki tedricilikten ileri gelebilir. Tıpkı ayetlerdeki tedricilik de olduğu gibi. Ayetlerdeki öncelik ve sonralık konusu şu şekildedir:

İçki yasağı ile ilgili ilk inen ayet, “Siz sarhoş iken, ne söyleyeceğinizi bilinceye kadar namaza yaklaşmayın!”⁶⁵ ayetidir. Ardından, “Sana şarap ve kumar hakkında sor sorarlar. De ki: Her ikisinde de büyük bir günah ve insanlar için bir takım faydalar vardır. Ancak her ikisinin de günahı faydasından büyüktür.”⁶⁶ ayeti indi.

Bu ayetlerde yasaklama kesin değildir. Ancak şu ayetle kesin yasaklama gelmiştir: “Ey iman edenler! Şarap, kumar, dikili taşlar (putlar) ve fal ve şans okları ancak şeytan işi birer pisliktir. Bunlardan uzak durun ki, kurtuluşa eresiniz.”⁶⁷

Hadîslerde içkinin ilk yasaklanması şu olay üzerine olduğu rivayet edilmektedir: Sahâbeden Abdurrahman b. Avf, bazı Sahâbîlere ziyafet vermişti. Yemekte içki de içilmişti. Ardından hep beraber namaza durdular. Namazda imamete geçen kişi, Kâfirun süresini, manasını da bozacak şekilde yanlış okumuştur. Ardından Hz. Ömer içki konusunda ayet gelmesi için dua etmişti.⁶⁸ “Ey İman Edenler! Sarhoşken namaza yaklaşmayın!”⁶⁹ ayeti indi. Ardından içkinin kötülüğünü vurgulayan ayet⁷⁰ en sonunda da kesin yasak bildiren ayet⁷¹ inmişti.

Bu olayın detaylı anlatımını Tâyâlisî'nin Müsnedinde bulmaktayız. Yukarıdaki iki ayet hakkında Sa'd b. Ebî Vakkas'ın oğlu Mus'ab' şunları anlatıyor: “Kur'ân-ı Kerim'de dört ayet, babam Sa'd b. Ebî Vakkas hakkında inmiştir. Bunlardan ikisi de içkinin yasak olması ile ilgili son iki ayettir. Babamlar Abdurrahman b. Avf'ın yemek davetine gitmiş, orada yemişler, içmişler, bağırıp çağırmışlar. Derken adamın biri devenin ön dişlerine bakmak isterken, deve babam Sa'd'ın burnunu yarmış ardından da içkinin kesin bir dille haram olduğunu bildiren son iki ayet, babam Sa'd b. Ebî Vakkas hakkında inmiştir.”⁷²

Buraya kadar verdiğimiz bilgileri özetleyip mevzuya devam etmek istiyoruz. İçki yasağında ayetler arasında öncelik-sonralık olduğu gibi hadîslerin arasında da öncelik-sonralık vardır.

Hz. Peygamber'in hayatında da tedricen bir ilerleme söz konusudur. Bu tedricilik müslümanlara inen emirlerde de görülmektedir.

İçkinin yasak edilişindeki tedriciliğin, içkiye verilen cezada da olduğunu görmekteyiz. Örneğin içki yasağı ilk nâzil olup, had vurulmak üzere getirilen bir kişiye, Ebû Hureyre'nin anlatımına göre herkes adeta eline ne geçirmiş ise vuruyor. Daha sonradan bu suçu işleyenlere Rasûlullah'ın (s.a.s.) uyguladığı kırk kırbaç cezasının Hz. Ebûbekir tarafından da benimsenmesi, Hz. Ömer'in kırka, bir kırk daha (Ta'zîr cezası olarak) ilave etmesi adeta cezada da olgunlaşmayı gösteriyor.⁷³

Hz. Ali'nin, Rasûlullah (s.a.s.) zamanında içki içene uygulanacak had cezasının kanunlaşmadığını, kendi dönemlerinde kanun olarak olgunlaştığını⁷⁴ belirtmesi, bu tedriciliğe işaret etmektedir.

Ceza vermedeki tedriciliğin, bir diğer örneği zina cezasında gerçekleşiyor. Beyhakî'nin rivayetinde Hz. Peygamber önceleri zina eden kimselere evli-bekâr ayırımı yapmaksızın bir yıl sürgün cezası ile birlikte yüz değnek vurduruyordu. Daha sonraları evli, hür olarak zina edenleri, recmettirdiği rivayet edilmektedir.⁷⁵

⁶⁵ 4. Nisâ, 43.

⁶⁶ 2. Bakara 219.

⁶⁷ 5. Mâide: 90.

⁶⁸ Döndüren, Hamdi, *İnsanlığa Son Çağrı (Kur'an-ı Kerim Meal-Tefsir-Ansiklopedik İndeks)*, Yeni Şafak Yay., İstanbul 2003, II, 173.

⁶⁹ 4. Nisâ: 43.

⁷⁰ 2. Bakara: 219.

⁷¹ 5. Mâide: 90.

⁷² Tayâlisî, *Süleyman b. Dâvûd b. el-Carûd, Müsned*, Thk. Muhammed b. Abdu'l-Muhsin et-Türki, Daru'l-Hicr, Cidde 1999, I, 169-170; Müslim, *Fezâilu's-Sahâbe*, 43.

⁷³ İbn Kudâme el-Makdisî, *el-Mugni fî Fikhi'l-İmam Ahmed b. Hanbel*, Daru'l-Fikr, Beyrut 1405, X, 332.

⁷⁴ Tâyâlisî, I, 168-179.

⁷⁵ Beyhakî, Ahmed b. Hüseyin, *Sünenü'l-Kübra*, Neşr. M. Abdu'l-Kadir Atâ, Beyrut 1414-1994, VII, 3341.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

Kendi devrinde, evliyken zina eden bir Yahudi ile zina eden bir kimsenin yüz değnek ceza yememek için yakın akrabası tarafından yüz koyun bağışlamayı, bir de cariyeye azadedilmesine Hz. Peygamber, “Vallahi ben de Allah’ın kitabı ile hükmediyorum” diyerek zina eden yahudiye Üneys tarafından recm cezasını uygulatması⁷⁶, bekâr olan kişinin yakınına koyunlarını ve cariyesini iade ederek, yüz değnek ve bir yıl sürgün cezası vermesi, zina cezasının tedriciliğinde son noktaya ulaşılmışının bir örneği olarak karşımıza çıkmaktadır.⁷⁷

Netice olarak toplumda bir suçun oluşmaması hususunda Hz. Peygamber bir takıma adımlar atmıştır. Bu adımlar suçun tanımında olabildiği gibi, suça verilecek cezada da olmuştur. Yukarıda verdiğimiz rivayetlerden bunu anlamaktayız.

Cezaevinde de tedricî bir yaklaşımla eğitim sunulmalıdır. Din ile hiç alakası olmayan mahkûmlar önce ziyaret edilmeli. Onlara ikram edilmeli, selam verilmelidir. Onlara karşı tebessüm eksik edilmemelidir. Aile terbiyesi almış, din adamına değer veren kişilere, din hizmeti sunmak, daha kolay olacaktır. Çünkü bu kişilerin alt yapılarında sadece bilgi eksikliği vardır. Aile ortamından uzakta yetişenlereyse, Rasûlullah’ın (s.a.s.) rahmet peygamberi olduğunu, yetim büyüdüğü, Mekke toplumu tarafından dışlandığı vb. konular anlatılabilir.

E. Suç İşlettirecek Mekândan Uzak Tutması

İnsanın yaşadığı mekânın sadece sıcak ve soğuktan korunması için değil, onun kültürünün ve manevî değerlerinin sığınağı olması açısından önemi Sünnet’te son derece büyüktür.⁷⁸ Bu önem, suçlular üzerinde yapılan anketlerle de ortaya çıkmaktadır. İki yüz on dört genç hükümlü üzerinde yapılan bir ankete göre, % 54 oranındaki hükümlünün, suça bulaşan bir ortamda büyüüp yetiştiği tespit edilmiştir.⁷⁹

Yaşanılan muhitte hangi suçlar yaygınsa fert, o suçları öğrenir. Öğrendiği hususlar zamanla kendisinde alışkanlık haline gelir. Büyük şehirlerdeki suç çeşitleriyle küçük şehirlerdeki suç çeşitleri birbirinden farklıdır. Hatta cezaevlerindeki mahkum krokilerinde de durum aynıdır.⁸⁰

Hırsızların olduğu bir koşulda kişiler arasında “hırsızlık” konusunu ele alan muhabbetlerin olması doğaldır. Bu ortamda kalan bir kişinin bu muhabbetlerden etkilenmesi normaldir.

Bağımlılık yoluyla suç öğreniminde “tevarüs” faktörü üzerinde durmuştuk. Bir de çevre faktörü ile suç öğrenimi söz konusudur. Suçla etkili mücadelede en başta çevre faktörü ıslah edilmeli, ardından diğer suç nedenleri düzeltilmelidir.

Bizim yaptığımız anketin dokuzuncu sorusunda mahkûmlara “Yaşadığınız ülkede suçla etkili mücadele yapılıp yapılmadığı” sorusu sorulmuş, mahkûmların % 55’i “Suçla etkili mücadele yapılmadığı” cevabını vermişlerdir. Bu durum ülkemizin suçtan uzak olmadığına ve yukarıda belirttiğimiz çevre faktörü yönünden ıslaha muhtaç bir ülke olduğuna işaret eder.

Suçun bir ülkeden tamamen silinebilmesi için o yerde güzel hasletlerin işleniyor olması gerekir. İyiliklerin ve güzel hasletlerin kalplerde kök salabilmesi için de zamana ve iyi bir mekâna ihtiyaç vardır. Bu sayede kişinin tövbesi pekişir ve ıslah olmuş bir Müslüman haline gelebilir.⁸¹

Batı’da yapılan çalışmalar içerisinde, suçun oluşmasına sebep olan faktörleri çevre ile ilişkilendiren teoriler vardır. Bu teorilerden “aykırılıkların içtimai” teorisi suçların yaşanılan çevre içerisinde “öğrenim seyrini” ele almıştır. Bu teorinin kurucusu Stherland’dır. O’na göre şahıs aşağıdaki süreç içerisinde suçu öğrenir:

1. Suç teşkil eden hareket öğrenilir.
2. Suç olan davranış temas yoluyla öğrenilir. Bu temas şifahî yolla olur. Bazı jest ve hareketeler ile gerçekleşir.

⁷⁶ Hz. Peygamber zamanında recm edilen iki Yahudi daha vardır. Bunlar evli iken zina etmişlerdi. Onlara da aynı cezayı Peygamber uygulamıştır. Bu kişiler ile birlikte Maiz ve Gâmidiyeli kadını da katarsak, toplam beş kişiye recm cezasının uygulandığını görürüz. Ayrıca Bkz. Beyhakî, VII, 3345-6.

⁷⁷ Beyhakî, aynı yer.

⁷⁸ Canan, İbrâhim, *Peygamberimizin Sünneti’nde Terbiye*, Cihan Yayınları, İstanbul 1984, 418.

⁷⁹ Aydın, Mehmet Zeki, *Ailede Çocuğun Ahlâk Eğitimi*, Nobel Yay., Ankara 2006, 95.

⁸⁰ Dönmezer, Sulhi, *Kriminoloji, Sulhi Garan Matbaası Varisleri Kollektif Şirketi*, İstanbul 1967, 287.

⁸¹ Nevevî, Muhyiddin Yahyâ b. Şeref, *Sahihu Müslim bi Şerhi Nevevî*, Tahric: Muhammed b. İyâdî, Mektebetü’s-Safâ, Kahire 2003-1424, XVII, 77.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

3. Samîmî arkadaşlıklar ile suçun ince detayları öğretilir.
4. Basit suçlar öğretildiği gibi karmaşık olan suçların teknik bilgileri de dostane yaklaşımlar kullanılarak ta'lim edilir.
5. İşlenecek suç veya suçlunun kanunlardaki detayları, (az ceza almak için) boşlukları öğretilir.
6. Farklı suçluların birarada olması, devam süresi (onlarla oturmanın süresi), üstünlük (en iyi suç bilen sözüne itibar) ve bunların yoğunluğuna göre suçu öğrenme dereceleri farklılık arzedebilir.
7. Taklit dışı öğretim metotlarıyla öğrenme olabilir. Örneğin ırzına geçilen birisi mağdur olmayı yaşamıştır. Bu hadîseden kendi kendisine çıkarımlar yaparak başkasına bu suçu nasıl işleyeceğini öğrenir. Adeta mağdur olmaktan hareketle suç öğrenmiş olur.
8. Suçlar sadece ihtiyacı gidermek için işlenmez. Bu öğrenimde kişi arkadaşlarının yanında itibarının kaybolmaması için bu suçları öğrenir.⁸²

Yukarıda bir mekân içerisinde suçun öğreniliş şeklini verdik. Cezaevlerinde aynı koşuğa olanlar arasında bu etkileşim olmaktadır. Aralarında pasif dinleyici suçlular olabilir. Bunlar daha evvelden öğrenmedikleri suçları bu ortamda öğrenmektedirler.

Pasif dinleyicilikten kurtulmak için mekânı değiştirmek ve iyi arkadaşlar edinmek gereklidir. İslâm, suçlunun eğitiminde salt bir mekân değişikliğini kastetmez. Mekân değişikliğinin yanı sıra arkadaşlarının ıslah olma durumlarının, bilgilerinin ve eğitilecek suçlu ile ilgilenmelerinin de önemi üzerinde durur.⁸³ Çünkü eğitimin, yaşanan toplumla direkt alakası vardır. Bu alaka o kadar ileri bir derecededir ki toplum kendi kültürünü kişiye aktarır. Eğer bu aktarım doğruysa yaşanan mekân ve toplum kişinin dünya ve ahiret saadetini kazanmasına yardımcı olacak bir unsur haline dönüşür.⁸⁴

Bu dönüşümün misalini aşağıda vereceğimiz hadîsle ele almak istiyoruz. Hz. Peygamber evvelki milletlerden bir insanın kötü halden iyi hale doğru gidişatını şu misalle anlatır:

“Sizden önceki ümmetlerden yüz kişiyi öldüren bir adam, yeryüzünün en âlimini sordu. O’na bir rahib gösterildi. O’na gitti, doksan dokuz kişiyi öldürdüğünü onun için tövbenin olup olmadığını sordu. O, “Hayır, yok.” diye cevap verdi. O’nu da öldürdü. Bu öldürmeyle doksan dokuzu yüze tamamladı. Ardından yeryüzünün en âlimini yine sordu. O’na yeryüzünün en âlimi gösterildi. Yüz kişiyi öldürdüğünü kendisinin tövbe etmesinin mümkün (olup olmadığını) ona sordu. O, “Evet, var.” cevabını verdi.”⁸⁵ Âlim zat bu kişiye, onun tövbe etmesi için günah işlediği ortamı terk ederek, ibadet ile meşgul olan kişilerin bulunduğu filanca yere gitmesini⁸⁶ ve onlarla birlikte Allah’a ibadet etmesini emretmişti.”⁸⁷

Nevevî bu hadîsin şerhinde özetle şunları söyler: “İyi ve doğru huylar ancak verâ sahibi, hayır yapmayı seven, âlim, âbid insanlar ile beraber olduğunda pekişebilir. Bu yüzden suça sebep olan mekânların terkedilmesi gerekir. Tövbe etmenin verimli bir hale gelmesinin de en önemli şartının kötü insanlardan uzak olup iyi insanların olduğu yerlere gitmenin gerekliliği bu hadîsle vurgulanmıştır.”⁸⁸

Aynî ise bu konuda şunları ifade eder: “Birlikte olunan arkadaşların sadece ibadete düşkün olmaları yetmez, ibadetle birlikte ilim sahibi kişiler olmaları gerektiği de ortaya çıkmıştır.”⁸⁹

Âlimler, yukarıdaki hadîsi şerifi de delil alarak suça meyilli insanlara suç işlenen yerlerden, ortamlardan uzak tutulması hususunun emredilmesini, takva sahibi insanların yaşadığı mekânların da suçlular için cazip ve sevimli hale getirilmesi gerektiğini ileri sürmüşlerdir.⁹⁰ Bu yapılamıyorsa ahlâken topluma örnek olmuş kişilerin, suça meyyal kişilere iyi tanıtılması, örnek karakter olarak onları benimsemeleri sağlanmalıdır.⁹¹

⁸² Dönmezer, *Kriminoloji*, 288-90.

⁸³ İsmail Lütfi Çakan, “Hitabet ve İrşad Açısından Kur’an-ı Kerim’de Söz Çeşitleri”, *Din Öğretimi Dergisi*, sayı: 15, Haziran 1988, 60.

⁸⁴ Canan, 418.

⁸⁵ Müslim. Tövbe, 46.

⁸⁶ Buhârî, *Ehâdîsü'l-Enbiyâ*, 124; Müslim. Tövbe, 46.

⁸⁷ Müslim. Tövbe, 46.

⁸⁸ Nevevî, XVII, 78.

⁸⁹ Aynî, Bedruddin Ebu Muhammed, *Umdedü'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2001, XVI, 87.

⁹⁰ Şevkânî, Ali b. Muhammed, *Neylu'l-Evtâr Şerh'u Müntekâ'l-Ahbâr*, Dâru'l- Vefâ, Mısır 2008, V, 218.

⁹¹ Aydın, M. Zeki, 234.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

İman eden bir suçlu için bir mekân türlü dünya lezzetleri ile dolu olsa, fakat orada suç işlenmeye müsait ortam olsa, o mekân mümine sevimli gelmemelidir. Çünkü bu tür suç ve ma'siyet işlenen mekânlar Allah'ın rahmet kapılarının kapalı olduğu yerlerdir. Bunun da nedeni o mekânlarda Allah'ın emri hafife alınmıştır. Bir mümin, inandığı değerlere aykırı hareket etmeyeceği gibi, edenler ile de beraber olamaz, olmamalıdır.⁹²

Bu duruma zina suçuyla örnek verelim. Zinaya yaklaşmama emrini veren Allah'tır. Hz. Peygamber de bir kadın ile bir erkek bir odada baş başa kalmamaları, mahremsiz kadının yolculuk yapmaması gerektiğini, haber verir.⁹³ Eğer baş başa kalırsalar “üçüncülerinin şeytan olacağını,”⁹⁴ bildirir. Hz. Peygamber bu hadîste bulunulan mekânların ıslâh olunmuşluk durumuna işaret etmiştir.

Netice olarak Hz. Peygamber hadîslerinde mekânların ıslah olunmuşluğunun kişilerin ıslah olmasına direkt etki edeceğine işaret etmiştir. Bunu günümüzdeki teoriler de desteklemektedir. Hz. Peygamber eğer yaşanılan mekân ıslahtan uzak bir durumdaysa suça bulaşmamak adına oranın değiştirilmesi gerektiği üzerinde durmuştur.

F. Kötülüğü İyilik Yaptırarak Eğitmesi

Kötülüğün iyilik yaptırılarak eğitilmesi, zaman gerektiren bir husustur. Bu yüzden, öncelikli olarak konuyla ilgili Rasûlullah'ın (s.a.s.) uygulamalarına temas edilecektir. Ardından da kötülüklerin iyilikle ıslahını konu alan “ikna süreci” ismini vereceğimiz konu ele alınacaktır.

Hz. Peygamber, sahâbîlerini bir kötülük yaptıkları vakit o kötülüğü unutturacak veya Allah'a affettirebilecek bir iyilikte bulunmalarını, insanlara güzel ahlâk ile muamelede bulunmalarını istemiştir.⁹⁵

Taberânî'nin rivayetinde, amcasının katili Vahşi, Rasûlullah'ın (s.a.s.) huzurunda Müslüman olunca Hz. Peygamber ona, ”Ey Vahşi, Müslüman olmadan evvel Allah yolundan çıkmak için öldürüyordun. Müslüman olduğun şu andan itibaren de Allah yolunda olabilmek için öldür.” buyurması, ümmetinin kötü huylarının olabileceğine, ama bunların da savaşta kâfiri öldürme şeklinde iyilik yapılarak düzeltilebileceğine işaret etmektedir.⁹⁶

Vahşi' de yalancı peygamber Müseylemetü'l-Kezzab'ı öldürmüştür.⁹⁷ Bu olayın ardından Vahşi “Bu ümmetin en hayırlısı olan Seyyidü's-Şühedâ'yı da ben öldürdüm. Bu ümmetin en şerlisi olan Müseyleme'yi de ben öldürdüm.”⁹⁸ demiş, bu hakikati kendisi de belirtmiştir.

Bu konuda örnek olabilecek Hz. Peygamber dönemindeki diğer uygulamalar şunlardır:

Bedir Savaşı'nda savaş suçlusu olarak ele geçirilen esirlere, Hz. Peygamber mesleklerini, bilgi-becerilerini sordu. Onların içinden fidye verecek durumları olmayıp yazı yazmayı bilenleri, Ensâr'ın çocuklarına yazı yazmayı öğretmeleri karşılığında serbest bıraktı.⁹⁹

Bir kadınla cima haricinde her türlü şehvî faydalanmada bulunduğunu söyleyen sahâbî hakkında “Muhakkak ki yapılan iyilikler, kötülükleri yok eder.”¹⁰⁰ ayeti indi. Sahâbî, bu hususun sadece kendisine has bir durum mu, yoksa bütün ümmeti mi kapsadığını Hz. Peygamber'e sorunca Hz. Peygamber, “Bu hususun, bütün ümmeti kapsadığını”¹⁰¹ haber verdi.¹⁰²

⁹² Aliyyü'l-Kârî, *Mirkâtü'l-Mefâtiḥ*, , Dâru'l-Fikr, Beyrut 1994-1414, V, 218.

⁹³ Müslim, Hac, 424; İbn Hibban, *el-İhsan Bi Tertîbi Sahih-i İbn-i Hibban*, Thk. Şuayip el-Arnâvut, Müessesetü'r-Risale, Beyrut 1991-1414, VI, 441.

⁹⁴ Tayâlisî, I, 31; İbn Hibbân, XV, 122; X, 437; Tirmizî, Fiten, 7.

⁹⁵ Tirmizî, Birr, 55; Dârimî, Rikak, 74; Müsned, V, 177.

⁹⁶ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, IX, 148.

⁹⁷ Aynî, *Umdetu'l-Kârî*, XVII, 214.

⁹⁸ İbn Hacer, Ahmed b. Ali b. Muhammed b. Muhammed b. Ali el-Kisâî el-Askalânî, *Fethu'l-Bârî bi Şerhi Sahih-i'l-Buhârî*, Thk. Abdurrahman b. Nasir el-Berrak, Daru Taybe, Riyad 2005-1426, IX, 148.

⁹⁹ Müsned, I, 247.

¹⁰⁰ 11. Hûd: 114.

¹⁰¹ Buhârî, Tefsîru'l-Kur'an, 5; Mevâkitü's-Salât, 4; Müslim, Tövbe, 39.

¹⁰² Nevevî, XVII, 74.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

Ancak burada dikkat edilmesi gereken bir hususu belirlemekte fayda vardır. Hz. Peygamber'in, kılınan namazların ve yapılan iyiliklerin sayesinde kötülüklerin silineceğini bildirmesi, had cezasını gerektirmeyen, Ta'zîr nevinden olan suçları içerdiği konusunda âlimler ittifak etmişlerdir.¹⁰³

Bir diğer örnekte akrabalarının kendisine devamlı surette kötülük yaptıklarını, kendisinin ise onlara iyilikte bulunduğunu söyleyen bir sahâbîye Hz. Peygamber, "Eğer söylediğin doğru ise, sen onlara küll yediriyorsun demektir. Böyle yapmaya devam ettikçe Allah tarafından melekler sana destek olacaktır."¹⁰⁴ buyurarak yaptığı işin ancak şerefli ve ulvî bir karaktere sahip kişilerce yapılabilecek bir iş olduğunu belirtmiştir. Çünkü, Arap edebiyatından "kül" şereflik, asalet ve çevresinin genişliği anlamlarında kinaye sanatı yapılarak kullanılır.¹⁰⁵

Hz. Peygamber, sahâbîsinin olumsuz gibi görünen durumuna farklı bir yaklaşım sergileyerek onu kazanıyor. Yukarıda "kötülüklerin namaz ile yok olacağı, kul hakkı olan bir konuda da haksızlığa uğranılsa da iyilik yapılması mevzuları" meselelere farklı yaklaşım tarzı ile bakmayı gerektiriyor.

Nevevî'ye göre yukarıdaki hadîsin mânâsı: «Sen onlara iyilik etmekle, kendilerini tahkir ve rezil ediyorsun! Yaptıkları aşağılıktan sıcak küll yemiş gibi elem duyuyorlar! Senin yedirdiğin nimetler, sıcak küll gibi onların mide ve bağırsaklarını yakacaktır!»¹⁰⁶ anlamındadır.

Kötülüğe bile iyilik ile muamele edilmesini emreden dinimiz,¹⁰⁷ iyilik işleyene hayli hayli iyilik yapmayı emreder. Bu yüzden de din hizmetini mahkûm kardeşlerimize sunanlar, onların güzel yönlerini geliştirmelidir.

Suçluların topluma kazandırılmalarının ilk şartı, onların toplum içerisinde iyi özellikleri ile anılmalarını sağlamaktır. Bu yüzden de "Onları tövbe etmeğe, namazlarını kılmaya, doğru sözlü olmaya, kötülükleri unutturacak iyilikler yapmaya" teşvik etmek gerekir. Çünkü Müslüman asla suçta "ısrarcı olmaz,"¹⁰⁸ çirkin bir harekette bile bulursa "Allah'ı zikreder"¹⁰⁹ şeklindeki telkinler ile suçlularda ıslah olmaya yönelik ilk adım oluşturulmalıdır. Bu ıslah, kişisel hakkın çiğnenmesi durumunda oluşan suçlarda olabileceği gibi, Allah hakkının ihlali sonucunda oluşan suçlarda da olabilir.

Aşağıda değinilecek "ıkna süreci" ismi verilen terapiyle ise kişiye karşı işlenen suçların ıslahında başarı sağlanabilir.

Bugünkü eğitim bilimcileri, kötülükleri iyilik ile izale etmeye, cesaretlendirme-teşvik etme adımı veriyorlar. Bu konuda da olumsuz bir halin nasıl olumlu bir hale dönüşebileceği hakkında örnek bir deney sunuyorlar. Bu deney bazı aşamalardan oluşuyor. Buna göre:

Cesaretlendirmeyi teşvik etmede uygulanacak ilk adımı, "düşünmeyi sağlayabilmek", olduğunu belirtiyorlar. Buna da zıt düşünme yeteneği ile başlıyorlar. Deneye katılanlara olumsuz bir durum için, dört tane zıt düşünce belirlemelerini istiyorlar.

Örneğin kişiden, intikam almayı düşündüğü hasmı hakkında, o ana kadar yapmayı hiç düşünmediği, dört zıt düşünceyi belirlemesini istiyorlar. Beşincide ise hasmına karşı o ana kadar hiç yapmadığı farklı bir yaklaşımı sergilediği görülmektedir. Bu dört zıt düşünceye şunlar örnek olarak verilmektedir. Buna göre:

1. Kişiye, "İntikam almayı düşündüğü hasmına giderek ona karşı yanlış yaptığını" söylemesi, isteniyor.
2. "İntikam almayı düşündüğü hasmının arkadaşı olmayı" düşünmesi, isteniyor.
3. "O kişiye iltifat etmeyi düşünmesi", isteniyor.
4. "Beraber oyun oynamayı teklif etmeyi düşünmesini" söylemesi isteniyor. (Bu maddeden sonra mantık devreye giriyor. İntikam almayı düşündüğü kişiye farklı bakabiliyor.)

¹⁰³ Aynî, *Umdetu'l-Kârî*, V, 19, 20; Nevevî, XVII, 75.

¹⁰⁴ Müslim, *Birr*, 22; Müsned, II, 300.

¹⁰⁵ Emin, Mustafa Ali el-Cârim, *el-Belâgatu'l-Vâdiha el-Beyan-ve'l-Meânî-ve'l-Bedî*, Dâru'l-Fikr, Lübnan 2007, 105.

¹⁰⁶ Nevevî, XVI, 109; Lâşîn, Musa Şahin, *Fethu'l-Mun'im Şerhu Sahih-u Müslim*, Daru's-Şuruk, Kahire 1433-2002, X, 11.

¹⁰⁷ 41. Fussilet: 34.

¹⁰⁸ 3. Ali İmran: 135.

¹⁰⁹ 3. Ali İmran: 135; 7. A'raf: 201.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

5. Ona sarılmak istemesi.¹¹⁰ (Hâlbuki birinci aşamada hasmına karşı böyle bir düşünce aklından bile geçmiyordu.)

Muhatabın suça bulaşmaması isteniyorsa şu yol da takip edilebilir: “Suçluların iyi eğilimi bir tane, kötü eğilimi doksan dokuz tane olsa, o bir tane iyi eğilimi kıvılcım mesâbesinde görerek, doksan dokuzunu da iyi yönde harekete geçirmeye çalışmalıdır.

Adeta işlenen suçlar, kabahati ortadan kaldıracak bir argümana dönüşebilir.”¹¹¹ İletişim uzmanları ise, buna “ikna süreci” ismini vermişlerdir.

İkna, “İnsanlara çeşitli mesajlar kullanarak onların inanç, kanaat, tutum ve davranışlarında değişim yapmaktır.”¹¹² Bunu da yapabilmek için ikna edicinin en başta “güvenilir olduğunu”¹¹³ karşı tarafa hissettirmesi gerekir.

İkna edicinin "güvenilir olduğunu"¹¹⁴ karşı tarafa hissettirmesi özelliğini Hz. Yûsuf, Mısır'a erzak almaya gelen kardeşlerine, “Görmüyor musunuz? Ben, ölçüğü tam dolduruyorum, misafiri de en güzel şekilde ağırlıyorum.”¹¹⁵ dedikten sonra kendisine olan güveni pekiştirmek için ücret olarak verdikleri paralarını da onlara geri verdi. Böylelikle kendisine karşı, onlarda bir güven oluşturdu.

İkna sürecini iletişim uzmanları üç aşamada ele alıyorlar:

Birinci Aşamada: Eğitimcinin, Eğitilen Suçluda Olumlu Yönde Bir Kanaat Oluşturması,

İkinci Aşamada: Eğitimcinin, Eğitilen Suçlunun Olumlu Yönde Attığı Adımın Şiddetini Arttırması,

Üçüncü Aşamada: Eğitilen Suçlunun Tutumunun İyi Yönde Değişmesi.¹¹⁶

Bu aşamalar, Hz. Yûsuf'un kardeşlerini ıslah etmesinde de görülmektedir. Yukarıdaki maddeleri Hz. Yûsuf'un kıssasından örnekler vererek ele alalım:

İkna sürecinin birinci aşaması, “Olumlu yönde bir kanaatin eğitimciye karşı suçlularda oluşturulması”dır.

Kardeşleri, Hz. Yûsuf'a yıllar sonra azık almaya geldiler. Adeta, Hz. Yûsuf'a kardeşlerini ıslah etmek için bir fırsat doğmuştu. Onları önce, en güzel şekilde misafir etti. Ardından, onlara bol bol erzak verdi. Aldıkları erzağa karşılık verdikleri paralarını da onların onurlarını kırmadan geri iade etti.

Onlar da önce aldıkları azıklara karşılık verdikleri sermayeyi dahi geri veren, ismini bilmedikleri Aziz'e karşı, gönüllerinde bir sempati oluşmuştu. Böylece eğitimciye karşı suçlularda “Olumlu yönde bir kanaat” oluşmuş oldu.

Onların ıslah olmaları için, ikna sürecinin “ikinci merhalesi” olan “Eğitimcinin, Eğitilen Suçlunun Olumlu Yönde Attığı Adımın Şiddetini Arttırması” gerekiyordu. Yani suçluların en az iki kez, iyi yönde ve eğitimcinin istediği tarzda adım atmaları gerekiyordu. Buna göre:

1. Eğitimci konumunda olan Aziz, ilk olumlu adım olarak onlardan, “Kardeşleri Bünyamin'i getirmelerini istedi.”¹¹⁷ Eğer kardeşleri Bünyamin'i ona getirmezlerse “Artık benden azık filan da beklemeyin!”¹¹⁸ dedi. Bunu söylemeye hakkı vardı. Çünkü onlarda kendisine karşı daha evvelen bir güven duygusu oluşturmuştu.

Ayrıca bu tehtidi, kendi sözünü onlara dinlettirebilmenin bir yaptırımı olarak kullandı. Zaten söylediği sözün eğittiği kişide hiçbir etkisi olmayan bir eğitimci, karşısındaki suçluyu nasıl eğitebilirdi ki? Onlar da “Bir deneriz babasından isteriz.” dediler. Denediler paralarının kendilerine iade edildiğini de görünce, ısrarla Bünyamin'i babalarından istediler. İkinci defa Mısır'a erzak almak için Bünyamin ile yola çıktılar.

Eğitimci konumundaki Aziz, onların aç kalan midelerini önce kendisine bağladı. -Tekrar bir güven tazeledi.- Sonra da onların gönüllerini kendisine bağlaması gerekiyordu. Bu yüzden onların

¹¹⁰ Nelsen, Jane, Lynn Lott, Stephen Glenn, *Sınıfta Pozitif Disiplin-Çocuk*, Terc. Miyâse Koyuncu, Hayat Yay., İstanbul 2003, 95.

¹¹¹ Nelsen, 136.

¹¹² Tutar, 226.

¹¹³ Tutar, 225-6.

¹¹⁴ Tutar, 225-6.

¹¹⁵ 12. Yûsuf: 59.

¹¹⁶ Tutar, 226.

¹¹⁷ 12. Yûsuf: 59.

¹¹⁸ 12. Yûsuf: 60.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

ikinci defa yüklerini doldurdu. Fakat, ilahî bir hile ile kardeşi Bünyamin'i yanında alıkoydu. Bünyamin hırsızlık yapmıştı. Hz. Yûsuf'un kardeşlerinin, Azizin karşısında ona mahcûbiyetlerini ifade etmekten başka çareleri kalmamıştı.¹¹⁹ Bu andan itibaren Hz. Yûsuf ikinci olumlu adımı onlara attırdı. Bu şöyle gerçekleşti:

2. Aziz onlara, “Dönün ve deyin ki, ey baba! Oğlun, hırsızlık yaptı.”¹²⁰ dedi.

Aslında bu cümleyi Hz. Yûsuf, eğittiği kardeşlerine sözünün geçip geçmediğini denemek için söylemişti. Tıpkı ilk olarak kardeşleri Bünyamin'i evvelce getirmelerini onlardan istemesi gibi. Onlar da Aziz'in kendilerine söylediğinin aynısını babalarına söylediler. Eğitimcinin ikinci defa sözünü dinlemiş oldular. Böylelikle de iyi yöndeki adımları pekişmiş oldu.

Fıkıhta da bir köpeğin av köpeği olabilmesi için, eğitim verilirken en az iki defa sahibine avı yemeden getirmesi gerekir. Yukarıda anlatıldığı üzere Hz. Yûsuf da emirlerinin, kardeşleri tarafından iki sefer yerine getirildiğini gördü.

Adeta ikna sürecinin üçüncü aşaması olan “Eğitilen suçlunun, eğitimciye karşı tutumunun olumlu yönde değişmesi”¹²¹ aşamasına geçildi.

Aziz'e üçüncü gelişlerinde kardeşleri, o ana kadar kullanmadıkları bir cümleyi kullandılar. “Ey Aziz! Allah sadaka verenleri muhakkak sever.”¹²²

Evvelden, “Allah'ın Yûsuf'u kendi üzerlerine faziletli kılmasını,¹²³ babalarının Yûsuf'a olan düşkünlüğünü”¹²⁴ anlamak istemeyen babalarını derin bir sapıklıkla suçlayan kardeşleri, üçüncü sefer kapısını çaldıkları, ismini dahi bilmedikleri bir Aziz'in karşısında sadaka dilenmek zorunda kalmışlar, onu Allah'ın sevgisine aday birisi olarak görmüşlerdi.

Hz. Yûsuf, kendisinden yardım bekleyen kardeşlerine üçüncü gelişlerinde evvelki ihsanlarını başa kakmadan, “Hani siz cahildiniz.”¹²⁵ “Aslında yapmazdınız da yaptıklarınız sizden değil, cahilliğinizden ileri geliyordu.” demişti.

Hz. Yûsuf'un kardeşleri de ona karşı son derece nazikçe, başkalarına iyilik etme konusunda Allah'ın Hz. Yûsuf'u kendilerine açıkça üstün kıldığını¹²⁶ itiraf ettiler.¹²⁷ Bu itirafları Hz. Yûsuf, “Onların kötü huylarını bırakıp iyi yönde atılan bir değişim olarak” adeta kabul etti. Ardından da babasını Mısır'a davet etti. Bu şekilde kardeşlerinin yanlış tavırlarını, olumlu yönde eğitmiş oldu.¹²⁸ Böylelikle de “ikna süreci” başarıyla tamamlandı.

Hz. Yûsuf, kardeşlerine ilk aşamadan evvel kimliğini açıklasaydı. Onlar, Hz. Yûsuf'a “tenezzül etmeme” rolüne bürünüp, “Senin yardımını filan istemiyoruz” deyip, çekip gidebilirlerdi. Daha çok onu kıskanırlardı. Bu seferde Yûsuf onları eğitemezdi.

Bu kıssada Allah, Yakup'un oğullarına bir ıslah hazırlamıştır. Karşısındaki muhatabı küçümseyici hakir görücü duygulara sahip kişilerin, hakir gördükleri, kuyuya atmak suretiyle kendisine karşı suç işledikleri kişi tarafından nasıl eğitildiklerinin dersini sunmuştur.

Buraya kadar verdiğimiz bilgilerden netice olarak şu sonucu elde edebiliriz. Suçluların iyilik yaptırılarak eğitilmesi mümkündür. Fakat zaman gerektiren bir olgudur. Bu hususu eğitimcinin göz önünde tutması gerekir.

Ayrıca Hz. Peygamber'in suçluların kabiliyetlerini ön plana çıkararak onları topluma kazandırmaya çalıştığı, verdiğimiz örneklerle ortaya çıkmıştır.

¹¹⁹ 12. Yûsuf: 77-8.

¹²⁰ 12. Yûsuf: 81.

¹²¹ Tutar, 226.

¹²² 12. Yûsuf: 88.

¹²³ 12. Yûsuf: 6.

¹²⁴ 12. Yûsuf: 8.

¹²⁵ 12. Yûsuf: 89.

¹²⁶ 12. Yûsuf: 91.

¹²⁷ Kutup, Seyyid, *Fi-Zilâli'l-Kur'an*, Dâru's-Şurûk, Beyrut 2003-1423, IV, 2027.

¹²⁸ 12. Yûsuf: 93.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

G. Müjde ile İnzar Arasındaki Dengeyi Kurması

Rasûlullah'ın (s.a.s.) en önemli özelliklerinden birisi onun “müjdeleyici ve uyarıcı”¹²⁹ olmasıdır. Mahkûmlara sürekli cehennem üzerinden bir anlatımda bulunulması, onlarda bazı olumsuzlukların görülmesine sebep olabilir. Çünkü korku, insanın açığa vurduğu duygular arasında sayılmaz.¹³⁰

Hâlbuki Kur'an-ı Kerim'de Allah müjde-korku arası dengeyi gözetmiştir. Müjdeleyen ve uyaran ayetler sayı olarak birbirine yakın seviyededir. Dolayısıyla cezaevlerinde yapılan sunumlarda bu denge iyi gözetilmelidir.¹³¹

Bu dengeyi gözetmenin yanı sıra, eğitilen hususların alanında yeterince bilgi donanımına sahip olunması gerekir. Suçluların anlayışlarının üstünde bir anlatımdan uzak durulmalıdır.¹³²

“Kıyamet günü olduğunda Allah her müslümanın eline bir Yahudi veya Hristiyan'ı verecek, “Bu senin cehennemden (çıkman için) fidyen oldu.” buyuracaktır.”¹³³ tarzında içerisinde korku ve ümidin bir arada yer aldığı, fakat ümidin biraz daha fazla olduğu ifadeler¹³⁴ ile suçluları kazanmaya çalışmak gerekir.

Fakat bu tür hadîslerin açıklanması zordur. Bu yüzden daha sade ifadelerin yer aldığı hadîsler tercih edilmelidir. Örneğin “Bir anne çocuğunu nasıl ateşe atamazsa, Allah da kullarından kendisine isyan eden ve suçta ustalaşmış, kelime-i tevhidi söylemekten kaçınan kulları dışındakileri azap etmeyecektir.”¹³⁵ şeklinde bir annenin Hz. Peygamber'e soru sorması üzerine söylenmiş olan hadîsler söylenebilir.

Ömer b. Abdilaziz ve İmam Şafii, yukarıda belirtilen ilk hadîsin Müslümanlara en çok ümit veren hadîs olduğunu belirtirler.¹³⁶ Sindi, “Bu hadîsi Kâfirlerin Müslümanlara fidye olarak atılması” şeklinde anlamının yanlış olacağını belirtmiştir. “Kâfirler zaten işledikleri küfür nedeniyle cehenneme girecektir. Müslümanlara ise Allah hem cennette, hem de cehennemde olmak üzere iki makamı zaten hazırlamıştır. Kâfir olan kişi cehennemlik olunca onun cennetteki makamı Mü'mine verilecektir. Kâfirler ile cehennem dolunca da Mü'mine cehennem de yer kalmayacaktır.”¹³⁷ şeklinde açıklama getirmiştir.

Sindi'nin hadîsi yukarıdaki şekilde ele alması bir nokta da Kur'an'a aykırı olduğu kanaatindeyiz. Zira, Allah Kâf Sûresi'nde Cehennemi anlatırken, “Doldun mu ey cehennem?” diye soruyor. Cehennem de “Daha cehennemlik var mı?”¹³⁸ diyerek dolmadığını haber veriyor.

Allah hiçbir günahkârın günahını başkasına yüklemeyeceğini¹³⁹ de haber vermiştir. Dolayısıyla her hangi bir hristiyan veya yahudinin müslümanın yerine cehenneme girme hadîsesi, onların kendilerine daha dünyaya gelmeden, “Eğer iman ederseler takdir edilen cennet haklarını, iman etmemelerinden dolayı müminlere kaptırmaları” ile olmaktadır. Allah'ı ve Rasûlullah'ı inkâr etmeleri nedeni ile kendileri için hazırlanan iki makamdan birisini Mü'mine kaptırmış olmaları sonucunda mümin cennete girecektir. Böylelikle de mümin iki cennet sahibi olacaktır.¹⁴⁰ Diğer makama ise, yani mümine takdir edilen cehennem ile kendi amelleri neticesinde elde edecekleri cehenneme kâfirler, kendi amelleri ile gireceklerdir.

Aynı şekilde her insana da inkâra sapsa cehennemdeki makamı takdir edilmiştir. Bu durum müminler için zıt anlamda geçerlidir. Dolayısıyla Yahudi de Hristiyan da kendi ameli ile cehennemi

¹²⁹ 48. Fetih: 8.

¹³⁰ Bernard Ryan, *Çocuk- Çocuğum Okula Başlıyor*, Terc. Müge İzmirli, Hayat Yay., İstanbul 2003, 132.

¹³¹ Saffet Sancaklı, “Değişen ve Gelişen Toplumsal Hayatta Din Hizmetlerini Yürütenlerin Misyonu-Nitelikleri”, *D.İ.D.*, c. 44, sayı: 2, Nisan-Mayıs-Haziran 2008, 61.

¹³² Osman Taştekin, “İnanç Öğretiminin Psiko-Pedagogik Temelleri”, *D.İ.D.*, c. 39, sayı: 1, yy. 2003, 124.

¹³³ Müslim, Tövbe, 49; İbn Mâce, Zühd, 35.

¹³⁴ Nevevî, XVII, 76.

¹³⁵ İbn Mâce, Zühd, 35.

¹³⁶ Nevevî, XVII, 78; Hatipoğlu, Haydar, *Sünen-i İbn-i Mâce Tercemesi ve Şerhi*, Kahraman Yay., İstanbul 1983, X, 585.

¹³⁷ Hatipoğlu, Haydar, X, 585.

¹³⁸ 50. Kâf: 30.

¹³⁹ 35. Fâtır: 18.

¹⁴⁰ 55. Rahman: 46.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

hak eder. Mutlak manada cehennemlik ameli olan Mü'minler ameli sebebiyle cehenneme gidecek değildirlir.¹⁴¹

Müminlerden kimileri dağlar kadar günah ile Allah'ın huzuruna geleceklerdir.¹⁴² Hâlbuki bu günahların müsebbibleri, Yahudi ve Hristiyanlardır. İşte onlara birinci derecede, bu sebep oldukları günahlar yüklenecektir.¹⁴³

Ayrıca burada Mümin cennetlik olurken Yahudi ve Hristiyanın, müminin günahları için cehenneme feda edilmesinin durumu, adeta mürtehinin (bir malı rehin alan kişi) elindeki malın konumu gibidir. Mümin, dünyada yaşarken Yahudi ve Hristiyanından öğrenerek işlediği o günahları merhûnun bih¹⁴⁴ olarak Yahudiye ve Hristiyana vererek cehennemlik olmaktan kurtulacaktır.¹⁴⁵

Müminler de, hiç amel etmeden sırf mümin olduklarından ve Yahudi ve Hristiyanların inkârından doğan fırsat nedeniyle cennete gideceklerini ummamalıdır. Zira bunun böyle olduğunu Kur'an-ı Kerim "Kuru bir iman ile hiçbir sorumluluğu yerine getirmeden cennete girilemeyeceğini"¹⁴⁶ haber vermektedir.

Bunun yanında hırsızlık, zina yapsalar, içki de içseler Allah'a şirk koşmayan ümmetin cennete gireceği bildirilmiştir.¹⁴⁷ Bu tür suçların özellikle burada zikredilmesi ümmetini bunlardan uzak tutmak için söylendiği¹⁴⁸ düşünülürse aradaki dengeyi iyi sağlamak gerekir.

Yukarıda müjde dolu haberleri ihtiva eden hususların anlatılacağı muhatapların iyi belirlenmesi gerekir. Bu hususa iletişim uzmanları, "iletişimde uygunluk" ismini vermektedirler. İletişimde uygunluk, "İletin doğru kanalla, doğru formatta ve doğru kişiye gitmesi anlamına" gelir.

Amellerinde gevşeklik gösteren, üç kişiyi öldürmüş, daha da öldürmeyi düşünen bir suçluya, cennet dolu bir anlatım sunulmamalıdır. Namaza yeni başlamış bir suçluya da cehennemden aşırı derecede bahsetmek iletişim kopukluğuna neden olur.¹⁴⁹

Etkili bir eğitimde suçluya öncelikli olarak iyi ve kötünün ne olduğu telkin edilmelidir. İyi fiilleri yaptığında alenî olarak müjdelenmelidir. Kötü fiilleri başkası örnek verilerek anlatılmalıdır. İlk yaptığı hataları görmezden gelinmeli, bir daha tekrarlırsa azarlanmalı, görülürse rezil olacağı söylenmelidir. Hâlâ suç veya hatada ısrar ederse ceza verilmelidir.¹⁵⁰

Netice olarak müjde ile inzar arasındaki dengenin iyi sağlanması gerekir. Sırf müjde dolu hadislerin anlamları suçlulara anlatılırken "Hiçbir günahkârın günahı, başka bir günahkâra yüklenmez"¹⁵¹ ayeti esas alınarak anlatılmalıdır. Sırf inzar dolu bir anlatımda ise muhatapta sıkılmaya sebep olur.

H. Ortam Olarak Mescidde Eğitim Vermesi

Güzel-doğru eylemler ile mekânlar arasında bağlantılar vardır. Namaz ile Mescit arasında Hac ile Arafat, Kâbe arasında bağlantı vardır. Kur'an-ı Kerim'de Kâbe için "emn" ve "mesâbe" terimleri kullanılır.¹⁵²

"Emn" kelimesi, zihinsel dinginlik ve korkudan uzak olmayı ifade eder. "Mesâbe" kelimesi ise, iyinin ve doğru bilginin üretildiği, bu değerler etrafında insanların bir araya gelebildiği yer anlamındadır.¹⁵³ Mescidler de Kâbe'nin birer şubesi konumundadır. Bir yerde cemaat bölünecek diye mescid yapımından geri durulmamalıdır.¹⁵⁴

¹⁴¹ Kadı İyâz, *İkmâlu'l- Mü'lim bi Fevâidi Müslim*, Thk. Yahyâ İsmail, Dâru'l-Vefa, el-Mensûra 1998-1419, VIII, 272.

¹⁴² Müslim, Tövbe, 51.

¹⁴³ Kadı İyâz, *İkmâlu'l- Mü'lim*, VIII, 271.

¹⁴⁴ Rehin olan malı kurtarmak için verilen mal.

¹⁴⁵ Kadı İyâz, *İkmâlu'l- Mü'lim*, VIII, 272.

¹⁴⁶ 29. Ankebût: 2.

¹⁴⁷ Müslim, Zekât, 33.

¹⁴⁸ Nevevî, VII, 84.

¹⁴⁹ Tutar, 225.

¹⁵⁰ Canan, 278.

¹⁵¹ 35. Fâtır: 18.

¹⁵² 2. Bakara: 125.

¹⁵³ Abdurrahman Kasapoğlu, "Kişilik Eğitimi Açısından Hac İbadeti", cilt: 44, sayı: 1, Ocak Şubat Mart 2008, 114.

¹⁵⁴ Canan, 470.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

Hız Peygamber Medine'ye varmadan birinci durak yeri olan, on dört gün ikamet ettiği Kuba'da ilk önce mescid inşa ettirdi. Medine'ye de varır varmaz da elleriyle taş toprak taşıyarak bir mescid inşa etti.

Bir toplumun fertlerinin kültürüne en çok etki eden mekânın mescitler olduğuna işaret için,¹⁵⁵ “Mescid inşa eden kişiye Allah'ın cennette köşk inşa edeceğini”¹⁵⁶ bildirirdi.

Rasûlullah (s.a.s.) döneminde mescidler ibadet, eğitim, zanlıların bağlanıp hapsinin yapıldığı, bir takım meşverelerin görüşüldüğü mekânlar olarak kullanılırdı.¹⁵⁷ Sahâbenin eğitilmesi, suçlulara verilen cezalarının kararları, suçluların ıslahı¹⁵⁸ hepsi mescidde görüşülürdü. Fakat, cezaların uygulanışını mescidde yapılmasını yasaklamıştı.¹⁵⁹

Osmanlı Devleti zamanında da her mektebin yanında bir mescid vardı. Bu mekteplerde mahallenin hocası çocuklara lazım olan dinî bilgileri, okuma-yazmayı öğretirdi. Merkezî disiplin ile kurulan ibtidâî mektepler vb. 19. YY. sonlarında kurulan neo-klasik mektepler de aynı şekilde camiinin yanında kurulmuştur. Şehrin farklı yerlerine kurulan sıbyan mekteplerinin yanında mescit, yanında da vakfedeninin kabri bulunurdu. Çocukluktan itibaren kişiler buralarda eğitim alırlardı.¹⁶⁰

Suçluların eğitiminde de mescidlerde yürütülen faaliyetlerin önemi büyüktür. Verilen emeklerden daha iyi netice alınması, ancak belli bir gayenin olması ile mümkündür. Amellerin, belli bir hedefe ulaşmada -az da olsa- devamlı olması kâidesi çok önemlidir. Bu yüzden cezaevinde din hizmeti sunulmasında eğitimin devamlı, samimi bir ortamda geçmesi hedefleniyorsa, mescitler etkin bir şekilde kullanılmalıdır.

Suçta bulaşan çocukların babaları ile yapılan değerlendirmelerde bu kişilerin çocuklarını alıp, camiye götürmedikleri, aralarında güven bunâlımı bulunduğu psikologlarca tespit edilmiştir. Ayrıca bu kişilerin çocuklarının sadece maddî geçimleri ile ilgilendikleri, onlar ile sadece araba ile alış-verişe gittiklerinde beraber muhabbet ettikleri tespit edilmiştir.¹⁶¹

Eklerde sunacağımız ankette suçluların cezaevlerinde en çok mescidde yürütülen dinî hizmetlerden faydalandıkları ortaya çıkmıştır. 11. Soruda “Cezaevinde sizi etkileyen dinî hizmetleri önem sırasına göre (1, 2, 3, 4, 5) şeklinde işaretleyiniz.” sorusu sorulmuştur. Bu soruya % 50 oranında “Cemaatle namaz kılmak veya tesbîhatlarla sabah namazı kılmak” şeklindeki şıklar birinci veya ikinci şık olarak işaretlenmiş. Kur'an dinletisi, tefsir, hadîs okumak ezanı dinlemek en çok işaretlenen şıkların diğerleri olmuştur. Bunlar da mescidde yürütülen hizmetlerin diğerleridir. “Koşuş ziyaretinde bulunulması” şıkkı bu şıkların gerisinde kalmıştır. Hâlbuki biz anketi mescide gelmeyen kişileri de dahil ederek yapmıştık.

Genelde mahkûmlar, koşuşlarda sunulan hizmetlerde birbirinden sıkılıyor, rahat soru soramıyorlar. Bazen sorular muhabbet olsun diye olabiliyor. Bu nedenle samimi bir ortam kurulamıyor. Televizyon seyretmek isteyenler, ortalık yerde duran müstehcen mecmualar olabiliyor.

Koşuşların ziyaretinde de ziyaret saatinin iyi tespit edilmesi gerekir. Koşuşa girildiğinde üst baş itibarı ile münasip olmayan görüntüler ile karşılaşılmalı gayret gösterilmelidir. Aksi takdirde, manevî yönden çok ilerleme kaydedilen bir mahkûm utandırılabilir. Bundan, eğitimci de mahcup olabilir. Böyle olduğu takdirde eğitimci de vaktini nereye harcayabileceğini bilir ve yorulmaz. Buna iletişim uzmanları “zaman etüdünü iyi yapmak” tabirini kullanıyorlar.¹⁶² Unutulmamalıdır ki her insan başkasının aklında iyi hatırlanmayı, başkasının gözünde de iyi görülmeyi ister.

Cezaevlerinde yapılan tebliğin başarıya ulaşması için mahkûmlar ile yapılan derslerin, sohbetlerin, muhabbetlerin, muhabbetlerin konularının ve zamanlamasının da çok iyi seçilmiş olması gerekir. Mescidlerde vakitli vakitsiz yapılan ders ve sohbetler de verim vermeyebilir. Mahkûmların

¹⁵⁵ Canan, 468-9.

¹⁵⁶ Müslim, Mesâcid, 24.

¹⁵⁷ Canan, 469.

¹⁵⁸ Buhârî, Hudûd, 13; Müslim, Tövbe, 44.

¹⁵⁹ Müslim, Hudûd,16; Tirmizî, Hudûd, 5; Buhârî, Talâk, 11; İbn Mâce, Hudûd, 31.

¹⁶⁰ Ortaylı, İlber, *Son İmparatorluk Osmanlı-Osmanlıyı Yeniden Keşfetmek*, Timaş, İstanbul 2006, 109.

¹⁶¹ Saygılı, Sefa, Ali Çankırılı, *Babacığım Neredesin? Çocuk Eğitiminde Babanın Rolü*, Elit Kültür Yay., İstanbul 2007, 83.

¹⁶² Tutar, 94.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

dikkatlerinin en yoğun olduğu anlar tespit edilerek onlara tebliğ yapılmalıdır.¹⁶³ İletişim uzmanları bu hususu, iletişimin unsurları arasında “zamanlama”nın iyi yapılması şeklinde tabir etmişlerdir.¹⁶⁴

Mahkûmların hangi vakitleri ders işlenilmeye müsaittir? Onlar ile de istişare de ederek belirlenmeye çalışılmalıdır. Sohbet türü yapılacak bilgilendirme ve tebliğler, cemaat ile kılınacak bir namazın ardından vakti müsait olanlar ile yapılabilir.

Her mahkûmun dikkatinin yoğun olduğu anlar tespit edilmeye çalışılmalıdır. Örneğin mahkûmların dini hassasiyetlerinin en yoğun olduğu anlardan bir tanesi, mübarek gün ve gecelerdir. Bu vakitlerde yapılan irşad faaliyetleri, diğer zamanlardakinden daha faydalı ve tesirlidir.¹⁶⁵

Bu gün ve gecelerin yanı sıra vefat eden yakını bulunan mahkûmların koşullarına gidilerek taziye ziyaretinde bulunulabilir. Ölmüş olan yakınları için Yasin sûresi, dualar okunup acıları hafifletilebilir.

Mahkûmların iyinin ve doğrunun etrafında odaklaşmaya sevkedilebilmeleri için Kâbe'nin şubesi olan mescitlerin aktif halde kullanılması bu yüzden son derece önemlidir. İyinin ve doğrunun üretilmediği bir yerde güvenden bahsetmek imkânsızdır. Hayatlarında aşırı korku, şiddet, güven eksikliği gören ve bu duyguları kendilerinden uzak tutmak için de kanunî olmayan yollara başvuran bu kardeşlerimize İslâm'ın güven ortamından bir nebze de olsa tattırmak, onlara verilecek en güzel ikramdır. Onlara şiddet olmadan, güvende olabilecekleri; karşısındaki kişiden güven hissederek onun ile oturabilecekleri, ruhlarını dinlendirebilecekleri mekânların mescitler olduğu iyi anlatılmalı, uygulamada da tatbik edilmelidir. Mescide alıştırılan mahkûmlar dolaylı olarak namaza da alışacaklardır. Bu konuya “ibadetle eğitim” başlığında temas edilecektir.

Mescide gelmeyen mahkûmların durumları cemaate sorulmalıdır. Şayet hastalar veya bir sebepten dolayı mescitteki cemaate gelememişler ise, özel olarak koşullarına giderek ziyaret edilmelidir. Bu şekilde onlar ile olan eğitimdeki devamlılık bağı kurulmalıdır.

Cezaevine bir suç yüzünden girip işlediği suçta ustalaşan veya farklı suçları işlemeyi de orada öğreten pek çok suçlu vardır. Bunun da nedeni, mahkûmların suçlu ortamından kurtulup, ıslah ortamı ile buluşamamaları yatmaktadır.

Eğer mahkûmlar mescidde her vakit namazlarda din görevlisi tarafından buluşturulsalar, onların arasında bir muhabbet ortamı kurulur. Namaz vakitleri arasında sohbet ederek onlara çeşitli ikramda da bulunarak, temel dini bilgiler sunulmuş olsa, bu kişilere suç aşılama veya öğretme arzusunda olabilecek diğer mahkûmlar fazla etki edemeyecektir.

Ankette ucu açık olarak sorduğumuz 13. soruda “Cezaevinde eksik bulduğunuz dinî hizmetler nelerdir?” sorusuna mahkûmlar, “Devamlı bir din görevlisinin olmayışı, fiziki imkânların yetersizliği, Cuma namaz kılınmaması, diğer görevlilerin din hizmeti sunan görevliye destek olmamaları” şeklinde cevap vermişlerdir. Bu cevaplardan da mescidin cezaevinde etkin bir şekilde kullanılmadığını anlıyoruz.

Ülkemizde sadece öldürme, hırsızlık nedeni ile her yıl 500 ile 650 arasında çocuğun hüküm giyerek ceza evine düştüğü, 200 binden fazla çocuğun çeşitli nedenlerle karakolluk olduğu, 27 binden fazla çocuğun kayıp olduğu,¹⁶⁶ bunun yanında Hz. Peygamber zamanında Suffe'nin o dönemde bu tür kimselerin eğitildiği yer olduğu düşünülürse¹⁶⁷ ümmetin mescitleri ne kadar cılız bir etkide kullandığı ortaya çıkacaktır.

Netice olarak Hz. Peygamber'in gerek suçlu, gerekse toplumu oluşturmada mescidleri etkili bir şekilde kullanmıştır.

Suçta bulaşan kişilerin suçta bulaşmazdan evvel mescidlere bağlı bir dönem geçirmedikleri görülmüştür.

Yapılan anket çalışmasından suçluların en çok mescidde verilen eğitimlerden faydalandıkları, bunun yeterli düzeyde olmadığı anlaşılmıştır.

¹⁶³ Taşpınar, 54.

¹⁶⁴ Tutar, 225.

¹⁶⁵ Taşpınar, 55.

¹⁶⁶ Çocuk Suçlular, Erişim Tarihi: 15. 01. 2013, <http://www.tuik.com.tr>.

¹⁶⁷ Hamidullah, Muhammed, *İslam Peygamberi*, Terc. Mehmed Yazgan, Beyan Yay., İstanbul 2009, 633-4.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

İ. İbadet ile Eğitmesi

Suçluların din olgusu ile eğitilmesinde ise en önemli ilke, onların ibadetler ile eğitilmesidir. İbadetler, kulun Allah ile düşünsel ve duygusal biçimde iletişimine vesile oldukları gibi kulun yaratıcısı ile olan ilişkisine de yön verirler. Bu sayede, kul inandığı değerlere göre güdü ve eğilimlerine yön vermiş olur. Böylece işlediği suçlardan ötürü kişiliğinde oluşan kişilik parçalanmasını kendi içinde telafi etmiş, bozulan ruhsal dengesini tedavi etmiş olur.¹⁶⁸

Suçluların eğitilmesinde, din olgusu ortadan kaldırıldığı taktirde verilen cezalardan, eğitimlerden beklenen sonucun alınması mümkün değildir. Suçluların eğitime önce onlara sorumluluk bilincinin yerleştirilmesinden başlanarak eğitim verilmelidir. Sorumluluk duygusu olmayan bir kişide dindarlaşma olamaz. Akli olmayan bir kişide ise sorumluluk duygusu olamaz. Dindarlık kişiye kulluk bilincini aşılır. Onu yaratanına karşı sorumlu bir varlık olarak yaşamasını sağlar.¹⁶⁹

Alkol kullananlar üzerinde yapılan araştırmalarda bu kişilerin genel itibari ile inançlı kimseler olduğu, fakat ibadet yönlerinin zayıf olduğu tespit edilmiştir. İçkinin, suçlar üzerindeki etkisi düşünüldüğünde, ibadetlerin “suça ne kadar önleyici bir kalkan olduğu” gün gibi aşikârdır.¹⁷⁰

Sosyolojik, psikolojik, pedagojik yönlerden ibadetlerin şahsiyet gelişiminde özel bir yeri vardır. Hadîslerde özellikle namaz ibadetinin kişinin eğitiminde ayrı bir öneminin olduğu vurgulanmıştır.¹⁷¹

Kişiyi küfürden¹⁷² ve en büyük haksızlık ve zulüm olan şirke düşmekten, ancak namazın koruyabileceği haber verilmiştir.¹⁷³

Rasûlullah (s.a.s.) namaz için “ribattır”¹⁷⁴ buyurmuşlardır. Yani namaz, kişiyi suça bulaştıracak etmenlerden uzak tutan adeta bir kalkandır. Allah’ın hududunu öncelikli olarak korumak, ona ibadet etmek ile mümkündür. İbadeti ile Allah hakkını koruyamamış birinin, bundan sonraki hayatında suça bulaşmamış olmasını beklemek de yanlış olacaktır. Eğitimci kişinin, onlara “Kimsenin olmadığı yerde de Allah’dan korkma”¹⁷⁵, Allah’a verilen kulluk bilincini yerine getirme¹⁷⁶, hesap günü Allah huzurunda rezil olmama¹⁷⁷ duygularını” aşılması, ancak düzenli bir ibadet bilinci ile mümkündür.

Hz. Peygamber “Kıyamet Günü insanlar arasında ilk hesabı görülecek husus”tan bahsederken “namaz kılmanın”, başka bir hadîslerinde “adam öldürmenin” hesabının sorulacağından bahsetmektedir. Bu iki hadîs-i şerif birbirine zıt değildir. Zira namaz kılmak, nefsin üzerinde Allah’ın hakkından hesap vermeyi gerekli kılan bir suçtur; Kısâsı gerektiren adam öldürme suçu ise, hüküm giymeyi gerektiren bir suçtur. Hüküm giymek, hesap vermektense sonra olur. “Yani kulun hesap vermeğe başlaması, namazdan olacak. Ama hükmü ilk olarak karara bağlanacak husus ise, adam öldürme suçu olacaktır.” şeklinde İmam Nevevî tarafından açıklama getirilmiştir.¹⁷⁸

Dolayısıyla “Adam öldüren bir kişinin kıldığı namaz kendisine ne fayda sağlar?” denmemelidir. Hayatları boyunca kılacakları namaz, bağışlanmalarına kapı açabileceklerdir.

Salt bir ibadet anlayışından da uzak durmak gerekir. Bu tür bir anlayış, kişiyi kibir ve gurura götürebilir. Bu hususta çok dikkatli olmak gerekir. Yahyâ b. Muaz’ın “Ya Rabbi, ibadetlerime güvenerek sana yönelmektense, günahlarımın eşliğinde sana sığınmayı tercih ederim.” buyurması çok mânidârdır.¹⁷⁹ Dolayısıyla ibadetsiz ıslah olmaz. Sadece ibadet de ıslah için yeterli değildir.

Had cezasını gerektiren bir suç işlediğini söyleyen sahâbîsine, “Bizimle az evvel namaz kıldın mı? Kıldıysan kıldığın namaz, günahını bağışlatır.”¹⁸⁰ buyurması suçluların eğitilmesinde ibadet türü

¹⁶⁸ Kasapoğlu, 124.

¹⁶⁹ Şâtibî, Ebu İshak İbrâhim b. Musa, *el-Muvafakat Fi Usûli’s-Şeria*, Dâru Kütübü’l-İlmiyye, Beyrut 2005, I, 14.

¹⁷⁰ Özyazıcı, Alpaslan, *Alkollü İçkiler, Sigara ve Diğerleri*, D.İ.B. Yay., Ankara 2005, 103.

¹⁷¹ Çakan, “Hitabet ve İrşad”, 56.

¹⁷² Şamî, Salih Ahmed, *Sünen Zevaid Ala’s-Sahihayn*, Dâru’l-Kalem, Dimeşk 1417-1998, II, 245.

¹⁷³ Şamî, II, 247.

¹⁷⁴ Müslim, Tahâret, 41; Nesâî, Tahâret, 106; Müsned, II, 277.

¹⁷⁵ Dârimî, Rikak, 74.

¹⁷⁶ 2. Bakara: 40.

¹⁷⁷ 55. Rahman: 46.

¹⁷⁸ Aliyyü’l-Kârî, VII, 9.

¹⁷⁹ Yatkin, Nihat, *Günah ile İlgili Bir Hadîsin Tahlili*, İlahiyat Yay., Ankara 2006,71

¹⁸⁰ Buhârî, Muhâribîn, 13.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

olarak namazın ilk sıraya oturmasını sağlar. Bir başka hadîsinde bir namazın ardından diğer bir namazı beklemek kişiyi suçtan uzak tuttuğu gibi, eski suçlarını da affettiriceği hususunda keffaret olacağını¹⁸¹ bildirir.

Bunun yanında, dünyadayken namaza devam edenlerin ahirette Allah'a secde edeceklerini, bu secdenin uzunca bir müddet devam edeceğini ve bu esnada secdedeki her cehennemi hak etmiş müslümanın yerine bir kâfirin cehenneme atılacağını bildirmiştir.¹⁸²

İbadetler Kur'an ayetleri ışığında değerlendirildiğinde ibadetlerin kulun davranışlarını şekillendirmeye yönelik yanının olduğu bilinen bir husustur. Namaz, insanı kötülüklerden alıkoyar.¹⁸³ Hac nefse hâkim olmayı, nefsani istek ve eğilimleri gemlemeyi öğretir İnsan nefsinin, sınırları çizilmiş koruyucu bir irade ve uyanıklığıyla terbiye eder.¹⁸⁴

Hac'da cinselliğinin sınırlarını belirlemeyi öğrenen Müslüman, toplumsal otoriteyi atlatma cüretini gösterebileceği anlarda bile gönlündeki ilahi otorite sayesinde kendini dizginleyebilir.¹⁸⁵ Bu yüzden Hz. Peygamber Hac ve Umre'yi peş peşe yapılmasını emreder. Körüğün demirin pasını, altın ve gümüşün posasını sildiği gibi fakirlik ve işlenen suçlardan oluşan günahları Hac ve Umre sileceğini bildirmiştir.¹⁸⁶

İnsanların suça bulaşmamalarında en büyük etkiye sahip hususlardan biri de oruç ibadetidir. Sahâbe çocuklarına küçük yaşta oruç tuttururlar, iftar vaktine kadar oyalanmaları için onların ellerine boyalı yünden yapılan oyuncak verirlerdi.¹⁸⁷ Çocuklarını bu şekilde terbiye ederlerdi.¹⁸⁸ Yine böyle bir günde Hz. Ömer'in huzuruna bir sarhoş getirildi. Hz. Ömer sarhoşa, "Yazık sana çocuklarımız bile oruç tutuyorlar. Sen Ramazan da içki içiyorsun."¹⁸⁹ diyerek sarhoşa had cezasını uyguladı.

Toplumumuzda Ramazan aylarında suç oranlarında ciddi şekilde azalmalar görülmektedir. İstanbul'da 1998 senesinin Ramazan Ayının başlaması yılbaşına dek gelmişti. Suç ve istenmeyen olay oranları bir sene evvelki 1997 yılbaşısına göre, 30-40 kat daha azaldığı aşağıdaki tabloda görülecektir.¹⁹⁰

	1997 Yılbaşısı	1998 Yılbaşısı
Alkollü Kavga Sayısı	642	27
Kavgada Yaralanma	483	19
Trafik Kazaları	545	29 ¹⁹¹

Başka bir araştırmada suç oranları incelendiğinde suç oranlarının tavan yaptığı gün ve gecelerin özellikle yılbaşı geceleri olduğu görülmektedir. Ramazanda ise, içki kullananlarının sayısının azaldığı görülmektedir. İçki kullanan kişiler üzerinde yapılan araştırmalarda bu kişilerin "inançlı oldukları, fakat içkiyi bırakamadıklarından dolayı kendilerini suçladıkları" tespit edilmiştir.¹⁹²

Netice itibarıyla ibadetlerin ve ibadet zamanlarında suçların azalması hususunda önemli bir etkisi olduğu yukarıdaki tablodan da anlaşılmaktadır. Suçlularla yaptığımız anketin 10. Sorusunda "Size göre suç ile etkili mücadele edilememesinin nedenlerini önem sırasına göre (1, 2, 3, 4, 5) şeklinde işaretler misiniz?" sorusu sormuştuk.

¹⁸¹ 11. Hûd: 114; Tirmizî, Tefsîru's-Sûre, 39.

¹⁸² Müslim, Tövbe, 50.

¹⁸³ 29. Ankebût: 45

¹⁸⁴ Kasapoğlu, 101.

¹⁸⁵ Kasapoğlu, 166.

¹⁸⁶ Tirmizî, Hac, 2; Nesâî, Menasik, 6.

¹⁸⁷ Buhârî, Savm, 47; Müslim, Sıyâm, 136.

¹⁸⁸ Canan, 136.

¹⁸⁹ Canan, 136; Aynî, *Umdetu'l-Kârî*, XI, 102.

¹⁹⁰ Sefâ Saygılı, "Dünyada Alkol ve Uyuşturucu", *Yeşilay Dergisi*, sayı: 757, Aralık 1996, 10.

¹⁹¹ Erdinç Ahatlı, "Uyuşturucu ve Bağımlılık Yapan Maddeler Konusunda İslâm'ın Bakışı", *D.İ.D.*, c. 37, sayı: 3, Temmuz-Ağustos-Eylül 2001, 124.

¹⁹² Özyazıcı, *Alkol ve Sigara*, 103.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

Bu soruda en çok işaretlenen şık, (Dinî ve manevî eğitimin çocukluktan itibaren yetersiz verilmesi), şıkkıdır. Bu şık 29 kişi tarafından birinci şık olarak işaretlendiği görülmüştür. Bu rakam, mahkûmların % 59'una tekabül etmektedir. Bu neticede çocukluktan itibaren kişilerin ibadet bilinci içerisinde yetiştirilmelerinin önemine işaret etmektedir.

Hz. Peygamber'in hadîslerinde suçluların eğitiminde namaz ibadetinin özel bir yere sahip olduğu görülmüştür. Haccın, umrenin suç ve günahları manen sildiği, orucun kişiyi suç ve günahattan koruyan yönünün bulunduğu anlaşılmıştır. Ramazan ve orucun toplumdaki suç oranlarının azalmasıdaki etkisi istatistikî rakamlarla ortaya çıkmıştır.

NETİCE

İnsanların gönüllerini, suça karşı dik durma hususunda eğitmiştir. İlk müslüman oluşla başlayıp suçtan uzak ferdler olarak yaşamaları gerektiği hususunda onlara manevî destek sağlamıştır. Bu desteği “alternatif sunarak, müjdeleyerek, uyararak vs.” yerine getirmiştir. Bunun neticesinde toplumda suç oranları azalmıştır.

Suçluların eğitiminde temel değerler üzerinde çok durmuştur. Onları topluma kazandırmayı hedef olarak belirlemiştir. Onları dışlamamıştır. Ceza verdiği kişilerin maddî ihtiyaçlarına ve cenaze işlemlerine varıncaya kadar onlarla ilgilenmiştir. Onlara verdiği cezanın mânen temizlenme ve cennete girme vesilesi olduğunu sahâbeye öğretmiştir. Bu hususlar, sahâbe tarafından da bu şekilde algılanmıştır.

Rasûlullah'ın (s.a.s.) suçluları eğitmesinde en önemli noktaların şunlar olduğu anlaşılmış; “İnanç eğitiminin çocukluktan itibaren verilmesi, eğitimde süreklilik ve tedricîliğin önemsenmesi, suç ve suçluya karşı model şahsiyet oluşturulması, suçluların ibadete bağlanması, onların suç işlememeğe iknâ edilebilmesi vs.” neticelerine ulaşılmıştır. Bu neticeleri, yapılan anketin sonuçları da desteklemiştir.

Cezaevlerinde eğitim sunan din görevlilerinin farklı inanç ve görüşte mahkûmlar ile muhatap oldukları görülmüştür. Bu görevlilerin, farklı inanç ve bakış açılarından haberdar olması gerekir. Bu yüzden felsefî akımların hakkında bilgi birikimlerinin olması gerekir.

KAYNAKÇA

- Ahmed b. Muhammed b. Hanbel, *Müsned*, Çağrı Yay., İstanbul 1992-1413.
-----, *İlel ve Ma'rifeti'r-Rical*, Thk. Vasiyyullah b. Muhammed Abbâs, Dârü's-Selefiyye, Bombay (Hindistan) 1988-1408.
Aynî, Bedruddin Ebu Muhammed, *Umdedü'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2001.
Bernard Ryan, *Çocuk- Çocuğum Okula Başlıyor*, Terc. Müge İzmirli, Hayat Yay., İstanbul 2003.
Aydın, Mehmet Zeki, *Ailede Çocuğun Ahlâk Eğitimi*, Nobel Yay., Ankara 2006.
Beyhakî, Ahmed b. Hüseyin, *Sünenü'l-Kübra*, Neşr. M. Abdu'l-Kadir Atâ, Beyrut 1414-1994.
Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil, *Câmiu's-Sahîh*, Musahhih ve Mudekkik Takdîm Muhammed Ahmed el-Hallâf, Dâru İhyâu't-Türâsi'l-Arabî, Lübnan tsz.
Bûtfî, Ramazan Said, *Fıkhu's-Sîre*, Şam 1978-1398.
Canan, İbrâhim, *Peygamberimizin Sünneti'nde Terbiye*, Cihan Yayınları, İstanbul 1984.
Çakan, İsmail Lütfî, “Hitabet ve İrşad Açısından Kur'an-ı Kerim'de Söz Çeşitleri”, *Din Öğretimi Dergisi*, sayı: 15, Haziran 1988.
Çocuk Suçlular, Erişim Tarihi: 15. 01. 2013, <http://www.tuik.com.tr>.
Dârekutnî, Ali b. Ömer, *Sünen*, Müessesetu'r-Risâle, Thk. Şuayip el-Arnâvut Beyrut tsz.
Dârimî, Ebu Muhammed Abdullah b. Abdurrahman b. Fadl b. Behrâm, *Sünen*, Thk. Hüseyin Selim Esed, Dâru'l-Mugnî, Riyad 2000-1421.
Dökmen, Üstün, *İletişim Çatışmaları ve Empati*, Remzi Kitabevi, İstanbul 2013.
Döndüren, Hamdî, *İnsanlığa Son Çağrı (Kur'an-ı Kerim Meal-Tefsir-Ansiklopedik İndeks)*, Yeni Şafak Yay., İstanbul 2003.
Dönmezer, Sulhi, *Kriminoloji, Sulhi Garan Matbaası Varisleri Kollektif Şirketi*, İstanbul 1967.
Elmalılı Hamdî Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili Türkçe Tefsir*, Eser Kitabevi, İstanbul 1971, I, 601.

**ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN
SEMPOZYUMU**

Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as es-Sicistânî, *Sünen*, Thk. Muhammed Nasiruddin Elbânî, Dâr'u İbnü'l-Hazm, Beyrut 2005-1426.

Emin, Mustafa Ali el-Cârim, *el-Belâgatü'l-Vâdiha el-Beyan-ve'l-Meânî-ve'l-Bedî*, Dâru'l-Fikr, Lübnan 2007.

Erdinç Ahatlı, "Uyuşturucu ve Bağımlılık Yapan Maddeler Konusunda İslâm'ın Bakışı", D.İ.D., c. 37, sayı: 3, Temmuz-Ağustos-Eylül 2001.

Genç, Nurullah, *Yönetim ve Organizasyon*, Seçkin Yay., Ankara 2010.

Halil Taşpınar, Din Görevlilerinin İşlevsel Açından İletişim Metotları, D.İ.D., c. 44, sayı: 1, Ocak-Şubat-Mart 2008.

Hamidullah, Muhammed, *İslam Peygamberi*, Terc. Mehmed Yazgan, Beyan Yay., İstanbul 2009.

Hânî, Muhammed b. Abdullah, *Âdâb*, Terc. Ali Hüsrevoğlu, Erkam Yay., İstanbul 1405-1985.

Hatipoğlu, Haydar, *Sünen-i İbn-i Mâce Tercemesi ve Şerhi*, Kahraman Yay., İstanbul 1983.

Hâzin, Alauddin Ali b. Muhammed, *Tefsîru Hâzin*, Hayriyye Matbaası, Mısır 1306, IV, 275.

Hûdari Beg, Muhammed, *Tarihu't-Teşri'i'l-İslâmî*, Mısır 1970.

İbn Hacer, Ahmed b. Ali b. Muhammed b. Muhammed b. Ali el-Kisâî el-Askalânî, *Fethu'l-Bârî bi Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, Thk. Abdurrahman b. Nasır el-Berrak, Daru Taybe, Riyad 2005-1426.

İbn Hibban, *el-İhsan Bi Tertîbi Sahîhi-i İbn-i Hibban*, Thk. Şuayip el-Arnâvut, Müessesetü'r-Risale, Beyrut 1991-1414.

İbn Kudâme el-Makdisî, *el-Mugnî fi Fikhi'l-İmam Ahmed b. Hanbel*, Daru'l-Fikr, Beyrut 1405.

İbn Mace, Ebû Abdullah Muhammed el-Kazvîni, *Sünen, Sünen*, Dâru's-Selam, Riyad 1421-2000.

Kadı İyâz, *Şifai Şerif Tercümesi*, N. Erdoğan-H. Erdoğan, Çile Yay., İstanbul 1980.

Kadı İyâz, *İkmâlu'l-Mü'lim bi Fevâidi Müslim*, Thk. Yahyâ İsmail, Dâru'l-Vefa, el-Mensûra 1998-1419

Kandemir, M. Yaşar, *Örneklerle İslam Ahlâkı*, Nesil Yay., İstanbul 2003.

Kâri, Ali, *Mirkâtü'l-Mefâtiḥ*, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1994-1414.

Kasapoğlu, Abdurrahman, "Kişilik Eğitimi Açısından Hac İbadeti", cilt: 44, sayı: 1, Ocak Şubat Mart 2008.

Kutup, Seyyid, *Fi-Zilâli'l-Kur'an*, Dâru's-Şurûk, Beyrut 2003-1423.

Lâşîn, Musa Şahin, *Fethu'l-Mun'im Şerhu Sahîhi-u Müslim*, Daru's-Şuruk, Kahire 1433-2002.

Mahmut Çamdibi, "Din Eğitiminde Yetişkinler ve Şahsiyet Terbiyesi", *Yetişkinlik Dönemi Eğitimi ve Problemleri Sempozyum*, Ensâr Neşriyat, İstanbul 2006.

Malik b. Enes, *Muvatta*, Thk. Halil Me'mûn Şeyha, Daru'l-Ma'rife, Beyrut 2007.

Mevsilî, Abdullah b. Mahmûd b. Mevdûd, *el-İhtiyâr li Ta'lîli'l-Muhtâr*, Dâru'l-Erkam, Beyrût tsz.

Mubârekfûrî, Ebu'l-Ali Muhammed Abdurrahman b. Abdurrahim, *Tuhfetü'l-Ahvezî bi Şerhi Câmi'it-Tirmîzî*, Dâru'l-Hadîs, Kahire 2001.

Müslim, Ebû'l-Hüseyn b. El-Haccâc el-Kuşeyrî en-Neysâbûrî, *Sahîhu Müslim*, Tahric: Muhammed b. İyâdî, Mektebetü's-Safâ, Kahire 2003-1424.

Naddaf, Muhammed Zekeriyâ, *Ahlâku's-Siyasiyye*, Dâru'l-Kalem, Dimeşk 2006-1427.

Nelsen, Jane, Lynn Lott, Stephen Glenn, *Sınıfta Pozitif Disiplin-Çocuk*, Terc. Miyâse Koyuncu, Hayat Yay., İstanbul 2003.

Nesâî, Ebû Abdurrahman, *Sünen*, Dâru's-Selam, Riyad 1421-2000.

Nevevî, Muhyiddin Yahyâ b. Şeref, *Sahîhu Müslim bi Şerhi Nevevî*, Tahric: Muhammed b. İyâdî, Mektebetü's-Safâ, Kahire 2003-1424.

Ortaylı, İlber, *Son İmparatorluk Osmanlı-Osmanlıyı Yeniden Keşfetmek*, Timaş, İstanbul 2006.

Özyazıcı, Alpaslan, *Alkollü İçkiler, Sigara ve Diğerleri*, D.İ.B. Yay., Ankara 2005.

Sancaklı, Saffet, "Değişen ve Gelişen Toplumsal Hayatta Din Hizmetlerini Yürütenlerin Misyonu-Nitelikleri", D.İ.D., c. 44, sayı: 2, Nisan-Mayıs-Haziran 2008.

Saygılı, Sefa, *Ruh Hastalıkları ve Korunma Yolları*, Elit Kültür Yay., İstanbul 2006.

-----, Ali Çankırılı, *Babacığım Neredesin? Çocuk Eğitiminde Babanın Rolü*, Elit Kültür Yay., İstanbul 2007.

-----, "Dünyada Alkol ve Uyuşturucu", Yeşilay Dergisi, sayı: 757, Aralık 1996.

Suyûtî, Sünen-i Nesâî bi-Şerhi Suyûtî ve Haşiyeti Sindî, Daru'l-Ma'rife, Beyrut tsz..

**ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN
SEMPOZYUMU**

- Şamî, Salih Ahmed, Sünen Zevaid Ala's-Sahihayn, Dâru'l-Kalem, Dimeşk 1417-1998.*
- Şâtibî, Ebu İshak İbrâhim b. Musa, el-Muvafakat Fî Usûli's-Şerîa, Dâru Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 2005.*
- Şerbinî, Muhammed, el-İknâ' fî Halli Elfâzi Ebi-Şücâ', Thk. Mektebetü'-Buhûs ve'd-Dirâsât, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1415.*
- Şevkânî, Ali b. Muhammed, Neylu'l-Evtâr Şerh'u Müntekâ'l-Ahbâr, Dâru'l- Vefâ, Mısır 2008.*
- Tarhan, Nevzat, Aile Okulu Mutlu Aile İçin Makul Çözümleri, Timaş Yay., İstanbul 2013.*
- , Toplum Psikolojisi Sosyal Şizofreniden Toplumsal Empatiye, Timaş Yay., İstanbul 2012.*
- , Kendinizle Barışık Olmak Duyguların Eğitimi, Timaş Yay., İstanbul 2013.*
- Taşpınar, Halil, "Din Görevlilerinin İşlevsel Açıdan İletişim Metotları", D.İ.D., c. 44, sayı: 1, Ocak-Şubat-Mart 2008.*
- Taştekin, Osman, "İnanç Öğretiminin Psiko-Pedagojik Temelleri", D.İ.D., c.: 39, sayı: 1, 2003.*
- Tayâlisî, Süleyman b. Dâvûd b. el-Carûd, Müsned, Thk. Muhammed b. Abdu'l-Muhsin et-Türkî, Daru'l-Hicr, Cidde 1999.*
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsa es-Sevre, Câmiu's-Sahîh, Dâru'l-Hadîs, Kahire 2001-1421.*
- Tutar, Tutar, Altınöz, Büro Yönetimi ve İletişim Teknikleri, Seçkin Yay., Ankara 2008.*
- Yatkın, Nihat, Günah ile İlgili Bir Hadîsin Tahlili, İlahiyat Yay., Ankara 2006.*
- Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Ömer b. Muhammed, Tefsîru'l-Keşşaf An-Hakaiki Gavâmidî't-Tenzîl ve Uyûni'l-Ekâvil, Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Lübnan 2006.*
- Zeydan, Abdu'l-Kerim, el-Medhal li-Dirâseti's-Şerîati'l-İslamiyye, Müessesetu'r-Risale Nâşirûn, Beyrut 2006-1426.*

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

İSLAM DÜŞÜNCE TARİHİNDE İNSAN MODELLERİ

ABDULHAMİT SİNANOĞLU*

ÖZET

İslam Dini'nin asıl kaynağı olan Kur'an-ı Kerim, Yüce Allah'ın Son Elçisi Hz. Muhammed'i usvetün hasene (model insan) olarak nitelendirmekle birlikte, sonradan ortaya çıkan düşünce okullarında Allah-insan ilişkisi ve insanın bu dünyadaki konumu hakkında bir birinden oldukça farklı Allah, insan ve nübüvvet anlayışları, bu bağlamda da farklı insan modelleri ortaya çıkmıştır. Kur'an, insanın yeryüzünde *halife* olarak var edildiğini ve *en güzel biçimde* yaratılmış olduğunu ve Allah'ın her şeyi onun hizmetine sunmuş olduğunu bildirir. Bütün bilimsel gerçekler de bu hususu doğrular niteliktedir. Ancak İslam düşüncesinde insanın yeryüzü serüvenini, Rabbi ve çevresiyle ilişkilerini farklı yönlerden ele alıp ortaya koyan anlayışlar da vardır.

Biz bu bildirimizde özellikle Kelam ilmi bağlamında ortaya çıkan insan modellerini, diğer disiplinlerle de karşılaştırarak bir panorama ortaya koymaya çalışacağız.

İSLAM DÜŞÜNÜRLERİNE GÖRE İNSAN NEDİR ?

Aristo'ya İnsan düşünen hayvandır. Felsefede insan düşünen canlıdır. ("El-İnsânü hayevânün nâtıkun). Nâtık, nutk eden, yani, hem düşünen hem de düşüncelerini dile dökerek konuşan demektir. Buradaki hayvân kelimesi ise canlı anlamındadır. Bu kelimenin Türkçemizde sadece, bitkilerle insanlar arasındaki bir cins için kullanılması anlam daralmasıdır. Yoksa kendisinde hayat/canlılık bulunan, yani doğan, büyüyen, hareket eden, varlığını devam ettirmek için besine/gıdaya gereksinim duyan her varlık Arapçada bu kelimeyle ifade edilir.

Düşünce, ayırıcı bir çizgi olup, insanın hayvanlar ve bitkilerden ayrılan yönüdür(fasıl). İnsan diğer yönleriyle ise hayvanlara benzemektedir. İnsanın bu düşünce melekesi çok yönlü olup, en önemli özelliği onun amacı yönünde çalışabimesidir.

İnsanın bir de nutkiyyeti vardır. Bunun bir ses çıkarma yönü var, bir de telaffuz etme, cümleler kurma ve sonunda konuşma yeteneği vardır. İnsanın kendini idrak etmesi ve idrak ettiğini de idrak etmesi (İbn-i Sina) vardır. Hayvanlarda bu tür bir idrak yoktur. Hayvanlar, arzu ettikleri nesneyi elde etmek/yemek için uğraşır, bu arzu ile aralarına mesafe koyamazlar. Söz gelimi karnı yarılan bir arının önüne konulan balı yemesi ve sonunda ölmesi böyle bir durumu ortaya koyar. Heidegger bu örnekten yola çıkarak, insanın arzularına hem ulaşmak, hem de gem vurma, vaz geçme özelliğine, hayvanların ise içgüdülerine göre arzu ettikleri nesneye/yemeğe ulaşmak için böyle bir vaz geçme özelliği olmadığına dikkat çeker.

Kelam ilminde insanın bu özellikleri dikkate alınarak mükellef/sorumlu bir varlık olması üzerinde çok durulmuştur. Kelam ilmi açısından insanın ihtiyâri ve iztirârî fiilleri vardır. Hayvanların ise ihtiyâri fiilleri yoktur. Bu bakımdan ona sorumluluk yüklenmemiştir. Hayvanlar ve melekler, nesne ile ya da yapması gerekli alanlarla arasına bir mesafe koyamazlar. Mesela hayvanlar ve melekler sıkılamazlar, kendi durumlarını analiz edemezler. İnsan ise böyle değildir. Yani düşünen, idrak eden, idrak ettiğinin farkında olan ve kendine gayeler edinip; bu gayeler için çalışan veya vazgeçebilen bir varlıktır.

İnsanın bu yönü soyut/nefsi yöndür. Yani akıl ve diğer tüm soyut duyularıdır.

Bu durum insanın aynı zamanda Tanrı'ya benzemesi olup, Onunla müşterek yönleridir.(Felsefede). Tabi bu benzerlik Tasavvufta olduğu gibi sureten benzemeyi değil, diğer sıfatlara sahip olması bağlamındadır.

Hayvanlık yani canlılık ve diğer bedensel yapı taşları, insanın temel özellikleridir. Ondan ayrılamayan yönüdür. Bu da hayatıyet demektir.

Hayat, madenlerle/mercanlarla başlar, insanda son bulur. İnsan ise soyut yönleriyle *insan-ı kamil* olmaya çalışır. Hedefi iyi hayattır. İki alemde mutlu olabilmektir. Bunu başaramayan hayvani mertebede kalır. Yani hep kemâlattan eksik olarak; gerçek insan

* Prof. Dr., Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniv. İlahiyat Fak. Temel İslam Bilimleri, Kelam.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

olamaz! Kendine yeterli olduğunu sanmak en büyük cehalettir! Oysa gerçek insanlık idealinde olan kimse kendine yeten olduğunu asla düşünmez; hep mükemmel olmaya çalışır! Hedef tam mutluluktur! Hedefi hep yukarı/dikey istikâmettedir. Tabi burada biz kelimadan insan-ı kamili hiçbir zaman insan-ı ekmel olarak görmeyiz. Hele ilahlığın fonksiyonlarına benzer fonksiyonlara; kainat üzerinde manevi tasarruflarda bulunabilme gibi kabiliyetlere, insanüstü özelliklere sahip olduğuna ve fevkalbeşer bir konuma yükselbileceğine ihtimal vermeyiz.

İnsan sürekli erdem peşindedir. Aslında bu Felsefe ve Kelâm'daki hikmete susamışlıktır.

Kelâm alimleri ise, insanın daha çok mükellef/sorumlu varlık oluşunu yani ubûdiyyet yönünü ortaya çıkarmakta/vurgulamaktadırlar.

Fakat işte tam burada hicrî ikinci asırdan itibaren ortaya çıkan Kelâmî münakaşalar karşımıza çıkar. Bu bağlamda hicrî III. asırdan sonra farklı ekollerin insana bakış açıları da değişmeye başlamıştır.

İbn-i Sina Kitabun-nefs adlı kitabında insanı *füllerin birleşeni* olarak görür.

Fahrüddin er-Râzi'ye göre ise, insanın "ben" idir. Yani kendine özgü zâtı (zâtı mahsus) dır, Teftatâni'ye göre insan, soyut bir cevher değil, latif bir cisimdir. Seyyid Şerif Cürçânî ise konuşan nefis ve insânî nefis ayrımı yapar.

Mâtûridi'ye göre ise insan görülen varlıktır. Zira Kur'an da 'yâ eyyuhel insân' hitabı sıkça geçer. Ona göre bu hitaba muhatap olan "şu gördüğümüz insanlardır". Ruh, insana canlılık veren şeydir. Allah için kullanılması ise Onun onurlandırılması demektir. Diğer kelimadan alimlerine göre Mâtûridi gerçekçidir. Ona göre insan bir bütün olarak; görülen, hissedilen (müşâhede edilen) bir varlıktır.

İnsan tab' (iat) ve akıldan müteşekkildir. Tab' yönüyle, kendi tabiatına uygun olanı yapmaya, aykırı olandan uzaklaşmaya çalışır.

Mâtûridi, akla yani aklıyla hareket eden insana önem verir. İnsan tabiatı gereği hep bedensel zevklerinin peşinde iken, o öyle değildir. Bedene eziyeti olsa da aklıyla hareket eden insan, tefekkür ve tezekkür ile akıbetini düşünür ve ona yönelir.

Akıl, kendisiyle hakikatlerin idrak edildiği bir kuvvedir. Akıl tek başına bilinemez. Bilfiil/işlevsel yönüyle bilinebilir. Kişi aklını kullanarak; tefekkür yoluyla doğruya ulaşır. Hevâtır, vesvese ise şeytanidir; akla aykırıdır.

İman etmek ve İslami emirlere uymak insanın tabiatına çoğu zaman hoş gelmez. Oysa aklını kullanan insan, bunun sonucunu düşünerek tab'ına göre hareket etmez.

İnsanın tabiatı, akla dayanan terbiye ile eğitilir/eğitilmesi gerekir. Her insan farklı tabiatlarla dünyaya gelir, terbiye ile doğruya yönlendirilir.

İnsanın yüceltilmesi, bu haliyle olması, akıl sayesinde. Böylece insan tevhide ve rubûbiyyetin inceliklerine ulaşır. Yeryüzündeki her varlığın ona musahhar/emrine amâde kılınması da aklı sayesinde. İnsan en yüce değerlere ve sonsuz sâadete aklı sayesinde ulaşır. Böylece hem kendi cinsine model olmuş, hem de diğer varlıkları hizmetinde kullanabilme imkanına ulaşmış olur.

Ekmel/kâmil insan bir hedeftir ama tam anlamıyla ona ulaşamaz. Bu bakımdan imtihanı ölünceye kadar devam eder.

Ancak aklın vahye ihtiyacı vardır. Hikmete ulaşması ancak vahiy ile mümkün olur.

Akıl genel anlamda iyiyi kötüyü bilebilir, ama tikel konularda; nasıl şükredip, ibâdet edeceği gibi konularda mutlaka vahye muhtaçtır. Vahyi tebliğ ve tebyin ederek kendi şahsında temsil eden de rasullerdir. Bu nedenle Resullerin öğretilerine başvurmalıdır. Ancak hiçbir resulün, Hz. Muhammed as.kadar hayatı ve öğretileri net olarak bize ulaşmış değildir. Bu nedenle tek model insan odur. Başka modeller aramaya gerek yoktur.

Kur'an'da insandan ve onun üstünlüğünden söz eden âyetler pek çoktur. (Bkz. İsrâ 17/70) Fakat *Kur'an'da insanın birçok varlıktan üstün olduğu vurgulansa da onun mutlak üstünlüğünden söz edilmez*. Onun değerini ifade eden âyetlerde, ilgili kavramlar hüsün/ahsen,

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

kıyam/takvîm kelimeleriyle ortaya konmuştur. "And olsun ki biz insanı en güzel kıyamda yarattık". (Bkz. Tîn 95/4). Buna göre insan yaratılanların en güzeli, fakat en üstünü değildir.¹

Tasavvufun "tarikat" olarak isimlendirilen çeşitli kollarında kullanılagelen "insan-ı kâmil" anlayışı özellikle Muhyiddin İbn Arabî'den sonra hemen bütün tarikatların merkezî anlayışı gibi olmuştur. Bu anlayışa ilk dönem mutasavvıflarında pek rastlanmaz. Fakat daha sonraki dönemlerde neredeyse tasavvufun merkezinde yer almıştır. İbn Arabî'ye göre kainat ilk önce tıpkı cilası vurulmamış bir ayna gibiydi. Âdem bu cilasız aynanın cilası ve ruhu olmuştur. İşte insan ilâhî isim ve sıfatların bütün kemallerini yansıtmaya itibarıyla kainattan küçük de olsa hem bu büyük alemin hem de Allah'ın bütün isim ve sıfatlarını bilen varlıktır. Bu yönüyle insan-ı kâmil maddi ve manevi bütün kemal mertebelerini kapsar.²

İLK KELAMCILARA GÖRE İNSAN TANIMLARI

Kelam ilminin gerçek kurucuları ve İslam'ın usule/imana dair konularını o günün Materyalist ve Deistlerine karşı ilk defa savunan kelamcılarının düşüncesinin temel eksenini insanıdır.

Bu bakımdan onlar, insanın tek bir tanımı üzerinde birleşmemişlerdir.

Mutezile kelamcıları insanın "teklife" muhatap olmasını, onun en temel niteliği olarak kabul etmişlerdir. *Çünkü onlara göre teklif, canlı varlıkların da içinde bulunduğu bu alemin yaratılışının nedenidir.* O halde bu diri, güçlü, aktif varlık kimdir? İnsan şu görünen cesetten mi ibarettir? Yoksa o cismani olmayan başka bir şey midir? Ya da bu ikisinin birleşimi midir? O, hangi unsur ya da unsurlar ile güçlü ve aktif bir varlık oluyor?

Ebu'l Huzeyl el-Allaf (ö. 235/849), insanın "iki eli ve iki ayağı olup, apaçık görülen bir kişi" olduğunu kabul etmiştir. Saç ve tırnakların insan cümlesinden sayılmadığını, çünkü sevap veya cezanın bunlarla ilişkisi olmadığını belirtir. İbrahim en-Nazzam (ö.221/835), insanın "cisim ve ruhtan meydana gelen bir varlık" olduğunu ileri sürmüştür. Nazzam'a göre, irade ve ihtiyar (seçme) hürriyetinin teklif bakımından kendisinde ortaya çıkıp görüldüğü yer *beden* olup, bu beden, *ruh* ile diridir. Ebu Ali el-Cubbai (ö. 303/915) ise, "insanın suret ve bünyeden oluştuğunu" ileri sürmüş, "suret" sözüyle; insanın "görünen, açıkta olan" suretini kastetmiştir. Nitekim *bünye*, insan cisminin bileşimini gösterir. İnsanın, insan şeklindeki bir heykelden de oluşabileceği ileri sürülerek, Cubbai' nin bu tanımına itiraz edilmiştir. Ebu Ali'nin oğlu Ebu Haşim el Cubbai (ö. 321/933) bu tanıma "etli olmayı" şart koşarak; "insan'ın sureti çocuğuna geçer" dediyse de, bu tanımın da 'insanı hayvandan ayırmayacak bir tanım' olduğu ileri sürülerek eleştirilmiştir.³

Nazzâm'a göre "İnsanın hakikati *ruh* ve *nefs* olup, beden değildir. Beden sadece onun alettir. Ruh, latif bir şey olup, bedene girmiştir. Ruhun kendisinde bir değişiklik veya zıtlık söz konusu olamaz. Ruhun; gücü, kapasitesi, hayatı ve arzusu vardır. *Ruh, fiilden önce, kendi kendine bir şey yapma gücüne sahiptir. Buna göre insanın hakikatinin görülmesi imkansızdır. Görünen; sadece insanın içinde bulunduğu bedendir.* Bunun gibi, insan kendi ana ve babasını değil, ancak onların kalıplarını ve bu kalıpları meydana getiren bedenlerini görebilir. Diğer yaratıklardada durum aynıdır."⁴

¹ Abdülhamit Sinanoğlu, İslâm Düşüncesinde "İnsan-ı Kâmil" Anlayışı Ve Allah İle İlişkilendirilmesinin Teolojik Değeri Kelam Araştırmaları 6:2 (2008), S.93;Bkz. Yaşar Nuri Öztürk, "Kur'an'da İnsan Kavramı", İstanbul Üniv. İFD., Sayı:3, Yıl:2001, s.13.

² H.Kâmil Yılmaz, Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar, Ensar Neşriyat, İst. 1994, s.328; Abdülhamit Sinanoğlu, İslâm Düşüncesinde "İnsan-ı Kâmil" Anlayışı Ve Allah İle İlişkilendirilmesinin Teolojik Değeri Kelam Araştırmaları 6:2 (2008), S.94-95.

³ Bkz. Kadı Abdulcebbar b. Ahmed, Tabakâtul- Mu'tezile, Kahire tsz., (Fuad Seyyid Neşri), s. 45-46; Müteşabihu'l- Kur'an,(thk. Adnan Zerzur), Kahire 1929, 1144-45; Kadı Abdulcebbar, el-Muğni fi Ebvabi't-Tevhidi ve'l-Adl, Kahire, 1965, c. L1:(Teklif), s. 364; Ahmed Mahmud Subhi, Fi İlmi'l-Kelam, Beyrut 1985, 1/304; Abdülhamit Sinanoğlu, Bazı Mutezile Bilginlerine Göre İnsan tanımları, Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı: 3 Yıl: 2000, s.300 vd.

⁴ Neşet Çağatay- İ. Agah Çubukçu, İslam Mezhepleri Tarihi, Ankara 1965, s. IOI-102; Kemal Işık, Nazzam ve Düşünceleri, İslam İlimleri Enstitüsü Dergisi, Ankara 1977, sayı: III, s. 112.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

Nazzam'a göre *ruh bir cüzden ve bir cinsten ibarettir*. Ruh böyle olduğuna göre, beden bir hakikati yoktur. Nazzam, bundan bütün hayvanların bir *cins* olduğu sonucuna varıyor. Çünkü hayvanın hakikati ruhtur. Bir cinsin birbirine zıt iki şeyi yapması mümkün değildir. Daha önce de söylendiği gibi "ruh bir cisimdir." Cisim ise başka cisimleri yaratmaya kadir değildir. Allah, ona bu kudreti vermemiştir. Nazzam'a göre insanın *arazlardan* başka bir şeyi yapma kudreti yoktur. Araz ise hareketten başka bir şey değildir. Bundan da şu sonuca varılabilir: İnsan ve diğer hayvanların fiilleri bir cins olup, bunların tümü bir takım hareketlerden ibarettir.⁵

Arapça'da ve Kur'an ayetlerinde geçen *nefs* kelimesinin iki anlamı vardır: Müzekker olan *nefs*, ki bu insanın hakikatidir ve müennes olan *nefs* ki bu da insanın içinde kan ve diğer organları bulunan şu gördüğümüz cesedir. Bu anlamdaki kelimenin çoğulu "nüfus"tur. Birincisinin yani insanın hakikatini ifade eden *nefsin* çoğulu *enfâstır*.

Nitekim bir Hadis-i Şerifte şöyle buyrulmuştur: "Ma leyse lehu nefsun sailetün fe innehu la yencisü'l-mae iza mate fihi" Yani "akıcı nefsi bulunmayan; içerisinde öldüğü suyu pisletmez." Burada "nefs"ten kastedilen "kan"dır. Nehai'den rivayet edildiğine göre "akıcı bir nefsi (kanı) olan her varlık bir kapta ölürse, o, bu kapı pis yapar. Yani *bu nefis, içerisinde kan bulunan cesettir*. 'Dem (kan)' nefis olarak adlandırılmıştır. Zira nefis, onun çıkmasıyla çıkar."⁶ Bu ayırımın, Kur'an'da da bulunduğunu görüyoruz: "Allah nefisleri öldükleri zaman alır. Ölmeyenlerinkini de uyuduklarında (alır). Ölmesine hükmettiği kimseninkini alır, diğerlerini ise adlandırılmış/belli bir süreye kadar geri gönderir/verir". (Zümer:32/46). Bu ayette teslim alındığı (tutulan) kastedilen nefis, insanın hakikatidir; yoksa beden yerinde durmaktadır. Hayat ise ruh ve nefis arasındaki uyumdan ibarettir. Bu bağlamda ne tek başına cesed, ne tek başına ruhtan oluşan bir insandan söz etmek mümkündür.⁷

Nisa suresi 1.ayette "Ey insanlar! sizi bir tek nefisten yaratan (min nefsin vahide!) ve ondan da eşini yaratan (ve haleka minhâ zevcehâ!) ikisinden de birçok erkek ve kadın ortaya çıkarıp yayan Rabbinize karşı gelmekten sakının!" buyruğunda ifade edilen ilk nefis müennes/dişil olup; bu nefis, insanın ilk maddi varlığının kaynağının dişil olduğunu göstermektedir. İşte Hz. Adem ve Havva bu kaynaktan yaratılmıştır. Kur'an'da *enfüs* kelimeleri insanın hakikat(leri)ine, tek başına nefis bu hakikati içinde barındıran tüm varlığına işaret etmektedir. Sorumlu kılınan da işte bu nefistir. Yani hem soyut, hem de somut varlığıyla tüm insan varlığıdır. Alu İmrân suresi 185.ayette geçen "Küllü nefsin zâikatül mevt"/Her nefis ölümü tadacaktır buyruğunda zikreilen nefis de budur. Yani ölüm acısını her canlı varlık, hem bedenen hem hakikati itibariyle tadacaktır.

İnsanın hakikati olan Ruh ve nefis ise sonsuz olup, sevap ya da cezaya hak kazanma durumları bunlara dayanır. O *halde insanın hakikati anlamındaki nefis sonsuzdur; çünkü insanların kendilerinden hesaba çekileceği fiilleri ceset ve ruh birlikte tamamen kendilerine nispet edilecektir*.

Yine kudret ve akletme de, hayattan başka şeylerdir. Uyuyanın kudretinin bulunmaması ve aklını kullanamayıp anlamaması, buna delildir. Nitekim biz, gücü olmayan ve akletmeyen diri kimselerin olduğunu görüyor ve biliyoruz. Buna göre insan hakkındaki takdirin kaynağı ve hakikatiyle birlikte olan nefis; herkes tarafından apaçık görülen insan bireyleridir.

Kur'an'da geçen *nefs-i emmâre*, *nefs-i levvâme*, *nefs-i mülhime*, *nefs-i raziye*, *nefs-i marziyye* kavramları, insanın hayvânî arzularından başlayarak dikey bir biçimde yukarıya doğru yükselen yani gerçek insan-ı kâmil olan hallerini ifade etmektedir. Buradaki nefis yine dişil kipinde olup (Fecr:89/27) insanın ilk yaratılışının aslı olan nefstir. Sadece beden olarak görülen varlık o insanın bizatihi hakikati değil, somut varlığıdır. Bu anlamdaki nefis müzekker olup, çoğul kipi *enfüstür*. Bu bedensel varlık tek başına; yani hakikati olmaksızın hiçbir ilahi

⁵ Ebu'l- Hasen el-Eş'arî, Makâlâtü'l-İslamiyyin ve'htilafu'l- Musallin, (tahkik:

Helmut RiTTER), Wiesbaden 1400/1980., II/ 327-33 1-339-351; K. Işık, agm., ay.

⁶ 11 Bkz.İbn Manzûr (Ebu'l-Fadl Cemaluddin Muhammed b. Mükerrrem), Lisânü'l-Arab, Beyrut 1375/1955, IV/235.

⁷ Bkz.A.Sinanoğlu, agm.,302 vd..

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

emre de muhatap olamaz, kendi başına bir fiil, bir eser meydana getiremez. Ancak insanın gerçek hakikatinin kendini yetkinleştirebilmesi için bu bedene ihtiyacı vardır.

İslam düşünce tarihinde Ruh ve nefis kelimelerini birbirlerinin yerlerine farklı anlamlarda kullanmış olanlar vardır. Bunlardan İmam Gazzali, canlılık faaliyetlerini idare eden hayvani ruha (cana) nefis demişken; filozoflar düşünme, şuur, bilgi edinme ve seçip tercih etme gibi işleri yapan ruha ise "Nefs-i Natika" ismini vermişlerdir.⁸

Mu'tezile ekolünün felsefileşme hareketini başlatan Ebu'l-Huzeyl el-Allaf ise, insanın ruh ve bedeni arasında ayırım yapmamıştır. Diğer bilginleri ise ancak insanın beden vasıtasıyla ortaya çıkıp görülen iradi fiillerini nefse (kişiye) mal etmeye çalışarak ruhu, hayattan ayırırlar, onlar teklifin sıhhati açısından *ceset ve ruhu ile birlikte* insanın sonsuz/luğu ilkesini amaçlamışlardır. İnsanın bir mükellef olarak sevap kazanması veya cezaya uğraması da ancak böyle gerçekleşir. Hayatı, *geçici olan bir an, nejsi (insanı) de sonsuz kabul* etmişlerdir. *O halde hayat, insanın uğradığı bir merhaledir ve onunla sona ermezsiniz, etkinliğini ve gücünü bu merhalede gerçekleştirerek pekiştirir.*

Kadı Abdulcebbar da insanın bütünlüğüne dikkat çeker ve insan bu *özel bünyede birlik ve bütünlük içinde olan bir varlıktır*. Bu bünye; sadece ruh ve sadece ceset değildir. Bu ikisinin bir araya gelmesi de değildir. İnsan, *kendisiyle canlı durumuna gelme de, tamamen ona muhtaç olduğu özel bir bünyedir*. "40⁹ Yani insan; iki farklı şeyden meydana gelmeyen, kendisine özgü bir yapısı olan, diri ve dinamik bir varlıktır. "Hayat ise, onunla diri olan bir manadan ibarettir. İkisine birlikte ihtiyaç olursa da kan ve bünye ile hayat oluşmadığı gibi, ruh ile de hayat oluşmaz!"⁴¹¹⁰

Kadı'ya göre "insan" denen varlık, *bir ve bütün olan özel varlıktır*. Hayatın; ne ruh, ne de kan ve beden ile oluşmadığını ileri süren Kadı, insanın nasıl diri kaldığını net bir şekilde açıklamamış, fakat "idrak" ile bir bağlantı kurmaya çalışmıştır. Ona göre diri olan sadece cisim değildir. (Çünkü bedenın parçaları olan) "saç, kemik ve kan; hayatın kendilerine girmemesi açısından diri cümlesinden değildirlen."⁴²¹¹ Hayatın kendisine girdiği şey ile, girmedığı şey arasında ayırım yapıyoruz ki, o da *'idrak'tir*. "Her yerde, sıcaklığı, soğukluğu ve acıyı kendisiyle idrak etmemizin gerçek olduğu hükmünde bulunmamız, bu idrakte hayat olduğunu gösterir. Her yerde bunun meydana gelmediğine de hükmediyoruz."⁴³¹² "Diri olan sadece ruh ta değildir. Çünkü ruh, şayet insan, kişi de onun halıkı olsaydı, bazen onun bir kısmının idrakte etkisinin olmaması gerekirdi! O halde *idrak*, kendileri cisim olan duyu organlarından, *iç duyum* içerisine gelen etkinin taşıyıcısıdır. *Duyurnun temel* kaynağı, dıştaki *duyu* organlarıdır. Bu, duyumsal bilginin başlangıcıdır. Mesela gözün yok olması durumunda, görünenleri idrak etme işlevi bozulur. Vardığımız sonuç, irade sahibi olan insanın merkezinde idrak vardır. Bu, fiililerin kendisinden meydana gelmesinin gerçekleştiği varlık insandır."⁴⁴¹³ Diri ve güçlü varlık; işte bu şahıstır. Bunun tanıtılmasının anlam ve yararı, *mükellefin ne* olduğunu açıklamak ve onu diğer varlıklardan ayırmaktır. Mu'tezile'nin büyük bilginleri, insanın fail ve kadir bir varlık olduğu hususunda görüş birliği içerisinde idirler. İnsanın faaliyet dairesi de (bu) hayattır. Hayat ise, ruh ve cesetten, *kendine göre* ayrılmış olup; faaliyetin kendisinde gerçekleştiği çerçeveyi temsil eden bir şeydir. Çünkü insan, ancak hayat ile kudret sahibi olabilir. Görüyoruz ki insan, Mu'tezile felsefesinin mihveridir. Çünkü insan, tekiitin kendisine yöneltildiği bir hedef varlıktır. İnsan; mükellef, tamamlanmış ve

⁸ Mahmud b. Ömer ez-Zemahşeri, *Keşşaf*, Kahire, 1986, IV, 131; Ebu H3amid el-Gazzali, *el- İktisad fi'l- İtikad*, Beyrut, 1988/1409, 135.

er-Risaletu'l- Ledunniye, Mısır, 1328, 8 vd.

⁹ 40 Semih Değim, age., s. 111.

¹⁰ 41 Kadı A. Cebbar, el-Muğni, XU/338.

¹¹ 42 Kadı A. Cebbar, el-Muğni, XI/335.

¹² 43 Kadı A. Cebbar, el-Muğni, XI/342.

¹³ 44 Kadı A. Cebbar, ae., ay. Abdulhamit Sinanoğlu, Bazı Mutezile Bilginlerine Göre İnsan Tanımları, Yüzcüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı: I: 3 Yıl: 2000, s.308.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

olgunlaşmış bir bütün olması açısından, Mu'tezile'nin uğraş alanı olmuştur. Mükellef kılınması ve kendisine bir meşakkat yüklenmesi nedeniyle, teklif olunduğu şeyden yararlanması gerekir. Bu yararlanma da ancak bu beden ile birlikte mümkün olabilir.

Mâtürîdî'ye göre Allah'ın bütün emir ve fiilleri belirli bir gâye ve hikmet taşır. Zira Allah, hiçbir şeyi boşa çıksın diye yaratmadığı gibi, abes bir fiil de işlemez. Allah'ın bütün emir ve fiilleri, ister akıl yürütme yoluyla isterse vahiy yoluyla olsun anlaşılabilir ve kavranabilir. Aksi takdirde insan bu emir ve fiilleri anlamaya kabiliyetli ve kapasiteli değilse, bu emirleri yerine getirmeye ehliyetli de sayılmamalıdır.¹⁴

Eş'ari'nin "el-İbane an Usuli'd-Diyane" isimli kitabında ise insanın Allah karşısındaki konumu şöyle anlatılır:

Biz inanıyoruz ki, Allah her şeyi sadece ol emriyle yaratmıştır. Nitekim Kur'an'da "Doğrusu, biz bir şey dilediğimizde, ona ancak emrimiz 'ol'-dur ve o, olur."(Nahl, 40) buyrulmuştur. Yeryüzünde Allah'ın dilemesinden başka hayr ve şerr yoktur. Her şey Allah'ın dilemesiyledir ve hiç bir kimse, O, onu bilfiil yapmadan bir şey yapamaz, O'ndan müstağni kalamaz ve Allah'ın bilgisinden dışarı çıkamaz. Allah'tan başka yaratıcı yoktur ve insanların fiilleri de O'nun tarafından yaratılır ve takdir edilir; zira Kur'an'da "Sizi ve yaptıklarınızı O yaratmıştır."(Saffat, 96) buyrulmuştur. Allah mü'minlere kendisine itaat etmeleri için yardım eder, onlara lütufla muamele eder, onları gözetir, ıslah eder ve onlara hidayet eder; buna karşılık sapıkların iddia ettikleri gibi, O kafirlere imanla hidayet etmemiş ve onlara iman lütfetmemiştir. Eğer O, onlara lütfetse ve onları ıslah etseydi onlar salih olurlardı ve onlara hidayet etseydi doğru yolu bulurlardı. Fakat O önceden bildiği üzere onların kafir olmalarını irade etti ve onları bıraktı ve kalplerini mühürledi. Hayr ve şerr Allah'ın kaza ve kaderiyledir; iyi olsun, kötü olsun, tatlı olsun, acı olsun, Allah'ın kaza ve kaderine inanınız ve biliriz ki, bizim yaptığımız hata bizden değildir ve bize isabet eden de bizim tarafımızdan dolayı değildir. İnsanlar kendilerine fayda ve zarar veremezler. İnsanlar kendilerine fayda ve zarar veremezler.¹⁵

Tasavvuf'ta genel bakış; Allah'ın bilinmesi insan-ı kâmile bağlıdır; o olmazsa Allah bilinemezdi. Bu anlayışa göre "... insan-ı kâmil, maddi manevi bütün kemal mertebelerini kapsar. Onun kalbi Arş'a, benliği Kürsüye, makamı Sidre-i Münteha'ya, aklı Kalem-i A'laya, nefsi Levh-i mahfuza, tabiatı anasır-ı erbaaya bağlantılıdır."¹⁶ Hayatı boyunca daima kulluğunu ve Yüce Allah'ın korumasına muhtaç olduğunu ifade eden Hz. Muhammed'in, kendisine daha sonraki dönemlerde biçilen bu misyonun dayanak noktalarının tekrar irdelenmesi gerekmektedir. Çünkü bu anlayış günümüz Müslümanlarının akaidini ilgilendiren ve uzun zamandır Müslümanların Tanrı ve insan tasavvurlarını biçimlendiren bir sorun olarak karşımızda durmaktadır.¹⁷

"Hicri yedinci yüzyıla kadar İslam edebiyatında "kâmil" ya da "mükemmel insan" tabiri kullanılmış değildir, bu tabir mezkur tarihten sonra kullanılmaya başlanmış olup Avrupa'da da bir hayli revaçtadır bugün."² Tasavvuf kaynaklarında sıkça kullanılan ve bu anlayışa temel yapılan "Allah, Âdem'i Kendi suretinde yarattı" hadisini" Hallâc-ı Mansur, Allah'ın kendi nefsinde, kendisi için tecelli ettiğini bu tecelli ile bütün isim ve sıfatlarını kuşatan sûret var ettiği şeklinde yorumladığı, işte bu düşüncenin İbn Arabî'nin insan-ı kâmil düşüncesine zemin hazırladığı bildirilir.³¹⁸

¹⁴ Bkz. Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, Kitâbu't-Tevhîd, Haz: Bekir Topaloğlu, Muhammed Aruçi, İSAM yay, Ankara 2005, s. 123-129, 222-223; Osman Oral, Mâtürîdî'de Akıl Ve Yaratılış Hikmeti, Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, s. 150.

¹⁵ el-Eş'ari, İsmail b. Hasan, el-İbane an Usuli'd-Diyane, çeviri: Mustafa Çevik, İlahiyat Yayınları, Ankara 2005, s.19,20.

¹⁶ H. Kamil Yılmaz, agm.,31.

¹⁷ Sinanoğlu, İnsan-ı Kamil, 99-100.

¹⁸ H. Kâmil Yılmaz, Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar, Ensar Neşriyat, İst. 1994, s.328.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

“Bütün maddi ve manevî mertebeleri kapsadığı ileri sürülen bu insanın Kelâm ilmi açısından hâdis varlığın özelliklerini taşıyıp taşımadığı, eğer taşıdığı söylenirse bu kadar mükemmel bir varlığın hâdis varlık kategorisinde nasıl değerlendirilebileceği tartışmaya açıktır. Gerçekten bu derece mükemmel insan prototipleri varsa, Allah'ın alemdeki tasarruf yetkisine bir sınırlama ya da *yetki devri* gibi bir durumla karşılaşmaz mıyız?”¹⁹

Hız. Peygamber hayatta iken sahabesinin ona karşı davranışlarını bildiren hiçbir kaynaktan onu fevkalbeşer bir konuma sokacak bir "ta'zîm hali"ne hiç rastlanmaz. Çünkü o sahabesine imanlarının gereği olarak herşeyin Rabbi ve maliki olan, benzeri asla bulunmayan bir Allah'a ta'zîm edilmesini, kendisine de krallara/kisralara tazîm edildiği gibi tazîm edilmemesi gerektiğini emretmişlerdir.

Bir diğer husus da *kâmil insanın bilinmesi kriteridir*. Her ne kadar bunların bir takım güzel vasıflarından bahsedilirse de bunu her kesin yüzde yüz bilmesi; onun kutup olduğunun iddiası nasıl mümkün olabilecektir? Zira Peygamberlerin nübüvvetleri asla başkalarının gerçekleştiremeyeceği bir takım mu'cizelerle teyid edilmişken, eğer gerçekten bu tip insanlar varsa; veli veya insan-ı kâmil olduğu objektif olarak nasıl bilinecektir? İşte bütün bunlar teolojik açıdan tartışmaya her zaman açık olan konulardır.²⁰

SONUÇ

Kelamcıların insana bakışı, onun kozmik veya metafiziksel bir varlık değil; mükellef ve hür oluşu bağlamındaki bir bakış açısıdır. Kelam alimleri İnsandan iradesi doğrultusunda meydana gelen fiilleri üzerindeki gücü (istitaat) ve etkinliğinden (fail) dolayı, onun ilahi adalet ve kuşatıcı ilmi karşısındaki kendisine sunulan kişisel hürriyetini sıkça vurgulamışlardır. Ancak insana hürriyet alanı tanımada Kelam ekollerinin farklı yaklaşımları vardır. Mu'tezile insana iradi fiillerinde tam bir hürriyet alanı vermişken, Eş'ariler bu alanı olabildiğince daraltarak; insanın fiillerini gerçekleştirmede her an Allah'a muhtaç olan bir varlık olduğunu, Mâtürüdiler ise ikisi arasında daha orta bir yol tutarak; tabir yerindeyse Allah'ın hakkını Allah'a, insanın hakkını da insana teslim etmişleridir.

Allah'ı ilmi ve kudreti ile insanın irade ve fiilleri konusundaki rollerini belirlemede Kelamcılar farklı yaklaşımlar sergilemişlerdir. Mutezile meseleyi ilahi adalet ve insan hürriyeti ile, Cebriye ve Eş'ariler de sadece Allah'ın ilmi ve kudreti ile çözmeye çalışmışlar; ancak bunlar tam olarak tatmin edici bir sonuca ulaşamamışlardır. Mâtürüdi kelamcıları ise, Allah'ın yaratmasına ortak kabul etmeden, insanın hür bir şekilde kendini ve fiillerini gerçekleştirebileceğini ortaya koymaya gayret etmişlerdir. Ama hiç biri Süpermen diyebileceğimiz kozmik bir insan tiplerinden söz etmemişlerdir.

Kelamcıların genel anlamda insanı tanımlamaları; bu diri, güçlü ve etkin varlığın ahlaki sorumluluk ve kulluk bilincinin gelişmesi için akıl ve nass bağlamında madde ve manasıyla onu bir bütün olarak ele almalarına dayanmaktadır. Bu bakış açısı, Kuran temelli olup; ilahi cebir altındaki bir varlığı değil, hür ve etkin bir varlık olması açısından insanın şerefini ve değerini yükseltme amacı taşıyan, her bir ferdin ayrı özelliklere sahip olduğunu ve ahiret aleminde de yaptıkları ve yapmadıklarından hesaba çekileceğini bildiren dinamik bir bakış açısıdır. İşte böyle bir insan, akıl ve ona arz edilen vahyin aydınlığında kendisini sürekli olarak geliştirebilecek donanımlara sahip olarak yaratılmış ve model olarak da önüne örnek model insan Hız. Muhammed Mustafa'yı as. işaret etmiştir. Ancak onun örnekliliği de Kur'an ahlakına dayanmaktadır.

Onun yolunda gidenlere selam olsun.

¹⁹ Abdülhamit Sinanoğlu, İslâm Düşüncesinde "İnsan-I Kâmil" Anlayışı Ve Allah İle İlişkilendirilmesinin Teolojik Değeri, Kelam Araştırmaları 6:2,(2008), S.93-114:S.95.

²⁰ Bkz.Abdülhamit Sinanoğlu, İslâm Düşüncesinde "İnsan-I Kâmil" Anlayışı, ay.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

HZ. PEYGAMBER'İN HAYATINDA İNZİVA VE TOPLUMSAL DÖNÜŞÜM

Mustafa Salim GÜVEN*

Özet

Müslümanlar için her konuda en iyi örnek Hz. Peygamberdir. O, her türlü kötülüğü işleyebilen cahil ve bozuk bir toplumda zuhur etmiştir. Şartların zorluğuna rağmen gençliğinde kötülüklerden uzak durmaya çalışmış ve Haniflerden kalma bazı korunma yöntemlerine başvurmuştur. Bu sebeple genellikle Ramazan aylarına denk gelecek şekilde sık sık Nurdağı'nın tepesindeki Hira mağarasında inzivaya çekilmiştir. İyiyi ve erdemi bulma arayışıyla şehirden kaçış olarak yorumlanabilecek bu uygulama, onun hayatında önemli bir yere sahiptir. Vahiy meleği Cebrail, Kur'an-ı Kerim'in ayetlerini ona ilk kez Hira'da inzivada iken getirmeye başlamıştır. Hz. Peygamber, kendisine nübüvvet vazifesi verildikten sonra da benzer bir uygulamaya itikâf adıyla devam etmiştir. Hira'daki inzivadan farklı olarak vakti ve sınırları sünnet ile belirlenen itikâf, kurumsallaşarak nafil bir ibadet vasfı kazanmıştır.

Başlangıç ve sonuçlarıyla birlikte değerlendirildiğinde, Hz. Peygamber'in inziva ve itikâflarının dört aşamadan oluştuğu görülmektedir. İlk aşama uzaklaşmadır; alışılmış yaşantıdan, evden, şehirden, bilinen, ruhu bunaltan şeylerden ve dünyevî olandan ayrılmaktır. İkinci aşama bilinmeyene, farklı olana, tecrübeye dayalı sırlar dünyasına giriş ve yeni şeyler öğrenmedir. Üçüncü aşama, öğrendiği ve elde ettiği yeni kazanımlarla müspet bir değişim geçirmiş olarak ayrıldığı yere dönüştür. Dördüncü aşama ise; birikimlerini çevresindekilere aktarıp onları da olumlu manada değişime yönlendirmektir.

Hz. Peygamber ilk üç aşamanın arkasından fiilen yirmi üç yıl süren tebliğ vazifesi sonunda dördüncü aşamayı da başarı ile tamamlamış, medenî bir toplum meydana getirerek dünyadan ahirete göçmüştür. Kısa sürede gerçekleşen bu içtimaî dönüşüm, Hz. Peygamber'in Hira'daki inzivalarıyla başlamış, arkasından Mekke'de yankılanmış ve Medine'de meyvelerini vermiştir. O, kendi hayatında gerçekleştirdiği iyiye ve erdeme ulaşma başarısını Veda Haccı'nda Müslüman toplumun bütün fertlerine emanet etmiştir. Bu sebeple Müslümanlardan pek çok kimse, genel olarak emaneti korumak ve başarı sürecini devam ettirmek için çaba harcamıştır. Özelde ise tasavvuf erbabı, Hz. Peygamberden tevarüs edilen inzivayı, ibadette yoğunlaşmaya örnek kabul etmiş; insanın kendini dinleyip tanınmasına ve eksiklerini görüp gidermesine yardımcı olan bireysel bir "iç görü" faaliyeti olarak değerlendirmiştir. Zamanla uzlet, halvet ve çile gibi değişik adlarla anılan, ancak mahiyetleri birbirlerine yakın olan inziva uygulamaları geliştirilmiş ve bunlar seyr u sülûkun ilk evrelerinde tarikatların eğitim usulünün bir parçası haline gelmiştir. Bir sonraki aşamada ise genellikle halk içinde Hak ile beraber olmak amaçlanmış ve hayatın çilelerine katlanmak da bir tür inziva sayılmıştır.

Bu bildiride, ilk dönem örneklerinden hareketle inziva ve içtimaî etkileri hakkında bilgiler verilmekte, ayrıca her devirde Müslümanların yer yer durup kendi iç dünyalarına bir bakmaları ve hatalarını görmeleri için muhasebe yapmaları gerektiği belirtilmektedir.

Giriş

İnzivâ, Arapça -z-v-y- kökünden türemiş infîl babında bir kelimedir. Kendini tecrit etmek ve soyutlamak anlamına gelir. Küçük mescit, köşe, açı, bakılan ve durulan yer anlamlarını taşıyan zâviye kelimesi de aynı kökten türemiştir.¹ İstılahta ise inziva, bir hücreye veya bir köşeye çekilmek ve dünya işlerinden vaz geçmek demektir.² Dinî ve tasavvufî bir kavram olan inziva, kısaca kulun kendisini Allah'tan alıkoyacak şeylerden uzaklaşmasıdır.

Dönüşüm kelimesi ise Türkçedir. Türk Dil Kurumu'nun sözlüğünde, "olduğundan başka bir biçime girme, başka bir durum alma, şekil değiştirme, tahavvül, inkılap ve transformasyon" anlamlarına geldiği belirtilmektedir.³ Türkçede, var olan şeylerin değişmesine, başka bir şekle ve hale

* Dr. Öğr. Üyesi, Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.

e-mail: msalimguven@hotmail.com

¹ Cebecioğlu, Ethem, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Ankara: Rehber Yayıncılık, 1997, s. 778.

² Safer Baba, *İstılâhât-ı Sofiyye fî Vatânı- Asliyye: Tasavvuf Terimleri*, İstanbul: Heten-Keten Yayınları, 1997, s. 141.

³ http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5b1684fe112697.38389112 (Erişim Tarihi, 23.04.2018).

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

girmesine dönüşüm denir.⁴ Toplumsal dönüşüm ise, değişme ve başka hale gelmenin kitlesel boyuta yansiyarak cemiyet hayatında fark edilir ve görünür olmasıdır.

İnziva ile toplumsal dönüşüm ilk bakışta birbirine zıt gibi görünen iki hadisedir. Zira bu kavramlardan biri dinî niteliklidir ve fertle ilgilidir. Diğeri de içtimaî niteliklidir ve sosyal hayata aittir. Bundan dolayı inziva ile toplumsal dönüşümün yan yana gelmesi, beşerî kanaat açısından paradoks sayılabilir. Ancak ilâhî dinlerin hepsinde dinin topluma yansımından evvel başlangıçta iradî veya gayri iradî bir inziva döneminin olduğu görülmektedir.

Kur'ân-ı Kerîm'de peygamberler hakkında verilen bilgiler ve anlatılan kıssalar, hak dinlerde toplumdaki birey inşasına önem verildiğini ortaya koymaktadır. Peygamberler tebliğlerinde tepeden inme ve baskıcı yöntemler kullanmamışlar; tam aksine bir bir insanların gönüllerini fethetmeye ve iç dünyalarını imara çalışmışlardır. Dinlerin ferde yönelik hedefleri olduğu gibi toplumsal hedefleri de vardır; ama bunlar mü'min fertler yetiştirmek kadar öncelikli değildir. Dînî hayat, fertlerde başlar ve bu fertlerden meydana gelen topluma akseder. Dinlerin toplumsal etkileri, inanan ve inandığı ile amel eden kişiler vasıtasıyla zaman içinde ortaya çıkar. Kur'ân-ı Kerîm'de bu konuyla ilgili pek çok örnek bulunmaktadır. İnziva ile bağlantılı olarak toplumun dini kabullenmesinde en ileri uç örnekler Yunus Peygamber'in yaşadıkları ile Ashâb-ı Kehf'in başından geçenlerdir:

Kur'ân-ı Kerîm'de hakkında verilen bilgilerden anlaşıldığına göre, Yunus (as), risaletini tebliğde uzun süre zorluklarla karşılaşınca ilâhî çağrıya uymayan vurdumduymaz halktan uzaklaştı. Bir gemiye binerek gönderildiği kavmi terk etti. Kura ile gemiden denize atıldı ve bir balık onu yutuverdi. Fakat o ölmedi; canlı kaldı. Balığın karnında gayri iradî bir şekilde inziva benzeri bir hayat yaşadı. Karanlıklar içinde pek üzgün olarak tesbihte bulundu, Rabbine halini arz etti. Allah Teâlâ da onu kurtardı. Bu sırada bir müddet balığın karnında kaldığı için kendisine "Zu'n-nûn" ve "Sâhibü'l-hût" denildi. Kavmine gelince Yunus (as) içlerinden ayrıldıktan sonra üzerlerine karabulutlar çöktü. Emareleri beliren musibetin başlarına gelmesine çok az bir süre kalmıştı ki, toptan iman ettiler. Bunun üzerine Allah azabını onlardan uzaklaştırdı ve istisnaen yeis halinde imanı kabul edilen tek toplum oldular.⁵

Ashâb-ı Kehf ise, dinlerini yaşamakta zorlanan, baskı ve zulümden kaçarak bir mağaraya sığınan az sayıdaki genç insana verilen isimdir. Cenâb-ı Allah onları sığındıkları mağarada üç yüz seneden fazla uykuya benzer bir halde tutmuştur. Uyandıklarında, daha önce zulmüne maruz kaldıkları şehir halkından kamuoyu oluşturacak nitelikli bir çoğunluğun onların dinine tabi olduğunu gördüler. Kendileri Allah Teâlâ tarafından mağarada uyutulurken, dinleri yine Allah tarafından toplumda yayılmıştı. Üç yüz dokuz sene sonra uyandırılarak şehir halkının onların durumlarından haberdar edilmesi bile dinlerinin yayılmasına katkı sağlamış ve bir tebliğ olmuştu. Zira şehir halkı Ashâb-ı Kehf vasıtasıyla kıyameti, öldükten sonra dirilmeyi ve Allah'ın vadinin hak olduğunu bizzat müşahede etmişlerdi. Öyle ki, Kur'ân-ı Kerîm, hadisenin künhüne vakıf olanların mağaranın üzerine mescit yapmak istediklerini belirtmektedir.⁶

Benzer bir süreci Yusuf (as) da yaşamıştır. Üvey kardeşleri tarafından dışlanmış, kuyuya atılmış, köle olarak satılmış, kadın iftirasına maruz kalmış ve hapse konulmuştur. Tüm bu süreçleri yaşarken o hep yalnızdır. Sadece Allah'a imanı ve buna bağlı olan örnek kişiliği vardır. Bu güzel hasletler onun Mısır'a hazinedar olmasını sağlamış, kendisine kötülük yapanları ise huzurunda el pençe divan durmak zorunda bırakmıştır. Neticede Hz. Yusuf'un üstünlüğünü ve peygamberliğini kabullenmişler, suçlarını itiraf edip özür dilemişlerdir.⁷ Diğer peygamberlerin kıssalarıyla bu örnekleri çoğaltmak mümkündür. Ancak hepsinden çıkan sonuç şu olacaktır:

Genel olarak tüm ilâhî dinler için geçerli olan dinin topluma aksetmesiyle ilgili seyir, özelde İslâm dini için de geçerlidir. İşin başında yalnızlaşma ve sıkıntılara katlanma söz konusudur. İslâmiyet'in yayılması ve kitlelere ulaşması, zorluklar karşısında elverdiğince onu en güzel şekilde temsil etmeye çalışan model insanlar aracılığıyla gerçekleşmiştir.

⁴ Cevzici, Ahmet, *Paradigma Felsefe Sözlüğü*, İstanbul: Paradigma Yayınları, 2000, s. 224.

⁵ Buradaki bilgiler şu ayetlerden alınarak özetlenmiştir: Yunus, 10/98; el-Enbiyâ, 21/87-88; es-Saffât, 37/139-148; el-Kalem, 68/48-50.

⁶ El-Kehf, 18/10-26. Bu ayetler ve izahları hakkında daha geniş bilgi için tefsir kitaplarına müracaat edilebilir.

⁷ Konunun detayları için Yusuf suresine bakılabilir.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

İslâm'da mutlak manada model insan, Allah Resulü Hz. Muhammed (sav)'dir. Kur'ân-ı Kerîm onu "üsve-i hasene"⁸ olarak tanıtır. Hz. Peygamberden sonra model insan olma hakkı sırayla ilk Müslümanlara, ashâbın diğerlerine ve onlara tabi olanlara aittir. Daha sonraki dönemlerde ise dîni hayatta model insan olma ve toplumu uyarma görevi, Kur'ân-ı Kerîm tarafından dinde fakihleşen samimi İslâm alimlerine verilmiştir.⁹ Hadislerde de alimlerin peygamber varisi oldukları belirtilmiştir.¹⁰ Ayet ve hadislerde hakiki alimlere verilen önemden hareketle, Mâlikî muhaddis ve fakihlerinden İmâm-ı Şâtîbî (ö. 790/1388), *el-Muvâfakât*'ında, Hz. Peygambere ve ona varis olarak yaşayan âlimlere iktidâyı "teessî" kavramıyla açıklamış ve model insana uyma manasına bu kavramı kullanmıştır.¹¹ Buna göre inziva da Hz. Peygamber'den tevârus eden bir teessî örneğidir.

İslâmiyet, esas itibariyle sosyal yönü çok güçlü bir cemiyet ve cemaat dinidir. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de "*fedhulî fi l'bâdi*"¹² âyetiyle açıkça kulların içine karışmak emredilmiştir. Bu ayetin öncesinde "*ircî'î ilâ Rabbiki râdiyeten mardiyeye*",¹³ sonrasında ise vav atfıyla "*vedhulî cenneti*"¹⁴ ayetleri bulunmaktadır. Bu âyetlerin birbiriyle bağlantısından, cennete girmenin, insanların arasına karışmak ve başa gelene razı olmaktan geçtiği anlaşılmaktadır. İslâm'ın sosyalleşmeye önem verdiğini gösteren delillerden birisi de şu hadistir: "*Müslümanların arasına katılan, onların eza ve cefalarına katlanan bir Müslüman, Müslümanların arasına katılmayan, onların eza ve cefalarına katlanmayan Müslümandan daha hayırlıdır.*"¹⁵

İslâm'ın ön gördüğü sosyallik, amacı ve hedefi olan bir sosyalliktir; kuru bir hareket ve içi boş aktivitelerden ibaret değildir. Her türlü sosyal faaliyetin nihai maksadı, Allah'ın muradına ve rızasına vusluttur. Yoksa Allah'tan uzaklaştıracak bir sosyallik İslâm'da reddedilmiştir. Bu nedenle insanlarla ilişki içinde olmaya, bilişip tanışmaya, birlikte çalışıp iş görmeye, toplanıp bir arada oturmaya, konuşup dertleşmeye ve dayanışmaya önem verilirken; bayram, cuma ve cenaze namazları gibi bazı ibadetlerin ifası da cemaat şartına bağlanmıştır. Bir taraftan barış içinde yaşamaya zemin hazırlayacak sosyalleşme teşvik edilirken, diğer taraftan hırs ve kavgaya sebep olacak, insana kendini kaybettirecek malayani dünya meşgalelerine karşı da uyarılarda bulunulmuştur.¹⁶ Müslümanlardan Cenâb-ı Allah ile güçlü bir bağ kurmaları, ma'rifetullah tahsilinde bulunmaları, kendilerini tanıyıp varlık, dünya ve eşya ile ilişkilerini düzenlemeleri istenmiştir. Dünya hayatında Müslümanların her birinden her hak sahibine hakkını verecek bir denge kurmaları beklenmiştir.¹⁷ Bunda başarı sağlamak için de, sürekli olmamak şartıyla hızla akan dünya meşgalelerinden kısa süreliğine sıyrılıp bir köşeye çekilmek, tefekkürde bulunmak, nefis muhasebesi yapmak ve kendini tanımak tavsiye edilmiştir.

İslâm'da İbadetin yeri ve önemi büyüktür. Hemen hemen bütün ibadetlerin bünyesinde de inzivayı çağrıştıracak uygulamalar bulunmaktadır. Kalabalık bir insan seli ile yapılan meşakkatli hac ibadeti ve umrenin içinde bile benzer bir durum söz konusudur. Hac ve umrenin şartlarından biri olan ihram,¹⁸ kısa süreliğine alışılmış şeylerden uzak durmayı ve onları terk etmeyi gerektirir.¹⁹ Bu sırada

⁸ el-Ahzâb, 33/21.

⁹ et-Tevbe, 9/122.

¹⁰ Buhârî, Muhammed b. İsmail, *es-Sahîh*, Riyâd: Dârü's-Selâm li'n-neşr ve't-tevzî, 2000, *İlim*, 10; İbn Mâce, Muhammed b. Yezîd, *es-Sünen*, Riyâd: Dârü's-Selâm li'n-neşr ve't-tevzî', 2000, *Sünne*, 17; Ebû Dâvûd, Süleymân es-Sicistânî, *es-Sünen*, Riyâd: Dârü's-Selâm li'n-neşr ve't-tevzî', 2000, *İlim*, 1; Tirmizî, Muhammed b. İsmâ, *es-Sünen*, Riyâd: Dârü's-Selâm li'n-neşr ve't-tevzî', 2000, *İlim*, 19.

¹¹ Ürkmez, Ahmed, *Sünnet Ve Zihniyet Üzerine Düşünceler*, Ankara: İlâhiyât Yay., 2017, s. 136-143. Şâtîbî'nin müftülerin fetvalarına uyma ve teessî kavramıyla ilgili düşünceleri hakkında daha geniş bilgi için bak. Şâtîbî, Ebû İshâk İbrahim b. Musa, *el-Muvâfakât*, thk. Ebû Ubeyde Meşhûr b. Hasan, Riyâd: Dâru İbn Affân, 1997, V/252-270.

¹² el-Fecr, 89/29.

¹³ el-Fecr, 89/28.

¹⁴ el-Fecr, 89/30.

¹⁵ İbn Mâce, *Fiten*, 23; Tirmizî, *Kıyâmet*, 55.

¹⁶ "*Hakkında bilgin olmayan şeyin ardına düşme! Çünkü kulak, göz ve gönül, bunların hepsi ondan sorumludur*" (el-İsrâ, 17/36) ayeti ile, "*Kişinin malayani (lüzumsuz) şeyleri terk etmesi, onun müslümanlığının güzelliğindedir*" (Tirmizî, *Zühd*, 11) hadisi, bu uyarılara birer örnektir.

¹⁷ Buhârî, *Edeb*, 86, *Savm*, 51, *Teheccüd*, 15; Tirmizî, *Zühd*, 64.

¹⁸ Sözlükte haram kılma ve yasaklama anlamına gelen ihrâm, ıstılahta hac ve umre esnasında giyilen giyecektir. Erkeklerin ihramı dikişsiz iki bez parçası, kadınlarınki ise sade bir elbisedir. Sözlük ve ıstılah manaları için bk.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

rafes, yani nikâhli eşle cinsel ilişkide bulunmak, füsûk (günah sayılan fiilleri işlemek) ve cidâl (haklı olsa bile kavga etmek-ağız dalaşı yapmak) yasaklanmıştır. Buna karşın Rabbin fazlından isteyerek ticaret yapmak serbest bırakılmıştır.²⁰ Böylece hac ve umre yapan kimse, ihramlı iken iyi veya kötü davranışlara karşı bir farkındalık eğitiminden geçmiş olmaktadır. Hac ibadetinin sabır sınırlarını zorlayarak aktif hayatın içinde kötü hasletlerden kurtarıp güzel hasletler kazandırmaya çalıştığı söylenebilir. İslâm dinindeki temel ibadetler, kısa süreliğine dünya meşguliyetlerinden uzak durarak hayatın akışı içerisinde gerçekleştirilir. Mübah olan pek çok şey bu süre zarfında yapılmaz. Her ibadet niyet ve tahrim ile başlar. Namazın tahrimesi iftitah tekberi, orucun tahrimesi imsak, hac ve umrenin tahrimesi ise ihramdır.²¹ Bunlar kısa süreli inziva uygulamalarıdır ve insana hayatın içinde istikamet ehli bir kul olarak yaşamayı öğretirler, haram ve helale dikkat etme şuurunu kazandırır.

1- Hz. Peygamber'in İnzivası

Her konuda olduğu gibi inziva konusunda da Müslümanlar için ilk rol model Hz. Peygamberdir. Zira İslâm tarihinde ilk inzivayı gerçekleştiren de odur. Şöyle ki:

Hz. Muhammed (sav), pek çok kötülüğün fütursuzca işlendiği cahil ve bozuk bir toplumda zuhur etmişti. O, Arap yarımadasında Allah'ın evi Kabe'nin bulunduğu Mekke şehrinde dünyaya geldi. Doğduğu dönemde Mekke'de şirk hakim idi. Toplumun nerdeyse tamamı kendi yaptıkları putlara tapıyordu. Hz. İbrahim ve oğlu İsmail'den gelen dinin kalıntılarıyla amel eden ve kendilerine Hanif denilen çok az kişi mevcuttu. Şehirde adalet yoktu, hukuk sistemi çökmüştü, emniyet ve güven kaybolmuştu, çapulculuk ve yağmacılık yaygındı. Yalancılık revaçtaydı, İnsan öldürmek hayatın bir parçası haline gelmişti. Mekkeliler Ahirete inanmıyorlar,²² kız çocuklarını hor görüp diri diri toprağa gömüyorlardı. Öldükten sonra hesap verme endişesi taşımadıklarından her türlü kötülüğü ve zulmü çekinmeden işleyebiliyorlardı. Fil vak'asından sonra Araplar arasında Mekke'nin ünü daha da arttı ve Kâbe'ye gelen ziyaretçi sayısı çoğaldı. Bu sayede öteden beri ticaretle uğraşan Mekke halkı daha da zenginleşip azgınlaştı. Mekkeliler içkiye son derece düşkünlüydü. İçkinin verdiği neşe ile yaptıkları süflî işleri hoş görüyorlardı. Zina ve evlilik dışı ilişkiler normal karşılanıyordu. Önceleri var olan din ve vicdan özgürlüğü zamanla ortadan kalkmıştı, farklı inanç sahipleri dışlanıyordu. Yalan ve iftira ile zihinler altüst olmuştu. Mekke'de insanı ruhen bunaltan, sağlıklı düşünmeyi engelleyen ve aklı kullanmaya mani olan sıkıcı bir atmosfer hakimdi. Hülâsa toplum her bakımdan tefessüh etmişti.²³ Bu nedenle Kur'an-ı Kerim onların hayat tarzını "Cahiliyye" kavramıyla özetlemiştir.²⁴

Böyle bir ortamda şartların zorluğuna rağmen Hz. Muhammed (sav) gençliğinde kötülüklerden uzak durmaya çalışmış, Haniflerden kalma bazı korunma yöntemlerine başvurmuştur. Öyle ki, gençlik yıllarından fethine kadar Hz. Peygamber Efendimiz ile Mekke arasında ters bir orantı mevcuttu. Erdemsiz şehir ile şehirden yoksun erdem iç içe duruyordu;²⁵ ancak birbirlerine de tesirleri olmuyordu. Biri diğerini etkileyemiyor, değiştirip dönüştüremiyor ve kendisine benzetemiyordu.

Hz. Muhammed (sav)'in başvurduğu kendini koruma yöntemlerinden biri, Haniflerden kalma inziva geleneği oldu. Nübüvvetten önce, şehrin hengâmesinden bunaldığı için genellikle Ramazan aylarına denk gelecek şekilde sık sık Nurdağı'ndaki Hira mağarasında inzivaya çekiliyordu.²⁶ Günah ortamından uzaklaşarak kendini dinliyor, yaratılış ve kâinât üzerine tefekkürde bulunuyor, kendisi hakkında düşünüyor, nefis muhasebesi yapıyor ve bizzat amaçlamasa da doğal olarak kalbini Cenâb-ı Hakk'ın tecellilerine açık hale getiriyordu. Hadisin ifadesiyle Allah'ın nehyettiği şeylerden hicret²⁷ ya

Mutçalı, Serdar, *Arapça-Türkçe Sözlük*, İstanbul: Dağarcık Yay., 1995, s.164; Develioğlu Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Ankara: Aydın Kitabevi, 2006, s. 417.

¹⁹ Döndüren, Hamdi, *Delilleriyle İslâm İlmihali*, İstanbul: Erkam Yayınları, ts., s. 690.

²⁰ el-Bakara, 2/197-198.

²¹ Döndüren, *age.*, 595.

²² Yâsîn, 36/78.

²³ Tâhirü'l-Mevlevî, *Hazreti Peygamber ve Zamanı*, İstanbul: Evkâf-ı İslâmiyye Matbaası, 1339, s. 8-9.

²⁴ Cahiliyye teriminin Kur'an-ı Kerim'de ele alınışı ile ilgili olarak bak. Âl-i İmrân, 3/154; el-Mâide, 5/50; el-Ahzâb, 33/33; el-Fetih, 48/26.

²⁵ Ürkmez, Ahmed, "Sünnet Perspektifinden Şehir ve Erdem İlişkisi", *Şehir Ve Erdem*, Ed., Kemal Göz vd., Ankara: Fecr Yay., 2017, s. 36.

²⁶ Tâhirü'l-Mevlevî, *age.*, s. 9.

²⁷ "El-muhâcîru men hâcere mâ-nehallâhu anh" (Buhârî, *Îmân*, 4, *Rikâk*, 26).

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

da iyiyi ve erdemi bulma arayışıyla şehirden kaçış²⁸ olarak yorumlanabilecek bu uygulama, onun hayatında önemli bir yere sahiptir. Çünkü vahiy meleği Cebrail, Kur'ân-ı Kerim'in ayetlerini ona ilk kez Hira'da inzivada iken getirmeye başlamış ve peygamberlik görevi kendisine burada verilmiştir.²⁹

Araştırmalar, Hz. Peygamber'in otuz beş yaşındaki Kâbe hakemliğinden sonra rûhî ve manevî hayata daha çok yöneldiğini ortaya koymaktadır. Öyle anlaşılıyor ki, hakemlik görevi sebebiyle içli dışlı olduğu kutsal mabet Kâbe onu daha fazla kendisine cezbetmiştir.³⁰ Maneviyata yönelmesindeki artış, bir müddet sonra Hz. Peygamber'in inzivaya çekilmesine ve bu iş için yukardan kuşbakışı daima Kâbe'yi seyredebileceği Cebel-i Nûr'daki Hira mağarasını seçmesine sebep olmuştur. Zira burası doğrudan Kâbe'ye bakıyor ve içerden bile Kâbe net bir şekilde gözüküyordu.³¹

Hz. Peygamber, inziva ile başta pek çok alışkanlığını terk etmiş ve Mekke'nin bunaltıcı atmosferinden kurtulmuştur. Arkasından yeni ve farklı tecrübeler yaşamış, bilmediği şeyler öğrenmiş ve vahye muhatap olmuştur. Sonra tekrar Mekke'ye dönmüş, öğrendiklerini zaman içerisinde hazmederek amele dönüştürmüş ve birikimlerini yaşadığı topluma aktarmaya azmetmiştir. Tebliğ ve irşat ile çevresini aydınlatmaya çalışmıştır. Karşısına ciddi zorluklar ve akla hayale gelmedik engeller çıkmışsa da o, inzivada iken kendisine verilen davasından asla vazgeçmemiştir.

Hz. Peygamber, nübüvvetten sonra da inzivaya benzer kısa süreli bir uygulamaya itikâf adıyla devam etmiştir. Bu konuda, pek çok sahâbîden, “Hz. Peygamber hicret ile Medine'ye geldikten sonra vefatına kadar Ramazan ayının son on günü itikâfa girerdi” diye rivayet bulunmaktadır.³² Ancak itikâf bi'set öncesi Hira'daki inzivalardan farklıdır. Vakti, mekânı, sınırları, uygulama şekli ve itikâfta iken nelerin nasıl yapılacağı bizzat Hz. Peygamber tarafından belirlenmiştir. Öneminden dolayı kurumsallaşarak nafil bir ibadet vasfı kazanmış ve fikhî açıdan da kifâye niteliği taşıyan müekked sünnet olduğu hükmüne varılmıştır.³³

İtikâf mescit veya mescit hükmüne sahip bir mekanda gerçekleştirilir. Hz. Peygamber'in itikâfta iken en fazla yaptığı amel Kur'ân ile meşgul olmaktır. Nitekim vefatından evvel geçirdiği son Ramazan ayında bile önce Cebrail (as) ile iki kez, sonra da yetiştirdiği hafız sahabîlerle yine iki kez Kur'ân mukabelesinde bulunmuştu.³⁴ Bu işlemler genellikle itikâf sırasında gerçekleşiyordu. İtikâf Ramazanda yapıldığı için oruç ibadeti zaten ifa ediliyordu. Bunlardan başka zikir ve dua ile yakarış, tefekkür ve tezekkür, itikâfin bir parçasıdır. İtikâf sırasında Ku'rân'a ilave olarak hadis ile meşgul olmaya da önem verilir, bol bol namaz kılınır, nafil ibadet yapılır, kötü ve çirkin söz söylenmez, gönül kırılmaz, hep hayır konuşulur. Ayrıca temiz elbiseler giyilir, güzel kokular sürülür, mescitteki diğer insanlar rahatsız edilmez.³⁵ İtikâfta kötü huylardan arınılır, güzel ahlakla bezenilir, bayram namazıyla mescitten çıkılır ve kazanılan güzel huylarla topluma karışılır. Hz. Peygamber'in Medine'ye hicretiyle başlayan itikâf geleneği, Allah'ı unutturacak dünya meşgalelerinden Müslümanların kısa süreliğine uzaklaşarak aslî vasıflarına dönmelerini sağlayan bir inziva türüdür. Bu sayede, itikâf ve inziva ile kazanılan güzel hasletler sahipleri tarafından çevreye yansıtılarak toplumun hayra yönelmesi kolaylaştırılmış olur.

Hz. Peygamber Efendimizin en sıkıntılı döneminde vuku bulan miraç mucizesi de bir çeşit inziva sayılır. Allah Teâlâ'nın takdiri ile gerçekleşen bu mucizesinin birinci aşaması yeryüzü merkezlidir. Hz. Peygamber Mescid-i Haram'dan alınıp Mescid-i Aksâ'ya götürülmüştür. Kur'ân-ı Kerim'de buna “isrâ” denilmektedir.³⁶ İkinci aşama ise semada tahakkuk etmiştir. Bu nedenle “miraç” adını alır. Ayetlerde geçen ifadelerden anlaşıldığına göre miraç ufuk-ı a'lâ, sidre-i münthâ ve cennet-i me'vâda cereyan etmiştir.³⁷ Halktan, alışıldandan, sıkıcı ve bunaltıcı olandan uzaklaşmakla başlayan Hz.

²⁸ Ürkmez, “Sünnet Perspektifinden Şehir ve Erdem İlişkisi”, s. 36.

²⁹ Tâhirü'l-Mevlevî, *age.*, s. 9-10.

³⁰ Kılıç, Ünal, “Hz. Peygamber'in Nübüvvet Öncesi Uzlet İçin Hira Mağarası'nı Seçmesi Üzerine Bazı Mülâhazalar”, *İstem (İslâm, San'at, Tarih, Edebiyat ve Müsiki) Dergisi*, Konya: 2014, sayı: 24, s. 4.

³¹ Kılıç, *agm.*, s. 8.

³² Buhârî, *İtikâf*, 1, 6; Müslim, İbnü'l-Haccâc el-Kuşeyrî, *es-Sahîh*, Riyâd: Dârü's-Selâm li'n-Neşr ve't- Tevzî', 2000, *İtikâf*, 2; Ebû Dâvud, *Savn*, 77,78.

³³ Döndüren, *age.*, s. 572-575.

³⁴ Hamidullah, Muhammed, *İslâm Peygamberi*, Çev., Salih Tuğ, İstanbul: İrfan Yayıncılık, 1991, II/698-699.

³⁵ Döndüren, *age.*, s. 574-575.

³⁶ el-İsrâ, 17/1.

³⁷ En-Necm, 53/7, 14-15.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

Peygamber'in Hira inzivaları, yeni ve bilinmedik şeylerle karşılaşmayı ve vahiyle desteklenmeyi getirmiştir. Miraç'ta da aynı şeyler fazlasıyla vardır. Bir kere en çok bunaldığı ve sıkıntılardan sıyrılıp moral bulmaya ihtiyaç duyduğu hüzün yılında gerçekleşmiştir. Bu yönüyle isrâ ve miraç, Hz. Peygamber'in kısa süreliğine yaşadığı Mekke şehriden ve dünyadan tamamen uzaklaşmasıdır. O, bu sırada dünyaya dışardan bakmış, kevn alemini ve ahiret hallerini müşahede etmiş, yeni şeyler öğrenmiş, Kur'an'ın ifadesiyle "*Rabbinin en büyük ayetlerinden bazısını görmüştür.*"³⁸ Bunların hepsinden öte bazı ayetlerde işaret edildiğine göre Hira'dakine benzemekle birlikte ondan daha farklı olarak vasıtasız vahiy almıştır.³⁹ Günde beş vakit namaz ibadetinin Müslümanlara farz olduğu, miraçta bildirilmiştir.⁴⁰ Daha sonra da Hz. Peygamber şahit olduklarının hepsini gelip yaşadığı topluma bir bir anlatmış, emr-i bi'l-ma'rûf nehy-i ani'l-münkerde bulunmuştur.⁴¹

Gece ibadetinin de bir çeşit inziva özellikleri taşıdığı söylenebilir. Zira gece kulun kendine has ibadette yoğunlaşması söz konusudur. Kur'an-ı Kerim'e göre gündüz iş, çalışma ve maişet vaktidir.⁴² Dolayısıyla gündüz kulun Rabbi ile irtibatını azaltacak ve hatta engelleyecek dünyevî meşgaleler çoktur.⁴³ Gece ise Allah tarafından örtü kılınmış⁴⁴ ve insanlara sükunet vakti olarak tahsis edilmiştir.⁴⁵ Gece araya girecek meşgaleler azaldığı için sevenin sevdiği ile baş başa kalma fırsatı daha fazladır. İnsan gece vakti leylasına da, Mevla'sına da daha rahat kavuşur. Hz. Peygamber'e diğer Müslümanlardan farklı olarak, ilaveten gece ibadeti-teheccüd farz kılınmıştır.⁴⁶ Bu sebeple o, "*kıyâmü'l-leyl*" konusunda hassas davranmış; hayattayken hemen her gece kalkıp Rabbiyle baş başa kalmış ve ibadette meşgul olmuştur. Gece kalkamadığında ise gündüz kaza yapmış⁴⁷ ve ashabına da gece ibadetini tavsiye etmiştir.⁴⁸ Peygamberliğin ilk yıllarında nazil olan Müzzemmil suresinin başında gece ibadetine değinilmiş, hikmetleri anlatılmış, bu konuda Hz. Peygamber Efendimiz bilgilendirilmiştir. İlgili ayetlerde Hz. Peygamber'e namaz kılmak, Kur'an okumak, Allah'a yönelip tazarruda bulunmak ve zikretmek gece kalkınca yapılacak ibadetler olarak sayılmıştır.⁴⁹ Ayrıca ondan gece, namaz ve secdelerin ardından Cenâb-ı Hakk'ı tespih etmesi istenmiştir.⁵⁰ Peygamber Efendimiz bu amellerin hemen hepsini inziva ve itikâfları sırasında da yapmıştır. Bu nedenle Hz. Peygamber'de inziva ve itikâfın amaç değil araç olduğu söylenebilir. Asıl amaç ise tehannüf, tehannüs ve teabbüddür. Hadislerde geçen bu kavramlar, hanif olmayı ve ibadette yoğunlaşmayı ifade etmektedirler.⁵¹

İnzivada farzların ve nafil sünnetlerin yanı sıra zikir ve tefekkür de önemli bir yere sahiptir. Zira tezekkür ve tefekkür, sahibinin ufkunu açar; yol ve yöntem belirlemesini sağlar, bilinmeyen şeylerin öğrenilmesini kolaylaştırır. İnzivadakine benzer bir bereket, gecede de söz konusudur. Bu durum, "*Gece neş'eti deyiş ve duyuş bakımından daha güçlü ve daha sağlamdır.*"⁵² ayetiyle belirtilmiştir. Bu

³⁸ en-Necm, 53/18.

³⁹ en-Necm, 53/9-10; eş-Şûrâ, 42/51-52. Bakara suresinin son iki ayeti miraç gecesinde Peygamberimize vasıtasız şekilde vahyolunmuştur.

⁴⁰ Ahmed Cevdet Paşa, *Peygamber Efendimiz*, İstanbul: Hediye Yay., 2003, s. 69.

⁴¹ Miraç hakkında tafsilatlı bilgi için Enes b. Mâlik'ten rivayet edilen meşhur miraç hadisine bk. Müslim, *İmân*, 259.

⁴² el-Furkân, 25/47; el-Mü'min, 40/61; en-Nebe, 78/11.

⁴³ el-Müzzemmil, 73/7.

⁴⁴ el-Furkân, 25/47; en-Nebe, 78/10.

⁴⁵ el-Mü'min, 40/61.

⁴⁶ el-İsrâ, 17/79.

⁴⁷ Müslim, *Müsâfirîn*, 140.

⁴⁸ Allah Resul'üne "*Onlar yataklarından kalkıp korku ve ümit içinde Rablerine yalvararak dua ederler*" (es-Secde, 32/16) ayeti sorulunca "*O, kulun gece namazına kalkmasıdır*" (Ahmed b. Hanbel, Müsned, V/348) buyurmuş, böylece ashabını gece ibadetine yönlendirmiştir. Gece ibadetine teşvik hakkında daha geniş bilgi için bk. İbn Acîbe, *Bahrü'l-medîd fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-mecîd*, trc., Dilaver Selvi, İstanbul: Semerkand Yay., 2016, VII/481-487.

⁴⁹ el-Müzzemmil, 73/1-4, 8.

⁵⁰ Kâf, 50/40.

⁵¹ Daha geniş bilgi için bk. Buhârî, *Bed'ü'l-vahiy*, 1; Müslim, *İmân*, 252; M. J. Kister, "et-Tehannüs: Kelime Anlamı Üzerine", Çev., Ali Aksu, *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, Ankara, 2000, sayı: 4, ss. 215-230; Kılıç, agm., s. 6.

⁵² el-Müzzemmil, 73/6.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

ayetten anlaşıldığına göre geceler tefekkürde bulunmak ve düşünmek için sair zamanlara nazaran daha sağlıklı bir ortama sahiptirler; fikrî doğuş için de daha açık ve daha verimlidirler. Gece bir müddet uyanık kalma emrinin sebebi, Hz. Peygamber'e Müzzemmil suresindeki ayetlerin birinde, “Çünkü biz sana ağır bir söz, mesuliyetli bir görev yükleyeceğiz.”⁵³ buyrulmuş ve açıklanmıştır.

Bursevî'ye göre Müzzemmil kelimesinin örtünen anlamının yanı sıra “taşıyıcı” anlamı da bulunmaktadır.⁵⁴ Bu durumda, Hira'daki ilk vahiyden sonra inen Müzzemmil suresinin başındaki ayetlerle, Hz. Peygamber'e bir misyon ve vizyonun taşıyıcısı olduğu bizzat açıklanmıştır. Verilen vazifenin üstesinden gelebilmesi için de kendisine gece ibadeti emredilmiş, böylece iç dünyasının imarı ve güçlenmesi sağlanmıştır. Zira Müzzemmil suresinden sonra inen ve “Ey örtüsüne bürünen” hitabıyla başlayan sureye Müddessir isminin verilmesi calib-i dikkattir. Müddessir, disarlanmış, disar giymiş anlamına gelir. Disar, dış elbise demektir. İç elbiseye de şiar denir.⁵⁵ Kanaatimizce Müzzemmil ile şiarlanma, yani gece ibadetiyle iç donanımı sağlama, Müddessir ile de disarlanma, yani dışa yönelik faaliyetlere başlama ifade edilmektedir. Zira Bursevî'ye göre Allah Resul'ünün iç dünyası ile ilgili olan şiarlanma velilik vasfının, dış dünyası ve tebliğ ile ilgili olan disarlanma da nebîlik vasfının gereğidir.⁵⁶ Nitekim Müddessir suresinde Hz. Peygamber'e inziva halini bırakıp dışa açılması, çevre ile arasına engel olarak koyduğu disarını kaldırması, kendi bendini aşması, insanların arasına karışarak tebliğ yapması ve onları da İslâm ile disarlayıp giyindirmesi emredilmiştir. Bu görevi yerine getirirken de dikkat edeceği hususlar belirtilmiştir. İlgili ayetler şunlardır: “Ey örtüsüne bürünen Peygamber! Kalk ve insanları uyar! Bu işi yaparken Rabb'ini büyük tanı! Elbiseni (kişiliğini) temiz tut! Maddî manevî her türlü pislikten uzak dur! Yaptığın iyiliği çok görerek başa kakma! Ve yalnızca Rabb'in için sabret!”⁵⁷

Hz. Peygamber Efendimiz ilk vahyi alıp Hira'dan evine döndükten sonra eşi Hz. Hatice'den üzerini örtmesini istemiştir. Bir müddet endişe içerisinde elbiseye sarılı vaziyette yaşamıştır. Bundan dolayı, daha sonra gelen ayetlerde kendisine, “Ey örtünen (el-Müzzemmil)” ve “Ey bürünen (el-Müddessir)” diye hitap edilmiştir.⁵⁸ Bu hitaplardan hareketle Gazzâlî'ye göre Hz. Peygamber'in inziva hali Hira'daki ilk vahiyden sonra bir müddet daha devam etmiştir. Müddessir suresindeki “Ey örtüsüne bürünen Peygamber! Kalk ve insanları uyar!”⁵⁹ emri gelene kadar sürmüştür. Bu görüşünün devamı olarak Gazzâlî, örtüye bürünerek de inziva yapılabileceği kanaatine sahiptir. Tefekkür ve tezekkür amacıyla saralanıp bürenmenin dış dünya ile irtibatı keseceğini ve iç dünyada ma'rifetin gelişmesine yardımcı olacağını belirtir.⁶⁰ Buna göre Hz. Peygamber'in yoğun inziva halinin en fazla Müddessir suresinin ilk ayetleri inip gizli de olsa yakın çevresinde tebliğe başlayana kadar sürdüğü söylenebilir. İnsanların arasına karışıp tebliğe başlamasıyla da Hz. Peygamber'in inziva süreci bitmiştir. “Kalk ve insanları uyar!” emrinden sonra o, bir daha kendini toplumdan ve sosyal hayattan tamamen tecrit edecek uzun süreli inziva yapmamıştır. Sadece Ramazan aylarının son on günüyle sınırlı olmak üzere kısa süreli itikâflar gerçekleştirmiş ve kendine has olan gece ibadetine devam etmiştir.

2- Sahâbîlerde İnziva

İslâm dininin doğuş ve gelişme seyri, ilâhî kaynaklı diğer dinlerle uygunluk arz eder. İslâm'ın ve Müslümanların tarih içindeki ilerleyişi, vahyin muhatabı Hz. Peygamber (sav) ve ona inanmış birkaç kişi ile başlamıştır. Nübüvvetten sonra Mekke'de ilk üç yıl gizli tebliğ sürmüştür. Hz. Peygamber (sav) bu dönemde sadece itimat etiği ve dini kabule ruhen hazır olduğunu bildiği kimseleri İslâm'a çağırmıştır. Üçüncü yılın sonunda nazil olan, “Sana emrolunan şeyi artık açıktan anlat ve müşriklerden yüz çevir. Alay edenlere karşı biz sana yeteriz...”⁶¹ âyetlerinin inmesiyle dördüncü yılda

⁵³ el-Müzzemmil, 73/5

⁵⁴ Bursevî, İsmail Hakkı, *Rûhu'l-Beyân*, trc., İbrahim Tüfekçi, İstanbul: Erkam Yay., 2016, XXII/393.

⁵⁵ Bursevî, *age.*, s. 443-444.

⁵⁶ Bursevî, *age.*, s. 443-444.

⁵⁷ el-Müddessir, 74/1-7

⁵⁸ Buhârî, *Tefsir*, 1,3,4; Müslim, *Îmân*, 255,257.

⁵⁹ el-Müddessir, 74/1-2.

⁶⁰ Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed, *İhyâu Ulûmi'd-dîn*, Mısır: 1939, III/74.

⁶¹ el-Hicr, 15/94-99.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

açık tebliğ başlamıştır.⁶² Açık tebliğe de önce akraba ve en yakın çevreden başlanması istenmiş, arkasından dikkat edilmesi gereken hususlar belirtilmiştir.⁶³

Hz. Peygamber Efendimiz ve ilk Müslümanların hayatlarına bakıldığında, İslâm'ı muamelat ile dışa yansıtmazdan evvel iman ile iç dünyalarını güçlendirip imar ettikleri ve kendilerine yeni bir zihniyet oluşumu sağladıkları görülmektedir. Bu kolay olmamıştır. İlk Müslümanlar dinlerini açıktan yaşayamadıkları için kendi içlerinde üç sene münzevî bir hayat sürmüşlerdir. Açıktan tebliğ döneminde İslâm dinine giren diğer ashâbın da durumu onlardan farklı değildir. Baskı, alay ve zulüm gibi maddî ve manevî işkencelere maruz kalmışlar, tacize uğramışlar ve Mekkeli müşrikler tarafından dışlanarak toplumdan tecrit edilmişlerdir. Yalnız bununla kalmamış, kendi ailelerinin bile onlarla her türlü ilişkiyi kestiği olmuştur. Çocuklar hariç 83 erkek ve 17 kadın Müslüman Habeşistan'a hicret etmek zorunda kalmıştır.⁶⁴ Kureyş'in ileri gelen müşrikleri Hz. Muhammed ve ona inananları engellemek için türlü türlü yollara başvurmuş, ancak onların azimleri karşısında şaşkına dönmüşlerdir. Peygamberliğin yedinci yılına gelindiğinde de Hâşimoğulları ve Müslümanlara karşı boykot ilan etmişlerdir. Şi'b-i Ebî Tâlib denilen küçük bir vadide onları aç bî-îlac abluka altında tutmuşlardır. Bu uygulama da tam üç yıl sürmüştür.⁶⁵ Neticede Mekke'den Medîne'ye hicret etmek zorunda kalmıştır.

Bu yaşananlar bir çeşit inziva olarak değerlendirilebilir. Zira ilk Müslümanlar toplumdan dışlanmışlar, uzaklaştırılmışlar ve adeta azledilmişlerdir. Hz. Peygamber'in Hira'da yaşadığı iradî inziva ve uzlet hayatını gayr-i iradî bir şekilde yaşamışlardır. Böylece ilk sahabeler hem kendilerini hem de birbirlerini daha iyi tanımışlar, Allah'tan başka yardımcılarının olmadığını yaşayarak görmüşler, şirkin her türünden uzaklaşmışlar, dinlerini daha iyi öğrenmişler ve eksikliklerini gidermişlerdir. Bu çile ve ıstıraplar onlar için adeta bir seyr u sülûk olmuş, kabiliyet ve karakterleri en üst seviyede ortaya çıkmıştır. Daha sonra da onların her biri o günkü imkanlar dahilinde dünyanın çeşitli yerlerine dağılmış, en iyi şekilde İslâm'ı temsil ve tebliğ ederek Müslümanlığın yayılmasını sağlamışlardır. Hz. Peygamber'in ifadesiyle “gökteki yıldızlardan bir yıldız”⁶⁶ olarak nitelendirilmeyi hak etmişlerdir.

Ashabın içinde çok az da olsa inziva hayatı yaşayanlar bulunmakla birlikte çoğunluğu dünya ve ahiret işlerini gözetken dengeli bir hayat sürmüştür.

Sahabede inziva denince öne çıkan isimlerden birisi Ebû Zer el-Gıfârî'dir (ö. 32/653). Ebû Zer, içinden geldiği gibi hareket eden bir mizaca sahipti. Aklından ve kalbinden geçenleri karşındakilere doğrudan söylerdi. Muhatabı kim olursa olsun hiç çekinmezdi. Bundan dolayı bazen ferdî veya sosyal sıkıntılar doğabiliyordu. Onun fitratını ve tavırlarını dikkate alan Allah Resul'ü, Ebû Zer'e Müslüman olduğu andan itibaren insanlarla birlikteliği ve ilişkileri konusunda bazı tavsiyelerde bulunmuştur. Mesela Mekke'de İslâm'la şereflediği ilk günlerde Ebû Zer, “*Dinimi açıkça haykırmak istiyorum*” deyince Hz. Peygamber, “*Bunu yapma! Seni öldürmelerinden çekiniyorum*” buyurmuştur. O ise duygularına hakim olamamış ve Kâbe'nin yakınında oturup sohbet eden Kureyşlilerin yanına gelerek “*Allahtan başka ilah olmadığına ve Muhammed (sav)'in O'nun elçisi olduğuna şehadet ederim*” diye bağırmıştır. Oradakiler de onu öldüresiye dövmüşlerdir. Hz. Peygamber yanına gelip “*Seni bundan alıkoymadım mı?*” diye sorduğunda, “*Yâ Resulellah! Bu, yapmam gereken bir şey olarak içime doğup yerleşti; ben de yaptım*” dedi. Yaraları iyileştikten sonra Allah Resulü “*Haydi şimdi kendi kavminin olduğu yere git. Önceki işin olan çobanlıkla meşgul ol ve benden haber gelene kadar da başka bir şey yapma. Haberimi alınca bana gelirsin*” diyerek Ebû Zer'i memleketine göndermiştir.⁶⁷ Tebük seferi sırasında ordunun en gerisinde kalıp müstakil hareket ettiği için Ebû Zer hakkında Allah Resul'ü, “*Ebû Zer yalnız yaşar, yalnız ölür, yalnız haşrolur*” buyurmuştur. Ebû Zer, “*Neden beni yönetici olarak istihdam etmiyorsun?*” diye sorunca, Allah Resul'ü ona, “*Ey Ebû Zer! Sen zayıfsın; iki kişi de*

⁶² Hamidullah, *age.*, I/91; Hasan, H. İbrahim, *İslâm Tarihi*, Trc., İsmail Yiğit – Sadreddin Gümüş, İstanbul: Kayıhan Yayınları, 1991, I/106.

⁶³ Eş-Şuarâ, 26/214-216.

⁶⁴ Hasan, *age.*, I/117.

⁶⁵ Hamidullah, *age.*, I/113-114; Ünlü, Nuri, *Anahatlarıyla İslam Tarihi*, İstanbul: İFAV Yayınları, 1984, s. 38-39.

⁶⁶ El-Aclûnî, İsmail b. Muhammed, *Keşfü'l-hafâ*, Beyrut: Dârü'l-ihyâi't-türâsi'l-Arabî, 1351, I/132.

⁶⁷ İsfahânî, Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliyâ ve Tabakâtü'l-asfiyâ*, Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmîyye, 1418/1997, I/222-223,

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

*olsa onlar üzerine emir olma. Herhangi bir yetim malına da velilik yapma*⁶⁸ diye emretmiş ve toplumsal faaliyetlerine sınır koymuştur. Nitekim gelişen içtimaî ve siyasî hadiseler tahammül edemeyen Ebû Zer, Hz. Osman'ın hilafeti döneminde taşrada Rebeze çölüne gitmiş, orada vefat etmiştir. Bu ıssız yerde ölüm döşeğinde iken hanımı Ebû Zer'in gasli, kefenlenmesi ve defni için endişeye düşmüştü. Bunun üzerine Ebû Zer, "Hz. Peygamber bize, 'sizden biri ıssız bir çölde ölür ve ona bir grup mü'min rastlar' buyurdu. O sırada orada bulunanlardan kimisi cemaat içerisinde kimisi de kendi memleketinde olmak üzere hepsi kalabalık arasında öldüler; sadece ben kaldım. Telaşlanma! Mü'min bir grup gelir benim cenazemi kaldırıır" demiştir. Onun cenaze namazını Kûfe'den dönmekte olan Abdullah İbn Mes'ûd kırdırıştır.⁶⁹

Bu verilerden hareketle Ebû Zer'i bizzat Allah Resul'ünün inzivaya yönlendirdiği söylenebilir. Bu yönlendirmenin altında da iki sebebin yattığı anlaşılmaktadır. Birincisi başına gelebilecek zararlardan ve yanlış anlaşılmalardan onu korumak, ikincisi ise ondan dolayı başkalarında ve toplumda oluşabilecek rahatsızlıklara meydan vermemek.

Ashâb-ı Suffe'nin de inziva benzeri bir hayatı bulunmaktadır. Onlar Medine'deki diğer Müslümanlardan farklı olarak tarım ve ticaretle değil de ilimle meşgul olmuşlardır. Ramazan aylarında Hz. Peygamber Efendimizle mescitte itikâfta bulunmuşlar, farz ve sünnet ibadetlere ilaveten Kur'an'ın hıfzı ve talimi ile uğraşmışlardır. Onlar İslâm'ı daha iyi öğrenip başkalarına da öğretmiş kimselerdir. Allah Resulü onları yeni Müslüman olmuş kabilelere muallim olarak göndermiştir. Çevrelerini aydınlatan Suffe ashâbı için de ömür boyu inzivadan söz edilemez. Ancak kısmî ve geçici süreli bir inziva hayatlarının olduğu söylenebilir; içeriği de ibadet, eğitim ve öğretim işlerinde yoğunlaşmaktan ibarettir.

Kur'an-ı Kerim ruhbanlığı değil, rabbânîliği emreder.⁷⁰ Ruhbanlığı seçenlerin çoğunun onun hakkını veremediklerini ve sözlerini yerine getiremediklerini belirtir.⁷¹ Hz. Peygamber (sav) de her gün oruç tutma ve ömür boyu münzevî yaşama gibi talepleri hoş karşılamamıştır.

Ebû Hureyre'nin (ra) anlattığına göre Resulullah'ın (sav) ashabından bir adam, bir vadiden geçerken bir tatlı su kaynağına rastladı. Suyun güzelliği çok hoşuna gitti ve "Keşke insanlardan uzaklaşıp da şu vadiye yerleşsem" diye içinden geçirdi. "Ama Resulullah'tan (sav) izin almadan olmaz" dedi. Arkasından Resulullah'a (sav) bunu sorunca, şu cevabı aldı: "Böyle bir şey yapma. Çünkü sizden birinizin Allah yolunda çalışıp gayret sarfetmesi, evinde oturup yetmiş sene namaz kılmasından daha faziletlidir. Allah'ın sizi bağışlamasını ve cennete koymasını istemez misiniz? O halde Allah yolunda cehd edip çalışınız. Kim bir deve sağımı kadar kısa bir süre dahi olsa Allah yolunda cihad ederse, mutlaka cennete girer."⁷²

Allah Resul'ünün ashabının hayatında genellik arz eden sistemli bir inzivadan söz edilemez. Onlar doğal yaşamışlardır. İçlerinde inzivaya meyilli olanlar bulunmakla birlikte hayatın akış seyri neyi gerektirirse onu yapmışlardır. Yeri gelmiş cihada katılmışlar, yeri gelmiş mescitte ibadetle meşgul olmuşlar, yeri gelmiş tüccarlık ve çiftçilik yapmışlar, yeri gelmiş ihtiyaç fazlasını vermişler, yeri gelmiş ihtiyaç duyduklarında da almışlardır.

3- Mutasavvıfların İnzivası

H. Peygamber'e dayanan bir teessî örneği olan inzivaya, tasavvuf diğer İslâmî ilimlere nazaran daha fazla önem vermiştir. İnziva, kapsamı çok geniş olan bir terimdir. Sûfiler benzer bir işlemi anlatmak için daha çok kendilerine ait bir kavram olan uzleti tercih etmişlerdir. Uygulamada ise dar anlam ifade eden halvet, çile ve erbain kavramları öne çıkmıştır. Aralarında ufak tefek nüans farkları bulunan bu kavramlardan her biri bir tarikat tarafından kullanılmıştır.⁷³ Bazen bir tarikat tarafından bu kavramların hep birlikte kullanıldığı da görülebilir. Halktan ayrı yaşamayı ve bir arada bulunmaktan kaçmayı, istisnai olarak tecrid, infırad ve vihdet sözcükleriyle de ifade edenler olmuştur. Tasavvufta

⁶⁸ Müslim, *İmâre*, 16, 17.

⁶⁹ Ebû Zer hakkında daha geniş bilgi için bak. İsfahânî, *age.*, I/221-225.

⁷⁰ Âl-i İmrân, 3/79.

⁷¹ el-Hadîd, 57/27.

⁷² Tirmizî, *Fedâilü'l-cihâd*, 17; Ahmed b. Hanbel, *age.*, II/4, 524.

⁷³ Yılmaz, H. Kâmil, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2014, s. 195-196.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

uzlete verilen önemden dolayı da bir mekân mimarisi olarak çilehaneler medeniyet tarihimizde yerini almıştır.⁷⁴

Sûfiler inzivanın meşruluğunu Kur'an-ı Kerim'de geçen bazı ayetlere dayandırmışlar, uygulanış şeklini ise Hz. Peygamberden almışlardır. Bu sebeple Hz. Mûsâ'nın vahiy almak üzere önce otuz, sonra da on daha ilave etmek suretiyle kırk gece Tûr dağında kalarak ibadet ettiğini belirten ayete⁷⁵ vurgu yapmışlardır. Ayrıca "Kırk günü Allah için ihlas ve samimiyetle geçiren kimsenin dili hikmet pınarlarıyla beslenir"⁷⁶ mealindeki hadisi de inzivanın şer'î dayanakları arasında zikretmişlerdir.⁷⁷ Bunlara ilaveten Hz. Meryem'in taşrada bir mabette inzivada kalması,⁷⁸ Hz. Zekeriya'nın işaret hariç üç gün süreyle insanlarla konuşmaktan ve teşrik-i mesaiden men edilmesi⁷⁹ de inzivaya delil sayılabilir. Diğer taraftan, İsrail oğullarının girmeleri istenen mukaddes topraklara⁸⁰ gitmemeleri üzerine, toplu halde olgunlaşmaları için Allah tarafından 40 yıl çölde dar bir alanda yaşamaya mecbur edilmeleri⁸¹ de toplumsal inzivaya örnek gösterilebilir. Zira tek tek kişilerin değişimi kısa bir sürede gerçekleşirken, toplumsal dönüşüm için daha uzun bir süre gerekmektedir.

İnsan fitratında modele ihtiyaç duyma özelliği bulunur. Buna psikolojide aynîleşme (identifikasyon) denir. Şâtıbî'deki teessî kavramı yaklaşık aynı manayı ifade etmektedir. İnsanlar model kabul ettikleri kişilerin hareketlerini fazla tekrarlayınca kalplerinde onlara karşı bir sevgi gelişir ve kendilerini bu kişilerle özdeşleştirmekten geri duramazlar. Daha da önemlisi, fitratta var olan model insan bulma ihtiyacı, örnek alma duygusu ve aynîleşme arzusu, uygun bir şekilde giderilmez ise kişi bu boşluğu bir şekilde mutlaka doldurur.⁸² Ya yanlış veya zararlı olan, ya da en azından kendine uygun olmayan bir örneğin peşinde koşar. Tarihimize tecrübe edilip faydası görülmüş, kendimize ait kültürel değerlerin bir parçası olmuş pek çok uygulama mevcuttur. Onlar unutulup terkedilince bu sefer onların yerini yabancı kültürlerle ait uygulamalar almaya başlamıştır. Uzak doğunun yoga ve meditasyonu, batının koçluk ve mentörlüğü, mutlu ve huzurlu olmak ya da kişisel gelişim ve kariyer kazanmak amacıyla bize taşınmıştır. Halbuki doğrudan insana hitap eden İslâm dininin farklı ilmî disiplinlerinde örnek alma ihtiyacını karşılayacak uygulamalar ve bu uygulamalarla ilgili kavramlar bulunmaktadır. Kur'ân'daki itaat kavramı, sünnetteki biat kavramı, tasavvuftaki intisap kavramı ve nihayet Fıkıhtaki iktidâ, ittibâ ve tabi olma kavramları, hep bir model insana uymaya yönelik tutumları anlatmak için kullanılmıştır.

İlim tahsil etmek için yoğunlaşmak gerekir. Günümüzde bir yabancı dil öğrenmek için yoğunlaştırılmış hazırlık sınıfları oluşturulmaktadır. İnsanın zihniyet ve hal bakımından değişmesi ve gelişmesi için de yoğunlaşmaya ihtiyacı vardır. Tasavvuf ve tarikatlardaki çile, uzlet ve halvet uygulamaları birer yoğunlaşma halidir. Bunların isimleri farklı olsa da uygulamada hepsine Hz. Peygamber'in Hira inzivası model olmuştur. Amaçlanan şey insanın kendini tanıması, kötü huylarından kurtulup güzel huylar kazanarak topluma karışmasıdır. Tasavvufi açıdan bu hal, tıpkı tohumun toprak altında karanlıkta kalarak çimlenmesi ve ardından toprak üstüne çıkıp sümbüllenmesi, ya da gecenin karanlığından gündüzün aydınlığının çıkması gibi bir durumdur. Uzlet ve halvetin, insanın iç ve dış dünyasını aydınlatıcı rolü bulunduğu için bazı sûfiler, "en-nûru fi's-sevâd" demişlerdir.⁸³ Yani nasıl sperm baba belinde, çocuklar anne rahminde gizli ise, aydınlık da karanlık

⁷⁴ Demiraslan, Deniz, "Din Ve Tasavvuf Kültüründe Çilehane Kavramı Ve Mekân Özellikleri Açısından Gelibolu Çilehanesi", *Türk Kültürü Ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, Ankara, 2016, sayı: 77, s. 175-196.

⁷⁵ el-Bakara, 2/5; 1el-A'raf, 7/142.

⁷⁶ Aclûnî, İsmâil, *Keşfü'l-hafâ*, Beyrut 1351, II, 224 (2361).

⁷⁷ Yılmaz, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 196-197.

⁷⁸ Âl-i İmrân, 3/35-37,42-43.

⁷⁹ Âl-i İmrân, 3/41.

⁸⁰ el-Mâide, 5/21.

⁸¹ el-Mâide, 5/25-26.

⁸² Ürkmez, *Sünnet Ve Zihniyet Üzerine Düşünceler*, s. 139-140.

⁸³ Köstendilli, Süleyman Şeyhî, *Sübhâtü'l-Levâiyih*, (Yazma) İBB Atatürk Ktp., Osman Ergin Türkçe Yazmaları Bl., Nu: 461, vr. 74b-75a; Yıldırım, Birol, *Köstendilli Süleyman Şeyhi Efendi Hayatı Eserleri ve Tasavvuf Görüşleri*, Erzurum: Ertual Yayıncılık, 2016, s.234.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

içinde gizlidir; geceden sonra gündüz gelir.⁸⁴ İnziva da fiile çıkacak pek çok kuvveyi potansiyel olarak bünyesinde saklamaktadır.

Mutasavvıflar inzivayı Hz. Peygamberden tevarüsen ibadette yoğunlaşma örneği kabul ederler. İnsanın kendini dinleyip tanınmasına ve eksiklerini görüp gidermesine yardımcı olan bireysel bir “iç görü” faaliyeti olarak değerlendirirler. İnzivanın basireti açtığını ve Allah’a yakın olma bilincine ulaştırdığını belirtirler.

Kuşeyrî'nin (ö. 465/1072) nakillerine göre inziva, kulun kendisini Allah'tan uzaklaştıracak şeylerden uzaklaşmasıdır. Bu bazen tenhada bazen de halk içinde gerçekleşir. Kuşeyrî bu yaklaşımına, Ebû Hanîfe'nin “Biz âlet ve edevatı, yani şer'î ilimleri muhkem hale getirdik; geriye onunla amel etmek kaldı” sözü üzerine, talebelerinden Dâvûd Tâî'nin yaptıklarını örnek gösterir. İmam-ı Azam'ın bu sözünden sonra Tâî'nin içinde inzivaya çekilip ibadetle meşgul olma arzusu doğmuş, ancak ilim meclisinden de kopmak istememiştir. Önce ilim meclislerinde ve alimler arasında kalmış ama tam bir sene sükut temrini yapmıştır. İçinden gelen ilmî tartışma ve konuşma arzusunu bastırılmıştır. Bu konuda başarı sağlayınca da evinin bir köşesine çekilmiş ibadet ve zikirle meşgul olmuştur. Kuşeyrî tarafından Dâvûd Tâî'nin yaptığı her iki uygulama da inzivanın farklı birer boyutu kabul edilmiştir.⁸⁵ Yine Kuşeyrî'nin farklı sûfilerden naklettiğine göre inzivada maksat, nefsi gûnahtan uzaklaştırmak ve sırrı (kalbi) Hakk'a bağlamaktır. Bunun için uzleti tercih eden izzeti tercih etmiş olur.⁸⁶ İnzivada esas olan Allah ile ünsiyettir. Zira Allah ile ünsiyet edemeyen başka hiçbir şeyle ünsiyet edemez.⁸⁷ Allah, ibadet ve tâatla izzetini murat ettiği kimsenin yalnızlık hali ile ünsiyet etmesini sağlar. Ve böylece o kulu kanaatle zengin kılar, kusurlarını görmesini temin eder.⁸⁸ Kuşeyrî'ye göre inziva ehlinin uzletteki ana maksadı ve öncelikli hedefi, insanları kendi şerlerinden korumak ve selamette tutmaktır; yoksa kendilerini insanların şerrinden kurtarmak ve selamette kalmak değildir.⁸⁹ Bu tali bir meseledir.

Ömür boyu münzevî yaşamak önde gelen pek çok mutasavvıf tarafından hoş karşılanmamıştır. Örneğin Hucvirî (ö. 465/1072) inzivayı sekr hali saymış ve geçici olması gerektiğini belirtmiştir. O bu fikrini temellendirmek için, ilk dönem sûfilerinden Ebû Osman Mağribî'yi örnek göstermiştir. Mağribî sürekli münzevî yaşamaya ahdetmiş, ancak bir mesafe alamayınca da yirmi senelik inzivadan sonra halka karışmak zorunda kalmıştır. Neticede Hucvirî, bu ve benzer örneklerden hareketle, “şeytan yalnız olanla beraber bulunur” sonucunu çıkarmıştır.⁹⁰ Kuşeyrî'nin belirttiğine göre de, tek başına yaşamaya güçlü olanlardan başkasının takati yetmez. Uzleti onlar tercih etmelidir, bunların sayısı da azdır. Çoğunluk için halkla beraber olmak daha faydalıdır. Çünkü halkın çoğu birbirinden iyi şeyler görür, etkilenir ve ona göre amel eder.⁹¹ Bir kişinin kendi başına halvete ve uzlete girmesi ise çok tehlikelidir. Halvetin mutlaka bir mürşidin kontrolünde yapılması gerekir.

Tasavvufta asıl amaç Hakk Teâlâ'nın muradını gerçekleştirmektir. Bunun en kolay yolu mahlûkattan fâni olmaktır. Mahlûkattan fâni olmanın alameti ise sevdiği halde onlarla ölçüsüz haşır neşir olmaktan uzak durmak, kalben dünyadan yüz çevirmek ve yaratılmışların elinde bulunandan ümidi kesmektir. Bunu hayatın içinde başarabilen kimselerin velisi ve işlerinin vekili Hz. Allah olur. Bu sebeple Allah Teâlâ bir hadis-i kutsîde Nebisine, “*Kulum bana, durmadan nâfilelerle yaklaşınca onu severim. Onu sevdiğimde de işiten kulağı, gören gözü, tutan eli ve yürüyen ayağı olurum. Benimle duyar, benimle tutar...*”⁹² buyurmuştur. Kul, kendinden ve diğer insanlardan fani olduğunda yalnızca Allah Bâkî kalır. Bu halin en güzel örneğini melekler sergilerler. Zira onlar iradeden muaf tutulmuşlardır; her şeyleriyle Allah'a aittirler ve sürekli fenâ halindedirler. İnsan ise iradeden muaf değildir. Bu sebeple o, iradesiyle bu hali gerçekleştirmek durumundadır. Neticede tasavvufî açıdan

⁸⁴ Kur'ân-ı Kerîm'de pek çok ayette önce leyl, sonra nehâr zikredilir.

⁸⁵ Kuşeyrî, Abdülkerîm, *er-Risâle*, trc. Süleyman Uludağ, İstanbul: Dergah Yayınları, 1991, s. 123, 259.

⁸⁶ Kuşeyrî, *age.*, s. 241.

⁸⁷ Kuşeyrî, *age.*, s. 242.

⁸⁸ Kuşeyrî, *age.*, s.243.

⁸⁹ Kuşeyrî, *age.*, s. 240.

⁹⁰ Hucvirî, Ali b. Osman, *Keşfü'l-mahcûb*, trc. Süleyman Uludağ, İstanbul: Dergah Yayınları, 1982, s. 297,484.

⁹¹ Kuşeyrî, *age.*, s. 242.

⁹² Buhârî, *Rikâk*, 38.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

inziva ve uzlet, bir irade işidir; hayatı bilinçli yaşanmak için bir ön hazırlık ve antrenmandır. Nitekim Abülkâdir Geylânî'ye göre (ö. 562/1166) nebîler hevâdan korunmuşlardır. Velilere ise korunmaları için yardım edilir. Ancak diğer insanların hevâdan korunmak için gayret sarf etmeleri gerekir. Bunda da en fazla ihtilata, yani diğer insanlar ve varlıklarla ilişkilere dikkat etmeleri gerekmektedir.⁹³ İlişki kurallarını öğrenmeye yardımcı olan unsurlardan biri inzivadır.

Tasavvuf tarihinde inziva ile öne çıkmış pek çok mutasavvıf vardır. İmâm-ı Gazzâlî (ö.505/1111) ve Ahmed Yesevî (ö. 562/1166) bunlara verilebilecek örneklerdendir.

Gazzâlî, Bağdat'ta gözde bir müderris iken, o dönemde toplumunun içine düştüğü dinî ve ahlâkî yozlaşmayı görmüş, buna bağlı olarak ortaya çıkan siyasî istikrarsızlık ve çalkantılardan rahatsızlık duymuş, medresenin samimi-yetsiz kıl u kâl ortamından bıkmış ve böyle bir ortamda Müslümanların problemlerine çözüm üretilmeyeceğine şahit olmuştur. Bu durum kendisini entelektüel bir krize sokmuş ve otuz sekiz yaşında iken Şam'da Emeviyye camiinin minaresinde inzivaya çekilmiştir. Bulunduğu ortam cami olduğu için halktan tamamen uzak da kalmamıştır. Kudüs üzerinden hacca da giden Gazzâlî'nin inzivası on yıla yakın sürmüştür. O'nu böyle bir tercihe götüren sebep, problemlere tedavi yolları bulma çabasıdır. Nitekim bu süreçte en önemli eseri olan *İhyâu ulûmi'd-dîn*'i yazmıştır. Bu eser yazıldıktan sonra İslâm dünyasında ciddi bir tesir uyandırmıştır. Konunun uzmanları, içeriği hakkında, bireyi merkeze alarak topyekûn bir ıslah ve tecdide gitmenin lüzumunu ve metodunu ele aldığını söylemektedirler.⁹⁴

Ahmed Yesevî de 63 yaşına geldiğinde dünyadan alacağı zevk ve lezzetin Hz. Peygamber (sav)'den fazla olmaması gerektiğini düşünmüştür. Hz. Peygamber'e duyduğu sevgi ve hürmetten dolayı tekkesinin avlusuna yer altında mezar gibi bir çilehane yaptırmış, halkla ve talebeleriyle irtibatını koparmadan vefatına kadar burada ibadet ve riyazetle meşgul olmuştur. Özellikle geceleri burada kalmıştır.⁹⁵

İnziva ve uzleti, velayetten bir mertebe kabul edilen abdallığa ulaşmanın, tebliğ ve irşat ehli olmanın şartları arasında sayanlar olmuştur. Bunlardan birisi Futûhî'dir. Ona göre uzlette farklı bir zevk vardır ve tatmayan bunu bilmez. Bu zevk, 'kaddini dâl' etmeye, yani bu yolda bir ömür harcamayana nasip olmaz.⁹⁶ Bu nedenle kısa süreliğine bir köşeye çekilmek bir inzivadır. Ancak asıl inziva, bunun arkasından ömür boyu hayatın çilelerine katlanarak istikamet üzere yaşamaktır. Bunlardan ilkinde küçük inziva, diğerine ise büyük inziva demek mümkündür. Büyük inziva, hayatın içinde aktif yaşam ile gerçekleşir. Nakşbendiyye tarikatında bu durum, halk içinde Hakk ile beraber olmak anlamına gelen "halvet der-encümen" kavramıyla ifade edilmiştir. Buna göre elin kârda iken gönlün Yâr'da olması esastır.⁹⁷

Bütün tarikatlarda bir şekilde inziva söz konusudur. Aziz Mahmud Hüdâyî'ye (ö.1038/1628) nispet edilen Celvetiyye tarikatı da buna dahildir. Celvet adından ve tarikatın öne çıkan özelliğinden hareketle bu tarikat halvetten uzak zannedilmemelidir. Öncelikle silsilesi bakımından Halvetiyye ile aynı kaynaktan beslenmektedirler.⁹⁸ Bu nedenle seyr u sülûkun celvetten önceki aşamasında halvet ile meşgul olmuşlardır. Hüdâyî'nin tarikatında celvet, halvetten çıkıp topluma karışmayı ifade eder ve halvetten sonra gerçekleştirilecek olan daha üst bir mertebedir. Seyr u sülûkun ikinci evresi ve devamıdır.⁹⁹ Küçük cihattan büyük cihada geçmek ya da cuma namazından sonra yeryüzüne yayılmak gibidir.

Sonuçta sûfiler yaşam tarzlarıyla sosyal hayatta varlıklarını hissettirmişler, her biri birer eğitim kurumu olan tarikat ve tekkeleriyle İslâm tarihinde ferdî ve toplumsal değişimin unsurlarından biri haline gelmişlerdir.

⁹³ Geylânî, Abdülkâdir, *Fütûhu'l-gayb*, trc., İlyas Aslan-Derya Çakır, İstanbul: Gelenek Yay., 2003, s. 22-23.

⁹⁴ Çağrıncı, Mustafa, "Gazzâlî", *DİA*, İstanbul, 1999, XIII/492.

⁹⁵ Köprülü, Fuat. *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1984, s. 73; İkinci, Yusuf, *Hoca Ahmet Yesevî*, Ankara: Ocak Yayınları, 1995, s. 19.

⁹⁶ Yıldırım, Birol, "Kemaliyeli (Eğin) Tanınmamış Bir Velî: "Fütûhî Baba" ve "Tuhfetü'l-mecâlis" Adlı Eseri", *Akra Kültür Sanat ve Edebiyat Dergisi*, Tuzla, 2018, sayı:14, c.6, s.176-177.

⁹⁷ Yılmaz, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 259.

⁹⁸ Yılmaz, H. Kâmil, *Azîz Mahmûd Hüdâyî ve Celvetiyye Tarikatı*, İstanbul: Erkam Yayınları, 1982, s.156.

⁹⁹ Yılmaz, *Azîz Mahmûd, Hüdâyî*, s.226. Efendi, İlyas, *İsmail Hakkı Bursevi'nin Kitabı's-silsileti'l-Celvetiyye'si*, , Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: MÜSBE, 1994, s. 95.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

4- İnziva İle Gelen Toplumsal Değişim Ve Dönüşüm

İnsan sosyal bir varlık olması hasebiyle çevreye muhtaçtır. Hayatta kalması ve yaşam kurallarını öğrenmesi için bu zaruridir. Onun ilk çevresi anası-babası ve doğduğu aile ortamıdır. Kendisi büyüyüp gelişirken çevresi de genişleyerek değişmeye başlar. Oyun arkadaşlarıyla başlayan çevre genişlemesi, zamanla akraba, sülale, kabile, mahalle, köy, kasaba ve şehir şeklinde devam eder. İmkan olursa da bu genişleme başka şehirlerle, ülke geneliyle ve hatta dünyadaki diğer ülkelerle temas ve etkileşim içinde bulunmaya kadar ilerleyebilir. Bunların her biri kişinin yaşadığı reel ortamı teşkil eder. Bir de her bir insan için kabiliyet ve kapasitesine bağlı olan ideal ortam söz konusudur. Reel ile tek tek her bir insanın idealinin buluşması çok zordur. Ancak herkesin huzur içinde insanca yaşayabileceği bir çevre oluşturmak ve ortalama insanlık ideali paydasında buluşmak mümkündür. Yaşanılacak ortak ideal çevrenin adalet, emniyet, hürriyet gibi asgari müşterekleri tespit edilebilir. Pek çok insan, zihninde ve kalbinde ideal olanı yaşatabilir ama reelde bırakın ideal ortamı yakalamayı, asgari müşterekleri bulması bile zordur. Dünya tarihinde, insanca yaşamın asgari müştereklerinden yoksun bir çevrede hayata başladıktan sonra, bulunduğu çevreyi ideale yönlendirerek toplumsal dönüşüm gerçekleştirenlerden birisi, Hz. Muhammed (sav) olmuştur. Üstelik bu toplumun olumlu yönde değişip dönüşmesi inziva ile başlamıştır.

İnzivada yanlıştan uzaklaşma ve kurtulma çabası vardır. Arkasından doğruyu bulma ve öğrenmeyle ilgili aşamalar gelir. Bir taraftan öğrenme devam ederken diğer taraftan da öğrendiği ile amel etme başlar. Amel ile tahkik ve yakın hasıl olur. Hakka'l-yakîn tamamlanınca öğrendiğini başkalarına öğretme ve aktarma gayreti doğar. Hz. Peygamber Efendimizin inzivasının toplumsal etkileri bu aşamalardan sonra başlamıştır.

Toplumsal değişim ve dönüşüm kolay değildir. Tek tek fertlerin zihni ve amelî dönüşümünde bile bir takım zorluklar vardır. Buna rağmen fertlerin değişimi topluma göre daha kısa sürede ve daha kolay gerçekleşir. Toplumsal dönüşüm için ise uzun bir süreye ve büyük bir gayrete ihtiyaç vardır. Yeni bir anlayış tarzının toplumda görünürlülük kazanabilmesi için yerine göre üzerinden birkaç kuşağın geçmesi gerekebilir. Bunu ispatlayan en güzel örnek şudur: Hz. Musa kırk gün Tûr'da kalarak peygamberliğe ulaşırken, kavmi Allah'ın tek bir emrini yerine getirebilecek kıvamı kazanmak için kırk yıl çölde yaşamak zorunda kalmıştır.¹⁰⁰ Hz. Peygamber'in gerçekleştirdiği toplumsal dönüşüm ise bundan çok daha hızlı olmuştur. Fiilen yirmi üç yıl süren tebliğ vazifesi sonunda bedevîlerden medeni bir toplum meydana getirerek dünyadan ahirete göçmüştür. Kısa sürede gerçekleşen bu içtimâî dönüşüm, Hz. Peygamber'in Hira'daki inzivalarıyla başlamış, arkasından Mekke'de yankılanmış ve Medine'de meyvelerini vermiştir. Neticede o, kendi hayatında gerçekleştirdiği iyiyeye ve erdeme ulaşma başarısını, Veda Haccı'nda, "*elâ hel bellağtü*"¹⁰¹ sözüyle Müslüman toplumun bütün fertlerine emanet etmiştir.

Mekke ve Medine'de toplumsal dönüşümün hızlanmasındaki birinci amil, Hz. Peygamber'in canı pahasına dahi olsa ulaştığı doğruları başkalarına aktarması ve tüm engellere rağmen buna devam etmesidir. Mekke müşriklerinin "davandan vazgeç seni başımıza sultan yapalım" tekliflerine, o aldırmanmıştır. Ölüm tehditlerine kulak asmamıştır. "Bir elime ayı, diğer elime de güneşi verseler davamdan vazgeçmem" demiştir.¹⁰²

Toplumsal dönüşümü hızlandıran ikinci etken, Hz. Peygamber'in ulaştığı erdemi hayata daha rahat aktarabileceği ortam arayışıdır. Habeşistan'a hicret, Taif'e gidiş, hacca gelen yabancılara İslâm'ı anlatmak, Akabe biatları ve Medine'ye hicret bunun en güzel örnekleridir.

Toplumsal dönüşümü hızlandıran bir diğer etken, model insan olan Hz. Peygamber'in ve Müslümanların maruz kaldıkları eziyetlerdir. Model insanların çoğu için bu geçerlidir. Mesela Hz. Musa Tur'dan ilâhî mesajla inince kabul görmemiş ve çok ciddi zorluklarla karşılaşmıştır. Hz. Meryem de elinde Hz. İsa ile dönünce olumsuz tepkilere maruz kalmıştır. Hz. Peygamber başta olmak üzere Allah yolunda olup da hayatında hiç eziyet çekmemiş, hep dört ayak üstüne düşmüş Hak dostu yok gibidir. Bu sebeple Hz. Peygamber, "*Dünya mü'minin zindanı, kâfirin cennetidir*"¹⁰³ buyurmuştur.

¹⁰⁰ el-Mâide, 5/21, 25-26.

¹⁰¹ Allah Resulü Veda Hacc'ında yer yer ashabına "*Dikkat kesilin! İyice tebliğ ettim mi?*" diye sorar, onlar "evet" deyince "*Allahım! Şahit ol!*" buyururdu. Örnek için bk. Buhârî, *Hac*, 32; Müslim *Kasâme*, 29.

¹⁰² Hamidullah, *age.*, I/100-101.

¹⁰³ Mülim, *Zühd*, 1.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

Çekilen eziyetler ve yapılan insafsız muameleler akıl ve vicdan sahibi olan düşünceli insanların ortaya çıkmasını sağlamıştır. Bu durumun Kur'ân-ı Kerîm'de geçen örneklerinden biri, Yâsîn suresinin ikinci sayfasında anlatılan Habîbü'n-neccâr kıssasıdır. Şi'b-i Ebî Tâlib'de Müslümanlara üç sene boyunca uygulanan boykotun kaldırılması için Mekkeli bazı akıl ve vicdan sahibi insanlar çeşitli girişimlerde bulunmuşlardır. Bu girişimlere, boykottan herkesten daha fazla zarar gören tüccarlar da destek vermiştir.¹⁰⁴ Hudeybiye anlaşması sürecinde müşriklerin haksız ve anlamsız tutumları da Halid b. Velid ile Amr b. Âs'ın insafa gelmelerine ve Müslüman olmalarına sebep olmuştur.¹⁰⁵

Rol model olan Hz. Peygamber'in söz ve davranışları toplumsal dönüşümü sağlayan en güçlü etkenlerdendir. Sosyal dönüşümde davranışlar sözden daha etkilidir. Nitekim Allah Teâlâ, “*Ey iman edenler! Yapmadığınız şeyleri niçin söylüyorsunuz? Yapmadığınız şeyleri söylemeniz Allah katında günah bakımından daha büyüktür.*”¹⁰⁶ buyurmuştur.

Hz. Peygamber en kritik noktalarda bile yapılması gerekeni bizzat kendisi yaparak göstermiş ve herkese örnek olmuştur. Ashabın çoğu Hudeybiye anlaşmasını içine sindirememişti. Hz. Peygamber açıkça Medine'ye dönme emrini verdiği halde onlar ihramdan çıkmak istemiyorlardı. Bu tavır karşısında üzülen Hz. Peygamber (sav), Ümmü Seleme'nin tavsiyesiyle herkesten önce tıraş olup kurbanını kesmiştir. Sahabîler için de başka seçenek kalmamış, toptan onun yaptığını yapmışlardır.¹⁰⁷ Yine Hz. Peygamber (sav) Ramazan ayında sefere çıktıklarında ashabına oruçlarını açmalarını söylemişti. Ancak onlar sözlü emre rağmen bunu hemen yapmamışlardı. Daha sonra Allah Resulüne bakmışlar, onun yolculuk sırasında yiyip içtiğini görünce yemeye içmeye başlamışlardır.¹⁰⁸ İbadetlerin nasıl yapılması gerektiğini bizzat Hz. Peygamber kendisi göstermiş, ashabına da “*Benim nasıl namaz kıldığımı görüyorsanız öyle namaz kılın*” buyurmuştur. Ayrıca “*Hac uygulamalarınızı benden öğrenin*”¹⁰⁹ emrini vermiş, kendisi hacın nasıl yapılması gerektiğini göstermiş ve böylece daha önceki hac uygulamalarını ortadan kaldırmış, İslâm'ın hac uygulamasını Müslüman topluma yerleştirmiştir.

Hz. Peygamber (sav)'in uygulamalarını görmek, onun hayatına tanık olmak insanlarda daha fazla tesir meydana getirmiştir. Değişim ve dönüşümde daha hızlı mesafe alınmasını sağlamıştır. Görmeden ve onunla yaşamadan naklen duymanın aynı güçte bir etki oluşturduğu söylenemez. Sahabeden Sa'd b. Ebî Vakkas ile tabiinden oğlu Ömer b. Sa'd'ın yaşadıkları bu duruma en güzel örnektir.

Hz. Osman döneminde iç karışıklıklar başlamış, sahabeye Medine'den ayrılma izni verilmişti. Bu dönemde ashaptan bazıları fitneye karışmamak için تنها yerlere çekilmişti. Bir yönüyle Hz. Peygamber'in inziva sünnetini yerine getirmişlerdi. Bunlardan birisi de İran fatihi Sa'd b. Ebî Vakkâs'tır. Medine dışına çekilmiş bir vadide koyun otlatıyordu. Hz. Osman şehit edilmişti. Medine'de halife seçimi ile ilgili hareketlilik başlamıştı. O sırada Ömer b. Sa'd heyecanla babasının yanına gelerek, “*Millet Medine'de kim başa geçecek diye birbirini yerken, sen burada koyun otlatan bir bedevi mi olmak istiyorsun?*” deyince, Sa'd b. Ebî Vakkâs oğlunun bağına elini vurmuş, susmasını ve çenesini kapamasını istemiştir. Arkasından da oğluna, Hz. Peygamber “*Yüce Allah, takvalı, zengin ve kendi halinde olan kulu sever*”¹¹⁰ buyurdu, diyerek bir hadis rivayet etmiştir. Babasının ikazını dikkate almayan Ömer b. Sa'd, daha sonraki dönemlerde kendisini siyâsî olayların göbeğinde bulmuştur. Sosyal hayatın içinde gereğinden fazla aktif olmak ona pek fayda sağlamamıştır. Vali olma arzusuyla Kerbela'da Hz. Hüseyin'i şehit eden birliğin komutanlığını yapmak zorunda kalmıştır.¹¹¹ Daha kötüsü ise, babasından rivayet ettiği, “*Müslümana hakaret etmek fâsıklık, müslümanla savaşmak ise küfürdür*”¹¹² hadisinin gereği ile açıkça ters düşmüş olmasıdır.

¹⁰⁴ Hamidullah, *age.*, s. 114.

¹⁰⁵ Hasan, *age.*, I/175-176.

¹⁰⁶ es-Sâf, 61/2-3.

¹⁰⁷ Buhârî, *Şurût*, 15.

¹⁰⁸ Buhârî, *Savm*, 20; Müslim, *Siyâm*, 15.

¹⁰⁹ Müslim, *Hac*, 51.

¹¹⁰ Müslim, *Zühd ve Rekâik*, 11.

¹¹¹ İbn Kesir, İsmail b. Ömer, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, nşr. Abdurrahmân ed- Dûkî ve Muhammed Gâzî Beydûn, Beyrut: Dâru'l-ma'rife, 1998, VIII/571-586.

¹¹² Buhârî, *İmân*, 36; Müslim, *İmân*, 116; Nesâî, Ahmed b. Şuayb, *Sünenü'n-Nesâî*, Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1994, *Tahrîmü'd-dem*, 27.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

Sonuç

İnziva, Mekke'de Hanif dininin kalıntılarıyla amel edenlerden kalma bir gelenektir. Hz. Peygamber de bu geleneğe uymuş, kendisine nübüvvet görevi verilmezden evvel bir inziva hayatı yaşamıştır. Onun inzivaya başlamasında otuz beş yaşında iken dinî ve içtimaî bir görev olarak yerine getirdiği Kâbe hakemliğinin etkisi büyüktür. Kâbe hakemliğinden sonra başlayıp vahiy alana kadar Hira'ya uzlet için sık sık gidip gelmiştir. İnziva için onun burayı seçmesinde etkili olan sebeplerden birisi, Hira'nın içinden bile Kâbe'nin görünüyör olmasıdır.

Sağlıklı bir kanaate ulaşabilmek için Hz. Peygamber'in inziva ve itikâflarını başlangıç ve sonuçlarıyla birlikte değerlendirmek gerekir. Zira Hz. Peygamber'in hayatında sürekli bir inziva söz konusu değildir. Onun inziva içeriği taşıyan tüm uygulamaları dört aşamadan oluşmaktadır. İlk aşama uzaklaşma ve kaçıştır; alışılmış yaşantıyı terk. Evden, şehirden, bilinenden, ruhu bunaltan şeylerden ve dünyevî olandan ayrılmaktır. İkinci aşama ise bilinmeyene, farklı olana, tecrübeye dayalı sırlar dünyasına giriş ve yeni şeyler öğrenmedir. Üçüncü aşama, öğrendiği ve elde ettiği yeni kazanımlarla müspet bir değişim geçirmiş olarak ayrıldığı yere dönüştür. Dördüncü aşama ise öğrendiklerini yaşamak, birikimlerini çevresindeki insanlara aktarıp onları da olumlu manada değişime yönlendirmektir; yani irşat, tebliğ ve temsilidir.¹¹³

Hz. Peygamber Efendimizin inzivası ile onun tasavvuftaki yansımaları kuru bir yalnızlık değildir. Nitelikli bir yalnızlıktır, maksatlı ve şuurlu bir tercihtir. Geçici bir süre için kontrollü olarak çevreyle etkileşimi sınırlandırmaktır. Bunlar, başka sebeplerle ortaya çıkan yalnızlıklarla karıştırılmamalıdır. Manevî duygulardan hareketle yapıldıkları için daha çok bir farkındalık ve bilinç kazanma eğitimi sayılırlar. İnsana madden, manen ve ruhen bir yenilenme kazandırır. Bu inzivalar, pasiflik değildir, insanın iç dünyasını aydınlatan bir aktifliğe sahiptirler. İçeriklerinde kendisine vakit ayırmak, ibadette yoğunlaşmak, kısa süreli de olsa toplumda yaygın olan çirkinliklerden uzak kalmak, başkalarına zarar vermemek, tefekkür ve tezekkürde bulunmak gibi amaçları barındırırlar. İslâm dininin temel ibadetleri ifa edilirken de az veya çok dünya ile ilişkiler sınırlandırılır.

İnzivanın faydalarından biri, bireysel ve toplumsal bazda insanların gerçek problemlerine dingin bir ortamda çözümler üretmektir. Hz. Peygamber ve ona uyarak Gazzâlî'nin yaptığı budur. Ömer b. Sa'd örneği ise, bize, her devirde Müslümanların hayatın akış hızı içinde yer yer durup kendi iç dünyalarına bir bakmaları ve hatalarını görmeleri için muhasebe yapmaları gerektiğini göstermektedir. Zira sakin davrananlara göre olayların içinde yer alanların taraftarlık körlüğüne düşme ya da heyecanlarına yenilme ihtimali daha yüksektir. Sonuç olarak inziva, Allah'ın muradının ete kemiğe bürünmüş, model insan olarak görünmüş hali Hz. Muhammed (sav)'den Müslümanlara bir teessî örneğidir. Sürekli olmamak şartıyla, ihtiyaç hissedildiğinde gerçekleştirilebilir. İtikâf bunun en güzel örneğidir.

Kaynakça

- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdullah eş-Şeybânî, *el-Müsned*, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1999.
- Ahmed Cevdet Paşa, *Peygamber Efendimiz*, İstanbul: Hediye Yay., 2003.
- Buhârî, Muhammed b. İsmail, *es-Sahîh*, Riyâd: Dârû's-Selâm li'n-neşr ve't-tevzî, 2000.
- Bursevî, İsmail Hakkı, *Rûhu'l-Beyân*, trc., İbrahim Tüfekçi, İstanbul: Erkam Yay., 2016, c. XXII.
- Cebecioğlu, Ethem, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Ankara: Rehber Yayıncılık, 1997.
- Cevizci, Ahmet, *Paradigma Felsefe Sözlüğü*, İstanbul: Paradigma Yayınları, 2000.
- Çağrı, Mustafa, Gazzâlî, *DİA.*, İstanbul: 1996, XIII/489-505.

¹¹³ Robert Frager inzivanın üç aşamadan bahseder. Bilgi için bk. Frager, Robert, *Kalp Nefs Ruh*, trc.İbrahim Kapaklıkaya, İstanbul: Gelenek Yay., 2003, s. 160-161. Biz ise inzivadan sonraki gelişmeleri, tesirlerini ve sonuçlarını göz önüne alarak dört aşama tespit ettik.

**ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN
SEMPOZYUMU**

- Demiraslan, Deniz, “Din Ve Tasavvuf Kültüründe Çilehane Kavramı Ve Mekân Özellikleri Açısından Gelibolu Çilehanesi”, *Türk Kültürü Ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, Ankara, 2016, sayı: 77, s. 175-196.
- Develioğlu Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Ankara: Aydın Kitabevi, 2006.
- Döndüren, Hamdi, *Delilleriyle İslâm İlmihali*, İstanbul: Erkam Yayınları, ts.
- Ebû Dâvûd, Süleymân es-Sicistânî, *es-Sünen*, Riyâd: Dârü’s-Selâm li’n-neşr ve’t-tevzî’, 2000.
- Efendi, İlyas, *İsmail Hakkı Bursevi’nin Kitabı’ssilsileti’l-Celvetiyye’si*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, MÜSBE, İstanbul, 1994.
- Ekinci, Yusuf, *Hoca Ahmet Yesevî*, Ankara: Ocak Yayınları, 1995.
- El-Aclûnî, İsmail b. Muhammed, *Keşfü’l-hafâ*, Beyrut: Dârü’l-ihyâi’t-türâsi’l-Arabî, 1351, I/132.
- Frager, Robert, *Kalp Nefs Ruh*, trc. İbrahim Kapaklıkaya, İstanbul: Gelenek Yay., 2003.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed, *İhyâu Ulûmi’d-dîn*, Mısır: 1939, III/74.
- Geylânî, Abdülkâdir, *Fütûhu’l-gayb*, trc., İlyas Aslan-Derya Çakır, İstanbul: Gelenek Yay., 2003.
- Hamidullah, Muhammed, *İslâm Peygamberi*, Çev., Salih Tuğ, İstanbul: İrfan Yayıncılık, 1991.
- Hasan, H. İbrahim, *İslâm Tarihi*, Trc., İsmail Yiğit – Sadreddin Gümüş, İstanbul: Kayihan Yayınları, 1991, c. I.
- Hucvirî, Ali b. Osman, *Keşfü’l-mahcûb*, trc. Süleyman Uludağ, İstanbul: Dergah Yayınları, 1982.
- Isfahânî, Ebû Nuaym, *Hilyetü’l-evliyâ ve Tabakâtü’l-asfiyâ*, Beyrut: Dârü’l-kütübi’l-ilmîyye, 1418/1997, c. I.
- İbn Acîbe, *Bahrü’l-medîd fî Tefsîri’l-Kur’âni’l-mecîd*, trc., Dilaver Selvi, İstanbul: Semerkand Yay., 2016, c. VII.
- İbn Kesir, İsmail b. Ömer, *el-Bidâye ve’n-Nihâye*, nşr. Abdurrahmân ed- Dûkî ve Muhammed Gâzî Beydûn, Beyrut: Dârü’l-ma’rife, 1998, c. VIII.
- İbn Mâce, Muhammed b. Yezîd, *es-Sünen*, Riyâd: Dârü’s-Selâm li’n-neşr ve’t-tevzî’, 2000.
- Kılıç, Ünal, “Hz. Peygamber’in Nübüvvet Öncesi Uzlet İçin Hira Mağarası’nı Seçmesi Üzerine Bazı Mülahazalar”, *İstem (İslâm, San’at, Tarih, Edebiyat ve Mûsikîsi) Dergisi*, Konya: 2014, sayı: 24, s. 3-11.
- Kister, M. J., “et-Tehannüs: Kelime Anlamı Üzerine”, Çev., Ali Aksu, *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, Ankara, 2000, sayı: 4, s. 215-230.
- Köprülü, Fuat. *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1984.
- Köstendilli, Süleyman Şeyhî, *Sübhâtü’l-Levâiyh*, (Yazma) İBB Atatürk Ktp., Osman Ergin Türkçe Yazmaları Bl., No: 461.
- Kur’ân-ı Kerîm.
- Kuşeyrî, Abdülkerîm, *er-Risâle*, trc. Süleyman Uludağ, İstanbul: Dergah Yayınları, 1991.
- Mutçalı, Serdar, *Arapça-Türkçe Sözlük*, İstanbul: Dağarcık Yay., 1995.
- Müslim, İbnü’l-Haccâc el-Kuşeyrî, *es-Sahîh*, Riyâd: Dârü’s-Selâm li’n-neşr ve’t-tevzî’, 2000.
- Nesâî, Ahmed b. Şuayb, *Sünenü’n-Nesâî*, Beyrut: Dârü’l-Beşâiri’l-İslâmiyye, 1994.
- Safer Baba, *Istulâhât-ı Sofiyye fî Vatânı- Asliyye: Tasavvuf Terimleri*, İstanbul: Heten-Keten Yayınları, 1997.
- Şâtûbî, Ebû İshâk İbrahim b. Musa, *el-Muvâfakât*, thk. Ebû Ubeyde Meşhûr b. Hasan, Riyâd: Dârü İbn Affân, 1997, c. V.
- Tâhirü’l-Mevlevî, *Hazreti Peygamber ve Zamânı*, İstanbul: Evkâf-ı İslâmiyye Matbaası, 1339.
- Tirmizî, Muhammed b. İshâ, *es-Sünen*, Riyâd: Dârü’s-Selâm li’n-neşr ve’t-tevzî’, 2000.
- Ünlü, Nuri, *Anahatlarıyla İslam Tarihi*, İstanbul: İFAV Yayınları, 1984.

**ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN
SEMPOZYUMU**

- Ürkmez, Ahmed, “Sünnet Perspektifinden Şehir ve Erdem İlişkisi”, *Şehir Ve Erdem*, Ed., Kemal Göz vd., Ankara: Fecr Yay., 2017.
- ....., *Sünnet Ve Zihniyet Üzerine Düşünceler*, Ankara: İlâhiyât Yay., 2017.
- Yıldırım, Birol, “Kemaliyeli (Eğin) Tanınmamış Bir Velî: “Fütûhî Baba” ve “Tuhfetü’l-mecâlis” Adlı Eseri”, *Akra Kültür Sanat ve Edebiyat Dergisi*, Tuzla, sayı, 14, 2018, c.6, s. 176-177.
- ....., *Köstendilli Süleyman Şeyhi Efendi Hayatı Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri*, Erzurum: Ertual Yayıncılık, 2016.
- Yılmaz, , H. Kâmil, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2014.
- ....., *Azîz Mahmûd Hüdâyî ve Celvetiyye Tarikatı*, İstanbul: Erkam Yayınları, 1982.

http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5b1684fe112697.38389112 (Erişim Tarihi, 23.04.2018).

**ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN
SEMPOZYUMU**

**İMAM MÂTURÎDÎ'DE "ADALET" KAVRAMININ MODEL İNSANIN
OLUŞUMUNDAKİ KATKISI**

Mehmet TÖZLUYURT*

Öz

İlahi vahiy, iyi niyetlilik, başkasını istismar etmemek, doğruluk, iffetli olmak gibi pek çok erdemli davranışı içermektedir. "Adalet" de bu vasıfların en başında gelen kavramlardan biridir. Adalet, doğruluğun zihinlerde kesinlikle yer etmesidir. Adl'in 'doğru' manada kullanımı ise, 'hakkaniyet' kavramına, 'haksızlıktan uzak durma' anlamına denktir. Sözlüklerde hüküm vermede "insafli davranma" anlamını taşıdığı ve aksinin zulmetmek olduğu ifade edilmektedir. Kur'an'da "adalet" manasında en çok kullanılan kavram ise Kıst kelimesidir.

Yüce Allah, yaratmış olduğu varlıklara karşı adaletli olduğunu Kur'an'da bildirmiştir. A'râf 29: "De ki: 'Rabbim adaleti emretti'" ve Nisâ 58. "Gerçekten Allah, size emanetleri ehline vermenizi, insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi emreder" ayetlerde geçtiği üzere Allah Teâlâ, elçilerinden de adaletli olmalarını istemiştir. Onlar da her şartta bu emre uymuşlardır. Bu elçilerden biri olan Hz. Muhammed de günün problemlerini doğruluktan, eşitlik ve hakkaniyetten ayrılmadan ele almış ve çözüme kavuşturmuştur.

Kelam âlimleri beşeri adaletten ziyade İlahi adalet üzerinde yoğunlaşmışlardır. Hâlbuki özgür olarak yaratılan insanın en temel görevi bütün davranışlarında adaleti etkin kılmaktır. Çünkü bazı insanlar, Peygamber'in vefatının ardından sözlerinde ve eylemlerinde adaletli olma konusunda sürekliliği sağlayamamışlardır. Onların bu şekilde bir tavır sergilemeleri, İslam dünyasındaki siyasî, dinî, ilmî ve ideolojik etkenlerden kaynaklanmaktadır. Bu kırılmalar, daha sonraki Müslümanları, düşünceleri tartışmak yerine kendilerinin ait olduğu siyasî ve mezhebî grupların anlayışlarını savunmaya sevk etmiştir.

İslam dünyasında gündelik siyasetten ve mezhebî taassuptan uzak, akıl ve vahye dayalı sistem geliştiren âlimler de olmuştur. Bunlardan birisi de İmam Mâturîdî'dir. O, diğer inançlara ve mezheplere karşı saygı ve adalet anlayışı içinde hareket etmiştir. Tebliğimizde İmam Mâturîdî örneğinde model insanın özelliklerinden biri olan adalet kavramı üzerinde duracağız.

Anahtar kelimeler: Allah, Adalet, Mezhep, İmam Mâturîdî, İnsan.

**CONTRIBUTION OF THE CONCEPT OF "JUSTICE" IN IMAM MÂTURİDİ IN
MODEL HUMAN CONSIDERATION**

Abstract

Divine revelation has many characteristics such as good intentions, abuse of others, truthfulness, being chaste. "Justice" is one of the first concepts of these qualities. Justice is the absoluteness of the mind and its fixation in the minds. The use of "noun" in the "right" maneuver is the meaning of "justice" and "away from injustice". It is stated that the dictionaries have the meaning of "being merciful" and the oppressor is oppressed. The most commonly used concept in the Qur'an is the word "kist".

Almighty Allah has revealed in the Qur'an the Qur'an that he is just about the beings that He created. Say: 'Say: My Lord has commanded justice 'and Nisâ' s 58: "Allah indeed commands you to judge justly when you judge between men and women, to give you ehline of your trusts." They also conform to this order in all circumstances. One of these messengers, Hz. Muhammad handled the problems of the day without separating from righteousness, equality and equity.

Kelam scholars have concentrated on divine justice from human justice. However, the most basic duty of a person created freely is to make justice effective in all his actions. For some believers, after the death of the Prophet, have not provided continuity in their words and actions. Their attitudes in this way are due to political, religious, scientific and ideological factors in the Islamic world. These

---

* Yrd. Doç. Dr., Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Öğretim Üyesi, TLF: 0533 511 68 55
e-mail: mehmet.tozluyurt@bozok.edu.tr

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

breaks have encouraged later Muslims to defend their understanding of the political and sectarian groups to which they belong rather than to discuss ideas.

There have also been scholars in the Islamic world who have developed a system based on reason and vile, away from everyday politics and sectarianism. One of them was Imam Mâturîdî. He has acted in the understanding of respect and justice towards other beliefs and sects. We will also emphasize the concept of justice, which is one of the characteristics of the model man in the case of Imam Mâturîdî in this paper.

Keywords: Allah, Justice, Sect, İmam Mâturîdî, Human.

Giriş

Göreceli bir kavram olan adaletinuygulanması, toplumdaki topluma ve bireyden bireye büyük ölçüde farklılık arz etmektedir. Ancak teraziler birbirinden ne kadar farklı olursa olsun, birtakım unsurların hepsinde bulunması ihtimal dâhilindedir. Belli bir adalet standardını yakalamak için ise insanüstü veya ilahî otoriteye ihtiyaç vardır.

İnsan, haklarından yoksun bırakıldığına inandığında adaleti büyük bir arzu ile istemektedir. Makam ve mevki açısından toplumun üst tabakasından olup hak ihlalleri yaşayanların da adaletle sempati ile yaklaştıkları bir gerçektir. Adaletle ilgilenenlerin ortak oldukları bir nokta vardır ki, o da adaletle duyulan ihtiyaçtır. Ancak konu, adaletin unsurlarına ve onu dünyada uygulamanın yollarına gelince anlaşmazlıklar baş göstermektedir.¹Hz. Âdem ile başlayan insanlık serüveni de bu anlaşmazlıklara tanıklık etmiştir.

Allah tarafından, adaletsizliğin zirve yaptığı dönemlerde insanları hakka ve hakikate yönlendirmek için elçiler gönderilmiştir. Bir milletin medeniliğinin seviyesini gösteren ölçütlerin başında gelen adalet, öncelikle görevlendirilen elçiler tarafından uygulanmıştır. Örneği bizzat Hz. Peygamber'in yaşantısında sergilenen adalet, insanlarca saygıyı hak etmekte ve daha uzun ömürlü etkiye sahip olmaktadır.

Hz. Peygamber sonrası Müslüman fikir yapısının yeni oluşmaya başladığı ilk zamanlarda beşeri adaletten ziyade İlahî adalet üzerinde durulmuştur. Bunda İslam dünyasında yaşanan elim olayların ve Emevi hanedanlığının uyguladığı politikanın etkisi büyüktür.

İslam dünyasında hem beşerî hem de İlahî adaletle vurgu yapan âlimler de olmuştur. Bunlardan birisi de İmam Mâturîdî'dir. O, fikirsiz düzeyde ele aldığı konuları yaşamında pratik etmiştir. Bunun sonucunda da, diğer mezhep ve inanç mensuplarına karşı saygı ve adalet anlayışı içinde hareket etmiştir.

1- “Adalet” ve “Kıst” Kavramları

İslamiyet'in ortaya koyduğu değerler sistemde önemli bir yer tutan “adalet”, a-de-lefilinden türeyen soyut bir isimdir. Adalet kavramının anlamları; düzeltme, düz oturma; eğri bir yoldan doğru yola geçme; eş, eşit, denk olma; dengede tutma, tartmadır.² Ayrıca “adalet” taraflı olmama, eşit bir şekilde davranma, denk kabul etmek, hak ve hakikati gözetmek, mantığa dayalı olmak, isabetli ve tutarlı hükümde bulunmak anlamlarına da gelmektedir.³ Kur'an'ı Kerim'de de bu anlam çerçevesinde 28 yerde geçmektedir.⁴

Said b. Cübeyr'in, “adl” kelimesinin anlamının ne olduğunu öğrenmek isteyen Halife Abdülmelik'e yazdığı cevabi mektupta adalet kelimesinin farklı anlamlarını şu şekilde ifade etmiştir: Adl dört kısımdır: İlk taşıdığı anlam, “İnsanlar arasında hükmettiğinizde adaletle hükmedeceksiniz”⁵ ayetinde olduğu gibi Allah'ın emrine uygun olarak karar vermede adalettir. İkinci anlam, “söz söylediğinizde adaletli olun”⁶ ayeti gereğince Allah'ın emrine uygun olarak kelimada adalettir. Üçüncü anlam, “o gün hiç kimse başkası için bir şey ödeyemez”⁷ ayeti gereğince sebeplere

¹ Hadduri, Macid, *İslam'da Adalet Kavramı*, trc: Selahattin Ayaz, Yöneliş Yay, İstanbul, 1991, s. 15.

² İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, yy, ts. s. 2838; İsfahânî, Râgıb, *el-Müfredât fî Garibü'l-Kur'an*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut ts, s. 422,423; Feyrüzâbâdî, Meccüdün Muhammed b. Ya'kûb, *el-Kâmûsu'l-Muhît*, Hey'et'l-Mısriyyetü'l-Âmmetü li'l-Kitab, Mısır 1979, IV, 13; Zebîdî, Seyyid Muhammed Murtaza el-Hüseynî, *Tâcu'l-'Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*, thk: Abdülfettah el-Hulû, Kuveyt, 1997, XXIX, 442-445.

³ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, s.2838; Zemahşerî, Ebi'l-Kâsım Mahmud b. Ömer, *el-Keşşâf*, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, 2003, I-II, 147.

⁴ Abdülbâkî, Muhammed Fuad, *Mu'cemü'l-Müfrehes li-Elfâzül-Kur'an'il-Kerîm*, Çağrı Yay., İstanbul, 1990, s. 448-449.

⁵ Nisâ, 4/58. Ayrıca bkz. Maide, 5/42; Sâd, 38/22.

⁶ En'âm, 6/152. Karşılaştır: Bakara, 2/220; A'raf, 7/42.

⁷ Bakara, 2/123. Ayrıca bkz. Bakara, 2/48; İnfitar, 82/19.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

sarılmada adalettir. Sonuncu mana ise “*Ama yine de inkâr edenler putları rablerine eş tutuyorlar*”⁸ ayetinde olduğu gibi Allah’a eş koşmaktan kaçınmakta adalettir.⁹

“Adl” kökü Kur’an’da sadece bir yerde Allah hakkında kullanılmıştır. O da İnfitâr 6-8. “*Ey insan! Rabbine karşı seni aldatan nedir? O Rabbin ki, seni yarattı, seni insan olarak şekillendirdi ve seni dengeledi. Seni dilediği en güzel şekil ve biçimde terkip etti*” ayetleridir. Adalet formatında ise Kur’an’da yer almamaktadır. “el-Adl” şeklinde En güzel isimleri içerisinde Allah’ın mübalağa kalıbında sıfat isimlerinden biri olarak zikredilmektedir.¹⁰

Mâturîdi de “adl” kelimesini Bakara 282. ayette geçtiği üzere tarafların anlaşığı miktara ilave ve eksiltme yapmamak olarak tarif etmektedir. Adl’in temel anlamının ise her şeyi yerli yerine koymak olduğunu belirtmektedir.¹¹

Adalet anlamına gelen bir diğer kelime “k-s-t” fiilinden türeyen “kıst” kelimesidir. Bu fiilden bir birbirine zıt anlamları içeren kelimeler türemiştir. Birincisi “kıst” kavramıdır. “El-kıst” kişinin arkadaşlarından kendi verdiğiğe eşit faydalar elde etmesine yani alışverişteki adalete benzer biçimde, adil olan pay, nasip demektir. İkincisi ise “kast” kelimesidir. “El-kast”, başkasının hakkını almaktır. Yani zulüm yapmaktır.¹² Kavramın bir diğer anlamı ise meyletmektir. Meyil, Hucurât 9. “*şüphesiz Allah hakkı yerine getirenleri sever*” ayetinde olduğu gibi hakka doğru olursa adalet olur. Cin 15. “*Hak yoldan sapanlar ise cehennem yakıtı olurlar*” ayetindeki gibi ise bu defa da zulüm olur.¹³

“Adl” ve “kıst” dışında adaletin her bir yönünü ifade eden pek çok anlamdaş kelime vardır. Bunların en önemlileri: istikâme, vasat, nasib, hisse, mîzândır.¹⁴ Konumuzu uzatmamak için bu kavramlara temas etmeyeceğiz.

2- Kur’an’da Allah’ın Adaleti

Kur’an’da Allah’ın adil oluşu, “adl” ve “kıst” yerine daha çok başka kavramlarla ifade edilmiştir. Bu kavramların Allah hakkında taşıdığı anlamları şu şekilde sıralayabiliriz: İlki hak sahiplerine hakkını tastamam vermek,¹⁵ ikincisi tesviye¹⁶ ve ta’dîl¹⁷ etmek,¹⁸ sonuncusu ise, tevzîn etmektir.¹⁹

Adalet, Allah tarafından emredilen ilahi bir şarttır.²⁰ Bu şarta önce kendisi uymaktadır. Adil olduğunu, kullarına asla zulüm yapmayacağını Kur’an’da zikretmektedir.²¹ Adaleti uygulamaya ve iyiyi yapmaya yönelik emri din ve ırk ayrımı yapmaksızın muhataba, kişiye ve inananlara yöneliktir. Allah’ın adaletinin kapsamı, O’nun, yarattığı her şeye tam ve en iyi niteliğini vermesidir. Yüce Allah adaletini, ilahi bilgisi ve hikmetine göre yukarıdan aşağıya, baştan sona tüm evrende göstermektedir.²²

Kur’an’da doğruluk, hakkaniyet ve ölçülülük gibi dinî ve insanî inançlar Allah’ın Birliği kavramından sonra yer alır. Bunun sebebi ilk olarak bu emirlerin önem ve değeridir. İkinci olarak adalete pek yer vermeyen İslam öncesi sosyal düzene gösterilen bir tepkidir.²³

Yüce Allah, dünyada imtihan için var ettiği insanlara güçleri oranında sorumluluk yüklemiştir. Çünkü verilen imkânlarla, teklif edilen hususlar arasında bir dengenin olması adalete daha uygundur. Bakara 286. “*Allah hiç kimseye gücünün üstünde bir yük yüklemeyiz*” ayeti bu duruma işaret

⁸ En’âm, 6/1. Ayrıca bkz. En’âm, 6/150.

⁹ İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, s.2839.

¹⁰ Tirmizî, İshâ Muhammed b. İshâ, *el-Câmiu’l-Kebîr*, Dâru’l-Garbi’l-İslâmiyye, Beyrut 1998, V, s. 486; İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, s.2838.

¹¹ Mâturîdi, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd, *Te’vilâtü Ehli’s-Sünne*, thk: Mecdî Bâsellûm, Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, Beyrut, 2005, II, 277.

¹² İsfahânî, Râgıb, *el-Müfredât*, s. 422-423.

¹³ Âlûsî, Ebû Fadl Şihâbüddîn Mahmud, *Rûhu’l-Meânî fî Tefsîri’l-Kur’ân’il-Azîm ve Seb’il-Mesânî*, Beyrut, ts., VIII, 107.

¹⁴ Hadduri, *İslam’da Adalet Kavramı*, s. 22.

¹⁵ Bkz. Rahmân, 55/7; Tâ hâ, 20/50. “O, yarattığı varlıklara, kendisine yönelip ihtiyaçlarını beyan ettiklerinde onlara her şeyi verendir.” Âlûsî, *Rûhu’l-Meânî*, XVI, 201.

¹⁶ düzgünleştirmek

¹⁷ denkleştirmek

¹⁸ İnfitâr, 82/6-8; Ayrıca bkz. Kehf, 18/37; Kıyâme, 75/4; Şems, 91/7.

¹⁹ Hicr, 15/21; Kamer, 54/49. Tevzîn etmek: Allah’ın her şeyi belirli bir ölçü ve tartıyla yaratıp idare etmesi, var olan her şeyi denge içerisinde tutmasıdır.

²⁰ Nahl, 16/90.

²¹ Âl-i İmr’an, 3/182; Enfâl, 8/51; Hac, 22/10.

²² Bkz. Hicr, 16-25.

²³ Hadduri, *İslam’da Adalet Kavramı*, s. 22.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

emektedir.Yazır, ayetişöyle tefsir etmektedir: “Her sorumluluk ona güç yetirme koşuluna bağlıdır. Fakat yüklenen yükün bu gücü zorlamaması gerekir. Yani her bir bireyindünyadaki sorumluluğu gücüyle ve kapasitesiyle ölçülmesi gerekir. Bundan dolayı kişilerin gücü ve kapasitesi farklıolduğundan, gücü ve kapasitesi fazla olanların sorumluluk oranları da fazla olacaktır ki, adalet ve hukukun eşitliği de budur.”²⁴

Ahiret hayatında da insanların eylemlerinin karşılıkları Allah tarafından adaletle verileceği ve asla onlara haksızlık yapılmayacağı belirtilmektedir. “*Hepiniz dönüp O'nun huzurunda toplanacaksınız, bu Allah'ın gerçek vadidir. O, baştan yaratır, sonra da yaratmayı tekrar eder ki, iman edip dünya ve ahiret için yararlı işler yapanları adaletle ödüllendirsin.İnkâr yolunu tutmaları sebebiyle inkârcıların nasibi kaynar bir içecek ve acı veren bir azaptır.*”²⁵ ayetinde geçen “bi'l-kıstı” kelimesini Mâtürîdi birkaç şekilde ele almıştır. Birincisi “adalet” anlamındadır. Ona göre bu manadaki adalet Allah'ın ödüllendirmesi, öyle yapması gerekli olduğu ve insanlar hak ettikleri için değil, ancak kendisinin bir lütfu ve ihsanı olarak gerçekleşecektir. İkincisi,“Allah'ın iyi iş yapanlara güzel karşılık, kötü iş yapanlara da kötü karşılık vermesi, ahirette dost ile düşmanı ayırmasıdır.”Çünkü dünyada nimet vermek açısından dostlar ile düşmanları ayırt etmemiştir. Üçüncüsü, “ölçü ve tartıdır.”²⁶ Yani Allah onlara, yaptıkları her çeşit işe, miktar olarak değil, adaletinin gereği uygun bir karşılık verecektir.²⁷

Dünya ve ahiret hayatında insanlara karşı adaletli davranacağını bildiren Yüce Allah, insanlardan da yeryüzünde adaletli olmalarını istemektedir. Bu konuda birkaç ayeti zikretmek faydalı olacaktır:

“*Allah adaleti ve iyiliği emreder; aşırılıktan, kötü işlerden ve azgınlıktan da uzak durmanızı ister.*”²⁸Ayetteki adl, her şeyi yerli yerince koymaktır ki, zulmün zıddıdır.²⁹ Ayrıca adl, verilen ile hak edilen arasındaki dengeyi ifade etmektedir.

“*Ey iman edenler! Allah için hakkı ayakta tutun, adaletle şahitlik eden kimseler olun. Her hangi bir topluluğa duyduğunuz kin, sizi adaletsiz davranmaya itmesin. Adaletli olun; bu, takvaya daha uygundur. Allah'tan korkun. Şüphesiz Allah yaptıklarınızdan haberdardır.*”³⁰ Allah için adalet, rıza ve kızgınlık halinde, dosta ve düşmana karşı yerine getirilmelidir. Hakkı adil olarak söylemek ise takvaya daha uygundur.³¹

“Yarattıklarımız içinde öyle bir millet var ki, Hakk'a çağırır, Hakk ile adalet ederler.”³²

3-Hz. Peygamber'de Adalet Örnekleri

Allah, Kur'an'ı Kerim'de Hz. Peygamberi,beşeri yönünü önceleyerek insanlara model olarak sunmaktadır. “*De ki: Ben kendim için, Allah'ın dilediği dışında ne bir fayda elde edebilirim ne de zarardan kurtulabilirim. Şayet gaybı biliyor olsaydım elbette bundan çok faydalanırdım, başıma kötülük de gelmezdi. Ben yalnızca inanan kimseler için uyarıcı ve müjdeleyiciyim.*”³³Mâtürîdi ayeti; “Ben sizin için geleceğe dair fayda ve zararı bilmiyorum. Eğer sizin için gaybı biliyor olsaydım, beni tasdik eder ve bana iman ederdiniz. Ben de Allah katında O'na iman etmeniz ve beni tasdik etmenizden çok faydalanırdım. Reddetme ve yalanlamaktan kaynaklanan kötülük de başıma gelmezdi”³⁴şeklinde yorumlamaktadır.

Zikri geçen ayet Hz. Peygamber'in üç konuda insanlara model olduğuna vurgu yapmaktadır. İlki, kendisine ve başkasına fayda ve zarar verebilecek kudrete sahip olmadığıdır. Diğeri, gayb âlemini bilmediğidir. Sonuncusu geleceği bilmemekle beraber uyarıcı ve müjdeleyici olmasıdır.³⁵ Hz. Peygamber gelecekle ilgili olarak vahiyle bildirilen konularda uyarma ve müjdeleme eyleminde bulunmuş,davranışları ile örnek bir toplum modeli oluşturmuştur.

²⁴ Yazır, Elmalılı Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, Eser Neşriyat, İstanbul 1979, II, 997,998.

²⁵Yunus, 10/4.

²⁶ “*Kıyamet günü doğru teraziler kurarız.*” Enbiya, 21/47; “*O gün amelleri tartacak terazi hakır.*” A'raf, 7/8. gibi ayetler de amellere karşılık vermenin ölçü ve tartıyla yapılacağını vurgulamaktadır.

²⁷ Mâtürîdi, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*,VI, 8-9; Âlûsî, *Rûhu'l-Meâni*,XI, 66-67.

²⁸ Nahl, 16/90.

²⁹ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, V, 3117.

³⁰ Mâide, 5/8.

³¹ Mâtürîdi, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*,III, 476.

³² A'raf, 7/181.

³³ A'raf, 7/188. En'âm, 6/50.

³⁴ Mâtürîdi, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*,V, 109-110.

³⁵ Atay, Hüseyin, “İslam'da Olgun İnsan”, *AÜİF Dergisi*, Ankara 1967, c: 15, sayı:1, s.162.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

Hiz. Peygamber'in yaşamı boyunca insanlara örneklik ettiği konuların başında adalet gelmektedir. O, mensubu bulunduğu toplumda belli bir adalet ölçüsünün herkesçe kabul edilmesine dayalı bir düzen kurmayı hedef edinmiştir. O'nun için adalet, olmazsa olmaz bir keyfiyettir. O, zamanının sorunlarını doğruluktan, eşitlik ve hakkaniyetten ayrılmadan ele almış ve çözüme kavuşturmuştur. Veda hutbesindeki: "Gönülden vermedikçe hiç kimse için kardeşinin malını almak helal olmaz. Kendinize zulmetmeyiniz"³⁶ çağrısıyla; "Adaletsizlikten kendinizi koruyunuz. Çünkü o, hesap gününde zulme denktir"³⁷ söylemiyle gayri insani davranışlara kayıtsız kalınmaması gerektiğini vurgulamıştır. İslam öncesi toplumda zengin veya itibarlı kimseler hırsızlık yaptığında serbest bırakılırken aynı işi zayıf veya fakir kimseler yaptığında derhal cezalandırılmaktaydı. Adaletten yoksun bu uygulamanın yanlışlığını belirten Peygamber, hırsızlığı yapan kendi kızı bile olsa adaletten asla taviz vermeyeceğini ifade etmiştir.³⁸

Hiz. Peygamber, hukukî ve ahlakî dilde ifade edilmiş belirli örneklerle Kur'an'da dile getirilen adalet ilkelerinin anlamına açıklık getirmiştir. Böylece o, adil eylemlerle adil olmayan eylemlerin farkını göstermiştir. Bir de adalet ölçüsünün ne olması gerektiğini belirleyen kurallar koymuştur.³⁹

4-Mu'tezile ve Eş'âriyye'ye göre Adalet

Kabile aidiyeti, Arap toplumunun vaz geçemediği en temel özelliğidir. Bu durum onların, sosyal yaşantı içinde adalet uygulamalarında da kendisini göstermiştir. Adalet, mal ve evlat bakımından güçlü olanın tutumuna göre şekillenmiştir.⁴⁰

Kabilecilik, Hiz. Peygamber sonrası İslam dünyasında yaşanan elim olaylarda yeniden gün yüzüne çıkmıştır. Hiz. Ali'nin şehit edilmesinin ardından kurulan Emevî devletinin sultanları da kabilecilik anlayışlarına uygun politikalar yürütmüşlerdir. Başta Hiz. Ali taraftarlarına olmak üzere kendi politikalarını beğenmeyen, itiraz ve isyan edenlere karşı baskı, şiddet ve zulme varan eylemler içerisinde olmuşlardır.⁴¹ Bu iseâlimleri, Emevî devletinin uygulamaları neticesinde ortaya çıkan adaletsizliğin kaynağını aramaya sevk etmiştir.

Kur'an'da adalet kavramını oluşturan unsurların ne olduğu veya adaletin dünyada nasıl gerçekleştirileceğini bildiren ölçülerin ayrıntılı bir şekilde bulunmaması, bilim adamlarını adalet standardının ne olması gerektiğinin belirlenmesinde etkili hale getirmiştir. Onlar da Kur'an ve mütevatir haberler ışığında kendilerinden önceki yorumları da dikkate alarak adaletin unsurlarını belirlemeye çalışmışlardır. Bu manada Kelam ekolleri konuya beşerî adaletten ziyade ilahî adalet üzerinden yaklaşmışlardır. Bu yaklaşım tarzı, Müslüman toplumlarda adaletin uygulanmasında ve gerçekleştirilmesinde insanın yetkinliğinin ne olacağı noktasında problemleri de gündeme getirmiştir.

Mu'tezilî âlimler, Şûra 11. "O'na benzer hiçbir şey yoktur" ayetinden hareketle, Allah'ı hiçbir şeye benzetmemişlerdir. Onlar, sadece tevhîd ve adl sıfatlarını eşsizlik belirttiği için kabul etmişlerdir. Tevhîd ve adl sıfatları diğer bütün sıfatları kapsar.⁴² Birlik, Allah'ın tek olarak varlığını belirten bir vasıftır. Adalet ise O'nun özüdür.⁴³ İlahî adaletin efdal olduğu konusunda ilahiyatçılarla hemfikirdirler. Her ne kadar adaletin kaynağı vahiy olsa da, akılla da kavranabileceği görüşündedirler. Çünkü insanın doğasında iyi olanı yapma eğilimi vardır.⁴⁴ İnsan akılla adil olan ile olmayanı birbirinden ayırır. Akıl, insanın bilgi edinmesine imkân veren melekedir.⁴⁵

³⁶ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, Thk: Şuayb Arnaut, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1999, XXXIV, 294.

³⁷ Suyûtî, Celâleddîn, *el-Câmiu's-Sağîr*, Dâru'l-Kütübî'l-Arabiyyi, Beyrut ts, Hadis No: 135, I, 11.

³⁸ Buhârî, Ebî Abdullah Muhammed b. İsmail, *el-Câmi's-Sahîh*, Kitâbü'l-Hudûd, El-Mektebetü's-Selefiyye, Kahire H. 1400, IV, 248,249; Müslim, *el-Câmi's-Sahîh*, Kitâbü'l-Hudûd, Beytû'l-Efkârî'd-Devliyye, Riyat 1998, s.700.

³⁹ Hadduri, *İslam'da Adalet Kavramı*, s. 27.

⁴⁰ Arapların toplum yapısını kabileciliğin belirlediği hususunda ayrıntılı bilgi için bkz: Câhız, Ebû Osmân Amr b. Bahr, *Rasâilü'l-Câhız er-Rasâilü's-Siyâsiyye*, Dâru ve Mektebetü'l-Hilal, Beyrut 1995, s. 407-460; Sarıçam, İbrahim, *Emevî-Hâşimî İlişkileri*, TDV Yayınları, Ankara, 1997, s. 23,24.

⁴¹ Bkz. Akbulut, Ahmet, *Sahabe Dönemi İktidar Kavgası*, Otto Yayınları, Ankara 2015, s.235-236; Sarıçam, *Emevî-Hâşimî İlişkileri*, s. 280 vd.

⁴² Eş'âri, Ebu'l Hasan Alî b. İsmâil, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn ve İhtilâfû'l-Musallîn*, Mektebetü Nehdati'l-Misriyye, Kahire 1950, I, 218-223.

⁴³ Hadduri, *İslam'da Adalet Kavramı*, s. 69.

⁴⁴ Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 1993, I, 58; Şehristânî, *Nihâyetü'l-İkdâm*, s. 371.

⁴⁵ Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, I, 58.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

Mu'tezile'yi diğer fırka ve mezheplerden farklı kılan husus Beş Temel Esas (Ûsûlu'l-Hamse)'yi benimsemeleridir. Bu şartlardan belki de en önemlisi Adalet ilkesidir.⁴⁶ Onlara göre Yüce Allah adaleti gereği, insanları inanan inanmayan şeklinde ayrıma tabi tutmadan hepsine aynı esaslara göre davranmaktadır. Çünkü Allah kullarına faydası olmayan bir şeyi yaratmaz. Aksi takdirde hikmete ve adalete aykırı hareket etmiş olur.⁴⁷ Bu durumda ise insan baskı ortamında olacağından, insanın özgürlüğünden ve seçme hürriyetinden bahsetmek ahlak ve adalet bakımından anlamsız hale gelecektir.⁴⁸

İlahî adaletin karşısında insana bunca değer veren Mu'tezile, fikirlerini hayatta tatbik etme noktasında fazla başarılı olamamıştır. Özellikle mihne döneminde⁴⁹ kendileri gibi düşünmeyenlere tahammül etmedikleri gibi adaletten uzak baskıcı bir yöntem izlemişlerdir.⁵⁰

İmam Eş'âri'ye (ö.324/936) göre adalet, beşerin hiçbir şekilde müdahil olmadığı, çerçevesi tamamen Yüce Allah tarafından çizilen ahlakî süreci ifade eden bir kavramdır. Ona göre herhangi bir davranışın adalet olup olmadığını belirleyen bizzat vahiydir. Akıl ise, meselenin iç yüzünün ne olduğunu tam olarak kavrayacak donanıma sahip değildir. Aklın kötü ve adaletsiz olarak gördüğü işler, aslında hikmet ve adalete uygun olarak meydana gelebilmektedir. Bu nedenle Allah, hiçbir nedenden göstermeksizin yarattığı varlıklara zulüm yapabilir. O'nun bu davranışı adalete aykırı değildir.⁵¹ Bu anlayışa göre Allah, mülkünde kendi arzusundan başka hiçbir ilkeye yer vermemektedir. Ayrıca egemenliğinde ortağı olmadığı için kulları üzerinde hesaba çekilmeksizin her çeşit tasarruf hakkına sahiptir.⁵²

Eş'âri'nin bu yaklaşımı, herhangi bir sebebe bağlı olmadan inkârcıları ve günahkârları bağışlayan; kaliteli hizmet üreten ve iyi karşılık bulmayı hak edenlere de mükâfat yerine ebedî ceza verebilen adaletten yoksun, güvenilmeyen bir Allah imajının doğmasına zemin hazırlamıştır. Böylesi bir Tanrı anlayışına sahip bireyler, sosyal açıdan kimseye güven duymayacakları gibi siyasal gücü elde ettiklerinde zorbalığa yöneleceklerdir.⁵³

Mu'tezilî âlimler tarafından, insanın özgür ve sorumlu bir varlık olduğu temellendirilmek için başlatılan ilahî adaletin gerekliliği ilkesi, Eş'âri âlimlerce ilahî otoriteye rakip olarak görülüp dışlanmıştır. Bu da Müslüman toplumlarında ve onların siyasî yaşamlarında tek düzelik egemen olmasına ve her türlü adaletsizliğin arkasında bir hikmet aramalarına yol açmıştır.⁵⁴

5- İmam Mâtürîdî ve Adalet Anlayışı

Asıl adı Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd el-Mâtürîdî es-Semerkandî olan Mâtürîdî, bugün Özbekistan'ın sınırları içinde bulunan Semerkant'ın bir mahallesi olan "Mâtürîd"de doğmuştur.⁵⁵ Kaynaklarda ailesi ve soyu hakkında fazla bir bilgi bulunmamakla birlikte Türk asıllı olduğu kabul edilmektedir.⁵⁶ Ömrünü Ehl-i sünnet akaidini öğretmek ve savunmak için harcayan Mâtürîdî, 333/944 yılında yaklaşık bir asır süren hayatını doğduğu şehir olan Mâtürîd'de kaybetmiştir. Mezarı Semerkand şehrinin Çakerdize mahallesinde bulunmaktadır.⁵⁷

⁴⁶ Kadı Abdülcebbar, Ebu'l-Hasen b. Ahmed b. Abdilcebbar el-Hemedânî, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, Thk. Abdülkerim Osman, Mektebe Vehbe, Kahire 1996, s. 301.

⁴⁷ Eş'âri, *el-İbâne an Usûli'd Diyâne*, Dâr İbn Zeydün Beyrut ts, s. 57; Kadı Abdülcebbar, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, s. 307-308; Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, I, 58.

⁴⁸ Kadı Abdülcebbar, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, s. 309.

⁴⁹ Abbasi halifeleri Me'mun, Mutasım ve Vâsık dönemlerinde halkı'l-Kur'an konusunda bazı âlimlerin sorguya çekilip eziyet edilmesine ilişkin olaylara verilen isimdir.

⁵⁰ Akbulut, Ahmet, *Müslüman Kültürde Kur'an'a Yabancılaşma Süreci*, Otto Yayınları, Ankara 2017, s. 167; Bozkurt, Nahide, *Mu'tezilî'nin Altın Çağı –Me'mun Dönemi-*, Ankara Okulu Yay., Ankara 2002, 104-105.

⁵¹ Eş'âri, *el-İbâne an Usûli'd Diyâne*, s. 55-56.

⁵² Eş'âri, *el-İbâne an Usûli'd Diyâne*, s. 55-56; Şehristânî, Ebi'l-Fettah Muhammed, *Nihâyetü'l-İkdâm fî İlmi'l-Kelâm*, Kahire ts, s. 410; Bâkîllânî, Kadı Ebûbekr Muhammed, *Kitâbü't-Tevhîd li Kavâid'it-Tevhîd*, Dâru't-Tabâkati'l-Muhammediyye Kahire 1986, s.342.

⁵³ Güler, İlhami, *Allah'ın Ahlakiliği Sorunu*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 1998, s. 156.

⁵⁴ Güler, *Allah'ın Ahlakiliği Sorunu*, s. 74,79.

⁵⁵ Muhammed Ebu Zehra, *Mezhepler Tarihi*, çev: Sığatullah Kaya, Çelik Yayınevi, İstanbul 2011, s.197.

⁵⁶ Topaloğlu, Bekir, "Ebû Mansur el- Mâtürîdî", *Kitâbü't-Tevhîd Tercümesi*, Ankara 2009, s. 18,19.

⁵⁷ Kutluboğa, Zeynüddîn Kâsım, *Tâcü't-Terâcim*, nşr. İbrâhim Sâlih, Beyrut 1992, s. 200; Taşköprüzâde, Ahmed Efendi, *Tabakâtü'l-Fukahâ*, Musul 1961, s. 56.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

Mâturîdî'nin doğduğu yıllarda Abbasi hanedanlığının zulmüne maruz kalan Mu'tezile, Haricilik, Mürcie, İsmaililik ve Zeydilik gibi nice siyâsî ve itikadî mezhep, kendilerini merkezi otoritenin zayıfladığı bu coğrafyada ifade etmeye çalışmışlardır.⁵⁸Bu ekollerin içinde Mâturîdî'nin fikir dünyasında, Türklerin hâkimiyeti altında olan bölgelerde en yaygın ve etkin olan Mürcie ve Hanefilik etkili olmuştur.⁵⁹

Hanefî mezhebinin üçüncü kuşak âlimlerinden olan Mâturîdî, eğitimini "Dâru'l-Cüzcâniyye" medresesinde ders veren Ebû Nasr el-İyâzî'den tamamlamış, pek çok öğrenci yetiştirmiştir. Bunun yanında o, siyaset ve devlet adamlarıyla iyi ilişki içinde olmamıştır. Zalim olduğu kesin bir şekilde bilinen döneminin yöneticisine adil diyen, bundan dolayı da zulmü adaletle vasıflandıran kimsenin küfre girdiği yolunda kanaat belirtmesi⁶⁰ etkili olsa gerektir.

Mâturîdî'nin adalet anlayışının ne olduğunu belirlemek için, onun Allah'ın adaletini konu edinen ayetleri nasıl yorumladığına bakmak yeterli olacaktır. Ona göre Allah'ın insanlara olan merhametin göstergesi adaletli davranmaktır. Örnek olarak o, Mümtahine 8. "Allah din konusunda sizinle savaşmayan ve sizi yurtlarınızdan çıkarmayanlarla iyi ilişkiler içinde olmanızı ve onlara adaletli davranmanızı men etmez. Allah adaletli davrananları sever." ayetini "İhtimaldir ki ayette yasaklanmayan şey doğrudur, doğruluk ise adaletten başka bir şey değildir. Bu da dost ve düşman ayrımı yapmadan uygulanmalıdır"⁶¹ şeklinde yorumlamıştır. Mâide suresi 8. ayetini de "düşmanlık yapabilecek konumda iken bile adaletin terk edilmesini ayet helal görmemektedir"⁶² diye izah etmiştir.

Mâturîdî'ye göre, Allah kendisini mecbur kılacak hiçbir otorite ve ilke bulunmamasına karşın adalet ve hikmetten uzak olarak asla kullarına zulmetmez. Bu durum bizzat kendisi tarafından konulmuş bir ilkenin neticesidir.⁶³Mâturîdî, dünyadaki sorumluluğu konusunda, insanı anlamsız hale getiren Cebriyye'yi şiddetle eleştirmiştir. Bu eleştirisini gündelik hayattaki gözlemlerinden elde ettiği verilere dayandırmaktadır. Ona göre insanın imtihan dünyasında özgür ve sorumluluk sahibi olmasını isteyen ve emreden Allah'tır.⁶⁴

Mâturîdî'ye göre, beşer tarafından gerçekleştirilen iyi veya kötü bütün fiillerin yaratıcısının Allah olması, insanları yaptıkları eylemlerin sorumluluğundan kurtarmaya yetmeyecektir.⁶⁵ Ona göre, her ne kadar insan fiillerinin var edicisi Allah olsa da, hakiki manada kullara kendi eylemlerinin sorumluluğu yüklenebilir. Bu husus, aklen ve naklen sabittir. Aksini iddia edenlerin atçılıkları yüzünden ve sorumluluk yüklenmekten kaçınmak istemelerinden bunu yapmaktadırlar.⁶⁶

Mâturîdî, Allah ile ilintilendirilen adaleti dünyada tüm insanlara yayarak yaratılış, fitrat ve cins açısından herhangi bir fark görmez. Bu anlayış ise insana, insan olduğu için değer vermenin doğal bir sonucudur. Bu adalet anlayışıyla o, Ehl-i Kitap ile İslam dünyasındaki mezhep mensuplarına karşı saygılı ve adaletli bir dil kullanmıştır. Kendi düşünce yapısına uymayan fikirleri doğrudan reddetmek yerine, o düşünceleri delillerle ve akli çıkarımlarla çürütme yoluna gitmiştir.⁶⁷

İnsan anlamaya başladığı zaman adaletin ve dürüstlüğün ne olduğunu daha iyi kavrayacaktır. Aksi takdirde kelime ve kavramların silahtan daha tehlikeli olabileceğini gözden kaçırmış olacaktır. Bir kimseyi veya grubu anlamaya çalışmadan mahkûm etmek, bir anlamda ölüme mahkûm etmek demektir. Cahil bir insanın, iç yüzünü bilmediği herhangi bir konuda adaletli çıkarımda bulunması veya davranması ihtimal dışıdır. Böyle bir durumda yapılması gereken şey konuşmak yerine susmak olmalıdır. Böyle bir tavrı Mâturîdî'de görmekteyiz. O, En'âm 159. ayetiyle ilgili şöyle yorum yapmıştır: "Dinlerini paramparça edenler vardır. Bunların ise kâfirler, ehl-i dalâl, Harûriyye, Yahudiler ve Hıristiyanlar olabileceğine dair çıkarımda bulunulmaktadır. Biz ise onların kim olduğunu bilmemekteyiz. Bu konuda delil teşkil edecek kesin bir bilgimiz de yoktur."⁶⁸Bu sözlerle onun, açıkça

⁵⁸ Kutlu, *Türklerin İslamlaşma Sürecinde Mürcie ve Tesirleri*, TDV Yayınları, Ankara 2002, s. 156-158.

⁵⁹ Geniş bilgi için bkz. Kutlu, *Türklerin İslamlaşma Sürecinde Mürcie ve Tesirleri*, s. 168-192.

⁶⁰ Bulut, Halil İbrahim, *İslam Mezhepleri Tarihi*, DİB Yayınları, Ankara 2016, s. 243.

⁶¹ Mâturîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, IX, 614,615.

⁶² Mâturîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, III, 476.

⁶³ Mâturîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 344-346.

⁶⁴ Mâturîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 359-360.

⁶⁵ Mâturîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 360.

⁶⁶ Mâturîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 359.

⁶⁷ Sarıkaya, M. Saffet, "Mâturîdî'nin Din Anlayışında Hoşgörüsü", *e-Makâlât Mezhep Araştırmaları*, c: 3, sayı: 2, Ankara 2010, s. 156.

⁶⁸ Mâturîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, IV,332.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

hakkında bilgi sahibi olmadığı ve gelen rivayetlerle de belli bir kanaate varamadığı konularda tavır almaktansa susmayı tercih ettiği anlaşılmaktadır.⁶⁹

Mâtürîdî, benzer tavrı Sabîilerle ilgili ayetin yorumunda sergilemektedir. Bakara 62. ayetin yorumunda öncelikli olarak onlar hakkında verilen bilgileri sıralar: “Sâbîler, meleklerle ve yıldızlara tapan ve Zebur okuyan bir kavimdir. Sâbîler, Mecusiler ile Hıristiyanlar veya Yahudiler ile Mecusiler arası bir kavimdir. Zındıkların yolunu takip eden, iki ilah kabul eden kavimdir.” Son olarak onlar hakkındaki kendi düşüncesini aktarır: “Onlara ait bir kitab yoktur, bizim onlar hakkında bir bilgimiz de yoktur.”⁷⁰

Kendilerine kitap verilenlerden maksatın Yahudiler ve Hıristiyanlar olduğunu belirten Mâtürîdî, onları yalnızca kendilerine gönderilmiş elçilere inanan, ancak kutsal kitaplarında sonradan gelecek olan elçinin vasıfları zikredilmesine rağmen büyüklük taslamaları sebebiyle onları yalanlayanlar olarak tanımlamaktadır.⁷¹ O, Nisasuresinin 150-151. ayetlerine dayanarak peygamberlerin bir kısmını kabul etmeleri bir kısmını reddetmeleri açısından Ehl-i Kitab mensuplarının kâfir olduğunu zikretmiştir.⁷²

Mâtürîdî, Allah’a ve O’nun elçilerinden bir kısmına inanmalarından dolayı Ehl-i Kitab’a iyi davranılması gerektiğini söyler. Onlara karşı haksızlıktan uzak durarak akıl ve mantık ölçüğünde, ilahî vahyin ve son elçinin gönderiliş gerekçesine aykırı düşmeyecek şekilde bir tavır sergilenmesini tavsiye etmektedir.⁷³

Mâtürîdî, en büyük eleştiriye özellikle de âlem ve insan fiilleriyle ilgili görüşlerinden dolayı, Kâbî’nin de mensubu olduğu Mu‘tezile’ye yapmıştır. Hz. Peygamber’e nispet edilen “Kaderiyye bu ümmetin Mecûsileridir” sözüne dayanarak Mu‘tezile’yi Mecûsilere benzetmiştir. O, bu benzerliği şu sözlerle dile getirmiştir: “Mutezile mensupları, buldukları toplumda iki temel özellikleriyle tanınırlar. İlki onlara bakanlar tarafından, yaratılışlarından dolayı görülebilen soluk benizlilik; diğeri Mecusilerin uğrak yeri olan hanlara gitmeleri; her iki gurubunda yaşadıkları İslam diyarlarını İslam yurdu olarak görmemeleridir.”⁷⁴ Mu‘tezile’yi eleştirmesine rağmen din içindeki yorum farklılıklarını dalâlet kavramıyla açıklamadığından onları İslam dairesi içinde değerlendirmiş ve onları tekfir etmekten kaçınmıştır.⁷⁵

Görüşlerini kendisine referans olarak aldığı Mürcie’ye ve İmam Azam’a karşı ise Mâtürîdî, savunmacı bir yöntem uygulamıştır. Bu yöneme, irca konusunda yaklaşımında rastlamaktayız. O, bazı durumlarda olumsuz anlam taşımaya söz konusu olabilecek “ircâ” kavramının, biri övülen diğeri kötülünen iki anlamı olduğunu vurgulamıştır. Övülen “ircâ’yı” Nisâ 48. “Allah kendisine ortak koşulmasını asla bağışlamaz; bunun dışındakilerini dilediği kimse için bağışlar. Allah’a ortak koşan kimse büyük bir günah işleyerek iftira etmiş olur.” ayetini delil alarak “büyük günah işleyenler hakkındaki hükmü Allah’a bırakanlar” olarak açıklar. Kötülünen “ircâ’yı” ise, “eylemleri Allah’a havale ederek, o eylemlerde insanın davranış ve tedbirini ortadan kaldıran cebir” diye izah eder.⁷⁶

Mâtürîdî’ye göre, nasıl ki inanmayanlar İslam’a girmeye zorlanamazsa, İslam’a girdikten sonra dini ritüelleri yapıp yapmama konusunda da zorlanmamalıdır.⁷⁷ Çünkü baskı ve zulümle iradenin tercihine dayanmayıp zorla yerine getirilen dindarlığın inkârdan hiçbir farkı olmayacaktır. Hac 78. “Allah din konusunda size yük yükledi” ayetin yorumunda Mâtürîdî; “gerçek ile yanlış birbirinden ayrılmıştır, gerçek bilgidir haberdar edildikten sonra artık hiç kimse iradesine baskı yapılarak İslam’ı kabul etmeye zorlanmamalıdır”⁷⁸ açıklamasında bulunur.

⁶⁹ Sarıkaya, M. Saffet, “Mâtürîdî’nin Din Anlayışında Hoşgörüsü”, s. 158.

⁷⁰ Mâtürîdî, *Te’vilâtü Ehlî’s-Sünne*, I, 485. Peygamberlere gönderilen kitaplar için bkz. Altuntaş, Mehmet, “Kur’an’da Peygamberlere Gönderilen ‘Suhurlar/Kitaplar’ Üzerine Bir Değerlendirme”, *Turkish Studies*, c: 11, sayı: 12, Ankara 2016, ss. 1-24.

⁷¹ Mâtürîdî, *Te’vilâtü Ehlî’s-Sünne*, I, 530.

⁷² Mâtürîdî, *Kütübü’t-Tevhid*, s. 635-636.

⁷³ Hanefî Özcan, *Mâtürîdî’de Dinî Çoğulculuk*, MÜİFV Yayınları, İstanbul, 1995, s. 121-122.

⁷⁴ Mâtürîdî, *Kütübü’t-Tevhid*, s. 501-504.

⁷⁵ Mâtürîdî, *Te’vilâtü Ehlî’s-Sünne*, IV, 157.

⁷⁶ Mâtürîdî, *Te’vilâtü Ehlî’s-Sünne*, III, s. 202,203; Ayrıca bkz. Kutlu, *Türklerin İslamlaşma Sürecinde Mürcie ve Tesirleri*, s. 275.

⁷⁷ Bakara, 2/256. Mâtürîdî, *Te’vilâtü Ehlî’s-Sünne*, II, 239.

⁷⁸ Mâtürîdî, *Te’vilâtü Ehlî’s-Sünne*, II, 240.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

Adaletli bir yönetim anlayışı, eşitlik, sorumlulukları üstlenme ehliyeti ve kamu görevlerinde bu ehliyetin dikkate alınması sağlıklı bir toplum yapısının tesis edilmesi için en hayati ilkelerdendir. Mâtürîdî de bu ilkenin Müslüman toplumunda uygulanmasını önemsemektedir. O, “Allah size, emanetleri mutlaka ehline vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi emreder...”⁷⁹ ayetindeki çağrının, Müslüman yöneticilere yapıldığını iddia etmektedir. Ayetteki “emanetlerin ehline verilmesi” ifadesinin inanç farklılığını gözetmediğini, uzman olanın tercih edilmesi gerektiğini vurguladığını beyan etmektedir.⁸⁰

Sonuç

Âlemdaki her şeyi dengede tutan ölçek, adalettir. Ancak eylemlerini özgür iradesiyle yapan ve bundan dolayı da dünyada düzensizliğesebep olan insan hariçtir. Davranışlarıyla yeryüzündeki ilk düzensizliğin müsebbipleri olan Adem ve Havva, Allah’ın ilahi kelamıyla düzeltilmişlerdir. İnsanlar eliyle bozulan adaletin yeniden tesis edilmesi tüm peygamberlerin misyonu olmuştur. Peygamberlerden sonra bu vazife, Allah’ın kelamına sahip ve ona muhatap olan tüm Müslümanlara aittir. Kur’an’ın kurucu ilkeleri esas alındığı takdirde, olağanüstü durumlar dışında İslam hayatı, adaleti, özgürlüğü ve barışı esas aldığı görülecektir. İlahi vahyin ilk uygulayıcısı olan Hz. Peygamber’in asıl görevinin tebliğ olup, dinde hiç kimseye zorlamada bulunarak adaletsiz bir uygulamanın içinde olmaması da bu hususu destekler niteliktedir.

İslam dünyasında ortaya çıkan problemlere çözüm bulmak için âlimler büyük bir çabanın içinde olmuşlardır. İnsanın özgürlüğünü ortadan kaldırarak yeryüzündeki bütün adaletsizlikleri Allah’a yükleyen Cebriye’ye karşı Mu‘tezile, Allah’ın adaletsiz eylemler içinde olamayacağını savunarak, tüm kötülükleri ve adaletsizlikleri insana atfetmiştir. Ancak söylemleri ile eylemleri birbirine uymamıştır. Özellikle “mihne” döneminde siyasilerden de güç alarak kendileri gibi düşünmeyenlere zulme yapmışlardır. Eş‘âri ve müntesipleri ise Mu‘tezili fikirleri eleştirmek ve onlar gibi düşünmediklerini ortaya koymak için adımlar atmışlardır. Özellikle Allah’ı tenzih etmek adına, O’nu nerede ve ne zaman ne yapacağı belli olmayan bir varlık durumuna getirmişlerdir. Güvenilmeyen bir yaratıcıya inanan insanlar da doğal olarak başkalarına güven vermeyecektir.

İnsanın, kaliteli, etkin, örnek bir insan olabilmesi için adil olması zorunludur. Bu düstura göre hareket eden Mâtürîdî, her ne sebeple olursa olsun kendi gibi düşünmeyenleri ötekileştirmemiştir. Farklı fikre veya inanca sahip insanlarla mücadelesi fikirsel düzlemde gerçekleşmiştir. O, insanların yaşam alanlarını daraltmayı hatta yok etmeyi düşünmenin ve bu yönde davranışlar sergilemenin İslamlaşma sürecinde hiçbir kazanım sağlamayacağını çok iyi anlamıştır.

Din-insan ilişkisinde çift yönlü belirleyici ilke adalet temelli özgürlüktür. Mâtürîdî’ye göre kişi İslam dinine girecekse bunu özgür iradiyle gerçekleştirmelidir. Bir insan İslam’ı din olarak seçmese dahi kendisine adalet ölçeğinde davranılmalıdır. Ayrıca görev vermede inançtan ziyade uzmanlık ve liyakat ilkeleri esas alınmalıdır. Aksi durum İslam toplumunun felaketine yol açacaktır.

Kaynakça

Abdülbâkî, Muhammed Fuad, *Mu‘cemü’l-Müfehres li-Elfâzıl-Kur‘ân’il-Kerîm*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1990.

Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, Thk: Şuayb Arnaut, Müessesetü’r-Risâle, Beyrut 1999.

Akbulut, Ahmet, *Sahabe Dönemi İktidar Kavgası*, Otto Yayınları, Ankara 2015.

..... *Müslüman Kültürde Kur’an’a Yabancılaşma Süreci*, Otto Yayınları, Ankara 2017.

Altuntaş, Mehmet, “Kur’an’da Peygamberlere Gönderilen ‘Suhuflar/Kitaplar’ Üzerine Bir Değerlendirme”, *Turkish Studies*, c: 11, sayı: 12, Ankara 2016, ss. 1-24.

Âlûsî, Ebû Fadl Şihâbuddîn Mahmud, *Rûhu’l-Meânî fî Tefsîri’l-Kur‘ân’il-Azîm ve Seb‘il-Mesânî*, Beyrut ts.

Atay, Hüseyin, “İslam’da Olgun İnsan”, *AÜİF Dergisi*, Ankara 1967, c: 15, sayı: 1, ss. 155-171.

Bâkîllânî, Kadı Ebûbekr Muhammed, *Kitâbü’t-Temhîd li Kavâid’it-Tevhîd*, Dâru’t-Tabâkati’l-Muhammediyye, Kahire 1986.

⁷⁹ Nisâ, 4/58. Ayrıca bkz. Ahzâb, 33/72.

⁸⁰ Mâtürîdî, *Te‘vilâtü Ehli’s-Sünne*, III, 222-223.

**ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN
SEMPOZYUMU**

- Bozkurt, Nahide, *Mu'tezi'nin Altın Çağı–Me'mun Dönemi-*, Ankara Okulu Yay., Ankara 2002.
- Buhârî, Ebî Abdullah Muhammed b. İsmail, *el-Câmi's-Sahîh*, Kitâbü'l-Hudûd, El-Mektebetü's-Selefiyye, Kahire H. 1400.
- Bulut, Halil İbrahim, *İslam Mezhepleri Tarihi*, DİB Yay., Ankara 2016.
- Câhız, Ebû Osmân Amr b. Bahr, *Resâilü'l-Câhız er-Rasâilü's-Siyâsiyye*, Dâru ve Mektebetü'l-Hilal, Beyrut 1995.
- Ebû Hanife, Numan b. Sâbit, “el-Fıkhu'l-Ekber”, *İmâm-ı Âzam'ın Beş Eseri*, çev: Mustafa Öz, İfav Yay., İstanbul 2011.
- Eş'ârî, Ebu'l Hasan Ali b. İsmâil, *el-İbâne an Usûli'd Diyaneyi*, Dâr İbn Zeydûn, Beyrut ts.
- .....*Makâlâtü'l-İslâmiyyîn ve İhtilâfû'l-Musallîn*, Mektebetü Nehdati'l-Mısriyye, Kahire 1950.
- Feyrûzâbâdî, Mecdüdn Muhammed b. Ya'kûb, *el-Kâmûsu'l-Muhît*, Hey'et'l-Mısriyyetü'l-Âmmetü li'l-Kitab, Mısır 1979.
- Güler, İlhami, *Allah'ın Ahlakiliği Sorunu*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 1998.
- Hadduri, Macid, *İslam'da Adalet Kavramı*, trc: Selahattin Ayaz, Yöneliş Yayınları, İstanbul 1991.
- İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, yy, ts.
- İsfehânî, Râgıb, *el-Müfredât fî Garîbü'l-Kur'ân*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut ts.
- Kadı Abdülcebbar, Ebu'l-Hasen b. Ahmed b. Abdilcebbar el-Hemedânî, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, Thk. Abdülkerim Osman, Mektebe Vehbe, Kahire 1996.
- Kutlu, Sönmez, *Türklerin İslamlaşma Sürecinde Mürcie ve Tesirleri*, TDV Yayınları, Ankara 2002.
- Kutluboğa, Zeynüddîn Kâsım, *Tâcü't-Terâcim*, nşr. İbrâhim Sâlih, Beyrut 1992.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, thk: Mecdî Bâsellûm, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2005.
- .....*Kitâbü't-Tevhîd*, nşr. B. Topaloğlu-M. Aruçi, İsam Yayınları, Ankara 2003.
- Muhammed Ebu Zehra, *Mezhepler Tarihi*, çev: Sığatullah Kaya, Çelik Yayınevi, İstanbul 2011.
- Müslim, *el-Câmi's-Sahîh*, Kitâbü'l-Hudûd, Beytü'l-Efkârî'd-Devliyye, Riyat 1998.
- Özcan, Hanefi, *Mâtürîdî'de Dinî Çoğulculuk*, MÜİFV Yayınları, İstanbul 1995.
- Sarıçam, İbrahim, *Emevî-Hâşimî İlişkileri*, TDV Yayınları, Ankara 1997.
- Sarıkaya, M. Saffet, “Mâtürîdî'nin Din Anlayışında Hoşgörü”, *e-Makâlât Mezhep Araştırmaları*, III/2, Güz 2010, ss. 145-164.
- Şehristânî, Ebî'l-Fettah Muhammed, *Nihâyetü'l-İkdâm fî İlmi'l-Kelâm*, ys., Kahire ts.
- .....*el-Milel ve'n-Nihal*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 1993.
- Suyûtî, Celâleddîn, *el-Câmiu's-Sağîr*, Dâru'l-Kütübi'l-Arabî, Beyrut ts.
- Taşköprüzâde, Ahmed Efendi, *Tabakâtü'l-Fukahâ*, ys., Musul 1961.
- Tirmizî, İsâ Muhammed b. İsâ, *el-Câmiu'l-Kebîr*, Dâru'l-Garbi'l-İslâmiyye, Beyrut 1998.
- Topaloğlu, Bekir, “Ebû Mansur el- Mâtürîdî”, *Kitâbü't-Tevhîd Tercümesi*, Ankara 2009.
- Yazır, Elmalılı Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, Eser Neşriyat, İstanbul 1979.
- Zebîdî, Seyyid Muhammed Murtaza el-Hüseynî, *Tâcu'l-Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*, thk. Abdülfettah el-Hulû, Kuveyt 1997.
- Zemahşerî, Ebî'l-Kâsım Mahmud b. Ömer, *el-Keşşâf, Dâru Ahyâi't-Türâsi'l-Arabî*, Beyrut 2003.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

ROL MODEL OLARAK ŞAHSİYET OLARAK HZ. PEYGAMBER'İN (S.A.) ÖRNEKLİĞİ

Prof. Dr. Ahmet YILDIRIM¹

Özet:

İnsan doğumundan ölümüne kadar bir eğitim süreci içerisinde. İnsanın eğitim sürecinde, ona karakter ve şahsiyet kazandırılmasında örnek ve rehber olan şahsiyetlerin önemi büyüktür. Bu bağlamda genelde din eğitiminde, özelde karakter eğitiminde diğer ilke ve tekniklerin yanında “rol model, model olma ve model alma” birbirine yakın çok önemli üç olgu olarak karşımıza çıkar. Bu anlamda dinî terminolojide nümune-i imtisâl ve üsve-i haseni kavramları yer almaktadır. Böylece insanlar “nümune-i imtisâl, üsve-i hasene, rol model, model olma ve model alma” gibi olgular vasıtasıyla yaşamlarını biçimlendirmelerine imkân sağlarlar, gözlemleyerek öğrenmeyle bilişsel kapasitelerini geliştirebilirler. Çocuğun yaşamında anne ve baba yanında ailedeki diğer yetişkinler, arkadaşlar, öğretmenler vb. birçok rol model yer alabilir. Zira çocuk, sevdiği, yakınlık duyduğu, davranışlarını örnek aldığı, taklit etmeye çalıştığı ve kendisiyle özdeşim kurduğu insanları rol model olarak kabul eder. Bu modeller içerisinde ise anne ve babanın rol modelliği en önemli etkiye sahiptir. Anne ve babanın rol model olarak etkisinin diğer gelişim alanlarında olduğu gibi, çocukların dini inanç ve ibadetlerine de yansıdığı, onların dini yaşamlarının gelişimi ve değişimi üzerinde önemli bir role sahip olduğu görülür. Ayrıca yine tarih boyunca toplumlara yön veren ve onları şekillendirmeye çalışan örnek şahsiyetler var olmuştur. Şüphesiz bu şahsiyetler, gerek kendi toplumlarının ve gerekse diğer toplumların bireyleri tarafından ilgi görmüş ve örnek alınmaya çalışılmıştır. Dinî değerlerin taşıyıcısı konumunda olan peygamberler de, gönderildikleri toplumlara her zaman örnek ve model olmuşlardır. Peygamberimiz Hz. Muhammed de (s.a) insanlığa gönderilmiş bir elçi ve peygamberler halkasının sonuncusudur. O'nun örnek kişiliğini ve hayat tarzını, bugün bütün insanlığa, fert, aile ve topluma aktarmaya büyük ihtiyaç vardır. Zira onun hayat tarzı insan hayatının her yönünü kuşatan bir özelliğe sahiptir. Ayrıca onun hayatını bilmeden, onun sahip olduğu değer ve vasıfları öğrenmeden dinimizi yaşamak ve anlamak mümkün değildir. Çünkü Hz. Peygamber (s.a) söz, davranış ve uygulamalarıyla insanlık tarihinde benzeri bulunmayan bir hayat tarzı ortaya koymuştur. Hz. Peygamber'in (s.a) örnek alınması onun bu yönlerini iyi bilmeye ve tanımaya bağlıdır.

Anahtar kelimeler: Rol Model, Model Şahsiyet, Hz. Peygamber (s.a)

AS A ROLE MODEL AS PERSONALITY. EXAMPLE OF THE PROPHET (S.A.)

She's in a process of education from birth to death. In the process of human education, the importance of the individuals who are exemplary and guiding in giving character and personality to him is great. In this context, “role model, model and model taking”, among other principles and techniques in religion education and character education in particular, are the three very important cases that are very close to each other. In this sense, the concepts of numune-I imtisal and maktve-I haseni are included in religious terminology. Thus, people enable them to shape their lives through phenomena such as “numune-I imtisal, exponent-I hasene, role model, model and model”, and they can improve their cognitive capacities by observing. In the child's life, parents and other adults in the family, friends, teachers, etc. there are many role models. Since a child, the love, the sympathy, their behavior model, was identical to the people that he's trying to emulate and considers himself to be a role model. In these models, the role model of parents has the most important effect. The role of parents as a model is seen in other areas of development, as reflected in the children's religious beliefs and worship, and they have an important role in the development and change of their religious lives. In addition, throughout history, there have been examples of personalities who have guided societies and tried to shape them. Undoubtedly, these personalities were attracted by the individuals of their own societies and other societies and tried to take samples. The prophets, who are the bearer of religious values, have always been examples and models of the societies in which they were sent. Our Prophet Hz. Muhammad (s.a) a messenger sent to humanity and the last of the rings of prophets. There is a great need to transfer his exemplary personality and lifestyle to all humanity, to individual, to family and society today. Because his life style has a feature that encompasses every aspect of human life. It is also impossible to live and

¹ Prof. Dr. Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Öğretim Üyesi, ayildirim2000@hotmail.com

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

understand our religion without knowing its life and without learning its values and qualities. Because Hz. The Prophet (s.a) with its words, actions and practices, it has revealed a life style that is not unique in human history. Hz. The Prophet (s.a) sampling depends on knowing and recognizing these aspects.

These and similar issues will be examined within the scope of the communiqué, and the subject will be finalized with findings, recommendations and a general evaluation.

Key words: role model, model personality, Hz. The Prophet (s.a)

Giriş

İnsan eğitiminde, insana karakter ve şahsiyet kazandırılmasında örnek insan modellerinin önemi büyüktür. Bu bağlamda genelde din eğitiminde, özelde karakter eğitiminde diğer ilke ve tekniklerin yanında “rol model, model olma ve model alma” birbirine yakın çok önemli üç olgu olarak karşımıza çıkar. Peki rol model ne demektir? Rol model (role model), “kişinin hedeflerini, tutumlarını ya da davranışlarını örnek aldığı, özdeşim kurduğu ve taklit etmeye çalıştığı insanlar ya da gruplar”² olarak tanımlanmaktadır. Diğer bir tanımda ise rol modelin, “davranışı, kişisel tarzı ya da kendine has özelliklerine özenilen kişi”³ olduğu belirtilmektedir. “Model olma ve model alma” rol model ile benzer ve yakın anlamları ihtiva etmektedir. Dinî terminolojide bu anlamda nümune-i imtisâl ve üsve-i haseni kavramları yer almaktadır. Nümune-i imtisâl “örnek alınacak, rehber kabul edilecek şey, peşinden gidilebilecek kimse”, üsve-i hasene ise, “güzel bir örnek” anlamlarına gelmektedir. Böylece insanlar “nümune-i imtisâl, üsve-i hasene, rol model, model olma ve model alma” gibi olgular vasıtasıyla yaşamlarını biçimlendirmelerine imkân sağlarlar, gözlemleyerek öğrenmeyle bilişsel kapasitelerini geliştirebilirler.⁴

Rol model şahsiyet olarak Hz.Peygamber’i “örnek bir model”⁵ kabul edip çağın idrakine sunmak, İslam dünyasının bugün içinde bulunduğu ortamda kaçınılmaz hale gelmiştir. Bugün Hz. Peygamber’i “örnek model” (paradigma) olarak çağa taşıırken bize düşen onun yaptıklarının aynısını yapmak değil, yaptıklarını bugünün şartları içerisinde yeni bir bakış açısıyla, yeni bir ruhla; aynı hedefleri, temsil ettiği aynı ilkeleri muhafaza etmek şartıyla yeniden yorumlamaktır. Hadis/sünnet’i yaşamak, Hz. Peygamber’i çağa taşımak ve onun gözettiği ilkeleri aynen gözetmek suretiyle onu örnek almaktır. Çünkü biz bu çağda yaşıyoruz, dolayısıyla bu çağı kendi açımızdan verimli ve yaşanır hale getirmek için Hz.Peygamber’in örneğinden nasıl ilham alabiliriz ve ondan nasıl yararlanabiliriz? sorularına cevap bulmak zorundayız.⁶

Dinî değerlerin taşıyıcısı konumunda olan peygamberler de, gönderildikleri toplumlara her zaman örnek ve model olmuşlardır. Peygamberimiz Hz. Muhammed de (s.a) insanlığa gönderilmiş bir elçi ve peygamberler halkasının sonuncusudur. O’nun örnek kişiliğini ve hayat tarzını, bugün bütün insanlığa, fert, aile ve topluma aktarmaya büyük ihtiyaç vardır. Zira onun hayat tarzı insan hayatının her yönünü kuşatan bir özelliğe sahiptir. Ayrıca onun hayatını bilmeden, onun sahip olduğu değer ve vasıfları öğrenmeden dinimizi yaşamak ve anlamak mümkün değildir. Çünkü Hz. Peygamber (s.a) söz, davranış ve uygulamalarıyla insanlık tarihinde benzeri bulunmayan bir hayat tarzı ortaya koymuştur. Hz. Peygamber’in (s.a) örnek alınması onun bu yönlerini iyi bilmeye ve tanımaya bağlıdır. Şimdi bu noktada O’nun peygamberlik öncesi hayatını hatırlamaya çalışalım.

Peygamberlik Öncesi Hayatı

Hz. Peygamber’in (s.a) peygamberlik öncesi hayatı ana başlıklar halinde; gençlik yıllarında sürü otlattığı, Hılfu’l-Fudûl (Erdemliler Antlaşması) denilen bir antlaşmaya iştirak ettiği, Mekke’nin ileri gelen tacirlerinden Hz. Hatice’nin kervanında çalıştığı, daha sonra onunla evlendiği, Mekke’de ortaya çıkan bazı anlaşmazlıklarda hakemliğine başvurulduğu şeklinde özetlenebilir. Ayrıca peygamberlik öncesi yıllarda gördüğü salih rüyalar ve Ramazan aylarında Hira Mağarası’nda geçirdiği inziva günleri

² Selçuk Budak, *Psikoloji Sözlüğü*, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 2003, s. 523.

³ Bozkurt Koç, “Çocuğun Dini Gelişiminde Rol Model Olarak Anne ve Baba”, *Dini Araştırmalar*, Mayıs-Ağustos 2008, Cilt: 11, s. 31, ss. 50.

⁴ Bkz. Ahmet Yıldırım, “Hz. Peygamber’in Örnekliliği ve Rol Model Olması”, *Çalışan Gençlik ve Değerler* Kitabı İçinde, Ankara 2015, s. 169-170.

⁵ Bkz. Ahzâb 33/21.

⁶ Bkz. H. Musa Bağcı, “Hz. Peygamber’in Örnekliliğinin Günümüzdeki Önemi”, *Hz. Muhammed ve evrensel mesajı sempozyumu, 20-22 Nisan 2007 [İslami İlimler Dergisi Yayınları]*, 2007, s. 76.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

onun gibi bir beşerin, beşer üstü tecrübeler psikolojik olarak hazırlanmasında yardımcı olmuştur. Böyle olsa da Hira Mağarası'nda vahiy meleği Cibril ile ilk karşılaşmasının ardından yaşadığı korku ve endişeleri onun beşer oluşunun tabii bir sonucu olarak değerlendirilmelidir. Başından geçen bu ilk tecrübenin verdiği telaş ve heyecanla yorganına bürünen Hz Peygamber (s.a) vefakâr eşine kendisine bir şeyler olmasından korktuğunu söyleyince, Hz. Hatice onu “*Korkma! Allah'a yemin ederim ki, Cenâb-ı Hak hiçbir zaman seni utandırmaz, mahzun etmez. Çünkü sen akrabalarına bakarsın, sözün doğrusunu söylersin, işini görmekten aciz olanların ağırlığını yüklenir; fakire verir, kimsenin kazandıramıyacağını kazandırır, misafirini ağırlarsın, Hak yolunda ortaya çıkan olaylarda halka yardım edersin*” diyerek teselli ederken, onun şahsiyeti hakkında bilgi ver yanına götürdüğü Ehl-i Kitap kültürüne sahip olan Varaka b. Nevfel de, bu gördüğü şeyin bir melek olduğu konusunda onu yatıştırmaya çalışıyordu.⁷ Böylece Allah Hz. Peygamber’i bu özellikleriyle insanlara örnek ve model alabilecekleri kendi cinslerinden biri olarak göndermişti.

Hız Muhammed’in (s.a) peygamberlik öncesi hayatı her yönüyle tabii, sade ve mutedil bir hayattı. Çünkü O, bu dönemde ticarî, askerî, siyasî ve hatta dinî yönden bile, Mekke'nin ileri gelenlerinden sayılmıyordu. Bu dönemde onun Mekke'de en dikkat çeken yanı; emin, güvenilir, dürüst, merhametli, şefkatli olmak gibi ahlaklı bir kişiliği olmasıdır. Çünkü O'nun ne nübüvvetten önce ne de sonraki hayatında, insanlarla olan ilişkilerinde hiçbir problem ve kınanacak herhangi bir ahlâkî kusuru olmamıştır. O, Allah'ın himayesi ile şirke düşmemiş, toplumundaki yaygın içki, kumar, falcılık ve fuhuş gibi kötülüklerle bulaşmamıştır. Zira; “*Hız Peygamber, ahlâk itibariyle insanların en güzeli idi*”⁸

Allah'ın insanlara kendi cinslerinden bir peygamber göndermesi pek çok yönden çok anlamlıdır. Çünkü bu beşer peygamber sözgelimi, onların konuştuklarını konuşur, duyduklarını duyar, zevk aldıkları şeylerden zevk alır. Edindiği tecrübelerini onlarla değerlendirir. Sonuçta peygamber kendileri gibi biridir. Bütün sevinç ve kederlerini onunla paylaşabilirler. Dolayısıyla insanların beşer bir peygamberi örnek almaları psikolojik açıdan daha kolaydır. Ama peygamber insan değil, melek olsaydı onun yaptıkların ne örnek alırlar ederler ve ne de bu hususta çaba sarf ederlerdi. Çünkü tabiatı farklı olanın davranışları da farklı olacaktır. Peygamberimiz Hz Muhammed'in (s.a) bir insan olduğu her insanda bulunan normal vasıfları, ihtiyaç ve temayülleri bulunduğu için bunlara bağlı davranışları ve hayatı bulunması da tabidir. Günah çerçevesine girmemek kaydıyla gerek dini hayatında gerekse dünya işlerinde, mukabil davranışlarda bulunmuş, insanları bu konularda serbest bırakmıştır. Yeme, içme, giyim-kuşam, yatma, yürüme gibi tercihi kararları örnek olarak zikredilebilir. Onun en büyük vazifesi peygamberliktir, tebliğdir, örnek olma ve rehberliktir. Bu vasıflara dayanan davranışlarını herkesin gözü önünde uygulamış ve herkesin görmesi için gayret göstermiştir.

Model ve Örnek İnsan Hz. Peygamber (s.a)

İnsanların daha çocukluk yıllarından itibaren kendilerine örnek aldıkları, model olarak seçtikleri birileri mutlaka bulunur. Büyüdüklerinde hep onlar gibi olmayı hedefler, onların tavırlarını ve hayat tarzlarını taklit etmeyi düşünürler. Bu, kimi zaman hocaları, anneleri babaları, kimi zaman da yakın çevrelerinden tanıdıkları dostları, komşuları ya da bir yerde görüp etkilendikleri biri olabilir. Özenilen bu kimlik, kişinin yaşadığı ortama, hayat şartlarına, semte ve kültür düzeyine göre farklılıklar gösterir. Ayrıca insan dünyaya tamamen bilgisiz ve korunmaya muhtaç olarak gelir. Gelişimini ve bilgisini tamamlamak için bir başkasına, bir modele veya örneğe ihtiyacı duyar. İnsanı yaratan Allah, istenen insan olma ve insanca yaşamının yollarını insanlar arasından seçtiği elçilerinin örnekliğinde göstermiştir. Nitekim bütün peygamberlerin dünya ve âhret işlerini düzeltmek için gönderildiği ve hayat tarzlarının sade ve itidal üzerine oturduğu belirtilmiştir. İşte kutsala hürmetin kaybolduğu, hâkim güç ve otoritenin kutsallaştırıldığı, zevk ve eğlencenin yaygınlaştığı bir dönemde, insanlara kendilerinin ve âlemin farkına varmaları gereğini hatırlatmak için Allah en güzel örnek olarak Hz. Peygamber’i (s.a) göndermiştir.

Hız Peygamber’in (s.a) hayatı mü'minler için her yönüyle örnektir. Bu yönüyle hemen hemen bütün peygamberler, dünya ve nimetleriyle olan ilişkilerini ihmal etmeyip sürdürmüş ve hayatın içerisinde olmuşlardır. Onlar bu yönleriyle de vahyin çizdiği çerçeve dâhilinde ümmetlerine örnek olmuşlardır. Onlardan biri ve sonuncusu olan Hz. Muhammed (s.a), her hususta olduğu gibi, bilhassa

⁷ Bkz. Buhârî, Bed'u'l-vahy, 3; Müslim İmân, 252

⁸ Buhari, Edeb, 112; Müslim, Edeb, 30.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

hayatta nasıl yaşanılması gerektiğiyle ilgili bize en güzel örnekleri sunmuş, aynı zamanda Mescid-i Nebevî'nin kutlu çatısı altında doğru ve sağlıklı hayat tarzını benimseyen örnek bir nesil yetiştirmiştir.

Müslümanlar da, dünya ve ahret mutluluğunu Kur'ân'a tâbi olmak, Hz. Peygamber'e (s.a) bağlanmak, onu örnek almak, izinden ve yolundan gitmekle elde edebilir. Çünkü Hz. Peygamber'in (s.a) hayatını vakfettiği nihai hedef kıyamete kadar insanlara önderlik edecek bir toplumu oluşturmaktır. Bu hedefini O, örnek davranışları, uygulamaları ve ıslahatlarıyla gerçekleştirmiştir. Onun örnekliliğini anlamamanın ilk yolu O'nun beşerî yönünü anlamaktır.

Hz. Peygamber'in (s.a) İnsanı/Beşerî Yönü

Hz. Peygamber (s.a) de kendinden önce gönderilen diğer peygamberler gibi bir insan/beşerdi. Doğmuş, evlenmiş, çocuk sahibi olmuş, acı çekmiş, sevinmiş, Allah için ızdırap, zulüm ve güçlüklerle göğüs germiş ve vefat etmiştir. Mekke'li müşrikler peygamberlikle görevlendirilince onun hakkında şöyle demişlerdi:

*"Bu ne biçim peygamber ki yemek yer, sokaklarda gezer? Ona, beraberinde bulunup uyaran bir melek indirilseydi ya! Yahut, kendisine bir hazine verilseydi, veya besleneceği bir bahçe olsaydı ya!"*⁹ Kur'ân'ın ısrarla altını çizdiği bu konuda Hz. Peygamber de oldukça hassasiyet göstermiştir. O daima beşer ve kul olduğunun bilinci içerisinde hareket etmiş ve peygamberliğinden sonra da önceki sadeliği, tabiiliği terk etmemiş, tevazuu asla elden bırakmamıştır.¹⁰

Bu sebeplerdir ki onu yakından tanıyanlar peygamber olmasına fazla şaşırmamışlardır. Fakat aynı şeyi Mekke'nin ileri gelenleri başta olmak üzere, müşrik Araplar için söylemek mümkün değildir. Çünkü onların, özellikle Ehl-i Kitap'tan öğrendiklerine dayanarak bir Peygamberin geleceğini bekleyip durdukları halde, Hz. Peygamber'e karşı tepkilerinin sebeplerinden birisi de Arap toplumundaki peygamberlik ve peygamber tasavvuru ile Hz. Peygamberin şahsında gördükleri tezahür ve kudret arasındaki çelişkidir. Çünkü önceki peygamberlerin kıssalarından edindikleri bilgilere göre, peygamber beşer üstü ve harikulade bir varlıktı. Onlar, Hz. Musa, İshak, İsmâ, Davud, Süleyman, İbrahim, Lût, Salih ve Şuayb (aleyhimu's-selâm) gibi peygamberlerin mucizelerinden habersiz değillerdi. Oysa peygamber olduğunu iddia eden, vahy geldiğini söyleyen Hz. Peygamber'i (s.a), kendilerinden farksız yer-içer, gezer birisi olarak görüp te özel bir nitelik, açık böylesi rahatsız edici bazı tavırlara, gerekse, Hıristiyanların davranışlarına bakarak, ashabına şu uyarıda bulunmuştu: *"Hıristiyanların Meryem oğlu İsa'ya yaptıkları gibi, beni aşırı şekilde methetmeyin! Ben ancak Allah'ın kuluyum. Öyleyse bana 'Allah'ın kulu ve Rasûlü' deyin!"*¹¹

Bir gün öğrettiği bir şahıs *"Şehadet ederim ki, Muhammed O'nun Rasûlü ve kuludur"* deyince Hz. Peygamber (s.a), derhal müdahale ederek *"Ben Rasûl olmazdan önce kul idim. Şehadet ederim ki, Muhammed O'nun kulu ve Rasûlüdür' de!"* buyurmuştur.¹²

Mekke'nin Fethi günlerinde, Hz. Peygamber'in huzuruna gelen ve kendisiyle konuşurken titreyen bir şahsa o, *"Kendine gel! Ben bir kral değilim. Ben sadece kurutulmuş et yiyen bir kadının oğluyum"* deme ihtiyacı hissetmişti.¹³

Sevgili Peygamberimiz insanların ırkına, rengine, makam, mevkisine, zenginlik ve fakirliğine bakmadan onlara sırf Allah yarattığı için, insan oldukları için değer verirdi. Çünkü Allah Teâlâ *"Biz insanı en güzel bir şekilde yarattık"*¹⁴ buyurmaktadır.

Bunlardan Hz. Peygamber (s.a) ne bir melek ne de bir ilah olduğu bilakis onun bir insan olduğu, ama sıradan biri değil, bir insanın olabileceği en mükemmel insan olduğu gerçeği ortaya çıkmaktadır.

Konuyla İlgili Kavramlar: İttibâ, Teessî ve İktidâ

Bütün bunlarla birlikte Hz. Peygamberin örnekliliğini anlayabilmek için konu ile ilgili bazı kavramlar üzerinde durmak gerekir. Bunlar ittibâ, teessî ve iktidâ kavramları olacaktır.

İttibâ kelimesi lügatte ta-be-a' fiil kökünden alınmış olup, (iftiâl) babından mastardır. İttibâ kelimesi, sülâsi fiil kökü ile aynı manaları taşımakta olup: *"Birine uymak, onun yaptığı gibi yapmak; bir*

⁹ el-Furkân 25/7-8)

¹⁰ Abdurrazzâk, *el-Musannef*, II. 205, h. no: 3076

¹¹ Buhârî, *Enbiyâ*, 48; Dârimî, *Rekâik*, 68.

¹² Bkz. Ahmet Yıldırım, *Peygamberimizin Sade Hayatı*, İst. 2007, s. 30-34

¹³ İbn Mâce, *Et'ime*, 30.

¹⁴ et-Tîn 95/4.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

kimsenin izinden gitmek, bir şeyi kendisine gerekli kılmak, boyun eğmek, taklid etmek, katılmak” mânâlarına gelmektedir. Bu durumda “ittibâ” hem sözde hem de fiilde gerçekleşmektedir. “İttibâ” kelimesinin lügat manası dikkate alındığında, “itaat”, “iktidâ”, “imtisâl”, “inkıyad” ve “i’tisâm” kelimeleriyle aralarında küçük nüanslar olsa da, çok kere birbirinin yerine kullanılabilecek yakınlıkta müterâdif manalar taşıdığı görülmektedir. Zikredilen bu kelimelerin mânâları karşılaştırıldığı zaman, bu anlam benzerlikleri çok açık olarak görülecektir. Meselâ, “itaat” kelimesi, “boyun eğmek, emredilen şeyi yapmak, isteyerek yapmak” manasına gelirken; “iktidâ” kelimesi, “bir adama uymak, onun yaptığı gibi yapmak, yolundan gitmek”; “İmtisal” kelimesi, “bir şeyin sûretine girmek, yolundan gitmek, itaat etmek”; ve “inkıyad” kelimesi de, “boyun eğmek, mufl olmak, uymak, teslim olmak”; “i’tisâm” kelimesi ise, “bir şeye yapışmak, sarılmak ve daha çok tehlikeye düşmemek için bir şeye sıkı sıkıya bağlanmak” mânâsına gelmektedir. Hemen hepsinde de ortak mânâ: uymak, boyun eğip itaat etmek olup, “ittibâ” kelimesiyle eş anlamlıdır. Bir de teessî, taklid ve teşebbüh kelimeleri vardır ki, ıstılah yönünden ittibâ kelimesiyle sıkça karıştırılan ifadelerdir. Fakat dikkatle incelenip, karşılaştırıldığında aralarında önemli farkların olduğu görülmektedir.¹⁵

“Sünnete ittibâ” tabiri, bize, kısaca “Hz. Peygamber’in emir ve tavsiyelerini, O’nun yaşayış şeklini örnek alıp uygulamaya çalışmak” mânâsını hatırlatır. Kur’an-ı Kerim’de pek çok ayette “Hz. Peygamber’e ittibadan¹⁶, O’na itaat edilmesinden¹⁷ ve O’nun örnek alınmasından¹⁸ bahsedilmektedir. Allah’ı sevmenin, ancak Peygambere tâbî olmaktan geçtiği¹⁹ özellikle vurgulanmıştır. Sünnet’in ne olduğu konusunda İslâm âlimleri arasında görülen ihtilâfin benzeri, Hz. Peygamber’e âdiyeti ispatlanmış (yani sübûtu kesinleşmiş) bir Sünnete, nasıl ittibâ edileceği konusunda da yaşanmıştır.²⁰ Bu noktada Hz. Peygamber’e ittiba (tabi olma) bazen sözde, bazen fiilde ve bazen de terkte olur. Sözde ittiba, vücubuyet, mendubiyet ve haramlık bakımından sebebini de göz önünde tutarak o fiilin gerektirdiği şeye yönelmektir. Fiilde ve terkte ittiba ise şekil ve maksadı göz önünde bulundurarak Hz. Peygamber’in fiilinin benzerini hangi sebep ve maksatla yapmışsa o şekilde yapmaktır.²¹

Bu bilgilere göre, ittiba kelimesi, şemsiye bir kavram olup genel mana ihtiva etmektedir. Eğer ittiba, uyulan fiilin neden ve niçinleri araştırılıp, niyet ve maksat tesbit edilerek, hem dış şekil korunmak, hem de muhtevadaki sebep ve niyet tesbit edilmek suretiyle gerçekleşirse, bu teessi olur. Eğer fiili işlemeyi gerektirecek hiçbir delil olmaksızın sadece tesbit edilen şekil uygulanmaya çalışılırsa, bu durumda taklid olur. Eğer delil aranır, ancak bununla tesbit edilen delil gereği, fiilin sadece şekli esas alırup nedeni ve niyeti dikkate alınmazsa bu, teşebbüh olur. İslam tarihi boyunca ittiba eğilimleri arasında, bütün bunları görmek mümkündür.²²

Sünnet’e ittibâ etmenin temel esprisi, “İslâm’ın aktüel durumunun devamlılığı” nı sağlamaktır. Yani, Hz. Peygamber’in getirdiği dinin, her devirde, O’nun tebliğ edip açıkladığı, uygulayıp gösterdiği şekliyle, doğru anlaşılıp yorumlanarak yaşanmasını temin etmektir. İşte asıl önemli olan bu noktadır: Hz. Peygamber’e âit bir sünnetin önce iyi anlaşılması, sonra da ona ittibâ edilmesi gelmektedir. İttibâ, gerçekten anlamının bir ifade edilmiş biçimi, bir tezahürüdür. Nasıl anlaşılırsa, uygulamaya konulması yani ittibâ edilmesi de o anlayış yönünde olacaktır. Anlama ve uygulama(=ittibâ) birbiriyle içiçe biri diğerinin sonucu olan iki kavramdır. Ancak, “Sünnete ittibâ etmenin keyfiyeti” konusu, daima zihinlerde bir problem olmuş, anlaşıldığı biçimde de pratiğe yansımıştır: Problem olarak algılanan husus, Sünnete ittibânın niteliğiyle ilgilidir. Yani, Sünnete ittibâ, uyulması ve itaati istenilen bir Sünnetin, tesbit edilen sudûr şeklinin, aynen Hz. Peygamber’in yaptığı gibi yapmak ve o konuda O’na benzemeye çalışmak mıdır, yoksa o sünnetin sudûr ettiği bağlamı dikkate alarak kast edilen maksadın tahakkuk etmesine mi çalışmaktır? Diğer bir ifadeyle, herhangi bir Sünnet verisine ittibâ, sevgi ve duygu boyutunun ön plana çıkarak birebir –aynen-yapmak demek midir, yoksa ittibânın keyfiyetini

¹⁵ Bkz. Ali Çelik, “Sünnete İttiba Konusunda Farklı Eğilimler”, *İslami Araştırmalar*, c.13, Sayı: 1, 2000, s. 77.

¹⁶ Nur 24/51, Nuh,71/3

¹⁷ Nisâ 4/13, 80; Teğâbun,64/12; Muhammed, 47/ 33.

¹⁸ Ahzab 33/21.

¹⁹ Âlu İmran 3/3

²⁰ Ali Çelik, “Sünnete İttiba Konusunda Farklı Eğilimler”, s. 76

²¹ Bkz. H. Musa Bağcı, “Hz. Peygamber’in Örneğinin Günümüzdeki Önemi”, *Hz. Muhammed ve evrensel mesajı sempozyumu, 20-22 Nisan 2007 [İslami İlimler Dergisi Yayınları]*, 2007, s. 75-92

²² Ali Çelik, “Sünnete İttiba Konusunda Farklı Eğilimler”, s. 76

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

belirleyecek olan o sünnet verisini değerlendirecek, tefekkür boyutuna, o sünnetin yorumlanmasına mı ihtiyaç vardır? Daha sahâbe asrından başlayarak İslâm tarihi boyunca zihinleri meşgul eden bu problem, daima gündemdeki yerini korumuş, bir takım farklı anlama ve uygulama biçimlerinin doğmasına zemin hazırlamıştır.²³

Sahabe ve Sünnete Uyuma Eğilimleri

İlk müslüman nesil olma şerefine nail olan sahabe, Allah'a ve Rasûlüne (s.a.) itaatın Kur'ân'a ve sünnete uymaktan geçeceğinin bilincinde idiler. Gerçekten de sahabe gerek Hz. Peygamber'in sağlığında ve gerekse vefatından sonra O'na uymayı, sünnetini yaşamayı kendilerine en büyük şiar edinmişlerdir. Hatta en önemsiz işlerde bile O'na uymada gereken titizliği göstermişlerdir. Bundan dolayıdır ki, sahabe Rasûlüllah'ı (s.a.) kendisine uyulması gereken en güzel örnek ve model kabul etmişlerdir. Böylelikle sahabe Yüce Allah'ın:

*“Şüphesiz Allah'ın Rasûlünde sizin için en güzel örnek vardır”*²⁴ şeklindeki fermanına uyup, Hz. Muhammed (s.a.) rehberliğinde hayatlarını idame ettirmişlerdir. Hz. Peygamber (s.a) tebliğ yanında Allah'tan gelen Kur'ân'ı insanlara beyan etmekle de vazifeliydi. Hz. Peygamber (s.a.) önce Allah'tan gelenleri tebliğ ediyor, daha sonra da ayetleri açıklıyordu. Bu duruma göre Hz. Peygamber (s.a) yaşayan bir Kur'ân, canlı bir İslâm, aynen uyulması gereken en güzel bir örnek konumunda idi. Hz. Peygamber'in en güzel örnek (*usve-i hasene*) vasfı özellikle ibadetler bazında bizzat kendisi tarafından belirtilmiştir:

*“Beni namaz kılarken nasıl görüyorsanız, siz de öyle namaz kılınız.”*²⁵

*“Hac menasikinizi benden alın.”*²⁶

Sahabe Hz. Peygamber'den ibadet olarak ne gördüyse aynen almış ve tıpkı O'nun gibi yapmaya çalışmışlardır. Hatta sahabenin Hz. Peygamber'e uyması o dereceye varmıştı ki, Rasûlüllah'ın yaptığını, neyin adab neyin rükûn olduğunu öğrenmeksizin, sebep, illet ve hikmetini bilmeksizin, sormaksızın, onlar da yapmışlar, aynı şekilde O'nun terk ettiğini onlar da terk etmişlerdir. Hz. Peygamber zaman zaman illet ve hikmetini sormadan, sebeplerini araştırmadan kendisinin yaptığını yapmaya çalışanları, yani kendisini bilinçsizce taklit edenleri de uyarmıştır. Bir defasında Rasûlüllah (s.a) ashabına namaz kıldırıyordu. Ansızın nalinlerini çıkartıp sol tarafına koydu. Sahabe bunu görünce, onlar da nalinlerini çıkartıp koydular. Rasûlüllah (s.a.) namazı bitirince

“Sizi nalinlerinizi çıkarmaya sevkeden nedir?” diye sordu. Onlar:

“Senin nalinlerini çıkardığını görünce derhal bizler de çıkardık” dediler. Bunun üzerine Rasûlüllah (s.a.) :

*“Bana Cebrail (a.s) geldi ve nalinlerimde pislik olduğunu haber verdiği için onları çıkardım”*²⁷ buyurdular. diye bir açıklama yaparak, örnek alınan davranışın bilinçli yapılması gerektiğine dikkat çekmiş, bilinçsizce yapılan taklit türü davranışlardan sakındırmıştır. Onun uygulayıcısı durumunda olan Hz. Peygamber de kendisinden işittiklerini başkalarına tebliğ etmeyi emrederken anlayarak ve kavrayarak tebliğ etmelerini istemiştir. Zeyd b. Sabit'in rivayetine göre Hz. Peygamber: *“Benim sözlerimi işitip de ezberleyip anladıktan sonra başkasına aynen tebliğ edenlerin Allah yüzünü ağartsın. Nice anlayış sahipleri vardır ki anlayış gücüne sahip değillerdir. Nice anlayış sahipleri, bunu kendilerinden daha güçlü anlayış sahiplerine taşırlar.”*²⁸ buyurmuştur.²⁹

Bütün bu örneklerden sahabe sünnete uymada iki türlü anlayışın ortaya çıktığı görülmektedir. Bunlardan biri Hz. Peygamber'in her bir davranışını örnek model almada sebep ve makâsıd yönüne önem veren anlayıştır. Bu yaklaşımı benimseyenler Hz. Peygamber bir davranışı hangi sebep ve maksatla yapmışsa, o maksat ve niyetle yapmaya çalışmışlar, sözün ne anlama geldiğini, kimden geldiğini; sözün bağlamını, onu vehim ve hata; eksik veya ziyade, yanlış duyma, yanlış anlama ve yorumlama, iyi bellemememe açısından araştırmışlar ve bunun yanında Hz. Peygamber'in her yaptığı işi

²³ Ali Çelik, "Sünnete İttiba Konusunda Farklı Eğilimler", s. 76

²⁴ Ahzâb/33, 21.

²⁵ Buhârî, Ezân, 18.

²⁶ Nesâî, Menâsik, 220; Ahmed bin Hanbel, *Musned*, III/318, 366.

²⁷ Ebu Dâvûd, Salât, 89; Ahmed bin Hanbel, *Musned*, III/92.

²⁸ Ebu Davud, 24, İlim 10, (IV, 68) ; Tirmizi, 39, İlim 7, (V, 84) ; İbn Mace, Mukaddime 18, (I, 84).

²⁹ Bkz. H. Musa Bağcı, "Hz. Peygamber'in Örneğliğinin Günümüzdeki Önemi", s. 76

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

sünnet kapsamına sokmamışlardır. Bunların başında Hz.Aişe, Hz.Ömer, Abdullah b. Mes'ud, Abdullah b. Abbas gibi sahabiler gelir.

Bunun yanında Hz. Peygamber'i örnek almada lafızcı ve şekilci bir anlayışı benimseyenler de vardır. Bu yaklaşımı benimseyenler Hz. Peygamber'in her davranışını sünnet olarak algılamayı ve her yaptığını sebebine ve maksadına bakmaksızın harfiyen uygulamayı tercih etmişlerdir. Onlar Hz. Peygamber'i örnek almada akıl ve tefekkür yerine, sevgi boyutunu ön plana çıkarmışlardır. Bu görüşü benimseyenler Abdullah b. Ömer, Ebu Hureyre, Abdullah b. Amr b. el-As, Ebu Zer el-Gıfarî gibi sahabilerdir.³⁰

Bu bağlamda H. IV. ve V. Asırlardan itibaren ortaya konan farklı bakış açıları kavramsal bazda şekillendiği ve tartışmaların bu kavramlar üzerinden yürütüldüğü görülmektedir. Bu kavramların oluşturucusu durumunda olan Fıkıh Usulü alimleri Hz. Peygamber'i örnek alma konusunda söz konusu kavramların mahiyetini, unsurlarını, delilleriyle birlikte açıklayarak bir ıstılah olarak fıkıh usulü literatürüne sokmuşlardır. Bu kavramlardan teessî (örnek almak), ittiba (izlemek, tabi olmak), iktida (rehber edinmek) Hz. Peygamber'in davranışlarını bilinçli olarak örnek almayı ifade etmektedir. Bu kavramlar daha ziyade Hz. Peygamber'in fiillerinde makâsıdı ön plana çıkararak tarafından kullanılmaktadır. Teşebbuh (benzemek) ve taklit ise ona ait bir davranışı bilinçsiz ve delilsiz olarak harfiyen yerine getirmek manasında kullanılmıştır.³¹ Bu kavramlar daha ziyade nassın zahirine tutunan ve hadis/sünneti literal ve şekli anlayan şahıs ve ekoller tarafından benimsendiğini söylemek mümkündür.³²

Örnek olarak mesela el-Gazâlî (ö.505/1111) bir fiilden Hz. Peygamber'in kastının ne olduğu bilinmeden örnekleğin (teessî) gerçekleşmeyeceğini belirtmiş ve şöyle demiştir: "Allah Rasulünde sizin için uyulacak güzel bir model vardır" ayeti Hz. Peygamber'e uymada (teessî) bir hüccettir. Çünkü Hz. Peygamber'i model alma (teessî) onun yaptığı fiili, aynen yaptığı üzere gerçekleştirmektir. Onun vacip veya mubah olarak yaptığı şeyi biz mendup olarak yaparsak ona uymuş olmayız. Keza onun mendub olmasını amaçladığı fiili biz vacip olarak yaparsak teessî'ye aykırı hareket etmiş oluruz. Bu nedenle Hz. Peygamber'in kastı bilinmeden bir fiilin örnek alınması doğru değildir. Onun kastı da ancak ya kendi sözleriyle ya da bir karineyle bilinebilir. Sonra deriz ki Hz. Peygamber'in fiilleri vacib ve mendup olarak ayrıldığında, onun bütün fiillerini vucuba hamledenler onu örnek almış (teessî) olmazlar. Yine onun bütün fiillerini mendup sayanlar da onu örnek almış olmazlar. Belki Hz. Peygamber bilinmeyen bir şey yapıyordu. Bu sebeple fiilin hangi maksatla yapıldığını bilmeksizin o fiili işleyen kişi, Hz. Peygamber'i örnek almış olmaz."³³

el-Gazâlî Hz. Peygamber'i örnek almak (teessî) ile ona benzemeyi (teşebbüh) birbirinden ayırmış, ona benzemeyi, kendisine gösterilen saygı ve tâzimi ifade ettiğini söyleyenlere :” Peygambere benzemek (teşebbüh) onu tâzim etmek değildir,” demiş ve bunu şöyle bir örnekle açıklamıştır: Bir krala saygı göstermek, onun emir ve yasaklarına boyun eğmektir. Yoksa o bağdaş kurarak oturduğu için bağdaş kurmak, o sedire oturduğu için sedirde oturmak saygı değildir. Hz. Peygamber, bir şeyi adak olarak adadığı zaman, onun adak adadığı gibi bizim de adamamız ona saygı değildir. Yine o boşanma, alım-satım, vb. işlemlerde ona benzemeye (teşebbüh) çalışmak tazim değildir.”³⁴ O, Menhul adlı eserinde Peygambere benzemenin (teşebbüh) sünnet olduğu anlayışını eleştirir ve şöyle der: “Hz. Peygamber'in yeme, içme, ayakta durma, oturma, bir yere dayanarak oturma ve uzanma gibi mutad olan fiillerinin hepsi için bir hüküm söz konusu değildir. Bazı hadisçiler bütün fiillerinde Hz. Peygamber'e benzemenin sünnet olduğunu zannetmişlerdir ki bu yanlıştır.”³⁵ el-Gazâlî'nin burada eleştirdiği benzeme (teşebbüh) veya taklit, ahlak ve fazilet bakımından onun gibi olmaya çalışmak değildir. Şekil ve suret bakımından benzemeye çalışmaktır. Onun yediklerini, yediği gibi yemek teşebbüh ve taklittir. Ancak helal bir şeyi onun belirlediği edep kuralları için de israfı kaçmadan ve tıka basa doymadan yemek, ona tabi olmaktır. Onun kendi örf ve coğrafyasına uygun olarak giydiklerinin

³⁰ Geniş bilgi için bkz. Bünyamin Erul, *Sahabenin Sünnet Anlayışı*, TDV yay, Ankara, 1999, s. 153-275

³¹ Ali Çelik, "Sünnete İttiba Konusunda Farklı Eğilimler", s. 78-79

³² Bkz. H. Musa Bağcı, Hz. Peygamber'in Örnekleğinin Günümüzdeki Önemi, s. 81

³³ Bkz. el-Gazali, *el-Mustasfâ*, II, 217

³⁴ Bkz. el-Gazali, *el-Mustasfâ*, II, 218

³⁵ Bkz. el-Gazâlî, *el-Menhül min Ta'likâti'l-Usul* (Thk Muhammed Hasen Heytu), Daru'l-Fikr, Beyrut, 1998, s. 312.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

aynısını giymek, ona benzemek (teşebbüh) ve onu taklit etmektir. Ancak gösteriş ve israfa kaçmadan, edep yerlerini örterek giyinmek ona tabi olmak ve onu örnek almaktır.³⁶

Görüldüğü gibi burada üzerinde asıl tartışılan husus, Peygambere tabi olmanın ne demek olduğu ile ilgilidir. Kimisi Peygambere tabi olmak (ittiba) ile onu taklit etmeyi ; onu örnek almak (teessî) ile ona benzemeyi (teşebbüh) birbirine karıştırmaktadır. Oysa Allah'ın bizden istediği, onu taklit etmek veya şeklen ona benzemek değil, onu rehber edinmek (iktidâ), onu örnek almak (teessî) ve ona tabi olmaktır (ittiba).³⁷ O halde örnek alma, ittiba ve iktida ile teşebbüh ve taklit arasındaki farkları şöyle sıralamak mümkündür:

a. Örnek almak her zaman bilinçli ve istemli bir davranıştır. Taklitte bu bilinç ve istem çoğu zaman bulunmaz ve kişi neyi niçin taklit ettiğinin bilincinde olmaz.

b. Taklit, delilini, kaynağını, dayanağını ve amacını araştırıp öğrenmeksizin bir görüş ve davranış aynen tekrarlamaktır. Halbuki örnek almak, amacını delilini ve kaynağını bilerek bir görüş ve davranış izlemektir.

c. Örnek almada örnek alınan davranışın benimsenerek içselleştirilmesi amaçlanırken, taklit etmede böyle bir amaç yoktur. Başka bir deyişle, örnek almak öze ilişkin bir faaliyet iken, taklit etmek biçimsel bir eylemdir.

d. Örnek almak, insanın kişilik ve davranışlarında ciddi ve kalıcı değişimlere yol açar. Taklit ise kişinin sadece davranışlarında yüzeysel ve biçimsel bir değişim doğurur. Hz. Peygamber'in sünnetini doğru anlamak ve onun örnekliliğini iyi kavrayabilmek için taklit ile örnek alma arasındaki farklar dikkate alınması gerekir. Çünkü Kur'an bizden Hz. Muhammed'i taklit etmemizi değil, örnek almamızı istemektedir. Kur'an'ın, insan olması itibariyle Hz. Peygamber'in maruz kaldığı yanılmalara işaret etmesi onun bütün davranışlarını taklit etmememiz gerektiğini göstermektedir.³⁸

Sonuç

Müslüman birey için Hz. Peygamber'in örnekliliği olmazsa olmaz bir hakikattir. Tarihî sürece baktığımızda örnek alma konusunda onun yaptığı fiillerin illet ve makâsıdını esas alanlar ve buna göre delil olup olmadığına göre hükmedenlerle birlikte, O'nu örnek almada sebep ve maksada bakmaksızın şekil ve lafızca bir tavır sergileyip onun davranışını literal anlamda harfiyen uygulayanlar olmuştur. İdeal olan birinci anlayış olsa da zamanla tarihi şartlar şekilci ve lafızca sünnet anlayışı baskın hale getirmiştir. Kanaatimizce bugün Hz. Peygamberi yanlış anlama, yorumlama ve onun örnekliliğinin yanlış algılanmasının altında yatan önemli sebeplerden birisi bu şekilci ve lafızca anlayışın İslâm toplumlarına egemen olmasındandır. O halde burada yapılması gereken, çağımızın insanına hitap etmeyen ve pratik açıdan da insanlığa hiçbir faydası olmayan taklit ve teşebbühe dayalı peygamber örnekliliğini tekrar gözden geçirip, Hz. Peygamber'in davranışlarını illet ve makâsıd açısından ele alan ve ona göre değerlendiren anlayışı etkili kılmak ve onların Peygamberin örnekliliği konusundaki teessî, ittibâ ve iktidâ kavramlarını yeniden canlandırmaktan geçmektedir.

Her konuda olduğu gibi modern insanın epistemoloji, evren, varlık-kozmogoni anlayışı, orta çağda yaşayan insanın varlık anlayışı farklıdır. Artık modern insan neredeyse bütün olayları rasyonel bir temel üzerine oturtmakta, akıl ve bilgi eksenli bir dünya görüşüne sahip bulunmaktadır. Böyle bir zihniyet ve mantaliteye sahip olan çağımız insanına taklit ve teşebbühe dayalı bir peygamber örnekliliği sunmak ve bu anlamda Peygamberi örnek almalarını istemek, onları miladî yirminci yüzyılda değil de on beş asır öncesi Peygamber dönemi koşullarında yaşamalarına davet etmek olur ki bu makul değildir. Hz. Peygamber'in örnekliliğinin sadece şekil ve lafızda arayan anlayışın yeniden revize edilmesinin, kritik bir analizle yeniden ele alınmasının son derece hayati önemi haizdir.³⁹ Diğer taraftan anlayışlar farklı olsa da hülâsa olarak şunu da söyleme durumundayız: Rasûlullah'ın (s.a) hayatı, beşer hayatının her safhası

³⁶ Bkz. Mehmet Görmez, *Sünnet ve Hadisin Anlaşılmasında Metodoloji Sorunu*, s. 283. Ayrıca bkz. H. Musa Bağcı, "Hz. Peygamber'in Örnekliliğinin Günümüzdeki Önemi", s. 82

³⁷ Bkz. Mehmet Görmez, *Sünnet ve Hadisin Anlaşılmasında Metodoloji Sorunu*, s. 282. Ayrıca bkz. H. Musa Bağcı, "Hz. Peygamber'in Örnekliliğinin Günümüzdeki Önemi", s. 82

³⁸ İsmail Hakkı Ünal, *Hadis*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 3. Baskı, Ankara 2006, s. 98-99. Taklit ile ittiba'nın farkı için bkz. Ali Çelik, "Sünnete İttiba Konusunda Farklı Eğilimler", s. 78-79 Ayrıca bkz. H. Musa Bağcı, "Hz. Peygamber'in Örnekliliğinin Günümüzdeki Önemi", s. 82

³⁹ Bkz. H. Musa Bağcı, *Hz. Peygamber'in Örnekliliğinin Günümüzdeki Önemi*, s. 91-92

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

ve her kesimden insan için güzel bir örneklikler ve modellerle doludur. Onun örnek ve model hayatının tezahürlerini ve yapmamız gerekenleri özetleyecek olursak;

“Eğer zengin ve varlıklı bir insan isen, Rasûlullah'ın (s.a) hicazla Şam arasında eşya taşıdığı ve Bahreyn'in hazinelerine sahip olduğu zamanı hatırla ve sen de onun gibi hareket et.

Eğer fakir ve yoksul isen, Rasûl-i Ekrem'in Ebû Talib mahallesinde mahsur olduğu, vatanını ve bütün dünya malını terk ederek Mekke'den Medine'ye hicret ettiği zamanı düşün.

Eğer hükümdar isen, onun Arapların idaresini ele geçirdiği, her tarafa hâkim olduğu, ileri gelenlerinin, şan ve şeref sahiplerinin ona itaat arz ettiği zamanı hatırla.

Eğer zayıf ve kimsesizsen, Rasûlullah'ın (s.a) Mekke'de müşriklerin mahkûm olduğu dönemi hatırla, onda senin için güzel bir örnek vardır.

Eğer fatih ve muzaffer bir hükümdar isen, Hz. Peygamber'in (s.a) Bedir'de, Huneyn ve Mekke'de düşmana galip geldiği günlere bakarak hayatından ibret al.

Eğer mağlup olmuşsan, Uhud harbinde Rasûlullah'ın (s.a), şehid ve ağır yaralılarla dolu ashabi arasındaki halini düşün.

Öğretmen isen, onun mescidinin sofasında öğrencilerine öğretmenlik yaptığı zamanı göz önünde bulundur.

Öğrenciysen, onun Cebrail'in huzurunda diz çöküp hidayet istediği zamanı tasavvur et.

Eğer nasihat eden bir vaiz, emin bir müşid isen, Mescid-i Nebevî'de tahtadan yapılmış mütevazi bir minber üzerinde vaaz eden Rasûlullah'a (s.a) kulak ver.

Eğer hiçbir yardımcın olmadığı halde hakkı ayakta tutmak ve iyiliği haykırmak istiyorsan, Mekke'deki zayıf haline ve kendine yardım edip destekleyecek kimsenin bulunmamasına rağmen Hz. Peygamber'in hakka davete devam ettiği ve hakkı açıkça ilan ettiği zamanı hatırla.

Eğer düşmanını mağlup eder, azametini kırar ve onu kahr-u perişan edersen ve böylece hak senin sayende ortaya çıkar da, batıl yok olup giderse, işlerin de istikrar kazanırsa, Rasûlullah'ın Mekke'ye girdiği ve fethettiği günü hatırla.

Eğer işlerini düzeltmek, arazini verimli hale getirmek istersen, Rasûl-i Ekrem'in, Yahudi Nadîr oğullarının, Hayber'in, Fedek'in topraklarını ele geçirdiği zaman mezkûr yerlerin işlerini nasıl yoluna koyduğunu ve buranın bakımını, en iyi verim alacak kişilere havale ettiğini düşün.

Eğer yetim isen, Âmine ve kocası Abdullah'ın ciğerparelerini düşün. O, daha küçük bir çocukken annesi, doğmadan da babası vefat etmişti.

Eğer küçük bir çocuksan, sevgili sütannesini Halime'nin emzirdiği bu ulu çocuğu düşün.

Eğer gençsen, Mekke çobanının hayatını oku. Ticaret mallarıyla sefere çıkmış bir tüccar isen, Busrâ'ya doğru yol alan kafilenin efendisinin vaziyetini hatırla.

Hakem veya hâkim isen, İslam güneşi doğmadan önce Kureyş reisleri birbirlerine girmek üzereyken Rasûlullah'ın (s.a) Hacer-i Esved'i yerine koymak için verdiği hükme bir göz at. Sonra gözünü çevir ve bir daha bak, Rasûlullah'ın (s.a) Medine mescidinin avlusunda insanlar arasında adaletle hüküm verdiği zamanı düşün. Onun katında fakir ve yoksul ile zengin ve varlıklı müsâvi idi.

Eğer evli bir erkek isen Hz. Hatice ile Hz. Aişe'nin kocasının nezih hayatını ve temiz sîretini oku.

Eğer çocukların babası isen, Hz. Fâtımatuzzehra'nın babasının, Hz. Hasan ile Hz. Hüseyin'in dedesinin nasıl hareket ettiğini öğren.

Hülasa her ne olursan ol, ne işle uğraşırsan uğraş, yaşadığın müddetçe, günün her saatinde, Rasûlullah'ın (s.a) hayatında senin için güzel hidayet, hayatın karanlıklarının onun nuruyla aydınlanacağı güzel bir misal vardır. Böylece işlerin düzelir, sıkıntıların sona ere. Onun rehberliğiyle yanlış işleri doğrultursun. Onun hayatı, bütün insanlık için, hayatın her safhasında örnek olmalıdır. Onun hayatı, aydınlanmak isteyenler için bir nûr, hidayete ermek isteyenler için bir kandil, onun öğretileri, doğru yolu bulmak isteyen herkes için bir rehberdi.”⁴⁰

Kaynakça,

Ahmet Yıldırım, “Hz. Peygamber’in Örnekliği ve Rol Model Olması”, *Çalışan Gençlik ve Değerler Kitabı* İçinde, Ankara 2015

Ahmet Yıldırım, *Peygamberimizin Sade Hayatı*, İst. 2007.

⁴⁰ Bkz. Enbiya Yıldırım. *Din-Ahlak Ekseninde Hz. Muhammed*, İst. 2007, s. 236-238.

**ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN
SEMPOZYUMU**

Ali Çelik, “Sünnete İttiba Konusunda Farklı Eğilimler”, *İslami Araştırmalar*, c.13, Sayı: 1, 2000, s. 75-92.

Bozkurt Koç, “Çocuğun Dini Gelişiminde Rol Model Olarak Anne ve Baba”, *Dini Araştırmalar*, Mayıs-Ağustos 2008, Cilt: 11, s. 31, ss. 49-60.

Bünyamin Erul, *Sahabenin Sünnet Anlayışı*, TDV yay, Ankara, 1999

Enbiya Yıldırım. *Din-Ahlak Ekseninde Hz. Muhammed*, İst. 2007.

Gazâlî, *el-Menhûl min Ta'likâti'l-Usûl* (ThkMuhammed Hasen Heyto), Daru'l-Fikr, Beyrut, 1998.

Gazali, *el-Mustasfâ, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye*, Beyrut 1983.

H. Musa Bağcı, “Hz. Peygamber’in Örneğliğinin Günümüzdeki Önemi”, *Hz. Muhammed ve evrensel mesajı sempozyumu, 20-22 Nisan 2007 [İslami İlimler Dergisi Yayınları]*, 2007, s. 75-92

Hüseyin Akyüz, “Değerler Eğitiminin Odağında Bir Değer: Hz. Muhammed”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, | 2012 | Cilt.1, Sayı:3 – Volume.1, Issue: 3, 288

İbrahim Sarıçam, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, Ankara 2012

İsmail Hakkı Ünal, *Hadis*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 3. Baskı, Ankara 2006

Mehmet Görmez, *Sünnet ve Hadisin Anlaşılmasında Metodoloji Sorunu*, Ankara 1997.

**ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN
SEMPOZYUMU**

MODEL İNSAN OLUŞTURMADA KUR'AN'DAKİ PEYGAMBER KISSALARI

Avnullah Enes ATEŞ*

Özet

Kur'an'ın en büyük özelliklerinden biri olan hidayet vasfı, kendisine inanan ve okuyup anlamaya çalışanlara rehberlik etmeyi, onları eğitmeyi, en ideal olana götürmeyi ifade eder. Bu rehberlik nasıl etkili olacaksa Kur'an onu kullanır ve hedefe ulaşır. En belîğ kitap oluşu sebebiyle meramı muhataplara en ideal şekilde ulaştırır. Kimi zaman îcâz, kimi zaman itnâb ve kimi zaman da müsâvât yolunu tutar. Bunu yaparken yer yer teşbih, mecâz ve kinayeye başvurduğu gibi kimi yerde de takdim, tehir, hazif ve benzeri sanatları icra eder. Kur'an'ın bu kullanım sahasında peygamber kıssaları da mevcuttur. Bunlarda, yaşanmış gerçek olaylarla muhataplar uyarılır, örnek ve model bir insan tasviri yapılır ve böylece kendilerine mukayese imkânı tanınır. Bu kıssaları okuyanlar da zihin dünyalarında kendilerine model insan kimliği oluşturmuş olurlar. Kıssaların bireyin eğitimindeki yeri yadsınamayacağından Kur'an'ın bu yöntemi kullanması gayet tabiidir. Kıssalarda karakterlerin seçimi de önemlidir. Hiç bilinmeyen kimselerin hayatlarındansa önceden bilinen, saygı duyulan kimselerin seçilmesi etkiyi daha da artırır. Kur'an da Arap toplumunun atalarından tevarüs ettikleri, etraflarında yaşayan Ehli Kitap'tan işittikleri kimselerin kıssalarını seçmiştir. Bir tek peygamberin tüm yönlerini değil de farklı peygamberlerin farklı yönlerini alarak model bir insanı inşa edecek bütünü tamamlamıştır. Böylece akıcılık ve çeşitlilik sağlandığı gibi bıkkınlık uyandıracak bir durum da engellenmiştir.

Kur'an'da haklarında daha çok detay bulunan ve model oluşturmada kullanılan peygamberler Âdem (a.s.), Nuh (a.s.), İbrahim (a.s.), İsmail (a.s.), Yakup (a.s.), Yusuf (a.s.), Musa (a.s.), Zekeriya (a.s.) ve Lokman (a.s.)'dır. Arap toplumunun en çok duyduğu ve bildiği isim olması nedeniyle en çok İbrahim (a.s.) öne çıkarılır. Nitekim "üşve-i hasene" olarak da Kur'an'da iki şahıs gösterilir. İlki bizim peygamberimiz (s.a.v.), ikincisi ise İbrahim peygamberdir (a.s.). Bu çalışmada da daha çok İbrahim peygamber üzerinde durulacak, diğer kıssaları anlatılan peygamberlerin de model insan oluşumunda örnek gösterilen yönleri verilecektir.

THE PROPRIETARY MINDS FROM THE KUR'AN TO CREATE MODEL HUMAN

Summary

One of the greatest attributes of the Qur'an is guidance, which means guiding, educating and taking to the ideal of those who believe in it and who understand it. If this guidance is effective, the Qur'an uses it and reaches its destination. Due to the formation of the most elaborate book, it reaches its intended audience in the most ideal way. Sometimes they form short, sometimes long, and sometimes ideal sentences. In doing so, in some places we resort to counsel, majzah, and kinship, and in some places perform performances, deeds, hazards and similar arts. There is also a prophet shorthand for this use of the Qur'an. The actual events that have taken place are accompanied by a stimulating sample of human beings and thus the possibility of comparison. Those who read this short will also create a model human identity in their minds. It is only natural that the Qur'an uses this method because shorts can not deny the place of the individual in his education. In short, the choice of characters is also important. The selection of respected individuals, previously known to the lives of unknown people, increases the effectiveness even more. The Qur'an also chose the short stories of those who had heard from the People of the Arabic community and had heard from the People of the Book living around them. He took the different directions of different prophets, not all directions of a single prophet, but he completed the whole thing that would build a model man. As a result, fluency and diversity are provided as well as a situation that will provoke distress.

The prophets who have more detail in the Qur'an and used in modeling are Adam (a.s.), Nuh (a.s.), Ibrahim (a.s.), Ismail (a.s.), Yakup (a.s.), Yusuf (a.s.), Musa (a.s.), Zakariya (a.s.) and Lokman (a.s.). Mostly Abraham (a.s.) is brought to the fore because it is the name that the Arab community hears and knows most. As a matter of fact, two individuals are shown in the Qur'an as "best example". The first is our prophet (s.a.v.), and the second is the prophet Abraham (a.s.). In this study, more

---

* Dr. Öğr. Üyesi, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi, enes.ates@bilecik.edu.tr

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

emphasis will be given to the prophet Abraham, and the prophets who are described in the other chapters will also be given examples of the model formation of man.

GİRİŞ

Kıssa (الْقِصَّةُ) kelimesi kök olarak; bir izi takip etmek,¹ bir şeyi koparmak, bir şeyi diğerinden ayırmak, bir olayı veya haberi nakletmek² anlamlarına gelir. Bu nedenle kıssa; izi sürülen ve kesinlik ifade eden olay ve durumların anlatımıdır. Hatta yazıya geçirilme kaydının olduğu da söylenmiştir.³ Hikâye ile aralarında kök anlamından kaynaklı şu fark gözetilir: Hikâyede olay ve şahısların gerçekliği ya da hayal ürünü oluşu gözetilmeksizin sadece nakil söz konusu iken; kıssalarda gerçekliğin izi sürülür ve olay ve şahısların kesinliğine hükmedilerek diğer alternatifler kesilip atılır.⁴ Kıssada birbirinin peşi sıra gelen gerçek olaylar anlatılır. Rüyaların nakledilmesi eyleminin *kassa* fiiliyle kullanımı⁵ da manidardır. Zira sadık rüyalar, henüz gerçekleşmemiş olan, geleceğe dair gerçek olaylar zinciridir. Nitekim Yusuf peygamberin naklettiği rüyanın gerçekleşmesi,⁶ İbrahim peygamberin rüya üzerine oğlunu kesmeye yeltenmesi ve yaptığına doğru oluşunun Allah tarafından tasdik edilmesi,⁷ Hz. Peygamber'in (s.a.v.) görmüş olduğu Mekke'nin fethine dair rüyanın gerçekleşmesi,⁸ rüyaların "kıssa" edilmesindeki inceliği göstermektedir. Bir hadiste geçen أَفَاصُ يُنْتَظَرُ الْمَعْتَةَ "Kıssacı gazabı bekler" sözü⁹ de aslında kıssa ettiklerine olmayanları ilave edenleri veya olanları zayi edenleri tehdit ederek kıssada olayın tüm gerçekliğiyle yansıtılması gerektiğine işaret etmektedir.

Kıssa kelimesinin lügat açısından incelenmesi sonucu önümüze çıkan tablo, Kur'an kıssalarının somut gerçeklikleri ortaya koyduğudur. Nitekim نَحْنُ نَقُصُّ عَلَيْكَ نَبَأَهُم بِالْحَقِّ "Biz sana onların haberini gerçek olarak anlatıyoruz" ayeti¹⁰ bunu sarahaten ifade etmektedir. Bu yüzden Kur'an kıssaları hem soyut kavramların anlaşılması hem de anlatılan konunun somut örneklerle ifade edilmesi açısından son derece önemlidir. Bir konunun soyut olarak anlatılması, anlatılan konunun yaşanılabilir nitelikte örneklendirilmeden sunulması öğrenmeyi geciktirir.¹¹ Dolayısıyla peygamberlerin kıssaları yaşanmış gerçeklikleri yansıtmaktadır. İnsanlara örnek gösterilen kimselerin örnek alınabilir gerçeklikleri olmasından daha doğal bir şey olmasa gerek.

Kur'an-ı Kerim kendisini "Bu Kur'an en ideal olana rehberlik eder" ifadesiyle tanımlamaktadır. Bu durumda model alınacak ideal insan profilini en iyi Kur'an çizebilir. Başından sonuna kadar her ayetinde bu örnek ve ideal insanı oluşturacak telkinlerde bulunur. Soyut olarak ortaya koyduğu ahlaki değerleri peygamber kıssaları aracılığıyla müşahhas hale getirir ve böylece bu değerlerin örnek alınabilir, yaşanabilir olduğunu gösterir. Çünkü peygamberler, kendilerine Allah'ın nimet verdiği, her namazın her rekatında talepte bulunduğumuz doğru yolda yürüyen kimselerdir. Her bir peygamberden alınması gereken davranış biçimleri bulunur. Bu nedenle aşağıda, Kur'an'da kıssaları anlatılan peygamberlerin model insanın inşasına katkı sunan yönlerini aktaracağız.

¹ İbn Düreyd, Ebû Bekir Muhammed b. Hasen, *Cemheratü'l-luğa*, thk. Remzî Münîr Ba'lebekkî, (Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1987), 1: 142.

² Ezherî, Muhammed b. Ahmed, *Tehzibu'l-luğa*, thk. Muhammed 'Ivad Mur'ib, (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, 2001), 8: 210.

³ Cevherî, Ebû Nasr İsmâ'il b. Hammâd, *es-Sihâh tâcu'l-luğa ve sihâhu'l-'arabiyye*, thk. Ahmed Abdulğafûr 'Attâr, (Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1987), 3: 1052.

⁴ İdris Şengül, "Kıssa", *DİA*, (Ankara: 2002) 25: 498-501.

⁵ İbnü'l-Esîr, Ebu's-Sa'âdât Mecdüddin el-Mübârek b. Muhammed, *en-Nihâye fî ğaribi'l-hadisi ve'l-eser*, thk. Tâhir Ahmed ez-Zâvî ve Mahmûd Muhammed et-Tanâhî, (Beyrut: el-Mektebetü'l-İlmiyye, 1979), 4: 70-71.

⁶ Yûsuf, 12/100.

⁷ Sâffât, 37/105.

⁸ Fetih, 48/27.

⁹ Taberânî, Süleymân b. Ahmed, *el-Mu'cemu'l-kebir*, thk. Hamdî b. Abdilmecîd, (Kâhire: Mektebetü İbn Teymiye, 1994), 12: 426, hadis no: 13567.

¹⁰ Kehf 18/13.

¹¹ Muhiddin Okumuşlar, "Din Eğitiminde Etkin Bir Yöntem Olarak Hikâye", *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 21, 2006, s. 237.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

1. HZ. ÂDEM (A.S.)

İnsanlığın babası,¹² ilk insan,¹³ Hz. Âdem'in (a.s.) yaratılış süreci ve sonrasında İblis ile imtihan edilişi büyük ibretler barındırır. İmtihan edilmesi esnasında ve sonrasında ortaya koyduğu tavırlarla tüm insanoğluna örnek olmuştur. Allah'ın topraktan¹⁴ elleriyle yaratıp¹⁵ tesviye ettiği, ruhundan üfleyip¹⁶ can verdiği Âdem babamızı küçük gören İblisin de kibri ve sonrasında takındığı inadı kaçınılması gereken davranışlar olarak görülmelidir. Buna göre Allah'ın emirleri ve yasakları noktasında menfi yönde yöneltilen telkinlerden kaçınılmalı, Âdem babamızın kendisine samimiyetini izhar edip yemin eden İblise¹⁷ aldandığı gibi aldanılmamalı.¹⁸ Şeytanların ve şeytanlaşmış kimselerin, insanları, hudutları çiğnemeleri için türlü tevellerde bulunabileceği, Allah ile aldatmaya yeltenebilecekleri unutulmamalıdır. Allah'ın çizmiş olduğu sınırlarla ilgili bilinmesi gereken, bunların hikmetlerinin ne olduğu değil; bu sınırlarda mutlaka bir hikmetin bulunduğudır. Mamafih düştüğümüz hata ve günahlar karşısında takınmamız gereken tavır Âdem babamızın tavrı gibi olmalı; onun gibi yaptığımız yanlışların farkına varıp “Ey Rabbimiz! Nefislerimize zulmettik. Bizi bağışlamaz ve bize merhamet etmezsen mutlaka hüsrana uğrayanlardan oluruz” diyerek Allah'ın affına sığınmalıyız.¹⁹ Bu noktada şeytanın takınımış olduğu hatada ısrar ve kibir²⁰ gibi davranışlardan kaçınmalıyız.

Hz. Âdem (a.s.) babamızdan model bir insanın inşasında örnek alınması gereken en öne çıkan özellikleri şöyle özetleyebiliriz: *Yanlıştan dönme, hatada ısrar etmeme, bizi manevi, hassas duygularımızla aldatmak isteyen kimselerin var olduğunu bilip buna göre dikkatli olma ve ne olursa olsun Allah'ın sınırlarını gözetme.*

2. HZ. NUH (A.S.)

Hz. Nuh (a.s.) kavmiyle çok mücadele etmiş, onları yola getirmek için çok çalışmıştır.²¹ Onların imana gelmeleri için gece-gündüz, gizli-aşikâr sabırla davette bulunmuştur.²² Dokuz yüz elli sene boyunca²³ bu denli ısrar ve farklı davet metotlarına rağmen kendisine iman edenler çok az sayıda olmuştur.²⁴ Eşi²⁵ ve oğlu²⁶ bile kendisine iman etmemiş ve kendisini tevhit mücadelesinde yalnız bırakmışlardır. Ancak o, tüm bu olumsuzluklara rağmen Rabbinin emrini icraya devam etmiş; kavminin ileri gelenlerinin kendisiyle alay etmelerine aldırış etmeden kendisine tevdi edilen gemiyi yapma görevini titizlikle yürütmüştür.²⁷ İş son raddeye geldiğinde gelecek nesillerin selameti için yeryüzündeki tüm kafirlerin yok edilmesini Allah'tan dilemiştir. Bunu gerekçelendirirken de “Sen onları bırakırsan kullarını saptırır, fâcir ve nankör kimseleri doğururlar” sözlerini sarf etmiştir.²⁸

Hz. Nuh'un (a.s.) kıssasından örnek alacağımız özellikleri şöyle sıralayabiliriz: *Allah'a davet görevinde sabırla hareket edilmeli, başarıya ulaştıracak tüm yöntemler denenmelidir. Kurtuluşa götürecek planlar yapılmalı, birilerinin eleştirisi ve alaycı tavırlarından dolayı bundan geri durulmamalıdır. Kurtuluş gemisine binmek için kalabalıkların teveccühüne değil; hakikatin yüceliğine bakılmalıdır. Çünkü Nuh'un (a.s.) gemisine de az sayıda iman eden kimseler binmişti. Gelecek nesilleri ifsat edecek her türlü şerrin yok edilmesi için çaba sarf edilip dua edilmelidir.*

¹² A'râf 7/26, 27, 31, 35; Yâsîn 36/60.

¹³ Nisâ 4/1; En'âm 6/98; A'râf 7/189; Zümer 39/6.

¹⁴ Âl-i İmrân 3/59;

¹⁵ Sâd 38/75.

¹⁶ Hicr 15/29; Sâd 38/72.

¹⁷ A'râf 7/21.

¹⁸ A'râf 7/27.

¹⁹ A'râf 7/23.

²⁰ Bakara 2/34

²¹ Hûd 11/32

²² Nûh 71/5-9.

²³ Ankebût 29/14.

²⁴ Hûd 11/40.

²⁵ Tahrim 66/10.

²⁶ Hûd 11/42-43.

²⁷ Hûd 11/37-38.

²⁸ Nûh 71/26-28.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

3. HZ. İBRAHİM (A.S.)

İbrahim (a.s.), hem Hz. Muhammed'in (s.a.v.)²⁹ hem de ümmetinin³⁰ tabi olmakla emrolunduğu bir din ve örnek almaları gereken bir yaşayış üzereydi.³¹ Tek başına bir ümmet,³² çocuk yaşta inandığı değerleri savunma konusunda bütün bir toplumu karşısına alabilecek bir irade sahibi,³³ muhataplarının yaptıkları yanlışları anlamalarını sağlamak için zekasını kıvrak bir şekilde kullanan biriydi.³⁴ Sadakat imtihanından yüz akıyla çıkmış, Allah uğruna vazgeçemeyeceği hiçbir şey olmadığını ispat etmiş³⁵ ve böylece Allah'ın dostluğunu kazanmıştı.³⁶ Kur'an'da Hz. İbrahim'in (a.s.) anlatıldığı kıssalarda bu sayılan özellikler göze çarpmaktadır. Bir insan, Hz. İbrahim'i (a.s.) bu kıssalar aracılığıyla şu açılardan model olarak görebilir:

a) Bilgileri içine sindirme.

İbrahim (a.s.) Allah Teala'dan ölüleri nasıl dirilttiğini kendisine göstermesini istemiş ve bu isteğinin gerekçesini de "Kalbim mutmain olsun diye" şeklinde dile getirmiştir. Bunun üzerine Allah Teala kendisine dört kuş almasını, her birini kendisine alıştırıp yanında topladıktan sonra kesmesini³⁷ ve bunları dört farklı dağa koymasını, ardından da bunları çağırmasını söyler. Hepsinin kendisine geldiğini gören İbrahim'e (a.s.) "Allah'ın izzet ve hikmet sahibi olduğunu bil" denir.³⁸ İlk defa birleştirip toplamanın, ikinci defa toplanmaktan daha zor olduğu, bu nedenle ilk yaratan, birleştiren, tesviye eden ve kıvam veren Allah'ın öldükten sonra bedenleri dağılmış olacak olan insanları tekrar birleştireceği somut bir örnekle gösterilmiştir. Böylece Hz. İbrahim'in (a.s.) gönlü mutmain olmuştur.³⁹

İnsanoğlu edindiği bilgileri mutlaka sindirmeli, içselleştirmelidir. Dogmatik öğrenilen ve benimsenen fikir ve inançlar, sahibini gün gelir yolda bırakabilir. Dolayısıyla İbrahim'in (a.s.) bu kıssadaki tutumu model alınmalı ve insanların bilgi edinimleri içselleştirilmelidir.

b) Kabullenmediği şeyleri çarpıcı ve etkileyici bir şekilde dile getirme.

Babası ve içinde yaşadığı toplumun batıl inanç ve yaşantılarını küçük yaşlarından itibaren karşı çıkan ve kabul etmediği bu yaşam biçimine katılmayan genç İbrahim (a.s.) bu tutumunu konuşurken düşündürücü türden ifade etmiştir. Gök cisimlerine ilahlık atfeden, heykellere tapan putperest bir toplumu bütünüyle karşısına alabilecek bir zekayla kabullenmediği ve kabullenilmemesi gereken durumları dile getirmiştir. Kur'an'ın ifadesine göre İbrahim (a.s.) mutlak olarak hiç şirk koşmamıştır. Ayette *لَمْ يَكُ مِنَ الْمُشْرِكِينَ* ifadesi geçer.⁴⁰ Bu ifadede mutlak inkâr anlamı taşıyan *لَمْ* olumsuzluk edatı kullanılmış, böylece ne bilerek ne de bilmeyerek şirk koşmadığı mutlak olarak söylenmiştir.⁴¹ Bu durumda İbrahim'in (a.s.) yıldızı, ayı ve güneşi gördüğünde "Bu benim rabbim" demesi ve battıklarında "Batanları sevmem" şeklindeki çıkışı, bu cisimlerin kendilerine malik olamayan, batan, sürekli hükmü sürmeyen varlıklar olduğunu, bu özelliklerin de bir ilahta bulunamayacağını kavmine gösterme amacına matuftur.⁴²

Yine kavmine can alıcı sorular yönelmek suretiyle tapınmış oldukları putların kendi işlerini görmekten aciz olduğunu onların zihnine yerleştirmeye çalışmıştır. "Dua ettiğinizde sizi duyuyorlar mı?"; "Size fayda veya zarar verebiliyorlar mı?"⁴³

²⁹ Nahl 16/123.

³⁰ Âl-i İmrân 3/95.

³¹ Mümtehine 60/4.

³² Nahl 16/120.

³³ Enbiyâ 21/52-56.

³⁴ Enbiyâ 21/57-67.

³⁵ Sâffât 37/102-105.

³⁶ Nisâ 4/125.

³⁷ Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr, *Câmi'u'l-beyân 'an te'vili âyi'l-Kur'ân*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir, (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2000), 5: 496-497.

³⁸ Bakara 2/ 260.

³⁹ Ebû Zehra, Muhammed b. Ahmed, *Zehratü't-tefâsîr*, (Beyrut: Dâru'l-Fikri'l-'Arabî, t.y.), 2: 967.

⁴⁰ Nahl 16/120.

⁴¹ İbn Âşûr, Muhammed Tâhir b. Muhammed, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, (Tûnus: ed-Dâru't-Tûnusiyye, 1984), 14: 316-317.

⁴² Mâturîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed, *Tefsîru'l-Mâturîdî*, thk. Mecdî Bâselûm, (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2005), 4: 138-141.

⁴³ Şuarâ 26/72-73.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

Bunların dışında İbrahim (a.s.) kabullenmediği durumları zekice düzenlenen tertiplerle ifade etme yoluna da gitmiştir. Puthanedeki putların tümünü kırıp büyük putu kırmaması ve “Sen mi yaptın?” diye sorduklarında “Yoo, Şu büyükleri olan yaptı, konuşabiliyordusalar onlara bir sorun bakalım!”⁴⁴ şeklinde cevap vermesi zekice kurgulanmış bir tebliğ metodudur.

c) Hitabette Hikmet

Muhatabının durumunu tartıp ona göre bir üslup kullanırdı İbrahim (a.s.). Nitekim kendisiyle Rabbi hakkında tartışan kişiyle aralarında geçen diyalogda muhatabının kendisine verdiği cevaplarda sadece cedelleşme sezindiği için o da onun anladığı dilden konuşmuş ve kendisini susturmayı bilmiştir. Nemrut olduğu söylenen⁴⁵ bu kişinin “Ben de öldürür, diriltirim” şeklindeki cevabı, gerçek anlamda bir öldürme ve diriltme olmadığından İbrahim’in (a.s.) Rabbini tanımlarken söylediği “Rabbim öldüren ve diriltendir” sözü tam karşılığını bulamamıştır. Kelime oyunları, mecazi ifadelerle kendisiyle tartışan bu kişiyi “Şüphesiz ki Allah güneşi doğudan getiriyor; sen de batıdan getir bakalım” teklifiyle mat etmiştir.⁴⁶ Muhatabının anlayacağı dilden konuşmak örnek alınması gereken bir yöntemdir.

İbrahim (a.s.) benimsediği doğruları yakın çevresine anlatırken de yumuşak ve müşfik bir üslup sergilemiştir. Özellikle babasıyla aralarında geçen diyaloga bakıldığında bu görülür. Babasına her defasında “Babacığım” şeklinde hitap etmesi, “senin için endişe ediyorum”, “gel seni doğru yola ulaştırayım” gibi sözler⁴⁷ sarf etmesi bu hakikati ortaya koymaktadır. Hitabet konusunda model biri olarak bizlere sunulan İbrahim’den (a.s.); muhatabın durumuna göre konuşma ahlakını öğreniyoruz.

d) İnandığı Değerlere Sadakat

İbrahim (a.s.) tam bir sadakat abidesiydi.⁴⁸ Allah’a olan bağlılığı kendisine hayranlık uyandıracak cinstendi. Yaşadığı toplumda tek başına kalmayı göze alabilecek kadar değerlerine sadıktı. Bu nedenle kendisine “İbrahim, Allah’a boyun eğen, muvahhit bir ümmetti” denilmiştir.⁴⁹ Daha gencecik yaşta babası dahil tüm toplumu karşısına almıştı. Zamanın kralıyla tartışmıştı. Hepsinden beri olduğunu ifade ederek inancı uğrunda yalnız kalmayı,⁵⁰ ateşlere atılmayı umursamamıştı.⁵¹ Daha da ötesi gördüğü bir rüya üzerine oğlunu kurban etme kararlılığını gösterecek kadar dirayetli ve Rabbine sadakatliydi. Oğlu İsmail’in (a.s.) de ufacak yaşına rağmen bir peygamber olduğunu bildiği babasına boyun eğip canını hiçe sayacak kadar teslimiyet göstermesi gerçekten ibretimiz bir davranıştır.⁵² Hem İbrahim’de (a.s.) hem de İsmail’de (a.s.) değerlerimize nasıl sadakatle bağlanılması gerektiğini görüyoruz.

4. HZ. YUSUF (A.S.)

Kur’an’da kıssası en uzun ve detaylı anlatılan peygamber Hz. Yusuf’tur (a.s.). Allah Teala bu kıssayı “Kıssaların en güzeli” şeklinde nitelemektedir.⁵³ Yusuf (a.s.) ve kardeşlerinin hayat hikayelerinde ibretler bulunduğu söylenmiştir.⁵⁴ Bu nedenle Hz. Yusuf’un (a.s.) çocukluk devrinden Mısır’a sultan olma dönemine kadar yaşadığı olaylar karşısında takınmış olduğu tutumlar model insan inşasında örnek alınması gereken tutumlardır. Kur’an’da Hz. Yusuf’un (a.s.) hayatıyla ilgili verilen bilgileri özetle verip, buradan alınması gereken örnek tutumlara dikkat çekeceğiz.

a) Evlatlar Arasında Oluşması Muhtemel Menfi Duygulara Karşı Tedbir Alma

Yusuf (a.s.) bir rüya görür ve bunu babası Yakup’a (a.s.) anlatır. Babası rüyayı yorumlar ve oğlunun ileride peygamber seçileceğini, kendisine hadiseleri yorumlama yetisi verileceğini söyler.

⁴⁴ Enbiyâ 21/57-63.

⁴⁵ Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, 5: 433.

⁴⁶ Bakara 2/258.

⁴⁷ Meryem 19/42-45.

⁴⁸ Meryem 19/41.

⁴⁹ Nahl 16/120.

⁵⁰ Zuhruf 43/26.

⁵¹ Enbiyâ 21/68; Sâffât 37/98.

⁵² Sâffât 37/102-110.

⁵³ Yûsuf 12/3.

⁵⁴ Yûsuf 12/7.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

Bunlara ilave olarak da gördüğü rüyayı kardeşlerine anlatmaması gerektiğini tembih eder.⁵⁵ Bu uyarı, kardeşler arasında sezilen rekabet ve kıskançlık gibi durumların büyümemesi için önlem almanın gerekliliğini gösterir.

b) Evlatlara Sevgi Eşit Derecede Hissettirilmeli

Yusuf'un (a.s.) kardeşleri babalarının Yusuf'a (a.s.) karşı daha ilgili olduğunu düşünüyor ve bundan dolayı babalarının yanlış bir yolda olduğunu söylüyorlardı. Babalarının teveccühünün kendilerine yönelmesi için Yusuf'a (a.s.) tuzak kurmaya karar verirler.⁵⁶ Nitekim bu planı da icra ederek Yakup'u (a.s.) uzun yıllar sürecek bir evlat hasretiyle baş başa bırakırlar. Kıssanın bu kısmı, babaların sevgilerini çocuklarına göstermede eşit davranması gerektiğini gösterir. Yusuf'un (a.s.) kardeşlerinin hep birden babalarının Yusuf'u (a.s.) kayırdığını düşürmesi, bu noktada babalarının Yusuf'a (a.s.) olan ilgisinin diğerlerinden farklı olduğunu gösterir.⁵⁷

c) İffet Abidesi

Hem efendisinin hanımını hem de dönemin kadınlarını kendisine hayran bırakan bir güzelliğe sahip olan Yusuf (a.s.)⁵⁸ Allah'ın rahmetiyle iffetini muhafaza etmiş,⁵⁹ zindanlarda çürümeyi iffetsiz yaşamaya tercih etmiştir.⁶⁰ Gömleğini arkadan yırttıran Yusuf (a.s.) tüm Müslümanlara iffetli kalmaları konusunda örnek olmuştur.

d) Allah'a Davette Fırsatları Değerlendirme

Zindanda bulunduğu esnada koğuşuna iki genci daha getirirler. Bunlar rüya görürler ve Yusuf'u (a.s.) simasından dolayı iyi bir kimse olarak tanımlarlar ve rüyalarını tabir etmesini kendisinden isterler. Yusuf (a.s.) da hemen rüyayı tabir etmek yerine kendisine güvenen, hüsnü zan besleyen bu kimselere rüyalarını yemek vakti gelmeden tabir edeceğini vaat eder ve bu arada tevhide davette bulunmaya başlar.⁶¹ Toplum içerisinde güven kazanmış kişilerin İslam davetinde bu tür fırsatlar kollaması gerektiği, bu takdirde daha etkili olunabileceği Yusuf'un (a.s.) bu davranışından örnek alınmalıdır.

e) Sadece Allah'tan Medet Umma

Yusuf (a.s.), rüyalarını tabir ettiği iki gençten, hapisten çıkacağını umduğuna "Beni efendinin yanında an" diyerek bir bakıma hapisten çıkması hususunda ondan aracılık yapmasını ister. Kur'an'da bu tutum "Şeytan ona Rabbini anmasını unutturdu" şeklinde ifade edilir.⁶² Yüce bir şahsiyet olan Yusuf'un (a.s.), alelade insanlar için normal karşılanabilecek böylesi bir durumda Allah'tan başkasından yardım beklemesi yadırganmıştır. Çünkü Yusuf (a.s.) hem bir bakıma öğrettiği bir şeye karşılık beklemiş gibi oldu hem de kalbini kurtuluşu konusunda bir mahluka bağladı.⁶³ Bu nedenle topluma örnek olan ve önderlik eden kimselerin insanlardan aracılık talebi ideal olana aykırıdır.

f) Görev Talebi Liyakatli Kimse İçin Mazurdur

Mısır kralı görmüş olduğu rüyanın etkisinde kalır ve bunun tabirinin yapılmasını ister. Ancak etrafındakiler bundan aciz kalır. Yusuf'un (a.s.) zindan arkadaşı bu durum karşısında Yusuf'u (a.s.) hatırlar ve onun bu rüyayı tabir edebileceğini söyler. Rüyanın tabirini yapan Yusuf'un (a.s.) zindandan çıkması istenir. Ancak o tamamen beraatı ispatlanmadan çıkmayacağını; kendisine tuzak kuran kadınlara işin iç yüzünün sorulması gerektiğini söyler. Hakikatin itiraf edilmesinde sonra Yusuf (a.s.) üzerinde hiçbir şaibe kalmaksızın dışarı çıkar. Kralın kendisine görev vermek istediğini görünce

⁵⁵ Yûsuf 12/1-6.

⁵⁶ Yûsuf 12/8-10.

⁵⁷ İbn Âşûr, Muhammed Tâhir, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, (Tûnus: ed-Dâru't-Tûnusiyye, 1984), 12: 221.

⁵⁸ Yûsuf 12/31.

⁵⁹ Yûsuf 12/24.

⁶⁰ Yûsuf 12/32-35.

⁶¹ Yûsuf 12/36-40.

⁶² Yûsuf 12/42.

⁶³ Kuşeyrî, Abdülkerîm b. Hevâzin, *Letâifu'l-işârât*, thk. İbrahim Elbisyûnî, (Mısır: el-Hey'etü'l-Mısriyyetü'l-Âmme li'l-Kitâb, t.y.), 2: 186.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

hazine nazırlığına talip olur.⁶⁴ Bu da kişilerin kendi becerilerine göre görev talep etmelerinin meşru ve gerekli olduğunu, ayrıca üzerinde şaibe bulunmayan, güvenilir kimselerin bu gibi parasal mevkilere getirilmelerinin zorunluluğunu ortaya koyar.

g) Hata Yapanların Hatalarını Görmeleri Sağlanmalı

Kendisine türlü tuzaklar kuran ve babasından uzun yıllar ayrı kalmasına sebep olan kardeşlerini Yusuf (a.s.) ıslah etmek istemiş ve bunun için kapısına kendisini tanımadıkları bir halde⁶⁵ yardım için geldiklerinde bunu fırsata çevirmek istemiştir. Onlara yaptıklarının büyük bir hata olduğunu, hainliğin sonunun iyi olmadığını göstererek ders almalarını sağlayacak bir tertip kurmuştur.⁶⁶ Böylece hem ailesine kavuşacak hem de kardeşleriyle arasındaki buzlar eriyecekti. Tertibin sonucunda Yusuf'un (a.s.) kardeşleri Yusuf'un (a.s.) üstünlüğünü ve kendilerinin hatalı olduklarını kabul etmişler, Yusuf (a.s.) da onları kınamamış ve Allah'tan bağışlanmalarını dilemiştir.⁶⁷ Ayrıca ailesine de kavuşarak şeytanın dağıtmaya çalıştığı yuva bir araya gelmiştir.⁶⁸

Model insan, kendisine yapılan hataları yeri geldiğinde affedebilmeli ve hata yapanların hatalarının görmelerini sağlamalıdır. Bu tutum karşısında hem hatalı taraf kazanılmış olacak hem de kişinin iç huzuru sağlanacaktır.

5. HZ. MUSA (A.S.)

Model bir insan olarak Hz. Musa'nın (a.s.) şu özellikleri öne çıkmaktadır:

a) İçtenlik ve Doğallık

Musa (a.s.) olabildiğince doğal biriydi. Bunu Tur dağında Rabbiyle arasında geçen diyalogdan anlayabiliyoruz. Rabbi kendisine Firavuna gitmesini emretmekte o ise "Beni öldürmelerinden korkarım, kardeşim Harun benden daha fasihtir, onu da benimle gönder", "Sadırımı aç, işimi kolaylaştır, dilimdeki düğümü çöz ki iyice anlaşılar dediyimi, ehlimden Harun'u bana yardımcı kıl, onunla gücüne güç kat, işime ortak et ki seni çok tesbih edelim ve zikredelim. Çünkü şüphesiz ki sen bizi gözeten oldun" demektedir.⁶⁹ Yine Allah'ın huzurundayken esasının yılanına dönüşmesi üzerine arkasına dönüp kaçmaya çalışmakta, Allah'ın ikazıyla geri dönmektedir.⁷⁰ Tüm bunlar kişinin doğallığını fazlasıyla ispatlayan şeylerdir. Hz. Musa'nın (a.s.) davranışlarında yapmacıklık bulunmamakta, içinden nasıl geliyorsa o şekilde davranmaktadır.

b) Haksızlıklara Karşı Dik Durma

Firavunun sarayında yetişmesine rağmen Musa (a.s.) haksızlıklara her zaman kalkan olmuştur. Bir gün birbiriyle kavgaya tutuşan iki kişiyle karşılaşır. Birisi Musa'nın (a.s.) kendi toplumundandır ve bu nedenle ezilmektedir.⁷¹ Diğeri ise düşman oldukları Firavunun ahalisinden. Musa (a.s.) mazlumun yanında yer alır ve ona yardım ediverir.⁷² Yine mazlum olan İsrail oğullarını Firavunun zulmünden kurtarmak için Firavunun karşısına çıkar.⁷³ Kavmini azdıran Sâmîrî adlı kimseye hesap sorması⁷⁴ da buna bir örnek olarak düşünülebilir.

⁶⁴ Yûsuf 12/44-57.

⁶⁵ Yûsuf 12/58.

⁶⁶ Yûsuf 12/59-63, 70-76.

⁶⁷ Yûsuf 12/89-92.

⁶⁸ Yûsuf 12/99-100.

⁶⁹ Tâhâ 20/25-35; Şuarâ 26/12-14; Kasas 28/33-34.

⁷⁰ Neml 27/10; Kasas 28/31.

⁷¹ Rivayetlerde Kıpti olan kişinin İsrail oğullarından olan kişiyle alay ettiği, ona odun taşımak istediği ve bu durum karşısında Musa'nın (a.s.) olaya müdahil olarak mazlumun yanında yer aldığı zikredilir. Bkz. Mâverdî, Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed, *en-Nüket ve'l-uyûn*, thk. es-Seyyid b. Abdilmaksûd, (Beirut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, t.y.), 4: 242.

⁷² Kasas 28/15.

⁷³ A'râf 7/105.

⁷⁴ Tâhâ 20/95-97.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

c) Centilmenlik

Hız. Musa'nın (a.s.) centilmen biri olduğunu Medyen kasabasında davalarını sulamak için kenarda utangaç ve çaresiz bir halde bekleyen iki kadına yardım etmesinden çıkarabiliriz. Çobanların toplandığı ve hayvanlarını suladığı sulakta onlar çekilmeden o iki kadının hayvanlarını sulaması imkansızdı. Dertli oldukları yüzlerinden okunan bu kadınların yanına giden Musa (a.s.) kendilerine sıkıntılarını sorar ve onlara yardım ederek hayvanlarını sular.⁷⁵ Bu tutumuyla Musa (a.s.) Müslüman erkeklere örnek olmuş, kadınlara bu gibi durumlarda yardım edilmesi gerektiğini fiili bir şekilde göstermiştir.

d) Karşılıklı İlişkilerde Ölçü

Bir önceki başlıkta değinilen kıssada Musa'nın (a.s.) kadınlara yardımını esnasında gösterdiği ölçülü davranışlar da örnek alınmalıdır. Zira hem Musa (a.s.) hem de o kadınlar hep ölçülü bir tavır sergilemişlerdir. Musa (a.s.) onlara çok kısa bir ifadeyle "Derdiniz nedir?" demiş, onlar da aynı vecizlikte "Çobanlar çekilmeden sulayamıyoruz, hâlbuki babamız da epey yaşlı" şeklinde karşılık vermiştir.⁷⁶ Dikkat edilirse kadınlar neyi sulayamadıklarını söylememişlerdir. Çünkü zaten yanlarında bulunan hayvanlar, neyi sulayamadıklarını göstermektedir. Ayrıca babalarının yaşlı oluşuna vurgu yaparak Musa'nın (a.s.) kendilerine yardımını talep ettiklerini hissettirmişler; bunu açıkça söylememişlerdir. Feraset sahibi Musa (a.s.) da ne denilmek istendiğini anlamış ve gereğini hiç konuşmadan yapmıştır. Sonuç olarak buradan kadın-erkek ilişkilerinde gerektiğinde ve gerektiği kadar diyalog kurulmasının ideal ve örnek alınması gereken bir tavır olduğu anlaşılmaktadır.

6. HZ. LOKMAN (A.S.)

Kendisine hikmetin verildiği ifade edilen Lokman'ın (a.s.) Kur'an'da bize örnek sunulan kıssası oğluyla arasında geçen konuşmalarıdır. Önce kendisine hikmetin verildiğinin söylenmesi ve ardından bu diyalogun verilmesi sanki baba-evlat ilişkilerindeki hikmetli davranış noktasında dikkat çekmektedir. Bu diyalogda çocuğa öncelikle güzel bir şekilde hitap edilmektedir. Bu da eğitimin sevgiyle başlayacağını, baba-evlat ilişkilerinde öncelikle sevginin tesis edilmesi gerektiğini gösterir. Sonrasında Allah'ın varlığı ve birliği öğretilmekte, Allah'ın her şeyi gözetlediği, ondan hiçbir şeyin gizli kalmayacağı söylenmektedir. Bunların akabinde de namaz ibadeti öğütlenmektedir. Zira çocuk namazın dışındaki amellerden o evrede sorumlu değildir. Allah inancı içine iyice yerleşen çocuk bunun pratiği olarak namaza alıştırılmalıdır. Böylece her namaz kılışında bu inancı pekişecek ve bu kendisini kötülüklerden alıkoyacaktır. Bunlardan sonra iyiliği emredip kötülüklerden nehyetmesi çocuktan beklenmektedir. Bu ise çocuğun etrafına da faydalı olması gerektiği bilincini yerleştirmek içindir. Çocuklar içine kapalı olmayacak; aksine kendi yaşadıkları güzellikleri paylaşıp, ortaya çıkan kötülükleri ortadan kaldırmayı bileceklerdir. Toplumda aktif rol alması gerektiğini öğrenen çocuklar o toplumun yükselmesinde ve güzelleşmesinde etkin olacaklardır. Kıssanın son öğütleri ise kişiliği kemale eren çocukların kibir ve gurura kapılmamaları, insanlara karşı tevazu göstermeleri gerektiği ile sonlandırılmaktadır.⁷⁷

SONUÇ

Kur'an'da kıssası anlatılan peygamberlerin ideal birer örnek ve bu kıssalarda okuduğumuz davranışlarının bizler için model davranışlar olduğu nazarı itibara alınmalıdır. Her biri birer yaşanmış hikâye olan kıssalar, soyut olarak öğütlenen ahlaki ilkelerin somut olarak yaşanabilirliğini ispatlayan verilerdir. Somut birer model olarak her bir peygamberin belli yönleri öne çıkarılmıştır. Tek bir şahıs üzerinde somutlama yapılmayıp farklı peygamberlerin farklı özelliklerinin seçilmesi muhatapların örnek alma sürecine olumlu katkılar sunmaktadır. Hem örnek alacağı somut kişilerin çokluğu hem de her bir peygamberde farklı özellikleri kendisiyle örtüştürmesi bu açıdan önemlidir. Örnek alınabilecek seçeneklerin çoğalması kişilerin benimseme duygularını tetikler. Kendi karakterine uygun bir tavır birinde diğerini bir diğerinde görerek hem kendini peygamberlere yakınlaştırır. Onlara benzer

⁷⁵ Kasas 28/23-24.

⁷⁶ Kasas 28/23.

⁷⁷ Lokmân 31/12-19.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

yönlerini böylece tedricen arttırmak için zihinsel olarak hazır hale gelir. Bu nedenlerle peygamber kıssalarının model kişi oluşumundaki etkisi yadsınmaz. Hatada ısrar etmeme, yanlıştan dönme, günahını itiraf etme noktasında Âdem (a.s.); İslam davetinde sabır, gelecek nesiller için plan ve dua noktasında Nuh (a.s.); bilgiyi özümseyerek alma, değerleri uğruna bütün bir toplumu karşısına alabilme, Allah'ın hatırı için her şeyinden vazgeçebilme, yanlışları zekice ve ikna edici dile getirme gibi noktalarda İbrahim (a.s.); iffetli yaşamak için zindanlarda çürümeyi göze alma, muktedir olduğunda affedebilme, liyakat için şaibesiz ve güvenilir olmak gerektiğini ve bu takdirde görev talebinin meşru olabileceğini gösterme, toplumun önderi konumundaki kimselerin sadece Allah'tan beklenti içinde olması gerektiğini vurgulaması noktasında Yusuf (a.s.); samimiyet ve doğallık, centilmenlik, haksızlıklara kalkan olma, ilişkilerde ölçülü davranma noktasında Musa (a.s.) ve bir baba olarak çocuk eğitiminde hangi aşamaların takip edilmesi gerektiği noktasında Lokman (a.s.) bizlere birer örnek ve model insan olarak sunulmuşlardır. Allah'ın selamı peygamberlerin üzerine olsun.

KAYNAKÇA

Cevherî, Ebû Nasr İsmâ'îl b. Hammâd, *es-Sihâh tâcu'l-luğa ve sıhâhu'l-'arabiyye*, thk. Ahmed Abdulğafûr 'Attâr, Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1987.

Ebû Zehra, Muhammed b. Ahmed, *Zehratü't-tefâsîr*, Beyrut: Dâru'l-Fikri'l-'Arabî, t.y.

Ezherî, Muhammed b. Ahmed, *Tehzîbu'l-luğa*, thk. Muhammed 'Ivad Mur'ib, Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, 2001.

İbn Âşûr, Muhammed Tâhir b. Muhammed, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, Tûnus: ed-Dâru't-Tûnusiyye, 1984.

İbn Düreyd, Ebû Bekir Muhammed b. Hasen, *Cemheratü'l-luğa*, thk. Remzî Münîr Ba'lebekkî, Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1987.

İbnü'l-Esîr, Ebu's-Sa'âdât Mecdüddîn el-Mübârek b. Muhammed, *en-Nihâye fî ğarîbi'l-hadîsi ve'l-eser*, thk. Tâhir Ahmed ez-Zâvî ve Mahmûd Muhammed et-Tanâhî, Beyrut: el-Mektebetü'l-İlmiyye, 1979.

İdris Şengül, "Kıssa", *DİA*, (Ankara: 2002) 25: 498-501.

Kuşeyrî, Abdülkerîm b. Hevâzin, *Letâifu'l-işârât*, thk. İbrahim Elbisyûnî, Mısır: el-Hey'etü'l-Mısrıyyetü'l-Âmme li'l-Kitâb, t.y.

Mâturîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed, *Tefsîru'l-Mâturîdî*, thk. Mecdî Bâselûm, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2005.

Mâverdî, Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed, *en-Nüket ve'l-'uyûn*, thk. es-Seyyid b. Abdilmaksûd, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, t.y.

Muhiddin Okumuşlar, "Din Eğitiminde Etkin Bir Yöntem Olarak Hikâye", *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 21, 2006.

Taberânî, Süleymân b. Ahmed, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, thk. Hamdî b. Abdilmecîd, Kâhire: Mektebetü İbn Teymiye, 1994.

Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr, *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2000.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

DİHLEVİ'YE GÖRE MODEL İNSAN OLARAK PEYGAMBERE DUYULAN İHTİYAÇ*

Mehmet İLHAN¹

Hindistanlı âlim, Şah Veliyyullah ed-Dihlevî (ö. 1176/1762) Delhi Dârülulûmu diye şöhret bulan ve Hindistan'daki üç ana dinî eğitim geleneğinin (Delhi, Leknev, Haydarâbâd) en önemlilerinden birini oluşturan Rahimiye medresesinde eğitim almış ve görüşleri özellikle Hindistan-Pakistan Müslümanları üzerinde etkili olmuştur. Ülkemizde bilhassa Türkçe'ye de çevrilmiş olan Huccetullahi'l-Bâliğa eseriyle tanınmaktadır.

Dihlevî canlılar arasında insanın özel konumuna işaret ederek peygamberlere niçin ihtiyaç duyulduğunu izah etmeye çalışır. İnsan medeni bir varlık olup hemcinslerinin yardımı olmaksızın yaşayamaz. Diğer varlıklara beslenme, barınak ya da yuva bulma gibi bilgiler sevk-i ilahî yoluyla verilmiştir. İnsanın bunları tek başına kavraması, elde etmesi mümkün değildir. İnsanın sosyal varlık oluşu bir arada yaşamının kurallarının vaz edilmesini gerektirmiştir. Nitekim bu anlamda çeşitli şeri hükümler, genel ahlak ve adâb kurallarını içeren ilahi bir nizam söz konusudur. Bunun insanlara bildirilmesi, açıklanması ve hayata nasıl geçirileceğinin gösterilmesi ancak peygamberler vasıtasıyla mümkün olmuştur.

Allah, insanlara mahsus bir inayeti olarak, gaybî konuların bilinmesi için aralarından bazılarını bu tür bilgileri alacak şekilde donatmıştır. Erdemli ve olgun insanların yetişmesi bahsi geçen nizama bağlı olduğu için ilahî hikmet ve sonsuz rahmetiyle Allah Teâlâ insanlar arasından üstün aklî kuvvete sahip, ahlaken temiz ve ilahi mesajı alabilecek en kabiliyetli olanını seçmiş, elçiliği için hazırlamıştır. İşte diğer insanlara ancak bu üstün niteliklere sahip kâmil insan ile kutsiyet âlemi arasındaki irtibat sayesinde kendilerinden beklenen kemâl derecesine erişebilirler.

Dihlevî'ye göre insan türünün en dikkate değer özelliklerinden birisi bazı insanların akılla kavranabilir ilimlerin kaynağına erişebilir olmalarıdır. Bu kişiler vahy, rüya, hads gibi yollarla sözü geçen bilgilere erişebilirler. Diğer insanlar ise ferasetle bu model/kâmil insanları takip eder, onların örneğine uyar, onların emredip yasakladıklarına dikkat kesilirler. Peygamberlerin insanlık için konum ve durumu insanın aklî kuvvelerinin bedene olan nispeti gibidir.

Peygamber, Allah'ın mahlûkatına şeriatın hükümlerini tebliğ etmek üzere göndermiş olduğu;² bütün yetkinlikleri kendisinde toplayan ve Allah'a yönelen kişidir. Bunun neticesinde Allah ona şeriat, zühd ve diğer hususları vahy etmiştir. Nebînin kemâli, hayırlar üzerine bina edilmiş olan âlemin nizamındandır. Allah bununla kötülükleri yok etmeyi, insanları zulmetten nura çıkarmayı murad eder de böylece ona bağlayıcı bir şeriat vermiş ve insanlara yol göstermesini emretmiştir.³

Kur'ân-ı Kerim'de muhtelif âyetlerde işaret edildiği üzere⁴ mahiyet itibarıyla farklı olan melekleri veya başka bir varlığı, insanların örnek alması mümkün değildir. Nitekim Diğer taraftan Allah'tan gelen ilâhî vahye muhatap olmaları bakımından peygamberlerin insanlardan farklı bir takım özelliklerinin bulunması da gerekmektedir.⁵ Peygamberin diğer insanlardan farklarından biri onun Allah'a olan yakınlığıdır. Bu durum câhil ya da âlim bütün insanlar tarafından kabul edilir. Şah Veliyyullah, bu yakınlık için *vicâhe* kavramını kullanır ve bununla Allah'ın peygamberine diğer kullarından daha fazla nimette ve ikramda bulunmuş olduğunu kasteder.⁶ Yine peygamberler, insanlar üzerine hâkim, hem aklî hem de amelî melekeleri tam bir denge halinde olan bir kişilerdir.⁷

* Bu tebliğin hazırlanmasında *Şah Veliyyullah Dihlevî'nin Kelâmî Görüşleri* adlı eserimizden istifade edilmiştir.

¹Doç. Dr. Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kelam Anabilim Dalı Öğretim Üyesi.

mehmet.ilhaneu.edu.tr

²Dihlevî, *Tefhîmât*, II, 164.

³Dihlevî, *Hayru'l-Kesîr*, s. 70.

⁴Peygamberlerin bu beşerî yönlerinin hatırlatıldığı âyetlerden bazıları şunlardır: Âl-i İmrân, 3/79; Ra'd, 13/38; İbrâhîm, 14/11; İsrâ, 17/94-95; Enbiyâ, 21/8; Furkân, 25/20.

⁵Peygamberlerin vahiy alma yönleriyle, diğer insanlardan ayrıldıklarını ifade eden şu âyetlere bakılabilir: Kehf, 18/110; Fussilet, 41/6.

⁶Dihlevî, *Tefhîmât*, II, 16-17.

⁷Dihlevî, *Sata'ât*, s. 22-23.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

Peygamberler dinî meseleleri kavrayış bakımından diğer insanlardan üstündür. Başkalarının kavrayamayacağı ince, kapalı meseleleri rahatça anlayabilirler.⁸ Zekâları ve ilahî teyide mazhar olmaları hasebiyle dinde aşırılığa düşmekten korunmuşlardır.⁹

Ferdî Açından Peygamberliğe Duyulan İhtiyac

Dihlevî, peygamberlere duyulan ihtiyacı insanın ferdî ve ictimâî hayatı itibariyle inceleyip ortaya koymaktadır. Buna göre Allah, insanın hem bedenini hem de ruhunu ona mahsus bir şekilde yaratmıştır.¹⁰ Bu özelliklerine uygun olarak da onu başka varlıkların yüklenmekten çekindikleri emaneti taşımakla sorumlu tutmuştur. “Biz emaneti (sorumluluğu) göklere, yere ve dağa teklif ettik. Fakat onlar bunu üstlenmekten kaçındılar ve (bunun hakkını verememekten) korktular. Onu insan yükledi. Gerçekten o çok zâlim ve çok câhildir, sorumluluğunun hakkını yerine getirememektedir.”¹¹ Ayetinde de bu duruma işaret edilmektedir. Şah Veliyyullah bu ayette insanın “zâlim ve câhil” olarak nitelenmesini, çok ilginç bir şekilde onun “âdil ve âlim” olma potansiyeline sahip bir canlı olarak yaratılmış olması şeklinde yorumlamaktadır. Diğer yaratılmışlar ya melekler ya da hayvanlar gibidir. Melekler, yaratılışları gereği sadece âdilâne ve âlimâne şekilde hareket edebilirler. Hayvanların ise böyle bir sorumluluğu yoktur.¹² İnsanın hem böyle bir sorumluluğu hem de bunu yapma imkânı vardır. Bir başka deyişle insanın sorumlu oluşu onun böyle bir fitrata sahip olmasının kaçınılmaz sonucudur. Bu tıpkı hayvanların acıkınca yemesi ya da avlanması; susayınca su içmesi gibidir.

İnsan ise adetâ hayvandan aşağı düşme riski ile melekîleşme imkânına sahip olmak arasında bir kapasiteye sahiptir. Normal durumda insan, kendisinde bir bozukluk olmadığı takdirde, demirin mıknaş tarafından çekildiği gibi mutluluğa ulaşma arzusu tarafından yönlendirilir. Mutluluğa ulaşmanın yolu insanın sorumluluklarının şuurunda olması ve fitratı üzerine bulaştırdığı kötülükleri temizlemesinden geçer ki işte peygamberlerin gönderiliş hedeflerinin en önemlilerinden biri budur.¹³ Onlar insanlarda fitratla ilgili Allah’a teslimiyet, taharet, semahat ve adalet¹⁴ hasletlerinin meydana gelmesi için gerekli ilmî ve amelî sebepleri sağlayıp onların önünde engel olan perdeleri kaldırmaya çalışırlar. İnsan sayılan bu dört haslete uygun davrandıkça melekî yönü güçlenir, aksini yaptıkça da zayıflar. Bu tıpkı etçil hayvanın et otçulların da ot yiyince gelişmesi, farklı veya zıddını yapınca zayıflaması ve hastalanması gibidir.¹⁵

Hız. Peygamber de bahsi geçen hasletlerin elde edilmesi için gerekli davranışları emredip açıklamıştır.¹⁶ Bunlar sayesinde elde edilecek yetkinlik hallerine peygamberlerin tebliğ ettikleri emir ve yasaklara uymak, bunların ruhunu ve nurunu koruyacak tarzda çokça ibadet etmekle ulaşılabilir.¹⁷ Bu ruhun elde edilmesi ise ancak peygamberlerin öğrettiği şekilde ifa edilmeleri, onların öğrettiği dua ve zikirlerle eda edilmeleriyle mümkün olur.¹⁸

Peygamberlerin gönderiliş maksatlarından biri de daha önce gönderilmiş olan hükümleri değerlendirip dinin esaslarıyla uygunluk gösteren ibadet ve muameleleri olduğu hal üzere bırakmak, unutulmuş olanları hatırlatmak; tahrifleri dinden olmayıp sonradan eklenenleri ayıklamaktır.

⁸ Dihlevî, *Huccet*, I, 396.

⁹ Dihlevî, *Huccet*, II, 161, 163.

¹⁰ Dihlevî, *Tefhimât*, I, 45; *Hayru'l-Kesîr*, s.53-54.

¹¹ Ahzâb, 33/72.

¹² Dihlevî’ye göre hayvanların akılları, kalblerine ve nefislerine boyun eğmiştir. Dolayısıyla onlar, sorumluluğa ehil değildirler. Bkz. *Huccetullâhi'l-Bâliğa* II, 277-278.

¹³ Dihlevî, *Tefhimât*, I, 46.

¹⁴ Dihlevî semahat ve adalet arasındaki ilişkiyi şu şekilde izah etmektedir: “Güzel ahlâk cömert olmak zulmedenı affetmek, tevazu göstermek tevazu göstermek, haset, kin, öfkeyi terk etmek gibi hasletleri içine alır. Bunların tamamı semahat sıfatından doğar. Kezâ güzel ahlâk insan sevgisini, silay-ı rahmi, insanlarla güzel geçinmeyi, muhtaçlara yardımcı olmayı içine alır. Bunlar adalet sıfatından doğan hasletlerdir. Birinci gruptaki hasletler ikinci gruptakine dayanır; ikincileri ise birinci gruptan olanlarla tamam olur. Bu durum, şeriatlarda vacip olan ilahî rahmetin bir gereğidir.” Dihlevî, *Huccetullâhi'l-Bâliğa*, II, 261.

¹⁵ Dihlevî, *age*, I, 75.

¹⁶ Dihlevî, *age*, II, 218.

¹⁷ Dihlevî, *age*, II, 211.

¹⁸ Dihlevî, *age*, II, 212.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

Ümmetleri içerisindeki bazı kişiler de tıpkı peygamberlerin fonksiyonlarını icra etmelidir. Nitekim Dihlevî konuyla ilgili şu hadisi aktararak durumu izah eder:

“Allah tarafından ümmetine gönderilen her peygamberin mutlaka havarileri, seçkin sahabileri bulunur. Bunlar onun sünnetini öğrenir, emrine uyarlar. Sonraki nesiller gelir ve yapmadıklarını söylerler, emrolunmadıklarını işlerler. Kim onlarla eliyle mücadele ederse o mümindir, diliyle mücadele ederse mümindir, kalbiyle mücadele ederse de mümindir. Onun ötesinde hardal tanesi kadar bile olsa imanı yoktur.”¹⁹

Peygamberlerin diğer insanlara model oldukları önemli bir konu da bilgiyle ilgilidir.

İnsanların edinecekleri ya da edinmeleri gereken bilgilerin en önemlisi şüphesiz Allah hakkında, kendilerini var eden Yaratıcı hakkındaki bilgidir. Bunun da en önemli kaynağı muhbir-i sâdik yani peygamberlerdir.²⁰

Onlar insanların yalnız dinle, gayb ile ilgili bilgi edinmelerini sağlamakla kalmamış aynı zamanda günlük hayatlarını idame ettirmelerini sağladıkları pek çok sanatı, zanaatı, mesleği de öğretmişlerdir. Peygamberlerin aracılığıyla da bu bilgiler diğer insanlar arasında yaygınlık kazanmış ve medeniyetler kurulabilmiştir.²¹

Dihlevî, her insanın sahip olduğu ilmî birikim, manevî seviyeye göre peygamberlerin getirdikleri tebliğden bir şeyler alabildiğini ifade eder. Onların anlaşılmasını ve onların bir rol model olarak doğru şekilde örnek alınmasını zorlaştıran engellerden de bahseder. Meselâ şöyle demektedir:

“İnsanlardan birçoğu hayatları boyunca hep aynı fenle uğraşmaktan ya da başka sebeplerden ötürü zevk-i selimlerini yitirmekte ve bunu sonucunda peygamberlerin sözlerini olmayacak manalara yormaktadırlar”²²

Toplum Açısından Nübüvvet

Medenî olarak yaratılmış olan yegâne varlık insanın hemcinsleriyle yardımlaşma ve dayanışma içinde olmaksızın yaşayabilmesi neredeyse imkânsızdır.²³ İnsanın toplum içerisinde ihtiyaçlarını giderme yollarını ve bunların tekâmülünü, beşeriyetin sosyo-ekonomik gelişim safhalarını Dihlevî, *irtifak* kavramıyla anlatır. Onun, peygamberliğin toplum açısından gerekliliği hakkında söylediklerinde bu kavramın merkezi bir önemi olduğu göze çarpmaktadır.

Dihlevî *irtifak* kavramını şu şekilde izah etmektedir: Arı, kuş vs. gibi insan dışındaki mahlûkât yeme, içme, barınma, üreme vb. konularda Allah tarafından kendilerine verilen fitrî ilhamlar sayesinde hayatlarını devam ettirirler. Benzeri bir ilham zarurî ihtiyaçlarını gidermesi için insana da bahşedilmiştir. Fakat insana onu diğer türlerden üstün ve farklı kılan üç ayrı özellik daha verilmiştir:

1- Hayvanlar sadece fizikî ihtiyaçlarını gidermek için görünür sebeplere binâen hareket ederlerken, insan böyle bir sâik olmasa da huy güzelliği kazanmak, nefsinin olgunlaştırmak gibi ruhânî ihtiyaçlarını temin sebebiyle de hareket eder.

2- İnsan, yalnızca maddî ihtiyaçlarını gidermekle yetinmez, bunların zarif ve estetik bir şekilde gerçekleşmesini de arzular. Bu sebeple de güzel bir eş, lezzetli yemek, şık bir elbise veya ferah bir mesken vs. ister.

3- İnsanın keşfedici bir yönü vardır. Bazı kabiliyetli insanlar bu yönleri sayesinde ihtiyaçlarını giderebilmek için yeni yollar, âlet ve edevat bulabilir. Kendisinde bu özellik bulunmayan diğer fertler de onları taklit ederler. Sonra bu yol ve yöntemler birikir, nesilden nesile aktarılır ve neticede insanlar hayatlarını doğumlarından ölümlerine kadar bu birikime göre şekillendirirler.²⁴ Hareket noktaları fitrat, insanların yüz yüze olduğu ihtiyaçları karşılama gereği ve insanîyetin gerektirdiği ahlâk anlayışı olduğu için irtifaklar evrenseldir.²⁵ Ancak tabiatları, akıl seviyeleri ve sahip oldukları imkânlar

¹⁹ Müslim İman, 80.

²⁰ Dihlevî, *Tefhîmât*, II, 215.

²¹ Mehmet İlhan, *Şah Velîyyullah Dihlevînin Kelâmî Görüşleri*, s. 49.

²² Dihlevî, *Hucetullâhi'l-Bâliğa*, I, 322. Gazâlî de tıp, matematik, felsefe gibi alanlarda uzmanlaşan bazı kişilerin ahiretle ilgili bilgilerde yeterli bilgiye sahip olmadığını; benzer şekilde uhrevî olarak nitelediği bilimlerde uzmanlaşanların da “dünyevi” bilimlerde benzer bir eksikliği yaşadığını belirtir. Ona göre akıl kuvveti her iki yöndeki ilimleri birleştirecek bir kapasiteye sahip değildir. Böyle bir imkân ancak peygamberler sahip olmuştur. *İhyâ*, III, 131.

²³ Dihlevî, *age*, I, 303.

²⁴ Dihlevî, *age*, I, 127-129, 147.

²⁵ Dihlevî, *age*, I, 171.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

birbirinden farklı olduğu için bu üç özellik, her insanda aynı derecede bulunmaz. Bu bakımdan irtifaklar farklı seviyelerdedir:

1. *Birinci derecede karşılanması gerekli ihtiyaçlar*: En ilkelden en gelişmişe kadar her toplumda yaşayan bütün insanların gidermek zorunda oldukları iletişim kurma, beslenme, barınma, giyinme, üreme ve bunların giderilmesi için uygun yolların bulunmasına dönük ihtiyaçlardır.²⁶

2. *İkinci derecedeki ihtiyaçlar*: Bunlar medenî insanlarla, üstün ahlâk sahibi kimselerin ve filozofların yetişmesine imkân sağlayan, bayındır bölgelerde yaşayan insanların hissettikleri daha üst seviyedeki ihtiyaçlardır. Bu ikinci derecenin en üstünde tam bir refah halinde yaşayan hükümdar bulunur. Bu hükümdar, etrafına çeşitli memleketlerden toplamış olduğu düşünür ve âlimlerin ihtiyaçların karşılanması için getirdiği yenilikleri benimser ve tabiattan istifade etmede yeni yollar keşfedilir. Bu yollar tek tek denenerek faydası çok, zararı az olanlar tercih edilir. Toplum içerisinde kâmil kabul edilen kişilerin benimsedikleri ve kamu yararına uygun olanlar yaygınlaşır, diğerleri terk edilir.²⁷

3. *Üçüncü derecedeki ihtiyaçlar*: Bunların giderilmesi hükümdarlık kurumuna bağlıdır. İnsanların kendi aralarında yaptıkları muâmeleler esnasında –cimrilik, kin, haset, dürüst olmama vb. sebeplerle- ortaya çıkan anlaşmazlıkların ve bunlardan doğabilecek kavga, şiddet vb. hareketlerin giderilmesi sûretiyle âsâyîşin sağlanması; tek başına fertlerin yerine getiremeyecekleri altyapı hizmetlerinin yürütülmesi ve bu maksatla vergi toplanması gibi işleri gerçekleştirecek bir düzene, yani hükümdarlığa ihtiyaç duyulmuştur.²⁸

4. *Dördüncü derecedeki ihtiyaçlar*: Hükümdarların kendi aralarında çıkabilecek anlaşmazlıkların giderilmesi için ise halifelik kurumuna ihtiyaç duyulmuştur. Halifenin, gücü herkes tarafından kabul edilen sağlam bir iktidarı olmalıdır. Bu sâyede o adâletten şaşan hükümdarları düzeltebilir.²⁹ Burada, peygamberlerin özellikleri bahsinde geçtiği üzere, Dihlevî'nin peygamberlerin bir kısmında hilafet özelliğinin bulunduğunu söylediğini hatırlamamız gerekmektedir. Nitekim Şah Veliyyullah, âyette geçtiği üzere İsrailoğullarının peygamberlerine söylediği "...Bize bir hükümdar gönder ki başımıza geçsin de Allah yolunda savaşalım..."³⁰ sözünü de peygamberlerin bu yönünü ortaya koymak için hatırlar.³¹

Bazı insanlar beşerî ihtiyaçlarını gidermek için keşfedici özelliğe sahiplerdir. Diğerleri de kendilerinden bu hususta üstün olan hemcinslerine uyma, onları taklid etme konusunda neredeyse ittifak halinde olmuşlardır. Aynı şekilde iyiliğe ve dolayısıyla manevî kemâle erişme noktasında da bazı insanlar, Allah tarafından melekî nurla desteklenmişler, ne yapmaları gerektiği kalplerine ilham edilmiştir. İnsanlığı iyiliğe götürecek olan bu yollar, vahiyle müeyyed peygamberlerin gayretleriyle ortaya çıkarılmıştır. Bunun için insanlık onlara minnettar olmalıdır.³²

Peygamberlerin gönderilmelerinde, esasen insanlara ibadet yollarının öğretilmesi hedeflenmekle birlikte, bozulmuş olan törelerin ortadan kaldırılması, insanî ihtiyaçların giderilmesi için gerekli olan kurum ve kuruluşların teşvik edilmesi de önemli bir maksat olarak göze çarpar.³³ İlk madde, yani ibadetlerin insanlara anlatılması insanın kemâlini hedeflemektedir; sosyal kurumların ve uygulamaların teşviki ise toplumda nizamın sağlanmasını amaçlar. Aslında hayır nizamına uygun bir toplum aynı zamanda insanın da kendi fitratına uygun yaşayabileceği bir yerdir. Nasıl insandan, hayvanî gücünü -tamamıyla öldürmeye çalışmayıp- melekî gücünün hâkimiyeti altında tutmaya çalışması bekleniyorsa aynı şekilde sağlıklı bir toplumdan beklenen de âhiret hayatını bütünüyle ihmal etmeksizin maddî refaha da ermeleridir. Çünkü maddî refah, manevî yönü ihmal ettirmemesi şartıyla, insanın güzel ahlâklı olmasına, sağlıklı bir yapıya sahip olmasına vesile olabilir. Bu bakımdan itidal dairesinde maddî ihtiyaçlar giderilmeli, ayrıca gereğince de ibadetlere ve adâba riâyet edilmelidir.³⁴

²⁶ Dihlevî, *age*, I, 133-135.

²⁷ Dihlevî, *Huccetullahi'l-Bâliğa*, I, 127, 137 vd.

²⁸ Dihlevî, *age*, I, 130, 151 vd.

²⁹ Dihlevî, *age*, I, 131; 165-166.

³⁰ Bakara, 2/246.

³¹ Dihlevî, *age*, I, 165-166.

³² Dihlevî, *age*, I, 214-215.

³³ Dihlevî, *age*, I, 383 vd.

³⁴ Dihlevî, *age*, I, 385.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

İnsanlar genellikle bir arada köy, kasaba, şehir gibi yerlerde yaşarlar. Şehir hayatında -sıradan insanlar, az çok şehrin idaresi için gerekli hususları bilebilse de- o beldenin ihtiyaçlarını ve çıkarlarını en iyi şekilde bilen bir belediye reisine ihtiyaç duyulur. Aynı şekilde her ümmet, işlerinin idare edilebilmesi için bunları iyi bilen, zeki ve fitratı bozulmamış ya da sonradan fitratına bulaşmış olanlardan kendini arındırmış liderlere ihtiyaç duyar. Marangozluk, demircilik gibi zanaatları öğrenmek için bile bir ustaya ve o ustadan çırağa aktarılacak bilgilerin tevârüs edilmesine ihtiyaç duyulurken, ümmetin idaresi için yukarıda zikredilen evsafa sahip liderlere duyulan ihtiyaç daha açık bir şekilde hissedilir.³⁵ Bunun için Allah, insanların rehberliğe ihtiyaç duydukları anda yeryüzünde risâlete en layık, en mükemmel kişiyi peygamber olarak göndermiştir.³⁶

Toplumun mutluluğu, sosyal yardım ve dayanışmaya, medenî hayata zarar veren davranışların yasaklanmasına bağlıdır.³⁷ Şah Veliyyullah'a göre peygamber gönderilmesinde gözetilen önemli maksatlardan biri, insanlar arasında mezâlîme son verilmesi, haksızlıkların önlenmesidir. Çünkü insanların birbirine zulüm ve haksızlık etmeleri, onların düzenlerini bozar, insanları sıkıntıya sokar.³⁸ Bunun için Hz. Peygamber, cahiliye devrinden kalan kan davalarını, miras konusundaki belirsizlikleri, faiz vb. uygulamaları, sosyal hayatı zorlaştıran, İran ve Bizans topluluklarında görüldüğü gibi, bir sınıfın lüks ve sefahat içinde yaşamasına, diğerlerinin ise ezilmesine yol açan yanlışlıkları ortadan kaldırmış ve yasaklamıştır. Böylece topluma yeniden hak ve adâlet nizamını getirmiştir.³⁹

SONUÇ

Dihlevî'ye göre, fertlerin huzur içinde yaşayabilmeleri ve toplumun gelişebilmesi, müreffeh hale gelebilmesi için önce asâyişin sağlanması gerekir. Bu çerçevede "...Eğer Allah, bir kısım insanları diğer bir kısmı ile defetmeseydi, mutlak sûrette, içlerinde Allah'ın ismi sıkça anılan manastırlar, kiliseler, havralar ve mescidler yıkılır giderdi..."⁴⁰ âyetini naklederek, hasta ruhlu bozguncu insanlarla mücadele yoluyla ıslah edilmelerini, yola gelmeyenlerin de bertaraf edilmelerinin gerekliliğini savunur. Onları kangren olmuş uzuvlara benzeterek Cenâb-ı Allah'ın bu hususu insanlara peygamberleri aracılığıyla ilham ettiğini söyler.⁴¹ Dihlevî'nin bütün bu ifadeleri, kanaatimizce, peygamberlerin savaşmasını veya insan öldürmesini doğru bulmayanlara adeta bir cevap niteliği taşımaktadır.

Şah Veliyyullah, toplumda egemen olan davranış kalıplarının toplum düzeni açısından son derecede önemli olduğunu; hatta bunların bedene nispetle kalp mesabesinde olduğunu ifade eder. Bazen küllî akıldan nasibi olmayan kimselerin yönetici olmaları yüzünden, sözü edilen davranış kalıpları bozulabilir. Bu insanlar hem kendileri saldırgan veya şehvî ya da şeytânî fiillere yönelirler hem de idareci olmaları bakımından insanların çoğu onların peşine düştüğünden bu gibi zararlı davranışların yayılmasına sebep olurlar. İşte bu tür yanlış davranış kalıp ve kurallarının doğrularıyla değiştirilmesi için *Rûhu'l-Kuds* tarafından desteklenen, yeteneğini küllî maslahat doğrultusunda ilâhî tedbîrin tatbik edilmesi için kullanan insanlara, yani peygamberlere ihtiyaç duyulur.⁴²

Dihlevî'nin bu görüşleri, nübüvveteye duyulan ihtiyacın temelinde insanın sosyal bir varlık olmasının bulunduğu belirten İbn Sinâ'nın bu konudaki fikirlerine hayli yakın gözükmektedir. Buna göre insan, hemcinsleriyle bir arada adâlet içerisinde yaşamak için bunu sağlayacak belli kurallara muhtaçtır. Bunu da peygamberler getirir. Yoksa insanların kendi başlarına koyacakları kurallar bu adâleti temin edemez.⁴³

³⁵ Dihlevî, *Huccetullahi'l-Bâliğa*, I, 312 (244).

³⁶ Dihlevî, *Sata'ât*, s. 22-23.

³⁷ Dihlevî, *age*, II, 317-318.

³⁸ Dihlevî, *age*, II, 481.

³⁹ Dihlevî, *age*, I, 390; II, 324-325.

⁴⁰ Hac, 22/40.

⁴¹ Dihlevî, *age*, I, 166.

⁴² Dihlevî, *age*, I, 383 vd.

⁴³ İbn Sinâ'nın nübüvvetin psikolojik ve sosyal açıdan temellendirilmesine dair görüşleri için bkz. Salih Sabri Yavuz, *İslam Düşüncesinde Nübüvvet*, s. 114.

**ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN
SEMPOZYUMU**

KAYNAKÇA

ed-Dihlevî, Şah Veliyyullah, *Al-Budur Al-Bazighah, The Rising Moon*, çev. G.N. Jalbani, New Delhi 1997.

el-Cüz'ü'l-Latîf fî Tercümeti Abdi'd-Daîf (Hâlik Ahmed Nizâmî'nin Lahor'da 1978'te neşrettiği *Shah Waliallah key Siyâsî Mektûbat* içerisinde).

An English Translation of Sataat, çev. G.N. Jalbani, New Delhi 1981.

el-Fevzü'l-Kebîr fî Usûli't-Tefsîr, Türkçe'ye çev. Mehmet Sofuoğlu İstanbul 1980; İngilizce'ye çev. G.N. Jalbani, New Delhi 2004; Arapça'ya çev. Selmân el-Hüseynî en-Nedvî, Beyrut 2005.

el-Hayru'l-Kesîr, Kahire 1974.

Huccetullâhi'l-Bâliğa I-II, tah. Muhammed Şerif Sükker, Beyrut 1990; Türkçe tercümesi: *Huccetullahi'l-Bâliğa I-II*, çev. Mehmet Erdoğan, İstanbul 1994.

el-Ikdu'l Cîd fî beyâni Ahkâmi'l-İctihâd ve't-Taklîd, nşr. Kusay Muhibbuddîn el-Hatîb, Kahire 1978.

el-İnsâf fî Beyâni Sebebi'l-İhtilâf, nşr. Kusay Muhibbuddîn el-Hatîb, Kahire 1978; Türkçe terc: *İslâm Hukukundaki Farklı Görüşlerin Sebepleri*, çev. Rahmi Yaran İstanbul 2002

The Sacred Knowledge (Eltâfu'l-Kuds), çev. G.N. Jalbani, London 1982.

Sufîsm and The Islamic Tradition: The Lamahat and Sataat of Shah Waliullah, çev. G.N. Jalbani, London 1980.

et-Tefhîmâtu'l-İlâhiyye, I-II, tah. Gulam Mustafa Kâsmî, Haydarabad 1967.

Te'vilu'l-Ehâdis fî Rumûzi Kasasi'l-Enbiyâ, tah. Gulam Mustafa Kâsmî, Haydarabad 1966.

İlhan, Mehmet, *Şah Veliyyullah Dihlevînin Kelâmî Görüşleri*, Ankara 2007.

Müslim b. el-Haccâc Ebu'l-hüseyn, *Sahîhu Müslim*, I-III İstanbul 1992.

Yavuz, Salih Sabri, *İslam Düşüncesinde Nübüvvet*, İstanbul ts.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

“İNSAN ÖLÜNCE DÜNYADAKİ EYLEMLERİ BİTER; ÜÇ TİP HARİÇ” HADİSİNDEN HAREKETLE, MODEL İNSAN

Doç. Dr. Mustafa IŞIK*

ÖZET

İnsanlık âleminin bilinen ilk isimleriyle insan modelleri oluşmaya ve de ayrılmaya başlamıştır: Âdemin iki oğlu Habil ve Kabil gibi.

Ölümlü insanoğlunun ölümsüzlük arzusu ruhunun derinliklerinde yerleşmiş olmalı ki ilk macerasında şeytan onu “ebediyet ağacı” (Taha, 20/120) yani “sonsuz yaşama” vaadiyle oyuna getirmiştir.

Öldükten sonra dirilmeye inanmak, bu kültürle yetişmiş insanlar için kolay olabilir ama bu duyguyu kaybetmiş toplumlarda öldükten sonra dirilmeye inanmayı zorlaştıran bariyerler bulunmaktadır. Kur’an, cahiliye Arap insanını oraya getirebilmek için, vahiy sürecinin yarısından fazla bir zaman diliminde uğraşmış; bu süreçte Kur’an’ın üçte ikisi inmiştir.

Âlemi, dünya ve ahiret olmak üzere ikiye ayıran vahiy bilgisi, dünya hayatının cennet olması için insanlara cennetlik amelleri yapmaya teşvik etmiş, cehennemlik işleri yapmaktan sakındırmıştır. Yani cennet ve cehennem olguları da bir bakıma dünyanın iyiliği için tasarlanmıştır. Genel olarak inanç, bu konuda başat rol oynamaktadır. İnsanlık tarihine göz atılacak olursa, hangi din olursa olsun, kitabı veya değil- en sanatkârane yapılar, tapınaklara ait olduğu müşahede edilmektedir.

İslam’ın model insan tipleri Kur’an (Yasin, 36/12) ve Sünnet’te ortaya konulmuştur. Sahabe bundan esinlenerek, kendi dönemi için farklı modeller oluşturmuştur. Bunlar tarihte, içinde bulunulan zaman, ortam, mezhep ve meşreplere göre renklilik arz ederler.

İnsanoğlu yaşarken ‘yaşatma gayreti’ içinde olacaktır ama öldükten sonra bile yaşamak için de ufuklar açıktır. Biz sadece, “öldükten sonra da yaşamaya devam etmek isteyen insan modeli” üzerinde duracağız. Bunlar, âhireti de hesaba katan ama dünyanın cennet olması için çabalayan insan tipleridir. Öncelikle “Kim İslâm’da güzel bir çığır açar da, kendisinden sonra o yoldan gidilirse, o kimseye bu çığırdan gidenlerin ecri kadar sevap yazılır. Bu çığırdan gidenlerin ecirlerinden de bir şey eksilmez.” (Müslim “İlim” 15) hadisinden hareketle, güzel bir adet ortaya koyanların sevabı süreklidir.

Öldükten sonra da yaşamak isteyen Müslüman insan tipinin oluşmasına özellikle rehberlik eden “İnsanoğlu ölünce dünyadaki eylemleri biter ancak sadakayı- câriye, insanların yararlanacağı bilgi/buna dayalı üretim ve ardından dua edecek/ettirecek evlat bırakanların eylemleri sürer” (Müslim “Vasiyye” 14) hadisinden hareketle, İslam’ın model insan tipini, teorik olarak, çağımıza taşımaya çalışacağız. İşin akademik boyutu burada durmamıza izin vermeyecek, İbn Hibban’ın (ö.354/965) Sahih’inde, çeşitli vesilelerle yinelediği “bu sayılanlar, belli başlı ameller olup; ötesinin de bulunduğu” fikrinden hareket edeceğiz. En üst kalite olan İhsan’ı (Buharî, İman 37; Müslim, İman 1, 5, 7) yakalamak için devinen insan tipini ortaya koyma çabası içinde olacağız. Çünkü bu maddeler, öldükten sonra da yaşamının formülünü içermektedir.

Din, güçlü bir olgu olmasına rağmen, bu modelin gerçekleşmesinde tek başına başarı sağlayamaz; gerekli olan diğer şartlar da oluşunca bu insan tipi ortaya çıkar. Tıpkı yapılacak bir deneyde, sadece bir unsurun bulunmayışıyla deneyin gerçekleşmediği gibi. İşte ilgili şartların oluşmasına çalışmak için de öncelikle bunların ne olduğunun bilgisi gerekmektedir. Bilgi ve bilginin korunduğu bir ortam da gerekir. Nitekim İbn Sina’nın (ö.428/1037) “İlim, takdir edilmediği yerden göçer” dediği nakledilir.

Çağımızda bu insan modelinin oluşması, birkaç yüzyıldır halkı Müslüman olan ülkelerden göçen ilimin tekrar yurduna dönebilmesi söylemin peşinden gelecek eylemlerle mümkün olabilecektir. Beynimizde yitirdiğimiz “inanıyorsanız; üstünsünüz” (Ali-İmran 3/139) düşüncesini tekrar kazanmak ve “yitik malımız olan hikmeti, bulduğumuz yerden almak” için, önce özeleştiri sonra da bunu gereği olan eylemleri yapmak gerekmektedir. Bunun için tarih, coğrafya, mimari vb. alanlarda “km. taşları” mevcuttur.

Anahtar Kelimeler: model insan, hadis, öldükten sonra, amel.

* Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi/ İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi, E posta: mustafa38isik@gmail.com, mustafaisik@nevsehir.edu.tr.

**ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN
SEMPOZYUMU**

**MODEL HUMAN WITH REFERENCE TO THE HADITH:
"WHEN THE HUMAN DIES, HIS/HER ACTIONS IN THE WORLD CONCLUDE;
EXCEPT THREE TYPES OF HUMAN..."**

The human models began to be shaped and categorized with the first known names of the humanity: such as the two sons of Adam, Cain and Abel.

Revelation knowledge, which separated the universe as the world and afterlife, encouraged the human to act heavenly to turn the world into a paradise, and helped them abstain from hell-deserving actions. In other words, the facts of paradise and hell were designed for the goodness of this world, in a sense. Belief in resurrection after death can be simple for the individuals who are grown up in such a culture; however, there are barriers complicating the belief in resurrection after death in societies, which are deprived of this sense. Kur'an struggled through half of the revelation process in order to bring the Arabs of the pre-Islamic age of ignorance to that point, during this time-span two-third of Kur'an was revealed.

The immortality desire of the mortal human must have been nested deep in his soul, since the devil trapped him by promising the "tree of immortality" (Taha, 20/120), in other words promising an eternal life.

Human being should be in 'an effort to keep others alive' while living; however, the horizons are open to live even after death. While saying "What I left nothing except this headstone?" in the cultures with a tradition of grave, actually the human tries to manifest the desire for an eternal life even after all of the humanity is dead.

Belief, in general, has a dominant role in this issue. When the history of the humanity is examined, it is observed that the most artistic structures are that of the temples, whatever the religion is-whether with a book or not.

The model human types are presented in Kur'an and Sunnah. Inspiring from this, the companions of the prophet Muhammad (peace be upon him), have designed different models in their era. These vary according to the time period, location, sect, and spirit.

We will only focus on the human model "who wants to live after death". These are the human types, who believe in the afterlife, but at the same time, who are struggling to turn the world into a paradise. Firstly, with reference to the verse "Whoever breaks a fresh ground in Islam, and gains followers in this road, this individual will acquire merit as much as the followers' gained rewards. And nothing will lessen from the rewards of the followers." (Müslim, "İlim" 15) the ones who present something good have continuous reward.

We will try to bring the model human type of Islam to our age theoretically, with reference to the hadith "When the human being dies, his/her actions in the world conclude; however, actions continue of the ones who left behind sadaka-i câriye, (the information left behind and production based-on it, and a child left behind on the world who prays or makes others pray) (Müslim, "Vasiyye", 14), which particularly leads the Muslim human type. The academic aspect of the issue will not let us stay in this point, therefore, we will continue with the idea of Ibn Hibban (death 965), which was repeated for various reasons in his Sahih, "these listed, are the main actions, there are much further". We will try to manifest the human type struggling to catch the highest quality, (Buharî, "İman" 37; Müslim, "İman" 1, 5, 7) that is the benevolence. It is because these items include the formulas of living after death.

Although the religion is a powerful phenomenon, it cannot alone provide success in realization of this model; this human type appears when the other necessary conditions are developed. Just as an experiment becoming futile due to the absence of one factor. Here, in order to struggle to develop the relevant conditions, it is necessary to learn about what they are. The knowledge and an atmosphere preserving this knowledge is also necessary. Accordingly, Ibn Sina (death 1037) was narrated to mention "Science migrates from the place where it is not appreciated."

Generating this human type in our age can only be possible with the actions in accordance with the narration of return of the science, which has migrated from the countries with Muslim population for several centuries. It is necessary to firstly do self-criticism and act accordingly in order to regain the thought "if you believe; you are the superior" (Ali-İmran 3/139) that we lost from our minds, and

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

"to take our lost stuff, wisdom, from the place where we lost it". In order to achieve that, there are "milestones" in fields such as history, geography, architecture, etc.

Key Words: model human, hadith, after death, action.

“İNSAN ÖLÜNCE DÜNYADAKİ EYLEMLERİ BİTER; ÜÇ TİP HARIÇ” HADİSİNDEN HAREKETLE, MODEL İNSAN

İnsanlık âleminin bilinen ilk isimleriyle insan modelleri oluşmaya ve de ayrılmaya başlamıştır: Âdemin iki oğlu Habil ve Kabil gibi.

Ölümlü insanoğlunun ölümsüzlük arzusu ruhunun derinliklerinde yerleşmiş olmalı ki ilk macerasında şeytan onu “ebediyet ağacı” (Tâhâ 20/120) yani “sonsuz yaşama” vaadiyle oyuna getirmiştir.

Öldükten sonra dirilmeye inanmak, bu kültürle yetişmiş insanlar için kolay olabilir ama bu duyguyu kaybetmiş toplumlarda öldükten sonra dirilmeye inanmayı zorlaştıran bariyerler bulunmaktadır. Kur’an, cahiliye Arap insanını o noktaya getirebilmek için, vahiy sürecinin yarısından fazla bir zaman diliminde uğraşmıştır. Vahiy sürecinin Mekkî-Medenî ayırımına göre, el-Bakara suresiyle başlayan Medine dönemi öncesinde 86. Sure indiği belirtilmektedir ki bu da Kur’an’ın üçte ikisine tekabül etmektedir.

Âlemi, dünya ve ahiret olmak üzere ikiye ayıran vahiy bilgisi, dünya hayatının cennet olması için insanlara cennetlik amelleri yapmaya teşvik etmiş, cehennemlik işleri yapmaktan sakındırmıştır. Yani cennet ve cehennem olguları da bir bakıma dünyanın iyiliği için tasarlanmıştır. Genel olarak inanç, bu konuda başat rol oynamaktadır. İnsanlık tarihine göz atılacak olursa, hangi din olursa olsun, kitabî veya değil- en sanatkârane yapılar, tapınaklara aittir.

İslam’ın model insan tipleri Kur’an ve Sünnet’te ortaya konulmuştur. Kur’an’a konumuzu ilgilendiren insan modeli olarak baktığımızda “Şüphesiz ölüleri diriltecek olan biziz. Onların gelecek için yaptıkları her şeyi ve bıraktıkları her izi de yazıyoruz; aslında biz her şeyi apaçık bir ana kitaba kaydetmekteyiz.” (Yasin 36/12)

Sahabe Kur’an’dan ve onun yaşayan örneği Hz. Muhammed’den esinlenerek, kendi dönemleri için farklı modeller oluşturmuştur. Bunlar tarihte, içinde bulunulan zaman, ortam, mezhep ve meşreplere göre renklilik arz ederler.

İnsanoğlu yaşarken ‘yaşatma gayreti’ içinde olacaktır ama öldükten sonra bile yaşamak için de ufuklar açıktır. Biz sadece, “öldükten sonra da yaşamaya devam etmek isteyen insan modeli” üzerinde duracağız. Bunlar, ahireti de hesaba katan ama dünyanın cennet olması için çabalayan insan tipleridir. Öncelikle “Kim İslâm’da güzel bir çıkış açar da, kendisinden sonra o yoldan gidilirse, o kimseye bu çıkıştan gidenlerin ecri kadar sevap yazılır. Bu çıkıştan gidenlerin ecirlerinden de bir şey eksilmez.” (Müslim “İlim” 15) hadisinden hareketle, güzel bir adet ortaya koyanların sevabı süreklidir.

Bakara Suresi’nde, iki tip insandan bahsedilir: Biri bu dünyalık öteki hem bu dünyalık hem öte dünyalık.

(فَمِنَ النَّاسِ مَن يَقُولُ رَبَّنَا آتِنَا فِي الدُّنْيَا وَمَا لَهُ فِي الْآخِرَةِ مِنْ خَلَقٍ) (Bakara 2/200-202)

(وَمِنْهُمْ مَن يَقُولُ رَبَّنَا آتِنَا فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً وَفِي الْآخِرَةِ حَسَنَةً وَقِنَا عَذَابَ النَّارِ) (أُولَئِكَ لَهُمْ نَصِيبٌ مِّمَّا كَسَبُوا)

200- İnsanlardan öyleleri vardır ki “Ey Rabbimiz! Bize bu dünyada iyilik ver”, diye dua ederler. Böyle bir kimsenin ahiretten hiç nasibi yoktur. 201- İnsanlardan öyleleri vardır ki “Ey Rabbimiz! Bize bu dünyada iyilik ver, öteki dünyada da iyilik ver; bizi Cehennem azabından koru” derler. 202- İşte kazandıklarından bir payı olan bunlardır. Allah hesabı çok çabuk görür.

Dünyaya gelmeyen Ahireti olmaz. Dünyaya gelenin de Ahiret hayatına inandığı takdirde, dünyayı Cennet gibi yapmak ve Ahirette de Cenneti kazanmak için kafasına koyacağı düşünce, vahyin bu yönlendirmesi olmalıdır. Öldükten sonra da yaşamayı sürdüreceği olan insan modeli buradan çıkacaktır.

Öldükten sonra da yaşamak isteyen Müslüman insan tipinin oluşmasına rehberlik eden hadis ise şudur: “İnsanoğlu ölünce dünyadaki eylemleri biter ancak sadakayı-ı câriye, insanların yararlanacağı bilgi/buna dayalı üretim ve ardından dua edecek/ettirecek evlat bırakanların eylemleri sürer.” (Müslim, “Vasiyye” 14) hadisinden hareketle, İslam’ın model insan tipini, teorik olarak, çağımıza taşımak durumundayız.

Bu durumda, metnin ilk geçtiği kaynak önem arz ediyor:

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

1- Ali b. Hucr'un (ö.244/858) şeyhi İsmail b. Cafer'den (ö.180/796) rivayet ettiği hadislerde (Rüşd: 1998, 318) geçmektedir.

2- Yine çağdaşı olan Ahmed b. Hanbel'in (ö.241/855) Müsned'inde (Risale: 2001, 14: 438) yer almaktadır.

3- Kütübü-Tis'a'dan Darimî'nin (ö.255/868) Sünen'inde ("Mukaddime" 46)

4- Müslim'in (ö.261/874), Sahih'inde ("Vasıyye" 14)

5- Ebû Davud'un (ö.275/889) Sünen'inde ("Vesaya" 14)

6- Tirmizî'nin (ö.279/892) Sünen'inde ("Vakıf" 36)

7- Nesai'nin (ö.303/915) Sünen'inde ("Vesaya" 8) geçmektedir.

8- Buhârî'nin Sahih'inde geçmemekle birlikte el-Edebu'l-Müfred'inde, (M. Fuad Abdülbâkî: 1889, 28) geçmektedir.

Bunların hepsinde de Ebû Hureyre'den (ö. 58/678) rivayet edilmektedir. Ancak

9- İbn Mâce'nin (ö.273/ 887) Sünen'inde ("Mukaddime" 20) hem Ebû Hureyre hem de Ebû Katade'den, lafzı farklı manası aynı bir rivayet geçmektedir. Manası Kütübü Sitte ya da Kütübü Tis'a'da geçen rivayetlerle örtüşmektedir.

İbn Hibban (ö.354/965) el-Müsnedu's-Sahih ale't-Tekâsîm ve'l-Enva' adlı eserinde hadis/ sünneti 5 ana bölüme ayırmış; 3. Bölüme (Bilinmesi Gerekli Haberler) =

(إِخْبَارِ الْمُصْطَفَى ص عَمَّا احتيج إلى معرفتها)

(إخباره ص عن الأشياء التي حصرها بعدد معلوم من غير أن يكون المراد من ذلك العدد نفياً عما وراءه)

"Bazı şeyleri kısaca belli bir sayıda söylediği; bundan fazlasının olamayacağını murad etmediği" (el-Tekâsîm, Beyrut: 2012, 5: 18) konusunda birçok örnek vermiştir. Müslümanın Müslüman üzerindeki hakkının 5 olduğu; 6 veya daha fazla olmasına engel olmadığını belirtir. Biz bu sayılanların, belli başlı ameller olup; ötesinin de bulunduğu" fikrinden hareket edeceğiz. Nitekim (أَرْبَعَةٌ) = "Dört amelin sevabı öldükten sonra da devam eder." haberi bunun göstermektedir. Bu haberde (مُرَابِطٌ فِي سَبِيلِ اللَّهِ) "Allah yolunda sınırlarda savaşan veya nöbet bekleyen kişi" eklenmektedir. Bu rivayet ayrıca (كُلُّ مَيْتٍ يُحْتَمُ عَلَى عَمَلِهِ إِلَّا الْمُرَابِطَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ، فَإِنَّهُ يَنْمُو لَهُ عَمَلُهُ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ) = "Ölenlerin ameli sona erer ama Allah yolunda sınırdaki bekleyeninin sevabı kıyamete kadar devam eder" şeklinde, hadis kaynaklarında (Saîd b. Mansur, 1982: 2: 194; Ahmed b. Hanbel, Risâle: 2001, 28:589, 646; 39:374, 377) geçmektedir. Nitekim bazı sahabileri, o zaman için fetih ya da sınır bölgelerinde görüyoruz. Safvan b. Muattal'ın (ö.19/640) Samsat'ta olduğu gibi.

İbn Mâce'nin (ö.273/ 887) Sünen'inde ("Mukaddime" 20) geçtiğine göre, İbn Şihab ez-Zührî'nin (ö.124/742) Ebû Abdullah el-Egar tarıkıyla Ebû Hureyre'den farklı olarak rivayet ettiği metin, ravi'in bu hadisi o günlerde nasıl anladığını aksettirmesi açısından önem arz etmektedir: "Mü'min kişinin öldükten sonra kendisine ulaşan amelinden ve hayratından bir kaç tanesi:

1-1. Öğrettiği ve yayınladığı ilim

2-2. Geride bıraktığı hayırlı evlâd

3-3.1.Miras olarak bıraktığı mushaf

4-3.2.Yaptırdığı mescid

5-3.3.Yolcular için inşa ettirdiği ev

6-3.4. Akıttığı su

7- Sağlığı tam yerinde iken malından çıkardığı sadakadır. Bunlardan hangisini işlemiş ise ölümünden sonra sevabı kendisine ulaşır."

Bu metin, hadisten çok hadisleşmiş bir söze benzemektedir. "Mushaf miras bırakan" maddesi bu konuda ipucu vermektedir. İbn Şihâb ez-Zührî'nin (ö.124/742) öncesinde veya döneminde konunun nasıl anlaşıldığı konusunda bilgi vermektedir. 1. ve 7. maddeler ilk hadisin iki maddesini oluşturmaktadır. Diğer maddeler de sadakayı cârîyenin açılımı durumundadır. Ancak burada sadaka kavramı "sağlığında kendi eliyle verdiği" (Buhârî, "Zekât" 11; Müslim, "Zekât" 92, 93.) şeklinde özelleşmektedir. Nitekim bu maddelerden bazılarının müstakil olarak 'öldükten sonra da sevabı süren ameller'den sayıldığını görmekteyiz. Mesela, Bezzar'ın (ö. 292/905) Müsned'inde (Adil b. Sa'd: 2009, 13: 483): Enes'den (ö. 93/715) gelen bir rivayet bulunmaktadır: "Yedi ameli vardır ki kulun ölümünden sonra da sevabı sürer:

1-Bir ilim öğreten

2- Nehir akıtan

3- Kuyu kazıp su çıkartan

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

- 4- Hurma fidanı diken
- 5- Mescid yaptiran
- 6- Mushaf miras bırakan
- 7- Ölümünden sonra dua edecek evlat bırakan.”

Önceki haberdeki 1. ve 2. maddeler aynı kalırken, burada suyun ayrıntısına girilmektedir. Artezyen diyebileceğimiz akan su ve kuyu kazarak su sağlamak ayrı ayrı madde olarak gelmektedir. Nebi (s) “En faziletli amel hangisi?” sorusuna “Su sağlamandır” cevabını vermiştir. (Ahmed b. Hanbel: Risale: 2001, 37: 124; 39: 264) Mushaf tarihsel kalırken, Mescid maddesi sadakay-ı câriye’ye girmektedir. Ağaç dikmek maddesi ise listeye eklenmektedir. Ağaç dikmek yüzeysel gibi gözükse de Hicaz ya da İç Anadolu coğrafyasında özel önem arz etmektedir. Ağaç, insandan uzun ömürlü olabileceği için, haberlerde “öldükten sonra sevabı kesintisiz süren” ameller içinde ele alınmaktadır. Ahmed b. Hanbel (Risâle: 2001, (19: 479; 20: 307) ve Müslim’de (“Musâkât” 8) geçen rivayetlerde; “Herhangi bir Müslüman bir şey eker ya da ağaç diker de ondan kuş, insan veya hayvan yerse, onun için sadaka olur” cümlesi geçmektedir.

Biz bu hadisi işlerken h. III. Yüzyıldan geriye gitmemeye çalıştık. Ancak (إِذَا مَاتَ الْإِنْسَانُ انْقَطَعَ عَمَلُهُ) hadisini kendisine ulaşan senedlerle rivayet eden Tahavî (ö. 321/933) *Şerhu Müşkili'l-Âsâr* der ki: “Adamın biri, bu hadis “مَنْ سَنَّ سُنَّةً حَسَنَةً” hadisiyle çelişmez mi? Bize göre çelişmek bir yana bu iki hadis birbiriyle örtüşür. Çünkü orada uyulan açılan çığır/sünnet “faydalanılan ilim” durumundadır.(Beyrut: 1994, I: 229, 231)

(لَأَنَّ الَّذِي فِي هَذِهِ الرَّوَایَاتِ ذَكَرُ السُّنَّةِ الْمُسْتَنَّةِ فَهِيَ مِنَ الْعِلْمِ الَّذِي يُنْتَفَعُ بِهِ)

H. III. Yüzyılda Tirmizî (ö. 279/892) bu hadisi Sünen’inde, vakıf konusunda (“Vakıf” 36) ele almıştı. Hadis şerhlerine baktığımızda, Nevevî (ö.676/1277), Müslim şerhi el-Minhâc’da (Beyrut: 1972,11: 82) bu üç amelin, sevabı kesintisiz olduğu için “vakıf” sayıldığını söylemektedir. Çünkü bu maddeler, öldükten sonra da yaşamının formülünü içermektedir.

Bu hadisten koskoca bir vakıf medeniyeti doğmuştur. İslam medeniyetinde vakıfların yeri çok önemlidir. Selçuklu ve Osmanlı yönetiminde kalmış ülkemiz topraklarında halen vakıf eserlerden istifade edilmektedir. Sadakay-ı câriye denildiğinde, özellikle mimaride köprü, cami, medrese, hamam, kütüphane vb. yapılar akla gelir. Hadisteki “Faydalı ilim” maddesiyle ilgili olarak âlimler genelde kitap telifini misal verirler. Nitekim İbn Melek (ö. 821/1418), İmam Begavî’nin (ö.516/1122) Mesâbihi’s-sünne’sine yaptığı şerhte, tefsir, hadis, fıkıh gibi temel İslam bilimlerinde eser telif etmeyi sayarken matematiği de bunlara ekler. (Darü’n-Nevadir: 2012, 1: 93) Daha sonra ondan iktibas yapan Ali el-Kârî (ö. 1014/1606) Mirkatü'l-mefatih şerhi Mişkâti'l-mesâbih’te (Mirkât, Kahire: 1892, 1: 285) “وَفِيهِ نَظْرٌ” diyerek matematiği tartışmaya açar. XVII. yüzyıl, Batının fen bilimlerinde gelişmeler kaydettiği; yeni buluşlara imza attığı yıllardır. Doğununsa din bilimleriyle yetindiği yüzyıllardır. Batının “beygir gücünden motor gücüne geçişi” insanlar ve hayvanlar âlemine büyük bir iyilik olmuştur. Bu günün ifadesiyle, patent almayı hak eden buluşlar, bu maddeye girmelidir.

Din, güçlü bir olgu olmasına rağmen, bu modelin gerçekleşmesinde tek başına başarı sağlayamaz; gerekli olan diğer şartlar da oluşunca bu insan tipi ortaya çıkar. Tıpkı yapılacak bir deneyde, sadece bir unsurun bulunmayışıyla deneyin gerçekleşmediği gibi. İşte ilgili şartların oluşmasına çalışmak için de öncelikle bunların ne olduğunun bilgisi gerekmektedir. Bilgi ve bilginin korunduğu bir ortam da gerekir. Nitekim İbn Sina’nın (ö. 428/1037) “İlim, takdir edilmediği yerden geçer” dediği nakledilir.

“Hayırlı evlad”, Kur’an’ baktığımızda, tüm peygamberlerin dualarında istedikleri bir şeydir. (رَبَّنَا اغْفِرْ لِي وَلِوَالِدَيَّ وَلِلْمُؤْمِنِينَ يَوْمَ يَقُومُ الْحِسَابُ / رَبِّ اجْعَلْنِي مَقِيمَ الصَّلَاةِ وَمِنْ ذُرِّيَّتِي رَبَّنَا وَتَقَبَّلْ دُعَاءِ) (İbrahim 14/40-41) diye dua etmiştir. Hz. Peygamber bize bu duayı özellikle Tahiyatta okumamızı öğretilmiştir. Bizler de bu duayı okuyarak “Salih evlat” olmaya kendimizi aday gösteriyoruz.

Yine Peygamberimizin Kur’an’dan esinlenerek bize öğrettiği bir başka dua, tam da bu hadiste geçen; öldükten sonra da yaşamayı sağlayacak olan insan modelinin oluşma felsefesidir: Bu duayı bize yine özellikle Tahiyatta okumamızı öğretmiştir:

(وَمِنْهُمْ مَنْ يَقُولُ رَبَّنَا آتِنَا فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً وَفِي الْآخِرَةِ حَسَنَةً وَقِنَا عَذَابَ النَّارِ) (Bakara 2/200)

Tarihte isim bırakan, yüzyıllar ötesinden günümüze ulaşan bazı insanlar, kendi devirlerinde yaşadıkları gibi günümüzde de isimleriyle yaşamayı sürdürmektedirler. Branşımız hadis olduğu için, yukarıdan beri ismini andığımız âlimler yazdıkları eserleri yüzünden anılmayı, başka bir ifadeyle yaşamayı sürdürmektedirler. Komutan ya da idareciler yaptıkları fetihlerle, mimarlar yaptıkları

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

binalarla, bina yaptırınlar yaptırdıkları binalarla, bir icad/buluş yapanlar buluşlarıyla; öldükten sonra da isimleriyle dünyada yaşamayı sürdürmektedirler. İbn Haldûn (ö. 808/1406), Haldûn'un oğludur; kendi adının ne olduğu düşünülmez. Öldükten sonra dünyada yaşamak bir şeydir ama dünyada yaptığı işin Ahirette de kesintisiz olarak sevabını alabilmek bambaşka bir şeydir. İşte açıklamaya çalıştığımız hadisteki bu vb. kişiler, model olarak sunduğumuz sıra dışı kişilerdir. "Allah'a ve Ahiret gününe inanan" kişiler için verilen bu müjde ise, dünyayı cennet yapmak ve de dünyada cenneti kazanıp ahirette kesintisiz sevap almayı hak etmek için verilmiş "teşvik primi" gibidir.

Bütün bunların ötesinde bir de imanın "ihsan derecesi" (Buharî, "İman" 37; Müslim, "İman" 1) bulunmaktadır. Biz bunu "kulun yaptığı işi kaliteli yapması" olarak anlıyoruz. Yukarıda sayılan amellere "ihsan kalitesi" de eklendiğinde, her iki dünyada yaşamak ve kesintisiz sevaba nail olmak için aday olunmaktadır.

Çağımızda bu insan modelinin oluşması, birkaç yüzyıldır halkı Müslüman olan ülkelerden göçen ilimin tekrar yurduna dönebilmesi "söylemin peşinden gelecekler eylemlerle" mümkün olabilecektir. Beynimizde yitirdiğimiz "inaniyorsanız; üstünsünüz" (Âli-İmran 3/139) düşüncesini tekrar kazanmak ve "yitik malımız olan hikmeti, bulduğumuz yerden almak" için, önce özeleştiri sonra da bunu gereği olan eylemleri yapmak gerekmektedir. Bunun için tarih, coğrafya, mimari vb. alanlarda "km. taşları" bulunmaktadır.

KAYNAKÇA

İbn Melek, Muhammed b. İzzeddin Abdülâtif b. Abdülaziz b. Eminateddin b. Firişte, Şerhu mesâbihi's-sünne li-İmam Begavî, thk. Nureddin Talib, Dımaşk; Beyrut: Darü'n-Nevadir, 2012.

Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdullah, Ahmed b. Muhammed eş-Şeybani, Müsned, thk. Şuayb el-Arnaut, Adil Mürşid, Heysem Abdülgafur, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1998.

Ali el-Kârî, Ebû'l-Hasan, Nureddin Ali b. Sultan Muhammed, Mirkâtü'l-mefâtiḥ şerhu mişkâti'l-mesâbih, Dârü'l-Fikr, I-IX, Beyrut, 2002.

Bezzâr, Ebu Bekr, Ahmed b. Amr, Müsnedu Bezzâr, thk. Adil b. Sa'd (X-XVII), Sabri Abdulhalık eş-Şafî (XVIII), 1988-2009,

Buharî, el-Edebu'l-müfred, thk. M. Fuad Abdalbaki, Daru'l-Beşâiri'l-İslamî, Beyrut, 1989.

İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed Büstî, el-Müsnedu's-sahîh ale't-tekâsîm ve'l-enva', thk. M. Ali Sönmez-H. Aydemir, Daru İbn Hazm, Beyrut, 2012.

İsmail b. Cafer, Hadisü Ali b. Hucr es-Sa'dî an İsmail b. Cafer el-Medenî, thk. Ömer b. Rufud, Mektebetü'r-Rüşd, Riyad: 1998.

Nevevî, Ebû Zekeriyâ Muhyiddin Yahyâ b. Şeref b. Murî, el-Minhâc fi şerhi sahih-i Müslim b. Haccac, Daru İhyai't-Turasi'l-Arabî, Beyrut, 1972.

Saîd b. Mansur, Ebû Osman, Saîd b. Mansur b. Şu'be el-Horasanî, Sünen, thk. Habiburrahman A'zamî, Beyrut: Dârü's-Selefiyye, 1982.

Tahavî, Ebû Cafer, Şerhu müşkili'l-âsâr, thk. Ş. el-Arnaut, Beyrut: 1994.

Wensinck, el-Mucemü'l-müfehres li elfâzi'l-hadisi'n-nebevî, (Concordance) I-VI, Brill, 1943; VII, 1969; VIII, 1988

**ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN
SEMPOZYUMU**

**SAHÂBENİN MODEL İNSAN OLMASI BAĞLAMINDA
ABDURRAHMAN B. AVF ÖRNEĞİ**

Doç. Dr. İsmail PIRLANTA*

Özet

Sahâbe, Allah Resûlü'nün İslam davetine ilk önce evet diyen öncü Müslümanları tanımlayan bir kavramdır. Bu kavramın mefhumuna dâhil olan insanlar Hz. Peygamber'e gösterdikleri sadakatleri ve sergilemiş oldukları teslimiyetleri ile gerek Allah Resûlü'nün sağlığında gerekse de ölümünden sonra İslam'ın yayılması ve doğru anlaşılmasında olağanüstü gayret göstermişlerdir. Bu bağlamda da bütün Müslümanların nazarında eşsiz bir yer edinmişlerdir. Masumiyet ve günah işleyip işlememe açısından diğer insanlardan bir üstünlükleri olmayan Sahâbe nesli çoğunluk itibariyle, önceki yaşamlarında düştükleri şirk bataklığından Hz. Peygamber'in ilahi daveti sayesinde kurtulmuşlar ve yepyeni bir yaşama kavuşmuşlardır. Resûlullah'ın rahle-i tedrisinden geçip öğrenmiş oldukları İslam'ı en güzel ve en doğru bir biçimde yaşamak suretiyle de kendilerinden sonra gelenlere mümtaz hayat örnekleri sunmuşlardır. Bizzat Hz. Peygamber bu güzide nesli tüm ümmetine örnek nesil olarak takdim ederek onların kendi katındaki yerlerinin yüceliğine de işaret etmiştir. Gerçekten de Ashâb-ı Kirâm'ın İslam'ı yaşama, yayma, Allah Rasûlü'ne yardım ve destek olma uğrunda yaptığı fedakârlıklar, kendilerinden sonra gelen nesiller için örnek oluşturacak bir mahiyet arz eder. Özverili katkıları sayesinde İslam'ın üç kıtada kök salıp yayılmasını ve sonraki nesillere sağlıklı bir şekilde ulaşmasını sağlayan Sahâbe İslam'ın öncü, model ve en kıymetli nesli kabul edilir.

Müslümanlar nezdinde Sahâbeyi değerli kılan en önemli hususiyetlerden biri de Allah Rasûlü'nü sonraki nesillere tanıtmaktır. Eğer bugün Hz. Peygamber ve İslam'a dair herhangi bir bilgi bulabiliyorsak onların sayesindeyiz. Ayrıca Kuran sure ve ayetlerinin iniş, hadislerin vürûd sebepleri, ilahi hükümlerin günlük hayata uygulanması, açıklanması ve yorumlanması ile Hz. Peygamber'in yaşamı boyunca gerçekleştirdiği bütün insani faaliyetleri ancak bu neslin aktardıkları sayesinde bilinmektedir. Biz de sunmayı amaçladığımız tebliğimizde anlattığımız hususlar ve sahâbenin model insan olması bağlamında Abdurrahman b. Avf'ın örnek yaşamını ve hangi özelliklerinden dolayı model bir insan olduğunu gözler önüne sermeye çalışacağız.

Anahtar Kelimeler

Sahâbe, Ashâb-ı Kirâm, model insan, Abdurrahman b. Avf, İslam

**IN THE CONTEXT OF BEING A MODEL HUMAN OF SAHABA ABDURRAHMAN B.
AVF SAMPLE**

Abstract

Sahaba is a concept that defines leading Muslims who first call yes to the Islamic invitation of the Messenger of Allah. People involved in the notion of this concept had shown extraordinary efforts in the spreading and correct understanding of Islam in the health of the Messenger of Allah and after his death with their loyalty and their submission to the Prophet Muhammad. In this context, they have acquired a unique place in the eyes of all Muslims. Sahaba generation who have no superiority to other people in terms of innocence and sins have been saved and have come to a whole new life thanks to the divine invitation of the Prophet from the shirk marsh in previous lives. By living the most beautiful and correct form of Islam, which they had learned through the education of Prophet Muhammad, they also presented exemplary examples of life. The Prophet have introduced to all his umma this eximious generation as a sample generation. In this context he also pointed to their exaltedness in the sight of him. Indeed, self sacrifices made by Ashâb-i Kirâm for the purpose of living and spreading of Islam, helping and supporting of messenger of allah will be an example for the generation that comes after them. Sahaba which allows for spreading and taking root of Islam in three continental thanks to their self sacrifice contributions and reaching of Islam to the next generation healthfully is considered to be the pioneer, model and most precious generation of Islam.

---

* Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Siyeri Nebi ve İslam Tarihi Ana Bilim Dalı, ip-66@hotmail.com, 0 543 663 36 39

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

One of the most important characteristics of Sahaba in sight of Muslims is to introduce the Messenger of Allah to the next generations. If we can find any information about the Prophet and Islam today, it is under favour of them. Moreover, reason for inspiration of the surahs and verses of the Qur'an and pronunciation of the hadiths, daily life practice, explanation and interpretation of divine provisions and all the human activities performed by the Prophet in his life are known only because of the transmission of these generation. In the context of what we are talking about issues and being a model human of Sahaba in our communiqué that we aim to present, we will try to point out the model life of Abdurrahman b. Avf and what characteristics make a model person in his personality.

Keywords

Sahaba, Ashâb-i Kirâm, model human, Abdurrahman b. Avf, Islam

Giriş

Hiz. Peygamber'i görüp ona iman eden insanları tanımlamak için kullanılan bir tabir olan sahâbe İslâmî literatürde tanımı, mahiyeti, sayısı, söz ve davranışlarının bağlayıcılığı gibi hususlar bağlamında üzerinde çok fazla tartışılan bir kavramdır. İlk başlarda Hiz. Peygamberle bir ya da iki yıl arkadaşlık yapan veya onun ile gazveye katılan kimseleri içine alan sahabe tanımı¹ birçok özellik bakımından yeterli görülmemiş hadis, fıkıh, tefsir, İslam tarihi gibi alanlarda faaliyet gösteren birçok âlim tarafından farklı boyutlar dikkate alınarak yeniden tanımlanmıştır.² Çalışmamızın konusu sahâbenin model insan olma özelliği olduğundan dolayı onların tanınma yolları, tabakaları, sayıları, sahâbe grupları, sahâbenin adaleti, hadis rivayetindeki yeri, fırkaların sahâbeye bakış açıları gibi hususlara değinmeyi düşünmüyoruz. Bu bağlamda onların önemi, fazileti ve model insan olma konumları hakkında ana hatlarıyla bilgi vermeyi amaçlamaktayız.

Sahâbiler, birey bağlamında diğer fertlerden farklı bir üstünlüğe sahip olmamalarına, masumiyet ve günahsızlık gibi özellikler taşımamalarına rağmen Hiz. Peygamber'e bağlılık ve teslimiyetleri, koşulsuz destekleri, İslâm'ın yayılması, doğru anlaşılması ve yaşanması adına gösterdikleri muazzam gayretleri sebebiyle İslam kültür ve medeniyetinde önemli bir yere sahiptirler. Onların bu önemleri, Hiz. Peygamber'in rahle-i tedrisinden geçmeleri dolayısıyla hem dini hem de dünyevî manada yepyeni bir hayata kavuşmuş olmalarından, Hiz. Peygamber'den bizzat öğrendikleri İslâm'ı güzel bir şekilde hayatlarında tatbik etmelerinden ve bu yönleriyle sonra gelen ümmete örnek olmalarından kaynaklanmaktadır. Bizzat Allah Resûlü sahâbenin örnek alınmasını ve dini yaşama noktasındaki düsturlarının korunmasını istemiştir. Dinin devamının ancak bu şekilde sağlanacağını altını çizmiştir.³ Zira sahâbenin dini yaşama noktasındaki düsturları İslam'ın kök salıp yayılmasını ve sonraki ümmete ulaşmasını sağlamıştır. Sonraki nesiller ahabın fedakârlıklarından etkilenmişler, hayrete düşmüşler ve onlara imrenmişlerdir. Sahâbenin Hiz. Peygamber'den sonra üstlendiği rolü şu şekilde özetlemek mümkündür: Kur'an ve Hiz. Peygamber hakkındaki her şeyin haber vericisi olmaları. Eğer bu güzide nesil olmasaydı bugün Kur'an-ı Kerim'in tam olarak anlaşılması mümkün olmayacağı gibi Hiz. Peygamber ve din ile ilgili itimat edilen bilgi de mevcut olmayacaktı. Bugün biz ayetlerin nüzul ve hadislerin vürûd sebepleri, ahkâm-ı Kur'an'ın yaşama uygulanması, Hiz. Peygamberin icraatları gibi hususiyetlerden bahsedebiliyorsak onlar sayesinde.

Allah'ın "insanlık için ortaya çıkarılmış en hayırlı ümmet"⁴ diye tanımladığı bu numune şahsiyetler bu özelliklerini elbette güçlü imanları ve örnek davranışları sayesinde kazanmışlardır. Bu bağlamda, Sahabe neslinin faziletine yönelik Kur'an-ı Kerim'de: onların mütedil bir ümmet oldukları⁵, Allah ve resûlüne iman edip tam teslimiyet gösterdikleri ve büyük ecir kazandıkları⁶, Allah'ın kendilerinden, kendilerinin de Allah'tan razı oldukları ve ebedî kalacakları cennetin onlar için hazırlandığı⁷, Allah'a ve resûlüne yardım eden sâdik müminler oldukları⁸, ihtiyaç içinde

¹ Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekir Ahmed b. Ali, *el-Kifâye*, nşr. Ahmed Ömer Hâşim, Beyrut 1986, s. 68-69.

² Konu ile ilgili detaylı bilgi için bkz: Mehmet Efendioğlu, "Sahâbe", *DİA*, XXXV, s. 491-500; Adem Apak, *İslam'ın Örnek Şahsiyetleri Ashâb-ı Kirâm*, Ensar Yay., İstanbul 2013, s. 11-16.

³ Tirmizî, "İmân", 18.

⁴ Âl-i İmrân 3/110.

⁵ el-Bakara 2/143.

⁶ Âl-i İmrân 3/172, 173.

⁷ et-Tevbe 9/100.

⁸ el-Haşr 59/8.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

bulunmalarına rağmen başkalarını kendilerine tercih ettikleri ve böylelikle kurtuluşu hak ettikleri⁹, gerçek müminler olarak bağışlanacakları ve âhirette cömertçe rızıklandırılacakları¹⁰ şeklinde açıklamalar vardır. Hz. Peygamber de en yakın arkadaşları olan bu güzide nesli şu şekilde vasıflandırmaktadır: İnsanlık tarihinin en hayırlı nesli¹¹, ümmetin en hayırlıları¹², cehennem ateşinin yakmayacağı kimseler¹³. Onlar hakkında ümmetine şu öğütleri vermektedir: Onlara ikramda bulunulması, iyilik edilmesi¹⁴ kendilerinin çekiştirilmemesi¹⁵.

Sahâbenin önem ve faziletine dair zikredilen hususlar bu seçkin neslin bizler için model olma pozisyonlarının olduğunu göstermektedir. Bizlere düşen görev, onların fert bazında diğer insanlardan yaradılış olarak bir üstünlüğe sahip olmadıklarının, masumiyet ve günahsızlık gibi hususiyetlerinin bulunmadığının bilincinde olarak onlardan modellik bağlamında alabileceğimiz şeyleri almaktır. Biz de bu çalışmamızda sahâbenin önemli isimlerinden birisi olan Abdurrahman b. Avf'ı bu bağlamda işleme gayret göstereceğiz.

1. Abdurrahman b. Avf'ın Hayatı

Abdurrahman b. Avf Fil Vak'ası'ndan yaklaşık on yıl kadar sonra Mekke'de dünyaya gelmiştir (Miladi 577). Kureyş'in Zühre koluna mensuptur. Asıl adı Abdü'l-Amr veya Abdü'l-Kâ'be'dir. Bu isimlerin anlamlarını tasvip etmeyen Hz. Peygamber İslamiyet'i kabul ettikten sonra ona Abdurrahman ismini vermiş, bundan sonra bu isimle çağrılmış ve tanınmıştır.¹⁶

Abdurrahman b. Avf'ın İslam'dan önceki yaşamına dair kaynaklarda detaylı bilgi ne yazık ki mevcut değildir. Bu bağlamda onun çocukluk ve gençlik dönemlerine ait bilgi neredeyse yok gibidir. Eldeki az bilgiler bize onun genç yaşından itibaren ticaretle meşgul olduğunu ve bu sebepten dolayı da Kureyş arasında itibarlı ve zengin bir kişi konumuna yükseldiğini haber vermektedir. Hz. Peygamber'in risalet görevine başlayıp görevini gizli bir şekilde sürdürdüğü dönemde Hz. Ebû Bekir'in aracılığı ile müslüman olmuştur. İlk sekiz müslümandan biri olma şerifine nail olan Abdurrahman b. Avf bu mümtaz özelliğini dünyada cennetle müjdelenen sahabiler arasına girmek suretiyle taçlandırmıştır.¹⁷

Müslüman olduğu dönemde Abdurrahman b. Avf'ın isminin ilk defa Habeşistan'a göç eden ilk hicret kafilesi listesinde geçtiğini görmekteyiz. Müslüman olması hasebiyle Mekke müşriklerinin ağır baskıları altında kalan ve bu bağlamda ticarî faaliyetleri durma noktasına gelen Abdurrahman b. Avf kendi durumundaki diğer bir grup müslümanla Habeşistan'a hicret etmiştir.¹⁸ O daha sonra Mekke'nin hasretine dayanamayıp geri dönen müslümanlar arasında yer almış ve Medine'ye hicret izninin verilmesinin ardından bu beldeye hicret etmiştir.¹⁹ Hz. Peygamber'in Medine'de ensar ve muhacirlerden bazılarını birbirleriyle kardeş ilân etmesi sırasında Allah Resûlü, Abdurrahman b. Avf'ı da ensardan Sa'd b. Rebi ile kardeş ilân etmiş ve eksiklerini giderme noktasında birbirlerine yardım etmelerini istemiştir.²⁰

Abdurrahman b. Avf Medine'deki yeni yaşamına kısa sürede intibak etmiş, ticarete olan kabiliyeti sayesinde kendi ayakları üzerinde durur hale gelmiş hatta giderek maddi durumunu güçlendirmiştir. Maddi anlamda rahatlaması üzerine de evlenmiştir.²¹ Abdurrahman b. Avf'ın Mekke'de olduğu gibi Medine'de de Hz. Peygamber'in yakın çevresinde olan kişiler arasında yer aldığını görmekteyiz. Bu bağlamda o, bütün önemli hadiselerin içerisinde yer almıştır. Onun hakkında, Bedir savaşında müşriklerin

⁹ el-Haşr 59/9.

¹⁰ el-Enfâl 8/74.

¹¹ Buhârî, "Fezâilü ashâbi'n-nebi", 1; Müslim, "Fezâilü's-sahâbe", 221, 222.

¹² Müsned, V, 350.

¹³ Tirmizî, "Menâkıb", 57.

¹⁴ Müsned, I, 26.

¹⁵ Buhârî, "Fezâilü ashâbi'n-nebi", 4; Müslim, "Fezâilü's-sahâbe", 211, 212; detaylı bilgi için bkz: Mehmet Efendioğlu, "Sahâbe", *DİA*, XXXV, s. 491-500.

¹⁶ İbn Abdilberr, İbn Ömer Yusuf b. Abdullah b. Muhammed, *el-İstîâb fî Ma'rifeti'l-Ashâb*, Dâru Nehdati Mısır, Kahire trz, II, s. 844.

¹⁷ İbn Sa'd, Ebu Muhammed Abdullah b. Müslim, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, Dâru Sâdır, Beyrut trz, III, s. 124-125; Ahmet Önkâl, "Abdurrahman b. Avf", *DİA*, I, s. 157.

¹⁸ İbn Hişâm, Ebu Muhammed Abdülmelik el-Himyârî, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, thk. Mustafa es-Sakkâ-İbrahim el-Ebyârî-Abdülhâfiz Şelebi, Beyrut trz, I, s. 345-355.

¹⁹ İbn Abdilberr, *el-İstîâb fî Ma'rifeti'l-Ashâb*, II, s. 844.

²⁰ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, III, s. 125-126.

²¹ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, III, s. 125-126.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

önde gelenlerinden eskiden beri arkadaş olduğu Ümeyye b. Halef'i öldürülmekten koruduğuna dair dikkate değer bir rivayet vardır.²² Müslümanların büyük korku yaşayıp, dehşete düştükleri Uhud savaşında ise Abdurrahman b. Avf ağır yaralar almış bundan dolayı da bir ayağı topal kamıştır. Onun Hendek savaşından sonra Allah Resûlü'nün emri doğrultusunda vazifelendirildiği bir diğer askeri görev Dûmetü'l-Cendel seferidir (6/628). O, bu sefere birlik komutanı olarak iştirak etmiştir.²³

Hz. Peygamber'in sağlığında onun yakın çevresi arasında yer alıp önemli vazifeler üstlenmiş olan Abdurrahman b. Avf Hülefa-i Râşidîn döneminde de halifelerin yanı başlarında bulunup önemli işlerin altına imza atmıştır. Örneğin; ilk Halife Hz. Ebû Bekir'e mensubu bulunduğu Zühre oğullarıyla birlikte ilk biat edenlerden olmuş, onun müşavere heyeti içerisinde yer alarak dinî ve dünyevî işlerde halifeye fikir ve eylemleriyle destek olmuştur. Nitekim "*Peygamberlerin mirasına varis olunmaz*"²⁴ hadisi doğrultusunda Hz. Fâtıma'ya babasının mirasından istediklerini vermeyen Hz. Ebû Bekir'e destek vermiş, onun bu icraatında isabetli karar verdiğini beyan etmiştir. Hz. Ebû Bekir kendi yerine Hz. Ömer'i halife olarak atama fikrini yine ilk defa Abdurrahman b. Avf'a açmıştır.²⁵

Abdurrahman b. Avf yukarıda zikrettiğimiz açıklamalara paralel olarak Hz. Ömer'in de görüşlerine güvenip değer verdiği bir kişi olmuştur.²⁶ Halifenin Kâdisiye savaşına ordu komutanı olarak katılma fikrinin uygun olmadığını söyleyerek onu bu fikrinden vazgeçiren heyet arasında Abdurrahman b. Avf da vardır.²⁷ Hz. Ömer, Abdurrahman b. Avf'ın toplumdaki sorunları çözmedeki yeteneğini ve insanlar üzerindeki saygın yerini bildiğinden dolayı onu çok önemli vazifelerle görevlendirmiştir. Kendisinin bir suikast teşebbüsü sonrası ağır yaralanmasının ardından namazı tamamlama görevini Abdurrahman b. Avf'a tevdi etmesini, Medine sokaklarında devriye atma görevini zaman zaman ona vermesini, onu kendinden sonraki halifenin belirlenmesi için oluşturulan şûrâya dâhil etmesini bu bağlamda zikredebiliriz. Halife, Abdurrahman b. Avf'a o derece güvenmekteydi ki, Hz. Osman'ın halife seçildiği seçim şûrâsına yedinci üye olarak seçtiği oğlu Abdullah'a adayların oylarının eşit çıkması durumunda Abdurrahman b. Avf'ın adayını desteklemesini tembih etmiştir.²⁸

Abdurrahman b. Avf yaşamında belki de en önemli vazifeyi Hz. Osman'ın halife seçildiği şûrâda yerine getirmiştir. O, adayların hiçbirinin kendi rızalarıyla adaylıktan çekilmediklerini görünce halife adaylığından çekilmiş ve seçimde hakem olmayı teklif etmiştir. Böylelikle Abdurrahman b. Avf, problem çözme odaklı bir insan olarak kendisini, Hz. Ömer'in seçim şûrâsına dâhil etmesinin ne kadar isabetli bir karar olduğunu ispat etmiştir. Hakemlik konusunda şûrânın diğer üyelerinin muvafakatini alan Abdurrahman b. Avf derhal işe koyulmuş bir taraftan gerek Medine'deki gerekse Medine dışındaki müslüman ahalinin ulaşabildiği temsilcileriyle bir taraftan da halife adaylarıyla uzun süren görüşmeler yapmıştır. Görüşmeler sonucunda çoğunluğun Hz. Osman'ı halife olarak görmek istedikleri ve halifeliğin en güçlü iki adayından birisi olan Hz. Ali'nin vermiş olduğu cevaptan²⁹ Hz. Osman'ın halifelik için daha doğru bir tercih olacağı kanaatine varınca onu İslam devletinin üçüncü halifesi olarak ilan etmiştir.³⁰ Abdurrahman b. Avf'ın Hz. Osman'ı halife olarak seçmesi yeni halifenin her icraatını onayladığı

²² İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, II, s. 631-632; Taberî, *Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim, Beyrut trz., II, s. 35; Söz konusu rivayet hakkında yapılan yorumlar hakkında bkz: Mehmet Azimli, *Siyeri Farklı Okumak*, Ankara Okulu Yay., Ankara 2015, s. 258, 260-261; Şaban Öz, *Farklı Siyer'i Okumak (Bir Siyer Eleştirisinin Eleştirisi)*, Araştırma Yay., Ankara 2015, s. 214-217.

²³ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, III, s. 128-129.

²⁴ Buharî, "Humus", 1; "Fezâilü ashâbi'n-nebî", 12; Müslim, "Cihâd", 49-52; İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, II, s. 315.

²⁵ Taberî, *Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, III, s. 428; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Târîh*, Beyrut 1986, II, s. 291-292.

²⁶ İbn Abdilber, *el-İstîâb fi Ma'rifeti'l-Ashâb*, II, s. 847.

²⁷ Belâzurî, *Futûhu'l-Buldân*, thk. Abdullah Enis et-Tübbâ-Ömer Enis et-Tübbâ, Beyrut 1987, s. 356; Taberî, *Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, III, s. 78-86.

²⁸ Taberî, *Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, III, s. 192.

²⁹ Abdurrahman b. Avf Sa'd b. Ebû Vakkas'ın, kararını bir an önce açıklaması için onu uyarması üzerine Hz. Ali'yi yanına çağırması ve ona eğer halife olursa Allah'ın kitabı, peygamberin sünneti ve önceki halifelerin yolu üzerine hareket edeceğine dair söz verip veremeyeceğini sormuş o, cevap olarak ilmi ve gücü yettiği kadar bu görevi yerine getireceğini söylemiştir. Abdurrahman b. Avf, aynı soruyu Hz. Osman'a sorup ondan evet söz veriyorum cevabını alınca kendisine tam cevap vermeyip muğlak ifadeler kullanan Ali'nin yerine Osman'ı halife olarak seçmiştir. (Buharî, "Fezâilü ashâbi'n-nebî", 8; Taberî, *Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, IV, s. 233-238.) O, aldığı cevap karşısında Hz. Ali'nin başına buyruk bir idare göstereceğinden çekinmiş olabilir. (Konuyla ilgili tartışmalar için bkz: Adem Apak, *Anahatlarıyla İslam Tarihi II (Hulefâ-i Râşidîn Dönemi)*, Ensar Yay., İstanbul 2013, s. 197-199.

³⁰ Buharî, "Fezâilü ashâbi'n-nebî", 8; Taberî, *Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, IV, s. 233-238.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

anlamına gelmemelidir. O, toplum menfaatine ters olarak gördüğü bir icraatı eleştirme ve Hz. Osman'ı bu konuda uyarma noktasında da üzerine düşen görevi yerine getirmiştir.³¹ Onun bu tutumu halifelik seçiminde taraf tuttuğuna ve Hz. Osman'ı koşulsuz desteklediğine dair daha sonra ortaya atılan iddialara bir cevap mahiyetindedir. Nitekim kaynaklar Abdurrahman b. Avf'ın Hz. Osman'ın yanlış uygulamalarının toplum üzerindeki olumsuz etkilerini görerek vermiş olduğu karardan pişman olduğunu ve Hz. Ali'ye hitaben: "yönetime karşı sen kılıcını alırsan ben de alırım" şeklinde sözler söylediğini nakletmektedirler.³²

Abdurrahman b. Avf 32/652 yılında yetmiş beş yaşında Medine'de vefat etmiştir. Cenaze namazı bizzat Halife Hz. Osman tarafından kıldırılmış ve Bakî mezarlığına defnedilmiştir.³³ Hz. Peygamber'e ilk iman eden kimselerden olan ve aşer-i mübeşşere arasında yer alan Abdurrahman b. Avf tüm İslam âleminde olduğu gibi ülkemizde de çok sevilmektedir. Bu sevgi pek çok yönden ete kemiğe bürünmüştür. Bunların başında onun kabrinin ülkemizde olduğu inancı gelmektedir. Nitekim Siirt'in Pervari ilçesinin Yukarı Balcılar köyünde ona nispet edilen bir mezar bulunmaktadır. Bu kabre hem yöre halkı hem de diğer bölge insanı büyük saygı ve hürmet beslemekte burası yılın her döneminde ziyaretçi akınına uğramaktadır.

2. Abdurrahman b. Avf'ın Model İnsan Olma Özellikleri

Resûlullah'ın rahle-i tedrisinden geçip öğrenmiş oldukları İslam'ı en güzel ve en doğru bir biçimde yaşamak suretiyle kendilerinden sonra gelenlere mümtaz hayat örnekleri sunmuş olan her sahabe gibi Abdurrahman b. Avf da birçok yönüyle bizlere model olma özelliği taşımaktadır. Onun bu yönlerini şu şekilde belirlemek mümkündür:

2.1. İslam'a Girmeden Önceki Karakter Özellikleri

Abdurrahman b. Avf cahiliye döneminde de İslam'a girdikten sonra olduğu gibi güzel hasletleriyle ön plana çıkmış bir insandır. Nitekim kaynaklarda o, Müslüman oluşuna kadar geçen sürede toplumda yaygın olan insanlık dışı kötü adetlere bulaşmamış³⁴, cömertliği ve iyi ahlakıyla toplumda örnek gösterilen biri olarak tanıtılmaktadır.³⁵ Kanaatimizce Abdurrahman b. Avf'ın bu özelliği onun ilahi davetin başlarında İslam'la müşerref olmasını sağlamıştır. Zira onunla birlikte Müslümanlığı kabul eden gruba baktığımızda Hz. Peygamberden sonra bu kişilerin mümtaz şahsi özellikleriyle İslam toplumuna yön veren kişiler oldukları görülmektedir.³⁶

Abdurrahman b. Avf'ın İslam öncesi yaşamındaki en önemli özelliği çalışkanlığı ve ticari konulardaki mahirliğidir. Nitekim o, bu özelliğinden dolayı genç yaşında Mekke'de ciddi miktarlara ulaşan bir servete sahip olmuştur.³⁷

2.2. İslam'ı Dönemdeki Karakter Özellikleri

Abdurrahman b. Avf'ın Müslüman olduktan sonra sergilemiş olduğu karakter özelliklerini şu başlıklar altında sıralamak mümkündür:

2.2.1. Her İnsan Gibi Zaaflarının Oluşu

³¹ Belâzurî, *Ensâbu'l-Eşraf*, thk. Goiten, S.D.F., Jerusalem 1963, V, s. 57.

³² Belâzurî, *Ensâbu'l-Eşraf*, V, s. 57.

³³ İbn Abdilberr, *el-İstîâb fî Ma'rifeti'l-Ashâb*, II, s. 850.

³⁴ Abdurrahman b. Avf'ın içki alışkanlığının olduğundan hatta bu özelliğini içkinin yasak edilme dönemine kadar sürdürdüğünden bahseden rivayetlere rastlamak mümkündür. Hatta onun içkili bir şekilde namaz kıldığı esnada Kafirun Suresi'ni yanlış okuması üzerine "Ey iman edenler! Sarhoşken -ne söylediğinizi bilinceye kadar- namaza yaklaşmayın..." (Nisa 4/43) ayetinin nazil olduğu anlatılmaktadır. (Ebû Dâvud, IV, 80) İçki alışkanlığının İslam'ın ilk dönemlerinde yaygın bir alışkanlık olduğu, bu alışkanlığın yasaklanmasının tedricen olup diğer yasaklar gibi bir anda olmadığı, içki içenlere belli bir müddet müsamaha edildiğinden hareketle Abdurrahman b. Avf'ın bu alışkanlığının insanlık dışı kötü adetler bağlamında değerlendirilmesinin doğru olmadığı kanaatindeyiz.

³⁵ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, III, s. 124-125.

³⁶ Abdurrahman b. Avf, Hz. Ebu Bekir'in davetiyle Osman b. Affân, Zübeyir b. Avvâm, Sa'd b. Ebû Vakkas, Talha b. Ubeydullah ile birlikte Müslüman olmuştur. (İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, I, s. 345-355; Taberî, *Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, II, s. 317.

³⁷ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, III, s. 124-125.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

Her insanın olduğu gibi Abdurrahman b. Avf'ın da zaafı vardır. Bunların başında dünya malına olan düşkünlüğü gelmektedir.³⁸ Bu durum belki de onun, döneminin sayılı tüccarlarından biri olmasından kaynaklanmaktaydı. Zira dünya malı kazanca kazanç katacak bir sermaye idi. Bu zafiyet onun, Allah yolunda malını harcamaktan korkan cimri bir kişi olduğu sonucuna bizi götürmemelidir. Zira o her fırsatta malını Allah yolunda tasadduk etmekten geri durmamıştır. Zaman zaman malının çokluğundan dolayı Allah'ın rızasına erişemeyeceğinden korktuğuna dair rivayetler kaynaklarda yer almaktadır.³⁹ Bu korkusuna rağmen Abdurrahman b. Avf dünyanın malı ve mülküyle olan ilişkisini sınırlayamamıştır. Nitekim vefat ettiği zaman geride 100 at, 1000 deve, 10 bin koyun bıraktığı, mallarının kıymetinin toplamda 336 bin dinara ulaştığı kaydedilmektedir.⁴⁰

Kaynaklarda Abdurrahman b. Avf'ın zaman zaman bazı sahabe ile münakaşa ettiği hatta bu münakaşaların birçok zaman karşılıklı gönül kırıklıklarına sebep olduğu anlatılmaktadır. Halid b. Velid ve Zübeyir b. Avvam ile yapmış olduğu münakaşaları bu bağlamda zikretmek mümkündür.⁴¹

2.2.2. Dinde Samimiyeti ve İbadet Ehli Oluşu

Abdurrahman b. Avf Müslüman olduktan sonra Müşriklerin baskı ve yıldırma politikalarına karşı din konusunda en ufak bir taviz ve tereddüt göstermemiş ve daima Hz. Peygamber'in yanı başında yer almıştır. O, dinin emirlerini yerine getirme konusunda da samimi bir müslümandı. Sadece farz ibadetleri yapmak ile kifayet etmemiş Hz. Peygamberden gördüğü üzere nafil ibadetleri de çokça yerine getirmiştir. Oruç ibadetine ayrı bir düşkün olduğu söylenen Abdurrahman b. Avf'ın pek çok gün nafil oruç tuttuğu zikredilmektedir.⁴²

2.2.3. Başkalarına Yük Olmak İstememesi

Mekkeli müşriklerin müslümanlara yapmış oldukları zulümlerin dozajını iyice arttırmaları üzerine Medine'ye hicret izni verilmiş ve müslümanlar bütün mal varlıklarını geride bırakarak bu şehre göç etmişlerdir. Hz. Peygamber hem Medine'ye gelen muhacirlerin şehre adaptasyon süreçlerini hızlandırmak hem de muhacir-ensar kardeşliğini tesis etmek maksadıyla şehirde muâhât akdi gerçekleştirmiştir. Bu akde göre Abdurrahman b. Avf'da Ensar'dan Sa'd b. Rebi ile kardeş ilan edilmiştir. Sa'd bütün samimiyetiyle sahip olduğu malın yarısını Abdurrahman b. Avf ile paylaşmak istemiş, o ise "Müslüman başkalarına yük olmayan insandır" düsturunun canlı bir örneği olarak Sa'd'ın teklifini kibarca reddetmiş ve: "*Allah sana, ailene bereket versin. Malını çoğaltsın. Ben senden herhangi bir yardım istemiyorum. Sen bana çarşının yolunu göster, ben orada kazancımı elde ederim*" diye cevap vermiştir.⁴³

2.2.4. Helalinden ve Alın Teri ile Rızık Kazanmak İstemesi

Bir önceki maddede paylaşılan örnek Abdurrahman b. Avf'ın başkalarına yük olmayı istemediğini gösterdiği gibi onun helalinden ve alın teri ile rızık kazanma noktasında son derece hassas olduğunu da göstermektedir.

2.2.5. Sorunları Çözücü Olması

Abdurrahman b. Avf İslam toplumunda ortaya çıkan meselelere çözümler getirmesiyle de ön plana çıkmış olan bir şahsiyettir. Onun bu özelliğini İslam tarihinde birçok yerde görmek mümkündür.⁴⁴ Bunların en önemlisi Abdurrahman b. Avf'ın Hz. Osman'ın halife seçildiği seçim şûrâsına hakemlik etmesidir. O, bu şûrâda hiçbir üyenin adaylıktan feragat etmek istemediğini görmesi üzerine problem çözme odaklı bir insan olarak hemen hakından feragat etmiş, diğer üyelerinde onayını almak suretiyle hakemlik işine girişmiş ve halife seçimi sürecinin sağlıklı bir şekilde tamamlanmasına ön ayak olmuştur.

³⁸ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, II, s. 631-632; Taberî, *Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, II, s. 35. Bu konuda ayrı bkz: Yusuf Kândehevî, *Hayâtü's-Sahâbe*, trc. Sıtkı Güllü, Divan Yay., İstanbul 1991, II, s. 281-282; 301.

³⁹ İbn Hacer, *el-İsâbe fî Temyizi's-Sahâbe*, Mısır 1328, II, s. 417; Kândehevî, *Hayâtü's-Sahâbe*, II, s. 306-307.

⁴⁰ Mes'ûdî, *Mürûcü'z-Zeheb*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid, Mısır 1964, II, s. 342-343.

⁴¹ Konuyla ilgili detaylı bilgi için bkz: Kândehevî, *Hayâtü's-Sahâbe*, II, s. 407-408.

⁴² İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, III, s. 134.

⁴³ Buharî, "Menâkibü'l-Ensâr", 49; İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, III, s. 125-126.

⁴⁴ Bu konudaki örnekler için bkz: Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm, *Kitâbu'l-Emvâl*, thk. Muhammed Amâre, Kahire 1989, s. 105-106; Belâzurî, *Futûhu'l-Buldân*, s. 373.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

2.2.6. Sorumluluk Almaktan Kaçınmaması

Problem çözüme odaklı bir insanın bu özelliğini tamamlayan en önemli hususiyet sorumluluk almaktan kaçınmamaktır. Abdurrahman b. Avf'da bu özellik bağlamında gerek Hz. Peygamber gerekse ilk üç halife döneminde sorumluluk almaktan kaçınmamış bu hususta üzerine hangi vazife düşmüşse onu eksiksiz yerine getirmeye gayret göstermiştir.⁴⁵

2.2.7. Cesaret Sahibi Olması

Abdurrahman b. Avf Hz. Peygamber'in yanında onun bütün savaşlarına iştirak etmiş hatta Hz. Peygamber tarafından Hicretin altıncı yılında (628) Dûmetülcendel üzerine yapılan bir seferde, seriyye kumandanlığına getirilmiştir.⁴⁶ Bu muharebelerde pek çok yara almış hatta Uhud harbinde aldığı yaradan dolayı topal kalmıştır. Askeri kabiliyet konusunda onu Halid b. Velid, Sa'd b. Ebû Vakkas gibi komutan özellikli sahabilerle karşılaştırmamak gerekmektedir. Zira Abdurrahman b. Avf tüccarlığı ile nam salmış bir insandır. Savaş meydanlarında ise üzerine düşen görevi yerine getirmiştir.

2.2.8. Malını Allah Yolunda Harcama Noktasındaki Cömertliği

İslam tarihinde Abdurrahman b. Avf'ın bilinen en önemli özelliği malını Allah yolunda harcama noktasındaki cömertliğidir. Bu konuda birçok örnek vermek mümkündür. O, bize helalinden malın nasıl kazanılması gerektiğini ve bu malın Allah yolunda harcanma yollarının nasıl olacağını gösteren canlı bir örnek olmuştur. Hz. Peygamber'in, ashabi malları ile cihada çağırdığı her anda Abdurrahman b. Avf bu çağrıya olumlu cevap verenlerin başında yer almıştır. Bu uğurda beş yüz deve yükü tutan büyük bir kervanı bir defada başıslamaktan, ayrıca bir günde otuz köleyi âzat etmekten geri durmamıştır.⁴⁷ Onun bu konudaki hassasiyetini şu rivayet açık bir şekilde ortaya koymaktadır: " Enes anlatıyor: Bir gün Hz. Aişe Medine'de evinde otururken dışarıdan gelen bir takım sesler duydu.

-Ne oluyor? Diye sordu.

-Avf oğlu Abdurrahman'ın kervanı Şam'dan geliyor, kervanda her şey var, dediler.

Kervan yedi yüz deveden oluşuyordu. Seslerinden Medine sarsılıyordu. Bu haber üzerine Hz. Aişe şu hadisi nakletti. Ben peygamber efendimizden duymuştum şöyle buyurdu: Abdurrahman b. Avf'ı gördüm. Emekleyerek cennete giriyordu. Bu rivayeti haber alan Abdurrahman b. Avf: Gücüm yeterse cennete emekleyerek değil, ayakta girmeyi isterim, dedi ve yedi yüz deveden oluşan kervanın hepsini yükleriyle Allah yolunda tasadduk etti."⁴⁸

Sonuç

Hz. Peygamber'in davetini herkesten önce kabul ederek Müslümanların öncüleri olan Sahâbe nesli kendilerinden sonra gelen ümmet nazarında eşsiz bir yer edinmiştir. Zira onlar Hz. Peygamber'e gösterdikleri sadakatleri, sergilemiş oldukları teslimiyetleri ve gerek Allah Resûlü'nün sağlığında gerekse de ölümünden sonra İslam'ın yayılmasında gösterdikleri olağanüstü gayretleriyle bu yeri fazlasıyla hak etmişlerdir. Hz. Peygamber'in rahle-i tedarisinden geçip öğrenmiş oldukları İslam'ı en güzel ve en doğru bir biçimde yaşamak suretiyle de kendilerinden sonra gelenlere mümtaz hayat örnekleri sunmuşlardır. Bizzat Hz. Peygamber bu güzide nesli tüm ümmetine örnek nesil olarak takdim ederek onların kendi katındaki yerlerinin yüceliğine işaret etmiştir. Masumiyet ve günah işleyip işlememe açısından diğer insanlardan bir üstünlükleri olmayan Sahâbe nesli gerçekten de İslam'ı yaşama, yayma, Allah Rasûlü'ne yardım ve destek olma uğrunda yaptığı fedakârlıklarla kendilerinden sonra gelen nesiller için örnek oluşturmuştur. Böylelikle İslam'ın üç kıtada kök salıp yayılmasına ve sonraki nesillere sağlıklı bir şekilde ulaşmasına ön ayak olmuştur. Öyleyse bu seçkin neslin arkasında gelenler olarak bizlere önemli bir görev düşmektedir. Bu görev onların fert bazında

⁴⁵ Bu konudaki örnekler için bkz: Ebû Yusuf, *Ktâbu'l-Harâc*, thk. Kusay b. Muhibbuddin el-Hatîb, Kahire 1396, s. 50-51; Halîfe b. Hayyât, *Târih*, thk. Züheyl Zekkâr, Beyrut 1993, s.112.

⁴⁶ Bu konuda geniş bilgi için bkz: İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, III, s. 128-129; Ahmet Önkâl, "Abdurrahman b. Avf", *DİA*, I, 157.

⁴⁷ Kândehevî, *Hayâtü's-Sahâbe*, II, s. 217-218; 276; Ahmet Önkâl, "Abdurrahman b. Avf", *DİA*, I, 157.

⁴⁸ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, III, s. 93; Kândehevî, *Hayâtü's-Sahâbe*, II, s. 217-218.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

diğer insanlardan yaradılış olarak bir üstünlüğe sahip olmadıklarının, masumiyet ve günahsızlık gibi hususiyetlerinin bulunmadığının bilincinde olarak onlardan modellik bağlamında alabileceğimiz şeyleri almaktır.

Zikri geçen göreve katkıda bulunmak için yapılmış olan bu çalışmada Abdurrahman b. Avf'ın modelliği bağlamında ulaşılan sonuçları şu şekilde sıralamak mümkündür:

1. Fil Vak'ası'ndan yaklaşık on yıl kadar sonra Mekke'de dünyaya gelen Abdurrahman b. Avf Hz. Peygamber'in risalet görevine başlayıp görevini gizli bir şekilde sürdürdüğü dönemde Hz. Ebû Bekir'in aracılığı ile Müslüman olmuştur. İlk sekiz müslümandan biri olma şerifine nail olan Abdurrahman b. Avf bu mümtaz özelliğini dünyada cennetle müjdelenen sahabiler arasına girmek suretiyle taçlandırmıştır. 32/652 yılında yetmiş beş yaşında Medine'de vefat etmiştir.

2. Abdurrahman b. Avf'ın model insan olma bağlamında sergilemiş olduğu karakter özelliklerini İslam'a girmeden önce ve İslamî dönem diye ikiye ayırmak mümkündür.

3. O, müslüman oluşuna kadar geçen sürede toplumda yaygın olan kötü ve sefih adetlere bulaşmamış, cömertliği ve iyi ahlâklılıyla örnek gösterilen biri olarak tanınmıştır.

4. Abdurrahman b. Avf'ın İslam öncesi yaşamında en önemli özelliklerinden birisi de çalışkanlığı ve ticari konulardaki mahirliğidir. Nitekim o, bu özelliklerinden dolayı genç yaşında Mekke'de ciddi miktarlara ulaşan bir servete sahip olmuştur.

5. Abdurrahman b. Avf müslüman olduktan sonra Müşriklerin baskı ve yıldırma politikalarına karşı din konusunda en ufak bir taviz ve tereddüt göstermemiş ve daima Hz. Peygamber'in yanı başında yer almıştır. O, dinin emirlerini yerine getirme konusunda da samimi bir müslüman olmuştur. Sadece farz ibadetleri yapmak ile kifayet etmemiş Hz. Peygamberden gördüğü üzere nafile ibadetleri de çokça yerine getirmiştir. Oruç ibadetine ayrı bir düşkün olduğu söylenen Abdurrahman b. Avf'ın pek çok gün nafile oruç tuttuğu zikredilmektedir.

6. Her insanın olduğu gibi Abdurrahman b. Avf'ın da zaafı vardır. Bunların başında dünya malına olan düşkünlüğü gelmektedir. Bu durum belki de onun, döneminin sayılı tüccarlarından biri olmasından kaynaklanmaktadır. Zira dünya malı kazanca kazanç katacak bir sermayedir. Bu zafiyet onun, Allah yolunda malını harcamaktan korkan cimri bir kişi olduğu sonucuna bizi götürmemelidir. Zira o her fırsatta malını Allah yolunda tasadduk etmekten geri durmamıştır.

7. Kaynaklarda Abdurrahman b. Avf'ın zaman zaman bazı sahabe ile münakaşa ettiği hatta bu münakaşaların çoğu zaman karşılıklı gönül kırgınlıklarına sebep olduğu anlatılmaktadır. Halid b. Velid ve Zübeyir b. Avvam ile yapmış olduğu münakaşaları bu bağlamda zikretmek mümkündür.

8. Abdurrahman b. Avf "Müslüman başkalarına yük olmayan insandır" düsturunun adeta canlı bir örneğidir. Zira Medine'ye hicretten sonra Hz. Peygamber tarafından kardeşleştirildiği Sa'd b. Rebi'nin teklifini kibarca reddetmiş ve: *"Allah sana, ailene bereket versin. Malını çoğaltsın. Ben senden herhangi bir yardım istemiyorum. Sen bana çarşının yolunu göster, ben orada kazancımı elde ederim"* diye cevap vermiştir.

9. Bir önceki madde de paylaşılan örnek Abdurrahman b. Avf'ın başkalarına yük olmayı istemediğini gösterdiği gibi onun helalinden ve alın teri ile rızık kazanma noktasında son derece hassas olduğunu da göstermektedir.

10. Abdurrahman b. Avf İslam toplumunda ortaya çıkan meselelere çözümler getirmesiyle de ön plana çıkmış olan bir şahsiyettir. Onun bu özelliğini İslam tarihinde birçok yerde görmek mümkündür.

11. Problem çözme odaklı bir insanın bu özelliğini tamamlayan en önemli hususiyeti sorumluluk almaktan kaçınmamaktır. Abdurrahman b. Avf'da bu özellik bağlamında gerek Hz. Peygamber gerekse ilk üç halife döneminde sorumluluk almaktan kaçınmamış bu hususta üzerine hangi vazife düşmüşse onu eksiksiz yerine getirmeye gayret göstermiştir.

12. Abdurrahman b. Avf Hz. Peygamber'in yanında onun bütün savaşlarına iştirak edecek hatta Hz. Peygamber tarafından Hicretin altıncı yılında (628) Dûmetülcendel üzerine yapılan bir seferde, seriyye kumandanlığına getirilecek kadar cesaret sahibidir. Bu muharebelerde pek çok yara almış hatta Uhud harbinde aldığı yaradan dolayı total kalmıştır.

13. İslam tarihinde Abdurrahman b. Avf'ın bilinen en önemli özelliği malını Allah yolunda harcama noktasındaki cömertliğidir. Bu konuda birçok örnek vermek mümkündür. O, bize helalinden malın nasıl kazanılması gerektiğini ve bu malın Allah yolunda harcanma yollarının nasıl olacağını gösteren canlı bir örnek olmuştur. Hz. Peygamber'in, ashâbı malları ile cihada çağırdığı her anda Abdurrahman b. Avf bu çağrıya olumlu cevap verenlerin başında yer almıştır.

**ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN
SEMPOZYUMU**

Kaynakça

- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdullah, Müsned, I-V, Beyrut trz.
- Apak, Adem, *Anahatlarıyla İslam Tarihi II (Hulefâ-i Râşidîn Dönemi)*, Ensar Yay., İstanbul 2013.
- , *İslam'ın Örnek Şahsiyetleri Ashâb-ı Kirâm*, Ensar Yay., İstanbul 2013.
- Azimli, Mehmet, *Siyeri Farklı Okumak*, Ankara Okulu Yay., Ankara 2015.
- Belâzurî, Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Yahyâ b. Câbir, *Futûhu'l-Buldân*, thk. Abdullah Enis et-Tübbâ-Ömer Enis et-Tübbâ, Beyrut 1987.
- , *Ensâbu'l-Eşraf*, thk. Goiten, S.D.F., V, Jerusalem 1963.
- Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail, *Sahîh-i Buhârî*, I-VIII, İstanbul 1979.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. Eş'as, *Sünen*, İstanbul 1981.
- Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm, *Kitâbu'l-Emvâl*, thk. Muhammed Amâre, Kahire 1989.
- Ebû Yusuf, Yak'ûb b. İbrâhim b. Habîb el-Ensârî, *Ktâbu'l-Harâc*, thk. Kusay b. Muhibbuddin el-Hatîb, Kahire 1396.
- Efendioğlu, Mehmet, "Sahâbe", *DİA*, XXXV, s. 491-500.
- Halîfe b. Hayyât, *Târîh*, thk. Züheyl Zekkâr, Beyrut 1993.
- Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekir Ahmed b. Ali, *el-Kifâye*, nşr. Ahmed Ömer Hâşim, Beyrut 1986.
- İbn Abdilberr, İbn Ömer Yusuf b. Abdullah b. Muhammed, *el-İstîâb fî Ma'rifeti'l-Ashâb*, Dâru Nehdati II, Mısır, Kahire trz.
- İbn Hacer, Şihâbüddîn Ahmed b. Ali el-Askalânî, *el-İsâbe fî Temyizi's-Sahâbe*, II, Mısır 1328.
- İbn Hişâm, Ebu Muhammed Abdülmelik el-Himyerî, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, thk. Mustafa es-Sakkâ-İbrahim el-Ebyârî-Abdülhâfız Şelebî, I-II, Beyrut trz.
- İbn Sa'd, Ebu Muhammed Abdullah b. Müslim, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, Dâru Sâdır, III, Beyrut trz.
- İbnü'l-Esîr, İzzüddîn Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed, *el-Kâmil fî't-Târîh*, II, Beyrut 1986.
- Kândehevî, Yusuf, *Hayâtü's-Sahâbe*, trc. Sıtkı Güllü, Divan Yay., I-IV, İstanbul 1991
- Mes'ûdî, Ebu'l-Hasan Ali b. Hüseyin b. Ali, *Mürücü'z-Zeheb*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid, II, Mısır 1964.
- Müslim, İmam Ebu'l-Hüseyin Müslim b. Haccâc el-Kureşî, *Sahîh-i Müslim*, thk. Muhammed Fuad Abdülbâkî, I-V, Beyrut 1972.
- Önkâl, Ahmet, "Abdurrahman b. Avf", *DİA*, I, s. 157.
- Öz, Şaban, *Farklı Siyer'i Okumak (Bir Siyer Eleştirisinin Eleştirisi)*, Araştırma Yay., Ankara 2015.
- Taberî, Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr, *Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim, II-III, Beyrut trz., II, s. 35.
- Tirmizî, Muhammed b. İsâ b. Serve, *Sünen*, I-V, İstanbul 1981.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

HADİSLERDE İNSAN VE İNSANİYET MEFHUMU

Fahri HOŞAB*
Abdurrahman KURT**

GİRİŞ

Kur'ân-ı Kerîm ve hadislerde “insan”, fitratı, yaratılışındaki sanat, yaratılanlar içindeki mertebesi, kendisine verilen istidat/kabiliyetler, taşıdığı meyil ve zafiyetler, bedenî ve ruhî arzu ve ihtiyaçları ve kendisine sunulan nimetler, yaratılış gayesi, varlığına yüklenen vazifeler ve mükellef bir varlık olarak kendisine tayin edilen ulvî hedefler olmak üzere çeşitli açılardan ele alınır. Bu araştırma metninde Hz. Peygamber'in (s.a.v) hadislerinde yer alan, insana, yaratılışına ve fiillerine dair bazı ifade ve sıfatlandırmalar tahlil edilerek “insan” ve “insaniyet” mefhumuna dair tespit ve değerlendirmeler üzerinde durulacaktır.

“İnsan” Kelimesinin Lügat Mânâsı

Lügat mânâsı itibariyle “insan” kelimesinin iki farklı kökten türetildiği zikredilmektedir. Bunlardan birincisi, “beşer (benî âdem)” anlamına gelen “ins” kelimesi olup türün erkek ve dişi ferdini ifade etmektedir. “İnsan” kelimesi aynı şekilde, “alışmak, uyum sağlamak, cana yakın olmak” gibi Türkçede “ünsiyet” olarak kullanılan “üns” masdarı ile de ilişkilendirilmiştir. “İnsan” kelimesinin ikinci mânâsının ise “unutmak/nisyan” anlamındaki “nesy” den geldiği ileri sürülmektedir.¹ Nitekim İbn Abbâs'a dayandırılan bir rivâyette, “İnsan verdiği ahdi unuttuğu için bu ismi almıştır.”² denilmektedir.

İnsan fitratının söz konusu her iki kökle de uygunluk içerisinde olduğunu görmek mümkündür. İnsan, ünsiyet sahibidir. Zira hayatını idame ettirebilmesi için çevresiyle bir ünsiyet, ülfet ve uyum içerisinde olmalıdır. Nitekim bir hadiste, Hz. Peygamber'in “Mü'min ülfet eder, ülfet etmeyen ve kendisiyle ülfet edilmeyende hayır yoktur.”³ dediği rivâyet edilmektedir. Aynı şekilde insan, unutmaya özelliğine sahiptir. Zira hem yaratılış gayesini, Rabbine karşı olan ahidini ve sorumluluklarını hem de hayat vetiresinde yaşamakta olduğu iyi ve kötü şeyleri unutmaya bilinmektedir.⁴

Hadislerde zaman zaman ma'rife, zaman zaman da nekre şeklinde zikredilen “insan” kelimesi daha çok cins, Müslüman, kişi, nefis vb. anlamlara delalet edecek şekilde kullanılmıştır.⁵

Hadislerde İnsan ve Vasıfları

Hadislerde, “insan” kelimesinin tarifi sadedinde bazı ifadeler ve vasıflandırmalar yer almaktadır. Hadislerde yer alan ve “İnsan nedir?” sorusunun cevabı mahiyetindeki bu ifade ve sıfatları aşağıdaki şekilde sıralamak mümkündür:

a. Nefis ve Meyiller Sahibi Benî Âdem

Hadislerde insan için kullanılan sıfatlardan birisi, “benî âdem”dir.⁶ “Âdemoğlu” vasfı insan nev'ine, ilk atası ve ilk peygamber olan Hz. Âdem'e atfen verilmiştir.⁷

Kur'an'da, insana arzu ve meyiller taşıyan bir nefis verildiği ifade edilir. Meyiller ve zaafklar ile kuşatılmış insan nefsi, yaratılışı itibariyle terbiyeye muhtaçtır. Terbiye edilmemiş bir nefis (nefs-i

* Dr. Öğr. Üyesi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri, Hadis Anabilim Dalı.

** Arş. Görevlisi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri, Hadis Anabilim Dalı.

¹ Cevherî, *es-Sihah*, s. 58; Râğıb el-İsfahânî, *el-Miğfredât*, s. 94; Kutluer, İlhan, “İnsan”, *DİA*, XXII, 320-321. Ayrıca bkz. Ahmed Bûşalâ, *Mefhûmü'l-insân fi'l-Kur'ânî'l-kerîm ve'l-hadîsî-ş-şerîf*, 24-33.

² Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XIV, 57.

³ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 400; Hâkim, *el-Müstedrek*, I, 30.

⁴ Yıldırım, Muhammed Emin, *İnsani İlişkilerde İlahî Ölçü*, s. 17.

⁵ Bkz. Buhârî, *Bed'ü'l-halk*, 11, Cenâiz, 50, 53, 90; Müslim, *Selâm*, 23; Nesâî, *Cenâiz*, 44.

⁶ Bkz. Tirmizî, *Tefsîru'l-Kur'ân*, 2; Ebû Dâvûd, *Sünnet*, 16; Nesâî, *Cihâd*, 19; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 29.

⁷ Bkz. Tirmizî, *Menâkıb*, 74, *Tefsîru'l-Kur'ân*, 49; Ebû Dâvûd, *Sünnet*, 16, Ebû Dâvûd, *Edeb*, 110.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

emmâre), insanı kötülöklere sevk eder.⁸ Nefsini kusurlarından arındıran kurtulur; nefsinin kusurlarını örten, görmezden gelen zarara uğrar.⁹

Hız. Peygamber'in pek çok hadisinde, insanları, nefislerini terbiye etmeye davet ettiği görölmektedir. İnsanı, nefsini terbiyeye ve bu hedefe ulaşmak için onunla mücadelede teşvik eden hadislerden birisi şöyledir: “Gerçek mücahit, Allâh'a itaat uğrunda nefesine karşı cihad edendir.”¹⁰ Başka bir hadiste ise cihad, “en faziletli ameller” içinde zikredilir.¹¹ Mevzu, bu hususa dair rivayetlerin bütünlüğü çerçevesinde değerlendirildiğinde, hadislerde, “nefisle mücadelenin ‘cihad’ mefhumuna dâhil edildiği, dolayısıyla en faziletli amellerden birisi olduğu” tespitini yapmak mümkündür. Bir başka hadiste ise gerçek pehlivanın, güreşte rakibini yenen değil, öfkelenildiğinde nefesine hâkim olan kimse olduğu ifade edilir.¹²

b. Zayıf ve İhtiyaç Sahibi Varlık

Hadislerde insanın zayıf ve ihtiyaç sahibi bir varlık olduğu üzerinde durulur. İlgili hadislerde doğrudan veya dolaylı olarak, beden ve ruh bakımından zayıf yaratılan insanın, aynı zamanda sürekli ve vadeli ihtiyaçları olduğu bunların temininde zorluklar yaşadığı hususu vurgulanır. Hız. Peygamber'in mevzu ile ilgili beyanlarında, insana, ihtiyaçlarını temin ve zorlukları aşmak için zayıflığını ve muhtaçlığını kabullenip Rabbine yönelmesi, O'na sığınması ve üzerine düşen vecibeleri yerine getirerek O'ndan yardım dilemesi telkin edilir.

İnsan doğumundan ölümüne kadar maddi ve mânevî açıdan kendisini zarar ve ziyandan koruyacak, dünya saadeti ve ahiret kurtuluşunu temin edecek, faydalı veya zararlı, helâl veya haram eşya ve fiilleri öğrenmeye muhtaçtır. İlim öğrenmenin gereği ve faziletinden bahseden hadisler, aynı zamanda insanın ilme/öğrenmeye ihtiyacını da ortaya koyan nebevî beyanlardır.¹³

İnsanın hayatını devam ettirebilmek için rızka olan ihtiyacı ve rızkını elde etme kaygısı ise bir hadiste şöyle dile getirilir: “Başlarınız hareket ettiği (yaşadığımız) sürece rızık konusunda ümitsizliğe düşmeyin. Annesi insanı, kıpkırmızı ve çıplak olarak doğurur. Sonra Yüce Allah onun rızkını verir.”¹⁴

İnsan bazen ihtiyaçlarını istenilen ölçüde elde edemez. Temin ettiği ihtiyaç görme vasıtasında eksik, kusur bulunabilir veya bir kötölük ortaya çıkabilir. Bu durum hadislerdeki ifadesiyle, “insanın bedbahtlık hâli”dir.¹⁵

Hayatını, tekrarlanan birçok ihtiyacını temin faaliyetleriyle geçirmek durumunda olan ve hadislerde “zayıf bir varlık” olduğu vurgulanan insanın iradesi güçlü değildir, Çoğu zaman gaflete dalar. Meselâ; kendisine verilen ömür ve sıhhat nimetlerinin kıymetini bilmez.¹⁶ Ekseriyetle duyguları aklına galip gelir.¹⁷ Bazen hissine veya öfkesine mağlup olup zulme yönelir.¹⁸ Bazen ruh sağlığını veya manevî sıhhatini tamamen kaybeder.¹⁹

Hadislere göre, insanın beden de gücü sınırlıdır. Bazı durumlarda teklife / dinî mükellefiyete dahi muhatap değildir. Bazen onda, aklî yeterliliğini kaybetmek, uykuda kalmak,²⁰ hastalanmak gibi mükellefiyetini dahi yerine getiremeyecek arızalar oluşur.²¹ Hız. Peygamber, insanların zayıf veya onlara verilen gücün sınırlı olmasından dolayı güçleri yetecek seviyede amel işlemlerini²² ve mükellefiyetler yerine getirilirken daha zayıf veya acz içinde olanların gözetilmelerini telkin eder.²³

⁸ Bkz. Yûsuf 12/53.

⁹ Bkz. Şems 91/8-10.

¹⁰ Tirmizî, Fezâilü'l-cihâd, 2; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI, 20.

¹¹ Bkz. Buhârî, Edeb, 1.

¹² Bkz. Buhârî, Edeb, 76; Müslim, Birr, 106-108; Mâlik, *Muvatta'*, Hüsnü'l-hulk, 12.

¹³ Bkz. Buhârî, İlim, 17, 34, Vudû', 10, İ'tisâm, 1; Müslim, Fezâilü's-sahâbe, 138; Tirmizî, Menâkıb, 42; İbn Mâce, Du'â', 3.

¹⁴ İbn Mâce, Zühd, 14.

¹⁵ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 169.

¹⁶ Bkz. Buhârî, Rikâk, 1.

¹⁷ Bkz. Tirmizî, Zühd, 62; Ebû Dâvûd, Edeb, 125.

¹⁸ Bkz. Tirmizî, Birr, 63.

¹⁹ Bkz. Buhârî, İmân, 39; Müslim, Musâkât, 107.

²⁰ Bkz. Ebû Dâvûd, Hudûd, 17; T1423 Tirmizî, Hudûd, 1.

²¹ Bkz. Nesâî, İmâmet, 35.

²² Bkz. Müslim, Müsâfirîn, 215.

²³ Bkz. Nesâî, İmâmet, 35.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

c. Emel ve İhtiras Sahibi Varlık

İnsanın fitratına yerleştirilen duyguların, onu fitrî vazifelerine ve yaratılış gayesine sevk etmesi gerekirken, fertlerin nefislerine uyarak bazı menfi emeller beslediği veya hırslara kapıldığı hadislerde de belirtilmektedir. Nitekim Hz. Peygamber, bu durumu şöyle ifade etmektedir: “*Ademoğlunun kalbinden bütün (arzu) vadilerine (uzanan) yollar vardır. Allah, kalbini bütün bu yollara açmış olan kişiyi bunların hangisinde helâk ettiğini önemsemeyiz, fakat kim Allah’a güvenirse Allah onu (arzularının) keşmekeşliğinden kurtarır.*”²⁴

Hz. Peygamber, insanın kalbini hükmü altına alan bu emel ve ihtirasların, zamanla insanın kalp / ruh sağlığını bozduğunu²⁵ ve Rabbinden uzaklaştırdığını ifade eder.²⁶ Mânevî sıhhatini kaybeden insan, psikolojik açıdan da sağlıklı sayılmaz. Merhametsizlik²⁷, gurur, kibir²⁸, zulüm²⁹, cimrilik,³⁰ riya³¹ gibi kötü hasletler insanın kalbine / ruhuna yerleşerek hastalık oluştururlar.

d. Arzın Halifesi Mükerrer Varlık

İnsanı en güzel şekilde yaratan Allah³², onu mahlûkat üzerinde şerefli³³ ve yeryüzüne halife (ilâhî hükümleri uygulayacak vekili) kıldığını ifade etmiştir³⁴. Ancak insanın bu vasıflarını koruyabilmesi, tekâmül ve terakki edebilmesi için Allah’ın emrettiği şekilde iman ve salih amel üzere bir hayat yaşaması gerekmektedir.³⁵ Bu şartları yerine getirmeyip yaratılış mertebesine ve gayesine muhalif ameller işleyen insanlar, yüksek bir mevkinden yuvarlanırcasına bu rütbe ve sıfatları kaybeder³⁶, hüsrana uğrarlar³⁷.

Hz. Peygamber de insanın bu rütbe ve vazifesini hatırlatarak insanlara yaratılış gayeleri istikametinde yaşama ve amel etmeyi telkin eder. O, bir hadisinde insanın bu vazife ve vasfını şöyle ifade etmiştir: “... *Dünya çekicidir, tatlıdır. Allah sizi buraya halife olarak göndermiştir. Nasıl amel edeceğinize bakmaktadır...*”³⁸

e. İlahî Davete Muhatap Varlık

Hz. Peygamber’in şahsında veya bizzat insanlara hitap ederek, onları Allah’a imana, salih amele, takvaya, O’nun haram kıldığı fiillerden sakınmaya davet eden Kur’an, ayetleriyle, insanın ilahî davete muhatap akıl sahibi mükellef bir varlık olduğunu vurgulamaktadır.

Hz. Peygamber de hadislerinde insanın “ilahî davete muhatap olma” vasfını ve buna bağlı vecibeleri muhataplarına mükerreren izah ve telkin etmiştir.³⁹ İnsanları doğrudan ve dolaylı olarak Allah’a, O’nun emrettiği iman esaslarına, ibadetlere, takvaya, güzel ahlâka, ahiret saadetini kazanmaya vs. davet eden pek çok sayıdaki hadis, insanın Allah’ın davetine muhatap olduğunu gösteren açık nebevî ifadelerdir.

²⁴ İbn Mâce, Zühd, 14.

²⁵ Buhârî, İmân, 39; Müslim, Musâkât, 107.

²⁶ Tirmizî, Zühd, 62.

²⁷ Bkz. Buhârî, Tevhîd, 2; Müslim, Fedâil, 66.

²⁸ Bkz. Tirmizî, Menâkıb, 74.

²⁹ Bkz. Tirmizî, Birr, 63.

³⁰ Bkz. Nesâî, Cihâd, 8.

³¹ Bkz. Tirmizî, Zühd, 64.

³² Bkz. Tîn 95/4.

³³ Bkz. İsrâ’ 17/70.

³⁴ Bakara 2/30.

³⁵ Bkz. Tîn 95/6.

³⁶ Bkz. Tîn 95/5.

³⁷ Bkz. ‘Asr 101/2.

³⁸ Tirmizî, Fiten, 26.

³⁹ Bkz. Müslim, İmân, 5; Buhârî, İmân, 37; Tirmizî, Birr, 55, Hudûd, 1; Ebû Dâvûd, Hudûd.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

Hadislerde İnsaniyet ve Esasları

Lafzında “**insan**” kelimesinin geçtiği veya insanı anlatan veya insanla ilgili veya insan nev’ine hitap eden hadislerde “insan” kelimesi, “insan nev’i”⁴⁰ ve “mü’min muhataplar”⁴¹ olmak üzere iki mânâda kullanılmıştır. Hadislerde, insanlara yerine getirmeleri ve kaçınmaları telkin edilen hususlar, zamanla yazı ve konuşma dilinde kullanılan ve yerleşen “insaniyet” mefhumunun muhtevasını karşılamaktadır. Bu tespitten hareketle “insaniyet”in bir açıdan “İslâmiyet” olduğunu ifade etmek mümkündür. İslâmiyet-insaniyet ilişkisinden hareketle de Kur’an ve hadislerde “insaniyet” mefhumunun karşılığını araştırmak, onu sıhhatli ve istikametli bir muhtevaya da kavuşturacaktır.

Hadis lafızlarında, “insaniyet” mefhumu ve onu teşkil eden esasları aşağıda sıralanan beş başlık altında ifade etmek mümkündür:

a. Tevhid Esaslı İman

İslâm’ın özünü “tevhid” inancı teşkil eder. Diğer inanç esasları, ibadetler, beşerî münasebetler ve muameleler ile ahlâkî prensipler tevhid inancı üzerine bina edilir. Tevhidden şirke sapmalar, diğer itikad esaslarında, ibadet, muamelat, ahlâk anlayışı ve tatbikatında bozulmaları, buna bağlı olarak insanî birtakım problemleri de beraberinde getirecektir. Bunun tarihteki örneklerini Kur’an ve hadisler naklettiği gibi, İslâm sonrası dönemlerde ve günümüzde de çeşitli örneklerini tespit etmekteyiz.

Hadis ve siyer kaynaklarında görüldüğü üzere tevhid inancının ehemmiyetinden ve hayatiyetinden dolayı Hz. Peygamber, insanları Allah’ın birliğine inanmaya davet hususunda yoğun bir mesai sarf etmiştir ve bunu kalplerde tahkim gayreti ve faaliyetine vefatına kadar da devam etmiştir.

Hadislerde tevhid inancını telkin eden hadislerinden ikisi şöyledir:

*“İman yetmiş küsur şubedir; en değerlisi ‘Lâ ilâhe illallah’tır. (‘Allah’tan başka ilâh yoktur’ sözüdür.)”*⁴²

*“Ben ve benden önceki peygamberler tarafından söylenen en değerli kelâm, ‘Lâ ilâhe illallah’tır.”*⁴³

b. Salih Amel ve Takva

Nebevî davette, fertleri sağlıklı bir imana kavuşturduktan sonra, inançlarının gereğini yerine getirmeye teşvik etme; Allah’ın emrettiği, “ibadet” târifine giren bütün iyi ve güzel fiilleri (salih amelleri) işleme ve Allah’ın yasakladığı, haram kıldığı fiilleri işlememe (takva) olgunluğuna erişirme hedefi yer alır. Allah’ın emirlerini ifa ve nehiyelerinden kaçınma, Allah-insan irtibatı açısından önem arz etmesinin yanı sıra fertler açısından da Allah’a karşı vazife ve vecibeleri yerine getirme gibi insanî neticeleri vardır.

Hz. Peygamber, mü’minleri, “salih amel” işlemeye ve “takva” sahibi olarak günahlardan korunmaya teşvik etmiş, bazı hadislerinde salih amelleri ve takva sınıfına giren fiilleri sıralamış ve örneklendirmiştir. Aşağıda zikredilecek hadis bunlardan birisidir:

*“Allah, yedi kişiyi (yedi sınıf Müslümanı), kendi gölgesinden başka sığınak olmayan (kıyamet) gününde, kendi gölgesi altında gölgelendirecektir: Adil imam (devlet reisi); ömrünü ibadet neşesi içinde geçiren genç; kalbi meşicilere bağlı (namaza düşkün) kimse; birbirini Allah için seven, Allah için bir araya gelen ve Allah için birbirinden ayrılan iki insandan her biri; onu (günaha) davet eden makam ve güzellik sahibi bir kadına ‘Ben Allah’tan korkarım.’ diyen; sadaka verip de solundakine infak ettiği şeyden sağdakinin haberi olmayacak şekilde gizli veren kimse; yalnızken Allah’ı anıp da gözleri yaşla dolan kimse...”*⁴⁴

⁴⁰ Bkz. Buhârî, Cenâiz, 50, 53, 90, Bed’ü’l-halk, 11; Müslim, Selâm, 23; Nesâî, Cenâiz, 44; Tirmizî, Tefsîru’l-Kur’ân 49; Ebû Dâvûd, Edeb 110, 111

⁴¹ Bkz. Buhârî, Bed’ü’l-halk, 11, Cihâd 156; Müslim, Hacc 412, Mûsâfirîn 215, Nikâh 21, Cihâd 20; Tirmizî, Sıfâtü’l-kıyâme 42; İbn Mâce, Ticâret 2.

⁴² Nesâî, İmân 16.

⁴³ Mâlik, *Muvatta’*, Kur’ân, 32.

⁴⁴ Buhârî, Ezân, 36; Müslim, Zekât, 91; Tirmizî, Zühhd, 53.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

Allah Resûlü'nün sadece insanlara değil, hayvanlara da şefkat gösterip iyi davranmayı telkin etmesi,⁴⁵ “salih amel” tabirinin geniş çerçevesini ve ayrıntılarını ifade etmesi açısından dikkat çekici örneklerdendir.

Hz. Peygamber'in mevzu ile ilgili başka bir hadisi de şöyledir: *Allah Resûlü'nden (sav) insanları ateşe en çok neyin attığı soruldu: 'Ağız (gıybet, yalan, iftira, haram yeyip içme... fiilleri) ve ferc (cinsiyet organı, bu yolla zina yapma)!' buyurdular. İnsanları cennete en çok neyin soktuğu soruldu: 'Allah'ın haram kıldıklarından kaçınma ve güzel ahlâk!' buyurdular.*⁴⁶

c. Güzel Ahlâk ve Kâmil Şahsiyet

İslâm'ın hedeflerinden birisi de, insanları “kötü ahlâk” sınıfına giren söz, tavır ve fiillerden uzaklaştırmak; bunların yerine “güzel ahlâk” sınıfına giren tutum ve davranışları tavsiye ve telkin ederek fertlerde ve toplumda yerleştirmek, güzel ahlâkı, dolayısıyla insanîyeti hayata geçirmektir.

İslâm, ahlâka ve ahlâklı insana büyük değer verir. Kur'an-ı Kerim, Hz. Peygamber'in şahsında, kâmil mânâda temsil ettiği güzel ahlâka dikkat çekerken⁴⁷, Allah Resûlü; “*Ben ancak güzel ahlâkı tamamlamak için gönderildim.*”⁴⁸ hadisiyle inanç ve ibadete dair muhtevayı da “güzel ahlâk” tâbirine dâhil ederek, güzel ahlâkı bir açıdan dinin bütünlüğü olarak tarif etmiştir.

Hadislerinde, mü'minde güzel ahlâkı, “iman olgunluğu”nun ölçüsü olarak gösteren⁴⁹ Hz. Peygamber, güzel ahlâkı “iyilik” olarak ifade etmiş⁵⁰ ve güzel ahlâkın, ahirette mü'minin amel terazisinde en ağır basan husus olduğunu söylemiştir.⁵¹

Allah Resûlü'nün güzel ahlâkla ilgili bir diğer hadisi de şöyledir: “*En hayırlılarınız, ahlâkı en güzel olanlarınızdır.*”⁵²

İslâm'ın hedeflerinden biri de söz ve davranışı birbirine uyan, fazilet sayılan fiileri işleyip insan haysiyetine zarar veren fiillerden uzak duran “şahsiyetli insan” yetiştirmedir. Yüce Allah, Kur'an'da mü'minlere söz-davranış bütünlüğünü sağlamalarını telkin eder ve aksi davranıştan sakındırır: “*Ey iman edenler! Yapmayacağınız şeyleri niçin söylüyorsunuz? Yapmayacağınız şeyleri söylemeniz, Allah katında büyük gazap gerektiren bir iştir!*”⁵³

İnsana şahsiyet kazandıran hasletlerden birisi malayani (mânâsız, faydasız, boş) işleri terk etmesidir. Allah Resûlü'nün bu hususla ilgili bir hadisi şöyledir: “*Kişinin malayani şeyleri terk etmesi, onun Müslümanlığının güzelliğindedir.*”⁵⁴

d. Muâşerete Dayalı Münasebat ve Muamelat

Hz. Peygamber'in üzerinde durduğu hususlardan birisi de insanlarla güzel ilişkiler kurma (muâşeret), onlara iyi / insanî muameledir. İnsanlarla güzel geçinmeye teşvik eden bir hadisinde Allah'ın Resûlü şöyle der: “*Geçimi iyi olmayan kimseden hayır gelmez.*”⁵⁵

Hadis kaynaklarında insanlarla muâşeret ve onlara iyi muameleye dair çok sayıda rivayet yer almaktadır. Bu hadislerden birkaç tanesi şöyledir:

“*Mü'min çirkin konuşmaz, lânetçi olmaz, kimseye sövüp saymaz.*”⁵⁶

“*Sizleri zandan sakındırırım. Çünkü zan, sözlerin en yalanıdır. Birbirinizin eksiğini ve kusurunu görmeğe ve işitmeğe uğraşmayınız. Birbirinizin hususi ve mahrem hayatını da araştırmayınız. Birbirinize haset etmeyiniz. Birbirinize sırt çevirip küsmeyiniz ve birbirinize buğz ve düşmanlık da beslemeyiniz. Ey Allah'ın kulları kardeşler olunuz.*”⁵⁷

⁴⁵ Buhârî, Enbiyâ', 54, Musâkât, 9; Müslim, Selâm, 153; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 507.

⁴⁶ Tirmizî, *Birr* 62.

⁴⁷ Ahzâb 33/21.

⁴⁸ Mâlik, *Muvatta'*, Hüsni'l-hulk, 8; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 381.

⁴⁹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 250; Ebû Dâvûd, Sünnet, 15, 16; Tirmizî, Radâ', 11; Dârimî, Rikâk, 74.

⁵⁰ Müslim, *Birr*, 15; Tirmizî, Zühd, 52.

⁵¹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI, 442; Ebû Dâvûd, Edeb, 7; Tirmizî, *Birr*, 62.

⁵² Buhârî, Edeb, 39.

⁵³ Saff 61/2-3.

⁵⁴ Mâlik, *Muvatta'*, Hüsni'l-hulk, 3; Tirmizî, Zühd, 11; İbn Mâce, Fiten, 12.

⁵⁵ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 400, V, 335.

⁵⁶ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 405; Tirmizî, *Birr*, 48.

⁵⁷ Buhârî, Edeb, 57.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

“İnsanların en kötüsü, şerrinden dolayı insanların kendisinden çekindiği kimsedir.”⁵⁸

Ayrıca Hz. Peygamber, insanlarla iyi münasebet kurmaya yönelik vesileleri de tavsiye etmiştir. Muaşeretin vesilelerinden birisi olan selâmlaşma, Allah Resûlü'nün ashabına tavsiyelerinden birisidir. O, tanıdık tanımadık herkese selâm vermeyi, İslâm'ın en hayırlı amelleri arasında saymış;⁵⁹ kendisi de çocuklar⁶⁰ ve kadınlar dâhil olmak üzere herkesle selâmlaşmıştır.⁶¹

e. Uhrevî Hayat Tarzı

İslâm'ın insan nev'i için en büyük hedefi, dünya hayatından sonraki ahiret hayatı ve saadetidir. Kur'an'da, ahiret mutluluğunun dünya hayatı ve zevklerinden daha üstün, daha hayırlı⁶² ve ebedî olduğu ifade edilir.⁶³ Ahiret inancı insana, dünyanın geçiciliğini ve işlediği fiillerden hesaba çekileceğini sürekli telkin ettiği için onu insaniyete sevk eden ve insanî dairede tutan itikad esaslarındandır.

“Ahiretin varlığı”, “insanın kendisine verilen nimetlerden hesaba çekileceği”, “fazilet ve mükâfat yeri olan cennet” ve “adalet ve ceza yeri olan cehennem”, Hz. Peygamber'in hayatı müddetince, kendisine inen çeşitli ayetlerle ve bu konuyla ilgili hadisleriyle işlenmiş ve zihinlere yerleştirilmiştir.

Hadislerde ahiret insanlara en büyük hedef olarak gösterilmiştir. Hadislerin mü'minlere telkin ettiği uhrevî neticeler; en büyük saadet yurdu olan cennet ve onun da üstünü rü'yetullâhdır (cennette Allah'ın güzelliğini görmedir). Bu sebeple Allah Resûlü mü'minlere, asıl hedef olarak cenneti⁶⁴ ve rü'yetullâhı göstermiş ve bunlara ulaşmaya teşvik etmiştir.⁶⁵

Netice

Hadislerde “insan” kelimesi bazen insan nev'i bazen de mü'min kimse karşılığında kullanılmıştır. “İnsan” kelimesiyle kimin kastedildiğini hadis lafızlarındaki muhteva ve mânâlarındaki maksat ortaya koymaktadır.

İslâm'da, insanlara dinî bir vazife ve vecibe olarak yerine getirmeleri ve kaçınmaları telkin edilen hususlar, sonraki dönemlerde konuşma ve yazı diline yerleşen “insaniyet” mefhumunun muhtevasını karşılamaktadır. Bu sebeple “insaniyet”in bir açıdan “İslâmiyet” olduğunu ifade etmek mümkündür.

İslâmiyet-insaniyet ilişkisinden hareketle Kur'an ve hadislerde “insaniyet” mefhumunun karşılığını araştırmak, onu sıhhatli ve istikametli bir muhtevaya kavuşturacaktır. İslâm'da, “insaniyet” mefhumunun muhtevasına giren hususlar tevhid inancı, salih amel, takva, güzel ahlâk, kâmil şahsiyet, muaşeret ve ahiret inancı kaynaklı uhrevî hayat tarzı olarak hülâsa edilebilir. Yukarıdaki tespitlerden hareketle, “Kâmil Müslüman, iyi insandır. İslâmiyet insaniyettir; İslâmî olan insanî, insanî olan İslâmîdir.” hüküm cümlelerini kurmak mümkündür.

KAYNAKÇA

Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, I-VI, Çağrı Yay., İstanbul, 1992.

Ahmed Bûşalta, *Mefhûmü'l-insân fi'l-Kur'âni'l-kerîm ve'l-hadîsi's-şerîf*, Beyrut, 1430/2009.

Buhârî, Muhammed b. İsmâîl, *Sahîhu'l-Buhârî*, Dârü's-selâm, Riyâd, 1419/1999.

Cevherî, İsmâîl b. Hammâd, *es-Sihah*, Dârü'l-hadîs, Kahire, 1430/2009.

⁵⁸ Mâlik, *Muvatta'*, Hüsnu'l-hulk, 1.

⁵⁹ Ebû Dâvûd, Edeb, 131.

⁶⁰ Buhârî, İsti'zân, 15; Müslim, Selâm, 14, 15; Ebû Dâvûd, Edeb, 136; Tirmizî, İsti'zân, 8.

⁶¹ Buhârî, İsti'zân, 16; Ebû Dâvûd, Edeb, 136; Tirmizî, İsti'zân, 9.

⁶² Yûsuf 12/57; A'lâ 87/16-17.

⁶³ A'lâ 87/17.

⁶⁴ Bkz. Buhârî, Rikâk, 44-53, Bed'u'l-halk, 8, Enbiyâ', 1, Tevhîd, 38, Mezâlîm, 1, Tefsîr, Nun, 1, Kâf, 1, Edeb, 61, Eymân, 9; Müslim, Cennet, 9, 10, 11, 15, 18, 19, 21-24, 26, 28, 35, 38, 40-43, 46, 47, Sıfâtü'l-münâfikîn, 30, İmân, 310, 312; Ebû Dâvûd, Sünnet, 22, Edeb, 7; Tirmizî, Cennet, 22-24, 26, 27, Fezâilu'l-kihâd, 13, Cehennem, 10, 13.

⁶⁵ Bkz. Buhârî, Mevâkîtu's-salât, 26, Tefsîr, Kâf, 1, Tevhîd, 4, 24, Bed'u'l-halk, 6; Müslim, Mesâcid, 211, İmân, 287, 291, 292; Ebû Dâvûd, Sünnet, 19; Tirmizî, Cennet, 16, Tefsîr, En'âm, 1, Necm, 1.

**ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN
SEMPOZYUMU**

Ebû Dâvûd, Süleyman b. Eş'as b. İshâk el-Ezdî es-Sicistânî, *Sünenü Ebî Dâvûd*, Dârü's-selâm, Riyâd, 1420/1999.

Hâkim, Muhammed b. Abdullah en-Nîsâbûrî, *el-Müstedrek*, I-IV, Dârü İbn Hazm, Beyrut, 1428/2007.

İbn Mâce, Muhammed b. Yezîd el-Kazvî, *Sünenü İbn Mâce*, Dârü'sselâm, Riyâd, 1420/1999.

Kutluer, İlhan, "İnsan" mad., *DİA*, XXII, İstanbul, 2000.

Mâlik b. Enes, *el-Muvatta'*, Dârü'l-garbi'l-İslâmî, Beyrut, 1417/1997.

Müslim, Müslim b. Haccâc el-Kuseyrî en-Nîsâbûrî, *Sahîhu Müslim*, Dâru Kurtuba, Beyrut, 1430/2009.

Nesâî, Ahmed b. Şuayb, *Sünenü'n-Nesâî*, Dârü's-selâm, Riyâd, 1420/1999.

Râgıb el-İsfahânî, Hüseyin b. Muhammed, *el-Müfredât*, Dârü'l-kalem, Dımaşk, 1430/2009.

Taberî, Muhammed b. Cerîr, *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'an* (thk. Abdullah b. Abdülmühsin et-Türkî), I-XXV, Kahire, 1422/2001.

Tirmizî, Muhammed b. İsâ, *Câmi'u't-Tirmizî*, Dârü's-selâm, Riyâd, 1420/1999.

Yıldırım, Muhammed Emin, *İnsanî İlişkilerde İlahî Ölçü*, Siyer Yay., İstanbul, 2010.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

MODEL EŞ OLARAK HZ. PEYGAMBER (SAV)

Orhan YILMAZ*

Özet

İslam dinin varoluş gayesi insanoğlunu dünya ve ahiret hayatında mutlu kılacak yolları göstermektir. Yüce Allah'ın kulları için tayin ve tespit edip kitaplarında bildirdiği ideal yaşam biçimi, yahut mutlu olma yolları yine onun gönderdiği peygamberler tarafından insanlara anlatılmış ve gösterilmiştir. Allah Teâla'nın gönderdiği son peygamber Hz. Muhammed aynı zamanda son örnek insandır. O, inanç, ibadet ve ahlak başta olmak üzere hayatın her alanında tüm insanların örnek alabileceği bir hayat yaşamıştır. O, diğer alanlarda olduğu gibi eş olarak da ümmetine örnek olmuştur. Farklı karakterlere sahip hanımlarına karşı sergilemiş olduğu nazik davranışlar ve onlarla olan diyalogu onun model bir eş olduğunu ortaya koyan en güzel örneklerle doludur.

Biz bu çalışmamızda hadislere istinaden Hz. Peygamber'in nasıl model bir eş olduğu üzerinde durduk. Onun eşlerine ve diğer kadınlara karşı sergilemiş olduğu tutum ve davranışlardan örnekler verip güncel yorumlar yaptık. Kadınları aşağılayan, onları hor ve hakir gören zihniyetin İslam ile hiçbir şekilde bağdaşmayacağı sonucuna ulaştık.

Anahtar kelimeler: Model, Eş, Hadis, Sünnet

Summary

The purpose of Islam's existence is to show the ways to make mankind happy in this world and in the hereafter. The ideal way of life or ways of being happy, which Allah has revealed in his books for his servants, has been explained and shown to people by His prophets. The last prophet Muhammad (pbuh) sent by Almighty Allah is the last example person at the same time. He has lived a life that all people can follow in all areas of life, especially in faith, worship and morality. He is an example to his ummah as a husband as he is in other fields. The gentle behaviors and the dialogue with them that are exhibited against their ladies with different characters are filled with the best examples that show that it is a model husband.

In this study, in the name of hadiths we searched about how the Prophet was a model husband. We gave examples of attitudes and behaviors that he exhibited against his wives and other women and we made up-to-date interpretations. We have come to the conclusion that the mind that humiliates women and underestimates them can never be reconciled with Islam.

Key words: Model, Husband, Hadith, Sunnah

Giriş

Sağlıklı bir toplum sağlıklı ailelerden oluşur. Sağlıklı aileler ise sağlıklı bireylerden oluşur. Sağlıklı bireylerin yetişmesinde en etkili unsur kuşkusuz ki eşler ve çocuğun yaşadığı çevredir. Bir bireyin ruhen ve bedenen sağlıklı olması ebeveynin mutlu ve huzurlu bir aile ortamı oluşturmasına bağlıdır. Mutlu bir yuva kurmak ve o yuvada eşi ile iyi geçinip sağlıklı evlatlar yetiştirmek bugün olduğu gibi geçmişte de oldukça zor ve özveri isteyen önemli işlerdendi. Hz. Peygamber bu meşakkatli ve zor işin üstesinden gelmiş, kurduğu mutlu yuvada kendi öz ve üvey çocukları yanında amcasının oğlu Hz. Ali (ö.40/661), evlatlık edindiği Zeyd b. Harise (ö. 8/629) ve on yıl boyunca kendisine hizmet eden Hz. Enes b. Mâlik (ö. 93/711) gibi başka çocuklar da yetiştirmiştir. O, evinde yetişen çocuklar ve bilhassa eşlerine karşı sergilediği tavırlar ve sarfettiği sözlerle kıyamete kadar tüm insanlara örnek olmuştur. Hz. Peygamber'in evlilikleri ve Arap toplumunun eş algısı hakkında kısa bir bilgi verdikten sonra onun nasıl model bir eş olduğu üzerinde duracağız.

I. Hz. Peygamber'in Evlilikleri ve Arap Toplumunun Eş Algısı

Hz. Peygamber 20 Nisan 571 yılında Mekke'de dünyaya gelmiştir. Babası Abdullah, o, ünyaya gelmeden birkaç hafta önce ölmüştür. 4 yaşına kadar sütannesi Halime'nin yanında kalan Hz.

* Dr. Öğrt. Üyesi, Bozok Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, orhanyilmaz04@hotmail.com

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

Peygamber, 6 yaşında annesini de kaybedince onun bakımını dedesi Abdulmüttalib üstlenmiştir. İki yıl sonra dedesini de kaybeden Hz. Peygamber 25 yaşına kadar amcası Ebu Talib'in evinde kalmıştır.

Hız. Peygamber, yirmibeş yaşına ulaştığında Mekke'de soylu ve zengin olarak bilinen Hatice bt. Huveylid ile evlenip miladi 596 yılında kendi yuvasını kurmuştur. Kaynakların bildirdiğine göre Hz. Hatice zengin, dul ve onbeş yaş daha büyük olmasına rağmen Hz. Peygamber onunla mutlu bir evlilik yapmış, örnek bir aile hayatı yaşamıştır. (İbn Sa'd, 2012: I. 105)

25 yıl süren bu evlilikte Hz. Peygamber'in; Kasım, Abdullah, Zeynep, Rukiyye, Ümmü Gülsüm ve Fatıma isminde 6 çocuğu dünyaya gelmiştir. Fatıma dışında hepsi Allah Rasülünden önce vefat etmiştir. Hz. Hatice'nin hicretten iki yıl önce yani 620 yılında vefat etmesi Hz. Peygamber'i çok üzmüştür. Hz. Peygamber kaybettiği beş çocuğunun acısını da yaşamış ama sanki Hz. Hatice'nin acısını daha çok hissetmiştir. Zira Hz. Hatice'nin vefat ettiği yıla "Hüzün yılı" adı verilmiştir. Hz. Hatice'nin vefatından sonra Hz. Peygamber Sevde bt. Zem'a ile evlenmiştir. Allah'ın elçisi vefat ettiği tarihe kadar on bir evlilik daha yapmıştır. Hz. Peygamber'in bu evliliklerinden sadece Maria isimli eşinden küçük yaşta vefat eden İbrahim dünyaya gelmiştir. (İbn Hacer, 1965: I. 314; Hamidullah, 2003:II. 676-690)

Görüldüğü üzere Hz. Peygamber gençlik döneminin tamamını yani yaklaşık 25 yılını Hz. Hatice validemiz ile geçirmiş başka bir evlilik yapmamıştır. Anlaşıldığına göre Hz. Peygamber elli dört yaşından sonra çok evliliğe adım atmıştır. Bu evliliklerin dini, siyasi, sosyal ve ekonomik sebepleri vardır. Bir kabile ile yakınlık kurmak¹, bakıma muhtaç dul bir kadını ve onun çocuklarını korumak, dönemin geleneklerini uygulamak vb. sebepler onun çok evlilik yapmasının altında yatan bazı gerekçelerdir. Çağımızda sıkça gündeme getirilen Hz. Peygamber'in çok evliliği (pologamie) meselesi geçmişte eleştiri konusu olmayan ancak modern çağlarda tartışılan bir konudur. Çok evlilik esasında diğer peygamberler ve ümmetler içinde geçerlidir. Yani tarih boyunca hemen hemen bütün milletlerde çok eşli hayat varolagelmiştir. Bu durum erkek kadın arasındaki sayısal eşitsizlik, ekonomik koşullar, cariyelik-kölelik gibi nedenlerden kaynaklanmıştır. Bugün ise genel olarak çok evliliği gerektiren bu durumlar ortadan kalktığı için ayete uygun olarak tek evlilik tavsiye edilmektedir. (Hamidullah, 2003: II, 666)

Tarihi bilgilere göre İslamiyet öncesinde Arap toplumunda kız çocuklarına daha doğrusu kadınlara değer verilmez onlar bir eşya gibi algılanırdı. Kızı dünyaya gelen baba utancından insanların yüzüne bakamaz ondan kurtulma yolları arardı. Hatta bazı kabilelerde kız çocuklarını diri diri toprağa gömmek bir adet haline gelmişti. (Yılmaz, 2017:174-196) Nitekim bu durum Kur'an'da " يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِنْ ذَكَرٍ وَأُنثَىٰ وَجَعَلْنَاكُمْ شُعُوبًا وَقَبَائِلَ لِتَعَارَفُوا " /Diri diri gömülen kız çocuğuna, hangi günâhtan ötürü öldürüldüğü sorulduğu zaman" (Tekvir, 81/8, 9) şeklinde ifade edilmiştir. Cahiliye döneminde kadına değer verilmediği için bir insan istediği kadar evlenebilir, istediği kadar cariye satın alabilirdi. Bu gelenek hicretin sekizinci yılında nazil olan ve evliliği dört ile sınırlandıran Nisa suresinin üçüncü ayeti ile sona ermiştir. Evliliği sınırlandıran ayetler nazil olduğunda pek çok sahabinin ondan fazla eşi olduğu bildirilmiştir. (Sarıçam, 2003: 288)

İslam dini cahiliye dönemindeki kadın algısını değiştirmiş kadını takva ve insan olma bakımından erkekle bir tutmuştur. Bu konuda yüce Allah; " يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِنْ ذَكَرٍ وَأُنثَىٰ وَجَعَلْنَاكُمْ شُعُوبًا وَقَبَائِلَ لِتَعَارَفُوا " /Ey İnsanlar bizi sizi bir erkek ve bir kadından yarattık. Sizi tanışsınız diye kabile ve gruplara ayırdık. Sizin en üstün olanınız Allah'tan en çok korkanınızdır. Allah yaptıklarınızdan haberdardır" (Hucurât, 49/14) ayeti ile üstünlüğün takva ile olabileceğini bildirmiştir. İslam nikah şartı ile evlilikleri düzenlemiş ve eş sayısını dört ile sınırlandırmıştır. Dahası eşler arasında adaleti tam olarak sağlamanın mümkün olamayacağı ifade edilerek dolaylı bir anlatımla tek eşlilik tavsiye edilmiştir. (Nisa, 4/13)

Yüce Allah; " وَالْمُؤْمِنُونَ وَالْمُؤْمِنَاتُ بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاءُ بَعْضٍ " /Mümin erkek ve kadınlar birbirinin dostudurlar"(Tevbe, 9/71) ayetinde "eş" kelimesine, cinsiyet üstünlüğü olmaksızın, kadın ve erkeğin birbirini tamamlaması, birbirinin yar ve yardımcısı olması anlamını yüklemiştir. Hz. Peygamber bir eş olarak yukarıda geçen ayeti en güzel şekilde anlamış ve tatbik etmiştir. O, farklı mizaç ve kişiliklere

¹ Örneğin Müreyse savaşı sonrasında Mustalikoğulları'nın kadınları müslümanlar tarafından esir alınıp taksim edildi. Hz. Peygamber bu esirlerden biri olan Cüveyriye'nin fidesini ödeyip onu serbest bıraktı ve onunla evlendi. Sahabe Hz. Peygamber'e hürmeten ellerindek tüm tutsak kadınları Cüveyriye'nin akrabaları oldukları gerekçesi ile fide almadan serbest bıraktılar. Bu savaşta serbest bırakılan kadın sayısının yüz olduğu bildirilmiştir. (İbn Sa'ad, 2012: 92)

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

sahip hanımları hayatın doğal akışı içinde gerekli olan tartışmalar dışında onlarla dostane bir hayat sürdürmüş ve bu konuda da ümmetine örnek olmuştur.

II. Model Eş Olarak Hz. Peygamber'in Tutum ve Davranışları

Hz. Hatice'den (ö. 620) sonra Hz. Peygamber sırasıyla 1. Sevede bt. Zem'a (ö. 54/673), 2. Aişe bt. Ebi Bekr (ö. 58/678), 3. Hafsa bt. Ömer (ö. 45/665), 4. Zeyneb bt. Huzeyme (ö. 5/626), 5. Ümmü Seleme (ö. 59/679), 6. Zeyneb bt. Cahş (ö. 20/641), 7. Cüveyriye (ö. 50/670), 8. Ümmü Habibe (ö. 44/664) 9. Safiyye (ö. 50/ 670), 10. Meymüne (ö. 61/680), 11. Reyhane (ö. ?), 12. Mariye (ö. 16/637) olmak üzere toplam on üç hanımla daha evlenmiştir.(İbn Sa'd, 2012: VIII, 42-104; İbn Kayyim, 2013: I, 59-66; Hamidullah, 2003: II, 676) Müminlerin annesi olan bu hanımlara karşı Hz. Peygamber'in tutum ve davranışları; “*وَ عَاشِرُوهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ فَإِنَّ كَرِهْتُمُوهُنَّ فَعَسَى أَنْ تَكْرَهُوا شَيْئًا وَيَجْعَلَ اللَّهُ فِيهِ خَيْرًا كَثِيرًا*” Onlarla iyi geçinin. Onlarda hoşunuza gitmeyen bir şey olsa bile Allah o şeyde bir hayır aratmış olabilir.”(Nisa, 4/19) Ayetinde bildirilen ilahi tavsiyeye uygun olarak devam etmiştir. Hz. Peygamber kendi eşlerine karşı gösterdiği nezaket ve kibarlığı diğer kadınlara da göstermiş ve bu hususta kıyamete kadar tüm Müslümanlara model eş olmuştur. *لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِي رَسُولِ اللَّهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ* Allah'ın elçisi sizin için güzel bir örnektir”(Ahzab, 33/21) ayeti ile de onun bu örnekliliği vurgulanmıştır.

Burada onun örnek yaşantısından bazı kesitler sunmanın faydalı olacağı kanaatindeyim.

1.Sıkıntılarını Eşleri İle Paylaşır Onlarla İstişare ederdi

Hz. Peygamber eşleri ile istişare ederek hem kendi sıkıntılarını hem de eşlerinin sıkıntılarını gidermiştir. Bilindiği üzere Hz. Hatice validemiz hayatı boyunca iyi ve kötü gününde Hz. Peygamber'in yanında yer almış ve her fırsatta ona maddi ve manevi bakımlardan destek olmuştur. Bunun en güzel örneklerinden biri Hz. Peygamber'in ilk vahye muhatap olduğunda Hira mağarasında yaşadıklarını Hz. Hatice ile paylaşması ve Hz. Hatice'nin sözleri ile teselli bulmasıdır. Anlatıldığına göre evinden yaklaşık beş kilometre uzakta bulunan Nur dağı Hira mağarasında ilk vahiy geldiğinde (610) Hz. Peygamber hızlı adımlarla evine gelip eşi Hz. Hatice'ye; “Beni örtünüz, beni örtünüz” diyerek korkusunu yenmeye çalışmıştı. Biraz dinlendikten sonra başından geçenleri Hz. Hatice'ye anlatmıştı. Hz. Hatice eşini sükûnetle dinledikten sonra onu teselli etmek ve endişelerini gidermek için; “Allah'a yemin ederim ki, Allah seni asla utandırmaz. Çünkü sen akrabaya bakarsın, acizlerin yükünü çekersin, yoksula bağışta bulunursun, misafiri ağırlarsın, felakete uğrayana yardım edersin” demişti. Daha sonra Hz. Hatice eşini alıp amcasının oğlu, dönemin bilge kişisi Varaka b. Nevfel'e götürmüş ve bir de onun diliyle Hz. Peygamber'i endişelerinden arındırmıştı.(Buhari, Bedü'l-Vahiy, 2)

Hicretin 6. Yılında 1400 kadar Müslüman umre yapmak üzere Mekke'ye doğru yola koyuldular. Mekke'ye 22 km. uzaklıktaki Hudeybiye denen yerde konakladılar. Mekke müşrikleri Müslümanların umre yapmasına mani olunca iki taraf arasında Hudeybiye antlaşması imzalandı. Müslümanların aleyhine gibi görünen bu antlaşmaya göre Müslümanlar bu yıl değil bir yıl sonra umre yapabileceklerdi. Hz. Ömer (ö. 23/ 644) başta olmak üzere sahabe bu duruma çok öfkelenmişti. Sahabe yıllardır özlemini hissettikleri Kabe'yi ziyaret etmeden dönmek istemiyorlardı. Hz. Peygamber; “Haydi kurbanlarınızı kesin, tıraş olun” diye üç kez emir buyurduğu halde kimse yerinden kalkmamıştı. Hz. Peygamber çok üzgün olarak çaresiz bir şekilde çadırına girip eşi Ümmü Seleme ile bu durumu istişare etmişti. Ümmü Seleme onu rahatlatarak şu teklifte bulundu: “Artık onlara bir şey söyleme, kendi kurbanını kes, saçını tıraş et ve ihramdan çık, ahabın seni görünce aynısını yapacaktır Ey Allah'ın resulü!” Hz. Peygamber eşinin bu tavsiyesine uymuş, kurbanını kesip, tıraşını olup ihramdan çıkmıştı. Bir kenarda onu izleyen sahabe daha fazla dayanamayıp aynısını yapmışlar, kurbanlarını kesip, saçlarını tıraş edip ihramdan çıkmışlardı. Böylece kırgınlık sona ermişti. Üç gün Hudeybiye'de konaklayan Müslümanlar daha sonra Medine'ye gitmek üzere Hudeybiye'den ayrılmışlardı.(İbn Kayyim, 2003; II. 257)

İfk hadisesi yaşandığında Hz. Peygamber Zeyneb bt. Cahş ile istişare etmiş Hz. Aişe hakkında; “Ey Zeyneb! Senin görüşün nedir? diye sormuştu” Zeynep'te Hz. Aişe'de hayırdan başka bir şey görmediğini anlatmıştı.(Buhari, Şehâdât, 15)

Bu örneklerden de anlaşılıyor ki Hz. Peygamber önemli konuları ilk olarak eşleri ile istişare etmiş ve eşlerinin tavsiyelerine uygun kararlar almıştır.

Hz. Peygamber'in her fırsatta eşleri ile istişare ettiğine dair daha pek çok örnek mevcut iken bazı tali kaynaklarda hadis olarak rivayet edilen “*شَاوِرُوهُنَّ وَخَالِفُوهُنَّ*”/Kadınlarla istişare edin, ancak onlara

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

muhalefet edin”(Münâvî,1994:IV, 347) şeklindeki ifadeleri doğru kabul etmek mümkün değildir. Öyle anlaşıyor ki kadınları aşağılayan, sosyal hayatın dışına atan bu tür rivayetler umumiyetle Hz. Peygamber adına uydurulmuş haberlerdir.(Hatiboğlu, 2012: 121,122)

2.Tüm Kadınlara Karşı Kibar ve Merhametliydi

Anlatılanlara göre Hz. Peygamber eşlerinde kusur aramaz, onlara kin beslemezdi. Kusurlu olsalar bile Allah'ın elçisi onların kusurlarını görmezlikten gelir iyi huylarını zikrederdi. O bu tutumunu tüm ümmetine de tavsiye etmişti. Ebu Hureyre'nin (ö. 58/678) rivayetine göre Hz. Peygamber; “ لَا يَفْرَكُ / Bir mümin hanımını beğenmezlik yapmasın (kin beslemesin). Onun bir huyunu beğenmezse bir başka huyunu beğenir” (Müslim, Rada, 61) buyurmuştur. Bu yüzden de eşleri ve diğer müslüman hanımlar Peygamber Efendimiz ile rahat konuşur ve ona en mahrem soruları bile sormaktan çekinmezlerdi. Sözelimi, Ümmü Süleym isimli bir kadın Hz. Peygamber'e; “Ey Allah'ın Resulü, bir kadın erkeğin gördüğü rüyayı görse gusul gerekir mi? diye sorunca orada bulunan Hz. Aişe; “Ey Ümmü Süleym tüm kadınları rezil ettin” diyerek soruyu soran kadını kınamıştı. Ancak Hz. Peygamber Aişe'nin tepkisini doğru bulmamış ve ona dönerek; “Kadınları rezil eden asıl sensin. Ensar kadınları fikihtan sorular soruyorlar” demişti. Sonra da kendisine sorulan soruyu; “Ey Ümmü Süleym gusul etmesi gerekir” şeklinde yanıtlamıştı.(Müslim, Hayz, 29)

Bir gün kadınlar Hz. Peygamber ile yüksek sesle sohbet ederlerken Hz. Ömer'in sesi duyulur. Hepsi korkup perde arkasına gizlenirler. Hz. Peygamber bu durumu tebessüm ile karşılar. Hz. Ömer kendinden çekinen kadınlara; “Allah'ın elçisinden korkmuyor da benden mi korkuyorsunuz” diye çıkışır. Kadınlar Hz. Ömer'in katı olduğunu bundan dolayı ondan korktuklarını ifade ederler. Bunun üzerine Merhamet Peygamberi Hz. Ömer'e kadınlara daha yumuşak davranmasını tavsiye eder.(Buhârî, Edeb, 68)

Hz. Muhammed Mustafa'nın kadınlara karşı nazik olma hususundaki şu sözü her Müslüman'a ciddi sorumluluklar yüklemektedir. “ أَكْمَلُ الْمُؤْمِنِينَ إِيمَانًا أَحْسَنَهُمْ خُلُقًا وَخَيْرَهُمْ خَيْرًا لِّسَانِهِمْ / Müminlerin iman bakımından en mükemmeli huyu en iyi olanıdır. Sizin en hayırlınız eşlerine karşı hayırlı olanlarınızdır.”(Tirmizi, Rada, 11; Ebu Dâvud, Sünnet, 15)

Anlatıldığına göre hicretten bir müddet sonra muhacir kadınlar Medine ortamının rahatlığı ve Hz. Peygamber'in onlara karşı müşvik tavırlarına bağlı olarak daha özgür hareket etmeye başlarlar. Bu durumu başından beri kabullenemeyen Hz. Ömer Hz. Peygamber'in huzuruna gelerek, kadınların şımardığını artık söz dinlemez hale geldiklerini söyleyerek şikayette bulunur. Hz. Peygamber bu şikayet üzerine sahabeye hanımlarını dövme izni verir. Fakat ertesi gün pekçok kadın Hz. Peygamber'e gelip kocalarının kendilerine kötü davrandığını hatta dövdüğünü şikayet eder. Bunun üzerine Hz. Peygamber ashabın şahsında tüm Müslümanlara; “ لَقَدْ طَافَ بِأَلِّ مَحَدِّ نِسَاءٍ كَثِيرٍ يَشْكُونَ أَزْوَاجَهُنَّ / Bir çok kadın Muhammed ailsine gelerek kocalarını şikayet ediyorlar.Kadınlarını döven o kimseler sizin hayırlınız değildir”(Ebu Dâvud, Nikah, 42; İbn Mâce, Nikah, 51) diyerek kadınlara şiddet uygulayanları hayırsız olarak nitelendirir.

Kadınlara karşı sert tavırları sebebiyle Hz. Peygamber tarafından birkaç kez uyarılan Hz. Ömer (ö. 23/ 644) zamanla yumuşamış hatta hanımları tarafından azarlandığı bile olmuştur. Zehebi'nin anlattığına göre bir adam hanımını şikayet etmek üzere halife Ömer'in kapısına gelir. İçeriden gelen seslere kulak misafiri olur. Hanımının Ömer'e bağırpıp çağırıldığını duyunca; “Koca Ömer bile bu haldeyse” diyerek dönüp giderken Hz. Ömer arkasından yetişir ve adama geliş sebebini sorar. Adam hanımını şikayet etmek için geldiğini fakat içeride konuşulanları duyduğunu söyleyince Ömer kadınların erkekler üzerindeki haklarını anlatır ve son söz olarak da; “Kardeşim ben nasıl katlanıyorsam haydi sen de git hanımna karşı hoşgörülü ol” der. (Nevevî, 2013:II. 335)

Hz. Peygamber'in kadınlar konusundaki bu hassasiyeti bir başka hadiste şu şekilde ifade edilmiştir. “Kadınlara iyi davranmanızı tavsiye ediyorum. Vasiyetimi tutunuz. Zira kadın kısmı kaburga kemiğinden yaratılmıştır. Kaburga kemiğinin en eğri yeri üst kısmıdır. Eğer kemiği doğrultmaya kalkarsan kırılır. Kendi haline bırakırsan gene eğri kalır. Öyle ise kadınlar konusunda tavsiyemi tutunuz”. (Buhari, Enbiya, 1; Nikah, 80)

Bir başka hadiste ise Allah'ın elçisi; “ خَيْرُكُمْ خَيْرُكُمْ لِأَهْلِهِ وَأَنَا خَيْرُكُمْ لِأَهْلِي / Sizin en hayırlınız eşine iyi davranmanızdır. İçinizde ailesine karşı en iyi davranmanız da benim.(İbn Mâce, Nikah, 50) buyurarak eşlere karşı iyi muamele edilmesi konusunda kendini örnek göstermiştir.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

Hız. Peygamber'in model eş olarak nezaket ve zerafetine bir başka örnek de şudur: Hicretin dördüncü yılında Ebu Seleme vefat edince, onun hanımı Ümmü Seleme küçük çocuklarıyla yalnız kalır. İddeti dolunca Hız. Peygamber onu nikahına almak ister ancak Ümmü Seleme yaşlı, çok çocuklu ve kıskanç bir kadın olduğunu söyleyerek Hız. Peygamber'i bu evlilikten vazgeçirmek ister. Aslında Ümmü Seleme de Hız. Peygamber ile evlenmeyi istemekte ancak onu çocukları ve kıskançlığı ile rahatsız etmekten korkmaktadır. Hız. Peygamber Ümmü Seleme'nin öne sürdüğü bu mazeretleri tebessüm ile karşılar ve ona; "Kıskançlığını Allah giderecektir. Yetimlere bakmak ise Allah ve Resûlu'ne aittir. Yaşına gelince ben senden daha yaşlıyım" der ve korkularından emin olmasını sağlayacak başka sözler de söyleyerek onu kendisi ile evlenmeye ikna eder. Nikah akdinden sonra Hız. Peygamber Ümmü Seleme'nin yanına her girdiğinde onu Zeynep isimli bebeğini emzirirken bulur ve utanıp dışarı çıkar. Bu defalarca tekrar eder. Hız. Peygamber bir gün Ümmü Seleme validemizi odasında yalnız görünce ona Zünab (زُنَاب) nerede? diye sorar. Hız. Peygamber çocuğa olan şefkatinden dolayı ona Zünab diye seslenirmiş. Ümmü Seleme kendi kardeşi Ammar'ın Zeyneb ile ilgilendiğini söyleyince Hız. Peygamber sevgili eşi ile bir müddet birlikte kalma şansını yakalamış olur.(İbn Sa'd, 2012: VIII, 69, 70)

3. Eşleri ve Diğer Hanımalara Zaman Ayırır Onlara Nasihat Ederdi

Rivayetlere göre Hız. Peygamber sabah ve ikinci vakitlerinde eşlerinin yanına gider onlara bir arzuları olup olmadığını sorardı. Akşamleyin de tüm aile fertlerini bir odada toplar onlarla sohbet ederdi. Onlara ibretli hikayeler anlatır ve onlarla şakalaşır.(İbn Kayyim, 2003: I, 94) Bazı rivayetlere göre Hız. Peygamber Aişe validemiz ile birkaç kez koşu yarışı yapmıştır. Bir rivayete göre Hız. Peygamber son koşu yarışında Hız. Aişe'yi geçince ona "Bu önceki yarışın rövanşidir" diyerek şaka yapmıştır.(Ebû Dâvud, Cihad, 61) Yine zaman zaman Hız. Peygamber'in Hız. Aişe'nin oyuncakları vesilesi ile ona şakalar yaptığı bildirilmiştir.(Ebu Dâvud, Edeb, 62)

Ebû Sa'îd el-Hudri'nin bildirdiğine göre kadınlar;"Ya Resulullah! Erkekler seni bizden çok dinleme şansına sahipler, bize de bir gün ayırsan" diyerek Hız. Peygamber'in kendileri ile daha çok ilgilenmelerini isterler. Bunun üzerine Resulullah hususi bir gün tahsis ederek o gün sadece kadınlarla bir araya gelip onlara nasihatte bulunur. (Buhârî, 'İlm, 35; Cenâiz, 6)

Hız. Peygamber'in eşleri ile başbaşa kaldığında onlara karşı gülyüz gösterip, tatlı sözler söylediği, oruçlu bile olsa onları öptüğü eve girişte içeridekilere mutlaka selam verdiği, şikayeti olan varsa onları sabırla dinlediği, üzülen hanımlarını teselli ettiği, bir hanımını dizlerine bastırarak deveye bindirdiği, uyuyan hanımını tatlı sözlerle uyandırdığı, onları namaza kaldırdığı, hanımlarından ayrı yatmadığı bildirilmiştir.(Canan, 2000: 386-387)

4. Eşlerine Değer Verir Onlara İltifatta Bulunurdu

Hız. Peygamber başta Hız. Hatice ve Aişe olmak üzere tüm eşlerine çok değer verirdi. Hız. Aişe Allah elçisinin Hız. Hatice'ye olan düşkünlüğünü bazen kıskanır; "Allah sana daha güzelini ve gencini nasip etmedi mi?" diyerek çıkışırdı. Bir gün Hız. Peygamber Hız. Aişe'ye: "Yemin ederim ki, Allah bana ondan hayırlısını nasip etmedi. Herkes benim peygamberliğimi inkar ederken, o beni onayladı. Herkes beni yalancılıkla suçlarken, o beni doğruladı. Kimse bana birşey vermezken, o malımı mülkünü benim emrime verdi. O bana altı çocuk verdi." demiş ve onu ümmetin hanımları içinde kadınların en hayırlısı olarak, yahut Cennet'te içerisinde hiçbir kederin olmadığı inciden bir köşk sahibi olacağını müjdeleyerek övmüştür. (Buhari, Menâkıbu'l-Ensar, 20)

Hız. Aişe'nin anlattığına göre, "Yemekte bir şey içilecekse Hız. Peygamber onu önce eşine içirir sonra kendi içerdi, içerken de eşinin içtiği yerden içerdi, bir et yemeği yeniyorsa eşinin elindeki parçayı alır eşinin ısırıldığı yerden ısırarak yerdi, Hız. Aişe'ye yaslanır Kur'an okurdu. (İbn Kayyim, 2003: 97)

Hız. Aişe'nin bildirdiğine göre Hız. Peygamber bir gün; "Ey Aişe!, Cebrail sana selam gönderdi" deyince Hız. Aişe çok mutlu olur ve selama daha güzel bir selam ile karşılık verir".(Buhari, Fedâilu's-Sahâbe, 30)

Rivayetlere göre Hız. Peygamber Hız. Aişe validemize, bazen kırmızıya çalan anlamında "Hümeyra!" diye hitap ederdi. "Hümeyra" hitabı ile başlayan tüm hadislerin mevzu olduğu söylense de (İbn Kayyim, 1994; 60) sahih hadislerin olduğu da bilinmektedir. Örneğin Hız. Aişe'nin naklettiği bir habere göre bir bayram günü Habeşliler mescide girip kılıç-kalkan oynamaya başlarlar. Hız.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

Peygamber: “Ey Hümeyra! İzlemek ister misin?” der. Birlikte Habeşlilerin yaptığı gösteriyi izlerler”(Nesâî, ‘İdeyn, 34, 35)

Hz. Peygamber Hz. Aişe’yi mutlu etmek için; “Ey Aişe! Sen bana hurmanın üzerindeki yağdan daha sevimlisin”, “Aişe’nin diğer kadınlara üstünlüğü tiritin diğer yemeklere üstünlüğü gibidir”, “Ey Aişe Cibril sana selam gönderdi” şeklinde iltifatlarda bulunmuştur.(İbn Sa’d, 2012: 63) Allah’ın elçisi eşlerine karşı son derece cömert davranış ve bunu ümmetine de tavsiye etmiştir. O bir sözünde; “Allah yolunda sarf ettiğin para, köle azad etmek için harcadığın para, fakire sadaka olarak verdiğin para ve ailen için harcadığın para, işte bunların içinde sana en çok sevap kazandıracak olan ailen için harcadığın paradır” buyurmuştur (Müslim, Zekat, 39). Bir başka hadiste ise kişinin ailesi için yaptığı her harcamadan ötürü hatta eşinin ağzına koyduğu bir lokmadan dolayı bile mükafat kazanacağı bildirilmiştir. (Buhari, İman, 41; Cenâiz, 36)

5. Eşlerinin Hatalarını Yüzüne Vurmaz Onları Kibarca Uyarırdı

Hz. Peygamber kişinin eşinde kusur aramasını ve bunu eşine söylemesini hoş karşılamamıştır. Aksine o kişinin eşindeki güzel tarafları araştırıp ona iyi gözle bakılmasını tavsiye etmiştir. Hatt bir hadiste Hz. Peygamber; “Onun bir huyunu sevmezsen başka bir huyunu seversin”(Müslim, Rada, 61) buyurmuştur.

Bir defasında Hz. Aişe Hz. Peygamber’in yanında bir şahsın taklidini yaparak onunla alay etmişti. Birini alaya almak onun taklidini yapmak hoş bir davranış değildi. Hz. Peygamber; “Ey Aişe! bana dünyayı verseler gene de birinin taklidini yapmam” diyerek eşini kibarca uyarıyordu.(Cânan, 2000: 97)

Hz. Safiyye’nin bildirdiğine göre Hz. Aişe ve Hz. Hafsa ona; “Yahudi kızı, Yahudi kızı biz senden üstünüz, zira biz Hz. Peygamber’in hanımı ve amcasının kızlarıyız.” diyerek takılıyorlardı. Bunu duyan Hz. Peygamber Hz. Safiyye’ye şu nasihatte bulunur; “Sen de onlara; Benim kocam Muhammed, babam Harun, amcam ise Musa olduğu halde bana nasıl üstün olabilirsiniz deseydin ya” (İbn Sa’d, VIII, 127)

Hz. Aişe’nin bildirdiğine göre bir gün Hz. Safiyye ile Hz. Aişe şiddetli bir tartışmaya tutuşurlar. Her biri diğerinin babası için kötü sözler sarf eder. Olaydan haberdar olan Hz. Peygamber Safiyye’ye; “Ey Safiyye! Ebu Bekire’e hakaret mi ediyorsun? Ebu Bekir’e hakaret mi ediyorsun? diyerek eşi Safiyye’yi kibarca uyarır.(İbn Sa’d, 2012: VIII, 64)

6. Eşlerinin Yakınlarına Hürmet Ederdi

Hz. Peygamber sadece eşlerine değil eşlerinin yakınlarına karşı da oldukça nazik ve hürmetli idi. Bir gün yaşlı bir kadın Hz. Peygamber’i ziyaret etmişti. Allah’ın elçisi ona çok iltifatta bulunmuş ve hürmet etmişti. Kadın gittikten sonra Hz. Aişe bu iltifatın sebebini sordu. Hz. Peygamber; “Ey Aişe! bu kadın Hatice’nin arkadaşıdır. Onun sağlığında bize sıkça gelirdi. Dostluğa vefa imandandır” demişti.(Mübârekfuri, VI. 159)

Hz. Aişe’den gelen bir rivayete göre Hz. Peygamber bir koyun kestiği zaman bir kısmını Hz. Hatice’nin yakınlarına gönderirdi. (Buhari, Menâkıbu’l-Ensar, 20)

Kocası ölünce Ümmü Seleme dört çocuğu ile ortada kalmıştı. Hz. Peygamber onunla evlenerek onu ve dört çocuğunun bakımını üstlenmişti. Allah’ın elçisi bu çocuklara baba olmuş onları en güzel şekilde yetiştirmişti. (Buhari, Et’ime 2, 3; Müslim, Eşribe, 108) Bu çocuklardan biri de Ebu Hafs Ömer’dir. On iki hadis rivayet eden Ömer (ö. 83/702) Hz. Ali’nin hilafeti döneminde Bahreyn valiliği de yapmıştır. (Nevevî, 2013: II. 383)

Ümmü Seleme önceki kocasından dünyaya gelen bu dört çocuğu için yapacağı harcama konusunda Hz. Peygamber’e danışır. Hz. Peygamber; “Evet, onlara yapacağın harcamanın sevabı senindir” diyerek Ümmü Seleme’yi çocukları için harcamaya teşvik eder.(Buhari, Nafakât, 14)

7. Ev İşlerinde Eşlerine Yardımcı Olurdu

Peygamber olması yanında devlet başkanlığı, ordu komutanlığı ve imamlık gibi önemli görevlerine rağmen Hz. Peygamber, fırsat buldukça ev işlerinde eşlerine yardım ederdi. Rivayetlere göre Allah’ın elçisi yemek yapar, ev süpürür, ayakkabı tamir eder, elbise söküğü diker, develeri bağlar, develere ot verir, alış-veriş yapardı. (Ahmed, 2001: VI, 106)

Bir rivayete göre Hz. Aişe’ye Hz. Peygamber’in evde neler yaptığı sorulur. Hz. Aişe bu soruyu; “كَانَ يَكُونُ فِي مِهْنَةِ أَهْلِهِ”/Ehlinin hizmetinde bulunurdu” şeklinde yanıtlar. Hadisi nakleden ravi yukarıdaki

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

ibarenin daha iyi anlaşılması için **تَعْنَى خِدْمَةِ أَهْلِهِ** / ailesine hizmet” şeklinde bir açıklama yapmıştır. (Buhâri, Ezan, 44)

8. Eşlerine Karşı Sabırlıydı

Hz. Peygamber eşlerinin can sıkıcı söz ve tavırlarına karşı hep tatlı dil ve sabırla karşılık vermiştir. Bir gün Hz. Aişe bir yemek yapar. Hz. Sevdeyi de davet eder. Bütün ısrarlara rağmen Hz. Sevde bu yemekten yemeyince Hz. Aişe yemeği avuçlayıp Hz. Sevde'nin yüzüne sürer. Yarı şaka yarı ciddi bu tavır karşısında Hz. Peygamber gülümseyip aynı şeyi Hz. Sevde'nin de yapmasını işaret edince zaten öfkelenmiş olan Hz. Sevde de aynı hareketi sergiler. Hz. Peygamber daha çok gülerek onları yatıştırmaya, olayı bir şakaya çevirmeye çalışır. (Canan, 2000: 47)

Bir rivayete göre Hz. Peygamber ilk eşi Hz. Hatice'yi fazla anınca Hz. Aişe validemiz dayanamayıp kıskançlık duygusu ile Hz. Peygamber'e, “Sanki dünyada Hatice'den başka kadın kalmadı” diyerek çıkışır. Allah'ın elçisi bu tavır karşısında sempatisini kaybetmeden Hz. Hatice'nin bazı üstün vasıflarını saymakla yetinir. (Tirmizi, Birr, 70)

Bir defasında Hz. Peygamber Hz. Hatice'nin kız kardeşi Hâle'nin sesini duyunca bir anda Hz. Hatice'yi hatırlayıp heyecanla “Allah'ım bu Huveylid kızı Hâle” deyince Hz. Aişe; “İhtiyarlıktan dişleri dökülmüş sonra da ölüp gitmiş olan Kureyşli bir kadını ne diye anıp duruyorsun? Allah sana ondan daha hayırlısını verdi” deyince Hz. Peygamber; “Hayır Allah Teala bana ondan daha hayırlısını vermedi. Kimse bana inanmazken o inandı. Herkes bana yalancı derken o beni tasdik etti. Kimse bir şey vermezken o malıyla bana destek oldu ve Yüce Allah ondan bana çocuklar ihsan etti” şeklinde cevap verir. (Nevevi, 2013: II. 506)

Bir rivayete göre bir gün Hz. Ebu Bekir (ö. 13/634) Hz. Peygamber'in kapısını çalar. İçeride Hz. Aişe'nin Hz. Peygamber'e karşı sesini yükselttiğini ona bağırıp çağırdığını duyar. Bu duruma öfkelenen Hz. Ebu Bekir kızını dövmek için harekete geçer. Hz. Peygamber araya girer. Ebu Bekir öfkeli bir halde çıkıp gidince, Hz. Peygamber Aişe'ye; “Seni babanın elinden kurtardım” der. Birkaç gün sonra Hz. Ebu Bekir tekrar gelir. Hz. Peygamber ile Hz. Aişe'nin mutlu bir şekilde sohbetlerine şahit olunca, “Beni kavganıza ortak ettiğiniz gibi sohbetinize de ortak edin” der. (Ebu Dâvud, Edeb, 92)

Hz. Aişe ile Zeyneb bt. Caş'ın kıskançlık nedeni ile Hz. Peygamber'in huzurunda yaptıkları tartışma neticesinde sesleri mescide kadar ulaşır. Hz. Ebu Bekir, tartışmayı süknetle izleyen Hz. Peygamber'e; “Ey Allah'ın elçisi! namaza gel ve ağızlarına toprak at” der ve namazdan sonra kızı Hz. Aişe'nin yanına gelerek onu Zeyneb ile girdiği tartışmadan dolayı azarlar. (Müslim, Nikah, 46)

Hz. Peygamber farklı mizaçtaki eşleri ile en güzel şekilde geçinmiş olsa da zaman zaman beşeri fitratın bir gereği olarak o da öfkelenmiş o da üzümlü kırılmıştır. Mesela bir sefer sırasında Hz. Safiyye'nin devesi hastalanır. Hz. Peygamber Zeyneb bt. Caş'a fazla develerinden birini Safiyye'ye vermesini rica eder. Zeynep; “Yahudi kızına mı vereceğim” diyerek onun bu ricasını geri çevirir. Bunun üzerine Hz. Peygamber çok kırılır ve üç ay boyunca Zeyneb ile konuşmaz. (Azimâbâdi, 1979: XII. 333)

9. Kadınlara Sosyal Hayatı Kısıtlayan Yasaklar Koymazdı

O, başta kendi eşleri olmak üzere kadınların özgürce yaşamalarına müsaade ederdi. Örneğin Hz. Ömer gibi bazı sahabiler hoş karşılamasalar bile Hz. Peygamber kadınların gece yarısında bile mescide gitmelerinde bir sakınca görmemiştir. (Müslim, Salat, 138) Hz. Peygamber erkek işi sayılan iş kollarında kadınların istihdam edilmesine mani olmamıştır. Örneğin Hz. Peygamber döneminde Semra bt. Nüheyk'in sert ve kalın elbiseler giyip, elinde bir kamçı ile kadın erkek ayırmaksızın halka iyiliği emredip, kötülüğü nehyettiği bildirilmiştir. Yine Kab b. Malik'in bir cariyesi çobanlık yaparken ölmek üzere olan bir koyunu taş ile kesince bu durum sorulmuş, Hz. Peygamber etinin helal olduğunu söylemiştir. (Canan, 2000: 350) Yine Uhud savaşında kadınların yaralıları tedavi ettiği, Kayletü'l-Emmariyye'nin ticaret yaptığı bilinen hususlardır. (İbn Mace, Ticaret, 29)

Ebu Davud'un kaydettiğine göre Hz. Peygamber Şifa bt. Abdullah'tan eşi Hafsa bt. Ömer'e yazmayı öğretmesini istemiştir. (Ebu Davud, Tıb, 18) Sahih olduğu bildirilen bu hadisin şerhini yapan İbn Teymiyye, Hattabi ve İbn Kayyim kadınlara yazıyı öğretmenin mekruh olmadığı sonucunu çıkarmışlar, Ali el-Kâri ise bunu geçmiş kadınlar yani selef için caiz görse de ahlakın bozulması sebebiyle halef için caiz görmemiştir. (Canan, 2000: 354) Hz. Aişe'nin yanında bulunan Aişe bt.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

Talha'nın ona sekreterlik yaptığı ve gelen mektupları okuyup cevaplar yazdığı ifade edilmiştir. (Hatiboğlu, 2012: 99)

İbn Sa'd, Tabakat isimli eserinin sekizinci cildinde hadis rivayetinde bulunan yedi yüzden fazla kadın ravinin biyografisine yer vermiştir. İbn Hacer ise rivayette bulunan 1552 kadın sahabinin hayatını kaydetmiştir. Hz. Ömer (ö. 23/ 644) Hz. Ali'nin halifelikleri döneminde ise kadınlara namaz kıldirmaları için bayan imamlar atadıkları kaydedilmiştir. (Canan, 2000: 346) Bu görevlendirmeler Muhtemelen Ramazan ayına mahsus olsa da sahabe döneminde kadının ne derece aktif ve sosyal olduğunu göstermesi bakımından önemli bir örnektir.

Hz. Peygamber kılık-kıyafet ve süslenme konusunda eşleri ve kızları başta olmak üzere kadınları özgür bırakmıştır. Onların, ipekli kumaşlar giymelerini, ellerine kına yakmalarını, güzel kokular sürmelerini, yüzük, gerdanlık, kolye, bilezik vb. zinetlerle erkeklerden farklı bir şekilde bürünmelerini tavsiye etmiştir. Bu tavsiyeden cesaret bulan sahabe hanımları rahatlıkla süslü giyinip takılar takınmışlardır. Nitekim rivayetlerde Hz. Aişe'nin gerdanlığı, Ümame'ye hediye edilen yüzük, İbn Ömer'in kızlarının kollarındaki bilezikler hakkında detaylı bilgilere rastlanmaktadır. (Canan, 2000: 360-362) Tabii bu süslenmeler ve güzel kokuların başka erkeklere hoş görünme amacı taşımaması gerekmektedir.

Hz. Peygamber'in hanımlarına gösterdiği hoşgörü örneklerinden biri de şudur: Hicretin beşinci yılında Beni Kureyza kabilesi ile yapılan savaş sonunda Reyhane isimli Yahudi kadın ganimet olarak Hz. Peygamber'in hissesine düşmüştü. Reyhane bir müddet sonra Müslüman olunca Hz. Peygamber ona kendisi ile evlenmesi halinde hürriyetine kavuşacağını bildirmişti. Reyhane; "Beni nikahında cariye olarak tut. Zira ben hür kadınlar gibi başıma örtü takmak istemiyorum" demişti. Hz. Peygamber onun bu teklifini hoşgörü ile karşılamış onu örtünmeye zorlamamıştı. Reyhane Medine dışında bir evde istediği şekilde yaşamaya devam etmiş ve hicretin onuncu yılında vefat etmişti. (Hamidullah, 2003: II. 690)

Kadınların alımlı erkeklerin ise sade giyinmelerini tavsiye eden Hz. Peygamber'in müsamaha göstermediği konu ise cinslerin birbirlerine benzemeye yönelik tutumlarıdır. İbn Abbastan gelen bir habere göre Hz. Peygamber kadınlardan erkeğe, erkeklerden de kadınlara benzemeye çalışanları lanetlemiştir. (Buhari, Libas, 61)

Kadınları toplumsal hayatın dışına atan, eğitimde kısıtlamalar getiren rivayetlerin bir kısmı mevzu bir kısmı ise amel edilmeyecek derecede zayıftır. Örneğin, Hz. Ali'den gelen bir rivayette Hz. Peygamber; "Kadınlarınıza Yusuf Suresini öğretmeyin onlara bunu okumayın da. Zira bunda onlar için fitneler mevcuttur. Onlara Nur suresini öğretin, bunda mev'izeler mevcuttur." (Canan, 2000: 349) buyurmuştur. Hz. Aişe'ye isnat edilen merfu bir haber daha da vahimdir. Bu rivayete göre Hz. Peygamber; "Kadınları manzaraya cephesi olan odalarda (gurfe) oturtmayın, onlara yazı yazmayı da öğretmeyin, onlara ip eğirmeyi ve Nur suresini öğretin" buyurmuştur. (Hakim, Müstedrak, II. 396) Mezkur haberi şerh eden Hâkim en-Nisabûri ve Hakim-i Tirmiz gibi muhaddisler manzaralı odalarda oturan kadınlar erkekleri görürler ve böylece fitneye sebep olurlar şeklinde açıklamışlardır. Zehebi ise bu haberin külliye uydurma olduğunu söylemiştir. (Hatiboğlu, 2012: 102)

Öyle anlaşılıyor ki bu tür zayıf ve mevzu haberler zamanla Müslüman toplumlar arasında yayılmış, kadınların sosyal hayata katılmaları ve eğitimi konusunda negatif bir düşüncenin oluşmasına yol açmıştır. Bu negatif düşünce İslam dininin genel anlayışına muhalif olarak ne yazık ki hala devam etmekte, Müslüman toplumlarda kadınların eğitimine sıcak bakılmamakta, onlar sosyal hayatın dışına itilmektedir. Örneğin Suudi Arabistan'da kadınların araba kullanma yasağı daha yeni 24 Haziran 2018 tarihinde kaldırılmıştır. Araba kullanmak gibi zaruri bir ihtiyacın bile bugüne kadar yasak edilmiş olması İslam'ın kalesi mahiyetindeki bir ülkede kadınların özgürlüğü hakkında önemli ipuçları vermektedir. Aynı ülkede, kadınların giysi olarak siyah dışında başka bir renk tercih etmeleri, tek başına gezmeleri, bisiklete binmeleri, sinema, tiyatro ve bazı restaurantlar gitmeler vb. pekçok şey yasaktır. Müslüman toplumlarda bu yasaklar ve kadınlara verilmeyen diğer haklar düşünüldüğünde Hz. Peygamber'in kadınlara verdiği hakların aslında tatbik edilmediği hatta bu konuda onun sünnetine muhalefet edildiğini söylemek mümkündür.

Sonuç

Hadis ve siyer başta olmak üzere Hz. Peygamber hakkında bilgi veren kaynaklar onun kıyamete kadar örnek alınacak bir aile hayatı yaşadığını kaydetmişlerdir. Özellikle Hz. Hatice ile olan evliliği

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

tüm Müslümanlar için örnek alınması gereken bir aile görünümü arz etmektedir. Hz. Peygamber, farklı huy ve kişilik sahibi on üç hanımla evlenmiş ve her biri ile iyi geçinmiştir. Resûlullah'ın eşleri kendi aralarında zaman zaman tartışıp kavga etseler de Hz. Peygamber bu tartışmaları her zaman tebessüm ile karşılayıp sükûnetle çözüme kavuşturmuştur. O, Ümmühâtü'l-müminîn'in sergiledikleri bu negatif tavırlardan rahatsız olup kırılma da hiçbir zaman hanımlarının kalbini kırmamış ve onları asla dövmemiştir. Allah'ın elçisi eşlerine karşı hep tatlı dilli güleryüzlü olmuştur. Onların cefalarına katlanmış, sefalarına ise ortak olmuştur. Hz. Peygamber kendi hanımları başta olmak üzere kadınlara özgürlüğün kapılarını açmış onları cariyelikten efendiliğe terfi ettirmiştir. Cahiliye dönemindeki İslama uygun olmayan kadın algısını tamamen değiştirip onları hak ve özgürlükler bakımından erkeklere denk hale getirmiştir.

Hz. Peygamber'in Müslümanlara bıraktığı bu İslami ve insani anlayış ne yazık ki devam etmemiş, Resulullah'ın vefatından kısa süre sonra cahiliye dönemindeki kadın algısı yeniden filizlenmiştir. Sünnete muhalif bu anlayış yüzünden eğitim başta olmak üzere kadınlar pek çok haktan mahrum bırakılmış ve sosyal hayatın dışına itilmiştir. Bugün bile Arap devletleri başta olmak üzere, pek çok Müslüman ülkede kadınlara verilen haklar oldukça sınırlıdır. Toplumun yarısını oluşturan kadınların sosyal hayata katılmaması Müslümanların siyasi, ilmi ve iktisadi alanlarda geri kalmasına neden olmuştur ve olmaya devam etmektedir.

Bibliyografya

Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855), el-Müsned, thk., Şuayb Arnavut, Müessesetü'r-Risâle, Ürdün, 2001.

Azimâbâdî, Ebü't-Tayyib Muhammed Şemsü'l-Hak (1857-1911), Avnu'l-Ma'bûd, Şerhu Sünen-i Ebî Dâvûd, Dâru'l-Fikr, I-XIV, Beyrut-1979.

Buhâri, Muhammed b. İsmâil, (ö. 256/ 870), el-Câmi'u's-Sahîh, İstanbul, 1981

Canan, İbrâhim, Hz. Peygamberin Sünnetinde Terbiye, Tuğra Yay., İstanbul, 2000.

Ebu Dâvud, es-Sicistânî (ö. 275/ 889), es- Sünen, thk. Şuayb Arnavut, Dâru Risâleti'l-Alemiyeye, I-VII, 1. bs., Beyrut, 2009.

Hatiboğlu, Mehmed Said, Kültür Mirasımızı Tenkid Zarureti, Otto Yay., 3.bs,Ankara, 2012

İbn Hacer, Şihâbu'd-Din, Ebu'l-Fadl Ahmed b. Ali el-Askalânî, (ö.855/1448), Bülûğu'l-Merâm min Edilleti'l-Ahkâm, Çev. Ahmed Davudoğlu, Sönmez Neş. İstanbul, 1965.

İbn Kayyim el-Cevziyye, Şemsuddin Ebû Abdillâh Muhammed b. Ebi Bekr b. Eyyub ez-Zura'i ed-Dimeşkî (ö. 751/1350), Zâdü'l-Me'âd fi Hedyi Hayri'l-'İbâd, thk., Abdu'l- Kadir İrfanu'l-'İşâ, Daru'l-fikr, I-V, Beyrut, 2003.

.....el-Menâru'l-Münîf fi's-Sahîh ve'd-Da'îf, thk., Abdulfettah Ebû Gudde, Mektebu'l-Matbû'ati'l-İslâmiyye Yay. Beyrut 1994.

İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezid el-Kazvîni (ö. 273/886), es-Sünen, İstanbul, 1981.

İbn Sa'd, Muhammed, et-Tabkâtu'l-Kübra, Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, thk.Muhammed 'Abdu'l-Kâdir 'Ata, I-IX, Lübnan, 2012.

Muhammed Hamidullah, İslam Peygamberi, Yeni Şafak Yay., Çev. Salih Tuğ, I-II, Ankara 2003.

el-Münâvi, Abdurrauf, Feyzu'l-Kadîr Şerhu Câmi'i's-Sağîr, Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, Beyrut, 1994.

el-Mübârekpûrî, Muhammed b. Abdirrahmân (1865-1935) Tuhfetu'l-aḥveẓî Şerhu Câmi'i't-Tirmizî, I-X, Kahir, 1963.

Müslim, Ebu'l-Huseyn b. Haccac (ö. 261/875) el-Câmiu's-Sahih,Dâru's-Selam, Suud, 2000

en-Nesâî, Ebû Abdirrahman Ahmed b. Şuayb (ö. 303/ 915), es-Sünenü's-Suğra (el-Mücteba), thk., Abdu'l-Fettah Ebû Gudde, Mektebetü'l-Matbû'ati'l-İslâmiyye Yay., I-VIII, Haleb 1986.

Nevevî, Ebû Zekeriyâ Yahya b. Şeref (ö. 676/ 1277), Riyâzu's-Sâlihîn, Terc ve Şerh, Yaşar Kandemir, İ. Lütfü Çakan, Raşit Küçük, Erkam Yay., I-VIII, İstanbul 2013.

Sarıçam, İbrahim, Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., 2003 Ankara.

Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa (ö. 279/892), Sünen, thk., Ahmed Muhammed Şakir, I-V, Mısır 1975.

Yılmaz, Orhan, "Hadis/Sünnet Işığında Kız Çocuklarına Verilen Değer" Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı:8, Yıl, 2017, s. 174-196.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

BİR MODEL OLARAK MANEVİ DANIŞMAN HZ. PEYGAMBER'İN TERAPÖTİK AÇIDAN ETKİ DEĞERİ: HADİS İLMİ BAĞLAMINDA PSİKO-TEOLOJİK ANALİZLER

Veli ABA*

GİRİŞ

Hiz. Peygamber'in içinde doğduğu toplumsal yapının, kendine özgü kültürü temsil ettiği bilinen bir husustur. Cahiliyye asrında Mekke ve Medine'de çiftçilik, tüccarlık, hayvancılık gibi uğraşların olduğu kaynaklarda yer almaktadır. Bunun yanında Arap toplumunu diğer medeniyetlere açacak, onları peşinde sürükleyebilecek bir bilim ve sanat alanının olmaması, bu coğrafyada yaşayanların çoğunun küçük toplumsal gruplardan ve göçebe statüsüne sahip asabiyyet duygusuyla hareket edenlerden oluşması dışarıya açılmaya engel olduğu gibi onları doğru düşünmeyi irdeleme yeteneğinden oldukça yoksun bırakmıştır.² Buna ilaveten Mekke ve çevresinde yaşamakta olanlar arasında toplumsal dengesizlikler bulunuşundan ve sosyal seviyelerinin belirli dogmaları geçemediğinden söz edildiği görülür.³ Hemen her sahada durum bu şekildeyken insanlığı tarih boyunca meşgul eden tıp konusunda da Cahiliyye Arap toplumunun belli başlı kalıplar dışına çıkamadığı anlaşılmaktadır.

Fakat Hiz. Muhammed, nübüvvetle görevlendirilip Yesrib'e hicret ettiğinde ilk başta bir mescit inşa ettirmiş bunu da mescidin yanında eğitim-öğretim yapılarıyla desteklemiştir. Daha sonra ise Yesrib'in adını Aramca'da yerleşik "düzene geçmek, kentli olmak" anlamını taşıyan "Medine" ile değiştirmiştir. Hiz. Peygamber bu yaklaşımı ile İslâm toplumunu şehirleşme kültürüne yöneltmeyi amaçlamıştır. Bu manayla aslında Kur'an ve İslam Peygamberi muhatap aldığı topluma bilimsel faaliyetlerin başlaması yönünde öncülük görevi üstlenmişlerdir. Cahiliyye dönemi Arap toplumunda bilim büyücülükle ilişkilendirilirken, Kur'an, "ilm" sözcüğüne yeni anlamlar yüklemiş, bilimin bugünkü kullanıldığı anlama taşınmasına katkı sağlamıştır.⁴

Tarih boyunca insanın en önemli gündem maddesi olan sağlık, herkesi çok yakından ilgilendirdiği gibi Hiz. Peygamber'in de öncelikleri arasında yer almıştır. Bunun için, tarih boyunca Tıp ilmi diğer ilimlere nasip olmayan bir ilerleme ve gelişmeyle karşı karşıya kalmıştır.⁵ Şurası muhakkak ki, sadece Hiz. Peygamber değil bütün Peygamberler de toplumsal yöne bakan özellikleri dolayısıyla en az diğer insanlar kadar kendilerinin ve çevrelerindeki insanların sağlıklarıyla ilgilenmek zorunda kalmışlardır. Bu konuda hakkında en çok bilgiye sahip olduğumuz Hiz. Peygamber her vesileyle tedavinin önemine dikkat çekmiş hem kendi sağlığıyla hem de çevresindeki kişilerin sağlıklarıyla yakından ilgilenmiş ve sağlıkla ilgili değişik birçok yöntemlere başvurarak gerekli ilaçları kullanmıştır. Sağlıkla ilgili problemler ise temel olarak maddî/fiziksel ve manevî/ruhsal olmak üzere iki şekilde ele alınmıştır. Her iki sağlık sorunlarında farklı birçok toplumda olduğu gibi İslâm toplumunda da değişik tedâvi metotlarının uygulandığı görülür. Fakat özellikle de manevî/ruhsal sağlıkla ilgili tarih boyunca fizik ötesi bazı müdahalelerin olduğu bilinmektedir. Geçmiş dönemlerden bu yana büyücü, kâhin, şaman, râhib vb. bir takım dinî misyon sahiplerinin aynı zamanda içinde buldukları toplumun sağlık sorunlarıyla da ilgilendiği görülmüştür. Fakat bu tür bir sorumluluk, tedavi edicilerin özel statüleri şeklinde görülmüş bunların tedaviye yönelik bir takım pratikleri toplum tarafından ulaşılamaz bir konuma hapsolünmüştür.

Hiz. Peygamber ise tedaviyi sadece belli statü sahiplerinin elinde bir imtiyaz olmaktan çıkarıp erişilebilirliği daha kolay hale getirilmiş bir imkan şeklinde dönüştürmüştür. Fakat zaman zaman tıbbî müdahalelerde bulunan Hiz. Peygamber'in konumunun ise sahip olduğu peygamberlik mevkiinden dolayı nasıl anlaşılacağı, tıbbın içerisinde bir bölüm olarak değerlendirilebilecek manevî

* Dr. Öğrt. Üyesi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Hadis Bilim Dalı, vaba75@hotmail.com

² Bu iddialar hakkında geniş bilgi için bkz. Rıdvan Seyyid, *İslâm'da Cemaatler Kavramı*, çev: Mehmet Can, Endülüş Yay., İstanbul, 1991, s. 29,33; Adıvar, Adnan, *Bilim ve Din*, Remzi Kitapevi, İstanbul 1980, s.74.

³ Özakıncı, Cengiz, *İslam'da Bilimin Yükselişi*, Otopsi Yay. İstanbul, 2016, s. 263.

⁴ Atay, Hüseyin, *Kur'an'da Bilgi Teorisi*, Furkan Yay. İstanbul 1982, s.33.

⁵ İslam kültüründe Tıp ilmine verilen önemle ilgili olarak bkz. Fazlur Rahman, *İslam Geleneğinde Sağlık ve Tıp*, çev. A. Bülent Baloğlu-Adil Çiftçi, Ankara - 1997, s. 17-158.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

danışmanlığının sınırlarının neler olduğu, rol model olarak diğer insanlarla ortak vasıfları öteden beri tartışılan bir mesele olmuştur.

I. Tıbb-ı Nebevî Kavramı ve Manevi Tıp

“Tıp” kelimesinin sözlükte, beden ve ruhun tedavisi, “rıfk” yani yumuşaklık aynı zamanda becerikli olmak gibi manalara geldiği söylenmektedir.⁶ Ayrıca bu kavram sağlığın korunması ve hastalığın tedavisinin kendisiyle yapıldığı ilim olarak da tarif edilmiştir.⁷ “T-B-B” kökü Arapça’da “maharet sahibi olma” anlamını içerdiğinden maharetli ve kabiliyetli kişilere tabip denilmiş, zamanla bu kelime tıp alanındaki uzmanlığı belirten bir terim haline gelmiştir. Aynı kökten türeyen kelimeler “tıp ilmini bilme, tedavi usullerinde uzman olma” mânasında hadislerde geçer.⁸ Genelde “Tıbb-ı Nebevî” tarzında karşımıza çıkan bu kavram, hem dil hem de anlama ve yorumlama bakımından farklı kullanımlara sahiptir. Tıbbu’l-İslâm, Tıbbu’l-Arap, Tıbb-ı Arabî’l-İslâmî, Tıbbu’n-Nebî, et-Tıbbu’n-Nebevî gibi terkipler bu kullanımlardan sadece bazılarıdır.⁹

Manevî-(psikolojik) danışmanlık/pastoral counselling¹⁰ olgusunun, konuyla ilgili oluşturulan literatürde birbirine yakın birçok tanımı yapılmıştır.¹¹ Bunlardan Schlauch (1985) tarafından yapılan bir tanımlamaya göre, manevî-(psikolojik) danışmanlık; ‘dinsel terimler kullanılarak, psiko-sosyo-teolojik ve etik çerçevede beden/body-zihin/mind-ruh/spirit üçgeninde bir bütün olarak verilen yardım aktiviteleridir’.¹² Yani bir bütün olarak bireye yönelik bir danışmanlık hizmeti olan manevî-(psikolojik) danışmanlık, temelde söz konusu bu bütün içerisinde danışanın kendi doğrularını bulmasına yardım etme sürecidir.¹³

Manevî danışmanlık ve rehberlik alanı, temelde seküler psikolojik danışmanlık ve rehberlik alanı ile psikoloji ve psikiyatri bağlamında modern dünyadaki ruh sağlığı çalışmalarında gelinen bu son aşamada, önemli bir paradigma dönüşümüne vurgu yapmaktadır. Bu kapsamda ana akım geleneksel danışmanlık ve rehberlik yaklaşımları dışındaki alternatif danışmanlık ve rehberlik yaklaşımlarının temel özelliği, bireyin yaşantısal süreçlerini anlamlandırma psikolojik danışmanın yanı sıra maneviyat alanından da güç almalarıdır. Geleneksel danışmanlık ve rehberlik uygulamalarının, maneviyat yönelimli danışanların gereksinimlerini karşılama bağlamında yetersiz kaldıkları söylenebilir. Zira seküler danışmanlık uygulamaları, geleneksel ve ana akım psikolojinin teorik formülasyonundan ortaya çıkan terapötik yaklaşımlara dayanır. Başlıktan da anlaşıldığı üzere aslında Manevî danışmanlığa Tıbbî Nebevî kavramı içinde manevî tıba dahil bir tür branş olarak bakılabilir. Bununla birlikte başta şunu söylemeliyiz ki hadis/tebevî ile klasik hadis kaynaklarda da yer aldığı üzere öteden beri manevî/ruhani tıp, bedensel/fiziksel tıp ayrımı yapılmıştır. Tıbbî Nebevî kaynaklarının vahiy mi yoksa beşeri mi ya da hem vahiy hem de beşeri kaynaklı mı olduğu tartışmaları içerisinde en çok gündemde kalan meselelerden biri de manevî tıpla ilgili uygulamalar/tecrübelerdir.¹⁴

⁶ İbn Manzûr, Ebû'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî, Lisânu'l-Arab, (I-XV), Dâru Sâdır, Beyrût, 1414, I, 553, “tıbb” mad.

⁷ Münâvî, Muhammed Abdurraûf, *et-Tevkîf alâ mühimmati't-teârîf*, Kahire, 1990, s. 235. “tıbb” mad.

⁸ Tekineş Ayhan, “Tıbbu’n-nebevî”, *DİA*, 41; Erol, Bünyamin, *Adana 2015 Uluslararası Tıbb-ı Nebevî Kongresi Bildirileri*, 07-10 Ekim 2015 Adana, s. 13.

⁹ Bu kullanımlar hakkındaki ayrıntılı bilgi için bkz. Atmaca, Veli, *Tarih Boyunca İnanç Tıp İlişkisi*, İstanbul, 2011, s. 24.

¹⁰ “Pastoral Counselling” kavramı, Türk Din Psikolojisi literatüründe oldukça yeni olduğu için Türkçe karşılığı olarak kavram kargaşası halen devam etmekte olup “pastoral danışmanlık; dinsel bakım ve danışmanlık; vaizsel danışmanlık” şeklinde de isimlendirilmektedir. Ancak bu çalışmanın metin bütünlüğünü korumak amacıyla semantik içeriği de dikkate alınarak “manevî-(psikolojik) danışmanlık” kavramı tercih edilmiştir/önerilmiştir. Bkz. Koç, Mustafa, Manevî-[Psikolojik] Danışmanlık ile İlgili Batı’da Yapılan Bilimsel Çalışmaların Tarihi ve Literatürü (1902-2010) Üzerine Bir Araştırma – I, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (Din Psikolojisi Özel Sayısı)*, Cilt 12 Sayı 2 Temmuz-Aralık 2012, s. 202.

¹¹ Örnek betimsel yaklaşımlar için bkz. Wise, Carroll A., *Pastoral Counseling: Its Theory and Practice*, Harper & Brother Publishers, New York-1951, s. 1-168; Lynch, Gordon, *Pastoral Care & Counseling, S.A.G.E. Publications*, London-2002, s. 1-6; Collins, Una M. & McNiff, J., *Rethinking Pastoral Care*, *Routledge Publishers*, London & New York-2002, s.7-13.

¹² Schlauch, C. R., “Defining Pastoral Psychotherapy”, *Journal of Pastoral Care*, 1985, C. 39, S. 3, s. 223.

¹³ Koç, Mustafa, Manevî-[Psikolojik] Danışmanlık ile İlgili Batı’da Yapılan Bilimsel Çalışmaların Tarihi ve Literatürü (1902-2010) Üzerine Bir Araştırma – I, s. 203.

¹⁴ Koç, Mustafa, Türkiye’deki Manevî Danışmanlık ve Rehberlik Çalışmaları Bağlamında “I. Uluslararası Manevî Danışmanlık ve Rehberlik Kongresi” (2016) Üzerine Bibliyometrik Analizler, *Gaziosmanpaşa İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt 4, Sayı 2, Yıl, 2016, s. 38.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

II. Hadisçiler Açısından Tıbbın Kısımları

Hattâbî gibi muhaddislerin de içinde yer aldığı birçok âlim Hz. Peygamber'in tıpla ilgili uygulamalarının bazısının kaynağını vahye dayandırırken diğer bazısını da beşerî bilgi ve tecrübe mahsulü olarak görmektedirler. Hattâbî, "arı balının ilaç olarak kullanılması" başlığı altında Tıp ilmini; Tıbb-ı Kıyâsî ve Tıbb-ı Tecrübî olmak üzere ikiye ayırmış sonra Tıbb-ı Kıyâsî'yi dünyanın farklı bölgelerinde birçok insanın da uyguladığı Yunan Tıbbı olarak, Tıbbî Tecrübî'yi ise Arap ve Hint Tıbbı olarak tanımlamıştır. Hattâbî hemen bu cümlelerin peşinden Hz. Peygamber'in tedavi usullerinin birçoğunun Tecrübî Tıbbı dayandığını da özellikle vurgular. Fakat burada tıpla ilgili Hz. Peygamber'in çoğu uygulamalarının beşerî bilgi ve tecrübe kaynaklı olduğu vurgusu yapılsa da bazı tıbbî uygulamaların kaynağının vahye dayandığına da ayrıca dikkat çekmektedir. O'na göre Vahiy kaynaklı bu tür bilgiler sadece Hz. Peygamber'e has olup ayrıca bütün tabiplerin bilgi sınırları üzerindedir. Vahye bağlı olan bu tedâvi şekilleri bazen Hz. Peygamber'in duası, Allah'a sığınması ve hastaya okuyup üfleme suretiyle yaptığı teberrük şeklinde ortaya çıkar. O'nun bu konuda söylediği her söz isabetli ve yaptığı her fiil güzeldir. Hz. Peygamber, Allah'ın koruması altında olduğu için ancak doğruyu söyler ve gerçeği yapar.¹⁵

Tıbbı, bedenî ve kalbî olarak iki farklı şekilde tanımlayan İbn Hacer de burada Hattâbî'ye benzerlik göstermiştir. Bedenle ilgili olan tıp, bu konuda Resûlullah'tan ve diğerlerinden nakledilen bilgiler olup bunların çoğu tecrübeye dayanır. Kalple ilgili olan ise Allah Resulü'nün din konusunda Allah'tan aldığı vahiylerdir. O, kaynak bakımından Tıbb-ı Nebevînin bir kısmının vahye dayandığını, diğerlerinin ise hisse ve tecrübeye dayandığını belirtir.¹⁶ Hem sınıflandırma tarzı hem de Tıbb-ı Nebevî uygulamalarının çoğunun kaynağını beşerî bilgi ve tecrübeye dayandırması Hattâbî'nin açıklamalarıyla İbn Hacer'in açıklamalarının birebir örtüşüğünü göstermektedir.

III. Manevi Tıpta Vahyin Kontrolünde Olan Hz. Peygamber'in Etki Değeri

Hz. Peygamber'in yaşadığı asırda maddî/fiziksel ve manevî/ruhânî birçok farklı sağlık sorunlarıyla karşılaştığı kaynaklarda yer almaktadır. Bu sorunlardan maddî/fiziksel olanların çözümü için daha önceki bilgi ve tecrübelerden faydalandığı gibi manevî/ruhânî olan sorunlar için de aynı yola başvurmuştur. Fakat bu uygulama Hz. Peygamber'in hayatında yegâne bir metot şeklini de almamıştır. Özellikle manevî hastalıkların tedavisi için okunan dualar (rukya), ayetler başta olmak üzere birtakım fiili hal ve hareketler de söz konusu manevî rahatsızlıkların tedavisinde başvurulan metotlar olmuştur.

Hz. Peygamber'in bir yerine getirmiş olduğu bu tedavi usulünün danışan/televî olan üzerindeki etki değeri başta bu tedaviyi yapanın sahip olduğu vasıfla ilgilidir. Asıl farklılık ise vahye muhatap olup bir yönüyle beşerî diğer yönüyle peygamberliği temsil eden birinin sadece beşer özelliği olanla ayrıştığı yönlerdir. Çünkü vahye muhatap bir peygamberin vahye muhatap olmayan bir beşerle aynı rahatsızlık üzerinde yaptıkları manevî danışmanlık, etki bakımından farklılık arz edecektir. Bütün bunlar tedavi olanın da hazır bir şekilde danıştığı şahsın konumunu idrakiyle ilgilidir. Burada açıkça görülecektir ki Hz. Peygamber söz konusu olduğunda manevî bir danışman olarak onun yerine tatbik ettiği tedavide vahyin, ilham ve hikmetin de tesiri olduğu inancı muhatap tarafından kabul edilebilecektir.

Daha önce de zikredildiği üzere Hz. Peygamber'in tıbbî uygulamalarından bir kısmının kaynağı vahye dayandırılmıştır. Fakat bu vahyin mahiyeti farklı şekillerde izah edilmiştir. Başta Hz. Peygamber'e vahiy dışında da verilmiş olan bir takım bilgiler olduğu ileri sürülmüş, Allah tarafından Kur'ân vahyi dışında verilmiş olan bu bilgiler, İslâm âlimleri tarafından "vahiy," "ilham", "hikmet" gibi değişik kavramlarla da aynı veya yakın manada kullanılmıştır. Fakat bu kavramlardan hangisinin/hangilerinin tam olarak Kur'ân dışı vahyi kapsadığı konusunda bir görüş birliği de bulunmamaktadır. Bu sıfatlara sahip bir Peygamber'in yaşadığı toplumda değişik sebeplerle birçok kez bazı hastalıklarla/hastalananlarla muhatap olduğu gerçeği de ortadadır. Hz. Peygamber'in karşı karşıya kaldığı sağlıklı ilgili problemlerinin kaynağını sadece bir yönlü olarak telakki etmek ne derece hata ise insan olma yanında vahye muhatap olma yönünü bir tarafa bırakmak da hatadır. Tabii ki, bu daha çok hazır olmuşluk bakımından tedavi olanla ilgili bir durumdur. Çünkü karşısında kendini

¹⁵ Hattâbî, *A'lâm*, III, 2107.

¹⁶ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, X, 124.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

tedavi eden bir manevi danışman olarak hala vahye muhatap beşer-rasûl bulunmaktadır. Doğal olarak danışanın zihninde meydana gelmiş olabilecek bu tür bir düşünce ve kabulün aynı zamanda tedavinin etki değerini de yükseltmesi kuvvetle muhtemeldir.

Şüphesiz ki, Tıbb-ı Nebevî hadislerinin bir kısmının vahiy diğer bir kısmının beşerî bilgi ve tecrübelerden ibaret olduğuyla ilgili tartışmalar öteden beri sürüp gelmektedir. Bununla birlikte mahiyeti itibariyle ileri sürülen iddialar ve ortaya konan bu konu deliller yönünden sünnet-vahiy ilişkisi ile ilgili tartışmalara çok benzemektedir. Mesela "O, kendi hevasından konuşmaz. O, ancak vahyolunan bir vahiydir"¹⁷ âyeti ve yine "De ki: 'Ben size 'Allah'ın hazineleri benim yanımdadır!' demem, gaybı da bilmem, size 'Ben meleğim!' de demem; ben ancak bana verilen vahye uyarım." ayeti¹⁸ ile Hz. Peygamber'den nakledilen ve "Erike" hadisi olarak bilinen "Dikkat edin! Bana Kur'ân ve onun bir benzeri/dengi verildi. Dikkat edin! Karnı tok, sırtı pek/koltuğuna kurulmuş bir vaziyette 'Siz Kur'ân'a bakın, onda bulduğunuz helalleri helal, haramları da haram sayın' diyecek kimselerin ortaya çıkması yakındır. Dikkat edin! Mesele hiç de öyle değildir. Dikkat edin! Evcil eşeklerin ve yırtıcı hayvanların etlerini yemek ve anlaşmalı olduğumuz birine ait buluntu malı/eşyayı (lukata) onun rızası olmadıkça almak helal değildir. Dikkat edin! Rasûlullah'ın haram kıldıkları, Allah'ın haram kıldıkları gibidir. Kim bir kavme misafir olur da, ona gerekli misafirperverliği göstermezlerse, buna karşılık kendi hakkını onlardan alabilir"¹⁹ rivâyeti sünnet-vahiy ilişkisi kapsamında sünnetin vahiy mahsulü olduğunu savunanların delilleri olarak karşımıza çıkarken aynı şekilde Tıbb-ı Nebevî'nin de vahiy mahsulü olduğunu savunanların kullandıkları deliller arasında bulunmaktadır. Buna karşın "De ki: 'Ben ancak sizin gibi bir beşerim...'"²⁰ ayetiyle de işaret edildiği gibi Hz. Peygamber'in insan olma vasfına vurgu yapan ayetler ile hurma aşılama olayındaki "...Siz dünya işlerinizi benden daha iyi bilirsiniz..."²¹ rivayeti, ayrıca "Siz bana davalarınızı getiriyorsunuz, ben ise nihâyetinde bir beşerim..."²² hadisinde olduğu gibi sünnet-vahiy ilişkisi tartışmalarında benzeri yukarıdaki ayette de işaret edildiği Hz. Peygamber'in beşer olma vasfına vurgu yapan hadislerde sünnetin beşerî özelliğine vurgu yapanların kullandığı deliller olarak karşımıza çıkmaktadır. Kısacası sünnet-vahiy ilişkisiyle ilgili tartışmalarda delil olarak kullanılan ayet ve hadislerin çoğunun aynı şekilde Tıbb-ı Nebevî hadislerinin vahiy mi yoksa beşerî bilgi ve tecrübe kaynaklı mı olduğuyla ilgili tartışmalarda da delil olarak kullanıldıkları görülür.

Neticede Hz. Peygamber'in başta manevi tıpla ilgili uygulamalarının vasfı sünnet-vahiy ilişkisinin sağlam olarak temellendirilmesine bağlıdır denilebilir. Doğal olarak buradaki öncelik geçmişten günümüze sünnet, vahy-i gayr-i metluvv, gayb, mucize, ilham, hikmet, içtihat vb. kavramlar üzerinde yapılan tartışmalar üzerinde yoğunlaşmaktadır. Bütün bunların yeniden ele alınarak metodik ve ilkesel bir yaklaşımla İslam'ın temel prensiplerine uygun tanımlar ve düşünceler ortaya koyacak şekilde anlaşılması gerektiği kanaatindeyiz. Çünkü diğer birçok branşlarda olduğu gibi tıp alanındaki uygulamalarında da Hz. Peygamber'in söz ve davranışları zikredilen bu kavramlarla ilişki içinde ele alınmıştır. Vahye muhataplığı bakımından mahiyet itibariyle benzerlerinden farklı fakat aynı zamanda benzerlerinin beşerî olan bütün vasıflarına da sahip olmasının Hz. Peygamber'i özellikle de manevi tıp alanındaki uygulamalarında göz önünde bulundurulması gereken en önemli özelliklerinden biri olduğu kanaatindeyiz. Çünkü bu konuda isabetli bir değerlendirme öncelikle Hz. Peygamber'in sahip olduğu vasıfları doğru bir tespitle mümkün olabilir. O'nu, her fiilinde beşerî özelliklerinden soyutlayarak değerlendirip, tamamen vahiy örgüsüne dahil etmek ne derece yanlış bir fikirse vahyin kontrolünden tamamen çıkartmak ve her fiilini beşerî bir mahsul gibi sunmak da o derece yanlış bir fikirdir. İşte bu sebepten olsa gerektir ki, kaynağı açısından tıpla ilgili uygulamaları

¹⁷ Necm, 53/3, 4.

¹⁸ En'âm, 6/50. Hz. Peygamber'in kendisine vahyedilene uymasıyla ilgili diğer ayetler için bkz. A'râf, 7/203; Enbiyâ, 21/45; Ahkâf, 46/9.

¹⁹ İbn Hibbân, Ebu Hâtim el-Büstî, *Sahih*, (I-XVIII), thk. Şuayb el-Arnaûd, Müessesetü'r-risâle, Beyrut, 1998, I, 189; İbn Abdilberr, Ebu Ömer Yusuf b. Abdullah Muhammed en-Nemerî el-Endelusi, *et-Temhîd limâ fi'l-Muvattai mine'l-maâni ve'l-esânid*, (I-XXIV), thk. M. Ahmed Alevi-M. Abdülkebir el-Bekrî, Vezaretü umumi'l-evkâf ve'sşuûni'l- İslamiyye, Mağrib, 1387, I, 150. Ayrıca hadisin farklı varyantı için bkz. Ebû Dâvûd, Sünnet, 5.

²⁰ Fussilet, 41/6; Ayrıca diğer ayet için bk. Kehf, 18/110.

²¹ Buhârî, Cenâiz, 76; Müslim, Hacc, 445, 447, 448; Ebû Dâvûd, Menâsik, 89; Nesâî, Hacc, 110, 120; İbn Mâce, Menâsik, 103.

²² Buhârî, Şehâdât, 27; Müslim, Akdiye, 4; Ebû Dâvûd, Akdiye, 7.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

bakımından başta da zikredildiği gibi İslâm alimlerinin çoğunluğu Hz. Peygamber'in bir takım tıbbî uygulamalarını vahye müstenit görürlerken diğerlerini de beşeri bilgi ve tecrübe ürünü olarak görürler.

Fakat üzerinde önemle durulması gereken hususlardan biri de manevi tıpla ilgili bilgi ve tecrübelerin uygulanması noktasında Hz. Peygamber'in diğer beşerden ayrılan konumudur. Eğer ki biz Hz. Peygamber'in tıbbi uygulamalarına vahyin kontrolünde olduğunu söyleyeceksek özellikle manevi/ruhani tıpla ilgili ki okuma, üfleme vb. rukye şeklinde Hz. Peygamber tarafından tatbik edilen uygulamaların aynısını vahyin kontrolünde olmayan bir beşerle nasıl özdeşleştireceğiz. Yani Hz. Peygamber'in ki vahyin kontrolünde olduğunu söylüyoruz, uygulamasıyla (okuma, üfleme, danışılma, nasihat vb. şekildeki manevi dayanışmanlıkları) ile diğer beşerin uygulamaları eşit olabilir mi? bu husus da net bir şekilde ortaya konmalıdır kanaatindeyiz.

Sonuç:

İnsanoğlu yaratılışı gereği inanma ihtiyacı duyan bir varlıktır. Bireyin kişilik oluşumu, kendini gerçekleştirme ve hayata bir anlam/değer atfedebilmesinde bağlı olduğu dinin büyük bir etkisi vardır. Fakat bağlı olduğu dine dayanarak hayatta karşılaşacağı sorunların üstesinden gelme arzusunda olan bireyin, kimi zaman referans aldığı İslam dinine dayanarak çözüme gayretinde olduğu problemler danışmanın liyakatsiz vasfından dolayı daha da karmaşık bir hal almaktadır. Bu durumda diğer etkenlerle birlikte model olmanın/almanın ayrı bir gerekliliği vardır. Tarihi arka plan açısından İslam dininde danışmanlık, aslında yeni bir alan değildir. Hz. Peygamber'in hayatı ibadet, itikat ve muamelata dair sayısız danışmanlık faaliyetleriyle doludur. Fakat ferdi ve toplumsal problemlerde sadece Müslümanlara değil gayr-i Müslimlere de değişik konularda danışmanlık yapan Hz. Peygamber'in temsil kabiliyetinin vahiy kontrollü olması onun psikoterapik etki gücünün biricikliğini öne çıkardığı gibi model olma vasfını da farklı kılmaktadır.

İslâmî ilimler içerisinde hadis bilimine dayanarak tespit edilmeye çalışılan Hz. Peygamber'in sözlerinin/fiillerinin bağlayıcılık değeri onun danışmanlık rolü özelinde de ayıklanması zaruri bir durumdur. Hz. Peygamber'in danışılan bir özne olarak vahiy destekli maksimize edilmiş farklılıkları bunun pratikte uygulayıcıları olan sonraki danışmanlarca göz önünde bulundurulması gereken bir ayrıcalıktır. Fakat İslam Peygamberinin bu ayrıcalığı ve model olma vasfı övgüye konu yapılsa da asla ulaşılmaz bir hedef olarak lanse edilmemelidir.

Manevi danışmanlık sürecinde manevi danışmanın danışan üzerinde söz ve fiilleri yönünden etkisi tartışılmaz bir konudur. Manevi danışmanın söz konusu süreçte danışan üzerindeki tesiri Hz. Peygamber'in önermelerinin/pratiklerinin teolojik bir referans olarak yerinde kullanımına da bağlıdır. Bundan dolayı manevi danışman olarak İslam peygamberinin terapötik açıdan etki değerini hadis bilimi bağlamında ele alınarak çok daha fazla psiko-teolojik analizler yapılması farklı çalışmalarla manevi danışmanda olması gereken özelliklerin de ortaya konarak, Hz. Peygamber'in hayatından verilen örneklerle onun normal/diğer danışmanlardan farklı olan statüsü göz önünde bulundurulularak manevi danışmanlıkta modellik vasfının buna göre belirlenmesi gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- Adıvar**, Adnan, *Bilim ve Din*, Remzi Kitapevi, İstanbul 1980.
- Atay**, Hüseyin, *Kur'an'da Bilgi Teorisi*, Furkan Yay. İstanbul 1982.
- Atmaca**, Veli, *Tarih Boyunca İnanç Tıp İlişkisi*, İstanbul, 2011, s. 24.
- Collins**, Una M. & McNiff, J., *Rethinking Pastoral Care*, *Routledge Publishers*, London & New York-2002.
- Ebû Dâvûd**, Süleyman b. el-Eş'as es-Sicistanî, *Sünen*, (I-VII), thk., Şuayb el-Arnaûd-Muhammed Kâmil Karabelli, Dâru'r-risâleti'l-âlemiyye, byy, 2009.
- Erol**, Bünyamin, *Adana 2015 Uluslararası Tıbb-ı Nebevi Kongresi Bildirileri*, 07-10 Ekim 2015 Adana.
- Fazlur Rahman**, *İslam Geleneğinde Sağlık ve Tıp*, çev. A. Bülent Baloğlu-Adil Çiftçi), Ankara – 1997.
- Hattâbî**, Ebû Süleymân Hamd (Ahmed) b. Muhammed b. İbrâhîm b. Hattâb el- Hattâbî el-Büstî, *A'lâm (İ'lâm)'ul-hadis/Şerhu Sahîhu'l-Buhârî*, (I-IV), thk. Muhammed b. Sa'd b. Abdirrahman Âl Suûd, Merkezü'l- buhûsu'l-ilmîyye ve ihyâi türâsi'l-islâmiyye, Suudiarabistan, 1988.

**ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN
SEMPOZYUMU**

İbn Abdilberr, Ebu Ömer Yusuf b. Abdullah Muhammed en-Nemerî el-Endelusî, *et-Temhîd limâ fi'l-Muvattai mine'l-maânî ve'l-esânîd*, (I-XXIV), thk. M. Ahmed Alevi-M. Abdülkebir el-Bekrî, Vezaretü umumi'l-evkâf ve'sşuûni'l- İslamiyye, Mağrib, 1387 .

İbn Hacer el-Askalâni, Ebu'l-Fadl Ahmed b. Ali b. Muhammed b. Ahmed, *Fethu'l-bârî şerhu Sahîhu'l-Buhârî*, (I-XIII), Daru'l-ma'rife, Beyrût, 1379.

İbn Hibbân, Ebu Hâtim el-Büstî, *Sahîh*, (I-XVIII), thk. Şuayb el-Arnaûd, Müessesetü'r-risâle, Beyrut, 1998.

İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezid el-Kazvîni, *Sünen*, (I- II), thk., Muhammed Fuâd Abdülbâkî, Dâru ihyâi kütübi'l-arabî, byy., ts.

İbn Manzûr, Ebû'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrerem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî, Lisânu'l-Arab, (I-XV), Dâru Sâdir, Beyrût, 1414.

Koç, Mustafa, Türkiye'deki Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Çalışmaları Bağlamında "I. Uluslararası Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Kongresi" (2016) Üzerine Bibliyometrik Analizler, *Gaziosmanpaşa İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt 4, Sayı, 2, Yıl, 2016.

.....Manevî-[Psikolojik] Danışmanlık ile İlgili Batı'da Yapılan Bilimsel Çalışmaların Tarihi ve Literatürü (1902-2010) Üzerine Bir Araştırma – I, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (Din Psikolojisi Özel Sayısı)*, Cilt 12 Sayı 2 Temmuz-Aralık 2012.

Lynch, Gordon, *Pastoral Care & Counseling*, S.A.G.E. Publications, London-2002,

Münâvî, Muhammed Abdurraûf, *et-Tevkîf alâ mühimmâti't-teârîf*, Kahire, 1990.

Müslim, Ebu'l-Hüseyn Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî, *el-Câmiu's-sahîh*, (I-V), thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, Dâru ihyâi't-türâsi'l-arabî, Beyrût, 1974.

Nesâî, Ebû Abdîrrahmân Ahmed b. Ali b. Şuayb, *es-Sünen*, (I-IX), Abdulfettâh Ebû Gudde, Mektebetü'l-matbûâti'l-İslâmiyye, Haleb, 1986.

Özakıncı, Cengiz, *İslam'da Bilimin Yükselişi*, Otopsi Yay. İstanbul, 2016.

Rıdvan Seyyid, *İslâm'da Cemaatler Kavramı*, çev: Mehmet Can, Endülüs Yay., İstanbul, 1991.

Schlauch, C. R., "Defining Pastoral Psychotherapy", *Journal of Pastoral Care*, 1985, C. 39, S. 3.

Tekineş, Ayhan, "Tıbbu'n-nebevî", *DİA*, XLI.

Wise, Carroll A., *Pastoral Counseling: Its Theory and Practice*, Harper & Brother Publishers, New York-1951.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

ÖĞRENME YÖNTEM VE TEKNİĞİ OLARAK KUR'AN'DA ROL MODEL

Prof. Dr. Zülfikar Durmuş*
Arş. Gör. Havva Özata**

ÖZET

“Rol model”, modern eğitim anlayışı içerisinde yer alan ve özellikle toplumsal ve dini değerlerin insanlarda davranış haline dönüşebilmesinde önemli bir yere sahip olan öğretim yöntem ve tekniğidir. İnanç bakımından mümin, ahlak bakımından kâmil bireyleri neticede ideal toplumu meydana getirmeyi amaçlayan Kur'an-ı Kerim, hiç şüphesiz *rol model alma* yöntemini özellikle dinî ve ahlakî değerlerin öğretilmesinde kullanmıştır. Kur'an, bu yöntemi tek düze, sıradan ve basit bir şekilde değil muhatap, zaman, ihtiyaç, amaç gibi değişkenlere göre farklılaşan rol modeller etrafında kullanmıştır. Bu nedenle Kur'an'da farklı rol modeller, kazandırılmak istenen davranış veya davranışlara göre birçok farklı şekilde sunulmaktadır. Nitekim Hz. Yûsuf gibi tek bir rol model *iffet, teslimiyet, ana-babaya ihsan* gibi birçok değeri üzerinde barındırabildiği gibi *sabır* şeklinde tek bir değer de Hz. Yakup, Hz. Eyyub gibi farklı rol modeller tarafından temsil edilebilmektedir. Ayrıca sunulan rol modeller *İmran'ın karısı, Asiye ve Şuayp (a.s)'in kızları* örneğinde olduğu gibi peygamber dışındaki insanlardan da olabilmektedir. Yine Kur'an'da gerçek hayatta karşılığı olan bir kişilik rol model olarak sunulabildiği gibi *müttaki, muhlis* şeklinde sembolik kişilikler de rol model olarak karşımıza çıkabilmektedir. Bazen de rol model bir birey değil de *Ashab-ı Kehf, muhacir, ensar* gibi bir grup olabilmektedir. Aynı şekilde Kur'an, sadece dinî değerlerin öğretilmesinde değil aynı zamanda Hz. İbrahim ve Hz. Lut'un *misafirperverliği* örneğinde olduğu gibi ahlakî değerlerin öğretilmesinde de rol model yöntemini kullanmaktadır. Yine Kur'an, sunulan davranışa göre farklı yaş gruplarından ve kadınlardan da rol modeller sunmaktadır. Bunlarla birlikte sunulan rol modellerinin geliş amacı bazen doğrudan aktarılmış bazen gizli bırakılmış bazen de sadece bir yönüne vurgu yapılmıştır. Rol modeller bazen Hz. Peygamber bazen inananlar bazen de tüm insanlar için sunulmuştur.

Nihayetinde rol model olarak sunulan bireylerin -Kur'an'ın nihahî amacına uygun olarak- özellikle Allah katındaki üstünlükleri ile dünya ve ahiretteki kazançları özellikle vurgulanmıştır. Neticede bu öğretim yöntemi ve tekniği Kur'an'ı Kerim üzerinde genel çerçevede incelendiğinde “Kur'anî bir rol model tekniğinin” varlığı net bir şekilde ortaya çıkmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kur'an, rol model, ahlak, değer, öğrenme, davranış

ROLE MODEL AS TEACHING METHOD AND TECHNIQUE IN THE QUR'AN

Abstract

“Role model” is a teaching method and technique that takes place in the modern education understanding and has an important effect on the transformation of social and religious values into human behavior. The Qur'an, which aims at bringing the ideal society to the point of view as a result of faithful and morally perfect individuals as a result of faith, eventually undoubtedly used the method of role modeling especially in teaching religious and moral values. The Qur'an has used this method around role models that vary according to variables such as address, time, need, purpose rather than just using it in a plain, ordinary and simple way. For this reason, different role models in the Qur'an are presented in many different ways according to behaviors or behaviors desired to be attained. Thus, it gives references on one hand, of a single role model, for instance the prophet Joseph with multiple qualities and values like chastity, submission and obeying/honoring parents; on the other hand of different role models carrying a common value such as patience like the prophets Jacob and Ayoub. In addition, the role models presented can be also from people who are not prophets like the example of Imran's wife, Asiya and Shuayb (a.s)'s daughters. Afresh, a personality role model in real life can be also presented as a role model in the Qur'an, like righteous and sincere people. Sometimes the role model is not an individual but a group like Ashab al-Kahf, Muhacir, Ansar. In the same way, the Qur'an does not merely teach religious values but also it uses the role model method of teaching moral values such as the prophet Abraham and the Prophet Lut's example of hospitality. Again, the Qur'an presents role models from different age groups and women, according to the behavior presented. The

* Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, zulfikardurmus@nevsehir.edu.tr

** Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, hozata@nevsehir.edu.tr

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

role models presented with them are sometimes directly mentioned, sometimes hidden, sometimes aimed at only one of its sides. The offered role model is sometimes to The Prophet, sometimes to the believers and sometimes to all people.

Finally, the individuals who are offered as role models - in particular in accordance with the ultimate purpose of the Qur'an - are particularly emphasized in their preponderance according to Allah in the world and in the hereafter. As a result, when this teaching method and technique is examined in the general frame of the Qur'an, the existence of a "Qur'anic role model technique" appears clearly.

Keywords: The Qur'an, Role Model, Ethics, Value, Learning, Behaviour.

Giriş

Toplum içerisinde yaşayan ve içinde yaşadığı toplumdaki olumlu veya olumsuz davranışları öğrenen ve neticede bu toplumdaki etkilenen insan, sosyal bir varlıktır. Bunun bir sonucu olarak da insanın davranış kazanmasında sosyal etkileşimin önemi artmaktadır. Nitekim bu etkileşimin bir tezâhürü olarak ortaya çıkan model alma ile öğrenme, giderek önem kazanan bir öğrenme tekniği olarak karşımıza çıkmaktadır.

Model alma ile öğrenmenin gerçekleşmesi rol modelde, kazandırılacak davranışta ve öğrenmeyi gerçekleştirecek bireyde farklı değişkenlerin varlığını gerekli kılmaktadır. Modelin yaşı, cinsiyeti, saygınlığı, statüsü, gücü; kazandırılacak davranışın pekiştirilme şekli ve düzeyi; model alan bireyin dikkat düzeyi, öğrenme ilgi ve seviyesi bu değişkenler arasında yer almaktadır. (Demirbaş, Yağbasan 2005: 365-368)

İnanç bakımından mümin, ahlak bakımından kâmil bireyleri neticede ideal toplumu meydana getirmeyi amaçlayan Kur'an-ı Kerim, hiç şüphesiz *rol model alma* yöntemini özellikle dinî ve ahlakî değerlerin öğretilmesinde kullanmıştır. Kur'an, bu yöntemi tek düze, sıradan ve basit bir şekilde değil muhatap, zaman, ihtiyaç, amaç gibi değişkenlere göre farklılaşan rol modelleri etrafında kullanmıştır. Bu nedenle Kur'an'da farklı rol modelleri, kazandırılmak istenen davranış veya davranışlara göre birçok farklı şekilde sunulmaktadır.

Kur'an-ı Kerim'de kullanılan rol modelleri yukarıda da belirttiğimiz bu öğrenme şeklinin dört ana unsuru olan rol model, kazandırılacak davranış, öğrenmeyi gerçekleştirecek birey ve pekiştirme açısından incelemeye çalışacağız.

1. Rol Model

Rol modeli, bireyin belirli bir toplumsal rol çerçevesindeki davranışını ona bakarak şekillendirdiği ve ona benzer tutumlar benimsediği kimi zaman gerçek bir kişilik, kimi zamansa bir film kahramanı gibi sanal bir kişiliktir (Demirbaş, Yağbasan 2005; 365-368). Bu şekilde rol model olarak görülen kişiler gerçek kişiler olabildiği gibi sembolik, gerçek hayatta karşılığı olmayan bireyler de olabilmektedir.

Kur'an bağlamında *rol model* olarak sunulan bireyler yaş, cinsiyet, toplumsal statü gibi farklı durumlara göre değişiklik göstermektedir. Hiç şüphesiz bunda Kur'an'ın mesajının evrensel olması ve her yaştan, toplumdaki, cinsiyetten insana hitap etmesi önemli bir etkiye sahiptir. Bu anlamda Kur'an'da yer alan rol modelleri şu şekilde sınıflandırabiliriz:

1.1. Cinsiyet bakımından rol modellerin farklılaşması

Kur'an'da sunulan rol modellerin büyük bir kısmını peygamberlerin oluşturması Kur'an'da rol model olarak sunulan bireylerin erkek olması neticesini doğurmuştur. Ancak bu, kadın rol modellerin Kur'an'da kullanılmadığı anlamına gelmemektedir. Nitekim birçok kadın, farklı davranışları ile ayetlerde rol model olarak sunulmuştur. Bunlar arasında Şuayb (a.s.) kızlarının iffetini sergiler nitelikteki ayette şöyle buyrulmuştur: "Bir süre sonra o iki kızdan birisi utangaç bir hâlde Musa'nın yanına geldi ve 'Babam seni çağırıyor. Hayvanlarımızı suvarmanın ücretini verecek.' dedi. Musa gelip kızın babasına başından geçenleri anlatınca, o muhterem zat, 'Korkma! Artık o zalim kavmin elinden kurtulmuş durumdasın.' dedi." (Kasas 28/25)

Bir diğer ayet ise farklı rol modellerin davranışları karşılaştırmalı olarak sunulmaktadır: "Allah kâfirlere misal olarak Hz. Nuh'un ve Lût'un karılarının hâl ve akıbetlerini hatırlatmaktadır. Her iki kadın da bizim iki hayırlı kulumuzun nikâhı altındaydı; fakat (münafıkça davranarak) onlara hıyanet

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

ettiler. Hâliyle kocaları da onları Allah'ın azabından koruyamadı. Sonunda o iki kadına, 'Diğer bütün cehennemliklerle birlikte siz de girin ateşe!' denildi.

Allah müminlere misal olarak da Firavun'un karısının hâl ve akıbetini hatırlatmaktadır. Vaktiyle o kadın şöyle dua etmişti: 'Rabbim! Bana katından cennette bir köşk lütfet. Beni Firavun'dan, onun kötü işlerinden ve bu zalim kavmin elinden kurtar.'

Müminlere bir misal de İmran kızı Meryem'dir. (Yahudilerin iddia ettiklerinin aksine) o iffetini korudu. (İsa'yı dünyaya getirmesi için) biz ona ruhumuzdan üfledik. Meryem, rabbinin vaatlerinin ve vahiylerinin doğruluğunu şeksiz şüphesiz tasdik eden, son derece dindar, itaatkâr ve ihlâslı bir kadındı." (Tahrir 66/10-12)

Yine Hz. Meryem birçok ayette, Allah tarafından seçilen, tertemiz kılınan, dünya kadınlarına üstün tutulan, iffetli, itaatkâr, inananlara örnek, dosdoğru bir kadın olarak vasıflandırılır (Maide 5/75; Enbiya 21/91; Tahrir, 66/12) (geniş bilgi için bkz. Harman 2004: XXIX, 240-242; Vidinli, 2010: 161). Ayrıca Kur'an'da Hz. Süleyman ile aynı çağda yaşamış biri olarak kendisine atıfta bulunulan, Süleyman'ın daveti ile Allah'ın varlığını tanıyan ve iman eden, güçlü, zengin Sebe melikesi (Neml 27/20-44); rabbine tam bir teslimiyetle bağlanan, rabbinin kendisine ihsan ettiği evladı yine O'nun rızasına adanmış İmran'ın karısı (Âl-i İmran 3/35-36); anne olarak evladından ayrı düşen ve yine rabbinin izniyle evladına kavuşan Hz. Musa'nın annesi de (Kasas 28/7-13) kadın rol model olarak zikredilmiştir.

Kur'an, başta Hz. Meryem olmak üzere birçok kadın modele, özellikle Allah'a itaat, iffetini koruma gibi davranışları neticesinde övgüyle işaret etmekte ve onları bütün kadınlara çağlar üstü model olarak sunmaktadır.

1.2.Yaş seviyesi bakımından rol modellerin farklılaşması

Kur'an'da sunulan rol modeller yaş itibarıyla de farklılaşmaktadır. Özellikle bunda insanların yaş düzeylerinin değişmesiyle olgunlaşma düzeylerinin, beklenen davranışların ve ahlaki değerlerin değişmesi önem arz etmektedir. Bu bağlamda insanın nefsanî arzular ile kuşatıldığı gençlik dönemi için iffetin korunmasının gerekliliğini en güzel şekilde gözler önüne seren Hz. Yûsuf'u zikredebiliriz: "Andolsun ki Yûsuf ve kardeşlerinin bu kıssasında nice ibretler vardır; fakat bunu hak ve hakikati arayanlar anlar." (Yûsuf 12/7)

"Yûsuf olgunluk çağına gelince biz ona güçlü bir muhakeme yeteneği, yöneticilik kabiliyeti ve ilim/vahiy verdik. İşte biz sıkıntı ve zorluklara güzelce sabredenleri böyle mükâfatlandırırız." (Yûsuf 12/22)

"Gerçek şu ki kadın Yûsuf'la ilgili emeline ulaşmayı aklına koymuştu. Allah bu işin ne kadar çirkin olduğunu kalbine ilham etmeseydi Yûsuf da kadına uyacaktı. Ne var ki bu iş çok çirkin olduğu için biz Yûsuf'u koruduk. Çünkü o bizim ihlâslı ve hayırlı bir kulumuzdu." (Yûsuf 12/24)

Yüce Allah'ın bizzat *gençler* olarak nitelendirdiği (Kehf 18/10) Ashabı Kehf'de yine Allah'a teslimiyetleri ve inançları uğruna mücadele edenler olarak genç yaşlarda Kur'an'da model olarak sunulan bireyler olarak karşımıza çıkmaktadır: "(Ey Peygamber!) Şimdi sana o gençlerin başından geçenleri bir ibret vesilesi olarak anlatıyoruz. Onlar rablerine yürekten inanıp güvenen birkaç genç idi. Biz de onların Allah'a iman ve teslimiyet duygularını güçlendirmiş, kalplerine sabır, sebat ve cesaret vermiştik. Onlar (putlara tapmalarını emreden hükümdara) karşı çıkarak şöyle demişlerdi: 'Bizim rabbimiz, göklerin ve yerin rabbidir. Biz O'ndan başka bir ilaha asla tapmayız. Şayet böyle bir şey yaparsak, kesinlikle zırvalamış oluruz. Ama gel gör ki şu bizim halk Allah'tan başka birtakım (sözde) tanrılar edindi. Hâl böyleyken, Allah'tan başka ibadete layık ilah olduğunu gösteren açık bir delil ortaya koysalar bari! Allah'tan başka ilah olduğu yalanını savunan kimseden daha zalim biri olabilir mi?!'" (Kehf 18/13-15)

Kur'an'da genç rol modellerin yanı sıra ileri yaşlarda olan birçok rol model de mevcuttur. Bunlar arasında Hz. Yakup, özellikle olayları metanetle ve ihtiyatla karşılaması, sabırlı davranması ile öne çıkmaktadır: "Babası Yakup ona şöyle karşılık vermişti: 'Canım oğlum! Bu rüyayı kardeşlerine sakın anlatma. Olur ki kıskançlık edip sana bir kötülük yapmaya kalkışsınlar. Çünkü şeytan (kıskançlık duygusu) insan için çok yaman bir düşmandır.'" (Yûsuf 12/5)

"Derken, üzerine sahte bir kan sürdükleri Yûsuf'un gömleğini getirip gösterdiler. Bunun üzerine Yakup, 'Hayır!' dedi, 'İşin doğrusu şu ki kıskançlık duygularınız size çok kötü bir iş yaptırmış. Bu

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

saatten sonra bana düşen, güzelce sabretmek olsa gerektir. Sizin bu anlattığınız yalanlar karşısında acımı bastırmam da ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür.” (Yûsuf 12/18)

Yine ileri yaşlarda olan Zekeriyya (a.s.), Kur'an'da duası kabul edilen, hayır işlerde yarışan (Enbiyâ 21/89-90), namaz kılan (Âl-i İmrân 3/39), Meryem'i himaye eden (Âl-i İmrân 3/37) Rabbi'nin kulu olarak (Meryem 19/2) anlatılmaktadır. Aynı şekilde ileri yaşlarda olan Hz. Nûh ise Kur'an'da çok şükreden (İsrâ 17/3), güçlükler karşısında sabır gösteren (Hûd 11/49) bir rol model olarak sunulmaktadır.

1.3. Birey/toplum şeklinde rol modellerin farklılaşması

Ahlak ve inanç bakımından kâmil bireyleri ve neticede ideal toplumu meydana getirmeyi amaçlayan Kur'an, bireylerin yetiştirilmesi kadar toplumların da bir bütün olarak ele alınıp eğitilmesinin gerekliliğini vurgular. Nitekim insanlığa birey düzeyinde en güzel örnek olarak Hz. Peygamber sunulurken; en güzel, ideal toplum olarak da kurucu nesil olan sahabe sunulmaktadır: “Muhammed Allah'ın elçisidir. Onunla birlikte hareket eden müminler saldırgan kâfirlere karşı çok çetin ve tavizsiz, birbirlerine karşı ise çok şefkatli ve merhametlidirler. Sen onları hep rükû ve secde eder halde görürsün. Onların gayesi Allah'ın lütuf ve rızasına nail olmaktır. Alametleri ise alınlarındaki secde izleridir. İşte gerçek iman ve ihlâs sahibi olan bu kimseler Tevrat'ta böyle tanıtılmıştır; İncil'de ise şöyle bir misalle anlatılmıştır: Onlar tıpkı bir ekin gibidir. Şöyle ki ekin önce filizlenir, sonra filizleri kuvvetlenir, kalınlaşır ve nihayet çiftçileri sevindirecek bir şekilde kendi gövdesi üzerinde duracak hale gelir. İşte Allah müminleri (tıpkı bu ekin misali) güçlendirmiş ve böylece kâfirleri öfkeye boğmuştur. Allah onlara, yani iman edip imanlarına yaraşır güzellikte işler yapanlara af-mağfiret ve çok büyük bir mükâfat vaat etmiştir.” (Fetih 48/29) Ayette Hz. Peygamber ile beraber olanlar Hz. Peygamber'in ashâbı olarak değerlendirilmiştir. (Taberî 2012: VII, 22; Zemahşeri, 2009: IV, 337)

“(Ey Müminler!) Siz (Allah'ın razı olacağı bir hayatın ve böyle bir hayatı yaşamaya namzet bir toplumun inşası yolunda) insanlara örnek olmak üzere ortaya çıkarılmış hayırlı ve faziletli bir topluluksunuz. Nitekim siz iyiliğin hâkim, kötülüğün mahkûm olması için gayret gösterirsiniz; çünkü siz Allah'a yürekten inanıp güvenirsiniz. Şayet o Yahudiler de iman edip böyle güzel işler yapsaydı elbet haklarında hayırlı olurdu. Gerçi içlerinde iman sahibi olanlar da var; ama onların çoğu kâfir kimselerdir.” (Âl-i İmrân 3/110)

Yine Ashab-ı Kehf, Bedevi Araplardan bazıları (Tevbe 9/99), Muhâcir ve Ensar'ın önde gelenleri (Tevbe 9/100) grup şeklinde model olarak sunulmuştur. Örneğin Ensar ile ilgili olarak şöyle buyrulmaktadır: “Muhacir müminlerden önce Medine'yi yurt edinip imanı kalplerine nakşetmiş kimseler (ensar), yanlarına hicret eden müminleri severler. Onlara verilen ganimetler sebebiyle içlerinde kıskançlık duymazlar. Hatta muhtaç durumda bile olsalar muhacirleri kendilerine tercih ederler. (Bilin ki) nefsini tamahkârlık ve cimrilik duygusundan arındıranlar, kurtuluşa erip umduklarına kavuşacak kimselerdir.” (Haşr 59/9) Bu ayette Ensar'ın çağları aşan bir ahlaki özelliği olan “îsâr/özgecilik/diğergamlık” öne çıkarılmış ve bizzat Ensar'ın kendisi de bu bağlamda rol model olarak sunulmuştur. (Geniş bilgi için bkz. Durmuş, 2003: 17-27)

1.4. Toplumsal statü açısından rol modellerin farklılaşması

Kur'an'ın mesajının evrenselliğinin en büyük kanıtları arasında toplumsal statüsü ne olursa olsun her türlü insana hitap etmesi ve işaret edilen değerlerin her birey tarafından benimsenmesinin hedeflemesidir. Bu anlamda toplumun her katmanına, farklı sosyal rollere sahip bireylere hitap eden Kur'an, model olarak sunulan bireyler açısından da bu şekilde farklılaşan örnekler sunmaktadır. Hiç şüphesiz bu konuda zikri en çok geçenler toplumun önderleri olan peygamberlerdir: “(Ey Müminler!) Andolsun ki (en zor zamanlarda bile Allah'a sarsılmaz bir güven duyan) Allah'ın elçisi (bu iman ve güveniyle) sizin için, yani ölüm sonrasında Allah'a ve ahiret gününe kavuşmayı arzulayan ve O'nu çokça anan kimseler için, son derece güzel bir örnektir.” (Ahzab 33/21)

“(Sevgi ve nefretin sırf Allah için olduğu ve dolayısıyla inanç temelinde kâfir akrabalarla ilişkiyi kesme hususunda) İbrahim ve ona uyanlar (peygamberler) sizin için gerçekten çok güzel bir örnektir.” (Mümtehine 60/4, 6) ayetlerinde ise Hz. İbrahim rol model olarak zikredilmektedir. Aynı şekilde Yûsuf sûresinde Hz. Yûsuf ve Hz. Yakup'un ve Hud sûresinde Hz. Nuh ve diğer peygamberlerin ve

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

Kur'an'ın tamamında çok farklı özellikleriyle insanlara rol model olarak sunulan birçok peygamber zikredilebilir.

Yine toplumsal rolleri farklı olan kimi zaman bir *baba* kimi zaman bir *anne* kimi zaman bir *kardeş* bu rolleri ile irtibatlı bir değer aktarılması nedeniyle rol model olarak sunulmuştur. Hâbil ve Kâbil bu anlamda Kur'an'da zikri geçen iki kardeştir. (Mâide 5/27-31)

Yine Hz. İbrahim'in bir evlat olarak babasına karşı hakkı savunması da bu bağlamda getirilebilecek örnekler arasında yer almaktadır: “Vaktiyle İbrahim, babası Âzer'e şöyle demişti: ‘Sen bu putları tanrı olarak kabul ediyorsun, öyle mi?! Görüyorum ki sen ve halkın düpedüz şaşırmış, dalalete saplanmışsınız.’” (En'âm 6/74)

Bazen de en üst düzeyde bir yönetici veya sıradan bir birey rol model olarak sunulmaktadır. Nitekim Kur'an'da Câlût'u öldürmesinden sonra kendisine hem hükümdarlık hem de hikmet verildiği zikredilen Hz. Dâvûd (Bakara 2/251; Sâd 38/20, 26), bu bağlamda bir hükümdar olarak Kur'an'da sunulan rol modeller arasında zikredilir: “(Ey Peygamber!) Sen onların ileri geri konuşmalarına sabret. İbadette güçlü bir irade sahibi olan kulumuz Davud'u hatırla. Çünkü o Allah'a sığınır, O'na yönelirdi. Biz Davud'un Allah'ı zikir ve tesbihine dağları eşlik ettirdik. Öyle ki dağlar Davud'la birlikte sabah-akşam Allah'ı zikreder; (onun zikriyle yankılanırlardı). Kuşlar da toplanıp (cıvıltılarıyla) bu zikre katılırlardı. Biz Davud'un hükümdarlığını güçlendirdik. Ayrıca ona peygamberlik, doğru düşünme ve etkili hitabet kabiliyeti verdik.” (Sâd 38/17-20)

1.5. Sembolik/Gerçek kişilik açısından rol modellerin farklılaşması

Model almada sunulan bireylerin gerçek hayatta bir karşılığının olması bir zorunluluk değildir. Nitekim Kur'an'da sunulan ve yukarıda da bahsi geçen birçok rol modelin gerçek kişiler olmasının yanı sıra birçok sembolik rol model de zikredilmiştir. Mesela ayetlerde sadece mümin bir kişi olarak zikredilen ve insanlara rol model olarak sunulan birçok örnek mevcuttur: “Müminler öyle kimselerdir ki Allah denilince yürekleri titrer, kendilerine Allah'ın ayetleri okunduğu zaman imanları artar. Onlar yalnız Allah'a güvenirler. Yine onlar namazı hakkıyla kılar, kendilerine nasip ettiğimiz servetten Allah yolunda harcarlar. İşte gerçek mümin diye ancak bunlara denir. Rablerinin nezdinde manevi makamlar, ilâhî af-mağfiret ve kıymetine paha biçilmez bir nimet (cennet) onları beklemektedir.” (Enfâl 8/2-4)

Allah dostları (Yûnus 10/62-64), Rahman'ın has kulları (Furkan 25/63-77), sabırlı müminler (Enfâl 8/65-66), hakka götüren adil topluluk (A'râf 7/181) şeklinde birçok ayette de farklı özelliklerin vurgulandığı sembolik rol modeller zikredilmiştir.

1.6. Sahip oldukları inanç açısından rol modellerin farklılaşması

Kur'an'da sunulan rol modellerden büyük bir kısmı iman sahibi, Müslüman bireylerdir. Ancak bunun yanı sıra gayri müslim şahsiyetler de rol model olarak sunulmuştur: “(Ey Müminler! Gördüğünüz gibi) kâfirler/müşrikler birbirlerine sahip çıkıp destek olurlar. Siz de onlar gibi davranmaz, birbirinize sahip çıkıp destek olmazsanız, kendi yurdunuzda birlik, beraberlik, dirlik, düzen tamamen alt üst olur.” (Enfâl 8/73)

Evensel değerler açısından toplum içerisinde güzel modeller bulunabileceği gibi, kötü modeller de bulunabilir. Yüce Allah Hz. Peygamber gibi olumlu modelleri insanların önüne koyarak, kötü örnekler yüzünden onların olumsuz inanç ve davranışların etkisi altında kalmalarını önlemek istemiştir. (Kasapoğlu 2013: 69)

1.7. Buldukları zaman ve mekân açısından rol modellerin farklılaşması

Kur'an insanlara sunulmuş evrensel ilahî mesajdır. Neticede Kur'an'ın insanlara verdiği mesajlar ve onlar tarafından kazanılmasını istediği dinî ve ahlaki değerlerde evrensel nitelik arz etmektedir. Bu nedenle Kur'an'ın verdiği bu mesajlar ve değerler nasıl tek bir millete veya belirli bir zamana has değilse bu mesaj ve değerlerin aktarım tekniği olarak sunulan rol modeller de tek bir toplum veya zaman ile sınırlı değildir. Nitekim ilk insandan Hz. Peygamber'e kadar farklı zaman ve mekânlarda birçok rol model Kur'an'da zikredilmektedir. Hz. Adem'in, Hz. Nuh'un, Hz. Yûsuf'un, Hz. Musa'nın, Hz. İsa'nın, Hz. Peygamber'in rol model olarak zikredilmesi bu kronolojinin çok geniş olduğunu kanıtlamaktadır.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

2. Öğrenmenin Gerçekleşeceği Hedef Kitle

Kur'an doğrudan tüm insanlara hitap etmektedir. Rol model teknik ile bireye kazandırılmak istenen değer veya davranış da bu anlamda tüm insanlık için sunulmaktadır. "Ey insanlar" (Bakara 2/21); "Ey Ademoğulları" (A'raf 7/27; Yasin 36/60), "Ey Nûh ile birlikte taşıdıklarımızın soyundan gelenler" (İsrâ 17/3), "Ey Cin ve insan topluluğu" (Rahman 55/33), "Ey İnanan kullarım" (Ankebût 29/56) şeklinde genel hitaplar sıklıkla Kur'an'da zikredilir. Bununla birlikte Kur'an-ı Kerim'de bazen spesifik hitaplar ve bu hitap sahiplerine sunulan rol modeller de mevcuttur: "(Ey Peygamber!) İşte bu gayba ait bir kıssadır. Biz bunu sana vahiyle bildirip öğretiyoruz. Sana vahiy gelmezden evvel sen de kavmin de bu kıssayı (bu şekliyle) bilmiyordunuz. (Şimdi bu kıssadan çıkardığın dersle) sen de (tıpkı Nuh gibi) kâfirlerin alaycı söz ve davranışlarını sabırla karşıla. Hiç şüphelen olmasın ki mutlu son şirkten ve Allah'a itaatsizlikten sakınanların hakkıdır." (Hûd Sûresi 11/49) Öncesinde Hz. Nuh ve kavminin zikredildiği bu ayette Hz. Peygamber'e Hz. Nuh ve kavmi model olarak sunulmaktadır.

Tevbe sûresi 38. ayette "Ey iman edenler" şeklinde başlayan hitap sonrasında Hz. Peygamber ve Hz. Ebubekir'in teslimiyeti ve neticesinde Allah'ın onlara inayeti zikredilmiş ve bu durum bir model olarak müminlere sunulmuştur: "Allah yolunda savaşa çıkarak Peygamber'e yardım etmezseniz bilin ki Allah ona mutlaka yardım edecektir. Tıpkı kâfirler/müşrikler onu yurdundan sürüp çıkardıkları zaman yardım ettiği gibi. Hani Peygamber (Mekke'den Medine'ye hicret sırasında Sevr dağındaki bir) mağaraya sığınan iki kişiden biri iken yanındaki can dostunu (Ebû Bekir'i), "Tasalanma; çünkü Allah bizimle beraber!" diyerek teselli etmişti. İşte o zaman Allah onun kalbine bir sükûnet ve güven duygusu vermiş, onu sizin göremeyeceğiniz ordularla/meleklerle desteklemiş, böylece kâfirlerin şirk davasını alçaltmıştır. En yüce dava, Allah'ın tevhid davasıdır. Şüphesiz Allah üstün kudret sahibidir; her hükmü ve fiili mutlak isabetlidir." (Tevbe 9/40) Ayette zikri geçen ve Hz. Peygamber'in yakın arkadaşından maksat Hz. Ebubekir'dir. (Mukatil 2003: II, 48)

"(Ey Peygamber!) O müşriklere Nuh'un kıssasını anlat. Hani o vaktiyle kavmine şöyle demişti: 'Ey kavmim! Aranızda peygamber olarak bulunmam, Allah'ın ayetlerini hatırlatmam sizin zorunuza gidiyorsa, bilin ki ben yalnız Allah'a güveniyorum. O hâlde artık siz de kendi adamlarımız ve sözde tanrılarınızla bir araya gelin ve beni nasıl ortadan kaldıracığınıza bir karar verin. Yapacağınız işi de gizli-kapaklı değil açıkça yapın. Hatta elinizden geliyorsa bana bir an bile göz açtırmadan hakkımdaki hükmü infaz edin. Öğüt ve nasihatlerimden yüz çevirmeyi sürdürürseniz, bilin ki benim kaybedeceğim hiçbir şey yok. Ayrıca ben Allah'ın ayetlerini tebliğ etmem karşılığında sizden ücret istemiyor, mükâfat beklemiyorum. Benim mükâfatımı Allah verecektir. Bana emredilen, Allah'a teslim olmaktır.' Bütün bu öğüt ve nasihatlere rağmen kavmi Nuh'u yalanladı. Ama sonunda biz onu ve onunla birlikte gemide olanları tufandan kurtardık ve böylece onlara hayat imkânı sunduk. Ayetlerimize yalan diyen o kâfirleri ise sulara boğduk. Uyarıldıkları halde Allah'ın ayetlerine yalan demeyi sürdürenlerin akıbeti bak gör nasıl oluyormuş!" (Yûnus 10/71-73) ayette geçen Hz. Nuh'un kıssasının okunması istenilenler Mekke müşrikleridir. (Taberî 2012: IV 303) Yüce Allah onlara Nuh'un kavmini örnek vermekte ve onlardan inananların kurtuluşa erdiğini haber vermektedir.

3. Kazanılması Beklenen Davranış

Genel anlamda değerlerin bireylere kazandırılması açısından model alma yönteminin yeri tartışma götürmez bir öneme sahiptir. Aynı şekilde sabır, dürüstlük, kanaat gibi birçok değerlerin bireylere kazandırılması noktasında model alma yöntemi Kur'an'da da kullanılmıştır. Mesela misafire ikram hususunda Hz. İbrahim'in davranışı ayette şu şekilde zikredilmektedir: "Andolsun ki vaktiyle meleklerimiz (ihtiyarlık çağında çocuk sahibi olacağı) müjdesiyle İbrahim'e gelip selam verdiler. İbrahim de onların selamını aldı ve kısa bir süre sonra onlara kızarmış bir dana eti ikram etti." (Hûd 11/69)

Yine Hz. Yakub'un olaylara tedbirli yaklaşımı Yûsuf sûresinde birçok kez zikredilmektedir: "Babası Yakub ona şöyle karşılık vermişti: 'Canım oğlum! Bu rüyayı kardeşlerine sakın anlatma. Olur ki kıskançlık edip sana bir kötülük yapmaya kalkışsınlar. Çünkü şeytan (kıskançlık duygusu) insan için çok yaman bir düşmandır.'" (Yûsuf 12/5); "Yakub da onlara şöyle karşılık verdi: 'Onu alıp götürmeniz beni kaygılandırır. Korkarım ki dalgın olduğunuz bir anda onu kurt kapar.'" (Yûsuf 12/13); "Bunun üzerine Yakub şöyle dedi: 'Daha önce abisi Yûsuf 'u size güvenip emanet ettiğim gibi, şimdi de onu size emanet edeyim, öyle mi?! Benim güvenim size değil ancak Allah'adır. Çünkü en güvenilir koruyucu Allah'tır. O merhametlilerin de en merhametlisidir.'" (Yûsuf 12/64)

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

Hız. Yûsuf'un efendisine vefası gereği ihanetten uzak durması da yine bu bağlamda önemli bir ahlaki değeri ifade etmektedir: "Olacak bu ya, barındığı evin hanımı (Zeliha/Züleyha) Yûsuf'a şiddetli bir arzu duyup onu koynuna almak istedi ve bir gün kapıları sınıksız kapatıp, 'Haydi gel bana!' dedi. Yûsuf ise, 'Böyle bir şey yapmaktan Allah'a sığınırım!' dedi ve ekledi: 'Kaldı ki senin kocan benim efendim, velinimetimdir. Ben onun çok iyiliğini gördüm; (ona hıyanet edemem). Çünkü kendisine duyulan güvene hıyanet edenler asla iflah olmazlar.'" (Yûsuf 12/23)

Ahlakî değerlerin yanı sıra inanç/ibadet ile ilgili birçok davranışta rol modeller aracılığıyla insanlara sunulmuştur. Bir model olarak Hız. İbrahim'in Allah'a iman hususunda sergilediği tavrı bu duruma güzel bir örnek teşkil etmektedir (En'âm 6/75-81).

Rol modelin örneklik teşkil eden davranışı bazen olay ya da olaylar örgüsü içerisinde aktarılırken bazen de doğrudan zikredilmektedir. Örneğin Hız. Yûsuf kıssası veya Ashab-ı Kehf kıssası veya diğer peygamber kıssaları bir olay örgüsü içerisinde sunulmakta ve rol modellerin davranışları bu olaylar örgüsü içerisinde aktarılmaktadır. Bunun yanı sıra tıpkı Ahzab sûresinde Hız. Peygamber'in veya Fetih sûresinde sahabenin rol model olarak sunulması herhangi bir olay örgüsü olmadan doğrudan aktarım şeklinde olduğunu görmekteyiz.

Kur'an'da bir davranış farklı modeller tarafından sunulabilmektedir. Örneğin *sabır* davranışı için Hız. Yakub (Yûsuf 12/18) ve Hız. Eyyüb (Sâd 38/44) iki farklı rol model sunulmaktadır.

Kur'an'da bir davranış farklı modeller tarafından sunulabildiği gibi bir rol modelle de birden fazla davranış aktarılabilir. Hız. Yûsuf'un birbirinden farklı değerleri temsil eder şekilde rol model olarak sunulması örneğinde olduğu gibi.

4. Kazanılması Beklenen Davranışın Pekiştirilmesi

Rol modeller sunulurken kazanılması beklenen davranışın arkasından çoğu zaman pekiştiriciler de kullanılır. "Öğrenme bakımından, koşullu bir tepkiyi bir ödül veya kıvanç verici yeni bir uyarana güçlendirmeye ve önceden belli bir uyarana karşı gösterilmiş olan bir tepkinin yoğunluğunun ve etkisinin artırılmasına pekiştirme denir" (TÜBA 2011; 955). "İzlediği davranışın ilerde yinelenme olasılığını artıran uyarıcıya da pekiştiric denir" (TÜBA 2011; 955). "Pekiştirme gücü yaşa, cinsiyete, alt kültüre (mahalli değerlere), yere, zamana, pekiştirmeyi yapana (ödül verene), pekiştirmenin yapılaş gerekçesine, pekiştirme sırasındaki başka olay veya durumlara ve daha başka etkenlere göre az çok değişme gösterebilir" (Can 2005; 101).

Kur'an'da rol modeller ile sunulan davranışların pekiştirilmesi sıklıkla karşılaşılan bir durumdur. Özellikle Allah'ın rızasına erişme (Beyyine 98/8), Cennetle mükâfatlandırılma (Tevbe 8/100) gibi birçok pekiştiric kullanılmaktadır. Bunlar arasında Ashab-ı Kehf'in iman noktasında gösterdikleri samimiyet neticesinde elde ettikleri mükâfat ayette şu şekilde zikredilmiştir: "Gençlerden biri şöyle demişti: "Mademki biz (inanç konusunda) halkımızı ve onların Allah'tan başka tapındıkları sözde tanrıları terk ettik; o halde bir mağaraya sığınalım ki rabbimiz bizi rahmetine gark edip içinde bulunduğumuz sıkıntılı durumdan kurtarsın." (Kehf 18/16)

Yine Hız. Yûsuf'un nefesine hâkim olması, tam bir teslimiyetle rabbine sığınması, sabretmesi gibi birçok ahlaki ve dini değeri taşıyan bir rol modeller olarak elde ettiği mükâfatlar ayette yine Yûsuf'un (a.s.) dilinden şu şekilde zikredilmiştir: Daha sonra Yûsuf anasını ve babasını makamına çıkarıp yanına oturttu. Bu sırada hem anası babası hem de bütün kardeşleri onun huzurunda saygıyla eğildiler. Bu manzara karşısında Yûsuf, "Canım babam!" dedi, "Yıllar önce görmüş olduğum rüyanın gerçek hayattaki tezahürü işte bu! Rabbim o rüyayı şimdi gerçekleştirmiş oldu. O bana nice lütuflarda bulundu. Beni zindandan kurtardı; sizi çölden çıkarıp buraya getirdi; üstelik şeytan benimle kardeşlerimin arasını açtıktan sonra bizi tekrar birbirimize kavuşturdu. Şüphesiz rabbim dilediği şeyi akıl sır ermeyecek şekilde gerçekleştirir. Çünkü O her şeyi hakkıyla bilen, her şeyi yerli yerince edip eyleyendir." (Yûsuf 12/100)

Sonuç

Bir öğrenme yöntem tekniği olarak *rol model*, Kur'an'da sıklıkla kullanılmaktadır. Ancak bu teknik ile inanç ve ahlak ile ilgili değerlerin insanlar tarafından davranış haline getirilmesi amaçlanırken basit, tekdüze bir yol kullanılmamıştır. Aksine birçok açıdan farklılaşan rol modellerin yanı sıra hedef davranış ve davranışın kazandırılması istenen birey veya gruplar da çok farklı şekillerde değişiklik göstermektedir. Rol modeller, cinsiyet, sayı, inanç, statü gibi birçok durumda

**ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN
SEMPOZYUMU**

farklılaşmaktadır. Aynı şekilde hedef davranışlarda ahlaki ve dini değerleri kapsamı, birkaç şekilde vurgulanması bakımından değişmekte ayrıca çoğu zaman bu değerlerin davranış haline getirilmesine katkı sağlaması bakımından pekiştiriciler kullanılmaktadır.

Kaynaklar

CAN, Şendil, “Öğretme-Öğrenmede İpuçları Ve Pekiştiricilerin Rolü”, *Muğla Üniversitesi SBE Dergisi*, Bahar 2005, Sayı 14, s. 97-109.

DURMUŞ, Zülfikar, “Sosyal Dayanışmanın Sağlanmasında Kur’an’ın Öngördüğü İdeal Model: İsrâ”, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi (www.dinbilimleri.com)*, 2003, cilt: III, sayı: 1, s. 17-27.

HARMAN, Ömer Faruk, “Meryem”, *DİA*, İstanbul 2004, XXIX, 236-242.

KASAPOĞLU, Abdurrahman, *Kur’an’a Psikolojik Yöneliş Eğitim ve Öğretim*, Malatya 2013.

MUKATİL B. SÜLEYMAN, *Tefsiru Mukatil b. Süleyman*, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut 2003.

TABERÎ, Muhammed b. Cerîr, *Câmiu’l-beyân an tevîli âyi’l-Şur’an*, Dâyu’l-Kalem 2012.

TÜBA, Türkçe Bilim Terimleri Sözlüğü, Ankara 2011.

VİDİNLİ, Hafsa Fidan, “Kur’an’da Üç Kadın: Havva, Meryem, Sebe Melikesi”, Kur’an ve Kadın Sempozyumu 4-5 Haziran 2010 Ankara, 2013, s. 151-166.

YAĞBASAN, Rahmi, M. Demirbaş, “Sosyal Öğrenme Teorisine Dayalı Öğretim Etkinliklerinin, Öğrencilerin Akademik Başarılarının Kalıcılığına Olan Etkisinin İncelenmesi” *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi XVIII (2)*, 2005, 363-382

ZEMAŞERİ, Ebü’l-Kasım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed, *Keşşaf an Hakâiki’t-Tenzil ve Uyûni’l-Ekâvil fi Vücûhi’t-Te’vîl*, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut 2009.

**ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN
SEMPOZYUMU**

**EVRENSEL BİR ÖĞRETİ:
BAŞKALARINA KARŞI SORUMLULUK TAŞIMAK
-Âl-i İmrân 75. Ayet Çerçevesinde-**

**Mustafa Doğan KARACOSKUN •
Halil ALDEMİR •**

Özet

Kur'an-ı Kerim, vahyin öğretilerine uygun ideal bir toplum oluşturmak için çeşitli araçlara başvurmuştur. Bu araçlardan biri de daha önce vahye muhatap olmuş kimselerin davranışlarının anlatılmasıdır. Bu nedenle ehl-i kitâbdan söz eden ayetler ne salt kıssa ne betimleyici bir anlatım ne de tarih bilgisi sayılabilir. Esasında bu bilgiler, Mekke veya Medine döneminde İslam toplumunun şekillenmesinde önemli rol oynamış olup daha sonraki dönemlerde gelecek mümin bireyler için de birtakım mesajlar içermektedir. Bu bildiride Medenî surelerden Âl-i İmrân Suresi'nin 75. ayetinde ehl-i kitâbın ümmî Araplara yönelik takındığı tavır ele alınacaktır. Söz konusu ayete göre Medine toplumunda birbirleri ile iç içe yaşayan ehl-i kitâbın ümmî Araplara karşı iki tavrından söz edilmiştir. Bu tavırlardan biri olumlu, diğeri olumsuzdur. Olumlu tavır kendisine yüklerle mal verilmesi durumunda ehl-i kitâba mensup kimselerin bir kısmının bu malı sahibine iade etmesidir. Olumsuz tavır ise kendisine bir dinar verilen ehl-i kitâba mensup bir kimsenin bu parayı, hak sahibinin tepesine dikilmeden ona iade etmemesidir. Ayetteki bu anlatım emanete riayet ilkesinin yanı sıra, başkalarına karşı sorumluluk taşımakla da yakından alakalıdır. Çünkü olumsuz tavrın nedeni, ehl-i kitâbın "ümmî" olarak nitelendirdiği Araplara karşı yaptıklarından dolayı kendilerine herhangi bir sorumluluğun terettüp etmeyeceğine dair inançlarıdır. Hak-hukuk meselesi, bütün ilahi dinlerde vurgulanan bir konu olmasına rağmen onların böyle bir tutuma sahip olmaları son derece dikkat çekicidir. Aynı zamanda bu, Müslümanlar için ibretlik bir tablo oluşturmaktadır. Bu bildiri kapsamında başkalarına karşı sorumluluk bağlamında bu ayetin yorumu ele alınacak ve günümüz toplumuna yönelik mesajlar üzerinde durulacaktır. Burada daha önce vahye muhatap olmuş bir toplumun tutumunun İslam toplumu açısından örnekliliği ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: İslam toplumu, Müslüman birey, emanet, sorumluluk, İslam öğretisi.

A Unviersal Doctrine: Bearing Responsibility For Others

Abstract

The Holy Qur'an has resorted to various means to create an ideal society that is in accordance with the teachings of the revelation. One of those means is telling about people who got revelation before. For this reason, the verses referring to the ahlul kitab cannot be seen as a narrative, nor a descriptive narrative, nor historical information. In fact, this information played an important role in shaping the Islamic society in the period of Mecca or Medina, and also has some messages for the believers in the following periods. In this report, the attitude of the ahlul kitab towards the illiterate Arabs will be dealt, in one of the Medinan surah's, namely Âl-i Imrân. According to the mentioned ayat, two different attitudes of the ahlul kitab towards illiterate Arabs who lives together in Medina society, is mentioned. One of these attitudes is positive and the other one is negative. The positive attitude is that some of the people belonging to the ahlul kitab return the property to its owner in case they're given loads of property. The negative attitude is that someone from ahlul kitab who was given a dinar wouldn't return this money to the rightful owner without him being on his back. This statement on the ayat is closely related to the issue of bearing responsibility for others as well as the principle of compliance for entrust. Because the reason for negative attitude is the belief that they won't be responsible for doing what they have done to the Arabs, whom the ahlul kitab calls "illiterates". Despite the issue of rights and justice is a subject that is emphasized in all divine religions, it is extremely striking that they have such an attitude. This fact is also cautionary for Muslims. In the

---

* Prof. Dr., Kilis 7 Aralık Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü, Din Psikolojisi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi, mkaracoskun@hotmail.com.

* Doç. Dr., Kilis 7 Aralık Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri, Tefsir Anabilim Dalı Öğretim Üyesi, aldemirhalil@gmail.com.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

context of this report, the interpretation of this verse will be discussed in the context of responsibility toward others and the messages for today's society will be discussed. We will take condition of a society that had received revelation as an example for the Islamic society.

Key Words: Islamic society, muslim individual, entrust, responsibility, Islamic teaching.

GİRİŞ

İslam dini bundan yaklaşık on beş yüzyıl önce ortaya çıktığında, Arap Yarımadası'nın belirli bölgelerinde Yahudi ve Hristiyan nüfus bulunmaktaydı. Kur'ân-ı Kerim'de bu iki kesimi birden karşılayan ehl-i kitâb ifadesi kullanılmıştır. Esasında bu ifade, ilâhî vahye muhatap olmayı ön plana çıkaran ve bir nevi onore edici bir özelliğe sahiptir. Kur'ân'ın hem Mekki hem de Medeni bölümünde çeşitli nedenlerle ehl-i kitâbdan söz edilmiştir. Onlar hakkındaki ayetlerin bir kısmının sert bir üsluba sahip olup eleştiriler yönelttiği bir kısmının da tanıklıklarından söz edip onlara soru sorulmasına salık verecek kadar mutedil bir üslup taşıdığı görülmektedir. Esasında ehl-i kitâb, vahye muhatap olmuş bir toplum demektir. Vahye muhatap olan bu toplumun ilâhî öğretiler ve buyruklar karşısında çeşitli dönemlerde farklı tepkiler verdikleri görülmektedir. Bazen de aynı dönemde kimi zaman bireylerin kimi zaman da bireylerin meydana getirdiği grupların ya da yapıların tutumlarının farklılık gösterdikleri anlaşılmaktadır.

Hz. Peygamber'in ve onunla birlikte Mekkeli müminlerin Medine'ye hicreti ile birlikte yeni bir toplumsal yapı ortaya çıkmıştı. Mekke'de az sayıda Hanif ve Hristiyan bulunmakla birlikte nüfusun genelini müşrikler oluşturmaktaydı. Toplum hem inanç hem de etnik yapı bakımından neredeyse homojen sayılırdı. Medine'de ise hem inanç hem de etnik yapı bakımından çeşitli bir yapı vardı. Bir tarafta tıpkı Mekkeliler gibi Allah'a ortak koşan bir kesim bir tarafta ise Allah Teâlâ'nın İsrailoğulları'na gönderdiği kutsal mesajlara iman eden Yahudiler vardı. Müslümanların gelmesi, özellikle de Bedir savaşından sonra münafıkların türemesi ile birlikte Medine'de toplum yapısı inanç bakımından oldukça çeşitli hale gelmişti.

Medine'de inen ayetlerde kimi zaman İsrailoğulları'nın tarihinden kesitler sunulmakta kimi zaman da Medine'deki tutumlarından bahsedilmektedir. Her iki durumda da Müslümanlara yönelik birtakım mesajlar olduğu açıktır. Özeldir İsrailoğulları tarihinde, genelde ise Peygamberler tarihinde yaşanan bazı durumlar Kur'ân'ın nüzul sürecinde de yaşanmaktaydı. Medine'de yaşayan İsrailoğulları ile ilgili ayetlerin bir kısmında anlatılan bazı tutum ve davranışlar da son vahiy olan Kur'ân'a muhatap olan Müslümanlar arasında da gözlenme ihtimali taşımaktadır.

Âl-i İmrân Suresi'nin 75. ayetinde Allah Teâlâ Medine toplumunda Yahudilerin iki farklı tutumundan söz etmiştir. Bunlardan ilki güzel ve örnek teşkil eden bir tutumken diğeri ise kötü ve uzak durulması gereken bir tutumdur.

Ehl-i Kitâbın Emanete Karşı Tutumları

Kur'ân-ı Kerim'de ehl-i kitâbın tamamının aynı kategoride olmadıkları belirtilmiş,¹ Yahudi ve Hristiyanların Müslümanlara karşı tutumları bakımından zaman zaman ayırma gidilmiştir.² Âl-i İmrân Suresi'nin 75. ayetinde Allah Teâlâ, ehl-i kitâbdan Yahudiler hakkında şöyle buyurmuştur:

“ وَمِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ مَنْ إِنْ تَأْمَنَهُ بِقِنطَارٍ يُؤَدُّ إِلَيْكَ وَمِنْهُمْ مَنْ إِنْ تَأْمَنَهُ بدينارٍ لَا يُؤَدُّ إِلَيْكَ إِلَّا مَا دُمْتَ عَلَيْهِ قَائِمًا ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ قَالُوا ”
Ehl-i kitaptan öylesi vardır ki, ona yüklerle mal emanet bıraksan, onu sana noksansız iade eder. Fakat onlardan öylesi de vardır ki, ona bir dinar emanet bıraksan, tepesine dikilip durmazsan onu sana iade etmez. Bu da onların, ‘Ümmîlere karşı yaptıklarımızdan dolayı bize vebal yoktur’ demelerindedir. Allah adına bile bile yalan söylüyorlar.”³

Bu ayetin sebab-i nüzulü hakkında iki rivayet aktarılmaktadır. Bunlardan ilkinde göre ayetin birinci kısmı, daha açık deyiş ile emanet edilen yükler dolusu malın sahibine verildiğini belirten kısmı, Abdullah İbn Selâm vb. hakkında inmiştir. Diğer kısmı ise daha açık deyiş ile emanet edilen bir dinarın sahibine verilmediğini gösteren kısmı, Finhâs İbn ‘Azûrâ, Ka‘b İbnü'l-Eşref gibi Yahudiler

¹ Âl-i İmrân 3/113.

² el-Mâide 5/82.

³ Âl-i İmrân 3/75.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

hakkında indiği söylenmiştir.⁴ Bu konuda aktarılan rivayetlerden biri de Yahudilerin müşrik oldukları için Arapların mallarını helal saydıklarını, Araplar Müslüman olunca da bu inançlarını sürdürdüklerini göstermektedir.⁵ Her ne kadar bu rivayetler sahih hadis koleksiyonlarında geçmese de ayetin içinde bulunduğu metinsel bağlama uygun düşmektedir. Çünkü bu ayetin içinde bulunduğu metinsel bağlamda Yahudilerin birtakım davranışları eleştirilmektedir. Dolayısıyla bu metnin Yahudiler hakkında olduğu konusunda metinsel bağlam ve rivayetler birbirlerini desteklemektedirler.

Çeviride “yüklerle” ifadesi ile karşılanan قَطْرٌ kelimesi Kur’ân-ı Kerim’de iki yerde tekil⁶ ve bir yerde çoğul⁷ olmak üzere üç kez kullanılmıştır.⁸ Kelimenin kökeni hakkında farklı görüşler bulunmaktadır. Kelbî’den gelen bir rivayete göre bu kelime Latince kökenli, İbn Seyyidihi’ye göre ise Süryânice kökenlidir.⁹ Zemahşerî ise bu kelimenin قنطرت الشيء cümlesinde olduğu gibi “kaldırmak” anlamına gelen bir kökten türediğini söylemiştir.¹⁰ Tâhir İbn Âşûr bu kelimenin aslının Latince *kental* olduğunu belirterek Kelbî’den nakledilen görüşü desteklemiştir. Bu kelimenin hem Arapçada hem de Latince 100 rıtlı tartmak için kullanıldığını da bu tercihi delil olarak zikretmiştir.¹¹

Kelimenin kökeni ne olursa olsun bu kelime Arapçada büyük serveti ifade etmek için kullanılmıştır. Nitekim müfessirler de bunu ifade etmişlerdir.¹² Zemahşerî, İslam’ın ortaya çıktığı yıllarda Mekke’de yüz kişinin kıntâr miktarınca mal sahibi olduğunu belirtmiştir.¹³ Zemahşerî’nin verdiği bu bilgiye göre bu kelime üst düzey zenginleri ifade etmek için kullanılmıştır. Bu kullanımıyla söz konusu kelime, zenginlerin sıralamasında bir kriter haline gelmiştir. Bu bakımdan kelimenin kullanımı günümüzde bazı kurum ve dergilerin zenginlik sıralamasında milyon ve milyar kriterini dikkate almalarına benzemektedir.

Altın parayı ifade eden dinar da Rumca bir kelime olup sonradan Arapçaya girmiştir.¹⁴ Âlûsî’nin belirttiğine göre meşhur olan görüş dinarın 24 kırat olduğu doğrudur. Her bir kırat da orta büyüklükte üç buğday tanesi kadardır. Müfessirlerin ifade ettiğine göre bu kelimenin Cahiliye ve İslamiyet dönemlerinde kullanımı arasında bir fark yoktur.¹⁵

İbn Ebî Hâtim, bu kelimenin anlamı hakkında Mâlik İbn Dînâr’dan ilginç bir bilgi aktarmıştır. Ona göre dinar kelimesi, din ve nâr (ateş) kelimesinden meydana gelmiştir. Bu durumda dinar, hakkı ile kendisini alan kimse için din, hakkı ile kendisini almayanlar için ise ateş olur.¹⁶ Mâlik İbn Dînâr’ın bu görüşü bazı tefsirlerde aynen nakledilse de¹⁷ Âlûsî bu açıklamanın kelimenin iştikakına yönelik bir açıklama olmadığını belirtmiş ve bunun dinar lafzının işaret ettiği bir anlamın ortaya çıkarılması olduğunu söylemiştir.¹⁸

Bu ayette kıntar ve bir dinar ifadelerinin kullanılması, çokluğu ve azlığı ifade etmektedir. Daha açık deyişle kendilerine bırakılan malın çokluğu ehl-i kitâbdan emanet sorumluluğu taşıyan insanların bu sorumluluklarını yerine getirmesine zarar vermemiştir. Aynı şekilde onlardan emanet bilinci taşımayan insanlara bırakılan malın azlığı da geri verilmesi konusunda kolaylaştırıcı bir etken olmamıştır.

Ayette geçen “ مَا دُمْتَ عَلَيْهِ قَائِمًا ” ifadesi teslim edilen malı isteme konusunda ısrarı ifade etmektedir.¹⁹ Türkçede bunu en güzel biçimde “*tepesine dikilip durmazsan*” şeklinde karşılamak mümkündür.

⁴ Mukâtil, *Tefsir*, I, 177; Beğavî, *Me’âlimu’l-Kur’ân*, I, 370; Âlûsî, *Rûhu’l-ma’ânî*, III, 266; Tâhir İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-tenvîr*, III, 285.

⁵ İbn ‘Atıyye, *el-Muharraru’l-vecîz*, III, 179.

⁶ Âl-i İmrân 3/75; en-Nisâ 4/20.

⁷ Âl-i İmrân 3/14.

⁸ Muhammed Fuâd Abdülbâkî, *el-Mu’cemu’l-müfehres*, s. 656.

⁹ Tâhir İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-tenvîr*, III, 285.

¹⁰ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 82-83.

¹¹ Tâhir İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-tenvîr*, III, 181.

¹² Mukâtil, *Tefsir*, I, 177; Beğavî, *Me’âlimu’l-tenzil*, I, 370; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-tenvîr*, III, 286.

¹³ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 888-889.

¹⁴ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-tenvîr*, III, 286.

¹⁵ Âlûsî, *Rûhu’l-ma’ânî*, III, 266.

¹⁶ İbn Ebî Hâtim, *Tefsir*, II, 683.

¹⁷ İbn Kesîr, *Tefsir*, II, 51; Suyûtî, *ed-Durru’l-mensûr*, III, 629.

¹⁸ Âlûsî, *Rûhu’l-ma’ânî*, III, 266.

¹⁹ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-tenvîr*, III, 287.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

Ayette geçen ümmî kelimesi Arapçada yönelmek, öne geçmek, önder olmak, imam olmak ve ana olmak gibi anlamlara gelen أ kökünden türetilmiştir.²⁰ Ümmî kelimesinin bu kökten türediği kesin olmakla birlikte nasıl türediği hakkında farklı görüşler bulunmaktadır. Bazılarına göre ümmî; bu kökten türemiş ve anne anlamına gelen أ kelimesine nispet yâsı eklenerek türetilmiş bir kelimedir. Buna göre kelime annesinden doğduğu gibi kalmış anlamına gelir. Bazılarına göre ise ümmî, ümmet kelimesinden türemiştir. Buna göre bir topluluğa mensubiyeti ifade eder.²¹

Kur'ân-ı Kerim'de bu kelime farklı kesimler için kullanılmıştır. Sözelimi A'râf Suresi'nde bu kelime Hz. Peygamber'in bir sıfatını karşılamak için tercih edilmiştir: “*Yanlarındaki Tevrat ve İncil'de yazılı buldukları o elçiye, o ümmî Peygamber'e uyanlar (var ya), işte o Peygamber onlara iyiliği emreder, onları kötülükten meneder, onlara temiz şeyleri helâl, pis şeyleri haram kılar. Ağırıklarını ve üzerlerindeki zincirleri indirir. O Peygamber'e inanıp ona saygı gösteren, ona yardım eden ve onunla birlikte gönderilen Nûr'a (Kur'an'a) uyanlar var ya, işte kurtuluşa erenler onlardır.*”²²

Başka bir ayette ise Hz. Peygamber'in bir ferdi olduğu toplum için kullanılmıştır: “*Çünkü ümmîlere içlerinden, kendilerine âyetlerini okuyan, onları temizleyen, onlara Kitab'ı ve hikmeti öğreten bir peygamber gönderen O'dur. Kuşkusuz onlar önceden apaçık bir sapıklık içindeydiler.*”²³

Ümmî kelimesi ehl-i kitâbdan bir kesim için de kullanılmıştır: “*İçlerinde bir takım ümmîler vardır ki, Kitab'ı (Tevrat'ı) bilmezler. Bütün bildikleri kulaktan dolma şeylerdir. Onlar sadece zan ve tahminde bulunuyorlar.*”²⁴

Bu ayetler göstermektedir ki ümmî kelimesi hem Kur'ân'ın indiği dönemdeki Arap toplumu hem de ehl-i kitâbdan bir kesim için kullanılmıştır. Bu araştırmanın konusu olan ayette ümmî kelimesi ehl-i kitâb ile birlikte kullanılmıştır. Her ne kadar Kur'ân dilinde ümmî kelimesi, ehl-i kitâba mensup bir kesim için kullanılsa da burada Arapların kastedildiği son derece açıktır. Nitekim şu ayette ehl-i kitâb ile ümmî kelimesinin birlikte kullanılması da bunu desteklemektedir:

“*Eğer sizinle tartışmaya girerlerse de ki: «Bana uyanlarla birlikte ben kendimi Allah'a teslim ettim.» Ehl-i kitaba ve ümmîlere de: «Siz de Allah'a teslim oldunuz mu?» de. Eğer teslim oldularsa doğru yolu buldular demektir. Yok eğer yüz çevirdilerse sana düşen, yalnızca duyurmaktır. Allah kullarını çok iyi görmektedir.*”²⁵

Netice itibarıyla burada ümmî kelimesi ile kastedilen Arap toplumdur.

Bu ayette Yahudilerin emanet karşısında iki farklı tutum izledikleri, emanet edilen malın çokluğunun veya azlığının bu tutumda etkili olmadığı, tam tersine emanet veren kimselere karşı bakış açılarının belirleyici olduğu anlatılmıştır.

Ehl-i Kitâbın Bir Kısımının Araplara Karşı Sorumluluk Hissetmeme Nedeni

Allah Teâlâ zaman zaman insanlara içlerinden seçtiği elçiler ve onlara indirdiği vahiylerle mesajını iletmiştir. Bu mesajların akide ve ahlak ile ilgili kısmında bir değişiklik yoktur. Ancak ibadet ve hukukla ilgili kısımlarında bazı değişiklikler olmuştur.²⁶ Kişinin kendisine teslim edilen malı sahibine iade etmesi ise her şeyden önce ahlâkî bir sorumluluktur. Bu sorumluluğun zamandan zamana, nesilden nesile, bir peygamberin ümmetinden diğer peygamberin ümmetine geçebileceğini söylemek pek mümkün değildir. Her ne kadar ilkesel olarak bu böyle olsa da pratikte bunun tersine birtakım uygulamalar gerçekleşmektedir.

Nüzul sürecinde de daha önce vahiyle tanışmış, kutsal kitabı bulunan ve din adamları tarafından irşad edilen bir grup Yahudi, bu ahlâkî prensibe uyma konusunda gerekli davranışı sergilememiş ve bu davranışlarını da meşrulaştırma eğilimine gitmişlerdir. Bu nedenle “*Ümmîlere karşı yaptıklarımızdan dolayı bize vebal yoktur*”²⁷ demişlerdir. Yukarıda ümmî kelimesine yönelik yapılan açıklamalardan bu kelimenin o dönemki Arapları karşıladığı anlaşılmaktadır. Buna göre Yahudilerden bir grup

²⁰ Cevherî, *es-Sihâh*, V, 1863-1868; İbn Manzûr, *Lisanu'l-'Arab*, XII, 22-37; Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XVI, 26-37; Kermî, *el-Hâdî*, I, 88-89.

²¹ İsfahânî, *Müfredât*, s. 87.

²² el-A'râf 7/158.

²³ el-Cumu'a 62/2.

²⁴ el-Bakara 2/78.

²⁵ Al-i İmrân 3/20.

²⁶ Öğmüş, Harun, *Muhâdarât*, s. 80-83.

²⁷ Âl-i İmrân 3/75.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

kendilerinden olmayan bir kesime karşı emanete riayet özelinde başkalarına karşı sorumluluk taşımamayı mubah saymışlardır. Burada bir nevi karşı tarafı ötekileştirmişler, ardından da onlara karşı Allah'ın yasakladığı bir şeyi mubah kabul etmişlerdir. Oysa Allah kötülüğü emretmez, bir grup insanın malını başka bir grubun haksızca yemesine izin vermez.²⁸

Ayetin son kısmından anlaşılacağı üzere Allah Teâlâ onlara böyle bir hak tanımamıştır. Çünkü ayetin sonunda “*Allah adına bile bile yalan söylüyorlar.*” ifadesi geçmektedir. Bu ifade İsrailoğulları'nın tarihinde hiçbir dönemde Allah'ın Yahudilere böyle bir hüküm indirmedikini gösterir. Üstelik onların bu fiili işlerken Allah'ın böyle bir fiili işleme konusunda kendilerine izin vermediğini bildiklerine delalet eder. Muhtemelen birtakım tevillerle ve bazı din adamlarının bağnaz tavırları nedeniyle bu yola başvurmuşlardır. Bu ihtimaller göz önünde bulundurulurken insan nefsinin mala ve menfaate olan düşkünlüğünün de etkili olabileceği gerçeği göz ardı edilmemelidir.

Bu tutumun Kur'an'da konu edinilmesi son derece önemli ve Müslümanlar için de mesaj taşıy niteliktedir. Zira burada Medine Dönemi'nde bazı Yahudilerin Araplara karşı takındığı bir tavır salt tarihsel bir veri olarak anlatılmamıştır. Kur'an'ın şahıslar ve olaylar yerine, tutumlara ve olgulara önem verdiği bir hakikattir. Hal böyle olunca bu anlatımın Müslümanlara yönelik mesaj taşıdığı düşünmek gerekir. Buna göre karşı taraf kim olursa olsun Allah Teâlâ haksızlığı, adaletten sapmayı ve emanete ihaneti onaylamaz. Kişi ve kişilerin menfaati uğruna birilerini ötekileştirerek birtakım haksızlıklara alet olmak Kur'an tarafından asla onaylanmaz. Her şeyden önce böyle bir şey insanları adaletsizliğe götürür. Oysa adalet; tarafların kimliğine ve statüsüne bakmadan yaşatılması gereken bir olgudur. Nitekim Allah Teâlâ Kur'an'da şöyle buyurmaktadır:

*“Ey iman edenler! Adaleti titizlikle ayakta tutan, kendiniz, ana-babanız ve akrabanız aleyhinde de olsa Allah için şahitlik eden kimseler olun. (Haklarında şahitlik ettikleriniz) zengin olsunlar, fakir olsunlar Allah onlara (sizden) daha yakındır. Hislerinize uyup adaletten sapmayın, (şahitliği) eğer, bükür (doğru şahitlik etmez), yahut şâhidlik etmekten kaçınırsanız (biliniz ki) Allah yaptıklarınızdan haberdardır.”*²⁹

Yahudilerin Araplara karşı bu tutumu Hz. Peygamber tarafından cahiliye dönemi ile ilişkilendirilerek açıklanmıştır: Onlar “*Ümmilere karşı yaptıklarımızdan dolayı bize vebal yoktur*”³⁰ dedikleri zaman Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “*Allah düşmanları yalan söylüyor. Cahiliyeye ait olan her şey ayaklarının altındadır; ancak emanet hariç. Çünkü sahibi iyi olsun, kötü olsun emanet sahibine teslim edilir.*”³¹

Hz. Peygamber'in Yahudilerin bu sözünü Cahiliye Dönemi ile ilişkilendirerek sözlerinde sürdürmesi bizim burada dile getirdiğimiz düşüncenin en önemli delillerinden biridir. Çünkü bizzat Hz. Peygamber Yahudilerle ilgili bir durumu Cahiliye Arapları ile ilişkilendirip izah etmiştir.

Üzülerek belirtelim ki Yahudilerin bu olumsuz tutumunun bir kısım Müslümanlara da sirayet ettiği görülmektedir.³² Bu Müslümanlar karış karış, adım adım onların yolundan ilerlemektedir. Oysa ayetin mesajı onları da kapsamaktadır.

Ayet-i Kerime'ye önce bir kısım Yahudilerin kendilerine bırakılan yükler dolusu emaneti geri verme konusunda gösterdikleri hassasiyet anlatılarak başlanmıştır. Daha sonra ise bir kısım Yahudilerin olumsuz davranışına yer verilmiştir. İşte bu, İslam'ın insafının bir yansımasıdır.³³ Bu denli insafı olan bir dinin mensuplarının da insafı olmaları gerekir. Davranışlarında ehl-i kitâbdan Yahudilerden bir kısmın düştüğü bu hataya düşmemek, başkalarına karşı din, mezhep, cemaat ve tarikat gibi birtakım bağları merkeze alarak ilâhî öğretilerden sapmamak için özen göstermeleri beklenir.

Ehl-i kitâbdan Yahudilerin bir kısmının bu sapkınlığı, evrensel bir ilke olan başkalarına karşı sorumluluk taşımaktan uzaklaşmalarının nedeni, Arapları ötekileştirmeleridir. Kendi içlerinde saygı gösterilmesi gereken bir ilkeyi başkalarına karşı çiğnemişlerdir. Bu durum sadece Yahudilerin bir

²⁸ Seyyid Kutub, *fî Zülâl*, I, 417.

²⁹ en-Nisâ 4/135; Ayrıca bk. el-Mâide 5/8. Kur'an'daki adalet ilkesi ile ilgili bir değerlendirme için bk. Ögmüş, Harun, *Tefsîru sûrati'l-Mâide*, I, 91-93.

³⁰ Âl-i İmrân 3/75.

³¹ Ebû Dâvûd, “Menâsik”, 54; İbn Mâce, “Menâsik”, 84.

³² Şimşek, M. Sait, *Hayat Kaynağı Kur'an Tefsiri*, I, 372.

³³ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, III, 285.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

kısmında gözlemlenen bir tutum değildir, tersine bazı Müslümanlara da bulaşmış olumsuz bir tutumdur.

SONUÇ

Ayetin içinde bulunduğu metinsel bağlam ile nüzulüne ilişkin rivayetler, Al-i İmrân Suresi'nin 75. ayetinde geçen ehl-i kitâb ifadesi ile Yahudilerin kastedildiğini göstermektedir. Medine toplumunda Müslümanlar ile Yahudilerin, Hristiyanlara göre daha yakın ve yoğun ilişki içinde olmaları da bunu desteklemektedir. Bu ayette nüzul sürecinde Yahudilerden iki kesimin iki farklı tutumu anlatılmıştır. Bu tutumu sadece Yahudilere özgü bir tutum olarak değerlendirmek doğru olmaz. Böyle bir değerlendirme Kur'ân'ın kıssa, olay ve tarihi anlatımlardaki ana hedefiyle de örtüşmez. O halde ayette "kendilerine kitap verilen" ifadesi ile burada bizzat Yahudilerden ziyade esasında ilahi öğretileri hayatlarına yansıtmakla sorumlu olan vahye muhatap olmuş bir toplumun durumu anlatılmaktadır. Bu bakımdan ayette verilmek istenen mesajın Müslümanları kapsayan bir durumundan da söz etmek mümkündür. Buna göre genel anlamda din, özel anlamda mezhep, cemaat ve tarikat gibi birtakım bağları merkeze alarak diğer insanları ötekileştirmek, sonra onlara karşı Allah'ın emrettiği hususlarda Müslümanların kendilerini sorumsuz hissetmesi doğru değildir. Sözde din adamlarının fetvaları ile nefislerin menfaate olan düşkünlüğü bu tür sorumsuzlukların meşruluğunu göstermez. Müslüman birey, dini ve statüsü ne olursa olsun herkese karşı Allah'ın kendisi için belirlediği sorumluluklara sahiptir. Başkalarını ötekileştirerek onlara karşı sorumsuzca davranma hakkını kendinde göremez.

Ayette Yahudilerin önce olumlu davranışlarından söz edilmesi, ardından olumsuz davranışlarının verilmesi Müslümanlar için biraz önce serdedilen sonucu teyit eder niteliktedir. Çünkü Kur'ân'ın bu üslubunda Yahudilere karşı bir insaf söz konusudur. Müslüman da Kur'ân'ın bu üslubunu hayatında düstur edinirse, başkalarına karşı sorumluluk taşıma konusundaki bu evrensel ilkeye riayet etmiş olur. Zira herhangi bir yapıyı esas alarak ötekileştirilen insanlara karşı sorumsuz davranmak Kur'ân tarafından onaylanmaz.

KAYNAKÇA

Kur'ân-ı Kerîm.

Âlûsî, Ebu's-Senâ Şihâbuddin Mahmud İbn Abdillâh (ö. 1270/1854), *Ruhû'l-maânî fî tefsîri'l-Kur'ân'i'l-azîm ve's-seb'i'l-mesânî* (nşr. Muhammed Ahmed el-Emed-Umar Abdusselâm es-Selâmî), I-XXX, Dâru ihyâi't-turâsî'l-'Arabî, Birinci Baskı, Beyrut 1999.

Beğavî, Ebû Muhammed el-Huseyn b. Mes'ud el-Ferrâ (ö. 516), *Maâlimu't-Tenzîl fî't-tefsîr ve't-te'vil* (nşr. Muhammed Abdullah en-Nemr, Usmân Cumu'a ed-Dumayriyye, Süleymân Müsellem el-Hırş), I-IV, Dâru Taybe, Beyrut, 1985.

Cevherî, Ebû Nasr İsmail İbn Hammâd (ö. 400/1009), *es-Sihâh tâcu'l-lüğa ve sıhâhi'l-'Arabiyye* (nşr. Ahmed Abdulğafûr Atâr), I-VII, Dâru'l-İlm li'l-melâyin, Birinci Baskı, Beyrut 1990.

Ebu Dâvûd, Süleyman b. Eş'as, *Sünenü Ebî Dâvûd*, (nşr. Kemal Yûsuf el-Hut), I-III, Müessesetü'l-Kütübi's-Sekafiyye, Beyrut 1988.

İbn Âşûr, Muhammed Tahir (ö. 1394/1973), *Tefsîru't-tahrîr ve't-tenvîr*, I-XXX, Dâru Suhnûn, Tunus, ts.

İbn Atiyye, Ebû Muhammed Abdulhak (ö. 541/1147), *el-Muharraru'l-vecîz fî tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz* (nşr. Abdullah İbrahim el-Ensârî, es-Seyyid Abdulâl İbrahim), I-XV, el-Dâru'l-kitâbi'l-İslâmî, Kahire ts.

İbn Ebî Hâtîm, Ebu Muhammed Abdirrahmân er-Râzî, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm* (nşr. Es'ad Muhammed et-Tayyib), el-Mektebetü'l-'Asriyye, Sayda ts.

İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İsmail (ö. 774/1373), *Tefsîru'l-Kur'ân'i'l-Azîm* (nşr. Sâmi İbn Muhammed es-Selâme), I-VIII, Dâru tîbe, Riyad 1997.

İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezid el-Kazvini, *Sünenü İbn Mâce*, (nşr. Halil Me'mun Şiha), I-V, Dâru'l-marife, Beyrut 1988.

İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl Cemaluddin Muhammed İbn Mukrim (ö. 711/1311), *Lisânu'l-Arap*, I-XV, Dâru'l-fikr, Birinci Baskı, Beyrut, ty.

İsfehânî, Râğîb Ebu'l-Kâsım Hüseyin İbn Muhammed (ö. 502/1108), *Müfredâtu elfâzi'l-Kur'an* (nşr. Adnân Dâvûdî), Dâru'ş-Şâmiyye-Dâru'l-kalem, Birinci Baskı, Beyrut-Dımaşk 1992.

**ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN
SEMPOZYUMU**

- Kermi**, Hasen Said, *el-Hâdî ilâ Lugati'l-Arap*, I-IV, Dâru Lübnan, Birinci Baskı, Beyrut 1991.
- Muhammed** Fuâd Abdulbâkî, *el-Mu'cemu'l-müfrehes li elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Dâru'l-Hadîs, Kâhire 2001.
- Mukâtil b. Süleymân**, Ebu'l-Hasen ö. 150/767), *Tefsîru Mukâtil (nşr. Abdullah Mahmûd Şahhâte)*, I-V, el-Heyetu'l-Mısriyye el-âmme, Kahire 1989.
- ÖğmüŖ**, Harun, *Muhâdarât fi 'ulûmi'l-Kur'ân ve târihi't-tefsîr*, İkinci Baskı, İFAV, İstanbul 2015.
- _____, *Tefsîru Sûrati'l-Mâide*, I-II, Birinci Baskı, Kitap Dünyası Yayınları, İstanbul 2017.
- Seyyid Kutub** (ö. 1386/1966), *fi zilâli'l-Kur'ân*, Dâru'ş-şurûk, Yirmi İkinci Baskı, Beyrut 1994.
- Suyûtî**, Celâluddîn (ö. 911/1505), *ed-Durru'l-mensûr fi't-tefsîri'l-me'sûr*, I-VIII, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1993.
- Şevkânî**, Ebû Abdullah Muhammed İbn Ali (ö. 1250/1834), *Fethu'l-Kadîr el-câmi' beyne fenneyi'r-rivâye ve'd-dirâye* (Abdurrahman Umeyra), I-V, Dâru'l-vefâ, İkinci Baskı, Beyrut 1998.
- Şimşek**, M. Sait, *Hayat Kaynağı Kur'ân Tefsîri*, Beyan Yayınları, İstanbul 2012.
- Zebîdî**, Muhibbiddîn Ebu'l-Feyd Seyyid Muhammed Murtezâ (ö. 1205/1790), *Tâcu'l-arûs min cevâhiri'l-kâmûs (nşr. Ali Şeyri)*, I-XX, Dâru'l-fikr, Birinci Baskı, Beyrut 1994.
- Zemahşerî**, Ebû Kasım Mahmud İbn Ömer (ö. 538/1144), *el-Keşşâf an hakâkik ğavâmidi't-tenzîl ve uyûni'l-aqâvîl fi vucûhi't-te'vîl (edt. Murat SÜLÜN)*, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, Birinci Baskı, İstanbul 2016.

**ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN
SEMPOZYUMU**

**FELSEFİ BİR BAKIŞ AÇISIYLA
MODEL İNSAN MODEL DEVLET TEORİSİ**

The Theory Of Model Human And Model State With A Philosophical Viewpoint

*Mustafa Doğan KARACOŞKUN¹
Muharrem ŞAHİNER²*

Özet:

Bu çalışma ile biz, insanın toplum içindeki yerini ve görevini, topluma karşı sorumluluklarını ve toplumu yöneten mekanizmaların taşınması gereken vasıfları felsefi bir bakış açısıyla ortaya koyarak konunun teorik kavramsal altyapısını oluşturmaya çalıştık. Bunu yaparken Platon, Fârâbî ve Jean Jack Rousseau gibi farklı tarihsel ve kültürel dönemlere ait filozoflar üzerinde durarak model insandan hareketle model devlet tasarımlarını, İslam'ın da evrensel değerler olarak vaz ettiği adalet, yardımlaşma, bilgelik ve cesaret gibi kavramların tarihsel süreç içerisindeki seyrini ve insanlığın ortak aklını yansıtan felsefe disiplininin konuya bakışını göstermeyi hedefledik.

Platon, toplumu canlı bir organizma olarak tanımlamaktadır. İnsanların bir araya gelmesiyle oluşan toplum, dolayısıyla insana ait özellikler taşımaktadır. Bu yüzden toplumu anlamaya çalışmak insanı çözümlenmekten geçmektedir. İnsanın sahip olduğu yetileri, akıl gücü, arzuları ve istekleri, irade ve öfke gücü şeklinde ortaya koyan Platon, toplumun da bu hasletlere karşılık gelen bir yapısının olması gerektiğini ifade eder. Platon'a göre yöneticilerin mutlaka bilgelik, koruyucuların cesaret erdemine sahip olması gerekmektedir. Ayrıca bütün sınıfların adalet ve ölçülülük erdemlerini benimsemeleri gerekmektedir. Devletin görevi bu erdemleri eğitim yoluyla halka aşılmasıdır.

Fârâbî insanı, bir arada yaşama zorunluluğuna sahip sosyal bir varlık olarak tanımlar. İnsanlar bedenlen ve ruhen yetkinleşebilmek için sosyalleşerek birbirleriyle yardımlaşmalıdırlar. Bu yardımlaşma gündelik ihtiyaçların karşılanması için farklı meslek sahiplerinin ortaya çıkması şeklinde sonuçlanırken, sevme, sevilme, adalet vb. erdem ve ihtiyaçların karşılanması için de kendisinin dışında farklı insanlarla iletişime geçme zorunluluğunu doğurmaktadır. Fârâbî, erdemli toplum tanımında, ideal yöneticiyi peygamber ve ona benzeyenler şeklinde tarif ederken, ideal yönetim tarzının da Allah'ın koymuş olduğu kanunların maksadını taşıyan yasalar olduğunu söylemektedir.

Jean Jack Rousseau'da yukarıdaki filozoflara benzer şekilde insanı sosyal bir varlık olarak tanımladıktan sonra insanların niçin bir devlete ihtiyaç duyduğu konusu üzerinde durmaktadır. Rousseau'ya göre insanların davranışlarının temelinde korunma güdüsü vardır. Devlet, kişinin haklarını ondan emanet almakta ve korumaktadır. Böylece içgüdüsel hareketin yerini adalet ve ahlaksal kısıtlamalar, fiziki dürtülerin ve iştihaların yerini görev ve sorumluluk duygusu almıştır. Sonuç olarak Rousseau'ya göre insan, kendisini doğadan gelen bazı avantajlardan mahrum bırakmış olsa da, bunun karşılığında çok büyük başka avantajlar elde eder, yetkinlikleri kamçılanır ve gelişir, fikirleri genişler, duyguları ulvileşir ve tüm ruhu yücelir.

Sonuç olarak toplumu oluşturan insanın sahip olması gereken erdemler, erdemli bir toplumun inşasında önemli rol oynamaktadır. Bu erdemlerin topluma aşılması ise devlet eliyle olduğunda daha etkili olmakta, toplumsal birçok sıkıntının aşılması bu sayede mümkün gözükmektedir.

Anahtar Kelimeler: İdeal insan, İdeal devlet, erdemler, Fârâbî, Platon, Jean Jack Rousseau

Abstract: With this study, we tried to determine the features of the mechanisms that manage the society, the place and duty of humans in it, and the responsibilities of humans to society with a philosophical viewpoint; and aimed to form the theoretical and conceptual infrastructure of this field. When doing this, we aimed to show the viewpoint of the philosophy discipline that reflects the common sense of humanity, the historical journey of the concepts like justice, solidarity, wisdom and courage, which are recommended by Islam as universal values, and also show the model state designs of philosophers from different historical and cultural periods like Platon, Farabi and Jean Jack Rousseau based on the model human concept.

¹ Prof. Dr., Kilis 7 Aralık Üniversitesi, mkaracoskun@kilis.edu.tr

² Dr. Öğr. Üyesi, Kilis 7 Aralık Üniversitesi, muharremsahiner@kilis.edu.tr

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

Platon defined the society as a living organism. For this reason, the society, which has been formed with the togetherness of humans, shows the features of humans. In this respect, it is necessary to analyze humans in order to understand the society. Platon determined the abilities, mind power, desires and wishes of humans in the form of will power, and the power of anger, and claimed that the society should also have a structure that overlapped with these attributes. According to Platon, managers must definitely have the virtues of wisdom and courage. In addition, all classes in a society must adopt the virtues of justice and proportionality. The duty of the state is to impose these virtues to people through education.

Farabi defined human as a social entity that had the obligation of living together. Humans must socialize and have solidarity for the purpose of becoming able in terms of body and soul. This solidarity results in the appearance of different professional groups to cover the daily needs, and causes that a communication is established between different humans in addition to himself/herself for the purpose of covering the virtues and needs like loving, being loved, justice, etc. In defining the society with virtues, Farabi defined an ideal manager as the Prophet and those who were like him, and said that the ideal management way was through the laws, which resembled the laws set by Allah.

Similar to the abovementioned philosophers, Jean Jack Rousseau defined human as a social entity, and dealt with the issue of the reason for the need for a state by humans. According to Rousseau, there is the “being protected” motive in the basis of the human behaviors. The state holds the rights of the individual for him/her and protects them. In this way, instinctive behaviors are replaced by justice and moral limitations, and physical motives and appetites are replaced by duties and responsibilities. As a result, according to Rousseau, although humans have deprived themselves from some advantages coming from the nature, they gain other and much bigger advantages in return; their abilities are enhanced and developed, their ideas are expanded, their emotions have become divine and all the faculties of the soul are glorified.

As a conclusion, the virtues that must exist in humans who constitute the society play important roles in the establishment of the society. When these virtues are imposed to the society with the hands of the state, they become more effective; and only in this way it seems possible to overcome many social problems.

Keywords: Ideal human, Ideal state, virtues, Farabi, Platon, Jean Jack Rousseau.

Giriş

Felsefe tarihi bir bütün olarak incelendiğinde, düşünmeye konu olan bütün varlık alanı nihayetinde insanla ilişkilendirilerek ele alınmaktadır. Bu yüzden insan nedir sorusu aslında tüm felsefî söylemler dikkate alınarak değerlendirilmelidir. Biz bu çalışmamızda bu kadar geniş bir araştırmaya girmenin imkânsızlığını göz önünde bulundurarak özellikle siyaset felsefesi ile ilgilenen farklı dönemlerdeki filozofların toplumla ilişkisi bağlamında insanı nasıl tanımladıklarını ortaya koymaya çalışacağız. Bunu yapmaktaki amacımız insanların oluşturduğu toplumların sahip olması gereken yetkinlikler ortaya çıkarıldığında birey olarak insanında bu yetkinliklere sahip olması gerektiği hususundaki filozofların ortak kanaatidir. Bu amaçla öncelikle Platon’un (Ö. m.ö. 347) *Devlet* isimli eserinden hareketle insanî sorumlulukları tanımlamaya çalıştık. Daha sonra İslam felsefesinin önemli isimlerinden biri olan Fârâbî’nin (Ö. 950) *el-Medînet’ül-fâzıla* eserinden hareketle ideal bir toplumun oluşması için ideal insanın özelliklerini tespit etmeye gayret ettik. Son olarak da Fransız filozof Jean Jack Rousseau’nun (Ö. 1778) *Toplum Sözleşmesi* kitabından hareketle devletle olan ilişkileri bağlamında insanın elde ettiği üstünlükleri ele aldık.

Araştırmamızın omurgasını insanların birbiri ile ilişkilerinin en yoğun olduğu toplumsal hayatta, bir insandan beklenen tavrın nasıl olması gerektiği problemi oluşturmuştur. Bunun için “toplum nedir ve nasıl ortaya çıkmıştır?”, “İnsan mı toplumu şekillendirir yoksa toplum mu insanı şekillendirir?”, “İnsanda ve toplumda bulunması gereken erdemler nelerdir?” sorularının cevabını araştırdık.

1. Platon’a Göre İnsanın ve Toplumun Sahip Olması Gereken Erdemler

Kendisini Sokrates’in doğal ve mantıksal devam sayan Platon³, insan ile toplum arasında ayırım yapmayan bir filozoftur. Ona göre insanın sahip olduğu özellikler toplumda da bulunmalıdır. Veya

³ Ernst von Aster, *İlkçağ ve Ortaçağ Felsefe Tarihi*, İm Yay., İstanbul 1999, s. 145.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

tersinden ifade edecek olursak, toplumdaki özellikler insanda da bulunmalıdır.⁴ Platon'un varlık ve bilgi felsefesinde kurmuş olduğu üçlü tasnif onun değer felsefesinde de görülmektedir. Varlık felsefesinde iyi idesi, ideler ve idelerin gölgesi tasnifi ve bilgi felsefesinde felsefî bilgi, matematiksel bilgi ve duysal bilgi üçlemesi değer felsefesinde düşünme, öfke ve arzu güçleri olarak karşımıza çıkmaktadır.⁵ Beden ve ruhtan oluşan insanın kıymetli yanı bir zamanlar ideler âlemini temaşa eden ruhudur. Bu yüzden ruhun kuvveleri ve kuvvelere karşılık gelen erdemler toplum yapısında da bulunmalıdır. Platon'a göre insanın sahip olduğu ruhun üç kuvvesi vardır. Bunlardan ilki insanın anlama yetisini oluşturan akıldır. Aklın nesnesi manevî varlık alanıdır. Yani düşünülebilir olan idealar ile hesaplanabilir olan sayısal oran ve orantılar aklın faaliyet gösterdiği varlık alanlarıdır. Ruhun bir başka kuvvesi ise arzu ve isteklere denk gelmektedir.⁶ Bedenle ilgili olan bu kuvve fiziksel ihtiyaçların karşılanması için gereklidir. Dünyevî istekler de diyebileceğimiz bu arzular günlük yaşamımızı kolaylaştıracak her türlü faaliyetin planlandığı arzu ve istek gücü sayesinde gerçekleşmektedir. Ruhun son kuvvesi ise insanın kendisini korumasına, mücadelecî bir ruha sahip olmasına, ihtiyaç duyduğu anda saldırganlık sergilemesine imkân veren irade ve öfke gücüdür.⁷ Bu üç kuvve sayesinde insan, çeşitli etkinliklerde bulunabilmektedir. Elbette ki bu kuvveler birbirinden kesin çizgilerle ayrılmamıştır. Ancak nesnelere bakarak ruhun kuvveleri belirlenebilmektedir. Akıl gücü düşünmeyi, arzu ve istekler biyolojik ihtiyaçların yarattığı duyguları, irade ve öfke gücü ise bir şeyi arzulamayı yani isteği ortaya çıkarmaktadır. Ruhun bu kuvvelerinin doğurduğu faaliyet ve tepkiler ise akıl gücü için öğrenme ve bilgi edinme faaliyeti, arzu ve istekler için sevinme, haz duyma ve mutluluk⁸, irade ve öfke gücü için de hırs, aşırı arzu istek şeklinde örneklendirilebilir.

Platon'a göre insan için hayatî olan bu kuvveler, insanın oluşturduğu toplumda da bulunmak zorundadır. Söz konusu toplumsal yapı olunca bu kuvveler toplumsal sınıflar şeklinde ortaya çıkmaktadır. İnsandaki akıl gücüne karşılık gelen toplumsal sınıf yöneticilerdir. Arzu ve isteklerin toplumsal yansımaları işçiler, zanaatkârlar, çiftçiler ve sanatkârlar şeklinde ortaya çıkan üreticiler sınıfıdır. İrade ve öfke gücü ise kolluk kuvvetleri olarak isimlendirebileceğimiz asker, polis ve bekçilerden oluşan koruyucular sınıfına denk gelmektedir. Böylece Platon, toplumu üç farklı sınıftan oluşan bir bütün olarak değerlendirmektedir. Bu tespiti yaptıktan sonra Platon için geriye toplumun hangi sınıfının hangi erdeme mutlaka sahip olması gerektiğini tespit etmek kalmaktadır.

Aklın gücüne karşılık gelen yöneticiler sınıfının sahip olması gereken erdem her şeyden önce bilgeliktir. Bilgelik, insanın kendisi için neyin iyi olduğunu bilmesidir.⁹ Platon için bilmek ise tikel olaylardan hareket ederek idelere yükselmek ve sabit ideler âlemini kavramaktan ibarettir.¹⁰ Bilgelik erdemi, cesaret, ölçülülük ve adalet erdemlerine ulaşmayı kolaştırılmaktadır.¹¹ Dolayısıyla bilge bir yönetici toplum için neyin faydalı olduğunu bilen ve yönetim tarzını buna uygun düzenleyen kimsedir. İrade ve öfkenin karşılığı olan koruyucular sınıfına ait erdem ise cesarettir. Cesaret, hiçbir şeyden korkmamak değil, nelerden korkulup nelerden korkulmaması gerektiğini bilmektir. Cesaret, üzüntülü haldeyken de sevinçli haldeyken de bu hali korumakla ortaya çıkmaktadır.¹² Platon cesaretin tanımını başka erdemleri de kapsayacak şekilde vermektedir. Söz gelimi ahlaklı olmak da bir cesaret işidir.¹³ Üreticiler sınıfının ise kendilerine ait özel bir erdemi bulunmamaktadır. Ancak onlar da toplumun diğer sınıfları gibi ölçülülük ve adalet erdemlerine sahip olmalıydılar.

Platon'a göre toplumda yüklendiği göreve göre sahip olması beklenen bilgelik ve cesaretin dışında bütün insanlar ne iş yaparlarsa yapsınlar mutlaka adalet ve ölçülülük erdemlerine sahip olmalıydılar. Ölçülülük, ruhun istek ve arzularını dizginlemek, aşırıktan uzak durmak anlamına gelmektedir.¹⁴ Platon

⁴ Platon, *Devlet*, Çev.: Hüseyin Demirhan, Sosyal Yay., İstanbul 2002, s. 157.

⁵ Veli Urhan, "Platon'un Siyaset Felsefesinde İdeal Devlet", *Özne Dergisi*, C. 24 2016 Bahar, s. 195.

⁶ Platon, *Devlet*, s. 163.

⁷ Platon, *Devlet*, s. 164.

⁸ Platon, *Devlet*, s. 163.

⁹ Platon, *Devlet*, s. 167.

¹⁰ Aster, *İlkçağ ve Ortaçağ Felsefe Tarihi*, s. 167.

¹¹ Platon, *Phaidon*, Çev.: Suut K. Yetkin, Hamdi R. Atademir, MEB Yay., İstanbul 1989, s. 25.

¹² Platon, *Devlet*, s. 167.

¹³ Aster, *İlkçağ ve Ortaçağ Felsefe Tarihi*, s. 159.

¹⁴ Platon, *Devlet*, s. 167.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

mutlu bir yaşam sürmek isteyen bir insanın farklı kriterleri dikkate alarak hayatını dizayn edebileceğini ifade etmektedir. Bunlar ölçülü yaşam, akıllı yaşam, yiğitçe yaşam ve sağlıklı yaşamdır. Ancak hangi yaşam tarzını seçerse seçsin ölçülü yaşamı tercih etmediği müddetçe mutlu olamayacaktır. Zira ölçüsüz yaşamda hazlar daha şiddetli olsa da mutsuzluklar daha fazla ve daha şiddetlidir.¹⁵ Adalet ise en öz ifadesiyle herkesiz üzerine düşen görevi layıkıyla yerine getirmesidir.¹⁶ Toplumsal sınıflar arasında adaletin bulunması toplumda huzurun olması anlamına gelmektedir. Aynı zamanda bireylerin de erdemli insanlar olmasının tek yoludur. Örneğin aklın işi yönetmek iken, öfkenin görevi buyruğa uymak ve akla yardımcı olmaktır. Platon bu hususu şöyle ifade etmektedir:

“İşte böyle yetişen, görevlerini gerçekten iyi öğrenen ve yapmaya çalışan bu iki kesim, ruhta en büyük yeri kaplayan ve yaratılışı gereği doymak bilmez bir para, mal hırsı taşıyan arzu kesimine kumanda edecekler; onun yalancı beden zevkleriyle boğazına kadar doyup büyümesine, güçlenmesine; kendi işiyle uğraşacağına, kendilerini köle etmeye, yönetmeye kalkmasına engel olacaklar; yoksa tabiatının ve yetkisinin dışında olan böyle bir işe kalkışıp hepsinin hayatını allak bullak eder.”¹⁷

Özetle ifade edecek olursak Platon’a göre insanın sahip olması gereken bir takım erdemler bulunmaktadır. Adalet, diğer erdemlerin kendisinden ortaya çıktığı en temel erdemdir. Bütün insanların sahip olması gereken adalet erdeminin yanı sıra bir de ölçülülük erdemine sahip olunmalıdır. Yöneticiler bilgelik, koruyucular sınıfı ise cesaret erdemine göre hareket etmelidir. Ortaya çıkmaktadır ki ideal bir toplum, bu erdemlerin yerleşmesi için faaliyet gösteren ve bu konuda yardımlaşan toplumdur.

Fârâbî’ye Göre Erdemli Toplumunu Oluşturan İdeal İnsan Modeli

İslam felsefesinde siyaset felsefesi denilince akla ilk gelen isim olan Fârâbî, *el-Medînet’ül-fâzıla* isimli eserinde toplumların nasıl ve hangi gayeyle oluştuğunu, sahip olduğu yetkinliklere göre toplum çeşitlerini ve erdemli bir toplumun yöneticisi olan insanın sahip olması gereken özellikleri ele almaktadır. Biz de Fârâbî’nin siyaset felsefesinden hareketle ideal insanın özelliklerini onun erdemli toplum görüşünden hareketle oluşturmaya çalışacağız.

Fârâbî’ye göre insan, sahip olma istidadında bulunduğu yetkinlikleri elde etmek için başka insanlarla işbirliği yapmak zorunda olan bir varlıktır. Bu da onun sosyal bir varlık olarak tanımlanması anlamına gelmektedir. Zira insan, yaratılış itibarıyla birçok şeye muhtaç bir konumdadır. Hem yaşamını yetkin bir şekilde devam ettirmek hem de sahip olabileceği insanî mükemmelliklere erişebilmek için başkalarının yardımına muhtaçtır. Bu yüzden insanlar bir araya gelerek toplumları meydana getirmektedirler.¹⁸ Fârâbî’ye göre insan öncelikle duyularına hitap eden kendi kozmosundan faydalanarak bir takım yetkinlikler elde etmeye çalışır. Daha sonra bunların yetersiz olduğunu görünce başka bir takım akılsal ilkeler üzerinde de düşünmeye başlar. Bunlar, Tanrı başta olmak üzere melekler âlemi ve metafizik evren dediğimiz varlık boyutunun işleyişi hakkındaki bilgilerdir. Böylece Tanrısal inayetin varlığa nasıl ulaştığını temâşâ eder. Ancak insan, akılsal varlıkların bilgisine sahip olmadan önce çevresindeki tabii varlıklardan faydalanması gerekmektedir. İnsan, barınak arama ve başka insanlarla bir arada yaşama güdüsüne sahip bir canlıdır. Bu doğal yeteneğini başkalarıyla bir arada yaşayarak yetkinleşmek için kullanmak zorundadır.¹⁹

Bu toplulukları yetkin ve eksik şeklinde temelde iki kategoride değerlendiren Fârâbî, yetkin toplulukları büyük, orta ve küçük olarak tasnif etmektedir. Küçük topluluklar şehirler, orta topluluklar milletler ve büyük topluluk da tüm dünya insanları olarak tanımlanmaktadır.²⁰

Hayır ve kemâlin küçük topluluklarda değil az önce saydığımız büyük topluluklarda aranması gerektiğini savunan Fârâbî, insan topluluklarının hayırda işbirliği yapabileceği gibi kötü işlerde de işbirliği yapabileceğini belirtir. Dolayısıyla hayır da şer de insanların iradesi olarak ortaya çıkmaktadır.

¹⁵ Platon, *Yasalar*, Çev.: Candan Şentuna, Saffet Babür, 3. bsk., Kabalcı Yay., İstanbul 2007, s. 195.

¹⁶ Platon, *Devlet*, s. 166. Mütercim burada adalet kavramı yerine doğruluk kavramını kullanmaktadır. Ancak biz kullanımı daha yaygın olan adalet kavramını tercih ettik.

¹⁷ Platon, *Devlet*, s. 166.

¹⁸ Fârâbî, *el-Medînetü’l-fâzıla*, Çev.: Nafiz Danışman, MEB Yay., Ankara 2001, s. 79.

¹⁹ Fârâbî, *Mutluluğun Kazanılması*, Çev.: Ahmet Arslan, 4. bsk., Divan Kitap, Ankara 2015, s. 65-66.

²⁰ Fârâbî, *es-Siyâsetü’l-medeniyye*, Çev.: Mehmet S. Aydın, Abdülkadir Şener, M. Rami Ayas, 2. bsk., Büyüyenay Yay., İstanbul 2012, s. 75; Fârâbî, *el-Medînetü’l-fâzıla*, s. 79.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

Amaçları yardımlaşmak olan insanlar, hayır için bunu yaptıklarında faziletli bir toplumu, şer için yaptıklarında ise cahil toplumu teşekkül etmiş olurlar. Bu yüzden sosyal hayat içerisinde fazileti elde etmenin tek yolu adalete uygun ve doğru işlerde yardımlaşmayla mümkün olabilmektedir. Fârâbî bu hususu şöyle ifade etmektedir:

“Fakat sakinlerinin –ancak saadete erişmek maksadiyle- yardımlaştıkları bir şehir, fâzil bir şehir olur. Zaten saadete erişmek maksadiyle kurulan her topluluk da fâzil bir topluluk sayılır. Onun içindir ki bütün şehirleri –saadete erişmek maksadiyle el ele vererek- çalışan bir millet de fâzil bir millettir; bütün milletleri, saadete ulaşmak maksadiyle elbirliğiyle çalışan bir dünya da fâzil bir dünya olur.”²¹

Faziletli bir şehri sağlıklı bir bedene benzeten Fârâbî, beden sağlığının devam etmesi için bütün organların uyumlu bir şekilde çalışması gibi toplumu oluşturan insanların ve farklı toplumsal sınıfların da toplumsal fazilete erişmek için benzer şekilde uyum içinde birbirleri ile yardımlaşmalıdırlar demektedir. Bu noktada Fârâbî, organlar arasındaki iş bölümüne ve bazı organların diğer bazı organların üzerinde bir konuma sahip olduğuna, bir kısmının emir veren bir kısmının ise emir alan konumunda olduğuna dikkatimizi çekmektedir.²² Yaratılış itibarıyla insanların farklı işlere istidadı bulunmaktadır diyen Fârâbî, bunun insanlar arasındaki üstünlük farkının sebebi olduğunu söylemektedir.²³ En yetkin insanın toplumu yöneten olması gerekmektedir. Diğer insanlar da mertebeye onun altında bulunup, her biri sahip olduğu yeteneği yöneticinin gayesine uygun şekilde ona itaat ederek kullanılmalıdır. Bedenin organları doğal bir uyum içerisinde faaliyet gösterse de insanların toplum içerisindeki faaliyetleri irâdîdir.²⁴

Faziletli bir şehrin insanları derece ve mevkilerine göre yöneticinin amaçlarını gerçekleştirmesine yardımcı olmalıdırlar. Dolayısıyla şehri yönetecek kişi de sıradan bir insan olamaz. Bu kişi doğuştan yönetme kabiliyetine sahip olmalıdır. Fârâbî insanların çoğunun hizmet etmek için yaratıldığını bu yüzden yönetici vasfını taşıyan insanların sayısının az olduğunu ifade etmektedir. Toplumu yönetecek insanın başkasının yönetimine boyun eğecek bir yapısının olmaması gerekir.²⁵ Fârâbî'nin yöneticinin vasıflarını şöyle zikretmektedir:

“Fakat reis öyle mükemmel bir insan olmalı ki hem akıl olsun, hem bilfi’l makul olsun ve önce söylediğimiz gibi muhayyile kuvveti tabiatıyla mükemmeliyetin en üstün derecesine ulaşmış olsun ve bu kuvvet, fa’âl akıldan cüziyatı ya oldukları gibi veya sembolize edilmiş bir halde uyanıkken veya uyku esnasında kabul etsin ve münfail aklı bütün makullerle mükemmelleşmiş olsun ki artık hiçbirisini yadırgamadan bilfi’l akıl olsun.”²⁶

Fârâbî'nin bu söylediklerinden ideal insan olarak tanımladığı kişinin peygamber olduğu açıkça ortaya çıkmaktadır. Devamında Fârâbî, yöneticinin farklı vasıflarını zikretmektedir. Onun bu tasviri ideal insanın özelliklerini de ortaya koymaktadır. Bunları şu şekilde sıralamaktadır:

“Evvvela vücudunun tam ve her uzvunun kıvamında olması lâzımdır ki vazifesini kolayca yapsın.

Sonra kendisine söylenen her şeyi tabiatıyla iyi kavrayıp anlaması lâzımdır ki hem söyleyenin maksadını hem konu mevzu’u olan şeyi olduğu gibi anlansın.

Sonra hâfızası kuvvetli olmalı ki anladığı, gördüğü, işittiği ve sezdiği her şeyi iyi bellesin ve unutmasın.

Sonra uyanık ve zeki olması lâzımdır ki gördüğü en ufak delili anında farkedip yerinde kullanmasını bilsin.

Sonra güzel konuşmasını bilmeli ki zamirindeki her şeyi açıkça izah etsin.

Sonra öğretmeyi ve öğrenmeyi sevmesi, buna kendim kaptırmış olması ve her şeyi kolayca öğretmesi lâzımdır ki öğretme ve öğrenme yorgunluktan ona ne ıztırap versin ne de vücudunu hırpalsın.

Sonra yemeye, içmeye ve kadınlara düşkün olmaması ve tabiatıyla oyundan sakınması lâzımdır.

Sonra doğruluğu ve doğruları sevmesi, yalandan ve yalancılardan nefret etmesi lâzımdır.

Sonra ulu olması ve ululuğu sevmesi lâzımdır ki utandırıcı şeylere düşmesin ve tabiatıyla hep yüksek şeyleri arasın ve gümüşle altın gibi şeylere ve diğer dünyalıklara göz koymasın.

Sonra adâleti ve adâlet ehlini sevmesi, istibattan, zulümden ve zâlimlerden nefret etmesi lâzımdır ki

²¹ Fârâbî, *el-Medînetü'l-fâzıla*, s. 80.

²² Fârâbî, *el-Medînetü'l-fâzıla*, s. 80.

²³ Fârâbî, *es-Siyâsetü'l-medeniyye*, s. 82.

²⁴ Fârâbî, *el-Medînetü'l-fâzıla*, s. 81.

²⁵ Fârâbî, *el-Medînetü'l-fâzıla*, s. 84.

²⁶ Fârâbî, *el-Medînetü'l-fâzıla*, s. 85.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

hem kendi akrabasından hem başkalarından hak arasın, onları hakka dâvet etsin, istibdat kurbanlarının imdadına yetişsin, iyi ve güzel bildiği her şeyi desteklesin.

Sonra mutedil mizacda olmalı ki kendisinden adâlet istendiği zaman şiddet göstermesin, titizlik ve aksilik etmesin; fakat istibdada ve kötülüğe davet edildiği zaman şiddet ve aksilik gösterebilir.

Sonra büyük bir azim ve irade sahibi olmalı ki zaruri bulduğu şeyleri gerçekleştirmek hususunda cesaret gösterebilir, korkak ve yahut yumuşak olmasın."²⁷

Fârâbî'nin burada zikrettiği özellikler devleti yönetecek olan insanın sahip olması gereken ideal vasıflar olmaktadır. Böylece ortaya çıkmaktadır ki insan için ideal özellikler, dünyevî şeylere düşkün olmamak ve diğer insanlarla kıyaslandığında çok daha üstün bir akıl gücüne sahip olmak şeklindedir. Onun ortaya koymuş olduğu yönetim tarzı en doğru yönetimdir. Peygamberden sonra gelecek kişilerin onun tüm özelliklerine sahip olması mümkün değildir. Bu yüzden muhayyile gücüne ait özellikler bulunmasa bile diğer yukarıda zikrettiğimiz özelliklerden ilk beşi veya altısı bir insanda bulunuyorsa o kimse yönetici olmalıdır. Bu kişi de peygamberin yönetim tarzını iyi bilmeli ve kendi döneminde ortaya çıkan toplumsal sorunları doğru istinbatlarla çözebilmelidir.²⁸ Farâbî, erdemli bir amacın elde edilmesi için en yararlı olanı bulma gücüne fikrî erdem demektedir.²⁹

Siyaset ilminin amacını, insanın mutluluğu kazanması için yapması gerekenleri ona öğretmesi olarak tayin eden Farâbî bunu, bir kısım saadetlerin gerçek olduğunu, bir kısmının öyle olmadığı halde saadet zannedildiğini, gerçek saadetin bu dünyada değil ahirette elde edilmesinin mümkün olduğunu, zenginlik, cömertlik gibi hallerin nihai hedef olarak belirlenmesi durumunda bunların sadece bu dünyaya ait lezzetler olduğunu ortaya koyarak yapar demiştir.³⁰

Fârâbî, yönetim tarzı ile ilgili konuları detaylı bir şekilde incelemeye devam etmektedir. Ancak biz konumuzun sınırlarını korumak adına bu hususlara değinmeyeceğiz. Fârâbî felsefesinde ideal insan peygamber iken ondan sonra gelecek ideal insanın da filozof olduğunu söyleyebiliriz. Zira doğruyu bulmanın ve tatbik etmenin yolu hikmet bilgisiyle mümkündür.

Jean Jack Rousseau'ya Göre Toplumsal Yaşamın İnsânî Yetkinliğe Etkisi

Aydınlanma döneminin önemli filozoflarından biri olan Rousseau, toplum ile insan arasındaki ilişkiden hareketle bireyin mutlu olmasının yollarını sorgulamaktadır. "Toplum düzeni diğer bütün haklara temel olan kutsal bir haktır" diyen Rousseau bu hakkın tabiatın doğal yollarla gelmediğini ancak anlaşmalar ile kazanıldığını ifade etmektedir.³¹ Toplumların yapılanmasında köle-efendi ilişkisini eleştiren Rousseau, insan için hürriyetinden vazgeçmenin insanlık hakkından hatta vazifelerinden vazgeçmek anlamına geldiğini ve köle ile efendi arasındaki anlaşmanın sadece kölenin borçlu olduğu efendinin ise hiçbir şey vermediği tek taraflı bir anlaşma olmasından dolayı hükümsüz olduğunu ifade etmektedir. Hür olmayan bir insanın davranışlarını ahlaki açıdan sorgulamak da mümkün değildir.³² Rousseau bu hususu başka bir yerde şu şekilde ifade etmektedir:

"Böylece, duruma hangi taraftan bakılırsa bakılsın, kölelik hakkı, yalnız meşru olmadığı için değil, manasız ve saçma olduğu için de hükümsüzdür. Bu kölelik ve hak birbirini çürüten iki kelimedir, birinin bulunduğu yerde öteki bulunmaz. İster iki adam ister bir adamla bir millet için söylenmiş olsun, aşağıdaki sözler aynı şekilde manasız kalacaktır:

Seninle öyle bir anlaşma yapacağım ki, hep benim lehime ve senin aleyhine olacak; ona, keyfim istediği müddetçe uyacağım, yine keyfim istediği müddetçe uyacaksın."³³

Rousseau, insanın iki tür eşitsizliğe maruz kalabileceğini ifade etmektedir. Bunlardan birincisi zeka ve sağlık gibi doğal eşitsizliktir ki bunu değiştirmek için insan herhangi bir şey yapamaz. İkincisi ise manevi veya politik eşitsizliktir ve bu bir kısım insanların başkalarının haklarını gasp ederek sağladıkları

²⁷ Fârâbî, *el-Medînetü'l-fâzıla*, s. 87-88.

²⁸ Fârâbî, *el-Medînetü'l-fâzıla*, s. 89-90.

²⁹ Fârâbî, *Mutluluğun Kazanılması*, s. 72.

³⁰ Fârâbî, *İlimlerin Sayımı*, Çev.: Ahmet Ateş, MEB Yay., İstanbul 1990, s. 125.

³¹ Jean Jack Rousseau, *Toplum Anlaşması*, Çev.: Vedat Günyol, MEB Yay., İstanbul 1997, s. 2.

³² Rousseau, *Toplum Anlaşması*, s. 10.

³³ Rousseau, *Toplum Anlaşması*, s. 15.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

zenginlik ve çıkarlara dayanmaktadır.³⁴ İnsana düşen sahip olduğu hakları koruyan bir yönetim tarzını istemektir. Haklarının farkında olan bir halk kendisini ve sahip olduğu şeyleri korumak için iptidai yaşam tarzından vazgeçmelidir. Bunu sağlamak için insanlar, yoktan yeni bir güç yaratamayacaklarına göre kendilerini tehdit eden unsurlara karşı, var olan güçleri birleştirerek ve bir araya gelerek mukavemet oluşturmalarıdır. Oluşan bu güç ancak bir merkezden ahenkli bir şekilde idare edilirse başarılı olacaktır.³⁵ Bu şekilde örgütlenerek oluşturulan toplum hayatı kişinin hürriyetini elinden alan bir yapılanma değil, bilakis özgürlüğünün garantörü olmaktadır. Zira toplum üyelerinden her biri sahip olduğu bütün hakları topluma emanet eder. Bütün insanlar aynı şekilde davrandığından herkes aynı durumdadır. Bu yüzden aynı durumda bulunan insanlar bunu başkalarının zararına kullanmakla bir menfaat elde edemezler.³⁶ Toplumun oluşturan bireylerin zımnen ifade kabul ettiği bu anlaşma Rousseau'nun ifadesiyle "İçimizden her biri, varlığını, bütün kuvvetini, müştereken, genel iradenin emrine verir ve biz, her ortağı bütünün bölünmez bir parçası kabul ederiz."³⁷ şeklindedir.

Hâkim güç olarak devlet varlığını fertlere borçlu olduğu için onlara rağmen bir iş yapamaz. Bu kendi kendini yok etmek anlamına gelmektedir. Aynı şekilde bir fert devleti karşısına almadan başka bir ferde haksızlık yapamaz veya diğer fertleri karşısına almadan devlete karşı bir haksızlık yapamaz. Bu gizli anlaşma sayesinde hem devlet hem de fertler korunmuş olur.³⁸ Ancak yine de şahsi menfaatlerini toplumun menfaatlerinden üstün tutan insanlar olacaktır. Bunlarla ilgili Rousseau şöyle demektedir:

"Her kim ki genel iradeyi saymamaya kalkarsa, bütün topluluk onu saygıya zorlayacaktır. Bu da, o kimse sadece hür olmaya zorlanacak, demektir. Çünkü, bu şart her vatandaşı vatana maalemlerle onu her türlü şahıs tabiliğinden korur, siyaset mekanizmasının işlemesini sağlar, toplum içindeki taahhütlere imkan verir. Bu şart olmazsa, bütün bu taahhütler manasız, müstebitçe olur ve en büyük suiistimallere meydan verir."³⁹

İnsanın kendi başına doğal bir halde yaşaması yerine toplum ile yaşamaya başlaması onda önemli değişikliklere neden olacaktır. Öncelikle içgüdü ile hareket etmek yerine adaletle davranmayı tercih edecektir. Bu ise davranışların ahlak kriterlerine göre düzenlenmesi anlamına gelmektedir. Kişi, nefsinin istek ve arzularına değil de ahlaki ilkelere uyması gerektiği fikrini ise aklını kullanmak suretiyle elde edecektir. İlkel yaşamın kendine göre bir takım avantajları var gibi görünse de esasında insan sosyalleşerek çok daha değerli bir varlık haline gelir. Fikir ufku genişler, duyguları asilleşir, günü birlik durumlardan kurtularak insan olmanın gereği olan zeki bir varlığa dönüşür.⁴⁰

İnsanın toplum ile yaptığı zımni anlaşmaya göre kaybettiği ilk şey tabii hürriyetidir. İsteddiği her şeyi yapma ve her şeyde hak iddia etme özgürlüğünü kaybeder. Buna karşılık kazandığı ise medeni hürriyetle elindeki şeylerin sahiplik hakkıdır. Topluma teslim olmak esaret gibi görünse de Rousseau bu durumu mânevî hürriyet şeklinde tanımlamaktadır. Zira bu hürriyet insanı kendi nefsinin hâkimi yapmaktadır.⁴¹ Toplum anlaşması, tabiatın insanlar arasında oluşturduğu maddi eşitsizlik yerine manevî ve meşru bir eşitlik koymaktadır. Böylece insanlar zekâca ve kuvvetçe eşit olmasalar da anlaşma ve hak yoluyla eşit olurlar.⁴²

Rousseau, ideal insanın özelliklerini tek tek sıralayarak ortaya koymaya çalışmamaktadır. Ancak o bireyin toplumla ilişkisi üzerinde durarak meşru bir yönetime tabii olan insanın elde ettiği kazanımlara değinerek bir takım kriterler belirlemeye çalışmaktadır. Buna göre ideal insan, her şeyden önce duyguları ve ilkel içgüdüleri ile değil aklıyla hareket eden insandır. Sahip olduklarını topluma emanet ederken kendisi de toplumdaki emanet aldıklarına sahip çıkmak ve saygı göstermek zorundadır. Bu vasfı, emin olmak şeklinde isimlendirebiliriz. İnsanın nefesine saygı duyması ve ulvî bir ruha sahip olması için de adalet ilkesine göre davranmalıdır. Adaletin getirmiş olduğu bir takım kural ve yaptırımlar, bireyin

³⁴ Jean Jack Rousseau, *İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı*, Çev.: R. Nuri İleri, 9. bsk., Say Yay., İstanbul 2006, s. 83.

³⁵ Rousseau, *Toplum Anlaşması*, s. 17.

³⁶ Rousseau, *Toplum Anlaşması*, s. 18.

³⁷ Rousseau, *Toplum Anlaşması*, s. 19.

³⁸ Rousseau, *Toplum Anlaşması*, s. 22.

³⁹ Rousseau, *Toplum Anlaşması*, s. 24.

⁴⁰ Rousseau, *Toplum Anlaşması*, s. 25.

⁴¹ Rousseau, *İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı*, s. 64; Rousseau, *Toplum Anlaşması*, s. 25.

⁴² Rousseau, *Toplum Anlaşması*, s. 30.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

özgürlüğünü elinden alan değil, ona kendi koymuş olduğu kurallara uymanın vermiş olduğu özgürlükle yaşama imkânı veren bir değerdir.

Sonuç

Farklı dönemlerden filozofların gözünden ideal insan nasıl olmalıdır sorusunun cevabını aradığımız bu çalışmada dikkatimizi çeken ilk husus, insanın kaçınılmaz olarak sosyal bir varlık olduğu yargısıdır. Bu olgu, insanın sadece maddi ihtiyaçlarını karşılaması için değil manevi ihtiyaçlarının karşılanması için de bir zorunluluktur. Sahip olduğu yetkinlikleri gerçekleştirebilmek için insan başkalarına muhtaçtır. Potansiyel olan değerler fiile dönüşmediği sürece hiçbir kıymeti yoktur. Söz gelimi sevmek, paylaşmak, adaletli olmak, acımak, yardım etmek gibi değerler ancak bizim dışımızda bir varlık varsa fiiliyatı mümkün olmaktadır. Bu da insanın başka varlıklarla zorunlu olarak bir arada yaşamasını gerektirmektedir. Farklı dönemlerde yaşamalarına rağmen bu üç filozofun insanı toplumla beraber tanımlamaya çalışmaları da insanlığın ortak aklını yansıtmaya anlamında değerlidir. Adalet, ölçülülük, cesaret ve bilgelik gibi erdemler ancak bütün varlık için reva görüldüğü zaman anlamını bulmaktadır. Toplumsal bağları oluşturan ırk birlikteliği, vatan birlikteliği, tarih birlikteliği, kültür birlikteliği çok önemli olmakla birlikte bu unsurların bu birlikteliğin dışında kalan insanları görmemizi ve duymamızı engelleyecek ayrıştırıcı unsurlara dönüşmesini engellemeliyiz. Ülkemizde bunun örneklerini yakın tarihimizden verebiliriz. Ülkemize iltica etmiş sayıları milyonlarla ifade edilen Suriye’li kardeşlerimize millet olarak sahip çıkmamız bu anlamda dünyaya verilmiş bir insanlık dersi olarak görülmelidir. Sınırdan geçerken hiçbirine mezhebini veya inançlarını sormamamız onlara her şeyden önce insan olarak değer verdiğimizizi göstermektedir. 15 Temmuz darbe girişimini, kutsal saydığımız özgürlük ve demokrasi gibi değerlere kasteden bir saldırı olarak görüp, yakıp yıkmadan, yağmalamadan, siyasi parti veya mezhep ayrımına gitmeden yekvücut olarak savunmamız ortak değerlerde birleştiğimizde neler yapabileceğimizin bir göstergesidir. Sonuç olarak ideal insan, mutlu olmak için başkaları ile işbirliği içinde yardımlaşmayı esas alan insandır diyebiliriz.

Kaynakça

- Aster, Ernst von, *İlkçağ ve Ortaçağ Felsefe Tarihi*, İm Yay., İstanbul 1999.
- Farâbî, *es-Siyâsetü'l- medeniyye*, Çev.: Mehmet S. Aydın, Abdülkadir Şener, M. Rami Ayas, 2. bsk., Büyüyenay Yay., İstanbul 2012.
- Fârâbî, *el-Medînetü'l-fâzıla*, Çev.: Nafiz Danışman, MEB Yay., Ankara 2001.
- Farâbî, *İlimlerin Sayımı*, Çev.: Ahmet Ateş, MEB Yay., İstanbul 1990.
- Farâbî, *Mutluluğun Kazanılması*, Çev.: Ahmet Arslan, 4. bsk., Divan Kitap, Ankara 2015.
- Platon, *Devlet*, Çev.: Hüseyin Demirhan, Sosyal Yay., İstanbul 2002.
- Platon, *Phaidon*, Çev.: Suut K. Yetkin, Hamdi R. Atademir, MEB Yay., İstanbul 1989.
- Platon, *Yasalar*, Çev.: Candan Şentuna, Saffet Babür, 3. bsk., Kabalcı Yay., İstanbul 2007.
- Rousseau, Jean Jack, *İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı*, Çev.: R. Nuri İleri, 9. bsk., Say Yay., İstanbul 2006.
- Rousseau, Jean Jack, *Toplum Anlaşması*, Çev.: Vedat Günyol, MEB Yay., İstanbul 1997.
- Urhan, Veli, “Platon’un Siyaset Felsefesinde İdeal Devlet”, *Özne Dergisi*, C. 24, 2016 Bahar, s. 193-206.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

ROL MODEL BİR MÜFESSİR OLARAK MEHMET AKİF

Ahmet Öz*

ÖZET

Milli şairimiz Mehmet Akif aynı zamanda büyük bir mütefekkir ve müfessirdir. Yaşadığı dönemde toplumun sorunları üzerine kafa yormuş, tespit ettiği problemleri dert edinmiş, çözmek için çaba sarf etmiş, duygularını şiir ve yazılarıyla dile getirmiştir. Onun *Safahât* adlı eserini tefsir açısından ele aldığımızda, birçok şiirinde serlevha olarak bir veya birkaç ayeti aldığını ve şiirlerinin de bu ayetlerin manzum tefsiri olduğunu görürüz. Akif, *Sebilürreşâd* dergisinde “Tefsiri-i şerif” başlığı altında tefsir yazıları da kaleme almıştır. Ayrıca bir Kur'an meali hazırlamıştır. Bu sempozyum bildirisinde hedefimiz, gerek *Safahât*'taki manzum tefsirinden, gerekse *Sebilürreşâd*'daki makalelerinden ve bir kısmı elimizde bulunan mealinden hareketle, ne kadar duyarlı ve hassas bir müfessir olduğunu ortaya çıkarmaktır.

Kur'an'ı-Kerim Arap dili ve belâğatının zirvede olduğu bir dönemde nazil olmuş ve indiği dönemde edebiyat ustalarına bir araya gelerek benzerini getirmeleri konusunda meydan okumuş bir kitaptır. Böyle bir edebi kitabın Arapçadan Türkçeye aktarılması için Arapça ve Türkçeyi iyi bilmenin yanı sıra her iki dilin edebi inceliklerine vakıf olmak gibi üstün bir meziyet gereklidir. İşte Akif, bu meziyete sahip usta bir edip olduğu için ayetlere anlam verirken Arap dili ve belâğatının inceliklerini Türk dili ve edebiyatının incelikleriyle ifade ederek ustalığını ortaya koymuştur. Onun gerek meali, gerek *Sebilürreşâd* dergisindeki tefsir yazıları ve gerekse *Safahat*'ta nazım tarzında yazdığı tefsir örnekleri de onun ne kadar başarılı bir müfessir olduğunu ortaya koymaktadır.

Akif, çok yönlü bir kişilik olması açısından da bir rol modelidir. Birçok alanda çalışmalar ve okumalar yapmış, hikmeti nerede bulmuşsa oradan almıştır. İyi derecede Arapça, Farsça ve Fransızca bilen Akif, bu dillerde yazılan eserlerden çeviriler de yapmıştır. Sadece sosyal bilimlerde değil fen bilimlerinde de ileri düzeyde başarılarla sahiptir. Fakat o hep mütevazı olmayı tercih etmiştir.

MEHMET AKİF VE TEFSİR ANLAYIŞI

Mehmet Akif'in tefsir çalışmaları denince *Safahat*'ta serlevha ayetlerle yazdığı manzum tefsir, *Sebilürreşâd* dergisinde “Tefsiri-i Şerif” başlığı altında yazdığı mensur tefsir ve meal çalışması aklı gelmektedir.¹ Bu üç yöntemin hepsini çok iyi kullanan Akif, bazı Kur'an ayetlerini mümkün olduğunca özlü, ama aynı zamanda etkili bir şekilde tefsir etmiştir. Yapılan bu tefsirler, bilinen klasik tefsirlere benzer tarzda yapılmamış, kendine özgü bir tarz benimsenmiştir. Kur'an'ın tümü baştan sona tefsir edilmemiştir. Meali hariç yaptığı tüm tefsir çalışmalarında İslam dünyasının o gün içinde bulunduğu sıkıntılara Kur'an'dan çözüm arama mantığı ön planda olmuştur.

Mehmet Akif, bir şair ve edebiyatçı olduğu kadar, bir din bilgini ve Kur'an aşığıydı. Onun en büyük arzusu, Müslümanların Kur'an çizgisinde birliği sağlamaları idi. Bu nedenle o, Kur'an'ın emir ve yasaklarını öğrenerek ona uygun bir hayatı sürdürmeye çalışmış ve insanları bu konuda irşat etme çabası içerisinde bulunmuştur.² Şimdi onun *Safahat*'ta yazdığı manzum tefsirlerine bir göz atalım.

MANZUM TEFSİRLER

Safahat'ta özellikle üçüncü kitap olan *Hakkın Sesleri*, beşinci kitap olan *Hatıralar* ile yedinci kitap olan *Gölgeler* 'de çok sayıda serbest-manzum tefsir bulunmaktadır. *Hakkın Sesleri* kitabında sekiz tane, *Hatıralar* kitabında dört tane, *Gölgeler* kitabında üç tane, *Fatih kürsüsü* kitabında bir tane olmak üzere toplam on altı manzum tefsir bulunmaktadır.³

* Doç. Dr., Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim üyesi, ahmetoz3@yahoo.com

¹ Bazı araştırmacılar onun hutbelerinde, vaaz ve irşad faaliyeti tarzında yaptığı konuşmalarda kullandığı ayetleri de tefsir olarak zikretmişlerdir. Ancak biz Akif'in vaazlarda sadece ayetler kullanmadığı, ayetlerin yanında birçok hadis-i şerif ve kelâm-ı kibarî da kullandığı için tefsir çalışması kapsamında değerlendirmiyoruz. Bkz. Davut Aydın, *Mehmet Akif Ersoy'un Tefsirciliği*, Diyanet İlmî Dergi, C.47, Sayı:4 s. 43.

² Nurettin Turgay, *Mehmet Akif Ersoy'un Şiirlerinde Kur'an Etkisi ve Din Yoluyla İrşad*, İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, 2012, I/2 s.53.

³ Ömer Şengün, *Mehmet Akif Ersoy'un Tefsirciliği ve Kur'an Yorumu*, S.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Y. Lisans Tezi, Sakarya, 2007, s.91.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

Mehmet Akif, diğer Müslüman ülkelerin irfan sahibi ve kendisinin de muasırı olan ilim, fikir ve sanat adamları gibi Müslüman cemiyetlerin Kur'an'a dönüşü ve ana kaynağa yönelişi sadedinde çok çaba sarf etmiştir. *Hakkın Sesleri* bölümünde Akif, Kur'an ayetlerinden epigraflar yaparak, meramını insanlara aktarmak, onlarla dertleşmek, tenkitlerini sıralamak istemiştir.⁴

O ilk manzum tefsirini 9 Ocak 1913 tarihinde yazmıştır. Âl-i İmran suresinin 26. ayetini başlık yaptığı şiirinde, ayeti uzun uzadıya tefsir etmiştir. Şair burada öncelikle ayetin tefsiri sadedinde, insanın, her ne kadar varlık ispat etmeye çalışsa da hiçbir şey olmadığını, meşiyetin Allah' a ait olduğunu, her şeyin O'ndan geldiğini izah etmiştir. Bir millet bir şey elde etmişse veya bir millet elden bir şey yitirmişse, bütün bunların Allah'ın dilemesiyle olduğunu hatırlatarak, "Alan sensin, veren sensin, senin hükmündedir dünya" demektedir. Mehmet Akif, bütün bu manzum tefsirlerinde, her ayeti yaşanan günlük olaylarla irtibatlandırmakta, bu vesileyle İslam toplumunu içinde bulunduğu buhranlardan kurtarmaya çalışmaktadır. Onun bu manzum tefsirlerinde, o günkü İslam âleminin ihtiyaç duyduğu hayati konular, en çarpıcı, en belîğ, en canlı ve en heyecanlı cümlelerle ifade edilmektedir.⁵

Mehmet Akif'in manzum tefsirine özetleyerek iki örnek vermek istiyoruz. Âl-i İmran Suresinin 173. ayetini serlevha yaptığı bir şiirinde, ayetin öncelikle mealini vermekte ve ardından duygularını nazım diliyle okuyucuya şöyle aktarmaktadır:

"O mü'minlere indellâh ecr-i azîm var ki, birtakım kimseler kendilerine: "Düşmanlarınız sizin için kuvvetlerini topladılar; onlardan korkmalısınız" dedikleri zaman, bu haber imanlarını artırır da: "Allah'ın nusreti bize kâfidir o ne güzel muhâfızdır!" derler."

Şehâmet dîni, gayret dîni ancak Müslümanlıktır;
Hakîki Müslümanlık en büyük bir kahramanlıktır.
Cebânet, meskenet, dünyada, sığmaz rûh-i İslam'a...
Kitâbullâh'ı işhâd eyledim - gördün ya - da'vâma.
Görürsün, hissedersin varsa vicdânınla îmânın:
Ne müthiş bir hamâset çarpıyor göğsünde Kur'ân'ın!
O vicdan nerdedir, lâkin? O îman kimde var? Heyhât!
Ne olmuş, ben de bilmem, pek karanlık şimdi hissiyyât!
O îmandan velev pek az nasîb olsaydı millette,
Şu üç yüz elli milyon halkı görmezdin bu zillette!
O îman ittihâd isterdi bizden, vahdet isterdi...
Nasıl "bünyân-ı mersûs" olmamız lâzımsa gösterdi.
Peki! Bizler ne yaptık? Kol kol olduk târumâr olduk...
Nihâyet bir denî sadmeyle düştük, hâki-sâr olduk!
O îman kuvvet ihzârıyla emretmişti... Lâkin, biz
" Tevekkelnâ" deyip yattık da kaldık böyle en âciz!
O îman, farz-ı kat'îdir diyor tahsîli irfânın...
Ne câhil kavmiyiz biz Müslümanlar, şimdi, dünyânın!
O îman hüsni-i hulkun en büyük hâmîsi olmuşken...
Nemiz vardır fezâilden, nemiz eksik rezâilden?
Demek: İslam'ın ancak nâmı kalmış Müslümanlarda;
Bu yüzdenmiş, demek hüsrân-ı millî son zamanlarda.
Eğer çiğnenmemek isterseler seylâb-ı eyyâma;
Rücû' etsinler artık Müslümanlar Sadr-ı İslam'a.⁶

...

Yukarıdaki dizelerinde Akif, İslamiyet'in ne kadar yüce bir din olduğunu, mü'minin imanından aldığı cesaretle hareket etmesi, korkak olmaması gerektiğini ifade ederek, Kur'an'ın Müslümanların birleşmesini emretmekte olduğunu dile getirmiştir. Aynı zamanda o günkü Müslümanların yanlış din ve tevekkül anlayışları dile getirilerek, Müslümanların ilme vermesi gereken önem üzerinde durulmuş

⁴ Metin Önal Mengüşoğlu, *Müstesna Şair Mehmed Akif*, Okur Kitaplığı Yayınları, İstanbul, 2016, s. 95.

⁵ Hidayet Aydar, *Bir Kur' An Müfessiri Olarak Mehmet Akif*, Diyanet İlmî Dergi, c. 32. Sayı:4, 1996, s.28-33.

⁶ Mehmet Akif Ersoy, *Safahat*, Yayına haz.: M. Ertuğrul Düzdağ, TDV. Yayınları, Ankara, 2012, s. 275.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

ve doğru bir din anlayışı için İslam'ın asıl kaynaklarına dönülmesinin gerektiği vurgulanmıştır. Diğer bir manzum tefsirinde ise yine toplumsal bir sorun olan tembelliğin tevekkül denilerek meşrulaştırılmaya çalışılması şöyle dile getirilmiştir:

"Bir kere de azmettin mi, artık Allah'a dayan..."⁷

Bırak çalışmayı, emret oturduğun yerden,
Yorulma, öyle ya, Mevlâ ecîr-i hâsın iken!
Yazıp sabahleyin evden çıkarken işlerini,
Birer birer oku teknil edince defterini;
Bütün o işleri Rabbim görür. Vazifesidir...
Yükün hafifledi... Sen şimdi doğru kahveye gir!
Çoluk, çocuk sürünürmüş sonunda aç kalarak...
Hudâ vekîl-i umûrun değil mi? Keyfine bak!
Onun hazîne-i in'âmı kendi veznendir!
Havâle et ne kadar masrafın olursa... Verir!
Silâhı kullanan Allah, hudûdu bekleyen O;
Levâzımın bitivermiş, değil mi? Ekleyen O!
Çekip kumandası altında ordu ordu melek;
Senin hesabına küffârî hâki-sâr edecek!
Başın sıkıldı mı, kâfi senin o nazlı sesin:
" Yetiş!" de kendisi gelsin, ya Hızır'ı göndersin!
Evinde hastalanan varsa, borcudur: Bakacak;
Şifâ hazinesi derhal oluk oluk akacak.
Demek ki: Her şeyin Allah... Yanaşman, ırgadın O;
Çoluk çocuk O'na ait; lalan, bacın, dadın O;
Vekil-i harcın O; kâhyân, müdir-i veznen O;
Alış seninse de, mes'ûl olan veriştin O;
Denizde cenk olacakmış... Gemin O, kaptanın O;
Ya ordu lâzım imiş... Askerin, kumandanın O;
...
Ya sen nesin? Mütevekkil! Yutulmaz artık bu!
Biraz da saygı gerektir... Ne saygısızlık bu!
Hudâ-yı kendine kul yaptı, kendi oldu Hudâ;
Utanmadan da tevekkül diyor bu cür'ete... Ha?⁸

Kırca, Akif'in manzum tefsir tarzında yazdığı şiirleri hakkında şöyle demektedir: "Akif'e gelinceye kadar, hiç bir müfessir veya düşünür, Kur'an ayetlerini şiir diliyle ifade etmeyi ya düşünmemiş; ya da düşünmüş olsa bile, düşündüğünü tatbik etmemiştir. Akif, klasik geleneği bozan, tefsire yeni ifade biçimi getiren bir şair olmuştur. İlk olması nedeniyle önce tenkide uğramış, ancak O, hak bildiği yoldan geri dönmemiştir. Sanatını gayesi için kullanmış ve bazı sosyolojik Kur'an ayetlerinin yorumunu şiir diliyle yapmıştır. İfade biçimiyle şair olarak tanınan Akif, aslında şiirlerinin konusunu ayetlerden seçmesi ve çağdaş sosyolojik yorumlar getirmesi nedeniyle de bir müfessirdir. Bu yönüyle O'nu sosyolojik tefsir ekolünün önemli bir temsilcisi sayabiliriz."⁹

MENSUR TEFSİRLERİ

Akif, Arapça ve Türkçeye son derece hâkim olduğundan, tefsir makalelerini, her iki dilin bütün unsurlarını dikkate alarak yapmıştır. Şair olması sebebiyle ayetlerin tercüme ve tefsirlerine aklın yanında kalbini de katarak tefsirlerine duygusal bir hava katmıştır. Edebi bir üslupla yazdığı tefsir makaleleri, aynı zamanda anlaşılır ve durudur. Türkçeyi ustaca kullanarak, ayetlerin maksat ve neticelerini berrak bir şekilde ortaya koyar. Edebi tefsirlerin en önemli vasfı olan Kur'an'ın ifade

⁷ Âl-i İmran 3/159.

⁸ Ersoy, *Safahat*, 229.

⁹ Celal Kırca, *Mehmet Akif'in Şiirlerine Konu Ettiği Ayetler ve Tahlili*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 1990/4, s.271.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

zenginliğini ve üstünlüğünü ortaya koyma ilkesi, Akif'in ayet tefsirlerinin en belirgin özelliklerindedir.¹⁰

Akif, mensur tefsir yazılarına 8 Mart 1912 tarihinden itibaren haftalık *Sebilürreşâd* dergisinde “*Tefsir-i Şerif*” başlığı altında yazdığı makalelerle başlamıştır. Daha önce 27 Ağustos 1908 tarihinde *Sırâtülmüstakîm* adı altında haftalık olarak yayın hayatına başlayan dergide de *Safahat* kitabında bulunan pek çok şiirini ve manzum tefsirlerini yayınlamıştır. Dergi 183. sayıdan itibaren el değiştirmiş, Eşref Edip ve Mehmet Akif 'in arkadaşlarının eline geçmiştir. Bu sayıdan itibaren derginin adı da *Sebilürreşâd* olmuştur.¹¹ Akif, 183. sayıdan 448. sayıya kadar¹² belli aralıklarla tefsir yazılarına devam etmiştir. “*Tefsir-i Şerif*” başlığı altında elliden fazla tefsir yazısı kaleme alan Akif,¹³ bu yazılarında güncel sorunlara Kur'an'dan çözümler aramaya çalışmıştır. Tefsir yazılarını derginin en başına alan Mehmet Akif, bu yazıların yazılış gayesini şöyle özetlemektedir:

“Mecmûamız bir İslâm mecellesidir. Onun için ulûm-ı İslâmiyye'nin rûkn-i esâsîsini teşkîl eden tefsîr-i şerîfe kısm-ı ilmînin birinci bâbını tahsîs ediyoruz. Kütüphanelerimizde, Arabî, Türkî hatta sâir lisanlarda yazılmış âsâr-ı nefise-i tefsîriyye matbû, gayr-ı matbû olarak kesretle bulunduğundan artık doğrudan doğruya bunları nakledivermekte bir fâide-i ciddiye göremiyoruz. Bunları herkes istediği yerde okuyup müstefîd olabilir. Binâenaleyh mecmûamıza geçirilecek âsâr-ı tefsîriyyede alâ kadri'l-îmkân nikât-ı âtiyyeden birine riâyet etmeyi, gerek yeni yeni bir takım fâideler te'mîni, gerek mecmûanın meslek-i mahsûsu nokta-i nazarından ehemmiyetli buluyoruz. Ulûm ve fûnûna, tarihe, hayât-ı ictimâiyye ve maişetimize temâs eden bazı âyât-ı celîle mevzû-ı bahs edilerek dirâyeten ve rivâyeten mütalaa edilecek ve sâir lisanlarca bu yolda yazılan âsâr-ı tefsîriyyenin mühim görülen ve nikât-ı ma'rûzaya tevâfuk eden yerleri tercüme olunacaktır.

İ'rab ve binâdan, tahlîlât-ı nahviyyeden bahsetmek için mecmûamızın hacmi müsâid bulunmadığından yazılacak makalelerde mümkün mertebe ulûm-ı Arabiyyenin nazariyâtından sarf-ı nazar ile netâyic-i amelîyye üzerinde i'mâl-i fikir edilecektir. Hangi vesâit-i ilmiyye ile olursa olsun ibtidâ Nazm-ı Celîl'den anlaşılan meânî-i münîfe yazılarak ibâre ve işaretinin delâlet ve iktizâsının irşâdât-ı belîğânesine istinâden zaman ve zemînin icâbâtına göre ahvâl-i umûmiyye-i İslâmiyye hakkında fikir ve mütalaaalar yürütülecektir. Mesâlik-i tefsîriyye ve bu bâbda yazılan âsâr ve müellefât, ilm-i tefsîrin aksâmı ve târihi, müfessîrîn-i kirâmın tercümelere ve tarz-ı tefsîr ve meslekleri hakkında tedkikât ve tetebbuât icrâ edilecektir. Zamanımızda tefsîr-i şerîf tahsîlinin hayli tedennî etmiş olduğu ma'lûmdur. Âdeta Kur'an-ı Kerîm'i bilmek, anlamak ehemmiyetsiz, fâidesiz bir iş gibi telakki olunmaya başlamıştır. Ortada Kur'an-ı Kerîm artık anlaşılmalı, hâşâ daha bilinecek bir yeri kalmamış gibi bir zehâb-ı bâtil türemiştir. Bir mantık kitabı ile senelerce uğraşıldığı halde talebe-i ulûmun Celâleyn malûmatı kadar olsun tefsîrden bîbehre oluşu şüphesiz pek büyük bir kusurdur. İşte bütün şu mülâhazalardan dolayı mecmûamız mümkün mertebe tefsîr-i şerîf ilminin ihyâsına çalışacak, mektep ve medreselerimizde tadrîs edilmesine terğîb etmekten hâlî kalmayacak, bu bâbda ayrıca makaleler neşredecektir. Bilhassa bütün mekteplerimizde, medreselerimizde tefsîr-i şerîf dersleri ve usûl-i tadrîsleri hakkında tenkitler yazılacak, talebenin bu bâbda her türlü haklı şikâyetleri enzâr-âmmeye arz edilecektir.¹⁴

Burada Akif tefsir yazış sebebini açıklayarak yazdığı tefsir makalelerinin alışlagelmiş tefsirlerden farklı olduğunu zikretmektedir. Ayrıca Kur'an'ı anlamamın ne kadar önemli olduğu vurgusunu yaparak gençlerimizin okullarda tefsir dersleri okumaları gerektiğini dile getirmekte ve güncel problemlerinin çözüm kaynağının Kur'an olduğunu söylemektedir.

Akif, Kur'an'ı daima canlı ve dinamik bir kitap olarak ele almaktadır. Ona göre Kur'an, hayatla ve güncel pek çok olayla bire bir ilişki içindedir. Akif, Kur'an'la kurulan ferdi ilişkinin yanı sıra, toplumsal olaylar ile de sıkı bir şekilde irtibatı olduğuna inanmaktadır. Bu yaklaşımdan dolayı o,

¹⁰ Aydüz, s.52.

¹¹ M. Ertuğrul Düzdağ, *Sırâtülmüstakîm Mecmuası*, Bağcılar Belediyesi Yayınları, İstanbul, 2013, s.10.

¹² M. Ertuğrul Düzdağ, *Mehmet Akif Hakkında Araştırmalar*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 1987, s.291.

¹³ Düzdağ, *Mehmet Akif Hakkında Araştırmalar*, s.278.

¹⁴ Mehmet Akif Ersoy, *Sebilürreşâd Mecmuası*, 8 Mart 1912, Yayına Hazırlayan: M. Ertuğrul Düzdağ, Bağcılar Belediyesi Yayınları, İstanbul, 2016, Cilt: 8, Adet: 183,VIII/ 4.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

Kur'an'ı her gün yeniden nazil oluyormuş gibi algılamaktadır. Kur'an'ın doğrudan Allah'ın kelâmı olmasını Akif "evrensellik" ilkesi bağlamında ele almakta ve onun ayetlerinin devamlı muasır ve günümüz konularına ışık tuttuğuna samimi bir şekilde inanmaktadır. Bundan dolayı o, toplumla ilgili ayetleri yorumlamaya özen göstermiştir.¹⁵ Şimdi de Akif'in *Sebilürreşâd* dergisinde yayınlamış olduğu bir tefsir makalesini özet olarak alıp inceleyelim:

“Müslümanlar birbirinin kardeşinden başka bir şey değildir; onun için iki kardeşinizin arasını bulunuz, Allah'tan da korkunuz ki rahmetine nâil olabilesiniz.”

“...Evet, hakiki Müslümanlar birbirine kardeş nazarıyla bakarlar. Zaten aradaki râbîta bu kuvvette olmazsa Müslümanlık kuru bir unvandan ibaret demektir. Azıcık dikkat olunursa görülür ki: Şerîat-i mutahharanın hemen bütün ahkâmı uhuvvet, vahdet esasını tahkîm eylemektedir. Namazlar, haclar, zekâtlar, şehâdetler, oruçlar, aynı kibleye teveccühler, hep Müslümanları birbirine bağlayacak vâsitalardır. Resûl-i Ekrem salallahu aleyhi ve sellem Efendimiz hazretleri: *“Müslümanların haline aldırmayan Müslüman değildir.”* buyuruyorlar. Şu hadîs-i şerife göre, hakiki Müslümanların miktarını anlayabilmek için, nüfûs-ı hâzîradan ne dehşetli bir yekûn indirmek lâzım gelecek! Bizler *“Hiç bir Müslümanın vücuduna bir diken batmaz ki, onun acısını kendimde duymuş olmayayım”* diyen bir Peygamber'in ümmeti iken, cihân-ı İslâm'ı kırıp geçiren felâketlerden haberimiz bile olmuyor! Evet, zelzeleden musâb olan İtalyanların imdadına koştuğumuz sırada, binlerce Müslüman Hintli tufanlar içinde boğuluyordu. Zavallıların elini tutmak şöyle dursun, bedava bir teessür gösterebilmek için, feryatlarını bile işitemedik! Biz Müslümanlar başka milletlere benzemeyiz. Din râbîtasını ihmâl edecek olursak, bu hareketimizin cezasını, ukbâya kalmaz, daha dünyada iken çekeriz... Nitekim çekiyoruz! Dîn-i mübîn, kavmiyet, cinsiyet gibi insanları birbirinden uzaklaştıran esbâbı aradan kaldırarak, dünyanın muhtelif noktalarındaki cemaatleri birleştirmiş iken, biz kalkıyoruz da aynı toprakta yaşayan cemâât-i İslâmiyyeyi, kavmiyet hissiyle parçalamak istiyoruz! Ey cemâât-i müslimîn, bilmiş olunuz ki Müslümanlık'ta kavmiyet yoktur. Resûl-i Ekrem sallâllâhu aleyhi vesellem Efendimiz hazretleri *“Kavmiyet gayreti güdenler bizden değildir.”* buyurmuştur. Şayet kiminiz Araplığına, kiminiz Arnavutluğuna, kiminiz Türklüğüne, kiminiz Kürtlüğüne sarılacak, sizi râbîtaların en metîni ile birleştirmiş olan din kardeşliğini bir tarafa bırakacak iseniz, neûzubillâh, hepimiz için hüsrân-ı mübîn muhakkaktır.”¹⁶

Yukarıda da görüldüğü gibi Akif, toplumsal bir sorunu gündemine alarak konu ile ilgili ayeti halkın anlayacağı bir sadelikle açıklamaktadır. Yaptığı tefsir kısa ve özet bir şekildedir. Ayrıntılara boğulmadan ayetle verilmek istenen mesajı anlatmaktadır. Akif'in tefsir metodu hakkında Aydüz, şöyle demektedir:

“O, Ayetleri tefsir ederken yeri geldikçe sosyal hastalıklara şifa olabilecek hususlara muhakkak temas eder. Okuyucuya bu hastalıktan kurtulmanın yollarını ve ilacını gösterir. Bunları sadece Müslümanları değil, bütün insanlığı doğru yola çevirmek için anlatır. İslam milletlerinin kalkınması, onların Kur'an'a bağlanma ve dille irtibatı arttırmaya bağlı olduğunu söyler. Ayetten alınacak dersler, hikmetler, terbiyeye ait düsturlar, belâgat nükteleri ve içtimai hayata faydalı olacak dersleri zikreder. Tefsirde takip ettiği akli metoda uygun ise müfessirlerin görüşlerini alır, uygun olmayanlara karşı çıkar, o görüşte olmadığını söyler, peşinden de kendi kanaatini zikreder. Kur'an ayetlerinin ifade ettiği manaları sadece nazil olduğu döneme değil, günümüzdeki olaylara da tatbik eder. Onun tefsiri, serbest bir tefsirdir. Gayesi, birçok tefsir kitabında bulduğumuz dil ağırlıklı tahliller değildir. Zira bunları konu edinen çok sayıda tefsir vardır. Onun asıl hedefi Kur'an'ın hidayetini, etkin bir tarzda kitlelere yaymaktır. Bundan ötürü ayetin bazen maksadını, bazen semeresini ve neticesini gösterir. Bazen zıddını bildirir, yani bu durumun olmaması halinde ortaya çıkacak vaziyeti bildirir.”¹⁷

Akif, yazdığı tefsirlerde toplumsal bir yarar gözeterek kaleme almıştır. Kur'an'ın toplum tarafından öksüz bırakıldığının ve toplumun dirilişinin de ancak Kur'an ile mümkün olabileceğinin farkında olduğundan, genellikle içtimai ayetlere ağırlık vermiştir. O tefsir ettiği ayetler bağlamında toplum ile Kur'an arasındaki uçurumu gözler önüne sermiştir. Adeta Kur'an'a göre toplumu yeniden inşa etmenin yollarını aramış ve göstermiştir. İçtimai hayatta, Kur'an'a ters düşen yönleri ortaya

¹⁵ Aydüz, s. 39.

¹⁶ Ersoy, *Sebilürreşâd*, Tefsir-i Şerif, 20 Haziran 1912, c.8 adet.198, VIII/284.

¹⁷ Aydüz, s.51-52.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

koyarak toplumu uyarma sorumluluğunu yerine getirmeye çalışmıştır. İslam milletinin hatta bütün milletlerin sıkıntılarına ve müşküllerine deva olabilecek esasları belirleyerek bu problemlere Kur'ani çözümler üretmiştir. Akif, sık sık Kur'an'ın toplumu ıslah eden prensiplerine işaret ederek bir sosyolog gibi toplumu analiz etmiştir. O, tefsir yazılarında İslam toplumunun durumunu, tablolar halinde vermiştir. İslam toplumlarının sefaleti, kadınların durumu, genel ictimâî tembellik, yılgınlık, bezginlik gibi kavramlar ile toplumu masaya yatırıp tahlil etmiştir. Akif'in tefsir yazıları ve tefsir anlayışı kendine özgü bir durum arz etse de, gerek konu itibarıyla, gerekse mahiyet ve şekil itibarıyla içtimai tefsir ekolüyle benzerlikler göstermektedir.¹⁸

Akif, Kur'an üzerine yazdığı makalelerini, hem Türkçenin hem de Arapçanın bütün unsurlarını dikkate alarak yapmıştır. Şair olması nedeniyle ayetlerin tercüme ve tefsirlerine akli düşüncenin yanında hissi duyguyu da katmıştır. Edebî bir üslupla yazdığı Kur'an yazıları, aynı zamanda anlaşılır, sade ve açıktır. Türkçeyi ustaca kullanarak, ayetlerin maksat ve manasını berrak bir şekilde açıklar. Özellikle manzum olarak yazdığı ayet tefsirleri, okuyucuya Kur'an'ın ifade üstünlüğünü bizzat müşahade etme fırsatı verir. Yapmış olduğu ayet tercümelerinde, ayetlerin orijinallerindeki dilsel atmosferi Türkçeye yansıtmaya çalışır. Ayetlerdeki îcaz ve belagat unsurlarını dikkate alarak tercüme ve tefsirlerini buna göre şekillendirir.¹⁹

Mehmet Akif'in Meali

Her meal bir aynı zamanda bir tefsirdir. Biz de bu çalışmamızda Akif'in hazırlamış olduğu mealden elde kalan ve basılan kısmı²⁰ çerçevesinde onun tefsircilik yönünü inceleyip tespitlerimizi kısaca ortaya koymaya çalışacağız. Akif, kendisine resmi olarak meal yazma görevi verildiğinde, öncelikle o bu görevi kabul etmek istememiş, ancak ısrarlar üzerine meal hazırlama görevini kabul etmiştir. Yedi yıllık bir çalışma sonucunda mealini bitiren Akif, o günün siyasi olayları çerçevesinde tartışılan "Türkçe ibadet" konusundaki hassasiyeti neticesinde, melalinin bu anlayışa malzeme oluşturacağı korkusuyla ilgili mercilere teslim etmemiş ve meal yazması için kendisine verilen parayı da iade etmiştir.

Akif'e neden meali yayınlamadığı sorulunca, "Tercüme güzel oldu, hatta umduğumdan daha iyi. Lakin onu verirsem, namazda okutmaya kalkacaklar. Ben o vakit Allah'ın huzuruna çıkamam ve Peygamberimin yüzüne bakamam"²¹ demiştir.²²

Bir kısmı yakılan mealin bugün elimizde bulunan üçte birlik kısmı çerçevesinde mealini inceleme imkânına sahip olduğumuzu da belirtmek istiyorum. Onun meali üzerine pek çok çalışma yapılmış hatta sempozyumlar düzenlenmiştir. Bu çalışmalar onun mealinin Türk okuyucusu için ne kadar önemli bir çalışma olduğunu ortaya koymaktadır. Konumuzun temel eksenini meal olmadığı için meali üzerinde çok kısa duracağız. Konu ile ilgili ayrıntılar dipnotta verdiğimiz kaynaklarda görülebilir.²³

Akif'in Mealini dil ve üslup açısından değerlendiren Develi, onun hakkında şunları söylemektedir: "Akif'in mealini okumaya başladığınızda, dikkatinizi en çabuk çekecek üslup özelliklerinden biri gündelik dile ait kullanımlar olacaktır. Mealde bazen bir kelime, bazen bir ünlem, bazen de söz dizilişindeki bir oynama ile gündelik dilin tekellüfsüz söyleyişine geçiş yapılır. Deyimlerin kullanılışı, bize, okuduğumuzun tercüme bir metin olduğunu unutturur, dilin tabiiği içinde sanki Türkçe telif edilmiş bir metne muhatap olduğumuzu zannetmeye başlarız."²⁴

Akif, Müslümanların geri kalış sebeplerini sıralarken en başta Kur'an'ın manasından habersiz olmayı zikreder. Ona göre toplum Kur'an'ı ezberlemekte, hatmetmekte ve mezarlıklarda okumaktadır.

¹⁸ Aydın, s.53.

¹⁹ Mehmet Demirci, *Mehmet Akif Ersoy'un Kur'an Tasavvuru*, Atatürk üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Y. Lisans Tezi, Erzurum, 2016, s. 46.

²⁰ Mehmet Akif Ersoy, *Kur'an Meali*, Yayına Hz. Recep Şentürk, Asım Cüneyd Köksal, Mahya Yay, İstanbul, 2013.

²¹ Dücane Cündioğlu, *Bir Kur'an Şairi*, Kapı Yayınları, İstanbul, 2004, s.143.

²² Cuma Obuz, *Akif'in Direnen Meali*, Kur'ani Hayat, Kasım-Aralık 2017, IX/56, s.90.

²³ Konu ile ilgili geniş bilgi için Bkz. Recep Şentürk, *Akif'in Kur'an Meali'nin Tarihi ve Tahlili*, Direnen Meal Akif Meali Sempozyumu, Mahya Yayınları, İstanbul, 2016, s.11-23.

²⁴ Hayati Develi, *Akif'in Mealinde Deyimler ve Gündelik Dilin Örnekleri*, Direnen Meal Akif Meali Sempozyumu, , s.115.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

Ancak insanlar onu anlama çabası içinde olmadığı için Kur'an'ın yol gösterici yönünden habersiz yaşamaktadır. Oysa Kur'an her çağa hitap eden ve her gün yeni iniyormuş gibi okunması gereken bir hidayet rehberidir. Okuyan onu kendisi için yeni gelmiş bir mesaj gözüyle okumalıdır. İşte Akif mealini bu yüzden yazmıştır.

Mehmet Akif'in Tefsir Metodu

Diğer müfessirlerden farklı olarak Akif, yaptığı hem manzum hem de mensur tefsirlerde kendine has bir metod uygulamıştır. Serbest tarzda yaptığı tefsirleri metod açısından değerlendirdiğimizde tefsirini usul kaidelerine uygun yaptığını görebiliriz. Şimdi çok kısa ve özet bir şekilde onun tefsir yöntemini inceleyelim.

1. Kur'an'ı Kur'an İle Tefsir

Birçok müfessirin yaptığı gibi Akif de tefsir çalışmasında öncelikle ayetler arası münasebeti göz önüne almış ve tefsir etmek istediği ayetle ortak içerikte olan ayetleri tespit ederek ayeti ayetle açıklama yoluna gitmiştir. Örneğin “Allah yolunda öldürülenler için ölü demeyiniz; bilakis onlar diridir, lâkin siz farkında değilsiniz.” şeklinde geçen Bakara suresinin 154. ayetini, Âl-i İmran suresinin 169. ayeti olan, “Bilakis onlar diridir, nezd-i ilâhîde merzûk oluyorlar.” ayeti ile açıklamıştır.²⁵

Aynı zamanda ayetleri birbirinden kopuk şekilde değil de Kur'an bütünlüğü içinde tefsir etmeye özen göstermiştir. Zira ayetleri içinde buldukları bağlamdan kopararak ya da siyak ve sibak göz önüne alınmadan yapılan tefsirler pek çok probleme sebebiyet vermektedir.²⁶

2. Kur'an'ı Hadisler ve Sahabe Kavliyle Tefsir

Yüce Allah Kur'an'ı Cebrail (as) aracılığıyla Hz. Muhammed'e göndermiş, onu tebliğ ve tebyin etmesi için de onu görevlendirmiştir.²⁷ Hz Muhammed de kendisine verilen tebliğ görevini en iyi şekilde yaptığı gibi Kur'an'da açıklanması gereken ayetleri de tebyin görevi çerçevesinde açıklamıştır. Bu yüzden Kur'an'ın ilk müfessiri Hz. Peygamberdir. Mehmet Akif de bunu bildiği için Kur'an tefsirinde Hz. Muhammed'in konu ile ilgili açıklamalarını ve hadislerini dikkate alarak onlardan istifade etmiştir. Bu konuda bir örnek olarak *Sebilürreşâd* dergisinden bir alıntı aktaralım.

Örneğin Akif, “Hepiniz birden Allah'ın kitabına sınımsızca tutununuz; birbirinizden ayrılmayınız; Cenâb-ı Hakk'ın üzerinizdeki nimetini hatırlayınız: Hani, bir zamanlar birbirinize düşman idiniz o sizin kalplerinizi birleştirdi de onun lütfü sâyesinde kardeş oldunuz; hani, bir zamanlar Cehennem uçurumunun kenarında idiniz, O sizi oradan kurtardı; işte, doğru yolu bulasınız diye Allah ayetlerini size böylece bildiriyor.” anlamındaki Âl-i İmran suresinin 103. ayetini tefsir ederken, ayette geçen “hablullah” ifadesini “Kur'ân” olarak tefsir etmiştir. Bu manayı “Allah'ın kitabı gökten yere gönderilmiş bir ışık huzmesi gibidir. O ışık huzmesi Kur'an'ın ta kendisidir” anlamındaki hadise²⁸ dayandırmıştır. Daha sonra buradaki “hablullah” ifadesini “İslam” olarak tefsir edenlerin de bulunduğunu belirterek İslam ile Kur'an'ın ayrı şeyler olmadığını vurgulamıştır.²⁹

Kur'an'ın ilk muhatapları olan sahabe onun indiği ortamda bulunmaları ve Hz. Peygamberin yanında bulunup onun eğitiminden geçmelerinden dolayı Kur'an'ı en doğru anlayan ilk nesildir. Bu yüzden tefsir ilminde sahabe kavli çok önemlidir. Aynı zamanda nüzul sebepleri olarak zikredilen ve Kur'an'ın anlaşılmasında önemli yere sahip olan esbab-ı nüzul, sahabe kanalıyla bize ulaşmıştır. İşte Akif de yaptığı tefsirlerde yeri geldiği zaman nüzul sebeplerini zikretmiş yeri geldiğinde sahabenin konu ile ilgili tefsirlerini aktarmıştır. Bu konuda bir örnek olarak *Sebilürreşâd* dergisinden bir alıntıyı aktaralım.

“Ey âdemoğulları, her namaz yeri için temiz libasınızı giyiniz; bir de yiyeceğiniz, içeceğiniz, yalnız isrâf etmeyiniz; iyi biliniz ki Allah müsrifleri sevmez.”³⁰

²⁵ Ersoy, *Sebilürreşâd*, Tefsir-i Şerif, 23 Mayıs 1912, c.8 adet.194, VIII/205.

²⁶ Geniş bilgi ve örnekler için, Ahmet Öz, *Kur'an'ı Anlamada Bağlam*, Hikmetevi Yay., İstanbul, 2016, s.65-75.

²⁷ Maide, 5/67; Nahl,16/44.

²⁸ Müslim, *Sahih*, Fezâ'ilü's-Sahabe, 37.

²⁹ Ersoy, *Sebilürreşâd*, Tefsir-i Şerif, 26 Eylül 1912, c.9 adet.212, IX/64.

³⁰ A'raf 7/31.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

“A’râf Suresi’ne mensup olan bu ayet-i kerimenin nüzulüne sebep olmak üzere diyorlar ki: “Bazıları Beytullah’ı çıplak tavaf ederler; sonra ‘Günaha girerken üzerimizde bulunan libas ile Allah’ın huzuruna çıkamayız’ diye sırtlarındaki esvabı Mescid’in dışına bırakırlardı. Benî Âmir Kabilesi de hac günlerinde ağızlarına yağlı yemek koymaz, hemen ölmeyecek kadar bir şey yerlerdi. Müslümanlar onları taklit etmek istediler. İşte bu emir ile nehiy ondan icap etti.” Allah’ın kitabına, Peygamberimizin sünnetine, Müslümanlığı doğrudan doğruya aleyhissâlâtü vesselâm Efendimiz’den alan ashabın sîretine, elhâsıl sahabeyi kendilerine numune ittihaz eden selef-i sâlihın maişetine bakacak... Lâkin iman ile bakacak olursak, pek aşikâr bir surette görürüz ki: Dinimiz ifratın tefritin her nev’inden, her şeklienden âsûdedir; bütün ahkâmında, bütün evâmirinde kemâl-i i’tidâlden başka bir esas gözetmemiştir. Hakikat, Müslümanların erkekleri için, şıklık namına çeyiz katırı gibi donanmak yahut seyyar bir tuhâfiye câmekânı kılığına girmek ne kadar gülünç ise; din namına, zühd namına da, eski püskü paçavralar içine gömülerek, hem Müslümanları, hem Müslümanlığı terzil etmek o kadar sefil bir harekettir. Hazret-i Ömer’in ashap arasındaki mevkiini hepimiz biliriz. Aleyhissâlâtü vesselâm Efendimiz’den sonra peygamber gelmesine imkân olsaydı Ömer gelecekti. İşte bu sahâbî-i muazzam günün birinde Medine’yi dolaşırken, sokağın kenarına çekilmiş bir adam gördü ki sırtına bil-iltizâm gayet müstekreh bir paçavra yığını geçirmiş; zelîl bir vaziyet ile boynunu yan tarafına eğmiş; mâsivâyı görmekten mütezzî olacak gibi gözlerini de kapamış, duruyor! Halife bunu görür görmez: “*Böyle miskin tavırlarla dinimizi öldürme, hey Allah’ın kahrına uğrayası!*” diyerek, elindeki kırbağı herifin omuzuna indirmiştir.”³¹

Görüldüğü gibi Akif, burada sahabe döneminde yaşanan bir olayla ayeti ilişkilendirmiş ve bu konuda sahabeden nakilde bulunarak konuya açıklık getirmiştir. Ayrıca gerekli gördüğü yerlerde diğer müfessirlerin kendi tefsirlerinde aktarmış oldukları sahabe nakillerini ve sebab-i nüzul rivayetlerini bu şekilde tefsir yazılarına alarak değerlendirmiştir.

3. Diğer Tefsirlerden Yararlanması

Bütün müfessirler geçmişte yazılan tefsirleri okur istifade eder ve almak istediği bir görüş varsa o görüşleri tefsirlerine aktarırlar. Akif, geçmişte yazılmış uzun uzadıya gramer ve belağat tahlilleri yapılan tefsirleri eleştirse de Zemahşeri (ö. 538/1143), Fahrüddin er-Râzi (ö. 606/ 1143), Celaledin es-Suyûti (ö.911/1505) gibi klasik müfessirlerden zaman zaman alıntılar yapmıştır. Ayrıca son dönem müfessirlerinden olan Muhammed Abdüh (ö.1905)’tan çokça nakillerde bulunmuş ve ondan “Üstâd-ı muhterem” diye övgüyle bahsetmiştir.³²

Bunun dışında Akif diğer müfessirlerden de nakiller yapmıştır. Ancak bunları bazen isim belirtmeden “müfessirîn-i kirâmın bazıları” diye bazen de sadece “bazıları da şöyle demektedir” şeklinde ifade etmiştir.³³

Mehmet Akif’in Tefsirinin Kapsamı

Başta da belirttiğimiz gibi Akif, öncelikle içinde yaşamış olduğu toplumun güncel sorunlarıyla ilgili bulduğu ayetleri, hemen hemen her düzeydeki okuyucunun anlayacağı tarzda tefsir etmiştir. Ancak gerekli gördüğü yerlerde yer yer Arapça grameri, sarf nahiv ve belağat ile alakalı konulara da girmiştir.³⁴

Bunun yanında gerekli gördüğü yerlerde fıkhi ve kelâmî konulara da değinen Akif, bazı âlimleri görüşlerine yer vermiş bazen de katılmadığı görüşleri eleştirerek kendi düşüncesini açık bir dille ortaya koymuştur. Dinin günümüzde yaşanır olması gerektiğini ısrarla dile getiren Akif, fıkhi içtihatların güncellenmesi gerektiğini savunmaktadır. *Safahat*’ta bu hususu şöyle dile getirmektedir:

“Yedi yüz yıllık eserlerle bu dinin hâlâ,

İhtiyâcâtını kâbil mi telâfi? Asla!

Doğrudan doğruya Kur’an’dan alarak ilhamı

Asrın idrakine söyletmeliyiz İslam’ı”³⁵

³¹ Ersoy, *Sebilürreşâd*, Tefsir-i Şerif, 19Eylül 1912, c.9 adet.211, IX/43.

³² Ersoy, *Sebilürreşâd*, Tefsir-i Şerif, 8 Mart 1912, c.8 adet.198, VIII/5.

³³ Demirci, s.58.

³⁴ Ersoy, *Sebilürreşâd*, Tefsir-i Şerif, 4 Nisan 1912, c.8 Adet.187, VIII/69; 6 Haziran 1912, c. 8, Adet, 196, VIII/244, vd.

³⁵ Ersoy, *Safahat*, s.378.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

Mehmet Akif'in *Sebilürreşad* dergisinde yer alan dinin güncelleştirilmesi ile ilgili yazılarını iki grupta mütalaa edilebiliriz. Bunlardan ilkinde siyasi endişe ve beklentilerin ağır bastığı, gündelik siyaset, aktüel siyasi olaylar ve bu olaylar içinde yer alan kimi aktörlerin durumuyla bazı ayetler arasında paralellikler kurularak yapılmıştır. İkincisinde ise genel İslami endişelerin ağır bastığı, Müslümanların umumi durumu, içtimai hastalıkları ve bunlardan kurtuluş noktasında bir güncelleştirilmeye gidilmesi söz konusudur.³⁶

SONUÇ

Mehmet Akif'in tefsir çalışmalarından hareketle onun ideal bir müfessir olduğunu ispat etmeye çalıştığımız bu sempozyum bildirisinde çok kısa alıntılar ve değerlendirmelerle amacımıza ulaşmaya çalıştık. Ancak Akif, bir sempozyum bildiriyle veya birkaç satır yazıyla tanıtılamayacak kadar büyük bir şair, büyük bir mütefekkir ve büyük bir müfessirdir. Onun hakkında sempozyumlar, lisansüstü tezler ve onlarca makale ve kitap çalışması yapılmıştır. Onun eserleri üzerine on ciltlik külliyyat çalışması yapılmış olmasına rağmen yine de eksik kalan yönler olmuştur. Biz de bu mütevazı çalışmamızda bu güne kadar yapılan çalışmalardan ulaşabildiklerimizi inceledik ve doğrudan şiir ve yazılarını da tekrar okuyarak onu bir nebze olsun tanıtmaya çalıştık.

Sonuç olarak şunu söyleyebiliriz ki, Mehmet Akif, samimi bir Müslüman ve iyi bir müfessirdir. O Kur'an'ı hayatının ve düşüncelerinin merkezine yerleştirmiş onu anlama ve yaşam gayreti içerisinde olmuştur. Kur'an'ın İslam dünyasının güncel problemlerine yönelik önerdiği çözümleri ortaya koyma çabası içerisinde hareket etmiştir. İslam dünyasını asıl sorununun Kur'an'dan uzaklaşmış hürufelere sarılmaları olduğunu dile getiren Akif, dini doğru bir şekilde yaşamının ancak Kur'an'a dönüşle mümkün olduğunu ısrarla vurgulamıştır. Geçmişte yapılmış içtihatların çağın getirdiği problemlere çözüm üretemediğini dile getiren Akif, fıkhi içtihatların güncellenmesinin hayati önem arz ettiğini dile getirmiştir.

Müslümanların geri kalmışlığının en önemli sebebinin Kur'an'ı anlama çabasından uzak olmaları olduğunu sıkça dile getiren Akif, bu konuda üzerine düşen sorumluluğu en iyi şekilde yerine getirmeye çalışmıştır. Bunu bazen duygusal bir dille yazdığı bir şiirle, bazen de edebi bir dille yazdığı bir makaleyle dile getirmeye çalışmıştır. Her zaman Müslümanların temel sorunlarını ve sıkıntılarını içerisinde hissetmiş, bunu dile getirerek çözüm önerilerinde bulunmuştur. Masa başında edebiyat yapmak yerine ya da "sanat sanat içindir" demek yerine, toplumun içinde yaşayan bir birey olarak sorunları yakından inceleyerek onlara çözümler üretmeye gayret etmiş ve dolayısıyla sanatını toplum yararına kullanmıştır.

KAYNAKÇA

AYDAR, Hidayet, *Bir Kur' An Müfessiri Olarak Mehmet Akif*, Diyanet İlmî Dergi, XXXII/4, 1996, ss.25-50.

AYDÜZ, Davut, *Mehmet Akif Ersoy'un Tefsirciliği*, Diyanet İlmî Dergi, C.47, Sayı:4 ss.37-56.

CÜNDİOĞLU, Düccane, *Bir Kur'an Şairi*, Kapı Yayınları, İstanbul, 2004.

DEMİRCİ, Mehmet, *Mehmet Akif Ersoy'un Kur'an Tasavvuru*, Atatürk üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Y. Lisans Tezi, Erzurum, 2016.

DEVELİ, Hayati, *Akif'in Mealinde Deyimler ve Gündelik Dilin Örnekleri*, Direnen Meal Akif Meali Sempozyumu, Mahya Yayınları, İstanbul, 2016, s.115.

DÜZDAĞ, M. Ertuğrul, *Mehmet Akif Hakkında Araştırmalar*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 1987.

Sırâtülmüstakîm Mecmuası, Bağcılar Belediyesi Yayınları, İstanbul, 2013,(I-VII).

Sebilürreşad Mecmuası, Bağcılar Belediyesi Yayınları, İstanbul, 2016,(VIII-XI).

ERSOY, Mehmet Akif, *Safahat*, Yayına haz.: M. Ertuğrul Düzdağ, TDV. Yayınları, Ankara, 2012.

Kur'an Meali, Yayına Hz. Recep Şentürk, Asım Cüneyd Köksal, Mahya Yayınları, İstanbul,2013.

KIRCA, Celal, *Mehmet Akif'in Şiirlerine Konu Ettiği Ayetler ve Tahlili*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 1990/4, ss.257-271.

³⁶ Suat Mertoğlu, *Mehmet Akif ve İctimâi Kur'an Tefsiri*, TYB Vakfı Mehmet Akif Araştırmaları Merkezi Yayınları, Ankara 2008, s.208-209.

**ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN
SEMPOZYUMU**

MENGÜŞOĞLU, Metin Önal, *Müstesna Şair Mehmed Akif*, Okur Kitaplığı Yayınları, İstanbul, 2016.

MERTOĞLU, Suat, *Mehmet Akif ve İctimâi Kur'an Tefsiri*, TYB Vakfı Mehmet Akif Araştırmaları Merkezi Yayınları, Ankara, 2008, ss.202-211.

MÜSLİM b. Haccac Ebu'l-Hasan el-Kuşeyri (261/874), *Sahih-i Müslim*, Thk. M. Fuad Abdalbaki, Dâru İhyait-türasi'l- Arabî, Beyrut, ts.(I-V).

OBUZ, Cuma, *Akif'in Direnen Meali*, Kur'ani Hayat, Kasım-Aralık 2017.

ÖZ, Ahmet, *Kur'an'ı Anlamada Bağlam*, Hikmetevi Yayınları, İstanbul, 2016.

ŞENGÜLER, İsmail Hakkı, *Mehmet Akif Külliyyatı*, Mert Yayınları, İstanbul, 1996, (I-X).

ŞENGÜN, Ömer, *Mehmet Akif Ersoy'un Tefsirciliği ve Kur'an Yorumu*, S.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, yayınlanmamış Y. Lisans Tezi, Sakarya, 2007.

ŞENTÜRK, Recep, *Akif'in Kur'an Meali'nin Tarihi ve Tahlili*, Direnen Meal Akif Meali Sempozyumu, Mahya Yayınları, İstanbul, 2016, s.11-23.

TURGAY, Nurettin, *Mehmet Akif Ersoy'un Şiirlerinde Kur'an Etkisi ve Din Yoluyla İrşad*, İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, 2012, 1/2 ss.28-56.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

KUR'AN'IN BİREYE VE TOPLUMA KAZANDIRDIĞI AHLAKİ DEĞERLER

Ahmet ABAY*

Özet

Kur'an insanı ve toplumu inşa etmek amacıyla indirilen bir kitaptır. Bu inşa sadece tek yönlü olmayıp bütün yönleri kapsar. Bireyin ve toplumun ahlaki yapısını da inşa etmek Kur'an'ın temel amaçlarından biridir. Genel anlamda Kur'an alanında yapılan çalışmalara bakıldığında zaman bunların büyük bir kısmının ahkâm ayetleri, helaller-haramlar ve ukubat gibi konulara yoğunlaştığı görülür. Kur'an'ın ihtiva ettiği ahlaki değerlere değinen veya onları detaylı bir şekilde ele alan çalışmaların azlığı dikkat çeker.

Günümüzde Müslümanlardan oluşan toplumlara bakıldığında zaman Kur'an'ın tavsiye ettiği ahlaki değerlere pek fazla riayet edilmediğini görmek mümkündür. Müslüman olduğunu ifade eden toplumlarda; emanete ihanet etme, yalan söyleme, haksızlık etme, sözünde durmama, işi ehline vermeme, dürüst olmama, adaletten ayrılma, tembellik ve gıybet gibi birçok ahlaki zaafın mevcudiyeti aşikârdır. Kur'an bunların tamamını olumsuz davranışlar olarak nitelerken nasıl oluyor da bu davranışlar Müslüman bir toplumda yaygınlık kazanabilmektedir? Bu ve benzeri sorular, Kur'an'ın kendisinin ve sunduğu içeriğin ahlaki değeri üzerinde durulması gerekliliğini gözler önüne sermektedir.

Tebliğimizde Kur'an-ı Kerim'in, bireysel ve toplumsal hayata sunmuş olduğu ahlaki değerler ve bu değerlerin bireyin ve toplumun hayatındaki etkileri ele alınmıştır. Kur'an'ın nazil olduğu ortamda var olan ahlaki yapı tespit edilmiş ve Kur'an'ın bu ahlaki yapıya nasıl yaklaştığı örneklerle ele alınmıştır. Kur'an'ın bireye ve topluma kazandırmaya çalıştığı ahlaki değerlerin bir kısmına değinilmiş, çalışmanın sınırlılıkları ve hacmindeki kısıtlamalar nedeniyle bir kısmına telmihte bulunulmakla yetinilmiştir.

Kur'an, bütünüyle hayatı inşa etmek için vardır. Bu nedenle hayatı değerli kılacak ahlaki değerlere sahiptir. Bu değerlerin bir kısmını şu şekilde zikretmek mümkündür:

Allah'ın merkeze alındığı bir hayat anlayışı bu değerlerin zirvesini oluşturur. Zulümden kaçınmak ve adaletli olmak ise olmazsa olmazlardandır. Çünkü tevhid ve adalet bir kuşun iki kanadı gibidir, biri kırık olduğunda öteki tek başına uçmaya yeterli olmayacaktır. Düşmanlık zalimlerden başkasına yapılmaz. İyi ve kötü nedir? sorusunun cevabı sadece insana bırakılmaz. Asıl iyi Allah'ın iyi dediğidir. İyiliğe karşılık iyiliktir. Kötülüğü de en güzel şekilde savmak iyi olmanın gereğidir. Bu nedenle iyiliği emretmek ve kötülükten sakındırmak hem bireysel hem de toplumsal bir sorumluluktur. Kişinin işlediği suçların cezasından başkaları sorumlu tutulamaz çünkü sorumluluk bireyseldir. Birey olarak özgür bırakılan insan başıboş değil sorumlu bir varlıktır. Bu nedenle haksız yere cana kıyan kişi bütün insanlığı öldürmüş gibidir. Affetmek ve bağışlamak insanın karlı çıkmasını sağlayan önemli değerlerdir. Köleliği yok edip insanları özgürleştirmek üstünlüğün ırk, zenginlik ve makama dayanmadığı ilan etmek de bu değerlerin önemlilerindedir.

Bu değerlendirmelerden sonra sonuç olarak diyebiliriz ki, Allah'ı ve O'un insan hayatına hakim kılacak istediği ahlaki değerler göz ardı edilerek oluşturulacak ahlaki değerler, içerisinde bazı güzel hasletler barındırsa bile cahili bir ahlak sistemi olmaktan kurtulamaz.

Anahtar Kavramlar: Kur'an, Ahlak, Değer, Birey, Toplum

Giriş

Günümüzde Müslümanlardan oluşan toplumlara bakıldığında zaman Kur'an'ın tavsiye ettiği ahlaki değerlere pek fazla riayet edilmediğini görmek mümkündür. Müslüman olduğunu ifade eden toplumlarda; emanete ihanet etme, yalan söyleme, haksızlık etme, sözünde durmama, işi ehline vermeme, dürüst olmama, adaletten ayrılma, tembellik ve gıybet gibi birçok ahlaki zaafın mevcudiyeti aşikârdır. Kur'an bunların tamamını olumsuz davranışlar olarak nitelerken nasıl oluyor da bu davranışlar Müslüman bir toplumda yaygınlık kazanabilmektedir? Bu ve benzeri sorular, Kur'an'ın kendisinin ve sunduğu içeriğin ahlaki değeri üzerinde durulması gerekliliğini gözler önüne sermektedir.

*Doç. Dr. KSÜ İlahiyat Fak. Tefsir Anabilim Dalı, El-mek: ahmetabay70@hotmail.com

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

Ahlak, Arapça ‘da "seciye, tabiat¹, huy" gibi manalara gelen “hulk” veya “huluk” kelimesinin çoğuludur.²İslami literatürde edep terimi ilk dönemlerden itibaren özel davranış alanları hakkında kullanılırken ahlak tutum ve davranışların kaynağı mahiyetindeki ruhi ve manevi melekeleri, insanın ruhi kemalini sağlamaya yönelik bilgi ve düşünce alanını ifade etmiştir.³Dilimizde de “hulk” kelimesinin çoğulu olan ahlak kelimesi kullanılarak ahlakın bir kaç davranıştan ibaret olmadığı, bir davranışlar, huylar bütünü olduğu vurgulanmak⁴ istenmiştir.

Ahlaki değerle ifadesindeki değer ne anlama geldiğini kavramak meselenin anlaşılmasına katkı sağlayacaktır. Değer: Bir şeyin önemini belirlemeye yarayan soyut ölçü, bir şeyin değdiği karşılık, kıymet, *Felsefe* de değer, Kişinin isteyen, gereksinim duyan bir varlık olarak nesne ile bağlantısında beliren şey. Terim olarak ise; Bir ulusun sahip olduğu sosyal, kültürel, ekonomik ve bilimsel değerlerini kapsayan maddi ve manevi öğelerin bütünü.⁵

Değerleri kendi içerisinde ikiye ayırmak mümkündür. “Yüksek değerler” ve “araç değerler”. İnsanlığın sahip olduğu "yüksek değerler" arasında sevgi, dostluk, güven, vefa, çalışkanlık, bilgi, inanç, saygıyı sıralayabiliriz. "Araç değerler" olarak insan ilgi-çıkarcı alanının kuşku, çekememezlik, kıskançlık gibi değerlerine sahiptir. Araç değerler tarafından yönlendirilen eylemler yüksek değerlerin eylemlerine müdahale edebilir. Örneğin; insanın mesleğini çok sevdiği için ya da kendisini çok ilgilendirdiği için değil de, daha çok maddi kazanç ya da itibar olanağı için seçmesi araç değerlerin, yüksek değerlere müdahalesidir. Buradan çıkaracağımız sonuç; yüksek değerlerin birleştirici, yapıcı araç değerlerin ise ayrıştırıcı, yıkıcı olmasıdır.⁶

Bu tebliğde Kur’an-ı Kerim’in, bireysel ve toplumsal hayata sunmuş olduğu ahlaki değerler ve bu değerlerin bireyin ve toplumun hayatındaki etkileri ele alınacaktır. Kur’an’ın kazandırmaya çalıştığı ahlaki değerler birtakım tasniflere tabi tutulacaktır. Kur’an’ın nazil olduğu ortamda var olan ahlaki yapı tespit edilecek ve Kur’an’ın bu ahlaki yapıya nasıl yaklaştığı örneklerle ele alınacaktır. Öncelikle Kur’an’ındaki ortamın ahlaki yapısına değinmek yararlı olacaktır.

1. Kur’an’ın Nazil Olduğu Ortamın Ahlaki Yapısı

Her toplumun kendine özgü bir ahlak anlayışı ve ahlaki değerleri vardır. İslam öncesi Arapların da kendilerine özgü ahlak anlayışları ve değerleri vardı. İslâm öncesi Arapların ahlâk zihniyeti hakkındaki en önemli kaynaklar Câhiliye şiiri, atasözleri (emsal) ve hitâbet örnekleriyle Kur’an, hadisler ve ilk döneme ait diğer İslâmî belgeler; Roma, Bizans, İran gibi yabancı kaynaklardır. Özellikle Câhiliye şiiri, atasözleri ve hitâbet örneklerinden edinilen bilgilere göre Câhiliye edebiyatında ahlâk ve bu kelimenin tekili olan hulk nâdiren kullanılmıştır.⁷

Toplumların kültürünün ve birtakım değerlerinin oluşmasında çevrenin ve tabiat şartlarının etkisi olmaktadır. Kur’an öncesi Mekke’nin ahlaki ve etik formasyonunda Arap yarımadasının sert, çetin, şiddetli tabiatının elle tutulur, gözle görülür bir etkisinin olduğu⁸ rahatlıkla ifade edilebilir.

Daha çok kabiler halinde yaşayan Kur’an öncesi Arap yarımadasındaki insanlar için kabilenin değerleri, onuru, kabile içi dayanışma çok önemliydi. Kabileci Arap toplum yapısında hayatta kalma mücadelesi, aşiret insanının herhalde en temel meşguliyetiydi; bu da büyük ölçüde kabilenin insan ve mal gücü yanında mânevî gücüne ve saygınlığına bağlı bulunduğu için özellikle şeref, cesaret ve cömertlik Câhiliye ahlâkında bütün erdemlerin en üstünde yer alıyordu; bu erdemler de genellikle mürüvvet (mürûe)⁹ kavramıyla ifade ediliyordu. Bununla bağlantılı başka bir kavram da asabiyyəttir.¹⁰

¹ Halil b. Ahmed el-Ferahidi, *Kitabu'l Ayn*, Beyrut 1423/2003, I/438

² Ebü'l-Fazl Cemalüddin, Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzur, *Lisanü'l-Arab*, Beyrut , trs.X/86-87.

³ Mustafa Çağırıcı, *İlmihal İslam ve Toplum/ İslam Ahlakı*, TDV Yayınları, Ankara 2013, II/495

⁴ Ali Akpınar, *Allah'ın Ahlakı ile Ahlaklanmak*, Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi, cilt: II, sayı: 6, Ankara 2001, s.62.

⁵ TDK Türkçe Sözlük, Ankara 2005, s.483.

⁶ Ekrem Demir, *Kur'an Ve Sünnette: Ahlak'a Dair*, Kur'an'ı Hayat Dergisi, yıl 4 sayı 18, Mayıs-Haziran 2011, s.85.

⁷ Çağırıcı, *İlmihal İslam ve Toplum/ İslam Ahlakı*, II/498.

⁸ Şerafettin Gölcük, *Kur'an ve Mekke*, İz yayıncılık, İstanbul 2011, s.107.

⁹ Mürüvvet, geniş anlamıyla yiğitlik ve mertliğin en ileri düzeyi olarak algılanıyordu. Kısaca "övülmeye değer her şey" demek olan bu kavramın Roma'daki "summum bonum" (hayırların hayır) tabirinin dengi olduğu düşünülebilir. Câhiliye Arapları'nın anlayışında mürüvvet, başta hilim olmak üzere sabır, bağışlama, misafirperverlik, yoksullara yardım, iyi komşuluk, zayıfları koruma gibi erdemleri kapsamaktaydı. (İzutsu, Kur'an'da Dinî ve Ahlâkî Kavramlar, s. 101)

¹⁰ Çağırıcı, *İlmihal İslam ve Toplum/ İslam Ahlakı*, II/498.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

2. Nüzul Sırasında Mevcut Ahlaki Durama Kur'an'ın Yaklaşımı

Kur'an olaylara ve olgulara peşin hükümlerle yaklaşmaz. Güzel ve doğru olanı korur ve sürdürülmesini emreder. Bozulmuş olanı ıslah eder. Kötü ve çirkin olanı kaldırır onun yerine güzel olanı koyar. Kur'an'ın bu genel tutumunu ahlak konusunda da görmek mümkündür. Nazil olduğu dönemde var olan ahlaki değerleri bütünüyle yok saymamış güzel olanı muhafaza etmiş kötü ve çirkin olanı yok saymıştır. Örneğin ahde vefa ve emanete riayet, cömertlik ve misafirperverlik, iffet ve namusa düşkünlük, cesaret,¹¹himaye ve zulme uğrayanları korumak gibi güzel ahlaki değerler korunmuş, şan ve şeref tutkusu, kibir ve tefâhur, intikam duygusu ve kan davası, zevk ve sefaya düşkünlük¹² gibi kötü değerler kınanmış ve kaldırılmıştır.

Kur'an'ın nazil olduğu dönemde mevcut olan ahlaki yapıya yaptığı en büyük müdahale, İslam'ın, İslam öncesi ahlaki hayatın yol gösterici ilkesi olan kabile geleneğine yahut "atalarımızın adetlerin"e karşı tümüyle Allah'ın mutlak iradesine dayalı yeni bir ahlak anlayışı çağrısında bulunmuş olmasıdır.¹³ Bazı şeylerin ne müşriklerin ne de ehli kitabın isteklerine göre olmayacağını Kur'an sık sık dile getirmektedir. Amel bakımından kimin daha iyi olduğunu, hangi amelleri işleyenlerin ödüllendirileceğini,¹⁴ İbrahim'in dinine kimin daha iyi uyduğunu¹⁵ ve Cennete Yahudi ve Hristiyanlardan başka kimsenin girmeyeceği¹⁶ gibi söylemlerin nasıl reddedilip düzeltildiğini rahatlıkla görebilmek mümkündür.

Kur'an cahiliye toplumunda var olan "hamiyyet/asabiyyet" değerini de reddetmekte onun yerine "sekine/huzur ve güven"i yerleştirmektedir. "*O zaman inkâr edenler, kalplerine taassubu, cahiliye taassubunu yerleştirmişlerdi. Allah da elçisine ve müminlere sükûnet ve güvenini indirdi, onların takvâ sözünü tutmalarını sağladı. Zaten onlar buna lâıyk ve ehil kimselerdi. Allah her şeyi bilendir.*"¹⁷ Cahiliyyet hamiyeti denmekle kastedilen, bir kişinin sırf kendi şöhreti ve gururu uğruna veya kendi menfaati peşine düşüp bilerek, kasten uygunsuz bir işi yapmasıdır.¹⁸

Kur'an'ın nazil olduğu dönemde putperest Arapların ahlaki meselelerde kullanabilecekleri ve aslında kullanmak istedikleri tek argüman şuydu: "X iyidir (veya doğrudur çünkü babalarımızdan ve atalarımızdan öyle gördük."¹⁹ Kur'an bu anlayışı eleştirmekte ve uyulması gereken şeyin Allah'ın indirdiği vahiy olduğunu ifade etmektedir. "*Ama onlara, "Allah'ın indirdiğine uyun!" denildiğinde bazıları: "Hayır, biz (yalnız) atalarımızdan gördüğümüz (inanç ve eylemler)e uyarız!" diye cevap verirler. Ya ataları akıllarını hiç kullanmamış ve hidayetten nasip almamış iseler?"*"²⁰

İnkârcıların sahip oldukları olumsuz ahlaki değerlere ilk inen surelerden başlanarak dikkat çekilir: "Doğruyu ve gerçeği yalan sayıp inkâr eden; yalancı, çok yemin eden; adi karakterli; hep başkalarını kınayan ve insanların iyiliklerini değil kusurlarını gören, bunları araştıran; menfaati için insanların arasını bozan, bu uğurda söz taşıyan; cimri, kendisi hayır yapmadığı gibi başkalarının yapmasını da istemeyen, buna engel olan; hep iyinin ve hayrın karşısında yer alan; hak hukuk tanımayan saldırgan; kötülüğe dadanmış; kaba; içinde yaşadığı toplumda hep kötülüğü ile tanınan; nankör; mal edinmeyi araç değil amaç gören servet düşkünü; malına ve nüfusuna güvenip kendini her şeyden müstağni sayan."²¹ Bütün bu olumsuz niteliklerin düzeltilmesi ve güzel olanları ile değiştirilme temel bir hedef olarak uygulamaya konulmuştur.

İslâm dini insanda, kendi dışındakilerle kör bir mücadeleye girişmek yerine, kendi nefsiyle hesaplaşma iradesini geliştirdi; Câhiliye dönemindeki aşiret ruhunun ve geçici hazlara düşkünlüğün doğurduğu kaba ve hoyrat geleneklerin karşısına, insanın nefsinin dizginlenmesi, "tabiatındaki öfke ve

¹¹ Tevbe 9/13-15, 123.

¹² Ayrıntılı bilgi için bkz: Ferihan Özmen, *Dönemin Şiirlerinden Örneklerle Cahiliye Araplarında Ahlak*, İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, Cilt.1, Sayı:3, 2012, s.305-324.

¹³ Toshihiko İzutsu, *Kur'an'da Dini ve Ahlaki Kavramlar*, (çev. Selahattin Ayaz), Pınar yayınları, İstanbul 2011, s.99.

¹⁴ Nisa 4/122-125

¹⁵ Al-i İmran 3/68

¹⁶ Bakara 2/111.

¹⁷ Fetih 48/26

¹⁸ Ebu'l A'la el-Mevdudi, *Tefhimü'l Kur'an*, (Çev. Kurul), İnsan Yayınları, İstanbul 1986, V/394.

¹⁹ İzutsu, *Kur'an'da Dini ve Ahlaki Kavramlar*, s.100

²⁰ Bakara 2/170; Ayrıca bkz: Zuhuruf 43/22-24.

²¹ Mustafa Altundağ, *Kur'an Vahiyinin İlk Mesajlarında Ahlaki Boyut*, Bakü Devlet Üni. İlahiyat Fakültesi, Elmi Mecmuesi, Temuz 2004, ss.148

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

şiddetten korunması" anlamına gelen "hilm ve şefkati koydu."²²Kur'an'ın ışığında bakıldığında "Cahiliye ve İslam" birer tarihi kavram değil, Yaratıcı ve yaratılmışlar karşısındaki duyguları, düşünce ve davranışları birbirine taban tabana zıt olan iki farklı ahlak zihniyetinin adıdır.²³ Bu farklı zihin yapılarını tanımak için Kur'an'ın bireye ve topluma kazandırdığı değerleri iyi tanımak gerekir.

3. Kur'an'ın Bireye ve Topluma Kazandırdığı Ahlaki Değerler

Kur'an indirilmeye başlandığı ilk günlerden, vahyin tamamlandığı son günlere kadar hem bireyin hem de toplumun ahlaki yapısını iyileştirme hedefini gütmüştür. Kur'an ayetleri bu açıdan okunduğunda bu durum daha rahat fark edilebilir. Alak Suresinde öğretenin Allah olduğu, haddini bilmeyip kendini müstağni görenlerin azacağı, bütün insanların hesap için Allah'a dönecekleri, kulluk yapıp, iyilik edeni engelleyenin kötü akıbeti, yalancı günahkâr insanlara itaat edilmemesi gerektiği²⁴ gibi birçok ahlaki değer ortaya konulmuştur. Müzzemmil, Müddessir, Kalem ve Fatiha surelerinde de benzer durumları görmek mümkündür.²⁵

Kur'an'ın muhtevası incelendiğinde görülür ki, Kur'an hayatın her alanı ile ilgili prensipler belirler. O, hem dünya hem ahiret hayatını gözetir. Onda inançla ilgili açıklamalar olduğu gibi, ibadet ve sosyal hayatla ilgili ölçüler de vardır. Hem de bu ölçüler, birbirlerinden ayrılmaz bir şekilde içiçe bir örgü olarak sunulmuştur. Sözelimi, pek çok ayette sosyal hayatla ilgili prensipler Allah ve ahiret hatırlatması ile son bulurlar. Kur'an'da bir hukuk kitabı gibi, şunlar yasaktır, bunlar serbesttir şeklinde yalın ve donuk ifadeler yoktur. Kur'an'ı prensipler dünya-ahiret, inanç-eylem, ruh-şekil bütünlüğü içerisinde verilir. İşte bu yüzden Kur'an ahlaki bunların hepsidir. Kur'an'ı ölçülerin hepsi bir sistemi oluştururlar. Bu sistemin parçalarından birinin eksikliği, ahlaki bir eksiklik: Kamil bir ahlak, ancak bütünüyle Kur'an ile mümkün olacaktır. İşte ahlak, bunların hepsidir.²⁶

Kur'an, bütünüyle hayatı inşa etmek için vardır. Bu nedenle hayatı değerli kılacak ahlaki değerlere sahiptir. Ahlaki değerlerin bir kısmını şu şekilde zikretmek mümkündür.

3.1. Allah'ın Merkeze Alındığı Bir Hayat

Cahiliye hayatında sahte ilahlar ve atalar merkezi bir önem arz ederken, vahyin oluşturmak istediği hayatta ise Allah merkeze alınır. Yapılan her şey Allah dikkate alınarak yapılmalıdır. Sabır,²⁷ yemek yedirme²⁸ malını infak etme,²⁹ cihada çıkma³⁰ ve canı verme³¹ Allah için olmalıdır. Bütün bunlar kısaca şu şekilde formüle edilirler: Namaz, (hac, kurban gibi) diğer ibadetler, hayat ve ölüm âlemlerin Rabbi Allah içindir.³² Bu nedenle Allah can verenler sıradan bir "ölü" olarak nitelenmezler. Onlar diridir ve rableri katında rızıklandırılırlar.³³

Kur'an-ı Kerim, insanın manevi hayatını, bireysel ve sosyal davranışlarını gözetin ve bunları, değerlerine göre, ödüllendirecek veya cezalandıracak olan bir Allah inancı geliştirmiştir.³⁴ Kur'an bu inancı hayatın merkezine yerleştirir. Artık inanan kişinin hayatında Allah belirleyicidir. Peygamberler de Allah'ın insanlar nazarında bozulan kadrini düzeltmek için gönderilirler. Bu nedenle bütün peygamberler insanların tahrif edip bozdukları "ilah" inancını yeniden inşa etmek ve Allah'ı hayatın kurucu öznesi olduğunu insanlara hatırlatmak için gönderilirler. Bu konudaki ortak ifadeleri şudur: "Ey Kavmim! Allah'a kulluk edin O'dan başka ilahınız yoktur."³⁵ Allah hayatın kurucu öznesi olunca, hayatla ilgili değerleri de belirleme yetkisine sahip olmaktadır. İster fert isterse toplum olsun Allah'a

²² <http://www.islamgunesi.com/index.php/islam-ahlak/555-kur-an-ve-suennet-te-ahlak.html> 27,03,2018

²³ Mustafa Çağırıcı, *Kur'an Ve Ahlak*, Kur'an Ve Tefsir Araştırmaları II, İstanbul 2001, s.187.

²⁴ Bkz. Alak 96/5-19.

²⁵ Detaylı bilgi için bkz: Altundağ, *Kur'an Vahyinin İlk Mesajlarında Ahlaki Boyut*, ss.114-146.

²⁶ Akpınar, *Allah'ın Ahlakı ile Ahlaklanmak*, s.66.

²⁷ Müddessir 74/7.

²⁸ İnsan 76/9.

²⁹ Bakara 2/265.

³⁰ Mümtehine 60/1.

³¹ Bakara 2/207.

³² En'am 6/162.

³³ Bakara 2/154; Al-i İmran 3/169

³⁴ Çağırıcı, *Kur'an Ve Ahlak*, s.173.

³⁵ A'raf 7/59,65,73,85; Hud 11/50,61,84; Mü'minun 23/23,32.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

iman eden herkes O'nun belirlediği ahlaki değerleri kabul etmekle yükümlüdür. Çünkü iman etmek bunu gerektirir. Bu sebeple İslam'dan başka bir din/hayat tarzı tercih edenler reddedilmeye³⁶ karşı karşıya kalacaklardır.

3.2. Zalimlerden Başkasına Düşmanlık Yapılmaz

Kur'an'ın oluşturmak istediği ahlaki değer sisteminde kime dost kime düşman olunacağı bellidir. Barışın şartları olduğu gibi savaşında şartları vardır. Hatta düşmanlık edilecek kişilerin bile vasıfları belirlenmiştir. “*O halde zulüm ve baskı kalmayınca ve Allah'ın dini egemen oluncaya kadar onlarla savaşınız. Vazgeçerlerse siz de vazgeçiniz; zalimlerden başkasına düşmanlık yoktur.*”³⁷ Taberi'ye göre ayet şu hususu ifade ediyor; “Size savaş açan inkarcılar, savaşmayı bırakır da sizin dininize girer, Allah'ın size yüklediği vecibeleri kabul eder, putlara tapma âdetlerinden vazgeçerlerse artık onlara saldırmayın, onlarla savaşıp cihad etmeyi bırakın. Çünkü yalnız zalimlere yani Allah'a şirk koşup O'na kulluk etmeyi reddedenlere, yaratıcılarından başkasına ibadet edenlere düşmanlık edilebilir.”³⁸ Buradan hareketle şunu ifade etmek mümkündür; İslâm, tüm gayri müslimlere inanç özgürlüğü verir. Kişi istediği yaşama tarzını seçebilir ve istediği şeye tapıp tapmamakta özgürdür. İslâm müminlere, kâfir ve müşrikleri yanlış inanç ve alışkanlıklarından ikna yoluyla vazgeçirmeye çalışmalarını tavsiye eder; fakat, bu amaçla savaş yapmaya izin vermez. Diğer taraftan kimseye, insanları Allah'a kulluktan vazgeçirip başka bir şeye kul etme hakkı da vermez. Böyle adalete aykırı bir durumu ortadan kaldırmak için, şartların gerektirdiği şekilde tebliğe ve savaşa izin verir. İslâm yönetimi küfür yönetiminin yerine geçerse, Hakk'a karşı çıkma konusunda zulüm işleyenden başkaları için genel bir af ilân edilmelidir. Bu ayet, zafer anında müminlerin merhamet göstermesine izin vermesine rağmen, İslâm'a düşmanlıkta tüm sınırları aşan zalimleri cezalandırmasını da yasaklamaz.³⁹ Verilen savaş ve düşmanlık iznini hiç kimse kendi çıkarları için kullanamaz. Çünkü bu konudaki ahlaki değer ölçüsü belirlenmiştir: “Zulüme ve zalimlere düşmanlık.”

3.3. Sorumluluğun Bireysel Oluşu

Kur'an'ın dikkat çektiği ahlaki değerlerden birisi de suçun bireyselliğidir. Hiçbir kişi başkasının işlediği suçun cezasını çekmez. Fakat geçmişte olduğu gibi günümüzde de birileri “siz yapın vebali/günahı bizim boynumuza” diyebilmektedirler. Kur'an bunu şu şekilde haber verir: “*Kâfirler, iman edenlere: Bizim yolumuza uyun, sizin günahlarınızı biz yüklenelim, derler. Halbuki onların hiçbir günahını yüklenecek değillerdir. Gerçekte onlar, kesinlikle yalan söylemektedirler.*”⁴⁰ Buradan hareketle şunu ifade edebilmek mümkündür: Kur'an'ın insanın hayatına hakim kılmak istediği değerler sitemine göre; “*Hiçbir günahkâr diğerinin günahını yüklenemez.*”⁴¹ Geçmişte de günümüzde bazı kimseler suçu işleyeni cezalandırmakla yetinmeyip ailesini de sorumlu tutmakta ve onları da cezalandırma girişimlerinde bulunabilmektedirler. Kur'an bu yanlış anlayışı değiştirmiştir. Bunun yerine “herkesin kazandığı kendisine aittir. Hiçbir suçlu başkasının suçunu yüklenmez. İnsanın işlediği iyilikle kötülük kendisine aittir.” Anlayışını yerleştirmiştir. Böylece Allah iyiyi ve kötüyü ferdileştirmektedir. Hukukta suçun ferdi olması ilkesini Kur'an getirmiştir. Toplumları aşiret seviyesinden medenî seviyeye çıkaran temel hukuk ilkelerinden birisi de budur. Bu ilke, medenî olmanın göstergelerinden biri olup, Kur'an eğitiminin temel direklerinden birini teşkil etmektedir. “*Kim de kötülük getirirse, o sadece getirdiğinin dengi ile cezalandırılır*”⁴² denirken, suça denk cezanın bulunması ve suçun ferdiliği öğretilmektedir. “Herkes kendi düşüncesinden, sözlerinden, yapıp ettiklerinden sorumludur” ilkesini benimseme seviyesine kolay gelinmemiştir. Toplumların ahlâkî, dinî ve hukuki bakımdan bu ilkeyi işletir hale gelmesinin bedeli epey ağırdır.⁴³

³⁶ Al-i İmran 3/85.

³⁷ Bakara 2/193.

³⁸ Ebu Cafer Muhammed b. Cerir et- Taberi, el-Camiu'l-Beyan an Te'vili Ayi'l-Kur'an, (Tah. Abdullah b. Abdi'l Muhsin et-Turki) Dar Hacer, Beyrut 1422/2001, II/181.

³⁹ el-Mevdudi, Tefhimu'l Kur'an, I/134-135

⁴⁰ Ankebut 29/12.

⁴¹ Bkz: En'am 6/164; İsra 17/15; Fatır 35 /18 Zümer 39/7; Necm 53//38.

⁴² En'am 6/160.

⁴³ Bayraktar Bayraklı, Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri, Bayraklı Yayınlar, İstanbul, 2013, VII/35-36

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

3.4. İyi ve Kötü Nedir?

Kur'an, aklın "örfün/iyinin tayini" konusundaki rolünü inkâr etmese de onu ahlakın tek belirleyicisi kılmaz. İnsana verilen akıl nimeti eşsiz bir değere sahip olsa da doğru yolu bulmak için, insanın fitratındaki -ahlakın kaynağı olan- "Allah'a itaat anlamındaki takva" ile uyumlu vahyin rehberliğine muhtaçtır.⁴⁴Bu yüzden Kur'an salih/salah,⁴⁵ fesad⁴⁶, hayır-şer,⁴⁷ ma'ruf-münker,⁴⁸ hasene-seyyie,⁴⁹ tayyib- habis,⁵⁰ fahşa-fahişe,⁵¹ haram-helal⁵² ve birr gibi birçok kavrama değinir ve bunların ne olduğunu nasıl anlaşılması gerektiğini ifade eder. Bu kavramların her birisi olumlu veya olumsuz bir ahlaki özelliğe işaret eder. Her bir kavram olarak da üzerinde ayrı ayrı durulması gereken kavramlardır. Ancak çalışmanın hacmi ve sınırlılıkları çerçevesinde örnek kabilinden "birr" kavramı ele alınacaktır.

"Birr" kavramı, daha çok Medine döneminde nazil olan ayetlerde⁵³ değinilen, müminler için ulaşılması gerekli bir hedef haline gelen, dinin itikad ve ibadet kadar ahlaki alanını da ilgilendiren Kur'an'ın en önemli ahlaki erdemlerden biridir.

Kur'an öncelikle Mekke'de nazil olan bir ayette Allah Teâlâ'yı "iyilik eden ve gerçek rahmet kaynağı"⁵⁴ olarak tanıtmakla başlar. Daha sonra toplumda var olan yanlış "birr" algısını tashih eder: Birr evlere arkalarından girmek,⁵⁵ yüzü doğuya ve batıya doğru çevirmek⁵⁶ değildir. Daha sonra "birr" in ne olduğu ortaya konur. Devamla insanı nelerin "birr"e ulaştıracağını⁵⁷ ve "birr" olan şeylerin yapılması konusunda yardımlaşılması⁵⁸ gerektiğini vurgular. Bu da insana iyi ve doğru olanı belirleme ve idrak etme yetisi verilmiş olmasına karşılık insanın yanlış tercihler yapabileceği ihtimalini göstermektedir. Bu ihtimalin azaltılması için insana bu yetinin yanı sıra neyin iyi neyin kötü olduğu da vahiyle hatırlatılmaktadır. Çünkü özünde iyi olan bir şeyi bile insan yanlış tercih ve değerlendirmeler neticesinde olumsuz bir davranışa dönüştürebilmektedir. Örneğin "Mekke'ye gelen hacılara su vermek, ikramda bulunmak ve Mescidi Haram'ı onarmak" güzel bir davranış iken bunu "Allah'a, ahiret gününe iman ve Allah yolunda cihad etmek" ile iyilik olarak bir tutulması veya onun yerine konulması, Allah tarafından eşit olarak görülmemekte hatta böyle yapanlar zalim olarak nitelenmektedir.⁵⁹

"Birr" in ne olduğunu belirlemede konulan ölçüden hareketle diyebiliriz ki, iyi kötü, güzel çirkin, ıslah-fesad, temiz pis, helal-haram gibi hususlarda asıl belirleyici olan vahiydir. Akıl bunları kavramaya ve bunlar doğrultusunda yeni değerler üretmeye muktedir fakat nihai ölçüyü Allah belirlemektedir. Bu nedenle ne olduğu belirlenen "iyiliği" emretmek, "kötülükten" sakındırmak vahyin başat öğretilerinden biri olmuştur.

3.5. İyiliği Emretmek Kötülükten Sakındırmak

Dünya hayatı bir anlamda iyi ile kötünün güzel ile çirkinin mücadelesidir. Hangisi baskınsa hayata rengini o veriyor. Ve buna göre hayat iyi veya kötü diye tanımlanmaktadır. Belki bu nedenle

⁴⁴ Murat Kayacan, *Kur'ani Perspektiften Kant Ahlakı*, Eskiye: Anadolu İlahiyat Akademisi Araştırma Dergisi, 2014, sayı:28, s. 40.

⁴⁵ Bakara 2/277; Al-i İmran 3/113-114; Kehf 18/110; Enbiya 21/105.

⁴⁶ Bakara 2/11; Kehf 18/110

⁴⁷ Bakara 2/215,216,

⁴⁸ Al-i İmran 3/104,110

⁴⁹ Bakara 2/200-201; Al-i İmran 3/37; A'raf 7/168; Yunus 10/26-27; Neml 27/89-90

⁵⁰ Bakara 2/168-169; A'raf 7/27,28, 80; Yusuf 12/24; Nahl 16/90; İsrâ 17/32;

⁵¹ Maide 5/4,88; A'raf 7/157; Enfâl 8/36-37; Nur 24/26

⁵² Bakara 2/173; Al-i İmran 3/50; Maide 5/96; En'am 6/145; A'raf 7/33

⁵³ Bkz. Bakara, 2/44,177,189; Al-i İmran 3/92; Maide 5/2.

⁵⁴ Tur 52/28.

⁵⁵ Bakara, 2/189.

⁵⁶ Bakara, 2/177.

⁵⁷ Al-i İmran 3/92.

⁵⁸ Maide 5/2.

⁵⁹ Bkz. "Siz hacılara su vermeyi ve Mescid-i Haram'ı onarmayı, Allah'a ve ahiret gününe iman edip de Allah yolunda cihad edenlerin imanı ile bir mi tutuyorsunuz? Halbuki onlar Allah katında eşit değillerdir. Allah zalimler topluluğunu hidayete erdirmez." (Tevbe 9/19.)

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

insanlara iyiliği emretmek yani yaygınlaştırmak, kötülüğü nehy etmek yani yok etmek emredilmiştir. İlahi öğretiler bunu emreder. İslam inancında bu ahlaki değer “ emri bil ma’rufnehyani’lmünker” formülüyle hayat bulur. Bireysel olarak da toplumsal olarak da yerine getirilmesi istenir. “Sizden, hayra çağıran, iyiliği emredip kötülüğü meneden bir topluluk bulunsun. İşte onlar kurtuluşa erenlerdir.”⁶⁰ İstenmekle kalınmaz örnek ve rol model olarak gösterilen ümmetin/topluluğun temel bir niteliği⁶¹ olarak sunulur.

Kur’an aynı zamanda “iyiliği emredip kötülüğü menetmenin” sadece Müslümanların bir özelliği olmadığını hakikat üzere olan Ehli Kitap’ın da bu özelliğe sahip olduğunu⁶² ifade eder. Bu ahlaki değer Peygamberlerin gönderiliş amaçlarından birisidir.⁶³ Bu nedenle Allah’a ve Resule iman eden kadın erkek her mü’minin görevi ve sahip olması gereken⁶⁴ bir sıfatıdır. Hz. Lokman örneğinde olduğu gibi, her babanın çocuğuna öğretmesi gereken bir değerdir.⁶⁵

Hz. Davud ve Hz. İsa’nın diliyle kınanıp ve lanetlenenlerin bir özellikleri de bu ahlaki değere riayet edip gereğini yerine getirmemeleridir: “İsrailoğullarından kâfir olanlar, Davud ve Meryem oğlu İsa diliyle lânetlenmişlerdir. Bunun sebebi, söz dinlememeleri ve sınırı aşmalarıdır. Onlar, işledikleri kötülükten, birbirini vazgeçirmeye çalışmazlardı. Andolsun yaptıkları ne kötüdür!”⁶⁶ ayetlere bakıldığı zaman lanetlenmelerinin üç sebebi olduğu anlaşılmaktadır. İsyan etmeleri yani peygamberlere karşı gelmeleri, haddi aşmaları ve birbirlerini yaptıkları iğrenç şeylerden vazgeçirmeye çalışmamalarıdır. Bunun anlamı, toplumda kişiler veya gruplar birbirini kontrol edip kötü fiillerden uzaklaştırma denen eğitim faaliyetini yerine getirmiyorlardı. Sosyal kontrol denen bu faaliyetin, yerini nemelazımcılığa bırakması, toplumun lanetin sınırları içine girmesine sebep olmaktadır. İsyan ve haddi aşmanın yanına bir de bu eylemlerden kişi veya grupları alıkoymama eklenince, lânetlenmeye lâyık olmaktadır.⁶⁷

Bu ilkenin gereği gibi yerine getirilip getirmemesinden bütün toplumlar etkilenir. İyilik yaygınlaşınca toplumda iyi olur. Toplumda kötülük ve kötülüğün yaygınlaşmasını sevenler⁶⁸ çoğalınca da kötülük yaygınlaşır huzur ve güven ortamı ortadan kalkar. Bu anlamda toplumların kaderini o toplumu oluşturan bireyler belirler. Çünkü Allah, toplumların değişimini bireylerin değişimine bağlı kılmıştır.⁶⁹ Bu nedenle insanlara şu önemli çağrı yapılmıştır: “İyilik ve takvâ üzerinde yardımlaşın, kötülük ve düşmanlık yolunda yardımlaşmayın.”⁷⁰ Yani iyiliği çoğaltmak, kötülüğü yok etmek üzere güç birliği yapın.

3.6. İyiliğe Karşılık İyilik ve Kötülüğü En Güzel Şekilde Savmak

Hayatı güzel ve yaşanılır kılan şey içinde barındırdığı iyilikler ve güzelliklerdir. Kur’an bu iyilik ve güzelliklerin çoğaltılması için insanları teşvik etmektedir. Böyle davrananların güzelliklerle karşılaşacağı müjdesi ahlaki bir değer olarak belirlenmiştir: “İyiliğin karşılığı iyilikten başka bir şey olabilir mi?”⁷¹ Bu ahlaki değer; iyilik yapmayı, insanlara ve canlılarla muameleyi iyileştirip güzelleştirmeyi, bir şeyi iyi yanıyla bilmeyi, hep iyilik üzere bulunup iyilik düşünmeyi, kulluk görevini yerine getirirken muhsince davranmayı öğütlerken bu güzel davranışların karşılıksız kalmayacağını da müjdeler. Bu iyiliğin insandan Allah’a yönü iman ve itaat iken Allah’tan kula yansımaları rahmet, mağfiret ve cennettir.⁷²

⁶⁰ Al-i İmran 3/104.

⁶¹ Al-i İmran 3/110.

⁶² Bkz. Al-i İmran 3/113-114.

⁶³ A’raf 7/157

⁶⁴ Tevbe 9/71, 112.

⁶⁵ Lokman 31/17.

⁶⁶ Maide 5/78-79.

⁶⁷ Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur’an Tefsiri*, VI/117

⁶⁸ Nur 24/19.

⁶⁹ Ra’d 13/11.

⁷⁰ Maide 5/2.

⁷¹ Rahman 55/60.

⁷² Bkz. Ebu’l Huseyn Zeyd b. Ali, *Tefsiru Garibu’l Kur’ani’l Mecid*, (Tahkik: Muhammed Yusufuddin), Haydarabad 1422/2001, s. 254; Hud b. Muhakkem el-Huvvari, *Tefsir’u Kitabi’llahi’l-Aziz*, Dar el-Ğarbu’l İslami, Beyrut 1990, IV/270; et- Taberi, *el-Camiu’l-Beyan an Te’vili Ayi’l-Kur’an*, X/581.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

İyiliğe karşı iyilik hayatın hayatın her alanına yayılır. İslam'a güzel öğütlerle davet,⁷³ sözün en güzelini/iyisini söylemek,⁷⁴ ve en güzeline/iyisine kulak vermek,⁷⁵ yetimin malına iyilikle yaklaşmak,⁷⁶ selam verene daha iyisiyle, daha güzeliyle karşılık verilmesi⁷⁷ tavsiye edilir. Bu anlayışla hareket edenler sonuçta şu söyleme ulaşırlar: "iyilik yap iyilik bul, kim kazanmış kötülükten." Ve iyilik yapanlara büyük müjde verilir: "İyi davrananlara; daima daha iyisi ve üstünü verilir..."⁷⁸ hem bu dünyada hem de ahirette.⁷⁹

Kur'an sadece iyiliğe karşılık iyilikle yetinmez kötülüğün iyilikle savulmasını yani kötülük yapana da iyilik yapılmasını tavsiye eder. Çünkü bu affetmek ve bağışlamakta en üst noktalardan biridir. Mü'minlerin böyle bir erdeme ulaşmaları için onları kötülüğe karşı iyilikle savaşmalarını ister: "Kötülüğü, en iyi olan ile sav!..."⁸⁰ Çünkü bunu gerçekleştirebilen insan muhatabının gönül kapılarını açmaya ilk adımı atmıştır. Bunun en güzel örneklerini Hz. Yusuf'un kendisini kuyuya atan kardeşlerini affetmesinde ve Hz. Peygamberin kendisini yurdundan çıkararak Mekkelilere Fetih'ten sonraki muamelelerde görebilmek mümkündür. Çünkü Kur'an, çağlar üstü şu ahlaki değeri ortaya koymaktadır: "İyilikle kötülük bir olmaz. Sen, en iyi olanla karşılık ver! Bir de bakarsın ki seninle arasında düşmanlık bulunan kişi sanki candan bir dostmuş gibi olur."⁸¹

3.7. İnsan Başıboş Değil Sorumlu Bir Varlıktır

Allah hiçbir şeyi abes, boş, saçma, anlamsız ve amaçsız yaratmamıştır. Aynı zaman da Allah'tan hiçbir zaman gayesiz işler sadır olmaz. Çünkü "Gökleri ve yeri çok esaslı bir maksatla yaratan odur..."⁸²bu bağlamda ahlaki değerlerin kaynağı, -insanın idrak ve ahlaki duygusu olması bakımından buralı/dünyalı; bunlara sebebiyet veren bütün varlığın 'verili' oluşunun failinin (vereninin) ortada olmayışı bakımından- dünyanın ve insanın dışına çıkmaktadır. Sezai Karakoç'un "Vardan da yoktan da öte bir 'Var' vardır" mısrası, bu borçlu olduğumuz ahlaki faili ifade eder.⁸³ Bu ahlaki fail evreni "hak" yarattığını ifade etmektedir. Hak ile demek, bir amaca yönelik demektir. Hak ile demek, gerçekten var olan ve potansiyel olarak var olan her şeyin anlamlı olması demektir. Hak ile demek, hiçbir şeyin kâinatı tesadüfi olmadığını söylemektir.⁸⁴

Bazıları, "Allah insanı ve evreni neden yarattı?" sorusuna doğru cevap bulamazlar veya inkarlarındaki inatlarından ve zan ile hareket ettiklerinden dolayı bulmak istemezler. Kur'an bu anlayışla hareket edenleri hedef alarak şu gerçeğe dikkat çeker: "Biz, hakikati inkar edenlerin sandığı gibi, göğü ve yeri ve ikisi arasındaki şeyleri bir amaç ve anlamdan yoksun yaratmadık..."⁸⁵ Demek ki Allah, kâinatı, amaç ve anlamdan yoksun olarak yaratmamıştır. Kainatın amaç ve anlamdan yoksun olduğunu, ancak kâfirler söyler. O zaman şu soru sorulur: Kâinatın amacı ve anlamı nedir? Allah'ın varlığını, birliğini ve kudretini ortaya koyması, sıfatlarını tezahür ettirmesi, insana fizikî bir çevre hazırlaması, insanı alıp Allah'a götürmesi ve insanın önüne araştırsın diye kâinatın ödev olarak konmasıdır.⁸⁶

Her şey bir amaç gaye uğrunda yaratılmışken, her şeyin emrine musahhar kılındığı⁸⁷ insan amaçsız başı boş bırakılabilir mi? İnsan hayatını şekillendirmek için indirilen Kur'an'a bakıldığında bu soruya başka bir soruyla cevap verildiğini görmek mümkün olur: "İnsan, başıboş bırakılacağını ve dilediği gibi hareket edebileceğini mi sanır?"⁸⁸ İnsan başıboş bırakılmadığı gibi iman başta olmak

⁷³ Nahl 16/125.

⁷⁴ İsrâ 17/53.

⁷⁵ Zümer 39/18.

⁷⁶ En'am 6/152; İsrâ 17/34.

⁷⁷ Nisa 4/86.

⁷⁸ Yunus 10/26.

⁷⁹ Nahl 16/30.

⁸⁰ Mü'minun 23/96.

⁸¹ Fussilet 41/34.

⁸² En'am 6/73.

⁸³ İlhami Güler, *Kur'an'ın Ahlak Metafiziği*, Ankara Okulu, Ankara 2015, s.10.

⁸⁴ Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri*, VI/409

⁸⁵ Sad 38/27.

⁸⁶ Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri*, XVI/256-257.

⁸⁷ Bkz. İbrahim 14/32,33; Nahl 16/12,14; Hac 22/36,65; Lokman 31/20.

⁸⁸ Kıyamet 75/36.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

üzere söylediği ve iddia ettiği herşeyden de imtihan⁸⁹ edilecektir. Doğum ile ölümün⁹⁰ yani bir başka ifade ile hayatın verilmiş sebebidir imtihandır. “İnsanın başı boş olmadığı” gerçeği, Kur’an’ın bu yolda insan kalbine yönelttiği dokunuşlardan biridir. Amacı insanın sağına-soluna dikkatli bakarak kendi varlığını tüm evrene ve evren bütününe planlayan yüce iradeye bağlayan bağların, irtibat kanallarının, hedeflerin, amaçların, gerekçelerin ve sebeplerin farkına varmasını⁹¹ sağlamaktır. Çünkü insan sorumlu bir varlıktır. Omuzlarına yüklenen emaneti⁹² taşıma iradesi göstermiştir. Bu iradesini doğru şekilde kullandığında felaha,⁹³ yanlış şekilde kullandığında ise aşağıların aşağısına⁹⁴ ulaşır. Ama her iki durumda da yaptıklarından sorumludur. Kendisine verilen nimetleri nasıl kullandığından mesul⁹⁵ tutulacaktır. Yapacağı tercihlerle ya kendini ve insanlığı yaşatmak adına bir adım atacak veya hem kendisini hemde insanlığı perişan edecektir.

3.8. Haksız Yere Cana Kıyan Kişi Bütün İnsanlığı Öldürmüş Gibidir

Kur’an’a göre haklı bir gerekçe olmadıkça bir insanı öldürmek “Allah’a şirk koşmaktan”⁹⁶ sonra en büyük günah⁹⁷ olarak ifade edilir dense abartı olmaz. Çünkü ısrarla adam öldürmemin kötülüğü ve cezası hatırlatılır. Ayrıca bunun Allah’ın insanlara öğretmek istediği ahlaki değerlerinde temel bir öğesi olduğu ifade edilebilir. Bu ilke sadece Kur’an’a muhatap olanların dikkat etmeleri gereken bir ilke değil aynı zaman da Kur’an’dan önce yaşamış olan ve vahye muhatap olmuş toplumların da ahlaki bir ilkesi idi. “İşte bu yüzdendir ki İsrailoğulları’na şöyle yazmıştık: Kim, bir cana veya yeryüzünde bozgunculuk çıkarmaya karşılık olmaksızın (haksız yere) bir cana kıyarsa bütün insanları öldürmüş gibi olur. Her kim bir canı kurtarırsa bütün insanları kurtarmış gibi olur. Peygamberlerimiz onlara apaçık deliller getirdiler; ama bundan sonra da onlardan çoğu yine yeryüzünde aşırı gitmektedirler.”⁹⁸ Demek ki haksız yere bir cana kıymak, bütün insanlığı öldürmek kadar önem taşımakta ve o ölçüde bir suç işlenmesine sebep olmaktadır. Bir canı bütün insanlığa denk tutan bu açıklama, bir ferdi insanlık kadar genişletmekte, bütün insanlığı bir fertte görmektedir.⁹⁹ İnsan hayatının korunması için herkesin ve her bir kişinin başkasının hayatının kutsallığını kabul edip onun korunmasına yardım etmesi gerekir. Haksız yere bir başkasının hayatını alan, yalnızca bir kişiye zulmetmekle kalmamış, aynı zamanda insan hayatının kutsallığıyla ilgili hiçbir duygu, başkalarına karşı hiçbir merhamet duygusu taşımadığını göstermiştir. Bu nedenle o tüm insanlığın düşmanı demektir.¹⁰⁰ Ayetlerin bağlamına bakıldığında Kabil’in Habil’i öldürmesinin ardından bu ilkeye verilmekte olduğunu görülür. Bu da bunun evrensel bir ilke olduğunu ifade eder. Yani bu ahlaki değer bütün insanlar için geçerlidir. Bu nedenle bu ahlaki değeri bilerek çiğneyenler için bu dünyada ceza olarak kısas,¹⁰¹ ahirette de şiddetli bir azap¹⁰² uyarısı yapılmıştır.

İnsanlık bu temel ahlaki değere riayet etse, haklı bir gerekçe olmadıkça kasten öldürme diye bir şey kalmaz. İşte o zaman ayetin işaret ettiği “bütün insanları kurtarmış” olur ilkesi gerçekleşmiş olur. Bütün hızıyla devam eden bir savaşı durdurmak, açlıktan ölmekte olan insanlara gıda yardımı yapmak, çeşitli tabiat âfetleri sebebiyle hayatını kaybetmek üzere olan insanları kurtarmak veya insanların birbirlerini öldürmeye neden olacak bir fitne ateşini söndürmek de bu ahlaki değer için dahil edilebilir. Yaşatılması gereken insanları yaşatmak bütün insanlara hayat vermek olduğu gibi öldürülmeyi gerektiren bir suç işleyen cezalandırmak¹⁰³ da yerine göre geride kalan insanlara hayat

⁸⁹ Ankebut 29/1-3.

⁹⁰ Mülk 67/2.

⁹¹ Seyyid Kutub, *Fi-Zilal’il Kur’an*, Daru’l Şuruk, Beyrut 1405/1985, VI/3774..

⁹² Ahzab 33/72.

⁹³ Mü’minun 23/1

⁹⁴ Tin 95/5

⁹⁵ Tekasür 102/8.

⁹⁶ Bkz. Nisa 4/48.

⁹⁷ Bkz. Nisa 4/93.

⁹⁸ Maide 5/32.

⁹⁹ Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur’an Tefsiri*, V/571.

¹⁰⁰ el-Mevdudî, *Tefhimu’l Kur’an*, I/421.

¹⁰¹ Bakara 2/178-179.

¹⁰² “Kim bir mümini kasden öldürürse cezası, içinde ebediyen kalacağı cehennemdir. Allah ona gazap etmiş, onu lanetlemiş ve onun için büyük bir azap hazırlamıştır.” Nisa 4/93.

¹⁰³ “Ey akıl sahipleri! Kısasta sizin için hayat vardır. Umulur ki suç işlemekten sakınırsınız” (Bakara 2/179)

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

vermeştir. Ama affetme ve başlama seçeneği her zaman için açık bir kapı olarak bırakılmış ve teşvik edilmiştir.

3.9. Affetmek Ve Bağışlamak

İnsanlığın muhtaç olduğu önemli ahlaki değerlerden birisi de affetmektir. Affedebilmek büyük bir erdemdir. Özellikle aleyhte çalışan ve kötülük etmek isteyenleri affetmek¹⁰⁴ herkesin kolayca altından kalkabileceği bir durum değildir. Bu nedenle affetmek övülür ve teşvik edilir. Affetmenin, hak sahibi iken hakkından vazgeçmenin insanı takvaya yaklaştırdığı¹⁰⁵ ifade edilir. Hz. Peygambere ve onun şahsında tüm inananlara af hususunda şu tavsiye yapılır: “*Sen af yolunu tut, iyiliği emret ve cahillerden yüz çevir.*”¹⁰⁶ “Sen af yolunu tut” ifadesi ile ilgili birçok görüş nakleden Taberi, “İnsanların davranışların güzel olan affetmeyi al, kabalığı tercih etme” görüşünü tercih eder.¹⁰⁷ Yani ahlaki ilke olarak kin ve katı olmak yerine affi benimsek gereklidir.

Bazen kendilerine sahip çıkıp yardımcı olduklarınız size karşı nankörlük yapıp size ihanet edebilirler. Böyle bir durumda bile affetmek size yakışan durumdur: “*Sizden fazilet ve servet sahibi kimseler, yakınlığı bulunanlara, yoksullara ve Allah yolunda hicret edenlere bir şey vermemeye yemin etmesinler; affetsinler, hoş görsünler. Allah'ın sizi bağışlamasını istemez misiniz? Allah, bağışlayandır; merhamet edendir.*”¹⁰⁸ Ayetin arka planına bakıldığında Hz. Ebu Bekir ve “ifk” hadisesinde Hz. Aişe hakkında konuşan Hz. Ebû Bekir'in halasının oğlu olup kendisine devamlı yardımda bulunduğu Mıstah¹⁰⁹ görülmektedir. Buna rağmen ayet hem Hz. Ebu Bekir'e hem de onun konumundaki olan herkese “affetmeyi ve hoş görmeyi” emretmekte ve şu müjdeyi vermektedir: Affedebilmenize ve hoş görmenize karşılık “*Allah'ın sizi bağışlamasını istemez misiniz?*”

Affetmeyi tavsiye ve teşvik eden bunca nassa rağmen, Müslüman toplumlarda bu özellik neden yaygın değildir? Sorusu bütün açıklığıyla önümüzde durmaktadır. Kendi içlerinde merhametli ve hoşgörülü olmayı başaramayan Müslümanlar, başka inançlara sahip olan diğer insanlara karşı merhametli ve affetmeyi nasıl başaracaklar? Kanaatimizce bunu başarabilmenin yolu şu nitelikleri sahiplenmek ve gereğini yerine getirmekle mümkün olur: Hakka tabi olup ona davet eden kişi, geniş ve müşfik bir kalbe sahip olmalı, sabırlı ve bağışlayıcı bir özelliği taşımalıdır. Yol arkadaşlarına karşı samimi, insanlara karşı nazik olmalı ve muhaliflerine de tahammül edebilmelidir. Dava arkadaşlarının zaafalarını hoş görmeli ve düşmanların eziyetlerine sabırla karşılık vermelidir. En şiddetli tahriklerde bile soğukkanlılığını korumalı ve en nahoş şeylere bile aldırış etmemelidir. En acı sözlere, en insafsız iftiralara ve en acımasız işkencelere sabırla katlanmalıdır. Kaba kuvvet, katı kalblilik, kötü konuşmak ve öç almaya yönelik kinci davranışlardan,¹¹⁰ kaçınmalıdır. Bu güzel hasletler teoride kalmayıp pratiğe dönüşmelidir. Hz. Muhammed Taif dönüşünde kendisine yapılan kötü muamelelere rağmen “*Sen'in katından bana bir gazap ve öfke olmadığı sürece, ben bu başıma gelenlere hiç aldırmaıyıp katlanırım.*”¹¹¹ diyebilmiş ve bu kötülüğü kendisine reva görenlere beddua etmemiştir. Bu durumda “Rol model olarak”¹¹² sunulan peygamberi örnek almaktan başka bir çözüm yolu düşünmek zordur.

3.10. Üstünlüğün İrk, Zenginlik Ve Makama Dayanmadığı

Kur'an, bütün insanların bir tek erkek ve kadından geldiklerini, ırk üstünlük yarışına girmenin doğru olmadığını “tanışıp bilişmek için kavimlere ve kabilelere ayrıldıklarını”, fitrî ve biyolojik farklılıkların ahlâkî ve mânevî anlamda üstünlük sebebi sayılamayacağını ortaya koydu. Allah katında üstünlüğün, yalnızca kişisel çabalarla kazanılabilen ve samimi dindarlığın, dinî ve ahlâkî erdemlerin ana kavramı olan takvâ¹¹³ ile olabileceğini toplumun bilincine yerleştirmek amacını gütmüştür.

¹⁰⁴ Bakara 2/109.

¹⁰⁵ Bakara 2/237.

¹⁰⁶ A'raf 7/199.

¹⁰⁷ et- Taberi, el-Camiu'l-Beyan an Te'vili Ayi'l-Kur'an, V/605.

¹⁰⁸ Nur 24/22.

¹⁰⁹ Ebu'l Hasen Ali b. Ahmed el-Vahidi, *Esbabu'n Nüzul*, Daru'l İslah, Demmam 1412/1992, s.323

¹¹⁰ el- Mevdudî, *Tefhimu'l Kur'an*, II/118.

¹¹¹ İbn Hişâm, es-Siretü'n Nebeviyye, II/61-62

¹¹² Ahzab 33/21.

¹¹³ Bkz: Hucurat 49/13.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

Bununla da yetinmemiş kurtuluş için bütün inananların Allah'ın ipine (Kur'an'a¹¹⁴) sarılmaları gerektiğini¹¹⁵ ifade etmiştir.

İnsanların sahip oldukları imkânların her zaman için lehlerine hayır getireceğini düşünmek de Kur'an'ın ölçütlerine göre doğru bir değer yargısı değildir. Çünkü kendilerine verilen imkânları doğru kullanmayanlardan¹¹⁶ bunun hesabı sorulacaktır. Bunun en güzel örneklerinden birisi Karun'dur. Kendisine "sana verilenlerden infak et, iyilik yap" denilince bundan geri durmuş ve sahip olduğu malı mülkü kendi ilmi ve çabasına bağlamıştır. Buna karşılık kendisi ve sahip oldukları yerin dibine geçirilmiştir.¹¹⁷

İnsanlar birbirleriyle sahip oldukları şeyler üzerinden bir yarışa girişeceklerine şu ahlaki değer doğrultusunda hareket etmelidirler: "*Gökleri ve yeri yaratması, dillerinizin ve renklerinizin farklılığı da O'nun mucizevi işaretlerinden biridir. Şüphesiz bunda (farklılığın değerini) bilenler için mutlaka alınacak dersler vardır.*"¹¹⁸ İnsanların sahip oldukları farklılıklar, hem bir imtihan vesilesi hem de bir zenginliktir.

Sahip olunan imkânların kim tarafından verildiğini bilmeyenler veyahut bilmek istemeyenler her zaman azgınca tavır sergilemişlerdir. Firavun¹¹⁹ bu tipten zirvesinde yer alır. O, yeryüzünde sahip olduğu makam ve servetten dolayı büyüklenmiş ülke halkını kasta, sınıflara ayırmış, onlardan bir kısmını iyice hor ve güçsüz görmüş, erkek çocuklarını öldürmüş, kadınlarını sağ bırakmış.¹²⁰ Firavun bunlarla da yetinmemiş kendini ilah ilan etmiştir.¹²¹ İşte insanlar firavunlaşmasınlar diye Allah Teala insanlar arasında üstünlüğün ölçüsünü "takva" olarak belirlemiş onların adaletle hareket etmelerini ve zulümden kaçınmalarını istemiştir.

3.11. Zulümden Kaçınmak

Cahiliye döneminin önemli söylemlerinden birisi olan "Zalim de olsa mazlum da olsa kardeşine yardım et" ifadesi "Zalime yapılacak yardım, onun iki elini tutmaktır (zulmüne engel olmaktır)"¹²² anlayışına dönüştürülmüştür. Bu nedenle Kur'an, Kişinin ister kendisine isterse başkalarına yaptığı kötülükleri, kötülüğü işleyenin kendisine yapmış olduğu bir zulüm sayar. Örneğin, Allah'ın ayetlerini yalanlayanlar kendi kendilerine zulmedenler olarak nitelenirler.¹²³ Yine aynı şekilde evlenme ve boşanma ile ilgili konularda eşine zarar vermeye kalkışan kişi, "Kuşkusuz kendisine kötülük etmiş olur"¹²⁴ diye anılır.

Kur'an çeşitli şekillerde işlenen zulümlere değinmekle beraber Allah'a ortak koşma ve Allah'a ait nitelikleri başka varlıklara nispet etme olan şirki "en büyük zulüm"¹²⁵ olarak niteler. Bu yüzden Allah Teala, zulme bulaşanların tövbe etmelerini istediğini¹²⁶ aksi halde zulmünde ısrar eden zalimleri Allah'ın sevmediğini,¹²⁷ ve onları bağışlamayacağını,¹²⁸ zalimce davranana şidetli bir azabın hazırlandığını¹²⁹ haber verir.

İnanan inanmayan her insan zulme karşı koymakla yükümlüdür. Yani erdemli her insan Rachel

¹¹⁴ Zeyd b. Ali, *Tefsiru Garibu'l Kur'ani'l Mecid*, s.72; el-Huvvari, *Tefsir'u Kitabı'llahi'l-Aziz*, I/303; Abdurrahman b. Muhammed b. İdris er-Razilbn Ebi Hatim, , *Tefsirul Kur'ani'l Azim*, (Tahkik: Es'ad Muhammed et-Tayyib, Mektebetu Nezzar el-Baz, Riyad 1417/1997, II/723

¹¹⁵ Al-i İmran 3/103

¹¹⁶ Al-i İmran 3/178, 180, 188

¹¹⁷ Bkz. Kasas 28/76-82.

¹¹⁸ Rum 30/22.

¹¹⁹ Taha 20/24,43,

¹²⁰ Bkz. Kasas 28/4.

¹²¹ Kasas 28/38.

¹²² Buhâri, *Mezâlim*: 4; İkrâh:7

¹²³ A'raf 7/177

¹²⁴ Bakara 2/231

¹²⁵ Lokman 31/13

¹²⁶ Nisa 4/110

¹²⁷ Al-i İmran 3/57,140;

¹²⁸ Nisa 4/168

¹²⁹ Furkan 25/19

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

Corrie¹³⁰ gibi "Zulüm bizdense ben bizden değilim" diye haykırmalıdır. Kur'an'a göre; Allah'a kulluğu engelleyenler zalimdir,¹³¹ Hakk için, adalet için tanıklık yapmayanlar zalimdir,¹³² yetimlerin mallarını haksızca yiyenler zalimdir,¹³³ Allah'a yalan isnad edenler zalimdir,¹³⁴ Allah'ın ayetlerini yalanlayanlar ve onlardan yüz çevirenler zalimdir.¹³⁵ Zalim olmamak için zulme neden olabilecek ve zulme götürecek herşeyden uzak durmak gereklidir. Bir anlamda zulümden adaletten ayrılmaktır. O halde zulmün panzehiri diye ifade edilebilecek olan "adaleti" hayata hakim kılmak elzem bir durumdur.

3.12. Adaletli Olmak Ve Adaletle Hükmetmek

İslâm ahlâkı toplumsal bünyede de aşırılıklardan uzaklığı, dengeli ve uyumlu bir hayat tarzını öngörmüştür. Kur'an'da hak ve adaletin mutlaklığı öylesine vurgulanmıştır ki, bizzat Allah'ın âhirette hiçbir haksızlığa mahal vermeyecek şekilde adaletle hükmedeceği ve O'nun vadinin kesin (hak) olduğu bildirilmiştir.¹³⁶ Bütün bu ve benzeri sebeplerden dolayı "adalet" ilkesi İslâm ahlâk düşüncesinin merkezi olarak gösterilmektedir¹³⁷

Adalet, "Ruhlarda doğru, düzgün, (müstakim) olduğu anlaşılan şey, hüküm vermede "insaflı davranma" anlamına gelirken zıddı ise zulmetmek¹³⁸ olarak ifade edilir. Adalet terim olarak, din bakımından yasak olan şeylerden kaçınmak suretiyle doğru yol üzere istikamette olmak¹³⁹ demektir.

Kur'an hem "adl" hem de "kıst" kökünden gelen kelimeleri adaleti sağlamak ve adaletli davranmayı ifade etmek için kullanır. İnsanlar arasında hüküm verildiği zaman adaletle hükmetmeyi,¹⁴⁰ kendisi, ana babası ve yakınları aleyhine de olsa şهادette adaleti gözetmeyi,¹⁴¹ söz söylerken adil olmayı,¹⁴² emreder. Hz. Peygamber adaletli davranmayla yükümlüdür.¹⁴³ Bir kavme olan öfkenin adaletle hüküm vermekten alıkoymaması tavsiye edilir. Çünkü adaletli davranmak takvaya daha uygundur.¹⁴⁴ Dahası Allah, her alanda adaleti emreder.¹⁴⁵

İnsanı yaratan Allah, yarattığı varlığında her alanda adil davranmaya çaba göstermesini istemektedir. Çaba göstermesini diyoruz çünkü insanlar bazı konularda çaba gösterebilir de istenilen anlamda adaleti sağlayamayabilirler. Örneğin kadınlar arasında isteseler de duygusal anlamda adalet sağlanamayabilir.¹⁴⁶ Ama bu insanı adil olma çabasından alıkoymamalıdır. Çünkü adaletin olmadığı yerde zulüm ve haksızlık devreye girmektedir. Bu sefer "adalet" ile aynı kökten gelen "adl" yani denk ve eş tutma devreye girmekte eşit olmaları, denk tutulmaları gerekenler eşit ve denk tutulmaya başlanmaktadır. Bu da zulme kapı aralamaktadır. Bu anlamdaki en büyük zulüm şirkettir. Allah ile eşit ve denk olamayan varlıklar ona denk tutulunca şirke kapı aralanmaktadır. "Onlar mı daha güçlü, yoksa gökleri ve yeri yaratan, gökten size su indiren mi? O su ile bir ağacı bile bitirmeye gücünüzün yetmediği güzel güzel bahçeler bitirdik. Allah'tan başka bir tanrı mı var? Doğrusu onlar sapıklıkta devam eden bir gürühtür."¹⁴⁷ Ayeti bu zulmün nasıl gerçekleştiğini gösteren örneklerden biridir.

Adalet mutlak anlamda insanları eşitlemek olarak da algılanmamalıdır. Adalet, hayali bir eşitlik kavramına feda edilmemelidir. Dolayısıyla insanın fitratında olan adalet, eşit fırsatlar ve imkanlar içerisinde elde edilen başarıların hakkını vermek demektir. Aksi halde adaletten söz edilemez. Öyleyse

¹³⁰ Rachel Corrie, 16 Mart 2003 tarihinde Filistinlilerin evlerinin yıkılmasına engel olmaya çalışırken, İsrail'in askerî bir buldozeri tarafından ezilerek hayatını kaybeden Amerikalı bir Aktivist.

¹³¹ Bakara 2/114

¹³² Bakara 2/140

¹³³ Nisa 4/10.

¹³⁴ En'am 6/21,93; A'raf 7/37.

¹³⁵ En'am 6/157.

¹³⁶ Yûnus 10/54-55; Enbiyâ 21/47; Zümer 39/69.

¹³⁷ <http://www.islamgunesi.com/index.php/islam-ahlak/555-kur-an-ve-suennet-te-ahlak.html> 27,03,2018

¹³⁸ El- Ferahidi, *Kitabu'l Ayn*, III/110-111; İbn Manzur, *Lisanü'l-Arab*, XI, 430-432.

¹³⁹ Seyyid Şerif Cürçani, *et-Ta'rifat*, Beyrut 1403/1983, s. 147.

¹⁴⁰ Nisa 4/58.

¹⁴¹ Nisa 4/135; Maide 5/8

¹⁴² En'am 6/152

¹⁴³ Şura 42/15.

¹⁴⁴ Maide 5/8

¹⁴⁵ A'raf 7/29; Nahl 16/90.

¹⁴⁶ Nisa 4/129.

¹⁴⁷ Neml 27/60

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

adaletli bir idare, her şeyden önce, eğitim ve öğretimde, sosyal, ekonomik ve hukuki konularda fırsat ve imkan eşitliği sağlamak zorundadır.¹⁴⁸

Buradan hareketle şunu ifade etmek mümkündür: Bir binada nasıl ki harç tuğlaları birbirlerine kenetleyip sağlamlaştırıyorsa, adalet de toplumu bir arada tutmada harç görevi görmektedir. Çünkü adaletle yönetilmeyen toplumların ayakta durması ve birbirlerini sevip dayanışması olası değildir. Hukuki, sosyal ve ekonomik alanlarda adalet sağlanamıyorsa o toplumun içerisinde huzur bahsedilemez. Ahlaki değer olarak bir toplumda adalet yaşatılmıyorsa, o toplumda zulüm egemen demektir.

3.13. Köleliği Yok Edip İnsanları Özgürleştirmek

İnsan için hayataki en kıymetli şeylerden biriside özgürlüktür. Hem birey olarak hem de toplum olarak hemen herkes özgürlüğü için mücadeleyi göze alır. Vahiy de insan için önemli olan özgürlüğü ön plana çıkarmış köleliğin kaldırılması için teşviklerde bulunmuştur. Hatta işlenen birçok suçun keffareti “köle azat” etmek¹⁴⁹ olarak belirlenmiştir. İman konusunda bile zorla kabul ettirme nehyedilmiş,¹⁵⁰ kişinin iradesini kullanmasını¹⁵¹ bırakılmıştır.

Kur’ân-ı Kerîm’deki ahlaki değerlere göre kıymetin ölçüsü imandır. Eğer iman etmemişse dünyanın en soylu ve zengin insanı "inanmış bir köle"nin değerine sahip olamaz. Eş seçiminde de bu ölçü geçerlidir "inanmış bir köle" hür ve soylu bir müşrikten daha değerlidir. Bu müşrik hoşunuza gitse bile. Bu konuda kadın erkek ayrımı da yoktur.¹⁵² Bu insanlığa kazandırılan yepyeni bir bakış açıdır. Özellikle vahyin indiği coğrafya için bir devrim niteliğindedir. Çünkü Kur’an’ın hedeflerinden birisi de “kölesiz bir toplum oluşturmak” olduğunu söylemek mümkündür. Çünkü her fırsatta köleliğin kaldırılması için hükümler konulduğu görülür: Cariyelerin sahipleri tarafından fuşşa zorlanamayacakları,¹⁵³ kölelere iyi muamele edilmesi gerektiği,¹⁵⁴ kendi bedelini çalışarak ödeyip hürriyetine kavuşmak isteyenlere bu fırsatın tanınması¹⁵⁵ gibi.

Kölelik konusunda bazıları şunu iddia edebilir: “Kur’an köleliği tamamen kaldırmamıştır/yasaklamamıştır.” Bu itiraza şu şekilde cevap vermek mümkündür: Kölesiz bir toplum oluşturmak için 23 yıllık bir zaman dilimi yeterli olmayacağına göre, tedricilik metodu gereği ancak bu süreye sığabilecek değişim sağlanabilirdi. Gerçekleştirilebilen sosyal değişim, hedeflenen noktanın berisinde kalmış olacağına göre, ideal olan kölesiz topluma intikal için de bir program ortaya konulmalıydı. Bu espri ile Kur’an incelendiğinde böyle bir programın Kur’an’da ortaya konulduğunu görüyoruz. Hatta programdan da öte kölesiz bir topluma geçişin projelendirilmiş olduğunu da söyleyebiliriz.¹⁵⁶ Kur’an öncelikle köleliğin azalması ve ortadan kalkması için mevcut kölelerin tasfiye edilmesini teşvik edici emirler ve tavsiyelerde bulunmuştur. Hata sonucu adam öldürme, yemin bozma ve zıharın kefareti köle azat etmek¹⁵⁷ olarak belirlenmiştir. Ayrıca gönüllü olarak da köle azat etmek tavsiye edilmiş ve birr¹⁵⁸ olarak nitelenmiştir. Yeni kölelerin oluşmasının¹⁵⁹ önünü de kesmek istemiştir. Kur’an köleliğin kaldırılması için kesin bir karar belirtmeyip toplumun sosyo-ekonomik şartlarını dikkate alarak zamanla ortadan kalkmasını sağlayacak altyapıyı sağlamıştır. Bu gün kölelik konusunda insanlığın geldiği nokta Kur’an’ın bu konuda açmış olduğu çığırın sonucu olarak değerlendirilebilir.

¹⁴⁸Yusuf Açık, *Hz. Peygamber’in Evrensel Mesajlarından “Adâlet” Prensipleri*, VI. Kutlu Doğum Sempozyumu (Tebliğler), 21 Nisan 2003 Isparta, s..13.

¹⁴⁹ Bkz. Nisa 4/92; Maide 5/89; Mücadele 58/3.

¹⁵⁰ Bakara 2/256

¹⁵¹ Bkz. Kehf 18/29; Furkan 25/57; Müzzemmil 73/19; İnsan 76/29; Nebe’ 78/39; Tekvir 81/28

¹⁵² Bakara 2/221.

¹⁵³ Nur 24/33

¹⁵⁴ Nisa 4/36

¹⁵⁵ Nur 24/33

¹⁵⁶ Hamza Aktan, *Hz. Peygamber Döneminde Kölelik Olgusu Ve İnsan Özgürlüğüne Kur’ani Yaklaşım*, Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2001, sayı: 16, s. 59-79 S.63.

¹⁵⁷ Nisa 4/92; Maide 5/89; Mücadele 58/3

¹⁵⁸ Bakara 2/177

¹⁵⁹ Muhammed 47/4.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

Sonuç ve Değerlendirme

Kur'an kendisine inananları hak ve adalete yönlendirmişbütüninsanlığı Allah'akul olmaya davet etmiştir. Bu davet, insanın hayatını Allah'ın kabul edeceği değerler bağlamında şekillendirmiştir. Kur'an'ın insana sunduğu ahlaki değerler insanın hâlihazırdakideğerlerini tamamen yok saymamış, güzel olanı sürmüştür, bozulana tashih etmiş, kötü ve çirkin olanı ise bütünüyle kaldırmıştır.

Cahili toplumda mevcut olan atalar kültürüne dayalı politesit/çok tanrılı değer anlayışı kaldırılmış, yerine tek tanrılı inanca dayalı tevhid inancının ahlaki değerleri hakim kılınmıştır. Kötü ve çirkin bir iş işlediğinde bunu bize Allah emretti diyen bir değer sisteminin yerine "Allah kötü ve çirkin emretmez!" anlayışı hakim kılan bir değer sistemine geçilmiştir. Sadece güçlü ve zengini değerli gören bir hayat anlayışından, kadına değer veren, yetimi ve zayıfı ezdirmeyen, köleye özgürlüğünü kazandırmak için işlenen hatayı bile fırsat bilen bir hayat anlayışına sahip bireyler ve toplumlar inşa etmenin adımları atılmıştır.

Kur'an'ın bireye ve topluma kazandırmak istediği bu değerlerle, sorumluluğun bireysel olduğu, "suçu kim işlemişse sorumlu odur" ilkesi konulmuş, zulümün her türünden özellikle de "en büyük zulüm olan şirkten" uzak durma çağrısı yapılmış, zalimlerin Allah'ın sevgisinden ve rahmetinden uzak kalacakları haber verilmiştir. İnsanı yaşatmak en büyük erdem olarak belirtilmiş, hataları affetmek ve bağışlamak için teşvikler yapılmıştır. Adalet ise, Yaratıcıdan kula herkesin sahip olması gereken bir nitelik olarak belirtilmiştir. Allah kendisinin adaletle hükmedeceğini haber verdiği gibi elçilerinin de adaletli hükmetlerini istemiş, adaletin her konuda bütün toplumda var olması gerektiği vurgulanarak adaletin takvaya götüreceği ifade edilmiştir.

Bu değerlendirmelerden sonra sonuç olarak diyebiliriz ki, Allah'ı ve O'un insan hayatına hakim kılmak istediği ahlaki değerler göz ardı edilerek oluşturulacak ahlaki değerler, içerisinde bazı güzel hasletler barındırsa bile cahili bir ahlak sistemi olmaktan kurtulamaz.

KAYNAKÇA

AÇIKEL, Yusuf, *Hz. Peygamber'in Evrensel Mesajlarından "Adâlet" Prensibi*, VI. Kutlu Doğum Sempozyumu (Tebliğler), 21 Nisan 2003 Isparta, s. 69-79

AKTAN, Hamza, *Hz. Peygamber Döneminde Kölelik Olgusu Ve İnsan Özgürlüğüne Kur'ani Yaklaşım*, Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2001, sayı: 16, s. 59-79

ALTUNDAĞ, Mustafa, *Kur'an Vahyinin İlk Mesajlarında Ahlaki Boyut*, Bakü Devlet Üni. İlahiyat Fakültesi, ElmiMecmuesi, Temmuz 2004, ss.109-149.

AKPINAR, Ali, *Allah'ın Ahlakı ile Ahlaklanmak*, Tasavvuf İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi, cilt: II, sayı: 6, Ankara 2001. Ss.61-80.

BAYRAKLI, Bayraktar, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri*, Bayraklı Yayınları, İstanbul 2013.

ÇAĞIRICI, Mustafa, *İlmihal İslam ve Toplum/ İslam Ahlakı*, TDV Yayınları, Ankara 2013.

_____, *Kur'an Ve Ahlak*, Kur'an Ve Tefsir Araştırmaları II, İstanbul 2001.

CÜRCANİ, Seyyid Şerif, *et-Ta'rifat*, Beyrut 1403/1983.

Demir, Ekrem, *Kur'an Ve Sünnette: Ahlak'a Dair*, Kur'an'ı Hayat Dergisi, yıl 4 sayı 18, Mayıs-Haziran 2011.

el-FERAHİDİ, Halil b. Ahmed, *Kitabu'l Ayn*, Beyrut 1423/2003.

GÖLCÜK, Şerafettin, *Kur'an ve Mekke*, İz yayıncılık, İstanbul 2011.

GÜLER, İlhami, *Kur'an'ın Ahlak Metafiziği*, Ankara Okulu, Ankara 2015.

el-HUVVARİ, Hud b. Muhakkem, *Tefsir'u Kitabı'llahi'l-Aziz*, Dar el-Ğarbu'l İslami, Beyrut 1410/1990.

İBN EBİ HATİM, Abdurrahman b. Muhammed b. İdris et-Razi, *Tefsirul Kur'ani'l Azim*, (Tahkik: Es'ad Muhammed et-Tayyib, Mektebetu Nezzar el-Baz, Riyad 1417/1997

İBN MANZUR, Ebü'l-Fazl Cemalüddin, Muhammed b. Mükerrrem, *Lisanü'l-Arab*, Beyrut, trs.

İZUTSU, Toshihiko, *Kur'an'da Dini ve Ahlaki Kavramlar*, (çev. Selahattin Ayaz), Pınar yayınları, İstanbul 2011.

**ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN
SEMPOZYUMU**

KAYACAN, Murat, *Kur'anî Perspektiften Kant Ahlakı*, Eski Yeni: Anadolu İlahiyat Akademisi Araştırma Dergisi, 2014, sayı: 28, s. 37-52.

KUTUB, Seyyid, *Fi-Zilal'il Kur'an*, Daru'l Şuruk, Beyrut 1405/1985

el-MEVDUDİ, Ebu'l A'la, *Tefhimu'l Kur'an*, (Çev. Kurul), İnsan Yayınları, İstanbul 1986.

ÖZMEN, Ferihan, *Dönemin Şiirlerinden Örneklerle Câhiliye Araplarında Ahlak*, İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, Cilt.1, Sayı:3, 2012.

et-TABERİ, Ebu Cafer Muhammed b. Cerir, *el-Camiu'l-Beyan an Te'vili Ayi'l-Kur'an*, (Tah. Abdullah b. Abdi'l Muhsin et-Turki) Dar Hacer, Beyrut 1422/2001.

Türk Dil Kurumu, *Tükçe Sözlük*, Ankara 2005.

el-VAHİDİ, Ebu'l Hasen Ali b. Ahmed, *Esbabu'n Nüzul*, Daru'l Islah, Demmam 1412/1992.

ZEYD B. ALİ, Ebu'l Huseyn, *Tefsiru Garibu'l Kur'ani'l Mecid*, (Tahkik: Muhammed Yusufuddin), Haydarabad 1422/2001.

**ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN
SEMPOZYUMU**

**İLAHİYAT FAKÜLTESİNDE OKUYAN KIZ ÖĞRENCİLERİN ROL MODEL
ALGILARI -AMASYA ÜNİVERSİTESİ İLAHİYAT FAKÜLTESİ ÖRNEĞİ-**

Şuayip ÖZDEMİR*
Ayşegül GÜN**

ÖZET

Bu araştırma, halka din hizmeti sunmak üzere yüksek din eğitimi gören İlahiyat Fakültesi öğrencilerinin kimleri rol model olarak benimsediklerini ve kendilerini rol model olabilecek nitelikte görüp görmediklerini tespit etmek amacıyla gerçekleştirilmiştir. Sonuçta, Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde okuyan kız öğrencilerin % 63,5'inin bir rol modelinin olduğu, bu rol modellerin daha ziyade İlahiyat Fakültesindeki öğretim üyelerinden, aile bireylerinden, onları eğiten öğretmenlerinden, Hz. Peygamber ve ashabından oluştuğu sonucuna varılmıştır. Ayrıca, öğrencilerimizin çoğu (yaklaşık % 80'i), kendini tam anlamıyla rol model olabilecek nitelikte görmediğini, hem bilgi birikimi hem de dini pratikleri yerine getirme açısından eksiklikleri olduğunu belirtmiştir.

Anahtar Kelimeler: Yüksek din eğitimi, ilahiyat fakültesi, rol model, rol model algısı, kız öğrenciler.

**ROLE MODEL PERCEPTIONS OF FEMALE STUDENTS STUDYING AT THE
FACULTY OF THEOLOGY -THE CASE OF THEOLOGY FACULTY OF AMASYA
UNIVERSITY -**

ABSTRACT

The main purpose of this study is to examine that whom the students of theology faculty who get a higher religious education in order to offer public religious services see as a role model and whether they see themselves as role models. As a result it has seen that, 63.5 % of female students studying at the faculty of theology in Amasya University have a role model and most of these role models are lecturers of the theology faculty, their family members, their teachers who educated them, Prophet Muhammed and companions of him. In addition, most of our students (about 80 %) stated that they did not see themselves as a role model in a general sense and that they indicated the insufficiency of their knowledge and practice of religion.

Keywords: Higher religious education, theology faculty, role model, role model perception, female students.

Giriş

Sosyal bilimcilerin öğrenmede gözlemin ve taklit ederek davranış geliştirmenin önemine ilişkin ortaya koyduğu fikirler zamanla gelişerek gözlem yoluyla öğrenmeyi gündeme getirmiş ve Bandura'ya atfedilen "sosyal bilişsel kuram"la daha belirgin hale gelmiştir. Ona göre, gözleyerek öğrenme basit anlamda bir taklit olmayıp, olayların bilişsel olarak işlenmesiyle meydana gelmekte ve öğrenmeyi sağlayan dolaylı yaşantılar, gözlemlenen modelin davranışlarının örnek alınmasına ya da bunlardan kaçınılmasına neden olmaktadır.¹

Eğitim faaliyetlerinde önemli bir yeri olan model alma, yeni davranışların öğrenilmesinde, öğrenilmiş davranışların uygulamaya geçirilmesinde, daha önce yasaklanmış olan davranışların doğru yer ve zamanda ortaya konarak pekiştirilmesinde ve benzer davranışların geliştirilmesinde oldukça etkilidir.² Bandura'ya göre, model alma yoluyla gözlemci, modelden psikomotor becerileri öğrenebileceği gibi yeni değerler ve inançlar da kazanabilir. Bu anlamda model, sosyal bir harekete geçirici görevi görmektedir.³ Aydın da, sosyal bilişsel öğrenme kuramının, değerlerin öğrenilmesinde ve içselleştirilmesinde en büyük etkiye sahip olduğunu düşünmektedir. Bilişsel alandaki öğrenmeler

* Prof. Dr., Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, sozdemir@amasya.edu.tr

** Dr. Öğr. Üyesi, Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, aysegul.gun@amasya.edu.tr

¹ Nuray Senemoğlu, *Gelişim, Öğrenme ve Öğretim, Yargı Yayınevi*, 23. baskı, Ankara, 2013, ss. 220-225.

² Ramazan Arı, *Eğitim Psikolojisi*, 5. baskı, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2010, s. 207.

³ Senemoğlu, *Gelişim, Öğrenme ve Öğretim*, s. 233.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

göre daha karmaşık bir süreç olan değerlerin öğrenilmesinde model olarak ya da özdeşleşerek öğrenme daha ön plandadır.⁴

Bireyin bir kişiyi model alabilmesinin ilk şartı, ona dikkatinin yönlenmiş olmasıdır. Bu sayede birey modeli tam olarak anlayabilir ve ondan öğrenebilir. Dikkati etkileyen unsurlar arasında, modelin birtakım özellikleri olduğu gibi, gözlem yapan bireyin amaçları ve geçmişte aldığı pekiştirmelerle beraber modelin gerçekleştirdiği etkinliklerin fonksiyonel olması da bulunmaktadır.⁵ Model olabilecek kişilerin sahip olması gereken nitelikler arasında, modelin yeteneği, prestij sahibi olması ve etkileme gücü, cinsiyeti ve davranışları yer almaktadır. Buna göre yüksek statü, saygınlık ve güç sahibi kişiler daha çok model alınmaktadır.⁶

Model alınacak kişi ile gözlemci arasındaki benzer özellikler, benzer davranışlar geliştirmeyi de beraberinde getirmektedir. Modelin özdeşleştiği kişinin tarihi bir karakter olması durumunda ise gözlem ve dinleme yoluyla öğrenme ihtimali de ortadan kalktığı için⁷ benzerliklerin belirginleşmesi ve davranışların model alınması ihtimali de azalabilmektedir.

Günümüz gençliğine, sıkça rol model olarak sunulan “Asr-ı Saadet”in ve o dönemde, Hz. Muhammed’e yakınlıklarıyla ve İslam dinine bağlılıklarıyla tanınan sahabenin örnekliğinde de benzer sorunlar karşımıza çıkmaktadır. Kur’an’da, günümüz gençliğine farklı açılardan rol model olabilecek birçok örnek olmasına, Hz. Peygamber’in de hem gençlik yıllarından itibaren kendi hayatından hem de İslam toplumunun inşasında en önemli destekçileri olarak genç sahabelerin yaşamlarından birçok örnek⁸ bulunmasına rağmen, “...günümüz Müslümanları ile Kur’an-ı Kerim’in öngördüğü Müslüman tipi arasında maalesef bir uçurum var gibi görünmektedir. Bu ifade; hassasiyeti olan Müslümanların kendilerini Kur’an’a uydurma noktasında daha çok gayret etmeleri gerektiği anlamına gelmektedir.”⁹

Ergenlik ve gençlik döneminde din, bir dünya görüşü oluşturma ve hayatı anlamlandırma konusunda referans oluşturan ilgi çekici bir alandır. Genç yetişkinlik adı verilen “22-30” yaş aralığı ise, dine en az ilgi duyulan dönem olarak tanımlanır. Toplumsal tasvip ve desteğin yetersiz olduğu ortamlarda ise, gerçek bir dini tutum geliştirmek güçleşmekte, özellikle de seküler anlayış ve değerlerin hâkim olduğu eğitim kurumlarında, popüler kültürün kuşatıcı etkisiyle şekillenen yaşam, çoğunlukla sağlıklı bir dini kimlik oluşumunu engellemektedir. Bu nedenle üniversite çevrelerindeki gençlerde karşımıza örtülü veya ertelenmiş dindarlıklar, fanatik dini tutumlar ve cemaat merkezli dini kimlikler çıkmaktadır.¹⁰

Toplumumuzun İslami değerlere yönelik bakış açısındaki farklılaşmayı gençler açısından ortaya koyan sonuçlar elde ettiği araştırmasında Taş, geçiş toplumu olma özelliği gösteren Türk toplumunda, üniversite gençliğinin “dindarlık” ile ilgili konularda, ağırlıklı olarak “geleneksel/ilmihalci dindarlık” ve “modernist/hümanist dindarlık” anlayışlarının, kısmen de “popüler/hurafeci dindarlık” anlayışlarının birbirine karışmasıyla oluşan “karma” bir dindarlık algısına sahip olduğu sonucuna varmıştır.¹¹ Mehmedoğlu ise yaptığı çalışmada, üniversite gençlerinin genel dindarlık yönelimlerinin ve dini konulara ilgilerinin oldukça yüksek olduğunu ancak dindarlığın ibadet boyutunda bireyselleşme ve sekülerleşme yönünde bir eğilim bulunduğunu tespit etmiştir.¹²

⁴ Mehmet Zeki Aydın, Şebnem Akyol Gürler, *Okulda Değerler Eğitimi*, Nobel Akademik Yayıncılık, 4. baskı, Ankara, 2014, s. 22, 23.

⁵ Senemoğlu, *Gelişim, Öğrenme ve Öğretim*, s. 230.

⁶ Arı, *Eğitim Psikolojisi*, s. 209.

⁷ Kurtman Ersanlı, *Davranışlarımız, Birleşik Dağıtım Kitabevi*, Samsun, 2016, s. 381, 382.

⁸ Bkz. Metin Yılmaz, “İlk İslam Toplumunun Teşekkülünde Gençlerin Rolü”, *Gençlik ve Kültürel Mirasımız Uluslararası Kongre, Ed. Bekir Şişman, Muhittin Düzenli, c. 1, Ceylan Ofset, Samsun, 2014, ss. 635-649*; Şuayip Özdemir, Ayşegül Gün, “Günümüz Gençliğine Rol Model Olarak Asr-ı Saadet Gençliği”, *Gençlik ve Kültürel Mirasımız Uluslararası Kongre, c. 1, ss. 649-665*; Muhittin Düzenli, “Gölge Altında Olmak: H. Peygamber’in Gençleri”, *Gençlik ve Kültürel Mirasımız Uluslararası Kongre, c. 1, ss. 816-821*.

⁹ Emin Sert, *Kur’an’da İnsan Tipleri ve Davranışları*, Bilge Yayıncılık, İstanbul, 2004, s. 228.

¹⁰ Hayati Hökekleli, *Din Psikolojine Giriş*, Dem Yayınları, 3. baskı, İstanbul, 2013, s. 111-112.

¹¹ Kemalettin Taş, “Gençlik ve Dindarlık: Üniversite Öğrencilerinin Dindarlık Göstergesi Olarak Kabul Ettiği Tutum ve Davranışlar”, *Gençlik ve Kültürel Mirasımız Uluslararası Kongre, c. 1, ss. 765-783*.

¹² Ali Ulvi Mehmedoğlu, “Üniversite Öğrencilerinin Değer Yönelimleri ve Dindarlıkları”, *Değerler ve Eğitimi” Uluslararası Sempozyumu*, Dem Yayınları, 2. baskı, İstanbul, 2013, s. 815.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

1. Araştırmanın Amacı ve Önemi:

Din Öğretiminde Kalite Çalıştayı'nda yüksek din öğretimi açısından tehdit oluşturan unsurlar arasında “Öğrencilerin rol modelliklerinin azalması”, “İlahiyatçı kimliğinin itibarını yitirmesi” ve “İlahiyat öğrencilerinin İlahiyat camiasının imajını zedeleyecek eylemlerde bulunmaları” ifadeleri yer almıştır.¹³ Buna göre, topluma İslam'ı tanıtacak model insanlar yetiştirmeyi amaçlayan İlahiyat fakültelerinde okuyan öğrencilerimizin bir kısmı, rol model olabilecek özelliklere sahip olmayıp, toplum tarafından da rol model olarak algılanmamaktadır. İlahiyat Fakültesi eğitiminde kalitenin yakalanabilmesi ve din eğitimi hizmetlerinde verimliliğin sağlanabilmesi adına, tespit edilen bu sorunun nedenleri üzerinde araştırmalar yapmak ve çözüm önerileri üretmek oldukça önemlidir.

Bizim açımızdan, bu öğrencilerin rol model olarak kabul edilmeme nedenlerinden birisi, kendilerinin de iyi bir rol modeli benimsememeleridir. İlahiyat Fakültelerinde sürekli olarak Hz. Peygamber'in ve sahabenin örneğinden bahsedilmesine ve buna dair yazılmış birçok kitap¹⁴ olmasına rağmen, acaba gençlerimizin kaçısı kendisine bir rol model olarak İslam tarihinden ya da günümüz popüler kültürü içinde dindar kimliğiyle öne çıkan kişilerden birini rol model olarak seçmiştir?¹⁵

Konuyu cinsiyet açısından ele aldığımızda ise, İlahiyat Fakültelerinde okuyan ve çoğunluğu oluşturan kız öğrencilerin rol modellerinin kim olduğunun sorgulanması ayrıca gerekmektedir. Çünkü, model olabilecek kişilerin bazı yeterliklere sahip olması gerektiği ve cinsiyetin de bu konuda belirleyici olduğu ifade edilmektedir. Buna göre bireylerin kendi cinsiyetindeki kişileri model alma eğiliminde oldukları ve genellikle de işlevsel olan davranışların model alındığı görülmektedir.¹⁶

Bu araştırma, İlahiyat Fakültesinde okuyan kız öğrencilerin kendilerine rol model olarak benimsedikleri kişi ya da kişiler hakkında bilgi edinmek ve başkalarına rol model olmak konusunda, kendilerine ilişkin düşüncelerine dair bilgi sahibi olmak amacıyla hazırlanmıştır.

2. Araştırmanın Yöntemi

Araştırmanın örneklemini, Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde okuyan bayan öğrenciler oluşturmaktadır. Öğrencilerden veri toplamak amacıyla, 4'ü açık uçlu olmak üzere toplam 13 sorudan oluşan bir anket formu hazırlanmıştır. Anket, Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde okuyan 348 kız öğrenci üzerinde uygulanmak üzere çoğaltılmış, ancak öğrencilerin bir kısmı anketi boş bırakmış, bir kısmı da uygulamanın yapıldığı gün okulda bulunmadığı için araştırmaya dahil edilememiştir. Sonuçta, anketi 285 bayan öğrenci cevaplamış ve anketlerden elde edilen veriler SPSS veri analiz programına aktarılmıştır. Veri analizinden elde edilen sonuçlar tablolştırılmış, açık uçlu sorulara verilen cevaplar ise benzer cevaplar elenerek çokluk sırasına göre sıralanmıştır.

3. Bulgular ve Yorum:

Ankete katılan öğrencilerin yaşları 18 ile 34 aralığındadır. Katılımcıların yaş dağılımı şöyledir: 17 öğrenci 18 yaşında (% 6), 48 öğrenci 19 yaşında (% 16,8), 96 öğrenci 20 yaşında (% 33,7), 77 öğrenci 21 yaşında (% 27), 27 öğrenci 22 yaşında (% 9,5), 6 öğrenci 23 yaşında (% 2,1), 1 öğrenci 24 yaşında (% 0,4), 2 öğrenci 25 yaşında (% 0,7), 1 öğrenci 26 yaşında (% 0,4), 1 öğrenci 27 yaşında (% 0,4), 1 öğrenci 28 yaşında (% 0,4), 1 öğrenci 30 yaşında (% 0,4), 2 öğrenci 34 yaşındadır (% 0,4). 5 öğrenci ise bu soruyu cevapsız bırakmıştır.

¹³“Yüksek Din Öğretimi, Sorunları ve Çözüm Önerileri” Çalıştayı Sonuç Raporu, TİMAV, Konya, 2014.<http://timav.org.tr/wp-content/uploads/2016/09/Y%C3%BCKsek-Din-%C3%96%C4%9Fretiminde-Kalite-%C3%87al%C4%B1%C5%9Ftay%C4%B1.pdf> (erişim: 22.02.2108).

¹⁴ Bkz. Sadık Eraslan, Ekrem Keleş, *En Güzel Örnek Hz. Peygamber*, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2017; Bünyamin Erul, *Örnek Bir Lider Hz. Peygamber*, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2014; Abdullah Yıldız, *Örnek ve Önder Hz. Peygamber*, Pınar Yayınları, İstanbul, 2014; Ferhat Koca, *Kur'an-ı Kerim'e Göre Hz. Peygamber'in Örnek Hayatı*, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2013.

¹⁵ Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesinden Elif Oğuz, otuz iki imam hatip lisesi öğrencisi ile yaptığı görüşmede, öğrencilere rol modellerinin kim olduğunu sormuş ve öğrencilerin çok az bir kısmı Hz. Muhammed, Hz. Hatice, Hz. Ali gibi olmak istediğini belirtmiştir. Bkz. *Postmodern Dünyanın 'Altın Çocuklarının' Rol Model Açlığı Üzerine*, <http://www.genconculer.com/postmodern-dunyanin-altin-cocuklarinin-rol-model-acligi-uzerine.html> (erişim: 22.02.2108).

¹⁶ Arı, *Eğitim Psikolojisi*, s. 209.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

Öğrencilerimizin yaşamlarının çoğunu geçirdikleri coğrafi bölgeler ise şöyledir: 138 öğrenci Karadeniz Bölgesi'nde (% 48,4), 67 öğrenci İç Anadolu Bölgesi'nde (% 23,5), 32 öğrenci Akdeniz Bölgesi'nde (% 11,2), 19 öğrenci Marmara Bölgesi'nde (% 6,7), 16 öğrenci Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde (% 5,6), 6 öğrenci Ege Bölgesi'nde (% 2,1) ve 6 öğrenci de Doğu Anadolu Bölgesi'nde (% 2,1) yaşamının çoğunu geçirdiğini belirtmiştir. Bir öğrenci ise bu soruyu cevaplamamıştır.

Ankete katılan öğrencilerin % 33'ü 1. sınıf, % 31,9'u 2. sınıf, % 35,1'i 3. sınıf öğrencisidir.

Ankete katılan öğrencilerin % 63,9'u İmam-Hatip Lisesi mezunu olduğunu belirtmiştir. Ortaöğretim Kurumları Yönetmeliği'nde, ortaöğretim kurumlarının amaçları arasında “Anadolu imam hatip liselerinde; imamlık, hatiplik ve Kur'an kursu öğreticiliği gibi dinî hizmetlerin yerine getirilmesine kaynaklık edecek gerekli bilgi ve becerilerin kazandırılmasını amaçlar.”¹⁷ ifadesi yer almaktadır. Buna göre, öğrencilerin önemli bir kısmı ilahiyat eğitimi almadan önce, dini bilgi anlamında belirli bir altyapıya sahiptir. İHL mezunu olan İlahiyat Fakültesi öğrencilerinin hem bilgi anlamında hem de uygulamada, din hizmetlerinde görev alabilecek yeterliğe kısmen sahip olmasını ve rol model olabilecek özellikleri taşımasını beklemek, çok gerçekçi bir talep olacaktır.

Tablo 1: Öğrencilerin İlahiyat Eğitiminden Memnun Olma Durumuna Göre Dağılımı

Aldığı Eğitimden Memnun Olma Durumu	N	%
1. Evet	206	72,5
2. Hayır	18	6,3
3. Kararsız	60	21,1
Toplam	284	100

Anketi cevaplayan bayan öğrencilere, “İlahiyat eğitimi almaktan memnun musunuz?” sorusu yöneltilmiş, soruyu cevaplayan öğrencilerin % 72,5'i memnun olduğunu, % 21,1'i kararsız olduğunu ve % 6,3'ü de ilahiyat eğitimi almaktan memnun olmadığını ifade etmiştir.

Tablo 2: Öğrencilerin Aldığı Eğitim Doğrultusunda Çalışmayı Planlama Durumuna Göre Dağılımı

Aldığı Eğitim Doğrultusunda Çalışmayı Planlama Durumu	N	%
1. Evet	240	84,2
2. Hayır	7	2,5
3. Kararsız	38	13,3
Toplam	285	100

Öğrencilere, mezun olduktan sonra aldıkları eğitim doğrultusunda (din hizmeti alanında ya da din dersi öğretmenliği yaparak) çalışmayı planlayıp planlamadıkları sorulmuş, öğrencilerin % 84,2'si “Evet” cevabını verirken, % 13,3'ü “Kararsız” olduğunu, % 2,5'i de bu alanda çalışmayı düşünmediğini belirtmiştir.

Tablo 3: Öğrencilerin Başkalarını Rol Model Olarak Benimseme Durumuna Göre Dağılımı

Başkalarını Rol Model Olarak Benimseme Durumu	N	%
1. Evet	181	63,5
2. Hayır	104	36,5
Toplam	285	100

Öğrencilere, kendilerine rol model aldığı kişi ya da kişiler olup olmadığı sorulmuş, öğrencilerin % 63,5'i rol modelleri olduğunu belirtmiş, diğerleri (% 36,5) ise rol model olarak benimsediği kimse olmadığını ifade etmiştir. Bu soruya “evet” cevabını verenlerin bir kısmı, bu kişinin kim olduğunu belirtmek istememiştir. Rol modellerinin kim olduğunu yazan öğrencilerin, rol model olarak aldıkları kişiler ise çokluk sırasına göre, fakültedeki öğretim üyeleri, aile bireyleri, eğitim gördükleri kurumlardaki öğretmenleri, Hz. Peygamber ve ashâbı ile din görevlileridir. Bunun dışında, sosyal yaşamda aktif rol oynayan Müslüman liderleri ya da birtakım dini cemaat önderlerini, arkadaşlarını veya sosyal medyada tanınmış kişileri örnek aldığını belirtenler de vardır. Bunlar arasında, “Recep

¹⁷ Millî Eğitim Bakanlığı Ortaöğretim Kurumları Yönetmeliği, Madde 7/2/e, http://ogm.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2016_11/03111224_ooky.pdf, (erişim: 09.04.2018).

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

Tayyip Erdoğan”, “Hasan el Benna”, “Şeyh Ahmed Yasin”, “Hakan Mengüç”, “Özcan Türk ve Mehmet Görmez”, “İhsan Şenocak”, “Mustafa İslamoğlu”, “Hatice Kübra Tongar”, “Mahir İz, İsmail Lütfi Çakan, Aliya İzzetbegoviç”, “Seda komiser” isimler bulunmaktadır.

Öğrencilere, rol model olarak benimsedikleri kimse olup olmadığı sorulduktan sonra rol model benimseyenlere, hangi özelliklerinden dolayı bu kişiyi örnek aldığını açıklayabileceği bir açık uçlu soru yöneltilmiştir. Öğrencilerin büyük kısmı, okudukları fakülte'deki öğretim üyelerini rol model olarak benimsediklerini belirtmiştir. Bunun nedeni ile ilgili olarak verilen cevaplardan bazıları şöyledir:

“Anlayışı, dersi anlatma gayreti, alanına olan saygısı, benim de bu bölüme ısınmamı sağladı. Onun sayesinde ilahiyat bana farklı anlamlar kattı.”

“Dinimiz konusunda ve bunlar dışında kalan konularda oldukça bilgili bir insandır. Gezip görmüş ve hayatı zorluklarıyla yaşamış güzel insanlardan bence. En önemlisi, benim yapmak istediklerimi, hayallerimi gerçekleştirmiş olması, onu rol model olarak görmeme çok etki etmiştir.”

“Dersine önem veren, bir şeyler öğrenmemiz için bizlerle tek tek uğraşmaya çalışan, İslami yönüyle dikkat çeken bir hocamızdır.”

“Mütevazı kişilikleri var, görevlerini güzel yapıyorlar.”

“Dersteki mütevazılığı ve kibar kişiliğinden dolayı, dersi anlatırken sanki dersi yeniden öğreniyormuş gibi canlılıkla anlatışı, dersi etkili bir şekilde karşısındaki öğrencisine aktarmasından dolayı.”

“Mesleğini severek yapması, her kitleye nasıl hitap edeceğini bilmesi, dersi anlatırken bıktırmaması, diksiyonu, hitabetinin güzel olması, açık sözlü olması, insanlara karşı merhametli olması, dertlerini dinlemesi.”

“Kendini çok iyi yetiştirmiş olması ve kendini çok güzel tanımış olması, kedisiyle barışık olması, insan psikolojisinden iyi anlıyor olması, özgüveni, dini bilgi seviyesi.”

“Hitabeti güzel. Bir konuyu anlatırken konuya tam anlamıyla hâkim ve bunu çok iyi bir şekilde yansıtabiliyor. Diksiyonu çok iyi, konuşurken duraksamıyor ve konunun dışında başka bir şeye dalmıyor.”

“Ahiret için elinden geleni yapıp dünya hayatını en güzel şekilde yaşıyorlar bence. Öğrencilere karşı davranışları tam da bir hoca gibi. Otoriterler ve bilgileri ile kimse yarışamaz.”

“Bilgi aktarma şekilleri, konuşma üslupları ve İlahiyata uyumları, hayatlarına uygulayıp hakıyla yaşadıklarını düşünüyorum.”

“Hocalarımızın çoğunu örnek alıyorum, çünkü hocalarımız ilimlerini benimsemişler ve tebliğ görevini en güzel şekilde yapıyorlar.”

Öğretim üyelerinden sonra, bayan öğrencilerimizin en çok rol model olarak benimsedikleri kişiler, anne babaları ve diğer aile üyeleridir. Katılımcılar, ailelerinden veya akrabalarından olan bu kişileri rol model olarak benimseme sebeplerini şöyle ifade etmişlerdir.

“Annemi örnek alıyorum. Merhameti, sıcakkanlılığı, yumuşak yüzlülüğü sebebiyle.”

“Sürekli olarak araştırmaya ve öğrenmeye olan merakı, dört çocuğunu yetiştirdikten sonra kendini eğitime vermesi, sonradan İlahiyat okuyup öğretmen olması nedeniyle.”

“Babam asla pes etmez, daima gülümsemek için sebep bulur, bir şey olmuyorsa başka şeyler için çabalar.”

“(Babam) Karizmatik bir kişiliğe sahip. Aynı zamanda duyarlı bir birey ve harika bir rehberdir.”

“(Annem) Sabrı ve cefakarlığından dolayı. Tüm imkansızlıklara rağmen imkan oluşturması ve bana dair ümidini hiç yitirmemesi.”

“Annemi, kendisine kötülük yapanlara dahi iyilikle karşılık verecek kadar iyi niyetli olmasından dolayı. Aslında birçok özelliğinden dolayı, iffeti, sabrı, ahlakı, yerine göre davranmayı ondan öğrendim ve hep onu örnek aldım. Babamı ise en çok gözünün gönlünün geniş olması nedeniyle, disiplinli olup terbiyeye, edebe, saygıya fazlaca değer verdiği için rol model aldım. Ağabeyimin ise azmi ve çalışkanlığı benim için rol model oluşturuyor.”

“Annem, azimli, güçlü, yıkılmaz. Zorluklarla karşılaşsa da bir şekilde o zorlukları çözüp hayatına devam eden ve bir kadının her zaman her yerde kendisini her türlü geliştirmesini savunan bir kişidir.”

“Hem Müslüman olup hem de modern olmayı başarırken dürüstlüklerinden bir şey kaybetmedikleri ve her daim samimi oldukları için.”

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

“Dünya hayatını geri plana itip iman kuvvetlerini güçlendirmelerini örnek alıyorum.”

“Ablam, güzel ahlaklı, iyi kalpli, inançlı, hem Allah’a hem de ailesine karşı olan vazifeleri yerine getiren birisi”

Öğrencilerimizin önemli bir kısmı da, eğitim gördükleri kurumlardaki öğretmenlerini rol model olarak benimsediklerini ifade etmişlerdir. Aradan uzun zaman geçmiş olmasına ve yapılan bir araştırma sonucuna göre, öğretmenlerin öğrenciler tarafından rol model olarak benimsenme oranını düşmüş olmasına rağmen,¹⁸ bir öğretmenin tutum ve davranışlarının öğrencileri üzerinde ne denli etkili olabileceğine dair dikkat çekici ifadelerin yer aldığı cevaplardan bazılarına aşağıda yer verilmiştir:

“(İmam-Hatip Lisesindeki hocam Zuhul) Öğrenciye yakınlığı, öğrenciyi sıkmadan dersi anlatması ve sorunlarımızla kendi sorunu gibi ilgilenip bizlere nasihatte bulunmasından dolayı. Öğretmenliğe onu görünce ısınmışım.”

“(Lisedeki Kur’an-ı Kerim hocam Zeynep Becerik) Ben liseyi ailemden uzakta okuduğum için Kur’an-ı Kerim hocam Zeynep hoca bana her konuda yardımcı olmuştur. Kız-erkek ayrımı yapmadan herkesle ilgilenebilmeyi, sorunları çözmeyi, daima yoğun ve güler yüzlü olmayı ondan öğrendim. Bana abla, arkadaş, yeri geldiğinde annem olmuştur. Yanında sebepsiz ağlayabileceğim, sorunlarımı rahatlıkla anlatabileceğim birisi. Yanlış gördüğünde yargılamayan, sevecen, dersi sevdiren bir insandır. Dini hayatına uygulayabilen ve insanları bu konuda teşvik eden birisi. Her daim umut verici konuşan ve rahatlatan bir insandır.”

“(Mezun olduğum liseden Edebiyat hocam) Çok fazla dinine düşkün. Onun söylediği her şey aklımda kalıyor. Bize eğitimin, paranın, zenginliğin, fakirliğin hiçbir zaman ibadetlerimizi engelleyemeyeceğini söylerdi.”

“(Sadece ilkokul öğretmenim) Meslekteki samimiyeti ve başarıları, toplumsal hayatta İslam ahlakına örnek kişiler olmaları”

“(Meliha Mut-sınıf öğretmenim) Bilgili, güçlü, azimli, kendisinin ve çevresindekilerin gelişmesi için çabalayan, çocuklara önem veren, her zaman her türlü konuda bilgi sahibi olması gerektiğini gösteriyor bütün davranışlarıyla.”

“(Lisedeki din kültürü hocam) Her şeyden önce kibirden uzak, mükemmel bir adam. Benim için ağabey gibi. Her zaman doğruları öğreten, en önemlisi de öğrettiğini yaşayan, onca zorluğa rağmen ilahiyatı kazanmış, atanmasına rağmen hala eğitimine devam eden ve bu uğurda varını yoğunu harcayan bir insan. Onun gibi olmayı çok istiyorum ve bunu çoğu zaman kısmen de olsa başarıyor gibiyim.”

“(Kur’an kursu hocamız) Dini hayatı bakımından İslam’a uygun olarak giyinir. Helal-haram konusunda küçük-büyük ya da fazla detaylı demeden hep dikkat eder. Allah korkusuyla yaşayan bir insan.”

Sıklıkla ifade edilen “fakülteadaki hocalarımız”, “ailem” ve “öğretmenlerim” cevaplarının ardından en çok ifade edilen rol model, Hz. Peygamber (Bu cevap, 11 öğrenci tarafından verilmiştir) ve ashabıdır. Onları rol model olarak benimseme nedenlerini ise öğrencilerimiz şöyle açıklamaktadırlar:

“Tamamıyla mükemmel olmasından dolayı.”

“Hz. Peygamber, İslam dinini bize en güzel anlatan ve yaşayandır. Hz. Fatıma ise kadınlara en güzel örneklerden birisidir.”

“Ayetlerle de sabit olan güzel ahlakı, amelleri, her şeyiyle ‘Üsve-i Hasene’, en güzel örnek olarak benimsediğim ve tek örnek aldığım kişidir. Fakat her insanın, gördüğüm iyi özelliklerini ve yaptığı iyilikleri örnek alıyorum.”

¹⁸ Ankara’da, ilköğretim veya orta öğretim kurumlarında görev yapan öğretmenlere, öğrencilerin öğretmenlerini rol model almama nedenleri sorulmuş ve öğretmenler daha ziyade, medyanın etkin olması nedeniyle öğretmenlerin rol modelliğinin azaldığını belirtmiştir. Ayrıca, öğretmenlik mesleğinin itibarsızlaştırılması, ailenin öncelikli rol modeli oluşturması, yaşça büyüyen öğrenciler üzerinde öğretmenin rol model olma özelliğinin kalmaması da gerekçeler arasında sayılmıştır. Öğretmenler bunun yanı sıra, öğrencilerle iletişimi iyi olan öğretmenlerin daha çok rol model olarak benimsendiğini belirtmişlerdir. Ebru Demir, Meliha Köse, “Öğretmenlerin Rol Modelliği Hakkında Öğretmen Görüşleri”, *Akademik Bakış Dergisi*, sayı: 53, Ocak-Şubat 2016, s. 47-48. <http://www.akademikbakis.org/dergi/ogretmenlerin-rol-modelligi-hakkinda-ogretmen-gorusleri201601.pdf>, (erişim: 20.04.2018).

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

“(Hz. Aişe’yi) Ahlakı, giyinişi, duruşu, davranışları nedeniyle.”

“Kur’an’da, ‘Allah Resulünde sizin için güzel örnekler vardır.’ buyrulur. Hz. Hatice ise ilk iman eden kadın olarak, o en güzel örnekle bir hayat yaşadı. Onun vefası, eşine huzur telkin edip sıkıntısını paylaşması, her kadının örnek alması gereken hasletlerdendir.”

“Üstün ahlakı olsun, dini tutumu olsun, hep o ve Hz. Fatıma gibi olmak istemişimdir.”

“(Annem, Hz. Aişe ve diğer İslam âlimeleri) Edep, ahlak, çalışkanlık yönlerinden”

Yukarıda yer alan ve rol model olarak sıklıkla belirtilen kişiler dışında ifade edilen kişilerin örnek alınma nedenleri ile ilgili açıklamaların bir kısmı şöyledir:

“(Bedia Kartal, Hülya Anıl) Özellikle dine hizmetteki gönüllülükleri, konuştukları zaman her yaşa uygun konuşabilmeleri.”

“(Hasan el Benna) Kendi alanında olmamasına rağmen Müslüman olduğunu ve bunun gereklerini asla unutmuyup kendini İslam’a, bu yola adanması, Müslüman bir kişilik olarak var olması ve bunu günümüzde yakın zamanda zor şartlarda yapması.”

“(Hakan Mengüç) Kendine güvenmesi, kendisi gibi davranması, her dinlediğimde beni rahatlatması, kitabını okuduğumda benim düşüncelerimi değiştirip bana yeni ufuklar açması.”

“(Mahir İz, İsmail Lütfi Çakan, Aliya İzzetbegoviç) Belki İHL kimliğimden kaynaklanıyor da olabilir. Ama dava adamı olmak, öyle yaşamak, hissetmek farklıdır. İnsani yönü ile de yakından takip ettiğim ve okuyarak sevdiğim insanlar. Güzel şeyler başlatırsak sonuçları güzel olur. Hayatımız boyunca ve sonrasında da bu güzellikler bizi bulur düşüncesi var. Kararlı, azimli, şuurlu olmaları beni etkilemiştir.”

Tablo 4: Öğrencilerin Rol Model Olarak Benimsedikleri Kişinin Davranışlarını Günlük Yaşamda Uygulanabilir Bulma Durumuna Göre Dağılımı

Rol Modelin Davranışlarının Uygulanabilirliği	N	%
1. Evet	79	44,9
2. Hayır	10	5,7
3. Kısmen	87	49,4
Toplam	176	100

Rol modelleri olduğunu ifade eden öğrencilere, rol model aldıkları kişinin tutum ve davranışlarını, günlük yaşamlarında uygulanabilir bulup bulmadığı sorusu yöneltilmiş, bu soruyu 176 öğrenci cevaplamış, cevap verenlerin de % 44,9’u “Evet”, % 5,7’si “Hayır” ve % 49,4’ü “Kısmen” seçeneğini tercih etmiştir.

Öğrencilerimizin yaklaşık % 40’ının bir rol modeli bulunmamakta, rol modeli olduğunu belirtenlerin önemli bir kısmı ise rol model olarak benimsediği kişinin davranışlarını günlük yaşamında uygulayabileceğine inanmamaktadır. Bu olumsuz düşüncelerinin nedenini öğrenmek amacıyla sorulan açık uçlu soruya öğrencilerimizin verdiği cevaplardan bazıları şöyledir:

“Onun kadar mantıklı kararlar veremiyorum bazen.”

“Bu işi yeterince, hakkını vererek yapacağımı sanmıyorum.”

“Çünkü bunları uygulamam için onun söylediklerini ilk önce kendim uygulayıp çevreme de uygulamam lazım. Yani güzel bir şey yapmak istiyorsam önce kendimde bunu göstermeliyim.”

“Alışkanlıklardan vazgeçmek zor, çok fazla bilgi eksikim var.”

Öğrencilerin önemli bir kısmı, bu soruyu bir önceki “Rol model olarak benimsediğiniz kişi ya da kişiler var mı?” sorusuna atfederek, neden bir rol modelleri olmadığını açıklayarak cevaplamışlardır. Bu şekildeki cevaplar arasında dikkat çeken, öğrencilerin önemli bir kısmının, çevrelerinde rol model olabilecek nitelikte insan olmadığını belirtmeleridir. Soruya verilen cevaplardan bazıları şöyledir:

“Çevremde böyle biri olmadığından. Örnek davranışları olan ve tamamen iyi olan birini göremiyorum. En azından bayan olarak. Örnek alınacak biri varsa da göz önünde değil. Ama illa alınacaksa sahabelere kadar gitmemiz gerekir.”

“Henüz öyle biriyle karşılaşma imkânım olmadı. Diğer dönemde yaşamış, İslam için çalışmış kişilerle ilgili bilgim de ileri düzeyde değildir.”

“Günümüzde kendime rol model alabileceğim birilerinin var olduğunu düşünmüyorum. Hz. Hatice, Hz. Aişe, Hz. Zeynep validelerimizi kendime rol model olarak aldığımda bunu yapabileceğimden emin olabilseydim onları kendime rol model olarak alabilirdim. Ne yazık ki onlara kendimi yakın göremiyorum.”

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

“Çevremize baktığımızda zaten çok uzaklara bakmaya gerek yok, ciddi manada Allah’tan korkan, onu seven kimse yok. Bu yüzden de bu alanda çalışmaktan korkuyorum ve kararsızım. İnsanları samimiyetsiz buluyorum. Bana maalesef örnek teşkil edecek bir insan göremiyorum ya da hiç tanışmadım.”

“Çevremde dinini güzel bir şekilde yaşayıp onu gerçekten hoşgörüle anlatabilecek birinin olduğunu düşünmüyorum.”

“Birini rol model alsam da onun davranışlarını kendi yaşamımda uygulayamam. Çünkü yapım gereği dik başlı ve tek başına kararlar alan biriyim.”

“Kendimi geliştirmek ve kendi isteklerim doğrultusunda biri olmak istiyorum.”

Tablo 5: Öğrencilerin Kendilerini Rol Model Olabilecek Yeterlikte Görme Durumuna Göre Dağılımı

Rol Model Olabilecek Yeterlikte Görme	N	%
1. Evet	54	19,4
2. Hayır	88	31,5
3. Kısmen	137	49,1
Toplam	279	100

Öğrencilere, “Bir İlahiyat Fakültesi öğrencisi olarak kendinizi rol model olabilecek nitelikte görüyor musunuz?” sorusu yöneltilmiş, 6 öğrencinin cevapsız bıraktığı bu soruya 54 öğrenci (% 19,4) “Evet”, 88 öğrenci (% 31,5) “Hayır” ve 137 öğrenci (% 49,1) “Kısmen” cevabını vermiştir. Rol model olabilecek nitelikte olmadığını düşünen öğrencilerin gerekçesini öğrenmek için yöneltilen açık uçlu soruya verilen cevapların çoğunda, öğrencilerimiz dini yaşayış açısından, özellikle de tesettür ve ibadetleri yerine getirme konularında, eksiklikleri olduğunu ifade etmişlerdir. Verilen cevaplardan bazıları şöyledir:

“Bir ilahiyat öğrencisi olmanın verdiği sorumlulukları yerine getirdiğimi düşünmüyorum.”

“Giyim tarzımı tam anlamıyla pek doğru bulmadığım için.”

“Çünkü tam bir ilahiyatçı havası içinde değilim. Kendim de farkındayım. Dinin emirlerine tam uymuyorum. Çünkü buraya yeni şeyler öğrenmeye ve eksikliklerimi tamamlamaya geldim.”

“Ben karakter olarak fazla girişken, konuşmayı seven ve hareketli biriyim. Namaz kılıp ibadetlerimi yapıyorum, ama ne giyinişim, dış görünüşüm ne de hareketlerimle ilahiyata yakışmadığımı düşünüyorum.”

“Rol model olamamaktan ziyade eksik bilgi donanımına sahip olmam. Biz burada derslerin eğitimini alıyoruz ama yeri geliyor sadece sınav amaçlı çalışıyoruz. Sonrası unutuluyor. Pratiğe dökebilme ya da bu bilgiyi işleyebilme ortamı gerekiyor.”

“Kendimi din konusunda hala yeterli bulmuyorum. Anadolu Lisesi mezunuyum ve buraya gelmeden önce dine, dinime çok uzak bir insandım.”

“Her yönüyle insanlara örnek olabilecek durumda değilim. Çünkü her geçen gün ilahiyatçı kimliğine doğru yavaş yavaş adım atıyor ve olması gereken özellikleri yeni algılıyorum.”

“İlahiyat benim için tam anlamıyla bir AŞK. Ama bunu yansıtmıyorum. Özellikle ibadetler konusunda. Maalesef etrafımdaki insanlar bu konudan uzak. Zaten üniversite ortamı hiç de iyi bir ortam değil. Bir bataklık gibi. Kendimizi kurtarmaya çalışırken, diğer insanları unutuyoruz. Eleştiri almamak için kendimizi yansıtmıyoruz. Bırakın rol model olmayı, “karşı taraf” yani onaylamadığımız insanlar gibi görünüyoruz. Aslında tek sorun bu. Biz ilahiyatçılar ne zaman içimizdekini yansıtırız, o zaman her şey daha da güzel olur. Yansıtmadığımız için maalesef insanlar ilahiyatçılar hakkında çok kötü yorumlar yapıyorlar.”

“Din hizmetlisi olabileceğimi düşünürsem, kendimi tesettür ve anlatma kabiliyeti yönünden eksik buluyorum.”

“Çünkü her birey kendi yolunu çizmelidir. Kendi düşünceleriyle hayatını, davranışlarını şekillendirmeli. Ben de kendime özgü davrandığım için kimsenin beni rol model almasına gerek yok.”

“Tesettür ve ibadet konularında eksikim olduğu için, bir topluma girdiğimde rahat bir şekilde Kur’an okuyamayıp bir sohbet yapabilecek konumda olmadığımından.”

“Verilen eğitim çok yoğun, zor ve yorucu, nefes alamıyoruz. Manevi olarak da yeterli değil.”

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

“Okuduğum bölümde aradığımı bulamadım. Beni daha iyi yapar diye düşünürken daha da gerilettiler, ibadetlerim ve tesettür açısından. Çünkü manevi hiçbir ortam yok, insanın ruhuna dokunup etkileyecek. Hepsi bize bırakılmış. Ben zaten bana etki etsin diye gelmişim ama her şey teorik.”

“Toplumun bizden beklentisi, her konuyla ilgili bilgimizin olması. Mesela bir sürü dersimiz var ve kendimizi geliştirmek için ek bir çalışma yapamıyoruz. Derste anlatılanlar derste kalıyor. Kimse bir hadisi hayatına uygulamıyor. Sanki İlahiyat değil de normal lisede normal bir ders anlatılıyormuş gibi davranan arkadaşlar da diğerlerini etkiliyor.”

“Çünkü hocalarımda gördüğüm ilim aşkını kendimde göremiyorum.”

“Günümüzde hiçbir ilahiyatçı rol model olamaz. Çünkü illaki her insanın bir kusuru var ve bu kusurlar ilahiyatçı kimliğiyle birleşince halk nezdinde ayıplanıyor.”

Öğrencilerimizin bazıları, rol model olabilecek nitelikte olmamalarını, bu fakülteye kendi istekleriyle gelememelerine ve aldıkları eğitimden de memnun olmamalarına bağlamaktadır:

“Zorla geldim bu bölüme. Fikir olarak alıştım fakat kendimi buraya ait olarak hissetmiyorum.”

“Çünkü ilahiyata uygun bir öğrenci değilim. Kariyer açısından iyi diye okuyorum. Hala bu bölümü sevemedim. Beni örnek alırlarsa, bu iyi olmaz.”

“Aslında İlahiyat, din alanında güzel şeyler katsa da insan çok isteyerek gelmediği bir bölümde sadece mezun olmak düşüncesinde olduğundan mesleğini yapmak istemez. Ama bu din konularında öğrendiğim ve bildiğim şeyleri başkasına anlatmak ve yönlendirmek istemeyeceğim anlamına gelemmez.”

Yukarıda yer verilen cevaplar, din hizmeti gibi gönüllülüğün iş performansını ve örnek davranışların başarıyı önemli oranda etkileyeceği bir çalışma alanı açısından değerlendirilmeye değerdir. Özellikle, “Çünkü ilahiyata uygun bir öğrenci değilim. Kariyer açısından iyi diye okuyorum. Hala bu bölümü sevemedim. Beni örnek alırlarsa, bu iyi olmaz.” cevabını veren öğrenci, ankette yer alan diğer sorulara verdiği cevaplar doğrultusunda, İlahiyat eğitimi almaktan memnun olmayıp, bununla birlikte bu alanda çalışmak konusunda kararsızdır. Yani, mezun olduktan sonra elde ettiği diploma ve sınav notları neticesinde memuriyet hakkı elde ederse, bu görevi yerine getirebilecektir. Benzer şekilde, “...ne giyinişim, dış görünüşüm ne de hareketlerimle ilahiyata yakışmadığımı düşünüyorum.” değerlendirmesini yapan öğrencimiz de, İlahiyat eğitimi almaktan memnun olduğunu ve din hizmetlerinde çalışmayı planladığını belirtmiştir.

Anketimizin son sorusu, konuyla ilgili olarak öğrencilerimizin ifade etmek istedikleri başka hususları öğrenmeye yönelik hazırlanmıştır. Katılımcıların küçük bir kısmının konuyla ilgili olarak cevapladığı bu soruya verilen cevaplardan bazıları şöyledir:

“İlahiyata gelen öğrencilerin bunun bilincinde olarak gelmediklerini düşünüyorum. Ya puanı yettiği için ya da aile baskısından dolayı. Çok az kişi kendi isteğiyle veya İlahiyatın bilincinde olarak gelmiştir diye düşünüyorum.”

“İlahiyat fakültesi öğrencilerinin gerçekten ilahiyat fakültesi öğrencileri gibi davranmalarını isterim. Sırf meslek sahibi olmak ya da atanmak için gelmemeleri gerektiği bilincine varmalarını isterim.”

“İlahiyatlara öğrenciler mülakatla alınmalı, meslek edinmek öncelik değil araç olmalı.”

“Bütün hocaların mesleğini aşkla yapmasını isterim.”

“İyi bir eğitim, ezber maksatlı değil, öğrenme amaçlı, dersi sevdirci, insanda heyecan uyandırıcı bir nitelikte ders işlenmesini istiyorum.”

“Şu dönemde nadir bulunan hatta artık hiç bulunmayan dini hassasiyeti açıklayabilirsiniz. Bu konuda konferanslar olabilir. Özellikle hayâ, edep, haram-helal konularında.”

“İlahiyat fakültelerinde bayan hocalar az ancak bayan öğrenciler fazla, neden?”

Sonuç

Araştırmamız kapsamında öncelikle, İlahiyat eğitimi alan ve bu doğrultuda hizmet vermesi planlanan bayan öğrencilerimizin yüksek din eğitimi almaya dair görüşlerini tespit etmeye çalıştık. Bununla ilgili olarak, fakültemizde okuyan bayan öğrencilerimizin yaklaşık % 30'u, ilahiyat eğitimi almaktan memnun olmadığını belirtmiştir. Bu oranın önemli bir kısmı, “kararsız”lardan oluşmakla birlikte, yine de bu oran dikkat çekicidir. İşin daha da ilginç olan tarafı, bu bölümü okumak konusunda kararsız ya da isteksiz olanların yaklaşık yarısının, din hizmetlerinde çalışmak konusunda çok kararlı olmalarıdır. Buna göre, din hizmetlerinde çalışmak, bazıları tarafından yalnızca devlet memuriyeti

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

olarak algılanmaktadır. Bu düşüncenin, hem eğitim faaliyetlerine ve eğitim ortamına hem de din hizmetlerine yansıyan birçok olumsuz etkisinin olacağını düşünmek mümkündür. Bununla ilgili olarak, özellikle İlahiyat Fakültelerine öğrenci alımında, farklı sınav sistemlerinin geliştirilmesi faydalı olabilecektir. Ayrıca, fakülte eğitimine devam eden ancak bununla ilgili kararsızlıklar yaşayan öğrencilerimize yönelik olarak düzenli rehberlik faaliyetleri yapılmalıdır. Böylece, düşünceleri netleşecek olan öğrencilerimizin, kapasitelerini tümüyle ortaya koyarak eğitim sürecini daha verimli bir şekilde geçirecekleri öngörülebilir.

Değerlerin içselleştirilmesinde ve ideal bir İslami yaşam çizgisini yakalamada, önemli bir etkisi olduğu düşünülen rol model algısıyla ilgili olarak yöneltilen soruya, öğrencilerimizin yaklaşık % 65'i, "Evet" cevabını vererek bir ya da birden çok kişinin davranışlarını örnek aldığını belirtmiştir. Bu kişiler genellikle, öğrencilerimizin eğitim gördükleri İlahiyat fakültesindeki hocalarından ya da diğer eğitim kurumlarında tanıdıkları öğretmenlerinden, ailelerinden veya İslam tarihindeki örnek şahsiyetlerden biridir. Onları rol model olarak benimsemelerinin sebebi ise çok çeşitli olmakla birlikte, sıklıkla dindarlıkları, ahlaki özellikleri, insanlar arası ilişkilerdeki tutumları, çalışkanlıkları ve başarıları ifade edilmiştir. Bu cevaplardan elde edilen bir diğer sonuç da öğrencilerimizin genellikle yaşayan kişileri model alma eğiliminde olduğudur. Öğrencilerimiz, bu kişilerin tutum ve davranışlarını görerek onlar hakkında bir kanaate varmış, muhtemelen erişilebilirlik açısından da daha gerçekçi birer rol model olarak benimsemişlerdir.

Bir rol modeli olduğunu ifade eden öğrencilerimizin yalnızca % 44,9'u, bu kişinin davranışlarını kendi yaşamında uygulanabilir bulup bulmadığına dair soruya, net bir şekilde "Evet" yanıtı verebilmiştir. Bu konuda şüpheleri olanlar ise kendilerini, hem bilgi birikimi bakımından eksik bulmakta hem de benzer davranışları geliştirme açısından yeterli iradeye sahip görmemektedirler. Oysa sosyal bilişsel öğrenmede Bandura, davranış üzerinde, öz yeterlik ve öz düzenleme kavramlarının etkili olduğunu belirtmektedir. Buna göre, bireyin karşı karşıya kalacağı güçlüklerin üstesinden gelmede ne derece başarılı olabileceğine ilişkin yargısı, onun başarıma konusundaki çabasını da etkilemektedir. Bunun yanı sıra, bireyin gözlemleri sonucunda oluşturduğu performans standartları ile kendi performansı arasındaki uyum da oldukça önemlidir. Eğer bu standartlar, bireyin erişebileceğinden yüksek belirlenmişse ve bu standartlara erişilemezse, bireyin kendini değersiz hissetmesine, amaçların yitirilmesine ve hayal kırıklıklarına neden olabilir.¹⁹

Birçok öğrencimizin ifadelerinden, özellikle Hz. Peygamber'i ve ashabını rol model olarak göremedikleri, onların yaşadığı dönemi erişilemez bir yaşam standardı olarak algıladıkları ya da onlara benzer davranışlar geliştirmede kendilerini yetersiz hissettikleri görülmektedir. Bunun yanı sıra, öğrencilerimizin önemli bir kısmının, rol model olarak benimsediklerini ifade ettikleri kişileri, birtakım özellikleri açısından beğendikleri, ideal insan modeli olarak tanımladıkları ama aslında, rol model olarak benimseyip davranışlarını onunkilere benzetme çabası içinde olmadıkları da düşünülebilir. Her iki durumda da özellikle ilahiyat fakültesinde okuyan bayan öğrencilerimizin, İslam tarihinde var olan örnekleri daha yakından tanımaya ihtiyacı vardır. Ancak bu kişiler, birtakım ders konuları içinde tanıtılan tarihi şahsiyetler olmanın ötesinde, günümüze hitap eden yönleriyle ve benzerlikler kurularak öğrencilerimize tanıtılmalı, ya da öğrencilerimize hazır bilgiler sunulmaksızın, onların bireysel çabalarıyla bu kişilerin yaşamlarını araştırmaları sağlanmalıdır.

Fakültemizde okuyan bayan öğrencilerimizin bir kısmı, dini bilgilerinin yetersiz olduğunu, dini tam anlamıyla yaşayamadığını, günlük ibadetlerini düzenli bir şekilde yerine getiremediğini ve bundan da rahatsızlık duyduğunu ifade etmiş ve bu nedenle de rol model olabilecek nitelikleri taşımadığını belirtmiştir. Bu öğrenciler, yaşamlarında dindarlık adına var olan eksikliklerinin İlahiyatçı kimlikleriyle çatıştığını düşünmekte ve bundan da psikolojik olarak olumsuz etkilenmektedirler.

Bireyin dini bir inanca sahip olması, dini davranışı da muhakkak gerçekleştireceği anlamını taşımamaktadır. Bazı durumlarda, sosyal çevrenin ve birtakım anlayış farklılıklarının etkisiyle birey dini davranış geliştiremeyebilir ve ibadetleri yerine getiremeyebilir. Bazı büyükşehirlerde, çevrenin birey üzerindeki sosyal kontrol gücünün azalmasına paralel olarak, Ramazan ayı içerisinde oruç tutma davranışının azalması, buna örnek gösterilebilir.²⁰ Benzer bir durumun, çoğu ailesinden uzakta okuyan

¹⁹ Senemoğlu, *Gelişim, Öğrenme ve Öğretim*, s. 234-235.

²⁰ Halil Apaydın, *Din Psikolojisi*, Lisans Yayıncılık, İstanbul, 2017, s. 138-139.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

ve Eğitim Fakültesi öğrencileriyle aynı binada eğitim gördüğü için “İlahiyatçı” kimliğinin hissedildiği ayrı bir mekan algısına sahip olmayan öğrencilerimizde de var olduğu düşünülebilir. Oysa, Ayten’in araştırmasında görüldüğü gibi, dindarlığın tecrübe boyutu ile kendine saygı arasında anlamlı bir ilişki bulunmaktadır ve bu, dindarlığını bu şekilde algılayan bireylerin daha olumlu bir benlik tasarımına sahip olabilecekleri şeklinde yorumlanmıştır.²¹ Yine, yetişkinliğe yeteneklerle tam donanmamış olarak giren ve kapasiteleri hakkındaki şüphelerle bunalan bireylerin, yaşamlarını birçok yönüyle zorluklarla dolu olarak algılayacağı ve depresif bir bakış açısıyla tanımlayacağı ifade edilmektedir.²² Bu anlamda, öğrencilerimizin bilgi birikimi açısından kendilerini bu denli yetersiz görmelerinin ne kadar gerçekçi bir değerlendirme olduğu ve inançlarının gereğini yerine getirmelerinin önündeki engellerin neler olduğunu ortaya çıkarmaya yönelik araştırmalar yapmak ve bu etkenleri ortadan kaldırmak için çeşitli çözüm önerileri geliştirmek, din hizmeti sunacak olan öğrencilerimizin bireysel yaşamlarının kalitesinin artırılmasına ve iş performansına önemli katkılar sağlayacaktır. Bu çözüm önerileri arasında öğrenciler tarafından ifade edilen, ilahiyat fakültelerinde manevi bir atmosfer oluşturma, bayan öğretim görevlilerinin sayısını artırma, derslerin işleniş yöntemlerini gözden geçirme teklifleri değerlendirilmeye değerdir.

Kaynakça

- Apyadın, Halil. *Din Psikolojisi*. Lisans Yayıncılık. İstanbul, 2017.
- Arı, Ramazan. *Eğitim Psikolojisi*. 5. Baskı. Nobel Yayın Dağıtım. Ankara, 2010.
- Aydın, Mehmet Zeki. Şebnem Akyol Gürler. *Okulda Değerler Eğitimi*. Nobel Akademik Yayıncılık. 4. Baskı. Ankara, 2014
- Ayten, Ali. “Kendini Gerçekleştirme ve Dindarlık: Üniversite Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma”. *M. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi* .29 (2005/2). Ss. 185-204.
- Bandura, Albert. *Self-Efficacy: The Exercise of Control*. W. H. Freeman and Company. USA, 1997.
- Demir, Ebru, Meliha Köse. “Öğretmenlerin Rol Modelliği Hakkında Öğretmen Görüşleri”. *Akademik Bakış Dergisi*. Sayı: 53. Ocak-Şubat 2016. Ss. 38-57. <http://www.akademikbakis.org/dergi//ogretmenlerin-rol-modelligi-hakkinda-ogretmen-gorusleri201601.pdf>. (erişim: 20.04.2018).
- Düzenli, Muhittin. “Gölge Altında Olmak: H. Peygamber’in Gençleri”. *Gençlik ve Kültürel Mirasımız Uluslararası Kongre*. Ed. Bekir Şişman, Muhittin Düzenli. C. 1. Ceylan Ofset. Samsun, 2014. Ss. 816-821
- Eraslan, Sadık, Ekrem Keleş. *En Güzel Örnek Hz. Peygamber*. Diyanet Vakfı Yayınları. Ankara, 2017.
- Ersanlı, Kurtman. *Davranışlarımız*. Birleşik Dağıtım Kitabevi. Samsun, 2016.
- Erul, Bünyamin. *Örnek Bir Lider Hz. Peygamber*. Diyanet Vakfı Yayınları. Ankara, 2014.
- Hökelekli, Hayati. *Din Psikolojine Giriş*. Dem Yayınları. 3. Baskı. İstanbul, 2013.
- Koca, Ferhat. *Kur’an-ı Kerim’e Göre Hz. Peygamber’in Örnek Hayatı*. Diyanet Vakfı Yayınları. Ankara, 2013.
- Mehmedoğlu, Ali Ulvi. “Üniversite Öğrencilerinin Değer Yönelimleri ve Dindarlıkları”. *“Değerler ve Eğitimi” Uluslararası Sempozyumu*. Dem Yayınları. 2. Baskı. İstanbul, 2013.
- Millî Eğitim Bakanlığı Ortaöğretim Kurumları Yönetmeliği. Madde 7/2/e. http://ogm.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2016_11/03111224_ooky.pdf. (erişim: 09.04.2018).
- Oğuz, Elif. *Postmodern Dünyanın ‘Altın Çocuklarının’ Rol Model Açlığı Üzerine*. <http://www.genconculer.com/postmodern-dunyanin-altin-cocuklarinin-rol-model-acligi-uzerine.html>. (erişim: 22.02.2018).

²¹ Ali Ayten, “Kendini Gerçekleştirme ve Dindarlık: Üniversite Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma”, *M. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 29 (2005/2), s. 204.

²² Albert Bandura, *Self-Efficacy: The Exercise of Control*, W. H. Freeman and Company, USA, 1997, s. 184.

**ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN
SEMPOZYUMU**

Özdemir, Şuayip, Ayşegül Gün. “Günümüz Gençliğine Rol Model Olarak Asr-ı Saadet Gençliği”.*Gençlik ve Kültürel Mirasımız Uluslararası Kongre*. Ed. Bekir Şişman. Muhittin Düzenli. C. 1. Ceylan Ofset. Samsun, 2014.Ss. 649-665.

Senemoğlu, Nuray.*Gelişim, Öğrenme ve Öğretim. Yargı Yayınevi*. 23. Baskı. Ankara, 2013.

Sert, Emin. *Kur'an'da İnsan Tipleri ve Davranışları*. Bilge Yayıncılık. İstanbul, 2004.

Taş, Kemalettin. “Gençlik ve Dindarlık: Üniversite Öğrencilerinin Dindarlık Göstergesi Olarak Kabul Ettiği Tutum ve Davranışlar”.*Gençlik ve Kültürel Mirasımız Uluslararası Kongre*. Ed. Bekir Şişman, Muhittin Düzenli. C. 1. Ceylan Ofset. Samsun, 2014. Ss. 765-783.

Yıldız, Abdullah. *Örnek ve Önder Hz. Peygamber*. Pınar Yayınları. İstanbul, 2014.

Yılmaz, Metin. “İlk İslam Toplumunun Teşekkülünde Gençlerin Rolü”. *Gençlik ve Kültürel Mirasımız Uluslararası Kongre*. Ed. Bekir Şişman, Muhittin Düzenli. C. 1. Ceylan Ofset. Samsun, 2014. Ss. 635-649.

“*Yüksek Din Öğretimi, Sorunları ve Çözüm Önerileri*” *Çalışmayı Sonuç Raporu*. TİMAV. Konya, 2014. <http://timav.org.tr/wp-content/uploads/2016/09/Y%C3%BCksek-Din-%C3%96%C4%9Fretiminde-Kalite-%C3%87al%C4%B1%C5%9Ftay%C4%B1.pdf>. (erişim: 22.02.2108)

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

DİNİ REHBERLİKTE TEMSİL SORUNU

Necmeddin Şeker*

Özet

Topluma dinî rehberlik yapan rol model bireylerin, kurumların ve kuruluşların temsil bakımından önemli bir takım sorumlulukları vardır. Bu sorumlulukları yerine getirmedikleri takdirde kendilerine yüklenen vazifeyi hakkıyla ifa etmemiş olacaklardır. Bunlardan bir tanesi dinî temsil sorunudur. Dinî temsil konusunda problemlili olan rol model bireyler, kurumlar ve kuruluşlar ya hedef kitleleri etkileme konusunda başarısız kalacak ya da kendilerinden kaynaklanan yanlışlardan dolayı kötü örnek olacaklardır. Bunların her ikisi de hem dine hem de topluma zarar verecektir.

Bu tebliğde toplumun bütün katmanları açısından rol model konumundaki kurum, kuruluş ve kişilerin dinî temsil konusundaki problemleri ele alınacak ve çözüm önerileri sunulacaktır.

Giriş: İnsan gerek dünya hayatına uyum, gerekse ahiret hayatına hazırlık bakımından fitrat üzere yaratılmıştır.¹ Bu fitrata uygun terakkisi ve tekâmülü de ilme, irfana, ibadete ve ahlâkî erdemlere bağlanmıştır. Nübüvvet müessesesinin varlığı da buna mebnidir. Allah (cc) her millete uyarıcı ve yol gösterici rehberler göndermiş, hatta elçi göndermediği milletleri sorumlu tutmayacağını bildirmiştir. (İsra, 17/15) Tebliğ ve rehberlik bakımından görevlerini yerine getirip vazifelerini tamamlayan peygamberlerden sonra bu vazife varislerine intikal etmiştir. Bu varisler İslâm dini özelinde Hz. Peygamber tarafından “âlimler” olarak nitelendirilse de² zamanla toplumlara ve kültürlere göre farklılık arz eden imam, mürşit, rehber, muallim, vaiz, müftü, şeyh vb. bir takım unvanlar ve isimlerle anılmaya başlanmışlardır.

Sosyal bir din olan İslam’da inananlar kardeş kılınmış ve hayatın bütün alanlarında birbirlerine karşı sorumlu tutulmuşlardır. Hz. Peygamberin bir hadisine göre aile reisinden devlet başkanına kadar her kademedeki yetkili ya da sorumlu kişi kendi riyaseti altındakilerden mesuldür. “*Hepiniz çobansınız; hepiniz güttüğünüz sürüden sorumlusunuz. Devlet reisi de bir çobandır ve sürüsünden sorumludur. Erkek ailesinin çobanıdır ve sürüsünden sorumludur. Kadın kocasının evinin çobanıdır ve sürüsünden sorumludur. Hizmetkâr efendisinin malının çobanıdır; o da sürüsünden sorumludur. Netice itibariyle hepiniz çobandır ve güttüğü sürüden sorumludur.*” (Buhârî, Cuma, 11, İstikrâz 20, İtk 17, Vesâyâ 9, Nikâh 81, 90, Ahkâm 1; Müslim, İmâre 20.) Görüldüğü gibi bu nebevî uyarı muktezasınca hiç kimse sorumsuz ve başıboş bırakılmamıştır. Nitekim bu konudaki bir Kur’an ayetinde şöyle buyrulur: “*Yoksa insan başıboş bırakıldığını mı sanır*” (Kıyame, 75/36.) Ebeveyn evlatlarına, öğretmen öğrencilerine, amir memuruna, imam cemaatine, işveren işçisine karşı sorumludur. Bütün bunlar insanoğlunun hem dinî hem de dünyevî bakımdan birilerinin yardımına, eğitimine ve rehberliğine ihtiyacının kaçınılmaz olduğunu göstermektedir.

Dinî eğitim ve rehberliği de ihtiva eden tebliğ ve irşat vazifesi bunların başında gelip bütün Müslümanlara tevdi edilmiş dinî bir görevdir. Bunu ifade eden “*el-emru bil-ma’ruf ve’n-nehyu ani’l-münker*” (Âl-i İmrân, 3/104; Tevbe, 9/71; Hac, 22/41; Lokman, 31/17.) ilkesi İslam dinin temel şiarı olup iyiliği emredip kötülüğü yasaklama hususunda bütün müminlere hitap etmektedir. Bu vazifeyi

* KSÜ / İlahiyat Fakültesi (nseker38@hotmail.com)

¹ Fitrat hadis olarak bilinen rivayette şöyle buyrulur: “*Her doğan, İslâm fitratı üzerine doğar. Sonra, anne-babası onu Hristiyan, Yahudi veya Mecusi yapar.*” Buhârî, Cenâiz, 92; Ebû Dâvut, Sünnet, 17; Tirmizî, Kader, 5.

² Bu konudaki bir rivayette şöyle buyrulur: “*Âlimler Nebilerin varisleridir.*” Buhârî, İlim, 10.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

her mü'min kendi imkân ve şartlarına göre yerine getirmekle mükellef tutulmuştur. Aynı ilkeden hareketle bunu bizzat dinî bir vazife kabul edenler de vardır. Bu kimseler yukarıda da ifade ettiğimiz gibi bizim geleneğimizde âlim, müşit, imam, vaiz, müftü, tebliğci, davetçi gibi unvanlarla anılan görevli veya gönüllü kimselerdir. Bunlar resmi veya gayr-ı resmî, etiketli veya etiketsiz, vasıflı veya vasıfsız olabilirler. Dinin tebliği konusunda çokça teşvik edici nassın bulunmasının (Ahkaf, 35; Cin, 23, 28; Maide, 92, 93; Araf, 62, 68, 93; Nahl, 35, 82; Ahzap, 39; Nur, 54; Yasin, 17; Hud, 57) da etkisiyle bu kutsi görev daha da cazip hale gelmekte ve rağbet görmektedir. Dolayısıyla bu konuda hiç kimseyi sınırlandırmak veya engellemek mümkün değildir.

Ancak bu durumda da söz konusu vazifeyi kimlerin hangi vasıfla veya hangi yetkiyle nasıl yapacağı gibi bir takım sorunlar ortaya çıkmaktadır. Zira bilen-bilmeyen, ehliyetli-ehliyetsiz, yetkili-yetkisiz, iyi niyetli- art niyetli, önüne gelen herkes dinî tebliğ ve temsil vazifesine soyunduğu zaman tafisi zor olan bazı problemlerin yaşanması kaçınılmaz olmaktadır. Nitekim günümüzde dinin anlaşılması, yorumlanması ve yaşanması konularındaki farklı anlayışlardan ortaya çıkan tenakuzlar hem topluma hem de dine zarar vermektedir. Resmi veya gayrı resmi dine hizmet gayreti içinde olan ancak kaynakları, yorumları ve hizmet metotları birbirinden farklı, hatta bazen birbirine taban tabana zıt mezhepler, meşrepler, cemaatler, tarikatlar, vakıflar, dernekler vb. oluşumlar bunun örnekleridir. Dini temsil misyonu yüklenmiş olan bu oluşumları amaçları bakımından ana hatlarıyla sınıflandıracak olursak şu üç grup ortaya çıkmaktadır:

1. İyi niyetli, ehliyetli, liyakatli ve samimi olan kişiler veya oluşumlardır. Gerçek anlamda model Müslüman olarak nitelendirebileceğimiz bu gruptakiler ile ilgili söylenecek tek bir söz yoktur. Zira bilgi, ehliyet, liyakat ve samimiyet gibi bu konudaki temel ölçüleri sağlayan kişi veya kuruluşlar, bilerek yanlış yapıp dine ve topluma zarar vermeyecekleri gibi bilakis bu işte muvaffak da olurlar. Resmi veya gayr-ı resmî, dini temsil etme konusunda ilim, amel ve ahlâk bakımından örnek alınacak özel veya tüzel kişilikler bunlardır.

2. Dinî fırka, cemaat, tarikat ve benzeri yapılanmalarla, bilerek ve kasıtlı olarak dine zarar vermeyi amaç edinmiş olan oluşumlardır. Bunlar açık ve alenî olarak niyetlerini belli etmeseler de beslendikleri kaynaklar, kullandıkları argümanlar, başvurdukları bilgi ve uyguladıkları yöntem ile dine ve Müslümanlara zarar verme konusundaki amaçları ve niyetleri hususunda bize bazı ipuçları vermektedirler. Tarihten günümüze farklı isim ve kılıflarla ortaya çıkmış olup dini tahrif ve tahrip amacı taşıyan bu oluşumlara karşı son derece dikkatli ve duyarlı olunmalıdır. Bunlar çoğunlukla din karşıtı bir takım çevreler tarafından proje olarak ihdas edilip finanse edilirler.

3. Dine hizmet niyetiyle ortaya çıkan ancak yol yordam ve usul bilmeyen bilgisiz veya ehliyetsiz ve de liyakatsiz kişiler veya kuruluşlardır. En karmaşık, zararlı ve hatta tehlikeli olan grubun bu olduğunu düşünüyoruz. Bunların niyeti samimi de olsa bazen cehaletten ve hamakattan bazen de yönemsizlikten dolayı kaş yapayım derken göz çıkartabilmektedirler. Dine hizmet edeceğiz derken dinde hezimete sebebiyet verebilmektedirler. Elbette ki bunu genellemek doğru değildir.³ Ancak önemine binaen bir daha tekrar edelim ki bu işe ehliyeti ve liyakati olmayanlar, iyi niyetli olduğu halde usul bakımdan yanlış yolda olanlar veya bu kutsal görevi bilerek-bilmeyerek suiistimal edenler

³ Bu kutsal vazifeye ehliyeti ve liyakati olup bu konuda numune-i imtisal olanları istisna ediyoruz. Hatta bunların örnek alınmasını öneriyoruz.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

faydadan ziyade zarar verebilmektedirler. Bunun örneklerini her dönemde İslam dünyasında rahatlıkla müşahede etmekteyiz.

Kısaca ifade edecek olursak tarihten günümüze istikameti kaybetmeden Kur'an ve sünnet ekseninde dinî tebliğ ve irşat faaliyeti yapan kişiler ve kuruluşlar olduğu gibi, ne yazık ki bu kılıfla ortaya çıkıp faydadan çok zarar veren bazı akımlar ve anlayışlar da olagelmıştır. Yukarıda işaret edilen ve uzantıları günümüze kadar gelmiş olan bir takım ehl-i dalalet ve ehl-i bidat mezhepler, fırkalar, örgütler ve sapkın bir kısım oluşumlar ile sırat-ı müstakimden inhiraf etmiş bir takım yapıları bunlardandır. İşin garip tarafı bunların her birisi kendilerini doğru ve hak(lı) görerek İslam'ı en doğru şekilde temsil ettikleri iddiasında bulunmaktan da geri durmamaktadırlar. İzlerine bu gün bile rastlanan itikâdî alandaki bazı sapmalar, ibadetlere karıştırılan bidatler ve hurafeler, doğru dinî bilginin kirletilmesi ve ahlâkî yozlaşma neticesinde ortaya çıkan bireysel ve sosyal dinî sapkınlıklar hep bu tür problemlili anlayışların ürünüdür. Günümüzde sosyal medya vb. iletişim araçlarını da etkili bir şekilde kullanan⁴ bu sorumsuz ve kontrolsüz akımlar ve ekoller, bu halleriyle din düşmanları kadar dine zarar vermektedirler.

Özellikle 21.yüzyıl dünyasında dinî bir misyon ile ortaya çık(artıl)ıp dine-bilerek veya bilmeyerek- büyük darbe vuran şahıslar, anlayışlar, akımlar ve ekoller, ne yazık ki tarihteki ehl-i dalalet ve ehl-i bid'at fırkalardan daha fazla tehlike arz etmekte ve zarar vermektedirler. Elbette ki bunların istisnaları her zaman vardır. Ancak ne yazık ki bu oluşumların başında bulunan ehliyetsiz, liyakatsiz, eğitimsiz ve tecrübesiz bazı kimseler, sonradan ihdas edilen Lider, Reis, Şeyh, Kutup, Gavs, Seyit, Mehdi, Müceddit, Müçtehit, Mürşit, İmam ve Davetçi gibi unvanları kullan(dır)arak dinî tebliğ ve irşat faaliyeti adı altında toplumun hem dini duygularını hem de maddi imkânlarını sömürmektedirler. Sonuç olarak da insanları doğru İslam anlayışından uzaklaştırmakta ya da saptırmaktadırlar.

Diğer taraftan günümüzde halen uluslararası uzantıları bulunan Deaş, el-Kaide, Hizbullah, Haşt-ı Şa'bî, Boko Haram, vb. adını saymadığımız siyasî ve ideolojik bir takım sapkın yapılar da dinî oluşum kılıfına bürünüp din adına! aktif olarak faaliyet göstermektedirler. Mevcut dünya düzenini yönlendiren bir kısım derin yapılar bunları stratejik planlarla kurup beslemekte ve yönetmektedirler. Kanaatimizce İslam'ın adı kullanılarak dinî referanslarla oluşturulan bu tür proje örgütlerin kurulmasının birinci amacı İslâm dinini itibarsızlaştırmak ve yıpratmaktır. Bunların dinî kisve ile ortaya çık(arıl)ıp İslâm'ı temsil rolüne bürün(dürül)erek kullanıldığı gün gibi aşikârdır. Söz konusu örgütlerin faaliyetlerinin doğurduğu yıkıcı sonuçlar her kes tarafından yakinen bilinmektedir. Özellikle Müslüman olmayan milletlerin bu tür yapılanmaları, barış ve hoşgörü dini olan İslam'ın temsilcisi olarak görmeleri, dinimiz hakkında nasıl bir kanaate sahip olacakları hakkında fazla söze gerek bırakmamaktadır. Günümüzde başta batı toplumları olmak üzere gayr-ı Müslim milletlerin İslâm dinine karşı taşıdıkları ön yargı ve İslamofobi, bu yapıların(örgütlerin) İslam'ı ve İslamî kavramları⁵ nasıl kirlettiklerini ve çarpıttıklarını özetlemeye yetmektedir. Bunlar bertaraf edilmediği takdirde İslam dini açısından doğacak olumsuz sonuçları tahmin etmek zor olmasa gerektir.

Bu önemine binaen tebliğimizin muhtevası dinî temsil⁶ ve rehberlik vazifesini kimlerin üstleneceği, bu konuda rol model⁷ olacak kişilerin kurumların ve kuruluşların nelere itina göstermeleri

⁴ Bu konuda yapılacak basit bir araştırma ile sosyal medyada din adına kullanılan din dışı, asılsız hurafelerin ne kadar yaygın olduğu, sonuçlarının da ne kadar yıkıcı olduğu rahatlıkla müşahede edilecektir.

⁵ Mesela, cihat, cemaat, tasavvuf, tebliğ, himmet, Hizbullah gibi kavramlar bunun örneklerinden sadece birkaçıdır.

⁶ Bu konu 28-29 Nisan 2017'de Erzurum'da düzenlenen bir sempozyumda değişik yönleriyle ele alınmıştır. Bu sempozyumun tanıtımı için bkz. Büşra Güngöz, "Dinî Temsil Sorunu Sempozyumu" Kelam Araştırmaları Dergisi, Cilt: 15, Sayı:2, 2017.

⁷ Anlam alanı oldukça geniş olan "model" kelimesi bu yazıda münhasıran örnek manasında kullanılmıştır.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

ve hangi hassasiyetleri gözetmeleri gerektiği gibi önemli bir konuya dikkat çekmek ve en önemlisi de bunların dinî temsil makamındaki sorumluluklarını ve sorunlarını irdelemek olacaktır.

Dinî Temsil Nedir Ve Nasıl Olmalıdır?

Din, konumuz bağlamında kısaca “*ilahî buyrukların tecellisi için uyulması istenen kurallar bütünü*” olarak tanımlanabilir. İslâm dini özelinde bu ilâhî kurallar manzumesi Allah tarafından emredilip, Peygamber tarafından da fiilen hayata yansıtılarak uygulanan kurallardır. Peygamberin tebliğ, tebyin ve rehberliği, sonraki dönemlerde de varisleri tarafından nesilden nesile tevarüs ettirilerek günümüze taşınmıştır.

Arapça *تمثيل* kökünden türeyen *تمثيل* kelimesi görüntü, yansıtma, benzetme, örnekleme, soyut bir şeyi somut bir görüntü ile tanıtmaya/anlatmaya gibi anlamlara gelir. (Durmuş, 2011: 40/434, 435.) Edebiyatta bir düşünceyi, örnek vererek sembol diliyle açıklamak anlamında kullanılmaktadır. Türkçede daha çok terim anlamı öne çıkan bu sözcük “*hak ve görev bakımından bir kişi veya topluluk adına davranmak, belirgin özellikleriyle yansıtmak, bir şeyin sembolü olmak*” manalarına da gelmektedir. (Durmuş, 2011: 40/434,436.) Biz burada daha çok bir fikri, bir misyonu, bir kurumu, bir dini ya da bir devleti temsil etme anlamıyla ele alacağız. Bu yönüyle baktığımızda hayatın birçok alanında kullanılan temsil kavramının sözlük ve terim anlamları arasında oldukça sıkı ve yakına bir bağ olduğunu görüyoruz.

Konumuzun ana temasını oluşturan “dinî temsil” kavramı ise kısaca “*Rol model Müslümanların bireysel ya da kurumsal olarak sahih dinî değerleri, söylem ve eylemleriyle karşıya yansıtmaları; hal, hareket, tavır ve davranışları ile örnek olmaları*” şeklinde tanımlanabilir. Bu kısa tanım aslında birçok temel öğeyi barındırmaktadır. Tanımdaki rol model Müslümandan kasıt topluma bütün yönleriyle örnek olacak rehber kimselerdir. Bu örneklik, bireysel ya da kurumsal olarak gerçekleştirilebilir. Tanımdaki dinî değerlerden kastedilen ise inanç, ibadet, muamelat, ahlâk ve adap alanlarının tamamını bir bütün halinde kuşatan dinî değerler manzumesidir. Dinin bütün kutsal değerleri kâmil ve örnek Müslümanın fiillerinde, sözlerinde, tavır ve davranışlarında tezahür etmelidir.

Dinî hizmette birbirini tamamlayan iki temel unsur vardır. Birincisi tebliğ, ikincisi ise temsildir. Tebliğ ve temsilde dengelerin gözetilmesi gerekir. Hatta temsilin olmadığı bir tebliğin gönüllerde pek ma’kes bulamayacağını söylemek yanlış olmayacaktır. Diğer bir ifadeyle dinî tebliğ ve temsilde söylem-eylem tutarsızlığı olmamalıdır. Aslında bizce problem tebliğden ziyade temsilde düğümlenmektedir. Bu durumda model Müslümanın temsilde göstereceği hassasiyetin tebliğdeki hassasiyetten çok daha önemli olduğunu söylememiz abartı olmayacaktır. Bu bağlamda dinî temsili: “*Kâmil bir Müslümanın Allah rızasını gözeterek dinin bütün emir ve yasaklarını, adap ve ahlâkını bizzat yaşayarak topluma lisan-ı hal ile numune-i imtisal olması*” şeklinde tanımlayabiliriz.

Rol model pozisyonunda olan kişi veya kişiler önce Allah rızasını gözetme sonra da topluma örneklik bakımından son derece dikkatli, duyarlı ve tedbirli olmalıdırlar. Allah rızasının gözetilmediği söylem ve eylemlerden uhrevî bir karşılık beklenemeyeceği gibi, insanlar üzerinde müessir olunamayacağı da bilinmelidir. Zira ihlasla söylenmeyen bir söz kimseyi etkileyemeyeceği gibi ihlastan mahrum, sadece gösteriş için sergilenen bir fiil ve davranış da başkaları üzerinde müessir olamayacaktır. Yani Allah rızası esas alınmadan sadece topluma iyi bir Müslüman görüntüsü vermek niyetiyle ortaya konan şekilci bir dindarlık, kişinin sadece kendisine değil, temsil ettiği dine ve örnek olduğu kitlelere de büyük zarar verir.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

Kur'an, dinî temsili, Hz. Peygamberin şahsında "usve-i hasene" olarak nitelendirir. "Güzel örneklik" olarak tercüme edilen bu kavram, rol model kişinin lisan-ı hal ile yaptığı örnekliktir. Bu örneklik, model Müslümanın, başta ahlâkî değerler olmak üzere, ihlasla yoğrulmuş hal, hareket, tavır ve davranışlarıyla çevresindekilere numune-i imtisal olmasını ifade eder. Zira İslâm kültüründe lisan-ı hal lisan-ı kâlden üstün tutulmuştur. Hz. Peygamber, cevamiu'l-kelim olarak nitelendirebileceğimiz bir hadislerinde " *En mükemmel müminler, ahlakî en güzel olanlardır*" buyurarak (Ebu Davud, Sünnet, 15.) bunu veciz bir şekilde ifade etmiştir. Hadisteki mükemmel mü'min, aslında bizim rol model olarak nitelendirdiğimiz kimsedir. Bu vasfı kazanmasının ön koşulu da güzel ahlâktır. Hz. Peygamberin Kur'an'da "yüksek ahlâk" üzere olduğuna işaret edilmesi, (Kalem, 68/4.) bizzat kendisinin: " *Ben yüksek ahlâkî tamamlamak üzere gönderildim*" buyurması (Malik, Muvatta, Husnü'l Halk, 8; Ahmed b. Hanbel, Müsned, 2/381), "insan-ı kâmil"⁸ olarak nitelendirebileceğimiz model insanın en önemli vasfının güzel ahlak olduğunu göstermektedir. Zira söz konusu olan ahlâk-ı hamide davranışlarda tezahür etmektedir. Topluma numune olan model insanın fiilî örnekliği, sözlü anlatımdan çok daha etkili ve kalıcıdır. من لم ينتفع بحالى لم ينتفع بقالى sözü tam da bunu ifade temektedir. Kur'an: " *Yapmadıklarınızı niçin söylüyorsunuz?*" (Saf, 61/ 2, 3.) sorusuyla buna vurgu yaptığı gibi, Hz. Peygamber de sözlü anlatımdan ziyade bizzat ef'ali, ahvali ve etvarıyla örnek olma yoluna gitmiştir.

İnsanlar için birinci dereceden numune olan Peygamberlerin ilâhî seçkiye mazhariyet, vahye muhataplık, masumiyet ve mükemmeliyet gibi hususiyetlerinden dolayı söz konusu temsil vazifesinde kendilerinden bir kusurun veya yanlışın sadır olamayacağını peşinen ifade etmemiz gerekir. Zira onlar vahyin kontrolünde oldukları için özelde ümmetleri, genelde bütün insanlık için model insanlardır.

Ancak "hatasız kul olmaz" ilkesinden hareketle söylemek gerekirse dinî tebliğ ve irşat vazifesini üstlenen ve model insan olarak bilinen/kabul edilen bütün âlimlerin, imamların, mürşitlerin, rehberlerin ve din görevlilerinin bilerek veya bilmeyerek hata ve yanlışla düşmeleri mümkündür.⁹ Bu zaviyeden değerlendirdiğimizde söz konusu göreve talip olanların veya bu görevi üstlenenlerin büyük bir mesuliyeti vardır. Dolayısıyla dinî eğitim, irşat ve rehberlik faaliyeti yapacak kimselerin doğru seçilmesi ve iyi eğitilmesi ciddi bir zorunluluktur.

Mevzunun odak noktası bu sorumluluğu üstlenen bireylerin bu konudaki temsil yeterliliği meselesidir. Yani insanlara dinî eğitim vermeleri için görevlendirilen veya gönüllü olarak dinî eğitim, irşat ve rehberlik vazifesini ifâ etmek iddiasında olan kimselerin bu işte ne kadar ehliyetli ve liyakatli olduklarının tespit edilmesidir. Bunun için de söz konusu kimselerin taşımaları gereken vasıfların neler olacağının ortaya konması gerekmektedir. Bunu daha yalın bir şekilde ifade edecek olursak dini kim(ler) temsil edecektir? Burada ciddi bir paradoksla karşı karşıya olduğumuzu ifade etmeliyiz. Zira İslam'da peygamber dışında din temsilcisi ya da din adamı diye özel bir kişi veya sınıf yoktur. Hatta günümüzde çokça kullanılan " *din adamı*" veya " *dinî temsilci(lik)*" şeklinde bir niteleme de doğru değildir. Din hiçbir şahsın veya kurumun insiyatifinde ve tekelinde değildir. Çünkü İslâm inancına göre her Müslüman doğal olarak dinin adamı ve temsilcisi konumundadır. Her bir Müslümanın her hali ve tavrıyla İslam'ı temsil etme hakkı ve aynı zamanda vazifesi vardır. Girişte ifade ettiğimiz " *emr-i bil ma'ruf - nehy-i ani'l-münker*" kaziyesi başta olmak üzere dinin yayılması, yaşanması ve

⁸ Tasavvufî bir kavram olan İnsan-ı Kâmil konusunda bkz. Tasavvufta İnsan Meselesi-İnsan-ı Kâmil, Azizuddin Nesefî, Trc. Mehmet Kanar, Dergâh yayınları, İstanbul 1990.

⁹ Elbette ki hiçbir kimse bilmediğinden sorumlu tutulmayacağı gibi bilmeyerek yaptığı hatadan dolayı hesaba da çekilmeyecektir. Ancak eğitim ve irşat gibi önemli bir konuda özellikle ihmal ve cehaletin mazeret olamayacağı da bilinmelidir.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

yaşatılması adına ortaya konmuş bütün söylemler bunu emreder. Dolayısıyla bir Müslümanın bunun için birilerinden izin ya da yetki alması gerekmez. Ancak temsil etme bakımından her Müslümanın buna ehil ve layık olup olamayacağı göz ardı edilemeyecek oldukça önemli bir husustur. Zira buna namzet olan kimse, gerek ilim gerekse amel bakımından liyakat gösteremediğinde veya temsilin hakkını veremediğinde ortaya çıkacak sonuç günümüzdeki örneklerinde görüldüğü gibi vahim olacaktır. Halk arasında çokça zikredilen “*Yarım doktor candan, yarım hoca imandan eder*” sözü bu yönüyle çok anlamlıdır. Buna bağlı olarak doğacak olan yanlış din anlayışını ve beraberinde getireceği kaos ve kargaşayı tahmin etmek zor olmayacaktır. Bu riskleri önlemek, eğitimsiz, ehliyetsiz ve liyakatsiz kimselerin yanlış yöntemlerle bu kutsal alanı kirletmelerinin veya suiistimal etmelerinin önünü almak için bir takım tedbirlerin alınması gerekmektedir.

Din Temsilcisinin Nitelikleri

Burada öncelikli olarak dinî rehberlik ve temsil vazifesini yapacak kimselerde bulunması gereken olmazsa olmaz temel niteliklerin tespit edilmesi gerekmektedir. Birçok farklı tasniflerin yapılabileceği bu nitelikleri genel hatlarıyla şu şekilde belirlemek mümkündür:

- 1) İyi niyet, samimiyet ve güzel ahlâk
- 2) Doğru ve uygulanabilir dinî bilgi
- 3) İşlevsel ve makul bir tebliğ metodu
- 4) Fiilî örneklik

Şimdi bu hususların her birisini dinî temsil ve tebliğ bağlamında ayrı ayrı ele almak istiyoruz.

1) İyi Niyet Ve Samimiyet

Dinî tebliğ ve temsilde en önemli unsurlardan birisi, bu işe talip veya namzet kişi ve kuruluşların iyi niyet sahibi ve samimi olmalarıdır. Dinde niyetin konumu ve önemi ortadadır. Niyetsiz hiçbir fiil ve amelin Allah katında bir değer ifade etmeyeceği bilinmektedir. Dolayısıyla her işte ve amelde niyet esas kabul edilmiştir. “*Ameller niyetlere göredir*” hadisi (Buhârî, Bedü'l-Vahy, 1; Müslim, İmare, 155; Ebu Davud, Talak, 11.) bu hususu açık ve veciz bir şekilde ifade etmektedir. Mesela oruca niyet etmeksizin imsakten iftara kadar aç duran kişi oruç tutmuş sayılmaz. Diğer ibadet ve muamelatta da bu durum böyledir. “*Allah sizin dış görünüşünüze ve mallarınıza bakmaz, O sizin kalplerinize ve amellerinize bakar*” hadisi de buna işaret etmektedir. (Müslim, Birr, 33; İbn Mâce, Zühd, 9; Ahmed b. Hanbel, 2/285, 539.) Allah rızasını ifade eden ihlasta önemli bir iksirin var olduğu da bilinmektedir. Kişinin ihlasının ve samimiyetinin hedef kitle üzerinde ciddi manevî etkiler bıraktığına dair örnekler çok fazladır. Özellikle dinî konularda insanlara rehberlik yapacak kimselerin bu konudaki niyeti çok önemlidir. Hz. Peygamberin “*din samimiyettir*” sözü (Müslim, İman, 95.) aslında bunu özetlemektedir. Niyeti samimi olmayan bir müşşidin, vaizin, tebliğcinin ve davetçinin ne sözü ne de davranışları muhataplar üzerinde tesirli olamaz.

Tarihten günümüze dini kullanarak başka amaçlara¹⁰ hizmet eden nice yapılar var olagelmıştır. Bunlar insanları aldatarak mevki, makam, mal, mansıp vb. menfaatler elde etme yoluna gidebilmektedirler. Günümüzde de insanların dinî duygularını sömürerek siyasi veya ekonomik çıkar elde etmeye çalışan benzer şahıslar ve oluşumlar az değildir. Dini temsil iddiasında olan kimselerin

¹⁰ Bu amaçlar, günümüzde bile örnekleri var olan siyasi gayeler, ideolojik mülahazalar, dini tahrif projeleri veya maddi çıkar ve menfaat hesapları şeklinde kendini göstermektedir.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

söz ve davranışlarında iyi niyet ve samimiyet yoksa işin içinde riya, menfaat, tahakküm, aldatma ve hile ile başka amaçlara hizmet etme gibi İslam ahlakına aykırı tutum ve davranışlar var demektir. Bu gayri ahlaki davranışlar da dinî temsil ve tebliğe taban tabana zıt davranışlardır.

Hülasa, hem Allah rızasını kazanmak hem de hedef kitleler üzerinde etkili olup amaca ulaşmak için iyi niyet ve samimiyet yani Allah rızası şarttır.

2) Doğru Dinî Bilgi

Dinî temsil ve rehberlikte en tartışmalı alan doğru dinî bilginin ne olduğu ve nasıl anlaşılacağı meselesidir. Zira günümüzde Müslümanlar arasında ortaya çıkan ihtilafların ve kutuplaşmaların hatta tekfire kadar varan çatışmaların birinci sebebi, dinî bilginin ve bu bilgiye bina edilen dindarlığın ne olduğu ve nasıl yaşanması gerektiği meselesidir.

Hakikatte bilgi anlayışındaki farklılıklar bir zenginlik olması gerekirken bilakis bölünme, parçalanma, ayrışma ve hatta çatışma sebebi olarak tezahür etmektedir. Bunun örneklerini erken dönemlerden itibaren İslam dünyasında rahatlıkla görebilmekteyiz. Farklı mezhepler, meşrepler ve tasavvufi ekoller bu anlayışların ürünü olarak ortaya çıkmış ve günümüze kadar varlıklarını devam ettirmişlerdir. Söz konusu ihtilaflar ne yazık ki zaman içerisinde İslam'a ve Müslümanlara faydadan çok zarar vermiştir. Çağdaş dinî anlayış ve akımlarda bu makas daha da açılmıştır. Günümüzde bir takım karanlık mihrakların da etkisiyle Radikal-İlmli, Geleneksel-Çağdaş, Köktenci-Modernist, Kur'ancı- Sünnetçi, İndirilen-Uydurulan din gibi farklı niteliklemlerle vahdet ve tevhit dini olan İslam'ın mensupları ayrıştırılarak parçalanmaktadır. Bütün bunların arka planında yatan yegâne zahiri sebep –eğer kasıt yoksa- dinî bilginin kaynağı, değeri, önemi ve yorumu konusundaki anlayış farklılıklarıdır. Yukarıda ifade ettiğimiz gibi bu farklılıklar birer zenginlik ve rahmet vesilesi olması gerekirken maalesef kin ve nefretle yoğrulmuş, fitne ateşine dönüşmüştür. Öyleyse öncelikli olarak doğru, değişmez ve herkesi bağlayıp kucaklayan sahit dinî bilginin tespit edilmesi kaçınılmaz bir ihtiyaçtır. Her ne kadar geniş, zengin ve farklı anlamalara müsait bir alan olan dinî bilgi konusunda herkesin kabul edebileceği ortak bir konsensüs sağlamak çok zor olsa da kargaşanın giderilmesi için bunun bir zaruret olduğu kaçınılmazdır.

Bu husus, teorik olarak imkân dairesinde olmakla beraber, pratiğe yansımaları Hz. Peygamber döneminden uzaklaşmayla doğru orantılı olarak gittikçe imkânsız hale gelmiştir. Asr-ı saadetten sonra başlayan siyasî, ilmî, fikrî, kültürel ve ideolojik tartışmalar dinî bilgi ve bu bilginin kaynakları konusundaki ihtilafları da tetiklemiştir. (Özpinar, 2013.) Bu eğilim artarak ve asırlara göre şekil değiştirerek devam etmiştir. Netice itibarıyla Müslümanlar arasında ciddi ve telafisi imkânsız sıkıntılara zemin hazırlamıştır.

Sahit dinî bilgi için Kur'an ve sahit sünnetin sahit ve değişmez temel kaynaklar olduğu hususunda tartışma yoktur. Kitap ve sünnetin anlaşılması ve yorumlanması için erken dönemlerden itibaren tefsir, hadis, fıkıh, kelam ve tasavvuf gibi temel İslami ilimler ortaya çıkmış, zamanla usullerini oluşturup müstakil birer disiplin haline gelmişlerdir. Bu konuda özellikle İslam hukukçularının ihdas ettiği icma, kıyas, maslahat, istihsan, seddi zerai ve örf kavramları formüle edilmiş ikinci dereceden bilgi üretme mekanizmasıdır. (Tahir b. Aşur, 1988.) Ağırlıklı olarak içtihad dayalı olan bu usulle bilgi üretmede, bireyin ve toplumun yararları esas alınmıştır. Ancak ehl-i sünnet bile olsa bu yöntemleri kullanan müçtehit imamlar arasında birçok farklı yorumun ortaya çıktığını görüyoruz. (Avvame, 1988.) Her ne kadar yukarıda ifade ettiğimiz gibi, bu anlayış ve yorum farklılıkları zenginlik olarak nitelendirilse de, anlamada ve uygulamada dengeler kurulamadığı ya da korunamadığı için, maalesef tarihi süreçte ümmete verdiği zarar faydasından çok olmuştur. Zira bu

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

gün İslam ümmetinin ihtilafının, dağınıklığının, parçalanmışlığının ve güç kaybına uğramasının önemli sebeplerinden birisi söz konusu dinî anlayıştaki ihtilaflardır.¹¹

Bu tartışmaların, ayrışmaların ve ötekileştirmelerin önemli sebeplerinden birisi de tasavvuf dışında kesin bilgi kaynağı olarak kabul görmeyen batınî bilgilerdir. (Şeker, 2016: 97-120.) Bunlar ebced ve cifir hesaplarıyla elde edilen bazı riyazi bilgiler, keşifler, kerametler, işaretler, rüyalar, kişisel kanaatler, indî mütalaalar ve ideolojik yaklaşımlardır. Özellikle tasavvufî çevrelerde ve ehl-i bidat mezheplerde rağbet gören bu kontrolsüz bilgi kaynaklarına dayalı dinî yorumlar ihtilafları tetiklemektedir. Günümüzün en tartışmalı konularından birisi Kitap ve sünnetin geniş ve zengin anlam alanından yararlanılarak oluşturulan batınî/işarî yorumlar ile ispatlanması da çürütülmesi de zahiren imkânsız olan rüyalara ve keşif/kerametlere dayandırılan dinî anlayışlarıdır. Bu durum, İslam düşünürleri için ivedilikle çözüm üretilmesi gereken ciddi bir sorundur.

Bütün İslam ülkelerinde olduğu gibi bizim ülkemizde de çığırdan çıkan ölçsüz, dengesiz ve sağlıksız bilgi kirliliğinin önünün alınması, çağın gereksinimlerine uygun doğru dinî bilginin üretilmesi ve pratiğe dönüştürülmesi konusunda ciddi bir boşluk ve belirsizlik vardır. Bunun sorumluluğu resmîyette öncelikli olarak dinî eğitim veren kurumlarda yani İlahiyat Fakültelerinde ve Diyanet İşleri Başkanlığında olduğu görülmektedir. Bu kurumlar öncelikli olarak Kur'an ve Sünnet endekslî sahih dinî bilgiyi tespit etmek ve bu bilgi doğrultusunda örnek din görevlileri yetiştirmek, durumundadırlar. Hem çağın ve toplumun ihtiyaçlarına göre doğru dinî bilginin üretilmesi hem de bunun en sağlıklı bir şekilde öğretilmesi gerekmektedir. Belki de en önemlisi bunu yapacak rol model kimselerin topluma numune-i imtisal olmalarını sağlamaktır. Maalesef bu konuda ciddi zaafaların olduğu görülmektedir. Özellikle de din eğitimi veren devlet kurumlarında¹² bu zafiyet uygulama bazında daha belirgin olarak tezahür etmektedir. Doğrusunu söylemek gerekirse, devlet kurumları dışındaki dinî grupların bu resmi kurumlara karşı bir tavır içinde olmalarının sebeplerinden birisi de uygulamadaki eksiklik ve zafiyettir. İlahiyatçı, vaiz, müftü, öğretmen ve özellikle de camideki din görevlisi yanlış veya eksik bilgi ile toplumun karşısına çıktığı ya da bildiğiyle amel etme noktasında gevşeklik gösterdiği zaman toplumdaki ve söz konusu sivil toplum kuruluşlarından tenkit görmektedir. Özellikle gelenekçi çevrelerdeki şeklî din adamı algısı, itikâdî, amelî ve ahlâkî değerler kadar önemsenmiş bir durumdur.

Yeri gelmişken önemli bir hususa işaret etmek istiyoruz. O da dinî hizmet yapmak isteyen sivil toplum kuruluşlarının bu meseledeki konumlarıdır. Dine hizmeti kendilerine misyon edinmiş olan kurum ve kuruluşları yok saymak ya da görmezlikten gelmek mümkün değildir. Bu durumda, Kur'an ve sünnet merkezli ehl-i sünnet çizgisinde dinî eğitim ve hizmet faaliyetinde bulunmak isteyen samimi, ehliyetli ve liyakatli bireylere ve sivil toplum kuruluşlarına alan açılması bir gerekliliktir. Bu, hem şeffaflık açısından hem de tartışmaları önlemek açısından önemlidir. Bunun için ciddi bir denetim mekanizması oluşturmak uygun olacaktır. Bu denetim mekanizmasından geçen kimselere sahih dinî bilgilerini açıklama, yazma ve yayma imkân tanımak gerekir. Aksi takdirde ötekileştirerek veya dışlayarak olumlu bir sonuç elde edilemeyeceği bu gün tecrübelerle sabit olmuştur. Bu kişi ve kuruluşlar içerisinde yanlış yolda olanlar var ise sahih dinî bilgiye ve doğru tebliğ metoduna yönlendirilerek ifrat ve tefrite düşmeleri engellenmelidir. İlgili devlet kurumları yeri geldiğinde bunları kontrol edip denetlemekle mükellef tutulmalıdır. Aksi takdirde din gibi zengin, geniş, esnek,

¹¹ Mesela İslâm dünyası içerisinde Şii din anlayışı, Vehhabi din anlayışı, Sünnî din anlayışı, Selefi din anlayışı, Tasavvufî din anlayışı, Modernist din anlayışı, Gelenekçi din anlayışı, Radikal din anlayışı, İlmî din anlayışı gibi farklı geleneklerin her birisi beslendikleri bilgi kaynaklarına ve yorum geleneklerine göre farklı kulvarlarda yer almaktadırlar.

¹² Bunlar İmam Hatip okulları, İlahiyat fakülteleri, Kur'an Kursları ve en önemlisi de Camilerdir.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

spesifik ve kontrolsüz bir alanda ağız olan konuşacak, yorum yapacak, sonuç olarak da şu an içinde bulunduğumuz problemler katlayarak devam edecektir. Bir taraftan bilgisiz, ehliyesiz ve liyakatsiz insanlar tarafından gerçek dinî bilgi anlamından ve bağlamından saptırılıp yozlaştırılarak kirletilecek diğer taraftan dinde olmayan asılsız bir takım hurafe ve batıl inançlar, din adı altında halk kitlelerine servis edilerek toplum sömürülecektir. Bunun sonucu olarak da bilgisiz, ehliyesiz ve liyakatsiz kimseler hem kendileri doğru yoldan sapacak hem de toplumu sırat-ı müstakimden saptıracaklardır. Hz. Peygamber buna işaret eden bir hadiste şöyle buyurur: "... *Yeryüzünde örnek alınacak âlim kimseler kalmayınca insanlar kendilerine cahil kimseleri model olarak seçerler. (bilmediklerini) onlara sorarlar. Onlar da bilgisizce fetvalar verirler. Hem kendileri yoldan sapar. Hem de insanları saptırırlar.* (Buhari, İlim, 34.)

Burada en zor ve en kritik konu ortak, doğru ve uygulanabilir dinî bilginin tespiti, öğretilmesi ve hayata yansıtılmasıdır. Ancak daha önce ifade ettiğimiz gibi ne yazık ki asr-ı saadet hariç İslâm tarihinin hiçbir döneminde bunun bütün Müslümanları bağlayıcı ve kuşatıcı pratik bir örneği görülmemiştir. On dört asırlık tarihî tecrübe buna şahittir. Bu durumda başvurulacak yollardan birisi, daha önce de ifade ettiğimiz gibi ihtilaflı konuların bir tarafa bırakılması, teferruatta boğulmadan usulde birliğin sağlanması, asgari düzeyde ortak dinî paydaların tespit edilerek, bütün Müslümanların kabul ve amel edebileceği bir düzlemde hayata aktarılmasıdır. Yani din dilindeki adıyla icma yoluna gidilmesi şimdiki tabirle konsensüs oluşturulması bu sorunu çözmek için bir çıkış yolu olabilir. Böyle bir çözüm yolu realitede bütün dünya Müslümanları için mümkün olmasa da, her bölge veya ülke Müslümanları mahalli olarak bu birliği sağlayabilirler. Tarihte mevzii olarak ortaya çıkan Kufe ekolü, Basra ekolü, Bağdat ekolü ve Hicaz ekolü gibi düşünce okulları ve bunların uygulamaları bu konuda örnek alınabilir. Bu yaklaşım, imkân dışı bir durum değildir. İslâm dinin karakterinde bu kabiliyet mevcuttur. İslam tarihinde Hz. Peygamber ve Hz. Ebubekir ile Hz. Ömer dönemlerinde pratik uygulaması da vardır.

Bu birliği sağlayacak, toplumdaki ihtilafları ve çatışmaları önleyecek, doğru, kuşatıcı ve uygulanabilir sahih dinî bilgide şu unsurların gözetilmesinin uygun olacağını düşünüyoruz:

- 1) Dinî bilgi Kitap ve Sünnete Endekli olmalı,
- 2) Evrensel değerlerle çelişmemeli,
- 3) Ortak akla uygun olmalı,
- 4) Dinin genel ilkeleriyle örtüşmeli
- 5) Hiçbir Müslümanı ötekileştirmemeli,
- 6) Uygulanabilir olmalı
- 7) İhtiyaçları karşılayıp sorunları çözebilmelidir.

Eğer söz konusu dinî bilginin üretilmesinde ve bu bilginin uygulamasında asgarî düzeyde birlik sağlanamazsa, alandaki boşluğu -günümüz örneklerinde görüldüğü gibi- eksik, yanlış veya sapkın fikirler doldurarak ümmeti ifsat edecektir.

3) İrşat ve Tebliğde Doğru Metot:

Dinî temsilin önemli saç ayaklarından birisi de tebliğde kullanılacak yöntem ve özellikle de üsluptur. Çağlara, toplumlara, şartlara hatta şahıslara göre farklılık arz edebilen dinî tebliğ metotlarının seçimi ve uygulanması etkileyicilik ve kalıcılık açısından oldukça önemlidir. Burada "*Vusulsüzlüğümüz usulsüzlüğümüzdedir*" sözünü hatırlamamak mümkün değildir. Amaca ulaşmada yol ve yöntemin önemini ifade eden bu anlamlı söz, günümüz dinî hizmet alanlarındaki başarısızlığımızın en etkili unsuru olan usule dikkat çekmektedir.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

Saadet asrı olarak nitelendirilen Hz. Peygamber döneminden günümüze yaklaşık 15 asır geçmiştir. Bu süreçte zamana ve şartlara bağlı olarak tebliğ ve irşat yöntemlerinde bir takım farklılıklar elbette ki olmuştur. Ancak şunu tereddütsüz olarak ifade edebiliriz ki evrensel ve ebedî olan Kur'anî ve nebevî irşat ve tebliğ metodundan daha mükemmeli ortaya konulamamıştır. Dolayısıyla her çağda geçerli olan bu evrensel tebliğ ve irşat yöntemini günümüz için de en makul ve muteber irşat yöntemi olarak uygulamaktan başka yol olmadığını düşünüyoruz. Bu irşat ve tebliğ yönteminin temel ölçütlerini şöyle sıralamak mümkündür:

- 1) Hikmeti gözetmek
- 2) Güzel öğütle yaklaşmak
- 3) Yumuşak ve yapıcı bir üslup kullanmak
- 4) Her işte vasat olanı tercih etmek
- 5) Tedrici tekâmül yolunu izlemek
- 6) Sabırlı olmak
- 7) Bireysel durumları gözetmek
- 8) Zaman ve mekân şartlarını göz önünde bulundurmak
- 9) Toplumsal ihtiyaçları hesaba katmak
- 10) Dönemin pedagojik eğitim metotlarını göz önünde bulundurmak
- 11) Çağın bilişim ve iletişim imkânlarından yararlanmak

Kur'anî ve Nebevî irşat düsturları olan bu ilkelerin uygulanmadığı dinî irşatta, bir muvaffakiyetin olamayacağı gün gibi aşikârdır. Doğru dinî bilgi kullanmadan, farklılıkları gözetmeden, yapıcı bir dil kullanmadan, genelleme yapıp toptancı bir tavır sergileyerek insanları değerlendirmek veya ön yargılı bir yaklaşımla eleştirmek hatta dışlamak, sorun çözmek değil, bilakis sorun üretmekten başka bir işe yaramayacaktır. Kendinden olmayanı, kendisi gibi düşünmeyi ya da kendisi gibi yaşamayı ötekileştiren ayırıştırıcı, parçalayıcı, çatışmacı ve hatta tekfir edici bir dil ya da üslup tebliğ ve irşatta fayda vermek yerine onulmaz yaralar açmaya devam etmektedir. Günümüzde bunu daha iyi anlıyoruz. Dolayısıyla hikmete dayalı, güzel öğüt içeren, kucaklayıcı ve kuşatıcı bir dilin yapıcı ve yumuşak bir üslubun tesis edilmesi¹³ kaçınılmazdır.

4) Fiilî Örneklik

Model bir Müslümanın insanlar üzerinde müessir olabileceği en etkili unsur kuşkusuz fiilî örnekliktir. Dinî temsilde bundan daha etkili bir yöntem yoktur denilebilir.

Fiilî örneklikten kastımız topluma numune-i imtisal olan model şahsiyetlerin eğitimleri, bilgileri, görgüleri, kılıkları, kıyafetleri, oturmaları, kalkmaları, konuşmaları, ibadetleri, muameleleri, ahlâkları ve adablarıyla hülasa topyekûn dinî ve dünyevî yaşantılarıyla kâmil bir Müslüman prototipi sergilemeleridir. Topluma örnek olacak Müslüman mürşitler ve davetçiler bunu sadece sözde ve görüntüde değil özde ve fiiliyatta göstermeleridirler. Aslında dinimiz de bunu istemektedir. Hz. Peygamber bu konuda şöyle buyurur: “*Allah sizin suretinize ve mallarınıza bakmaz. Bilakis O sizin kalplerinize ve amellerinize bakar.*” (Müslim, Birr, 33; İbn Mâce, Zühd, 9; Ahmed b. Hanbel, 2/285, 539.) Hadis oldukça açık ve anlaşılır bir şekilde kalıptan ziyade kalbe, maldan ziyade amele vurgu yaparak samimi niyete ve ihlâşlı amele dikkat çekmektedir. Kur'an, dinî tebliğ ve temsildeki ilim-amel

¹³ Hz. Peygamberin bu konudaki hassasiyeti, zarafeti ve örnekliği fevkaladedir. Onun konuşma üslubu ve iletişimdeki yaklaşımı ile ilgili örnekler için bkz. Şeker, Necmeddin, Sözlü İletişimde Nebevî Metot: Hz. Muhammed'in Konuşma Üslubu Ve Adabı, TOPLUM BİLİMLERİ DERGİSİ, C.5. No.10 (2011) 111 – 128.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

bütünlüğüne “Niçin yapmadıklarınızı söylüyorsunuz?” sorusunu sorarak (Saff, 61 / 2.) vurgu yapar. Bir başka ayette üslubu daha da sertleştirerek “Yapmayacağınız şeyi söylemeniz, Allah katında ne büyük, ne çirkin bir kabahattir.” buyurarak (Saff, 61 / 3.) söylem ve eylem tutarsızlığının Allah katındaki çirkinliğine işaret eder. Bir başka ayette “Kendilerine Tevrat verilip de onun gereğini yerine getirmeyenlerin misali kitap yüklü merkeplerin durumu gibidir” (Cuma, 62/5.) denilerek bildikleriyle amel etmeyenler keskin bir dille eleştirir. Bu ayetlerde de görüldüğü gibi dinî temsilde söz ve fiil, bilgi ve amel etle kemik gibi iç içe olmalıdır. Aksi takdirde teorik bilgiyle iktifa edip, bunu pratiğe aktarmamak bilgi dindarlığından öteye bir anlam ifade etmeyecektir. Amele yansımayan bilginin Allah katında bir kıymeti olmadığı gibi insanlar üzerinde de bir tesiri olmayacaktır.

Özellikle günümüzde Kur’an’ı baş tacı yapıp, ahkâmını çiğneyenler, ezberlediği halde onun hükümleriyle amel etmeyenler, güzel okuduğu halde hayatlarına yansıtmayanlar, coşkulu nutuklarla Hz. Peygamberin hayatını anlatıp, başka dünyalarda yaşayanlar, sünneti bilen ancak onu hayatlarına aktarmayanlar temsil ve tebliğ konusunda ciddi tutarsızlıklara sebep olmaktadır. Gerçek anlamından saptırılmış olan “hocanın dediğini yap, gittiği yoldan gitme” sözünü¹⁴ haklı çıkarmaktadırlar.

Altın nesil olarak nitelendirdiğimiz sahabenin dinî tebliğde kullandığı en önemli unsur temsil idi. Bu nesil Kur’an’ın emirlerini ve Hz. Peygamberin sünnetini harfiyen yaşamaya gayret gösteriyorlardı. Onların Hz. Peygamber döneminde ve sonrasında kendilerine ilke edindikleri önemli prensiplerden birisi, öğrendikleriyle amel etmeden yeni şeyler öğrenme teşebbüsünde bulunmamaları idi. İslam’ın yayılmasında rolü inkâr edilemeyen sahabe nesli bunu yaşantısı ve örnek ahlâkıyla gerçekleştirdi. Tebliğ için gittikleri yerlerin dilini bilmedikleri halde dini “*lisan-ı halleriyle*” yani örnek yaşantılarıyla öğretiyorlardı.

Hülasa olarak model bir Müslümanın yani insanlara dinde usve-i hasene olacak kişinin özellikle fiilî örneği çok önemlidir. Zira sosyal bir din olan İslam’da insanların birbirlerinden etkilenmemesi mümkün değildir. Hatta İslâm dininde bu etkileşime özel vurgular yapılarak teşviklerde bulunulmuştur. Müminlerin bir vücudun azalarına benzetilmesi (Buharî, Edeb 27; Müslim, Birr 66) oldukça anlamlıdır. Ayrıca “*Mü’min mü’minin aynasıdır*” (Ebu Davud, Edeb, 49.), “*Kişi kardeşinin dini üzeredir*” (Ebu Davud, Edeb, 19; Tirmizi, Zühd, 45.) gibi hadislerde de ifade edildiği üzere mü’minler arasında ciddi bir etkileşim kaçınılmazdır. Öyleyse dinî temsil bağlamında doğru bir ayna olmak, daha önemlisi yanlış bir etkileşime sebep olmamak için olumsuz davranışlardan kaçınmak son derece önemlidir. Hz. Peygamber *من سن سنة حسنة* şeklinde başlayan hadisin (Müslim, Zekât 69; Nesâî, Zekât 64.) birinci kısmında güzel örneğin mükâfatından bahsetmektedir. Aynı hadisin ikinci kısmında da kötü örnek olan kimselerin akıbeti ve vebali ile ilgili önemli uyarılarda bulunduğu göz ardı edilmemelidir. Dolayısıyla güzel örneğin kazanımları yanında yanlış temsilin ve kötü örneğin doğuracağı vahim sonuçların da büyük mesuliyetleri mucip olduğu unutulmamalıdır. Mesela: Hastasına sigara içme diyen ancak kendisi sigara içen doktor, namaz kılmayıp öğrencilerine namazı tavsiye eden öğretmen, söz verip sözünde durmayan siyasetçi, yalanın kötü olduğunu çocuğuna öğretip kendisi yalan söyleyen ebeveyn gibi örnekler ne yazık ki günlük hayatımızın kanıksanmış olumsuz davranış örnekleridir. Bu davranışların muhatap kişi ya da kişiler üzerinde ne kadar olumsuz izler bırakacağını ifade etmeye gerek yoktur.

Kendisi yaşamadığı halde cemaate nasihatte bulunan vaiz veya öğrencilerine dini anlatan öğretmen nasıl örnek olacaktır. Bunlar insanları nasıl ikna edecek veya kendi doğrularını onlara nasıl

¹⁴ Bu sözün gerçek anlamı şudur: Hocaların avama tavsiye ettikleri ruhsatlarla amel et, kendilerinin amel ettikleri azimetlerle amel etme, çünkü senin onlara gücün yetmez. Zira selef uleması avam tabakasına dinin kolay olan ruhsatlarını tavsiye ederlerken kendileri takvayı esas alıp azimetlerle amel ederlerdi.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

kabul ettireceklerdir. Özellikle de din gibi hassas bir konuda topluma nasıl ayna olacaklardır. Bunun manevî sorumluluğundan nasıl kurtulacaktır. Aliya İzzet Begoviç'in "*Müslümanlık görünmek değil olmaktır*" demesi burada hatırlanması gereken önemli bir ilke değil midir? M. Akif'in batılılar için yaptığı "*dinimiz gibi işleri, işimiz gibi dinleri var*" sözü burada ne kadar da anlamlıdır. Dürüstlüğü anlatıp sahtekârlık yapan, sabrı tavsiye edip öfkesini yenemeyen, tevazuu teşvik edip kibirli davranan, adaletten dem vurup haksızlık yapan din adamı yani müftü, vaiz, davetçi, mürşit, öğretmen, imam, muhatapları üzerinde ne kadar müessir olabilir? Muhammed İkbâl'in itiraf dolu şu tespiti ne kadar da yerinde ve manidardır: "*Bu gün İslam'a yapabileceğimiz en büyük iyilik bizim onu temsil edemediğimizi söylememizdir.*"

Yeri gelmişken konu ile ilgili sonradan Müslüman olan bir Alman'ın şu hatırasını paylaşmak istiyoruz. Yeni Müslüman olmuş bu Alman vatandaşı bu dini daha iyi öğrenmek için İslam dünyasını dolaşıp Müslümanları tanımak ister. Dönüşünde intibaları sorulur. Söz konusu mühtedinin verdiği cevap şudur: "*İslam dünyasını bana tanıtmadan beni hidayete erdiren Rabbime hamdolsun*" Bu yaklaşımı elbette ki genellemek doğru değildir. Ancak söz konusu izlenimin aslında Müslümanların İslam'ı nasıl temsil ettiklerini özetleyen çok acı bir tespit olduğunu da itiraf etmemiz gerekir.

Sonuç

İslâm'da tebliğ ve temsil, ferdî olsun içtimai olsun, her Müslümanı bağlayan dinî bir görev kabul edilir. Bu mukaddes vazifenin dünyevî kazanımları yanında uhrevî de bir mükâfatı söz konusudur. Ancak bunu kimlerin hangi bilgi ve hangi usulle yapacağı konusunda bir takım problemler vardır. Çözülemeyen bu problemler yüzünden tarihten günümüze dinin bu alanıyla ilgili birçok sıkıntı yaşanmıştır. İtikadî, amelî ve ahlâkî açıdan farklı geleneklerin ortaya çıkmasında, birbirleriyle çatışmasında ve ümmetin birliğinin bozulmasında maalesef bu problemler etkin rol oynamıştır. Günümüzde de aynı sıkıntıların sebep olduğu ihtilaflar, ayrışmalar, çatışmalar ve gruplaşmalar gittikçe artmakta ve ümmetin parçalanmasına yol açmaktadır. Dolayısıyla bu konuda ivedilikle bir takım tedbirlerin alınması kaçınılmazdır. Dinî temsil konusundaki bu tedbirlerin başında iyi niyet ve samimiyet ile ehliyet ve liyakatin yanı sıra kullanılacak sahih dinî bilgi, herkesi kucaklayan yumuşak ve hikmet dolu bir dil ve başvurulacak makul ve muteber bir tebliğ yöntemi de belirleyici bir öneme sahiptir. Ancak bunlar kadar önemli olan bir başka husus da temsilde fiilî örnekliktir.

Bu ilkeler aslında her Müslüman için hayatın her alanında olmazsa olmaz temel prensiplerdir. Bunlardan her hangi birisinin ihmali veya ihlali hem dine hem kişinin kendi dindarlığına hem de kendisini örnek alacak kimselere telafisi zor zararlar verecektir. Dolayısıyla hassaten rol model kişilerin bu hususlara son derece itina göstermesi gerekir. Aksi takdirde iyi niyet taşımayan, gösterişin, ideolojinin veya maddî menfaatin öne çıktığı, eksik veya yanlış dinî bilgiye dayanan ve kötü örnekliğin sergilendiği dinî temsil, olumsuz sonuçları doğuracaktır. Bunun neticesi olarak da günümüzde görüldüğü gibi dinin anlaşılması ve yaşanması, konularında ciddi krizler doğacak ve kırılmalar yaşanacaktır.

Kaynakça

- Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, Çağrı yayınları, İstanbul, 1992.
Avvame, Muhammed, *İmamların İhtilafında Hadislerin Rolü*, Kayıhan Yayınları, İstanbul, 1988.
Buhari, Muhammed b. İsmail, *Camii's-Sahih*, Çağrı yayınları, İstanbul, 1992.
Durmuş, İsmail, "*Temsil*" Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Cilt 40 S. 434, 435.
Ebu Davud, es-Sicistanî, *es- Sünen*, Çağrı yayınları, İstanbul, 1992.
Güngüz, Büşra, "*Dinî Temsil Sorunu Sempozyumu*" Kalam Araştırmaları Dergisi, Cilt: 15, Sayı:2, 2017.

**ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN
SEMPOZYUMU**

İbn Aşur, Muhammed Tahir, *İslam Hukuk Felsefesi*, (trc. Vecdi Akyüz, Mehmet Erdoğan) İklim Yayınları, İstanbul, 1988.

İbn Mâce, el-Kazivinî, *es- Sünen*, Çağrı yayınları, İstanbul, 1992.

İmam Malik, b. Enes, *el- Muvatta*, Çağrı yayınları, İstanbul, 1992.

Koç, Turan, *Din Dili*, Rey yayıncılık, Kayseri, ts.

Müslim, b. Haccac, *Camii's-Sahih*, Çağrı yayınları, İstanbul, 1992.

Nesefî, Azizuddin, *Tasavvufta İnsan Meselesi-İnsan-ı Kâmil*, Trc. Mehmet Kanar, Dergâh yayınları, İstanbul 1990.

Özpınar, Ömer, *Hadis Edebiyatının Oluşumu*, Ankara Okulu, Ankara 2013.

Şeker, Necmeddin, *Tasavvufta Hadis Yorumu*, İlahiyat yayınları, Ankara 2016

- "Hz. Muhammed'in Konuşma Üslubu Ve Adabı" TOPLUM BİLİMLERİ

DERGİSİ, C.5. No.10 (2011) 111 – 128.

Tirmizi, *es- Sünen*, Çağrı yayınları, İstanbul, 1992.

**ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN
SEMPOZYUMU**

ALİYA İZZETBEGOVİÇ'DE DOĞU BATI ALGISI

Hüseyin ÖZTÜRK *
Cengiz ÖZMEN **

ÖZET

Doğu ve Batı kavramları, coğrafi bir yer ve yön olmasının ötesinde; kendine özgü değeri, zihniyeti, bakış açısı, kısaca bir dünya görüşünü ifade eder. Batı, Greko-Latin kökenlidir. Batının ruhunu Hıristiyan spiritüalizmi oluşturur. Doğuda; Çin, Hind ve İslâm medeniyetleri mevcuttur. Genelde; Batılı, akılcı, Doğulu gönül ehlidir. Batılı bireyci, Doğulu toplumcudur.

Aliya İzzetbegoviç'e göre; bugün dünyada kabaca üç temel dünya görüşü bulunmaktadır. Bunlar; Ruhaniyet (Hıristiyanlık), materyalizm ve Müslümanlıktır. Ruhaniyetin odağında ruh, materyalizmin temelinde madde, İslâm'ın merkezinde ise; insan bulunmaktadır.

Bilge Kral'a göre; felsefi düşüncenin temeli akıldır. İnsanlık tecrübesinin bize gösterdiği şudur. Sadece aklın sınırları içerisinde kalarak; tutarlı ve sistematik bir düşünce üretmek mümkün değildir. Bu anlamda Hıristiyanlık ve materyalizm katı ve bencil olan kendi düşünce temellerini terk etmedikçe; insanlık için bir çıkış yolu mümkün değildir. İslâmiyet, Hıristiyanlık ve materyalizm arasında; insanlığa kurtuluş reçetesi sunan üçüncü bir yoldur. Çünkü İslâm, beden ve ruh, dünya ve âhiret arasında denge kuran bir zemin üzerine oturmuştur.

İnsan, biyopsişik bir varlıktır. Onun bir bedeni, bir de ruhu vardır. Beden, ruhun mekânıdır. Beden bilimin, ruh ise; din, ahlâk ve sanatın işidir. Aliya, insanın bu iki yönünü ele alarak; değerlendirmeye çalışır. Bilim ve tekniğin medeniyete, din ve sanatın kültüre ait değerler olduğunu söyler. Medeniyet, yerin; din, göklerin hâkimiyeti içindedir.

İslâmiyet, mükemmeldir, ama biz Müslümanlar mükemmel değiliz. Batı, hala güçlü ve organize. Bu yüzden yeniden diriliş, ancak İslâm'ın temellerine bilinçli ve kararlı bir şekilde; geri dönüşle mümkün olabilir.

Anahtar Kelimeler: Doğu, Batı, Kültür, Medeniyet ve İnsan

EAST AND WEST PERCEPTION OF ALİYA İZZETBEGOVİÇ

ABSTRACT

East and West words state of its unique values, mentalities, perspectives, shortly world-views apart from being a geographical directions. West has greco-latin origin. The Cristian spiritism forms the souls of west. At west there are Chinese, Indian and Islam civilizations. In General, the individuals from west is rationalist and individualist, from east is emotional and socialist.

According to Aliya Izzetbegovic, today in the world, there are three fundamental world-views. These are spiritism (Christianity), materialism and Islam. At the focus of spiritism there is soul, the core of materialism is matter and in Islam there is human. The foundation of philosophy is intelligence for Aliya Izzetbegovic (Bilge Kral). The experience of humanity shows us that it is not possible to produce consistent and systematic ideas if we only stay inside the boundaries of intelligence. In this sense, there is no salvation for the humanity if Christianity and materialism don't abandon their strict and selfish fundamentals of their ideas. Between Christianity and materialism Islam is the third way that offers salvation to the humanity. Because Islam's foundation is balanced on body, soul, world and afterlife.

Human is a biophysical existence. He has a body and a soul. Body is a room for soul. Body is a work of science whereas soul is work of moral, art and religion. Aliya tries to evaluate human

---

* Doç. Dr. Ahi Evran Üniversitesi Öğretim Üyesi, huseyinozturk46@gmail.com

** Doç. Dr. KSÜ Eğitim Fakültesi Öğretim Üyesi, cengizozmen001@hotmail.com

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

considering these two sides. He says science is civilization related and religion, art are culture related values. Civilization is for the control of the earth and region is for mastery of the skies.

Islam is perfect but we muslims are not. West is still powerful and organized. For this reason resurrection can be done only by turning back to the fundamentals of Islam in a conscious and determined way.

Key words: East, West, Culture, Civilization and Human.

GİRİŞ

Dünya görüşlerini üç bölümde ele alıp; değerlendirebiliriz. Bunlar; dini, materyalist ve İslami görüşlerdir. Bu görüşler, sırasıyla; bilince, tabiata ve insana tekâbul ediyor. İlkçağlardan günümüze; ortaya atılmış ideoloji, felsefe ve düşünce sistemleri, Bilge Kral Aliya İzzetbegoviç'e göre; genel olarak bu üç temel dünya görüşlerinden birine dayanmaktadır (İzzetbegoviç, 2011: 13).

Darvinist-Materyalist yaklaşıma göre; insan "L'homme machine" makine adamdır. İnsan ile hayvan arasında kalite değil, sadece derece farkı vardır. Sırf insana ait bir öz yoktur. Darvinci "yaşam kavgası"nda ahlâki bakımdan en iyi olanlar değil en kuvvetli, çevreye en iyi intibak edenler galip gelir. Albert Camus, Başkaldıran İnsan'da; hayvan, kaderine isyan etmez, o itidallidir. İnsan ise asi bir hayvandır (Başkaldıran İnsan'dan akt. İzzet Begoviç,2011: 53) diyor. Şayet ızdırıp yolunda yükselmemiz, zevk yolunda körelmemiz doğru ise; o zaman bir ruha sahip oluşumuzun bizi hayvandan ayırdığını söyleyebiliriz. Ne insan Darwin'e göre; ne de Kâinat Newton'a göre şekillenmiştir (İzzetbegoviç, 2011: 57).

Tabiatın hakiki mucizelerini din, en yüksek akıl olan Tanrı ile açıklamaktadır. Bilimin yaptığı bütün açıklamalar, sonuçta aynı şeye irca edilmekte, yani kendiliğinden oluşmasına bağlanması, insan ruhuna bundan daha büyük bir hurafe empoze etmek mümkün değil (İzzetbegoviç,2011: 69) diyor İzzetbegoviç ve burada Ünlü Düşünür Gazalî'nin "Bütün mucizeler tabii ve bütün tabiat mucizevidir" sözünü zikrediyor.

Engizisyoncular, insanların ruhunu kurtarmak için bedenini yaktıklarını iddia ediyorlardı. Bugünkü modern engizisyoncular ise; tam tersine insanın bedeni için ruhunu yakıyorlar. Aynı şekilde; F. Nietzsche; dinin güçlü olanları aldatmak üzere; güçsüzlerce uydurulduğunu; Marx ise zenginlerin fakirleri uyutmak için uydurduğunu, yani, bunun tam tersini söylüyordu. Bilge Kral Aliya İzzetbegoviç'e göre; dinin "uydurulduğu" varsayıldığı takdirde Nietzsche'nin görüşü Marx'inkinden daha ikna edici geliyor insana. Çünkü ezilmişler, zayıflar ve yetenekleri daha az olanlar, adalet, özgürlük ve eşitlik gibi aynı değerlerde olma isteklerini, geçmişten günümüze sadece dini esaslara dayandırabilmişlerdir (İzzetbegoviç, 2011: 80).

İnsan şahsiyetini küçülten, onu eşya ile bir tutan her şey gayri insanidir. Hatta onu eğiten eğitim de gayri insani olabilir. Eğer eğitim, tek taraflı, yönlendirilmiş, endoktrine edilmiş olursa, amacı insanı düşündürmek değil de klişe çözümler sunmak suretiyle insanların ufuklarını karartıp; kişileri sadece görev için hazırlıyorsa, bu eğitimin gayri insanı olduğu rahatlıkla söylenebilir. İnsan için, düşünmek ve onu sorumluluklarından tecrit etmek de böyledir. Çünkü insanlık muafiyet değil, mükellefiyet demektir (İzzetbegoviç, 2011: 82). İnsana bir eşya gözüyle bakılıp; alet olarak kullanılamaz. Tersine, insanın dışında her şey insana; insan ise ancak Allah'a kul olmalıdır.

KÜLTÜR VE UYGARLIK İKİLEMİ

İnsanlık, hemen hiçbir hususta; kültür ve uygarlıkta olduğu kadar bir karmaşıklığa yol açmadı, kavramları bu kadar birbirine karıştırmadı diyor Bilge Kral Aliya (Karaaslan, O halde kültür, uygarlık nedir? Kültürle uygarlık arasında nasıl bir ilişki vardır? Kültür, insan olma hüneri, din, ahlâk, sanat ve felsefe yoluyla ötelere davası ile uğraşma, uygarlık ise; işlemek, üretmek, yönetmek ve işleri daha mükemmel yapma çabası olarak ifade edilebilir. Kültürün hamili insan, uygarlığın hamili ise; toplumdur. Kültürün amacı, terbiye sayesinde kendi iradesine hâkim olmak, uygarlığın amacı ise ilim sayesinde tabiata hükmetmektir. İnsan, felsefe, sanat, şiir, ahlâki değerler kültürün; Devlet, ilim, şehirler, teknik uygarlığın özelliklerindedir (İzzetbegoviç, 2011: 89). Roma, kültürsüz yüksek bir uygarlığın örneğidir (Spengler, B. Ç.) Mayaların kültürü bunun tam tersini temsil eder. Eski Cermen ve eski Slavların hayatı hakkındaki bilgilerimize göre; onların kültür bakımından Romalılardan daha yüksek bir seviyede oldukları söylenebilir, tıpkı Kızılderiilerin beyaz istilacılardan

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

daha kültürlü oldukları gibi. Yine; bugün Amerika Birleşik Devletleri ve Rusya Federasyonu, bilim, teknoloji ve askeri bakımdan en güçlü ülkelerdir, fakat en kültürlü ülkeler değildir.

Uygarlık eğitir, kültür aydınlatır. Biri öğrenmeyi, diğeri düşünmeyi ister. Eğitim kendi başına insanları terbiye etmez, onları daha serbest, daha insani kılmaz, fakat daha verimli, daha yetenekli ve daha yararlı yapar. İnsanın ruhu, kitlenin ise ihtiyaçları vardır. Onun için her kültür, insanın yücelmesine, mükemmelleşmesine yönelik çabalar içerisindedir.

Uygarlık, niçin yaşıyorum? Sorusuna ihtiyaçların tatmin edilmesi, karşılanması açısından bakar. Kültür ise; hep araştırır, geriye bakar ve yeniden başlar. Kültürün yapıcısı olarak insan, kendine özgü hataları, hasletleri, şüphe ve yanlışlarıyla, yani özünü teşkil eden her şeyle bir bütündür.

MATERYALİZM

Materyalizm (maddecilik), her şeyi madde ve onun dayandığı kanunlarla açıklaya çalışan bir felsefe, bir dünya görüşüdür. Ruh yoktur, varsa bile maddi bir temele dayanır. Başka bir ifadeyle materyalizm ateisttir. Nasıl, midede hazmı güç besinler için dalak salya salgısı yapıyorsa, aynı şekilde beynin faaliyetinden de ruh dediğimiz olgular sistemi ortaya çıkar (Akgün,1988:1).

Bu değerlendirmelere bağlı olarak; tarihi, toplumların bir sınıf çatışmasından ibaret sayan Marx, ekonomik değişime hâkim sermayedarlarla bunlardan yoksun işçi sınıfının sürekli bir savaş içinde bulduklarını, tarihin bu iki sınıfın çatışmasından ibaret bulunduğunu (Öztürk, 1998: 28-30) söyler. Marx'ın 19. Yüzyılın acımasız kapitalist uygulamalarına ilişkin bu belirlemeleri, 20. Yüzyılda liberal ve serbest piyasa ekonomisine geçildiğinde hem karşıtları hem de bazı taraftarlarınca eleştiriye tabi tutulmuştur (Öztürk-Demir, 2017: 292).

Allah yerine; insanın ikâme edilmeye çalışılması, bir nevi gereksizlik değil mi? İnsanlığa inanç, dinin daha düşük bir şekli değil mi? Materyalistlerin, Allah'ın yerine; "insan adına" ahlâkî davranışa müracaat etmeleri, Marx tarafından "insanın soyut insanlığı ile ilgili ümidin salt dini hayalden daha küçük bir hayal olmadığı" iddiasının öne sürülmüş olması karşısında daha da garip olmuyor mu? Bu konuda "Bilimsel sosyalizmin ahlâkla hiçbir ilgisi yoktur" diyen Lenin'in iddiası ile "işçiler ahlâkı reddediyorlar" diyen Komünist Manifesto'nun bu konudaki tutumu net bir şekilde gözler önündedir (İzzetbegoviç, 2011: 199). Ahlâklı ateist olabilir ama ahlâklı ateizm asla. Bilge Kral, bu konu ile ilgili olarak; incelemeleri sonunda iki şeye ulaştığını; Bunlardan ilkinin din olmadan, ilke olarak ahlâkın olamayacağı, ikincisinin ise; ateizm esası üzerine; herhangi bir ahlâk düzeninin kurulamayacağıdır (İzzetbegoviç, 2011: 201).

RUHANİLİK

Batı uygarlığının temel taşlarından biride Hıristiyan spiritualizmi, başka bir ifadeyle; daha doğrusu İzzetbegoviç'in ifadesiyle Batı uygarlığı tümüyle; sapmalara, aldanmalara ve şüphelere rağmen Hz. İsa öğretisinin damgasını taşımaktadır. Hz. İsa, " Benim devletim bu dünyada değildir, diyor. " Biri sana bir tokat vurursa, bir de öbür yüzünü çevir" diyor. Bu örnekleri çoğaltabiliriz. Bütün bunlardan anlaşılacağı üzere Hıristiyanlık bir ahret dinidir. Bu dünyadaki 33 yıllık ömründe de kuytu yerlerde bir inziva hayatı yaşamıştır.

Hız. Muhammed de Hıra mağarasına çekilmişti, ama her defasında görevine devam etmek için putperest Mekke'ye dönüyordu. Mekke'de olup bitenler henüz İslam'dan değildi. Bu bakımdan İslam'ın Medine'de başladığını söyleyebiliriz. Hıra mağarasında Hız. Muhammed zahit bir hanifti. Mekke'de O, dini düşüncenin habercisidir. İlahi mesajı Medine'de tamamlamış ve sosyal ve hukuki düzeninin temellerini burada atmıştır. Medine sözleşmesi bunun ilk örneklerindedir (Bianco, 1976: 9). Ayrıntı, s. 256. Bilge Kral'a göre; Hız. Muhammed, Hıra mağarasından dönmeye mecburdu. Bu dönüşü olmasaydı hanif olarak kalacaktı. Fakat döndüğü için İslam'ın resulü olduğu söylenebilir.

Hıristiyanlıkta sadece uluhiyat hakkında canlı bir tasavvur mevcuttur. Tanrı hakkında ise açık bir fikir yoktur. Başka bir ifadeyle; Hıristiyanlıkta, monateist (tek tanrıcı) anlayışa bir türlü ulaşılammıştır. İncil'de Allah'tan baba olarak söz edilmektedir. Trinitate (teslis) akidesiyle üçlü birlik haline getirilmiştir. Kur'an'da ise Allah Rab'dır ve sadece O'na tapılır.

Hıristiyanlık, baba lakaplı Tanrıyı, ancak ferdi âlemin, insanlarla ruhların rabbi olarak telakki eder. Maddi âlemde ise şeytan hüküm sürmektedir. Bu konuda İslam'ın iki temel akidesi vardır. Bunlar; Allahu Ekber ve Lâ İlahe İllallah Muhammeden Resulullah'dır. Bu noktaya işaret eden Seyyid Kutub, bunların uluhiyata ait hususları kendilerine mal eden dünyevi iktidara karşı bir ihtilal teşkil

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

ettiğine ve ruhaniler, kabile reisleri, prensler ve yüksek mevkilerde bulunanlardan bütün iktidarı alıp; onun yalnız Allah'a ait olduğunu ilan etmek demek olduğuna haklı olarak işaret ediyor (İzzetbegoviç, 2011: 258).

Hıristiyanlık, insan olma özelliğini muhafaza eden bir insanı kâmil fikrini kabul edememiştir. Buradan Hz. İsa'nın Tanrı oğlu olduğu sonucu zorunlu olarak çıkmıştır. Öbür tarafta Hz. Muhammed insan olarak kalmıştır. Kur'an-ı Kerim birçok yerde bunu açıkça ifade etmiştir, bunlardan biri olan “ Bu peygambere ne oluyor ki, yemek yiyor ve pazarlarda dolaşıyor? ” Furkan, 25: 7). Hz. İsa ise bir melek intibasını uyandırmıştır. Kadınlarda da durum aynıdır. Kur'an-ı Kerim'de İncil'deki Marta ve Meryem'in tersine; sadece eş ve anne olarak Yani tabii fonksiyonlarında ortaya çıkmaktadır.

Hıristiyanlık bir ahret dinidir. Musevilik ise bunun tam tersi. Dünyevi cenneti vadeden ve sonradan ortaya atılan bütün Yahudi teorileri bu temayüdedir. Ölümsüzlükle ilgili doktrin Yahudilerce hiçbir zaman kabul edilmiş değildir. Ortaçağın en büyük Yahudi düşünürü olan Maimonides, ölümsüzlüğün gayri şahsi olduğunu iddia etmiştir. Yahudi filozof Spinoza, daha da ileri giderek; ahdi Atik'de ölümsüzlükten hiç bahsedilmediğini iddia etmiştir. Yahudi apocalyptic edebiyatında Mesih öç alan ve adaleti icra eden kişi olarak methüsena edilmektedir. Les Juifs dans la vie économique (Ekonomik Hayatta Yahudiler) isimli kitabın yazarı Sombart, Yahudilik tarihi dünyanın ekonomik ve ticari gelişme tarihidir, diyor. İngiliz filozofu Russel, “Bütün Ortaçağ boyunca Yahudilerin Hıristiyan memleketlerin kültürü üzerinde herhangi bir etki yapmadıklarını” (Russell, 1945: 363) ifade etmektedir.

İSLAMİYET

Hıristiyanlık, öte dünyayı; Musevilik, bu dünyayı esas alır. İslamiyet ise birini diğerine tercih etmez, her ikisini de göz önünde bulundurur. Buna itidal diyebilir, ya da orta yol olarak görebiliriz. Hayru'l-umuru'l- evsatuha, işlerin hayırlısı ortasıdır. Konuya ister Kur'an, ister hadis, isterse İslam ahlâkı açısından bakalım; hepsinde ortak olan nokta ifrat ve tefritten kaçınmaktır.

İslam tarihini ikiye ayırıyor Bilge Kral, bunlar; Hz. Muhammed'den önce ve sonra olmak üzere. İlki ve onun özellikle; Musevilikle Hıristiyanlığı içine alan son kısmını dikkate almadan ikincisini (asıl İslam tarihi) tamamen, doğru olarak anlamak mümkün değildir. Musevilikle Hıristiyanlığın tarihteki başarı ve başarısızlığı insanlığın İslami tecrübesini teşkil etmektedir. Hz. Musa, Hz. İsa ve Hz. Muhammed aslında insani olan her şeyin teşekkül ettiği ezeli üç meyli tecessüm ettirmektedir (İzzetbegoviç, 2011: 249).

Begoviç'e göre; İslam, sadece Batılı anlamda bir din değildir, aynı zamanda sosyal hayatın içinde olan ve sosyal hayata nasıl bakılması gerektiği konusunda yaklaşımları olan bir dindir, İslam'ın sosyal hayattan çekilerek sadece ibadetle sınırlandırılması, İslam dünyasının gerilemesine neden olmuştur (Erkilet, 2007: 106).

Kur'an-ı Kerim'in bütün tefsirleri, onun hadis'e, başka bir ifadeyle hayata başvurulmadan anlaşılması olduğunu göstermektedir. Sadece bir tek hayatın, yani İslam'ın Peygamberinin hayatının anlaşılmasında; İslam, pratik bir felsefe, şumullü bir hayat tarzı olarak ortaya çıktığını söyleyebiliriz. İslam'da madde birçok güzel ve ulvi gaye için vasıta olarak görülmektedir. Namaz için beden, zekât için mal, buna en güzel örnektir. Hıristiyanlıkta olduğu gibi; maddi dünya şeytanın mülkü, beden de günahın yuvası değildir.

İslam'ı, hem maddi hem de manevi hayatı sürdürmek veya yaşamak şeklinde tanımlarken diyebiliriz ki, bilinçli ya da bilinçsiz bütün insanlar potansiyel birer Müslüman'dır. İslam'ın bu anlayışı karşısında; ünlü Alman düşünürü Goethe, “Eğer İslamiyet bu ise; hepimiz İslamiyet içinde yaşıyoruz demektir” (İzzetbegoviç, 2011: 287) diyor. Bazı Kur'an ayetlerinde ve Peygamberimizin birçok hadislerinde aşırılıklar reddedilmektedir. Bunlardan biri de “İki şeyden nefret ediyorum: Dindar cahil ve imansız âlim” (Emerson, 1860: 74) hadisidir.

Aliya İzzetbegoviç, İslâm'ın bu ve öbür dünyayı birlikte değerlendirmesini, birini diğerine feda etmemesini düalizm olarak değerlendiriyor. Bunun en yüksek bir felsefe olmadığını, fakat hayatın en yüksek şekli olduğunu söylüyor. Şiir, ilke olarak kalbin bir özelliğidir. Fakat, şairler akılla duyguyu, ilimle güzelliği birleştirmişlerdir. Şiirler, daha çok toplumla değil, insanla ilgilenmişlerdir. Ne var ki, Homeros'un şiirleri Yunan milletinin oluşmasına; J. G. Whittier'in öfkeli şiirleri Amerika Birleşik Devletlerinde köleliğin kaldırılmasına katkıda bulunmuştur (İzzetbegoviç, 2011: 288).

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

İki türlü hurafe vardır. Bunlardan biri; ilmin insanın iç dünyasını, öbürü dinin tabii olayları açıklamaya çalışmasıdır. Hakiki din ilmi teşvik eden, ilimle beraber yürüyen dindir. İlim de insanların ufuklarını açmak veya dinin etrafında tabii olarak örülen hurafeleri bertaraf etmek suretiyle dine destek olabilir. Din ve ilim birbirlerinden ayrıldığı takdirde; din insanları geri kafalılığa, bilim ise ateizme sürükler. Felsefede pozitivist akım bunun tipik bir örneğidir. İlimde de buna benzer hurafeler vardır. İlimin kendi sahası olan tabiat sahasının dışına çıktığı zaman hurafelere davetiye çıkarır. Bu yüzden Alman filozofu Kant, “Dinsiz ilim kör, ilimsiz din topaldır” demiştir.

Tabiatın determinizmi (sebeup-sonuç ilişkisi), insanın ise kaderi vardır. Kaderin kabul ve tescili İslam’ın en büyük ve en son çağrısıdır. Bugünkü Hıristiyanlık, insan özgürlüğüne engel olduğu gerekçesiyle kaderi kabul etmez. Hind panteizmi de öyle. Budizm’e göre; insan, iyilik ya da kötülük yoluyla kendi kaderini kendisi tayin eder. Kader dediğimiz şey, nedir? Varsa, nasıl oluyor? Bir egzistansiyalist filozof, bu konuda şöyle diyor. “Bana dünyaya gelirken; gelmek isteyip istemediğimi kimse sormadı”. Size soran oldu mu? İnsanın anne ve babasını seçme, cinsiyetini belirleme hakkı yok. İrademiz dışında dünyaya geliyor, takdir edilen süre kalıyor ve yine irademiz dışında terk ediyoruz. Ama bütün bunlar; bizi birinci dereceden ilgilendiriyor.

Şimdi kendi hayatımıza bir göz atalım ve en sevdiğimiz planlarımızdan, gençliğimizin hayallerinden geriye ne kaldığını bir düşünelim. Kişiliğimizle, yüksek ya da düşük seviyeli zihnimizle, cüce ya da atletik boyumuzla, kralın sarayında veya fakirin kulübesinde, gürültülü patırtılı bir hayata gelmedik mi? Bütün bunlarda irademizle oluşan şeyler ne kadar sınırlı. Dünya ve ahret mutluluğumuzu sağlayacak şekilde İslam’ın bütün emirlerini yerine getirebilir, ayrıca bütün diğer sağlık, sosyal ve ahlâki kurallara uyabiliriz. Fakat buna rağmen irademizin dışında gerçekleşen olaylarla; ruhen ve bedenen çile çekmemiz mümkündür!

Allah’a teslimiyet ve isyan, aynı ikileme; birbirine zıt iki cevaptır. Teslimiyet, insan kaderinin hikâyesidir. Dolayısıyla kaçınılmaz olarak karamsarlık havasını estirmektedir. Çünkü her kader, trajik ve dramatiktir, şayet mahiyetine inilebilirse (İzzetbegoviç, 2011: 359). Bu noktada İslâm, Batı felsefesinin sığ iyimserliğinden ve dünyayı “mümkün olan dünyaların en iyisi” olarak gören safdilane hikâyesinden esaslı bir şekilde farklıdır. Teslimiyet, kötümserliğin ötesinden gelen bir nurdur. Allah’ın iradesine teslimiyet, insanların iradesine karşı özgür olmaktır. Çünkü Allah’a itaat, insana itaati meneder. Bize düşen, gayret etmek, uğraşmaktır, sonuç Allah’ın takdirindedir.

Ey teslimiyet! Senin adın İslam’dır.

SONUÇ

İslam, mükemmel bir din, ama biz Müslümanlar mükemmel değiliz, diyor Aliya İzzetbegoviç. Ona göre; Müslümanların yeniden uyanışına vesile olmak için; İslam Deklarasyonunda belirttiği gibi; Müslümanların yeniden uyanış ve dirilişin öncüleri olabilmesi için bilinçlenme eksikliklerimizi giderme ve içine düştüğümüz rehaveti önleme temel hedefimiz olmalıdır.

Aliya’ya göre; dünyada; spiritualist, materyalist ve İslam olmak üzere; üç temel görüş vardır. İnsan biyopsişik bir varlık olarak; beden ve ruh denen iki ana unsurdan yaratılmıştır. Burada insan olarak; karşımıza iki temel soru çıkmaktadır. Bunlardan ilki; hayatımı nasıl sürdürebilirim. Diğeri ise; hayatımı neden sürdürmeliyim? Bu soruların cevabı; İzzetbegoviç’in düşünce sistematığında önemli bir yer tutan ütopya ve drama arasındaki paradigmanın esasını oluşturur.

İzzetbegoviç’e göre; Doğu ve Batı arasında; geçmişte köprü vazifesi görmüş olan İslamiyet, Kendi esas görevinin bilincine yeniden kavuşmalıdır. Tarihte; eski uygarlıklarla Batı uygarlığı arasındaki ilişkiyi kurabilmiş olan Müslümanlar, bugün dünyanın içinde bulunduğu dramatik çıkmazda; tekrar eski rolüne yeniden dönebilmelidir. Bunun yolu da İslam’ı doğru olarak anlamak, uygulamak ve çok çalışmaktan geçmektedir.

KAYNAKÇA

Akgün, M.,(1998), Materyalizmin Türkiye’ye Girişi ve İlk Etkileri, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları. (1998).

Akın, M. H., Aliya İzzetbegoviç’in Siyaset Felsefesi ve İslam, Ankara: Hikmet Vakfı. (2016).

Camus, A., Başkaldıran İnsan, (T. Yücel, Çeviren). İstanbul: Can Yayınları. (2016).

Öztürk, H. Demir, N.,Felsefi Propedotik, Ankara: Nobel Yayıncılık. (2017),

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN
SEMPOZYUMU

- Cihangir, İ., İzzetbegoviç'in "Ahlaki, Kaderi ve Teslimiyeti", Aliya Sempozyumu, İstanbul. (2013),
- Düzgün, Ş. A., "Aliya İzzet Begoviç ve Kurucu İrade Olarak İslam", Kalam Araştırmaları 7(1). 1-20, (2009),
- Emerson, R. W, Conduct of life, USA. (1860)
- Erdem, H. H.,(1998), "Aliya İzzetbegoviç Düşüncesinde İnsanlık ve hoşgörü", Akademik Perspektif. (2016). 10.4.2018. tarihinde <http://akademikperspektif.com/2016/09/20/aliya-izzetbegovic-dusuncesinde-insanlik-hosgoru>. Adresinden erişilmiştir.
- Erkilet, A., " İslam Dünyasını Yeniden Kurmak: İslamcı bir Bilim ve Hareketin Zemini Olarak Aliya'nın Düşüncesi", Aliya Sempozyumu, İstanbul. (2013)
- İzzetbegoviç, A., Doğu Batı Karşısında İslam, , İstanbul: Klasik Yayınları. (2011),
- İzzetbegoviç, A., İslami Yeniden Doğuşun Sorunları, (Rahman Ademi, Çev.) Ankara: Fide Yayınları. (2010).
- İzzetbegoviç, A., Köle Olmayacağız, İstanbul: Fide Yayınları. (2012)
- Karaaslan, F., " Medeniyet Tartışmalarına Anti Ütopyacı Yaklaşım: Aliya İzzetbegoviç Örneği", Aliya Sempozyumu, İstanbul: (2013)
- Kur'an-ı Kerîm ve Meal-i Kerîm, Ankara: Diyanet Yayınları (2018).
- Öztürk, H., Eğitim Felsefesi, Ankara: Reyhan Yayıncılık. (1998)
- Russell, B., Batı Felsefe Tarihi III Cilt, İstanbul: Say yayınları,(2000)
- Spengler, O., Batının Çöküşü, Çev. N. Sengebil, İstanbul: Dergâh Yayınları. (1997).
- Şafak, Y., Bosna Savaşı ve Yugoslavya'nın Parçalanması, Yüksek Lisans Tezi, Kadir Has Üniversitesi, İstanbul. (2010)

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

ÖRNEK MÜSLÜMAN AKŞEMSEDDİN VE İSTANBUL'UN FETHİNDEKİ ROLÜ

Muhammed Ali YILDIZ¹

Özet

Akşemseddin hazretleri önemli bir rol model şahsiyet olarak gençliğimiz ve gelecek nesiller için muazzam bir numune şeklinde karşımızda durmaktadır. Bu sebeple hemen her platformda gündeme getirilmesi gerekmektedir. Bizlerde 'Model İnsan ve İslam' adlı bu sempozyumda Akşemseddin hazretlerinin hayatı, eserleri ve İstanbul'un fethindeki rolü üzerinde bilgilendirmelerde bulunacağız. İstanbul'un manevi fatihi unvanı ilenam salmış olan Akşemseddin hazretlerinin Fatih Sultan Mehmet Han'ın lalalığına yani eğiticiliğine beşikte tayin edilip onu nasıl İstanbul'un fethine şartlandığı ve bu süreçte ne gibi çabalar içinde bulunduğu konularında bilgilendirmelerde bulunacağız. Bu amaçla kaleme almış olduğumuz bu bildirimiz vatanımıza, milletimize ve tüm İslam âlemine hayırlar getirmesini arzulamaktayız. Bu duygu ve düşünceler ile bildirimize başlamayı uygun buluyoruz.

Akşemseddin, The Role Model Muslim And His Role İn The Conquest Of Constantinople Abstract

Akşemseddin is a matchless role model standing before us for our rising and the next generation. For this reason, he, almost in all cases, should be brought up. Therefore, in this symposium titled "Role Model and Islam", we will inform you about his life, work and his role in the conquest of Constantinople. We will also dwell on how Akşemseddin, who became famous as the spiritual conqueror of Constantinople, was appointed as the spiritual mentor of Fatih Sultan Mehmet (Mehmet the Conqueror) since his infancy and how he trained him for the conquest of Istanbul. We hope that our notice that we wrote for this purpose be favourable for our country, people and world of Islam. We would like to begin our notice with these intention and feelings.

GİRİŞ

Akşemseddin hazretleri Fatih Sultan Mehmet Han'ı yetiştirmiş önemli bir eğitimidir. Tarihe not düşen faaliyetleri ile ecdadımızın önemli simalarından biri olmuştur. Eğiticiliği yanında tabipliği, şairliği, yazarlığı ve tasavvufi kişiliği gibi daha birçok başka yönü ile de zengin bir kişiliğe sahip olan Akşemseddin hazretleri adeta bugünün tabiri ile 10 parmağında 10 marifet bulunan bir şahsiyettir. Kaleme aldığı eserler ile her yönden derinlikli bir birikime sahip olduğunu ispatlamıştır. Bu sebeple neslimize her yönü ile tanıtılmalıdır. Fakat biz bu çalışma kapsamında kısa hayatı, eserleri ve İstanbul'un fethindeki rolü üzerinde durmaktayız. Birçok farklı platformda farklı yönleri ile de bu önemli şahsiyeti tanıtmak gerektiğine inanmaktayız. Şimdi kısa hayatı ve eserleri hakkında bilgi vererek konumuzu sunaya geçelim.

AKŞEMSEDDİN'İN HAYATI

Akşemseddin Şam'da h.792/m.1389-1390 doğmuştur. (Cebecioğlu, 2001: 78). Bazı eserler Akşemseddin'in Osmani doğumlu olduğunu iddia etmektedir (Çankaya, 2003: 5). Akşemseddin'in babasının adı Hamza'dır. Akşemseddin babası Şeyh Hamza ile birlikte yedi yaşında iken Anadolu'ya göç etmiştir. Amasya ve civarında eğitimini tamamlamış kısa zamanda meşhur bir müderris olmuştur. Akşemseddin'in soyu birinci halife Hz. Ebu Bekir (r)'a dayanmaktadır. Bu husustaki kaynakların verdiği bilgiyi (Hacı Ali, ty: 499b) doğrulayan ayrıca elde mevcut bir tarikat icazetnamesi de mevcuttur (Kaçalın, 1994: 17). Akşemseddin'in kendinden sonraki soyu da yedi tane erkek çocuğu sayesinde günümüze kadar gelmiştir (Çelik, 2011: 94).

Akşemseddin, yolu Hacı Bayram Veli ile kesiştikten sonra tasavvuf yoluna girmiş, azmi, çalışkanlığı ve teslimiyeti sayesinde müridinin nezaretinde seyr-u sülûkunu kısa zamanda tamamlayarak insan-ı kâmil olmuştur. Akşemseddin İstanbul'un fethinde büyük rol oynamış ünlü bir mutasavvıftır. Fatih Sultan Mehmet'in eğiticiliğine, müridi Hacı Bayram Veli'nin tavsiyesi ile II. Murat tarafından daha beşikte iken tayin edilmiştir. Beşikten yetiştirdiği Fatih Sultan Mehmet İstanbul'u sağlam kişiliği ve kararlılığı neticesinde fethetmeyi başarmıştır. İstanbul'un fethinden sonra

¹Bartın Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Temel İslam Bilimleri Bölümü Tasavvuf Anabilim Dalı Başkanı, Dr. Öğretim Üyesi.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

tasavvuf yoluna girmek istemiş fakat hocası Akşemseddin tarafından bu isteği geri çevrilmiştir (Karadeniz, 1964: 256). Akşemseddin, İstanbul'un fethinden sonra Göynük'e yerleşmiş ve ölene kadar kendinden sonra gelecek takipçilerini terbiye ve tedris işleri ile meşgul olmuştur. Akşemseddin vefat etmeden önce çocuklarını ve müritlerini toplayarak kendi inşa ettiği mescitte onlara vasiyette bulunmuştur. Orada bulunanlarla helalleşip vedalaştıktan sonra Yasin Suresini okumaya başlamış, sonra sünnet üzere sağ tarafına yatıp elini sağ yanağına koyarak ruhunu Allah'a teslim etmiştir (Cebecioğlu, 1995: 400). Akşemseddin'in vefat tarihi h.863/m.1459 senesinin 5 Cumâdi'lâhiresidir (Ayvansarâyî, 1375: 3a). Kabri de Göynük'te kendi yaptırdığı mescidin yanı başındadır (Cebecioğlu, 2001: 86). Akşemseddin, çocuklarına ciddi anlamda bir dünyalık mirası bırakmamıştır. İlim, irfan ve fazilet konusunda çocuklarına adetâ büyük bir hazine bırakmıştır. Akşemseddin'e ait; bir ocak, bir değirmen, Gölözü Ovası'nda bir takım tarlaların bulunduğu ve bu tarlaların vakfedildiği yönünde rivayetler vardır (Karaman, 1992:68). Göynük üzerine yapılan çalışmalara ait tapu kayıtlarında Gölözü Ovası'ndaki Yorgi Çiftliği diye bilinen bir arazinin Sultan II. Murat tarafından Akşemseddin'e tahsis edildiği belirtilmektedir. Akşemseddin kendisine tahsis edilen bu araziye evladiyet şartları çerçevesinde vakfetmiştir. Bu vakıf arazisi sırasıyla Sadullah, Fazlullah, Emrullah, Mehmed ve Nasrullah tarafından himaye edilmiştir. Akşemseddin, Göynük kent merkezinde de iki değirmen, değirmenin yanında iki pârelik yer, belirtilen bir pârelik yere ve camiye bitişik yine bir pârelik yeri vakfetmiştir (Çelik, 2011: 152).

AKŞEMSEDDİN'İN ESERLERİ

1) Birden Fazla Nüsha Kaydı Olan Eserleri

a) Risaletü'n- Nuriyye: Risaletü'n-Nûriyye, Akşemseddin'in en önemli eserlerinden biridir. Sadece Nuriyye olarak da anılan Risâletü'n-Nûriyye, yaşadığı dönemde çok meşhur olan ve bu sebeple haklarında birtakım dedikodular çıkarılan Hacı Bayram ve müridlerini savunma amacıyla yazılmıştır. Arapça olan bu eser, Akşemseddin'in kardeşi Hacı Ali tarafından Türkçe'ye çevrilmiştir (Yıldız: 2017:45).

Araştırmacıların ulaşabilecekleri nüsha kayıtları şunlardır: "Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Mahmut Efendi Kitaplığı No: 2408, 160 varak, 11 satır; Süleymaniye Kütüphanesi Şehit Ali Paşa Kitaplığı No: 1195, 20 varak, 25 satır; Süleymaniye Kütüphanesi Şehit Ali Paşa Kitaplığı No: 2720/7, 90b-136b varaklar arası, 15 satır; Süleymaniye Kütüphanesi Pertev Paşa Kitaplığı No: 260, 1-27 varaklar arası, 23 satır; Süleymaniye Kütüphanesi Esat Efendi Kitaplığı No: 1429, 44 varak, 15 satır; Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Mahmut Efendi Kitaplığı No: 2863, 86a-95b varaklar arası, 11 satır; Millet Kütüphanesi Ali Emîri Kitaplığı No: 4318, 43 varak, 21 satır; Millet Kütüphanesi Ali Emîri Kitaplığı No: 4318, 33 varak, 19 satır, İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesi No: 2799, 66 varak, 15 satır; İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesi No: 4786, 30 varak, 15 satır, Beyazid Kütüphanesi No: 3301, 109 varak, 13 satır; Tokat Kütüphanesi No: 60 Zile 78/2, 18b- 41a varaklar arası, 17 satır; Çorum İl Halk Kütüphanesi No: 839, 100 varak, 15 satır.

b) Def'uMetaini's-Sûfiyye: Bu eser, Akşemseddin tarafından Arapça olarak yazılmış olup İstanbul'un fethinden bir yıl önce h.856/m.1452 tarihinde kaleme alınmıştır. Akşemseddin bu eserini, İbni Arabî (ö: 638/1240) vb. tasavvuf ehlinin küfürle itham edilmeleri üzerine, Kuşeyrî (ö: 465/1072), Gazalî (ö: 514/1111), Cüneyd-i Bağdadi (ö: 297/909), Necmeddin-i Kübra (ö: 621/1221) gibi tanınmış din âlimlerinin sözleri arasında bir fark olmadığını, bu şahısların eserlerinden nakiller yaparak ortaya koymak amacı ile yazmıştır (Yıldız: 2017:46).

Araştırmacıların ulaşabilecekleri nüsha kayıtları şunlardır: "Süleymaniye Kütüphanesi Ayasofya Kitaplığı No: 4092, 84b-148a varaklar arası, 13 satır; Süleymaniye Kütüphanesi Carullah Kitaplığı No: 279/2, 41b-65b varaklar arası, 21 satır; Süleymaniye Kütüphanesi Şehit Ali Paşa Kitaplığı No: 2720/7, 90b-136b varaklar arası, 15 satır; Süleymaniye Kütüphanesi Şehit Ali Paşa Kitaplığı No: 1195, 20 varak, 25 satır; Süleymaniye Kütüphanesi Pertev Paşa Kitaplığı No: 260/1, 27 varak, 23 satır; Süleymaniye Kütüphanesi Esat Efendi Kitaplığı No: 1429, 43 varak, 15 satır; Nuruosmaniye Kütüphanesi No: 2406, 101b-119a varaklar arası, 25 satır; Millet Kütüphanesi Ali Emîri Kitaplığı No: 1113, 33 varak, 19 satır."

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

c) **Risale-i Zikrullah:** Akşemseddin tarafından Arapça yazılmış bu eser, Allah'ı zikretmenin âdâbı ve faziletleri ile ilgilidir. Eserde zikrin yapılışı ve çeşitleri verildikten sonra, zikreden kulun eriştiği mertebelerden bahsedilmektedir. Bunun yanında fenâ-bekâ, kesbî ve vehbî ilimler, gınâ, ârif, ma'rifet gibi tasavvufî istilahlar da bu eserde tarif edilmektedir. Akşemseddin bu eserinde mutasavvıfların yorumlarına yer vermek suretiyle benzetmeler de yapmaktadır (Akşemseddin, Ty: 41b; Yıldız: 2017:47).

Araştırmacıların ulaşabilecekleri nüsha kayıtları şunlardır: "Süleymaniye Kütüphanesi Pertev Paşa Kitaplığı No: 260, 38b- 42a varaklar arası, 23 satır; Millet Kütüphanesi Ali Emîri Kitaplığı No: 4318/12, 13a-143b varaklar arası, 13 satır."

d) **Risale-i Şerh-i Akval-i Hacı Bayram-ı Veli:** Akşemseddin bu eserini Arapça yazmıştır. Akşemseddin'in Hacı Bayram'ın tasavvufla ilgili sözlerini şerh ettiği bu eserde şeyhine , '*Hacı Paşa*' demektedir. Hacı Bayram'ın mutasavvıflar arasındaki yaygın adlarından biri de Hacı Paşa'dır. Akşemseddin bu eserini, şeyhi Hacı Bayram'ın bazı sözlerine yapılan eleştirilere cevap verme ihtiyacını hissettiği için yazmıştır (Yıldız: 2017:47-48).

Araştırmacıların ulaşabilecekleri nüsha kayıtları şunlardır: "Süleymaniye Kütüphanesi Pertev Paşa Kitaplığı No: 260/3, 32b-39b varaklar arası, 23 satır; Millet Kütüphanesi Ali Emîri Kitaplığı No: 4318/14, 152b-166a varaklar arası, 13 satır."

e) **Telhisu Def'î Metain:** Bu eser şeyhlik iddiasında bulunan Fahreddin'in oğlunun saldırgan sözlerine karşı yazılmıştır. Bu eser "*Risâle-i fi Kavli'l-Müteşeyyihi't-Tâ'in İbn Fahreddin*" adıyla da bilinmektedir. Akşemseddin, eserin girişinde bulunan dua kısmından sonra, tasavvuf yolunu ve mutasavvıfları öven sözler söylemektedir. Bu risale, "Def'u Metâinis-Sûfiyye" bir diğer adı ile "Hallu Müşkilât" adlı eserin bir özeti gibidir (Yıldız: 2017:48).

Araştırmacıların ulaşabilecekleri nüsha kayıtları şunlardır: "Süleymaniye Kütüphanesi Pertev Paşa Kitaplığı No: 260/2, 28b-30b varakları arası, 23 satır; Millet Kütüphanesi Ali Emîri Kitaplığı No: 4318/13, 144-152 varakları arası, 13 satır."

f) **Makâmâtü'l- Evliyâ:** Akşemseddin, Türkçe olarak kaleme aldığı Makâmât-ı Evliya adlı eserinde evliyâların makamlarından bahsetmektedir. Bu eser mürşid ve mürid kimdir, velayet makamı nedir, velîlerin dereceleri nelerdir, tasarruf sahipleri kimlerdir gibi konuları ele alan bir eserdir. Makâmât-ı Evliyâ'nın çeşitli nüshaları vardır, bu nüshaların bazılarının 17, bazılarının 16, bazıları da 18 bölüme ayrılmaktadır. Akşemseddin, eserin girişinde, rüyasında Hz. Muhammed'i gördüğünü ve O'nun kendisine evliyâların makamlarını gösterdiğini, bu sebeple de bu kitaba "*Makâmât-ı Evliya*" adını verdiğini söylemektedir. Bazı kaynaklarda '*Bu eserin Akşemseddin'e ait olduğu şüphelidir*' denilmektedir. Bu eser Akşemseddin'in en çok nüshası bulunan eseridir (Yıldız: 2017:48-49).

Araştırmacıların ulaşabilecekleri nüsha kayıtları şunlardır: "Süleymaniye Kütüphanesi Reşit Efendi Kitaplığı No: 345, 11a-38b varaklar arası, 17 satır; Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Mahmut Efendi Kitaplığı No: 2598/4, 217b-236b varaklar arası, 15 satır; Süleymaniye Kütüphanesi İbrahim Efendi Kitaplığı No: 863, 51a-68a varaklar arası, 17 satır; Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Mahmut Efendi Kitaplığı No: 431/4, 117b-122b varaklar arası, 19 satır; Süleymaniye Kütüphanesi Pertevniyal Kitaplığı No: 982, 29b-45b varaklar arası, 17 satır; Süleymaniye Kütüphanesi Esad Efendi Kitaplığı No: 3597, 103b-113a varaklar arası, 24 satır; Süleymaniye Kütüphanesi Halet Efendi Kitaplığı No: 271/8, 159b-160b varaklar arası, 25 satır; Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Mahmut Efendi Kitaplığı No:2529/2, 26a-34b varakları arası, 21 satır; Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Mahmut Efendi Kitaplığı No:3011, 63 varak, 13 satır; Süleymaniye Kütüphanesi H. Hayri- Abdullah Kitaplığı No:55/6, 145a-172a varakları arası, 11 satır; Nuru Osmaniye Kütüphanesi No: 1819/2229, 30 varak, 8 satır; İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesi No: 6710, 14 varak, 21 satır; İstanbul Atatürk Kitaplığı No:608, 40 varak, 17 satır; Ankara Milli Kütüphanesi Yz. A. 5504/1, 15 varak , 19 satır; Ankara Milli Kütüphanesi Yz. B. 346/10, 60a-70b varaklar arası , 29 satır; Ankara Milli Kütüphanesi Yz. F. B. 407/06, 83b-90a varaklar arası , 19 satır; Ankara Milli Kütüphanesi Yz. F. B. 570/2, 9a-11a varaklar arası , 21 satır;Ankara Milli Kütüphanesi Yz. A. 998, 31 varak, 17 satır; Ankara Milli Kütüphanesi Yz. A. 1217/2, 46b-63b varaklar arası , 15 satır;Çorum İl Halk Kütüphanesi MEA. 4715/4, 10 varak, 12 satır."

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

g) Mâddetü'l-Hayat: Risâletün fi't-Tıb olarak da bilinen sağlığın sermayesi anlamına gelen bu eser, Akşemseddin'in tıp alanında yazdığı bir eserdir ve ekseriyetle bu eserin Akşemseddin'e ait olduğunu kabul edilmektedir. Bu eserin en eski tarihli Ali Emîri el yazma nüshası h.1096/m.1685 yılında istinsah edilmiştir. Eser, içerik itibari ile bir tıp kitabından ziyâde eczacılık kitabı gibidir. Akşemseddin, 11 bölümden oluşturduğu bu esere, bölümlerin konularına göre başlık isimleri vermiştir. Eserdeki ifadelerden eserin, hem ruhsal hem de bedensel tedavilerde kullanılan ilaçları bir araya toplamak amacıyla yazıldığı anlaşılmaktadır (Yıldız: 2017:50).

Araştırmacıların ulaşabilecekleri nüsha kayıtları şunlardır: “Nuruosmaniye Kütüphanesi No: 2779/2, 142b-160a varaklar arası, 17 satır; Süleymaniye Kütüphanesi Esat Efendi Kitaplığı No: 3539, 11a-13b varaklar arası, 21 satır; Millet Kütüphanesi Ali Emîri Kitaplığı No: 162, 52 varak, 23 satır; Ankara Milli Kütüphanesi Yz. A. 89/2, 55a-58b varaklar arası, 27 satır; Çorum İl Halk Kütüphanesi No: 2910/1, 14 varak, 17 satır.”

2) Bir Nüsha Kaydı Bulunan Eserleri

a) Risâletü'd-Dua: Dua risalesi anlamına gelen Risâletü'd-Dua adlı eserini Akşemseddin Arapça olarak yazmış ve bu eserinde tövbe, tövbenin âdâbı ve faziletlerinden bahsetmiştir. H.849/m.1446 yılında kaleme alındığı, risâledeki kayıttan anlaşılmaktadır. Akşemseddin bu eserinde tarikat silsilesini vermiş, eserinin sonunda ise zikir ve hırka silsilesinden bahsetmiştir. Bu eser, aynı zamanda bir şeyhlik icâzetnâmesidir (Yıldız: 2017:51).

Araştırmacıların ulaşabilecekleri tek nüsha kaydı şudur: “Süleymaniye Kütüphanesi Pertev Paşa Kitaplığı No: 260, 50a-55a varaklar arası, 23 satır.”

b) Fâl'i Mushaf-ı Kerim: Akşemseddin bu eserini Türkçe yazmıştır (Yıldız: 2017:51).

Araştırmacıların ulaşabilecekleri tek nüsha kaydı şudur: “Süleymâniye Kütüphanesi, Reşid Efendi Kitaplığı, 1085/27. Sy. 92a – 93b. Yr.”

c) Nasihatnâme-i Akşemseddin: Bu eser Akşemseddin tarafından mesnevi tarzında kaleme alınmış ve Türkçe yazılmıştır. 46 beyitten oluşan bu eserin Akşemseddin'e mi yoksa oğlu Hamdi'ye mi ait olduğu konusunda kesinlik yoktur (Yıldız: 2017:51).

Araştırmacıların ulaşabilecekleri tek nüsha kaydı şudur: “Süleymaniye Kütüphanesi, Mihrişah Sultan Kitaplığı, 443, vr. (18b-19a), 210*150, 140*190 mm. 19 str.”

d) Kimyâ-yı Sa'âdet Tercümesi: Türkçe yazılmış, tasavvufla alakalı ve mutluluk ilacı anlamına gelen bir eserdir. Bu eserin Akşemseddin'e ait olduğu şüphelidir (Yıldız: 2017:52).

Araştırmacıların ulaşabilecekleri tek nüsha kaydı şudur. İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, T.Y, 4015, vr. (1b-58b). 17 str. Nesih, İstinsah Tarihi, Rabiu'l-Evveldir. 1036 h (Kasım- Aralık 1626)

e) Risâle Fi't-Tasavvuf: Akşemseddin'in Arapça olarak yazdığı bu eserin konusu tasavvufur (Yıldız: 2017:52).

Araştırmacıların ulaşabilecekleri tek nüsha kaydı şudur: “Süleymâniye Kütüphanesi, Pertev Paşa Ktp, 260/10. Sy. 69b-88a. Yr”

f) Mücerrebât: Denenmişler anlamına gelen ve tıp ile ilgili konuları içeren bir eserdir (Yıldız: 2017:52).

Araştırmacıların ulaşabilecekleri tek nüsha, kayıt numarası ile şudur: “Konya Mevlânâ Müzesi Kütüphanesi, Feridun Nâfiz Uzluk Kitaplığı, 6836 sy.”

g) Mektûbât: Akşemseddin'in mektuplarından oluşan bu eserdeki mektuplar Akşemseddin tarafından Türkçe yazılmıştır. Birinci mektup İstanbul kuşatmasının başlarında 350 küçük gemiden oluşan Baltaoğlu Süleyman Bey komutasındaki donanmanın 19 Nisan 1453 Perşembe günü zinciri kırıp Gemlik'i zapt etmek için yaptığı saldırıda pek çok şehit vererek uğradığı bozgun üzerine, ordunun motivasyonunu artırmak amacıyla yazılmıştır. İkinci mektup ise Göynük'te yazılmıştır (Yıldız: 2017:52-53).

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

Araştırmacıların ulaşabilecekleri tek nüsha kaydı şudur:“Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi, No: 5584”

3) Herhangi Bir Nüsha Kaydı Bulunmayan Eserleri

Akşemseddin'in bu bölümde bahsettiğimiz eserlerinin dışında ona ait olduğu düşünülen fakat herhangi bir nüsha kaydına rastlayamadığımız beş eseri daha mevcuttur. Bu eserleri sırası ile; Er-Risâle Fi'd-Devrâni's-Sûfiyye ve Raksihîm, Vakıf-Nâme, Risâle Fî İstîlâhâti's-Sufiyye, Cevapnâme ve Tabirnâmedir. Arapça yazılmış Er-Risâle Fi'd-Devrâni's-Sûfiyye ve Raksihim, sûfilerin raks ederek dönmeleri ve oyunları ile ilgili konulardan bahseden bir eserdir. Akşemseddin'in Türkçe olarak kendi el yazısı ile kaleme aldığı Vakıfnâme adlı eseri bağış yazısı anlamına gelen bir eserdir. Risâle Fî İstîlâhâti's- Sufiyye, sûfilerin kullandıkları terimler ile ilgili yazılmış olan Arapça bir eserdir. Yanıt mektubu anlamına gelen Cevapnâme adlı eser, Sultan Mehmed'in, Uzun Hasan üzerine giderken, Fatih'in gördüğü bir rüyanın cevabı olarak kaleme alınmıştır. Rüya yorumlama mektubu anlamına gelen Tabirnâme'nin Arapça bir örneği mevcuttur. Uzun Hasan'ın kırılmasına ilişkin Mahmut Paşa'ya gönderilmiştir(Yıldız: 2017:46).

AKŞEMSEDDİN'İN İSTANBUL'UN FETHİNDEKİ ROLÜ

Fatih Sultan Mehmet,Hazreti Peygamber'in manevi müjdesi olan '*İstanbul muhakkak fethedilecektir. Bu fethi yapacak hükümdar ne güzel hükümdar, bu fethi yapacak asker ne güzel askerdir*' hadisi (Hanbel, Müsned: 335 -c.4-)geregive Osmanlı İmparatorluğu'nun geleceği açısından İstanbul'u fethetmek istiyordu. Küçüklüğünden beri buna hazırlanmıştı. Çünkü Hacı Bayrâm-ı Velî Hazretleri ötelere aldığı sırrı babasına fısıldamış,Akşemseddin ile de küçük Mehmet'in hamuruna işlemişti. Hazırlıklar yapılıyor, herkes bu kutlu orduda nefes olmak istiyordu.Fatih Sultan Mehmet ise, büyük gayesini gerçekleştirmek için, Macarlar'a, Sırlar'a ve Bizanslılar'a karşı yumuşak davranıyordu. Amacı Haçlıların birleşmesini önlemek, onları tahrik etmemek ve zaman kazanmaktı. Bin yıllık tarihinin sonuna gelmiş olan Bizans küçüle küçüle sadece İstanbul şehrinin sınırları içinde hüküm süren bir devlet durumuna düşmüştü. Ancak buna rağmen Bizans'ın varlığı, haçlı dünyasının gururu, Müslümanların ise biricik gayesiydi.Devrin mühendislerinden Musluhiddin, Saruca Sekban ile Osmanlılara sığınan Macar Urban, Edirne'de top dökümü işiyle görevlendirildi. 'Şâhi' adı verilen bu topların yanında, tekerlekli kuleler ve aşirtma güllerin üretilmesi (havan topu) yapılan hazırlıklar arındaydı. Yaptırılan bu büyük toplar İstanbul'un fethedilmesinde önemli rol oynadı. Yıldırım Bayezid'in İstanbul kuşatması sırasında yaptırdığı Anadolu Hisarı'nın karşısına, Rumeli Hisarı (Boğazkesen) inşa edildi. Bu sayede İstanbul Boğazı'nın kontrolü sağlanacak, deniz yoluyla gelebilecek yardımlara karşı tedbir alınmış olacaktı. 400 parçadan oluşan bir donanma inşa edildi. Turhan Bey komutasındaki bir Osmanlı donanması Mora'ya gönderildi ve İstanbul'a yardım gelmesi engellendi. Eflak ve Sırbistan ile var olan barış antlaşmaları yenilendi. Macarlarla da üç yıllık bir antlaşma yapıldı.Bizanslılar da boş durmuyordu. Surlar sağlamlaştırılıyor ve şehre yiyecek depolanıyordu. Ayrıca Bizans İmparatoru Konstantin, Haliç'e bir zincir gerdirerek, buradan gelecek tehlikeyi önlemeye çalışmıştı. Aynı zamanda Haçlı dünyasından yardım isteniyor, Papa ise yapacağı yardım karşısında Katolik ve Ortodoks kiliselerinin birleştirilmesini istiyordu. Ancak Katoliklerden nefret eden Ortodoks Rumlar, Roma kilisesine bağlanmak istemiyor, 'İstanbul'da Kardinal külâhı görmektense, Türk sarığı görmeye razıyız' diyorlardı.Fatih Sultan Mehmet, hazırlıklar tamamlandıktan sonra, Bizans İmparatoru Konstantin'e bir elçi göndererek, kan dökülmeden şehrin teslim edilmesini istedi. Fakat İmparator'dan gelen savaşa hazırız mesajı üzerine, İstanbul'un kara surları önüne gelen Osmanlı Ordusu, 6 Nisan 1453'de kuşatmayı başlattı.Osmanlı donanması ise Haliç'in girişinde ve Sarayburnu önünde demirlemişti. Ordu, merkez, sağ ve sol olarak üç kısma ayrıldı. Kuşatmanın 50. günü dolduğunda Fatih Sultan Mehmet Edirne'de ulema ve hiç birisi kuşatmayı devam ettirmeye razı olmadı. Çoğunluğu:“*Resulüllah'ın Ashabından ve Hulefa-i Raşidin'den ve sair nice padişahlardan İstanbul'u fethetmeye gelenler oldu. Fetih onlara müyesser olmadı. Sana da müyesser olmaz*” dediler. Fatih Sultan Mehmet'i İstanbul üzerine yapacağı seferden men etmeye çalıştılar.Akşemseddin bundan haberdar oldu. Şöyle buyurdu:“*Evvela Konstantiniyye'yi (İstanbul'u) Sultan Muhammed Han fethetler, sonra Beni Asfar (Rumlar, Avrupalılar) alır*”(Çelik, 2011:37).Bu hususta yüksek rütbeli kadılar ve diğer birçok bilginler ile istişare oldu. Molla Hüsrev, Molla Gürani, Hızır Bey, Molla Yeğan gibi ulema ve yük-sek rütbeli devlet erkânı, Şeyh Akşemseddin

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

Hazretleri'nin görüşünü beğeniyor ve Fatih Sultan Mehmet'in İstanbul'un fethi hazırlığına girişmesine taraftar oluyorlardı.19 Nisan'da yapılan ilk saldırıda, tekerlekli kuleler kullanıldı ve bu saldırı ile Topkapı surlarından burçlara kadar yanaşıldı. Osmanlı ordusundaki er sayısı 150.000 ile 200.000 arasındaydı. Bu kuvvetlere Rumeli ve Anadolu beylerine bağlı çeşitli kuvvetler de katılmıştı. Çok şiddetli çarpışmalar oluyor, Bizanslılar şehri koruyan surların zarar gören bölümlerini hemen tamir ediyorlardı. Venedik ve Cenevizliler de donanmalarıyla Bizans'a yardım ediyorlardı. Fatih Sultan Mehmet, Osmanlı donanmasının kuşatma sırasında yeterince kullanılmadığını ve bu yüzden kuşatmanın uzadığını düşünüyordu. İstanbul'un Haliç tarafındaki surlarının zayıf olduğu biliniyordu. Bizans bu bölgeye zinciri bu nedenle germiştir. Yüksekten atılan taş güller Bizans donanmasından bazı gemileri batırmıştı; fakat bir kısım Fatih Sultan Mehmet, İstanbul'un fethedilmesini kolaylaştıracak önemli kararı verdi. Osmanlı donanmasına ait bazı gemiler karadan çekilerek Haliç'e Kasımpaşa'ya kadar ulaşan bir güzergâh üzerine kızaklar yerleştirildi. Gemilerin, kızakların üzerinden kaydırılabilmesi için, Galata Cenevizlilerinden zeytinyağı, sadeyağ ve domuz yağı alınarak kızaklar yağlandı.21-22 Nisan gecesi 67 ya da 72 parça gemi düzeltilmiş yoldan Haliç'e indirildi. Haliç'teki Türk donanmasına ait toplar, surları dövmeye başladı. Ciddi çarpışmalar cereyan etti. Bundan sonraki günlerde top savaşı, ok, tüfek atışları, lağım kazmalar, büyük ve hareketli savaş kulelerinin surlara saldırıları devam etti. Kuşatmanın uzun sürmesi ve kesin başarıya ulaşamaması askerler arasında endişe meydana getirdi.Günler geçiyor, kuşatmadan bir türlü sonuç alınamıyordu. Akşemseddin Hazretleri ise niyaz ve sabırla Rabbinden yardım diliyordu.Güçlü Bizans surlarının aman vermeyişi II.Mehmet'i tekrar ümitsizliğe sevk ediyor ve yine hocası Akşemseddin Hazretleri'nin tesellisiyle avunuyordu.Sultan Fatih Vezir VeliyüddinAhmed Paşa ileAkşemseddin'e haber salarak: “Kale feth olmak, orduya zafer bulmak ümidi var mıdır?” dedi. Hatta bununla da yetinmeyip veziri gönderdi; “Tayin vakit eylesin” dedi. Akşemseddin Hazretleri ise şöyle dedi: “*Rebiülevvel ayının 20. Gününü seher vaktinde siddiki himmetle filan cânipten yürüyüş eylesinler. Ol gün feth ola*” müjdesini kati olarak verip ve son sözlerini şöyle bağladı; “*Yarın şu kapıdan (Topkapı)hisara yürüyüş ola. İzn-i Hüda ile bab-ı zafer fetholup ezan sedası ile surun içi dola, gün doğmadan gaziler sabah namazını hisar içinde kılalar*” demiştir(Yıldız: 2017: 34-35).

Şeyh Akşemseddin Hazretleri'nin buyurduğu gün ve saat geldi. İslâm askeri surlara yürüyüp hücum eyledi. Fatih Sultan Mehmet, Akşemseddin'i davet etti. Hazreti Şeyh dervişlere içeriye kimseyi bırakmayın diyerek çadırına çekilmişti. Padişah Akşemseddin Hazretleri gelmeyince sinirlendi. Kalktı Şeyh'in çadırına gitti. Çadırın her tarafı kapalıydı, hiddetlendi. Hançeri çıkarıp yarararak bir miktar araladı. İçeri baktı. Gördü ki çadırın içinde döşeli hiçbir nesne yok. Sırf toprak, Hazret o toprağın üzerinde namaza durup secdeye varmış. Tacı, mübarek başından yuvarlanmış. Ak saçları ve aksakalı nur gibi parlıyordu. Mübarek yüzünü toprağa sürmüş, gözlerinden yaşlar akıyor. Hacetleri yerine getiren yüce Allah'a münacat edip yalvarıyordu. Padişah Şeyh'in bu halini görünce döndü makamına geldi. Surlara baktı. İslâm askerinin ‘Allah, Allah’ diye surlara yürümüş olduğunu gördü. Askerlerin önünde kefen giymiş bir grup olduğu halde hisara girdiler. Arkadan da bütün Osmanlı ordusu içeri daldı. Şehir fetholundu ve her yer ‘Allahu Ekber, Allahu Ekber’ diye ezan sesleriyle doldu.Fatih, Akşemseddin Hazretleri'ne bana bir dua öğret ki hücum esnasında askere okutayım dedi. Akşemseddin Hazretleri de “*Himmet Ya Fakih Ahmet*” de buyurdu (Yıldız: 2017: 34-35; Kahraman, 2018:42-43)

İstanbul'a fethedildikten sonra Bizans kızları, piri fani Akşemseddin'i Fatih sanarak çiçekleri ona uzatmışlar, fakat Akşemseddin Fatih'i göstererek çiçekleri ona veriniz demiştir. Fatih ise: “Verin Akşemseddin'everin çiçekleri, Padişah benim; ama o benim hocamdır” diyerek karşılıklı mütevazı örnekleri sergilemiştir (Şanlı, 1980: 16). Fatih Ayasofya'ya girdiğinde Patrik'e; “*Ayağa kalk! Ben Fatih Sultan Mehmet'im sana ve arkadaşlarına söylüyorum ki, bugünden itibaren artık hayatınız, ne de hürriyetiniz hususunda benim gazabımdan korkmayınız*”fermanı ile Bizans halkının teveccühünü kazandığı gibi özgürlük dersi de vermiştir. Fatih Ayasofya'ya girer girmez atından inip secdeye varır ve: O yüce Peygamberin; “İstanbul muhakkak fetholunacaktır. Onu feth eden ne güzel kumandan ve onu fetheden ne güzel askerdir” sözlerinin şükürünü eda eder. Ayasofya üç gün sonra camiye çevrilir, orda ilk Cuma hutbesi de Akşemseddin tarafından okunup, onun üç kere iftitahtekbiri alıp ancak üçüncüsünde başlattığı imametiyle ilk Cuma namazı gerçekleşir. Artık Ayasofya İstanbul'un gözü olmuştur Akşeyh'inve Fatih'in ellerinde... Fetih, “BeldetünTayyibetün”harflerinin (ebcet hesabıyla)

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

işareti hicri 857/1453 tarihinde müyesser olmuş,Kurân-ı Kerim'in nüzulünden 850 sene sonra gerçekleşmiştir (Kahraman, 2018:45).

SONUÇ

Akşemseddin hazretleri Şam'da doğmuş daha sonra babası ile Amasya'ya göç etmiş orada aldığı eğitim neticesinde başarılı bir müderris olmuş daha sonra da mürşidi Hacı Bayram Veli'ye intisap ederek kısa zamanda veliyullah olup mürşidinin halifesi olmaya hak kazanmıştır. Daha beşikte iken mürşidi Hacı Bayram Veli'nin işareti üzerine II. Murat tarafından Fatih Sultan Mehmet Han'ın lalalığına tayin edilmiştir. Fatih Sultan Mehmet Han'ı İstanbul'un fethine şartlandırarak yetiştiren Akşemseddin Hazretleri fatih Sultan Mehmet Han padişah olarak tahta geçtikten sonra da onu İstanbul'un fethi konusunda teşvik etmeye devam etmiştir. Nitekim genç yaşta tahta oturup ilk iş olarak İstanbul'un fethi için ciddi kararlılık gösteren Fatih Sultan Mehmet İstanbul'un fethi süresince karşılaştığı zorluklar karşısında yanında en güçlü destek olarak hep Akşemseddin hazretlerini bulmuş ve onun sarsılmaz inancının gücüyle İstanbul'un fethini genç yaşta gerçekleştirerek fatih unvanını almaya hak kazanmıştır.İstanbul'un fethi gibi bir çağı açıp başka bir çağı kapatan bir olayda önemli bir rolü olmasına rağmen Fatih Sultan Mehmet Han tarafından kendisine teklif edilen tüm dünyevi teklifleri elinin tersi ile iterek, şu anda da Bolu'nun küçük bir ilçesi olan Göynük'e yerleşmek suretiyle hayatının kalan 6 yılını mütevazı bir şekilde geçirmiştir. Evlatlarına ilim ve irfan dışında dünyevi bir miras bırakmadan âhîret âlemine göç ederek ardından gelen nesillere mükemmel bir örnek olmuştur.

KAYNAKÇA

- AKŞEMSEDDİN, (Tarihsiz) *Risale-i Zikrullah*, İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Pertev Paşa Kitaplığı, No: 260/4 -El Yazma Eser-
- AYVANSARAYI, (1375) *Vefâyât-ı Meşâyih*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Kitaplığı, No: 2464 -El Yazma Eser-
- CEBECİOĞLU, Ethem, (2001) "Akşemseddin'de Bazı Tasavvufi Kavramlar", Ankara: A.Ü.İ.F. Dergisi, c.XLII.
- CEBECİOĞLU, Ethem, (1997)*Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Ankara:RehberYayınları
- ÇANKAYA, Ahmet,(2003)*İstanbul'un Manevi Fatih Akşemseddin Hazretleri Tasavvuf ve İstanbul'un Fethi*, Ankara: Akşemseddin Hazretleri Vakfı Yayınları
- ÇELİK, Metin,(2011)*Her Yönüyle Akşemseddin Hazretleri*, İstanbul: Ensar Neşriyat
- HACI ALI, (Tarihsiz)*Tuhfetü'l Mücahidin ve Behçetü'z-Zâkirîn*, İstanbul: Nuruosmaniye Kütüphanesi, No:2293 -El Yazma Eser-
- KAÇALIN, Mustafa, Yurt, Ali İhsan, (1994)*Akşemseddin'in Hayatı ve Eserleri*, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları
- KAHRAMAN, Faruk, (2018) *Akşemseddin Hazretleri ve Fetih*, İstanbul: Üsküdar Yayınevi
- KARADENİZ, Zeria, (1964) *Hasatlar ve San'atlar Velisi Hacı Bayram Velî*, İstanbul: Okat Yayınevi
- YILDIZ, Muhammed Ali, (2017) *Akşemseddin'de Allah, Kâinat ve İnsan*, Ankara: Kalem Neşriyat

**ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN
SEMPOZYUMU**

**VAHYİN MODELLİK MİSYONU YÜKLEDİĞİ HZ. MUHAMMED'İN KUR'AN
OKUMAYA ATFETTİĞİ ANLAM ÇERÇEVESİ**

Halil ÇELİK¹

ÖZET

Bu bildirinin konusu, Hz. Muhammed'in "Kur'an okuma" ya teşviklerinin salt okuma değil, anlamaya ve içselleştirmeye yüklediği anlam çerçevesinin ortaya konulmasıdır. Bilindiği gibi nüzulünden bu yana Müslümanlar her çağ ve durumda Kur'an okuyagelmişlerdir. İslam literatüründe, Kur'an okumayla ilgili teşvik ve örnekleri fazlasıyla bulmak mümkündür. Okunan her eserin gizli veya açık mutlaka bir amaç ve hedefi bulunur. Şiir, roman, hikâye, makale gibi eserlerin her biri okunup bir mesaj vermeyi amaçlarken; Kur'an okumalarında anlama, idrak etme, mesaj verme, model kişiler oluşturma, değişim ve dönüşüme öncülük etme misyonu göz ardı edilmektedir. Bu anlayış "ahlaklı Kur'an olan" Hz. Peygamberin, tebliğ ve tebyin örnekliğiyle örtüşmemektedir. Rasulüallah'ın metot ve örnekliğinde öne çıkan;

- 1- Okuma,
- 2- Metin üzerinde tefekkür,
- 3- Anlamaya çalışma,
- 4- İlkeler çıkarma,
- 5- Yaşama özdeşleştirme ve uygulama ilkeleri,

Kur'an'ı anlamada vazgeçilmez unsurlardır. Bu ilkeleri hedeflemeyen okumaların Hz. Peygamberin örnekliğini bu konuda da yakalayamadıklarını göstermektedir. Kur'an; medeniyet, adalet ve Allah'a ulaşmanın temel yol ve ilkelerini barındırmaktadır. Kur'an'ı doğru anlamada nebevi metot yeterince izlenmediğinde Kur'an'ın örnek insan yetiştirme fonksiyonu etkisizleşmekte ve bir sorun olarak önümüzde durmaktadır. Hz. Peygamber ve ashabının Kur'an'la ilişki örnekliği incelendiğinde çağımızda içinde bulunduğumuz bu kısır döngü problemi net olarak ortaya konulabilmektedir. Bu çalışmada, süregelen geleneğin Kur'an okumaya yüklediği anlamın salt okuma, telaffuz etme ve bu şekilde tamamının anlam derinliğini hedeflemeden okumaktan ibaret olmuştur. Oysa Hz. Muhammed ve ashabının yönteminde, okumayla beraber anlamaya çalışma, tefekkür ve idrak etme özellikleri ön plana çıkmaktadır. Bu nebevi yaklaşımın Kur'an'la ilişkisi, örnek insan yetiştirme ve modern medeniyet oluşturma çabalarına katkı sunacaktır. Bu çalışmada Hz. Muhammed ve ashabının "Kur'an okuma"ya yükledikleri anlama boyutu ve yöntemi delilleriyle ortaya konulmaya çalışılacaktır.

ANAHTAR KELİMELER: Kur'an'ı doğru anlamak, Hz. Peygamberin örnekliğinde Kur'an'ı anlama yöntemi.

**THE SENSE OF READING QURAN BY HZ.MUHAMMED WHO WAS A MODAL BY
THE HOLY REVELATION**

ABSTRACT

The topic of this assertion; Hz.Muhammed's encouragements to reading Quran not only just read, understanding Quran, comprehending and internalize its meaning purely. As it is known Quran has been read by Muslims in every condition in every time. It is possible to find out loads of information in İslamic literatures about to reading Quran. Every work has an aim; poem, novel, story, essay. All of these works have an aim; to be read and give message to their readers. But in reading Quran there are missing points as comprehending, giving to message, alteration, pioneering the conversion. And this custom not suitable with Hz.Muhammed's modality to his hummah. Some points that's are come over by prophets modality;

- 1- Reading
- 2- Comprehend the text
- 3- Trying to understand
- 4- Figure out the principles

---

¹ Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Yüksek Lisans Öğrencisi.
e-mail: halil630130@hotmail.com.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

5- Match the identification of life and practicing Quran principles, are indispensable for understanding the holy Quran. If reading the Quran without these principles, there is no understanding it as Hz. Muhammed's modality. This labor hasn't got only reading Quran without all these principles. It is going to reveal some information about reading Quran methods by Hz. Muhammed and his companions with all evidences.

GİRİŞ

Hz. Allah, ilk insandan itibaren insanlara yaratılış amaçlarını, sorumluluklarını ve dinin ilkelerini göstermek için peygamberler göndermiştir. Kimi peygamberleri suhuf, kimilerini ise Kutsal kitaplarla görevlendirmiştir. Hz. Muhammed'e (sav) vahyini göndermekle kalmamış, Kur'an'ın izah ve beyan görevi ile "en güzel örnek olma" misyonunu da yine ona vermiştir.

Hz. Peygamber (sav), tebliğ görevine başladığı andan vefatına kadarki zaman diliminde kendisine indirilen vahyin okunması ve anlaşılması için elinden geleni yapmıştır. Bazen kendisi, gelen vahyi bizzat açıklıyor, bazen sorulan bir soru üzerine açıklama yapıyor, bazen de Allah'ın emri gereğince açıklama ve tefsir beyanında bulunuyordu. Kur'an'ın birçok ayetinde düşünmeye, akıl erdirilmeye, tefekküre ve tezekküre davet edilmektedir.² Ayetlerden de anlaşılacağı gibi Kur'an'ın bizzat kendisi düşünmeye, akıl erdirmeye, akletmeye teşvik etmektedir. Örneğin: "Onlar, Kur'an'ı düşünmüyorlar mı? Yoksa kalpleri kilitli mi?"³ ayeti, konu üzerinde düşünmeyi emrederken Hz. Peygamber de (sav) : "Sizin en hayırlınız Kur'an'ı öğrenen ve öğretenlerinizdir"⁴ buyurarak bunun önemini vurgulamıştır.

Bu çalışmada, Kur'an'ın ilk indirildiği zamanki okumalarla günümüz okumaları arasındaki uyum ve farklılıkları delilleriyle incelemeye çalışacağız. Hz. Peygamber'in, okumaya teşvikleri kaynaklarda kayıtlıdır. Ama gerek Kur'an'ın gerekse Resulullah'ın (sav) anlama ve düşünmeyle ilgili söyledikleri daha az bilinmektedir. Memnuniyet verici durum şudur ki, ülkemizde Kur'an'ı anlama bilinci giderek yükselmektedir. Bu konuda hem kitaplar kaleme alınmış hem de birçok makale yazılmıştır. Arap ülkelerinde de kitap ve makale çalışmaları yapılmıştır. Ancak bunlar ilgili kişilerin gündeminde yer almışsa da halkımızın büyük çoğunluğunda, Kur'an'ı anlama bilinci hala yeterli düzeyde değildir.

Bu çalışma, ulaşabildiğimiz yerli ve yabancı kaynakların ciddi bir taramasını yaptıktan ve önemli bilgilere ulaştıktan sonra kaleme alınmıştır.

Bu alanda özgün çalışmalarıyla tanınan Profesör Doktor Zekeriya Pak "Allah İnsan İletişimi" adlı kitabında şöyle demektedir:

Kur'an-ı Kerim Allah Teâlâ tarafından insanlara hayat kaynağı ve rehber olarak gönderilmiş ilahî mesajlar bütünüdür. Kur'an'ın mesajını anlayabilmek ve hayata tatbik edebilmek için öncelikle Kur'an'ın nazil olduğu dil olan Arapçayı bilmek gerekir. Anadili Arapça olan insanlar için Kur'an'ın dilini anlamak büyük bir problem olmasa da Arapçayı bilmeyen insanlar açısından bu durum kutsal mesajı anlamamanın önünde büyük bir engeldir. Bu sebebe binaen evrensel Kur'an mesajının tüm insanlığa iletilebilmesi için Kur'an'ın diğer dillere çevrilmesi ihtiyacı doğmuş, Kur'an İslam'ın ilk yıllarından itibaren Arapçadan birçok dile çevrilmiştir. Bu sayede dil farklılığı sebebiyle kopma ihtimali olan Allah-insan iletişimi çeviriler aracılığı ile kısmen mümkün hale gelmiştir.⁵

Kur'an, ilk muhataplarının diliyle indirilmiş, bununla 'onların biz onu anlamıyoruz' demek suretiyle bahane uydurmalarının önü alınmıştır. "Biz hiçbir peygamberi kendi kavminin dilinden başka bir dille göndermedik ki böylece onlara apaçık anlatsın."⁶, "Biz, onu anlayasınız diye Arapça bir Kur'an olarak indirdik."⁷ Bu ayetlerde tebliğin önemli bir vasfından bahsedilmektedir. Her peygamber gönderildiği kavim ve toplumun dilinin konuşulduğu lisanla tebliğe muhatap olmuş, ümmetine onların anladıkları dilleriyle konuşmuştur. Bu durum peygamberin şahsında insanlarla iletişime geçen Allah'ın, meramının daha kolay anlaşılmasını sağladığı gibi, peygamberlerin getirdikleri ilahi mesajların da akıl ve gönüllerde daha kolay yer etmesini sağlamıştır.

Doğru bir Kur'an tasavvurunun yerleşmesi için öncelikle Kur'an'ın kendisinin çok iyi tanınması ve makasının bilinmesine ihtiyaç vardır.

² İlgili ayetler için bkz. Enam, 6/98. ; Yunus, 10/100. ; Kiyamet, 75/3-4. ; Rad, 13/19.

³ Muhammed, 47/24.

⁴ Buhari, Sahih, Kitabu Fedaili'l-Kur'an, Mektebetu Daru's-Salam, Riyad, 1999, 21, H. No: 5027.

⁵ Zekeriya Pak, Allah İnsan İletişimi, İlahiyat, Ankara, 2005, s. 197.

⁶ İbrahim, 14/4.

⁷ Yusuf, 12/2.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

Kur'an'ı anlama sorunu, genel olarak insanların hayatın farklı alan ve boyutlarında yüzleştiği sorunlara göre farklı düşünme biçimleri içinde yeniden ele alınmış ve böylece sorunun kendisi tek bir anlam ya da boyuta indirgenemeyecek kadar detaylanmıştır.⁸ Çağımızda Kur'an'ı anlama çabalarının kimisi Kur'an'ın doğru anlaşılmasına ciddi katkılar sunmuşken kimi çabalar da Kur'an'a sınır çizme, onun alanını daraltma, onun kuşatıcılık ve hayatın her yönünü ilgilendiren özelliğini daraltmaya kadar götürebilmiştir. Örneğin:

*Kur'an bir fıkıh kitabı mıdır, bir kelam kitabı mıdır, bir ahlak kitabı mıdır, bir tarih kitabı mıdır, bir dinler tarihi kitabı mıdır, bir tasavvuf kitabı mıdır, bir astronomi, bir sağlık kitabı mıdır, bir iktisat, bir edebiyat, bir dil kitabı mıdır, bir bilim kitabı mıdır? Bu sorular, karşılıklarını maalesef hayatta bulabilmektedir. O nedenle Kur'an tasavvurumuzun ve algımızın netleşmesi bir zorunluluktur. Doğru bir Kur'an tasavvurunun ve algısının oluşması için de, Kur'an'ın ve muhtevasının bütüncül olarak bilinmesine gerek vardır.*⁹

Her dilin kendisine özgü kuralları olduğu bilinir. Kur'an'ın dil yapısı, inzal dönemi toplumun konuştuğu dildir. Bu dil, o zamanlar yaşayan toplumun konuştuğu, iletişimini sağladığı, şiir ve edebiyatta kullandığı dildir. Bu dilin dilbilimsel ilkelerini bilmek Kur'an'ı anlamamıza katkı sağlayacağı gibi, onu yorumlama ve kavramlarını doğru anlamada isabet şansımızı da o oranda artıracaktır.

*Kur'an kavramları, kendi dil yapısı içinde anlamlı ve ikna edici anlamlar taşır. Farklı dillere tercüme edildiğinde ise aynı şeyi söylemek mümkün olmamaktadır. Zira hiçbir dil başka bir dili tam anlamıyla karşılamaz. Örneğin: "Din günü" tabiri, uhrevi hayatın başlangıcında Allah'ın insanları hesaba çekip iyi ya da kötü amellerinin karşılığını vereceği zaman dilimini ifade etmektedir. Din kelimesi, Arapçadan Türkçeye geçişte anlam daralmasına uğramıştır. Bugün dilimizde din kelimesi sadece İslam, Hıristiyanlık, Yahudilik gibi inanç sistemlerinin adını taşır. Dolayısıyla "din günü" ifadesi Türk dilinde içi boş bir kavramdır.*¹⁰

Kur'an'ı anlamada Kur'an dilinin inceliklerini bilme ihtiyacı zaruri bir ihtiyaçtır. Bugün içinde yaşadığımız coğrafya ve konuştuğumuz dil, Kur'an'ı anlama konusunda bizleri dezavantajlı bir konumda bırakmaktadır. Çünkü bir dili bilmek demek, sadece o dille okuyor-yazıyor olmak anlamına gelmez. O dilin incelikleri, kavram ve terimleri, sarf-nahiv incelikleri, deyim ve atasözleri gibi daha nice özellikleri de bilmeyi gerektirir. Bu seviyede dil bilgisine sahip olunamayınca ya okunan metin doğru anlaşılmasında, ya da kısmen anlaşılmasında da bu anlama, sığ bir anlamadan öteye geçememektedir. Bu durum anadili Arapça olmayanlar için ciddi bir problem olarak karşımızda durmaktadır.

Kur'an'ın ilk muhatap kitlesi ve çevresinin, derin ilmi müzakere ve felsefi yaklaşım alışkanlıkları belki yoktu ama yüzlerce beyitlik şiirleri ezberleyen, yüzlerce kişinin yaşadığı bir toplumdur. Bu yönüyle hafıza ve zekâlarının çok da kötü olmadığı sonucuna ulaşılabilir. Bu bağlamda Allah onlara "şiir ezberlerken ve hafızalarında tutarken" kullandıkları akıllarına hitaben "...O, akıllarını kullanmayanları inkâr bataklığında bırakır."¹¹ Buyurmak suretiyle Kur'an'ı akletmede akli melekenin önemini ortaya koymaktadır. "Biz Kur'an'ı sana mutsuz olasın diye indirmedik. Ancak Allah korkusu taşıyanlar için öğüt olsun diye indirdik."¹² Burada, "öğüt olsun" kavramının anlamı üzerinde durmakta fayda vardır. Öğüt; doğru ve uygun olan yolu göstermek, yanlış, zararlı ve kötü fiillerden sakındırmak maksadıyla söylenen söz (veya yazılan yazı), nasihat, ders, tenbih¹³ anlamlarına gelmektedir. Tabii iş onu anlamak olunca Kur'an üzerine binlerce tefsir, kavramları üzerine yüzlerce kitap yazılmış ve "makasid-ı ilahiye" ye herkes kendince ulaşmaya çalışmıştır. Bunun sonucunda İslam tarihinde çeşitli bakış açıları ortaya çıkmış kimisi kabul edilebilir çerçevede kalmış kimisi de yaptığı yorum ve açıklamalarla kabul edilemez davranış ve sonuçlara ulaşmıştır. "Nitekim kalıp yargısına göre bir Harici, günah işleyeni kâfir, bir Sünni ise dinin esaslarından birini yapmayan kişi olarak anlamaktadır. "Hüküm ancak Allah'ındır" ayetini, Haricilerin 'insanların hüküm vermesi

⁸ Burhanettin Tatar, Anlamanın Tabiatı ve Kur'an'ı Anlama, Eskiye 27/Güz 2013, s. 125.

⁹ Celal Kırcı, Tefsir ve Toplum (Kur'an'ı Hayatın İçinde Anlama ve Yaşama), Ensar Yayınları, s. 87.

¹⁰ Zekeriyâ Pak, Kur'an'daki Kelimelerin Türkçeye Geçiş Sürecinde Uğradıkları Anlam Değişiklikleri,

KSÜ. İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2004/3, s. 97, 98.

¹¹ Yunus, 10/100.

¹² Taha, 20/2-3.

¹³ D. Mehmet Doğan, T. Büyük Türkçe Sözlük, Bahar Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 1994.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

haramdır' şeklinde anladığı da bilinen bir gerçektir. Bu denli farklı Kur'an tasavvurlarının anlamaya olan etkileri de elbette farklı olacaktır."¹⁴

Bu araştırmanın amacı, insanların ilahi vahiyle muhatap oldukları ilk anlardan günümüze değin Kur'an okuma, onun üzerinde düşünme, ilahi murada uygun anlama, özellikle de "Kur'an okuma" kavramı çerçevesinde işin doğrusu nedir? Nasıl anlaşılmalıdır? İlk dönem Müslümanlarının Kur'an okumaya bakışları nasıldı?... Günümüze geldiğimizde "bir taraftan ömür boyu günde beş vakit namaz kılacak ve çeşitli vesilelerle sürekli Kur'an okuyacaksın, fakat okuduğun Fatiha'nın dahi anlamını asla bilmeyecek, muhtevassından hiç haberdar olmayacak ve öğrenme gereği de hissetmeyeceksin. Maalesef mevcut durum budur ve bunun sonucu olarak karşımıza kaçınılmaz olarak dini ve ahlaki yönden beklenen niteliklerden çok uzak, basit meseleler etrafında tartışıp oyalanan, taklide dayalı bilinçsiz bir Müslüman toplum modeli çıkmaktadır."¹⁵

Henüz indirilen ilk iki pasajında 'okuma', 'öğrenme,' 'kalem' ve 'yazı'dan söz ederek¹⁶ inşasına başlanan İslam Medeniyetinin ana kaynağı Kur'an'ın da elbette kendisine özgü kavramları ve anlam dünyası vardır. Kur'an'ın doğru anlaşılması, onun anlam dünyasının bilinmesi ve onu anlamada doğru bir yaklaşım ve bir yöntemin seçilmesi ile mümkündür.

Denilebilir ki Kur'an'ın, ilk muhataplarının dili,¹⁷ o dili var eden kültürü ve arz-talep ilişkisi içerisinde pasajlar halinde indirilmesi ile hem kendi anlam dünyası oluşmuş hem de metinleşme süreci devam etmiştir. Özellikle, pasajlar halinde indirilmekte olan vahyin, ilk muhataplarının üzerinde yoğunlaşmalarına, algılama ve anlamalarına imkân veren nüzul yöntemi¹⁸ indirilen her pasajın özümsemeye yaşanmasını mümkün kılarken; yüce bir ahlakın sahibi olup¹⁹ âlemlere rahmet olarak seçilip gönderilmiş²⁰ olan bir peygamberin rehberliği de İslam'ın hayata intikalini daha da kolaylaştırmıştır. Onun, yaşamakta olan hayatın, öncelikli ve güncel ihtiyaçlarına cevap verme yöntemini seçmiş olması, akla, düşünmeye ve anlamaya vurgu yapan mesajları; ilme, aydınlanmaya ve gelişerek değişmeye teşvik eden öğütleri ve insana hayat bahşeden yasa ve prensipleri de yaklaşık yirmi üç yıl gibi kısa bir süre içerisinde, aşırılıkları olmayan /adil²¹ ve âlemlere örnek gösterilen en medeni/hayırlı ²² bir toplumun inşasını -ilk dört halifenin de katkısıyla- gerçekleştiren önemli faktörlerdendir. Ancak,

İslam'ın egemen olduğu sınırların genişlemesiyle birlikte, Kur'an'ın diline, yabancı toplumların bu dine girmeleri; bilhassa üçüncü halifenin şehadetiyle ortaya çıkan siyasi olaylar neticesinde Müslümanlar arasında ortaya çıkan bölünmeler, kanlı savaşlar ve gruplaşmalar, bazı siyasi ve dini görüş sahiplerini bilerek ya da bilmeyerek Kur'an'ı farklı algılama ve yorumlama sonucuna, Kur'an'daki bir ifade ile zeyğ'e götürmüştür. ²³ Sözün özü, hem Kur'an'ın indirilip yaşandığı asırdan hem de var ettiği kendisine özgü anlam dünyasından uzaklaşmakla, onu anlama ve hayata intikal ettirme konusunda bir takım sorunlar, kavram kargaşaları ve halen tartışılmakta olan usul ile ilgili meseleler ortaya çıkmıştır.²⁴

¹⁴ Kırca, Kur'an'ı Anlama Sorunları ve Yöntemleri, Bilimname, XXVI, 2014, s. 11.

¹⁵ Muammer Erbaş, I. Din Hizmetleri Sempozyumu, DİB Yayınları, 2008, Ankara, c. I, s. 326.

¹⁶ Alak, 96/1. ; Kalem, 68/1.

¹⁷ İbrahim, 14/4.

¹⁸ "Biz onu, Kur'an olarak, insanlara dura dura okuyasın diye (âyet âyet, sûre sûre) ayırdık ve onu peyderpey indirdik." İsra, 17/106.

¹⁹ "Şüphesiz sen, yüce bir ahlak üzeresin." Kalem, 68/4.

²⁰ "Biz seni âlemlere, ancak rahmet olasın diye gönderdik." Enbiya, 21/107.

²¹ Bakara, 2/143.

²² Al-i İmran, 3/110.

²³ Al-i İmran, 3/7. Buradaki zeyğ'den kastımız, Kur'an'ın veya onun bir bölümünün söylemekte olduğu hakikati değil de inanç haline getirilmiş olan batılı, gerçekte hiçbir ilişkisi olmayan bir görüşü ya da düşüncüyü ona söyletirme eğilimidir. Mesela bazı Hristiyan ilim adamlarının, Hz. İsa'nın "Allah'ın, Meryem'e ilka ettiği kelimesi ve ondan bir ruh" (Nisa, 4/71) olduğu hakikatini, İsa, Allah'ın oğlu ve onun bedeninde yeryüzüne inmiş bir ilahdır, şeklindeki anlayış inançları, zeyğ'in en tipik örneğidir. Tarihte ya da günümüzdeki bazı düşünce akımlarını, Kur'an'ı kendi görüş ve düşüncelerine referans olarak kullanma teşebbüsleri de öncekiler gibi olmasa da ayete, maksadını aşan ve de o pasaj ya da bütün halinde Kur'an tarafından doğrulanması mümkün olmayan bir mana yükleme çabaları da hakikatten sapma anlamında zeyğ olarak değerlendirilebilir.

²⁴ M. Zeki Duman, Kur'an'ı Anlamada Temel Prensipler, VII. Kur'an Sempozyumu, Kur'an ve Müslümanlar, 15-16 Mayıs 2004/ Kayseri, Fecr Yayınları, Ankara 2005, s. 99-100.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

Biz, anadili Arapça olmayan toplum olarak, Kur'an'ı nasıl okuyor ve anlıyoruz? “*Kur'an okumak*” tan bizim toplum olarak anladığımız şey nedir? Nasıl bir çerçeveye sahiptir? Hz. Peygamber ve ilk dönem Müslümanlarının “*Kur'an okumak*” tan anladıkları, uyguladıkları ve beklentileri nelerdir? Salt “*Kur'an Okumak*”tan inzal dönemi ve sonrasında ne anlamışlardır? Bu soruların cevapları asıl üzerinde durulması gereken konulardır.

Kur'an'ın Anlaşılması Ve Önemi

Müslümanlar, Kur'an eğitim öğretimine büyük önem vermiş, “(Allah'ın) ayetleri okunduğu zaman imanlarını artırır ve yalnız Rablerine tevekkül eder...”²⁵ düşüncesiyle dinlerine sahip çıkmışlardır. “Müslümanların gerek bireysel ve gerekse devlet düzeyinde Kur'an eğitimine bu kadar önem verip hassas davranmalarının iki temel nedeni vardır. Birincisi, onun anlamını kavrama ve onu hayatta uygulama yani onunla amel etme sorumluluğudur. İkincisi ise onun, ibadet maksadıyla okunmasıdır. Ayet ve hadislerde belirtilen bu iki temel neden, Kur'an öğretiminin günümüze kadar hız kesmeden gelişerek devam etmesini sağlamıştır.”²⁶

Her asırda Müslümanların ilgi ve alakalarına fazlasıyla mazhar olan Kur'an okuma işine, hayatları boyunca emek verenleri sitayişle ve rahmetle anarken asıl eğilmemiz gereken konunun Kur'an'ın anlaşılması meselesi olduğunu unutmamalıyız. Ancak, ilahi kitabın anlaşılmasıyla İslam'ın emirleri, ilkeleri, hedef ve amaçları anlaşılabilir. Anlaşılmaya çalışılmayan bir metinden manevi haz ve dinginlik elde edilse bile ilahi maksadın bundan ibaret olduğu asla söylenemez. Asıl olması gereken onun anlaşılmasıdır. Mümin, iman ettiği kutsal kitabının ilahi mesajlarını anlayıp onunla amel edecek, çevresini, idari yapıyı, onun ilkelerinden anladıklarıyla düzene sokacak, ondan edindiği adalet normlarını içselleştirip kurallaştıracaktır. Böylece o kitabın hayat ve yaşam kitabı olma özelliği, kendini hayatın her safhasında gösterecek, ilahi değişimin önü açılacaktır.

Kur'an'ın anlaşılması, Hz. Peygamber zamanında çok ciddi bir sorun değildi. Zira Hz. Peygamber gerekli açıklamaları yapıyor, gereğini yaşıyordu. Sorulan bir soruya eğer cevabını bilmiyorsa hemen cevaplamazdı. Bu konuda hiç acele etmezdi. Cebrail, ilgili sorunun cevabını bildirir bildirmez bu defa da beklemeksizin soru sahibine sorunun cevabını hemen bildirip izahını yapardı. Ama Hz. Peygamberden sonraki dönemlerde siyasi konuların öne çıktığı zamanlarda Hz. Peygamberin öğrettiği saf inanç ve ahlaki yapıda sıkıntılar başlamış ve bu durum ümmet içinde ilk ayrılık tohumlarını ekmiştir. “Kur'an doğru anlaşılmıyor, doğru uygulanmamaktadır” fikrini ilk ileri sürenler, Hariciler olmuştur.

Kuran'ı anlama, başka bir ifadeyle Kur'an'ı doğru anlama meselesi, daha İslam'ın ilk asrından itibaren, Müslümanları meşgul eden bir mesele olarak halen önemini korumaktadır. Bu meselenin ilk defa ortaya çıkışını Haricilerin Hz. Ali'ye karşı hüküm konusunda sürdürdükleri polemikle başlatmak isabetli olabilir. Çünkü Haricilerden önce İslam tarihinde Kur'an'ın anlaşılması konusuna ilişkin herhangi bir hadise bilinmemektedir. Böyle bir hadisenin ortaya çıkmaması anlaşılır bir şeydir ve bunun nedeninin, Müslümanların Hz. Peygamber'den öğrendikleri Kur'an anlayışı olduğu söylenebilir. Çünkü anlaşıldığı kadarıyla sahabe, Hz. Peygamber'den Kur'an'ın sadece okunan ve yaşanan bir kitap olduğunu öğrenmişti. Nitekim onların Peygamberleriyle birlikteki uygulamaları da böyleydi. Ancak bu anlayıştaki asıl kırılmanın, İslam düşünce hayatında Kelam hadisesinin ortaya çıkışıyla yaşandığını söylemek gerekir. Bu döneme gelindiğinde Kur'an, artık kıraat edilerek yaşantılanan bir vahiy olmaktan, iki kapak arasında toplanmış bir mushaf olarak araştırma nesnesi bir kitap olmaya doğru evrilmeye başlamıştı. Amellerin kaynağı olduğu kadar, artık sırf zihinsel konular ve tartışmalarla ilgili bir kitap da olmuştu. İşte o günden itibaren Kur'an'ı anlama sorunu, ümmetin en temel sorunlarından biri, çoğu zaman en temel sorunu olmaya devam etmektedir.

*O halde nedir bu Kur'an'ı anlama sorunu? Kur'an zaten açık bir kitap değil mi? O kendini bir beyan olarak tanımlamıyor mu? Kendisi bir açıklama, bir beyan olan bu kitap asırlar boyunca bir bilinemez olarak kalmış olabilir mi?*²⁷

²⁵ Enfal, 8/2.

²⁶ Mehmet Bahçekapılı-Mehmet Dağ, age. s. 12-13.

²⁷ Şevket Kotan, Kur'an'ı Anlama Sorunu Üzerine Bazı Düşünceler, Eskiye 27/Güz 2013, s. 131.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

Açıktır ki; Kur'an-ı Kerim'in getirdiği öğretilerle amel etmek, ondan tefessüh etmiş / bozulmuş toplum yaşamına ilişkin kurtarıcı ilkeler ve anlamlar çıkarmak, ancak O'nu anladıktan, üzerinde tefekkür ettikten sonra mümkün olur. Zaten Kur'an da, muhataplarından öncelikli olarak kendisini anlamalarını, onu tefekkür edip akletmelerini talep etmektedir: *"Bu Kur'an, ayetlerini düşünsünler ve akıl sahipleri öğüt alsınlar diye sana indirdiğimiz mübarek bir kitaptır."*²⁸

Hz. Peygamber, Kur'an'ın doğru anlaşılması konusunda yapılması gerekeni bizlere sunmuştur. Hz. Peygamber (sav): *"Kişi Kur'an'ı anlamada tam yetkinliğe ulaşamaz, ta ki Kur'an'daki tüm anlam vecihlerine vakıf oluncaya kadar"* buyurmuştur. Ebu Aliye; *"Allah hikmeti dilediğine verir. Kime hikmet verilirse, ona pek çok hayır verilmiş demektir. Ancak akıl sahipleri düşünüp ibret alırlar."*²⁹ ayetinin tefsirindeki *"hikmet"*in anlamı için, o, Kur'an'daki anlayış ve kavrayıştır³⁰ der.

Haris el-Muhasibi, Kur'an üzerinde *tedebbür*, onu akletme ve onda hidayet yolu bulma, selefimizin yaşam kaynağıydı. Gerçek, onun ayetleriyle örtüştüğü ölçüde doğru olanı bulur, dedikten sonra Kur'an ve ekletmeyle ilgili kanaatini de ; *"İnsan Allah'ın bahsettiği aklın değerini ödeyemez. Ancak aklın hikmet madeni, görüş ve fikirlerin kaynağı, hüküm çıkarmanın yolu, bakışın derinliği, ilmin akla uygunluk ölçüsü, ve her varılan neticenin sonucu olduğunu anlarsa o zaman aklın gerçek hakkını ödeyebileceğini söyler."*³¹ Çünkü bunu söyleyenin Kur'an'ın anlaşılması ve tefekkür boyutunu tamamıyla ihmal edip, sıradan bir kitabın metnini anlama gereği görmeden bitirmeyi amaçlayan kişinin durumuna benzer. Bu nedenle Haris el-Muhasibi'nin tespit ve ikazı önemli bir Kur'an okuma yöntemine işaret eder.

Hz. Peygamber'in, Kur'an'ın tamamını kapsayan ve bize kadar intikal eden bir tefsiri elimizde bulunmamaktadır. O'nun uygulaması şöyle olmuştur: Bazen kendisi konuyla ilgili bir soru söz konusu değilken konuyu açarak izah ve beyanlarda bulunmuştur. Bazen bir soru üzerine gerekli açıklamaları yaparak tebyin görevini yapmıştır. Bazen de bu iki durum dışında Cebrail gelip Allah'ın vahyini O'na indirmiştir. Her hal-u karda Hz. Peygamber *"Teblig ve Tebyin"* görevini hakkıyla yerine getirmiş, gerekli olan bilgileri ve açıklamaları ashabına yapmış, gerekli olmayan ve onların idrak edemeyip Allah'ın sınırlı bilgi indirdiği konularda da derinlemesine tartışmaları gereksiz ve tehlikeli bulmuştur. Bundan dolayı da *'kalpleriniz Kur'an üzere birleştiği sürece onu okumaya çalışın. Sonuç getirmeyen ihtilaflara düştüğü- nüzde de onu bırakmayı ve başka bir işle meşgul olmayı' emretmiştir. Kur'an üzerinde tartışmanın tehlikelerinden bahsedip bunu tavsiye etmemişlerdir.*³²

Ahlaki Kur'an olan Hz. Peygamber bazen namazında sadece bir ayeti okur, okudukları üzerinde tefekkürü öncelerdi. Zira *"nazil olan ayetler mutlaka anlaşılmalıdır. Çünkü söz anlaşılmadan üzerinde düşünülemez. Bundan dolayı Sahabe, bazen anlamadıkları kelimeleri Hz. Peygambere sormuş, bazen de Peygamberimiz, ayeti okuyarak herhangi bir suale muhatap olmaksızın onlara bazı kelimelerin ne anlama geldiğini sormuş ve yine kendisi gerekli açıklamalarda bulunmuştur."*³³ Hz. Peygamber zamanındaki genel uygulama bu şekildeydi. Ancak vahyin inzal ortamına şahit olamayanlar için durum bu kadar sade ve kolay olmamıştır. Bir defa nüzul sebebi, bağlam, ayet ve konu bütünlüğü gibi konular sonrakilere için anlamının olmazsa olmazları haline gelmiştir.

Kur'an'ı Anlamada Bağlamın Rolü adıyla kapsamlı bir doktora tezini kitaplaştıran akademisyen Fatih Tiyek, söz konusu kitabında anlamayla ilgili şunları kaleme almıştır:

"...anlama; 'olgu, bilgi veya süreçleri birbiriyle ilişkili olmaları yahut ilişkisizlikleri bakımından, öğeleri arasında anlam ilişkisi bulunan bir zihinsel çerçeveye oturtmadır.' ... anlama; bir sembol, ifade ya da kavrama, kullanıldığı bağlama uygun bir anlam verme veya ona yüklenmiş olan anlamı kavrama' olarak tanımlanmaktadır.

Anlama ile ilgili bu tanımlar birbirine yakın olmakla birlikte birincisinde 'anlam ilişkisi'; ikincisinde ise 'bağlamına uygunluk' vurgulanmaktadır. Tariflerde açıkça işaret edilmese de anlamın kaynak ile –bu kaynak söz, yazı, konuşan olabilir- bağlantılı olmakla birlikte o kaynağa

²⁸ Sad, 38/29.

²⁹ Bakara, 2/269.

³⁰ el-Makdisi, Fethu'r-Rahman Fi Tefsiri'l-Kur'an, thk. Nureddin Talip, Vizaretü'l-Evkaf ve Şuunu'l-İslamiyye, Katar, ts. s. 8.

³¹ Haris el-Muhasibi, el-Akl ve Fehmu'l-Kur'an, Takdim, Dr. Hüseyin Kuvvetli, Daru'l Fikr, 1971, ys. s. 245.

³² Esed b. Muhammed ebi Muaz Tarık b. Avvad, Kitabu'l-Kur'an, Daru İbn Kayyim-Daru İbn Affan, Riyad, 2006, s. 52.

³³ Mehmet Adıgüzel, Kur'an'ı Anlama Olgusu, Atatürk Üniv. İlahiyat fak. Dergisi, Sayı: 24, Erzurum 2005, s. 79.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

yönelen veya muhatap olan kimsede meydana gelen bir faaliyet olduğu unutulmamalıdır. Yönelen kimsenin veya muhatapın ulaştığı, çıkardığı bir sonuçtur. Bu sonuç doğru da olabilir, yanlış da olabilir. Ancak çıkarılan ya da ulaşılan sonucun yanlış olması anlamının gerçekleşmediği anlamına gelmez.

Anlama ile ilgili tanımlarda dikkat çeken bir diğer husus da, anlamının sahasıyla ilgili hususlardır. Zira tanımlarda anlamın sahasına dair; olgu, bilgi, süreç, sembol, ifade, kavram gibi geniş bir yelpaze çizilmektedir. Bu da göstermektedir ki, anlamın sahası oldukça geniştir. Bu yüzden anlamın sahasına bir sanat eserini anlamadan tutun da, bir dili, bir yüz ifadesini, bir fikri, felsefi veya edebi bir metni, bir insanın sevincini ve hüznünü anlamaya kadar daha pek çok hususu dâhil etmek mümkündür.

Bu tanımlamaya göre anlama hem bir süreç hem de bir faaliyettir. Düccane Cündioğlu'na göre bu süreçte ve faaliyette önemli olan bazı unsurlar vardır. Bunlar:

1. Anlatan –Anlatım ve Anlatılan: Anlama faaliyetinin anlamın ortaya çıktığı bir süreç olduğu düşünülürse, bu süreci başlatan anlatandır. Anlatanın yaptığı faaliyet anlatım ve iletilmek istenen ise anlatılandır.

2. Anlayan-Anlama ve Anlaşılan: Bu süreçte anlatanın muhatabı, anlamak isteyen ise anlayandır. Anlayanın yaptığı faaliyet anlama, bu faaliyetin nesnesi ise anlaşılıdır.

3. Doğru Anlam-Yanlış Anlam: Anlatılan ile anlaşılan birbirini karşılıyor ve tekabül ediyorsa doğru anlam, birbirini karşılamıyor ve tekabül etmiyorsa yanlış anlam söz konusudur.

4. Sözün Tabii Bağlamı: Bu unsur anlamı muhafaza eden en emin mercidir ve anlaşılan, anlatana başvurularak doğrulanamadığı takdirde ancak bu mercilere başvurulmak suretiyle doğrulanabilir. Bir sözün orijinal formu, ilk muhatapları, ilk işlevi, ilk zamanı ve ilk mekânı onun tabii bağlamının unsurlarıdır.”³⁴

Kur'an'ı anlamının önemine işaret eden ayetlerden bazılarında tefekkür kökenli kelimeler kullanılmıştır. Tefekkür; düşünmek, düşünceyi harekete geçirmek, akıl yormak, iyice düşünmek, derin düşünmek, hayrı ve şerri, faydalı ve zararlıyı görmeye yarayan kalpteki ışık, bir işin akıbeti hakkında düşünmek vb. şekillerde tarif edilmiştir. Bununla ilgili bazı ayet mealleri şöyledir : " .. Allah size ayetlerini böyle açıklar ki düşünesiniz" (Bakara, 2/219). "İşte düşünüp anlayasınız diye Allah size ayetleri açıklar" (Bakara, 2/266). " . İşte biz, düşünen bir toplum için ayetleri böyle açıklıyoruz" (Yunus, 10/24). " ... Sana da bu zikri (Kur'an'ı) indirdik ki, kendilerine indirileni insanlara açıklayasın, ta ki düşünüp anlasınlar" (Nahl, 16/44). "Eğer biz bu Kur'an'ı bir dağa indirseydik, şüphesiz onu, Allah korkusundan baş eğerek parça parça olmuş görürdün. Bu misalleri insanlara düşünsünler diye veriyoruz" (Haşr, 59/21).

Aynı konuyla ilgili olarak tedebbür kelimesi de kullanılmıştır. Tedebbür; işlerin sonunu düşünmek, işin sonuna bakmak, bir işin sonunu başından hesap etmek, dikkatli olmak, anlamak, Kur'an ayetlerini derinlemesine düşünerek anlamına vakıf olmak ve doğru yorumlara ulaşmak vb. manalara gelir. Bu hususla ilgili ayetlerin bazılarının anlamı da şöyledir: "Hala Kur'an üzerinde gereği gibi düşünmeyecekler mi?" (Nisa, 4/82). "Onlar bu sözü (Kur'an'ı) hiç düşünmediler mi?" (Mü'minun, 23/68). "Bu Kur'an, çok mübarek bir kitaptır. Onu sana indirdi ki, ayetlerini düşünsünler ve akliselim sahipleri öğüt alsınlar" (Sad, 38/29). "Kur'an'ı düşünmüyorlar mı? Yoksa kalpleri kilitli midir?" (Muhammed, 47/24)"³⁵

Kur'an, burada düşünmemeyi donukluk kabul ediyor ve Kur'an'ın anlaşılmasının önünde bir engel olarak niteliyor. Kur'an, durağanlığı değil akli aktiviteyi emrediyor. Bu şekilde anlaşılması gerektiğini ayetleriyle ortaya koyuyor.

İbn Kayyım: "Kur'an üzerine düşünmek kalbin manalara ulaştığı bahçesidir. Bütün fikretme, düşünme ve akletmeler Kur'an'ın indirilişinin gayesidir. Düşünüp akletmeden okumak indiriliş gayesi değildir. Allah'ı Teâlâ şöyle buyurur: "Sana indirdiğimiz bu Kitap mübarektir; ayetlerini düşünsünler, akli olanlar da öğüt alsınlar." (Sad, 38/29) , "Bunlar Kuran'ı düşünmezler mi? Yoksa kalpleri kilitli midir" ? (Muhammed, 47/24) , "Söyleneni hiç düşünmezler mi? Yoksa onlara, ilk atalarına gelmeyen bir şey mi geldi?" (Mü'minun, 23/68) " Akledesiniz diye Kuran'ı Arapça okunan

³⁴ Fatih Tiyek, Kur'an'ı Anlamada Bağlamın Rolü, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2015, s. 50-52.

³⁵ Abdurrahman Çetin, Kur'an'ı Anlamının Önemi ve Bu Konudaki Çalışmalar, Uludağ Üniv. İlahiyat Fakültesi Dergisi, sayı: 9, Cilt: 9, 2000, s. 194.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

bir Kitap kalmışızdır.” (Zuhruf, 43/3)³⁶ Ayetlerini vurgulayarak okumaktan ne anlaşılması gerektiği ve anlam boyutunun önemine dikkat çekmektedir.

İbn Hübeyre: *Şeytanın tuzaklarından biri de insanları Kur'an üzerine düşünmekten uzaklaştırmasıdır. Çünkü bilgi ve doğru yol ancak düşünmekle hâsıl olur. Şeytan der ki: 'Bu (Kur'an üzerinde düşünmek) tehlikeli bir iştir.' Ta ki insan der: Ben Kur'an üzerine konuşmam, günaha düşerim diye!*

İbn Kayyim: *"Kim ki: "Kur'an'ın çeşitli anlamları vardır. Ben Kur'an'ı anlamıyor ve bilmiyorum deyip, biz onun okunmasıyla ibadetimizi yapıyoruz dese onun kalbinde sıkıntı vardır/ o günahkârdır"* diyerek onun üzerinde kafa yormanın gerekliliğini, bunu yapmanın ise ilahi kitaba saygı değil, Kur'an'ın emrettiği “tedebbür, tefekkür, tezekkür ve teakkul” emirlerine muhalefetten dolayı oluşan günahıtan söz eder. Onun anlaşılmasına çalışmanın gerekliliğine değinir.

İbn Mes'ud : *"İlim taleb ettiğinizde bu Kur'an'ı yayınız. Çünkü onda sizden öncekilerin ve sonrakilerin ilmi vardır."*

Hasan-ı Basri: *"Bana göre insanların Kur'an konusundaki en iyisi, onu okumasa da ona itaat edip tabi olandır."*³⁷ diyerek anlaşılmadan okunan bir Kur'an okumasından değil, okuyamasa bile ilahi mesajı merak edip onu anlayarak davranış haline getiren, bu bilinci geliştiren kimselerin üstünlüklerinden bahsediyor. Burada Hasan-ı Basri'nin, Kur'an okuma kavramıyla salt telaffuz edip yapraklarının tamamını okumayı kastetmediği anlaşılmaktadır.

Hz. Aişe'ye, bazı kimselerin bir gecede iki veya üç hatim indirdikleri söylenince, onların bu davranışlarını beğenmemiş ve şöyle demiştir: "Onlar, Kur'an okudukları halde (gerçek anlamda) okumamışlardır. Benim, Allah'ın elçisi ile beraber bütün gece uyanık bulunduğum zamanlar olurdu. Ancak o, bir gecede Bakara, Al-i İmran ve Nisa suresini okurdu. Müjde ayetine geldiği zaman dua edip dilekte bulunur; korku ayetlerine geldiği zaman da Allah'a iltica eder, O'na sığınırdu" ³⁸ Hz. Peygamberin kuran okuma örnekliliği ve modelliğinin ipuçlarını veren Hz. Aişe, Onun sayfaları bitirmeyi böylece her gün şu kadar okudum demekten ziyade, okuduklarıyla mana ve psikolojik duygu dünyasına kadar Kur'an'la bütünleştiğini aktarıyor.

Hz. Ali (ra): "Huşusuz kılınan namazda, faydasız şeylerden sakınılmayan oruçta, düşünmeden yapılan kıraatte hayır yoktur" ³⁹ der.

İslam tarihinde meşhur bir yere sahip olan Buhari, el-Edebü'l-Müfred isimli kitabının büyüklere tazim babı başlığında şu rivayeti zikreder: Eş'ari'den rivayet edildiğine göre şöyle demiştir: "Ak saçlı/ihtiyar Müslüman'a ve ezberlediği Kur'an'ın manasıyla lafzında taşkınlık etmeyen ve ezberlediğini unutmayıp manasıyla amel etmeyi bırakmayan Kur'an hafızına ikram etmek, Allah'a tazimden sayılır."⁴⁰

Kur'an'ı anlayarak ve düşünerek okumak esastır; Peygamberimizin sünnetine uygun olan yol ve yöntem de budur. Sahabenin ileri gelenlerinin Kur'an'la mesailerini gece-gündüz demeden devam eden bir süreçti. Ama bilginlerinin çok okumaktan ziyade onun anlam ve hedeflerini gerçekleştirmeye önem verdiklerini görmekteyiz.

İçinde bulunduğumuz çağda Kur'an'ı nasıl okumalıydık şeklindeki bir soruya öz eleştiriyle birlikte belki şöyle cevap vermeliydik:

Hayatı değiştirip yepyeni bir toplum inşa etmek, batıl ve saçma inançlara son vermek, ilahi adaleti ve insani değerleri yerleştirmek için gelen Kur'an'ı, biz bu amaç ve hedeflerinden uzak sayılacak işlerle daha çok meşgul ettik. Kur'an, tam da Hz. Peygambere Cebrail'in getirip okuduğu gibi okunmalıydı. Okunurken bizleri mest edip tefekkürün derinliklerine götürmeliydi. Oradan anladığımız ve öğrendiğimiz prensipleri birey ve toplum hayatına uyarlayıp Farabi'nin hayal ettiği ve öngördüğü "*El-Medinetü'l Fazıla*"sını kurup ikame etmeliydik. Halkının ve yöneticilerinin bilge ve ilimle şahsiyet kazanmış bilge insanların olduğu, yaşam ve sosyal ilişkilerin düzenli işlediği bir dünyayı, Kur'an'la kurmalıydık. Her kesin hakkının verildiği, herkesin hakkına razı olduğu, açgözlü

³⁶ Said Abdu'l-Azim, Mefatihü Fehm ve Tedbirü'l-Kur'an, Daru'l Eyman, İskenderiye ts. s. 18.

³⁷ Said Abdu'l-Azim, age. s. 24- 30.

³⁸ Bkz. Enam, 6/51; Kehf, 18/2-4; Meryem, 19/97; Furkan, 25/1; Yasin, 36/6-70; Fussilet, 41/4; Şura, 42/7; Ahkaf, 46/12.

³⁹ İbn Hacer el-Askalani, Münebbihat, trc. Ali Aslan, Eser Neşriyat ve Dağıtım, İstanbul ts. s. 109-110.

⁴⁰ Buhari, el-Edebü'l-Müfred, Tercüme ve Şerh: A. Fikri Yavuz, Sönmez Neşriyat, İstanbul 1974, c. 1, s. 367.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

olmayan bireylerin yardımlaşma ve erdem üzere yaşadıkları şehirler kurmalıydık. Ahiret ve dünyamızı Kur'an ölçeğinde dengede tutup hem bu dünyanın ikram edilmiş tüm nimetlerinden faydalanmalı, hem de ahirete yeterince salih amel vb. işlerle yatırım yapmalıydık. Ama bu ve buna benzer hedefleri gerçekleştirilmeden uzak bir fikri ortam ve faydasız bir sürü uğraş içerisinde bu hedefler adeta bize lüks ve ulaşılmaz olarak kaldı.

Kala kala elimizde elifbalarımız ve kimin kaç cüz okuduğuyla ilgili anlamayı ve tefekkürü amaçlamayan, birey ve toplumun maddi ve manevi ihtiyaçlarında yeterince işlev görmeyen bir formata indirgedik Kur'an'ı. *Ne dediği ve ne demek istediğinin* önemsenmeyip sadece okunmasıyla yetinilmesi, mesaj ve amaçlarının görmezden gelinerek insanın dar anlayışıyla onu sınırlandırmasına yol açar. Bu ise anlama ve tefekkürü emreden ayetlerin gerçekleştirmek istediklerini yok sayma, onları görmezden gelme sonucu doğurur ki hiç kimsenin ilahi metnin bir ayetini veya bir kısmını yok saymaya hakkı yoktur.

Günümüzde ise dinleyenlerin önemli bir kısmı, Kur'an okunurken manasını anlamadığı için tebessüm etmiyorlarsa da ağlıyorlar. Ama ağlayan bu Müslümanların kendilerinin de bu ayetlere muhatap olabileceği ihtimalinden dolayı değil, Kur'an okuyan kişinin yanık sesinden etkilenmesi ve duygulanması sebebiyle ağladıkları biliniyor. Gerçi Müslüman, dinlediği Kur'an'dan huzur duyuyor, mutlu oluyor, dinledikleri kendisine adeta ruhi bir terapi etkisi yapmış gibi hissediyor ve bu yönüyle de Kur'an'ı yaşıyor ama, Kur'an'ın ne dediğini ve ne demek istediğini anlamıyor.

Kur'an'a duygusal yaklaşım örnekleri arasında sayabileceğimiz, Kur'an'dan isim arama, minber, mihrap ve kubbeye ayet yazma, abdestsiz Kur'an'a dokunmama, belden aşağı Kur'an'ı tutmama, yeni doğmuş çocuğun yastığının altına veya arabanın torpido gözüne Kur'an koyma, anlamını bilmesede ölü evinde ve mezarlıkta Kur'an okutturma, sevap kazanmak, kazadan ve beladan korunmak için Kur'an okuma, hatta arabalara besmelele yapma, vb. örnekler, Kur'an'a olan duygusal bağlılığımızı yansıtan veya farklı duygularımızın objesi olan belli başlı çarpıcı örneklerden bazılarıdır.⁴¹

Şevkani, salt Kur'an okumanın bir ibadet olduğunu, ancak anlamla beraber yani anlayarak okumanın kat kat sevabının olduğunu, Kur'an okumaktan maksadın onu anlayarak okumak olduğunu ifade ediyor.⁴²

Sa'di, Sad suresi 29. Ayeti için şunları kaydediyor: "Bu ayetin indirilmesinin hikmeti, insanlar onun üzerinde iyice düşünüp ondaki ilimleri, düşünme yöntemini ve sırları çıkarınsınlar, çünkü onun anlamak tedbir ve üzerinde kafa yormayla olmaktadır. Sonrada ondan edindikleri bilgi ve fikirleri ona ardı sıra arz ederek uygunluğunu test edecekler, ondaki bereket ve hayrı anlayacaklar. Kıraatte anlamaya yoğunlaşıp düşünme düşünme okumak, düşünülmezsizin seri şekildeki okumadan daha hayırlıdır. Zira diğerinde Kur'an'ın gerçekleştirmek istediği amaçları, gerçekleşmemektedir."⁴³

Sa'di, Kur'an okumadan amacın, okunan şeyin ne gibi ilkeler öne sürdüğü, hangi temel ilkelerin gerçekleşme sorumluluğunu insana yüklediğine dikkat çekerek okunan metni, hem okumak hem de emir ve yasaklarına teşvik ve ikazlarına kulak vermek suretiyle anlama anlama bir okuyuş tarzına ancak okuma denileceğinin altını çizer. Sadece okumakla kalmıyor. Okuyor, üzerinde düşünüyor, ne yapması gerektiğini hesaplayıp uyguluyor. Allah'ın kendisine yüklediği sorumluluk zaman zaman ciddi bedeller ödemeyi de gerektirebiliyor. Ya da ciddi mali yükümlülüklerden sorumlu tutabiliyor. Onlar bunu seve seve can-u gönülden yerine getirmenin uğraş ve gayreti içerisinde olmuşlardır.

Zeyd b. Sabit, Hz. Peygamber zamanında vahiy kâtipliği yapan, Hz. Ebubekir (ra) zamanında Kur'an'ın bir kitap haline getirilmesinde görev üstlenen önemli bir şahsiyettir. Kur'an'ın cemi ve onun bu konudaki samimi ve fedakâr çabaları bilindiğinden insanların kıraat ve Kur'an'la ilgili sorularına da daha çok muhatap olmuştur. " Bir kişi Zeyd b. Sabit'e 'yedi günde bir Kur'an'ı hatmetme konusunda fikrin nedir?' diye sordu. Zeyd b. Sabit 'güzel' dedikten sonra: 'Eğer on beş günde bir ya da yirmi günde bir okusaydı bu beni daha çok sevindirirdi. Şimdi sor bana neden bunu daha çok seviyorum?' Soruyu soran: 'o halde soruyorum neden?' Zeyd b. Sabit: 'Onun üzerine durup düşünüyüm anlayayım'⁴⁴ diye cevap verir.

⁴¹ Celal Kırcı, Kur'an'ı Hayatın İçinde anlamak ve Yaşamak, Ensar Yayınları, s. 107-109.

⁴² Hasan el-Buhari, Fethu'l-Beyan fi Makasidi'l-Kur'an, El-Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut ts, s. 24.

⁴³ Abdulllah el-Mukbil, Liyetedeberu Ayatihi, VII, Lecnetu Ameliyye Fi Merkezi Tedebbür, Riyad 2014, s. 75.

⁴⁴ Beşir Yasin, Menhecü Tedebbürü'l-Kur'ani'l-Kerim, Daru'l Hadaretü Linneşr vet- Tevzi', Riyad 2004, s. 48.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

SONUÇ

Yukarıda Zeyd b. Sabit'ten aktarılan paragrafta önemli işaretler bulmak mümkündür. Zira Kur'an'ı ezbere bilen, Hz. Peygambere vahiy kâtipliği yapan, daha sonraki dönemlerde Kur'an'la ilgili birçok hizmeti üstlenen Zeyd'in, "Kur'an okuma" ya bakışının salt okuma /telaffuz olmadığı, kendisinin de böyle anlamadığını anlamak mümkündür. Ayrıca onun bu konudaki beyanı "nasıl okunması gerektiği" konusunda da önemli bir kilometre taşı niteliğindedir.

Sahih-i Müslim'de geçen; "Din nasihattir/samimiyettir..." rivayetinin açıklamalarında İmam Nevevi şunları söyler: "... Nasihat Kur'an içindir. Zira o Allah'ın kitabıdır ki o imandır. İnsanlardan hiçbirisinin eseri onun gibi olamadığı gibi onun kıymetine de haiz değildir. Sonra ona tazimde, güzel kıratta, huşuda ve tilavette hakkını vermek gerektir. Onu yanlış tevillerle tahrif ve ondan yüz çevirmek büyük günahdır. Onda olanı tasdik etmek, ahkâmı üzerinde durup ilimlerini ve misallerini anlamaya çalışmak, nasihatlerine uymak, üzerinde düşünmek ve muhkemlerine amel etmek gerekir"⁴⁵ diyerek okuma, üzerinde düşünme ve anlamamanın önemli yaklaşımlar olduğunu vurguluyor.

Yorumlama ve anlama faaliyetinde esas olan, hitaptaki asıl mana ve maksadı ortaya koyarak onun mesajının doğru anlaşılmasını sağlamaktır. Bu yüzden, Kur'an'ın, muhataplarına iletmek istediği evrensel ölçekli mesajların perdelenmemesi için, lafızlara takılıp kalmamak gerekir. Asıl makasın ne olduğu ilahi meramın amaçlarına odaklanmak gerekmektedir. Günümüzde hatim okuma zinciri oluşturma vb. çabalar hiçbir şekilde Kur'an'ın mesajını iletme yollarından biri değildir. Bu usulsüz nevezuhur çabalar Kur'an'ın anlaşılması önünde de engel oluşturmaktadırlar.

Hz. Peygamber, ilk dönem, Kur'an okuma yaklaşım ve anlayışlarında insanlık için her çağ ve mekânda çağların ihtiyaç haline getirdiği evrensel anlayış ve ilkeler çıkarmamıza imkân vermektedir. Eğer bu başarılamiyorsa unutmayalım ki Kur'an, kıyamete kadar en son gönderilmiş kitaptır. Onun kuşatıcı anlam dünyasını, sınırlı akletme tasavvurunuzla daraltmak ona hizmet değil, onun evrenselliğine gölge düşürmektir.

KAYNAKLAR

- ABDULLAH EL-MUKBİL, 2014. Liyettedebberu Ayatihi, VII, Lecnetu Ameliyye Fi Merkezi Tedebbür, Riyad.
- ABDU'L-AZİM, S; Mefatihü Fehm ve Tedbirü'l-Kur'an, Daru'l Eyman, İskenderiye ts.
- ADIGÜZEL, M; 2005. Kur'an'ı Anlama Olgusu, Atatürk Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi, Erzurum.
- BEŞİR, Yasin; 2004. Menhecü Tedebbürü'l-Kur'ani'l-Kerim, Daru'l Hadaretü Linneşr vet-Tevzi', Riyad.
- BAHÇEKAPILI, M; 2005. Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, sayı: 24, Erzurum.
- BUHARİ, 1999. Sahihu Buhari, Mektebetü Darü's-Selam, Riyad.
- _____,1974. el-Edebü'l-Müfred, Tercüme ve Şerh: A. F. Yavuz, Sönmez Neşriyat, İstanbul.
- ÇETİN, A; 2000. Kur'an'ı Anlamamanın Önemi ve Bu Konudaki Çalışmalar, Uludağ Üniv. İlahiyat Fakültesi Dergisi, C. 9.
- DOĞAN, D. M; 1994. T. Büyük Türkçe Sözlük, Bahar Yayınları, 1. Baskı, İstanbul.
- DUMAN, M. Z; 2004. Kur'an'ı Anlamada Temel Prensipler, VII. Kur'an Sempozyumu, Kur'an ve Müslümanlar, 15-16 Mayıs / Kayseri, Fecr Yayınları, Ankara.
- ERBAŞ, M; 2008. 1. Din Hizmetleri Sempozyumu, DİB Yayınları, Ankara.
- EL-ASKALANİ İbn Hacer, Münebbihat, trc. Ali Aslan, Eser Neşriyat ve Dağıtım, İstanbul ts.
- en-NEVEVİ; 1996. et-Tibyan fi Adab-i Hameleti'l-Kur'an, thk. Muhammed el-Haccar, Daru İbn Hazm, Beyrut.
- HASAN EL-BUHARİ, Fethu'l-Beyan fi Makasidi'l-Kur'an, El- Mektebetü'l- Asriyye, Beyrut, ts.
- EL-MUHASİBİ, H; 1971. el-Akl ve Fehmu'l-Kur'an, Takdim, Dr. Hüseyin Kuvvetli, Daru'l Fikr, ys.
- HEYET, 2007. Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meali, T.D.V.Y. İstanbul.

⁴⁵ Ebu Zekeriya Yahya b. Şerefü'd-Din en-Nevevi, et-Tibyan fi Adab-i Hameleti'l-Kur'an, thk. Muhammed el-Haccar, Daru İbn Hazm, Beyrut 1996, Bab: 7, s. 48.

**ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN
SEMPOZYUMU**

KIRCA, C; Tefsir ve Toplum (Kur'an'ı Hayatın İçinde Anlama ve Yaşama), Ensar Yayınları, s. 87.

_____, 2014. Kur'an'ı Anlama Sorunları ve Yöntemleri, Bilimname, XXVI, 11.

_____, Kur'an'ı Hayatın İçinde anlamak ve Yaşamak, Ensar Yayınları.

KOTAN Ş; 2013. Kur'an'ı Anlama Sorunu Üzerine Bazı Düşünceler, Eskiye 27/Güz.

el-MAKDİSİ, ts. Fethu'r-Rahman Fi Tefsiri'l-Kur'an, thk. Nureddin Talip,

Vizaretü'l-Evkaf ve Şuunu'l-İslamiyye, Katar.

PAK, Z; 2005. Allah İnsan İletişimi, İlahiyat, Ankara.

_____, 2004. Kur'an'daki Kelimelerin Türkçeye Geçiş Sürecinde Uğradıkları Anlam

Değişiklikleri, KSÜ. İlahiyat Fakültesi Dergisi, (c. 3, s. 97, 98.)

TARIK B. AVVAD, 2006. Kitabu'l-Kur'an, Daru İbn Kayyim-Daru İbn Affan, Riyad.

TATAR, B; 2013. Kur'an'ı Anlama Sorunu Üzerine Bazı Düşünceler, Eskiye

27/ Güz.

TİYEK, F; 2015. Kur'an'ı Anlamada Bağlamın Rolü, Ankara Okulu Yayınları,

Ankara.

YILMAZ, M. N; 2000. Kur'an-ı Kerim ve Meali, Moro Yayıncılık, Ankara.

**ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN
SEMPOZYUMU**

MODEL İNSAN MÜFTÜ HAFIZ ALİ EFENDİ: ALİ GÖRGEL

Yıldırım Alkış¹

Özet

Osmanlı'dan Cumhuriyet dönemine uzanan yaklaşık bir asırlık hayatıyla Hafız Ali Efendi, Maraş'ın önemli şahsiyetlerinden biridir. Çocuk yaşta hafızlığını alan ve eğitimini hem çeşitli Hocaefendilerin yanında hem de İstanbul'da bir medresede gören, mesleği imam-hatiplik olan, uzun bir dönem Maraş'ın müftülük görevini de yürüten Hafız Ali Efendi; Maraş'ın dini, kültürel, sosyal ve siyasi hayatında önemli bir model insan olmuştur. Kendisinin kaleme aldığı yazılı bir eser bulunmayıp, vaazlarından da sadece bir tanesi kayıt altına alınabilmiştir. Kendisiyle ilgili sahip olunan bilgilerin önemli bir çoğunluğu yaşadığı dönemde kendisini bizzat tanıyanlardan sözlü olarak aktarılacak günümüze ulaşmıştır. Bu sebeple kendisine dair edinilen bilgilerin yazılı olarak kayda alınmasının, farklı disiplinler için önem arzettiği düşünülmektedir. Bu çalışmanın amacı, Hafız Ali Efendi'yle ilgili söz konusu bilgileri, ilgili literatüre katkıda bulunmak suretiyle hem ilgililerin hem de araştırmacıların istifadesine sunmaktır.

Giriş

Ulaşılabilen yazılı ve şifahi kaynaklar Hafız Ali Efendi'nin 1877 doğumlu olduğunu göstermektedir. Ömrü hem Osmanlı'yı ve son dönemlerini, hem de Cumhuriyet dönemini görmeye vefa etmiş olan Hafız Ali Efendi 1967'de vefat etmiştir. 90 yıllık ömründe Kurtuluş Savaşı da dahil birçok zor günleri ve acıları yaşamış olan Hafız Ali Efendi'nin Maraş'ın kurtuluşunda da bizzat aktif rol aldığı bilinmektedir. Zikredilen dönemin zor koşullarında, Hafız Ali Efendi; gerek hocalık rolünde gerek aile hayatında (bir kez evlenmiştir, iki oğlu ve iki kızı vardır) ve gerekse iyi bir vatandaş olarak, örnekliğinden taviz vermemiş bir şahsiyet olarak, Maraş'ın sayılı âlimlerinden biri olmuştur.

Bu çalışmada; Hafız Ali Efendi'nin Maraş'ın Kurtuluş Mücadelesine olan katkısına, Cumhuriyet döneminde ve Müftülük yıllarındaki hayatına, ilmî yönü ve ders faaliyetlerine, tasavvufî yönü ve yaşantısına ve son olarak vefatına dair kesitler sunulmuştur. Çalışmanın sonunda kendisini bizzat tanıyanların ona dair aktardıkları hatıraların bir kısmından oluşan bir bölüm bulunmaktadır. Bu çalışmanın kaleme alınmasında Yıldırım Alkış ve Serdar Yakar'ın 1998 yılında kaleme aldıkları Hafız Ali Efendi'nin hayatını anlatan eserden istifade edilmiştir. Hem bu çalışmada, hem söz konusu eserde Hafız Ali Efendi'yle ilgili ortaya konan bilgilerin neredeyse tamamı, 1997 ve 1998 yıllarında Alkış'ın Hafız Ali Efendi'yi bizzat tanıyan kişilerle yüzyüze yaptığı ve anlatılanları not tutmak suretiyle yazılı olarak kayıt altına aldığı görüşmeler yoluyla toplanmış ve derlenmiştir.

Maraş'ın Kurtuluş Mücadelesinde Hafız Ali Efendi

1877 yılında doğan Hafız Ali Efendi'nin, askerlik yapmaya hazırlandığı dönemde Çarşıbaşı Camii imamının vefat haberi ile birlikte aynı camiye imam-hatiplik teklifi aldığı bilinmektedir. Bu teklifi kabul eden Hafız Ali Efendi, bir taraftan imamlık yaparken diğer taraftan savaş yıllarındaki mücadeleye, vaaz ve sohbetleriyle milli duyguların güçlenmesi için çaba göstererek, katkı sağlamaya çalışmıştır. Bu esnada Birinci Dünya Savaşı'nın ardından yenik sayılan Osmanlı Devleti işgal edilmiş, Maraş da önce İngilizlerin, ardından da Fransızların işgaline maruz kalmıştır. Hafız Ali Efendi, savaşın en kızgın zamanlarında dahi camideki görevini aksatmamış, namaz vakitleri dışında elinde silahla cami avlusunda nöbet tutmuş ve Kayabaşı çetelerinden sorumlu olmuştur.

Çete harbinin planlanmasında Hafız Ali Efendi; Şeyh Ali Sezai Efendi'nin öncülüğünde Belediye Başkanı Hacı Bekir Sıtkı (Arifioğlu), Beşenzade Hacı Nuri, Kocabaşzade Hacı Mustafa, Hacı Mehmet, Kısakürekzade Mehmet Ali, Nüfus Katibi Ahmet Mümtaz, Ulu Camii İmamı İlyas Efendi, Hoca Rafet Efendi, Kısakürekzade Hacı Mustafa, Şişmanzade Arif ve Dedeade Mehmet Hilmi

¹ Emekli İl Millî Eğitim Müdürü, yalkis36@gmail.com

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

beylerden oluşan *Heyet-i Merkeziye*'de aktif görev almıştır. İşlerin bir elden yürütülmesi için kurulan Heyeti Merkeziye'nin bu üyeleri daha sonra mahalle temsilciliklerine dağıtılmış; bu dağıtımın sonrasında Ulu Cami İmamı İlyas Efendi, Hoca Rafet Efendi, Kısakürekzade Hacı Mustafa ve Nüfus Katibi Ahmet Mümtaz Efendi ile birlikte Hafız Ali Efendi de Kayabaşı bölgesinde aktif görev almıştır. Dolayısıyla, Maraş Müdafa-i Hukuk Cemiyeti'nin kurucusu olan H. Rafet Seçkin Hoca Efendi ile birlikte hareket eden Hafız Ali Efendi, yalnızca vaaz ve sohbetleriyle milli mücadeleye manevi olarak hizmet etmekle kalmayıp, aynı zamanda Maraş'taki çete harbinin planlayıcıları arasında da görev alarak bilfiil vazifede bulunmuştur. Nihayetinde, Maraş'ta yakılan istiklal meşalesi Antep, Urfa derken tüm bir Anadolu da yankısını bulmuş ve vatan düşman işgalinden kurtarılmıştır.

Cumhuriyet Döneminde Hafız Ali Efendi ve Müftülük Yılları

Cumhuriyet'in kurulmasının ardından vatan müdafaasında canını hiçe sayan din âlimlerinin, sonu idam olan çeşitli yasaklara ve korkutma, sindirme ve yıldırma politikalarına maruz kaldığı bir dönemde Hafız Ali Efendi, tıpkı Elmalılı Hamdi Yazır, Mehmet Vehbi Efendi, Ahmet Hamdi Akseki gibi büyük sıkıntılar çekmiş, buna karşılık hicreti seçmeyip milletin huzuru ve dinin bekâsı için ince bir siyaset yürüterek hizmetlerine devam etmiştir. Örneğin, 25 Kasım 1925 tarihinde 671 No'lu *Şapka İktizası Hakkında Kanun*'un mecliste kabul edilmesine kadar uzun pardesü giyip sarıkla gezen Hocaefendi'nin bu kanuna açıktan tepki göstermediği, bu konuda konuşmadığı ve akabinde şapka giydiği bilinmektedir. Anekdotlarda, şapkayı ters olarak giydiği ve ona "*Başım*" dediği geçmektedir. Kendisine dair anlatılanlara göre, oğlu bir gün şapkasını getirip "*Baba şapkamı getirdim.*" deyince oğluna kızmış ve "*Ne şapkası, benim şapkam yok al götür onu!*" demiş, akabinde hanımını çağırarak "*Başımı getirin.*" demiş ve hanımının getirdiği aynı şapkayı giymiştir.

1929 yılına gelindiğinde Hafız Ali Efendi, H. Rafet Seçkin Efendi'den boşalan Maraş Müftülüğü için açılan imtihana katılanlar arasında yer almış, jürinin büyük çoğunluğunun oylarıyla imtihanı kazanarak il müftüsü seçilmiştir. 35 yıl süren müftülük göreviyle beraber imamlık görevini de icra etmeye devam etmiştir. Sözlü kaynaklara göre, Hafız Ali Efendi bilgisiyle, olgunluğuyla ve vakarıyla otuz yılı aşkın imamlık ve müftülük görevini yaparken Devlet ricaliyle ne bir sürtüşmeye girmiş, ne de onlara iltifat etmiş, resmi bir işi olduğunda kendisi yerine yardımcısı işlerini halletmiş, devlet ricaliyle bir arada görünmemeye özen göstermiş, partilerden gelen milletvekilliği adaylık tekliflerini geri çevirmiş ve kürsüden yalnızca İslam'ı anlatarak hem devrinin hem de bugünün din görevlilerine bir anlamda örneklik teşkil ederek rol model olmuştur.

Kendisine dair anlatılanlara göre, devrin partileri olan Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) ile Demokrat Parti (DP) arasında bir ayrıma gitmekten imtina etmiş, bu sebeple de CHP'liler onu DP'li olmakla, DP'liler onu CHP'li hatta Moskof olmakla itham etmişlerdir. DP'nin seçimleri kazandığı dönemde taşkınlık yapan partililere "*Bu düğünün bir matem gelecektir.*" diyerek, şükretmenin edasının şımarıklıkla değil, dinin anlatılması, anlaşılması ve yaşanmasına vesile olacak özgürlük ortamının ihdas edilmesi ile olacağı hususunda ikazlarda bulunmuştur. Hafız Ali Efendi'nin bazı DP'lilerin entrikaları ile müftülüğten alınmak istediği, bunu farkedenden Hocaefendi'nin ise önce davranıp istifa ettiği ancak istifasının kabul edilmemesiyle görevine devam ettiği bilinmektedir.

İlmî Yönü ve Ders Faaliyetleri

Hafız Ali Efendi hayatı boyunca ilme ve ilim adamına çok önem vermiştir. Vefatına kadar kitaplarla haşır nesir olan Hafız Ali Efendi'nin çoğu el yazması olan üç bin kitaplık bir kütüphane oluşturduğu (bu kitapların bir kısmı Kahramanmaraş'ta Karacaoğlan Halk Kütüphanesi'nde muhafaza edilmektedir) ve vefatına yakın hasta olduğu zamanlarda dahi Hacca gidenlere kitap siparişi verdiği, örneğin vefatından bir yıl önce Fazlı Aslantürk Hoca'nın kendisine Hac'dan kitap getirdiği anlatılmaktadır. Hasta yattığı dönemlerde dahi ilimden ve öğrenmekten kopmadığı, Fazlı Aslantürk'ün okuduğu kitapları dinleyip, dinlediklerini gerektiğinde tashih ettiği ya da yorumladığı bilgisi; onun ilmine ve azmine işaret etmektedir. Derin bir fıkıh ve hadis bilgisine sahip olduğu, okuduğunu ezberlediği, öğrendiğini unutmadığı belirtilen Hafız Ali Efendi'nin, aynı zamanda o dönemde *Kıraati*

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

Aşara okuyan tek imam olduğu da ifade edilmektedir. Hafız Ali Efendi, hem hafızlığıyla, hem hocalığıyla hem de ilmiyle, Kur'an'ın güzel okunmasına da ihtimam göstermiş, onu tam tecvidine göre güzel okuyanları "*Güzeli güzel okudun.*" diyerek taltif etmiş ancak okumanın hakkını veremeyenlere ise "*Güzeli okudun.*" demekle yetinmiştir.

Darendeli Abdullah Yiğitalp Hocaefendi, kendisiyle gerçekleştirdiğimiz görüşmede Hafız Ali Efendi'yi "*44-45 kadar talebesi vardı. Üç ayrı sınıfta okuturdu. Dövdüğüne hiç şahit olmadım.*" diye anlatmıştır. Darendeli Abdullah Efendi'nin bahsettiği talebeler Osmanlı döneminde *Kâdı'l-Kudat* yani Hukuk Fakültesi'nde okuyan öğrencilerdir. Yine Darendeli Abdullah Yiğitalp Hocaefendi, "*Dar'ul-Hilafet'ul- Aliyye Medresesi'nde biz öğrenci iken, Hafız Ali Efendi Arap Edebiyatı ve Molla Cami okuturdu.*" bilgisini vermiş ve o zaman bu medreseyi bitirenlerin iki yıl daha okuyunca hakim olduklarını ifade etmiştir. Hafız Ali Efendi'nin, İmam-Hatip okulları açıldığında derse çağrıldığında gitmemiş olmasına rağmen daha sonra İsmet Karaokur Hoca'nın vaazını dinledikten sonra bu okullara nazarının olumlu yönde değiştiği de söylenmektedir. Ancak yine de bu okullarda ders vermemiştir. Dolayısıyla Osmanlı'da devrin Hukuk Fakültesinde hocalık yapmış olan Hafız Ali Efendi'nin Cumhuriyet döneminde resmi bir hocalık görevi bulunmamaktadır.

Hafız Ali Efendi'nin ilmî hizmetlerinin büyük bir çoğunluğunu vaazları, sohbetleri ve ikili münasebetleri oluşturmaktadır. Tüm bu ilmî derinlik içerisinde ise, sadece cami cemaatiyle ya da sohbetine gelenlerle değil; sarhoşlar, deliler, kahvehane müdavimleri ve daha niceleriyle ilgilendiği, sözü ile fiili barışık bir insan olarak adeta uygulamalı ders verdiği ve Aleviler de dahil çevresini gayet geniş tuttuğu bilinmektedir. İlmî ehline teslim ettiği ve *Buhari* ve *Müslim*'i şerhi ile beraber defalarca okuttuğu söylenen Hafız Ali Efendi'nin, ders vermeyi ve okutmayı çok sevmesine rağmen gururlu ve ehil olmayanlara ders okutmadığı söylenmektedir. Özel olarak talebe yetiştirmemesine rağmen genelde Maraşlı olup da ondan istifade etmeyen yoktur ve Darendeli Abdullah Yiğitalp Hoca Efendi'nin, Fazlı Aslantürk'ün ve Şakir Hoca'nın hocası olmakla beraber kendisi için genelde tüm Maraş'ın hocasıdır denilebilir.

Sağlığında yakın civarda hizmetlerde bulunan hocaların fetva vermeye yanaşmadığı ve kendilerine danışanları Hafız Ali Efendi'ye yönlendirdikleri de bilinmektedir. Fetva ehli bir müftü olan Hafız Ali Efendi'nin, kendisine yöneltilen her soruya kaynak göstererek yanıt verdiği, fetva verirken kişinin durumunu göz önünde bulundurduğu ve bu konuda ruhsatla ve azimle hareket ettiği, çok iyi bildiği meselelerde dahi kitaplara başvurduğu, muska ve benzer şeyler yazmadığı ancak buna karşılık duada bulunduğu, iki kişi için hakemlik yaptığında haklı-haksız demek yerine sulh ederek arayış bulduğu ve ona gidenin ilmen ve kalben tatmin olarak yanından ayrıldığı anlatılmaktadır.

Bu bilgiler haricinde, Hafız Ali Efendi'nin genellikle Ramazan ayında vaaz verdiği ve o günkü şartlarda Antep'e at sırtında vaaza gittiği, kitap önünde açık durmasına rağmen kitaba bakmaksızın vaazlarını keskin ve kısa ifadelerle yaptığı, ayetleri teberrüken okuyup çoğu zaman mealini vermeden geçtiği, bunun da ya cemaatin anladığını düşünmesinden ya da bahsettiği mevzuyu herkesin anlamasına lüzum görmediğinden ileri geldiği de yine aktarılan bilgiler arasındadır. Kendisinin vaazlarında çoğu zaman seviyeli bir ilim dili kullanmasına rağmen, bazen halk diliyle de konuştuğu ifade edilmektedir. Örneğin, "*Şıkır-şıkır oynayasıcılar, dünyanın hayrını göresiceler!*", "*Cennetlikle evlenip cennete gidesiceler!*" dediği, bazen de örneğin eğlenceye düşkünlüğü kınarken "*Gediniz gediniz, nergizliğe gediniz, sümbüllüğe gediniz, istasyona gediniz, kalaya gediniz, Cehenneme gediniz.*" diye serzenişte bulunduğu rivayet edilmektedir.

Hafız Ali Efendi'nin ilimle haşır neşir olduğu, nice talebeler okuttuğu, müftülük görevini uzun yıllar icra ettiği böyle bir hayat içerisinde yazılı ve basılı bir eseri bulunmamaktadır. Kendisi vaazlarının da kayda alınmasına tedbir açısından müsaade etmemiştir. Tek bir vaazı kasete alınmıştır. Bu kasetini vefatına yakın dinleyince ağlayarak "*Keşke tüm konuşmalarımı kaydetseymişiz.*" diye hayıflandığı anlatılmaktadır. Bu tek vaazının sadeleştirilerek yazıya dökülmüş hali Alkış ve Yakar'ın Hafız Ali Efendi'nin hayatını kaleme aldıkları eserde bulunmaktadır (Alkış ve Yakar, 1998, ss. 61-80).

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

Tasavvufî Yönü ve Yaşantısı

Hafız Ali Efendi'nin Libyalı Şeyh Sinusi'ye Maraş'ı ziyareti sırasında intisap ettiği ancak bu yönünü aleniye dökmeyeceği söylenmektedir. Yaşar Alparlan Hoca'ya göre ise Mevlevidir. Ramazanoğlu Mahmud Sami Efendi Maraş'a gelişinde kendisini ziyaret etmiş, samimi sohbetleri olmuştur. Sami Efendi'nin, Maraş'tan ziyaretine gelenlere Hafız Ali Efendi'yi sorduğu ve ondan "*Büyük zat..*" diyerek bahsettiği bilinmektedir. Hülâsatü'l-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'ân, Sahih-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercümesi gibi eserleri kaleme alan Konyalı Mehmed Vehbi Efendi'nin de Hafız Ali Efendi'nin arkadaşı olduğu ve Maraş'a ziyaretine geldiği kaydedilmektedir. Hocaefendilerle ders yapmış, âlimlerle muhabbet eylemiş, kâmil insanlarla dost olmuş Hafız Ali Efendi'yi yakinen tanımayanlar ise onun tasavvufa karşı olduğunu zannetmişlerdir. Oysa ki, örneğin Rahmetli Darendeli Abdullah Efendi'nin anlattığına göre, Hafız Ali Efendi'nin talebelerinden biri olup tasavvufa karşı olan Şakir Hoca'dan gizli olarak Hafız Ali Efendi'nin diğer talebelerine "*Rabıta*" adlı bir kitabı okuttuğu bilinmektedir. Bu bilgilerden ayrı olarak ifade etmek gerekirse, Hafız Ali Efendi'nin hayatı bizzat tasavvufî bir çizgidedir denilebilir. Halkın tasavvuf konusunda yetersiz ya da yanlış bilgilere sahip olması, tasavvuf ve tarikat adına nice yanlışların ve bidatlerin âdâb diye takdim edilmesi ve halkın her sarıklı ve cübbeli gördüğü kimseyi şeyh sanıp elini öpmeye yeltenmesi gibi konularda huzursuz olan Hocaefendi'nin örneğin namaz çıkışında çarşı esnafı sıraya girip elini öpmek istediklerinde onları "*Hah buldunuz öpecek eli! Getirin öpülecek eli ben de öpeyim!*" diyerek geri çevirdiği rivayet edilmektedir. Hafız Ali Efendi'nin yalnızca tasavvuf ehli değil aynı zamanda Allah dostu bir *veli* olduğuna dair de kendisini tanıyanların icması vardır. Nice açık kerametleri olduğu aktarılmaktadır ve bunların bir kısmına "Hatıralar" bölümünde kısaca da olsa değinilmektedir (onu bizzat tanıyanların kaydedilen hatıralarının tamamı için Bknz: Alkış ve Yakar, 1998, ss. 81-101).

Günlük yaşantısına dair; Hafız Ali Efendi'nin çok huşulu biri olduğu, nafile oruç tuttuğu, geceleri teheccüde kalkıp ibadet ettiği, virdini belli etmediği, az yiyip az uyuduğu ve sabah namazından sonra yatmadığı, sünnete uyma hususunda titiz davrandığı, şahsına karşı işlenen kusurları görmezden gelip, şeriata muğayir işlere ise çok kızdığı gibi hususlar, bilgisi ile ameli uyum sağlayan bu âlimin hayatıyla ilgili edinilen bilgiler arasındadır. Hocaefendinin yine günlük yaşantısında örneğin, Deli Vezir, Köleba, Antepli Emin Ağa gibi deli ve sarhoşlara hâl-hatır sorup onlara harçlık verdiği bilinmektedir. Bu davranışıyla ilgili, "*Efendim ona niye para verdin, şimdi gidip rakı alacak.*" diyen Kel Ahmed'e (kendisi kahvecidir ve Hocaefendi'nin hizmetlerinde bulunmuştur, aynı zamanda Çarşıbaşı Camii'nin yapılmasında emeği çoktur.) "*Onlar benim paramla ispirto almaz*" dediği, yardımlarda bulunduğu bu tür kişilerin ise Hocaefendi'yi gördüklerinde ayağa kalkıp iki büküm selama durdukları aktarılmaktadır. Yine kendisini bizzat tanımış olanların verdiği bilgilere göre, örneğin çay dağıtımını "*Sağdan başla.*" diye uyarır, bakkaldan alışveriş yaparken, kendisine özel muamele yapıldığını fark ettiğinde müdahale ederek "*Seçmeden koy!*" diyerek ihtar eder, hatta etin iyisini veren kasapla ilişkisini kesip bir daha oradan et almaz.

Muhabetli bir Allah dostu olan Hafız Ali Efendi'yle ilgili, gayet cömert bir insan olduğu, kendisini ziyarete gelen herkese istisnasız esans hediye ettiği, çocuklara şeker verdiği, cebinde de daim şeker bulundurup ikram ettiği, misafirinin hiç eksik olmadığı ve onları kapıda karşılayıp yine kapıda uğurladığı, ikramlarını bizzat kendisinin yaptığı nakledilmiştir. Nazik, kibar ve mütevazı bir insan olan Hafız Ali Efendi'nin günlük yaşantısına ve huylarına dair kaydedilen bilgilere göre, kendisi kadınlara ve ev halkına karşı merhametli birisidir, ev işi yapmayı tavsiye eder, gazel ve ilahi dinlemeyi de sever, latifeyi sevip kendisi de latif latifeler yapar, ancak örneğin kahkaha ile gülmekten imtina eder ve hatta bu konuda "*Allah'ı bilen gülemez. Millet Allah'ı unutmuş gülüyor, düğün yapıyor.*" der,

Hafız Ali Efendi'nin şairliği de vardır. Aşağıdaki beyit kendisine aittir:

"Geç geçenden ibn-ü'l vakt ol, gözle hal;

Çekme ferda kaygusun ferdaya sal."

Vefatı

Hafız Ali Efendi'nin bir gün bağında yürürken düşmesi üzerine ayağı kırılmış ve bunun ardından dört yıl sürekli yatmak durumunda kalmıştır. 1964'te emekliye ayrılan Hocaefendi'nin 1967 yılında

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

rahatsızlığı artmış, önce gözleri görmez olmuş, ardından yine bir düşme sonucu oma kemiği kırılmış ve bu kez iyice yatağa mahkum olmuştur. Böyle bir vaziyette dahi kitaplardan kopmayan Hafız Ali Efendi'nin ömrünün son demlerinde, -daha önce de belirtildiği gibi- Fazlı Aslantürk Efendi kitaplar okumuş, kendisi de dinlemiştir. 23 Mayıs 1967 Çarşamba günü Fazlı Efendi'ye:

-Ebu Davud'u aç da biraz oku.

der. Ebu Davud'dan biraz okunduktan sonra:

-Kurtubi'yi getir de Makber mevzuunu oku.

der. Biraz da Kurtubi'den dinleyince Hocaefendi duygulanarak şu beyti söyler:

"Dereler gölgelendi, güzeller suya indi (cilvelendi)

Her birinden bir buse, deli gönlüm şenlendi."

Bir gün sonrasını bilenler bu sözlerin veda sözleri olduğunu müşahede ederler. 24 Mayıs 1967'de, yani bir gün sonra:

-Bugün ne okuyalım Hocam?

diyen Fazlı Efendi'ye:

-Bugün okumayalım, sevelim.

der ve raftaki birçok kitabı isimleriyle isteyerek onları alıp eliyle okşar. Kütüphanesini temsilen bir kısım kitabı böylece sevip okşadıktan sonra, kendisini talebelerinden Hacı Mustafa Kırmacı'nın yıkamasını vasiyet eder. Vefat ettiğinde 90 yaşlarında olan Hafız Ali Efendi'nin cenazesine çevre illerden dahi çok sayıda gelen olmuş, öyle ki tabutundan tutmak birçok sevenine nasip olmamıştır. Cenazesine Alevilerin de iştirak ettiği bilinmektedir. Büyük bir kalabalıkla defnedilen Hocaefendi'nin kabri Asrî Mezarlığı'ndadır.

Kendisine Dair Hatıralardan Kesitler

Bu bölümde yer alan hatıralar, Hafız Ali Efendi'yi bizzat tanıyan kişilerden dinlenilerek yazıya aktarılmıştır. Bu görüşmeler 1997 ve 1998 yıllarında Yıldırım Alkış tarafından tamamı yüzyüze olarak gerçekleştirilmiş ve görüşmeler not tutulmak suretiyle yazılı olarak kayıt altına alınmıştır. Anlatımda geçen *Hocaefendi*, *Müftü Efendi* gibi ifadeler Hafız Ali Efendi için kullanılmaktadır.

İsmet Karaokur Hocaefendi'den: "Müftülüğe gitmiştim. Şakir Efendi, Kırmacı Mustafa Efendi, Kanadıkırık Efendi, Fazlı Efendi Müftü Efendi'nin makamında şakalaşıyorlardı. Hocaefendiler: "*Beni filan yıkasın, beni falanca yıkasın..*" gibi şeyler söylüyorlardı. Müftü Efendi'nin; "*Hafız Ali imanla göçsün de isterse ayağına ip takın mezbeleye (çöplüğe) atın!*" dediğini duydum."

Kenan Kaynak'tan: "Çarşıbaşı Camiinin yapımında Kahveci Kel Ahmed'in gayretli çalışmaları olmuştu. İnşaat devam ederken para bitiyor. Ustalara ücretleri ödenemiyor. Kel Ahmed durumu Hocaefendi'ye iletince, Hocaefendi: "*Ulan deli, iki rekat dilek namazı kıl, iste Allah'tan versin!*" diyor. Kel Ahmed sesini çıkarmıyor ama içinden "*Hoca da deli mi ne?*" diye geçiriyor. Yine de söyleneni yapıyor. Bundan hemen sonra Ahmet Gülser katibini gönderiyor: "*Şu parayı Müftü Efendi'ye ver de Cami inşaatında kullansın.*" diyor. Müftü Efendi Kel Ahmed'i çağırıyor. "*Kaç lira lazım?*" diye soruyor. Kel Ahmed'in istediği kadar parayı uzatırken: "*Al bakalım kimmiş deli?*" diye de takılıyor."

Mustafa Direk'ten: "Hocaefendi Demokrat Partililerin taşkınlıklarına rıza göstermediği ve DP'den aday olmadığı için Halkçı diye itham edilirdi bazıları tarafından. Kadioğullarından Mehmet bir gün Hocaefendi'yi sıkıştırır: "*Sen Halk Partilisin*" diye. Üstüne fazla gider. Hakaretamiz şeyler

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

söyler. Hocaefendi: "*Yürü Kadioğlu Mehmet sen de gittin..*" der. Bir süre sonra Kadioğlu Mehmet Nurdağı'nda trafik kazası geçirir ve ölür."

"Hocaefendi'nin müftülüğü sırasında Kur'an okumayı bilenlerin sayısı gayet azdı. Bu sebeple değil köylere şehirdeki camilere bile imam bulunamazdı. Köylüler birazcık ağzı yakışanı imam yaparlardı. Bertiz köylerinden birine imam yapmak için Kur'an okumayı bilen birini Hocaefendi'ye getirirler: "*Hocam uygun görürseniz bu arkadaş bizim köye imam olsun.*" derler. Hocaefendi de imtihan etmek maksadıyla: "*Şu yatsı namazından sonra okunan ayetleri bir oku bakalım.*" der. Okuyup bitirince de: "*Eh senin imamlığın sana yeter.*" der. Ona ders alması için bir hoca tavsiye eder. Bu şahıs bir yıl o hocaya devam ettikten sonra, Hocaefendi'nin tasvibiyle imamlığa başlar."

İsmail Saçmal'dan: "Bir gün Hocaefendi müfettişlerle Çukurova Camiine teftişe gider. Fakat cami kilitlidir. Müezzin de ortalıkta görünmez. Hocaefendi caminin anahtarının karşı bakkalda olduğunu bilmektedir. Bakkala girer ve caminin anahtarını ister. Müfettiş: "*Bu bakkal kim?*" diye sorunca; yani caminin anahtarı onda ne geziyor dercesine, Hocaefendi hemen cevabı verir: "*Bu müezzin muavini.*"

Yaşar Alparslan Hoca'dan: "*Hocaefendi Cennetmekan bir insandır. Rüyamda onu Cennet'te gördüm.*" dedikten sonra babasıyla ilgili hatırasını anlatıyor: "Babam 35-40 yaşına kadar biraz derbeder yaşamış. Namaz da kılmazmış. Her nasılsa bir gün Hocaefendi'yle karşılaşmış. Hocaefendi babamın gözüne bakarak günahlarını bir bir saymış. Ondan sonra babam namaza başlıyor, kendine çeki düzen veriyor."

Hüseyin Bahar Hoca'dan: "Hocaefendi'nin müftülüğü sırasında ben de Kümbet Camii imam-hatibi idim. Babam vefat etmişti. Fotoğrafını büyütüp çerçeveletme düşüncesiyle [bunun] dini mahsurlarını sormak için yanına gittim. O mübarek zat her yanına gelene özel hazırladığı şişelerle esans ikram ederdi. Bana da istihkakımı verdikten sonra ben henüz sorumu sormadan kendisi:

-Evladım insanın dimağı Levh-i Mahfuz'un misalidir. Şimdi senin ölmüş babayın şekli, şemali o dimağda mahfuzdur. Fotoğrafını büyütüp çerçeveletmeye gerek yoktur.

dedi. Daha meseleyi açmadan cevabımı almıştım."

Mustafa Ramazanoğlu'ndan: "Batıya bağımlılığı kölelik olarak değerlendirerek, "*Türk milleti kölelik ruhundan kurtulmadıkça kurtulamaz.*" derdi. O dönemde yayımlanan Büyük Doğu'yu, Sebülürşad'ı, Serdengeçti'yi büyük cihad olarak kabul ederdi."

Şekerci Arif Aktolun'dan: "Bir seyahat esnasında Ankara Ayaş'ta namaz molası vermiştik. Namazdan sonra birisi çok güzel Kur'an okudu. Tanışmak istedik. Maraşlıyız deyince Hafız Ali Efendi'yi sordu. Sonra da anlatmaya başladı. "Ben Maraş İmam-Hatip'te öğrenci iken bir gün aç kaldık. Hem de çaresizdik. Hocaefendi'nin ismini duyardık. Kalktık yanına gittik. "*Gelin bakalım çocuklar.*" dedikten sonra yanındaki şahsa döndü: "*Tevfik, çocuklarla ilgilen. Çocuklar aç.*" dedi. Tevfik isimli şahıs bizi bir fırına götürdü. Oradan iki ekme aldık. Talebeliğimiz bitinceye kadar o fırından her gün iki ekme almaya devam ettik" dedi."

Şekerci Arif Aktolun, Hafız Ali Efendi'ye ait olan aşağıdaki beyiti de nakletmiştir.

"Defter-i âmâlini gözden geçirdim herkesin

Defter-i cürmüm gibi kara defter görmedim."

Kadir Kızdırıcı Hoca'dan: "Yine bir gün Fetvahanede oturuyorduk. Birkaç okul müdürü geldi. Deccal'dan sordular: "*Deccal'ın askerleri olurmuş, doğru mu?*" dediler. Hocaefendi: "*Evet, doğru. İki*

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

tanesi işte burda." diyerek oturan iki kişiyi gösterdi. *"Aman hocam bunlar müslüman nasıl Deccal'in askeri olur?"* dediler. Cevaben *"Şu adam kahveci, 'taze çaylarım var' der, demi tutalı 3-4 saat olmuş. Şu öteki kasap, Pazarcık'tan, sahilden alır hayvanı, 'etim yayla malı' der. Yalan söyleyen Deccal'in askeridir."* dedi."

"Mahmut Öğütçü isminde bir müfettiş gelmişti. Hocaefendi cami görevlisi personelini topladı. Müfettişi de kendi makamına oturttu. Müfettiş, Müftü Efendi'ye hitaben: *"Ben birçok camide hocaları dinledim, yanlış okuyorlar. Kimisi Fatiha'yı veledallin, kimisi velezzallin, kimisi de velettallin okuyor. Yanlış okuyorlar."* dedi. Müftü Efendi cevaben: *"Mahmut Efendi; veledallin de olur, velezzallin de olur, velettallin de olur, biz Türküz."* dedi.

Vehbi Aslantürk'ten: "Hocaefendi İstanbul'da çok zor şartlarda okumuş. İmarethaneden sabah akşam aldığı birer tas çorba ile karnını doyurmuş. Ayakkabısı eskimiş yenisini alamamış. Bir mesti varmış ayaklarını yıkar onunla idare edermiş. Kaynak bir kitap için paraya ihtiyacı olmuş. Dua etmiş, Allah'tan istemiş. Kapı vuruluyor bir el para uzatıyor. Parayı alınca canı tatlı istiyor. Nefsiyle mücadele ediyor: *"Sen parayı tatlı için değil, kitap için istedin."* diyor kendi kendine ve tatlı almıyor kitap alıyor."

"[Hocaefendi] Bir gün Kırmacı Mustafa Efendi'ye sormuş: *"Cenazeyi soğuk suyla yıkarsanız ne olur?"* diye. Sonra da: *"Beni soğuk suyla yıkayın, odun-filan israf etmeyin, salâ da verdirmeyin."* der. Cenazesinde salâ verilmedi ama büyük bir izdiham yaşandı."

"Müftü Efendi'nin hastalığı sırasında idi. Babama dedim ki: *"Hocanın akli muvazenesi nasıl?"*

"Cahilin kocası kocadıkça heç olur,

Alimin kocası kocadıkça koç olur."

diye cevapladı, sonra da: *"Hocam koçtur koç"* dedi."

Yaşar Semerci'den: "Arabaya binerken *"Bismillahirrahmanirrahim gavur yapar, Müslümanlar rahatça biner."* derdi... Lokantacı Kemal Önyurt birgün Hocaefendi'ye gelerek: *"Hocam!"* dedi, *"Allah kısmet etti memleketin ileri gelenleri ile aynı uçakta Hacca gittim. Yolculuk sırasında şöyle bir düşündüm ve ağladım. Bu araçları, makinaları, uçakları yapanlar Cennet'e gitmez mi?"* Hocaefendi'nin cevabı kısa ve netti: *"Gidemez, gidebilmesi için evvela Müslüman olması gerek."*

M. Kamil Abama'dan: "Bir defasında azmettim Hocaefendi'nin hayatını kaleme almaya. Kağıdı, kalemi alıp yanına gittim. Ne kadar ısrar ettimse de kabul ettiremedim. Ancak şu cümleleri söylemekle yetindi:

-Ben bir nalbant oğluyum. Nalbant çırağım. Nice hafız Ali'ler gelmiş.

Kaynakça

Alkış, Yıldırım, Serdar Yakar (1998). *Hayatı ve Mücadelesi ile Hafız Ali Efendi (Müftü Ali Görgel)*. Kahramanmaraş: Ukde Yayınları.

**ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN
SEMPOZYUMU**

HER YÖNÜYLE MODEL BİR İNSAN: HZ. PEYGAMBER (SAV.)

Ali MARAŞLIGİL*

Hiz. Ali (r.a) Peygamberimiz Sallallahü Aleyhi Vessellem Hakkında “İnsanların en ziyade geniş kalplisi, doğru sözlüsü, yumuşak tabiatlısı ve tatlı sohbetlisiydi.” buyurmuşlardır. Şimdi onun örnek davranışlarından bir kısmını özetle arz edelim.

1.PEYGAMBERİMİZ (S.A.V) KENDİSİNİ ASHABINDAN ÜSTÜN TUTMAZ, BİR BEŞER OLDUĞUNU SÜREKLİ TELKİN EDERDİ

“Bir gün Peygamber Efendimiz ashabından birkaç kişiyle birlikte yürürken biri mendilini çıkarıp onunla Peygamber (s.a.v.) ‘i gölgelemek istedi. Peygamber efendimiz mendilin gölgesini görünce başını kaldırarak adama: Bırak dedikten sonra adamın elinden mendili alıp yere koyduktan sonra, ben de sizin gibi bir beşerim buyurdu.

2.ASHABININ BAZILARININ HAREKETLERİNE SABREDERDİ

“Dariminin ikirme vasıtasıyla Abbas (R.A.) dan rivayetinde: Peygamber efendimizin aramızda daha ne kadar kalacağını anlamak için: “Ya Resulallah ashap arasında oturmaktan rahatsız olduğunu görüyorum. Seni toz duman içinde bırakıyorlar. Kendine bir sedir yaptırıp da o sedir üzerinde oturup, onlarla konuşsaydım” dedim.

Peygamber efendimiz: “Hayır Cenab-ı Allah beni onların toz dumanından kurtarıncaya kadar aralarında oturacağım. Varsın ayaklarıma bassınlar, eteğimi çeksinler” buyurdu. O zaman aramızda çok kalmayacağını anladım.

3.BİDAT VE HURAFELERİN ÇIKMASINA ŞİDDETLE KARŞI ÇIKAR EN ZAMANINDA BİLE İRŞAD HİZMETİNİ BIRAKMAZ, PEYGAMBER ÇOCUĞU DA OLSA İLAHLAŞTIRILMAMASINI ZİMMEN ÖĞÜTLER, GÜNEŞ VE AYIN DA BİR EMİRLE CEREYAN ETTİĞİNE İŞARET EDERDİ

“Hz. İbrahim’in vefatı sırasında güneş tutulmuştu. Bazıları bunu bir mucize sanmışlar, İbrahim’in ölümü için güneş tutuldu demişlerdi. Güneş mateme iştirak mi ediyordu? Peygamber (s.a.v.) bunları duydu. Hazreti Muhammed Aleyhisselam halkın cehaletinden istifade etmek, onları bu yoldan kendisine bağlamaktan çok uzaktı.”

O hakiki mürşit idi. Onun için bu felaket zamanında bile irşad vazifesini unutmadı. Şu hitbesiyle Mü'minleri ikaz etti.

“Ey nas, Günei, Ay, bunlar Allah2m ayetlerinden iki nişandır. İnsanlardan birinin ölümü için tutulmazlar.” buyurdu.

4.DÜŞMANI DA OLSA GÜNAHINI YÜZÜNE VURMAZ, KİMSEYE REZİL ETMEZDİ

“Yahudilerden biri düğümlü ipliği kuyudan çıkartıp getirtti ve düğümler açılır açılmaz Peygamber Efendimiz sanki bağları çözülen kimse gibi oldu. Bunula beraber vefat edinceye kadar bunu yahudinin yüzüne vurmadı.

5.İNSANLARIN İÇİNDEKİLERİNİ RAHATÇA SÖYLEMELERİNE MUSAMAHA EDER, İNSAN PSİKOLJİSİNE UYGUN DAVRANIŞ SERGİLER, PEDEGOJİNİN EN GÜZEL ÖRNEKLERİNİ VERİR, KENDİN İÇİN İSTEMEDİĞİNİ BAŞKASI İÇİN DE İSTEMEMEYİ ÖĞÜTLERDİ

“Kureyş kabilesinden bir genç Peygamberimiz efendimize gelerek:

-Ya Resulallah zina için bana izin ver dedi.

-Hazır bulunanlar gence dönerek:

-Sus sus! deyip onu azarladılar.

-Peygamber efendimiz onlara

---

* Emekli Müftü

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

- Bırakın diyerek gence:
- Beri gel, deyip yanına yaklaştırdıktan sonra:
- Sana bir şey söyleyeyim. Herhangi biri senin annenle zina etse hoşuna gider mi? dedi.
- Genç, hayır vallahi! Canım sana feda olsun! dedi.
- Peygamber Efendimiz
- İşte sen bunu nasıl istemiyorsan, başkaları da annelerinin zina etmelerini istemezler. Senin kızın zina ederse, hoşuna gider mi? dedi.
- Genç: Hayır vallahi! Canım sana feda olsun dedi!.
- Peygamber Efendimiz:
- İşte başkaları da bunu istemiyorlar. Senin kız kardeşin zina ederse hoşuna gider mi? dedi.
- Genç. Hayır vallahi! Canım sana feda olsun! dedi.
- Peygamber efendimiz:
- İşte başkaları da bunu istemezler. Senin halan zina ederse hoşuna gider mi? dedi.
- Genç: Hayır, vallahi, ya Resulallah! Canım sana feda olsun! dedi.
- İşte başkaları da bunu istemezler. Senin teyzen zina ederse senin hoşuna gider mi? dedi.
- Genç: Hayır, vallahi, ya Resulallah! Canım sana feda olsun!. dedi.
- Peygamber Efendimiz:
- İşte başkaları da bunu istemiyorlar. Dedi ve elini gencin üzerine koyarak:
- Allah'ım, bu kulunun günahını bağışla, kötülüklerden arındır ve onu fuhuştan koru, diye dua etti.
- Ebu Umame diyor ki: Bundan sonra gencin bir kadına dönüp baktığı görülmedi.

6.KİŞİYİ İMANIYLA (ALLAH VE RESUL SEVGİYLE) DEĞERLENDİRİR GÜNAHIYLA DEĞERLENDİRMEZDİ.

“Peygamber efendimiz zamanında Abdullah adında bir adam vardı ona hımar derlerdi. Peygamber Efendimiz de gülerdi. İçki içmekten ötürü efendimiz onu çok kere cezalandırmıştı. Bir gün yine içtiği için Peygamber efendimiz cezalandırılmasını emretti. Adamın biri de:

Allah'ım ona lanet eyle. Ne kadar da içki içiyor, dedi.

Peygamber Efendimiz:

Ona lanet okumayın. Allah'a yemin ederim ki, ben onu tanıyalı beri o hep Allah ile Peygamberini sever, buyurdu.”

Kimisi de: Allahım onu rüsvay et. Allah'ım ona lanet eyle, dedi.

Peygamber efendimiz de:

Böyle söylemeyin ve kardeşinize karşı şeytana yardımcı olmayın. Ona “Allah'ım onu bağışla. Allah'ım ona hidayet ver. “ diye dua edin diye buyurdu.

7.İSTEYENİ REDDETMEZ, ALIŞVERİŞİNİ BİZZAT KENDİSİ YAPAR, ZAYIFLARLA İLGİLENMEYİ ÇOK SEVER, HERKESİN SIKINTISINI GİDERENE KADAR ÇABA SARFEDERDİ

“Bir gün efendimiz alışveriş için çarşıya çıkmıştı. Yanında on dirhemi vardı. Dört dirhemine bir gömlek aldı. Dışarıya çıkınca Medinelî bir yoksul: Ya Resulallah o gömleğe çok ihtiyacım var. Onu bana verir misin? dedi. Peygamber Efendimiz gömleği ona verdi. Dört dirheme tekrar bir gömlek aldı. Dışarıya çıkınca küçük bir hizmetçi kızın ağladığını gördü. Yanına yaklaşıp sebebini sordu. Hizmetçi kız: ev sahibim un almam için bana iki dirhem vermişti. Onu kaybettim bunun için ağlıyorum dedi. Peygamber Efendimiz yanında kalan iki dirhemi de ona verdi. Kızcağız yine ağlıyordu. Efendimiz: Kaybettiğin iki dirheme kavuştun hala niçin ağlıyorsun dedi. Küçük kız: Eve geç kaldım beni dövmelerinden korkuyorum deyince Peygamber (s.a.v.) küçük kızın elinden tuttu korkma yavrum gel benimle dedi. Eve kadar onu götürdü. Peygamberimiz kapıda ev sahibine selam verdi. Ev sahibi selamı duyduğu halde karşılık vermedi. İkinci selamda da Peygamberimiz (s.a.v) yine karşılık alamayınca üçüncü kez selam verdi. Ve kapı açıldı. Efendimiz ilk selamı duymadınız mı? deyince, - Duyduk Ya Resulallah ama selamınızın artmasını arzu ettik. Canımız sana feda olsun buraya kadar niye zahmet ettiniz, dediler. Bunun üzerine Peygamberimiz (s.a.v) bu kızcağız dövülmekten korkuyordu. Size kadar getirdim. Buyurunca ev sahibi: Ya Resulallah evimize gelmenize sebep olduğu için bu kızcağızı azat ediyorum.. Peygamberimiz (s.a.v) de bu on dirhem ne kadar bereketliymiş buyurdular.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

8.TEMBELLİĞİ SEVMEZ, ÇALIŞMAYI TEŞVİK EDER, KİŞİNİN DURUMUNA GÖRE ALTERNATİF ÇÖZÜMLER ÜRETİR, MÜ’MİNLERİN HER İKİ DÜNYADA DA İZZETLİ OLMALARINI ARZU EDERDİ

“Medine’nin yerlilerinden biri Efendimizden bir şeyler ister. Peygamberimiz (s.a.v) de evinde neler olduğunu sorar. Adam da evinde bir kilimi ve bir testisi olduğunu haber verir. Efendimiz (s.a.v) onları getirmesini emreder ve iki dirheme satar. Ve bu iki dirhemi adama vererek –bir dirheme çoluk çocuğuna yiyecek al, bir dirheme de balta al bana gel, diye tembih eder. Adam gittikten sonra Efendimiz Ashabıyla baltaya sap hazırlar ve bu sapı adam geldiğinde eliyle baltaya takar: Git odun getir sat...On beş gün seni görmeyeyim. Adam on beş gün çalışır odun getirir satar ve on dirhem kazanır. Bu on dirhemden bir kısmına yiyecek, bir kısmına giyecek olarak huzura gelir. Efendimiz (s.a.v.) adama şöyle buyurur. “ Bu kıyamet gününde dilendiğinin altında bir leke olarak gelmesinden senin için daha hayırlıdır.”

9.CAHİL DE OLSA İNSANA DEĞER VERİR, İNSAN HAKLARINI GÖZETİR ASHABINA VE ASIRLAR ÖTESİNDEKİ MÜ’MİNŞERE NEHYİANİL MÜNKERDEKİ PSİKOLOJİK VE TIBBİ İNCELİKLERE İŞARET LE İKNA EDİCİ METODLAR SERGİLER.

“Enes (r.a.)’ dan bir gün Peygamber Efendimizle birlikte mescitte oturuyorduk. Derken bir bedevi arab kalkıp mescidin içine işedi. Ashab:

-Ona yapma yapma! Diye bağıştılar.

Peygamber Efendimiz Ashaba:

-Ona karışmayın bırakın tamamlasın buyurdu.

Bunun üzerine Ashab, Arabtan vazgeçtiler ve arab işini bitirdi. Sonra Resulallah Arab’ı çağırarak:

-“Şu mescitler işemek ve benzeri pislikler için değildir. Bu mescitler ancak, Allah’ı anmak, namaz kılmak ve Kur’an okumak gibi şeyler içindir. “buyurduktan sonra birine emretti de adam bir kova su getirip bedevi arabın işediği yere damlattı.

10.MİSAFİRLERE YAKIN İLGİ GÖSTERİR, ŞAHSEN HİZMETİ TERCİH EDER, HERKESE VEFAKAR DAVRANIR, İYİLİKLERİ HİÇ UNUTMAZ, İNSANLARI MEVKİLERİNE GÖRE DAVRANIRDI

“Bir gün Habeşistan Necaşisi’nin elçileri Peygamber Efendimiz’in huzuruna gelmişlerdir. Efendimiz bunlarla yakından ilgilendi. Ashab-ı Kiramdan bazıları:

-Ya Resulallah biz hizmete kafiyiz, siz istirahat buyurunuz dediler. Efendimiz:

-Bunlar Habeşistan’a göç etmiş olan Ashabım’a yer göstermiş, ikram etmişlerdi. Şimdi bunlara karşılık bende hizmet etmek isterim buyurdular.

11.KİMSEYE BEDDUA ETMEZ, LANET OKUMAZ, RAHMETLE MUAMELE EDER, KÖTÜLÜK EDENELERE BİLE DUA EDERDİ

“Zatürrika muharebesinde ashabin kuşluk uykusuna vardıkları bir zamanda, Efendimiz de yalnız bir ağaç gölgesinde istirahata varmıştı. Düşmanlarından Haris oğlu Gavres yalın kılıç başucunda durup:

-Ya Muhammed (s.a.v.) şimdi seni benden kim kurtaracak deyinde Efendimiz (s.a.v.)

-Allah (c.c) dedi ve hemen kafirin kılıcı elinden yere düştü. Efendimiz yerden kılıcı alıp, kafiye;

-Şimdi başını benden kim kurtaracak buyurduğunda Gavres:

-Af ve kereminiz dedi. Efendimiz suçunu bağışladı ve selamle gitmesine müsaade etti.

12.KABALIKLARI HOŞ KARŞILARI HİLİMLE MUAMELE EDER, KÖTÜLÜĞE İYİLİK İLE KARŞILIK VERİR, HERKESİN HATASINI AFFEDER VE GÜLEREK MUAMELE EDERDİ.

“Enes (r.a.) anlatıyor: Günün birinde Resulu erkemle birlikte bulunyordum. Üzerlerinde kenarları kalın siyah bir aba vardı. Arab aşiretlerinden bir bedevi Efendimizin abasından şiddetle çekti, hatta mübarek omuzunda iz bıraktı. Süfahayı arabin adetleri üzere:

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

-Ya Muhammed (s.a.v.) idarende bulunan Allah'ın malından şu iki devemi yükle, kenid malından, babanın malından verecek değilsin ya" dedi.

Efendimiz hilim ve keremine binaen biraz sukuttan sonra:

-Ey Arabi, mal Allah'ındır. Bende onun kuluyum. Bana ettiğin senden kısas olunur buyurduğunda bedevi:

-Kısas olunmaz dedi Efendimiz;

-Niçin dediğinde,

-Ya Resulallah sen kötülüğe kötülükle ceza yapmazsın.

Efendimiz güldü ve devesinin birine arpa, diğerine yükletilmesini emretti.

13.DİNİ EĞİTİME ÖNEM VERİR, CEMEATLEŞMEYİ ÖĞÜTLER, AİLE ERBABINA MERHAMET EDER VE ÇOCUKLARIN EĞİTİMİNİ ÖNEMSERDİ

İbn-i Huveyris (r.a.) naklediyor:

"Peygamber Efendimize gittik. Hepimiz genç ve birbirimize yakın yaşlardaydık. Efendimiz'in yanında yirmi gece kaldık. Peygamber Efendimiz çoluk çocuğumuzu özlediğimizi tahmin etti ve evde çoluk çocuktan kimleri bıraktığımızı sordu. Ona söyledik. Kendisi yufka yürekli ve merhametli bir kimse idi. Bize:

-Çoluk çocuğunuzun yanına dönün ve onlara dinlerini öğretin. Beni nasıl namaz kılar görüyorsanız siz de öylece namaz kılın. Namaz vakti geldiğinde birisi size ezan okusun ve en yaşlınız kim ise imam olsun buyurdu."

14.MEŞVERETE ÖNEM VERİR, DÜŞMAN DA OLSALAR ESKİ KARDEŞLİKLERİ GÖZETİR, MERHAMET ETMEYENLERDEN YÜZ ÇEVİRİR, İNSAN HAKLARINA SAYGILI DAVRANIR VE HEREKSE MERHAMET EDERDİ

İmam Ahmet, Enes (r.a.) 'den naklediyor:

"-Peygamber (s.a.v.) , Bedir Savaşının esirleri hakkında Ashabına danışıp:

-Onları ne yapalım? Diye sordu.

Ömer bin Hattab (r.a.):

-Ya Resulallah boyunlarını vur, dedi.

Resulallah ondan yüzünü çevirdi ve bir daha aynı soruyu sordu.

Ömer (r.a) bir daha:

-Ya Resulallah boyunlarını vur, dedi.

Peygamber Efendimiz yine ondan yüzünü çevirdi ve aynı soruyu bir daha tekrarladı. Ömer Bin Hattab (r.a.) yine:

-Ya Resulallah boyunlarını vur dedi.

Peygamber (s.a.v.) Efendimiz yine ondan yüzünü çevirip:

-Her ne kadar Cenab-ı Allah size bunlara istediğinizi yapma gücünü ve fırsatını vermiş ise de, unutmayın ki bunlar dünkü kardeşlerimizdir, dedi."

-Ya Resulallah, bunları fidiye karşılığında bırakmanızı uygun görüyoruz, dedi ve bunun üzerine Efendimiz yüzündeki üzüntü izi zai oldu de onları fidiye karşılığında serbest bıraktı. Enfal Suresini'nin: "Eğer Allah'ın geçmiş bir yazısı olmasaydı, fidiye almanızdan ötürü size herhalde büyük bir azap dokunacaktı." Mealindeki 68. Ayeti bunun üzerine nazil oldu.

15.ÇOCUKLARLA GÜZEL GEÇİNİR, ONLARIN PSİKOLOJİK SEVİYELERİNE GÖRE MUALMELE EDER, ÇOCUK TERBİYESİNDE EN GÜZEL METODLAR SERGİLERDİ

Müslim, Enes bin Malik (R.A.)'den:

"Peygamber efendimiz Medine'ye teşrif buyurduğu zaman, babam Ebu Talha beni alarak yanına götürdü ve:

Ya Resulallah, Ene akıllı bir çocuktur. Sana hizmet etsin, dedi.

Ben de ona hizmette koyularak evde, yolculuklarda ondan ayrılmadım. Allah'a yemin ederim ki, bir gün olsun bana yaptığım bir iş için "Niçin yaptın? Veya yapmadığım bir iş için "Niçin yapmadın?"

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

Demedi. O, insanların en üstün ahlaklısı idi. Bir gün bir iş için bir yere gitmemi emir buyurdu. Ona: “Gitmem” dedimse de Allah’ın Peygamberi bana emrettiği için gitmeye kararı idim. Yanından çıktıktan sonra sokakta birkaç çocuğun oynadığını görerak onları seyretmeye daldım. Derken arkadan birisi iki eliyle başımı tuttu. Döndüğümde baktım ki kendisidir ve gülüyor. Bana:

-Enesciğim, sana söylediğim yere gittin mi? dedi.

-Hayır daha gitmedim, gideceğim dedim.

Ben, ona dokuz yıl hizmet ettim. Vallahi bir defa olsun yaptığım bir iş için “Niçin yaptın?” ve yahut yapmadığım bir iş için “Niçin yapmadın? dediğini hatırlamıyorum.”

Bunu ayrıca Buhari ile İmam Ahmet de Enes (R.A.)’den naklederken, İmam Ahmed:

“Enes demiş ki: Peygamber Efendimiz’e 10 yıl hizmet ettim. Bana emrettiği bir işte gevşeklik ettiğim veya o işi hiç yapmadığım zaman, bir kez olsun beni azarladığını hatırlamıyorum. Şayet ev halkından herhangi birisi beni azarlasa o:

Bırakın çocuğu, Allah nasip etmemiş ki olmadı. Yoksa olacaktı diyordu şeklinde kaydetmişti.

16- HANIMLARIYLA GÜZEL GEÇİNİR, ONLARLA KONUŞARAK SANKİ SPORU TEŞVİK EDERDİ

İmam Ahmet, Aişe (R.A) ‘nın rivayetinde:

Ben daha et tutmamış ve beli ince bir kız iken, bir sefer Peygamber Efendimiz’le birlikte yolculuğa çıktım. Peygamber Efendimiz bir yerde Ashabına:

-Siz ilerleyin dedi ve ikimiz arkada yalnız kalınca bana:

-Gel seninle koşuşalım dedi ve koşmaya başlayıp onu geçtim.

Aradan birkaç yıl geçtikten sonra bir daha onunla birlikte bir yoculukta iken, bir yerde yine

Ashabına:

-Siz ilerleyin, dedi ve ikimiz yalnız kalınca:

-Gel koşuşalım dedi ki o zaman ben et tutmuş oldukça şişmanlamıştım. Ve birinci sefer ki koşuşmamız da hatırımda değildi. Yine konuştuk fakat bu sefer o beni geçti ve gülerak:

-İşte bu sefer ki benim seni geçişim, senin o gün beni geçişine bedel olsun dedi.

17- DÜNYA VE DÜNYALIĞA GÖNÜL VERMEMİŞ, KUL BİR PEYGAMBER OLMAYI HÜKÜMDAR BİR PEYGAMBER OLMAYA TERCİH ETMİŞTİ

İbni Abbas naklediyor: Bir gün Peygamber (S.A.V) ile Cebrail (A.S.) Safa tepesi üzerinde idiler. Peygamber Efendimiz Cebraile:

Muahmmedin evinde bu akşam bir avuç un veya kavut bile yoktur diye yakındı. Peygamber Efendimizin bu sözü o kadar çabuk işitildi ki bunu söyler söylemez göklerde bir binanın yıkılışı gibi bir ses duyuldu. Peygamber Efendimiz duyduğu bu dehşetli sestten korkarak Cebrail’e :

- Acaba kıyametın kopma emri mi verildi? diye sordu

Cebrail (A.S.):

-Hayır, kıyamet kopmadı. Ancak Cenab-ı Hak senin sözünü duyunca İsrail’e sana inmesini emir buyurdu. Duyduğun ses israil’in iniş sesidir, dedi ve sonra İsrail (A.S.)

Peygamber Efendimizin yanına inerek

-Cenab-ı Hak senin sözünü işitince beni bütün yer hazinelerinin anahtarları ile birlikte sana gönderdi ve Tihama dağlarını zümrüt, yakut, altın ve gümüşe çevirip seninle beraber gezdirmeyi sana teklif etmemi emir buyurdu. Eğer kabul edersen yaparım sen de düşün. İstersen hükümdar istersen kul bir Peygamber ol dedi.

Cebrail Aleyhisselam Peygamber Efendimize,

-Mütevazi ol diye işaret etti.

Bunun üzerine Peygamber Efendimiz üç defa:

-Hayır, ben kul bir Peygamber olurum,

-Hayır, ben kul bir Peygamber olurum,

-Hayır, ben kul bir Peygamber olurum dedi.

18- DEVLET SIRINA ÖNEM VERİR, YABANCI DİL ÖĞRENİMİNİ TEŞVİK EDERDİ

Zeyd Bin Sabit (R.A) naklediyor.

Peygamber Efendimiz Medine’ye hicret buyurduğunda beni yanına götürdüler ve

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

-Ya Resulullah, bu delikanlı Necar oğulları kabilesindedir. Sana indirilen kitaptan 17 sure ezberlemiştir dediler.

Bende Peygamber efendimize okudum. Okumam çok hoşuna gitti. Bana:

-Ey Zeyd, Yahudilerin yazısını öğren zira ben onlara mektup yazdırırken kimseye güvenemiyorum buyurdu.

Bunun üzerine ben Yahudilerin dilini öğrenmeye koyuldum ve yarım ay geçmeden bu dilde maharet kazandım. Bundan sonra Peygamber Efendimiz onlara mektup yazdırmak istediği zaman ben yazar ve onlardan kendisine gelen mektupları ben okurdum.

Yine Zeyd Bin Sabitten

Peygamber Efendimiz bana,

Sen Süryaniceyi iyi biliyor musun? Zira bana süryanice bir çok mektuplar gelir dedi

- Hayır dedim.

- Öğren dedi. Bunun üzerine süryaniceyi öğrenmeye koyuldum ve on yedi gün içinde öğrendim.

19- CAHİLİN CEHALETİNE TAHAMMÜL EDER KAVGA VE KARGAŞAYA TAVIR ALIR. ZORBALIĞA ENGEL OLUR İNSANLARI MEMNUN EDENE KADAR ÇALIŞIR, KİN TUTULMASINI İSTEMEZ ÖZÜR VE ÖZÜRÜ KABULÜ TSLİM EDER SOSYAL BARİŞ VE DAYANIŞMAYA FAZLACA ÖNEM VERİRDİ

Ebu Hüreyre Radiyaallahü Anh'dan :

“Bir bedevi arap Peygamber Efendimize gelerek yardım istedi.

Hadisin ravisi İkrime diyor ki: Yanılmıyorsam bedevi arap:

-Başıma bir bela gelmiştir. Diyet vermek zorundayım, dedi.

Peygamber Efendimiz ona bir şey verdikten sonra:

-Nasıl seni memnun ettik mi? diye sordu:

Bedevi arap:

-Bana verdiğin şey nedir ki, beni tamamen memnun etmiş olasın? Dedi.

Bunun üzerine orada bulunanlardan bazıları ayağa kalkıp arapı dövmeye davrandılar. Peygamber Efendimiz onlara:

-Yerinizde durun diye şart buyurdu.

Kalkıp eve gittikten sonra arabı çağırarak:

-Sen gelip bizden yardım istedin. Biz de sana yardım etmemezlik etmedik. Bununla beraber söylediğini söyledin, buyurdu ve araba bir şey daha vererek bir daha:

-Seni memnun ettik mi diye? Diye sordu.

Arap bu kez:

-Evet, Cenab-ı Allah sana iyi ecirler versin ve seninle çoluk çocuğunun ömürlerine bereket koysun, dedi.

Peygamber Efendimiz Araba:

-Sen demin bana karşı harcadığın o sözünle arkadaşlarımı öfkelenmiş oldun. Kalplerinde şimdi sana karşı kin beslemektedirler. Onların yanına döndüğünde bari bir daha gelde bu sözünü orada söyle, buyurdu. Arap da:

-Peki diyerek Resulullahi ashabına:

-Bu arkadaş gelip bizden yardım istedi. Biz de bildiğimiz gibi ona yardım ettik. Fakat menun olmadığını söyleyince onu eve çağırarak ora da ona biraz daha verdik. Şimdi de memnun olduğunu söylüyor. Öylemidir Arap kardeş? Dedi.

Arap:

-Evet Cenab-ı Allah sana iyi ecirler versin ve çoluk çocuğunun ömürlerine bereket koysun, dedi.

Peygamber Efendimiz de:

-Ben ile bu arap devesi başkaldırarak kaçan kimse ile devesine benziyor. Adamın devesi kaçır. Halk ta deveyi yakalamak için kovaladıkça, deve fazla kaçır. Deve sahibi halka:” Beni devemle başbaşa bırakın. Çünkü ben onun huyunu sizden daha iyi bilirim.” Der ve yerden hurma eziklerini kaldırarak deveye doğru ilerler. Deve de onun eline bakıp geri döner ve adam devesini yakalayıp semerini vurur. Eğer arap söylediğini, söylediği zaman sizi dinlemiş olsaydım, adamcağız cehenneme yuvarlanacaktı, buyurdu.”

**ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN
SEMPOZYUMU**

20.ŞAHSI İÇİN İNTİKAM ALMAZ, ÖLÜMÜNE KASDEDENE DAHİ BEDDUA ETMEZDİ

Uhud muharebesinde mübarek yüzleri yarılıp dişleri kırıldığı zaman

-Ya Resulullah bu azgınlara beddua et diyenlere karşı:

-Ben le'an (Lanet okuyan) olarak değil bilakis alemlere rahmet olarak gönderildim buyurduktan sonra:

-Allah'ım kavmimi doğru yola sevk et zira onlara hak ve hakikati bilemiyorlar. Diye dua eder haklarında şefkat ve merhamet gösterirlerdi.

21.HUZURUNDA KİMSENİN KORKU İÇİNDE BULUNMASINI İSTEMEZ, KENDİNİ DİĞER İNSANLAR GİBİ GÖRÜR, İNSANLARIN PSİKOLOJİK DURUMUNA GÖRE HİTAP EDER, BAŞKALARINA HİZMET GÖRDÜRMEYİ SEVMEZDİ

"Adamın biri Fetih günü Peygamber Efendimiz ile konuşuyordu. O esnada bir titreme tuttu. Peygamber Efendimiz :

-Kendini bu kadar sıkma. Ben hükümdar değilim. Kureyş kabilesinden, kurutulmuş et yiyen bir kadının oğluyum, buyurdu."

Amr Bin Rebiy'a Radiyallahü Anh'dan:

"Peygamber Efendimiz ile birlikte Mescide gidiyordum. Yolda ayakkabısının bağı çözüldü. Ben de eğilip bağlamak istedim. Peygamber Efendimiz ayağını önünden çekerek:

-Bu başkasına hizmet gördürmektir.. Ben ise başkasına hizmet gördürmeyi sevmem, buyurdu.

22.KENDİSİ İÇİN AYAĞA KALKMAKTAN ASHABINI MEN EDERDİ

Ebu Umame (r.a.) naklediyor:

"Peygamber Efendimiz esasına dayanarak Mescide geldi. Hepimiz ayağa kalktık. Bize:

-Birbirine aşırı saygı göstererek ayağa kalkan acemler gibi kalkmayın" buyurdu.

Ubade Bin Sabit (r.a.) 'in rivayetinde:

"Peygamber Efendimiz hücrelerinden çıkıp bize doğru geldi. Ebu Bekir (r.a.) :

-Ayağa kalkın. Şu münafığın şerrinden Allah'ın elçisine sığınalım, dedi.

Peygamber Efendimiz:

"Hiç kimse için kalkılmaz. Ancak Allah'ü Zülcelal Hazretleri için ayakta durulur," buyurdular.

Enes (r.a.) dan:

"Ashap, Resulullahın gelmesinden duydukları sevinci hiç kimsenin gelmesinden duymadıkları halde, Peygamber Efendimiz geldiği zaman-hoşlanmadığını bildikleri için ayağa kalkmazlardı."

İbni Ömer (r.a.) 'dan:

"Peygamber Efendimiz bizi, herhangi bir kimseyi yerinden kaldırıp tekrar oturtmaktan nehyederdi."

İbn-i Sa'd, Ebu Halid b. Velid'den:

"Ali (r.a.) dışarıdan geldi. Onu görünce ayağa kalktık ve ayakta durarak gelip oturmasını bekledik. Yanımıza gelince:

"Niçin out gibi ayakta duruyorsunuz? Diye bizi azarladı."

23.KENDİSİNİ ÖLDÜRMEK İSTEYENLERE YUMUŞAK DAVRANIRDI

"Peygamber Efendimiz şişman bir adam gördü ve karnına işaret ederek:

-Bu yemek başka bir karında olsa senin için daha hayırlı olurdu, buyurdu.

O sırada Peygamber Efendimiz'e bir başka adamı getirerek bu seni öldürmek istiyor dediler.

Peygamber Efendimiz ise adama:

-Sen buna muvaffak olamazsın, demekten başka bir şey yapmadı."

Enes (r.a.)'dan

"Yahudi bir kadın kızarttığı bir kuzuyu zehirleyerek getirip Peygamber Efendimiz'in önüne koydu. Peygamber Efendimiz kuzunun etinden yedikten sonra kadını onun huzuruna getirdiler.

Peygamber Efendimiz kadına:

-Niçin böyle yaptın? Diye sordu.

Kadın:

Seni öldürmek istedim, dedi.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

Peygamber Efendimiz:

-Cenab-ı Allah başarı vermez, diye cevap verdi.

Peygamber Efendimiz'e:

-Kadını öldürtmeyecek misin? Dediler.

Efendimiz:

Hayır, diye cevap verdi.

Enes diyor ki: bu zehirli etin izini Peygamberimizin ağzında hep görüyordum.

Cabir (r.a) dan:

“Hayber Yahudilerinden bir kadın kızarttığı bir koyun etine zehir koyduktan sonra onu Peygamber Efendimize hediye etti. Peygamber efendimizi de koyunun bir ayak kemiğini eline alarak yemeye başladı. Ashabından birkaç kişi de onunla birlikte yediler. Peygamber Efendimiz sonra onlara:

-Elinizi çekin, dedi ve kadına haber gönderip getirterek:

-Sen buna zehir mi koydun? Dedi.

Kadın:

-Evet zehir koydum diye itiraf etti.

Peygamber Efendimiz:

-Niçin? Dedi.

Kadın:

-Dedim ki, “Eğer Peygamber ise zehirden zarar görmeyecek, değilse halk ondan kurtulacaktır.” dedi.

Ravi demiştir ki: Peygamber Efendimiz ashabından kimisi bu zehirden etkilenerek vefat ettiği halde Peygamber Efendimiz kadını bağışlayıp cezalandırmadı. Peygamber Efendimiz de etkilendiği için omuzları arasından kan aldırdı. Ensardan Beyza oğulları kabilesinin azatlısı Ebu Hint (r.a.) Peygamber Efendimizden boynuz ile kan aldı.”

24.EŞYASINI BAŞKASINA TAŞITTIRMAZ, HERKESE ELİNİ ÖPTÜRMEZDİ

Ebu Hüreyre (r.a.) ‘dan :

“Bir gün Peygamber Efendimizle birlikte çarşıya gittim. Resulullah bir elbisecinin dükkanında oturarak dört dirhem bir don aldı ve kesesini çarşının para tartıcısına uzatarak,

-Al, dükkancıya dört dirhem ve ve dikkat et, ağır olsun buyurdu.

Peygamber Efendimiz donun parasını verdikten sonra, beraberinde eve kadar götürmek için donu elime aldım. Peygamber Efendimiz:

-Bana ver. Başkasından çok eşya sahibi eşyasını taşımalıdır. Ancak kendisi güçsüz olup eşyasını taşıyamazsa, Müslüman kardeşi ona yardım eder.” Buyurdu.

Yolda:

-Ya Resulullah, sen don mu giyersin? Dedim.

-Evet. Evde, yolculukta, gece gündüz ben hep dın giyerim. Çünkü ben avret yerimi örtmekle emrolunmuşumdur. Don kadar avreti öğretecek bir giysi de yoktur, buyurdu.

Yine Ebu Hüreyreden:

“Peygamber Efendimiz tartıcıya:

-Tart ve dikkat et, biraz ağır olsun deyince tartıcı:

-Hayret. Ben bu sözü senden başka kimseden işitmedim dedi.

Ben tartıcıya:

-Sen o kadar ahmak ve zayıf bir insansın ki, hala Peygamberini tanımıyorsun, dedim.

Tartıcı bunu benden işitir işitmez, teraziyi elinden bırakıp yerinden fırladı ve Peygamber Efendimizin elini öpmeye davrandı. Fakat Peygamber Efendimiz elini çekerek:

-Bu olmaz. Bunu ancak acemler, hükümdarlarına yaparlar. Ben hükümdar değilim. Bende sizden biriyim. Buyurdu.

25.AFFETMEYİ SEVERDİ FETİH GÜNÜ EN GÜÇLÜ ZAMANINDA KUREYŞLİLERE YUMUŞAKLIKLA AF İLE MUAMELE ETMİŞTİ

“Ömer (r.a.) diyor ki: Mekke’i Mükerrerme fethedildiği gün Peygamber Efendimiz Ebu Süfyan bin Harb ile Haris Bin Hişam ve Safvan Bin Ümeyyenin yanına gelmeleri için kendilerine haber göndermişti. Bunun üzerine ben de:

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

-Allah'ın yardımıyla biz bunları yenip dize getirdik. Bakayım Resulullah (s.a.v) onlara ne yapar?
Diye düşündüm.

Fakat geldikleri zaman Peygamber Efendimiz kendilerine:

-Benimle sizin durumunuz, Yusuf Aleyhisselam ile kardeşlerinin durumu gibidir. O kardeşlerine nasıl: “ Bu gün size herhangi bir azarlama yoktur. Allah sizi bağışlar. Zira o merhametlilerin en merhametlisidir.” Dedi ise bende size aynı şeyi söylerim, dedi.

Bunun üzerine ben çok utandım, zira onlar hakkında ben ne düşünüyordum, Resulullah (s.a.v) ise ne dedi.

“Sonra Resulullah (s.a.v.) Kabe kapısının iki yanına pervazını tutarak:

-Ne diyorsunuz? Ve benden ne umarsınız? Diye sordu.

Onlarda da:

-Sen yumuşak ve merhametli bir kardeşsin, yumuşak ve merhametli bir amcanın oğlusun, dediler ve bunu üç defa tekrarladılar.

Efendimiz de onlara:

-Bugün size herhangi bir azarlama yoktur. Allah sizi bağışlar. Zira o merhametlilerin en merhametlisidir dedi.

Bunu üzerine kabirlerinden kaldırımış gibi herkes evlerden çıktı ve akın akın gelip Müslüman oldular.

Bir başka rivayetle:

“Kureyşliler Mescidde toplandıkları zaman Peygamber Efendimiz kendilerine

-Sizin hakkınızda ne yapacağımı tahmin edersiniz.? Diye sormuş onlar da

Bize iyilik yapacağımı tahmin ederiz. Zira sen alicenap bir kardeş ve Alicenap bir kardeşin oğlusun demişlerdir.

Peygamber Efendimiz de onlara:

Gidin sizler serbestsiniz, demiştir diyor.

26- AHİR ZAMAN MÜSLÜMANLARINA SEVGİSİNİ İZHAR EDER, ONLAR İÇİN HASRET ÇEKER ONLARI MÜJDELER VE İMANLARINI EN YÜCE SEVİYEDE GÖRÜRDÜ

Ömer Bin Hattap radiyallahü anh naklediyor.

“Bir gün Peygamber efendimizin yanında oturuyordum. Efendimiz:

-Müminler içinde imanı en üstün olan kimlerdir? Diye sordu.

Ashap

Meleklerdir, Ya resulallah, dediler.

Peygamber efendimiz:

Evet Meleklerin imanı en üstün imandır ve öyle olması gerekir. Çünkü Cenabı Hak onlara o mertebeyi vermişken nasıl öyle olmayacaklardır? Ben onları sormuyorum buyurdu.

Ashap:

Ya Resulallah cenabı Allahın kendilerine Peygamberlik ve kendi elçiliğini ihsan eylediği Peygamberlerdir, dediler.

Efendimiz:

Onlarda öyledir ve öyle olmaları lazımdır. Cenabı Hak onlara co mertebeyi verdikten sonra öyle olmamaları için bir sebep yoktur. Ben onları da sormuyorum dedi.

Ashap

Ya resulallah peygamberlerin davası uğrunda şehit düşenlerdir dediler.

Peygamber Efendimiz :

Onlarda keza öyledir ve öyle olmaları gerekir. Cenabı Allah onlara şehirlik mertebesini verdiğ halde öyle olmazlar? Ben onları da sormuyorum buyurdu.

Ashap:

O Hakde kimlerdir? Siz söyleyin ya resulallah, dediler.

Peygamber Efendimiz:

Bir takım kimselerdir ki hatta atalarının sırtında olup benden sonra dünya ya geleceklerdir. Beni görmedikleri halde bana inanır ve iman ederler, duvarlarda asılı olan mushafı görerek içindeki ahkama uyarlar. İşte imanı en üstün olan bunlardır, buyurdu.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN
SEMPOZYUMU

Ebu Cuma (R:A) dan:

Bir gün Peygamber Efendimizle birlikte öğle yemeğini yiyorduk. Ebu Ubeyde Bin El cerrah da orada idi. Ebu ubeyde

Ya Rasulallah bizden üstün kimse varmı? Biz seninle beraber Müslüman olduk ve senin Bayrağın altında savaştık dedi.

Peygamber Efendimiz

Evet vardır. Benden sonra gelen ve beni görmedikleri halde bana iman eden kimselerdir, buyurdu.

İmam Ahmet Ebu umame (R.A) den de Peygamber efendimizin

“Ne mutlu o kimseye ki beni görmediği hale bana iman eder” buyurarak bunu yedi kez tekrarladığını rivayet etmiştir.

Ebu Hureyye Radıyallahü Anh’dan:

Peygamber Efendimiz “benden sonra öyle kimseler gelecek ki: keşke Peygamberi görseydik te bugün sahip olduğumuz mal, servet, çoluk çocuğumuz olmasaydı diyerek hasret çekecekler buyurdu.

İmam Ahmet Enes’ten

Peygamber Efendimiz “Beni görmedikleri halde bana iman eden kardeşlerimi görmek isterdim buyurdu. Efendimiz

Ah kardeşlerimi ne zaman göreceğim diye hasret çaktı.

Ashap:

Ya Resulallah biz senin kardeşlerin değil miyiz? dediler.

Siz benim arkadaşlarımsınız kardeşlerim beni görmedikleri halde bana inananlardır buyurdu.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

İNSANIN ROL MODEL İHTİYACI VE TASAVVUFTAKİ MÜRŞİDİ KÂMİLİN FONKSİYONU

İbrahim Baz¹

ÖZET

İnsanın anlam ve kemal arayışındaki yol ve yöntemlerden biri de tasavvuttur. Tasavvuf, benlik dönüşümünü gerçekleştirmiş rehberi merkeze alan bir eğitim metodudur. Seyr u süluk denilen bu eğitim, istekli yani mürid ile onu irşad eden mürşid arasında gerçekleşmektedir. Rehber kişi için tasavvuf literatüründe şeyh, pir ve mürşid gibi kavramlar kullanılmıştır. Şeyh Arapça, pir ise Farsça yaşlı anlamına gelirken burada asıl kastedilen yıllar açısından yaşlı kemale ermiş kişi değil, maneviyat açısından kemale ermiş olgun kişidir. Mürşidin rol model oluşu değişik örneklerle ifade edilebilir. Bunlar arasında en önemlilerinden biri onun mürid için kendi halini gösteren bir ayna olmasıdır. Mürşid aynasında kendisi gören mürid eksiklerini düzeltmek için bir mücadeleye girdiğinde mürşid ona bu mücadelenin yol ve yöntemini öğretir. Bunu yaparken de yalnızca tavsiyelerde bulunan bir bilgin değil bizzat haliyle gösteren bir bilge konumundadır.

Tebliğimizde özellikle modern dönemde yalnızlaşan insanın kendince arayışlarının neticesi, tasavvuf kültüründe eğitimin unsurları ve eğitimin öznesi konumunda olan mürşid-i kâmilin fonksiyonu üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Model İnsan, tasavvuf, seyr u süluk, mürşid.

SUMMARY

One of the ways and means of searching for meaning and ripeness of man is the sufism. Sufism is a training method that takes the guide(mürshid) center that has made the transformation of self. This training, called "seyr u suluk", takes place between the willing person(mürid) and the murshid who guided him. For the guide person, concepts such as sheikh, pir and murshid were used in mystic literature. While the Sheikh word is Arabic, pir word is Persian and their means are same: old. But the real meaning here is not the oldest person in terms of years, but the old man in terms of spirituality.

The formation of role model can be expressed with different examples. One of the most important of these is that he is a mirror for mürid to see his status. When Murshid enters a struggle to correct the deficiencies of the murid who sees himself, Murshid teaches him the way and method of this struggle. In doing so, it is not merely the information found in the referrals but a wise person who shows it personally. In our presentation we will focus especially on the function of the murshid which is the object of education in the mystic culture.

Key Words: Role Model, sufism, seyr u süluk, sheikh,

A. İNSANIN ROL MODEL İHTİYACI

Günümüz İslam dünyasında görülen zihinsel, duygusal ve fiziki ayrılık, dağınıklık ve savrulmanın çeşitli nedenleri üzerinde durulabilir. Ancak bu savrulma ve dağınıklığın en temel nedenlerinin başında insanların kendi iç dünyalarında yaşamakta oldukları savrulma ve dağınık gelmektedir. Bu dağınıklığı toparlamak hususunda yaşanan en önemli sorunlardan biri, temsil kabiliyeti olan insan sayısının azalmasıdır. Peygamberlerin toplumları tevhid edebilmelerinin en önemli avantajı ve imkânı, bizatihi tebliğ ettiklerini temsil etmeleri ve tavizsiz yaşamış olmalarıdır. Kur'an tabiriyle üsve-i hasene olarak tanımlanan bu temsil etme sıfatı, peygamberlerden sonra da onun hayatını örnek alan ulema ve evliya tarafından belli şekillerde devam etmiştir. İlahi dinlerin beşeri akımlardan ayrıldığı ve farklılaştığı hususların başında bu yön yani bir rol modelin,² bir muallimin örnekliği üzerine inşa edilmiş olması gelmektedir. Bu örnekliğin önemini vurgulayacak şekilde Kur'an'da peygambere itaat emredilmiş(Âl-i İmran, 3/32) peygambere itaat etmenin Allah'a itaat olduğu ifade edilmiş(Nisa Suresi, 4/80), Allah'ı sevmenin ve Allah'ın sevgisine nail olmanın

¹ Doç. Dr. Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Tasavvuf.

² Rol Model: Kişinin hedeflerini, tutumlarını ya da davranışlarını örnek aldığı, özdeşim kurduğu ve taklit etmeye çalıştığı insanlar ya da gruplar. Bkz. Selçuk Budak, *Psikoloji Sözlüğü*, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara 2003, s. 523.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

peygambere tabi olmaktan geçtiğini bildirilmiştir (Al-i İmran, 3/31).³ İnsan olgunlaşma döneminden itibaren sürekli ben kimim ve yahut kim gibi olmalıyım şeklinde kendini tanıma ve kendini gerçekleştirme arayışı içerisinde. İnsan şahsiyetinin oluşum sürecinde bir başkasına muhtaçlığı yaratılış itibarıyla zaruri bir haldir. Üstün gördüğü ve yücelttiği kimseye benzemeye ve ona uymaya yatkın bir fitrata sahiptir. Bu noktada Kur'an'da sıklıkla zikredilen peygamber kıssalarında olayların tarih ve mekânlarından ziyade olayda geçen şahısların karakterleri ve özellikle peygamberlerin üstlendikleri örnek rollerden bahsedilmiştir. Bu noktada, kuru bir kıssa ve tarih anlatımı değil, insanı inşa ve ihya etmeye yönü dikkat çekmektedir. Kur'an insanların yapması ve yapmaması gereken şeylerin ne olduğunu açıklarken, İslam'ın anlayış ve yaşayış boyutunda nasıl olması gerektiği Hz. Peygamberin şahsında tecessüm etmiştir. Bir başka ifade ile Kur'an ayetleri ahkâmı ortaya koyarken, Hz. peygamberin hayatı olan sünnet, bunun nasıl icra edileceğini göstermiştir.⁴ Bir nevi dinin manası, peygamberin kalbinde tecelli etmiştir.

Modern zaman insanı, kendisini kuşatan varlıklar arasında, tarihte kendisinden en uzak olduğu dönemlerden birini yaşamaktadır. Bu uzaklık aynı zamanda yakınlaşma arzusu ve arama ihtiyacını doğurmaktadır. Bunun için de kendisine yol gösterecek bir kılavuza ihtiyaç duymaktadır. İnsanın kendisinden uzaklığı, yaratıcısından uzaklığının göstergesidir. Bu durum, dini tabirle cahiliyedir. Cahiliye nefse uymak, onu ilah edinmek, yaratıcıyı unutmak yahut ondan gafil olmaktır. Nefsin isteklerinin yaratıcı önünde perde olması ve ondan uzak kalma halidir. Hâlbuki din, Allah'a kurbîyyetin yolu ve yöntemidir. Günümüz insanlığı bilginin mecburu, mahkûmu ve mağduru olarak kendince büyük sözler söylerken; tarihi tecrübeden yoksun, denenmemiş ve sınanmamış bu sözler genellikle insan nefsinin yani egosunu şişirmenin ötesine geçmemektedir. Modern şehirlerin ve yaşam tarzının ayartıcı yönleri, arzu ve ihtirasın artması, kendine kendini hatırlatacak şehirlerdeki sığınma alanlarının azalması, sahip olduğu malumatın bir anlam katmaması ve nihayet rol model eksikliği insanı bu hale getirmektedir. Hâlbuki bizim eski şehirlerimizin yapısal hiyerarşisinde en üstteki yapı din ve dini eserler olmuştur. Minâreler ve mezarlar insanı kendisine ve Allah'a davet mekanlar, tekkeler ise bu davetin yolunu gösteren kapılar olagelmıştır.

Günümüz modern şehri, dini değersiz hale getirmiş ve sanki yaratıcıyı göğe göndermiştir. Şehirler ölümsüzlük davetindedir. Renkli ışıklarla birlikte fanilik duygusu, varlığın karşısında kaybetmiştir. Hâlbuki İslam medeniyetinde şehirlerin inşası her şeyden önce ahlaki bir süreç olagelmıştır. Tıpkı insanın ihyasının öncelikle hukuki değil ahlaki bir süreç olması gibi. İşte gelinen bu noktada tasavvufun insan ve İslam anlayışı ve buna bağlı olarak tarihi tecrübede ortaya koyduğu hayat kurgusu, günümüz insanına bir alternatif ve örnek sunma imkân ve potansiyeline sahiptir. Özellikle Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan itibaren şehirlerin dört bir yanına kurulmuş olan tekkeleri ve bu tekkelerin başında bulunan mürşitleriyle, insana kendini hatırlatacak bir sığınak ve kapı olma tecrübesine sahiptir ve yetiştirdiği Hacı Bektaş-ı Veli, Yunus Emre, Mevlânâ ve Hacı Bayram-ı Veli gibi şahsiyetlerle başarısı tescil edilmiştir. Günümüzde de tasavvuf, insanın parçalı din anlayışından kurtaracak, anlam arayışına yahut anomi denilen anlamsızlık sorununa çözüm olabilecek engin bir irfanî tecrübe sahiptir. Bu tecrübenin kendisinde tecelli ettiği kişi ise mürşid-i kâmilidir. Ancak belirtmek gerekir ki her alanda olduğu gibi tasavvuf ve tarikat alanında da her zaman yanlış örnekler olmuştur ve bundan sonra da olacaktır. Bunun nedenleri ve kimler olduğu tebliğimizin dışındadır. Bu tebliğde, Ahmed Yesevî, Hacı Bektâş-ı Veli, Taptuk Emre, Yunus Emre ve Mevlânâ gibi şahısları yetiştiren tasavvuf anlayışı ve bu anlayışın uygulayıcısı gerçek mürşid-i kâmillik ve onların fonksiyonlara dair birkaç örnek üzerinde durulacaktır.

³ Kur'an kıssalarında rol modeller hakkında bkz. Yusuf Batır, "Kur'an Kıssalarındaki Rol Modellerin Eğitsel Değeri", *Uluslararası Kişilik Ve Karakter İnşasında Dinin Yeri Sempozyumu* (10-12 Haziran 2016, Ordu), s. 192.

⁴ Sünnet ve hadisin kendisi değil, sünnet ve hadisin belli bir anlayış ve uygulama biçimi İslam toplumlarının inşasında oldukça etkin rol oynamıştır. Bkz. Mehmet, Görmez, "Hz. Peygamberi Örnek Almak ve Sünnete Tabi Olmanın Anlamı Üzerine", *Üçüncü 1000'e Giren İslam-Kutlu Doğum Sempozyumu*, Ankara 2005, s. 94.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

B. MÜRŞİD-İ KAMİL'İN FONKSİYONU

Başta sanat dalları olmak üzere tecrübî eğitim alanlarında, insanın sahip olduğu yetenek kadar eğitim sürecinin inceliklerine sahip bir kılavuza ihtiyaç vardır. Kişinin sahip olduğu istidadın farkında olması ve bunu ortaya çıkarmak için gayret göstermesi ne kadar önemli ise, maharetinin marifete ulaşabilmesi için bu konuda kendisinden daha tecrübeli bir rehberin gerekliliği de o derece önemlidir. Bu konuda rehber, sayısız ayak iziyle⁵ dolu yolun tecrübesine sahip bir geleneğin temsilcisidir.

Tasavvufî hayatın yürütücüsü olan mürşid-i kâmil, İslami gelenek içerisinde yetişkin eğitimini bir sistem içerisinde üstlenmiş kişilerden biridir. Medreseler ve bunların başında bulunan müderrisler genellikle daha dar ve belli kesime hitap ederken, tekkeler toplumda İslam ahlakını yaygın hale getiren merkezler olmuştur. Günümüzde insanların sığınacakları, sohbet dinleyecekleri ve edep öğrenecekleri mekânların azalmasının sorunları ve olumsuz sonuçları yaşanmaktadır. Tasavvufî eğitim aile ortamı gibidir. Şeyh manevî baba, şeyhin hanımı anne, müridler ihvan yani kardeş olarak görülür. Tasavvufî hayat ile başlanan yeni hayat ise mevlid-i manevî olarak tanımlanmıştır. Mürşid-i kâmil, hayatın gayesini ve ölümün kaçınılmaz olduğunu hatırlatmak, nefsin işgaline uğramış hastalıklı kalplerin tedavi yolunu öğretmek, keramet göstermek değil keremkâr haliyle çevresindeki insanları hakikate ve Hakk'ın huzurunda bulunma hali olan ihsan makamına ulaştırmak gibi vazifeler icra etme gayretinde olmuşlardır. Kısaca iman ve İslam boyutunda doğruyu güzel yapma amacını tahakkuk ettirmenin vesilesi ve kılavuzu olmaya çalışmışlardır.

Her pratik gibi dini yaşayış da taklit ile başlar ve taklit edilenlerin içselleştirilmesi ve özümsemesi bireyin kişisel kabiliyeti ölçüsünde gelişir. Taklit süreklilik kazandıkça alışkanlık haline gelmeye başlar. Bir süre sonra alışkanlık kişilik ve nihayet kimlik haline gelmeye başlar.

Şimdi kısaca mürşidin fonksiyonunu üç madde halinde ele almaya çalışalım.

1. Mürşid Aynadır

Göz, özü itibariyle kendisini değil, önce dıştakini görür. Bu nedenle insan, dışarı çıkarken dışarıdakilere mahcup olmamak ve saygı görmek için kendi dış görünüşüne çeki düzen vermek maksadıyla aynaya bakma ihtiyacı hisseder. Hâlbuki insan, görünen yanından daha çok görünmeyen yanlarıyla yani iç dünyası ile insandır. Bu itibarla kişinin dış görünüşünü düzeltme ihtiyacı gibi iç dünyasını görme ve onu da düzeltme ihtiyacı vardır. Kişi, bu farkındalık düzeyine ulaştığında kâmil olmanın kabukta değil özde olduğunu anlamış olur. İşte bu noktada tasavvuf, bir eğitim metodu olarak mürşide mürşidi ayna görmesini ister. Ancak tasavvufta ayna metaforu, yalnız mürşid için değil insanın kalbini ifade etmek için kullanılmıştır.

Bilindiği üzere aynaya bakan kişi, aynada kendi yansımasını görür. Zahiren düzeltilmesi gereken yanlarını aynaya bakarak düzeltir. Ancak aynada herhangi bir buharlanma, toz, pis yahut bozulma varsa görüntü eksik ve beklenen şekilde gerçekleşmez. Bu durumda yalnız aynaya bakma niyeti ve eylemi, beklenen sonucu elde etme imkânı sunmaz. Bu nedenle duruma göre aynanın sıradan kuru bir bezle temizlenmesi, eğer bu kifayet etmiyorsa ıslak ve daha özel bir bezle silinmesi gerekir. Ayna yüzeyi temizlendikten sonra eğer uygun bir aydınlık yani ışık yok ise ayna yine fonksiyonunu icra edemez. Ayna yüzeyi temiz ve yeteri kadar aydınlık varsa bu sefer kişinin aynaya yakınlığı önem arz eder. Zira yakınlıkla detaylar daha net şekilde ortaya çıkar. Yakınlık halden haberdar olmaya imkân tanır.

Allah'ın tecelli mekânı olarak kalp, bu tecellileri ayna gibi yansıtan mekân olarak görülmüştür. İmanın mekânı olan kalp; isyanın, hırsın, hasedin, kinin ve buna benzer emmâre nefsin hasletlerinin mekânına dönüştüğü oranda, bu ayna olma özelliğini kaybetmeye ve ilâhî tecellilere mazhar olmaktan ve onları yansıtmaktan uzaklaşmaya başlar. Beşeri arzuların ve dünyevi hırsların otağı haline dönülür. Böylece kalpte, örneğin Rahmân sıfatının tecellisi azaldığından merhamet azalır, Hakîm sıfatının tecellisi yansımadığından hikmetten uzaklaşma görülür. Diğer sıfatların tecellileri de bu şekilde insanda daha az görülmeye başlar. İşte tasavvufun Allah'ın isim ve sıfatlarının zikrini vird edinerek

⁵ Kur'an'da geçen kassa kelimesi iz sürmek anlamına gelmektedir: Bkz. İbn Manzûr, *Lisan'ul Arab*, Dâru'l Fikr, Beyrut 1990, s. 84-85; el-İsfehâni, R., *Müfredâtu Elfâzi'l Kur'an*, Dâru'l Kalem, Şam 2002, s. 671.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

kişide oluşmanı hedeflediği “Allah’ın ahlakı ile ahlaklanmak” gayesi, tecelli etmemiş olur. Bunun için kalp aynasının temizlenmesi ve tecelliye hazır hale gelmesi gerekir.

Sufiler, kalbin gafletle geçirdiği vakitlerde kuşandığı kirlerden temizlenmesinin ve hastalıklardan kurtulmasının ana ilkesini tevbe kavramı ile ifade etmişlerdir. Tevbe; yanlış terk ve nedamet, doğruya yönelmedir. Bu yönüyle tevbe, kalbin kirlerinin temizlenmesi için yapılan ilk eylemdir. Ancak kalbin parlaması, ibadet ve zikir ile gerçekleşir. Tasavvufta kulun acziyetini ifade etmek ve nedametini hal diliyle belirtmek için döktüğü gözyaşı da kalp aynasında kurumuş kir ve pislerin kolayca temizlenmesi için bir vesile olarak görülmüştür. Zira gözyaşı, kalbi yumuşatır. Kalp aynasında görüntünün tam olmasını sağlayan aydınlık ise kâinatın nuru Kur’an olarak görüşmüştür. Bu aynada görüntünün detaylı görülmesi için de ona yakın olmak zarureti dile getirilmiştir. Tasavvufî hayatın, kalbî hayat olarak görülmesi bundandır. Sürekli kalbi kontrol ederek onu gafletten kurtarmak ve günahtan uzaklaştırmak için zikirle meşgul etmek gerekir. Canlıların büyümesi ve olgunlaşmasında, su yani yaş ve sıcaklık yani güneş nasıl zaruret ise kalbin kemâle ermesi içinde, kalbin tevbesi olan gözyaşı ile Kur’an’ın ve zikrin ateş ve aydınlığına ihtiyaç olduğu belirtilir.

Mürşidin ayna olarak görülmesi de bu şekildedir. Mürid, mürşid aynasında kendisini görmeli ve hem dış dünyasını hem de iç dünyasını bu ayna aracılığı ile düzeltmelidir. Ayna olmamalı, aynaya bakarak kendisi olmalıdır. Mürşidin ayna metaforuyla dile getirilen mürid üzerindeki tesiri iki şekildedir. Birincisi örnek yaşantısı yani hal diliyle yansıttıklarına bakarak mürid kendi eksiklerini tespit etmek imkânına sahip olmaktadır. İkincisi ise müride ne yapması ve nasıl yapması gerektiğinin pratiklerle öğretilmesi şeklindedir. Böylece bir yandan eksiklerini tamamlarken diğer yandan Allah’ın her insana farklı düzeyde verdiği potansiyeli ortaya çıkarma, günümüz ifadesiyle kendini gerçekleştirme imkanına kavuşur. Bilindiği üzere tasavvuf ve bu okulun mürebbisi olarak mürşid, kişiyi kendine yönelten bir eğitim usulü uygular. Tasavvufî eğitim topluluk içinde ama toplu değil, bireyseldir. Eğitimin ana ilkesi kemâlât ile kemâlât olmaz şeklinde özetlenmiştir. Mürşide benzemek değil, onu örnek almak esastır. Benzemek bütünüyle taklit etmek iken örnek almak onun söz, fiil ve takrirlerinin ruhuna göre hareket etmektir. Sonuç olarak mürşid, müride kendini gösteren, bulduran ve halini bildiren kişidir.

2. Mürşid, Talibin Kendisiyle İç Savaşını Başlatan Kişidir

Mürşid aynasında kendisini gören mürid, bir yandan toplumsal hayatta herkesin şahit olduğu ve takdir ettiği üstün meziyetlerinin daha fazla farkına varırken aynı zamanda daha önce bildiği ancak üzerinde fazla durmadığı iç dünyasındaki kötü hasletlerini de tanımaya başlar. Kibir, haset, ucub, kin, şehvet, makam hırsı ve dünyaya karşı aşırı sevgi duymak gibi emmâre nefsin vasıflarını ve kendi üzerindeki tesirlerini tanımaya başlar. Bu sıfatlar, genellikle başkalarında kolayca eleştirilen hasletler iken kişinin kendisinde olduğunu öncelikle kabullenmesi oldukça zor bir durumdur ve zor olduğu için de özel bir yardıma ve yardımcıya ihtiyaç duyulabilir. İnsan gerek maddi gerekse manevî bütün hastalıklarının teşhis ve tedavisinde profesyonel bir uzmana ihtiyaç duyması gibi; haset, aşırı hırs ve kibrin küfrün kapısına götüren manevî hastalıklar olduğunu bilişsel düzeyde bilen kişi de bu hastalıklardan kurtulabilmek için bir uzman yardımına ihtiyaç olduğu idrak eder. Hekimin bedene dair hastalıklar, psikologların ve psikiyatristin aklî ve zihinsel rahatsızlıklar için yaptığını kalbin hastalıkları için yapan kişi tasavvufta mürşid-i kâmindir.

Mürşid ile mürid arasındaki eğitim iletişimi bir hekim iletişimi gibi özeldir. Daha önce ifade edildiği üzere tasavvufî eğitim topluluk içersinde ama bireyseldir. Mürid tasavvufî eğitim sürecinde (seyr u sülûk) bildiği ve nedenlerini daha yakinen tanımaya başladığı manevî hastalıkların kendisine verdiği zararların boyutlarını öğrenmeye başlar. Bu durum, bir hastanın hastalığının mürşidin yol göstermesi ile bizatihi hastanın kendisi tarafından da teşhisi ve kabullenilmesi gibidir. İşte tasavvufî eğitimin en önemli aşamalarından birisi bu düzeyden sonra başlar ve teşhis edilen manevî hastalıktan kurtulmanın mücadelesine girilir. Tasavvufî eğitim dile getirilirken kullanılan nefsin tezkiyesi ve kalbin tasfiyesi tabirleri, öncelikle nefs-i emmârenin manevî hastalıklarından kurtulmayı ve ardından bu hastalıkların hasar verdiği, kararttığı, kirlettiği kalbin yeniden saf hale getirilmesini ifade etmektedir. Bu da bir mücadele ve mücahedeyi zorunlu kılar. Tasavvuf kültüründe önemli bir yeri olan “küçük cihattan büyük cihada dönüyoruz” hadisinin bu mücahedeyi ifade ettiği kabul edilir. Yani kişinin kendi iç dünyasında teke tek savaşı. İstek ve ihtiyaçlarını ayrıştırması, dağılan eczasını toplaması ve nihayet manevî bir fetih için nice doğum sancıları yaşamasıdır. Bu sürece gelen kişiler

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

genellikle tasavvufî hayatın ilk başlangıç döneminde zihni ve ruhi bunalımlar yaşamaktadır ki bu durum içte yaşanan mücadelenin dışı vurumudur. Bu dönemde, uzman bir yol arkadaşı olan mürşid, kişinin iç mücadelesinde kendisine yardımcı olmaktadır. Hacı Bayram-ı Veli'nin meşhur şiirinde dile getirdiği “Nagihan bir şara vardım/Anı ben yapılır gördüm” dizeleri bu iç mücadeleyi ifade etmektedir. Şiirin devamındaki “Şakirtleri taş yonarlar/Yonup üstada sunarlar” dizeleri bu mücadelenin şeklini açıklar. Burada şakirtlerin yondukları taş beden mermerinden koparmaya çalıştıkları kötü vasıflardır. Ancak her kopuş gibi bu kopuş yani terk ediş de en azından bir alışkanlığın terki anlamında kolay değildir ve belli oranda can acıtır. Bu hususta bir yanlış yapılmaması için mürid yapıp ettiklerini mürşide sunar ve onun yönlendirmesi göre yola devam eder. Bir hastanın ilaçları kullandıktan sonraki süreçte tekrar doktora muayene olması, sonraki aşamanın yeniden belirlenmesi gibi bir durumdur. Necip Fazıl Kısakürek, 1934 yılında Abdülhakim Arvâsi(ö. 1943) ile tanıştıktan sonra böyle bir süreç yaşar. Yaklaşık bir yıl boyunca içerisinde derin dalgalar ve ani gelgitler şeklinde tezahür eden kendi tabiriyle entelektüel bir kriz yaşar. Bu krizin sebebi bohem hayatın anlamsızlığı ve alışkanlıkları ile aradığı hakikat ve bulduğu anlam arasında kendini konumlandırma şeklindeki iç mücadeledir. Bir yandan nefsin hoşuna giden alkışlar ve övgüler, diğer yandan iç huzura erdiren ve varoluş gayesine yaklaştıran anlamsızlıktan kurtuluşu muştulayan yeni bir hayat. Necip Fazıl, Çile isimli şiirinde bu iç mücadelesini geniş ve detaylı şekilde anlatır. Ekber Cihad isimli şiirinde ise bu mücadeleyi ve mücadeleyi daha somutlaştırır. “Üstüne kum döktükçe hep üste çıkan gölge” şeklinde tanımladığı nefis ile mücadeleyi “milyonla ferdin milyonla cengi” olarak değil “tek kişinin teke tek çarpışması” şeklinde tanımlar. Necip Fazıl bizzat yaşadığı bu iç savaş ile maddi savaşın şekil olarak farklı ancak öz itibariyle aynı olduğunu dile getirir. Buna göre dış cenkte ölenler şehit, iç cenkte ölenler yani ölmeden önce ölenler ise velidir:

Dış cenk... şehid... ölüp de ölmeyenler çevresi
İç cenk... veli... ölmeden ölenlerin töresi...

Dış cengin özgürlük için yapılması gibi, tasavvufî eğitim neticesinde de kişi kendisini bağlayan sanal bağlardan kurtularak gerçek özgürlüğe erer. Bu yönüyle kişinin kendisiyle iç savaşı sulhun ve selametın kapısıdır.

3. Mürşid, Kürsüdeki Bilgin Değil, Talibin Yanındaki Bilge, Yol arkadaşı ve Hâldaştır

Tasavvufun en bilinen tanımlarından biri de onun kâl ilmi değil hâl ilmi” olduğudur. Tanımın da işaret ettiği üzere tasavvuf kültüründe killet-i kelâm denilen az konuşma kemâle erdiren en etkili usullerden biridir. Killet-i taâm ve killet-i menâm yani az yeme ve az uyuma ile bir üçlü esas halinde ele alanın az konuşma ilkesi, konuşmamayı değil tasavvufî hayatta sözün başkasına değil öze yani kişinin kendisine yönelmesine işaret eder. Her ne kadar çok konuşmanın afetleri tasavvuf klasiklerinde detaylı şekilde anlatılsa da belirtildiği üzere az konuşmanın bir yönü de kişinin yüzünü, gözünü ve sözünü özüne çevirmesi yani kendisiyle yüzleşmesidir. Sözünü tartarak söylemeyi bir alışkanlık ve davranış biçimi haline getirmesidir. Zahirî ilimlerde okuyarak ve sorarak yol alınırken; Kehf suresinde Hızır olduğu kabul edilen ilm-i ledun sahibi kişi ile Hz. Musa arasında geçen diyalogdan da yola çıkarak maneviyat yolunda mesafe almak için susmak ve dinlemek gerektiği ifade edilmiştir. Bu açıdan bakıldığında Mevlânâ'nın Mesnevî isimli eserinin bişnev yani dinle diye başlamış olması anlamlıdır.

Dinin bir nazari tarafı bir de pratik yani ameli tarafı bulunmaktadır. Nazarî kısmı olan sözlü tarafı ile fiili tarafın yani amelin birlikteliği esastır. Mürşid bu noktada temsil ile tebliğ rolünü icra etmektedir. Mürşidin hal ve edebi mürid için meyveyi olgunlaştıran bir güneş gibidir. Ondan yansımalarla ve örneklerle yani inikâs şeklinde tecellilerle olgunlaşma gerçekleşir.

Tasavvuf kültüründe de mürşid, yalnız sözlü olarak değil, sözden daha etkili bir etkiye sahip olan davranış ve hal dili ile kültürel kodları ve irfânî birikimi anlatan ve aktaran bir rol model vazifesi görülmektedir. Modern eğitim çalışmalarında da örnek olma konumunda olanların sözlerinden ziyade eylemlerinin etkili olduğu bilinmektedir. Bu yönüyle mürşid, ezberlenmiş sözleri tekrarlayan ve bilgi satan değil, daha ziyade hal diliyle konuşarak değiştirici ve dönüştürücü rol üstlenmiş, ilim yanında irfanı öğreten kişidir. Bilgi sahibi olana bilgin denilirken, bilgiyi hal haline dönüştürmüş ve içselleştirmiş kişiye bilge denilmiştir. Bu ikisinin arasındaki farkı ortaya koymak adına, vaaz ve

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

sohbeti birbirinden ayrı görülmüştür. Tasavvufî hayatın özü sohbet olarak görülmüş, sohbet her çağa sahabe mayası çalmak şeklinde kabul edilmiştir.

Esasında Hz. Peygamberin ve peygamberlerin toplumsal değişimi tetikleyen yönleri onların söylemlerinden önce insani olarak ortaya koydukları davranış ve halleri olmuştur. Hz. Peygamberin nübüvvet öncesi dönemde adıyla özdeşleşen “el-emin” vasfı, onun nübüvvetini ilk izhar ettiği tabloda da açıkça görülmektedir. Ebu Kubeys tepesine çıkarak Mekke halkına, üzerinde durduğu dağın arkasında düşman olduğunu söylemesi durumundaki cevaplarının “el-emin” şeklinde ortaya koyduğu güven yani hal nedeniyle pozitif olacağını görmüştür.

Tasavvufî hayatta iki örneklik durumu söz konusudur. Bunlardan ilki bizzat müşşidin şahsi örnekliği, ikincisi ise aynı gayeye hedeflenmiş müritlerle birlikte oluşan yaşam ortamı. Tasavvufî eğitim metodunun manevî boyutu bir kenara bırakıldığında, eğitim psikolojisi açısından büyük öneme haiz olan rol model ihtiyacı konusunda tasavvuf taliplere böylece müşşidin şahsında ve ihvanın birlikteliğinden oluşan atmosfer ile iki örneklik sunmaktadır. Özellikle birlikte yapılan davranışların bir kişiyi örnek almadan daha fazla etkisi bulunmaktadır.

Kısaca müşşid, tebliği temsil şeklinde yapan örnek kişidir.

SONUÇ

Tasavvuf, ilmin yanında irfânı da esas alan, yalnız kâlde kalmayı eksik görüp hâli önemseyen bir ilim dalıdır. Tasavvufî eğitimin merkezinde bilgisi ve yaşantısıyla örnek olan müşşid-i kâmil vardır. Müşşid, tebliğini öncelikle temsil ile yapan kişidir. Bu yönüyle mürid için bir ayna vazifesi görür. Mürid bu aynada kendisini görerek eksiklerini tamamlar ve kemâle doğru yol alır. Burada müşşidin fonksiyonu, müride kendi halini göstermek, bildirmek ve buldurmaktır. Günümüz tabiriyle kendisini gerçekleştirilmesine yardımcı olan bir antrenör ve yaşam koçu gibidir. Bunu konuda örnekliği kâl ile değil hâl ile eder. Bu manevî eğitimin müritte beklenen gelişimi gösterebilmesi için yıllarca biriktirmiş olduğu ve artık kişiliği haline gelmiş olan yanlışlarını terk etmesi gerekir. İşte müşşid, müride bunları terk etmenin yol ve yöntemini öğretir. Ancak insan, yanlış olduğunu bilse de alışkanlıklarını kolayca terk edemeyeceği için bu yanlışları değiştirme hususunda bizzat kendisiyle bir mücadeleye girmesi gerekir. Kendi içerisindeki yanlış düşünce, duygu ve bunların dışı vurumu olan davranışların olumlu olana dönüşümü için yapılacak bu iç savaşın başarıya ulaşabilmesi için müşşidin tecrübesine ve rehberliğine ihtiyaç duyulur. Bu rehberlikte müşşid, müride yalnızca ne yapması gerektiğini söyleyen kürsüdeki bir vaiz değil, bizzat söylediklerini kendisi yaşayan bir yol arkadaşıdır.

Tasavvuf, taliplerin nefis-i emmârenin manevî hastalıklarından kurtularak ontolojik gayesini ve kâinattaki konumunu öğreten bir din metodolojisidir. Kemal Sayar’ın tabiriyle insanı “ego sistemden eko” sisteme ulaştıran bir eğitim modelidir. Müşşid ise müridlere aklını kullanmak yanında, akleden kalp yani kalb-i selime ulaşmanın yolunu ve yöntemini öğreten kişidir.

KAYNAKÇA

Batar, Yusuf, “Kur’an “Kıssalarındaki Rol Modellerin Eğitsel Değeri”, *Uluslararası Kişilik Ve Karakter İnşasında Dinin Yeri Sempozyumu* (10-12 Haziran 2016, Ordu).

Budak, Selçuk, *Psikoloji Sözlüğü*, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara 2003.

el-İsfehâni, R., *Müfredâtu Elfâzi'l Kur'an*, Dâru'l Kalem, Şam 2002.

Görmez, Mehmet, “Hz. Peygamberi Örnek Almak ve Sünnete Tabi Olmanın Anlamı Üzerine”, *Üçüncü 1000'e Girerken İslam-Kutlu Doğum Sempozyumu*, Ankara 2005.

İbn Manzûr, *Lisan'ul Arab*, Dâru'l Fikr, Beyrut 1990.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

دور المؤسسات العلمية في عهد الممالك الإسلامية بالغرب الإفريقي في بناء الإنسان النموذجي

يوسف سمانا*

إفريقيا الغربية جغرافيا واجتماعيا وثقافيا واقتصاديا

تقع منطقة غرب إفريقيا على شمال خط الاستواء ويمتد عرضها من الصحراء الكبرى لتطلّ على سواحل غينيا في المحيط الأطلسي¹. وتحدها من الشمال الصحراء الكبرى ومن الشرق الكامرون وبحيرة تشاد ومن الغرب المحيط الأطلسي². إلا أنه من الصعب معرفة الحدود الشمالية والشرقية معرفة تامة لعدم وجود علامات بارزة ودقيقة في التحديد، فليست الحال مثل ما هو اليوم. وكون منطقة غرب إفريقيا موقعا استراتيجيا أتاح لها سهولة التأثير بالحضارة الإسلامية العربية الوافدة من مصر شرقا ومن المغرب العربي شمالا كما أتاح لها السقوط بين مخالب الاستعمار الأوربي إثر بداية رحلتهم البحرية³. وعندما نقرأ كتب المؤرخين والجغرافيين العرب نجد أنهم قبل مجيء الاحتلال الغربي يسمون بلاد إفريقيا التي تقع جنوب الصحراء الكبرى ببلاد السودان دلالة على أغلبية السكان السود فقط وإلا فإن هناك البيضان من الطوارق والعرب يتقاسمون هذه المناطق مع إخوتهم السود.

وقد قسم هؤلاء الجغرافيون العرب بلاد السودان إلى ثلاثة أقسام رئيسية⁴:

- السودان الشرقي: ويمتد من البحر الأحمر إلى إقليم دار فور غربا
- السودان الأوسط: ويشمل المناطق المحيطة بحيرة تشاد
- السودان الغربي: ويطلق على مناطق مجرى نهرى النيجر والسنغال. وهو ما نقصده هنا في دراستنا

ولما استولى المستعمرون الأوروبيون على بلاد السودان الغربي "غرب إفريقيا" التي كانت كتلة واحدة متماسكة بفضل عقيدة الإسلام ونظامه قسموها إلى أقسام سياسية مختلفة وجعلوا لها حدودا رسمية وفق أغراضهم وأهدافهم وهواهم الشخصية ، فأصبح ذلك الغرب الإفريقي في عصرنا اليوم هو تلك الدول (الرأس الأخضر، السنغال، غمبيا، غينيا، غينيا بيساو، مالي، سيراليون، ليبيريا، ساحل العاج، غانا، وتوجو، بنين، بوركينا فاسو، النيجر، نيجيريا) التي تنتمي إلى اتحادات الغرب الإفريقي ومنظماته الإقليمية مثل الأكواس أو اتحاد المجموعة الاقتصادية وغيرها ، إلا أن هذه الدول منها ما وقعت بين فخ فرنسا ومنها ما كانت تحت وطأة بريطانيا ومنها ما كانت فريسة البرتغال.

وإذا أردنا أن نتحدث عن الحالات الاجتماعية والثقافية في هذه المنطقة نجد أنّ هذه المنطقة حافلة بثقافات مختلفة نتيجة اختلاف سلالات شعوب وقبائل هذه المنطقة حيث إن هناك سلالات بيضاوية وسلالات سودانية.

فأما السلالة البيضاوية فتتمركز في شمال إفريقيا وفي الصحراء الكبرى الغربية وهم الخليطون من البربر والعرب الذين يعيشون على الحافات الساحلية الممتدة على الضفة اليمنى نهر السنغال والضفة اليسرى لنهر النيجر وفي اتجاه الصحراء⁵. وأما السلالة السودانية فتتمركز فيما يلي الصحراء في منطقة الغابات وفي الأراضي الزراعية الواقعة بين الصحراء ونهر السنغال والبلاد المطلة على خليج غينيا. وهذه السلالة متكونة من قبائل منها الفلاني والولوف والسيرير والتكرور والديولا والوصو والهوسا والمانديغو واليامبارا والموسى والأشانتى واليوربا والابيو ومجموعة من الصنغاي والزرما والأندي وغيرها من القبائل التي لا يمكن حصرها⁶. وهذه القبائل السودانية منتشرة في دول غرب إفريقيا التي سبق ذكرها.

ولما كانت قبائل القارة السمراء الغربية متعددة ومختلفة في فروعها فإنها تختلف أيضا بعضها عن البعض في اللغات والعوائد والمعتقدات الدينية. فكل قبيلة لها لغتها وعاداتها في الملبس والمشرب والمعتقد الديني إلا أن معتقدات قبائل هذه المنطقة قبل الإسلام وإن كانت مختلفة في الظاهر فإنها متفقة في الأصل لأنها معتقد وثني محض يركز على عبادة القوى الطبيعية.

وما كانت تعرف هذه القبائل أصوليات التعليم المدرسي في ذلك العهد سوى قناة التعليم الوحيدة التي هي الرواية الشفهية ، فلستطاعت أن تحفظ تراثها الشعبي من تاريخ وفلسفة وفن وأدب ومعتقدات وطقوس بهذه الطريقة، وتعرف أصولها وانتماءاتها القبلية عن طريق أجدادها الروائيين الشفويين.

وأما الحالات الاقتصادية لهذه المنطقة فإننا نجد أنّ من أهم ما اشتهر به الغرب الإفريقي منذ زمن سحيق هي الطرق المتعددة استراتيجي ومناجم الذهب مما دفع التجار بأوون إلى المنطقة رجالا وركبانا، فيقوم أهل المنطقة بعلاقات تجارية بينهم وبين الشعوب الأخرى، لذا فقد كان بينهم وبين العرب قبل الإسلام علاقات تجارية وطيدة جدا كما أنهم كانوا في علاقات تجارية مع القسطنطينيين ثم مع الرومان الذين يعبرون شمال أفريقيا والصحراء الكبرى إلى المراكز التجارية مثل مناجم الذهب في كمبي صالح عاصمة امبراطورية غانا القديمة وتمبكتو وغانا وأغاديس وكسينا وكنو وانتهاء إلى كانم ويرانو.

تاريخ دخول الإسلام في غرب إفريقيا

إننا لم نجد المؤرخين يتفقون على كلمة واحدة في تحديد تاريخ دخول الإسلام في منطقة غرب إفريقيا، لعدم وجود دليل واضح ومرجع قاطع يصف لنا بدقة أسماء وتواريخ دخول القادة الفاتحين حاملي الدعوة الإسلامية. ولعل السبب في ذلك كما قال عبد

*محاضر في قسم اللغة العربية وآدابها في جامعة سوتشو امام بمدينة كهرمان مرعش. الإيميل: yousoufoum@ksu.edu.tr

¹ كبا، عمران، الشعر العربي في الغرب الإفريقي، إيسيسكو، 2011م، ج1، ص4.

² ذهني، إلهام محمد علي، جهاد الممالك الإسلامية في غرب أفريقيا ضد الاستعمار الفرنسي، دار المريخ، الرياض، 1988م، ص19

³ الشعر العربي في الغرب الإفريقي، ص4.

⁴ نفس المرجع، ج1، ص4.

⁵ ذهني، إلهام محمد علي، جهاد الممالك الإسلامية في غرب أفريقيا ضد الاستعمار الفرنسي، ص26

⁶ نفس المرجع، ص28

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

القادر سيلا "أن اعتناق غالبية الشعوب الإفريقية للإسلام لم يتم عن طريق حملة عسكرية لبؤرخ له يسقط مملكة ما أو هزيمة جيوش معادية للمسلمين في واقعة ما وقيام نظام الإسلام على أنقاضها وإنما انتشرت الديانة الإسلامية في تلك المناطق بفعل احتكاك التجار المسلمين بسكانها وجهود الشيوخ السياح القادمين من شمال إفريقيا وبفضل تفاني الإفريقيين الأوائل الذين اعتنقوا الإسلام." ⁷ إلا أن هناك بعض السياقات التاريخية الإفريقية تفيدنا بأن الإسلام دخل في منطقة الغرب الإفريقي منذ القرن الأول الهجري- القرن السابع الميلادي- على يد القائد عقبة بن نافع الذي وصل إلى بعض أجزاء منطقة النيجر عندما كان واليا على طرابلس ⁸، فدعا القوم إلى الإسلام فأسلموا وأطاعوه. ومنذ ذلك اليوم أصبح غرب إفريقيا أرضا خصبة للإسلام توتّي أكلها كل حين، حيث أقبلت الشعوب الإفريقية على الإسلام زرافات ووحداً وبدأت ملامح الحضارة الإسلامية تطلو وتنتشر وبدأت الثقافة الوثنية والعادات المضادة لتعاليم الدين الإسلامي تخمدان وتطمحلان أمام هذه الحضارة الجديدة. وهكذا وجدت الحضارة الإسلامية طريقها في تزويد مجتمع إفريقيا الغربية بثقافة الكتابة التي لم يكن يعرفها المجتمع الإفريقي الغربي الذي كان ينقل الأخبار والأحداث من أكابر إلى أصاغر عبر قناة الشفاهة فقط، فاستطاع أهل الغرب الإفريقي بفضل الإسلام وتعاليمه أن يتعرفوا على الكتابة العربية كإحدى آليات أصول التعليم المدرسي وأداة من أدوات حفظ التراث القومي، فترفعوا من مرحلة الرواية الشفوية إلى مرحلة الكتابة، فأصبحوا منفتحين على العالم الخارجي أكثر مما كانوا عليه سابقاً، وهذا الذي يفهم من كلام المؤرخ الفرنسي ألفونس غولي حيث قال: "إن الإسلام هو الذي فتح باب التاريخ لأفريقيا. وأما قبل الفتح الإسلامي فتاريخ إفريقيا لم يتعد عن ضفاف البحر الأبيض المتوسط، وأن الأحداث التي تعرضت لها القارة لم يصل صداها إلى العالم الخارجي إلا بعد الفتح الإسلامي"⁹.

وممّا ينبغي القول هنا هو أنه ليس من الضروري أن نقول بأن اللغة العربية دخلت في المنطقة مع دخول الإسلام إذ يردُّ هذا القول مما أوردناه سابقاً في أن هناك ارتباطات تجارية وثقافية بين مجتمع الغرب الإفريقي وبين الشعوب العربية قبل وصول الإسلام فيهم من هذه العلاقات التجارية الإفريقية أن اللغة العربية قد وصلت إلى هذه الأراضي منذ عهد بعيد قبل الإسلام لأن طبيعة حال العلاقات التجارية توجب على الطرفين معرفة لغة الآخر، فيكون من المحتمل أن هناك من عرفوا اللغة العربية ولو قليلاً وتكلموا بها سداً لاحتياجاتهم التجارية وعلاقتهم الجوارية. وهذا لا يمنعنا القول بأن الإسلام له فضل كبير في انتشار اللغة العربية في ربوع إفريقيا الغربية حيث "إنهما متلازمان فأينما حل الإسلام حلت اللغة العربية معه ولا يكاد الإسلام يستقر في مدينة أو قرية حتى يفتح الدعاة أو التجار مدرسة لتعليم القرآن ومبادئ الدين واللغة العربية التي لا يفهم الإسلام بدونها"¹⁰، فاللغة العربية وآدابها جزء لا يتجزأ من الحضارة الإسلامية.

أسباب انتشار الحضارة الإسلامية في غرب إفريقيا

إن موضوع انتشار الحضارة الإسلامية في إفريقيا عامة وفي غرب إفريقيا خاصة لموضوع نرى فيه آراء ما بين مفرط ومتحامل على الحركات الإسلامية مثل ما يقول به معظم الكتاب المستشرقين بأن الإسلام انتشر بحد السيف لا غير وما بين مقصر في إيفاء حق هذا الموضوع. مثل المتحمسين للإسلام الذين يبالغون القول بأن الإسلام انتشر بالدعوة والسلام فقط ، حتى وإنهم ليكادون يوارون التراب على كل الغزوات الإسلامية التي وقعت مر العصور. ولكن القول الوسط في هذا أن الإسلام لما كان دين رحمة وسلام فقد استخدم طرقاً سلمية متنوعة في أغلبية فتوحاته ونشره، واستخدمت القوة لمن واجه الإسلام بالقوة والظلم والاعتداء فاننتشر الإسلام في بعض البلاد عنوة لا سلباً. ولينضح هذا الأمر رأينا أن نبين بعض هذه العوامل التي ساهمت في نشر الإسلام بالمنطقة كالاتي:

1- التجار:

إن للعرب علاقات تجارية وطيدة مع أهل غرب إفريقيا قبل الإسلام وقبل وصوله إلى المنطقة، ولاشك أن هؤلاء التجار العرب قبل الإسلام "قد كانوا في المرحلة الأولى يمثلون ويجسدون حياة الجاهلية الأولى بكل أبعادها وأشكالها وقد أثر ذلك إلى حد كبير في تعاملهم مع الأفارقة ذلك التعامل الذي كان قائماً على الكبرياء والغطرسة والتعالي بكل ما يحمل من جوانب سلبية كما أنهم كانوا يتعاملون بالربا وأكل الأموال بالباطل وعدم الاهتمام بمصدرها أيًا كان، كما كان أغلبهم يعيش حياة الفسق والفجور و كما أنهم يقومون بإجبار الأفارقة على القيام بأعمال السخرة ويعتبرونه سلعة رائجة قام عليها ركن هام من أركان حياتهم الاقتصادية الذي تمثل في تجارة الرقيق"¹¹.

فلما أشرق الإسلام بنور ربه في الجزيرة العربية دخل هؤلاء التجار العرب الإسلام وتغيرت معاملاتهم التجارية الجاهلية وفق قواعد الإسلام وأحكامه "وعندما استمروا في ارتياد القارة بعد إسلامهم فإنهم يمثلون صورة حية ومترجمة لواقعين متناقضين تجسداً في شخصية واحدة، وهذان النموذجان هما فترة ما قبل الإسلام وفترة ما بعد انتشاره. فقد أصبح سكان القارة يشاهدون أولئك التجار وقد تغيرت تماماً طباعهم وسلوكهم، فقد شاهدوهم الآن وهم يقومون بأداء الصلاة في أوقات محددة بعد أن يقوموا بالوضوء والطهارة ثم يركعون ويسجدون على الأرض في خشوع تام فأدركوا بأن هناك بدون شك قوة إلهية عظيمة ورهيبية أقوى من هؤلاء البشر الذين ألفوا منهم حياة الغطرسة والتكبر واللامبالاة، وهذا دفعهم إلى التفكير في هذه القوة العظيمة. ¹² فبدأ الأفارقة يتأثرون بهؤلاء التجار المسلمين عقيدة وثقافة وخلقاً بسبب مارأوا فيهم من التصرفات الحميدة والأخلاق الرفيعة وما التمسوا فيهم من العدل والصدق في معاملاتهم التجارية.

⁷ سيلا، عبد القادر محمد، المسلمون في السنغال معالم الحاضر وأفاق المستقبل، كتاب الأمة، قطر 1406 هـ، ص50.

⁸ القاضي، محمد محمود، عقبة بن نافع الفهري فاتح إفريقيا، مطابع دار الطباعة والنشر الإسلامية، القاهرة، 1999م، ص15

⁹ الدالي، الهادي مبروك، دراسة في حركات التبشير والتنصير بمنطقة إفريقيا فيما وراء الصحراء، الدار المصرية اللبنانية، القاهرة، 2002م، ص15

¹⁰ يعقوب، علي، الثقافة الإسلامية ودورها في اتحاد الإفريقي، مجلة إفريقيا، 93&artId=18&catId=، www.islam4africa.net/more.php

¹¹ الفيتوري، عطية مخزوم، دراسات في تاريخ شرق إفريقيا وجنوب الصحراء، منشورات قاريونس، بنغازي، ليبيا، 1998م.

ص101.

¹² نفس المرجع، ص101-102.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

ومما جعل الأفارقة يزدادون تأثراً بهؤلاء التجار المسلمين النموذجيين هو أنهم " كانوا إذا ما استقر بهم المقام في إحدى هذه المدن ينشئون كتاتيب أو مدارس لتعليم الإسلام وتحفيظ القرآن الكريم وبينون المساجد التي كانت مقراً للدعوة إلى الإسلام، وقاموا في الوقت نفسه بمزاولة نشاطهم التجاري، وكانوا أثناء الليل يحولون دكاكينهم إلى مكان يتلقى فيه الأطفال الوثنيون مبادئ القراءة والكتابة على ضوء النيران، مما حبيبهم إلى الأهالي الذين وثقوا بهم".¹³ وهذا يدل لنا على أن هؤلاء التجار المسلمين لم يكونوا يكتفون في تعليم المجتمع الإفريقي بسرد النظريات الإسلامية فحسب بل جسدها وطبقوها هم أن فرسهم ليكونوا نواة نموذجية في معاملتهم التجارية والاقتصادية.

واقفنى أثر تجار العرب المسلمين في نشر الإسلام التجاري المحليون الأثرياء حيث بذلوا أموالهم في سبيل نشر الإسلام فأقاموا المساجد والمدارس وكفلوا على حسابهم طلاب العلم الذين يدرسون في الداخل والخارج. ولسبب هذا الدور الكبير والصلة التجارية المتينة التي قام بها التجار المسلمون الأفارقة بالعرب الإفريقي نرى شهادة شاهد من غير أهل الإسلام بقرّ بهذا الدور في نشر الثقافة الإسلامية فقال: "وعلى ساحل غينيا تنتشر المؤثرات الإسلامية بوجه خاص على تجار الحوصا (الهوسا) الذين نجدهم في كل المدن التجارية على هذا الساحل وكلما أنشؤوا لهم مقراً أسرعوا إلى بناء مسجد وأثروا في السكان الوثنيين بمسلكهم القائم على الورع وثقافتهم المتفوقة"¹⁴

2- العلماء

لقد قام العلماء بتدريس أبناء أهل غرب إفريقيا العلوم الإسلامية في المساجد والزوايا والجامعات العلمية الكبرى، فنشرو الحضارة الإسلامية في أصقاع المنطقة من خلال اتخاذهم اللغة العربية لغة يتقيدون بها علومهم الشرعية والأدبية ويكتبون بها رسائلهم ويوثقون بها أحداثهم التاريخية حتى صار ما كتبه ونشروه مصادر علمية عربية يرجع إليها كل طالب العلم . وتركوا لنا أيضاً كمّاً هائلاً وذخيرة كبيرة مما ألفوه من فنون شتى لا يستغنى عنها قاص ولا دان مثل كتاب تاريخ السودان للسعدي والمغرب في ذكر بلاد إفريقية والمغرب للكبرى وتطوير الديباج لأحمد بابا التيمكتي وغيرها مما لا يسعنا المجال لذكره.¹⁵ فمن العلماء الذين دفعوا عجلة الحضارة الإسلامية أولئك الواقفون الذين تركوا بلادهم العربية ونزلوا بلاد الغرب الإفريقي زائرين أو مقيمين ليدرسوا أبناء هذه المنطقة، فأصبحوا جسراً علمياً بين الشعوب العربية والإفريقية. وخبر مثال في ذلك ما قام به العلامة عبد الكريم المغيلي الجزائري من زيارة المنطقة في عهد مملكة صنغاي وتبادل فتاويه ورسائله العلمية بينه وبين أبناء المنطقة وملوكها كالمباحثات العلمية التي كانت تجري بينه وبين ملك صنغاي أسكيا محمد.¹⁶ فما زالت هذه العادة الحسنة مستمرة إلى يومنا هذا حيث يأتي أساتذة العلوم الإسلامية والعربية مبعوثين من كل البلاد العربية المختلفة إلى القارة الإفريقية لأجل تطوير التعليم العربي الإسلامي.

ولا ننسى أيضاً في هذا الصدد دور علماء الطرق الصوفية فيما قاموا به من نشر الحضارة الإسلامية في أصقاع المنطقة، فمنهم من سلك طريق التسامح واللين والموعظة الحسنة في نشر الإسلام، ومنهم من ارتضى طريق الجهاد ومحاربة الوثنيين المحليين، إلى أن ارتبطت معظم غالبية المسلمين في غرب إفريقيا برجال الدين- الذين يعتقدون أنهم أهل القدوة - بواسطة إحدى الطريقتين القادريّة والتجانية، ولقد كان لهاتين الطريقتين ولا سيما الطريقة التجانية انتشار واسع خلال القرن التاسع عشر حتى أصبح الالتحاق بإحدى الطريقتين القادريّة والتجانية مرداً لإعتناق الإسلام، وأضحى كل مسلم يتبع إحدى الطريقتين هاتين"¹⁷

3- ملوك الممالك الإسلامية التي أسست في غرب إفريقيا:

كل من تصفح صفحات تاريخ الممالك الإسلامية يدرك على أنه "بإسلام الطبقة الحاكمة والطبقات العليا القريبة منها أخذ الإسلام طريقه بين مختلف أفراد الشعب ، وترسخ في نفوسهم حتى أصبحوا من أكثر الشعوب تمسكاً"¹⁸ فكان هذا سبباً في أن يهتم الملوك بالعلوم الإسلامية، وقيموا مراكز ومدارس ومساجد للتعليم الإسلامي، ويهتموا بالعلماء والفقهاء وطلاب العلم ، ويخصصوا لهم من ميزانية الدولة رواتب وهبات تشجيعاً للعلم والفكر ، بل كانوا "لا ينعقدون مجلساً بغير العلماء ولا يقدمون على مشورة إلا بهم لتقديرهم وجعلهم العلماء أنهم منارات التقدم والرفق".¹⁹ ولم يكتف حكام الممالك الإسلامية بهذا فحسب بل "استقطبوا العلماء من أنحاء العالم العربي من مصر والمغرب والأندلس ، حتى إن بعض الروايات تقدرهم 4200 عالم في مدينة جنى فقط في عهد مملكة مالي"²⁰ واستوردوا كتباً عدة تحمل فنوناً مختلفة ، فأقاموا مكتبات ضخمة في ممالكهم. فما هو منسا موسى ملك مملكة مالي الذي كان يعد في زمانه أغنى رجل في العالم لاستيلائه على مناجم الذهب في مملكته ، يذكر أنه جلب معه عدداً من الكتب المالكية والعلماء والشعراء والفقيين من رجال العمارة عند عودته من الحج مثل العالم الشاعر المهندس المعماري الأندلسي أبي إسحاق إبراهيم الساحلي²¹ الذي جلبه الملك ليساهم في بناء مدينة غاو وتمبكتو ومساجدهما ، وبينى جامعة سنكارا التي هي أكبر جامعة يفد إليها طلاب العلم بالمنطقة آنذاك.²² وكان الملك أيضاً بعلاقاته السياسية والثقافية الطيبة مع المغرب ومصر يرسل أبناء شعبه إلى تلك البلاد لتلقوا العلوم الإسلامية على نفقة الدولة لكي يحملوا على عاتقهم مسؤولية التعليم في المستقبل.²³ فكانت كل هذه الإنجازات التي قام بها الحكام

¹³ رجب محمد عبد الحليم، المسلمون في إفريقيا جنوبي الصحراء، ص 5

¹⁴ توماس أنولد، الدعوة إلى الإسلام، مكتبة النهضة، القاهرة، 1971م، ص 386.

¹⁵ انظر بالتفصيل لمعرفة علماء هذه المنطقة "فتح الشكروور لمعرفة أعيان أهل التكرور"

¹⁶ باري، عثمان برايماء، جذور الحضارة الإسلامية في الغرب الإفريقي، دار الأمين، القاهرة 2000م، ص 48.

¹⁷ بازينة، عبد الله سالم، انتشار الإسلام في إفريقيا جنوب الصحراء، دار الكتب الوطنية، بنغازي، ليبيا، ص 203.

¹⁸ الفيتوري، عطية مخزوم، دراسات في تاريخ شرق إفريقيا وجنوب الصحراء، ص 267.

¹⁹ مجموعة من المؤلفين، الموسوعة الموجزة في التاريخ الإسلامي، المكتبة الشاملة، ج 9 ص 30.

²⁰ الفيتوري، عطية مخزوم، دراسات في تاريخ شرق إفريقيا وجنوب الصحراء، ص 269.

²¹ ابن خلدون، عبد الحمن بن محمد، ديوان المبتد والخبر في تاريخ العرب والبربر، دار الفكر، بيروت، 2000م ج 6، ص 267.

²² هريدي، فرغلي علي تسن، تاريخ إفريقيا الحديث والمعاصر، العلم والإيمان للنشر، الإسكندرية، 2008م، ص 25 بتصرف.

²³ الفيتوري، عطية مخزوم، دراسات في تاريخ شرق إفريقيا وجنوب الصحراء، ص 269.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

المسلمون آنذاك من أجل أن يتقدم التعليم الإسلامي العربي ، وتسطع أنواره على المنطقة بأسرها ، ليؤدي دورا بارزا في تنشئة الأجيال حتى يصبحوا قادة وروادا وأصحاب فكر يشار إليهم بالبنان.

4- طبيعة الإسلام

إن الإسلام لم يُفرض كما رأينا على الشعوب الوثنية الإفريقية فرضاً، إنما حمله قوم من أهل إفريقيا نفسها، اتخذوا صفة التجار أو المعلمين أو الدعاة أو الصوفية، فليس غريباً أن يلقي قبولا منهم، ولأن الإسلام في نظرهم دين إفريقي غير دخيل، لأن الدعوة إليه كانت تتم بالطرق السلمية في غالب الأمر، وليس بالغزو المسلح كما فعل الاستعمار الأوربي في العصر الحديث، وشعروا بالعز والكرامة في الإسلام لأنه لم يكن يعترف بالفرقة العنصرية، ولا يعرف حواجز الطبقات أو العرق أو اللون، ولا يميز بين إنسان وآخر على أساس اللون أو الثروة، لأن معيار التفاضل في الإسلام هو التقوى والعمل الصالح، ولذلك أقبل الأفارقة على اعتناقه، فوحد الإسلام بينهم وقضى على عناصر الفرقة والتشردم، كما وحد بينهم لغويا؛ إذ انتشرت اللغة العربية بين كثير من شعوب القارة، وصارت هي أداة الفكر والعلم والمخاطبة. وأما الشعوب التي احتفظت بلغاتها، فقد كانت العربية هي وسيلة العلم والتعامل كما كانت لغة رسمية، لأن اللغات الإفريقية أغلبها لم تكن لغات مكتوبة، والتي كتبت أيضا كانت بالحرف العربي.²⁴

وشعروا أيضا أنهم أصبحوا شخصيات نموذجية حتى للحكام الوثنيين الذين يحكمونهم في ذلك الوقت في مملكة غانا، فرأى هؤلاء الوثنيون أن يقتبسوا من المسلمين الذين رفعهم الإسلام حضارة وخلفاء فبدأوا يرسلون أولادهم إلى المسلمين ليتعلموا مبادئ القراءة والكتابة التي تساعدهم على الاتصال السياسي والثقافي مع غيرهم. ولم يكتف الوثنيون بهذا فحسب بل "اتخذ الحكام الوثنيون مترجمين ووزراء مسلمين"²⁵ لبعض مناصبهم السياسية والدبلوماسية. وما تلك المكانة الرفيعة للمسلمين إلا بفضل الإسلام عليهم. ولذا رأى الأفارقة هم الأولى في نشر تلك الحضارة التي نقلتهم من أمة "أجهل" إلى أمة "أقرأ".

5- الغزاة الفاتحون:

لقد عرفنا أن بدايات الفتح الإسلامي لغرب إفريقيا كانت في زمن القائد عقبة بن النافع الفهري الذي توغل في الصحراء الكبرى بقواته العسكرية إلى أن وصل إلى كوار وفزان الواقعين جنوب ليبيا وشمال النيجر، وهو الذي ولأه عمرو بن العاص على شمال إفريقيا، ففتحها وأسس بها مدينة القيروان، وجعلها مركزا لانطلاق دعوته تمهيدا للتوغل في بلاد السودان الغربي المتاخمة لبلاد الشمال العربية، ثم استمرت من بعده بعض الحملات التي قد نقول أن بعضها لم تجد حظها من التاريخ حتى تذكر فصارت مجهولة تاريخها، إلى أن جاء عهد المرابطين الذين أسقطوا مملكة غانا القديمة سنة 1076م التي يديرها حكام وثنيون كما بيننا واستولوا عليها وقاموا فيها بنشر الثقافة الإسلامية.

وما قلناه سابقا من أن الإسلام انتشر في بقاع المنطقة عبر الطريق السلمي لا يتعارض بما قلناه هنا حيث إننا قيمنا الأمر من باب الغالبية من جهة، ومن جهة أخرى أن بعض الغزوات التي وقعت كانت وراءها مصالح سياسية مثل فتح المرابطين لمملكة غانا التي فيها المسلمون الذين اتخذهم الحُ لثم الوثني وزراء و مترجمين كما قال لنا البكري سابقا. وإن دل هذا على شيء فإنما يدل على "أن الحكم القائم في مملكة غانا كان يتحلى بالتسامح الشديد مما ساعد على انتشار الإسلام بين الأهالي سلميا"²⁶ ولكن المرابطين مع علمهم بوجود المسلمين وبتقدمهم ببعض المناصب العليا في المملكة قاموا بغزو هذا الحكم الوثني إذ "إن من الأهداف الأساسية التي كرس لها الأمير أبو بكر بن عمر جهوده هي الاستيلاء على غانا وإخضاعها للمرابطين لتكون لهم السيطرة على الطرق المؤدية إلى مناجم الذهب التي تسيطر عليها غانا."²⁷

6- دور الموقع الجغرافي

إن وجود منطقة غرب إفريقيا جنوب بلاد إفريقيا الشمالية العربية كان من أسباب انتشار الحضارة الإسلامية بالمنطقة، إذ الجوار الجغرافي غالبا ما يؤدي إلى اشتراك القبائل وتداخلها بين المناطق، وإلى تبادل الثقافات والعادات والتقاليد بينها تأثيرا وتأثرا. وقد كانت بعض الدول الإفريقية الغربية التي ذكرناها في الجدول السابق تحد بلاد شمال إفريقيا مثل النيجر التي تحدها ليبيا والجزائر ومالي التي تحدها الجزائر وموريتانيا وغيرها من الدول المجاورة للبلاد العربية، فهذه الحدود كانت متداخلة في العصر القديم لا يستطيع الإنسان أن يفرق بين المنطقتين الشمالية والغربية قبل مجيء المستعمرين الأوروبيين بتقسيماتهم الحالية.

نبذة مختصرة عن الممالك الإسلامية التي أسست في غرب إفريقيا.

قامت في إفريقيا خلال فترة العصور الوسطى القرن الثامن إلى القرن السادس عشر الميلادي ممالك إسلامية سادت قسماً من الزمن في شرق القارة ووسطها وغربها، وساهمت مساهمة إيجابية في نقل الحضارة الإسلامية إلى تلك المناطق، وساعدت على نشر التراث الإسلامي، هذا بالإضافة إلى الدور الذي قامت به في تاريخ المنطقة الاقتصادي وسياسي واجتماعي، فكانت العصور الوسطى في تاريخ إفريقيا هي العصور الذهبية.

فقد قام في هذا الجزء من القارة عدد من الممالك واحدة تلو الأخرى²⁸ فكانت أول مملكة قامت في المنطقة هي مملكة غانا التي سبق ذكرها، فهي مملكة مخضومة، عاشت بين فترتين منفصلتين انفصالا تاما حضاريا وثقافيا. فلما فترتها الأولى فتمثل حياتها الجاهلية حيث لم تصل إليها في تلك الزمن الحضارة الإسلامية، ومع ذلك فقد كانت تتمتع بالقوة الاقتصادية والعسكرية، مما جعلها صاحبة مكان وهيبه بين أخواتها من الممالك المجاورة لها حتى جاءت فترتها الثانية التي دخول الإسلام فيها عن طريق التجار والدعاة

²⁴ http://www.islambeacon.co

²⁵ البكري، أبو عبيد عبد الله بن عبد العزيز، المغرب في ذكر بلاد إفريقيا والمغرب، دار الكتاب الإسلامي، القاهرة، ص273.

²⁶ إمام، محمد أبو محمد، سيادة المذهب المالكي في إفريقيا جنوب الصحراء في ظل الممالك الإسلامية، المؤتمر الدولي "الإسلام في إفريقيا" 26-27 نوفمبر

2006م، جمعية الدعوة الإسلامية، ليبيا، ص91.

²⁷ دندش، عصمت عبد اللطيف، دور المرابطين في نشر الإسلام في غرب إفريقيا، دار الغرب الإسلامي، بيروت، 1988م، ص112.

²⁸ الأبقاري، محمد أمين أبه نشأة الممالك والدول الإسلامية، موقع منارات إفريقيا

www.islam4africa.net/more.php?catId=18&artId=11

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

كما مر بنا، فلو بفتحت مملكة غانا شأننا وحضارة جديدة إسلامية إلى أن سقط حكمها الوثني على أيدي المرابطين، فأداروا المملكة على الحكم الإسلامي، فازدهرت فيها مراكز التعليم الإسلامي أكثر مما كان عليه الأمر من قبل، إلا أن مدة حكم المرابطين لم تدم طويلة، إذ سرعان ما قامت انتفاضات وثورات ليست من ضد الإسلام الذي جاء به المرابطون، بل كانت تستهدف تحقيق إدارة غانية وإعادتها من قبل أهلها المحليين²⁹ فسقطت المملكة أخيراً على أيدي قبائل صوصو "Soso"³⁰ ثم قامت على أنقاضها مملكة مالي الإسلامية بحكم ملكها المؤسس الأول سُنْجَتَا كَيْتَا "Soncata Keyta" سنة 1235م، ثم تولى بعده عدد من الملوك الذين لبعضهم أدور مهمة في تطوير المملكة، إلى أن آل الحكم إلى السلطان منسا منسى الذي عُدَّتْ فترته من أزهى فترات مملكة مالي سياسياً واقتصادياً وعلمياً³¹ ثم بقيت المملكة على أوجها من العظمة والرقى إلى أن أصابها الوهن والضعف في أواخر القرن الخامس عشر الميلادي، ثم خلفتها أختها مملكة صنغاي الإسلامية بزمام الملك سني "Soni" علي، فبلغت المملكة إلى شأو العلا في عهد أسكيا محمد، وظلت المملكة قائمة إلى أن جاءها الغزو المغربي من السلطان المنصور السعدي سنة 1590م فأسقط حكم مملكة صنغاي وجعلها تحت إمرة الدولة السعدية³² ثم قامت بعد ذلك إمارات إسلامية متعددة، مثل إمارة الشيخ سعيد عمر الفوتي وغيرها من الإمارات التي قامت في مناطق السنغال ومالي ونيجيريا.

وعندما نلُوقِي الضوء على شرق غرب إفريقيا، فإننا نجد أن هناك مملكة كانم وبرنو التي أدت دوراً مهماً في نشر الحضارة الإسلامية في مناطق تشاد وكامرون ونيجيريا وجزء من النيجر، وهي سلطنة عمرت عمراً طويلاً لأكثر من تسعة قرون، من القرن الثامن إلى التاسع عشر،³³ ثم تليها إمارة هوسا الإسلامية التي أسسها الشيخ عثمان دان فوديو، والتي كان مركزها مدينة صكتو "Sokoto" إلى أن أسقطها الاستعمار الأوروبي.

ولقد شهدت الحضارة الإسلامية فترات من الازدهار والانتشار قبل مجيء الاستعمار الأوربي في عهد الممالك الإسلامية في المنطقة، وتمتعت بمكانة متميزة، واستقرت في غالبية أنحاء بلدان إفريقيا منذ وقت طويل يسبق دخول أية حضارة من الحضارات الأوروبية المستعمرة، فظهرت معالم وأثار هذه الحضارة الإسلامية على عادات الأفارقة، فأصبحوا بذلك أمة تقرأ وتكتب وتتعلم العلوم الإسلامية واللغة العربية بفنونها، وحتى إن ملوك الممالك الإسلامية ممن أخذوا نصيبهم أيضاً من العلوم الإسلامية واللغة العربية، وخبر مثال في ذلك "أن منسا موسى ملك مملكة مالي كان ممن يتقن اللغة العربية جيداً وعالماً بالعلوم الإسلامية، وخاصة بالمذهب المالكي فقال المهندي فيه "خرجت لملنقاه من جهة السلطان فأكرمني إكراماً عظيماً، وعاملني أجمل الآداب، ولكنه لا يحدثني إلا بترجمان مع إجادته اللسان العربي"³⁴ وذا الكلام الذي ذكره العمري في كتابه "مسالك الأبصار في ممالك الأمصار" يشير إلى حقيقة ضمنية ينبغي أن نأخذها بعين الاعتبار، وهو أن ملوك الممالك الإسلامية بغرب إفريقيا رغم معرفتهم اللغة العربية، واهتمامهم بها وبأصحابها من العلماء والفقهاء وطلاب العلم، وجعلهم اللغة العربية لغة التعامل في الدواوين والمكاتبات الرسمية إلا أنهم عندما يخرجون لمخاطبة شعوبهم فإنما يخاطبونهم بلغاتهم المحلية. وهذا ما يؤيده واقع التاريخ الإسلامي، حيث قد كانت اللغة العربية للأمويين والعباسيين، واللغة التركية للعثمانيين، وكذلك الحال عند سلاطين بلاد غرب إفريقيا المسلمة، فلا يتكلمون إلا بلغات شعوبهم، وهذا مثال نموذجي حي ينبغي التأسى بها لإحياء لغاتنا الإفريقية التي تكاد أغلبها تكون موودة، فاللغة وعاء الحضارة، فإذا فقد الوعاء طرأ على ما في داخلها كل ما هب ودب.

دور المؤسسات العلمية في بناء الإنسان النموذجي في غرب إفريقيا

إن المؤسسات العلمية التي تتكون من الزوايا والكتاتيب والمساجد ومجالس العلم في عهد الممالك الإسلامية قد كانت لها دور فعال ولا تزال حتى الساعة في تنشئة الأفارقة علمياً وثقافياً وقيادياً، إذ كما رأينا عُني سلاطين الممالك والإمارات الإسلامية وفتنذ بتلك المؤسسات والمراكز العلمية تطويراً وتوسيعاً، فكانوا كما قلنا يجلون العلماء أيما إجلال، ويخصصون من ميزانية الدولة رواتب العلماء وما يصرف على طلاب العلم حبا ورغبة في تطوير التعليم الإسلامي. وإلى جانب هذا كله فقد كان الأغنياء المسلمون أيضاً يدعمون سلاطينهم بإنشاء المدارس والمساجد ويكلفون طلاب العلم المحتاجين، فعَمَّ الخير وازدادت الحركة العلمية تعليماً وتأليفاً، وخرجت هذه المؤسسات العلمية طلاباً أصبحوا رواداً ونجوماً يهتدى بهم في العلم والفكر والقيادة، كما سوف نتطرق في القسم الآتي إلى تقديم بعض الأمثلة لهؤلاء العلماء الأفارقة الذين أصبحوا شخصيات في العلم والقيادة.

ولما كانت القوى الإسلامية أغلبها جاءت عن طريق المرابطين المالكيين المنحدرين من المغرب كما مر بنا، نرى أن المؤسسات العلمية بالغرب الإفريقي قد تأثرت بكثير من التقاليد والثقافة الإسلامية المغربية، حتى إنها تكاد تكون طراز مجالس العلم مغربية صرفة، وكانت طريقة الكتابة العربية نفسها. كما قال الفلقشندي "وكتابتهم بالخط العربي على طريقة المغاربة"³⁵ ذات طابع مغربي، والكتب المتداولة هي الكتب المالكية عموماً.

وقد اشتهرت بعض المدن كمراكز للعلوم الشرعية واللغة العربية وآدابها في عهد الممالك الإسلامية، منها مدينة تمبكتو "Timbuktu" التي أحصى بعض العلماء المدارس القرآنية فيها، فبلغت حوالي 150 إلى 180 مدرسة، وعدد تلاميذ الواحدة

²⁹ سيلبا، عبد القادر محمد، المسلمون في السنغال معالم الحاضر وآفاق المستقبل، كتاب الأمة، قطر، 1406هـ، ص54.

³⁰ ما كتبه بالحرف اللاتني فهو باللغة التركية

³¹ الدالي، الهادي مبروك، مملكة مالي الإسلامية وعلاقتها مع المغرب وليبيا، دار الملتقى، بيروت، 2001م، ص8.

³² إمام، محمد أبو محمد، سيادة المذهب المالكي في إفريقيا جنوب الصحراء في ظل الممالك الإسلامية، ص97.

³³ نفس المرجع، ص100.

³⁴ العمري، أحمد بن يحيى بن فضل الله القرشي، مسالك الأبصار في ممالك الأمصار، دار الكتب العلمية، بيروت، 2010م.

³⁵ ج4، ص57.

³⁵ الفلقشندي، أبي العباس أحمد، صبح الأُشَى في صناعة الإنشاء، المطبعة الأميرية، القاهرة، 1915م.

ج5، ص298.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

منها تبلغ حوال 123 تلميذا³⁶، مما يدل على كثرة التلاميذ والمدارس في ذلك الوقت.³⁷ وفيها جامعة سنكري التي خرجت ألافاً من طلاب الأفارقة، وجعلت مدينة تمبكتو مركزاً لإشعاع الثقافة الإسلامية يأتيها كل راجل وراكب من كل فج عميق. ومنها مدينة جنى "Cenne" التي اعتبرت في العصور الوسطى مركز الحضارة الثقافية العربية الإسلامية في السودان الغربي، كما عرفت حركة علمية متطورة نتيجة جهود كل من ملوكها وعلمائها الأصليين والوافدين إليها، كما أصبحت تعرف بقضاتها.³⁸ ومنها المدن السنغالية كطوبي وغيرها من مراكز العلم التي تعددت فيها حلقات تحفيظ القرآن والعلوم الإسلامية.³⁹ ومنها مدينة ساي "Say" التي تعتبر من المراكز العلمية الكبرى في النيجر قبل الاستعمار وأثنائه وبعد الاستقلال، واعترافاً بفضلها وريادته في التعليم الإسلامي أسست فيها المدرسة العربية النظامية الأولى في النيجر عام 1957م، وكذلك أسست فيها عام 1986م الجامعة الإسلامية بالنيجر خاصة، وبمنطقة غرب إفريقيا عامة.⁴⁰

ومنها مدينة كانو "Kano" التي اعتبرت من المدن الإسلامية التي برزت في السودان الغربي، خاصة بعدما إضمحل شأن تمبكتو، وقد تأسست في كانو مدرسة للعلوم ومدرسة للقضاء الشرعي التي ذاعت شهرتها في أنحاء إمارات الهوسا، وفيها المعاهد ومجالس العلم والتهاليز العلمية فكانت كانو من أهم المراكز الثقافية، التي شعت منها الثقافة العربية بفضل مدارسها ومراكزها التي كانت مقراً لتعليم ونشر الإسلام.⁴¹

لقد كانت في هذه المدن التي ذكرناها على سبيل المثال لا على الحصر مؤسسات تعليمية إسلامية لا تعد ولا تحصى، ولا يمكن لنا ذكرها هنا لعدم اتساع المجال لها، إلا أن هذه المؤسسات التعليمية - وإن كانت تختلف زماناً ومكاناً - مقرراتها ومناهجها التي تتبع فيها تكاد تأخذ طابعاً واحداً، حيث إن المنهج المتبع هو منهج التلقين في المدارس القرآنية، وكان الصبي إذا ما بلغ السابعة من عمره يأخذه وليه إلى المعلم الذي يتكفل بتربيته وتعليمه، "وبعد ما يحفظ الطالب القرآن فإن عليه أن يمر بمنهج دراسي مرسوم قبل أن يتخرج ويتولى التدريس. وهذا المنهج في أغلب المراكز العلمية والحلقات الدراسية كان يتضمن المواد التالية: في مادة التوحيد كانوا يكتفون بمقدمات كتب الفقه التي غالباً ما تفتتح بمسائل التوحيد. وفي الفقه: يدرسون متن الأخضرى والعشماوية وابن العاشر والمقدمة العزية ثم الرسالة للقيرواني فمختصر خليل بن إسحاق، وكلها في فروع مذهب الإمام مالك.⁴²

وفي علم أصول الفقه فنادر ما نجد من يتخصص فيه في تلك الفترة لذلك لا نجد له كتاباً مقررًا سوى متن الوراقات لإمام الحرمين الجويني وجمع الجوامع عند البعض.⁴³ وفي علم الحديث يبدؤون بكتاب أربعين النووي ثم رياض الصالحين ثم موطأ مالك ثم الكتب الستة في بعض المناطق. وفي علم التفسير غالباً لا يبدأ الطالب في دراسة التفسير إلا بعد دراسته لأغلب المتون الفقهية، ومقرر التفسير هو تفسير الجلالين وحاشية الصاوي عليه، وكذلك تفسير القرطبي وابن كثير.

وفي التصوف يقرؤون كتب الغزالي وابن عطاء الله الأسكندري وبعض مؤلفات الشاذلية والقادرية⁴⁴ وفي النحو والصرف فإنهم يبتدئون بكتاب الأجرومية ثم منظومة ملححة الإعراب للحريري ثم قطر الندى لابن هشام ثم ألفية ابن مالك، ويحفظ الطلاب ألفية ابن مالك مع دراسة بعض شروحاتها مثل شرح ابن عقيل وشرح الرضي على الكافية لابن الحاجب ومغني اللبيب لابن هشام، وقد يدرسون جمع الجوامع للسرطي.⁴⁵

وفي اللغة والأدب: يدرسون لامية العرب ولامية العجم للغزالي وبنات سعاد لكعب بن زهير ومقصورة ابن دريد الأزدي والقصيدة الدالية لأبي الحسن اليوسي ومقامات الحريري والمعلقات السبع وقصيدة البردة والهمزية للبوصري في مدح النبي صلى الله عليه وآله وسلم.⁴⁶

وفي البلاغة يدرسون ألفية السيوطي، وعقود الجمال، والجواهر المكنون للأخضري. وفي العروض كتاب الوافي ومقصورة الخزرجي في العروض.⁴⁷ وغير ذلك من المقررات التي لا يسعنا ذكرها، لأننا لم نرد في هذه الوريقة إلا أن نسلط الضوء على قيام هذه المؤسسات العلمية بجزء فعال في جعل الأفارقة علماء وفقهاء وقضاة وقادة وأدباء وشعراء، وفي تكوين شخصيات نموذجية كثيرة في جميع المجالات العلمية والفكرية القيادية.

³⁶ ألفا محمود كعت، تاريخ الفتاش، باريس، 1913، ص 88-100.

³⁷ علي يعقوب، اللغة العربية وأدبها في جمهورية النيجر خلال فترة الاستعمار، رسالة دكتوراة، 2004/2005، جامعة عثمان بن فودي، نيجيريا، ص 51.

³⁸ باهة أمينة وبرداد كلثوم، التعليم العربي الإسلامي في غرب إفريقيا من القرن الثامن إلى القرن العاشر الهجريين 14 إلى 16 م، رسالة ماجستير،

2015/2016م، جامعة الجليلي بونعامية خميس مليانة، الجزائر، ص 35.

³⁹ انظر: مهدي ساتي صالح، مع الإسلام والثقافة في السنغال، المركز الإسلامي الإفريقي في الخرطوم، 1991م، ص 21.

⁴⁰ علي يعقوب، اللغة العربية وأدبها في جمهورية النيجر خلال فترة الاستعمار، ص 92.

⁴¹ سمية طواهر وسعيدة شوم، دور نيجيريا في نشر الإسلام والحركة العلمية في إفريقيا خلال القرن 16م-19م، رسالة ماجستير، 2016/2017، جامعة الجليلي بونعامية خميس مليانة، الجزائر، ص 11.

⁴² لوح، أحمد محمد، التعليم العام ومناهجه ومناهجه السنغال السنغال نموذجاً، ص 9.

⁴³ علي يعقوب، اللغة العربية وأدبها في جمهورية النيجر خلال فترة الاستعمار، ص 114.

⁴⁴ لوح، أحمد محمد، التعليم العام ومناهجه ومناهجه السنغال السنغال نموذجاً، ص 11.

⁴⁵ محمد القشاش، أزواد أو صحراء تينيري، مؤسسة ذي قار، عام 2000، ليبيا، ص 101.

⁴⁶ لوح، أحمد محمد، التعليم العام ومناهجه ومناهجه السنغال السنغال نموذجاً، ص 11.

⁴⁷ محمد القشاش، المصدر السابق، ص 102.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

أمثلة لبعض أبرز شخصيات نموذجية خرجتها المؤسسات العلمية في غرب إفريقيا

إنني اكتفيت بذكر ثلاث من شخصيات عرفها العالم وإفريقيا خاصة وذلك مراعاة لطبيعة البحث ولأنه يوفي غرض ما أريد أن أرمي إليه من بيان دور المراكز العلمية في بناء الشخصية الإفريقية المسلمة عقيدة وفكراً. لذا كان هؤلاء الذين سنذكرهم أهل نموذج وقوة حيث إن منهم من كرس حياته في العلم والتدوين والتأليف كأحمد بابا التمبكتي، ومنهم من جمع بين العلم والقيادة، فأسسوا دولا نموذجية في نشر الثقافة الإسلامية، كعثمان دان فوديو وعمر سعد تال الفوتي، ومنهم من يكون نموذجاً في القيادة والتنظيمات العسكرية مثل المجاهد ساموري توري الذي اشتهر هذا الجانب فيه.

أحمد بابا التمبكتي

هو أحمد بن أحمد بن أحمد بن عمر بن محمد أقيت الصنهاجي التمبكتي المولود سنة 963هـ (1565م) عُرف بابا، وانحدر من أسرة صنهاجية بربرية عرفت بالعلم والصلاح، وهي أسرة أقيت الشهيرة، فقد كانوا يتوارثون العلم في تلك البلاد نحواً خمسمائة عام، وكان جده لأمه أحد أقطاب العلم في مدينة تمبكتو، خدم هو وأبناؤه العلم في البلاد فترة طويلة، فنشأ أحمد بابا في هذا الوسط العلمي، واهتم بالدرس والتحصيل منذ نعومة أظفاره في وقت كانت منطقة السودان الغربي تعيش في حالة الاستقرار السياسي الشامل في ظل دولة صنغاي القوية، وبدأ بابا دراسته في هذه المرحلة المهمة من تاريخ المنطقة، فالتحق معهد والده الذي كان عالماً يشار إليه بالبنان، فوصفه ابنه هذا بأنه كان ذكياً دراكاً متفناً محدثاً أصولياً بيبانياً، وقد رحل إلى الشرق سنة 956هـ فحج وزار واجتمع بعدد من العلماء مثل ابن حجر، وعبد العزيز اللطفي والملائي وغيرهم، وفي طريقه التقى بجماعة كالناصرى واللقاني والشريف يوسف تلميذ السبوطي والأجهري والتاجوري، ولازم أبا المكارم البكري شيخ المالكية بمصر، فانتفع بهم وقيد عنهم فوائد عظيمة، ثم عاد إلى بلاده وجلس للإفتاء.

وقد درس أحمد بابا القرآن وحفظ أمهات الكتب في الفقه والحديث، ودرس الرسالة والمنطق كما درس مع عمه الشيخ أبي بكر، وبعد ارتبائه من هذه المرحلة الأولية ومناهجها، انتقل إلى المرحلة التي أشبه بالمرحلة العليا، لأن الدراسة تتميز فيها بالعمق والولوج في القضايا التفصيلية والشروح الدقيقة. وقد درس بابا هذه المرحلة المهمة مع شيخه العلامة محمد بَغِيغ الذي كان له أثر كبير في حياة طالبه.⁴⁸ حتى إنه ينقل لنا صورة نموذجية كاملة عن الأجواء العلمية والثقافية التي عاشها مع شيخه محمد بَغِيغ الذي يلازمه في مجالسه. فيقول عن نفسه في كتابه الديباج "فختمت عليه مختصر خليل بقراعتي وقراءة غيري عليه نحو ثلاث مرات، وختمت عليه الموطأ قراءة تفهّم، وتسهيل ابن مالك قراءة تدقيق وبحث مدة ثلاث سنوات، وأصول السبكي بشرح المحلى ثلاث مرات قراءة تحقيق، وألفية العراقي بشرح مؤلفها، وتلخيص المفتاح بشرح السعد مرتين، وصغرى السنوسي بشرح الجزائري لها، وحكم ابن عطاء الله مع شرح زروق لها، ونظم أبي مفرح، والهاشمية في التجسيم مع شرحها، ومقدمة التاجوري فيه، ورجز المغيلي في المنطق، والخزرجية في العروض بشرح السبتي، وكثيراً من تحفة الحكام لابن عاصم بشرحها لابنه، كلها بقراعتي. وقرأت عليه فرعي ابن حاجب قراءة بحث، جميعه، وحضرته في التوضيح كذلك لم يفتني منه إلا من الوديعية إلى الأفضية وكثيراً من المنتقى للبايجي، والمدونة بشرح أبي الحسن الزرولبي، وشفاء عياض، وقرأت عليه صحيح البخاري نحو النصف، وسمعته بقراعتي، وكذلك صحيح مسلم كله، ودولاً من مدخل ابن الحاج، ودروسا من الرسالة والألفية وغيرها، وفسرت عليه القرآن العزيز إلى أثناء سورة الأعراف، وسمعت بلفظه جامع المعيار للونشريسي كاملاً، وهو في سفر كبير، وموضع أخرى منه، وباحثته كثيراً في المشكلات، وراجعت في المهمات، وبالجملة فهو شيعي وأستاذي، ما انتفعت بأحد انتفاعي به وبكتبه، وأجازني بخطه جميع ما يجوز له وعنه، وأوقفته على بعض توالي في فسر به وفرط عليه بخطه، بل كتب عني أشياء من أبحاثي، وسمعته يقول بعضها في درسه لإنصافه وتواضعه وقبوله بالحق حيث تعين"⁴⁹

في هذه البيئة العلمية والثقافية نشأت فيها هذه الشخصية الكبيرة أحمد بابا، فصار طالباً متميزاً حق له بعد رحلاته وجهوده العلمية أن يصبح عالماً موسوعياً في أكثر المجالات العلمية، ولا سيما في التاريخ والفقه والحديث واللغة وغيرها، وما يدل على أنه رجل موسوعي ما تنبته لنا مؤلفاته المتعددة في مختلف العلوم⁵⁰ فمن كتبه ما ألفه "معراج الصعود إلى نيل مجلب السود" رداً على الإمام الونشريسي الذي يقول بجواز استرقاق أهل السودان وقد كانوا مسلمين. فقال في هذا الكتاب مبيهاً حقيقة الأمر "إن أهل هذه البلاد مسلمون، أسلموا بلا استيلاء أحد عليهم. كأهل كانوا ويرنو ما سمعنا أن أحداً استولى عليهم قبل إسلامهم، ومنهم قدماء في الإسلام كأهل مالي أسلموا في القرن الخامس أو قبله" وقد تصدى الشيخ أحمد بابا لتوضيح المسألة وملابساتها الشرعية والتاريخية، إذ ورد في متن الرسالة التي بعثت إلى الشيخ أحمد بابا: "وقولكم وقد أخبر بعض قضاة السودان أن الإمام الذي استفتحهم وهم كفار اختار إبقاءهم، ولا يخفى أنه يترتب على التسليم بهذه الرواية التاريخية جواز استرقاق أهل هذه البلاد، وإن حصل إسلامهم بعد ذلك" لقد خالف أحمد بابا هذه الرواية، فهي في نظره دعوى بلا دليل، فقال راداً هذه الشبهة: "واسألوا هذا القاضي السوداني من هذا الإمام؟ وفي أي وقت فتح بلادهم؟ وأية بلاد فتح؟ يعين لكم ذلك كله، وما أقرب كلامه لعدم الصحة، فلو بحثتم الآن لا تجدون أحداً يخبركم بحقيقة ما قال. فما انبنى على كلامه لا يعتبر والله تعالى أعلم"⁵¹

فبنى العالم أحمد بابا على هذه المعطيات التاريخية والاستنباطات الشرعية والمقاصدية حكماً في غاية الأهمية، وهو أن كل من عرف أنه من بلاد السودان التي أسلم أهلها، وذكر أنه من تلك البلاد، فيخلى سبيله، ويحكم له بالحرية المطلقة، ولا ننسى أن الشيخ أحمد بابا أطلق هذه الفتوى الجريئة في أوج عظمة الدولة السعدية. لذا فهو نموذج وقوة لنا في الصبر والجد والإخلاص، ونموذج حي

⁴⁸ انظر: عبد الباقي أحمد كبير، الدور الثقافي للشيخ أحمد بابا التمبكتي، مجلة الدراسات الإفريقية، جامعة إفريقيا العالمية، الخرطوم، العدد الثامن، 1991م، ص144.

⁴⁹ أحمد بابا، أحمد بن أحمد بن أحمد التمبكتي، نيل الابتهاج بتطريز الديباج، منشورات كلية الدعوة الإسلامية، طرابلس، 1989م، ص602.

⁵⁰ من أراد الوقوف على بعض أسماء تأليفاته فلينظر: البرتلي، محمد بن أبي بكر، فتح الشكور في أعيان معرفة علماء التكرور، دار الغرب الإسلامي، بيروت، 1981، ص35-36.

⁵¹ الناصري، أبو العباس أحمد بن خالد، الاستقصا لأخبار دول المغرب الأقصى، دار الكتاب، الدار البيضاء، 1997م، ج5، ص130.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

لنا في الجراءة وقول الحق، لأنه ما كان يخاف في الله لومة لائم،⁵² وقد شاء الله أن يظهر لنا قوته ومثابته أمام الحاكم الظالم فابتلاه الله بالمنصور حاكم الدولة السعودية بالمغرب، وقد كانت تلك الدولة في قمة شأنها حينما بدأت تتدهور حالة مملكة صنغاي، فاستولى المنصور هذه المملكة الإسلامية، وفي يوم السبت 25 جمادى الثانية 18 مارس 1593م نفى أحمد بابا من تمبكتو باتجاه مراکش في أغلال بأمر من المنصور، لأنه صاحب قول يطاع وعالم نموذجي يصغى إليه، فخاف المنصور أن يحرك الشيخ القوم ضده، فأجبره على الإقامة في مراکش، ومع ذلك لم يترك التعليم وبناء الإنسان المسلم النموذجي، فقام بالتأليف والتدريس هناك حتى تخرج على يده تلامذة صاروا لهم شأن بعده. وقد أقام الشيخ في مراکش أربعة عشر عاما بعيدا عن الأهل والوطن، ثم رجع إلى تمبكتو فوصلها في 10 ذي الحجة 27 مارس 1607م، وكان ذلك بعد وفاة أحمد المنصور الذهبي⁵³. فعاد إلى وطنه واستمر في عطاءاته العلمية إلى أن وافته المنية سنة 1627م.

عثمان دان فوديو

ولد الشيخ عثمان دان فوديو في يوم الأحد الموافق 15 ديسمبر (كانون أول) عام 1754م في مارتا "mertâ" على أطراف إقليم جوبر "Gobir" في ولاية صكتو شمال نيجيريا الحالية. ونشأ في أسرة فلانية علمية كان موطنها الأصلي فونتا توري في السنغال، وفتح الشيخ عينيه على العلم منذ نعومة أظفاره، فتعلم على يد والده محمد فودي ووالدته حواء، وجدته رقية، ثم أخذ العلم عن فقهاء بلاده، ودرس على علماء زمانه، وتأثر جدا بشيخه جبريل بن عمر الذي كان شديد التمسك بالتوحيد والسنة وحربا على الشوكيات والبدع. وكان الشيخ جبريل قد لقي عناء من قبل الطوارق فطردوه إلى أرض غوبر، ثم حج مرتين ولقي عددا من أهل العلم والصلاح هناك، وتأثر بالفكر الجهادي السائد هناك في ذلك الوقت. على حد قول بعض الرويات، لأن في ذلك الوقت كانت هناك حركات إسلامية في المشرق العربي قامت مثل حركة محمد بن عبد الوهاب في نجد. وقد لازم الشيخ عثمان شيخه جبريل مدة عام في بلاد آير، "Âyir" واستفاد منه منهجه في الدعوة والتغيير. حتى قال عثمان عن نفسه في بيت يبين مدى علاقته بشيخه:

إن قيل في بحسن الظن ما قبلا *** فأنا موجة من أمواج جبريل⁵⁴

فقد بعد الشيخ جبريل شيخه الأول الذي تأثر به تأثرا كبيرا ولم يفارقه حضرا ولا سفرا حتى إن الشيخ جبريل لما أراد الحج للمرة الثانية أراد تلميذه عثمان أن يصاحبه، فرافقه إلى أغاديس "Agadez" فهناك أمره شيخه بالعودة إلى البلد، لأن أبا عثمان لم يأذن له بالحج في ذلك الوقت فأنشد عثمان قصيدته الدالية يحن فيها إلى زيارة النبي عليه الصلاة والسلام وهذه بعض منها:

هل لي مسير نحو طيبة مسرعا
لأزور قبر الهاشمي محمد

وتكتمش الحجاج نحو محمد

لما فشا رياه في أكنافها

شوقا إلى هذا النبي محمد

غودرت أنهمل الدموع موبلا

لا حوى حب النبي محمد

أقسمت بالرحمن ما لي مفصلا

55

ما لي لذيق العيش دون محمد

أحكي المصاب بشوقه لما عرى

ومن محاسن الشيخ جبريل أنه أول من بايع تلميذه حينما تاهب لجهاد سلاطين بلاد الهوسا، وحرب الوثنية السائدة في ذلك الوقت⁵⁶.

كانت حياة الشيخ عثمان رحمه الله في إمارة "غوبر" التي تعتبر أقوى إمارات الهوسا يومها، ورغم أن بلاد الهوسا قد دخلها الإسلام في وقت مبكر، وعمل بعض سلاطينها على تحكيم الإسلام في شؤون حياتهم السياسية والاجتماعية والاقتصادية إلا أنه مع مرور الزمن بدأ تيار وثني يصاحب حركة التحول الإسلامية الواسعة التي شهدتها البلاد عبر مراحلها المختلفة، فرأى الإمام أن الأمر يحتاج إلى تغيير جذري، فبدأ بالدعوة إلى الله بالقلم واللسان ثم بالسلاح للصد عن انتشار الحركة الوثنية والبدع والخرافات، ومن هنا بدأ الشيخ حركته الإسلامية مع الذين يصغون إليه، فحقق الله له الظفر والنصر في المنطقة، وتم قيام دولته سنة 1804م⁵⁷ فكرس حياته بين العلم والتعليم والتربية والجهاد لرفع كلمة الله تعالى ثم لخدمة مجتمع السودان الغربي، وأصبح الشيخ عالما وقائدا يدير أمر بلاده وينشر الخير فيها، وازدهرت خلافة صكتو اقتصاديا وعلميا وثقافيا لهودء الأمر وانتشار العدل والقضاء الإسلامي، فصار بذلك الشيخ عالما نموذجيا يقتدي به في نشر العلم، حيث له العديد من المؤلفات في الفقه والتفسير والأدب والشعر والعقيدة والإرشاد والموعظة، وقائدا نموذجيا في القيادة والزعامة، حيث قاد أمور بلاده على العدل والحكمة والفطنة والسياسة الشرعية، وخرج في مدرسة تجاربه القيادية والعلمية أجيالا خلفوه بعده وحملوا الخلافة الإسلامية على الطريق السوي والمنهج الوسط إلى أن جاء الاستعمار الغربي وأسقط خلافته

⁵² انظر: البرنلي، محمد بن أبي بكر، فتح الشكور في أعيان معرفة علماء التكرور، دار الغرب الإسلامي، بيروت، 1981م، ص31.

⁵³ الناصري، أبو العباس أحمد بن خالد، الاستقصا لأخبار دول المغرب الأقصى، ج5، ص129.

⁵⁴ الألواري، آدم عبد الله، الإسلام في نيجيريا والشيخ عثمان بن فودي الفلاني، الطبعة الثانية، 1978م، ص92.

⁵⁵ عبد الوهاب دنلا شنت، الشعر العربي النيجيري بين الماضي والحاضر، سليجا، نيجيريا، 2009م، ص55.

⁵⁶ الألواري، آدم عبد الله، الإسلام في نيجيريا والشيخ عثمان بن فودي الفلاني، ص92.

⁵⁷ نفس المرجع ص156.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

عمر بن سعيد تال الفوتي

ومن الشخصيات البارزة علما وقيادة ذلك الشيخ الفلاني عمر بن سعيد تال الفوتي مؤسس الطريقة التجانية وناشرها في منطقة فوتا توري.

ولد الشيخ عمر تال في قرية حلوار بالقرب من بودور "Podor" على الحدود السنغالية الموريتانية في عام 1797م ودرس اللغة العربية وعلوم الدين عند والده، فحفظ القرآن الكريم، ودرس صحيح مسلم وصحيح البخاري، ثم ترك حلوار لطلب العلم في فوتاتورو ثم فوتاجالو. وفي عام 1826م قام الحاج عمر برحلة إلى بيت الله الحرام ، ومر في طريقه إلى الحج بمدينة "حمد الله" عاصمة دولة ماسينا الإسلامية، ثم واصل إلى صكتو عاصمة دولة عثمان بن فوديو وقضى فيها سبعة أشهر ، ثم غادرها إلى فزان في ليبيا، ثم مصر ثم أخيرا وصل إلى مكة المكرمة عام 1828م، وقد مكث عند عودته من الحج في القاهرة بعض الوقت للدراسة في جامع الأزهر، وفي طريق عودته عرج على برنو ومكث فيها مدة للتدريس، ثم ذهب إلى صكتو، ثم إلى ماسينا بعد وفاة خليفة صكتو محمد بلو عام 1838م، ومكث فيها فترة، وغادرها بعد سوء التفاهم مع حكامها، وأخيرا استقر في منطقة فوتاجالو، واستطاع بعد عودته إلى فوتاجالو أن يقيم دولة إسلامية مترامية الأطراف، تحكمها الشريعة الإسلامية، ولغتها الرسمية اللغة العربية، وللشيخ عمر بن سعيد تال الفوتي مؤلفات عدة ومن أشهرها منظومة في إصلاح ذات البين ومنظومة سفينة السعادة، وغير ذلك من الكتب ، وجلها في الدعوة وتهذيب الأخلاق⁵⁸

قبل بداية النشاط الإصلاحي للحاج عمر، كانت البلاد تعيش حالة من التصدع السياسي والظلم الإجتماعي ، الشيء الذي وفر الدوافع لظهور الحركة الإصلاحية ، وإعادة الإسلام والمسلمين إلى مكانتهما الحقيقية، فبعد رحلته الحجبية والعلمية ال تي دامت زهاء عقدين من الزمن، عاد الحاج عمر إلى فوتاجالو بتجربة إنسانية و روحية غنيتين مكنتاه من تزعم حركة إصلاحية رائدة، والتي تعتبر امتدادا للحركات الإصلاحية التي ظهرت منذ،⁵⁹ فحاول الحاج عمر بناء إمبراطورية إسلامية على أنقاض الدويلات الصغرى في وادي السنغال، وذلك على أساس الطريقة التجانية التي حاول الحاج عمر الفوتي إدخالها بين جماعة حمد الله القادرية.⁶⁰ يعتبر الحاج عمر من كبار الشخصيات النموذجية، في رفع شعار السلام و المصالحة بين الناس و الزعماء الذين كانوا على خلاف في مناطق مختلفة من غرب إفريقيا، فكان بمثابة الوسيط في حل هذه الخلافات التي وقعت بين الزعيمين محمد بلو الفلاتي و محمد الأمين الكامي، وقد كتب له النجاح في إصلاح ذات البين لهذين الزعيمين ، ووضع رسالته "بيان ما وقع" بينه وبين الشيخ أحمد بن أحمد، خليفة إمارة ماسينا كحل لهذه النزاعات التي وقعت بينهما⁶¹

"وفي عهده بدأ الفرنسيون استعمارهم في غرب إفريقيا عام 1629م، فقاموا ببناء مراكز وأسوا مستعمرات لهم عند مصب نهر السنغال "سانتا لويس". وفي عام 1758م احتلتها بريطانيا المستعمرة ثم عادت إلى فرنسا بموجب معاهدة 1783م، وحاولت بريطانيا خرق هذه المعاهدة والعودة لاحتلال المنطقة، ولكن فرنسا استطاعت أن تثبت أقدامها في المنطقة ابتداء من 1817م، وأخذت تغري بعض الإمارات الإسلامية بالدخول معها في حلف، واستجاب بعضها⁶² وكانت بداية الأمر بين الحاج عمر والاستعمار الفرنسي هدنة سلمية، لأنه كان يهتم في أول أمره بللعزو ضد الوثنيين المحليين ، فانشغل عن الاستعمار الفرنسي ردحا من الوقت ليست جمع قوته الكاملة، فأصبحت قوته بذلك فيما بين 1852-1854م ذات نفوذ كبير في كل من بعض المناطق السنغالية، ووصل امتداده حتى غامبيا، ثم أصبح الفرنسيون يدركون مدى قوة الحاج ، خاصة عندما قبل مسلمو فوتا السنغالون الاتحاد معه، فكان الفرنسيون يرون أنه لا بد من قوة يلجؤون إليه لمحاربة الحاج عمر ، فتحالفوا مع اليمبارا الوثنيين الذين كانوا ألد أعداء الشيخ ، فواجه التحالف الفرنسي دولة الشيخ وتأمروا عليه أخيرا ، حتى غلبوا عليه بعد معارك دامية استمرت بينهم سنين، واغتيل سنة 1864م⁶³ وتولى عرش والده أحمد شيخو وواصل الجهاد إلى أن غلب هو أيضا، فكانا لنا أفضل مثال في المقاومة بين الحق والباطل.

ساموري توري

يعتبر ساموري توري المولود سنة 1835م في ساندكورو بجنوب شرق كنانا بغينيا من الزعماء الأفارقة الذين لعبوا دورا هاما في القارة الأفريقية أيام بدايات دخول الاستعمار الأوروبي، لأنه يجسد البطولة والمقاومة ضد الغزاة الأوروبيين ، ولأنه استمر في مقاومتهم حوالي سبعة عشر عاما بدءا من عام 1881م حتى القبض عليه عام 1898م بعد أن كان قد أسس دولة إسلامية في منطقة أعالي النيجر⁶⁴

قد تلقى ساموري في صباه تعليماً دينياً على يد والده لافيا توري وأكمل تعليمه الديني على يد أحد المرابطين الذي ترك أثراً كبيراً في نفسية ساموري وعقليته، وأضمر في نفسه إذا ساعدته الظروف أن يقيم دولة على غرار دولة المرابطين المجيدة. وقد وقعت حادثة لساموري كانت لها أكبر الأثر أيضا في نشأته العسكرية، فقد حدث أن وقعت والدته في أسر الملك سورى بيراما بيبساندوجو الذي أغار على ساندكورو عام 1851م، وكان على ساموري أن يخلص أمها من الأسر فانضم إلى جيش ذلك الملك الغاشم تحايلا للتدريب والوقوف على سر قوته وجبروته، وليخلص أمه مقابلا على الخدمة التي قام بها في الجيش.⁶⁵

⁵⁸ علي يعقوب، إسهام علماء الأفارقة في الثقافة العربية والإسلامية غرب إفريقيا نموذجا، تاريخ النشر، 26-10-2010م،

www.islam4africa.net/more.php?catId=18&artId=87

⁵⁹ أحمد شكري، جهاد الحاج عمر في أعالي نهر السنغال، مقال ضمن كتاب ذكرى مرور مائتي سنة على ميلاد الشيخ الحاج عمر الفوتي تال، القيت خلال ندوة

دولية في دكار بين 14 و19 ديسمبر 1998م، تم نشرها في منشورات معهد الدراسات الإفريقية 2001م، دكار، السنغال، ص 58.

⁶⁰ عبد الله عبدالرازق ، أحمدو لوبو وحركتة الإصلاحية في ماسينا ، في مؤتمر التواصل والتداخل في إفريقيا ج1 الخرطوم، جامعة إفريقيا العالمية، يناير، 2006م، ص 81.

⁶¹ يميا آدم ، النزاعات الأهلية في إفريقيا قراءة في المورث الإسلامي، دار السلام، جنوب مملكة تيلاندا، ص 159.

⁶² ذهني، إلهام محمد علي، جهاد الممالك الإسلامية في غرب أفريقيا ضد الاستعمار الفرنسي، ص 94-95.

⁶³ نفس المرجع، ص 95.

⁶⁴ عبد الله عبد الرازق إبراهيم، المسلون والغزو الأوروبي لإمبراطورية ساموري توري، عالم المعرفة، الكويت، 1989م ص 121.

⁶⁵ باري، عثمان برايم، جذور الحضارة الإسلامية في الغرب الإفريقي، دار الأمين، القاهرة، 2000م، ص 273.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

من خلال تلك المرحلة استطاع أن يتعلم طرق الدبلوماسية و فن التفاوض بين الزعماء، كما تعلم فنون القيادة العسكرية بالاشتراك في حروب هذا الملك الوثني ضد خصومه الوثنيين، كما استفاد ساموري من رحلته الشهيرة التي قام بها إلى ساحل العاج، فتعلم خلالها تجارة السلاح، واطلع على نظام حياة عدة مجتمعات هناك، وتعرف على أوضاع المسلمين ، خاصة تلك القبائل المسلمة التي كانت تخضع للسلطان المسلم الشيخ عمر الفوتي، مما جعله يفكر في إحياء هذه المملكة العظيمة التي كان لها دور كبير في نشر الإسلام في غرب أفريقيا، وقد تأثر ساموري توري كثيراً بالحاج عمر وطريقته في إقامة دولة الإسلام.

على الرغم من أنه لم يكن فقيهاً وعالماً في الثقافة الإسلامية مثل الحاج عمر الفوتي وعثمان دان فوديو إلا أنه كان رجلاً تقياً مخلصاً لدينه شغوفاً بنشر العلوم الإسلامية والعربية بين شعوب المنطقة ، مما أكسبه بلقب إمام الدين والمجاهد ، لأنه كان يقوم بهد م الأصنام والرموز الوثنية، ويبني مساجد ويشجع الكفار على اعتناق الدين الإسلامي. و قد حظي علماء زمانه بحفاوة الكرم والاحترام البالغ في ظل حكمه.⁶⁶

وبهذه التجارب العلمية والسياسية والعسكرية والتنظيمات الإدارية استطاع أن يواجه ذلك الملك الوثني الذي أسر أمه، فانقلب عليه واستولى على دولته، فكوّن الإمام ساموري دولة إسلامية كبيرة في مناطق غين لي وما ج اورها، ودعا الناس إلى الجهاد في سبيل الله مع الوثنيين المحليين.

ولما جاء المستعمرون الأوروبيون إلى البلاد الإفريقية الغربية صار الشيخ ساموري هو العدو اللدود والعقبة العظمى لهم ، فحاض معهم معارك عديدة كان النصر له في بعضها وينهزم في بعضها الآخر حسب قانون "وتلك الأيام نداؤها بين الناس" الآية⁶⁷ واتخذ الشيخ تكتيكات حربية أمدت مقاومته مع المستعمرين قرابة سبعة عشر عاماً كما بيّنا. إلى "أن تمكنت فرنسا من الالتقاء معه وأسرته مرة ثانية، وكان ذلك عام 1898م، ونفته إلى الغابون، ومات في المنفى عام 1900م. تاركا المقاومة لحفيده أحمدو سيكوتوري الذي صار رئيساً لجمهورية غينيا التي حصلت على استقلالها في عام 1958م. وهكذا انتهت حركة المقاومة التي استمرت أكثر من خمسة وعشرين عاماً ضد القوى الإمبريالية ، وانتهى كفاح هذا البطل الإفريقي المسلم ، ذلك المجاهد الإسلامي الذي قارم التوسع الفرنسي بقوته وسلاحه وعتاده ، وصار ساموري بطلاً قومياً استحق أن يخلد شعبه ذكره بعد أن ضحى بكل شيء في سبيل الله ثم في سبيل توحيد شعبنا"⁶⁸

الخاتمة

بعد هذه الجولة القصيرة في عالم المعلومات عن معرفة أحوال غرب إفريقيا قبل الإسلام وبعده، وبيان دور المراكز والمؤسسات العلمية في بناء الشخصية المسلمة الإفريقية وتنشئتها على الروح الإسلامية والأخلاق السامية نستنتج ما يلي:

- 1- أن بفضل مجيء الإسلام قامت للمنطقة قائمة في نقل المجتمع الإفريقي إلى مرقى الحضارة الإسلامية، فنبذوا من حضارتهم ما لا تقبله الشريعة الإسلامية ، وتقبلوا الإسلام طاعة لا كرها في غالب أمرهم لما رأوا من الثقافة العالية التي يعيها المسلمون، وتعلموا عن طريق المؤسسات والمراكز الإسلامية الكتابة والقراءة، وأضافوا آلية أخرى لحفظ تراثهم إلى آلية الرواية الشفهية.
- 2- وأن المؤسسات والمراكز العلمية في أول أمرها يقوم بها أيضا بعض التجار العرب الذين رأينا أنهم كانوا سببا لدخول الإسلام في أغلب مناطق الغرب الإفريقي ، وأنهم أوائل من يحيون هذه المراكز العلمية فب المنطقة قبل أن تأخذ طابعها الإفريقي الغربي. ولما قامت الممالك والإمارات الإسلامية بالمنطقة ازدهرت هذه المؤسسات وقام بها أهل المنطقة حكما وشعبا، فولدت من بطونها شخصيات نموذجية عدة كانت لنا قدوة في العلم والعمل والقيادة.
- 3- وأن المراكز والمؤسسات العلمية في المنطقة لم تكن بتخريج علماء وفقهاء وتنشئتهم على وظائف مقصورة على التدريس والإمامة في المساجد فحسب، بل تخرج فيها علماء من مجالات متعددة وتخصصات مختلفة مثل مجال العلاقات الدبلوماسية والاقتصاد والترجمة كما رأينا حال المسلمين في مملكة غانا ومجال القيادة والعسكرية والقضاء كما مثلنا بهؤلاء الشخصيات الذين اكتفينا بذكرهم في هذا البحث المتواضع.
- 4- وأن إفريقيا الغربية قبل أن تطرأ عليها الثقافة الأوروبية كانت في قمة الحضارة الإفريقية الإسلامية بدليل وجود هذه المؤسسات العلمية الإسلامية التي يتخرج فيها آلاف من أصحاب الفكر والريادة والقيادة.
- 5- مدى أهمية المؤسسة العلمية في بناء شخصية الإنسان وعقيدته وثقافته، حيث يكون الإنسان نسخة للمؤسسة التي درس فيها ، فيحمل ما زود به من أفكار و ثقافات، و هو ما نراه اليوم من الاختلافات الثقافية بين المنتميين إلى المدارس العربية والمنتميين إلى المدارس الغربية في إفريقيا.

المصادر والمراجع

أحمد بابا، أحمد بن أحمد بن أحمد التنبكتي، نيل الابتهاج بتطريز الديباج، منشورات كلية الدعوة الإسلامية، طرابلس، 1989م.

أحمد شكري، جهاد الحاج عمر في أعالي نهر السنغال، معهد الدراسات الإفريقية 2001م، دكار، السنغال.

الأبقاري، محمد أمين أبه ، نشأة الممالك والدويلات الإسلامية ، موقع منارات إفريقية

www.islam4africa.net/list.php?text

ابن خلدون، عبد الحمن بن محمد، ديوان المبتد والخبر في تاريخ العرب والبربر، دار الفكر، بيروت، 2000م.

⁶⁶ نفس المرجع، ص 259.

⁶⁷ آل عمران، 140.

⁶⁸ عبد الله عبد الرازق إبراهيم، المسلمون والغزو الأوروبي لإمبراطورية ص 141.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

- الألوري، آدم عبد الله، *الإسلام في نيجيريا والشيخ عثمان بن فودي الفلاني*، 1978م،
البرتلّي، محمد بن أبي بكر، *فتح الشكور في أعيان معرفة علماء التكرور*، دار الغرب الإسلامي، بيروت، 1981.
البكري، أبو عبيد عبد الله بن عبد العزيز، *المغرب في نكر بلاد إفريقية والمغرب*، دار الكتاب الإسلامي، القاهرة.
الدالي، الهادي مبروك، *مملكة مالي الإسلامية وعلاقتها مع المغرب وليبيا*، دار الملتقى، بيروت، 2001م.
_____، *دراسة في حركات التبشير والتنصير بمنطقة إفريقيا فيما وراء الصحراء*، دار المصرية اللبنانية،
القاهرة، 2002م.
ألفا محمود كعت، *تاريخ الفتاش*، باريس، 1913م.
إمام، محمد أبو محمد، *سيادة المذهب المالكي في إفريقيا جنوب الصحراء في ظل الممالك الإسلامية*، المؤتمر الدولي "الإسلام في إفريقيا" 26-27 نوفمبر 2006م، جمعية الدعوة الإسلامية، ليبيا.
باري، عثمان برايماء، *جنور الحضارة الإسلامية في الغرب الإفريقي*، دار الأمين، القاهرة، 2000م.
بازينة، عبد الله سالم، *انتشار الإسلام في إفريقيا جنوب الصحراء*، دار الكتب الوطنية، بنغازي، ليبيا.
باهة أمينة وبرداد كلثوم، *التعليم العربي الإسلامي في غرب إفريقيا من القرن الثامن إلى القرن العاشر الهجريين 14 إلى 16م*، رسالة ماجستير، 2015/2016م، جامعة الجبلالي بونعامة خميس مليانة، الجزائر.
بمبا آدم، *النزاعات الأهلية في إفريقيا قراءة في المورث الإسلامي*، دار السلام، جنوب مملكة تيلاندا.
توماس أنولد، *الدعوة إلى الإسلام*، مكتبة النهضة، القاهرة، 1971م.
دندش، عصمت عبد اللطيف، *دور المرابطين في نشر الإسلام في غرب إفريقيا*، دار الغرب الإسلامي،
بيروت، 1988م.
ذهني، إلهام مجمد علي، *جهاد الممالك الإسلامية في غرب أفريقيا ضد الاستعمار الفرنسي*، دار المريخ، الرياض،
1988م.
رجب محمد عبد الحليم، *المسلمون في إفريقيا جنوبي الصحراء*، من كتاب الموسوعة الموجزة.
سمية طواهر وسعيدة شوموم، *دور نيجيريا في نشر الإسلام والحركة العلمية في إفريقيا خلال القرن 16م-19م*،
رسالة ماجستير، 2017/2016م، جامعة الجبلالي بونعامة خميس مليانة، الجزائر،
سيلا، عبد القادر محمد، *المسلمون في السنغال معالم الحاضر وآفاق المستقبل*، كتاب الأمة، قطر، 1406هـ،
عبد الباقي أحمد كبير، *الدور الثقافي للشيخ أحمد بابا التمكتي*، مجلة الدراسات الإفريقية، جامعة إفريقيا العالمية
الخرطوم، العدد الثامن، 1991م
عبد الله عبد الرازق إبراهيم، *المسلمون والغزو الأوروبي لإمبراطورية ساموري تور*، عالم المعرفة، الكويت،
1989م.
عبد الوهاب دنلاد شنت، *الشعر العربي النيجيري بين الماضي والحاضر*، سليجا، نيجيريا، 2009م.
عبدالله عبدالرازق، *أحمدولوبو وحركته الإصلاحية في ماسينا*، في مؤتمر التواصل والتداخل في إفريقيا
الخرطوم، جامعة إفريقيا العالمية، يناير 2006م.
علي يعقوب، *إسهام علماء الأفارقة في الثقافة العربية والإسلامية غرب إفريقيا نموذجا*، تاريخ النشر، 26-10-2010م.
_____، *الثقافة الإسلامية ودورها في اتحاد الإفريقي*، مجلة منارات إفريقية
www.islam4africa.net/more.php?catId=18&artId=93
_____، *اللغة العربية وآدابها في جمهورية النيجر خلال فترة الاستعمار*، رسالة دكتوراة، 2004/2005، جامعة
عثمان بن فودي، نيجيريا.
العمرى، أحمد بن يحيى بن فضل الله القرشي، *مسالك الأبصار في ممالك الأمصار*، دار الكتب العلمية، بيروت،
2010م.
الفتوري، عطية مخزوم، *دراسات في تاريخ شرق إفريقيا وجنوب الصحراء*، منشورات قار يونس، بنغازي،
ليبيا، 1998م.
القاضي، محمد محمود، *عقبة بن نافع الفهري فاتح إفريقية*، مطابع دار الطباعة والنشر الإسلامية، القاهرة، 1999م.
الفلفشندي، أبي العباس أحمد، *صبح الأعراس في صناعة الإنشاء*، المطبعة الأميرية، القاهرة، 1915م.

**ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN
SEMPOZYUMU**

كبا، عمران، *الشعر العربي في الغرب الإفريقي*، إيسيسكو، 2011م،
لوح، أحمد محمد، *التعليم العام ومناهجه ومناهجه السنغال السنغال نموذجاً*.
مجموعة من المؤلفين، *الموسوعة الموجزة في التاريخ الإسلامي*،
محمد القشاط، *أزواد أو صحراء تينيري*، مؤسسة ذي قار، عام 2000، ليبيا .
مهدي ساتي صالح، *مع الإسلام والثقافة في السنغال*، المركز الإسلامي الإفريقي في الخرطوم، 1991م،
الناصري، أبو العباس أحمد بن خالد، *الاستقصا لأخبار دول المغرب الأقصى*، دار الكتاب، الدار البيضاء، 1997م.
هردي، فرغلي علي نسن، *تاريخ إفريقيا الحديث والمعاصر*، العلم والإيمان للنشر، الإسكندرية، 2008م.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

التعليم الإسلامي والتعليم العلماني في غرب إفريقيا: صراع الهوية وإشكالية بناء نموذج الإنسان الجيد

مصطفى انجاي¹

في أصل الإشكال:

تبدأ إشكالية الهوية عندما تبدأ الذات في التطلع إلى معرفة كنهها في تمايز عن الآخر، والذات أو الآخر هنا كما يمكن أن يتجسدا في الفرد يمكن أن يتجسدا في الجماعة، وهي إشكالية مدفوعة بغريزة الأنانية وحبّ التمايز المركبة في فطرة الإنسان في ظلّ التنوع والاختلاف الكبيرين اللذين اقتضتهما الإرادة الكونية للعالم، ولذا فإنّ مسألة الهوية محايثة للوجود الإنساني إن على مستوى الميكرو أو على مستوى الماكرو، وقد تشكل طبقا لذلك - في العالم - أنماط متعددة من الهويات للأفراد والجماعات بالنظر إلى انتماءات مختلفة كالقبيلة والعقيدة واللغة والثقافة ...

وتتعرّز الحاجة إلى التعبير عن الأنا أو نحن الجماعة في فترة الالتقاء مع الآخر أو الهمّ، خصوصا عندما تشعر أطراف اللقاء برغبة من الآخر على الغزو والاستحواذ والهيمنة، الأمر الذي ينتج عنه استنفار داخلي للعمل على المحافظة على الذات بشئى الوسائل الممكنة قد تكون سلمية أو عنيفة بحسب السياقات التاريخية وموازين القوى بين الأطراف المتدافعة، وهذا الصراع والتدافع بين الذات والآخر من الثوابت التي لا تتغير في العلاقة بين الشعوب والأمم والثقافات المختلفة. والتعليم بوصفه أداة صنع وإعادة إنتاج للذات كان وسيظلّ المسرح الأهمّ للتدافع بين القوى المتصارعة، وذلك لأنّ التحكم عليه تحكّم في مسار المستقبل والمصير، إذ التعليم ليس مجرد نقل لموضوعات ونظريات وأنساق معرفية محايدة فقط، بل هو أكثر من ذلك إعادة تشكيل للفكر والنفس والسلوك طبقا للرؤية والفلسفة والسياسة الضامرة في وعبر العملية التعليمية. هذا المنظار هو الذي نحاول من خلاله مقارنة الصراع التاريخي بين التعليم الإسلامي والتعليم العلماني الغربي في إفريقيا، وعليه سنحاول أن نرصد صفحات من تاريخ النمطين التعليميين، وأن نسلط الضوء على بداية ومسار الصراع بينهما، ومظاهر تجلّياته في الماضي والحاضر.

- ما قبل الإسلام

كثيرون هم أولئك الذين يعتقدون أنّ منطقة غرب إفريقيا المصطلح على تسميتها في التاريخ بالسودان الغربي لم تعرف أنظمة تعليمية قبل دخول الإسلام إليها معتمدين في ذلك على أنّ هذه الشعوب لم تعرف في تلك الفترات الساحقة خطوطا وأنظمة للنسخ والكتابة، وهذا الزعم نابع من توهم أنّ الكتابة هي الأداة الوحيدة لحفظ التراث الثقافي وتحقيق التراكم المعرفي ومن ثمّ تناقله وتوارثه كإبراهيم عن كابر.

هذا الزعم ينبع أحيانا عن حسن نية ولكن في غالب الأحيان فإنّه نابع عن صورة نمطية روج لها أولا بعض المصادر العربية مدفوعة بالنزعة الاحتقارية للوثنية ونوع من التقديس للعروبة، ثمّ وصل الأمر مداه بالكتابات الأوربية ذات النزعة العنصرية التي تُحاول سحب أيّ نوع من الأصالة عن الإنسان الأسود وتحاول إرجاع كلّ ما في المجتمع الإفريقي من خير إلى عناصر خارجية، وكلا الموقفين تبسيطيان وإيديولوجيان لا يدعمهما الواقع التاريخي. الحقيقة هي أنّ هذه المجتمعات رغم شفاهيتها فإنّها تمكّنت من بناء أنظمة تعليمية معقدة لأنّها اتخذت طابعا ضمنا مستشريا في الحياة الاجتماعية والثقافية، وعليه فقد تمكّنت من حفظ تراثها الشعبي من تاريخ وفلسفة وفنّ وأدب ومعتقدات وطقوس باليات ثقافية مختلفة، أهمّها الرواية الشفهية، ونحن اليوم نعرف الكثير من التراث الثقافي للمجتمع الماندينغي مثلا عبر ذاكرة القوالين (Djeli) نقلنا أبا عن جدّ إلى تلك القرون البعيدة، كما أنّ الأعمال الإثنوبولوجية اليوم أوقفتنا على تطوّر وتعقد النظم التربوية والتعليمية للمجتمعات الإفريقية.

وقد كان النظام التعليمي في تلك الفترة متوافقا في محتواه ومنهجه وأدواته مع المجتمع الوثني في فلسفته ونظرته إلى الكون والإنسان والطبيعة وظروف حياته الثقافية والاجتماعية والبيئية والسياسية والاقتصادية. ثمّ لا بدّ من الإشارة هنا أيضا إلى أنّ العلاقة بين إفريقيا جنوب الصحراء والعرب علاقة ضاربة في العمق وسابقة على الوجود الإسلامي، حيث تدعم الكثير من المؤشرات والمصادر التاريخية قيام روابط ليس فقط بين العرب وشعوب إفريقيا الشرقية في الجاهلية بل قامت كذلك روابط بين العرب وشعوب إفريقيا الغربية عبر الصحراء الكبرى قوامها التجارة والاقتصاد، إلا أنّ هذه الفترة لا تشكل محلّ اهتمام كبير لنا هنا، ولذا كفت هذه الإشارة.

- دخول الإسلام أو الولادة الأولى للتعليم الإسلامي

يقدم الإسلام نفسه بوصفه ديناً عالمياً عابراً للحدود الجغرافية والثقافية، كما يقدم رسوله الكريم صلعم باعتباره مبعوثاً إلى الناس كافة مصداقا لقوله تعالى: "وما أرسلناك إلا كافة للناس بشيرا ونذيرا" وقوله "وما أرسلناك إلا رحمة للعالمين"، وتجسيدا لهذه العالمية فقد أخذ الإسلام سيره منذ أيامه الأولى وبدأ يزحف رويدا رويدا في كلّ الاتجاهات والمسالك، ولم يكد يمضي عشر سنوات على وفاة

¹ دكتور في الدراسات الإسلامية ومدير مركز البحوث والدراسات الإفريقية (مبدأ) وأستاذ معيد بجامعة الساحل بمالي. الإيميل: moustafndiaye05@hotmail.fr

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

النبي صلعم حتى وصل به الصحابة رضوان الله عليهم أرض الكنانة ليأخذوا منها معبرا للوصول إلى شمال إفريقيا وغربها، حيث لم ينته النصف الأول من القرن الأول الهجري حتى بدأت البذرة الأولى للمجتمع المسلم في إفريقيا الغربية تنشأ وتنمو شيئا فشيئا. لقد احتقى الإسلام بالعلم وعُني به عناية فائقة، ليس فقط من خلال الآيات القرآنية والأحاديث النبوية التي تحث على طلب العلم وترفع قدر العلماء، بل لأن النظام التركيبي للإسلام من خلال عقائده وعباداته وطقوسه وقوانينه، يتطلب قدرا كبيرا من العلم، فالعقائد الإسلامية مثلا تتطلب درجة كبيرة من النظر والاستدلال (علم المنطق) إذ الإسلام لا يقبل الإكراه في الدين ولا التقليد في العقائد، كما أن الصلاة وهي الركن الثاني للإسلام تتطلب معارف مختلفة منها علم التوقيت لتحديد مواقيت الأداء، وعلم الفلك والهيئة لتحديد القبلة، والزكاة الركن الثالث للإسلام تتطلب علم العدد والحساب لتحديد الأنصبة والمقادير... وهكذا في سائر الأركان، بالإضافة إلى أن الإسلام وضع مجموعة من قواعد ومعايير السلوك في مجال الاجتماع والاقتصاد والسياسة... يعتبر الخروج عنها خرقا للقانون ومخالفة للتصرف اللائق، فكان العلم بها لازما على المسلم ليتمكن من توفيقها.

فالإسلام باعتبار كل ما سبق يطرح رؤية جديدة لنموذج الإنسان الجيد طبقا لمراتب تشبع الشخص من تعاليم الإسلام (المسلم والمؤمن والمحسن)، هذا من جانب ومن جانب آخر فإن النظام التركيبي للإسلام نفسه يدفع الفرد إلى تعلم معارف وفنون باعتبار ذلك مسلكا للعروج إلى السلم النموذجي للإنسان الأمثل، وهذه العلوم كما رأينا ليست فقط ثيولوجية بحتة، بل منها ما هو طبيعي واجتماعي أيضا، ولعل ذلك يفسر النهضة العلمية العظيمة التي عرفتها الأمة المسلمة في المجالات المختلفة منذ وقت مبكر من تاريخ الإسلام. وفي السياقات الإفريقية، فقد كان الدخول في الإسلام طوعا وفرديا من خلال الاحتكاك بالتجار المسلمين الذين كانوا يقدون إلى المنطقة، وهكذا بدأ المجتمع المسلم يتكون بمجموع هؤلاء الأفراد شيئا فشيئا، ولم يكد القرن الخامس الهجري يصل حتى أصبح هذا المجتمع كبيرا جدا ودرجة عظيمة من التنظيم حيث يشير البكري سنة أربع مئة وستين من الهجرة إلى أن بغانة " مدينتان سهيلتان إحداهما المدينة التي يسكنها المسلمون، وهي مدينة كبيرة فيها اثنا عشر مسجدا أحدها يجمعون فيه، ولها الأئمة والمؤذنون والراغبون، وفيها فقهاء وحملات علم... وفي مدينة الملك مسجد يصلي فيه من يقد عليه من المسلمين على مقربة من مجلس حكم الملك"². وهذه الإشارة إلى وجود مدينتين متميزتين وإن كانت أسبابه غير واضحة لنا، فإنها بشكل أو بآخر توجي إلى الوعي المبكر بخصوصية هذه الجماعة الجديدة في المجتمع الإفريقي باعتبارها مجتمعها داخل مجتمع، على أن العلاقة بين المجتمعين رغم التمايز بينهما كانت حميمة حيث كان للمسلمين مسجد بالمدينة الأخرى، وكان العلماء المسلمون لمعرفتهم بالكتابة والقراءة يقدمون خدمات مدنية وإدارية للسلطة السياسية الوثنية، ولعل الدخول السلمي والهادئ للإسلام في المنطقة مما ساعد على هذه العلاقة الطيبة بين المجتمعين.

ولقد استمرّ التعليم كأداة لإعادة إنتاج هذه الأمة الجديدة ثم توسيع دائرتها على أكبر نطاق ممكن، حتى أصبح الإسلام في الإمبراطوريات والممالك اللاحقة الديانة الأولى والرسمية للدولة والأمة في المنطقة، وأصبح التعليم الإسلامي التعليم النظامي الوحيد الذي يُعهد إليه مهمة تكوين نموذج الفرد الجيد حسب الرؤية الإسلامية على مستوى الميكرو من جهة، ومن جهة أخرى تكوين الأمة المسلمة المثلى حيث كان يُمثل الجهة الوحيدة التي يستقي منها المجتمع الوزراء والحكام والقضاة والمفتين والمؤثمين والسفراء وغيرهم من القيادات الاجتماعية والسياسية.

وتحليل المحتوى التعليمي لهذه الفترة يسأط الضوء على الهمة الموجودة في جعل الإسلام القاعدة الأولى التي تركز عليها الهوية الاجتماعية والثقافية للفرد والمجتمع، فالمواد والفنون العلمية إن بشكل مباشر أو بشكل غير مباشر تتصافر من أجل بيان ما ينبغي أن يكون عليه المسلم النموذجي، فحفظ القرآن، وعلوم الآلة، والتفسير، والحديث، والسيرة، والفقه، والعقيدة، والتصوّف والسياسة الشرعية، وعلم العقود والتوثيق، علوم لجعل حياة الفرد والمجتمع متوائمة مع مقتضيات الإسلام، وحتى العلوم التي طابعتها الديني غير كبير مثل الطب والحساب والمنطق والهيئة والتنجيم... إنما كانت تدرس أيضا لوظائف دينية. ونحن هنا في غنى عن الإشارة إلى المستوى الذي وصل إليه التعليم الإسلامي في هذه الفترات، فالكثرت البحوث والمقالات في هذا المجال كثيرة، فنكتفي هنا بالإشارة إلى أهم المراكز التي احتضنت الحركة العلمية على طول وعرض المنطقة من أقصاها إلى أقصاها، حيث كان كل مركز لوحده مشتملا على عشرات الجامعات ومئات المدارس ومئات العلماء وآلاف الطلاب، مثل ولاتة، وتميكتو، وجنّي وعاو، وكانم، ويورنو، وسوكوتو، وفوتا جالون، وفوتا تورو، وماسينا، وزندر... وفي كتاب تاريخ السودان للسعدي وتاريخ الفتن لمحمود كعت، ونيل الابتهاج لأحمد بابا التنبكتي، وتذكرة النسيان، ودرر الحسان في أخبار السودان، وإنفاق الميسور لمحمد بلو، وفتح الشكور للبرتلي... مئات من أسماء العلماء والأئمة والفقهاء والقضاة في كافة المجالات السالفة الذكر.

- الاستعمار أو بداية الصراع:

ترجع بوادر اتصال العالم الأوروبي المسيحي بمنطقة السودان الغربي الإسلامي إلى القرن الخامس عشر الميلادي، عندما بدأت السفن البرتغالية تبحر على السواحل الغربية للقارة السمراء، وتُنشئ على شواطئ المحيطات والبحار قلاعاً وحصونا للغارة على الأفارقة ومن ثمّ ترحيلهم إلى أوروبا فأمريكا للعمل في المزارع والحقول. وفي النصف الثاني من القرن التاسع عشر الميلادي بدأت القوى الغربية تتوغّل إلى الداخل الإفريقي، وأخذ الاحتلال العسكري الفعلي يثبت أقدامه، وفي بداية القرن العشرين كان مجموع الدول الإفريقية تحت الاحتلال عدا إثيوبيا وليبيريا. قوبلت حركة الاستعمار هذه بمقاومة شعبية كبيرة وبأشكال متعدّدة وخفيايات مختلفة، وكانت أهمّها شأنا وأقواها عودا تلك التي تنطلق من الدوافع الإسلامية ممثلة في ضرورة الدفاع عن حوض الإسلام ضدّ المحتلّ المسيحي، وقد كانت مقاومة المجاهد الشيخ عمر تال الفوتي التيجاني وابنه أحمد والإمام ساموري توري من أهمّ حركات المقاومة الإسلامية. ولئن كان البعد الاقتصادي هو الغالب على المشروع الأوروبي الاحتلالي، إلا أنّ المهمة الحضارية كانت دائما الوجه الآخر من العملة، حيث كان الأوروبيون يعتقدون أنّ للجنس الأبيض/الأوروبي السيادة على الأجناس الأخرى، وأنّ من واجبه نقل قيمها

²- المغرب في ذكر بلاد إفريقيا والمغرب، ص 175 طبعة دار الكتاب الإسلامي القاهرة.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

ومعتقداتها وأساليبها في الحياة إلى الغير، ولذا فقد سايرت الكنيسة دائما الصناعة الاستعمارية وبرزت جرائمها وانتهاكاتها بل أكثر من ذلك اعتبرتها عملا مقدسا بموجب المرسوم البابوي الصادر 1455³، كما يمكن الإشارة هنا إلى إبن البابا الإسكندر السادس للبرتغاليين بالهيمنة على إفريقيا وممارسة التنصير فيها 1493⁴.

وعندما استتب الأمر للأوروبيين في النصف الثاني من القرن التاسع عشر بدأت الإرساليات التبشيرية تدف إلى القارة بأعداد هائلة بدعم وحماية من الإدارة الاستعمارية، وهكذا بدأ الجزء الغربي للقارة السمراء يشهد حضورا لا بأس به من المجتمع المسيحي، وأخذت القيم المسيحية وأنماط الحياة الغربية تترسخ شيئا فشيئا في أماكن متعددة من المنطقة.

وقد اتخذ الوارد الجديد آلية التعليم وسيلة لنشر الهوية والثقافة الجديدة، فبدأ بيني الفصول وينشئ المدارس لتكون مصانع لإنتاج وتشكيل نموذج الإنسان المنتشع بالحضارة، الحضارة هنا بوصفها تغربا ودخولا في مملكة الله كما تزعم التعاليم المسيحية، وفي الخط المقابل كان هناك عمل كبير مخطط ومنهج للقضاء على كافة المشاريع والمؤسسات التي تنبئ وتروى قيما ورؤى وأنماط للحياة مغايرة للرؤية الغربية.

ويمكن هنا أن نشير إلى بعض النصوص التي تُعرب عن الإرادة الاستعمارية في استبدال اللغة العربية وثقافتها باللغات الأوروبية وثقافتها.

ففي سنة 1856 كتب لويس ليون سيزار فيديرب **Louis Léon César Faidherbe** حاكم السنغال حينئذ إلى وزير المستعمرات الفرنسية تقريرا، فقتطف منه ما يأتي: "إن الرغبة التي يبديها الزوج في تعلم العربية لهي مصيبة بالنسبة لنا، ويجب علينا أن نحذر، بل يجب علينا ألا ننمي هذه الرغبة بأي حال من الأحوال، فاللغة الفرنسية هي التي يجب أن نعلمهم إيانها، وهذا لمصلحتنا الخاصة"⁵. كما كتب روبري أرنو Robert Arnaud رئيس مصلحة الشؤون الإسلامية لمدينة دكارا تقريرا عام 1912 جاء فيه: "يجب أن تكون سياسة فرنسا صارمة في إفريقيا الغربية، ويجب وضع حد لنشاط معلّم الكنائس القرآنية ورجال الدين في البلاد"⁶ وإن قراءة فاحصة لمواقف السياسة الاستعمارية تجاه التعليم الإسلامي، تُمكن من التمييز بين استراتيجيتين متميزتين ومختلفتين في الرؤية والاتجاه ولكنهما يلتقيان في هدف واحد، وهو القضاء على التعليم الإسلامي بالمنطقة لتثبيت دعائم اللغة والثقافة الأوروبية، وهتان الاستراتيجيتان هما:

الاستراتيجية الأولى: محاولة الاستئصال

أدركت الإدارة الاستعمارية في وقت مبكر جدا مكانة الإسلام في الوجدان الإفريقي باعتباره أكبر مرجعية سياسية واجتماعية وأعظم محرّك لقوة الدافعية وطاقة الفعل لدى شعوب المنطقة، حيث كانت أهم وأكبر المواجهات التي لقيها الاحتلال منضوية تحت اللواء الإسلامي، وعليه جعلت السلطات الاستعمارية القضاء على الإسلام واستئصاله أولوية من أولويات عملها. ولتحقيق هذا الغرض تبنت الإدارة الاستعمارية قوانين وقرارات كثيرة لتنظيم التعليم الإسلامي، كان الهدف منهما القضاء عليه، نذكر منها فقط القانونين اللذين أشار إليهما بول مارتى عام 1914 باعتبارهما القانونين المنظمين للتعليم القرآني، القانون الأول هو قانون 15 يوليوز 1903 وخلاصة أهم مواده كالآتي:

1- ضرورة الحصول على رخص من الإدارة الاستعمارية لتأسيس المدارس القرآنية، وعلى المترشحين الإدلاء بعدد من الوثائق.

2- إلزام مقدّمي الطلب باجتياز الامتحان أمام لجنة مكونة من الموظفين وعلماء اللغة العربية ومدرّسي اللغة الفرنسية.

3- تأسيس لجنة لمراقبة المدارس

4- إغلاق المدارس التي لا تتوفر على الشروط

5- إلزام المدارس على التوفر على سجل مدرسي متضمن للحالة المدنية للأطفال، وإرسال السجل فصوليا إلى السكرتارية العامة.

6- الحرية المطلقة في وضع الأجور، ولكن يمنع إرسال الأولاد إلى التسول.

7- منع المعلمين من استقبال الأطفال من الساعة السادسة إلى الساعة السادسة عشر أي أثناء الدروس في المدارس العمومية الفرنسية، وإلزام الأطفال بالإدلاء بشهادة تسجيل في المدارس الفرنسية قبل قبولهم في المدرسة القرآنية.

8- ضرورة أن يكون العدد الأدنى للتلاميذ عشرين تلميذا

9- كل مخالفة لهذا القانون يعرض صاحبها لعقوبات الشرطة⁷.

هذه الحدة والصرامة تعني تماما منع التعليم الإسلامي لاستحالة وجود مدرسة قرآنية واحدة تستطيع أن تلبي كلّ مقتضيات هذا

القانون، وقد أشار بول مارتى نفسه إلى عبثية هذا القانون واستحالة تنزيله على الواقع، ولذا فقد بقي حبرا على ورق، فلا المدارس

القرآنية التزمت به ولا الإدارة الاستعمارية استطاعت حمل الناس عليه.

والقانون الثاني هو قانون 12 يونيو 1906 الذي بموجبه تُعد الإدارة الاستعمارية بدعم سنوي قيمته 300 فرنك على الأكثر للعلماء ومعلّمي اللغة العربية الذين يخصّصون ساعتين في اليوم على الأقل لتدريس اللغة الفرنسية⁸.

³ انظر التنصير في غرب إفريقيا غينيا نمودجا، عثمان فوفانا، ص 55 رسالة ماجستير بكلية الآداب والعلوم الإنسانية سايس 2012-2013، نقلا عن مراجعه.

⁴ السابق 57.

⁵ اللغة العربية والثقافة الإسلامية بالغرب الإسلامي وملاحم من التأثير المغربي، عبد العلي الودغيري 114، منشورات كلية الآداب والعلوم الإنسانية بالرباط، سلسلة بحوث ودراسات رقم 51، نقلا عن مصادره.

⁶ السابق، 115.

⁷ Les écoles maraboutiques du Sénégal : la Medersa de Saint-Louis, Paul Marty et Jules Salenc, p 74-75 collection de la revue du monde musulman, Editeur Ernest Leroux Paris, 1914.

⁸ السابق، 81.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

وإنّ مما يدلّ على صمود العلماء للحفاظ على نمطهم التعليمي المؤسس على هويتهم وعلى نظرتهم إلى الإنسان المثالي، أنّ هذا العطاء السخيّ لم يثر طمع أحد منهم، حيث يذكّر بول مارتني أنّ هذه العروض الكبيرة لم تُغَرِّ أحدًا، وأنّ المبالغ التي خُصّصت لهذا الغرض بقيت كما هي.

الاستراتيجية الثانية: محاولة التطبيع والاستهجان

أدرك بعض النخب الاستعمارية من وحي التجربة عمق ارتباط مجتمع السودان الغربي بالتعليم الإسلامي، وأيقنوا أنّ الصرامة التي تبنّتها إدارتهم في التعامل مع التعليم الإسلامي لا تجدي بل إنّها كما أقرّ بذلك بول مارتني تؤدّي إلى نقيض المقصود⁹ ولذا مال عدد منهم إلى تجربة نمط جديد يحاول الدمج والجمع بين التعليم الإسلامي التقليدي والتعليم الغربي في مؤسسة واحدة في محاولة لاستقطاب العلماء والتلاميذ إلى هذه المؤسسات ومن ثمّ إحلالها بالندرج محلّ المدارس القرآنية المعهودة، وقد عُرِفَت هذه المؤسسات بـ "المدرسة" " Medersa " تمييزا لها عن مؤسسات التعليم الديني المعهودة والتي تُطلق عليها الإدارة الاستعمارية "المدرسة القرآنية" " Medersa coranique ".

وقد تجسّدت هذه التجربة عمليا في مدرسة سين لوي بالسنگال ومدرسة جنّي ومدرسة تنبكتو بالسودان الفرنسي (مالي)، ومدرسة بوتلميت بموريتانيا، وهذه المدن كلّها كما تلاحظون اختيرت بعناية فائقة لأنّها كانت كلّها مراكز إشعاع ثقافي وعلمي إسلامي كبير في المنطقة.

ولتبيّن هذه الاستراتيجية الجديدة لاستيعاب المدارس القرآنية، لنلق الضوء على مرسوم إنشاء مدرسة جنّي، وهو مرسوم 4 يوليو 1906، فقد حدّد المرسوم في مادته الأولى أهداف المؤسسة وهي:
1- تطوير الدراسات الإسلامية العليا وتكوين معلّمي المدارس القرآنية.
2- تعليم نخبة من الشباب المسلم اللغة والكتابة الفرنسية وتزويدهم في نفس الوقت بنظرات صائبة حول الدور التحضيري (حضارة) لفرنسا في إفريقيا¹⁰.

وفي تحليله لهذه الأهداف يذهب بول مارتني إلى أنّ إنشاء هذه المدارس المزوجة يستجيب لمعطيات واقعية محلّية وهي أنّ المجتمعات الغرب إفريقية كانت شديدة الاستمسك بهذا النمط التعليمي الإسلامي وأنّ البراغماتية كانت تقتضي التفكير في اختراق النظام الإسلامي من خلال ضخّ الروح الفرنسية فيه، وإلا - كما يقول مارتني - فلا حاجة إلى تطوير الدراسات الإسلامية العليا، لأنّ ذلك شيء واقع، ولكن المطلوب هو توجيهها إلى تصوّر أكثر عصرية للعلم، وتطبيعها لجعلها توائم بين الدين والعلم، وبين الإسلام والحضارة الفرنسية، وأنّ ذلك سيساهم بشكل كبير في ترسيخ الإدارة الاستعمارية ويسهّل عمليتها السياسية.
وقد كانت هذه المدارس تتوفّر على قدر كبير من الميزات لإغراء الناس على التوجّه إليها، وكان طلابها وأساتذتها يحصلون على منح وعطايا مادية واعتبارات معنوية كبيرة، وكان اختيار الطلاب يكون بشكل وظيفي كبير لخدمة الأهداف المتوخاة حيث كان أبناء العلماء والفقهاء والقضاة والوجهاء والقيادات الاجتماعية الفئات المستهدفة أساسا، ومع ذلك كلّ لم تستطع هذه المؤسسات أن تُعَمَّر كثيرا لأنّها كما يقول بول مارتني بدلا من أنّ تساهم في تنمية الحضارة الفرنسية وفي الاختراق الثقافي للمدارس القرآنية، أصبحت تُخرّج علماء وفقهاء هم في الغالب أعداء للثقافة الفرنسية، كما أنّها - كما سنرى لاحقا - أصبحت فيما بعد مصدر إلهام لإنشاء المدارس العربية الإسلامية النظامية على أيدي علماء المسلمين في أواسط القرن العشرين، وهكذا انقلب السحر على الساحر كما يقال.
هذا، وتجدر الإشارة إلى أنّ العلماء المسلمين لمّا استيقنوا بعدم قدرتهم على المواجهة العسكرية مع القوّة الاستعمارية اتّخذوا التعليم وسيلة للصمود والحفاظ على القيم والمثل والمعاني الإسلامية في مواجهة القيم الوافدة من الغرب، وفي هذا السياق يمكن أن نفهم النهضة العلمية الكبيرة التي عرفتها المنطقة بعد فشل حركات المقاومة الإسلامية، ويمكن أن نشير هنا على سبيل التمثيل إلى الإشعاع العلمي في مدينة طوبا بقيادة الشيخ الخديم أحمد بمبا، ومدينة تيوان Tivaouane بقيادة الشيخ الحاج مالك سي، ومدينة غانغويل Ganguel بقيادة الشيخ موسى كمارا، ومدينة كولاك Kaolack بقيادة الشيخ الحاج إبراهيم انياس... وهكذا، ولا تزال هذه المراكز إلى يومنا هذا عواصم للتعليم الإسلامي في المنطقة.

- نشأة المدارس الإسلامية: الثبات في المبدأ والتجديد في الوسيلة:

شهد أواخر النصف الأوّل من القرن العشرين عودة كبيرة للطلاب الأفارقة الذين رحلوا للدراسة في مراكز الإشعاع العلمي في العالم العربي خصوصا في مصر والمملكة العربية السعودية، وقد تزامنت فترة دراستهم في تلك المناطق مع حركة انبعاث فكري تجديدي إسلامي كبير تزعمه في مصر جمال الدين الأفغاني ومحمد عبده والشيخ رشيد رضا، وكانت هذه الحركات تقوم على الدعوة إلى العودة إلى الإسلام الصحيح والانفتاح على محاسن الحضارة الغربية فيما لا يتعارض مع الدين كسبيل للتمكين والنهضة والانعقاد. بفضل هذه العودة وبفضل الانفتاح الذي عرفته المنطقة على التيارات الفكرية الرانجة في العالم الإسلامي بدأت تنشأ مؤسسات تعليمية إسلامية نظامية على غرار " مدرسة جنّي وتنبكتو وسين لوييس"، اختار المؤسسون لها اسم "المدرسة" Medersa تمييزا لها عن حلقات حفظ القرآن ومجالس العلم التقليدية التي عرفتها المنطقة في تاريخها الطويل.

ولعلّ الجديد الذي يُسجّل لهذه المدارس هو على مستوى التنظيم، حيث أصبحت الدراسة تكون في مبان مستقلة ومهيأة جيّدا وأصبحت الدراسة مقسّمة على مراحل مختلفة وفصول متتابعة طبقا لمستوى المتعلّم، كما أصبح هناك منهج تربوي بيداغوجي منظم وكتب ومقررات دراسية، وقد كانت اللغة العربية لغة الدراسة مع انفتاح على اللغة الفرنسية ومجالات علمية أخرى مثل الرياضيات والعلوم الطبيعية والجغرافيا...، ما يدعوا إلى القول بأنّ هذه المدارس تشبه إلى درجة ما التجربة الاستعمارية في تأسيس مؤسسات حديثة للتعليم الإسلامي كما رأينا من قبل، طبعاً مع اختلاف كبير جداً في الأهداف والتوجّهات.

⁹ السابق، 75.

¹⁰ Etudes sur l'islam et les tributs du Soudan, tome II, p 258, Edition Ernest Leroux, Paris 1920.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

بدأت المدارس الأولى من هذا النوع تتأسس بالنسبة للسودان الفرنسي (مالي اليوم) عام 1946 في كل من مدينة كاي بمبادرة من الشيخ الحاج محمود باه، ومدينة سيغو بمبادرة الشيخ سعد عمر توري ومدينة بامكو بمبادرة أربعة أشخاص كانت الإدارة الاستعمارية تسميهم بالأزهريين¹¹.

كانت السلطات الاستعمارية تُصرّ على تسمية هذه المؤسسات الجديدة بالمدارس القرآنية لئلا تشبّه مع المدارس الفرنسية العربية التي أنشأتها من قبل، كما أنها أدرجتها في الإطار القانوني المنظم للمدارس الدينية école confessionnelle طبقاً لقانون تنظيم المدارس القرآنية التي أصدرته السلطات الاستعمارية 1945، والذي بموجبه تُكون وزارة الداخلية الجهة الوصية على هذه المؤسسات¹².

وكانت سياسة وضع هذه المؤسسات تحت وصاية الوزارة الداخلية تهدف إلى تشديد المراقبة الأمنية عليها، ولذا تم إغلاق مدرسة الأزهريين ببامكو بعد خمس سنوات من تأسيسها (1946-1951) بحجة أن المحتوى الدراسي للمدرسة محتوى "وهابي"، وكان نفس المصير ينتظر مدرسة الحاج محمود باه بكاي حيث أُغلقت هي الأخرى بعد ثمانية أعوام من تأسيسها (1946-1954) بحجة أن الشيخ ناشط إسلامي معارض للسياسة الفرنسية¹³.
والذي يهمنها هنا في كل هذا التدافع والصراع هو أن هذه المؤسسات التعليمية الحديثة التي بدأت بوادها في أواخر النصف الأول من القرن العشرين، وإن كانت تختلف عن حلقات حفظ القرآن ومجالس العلم التقليدية في الشكل وفي المحتوى الدراسي بدرجة أقل، فإنها هي الأخرى ليست إلا تعبيراً جديداً للرمود في وجه الغزو الفكري الغربي باليات أكثر حداثة وعصرية اعتقد أصحابها أنها أجدر وأقدر في وضع حدٍّ للاختراق الثقافي الغربي للمجتمع الإفريقي المسلم.

ولا يزال الصراع مستمراً:

في ستينات القرن العشرين حصلت دول المنطقة على الاستقلال من الهيمنة الاستعمارية، فاتخذت أعلاماً وأنشيداً و عملات وجيوشاً وطنية كرمز للحرية والسيادة الوطنية، إلا أنها على مستوى نظام الحكم ورثت الطابع العلماني للدولة من الاستعمار. بدأت الدول المستقلة تعمل باستماتة على تجاوز تركة الاستعمار وبناء مجتمع لخدمة المصالح الوطنية لا مصالح القوى الاستعمارية، وتجددت هذه الجهود في ميدان التعليم عموماً في:
- تعميم التعليم على كل الأطفال في سن التمدرس، على خلاف السلطات الاستعمارية التي كانت ترى بأن تعميم التعليم من شأنه أن يؤدي إلى تفتح عقلي ومن ثم الثورة على مصالحه.
- توجيه التعليم لبناء مواطنين في خدمة الأوراش الوطنية، على خلاف ما كان عليه الوضع في الفترة الاستعمارية حيث كان التعليم كله موجهاً لخدمة المصالح الاستعمارية.

إلا أن العقيدة العلمانية وسياسة الإهمال والإقصاء التي ورثتها الدول الجديدة عن الاستعمار حالت دون دمج المدارس الإسلامية في سلك التعليم العمومي، فبقيت بذلك فترة طويلة في وصاية الوزارات الداخلية¹⁴، ولا تزال إلى يومنا هذا تعاني من الإهمال والتهميش على اختلاف بين دول المنطقة تبعاً للمزاج السياسي للسلطات الحاكمة وقوة لوبي المؤسسات الإسلامية.
صحيح أن جهوداً كبيرة بُذلت من قبل السلطات من أجل الاعتراف بالتعليم الإسلامي ودمجه في سلك التعليم العمومي، وذلك لغرض تجاوز الانشقاق في بنية التعليم - والذي بدوره يعيد إنتاج بل ويعمق الانشقاق في بنية المجتمع - ويُعتبر أهم مشروع في هذا الاتجاه تبني النظام المصطلح على تسميته بالتعليم المزدوج أو بالتعليم الثنائي اللغة والذي يعتبر محل توافق كبير بين جميع الأطراف المعنية بالقضية على المستوى المبدي، إلا أن الرؤى والمناظير لا تزال مختلفة حول الصيغة المناسبة التي ينبغي أن ينتزل عليها هذا النظام.

وهذا الخلاف في الرؤى حول الصيغة المناسبة للتنزيل يحيلنا مباشرة إلى مسألة الهوية وإشكالية بناء نموذج الإنسان الجيد، فإذا كان بناء مواطن جيد قادر على الإسهام في التنمية محل إجماع وأرضية مشتركة بين الجميع فإن الاختلاف والصراع كائنان في مفهوم وتصوّر المواطن الجيد، فالدول تميل إلى اعتبار الإنسان الجيد ذاك الشخص العلماني الديمقراطي الرأسمالي الحداثي التقدمي ...، وفي المقابل فإن الجمعيات الإسلامية وأصحاب المدارس العربية الإسلامية تميل إلى اعتبار الإنسان الجيد ذلك الشخص المسلم، الإسلام هنا ليس بوصفه عقيدة وعبادات وأخلاقاً فقط، بل بوصفه كذلك نظام حياة على المستويات الاجتماعية والاقتصادية والسياسية ...
نعم اليوم هناك في مالي والنيجر والسنغال وتشاد وغينيا ... نظام ثنائي اللغة مطبق في المدارس، ولكن لا تزال الانتقادات الحادة موجّهة إليه من كلا الطرفين، وفي شهر سبتمبر 2013 شارك في مائدة مستديرة نظمتها مركز البحوث والدراسات الإفريقية (مبدأ) ببامكو تحت عنوان "التعليم المزدوج في مالي تحديات وحلول"¹⁵، وكان كل الحضور من الباحثين والأكاديميين وأساتذة اللغة العربية وممثلي الجمعيات الإسلامية، وكان هناك شبه إجماع من الحاضرين على أن الصيغة المطبقة في مالي غير مناسبة وأنها تهدد مستقبل التعليم الإسلامي ومستقبل الإسلام كهوية ثقافية في الدولة على المدى البعيد.

¹¹ Les medersas du Mali : influence arabe sur l'enseignement islamique moderne, Emilie Roy, mémoire présenté à la faculté des études supérieures de l'université de Laval, Québec

¹² Religion, demande sociale et reforme éducative au Mali, p 15, Leonardo A. Vilalon, Abdourahmane Idrissa et Mamadou Boudian, research report 07 Juin 2012, centre pour les études africaines.

¹³ Les medersa au Mali, p 37

¹⁴ بالنسبة لدولة مالي لم تخرج المدارس العربية الإسلامية من وصاية الوزارة الداخلية والأمن (اسم الوزارة حينئذ) إلا سنة 1985 بموجب قرار مجلس الوزراء المنعقد 21 أبريل 1985، الذي نقلها إلى إشراف وزارة التربية الوطنية، انظر نظام التعليم العربي الأهلي في مالي: دراسة تحليلية (2006-1946) د/ عبد الرحمن سيبي، ص 235، مجلة دراسات إفريقية، العدد 42.

¹⁵ والتقرير العلمي للمائدة المستديرة متوفر على موقع المركز www.mabdaa.fr

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

تختلف العصور، ويتجدد الممثلون، ولكن الصراع يبقى مستمرًا، وتبقى مسألة الهوية وإشكالية بناء نموذج الإنسان الجيد في قلب الصراع، ويبقى السؤال مفتوحًا: إلى أي حد يمكن الاتفاق إذا كان الاختلاف حاصلًا في مسألة الهوية ونموذج الإنسان الجيد؟

قائمة المصادر والمراجع

- المغرب في ذكر بلاد إفريقيا والمغرب، طبعة دار الكتاب الإسلامي القاهرة
- التنصير في غرب إفريقيا غينيا نموذجًا، عثمان فوفانا رسالة ماجستير بكلية الآداب والعلوم الإنسانية سايس
- اللغة العربية والثقافة الإسلامية بالغرب الإفريقي وملامح من التأثير المغربي، عبد العلي الودغيري، منشورات كلية الآداب والعلوم الإنسانية بالرباط، سلسلة بحوث ودراسات رقم 51.
- نظام التعليم العربي الأهلي في مالي-دراسة تحليلية (1946-2006)، د/ عبد الرحمن بن عبد الله سيسى، مجلة دراسات إفريقية، العدد 42، جامعة إفريقيا العالمية، السودان.
- Les écoles maraboutiques du Sénégal: la Medersa de Saint-Louis، Paul Marty et Jules Salenc, collection de la revue du monde musulman, Editeur Ernest Leroux Paris, 1914
- Etudes sur l'islam et les tributs du Soudan، tome II, p 258, Edition Ernest Leroux, Paris 1920
- Les medersas du Mali: influence arabe sur l'enseignement islamique moderne، Emilie Roy, mémoire présenté à la faculté des études supérieures de l'université de Laval, Québec
- Religion، demande sociale et reforme éducative au Mali، Leonardo A. Vilalon, Abdourahmane Idrissa et Mamadou Boudian, research report 07 Juin 2012, centre pour les études africaines.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

HZ. PEYGAMBER'İN EĞİTİM METODU

Celal SÜRGEÇ¹

Eğitim, insanın doğuştan getirdiği yeteneklerini geliştirme ve şekillendirme; onu, din ve dünya ile ilgili vazifelerini hakkıyla yapabilecek duruma getirme faaliyetidir. Dünyaya hiçbir şey bilmez halde gelen insan² hayatta kendisi için gerekli olan bilgileri sonradan öğrenir.

Demek ki insana rehberlik edilmesi, başkalarıyla münasebetlerini düzenli biçimde sağlayacak değerlerin ona öğretilmesi gerekmektedir. İşte bunların hepsi eğitimle gerçekleşir. Bundan dolayı yüce Allah, insanı yaratmakla yetinmemiş, ayrıca ona kalemle yazmayı ve bilmediği şeyleri öğretip onu peygamberler ve kitaplar ile eğitmiştir.

Peygamberler, hem dünyada hem de ahirette mutlu olabilmenin yollarını insanlığa göstermek amacıyla Allah tarafından gönderilmiş elçilerdir. Hz. Muhammed de aynı misyonu üstlenmiş, gönderildiği toplumda söz ve davranışlarıyla örnek teşkil etmiştir.

Hz. Peygamberin üstlendiği en önemli görev, eğitim olmuştur. Bu sebeple Hz. Peygamber, kendisinin bir eğitimci olarak gönderildiğini ve esas vazifesinin de eğitim olduğunu ifade ederek "Ben de ancak bir muallim olarak gönderildim."³Buyurmuşlardır. Ve hayatı boyunca bu görevin bilincinde olduğunu teyit etmiş ve hayatı boyunca yaptığı uygulamalar ile bunu ispat etmiştir.

Tarih, Hz. Peygamberin mükemmel bir eğitici olduğunu ispat etmiştir. Onun elinden çok mükemmel insanlar yetişmiştir. Onun yanında yetişen insanlar ve ona tabi olanlar daha önceden nasıldılar, sonra nasıl oldular? Sahabeden her biri bu eşsiz muallim ve terbiyecinin büyüklüğüne şahitlik eden delillerdir. Bu durum bizlere bazı metodoloji alimlerinin şu sözünü hatırlatıyor. "Hz. Peygamberin hiçbir mucizesi olmasaydı da sade yetiştirdiği insanlar olsaydı, bu bile onun Peygamberliğini ispat etmeye yeterli olurdu."⁴

Çok kısa sürede çok kaliteli insanlar yetiştiren Hz. Peygamber, her şeyden önce örnek ahlakıyla ve mümtaz yaşantısıyla kalplere giriyor ve etrafını eğitiyordu. Son derece şefkatli ve merhametli olması, zorluk ve meşakkat vermemesi, kolaylaştırması, etrafına güven ve huzur vermesi, güler yüzlü ve samimi olması, tevazu ve alçak gönüllü olması, hoş görülü ve affedici, sakin ve vakarlı olması etrafını yetiştirmesinde son derece önemli hususlar idi.

Hz. Peygamber yaratılış, ahlak, konuşma ve davranış açısından model bir insan idi. Kur'an bu özelliğini şu şekilde vasfetmiştir. "Ve Sen şüphesiz büyük bir ahlak üzerindesin"⁵

Resul-i Ekrem Efendimiz 'in çok kısa sürede ulaştığı muvaffakiyet, nübüvvet nurunun yardımıyla tatbik ettiği talim ve terbiye usullerine dayanmaktadır. İnsanların gönüllerine ulaşmanın en kısa yollarını tespit için, Allah Resul'ünün tatbik ettiği bu esasları açık bir şekilde ortaya koymak, anlamak ve uygulamak gerekmektedir.⁶

---

¹ Kahramanmaraş İl Müftüsü

² Nahl, 16/78

³ İbn-i Mâce, Mukaddime, 17

⁴ Karafi, Furuk, IV/170

⁵ Kalem, 4

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

Peygamberimiz (s.a.v)in Eğitim

Hz.Peygamber'in insanların eğitiminde en çok kullandığı usûl sohbettir. Efendimiz'in sohbet meclisleri, ilâhî rahmet, bereket, feyiz ve sekînetin sağanak sağanak yağdığı cennet bahçeleri olmuş, ashab-ı kiram bu feyizli muhitlerde en güzel şekilde yetişme imkânı bulmuştur.

Müslüman olmak üzere Mescid'e gelen Ka'b bin Züheyr(r.a) Peygamberimiz'in ashâbını nasıl yetiştirdiğine şahit olmuştur. Ka'b'ın ifâdesine göre Rasûlullâh (a.s) halka halka oturan ashabının arasında bulunuyor, kâh o taraftakilerle, kâh bu taraftakilerle sohbet ediyordu.⁷ Bu,

Allah Resûlü'nün hayatı boyunca tatbik ettiği en mühim terbiye metodudur.⁸

b-Sevgi ile Davranma:

Sevmek ve sevilme, bireyin en temel ihtiyaçlarından biridir. Zihinsel ve duygusal yönden sağlıklı bir kişiliğin oluşması için iyimserlik, içtenlik ve sevgiden oluşan bir ortam gereklidir. Bireyde sevme yeteneği, ancak böylesi bir ortamda gelişebilir.

Eğitimde sevgi unsurunu gözetme, önemli bir prensiptir. Özellikle çocuklara iman, ibadet ve ahlak ile ilgili konuları öğretmede, onlara yapabilecekleri olumlu davranışlar kazandırılmaya çalışılırken telkinde bulunmada sevgi duygusunun gücünden yararlanmak önemlidir. Hz.

Peygamber bu bağlamda "Küçüğüne merhamet etmeyene merhamet olunmaz"⁹ buyurarak , çocuklara karşı sevgi ve şefkat göstermeyi manevi telkinlerle topluma kabul ettirmiş, bunda da oldukça başarılı olmuştur.Hz. Peygamber ibadet sırasında da çocuklara olan sevgisini korumaya özen göstermiştir. Namaz kılarken ve hutbe okurken yanında dolaşan, secdeye gittiğinde sırtına binen Çocuklardan rahatsızlık duymamış, aksine secdeyi uzatarak onların gönüllerinin kırılmamasına özen göstermiştir.¹⁰

d- Kolaylaştırma Ve Sevdirme:

Kolaylaştırıcı olma, Hz. Peygamber'in eğitiminde önemli bir ilkedir. Allah'ın kendisini zorlaştırıcı ve şaşırtıcı değil; eğitici ve kolaylaştırıcı olarak gönderdiğini¹¹ devamlı hatırlamış ve daima kolaylaştırıcı bir yöntem izlemiştir. "kolaylaştırınız zorlaştırmayınız, müjdeleyiniz, nefret ettirmeyiniz buyurarak,¹² eğitimcilerin de bu ilkeye uymalarını tavsiye etmiştir.

Hz. Peygamberin; "Eğer bir topluluğa imam olursanız namazı hafif tutun. Çünkü cemaat içerisinde hasta ve düşkünler bulunabilir"¹³

" Allah beni zorlaştırıcı ve şaşırtıcı değil; öğretici ve kolaylaştırıcı olarak gönderdi"¹⁴"Ey Rabbim! Kim ümmetimin herhangi bir işini üzerine alır da zorluk çakarırsa, sen de ona zorluk

⁶ Fahrettin Yıldız, Doç. Dr, Altınoluk, Kasım 1998 ve Ömer Çelik Doç. Dr. Altınoluk, Kasım 2004

⁷ Hâkim, III, 671

⁸ Fahrettin Yıldız, Doç. Dr, Altınoluk, Kasım 1998 ve Ömer Çelik Doç. Dr. Altınoluk, Kasım 2004

⁹ Müslim, Birr 87.

¹⁰ Bkz: Buhari, Edeb 18.

¹¹ Bkz: ibn Mace, Mukaddime 17.

¹² Buhari, ilim 11; Müslim, Salat 178; Ebü Davud.: Edeb 17.

¹³ Ibn Mace. İkame 48.

¹⁴ Müslim, Talak 29.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

çıkar. Kim ümmetimin bir işini üzerine alır da onlara yumuşak davranırsa, sen de ona yumuşaklıkla muamele et”¹⁵ “Allah Teâlâ kullarına lütfkârdır. Onlara kolaylık gösterilmesine memnun olur. Zorluk çıkaranlara ve başkalarına vermediği sevabı, kolaylık gösterenlere verir.”¹⁶ Şeklindeki hadislerden, kolaylaştırmanın bir ilke olduğu anlaşılmaktadır.

e- Hoşgörü:

Hz. Peygamber, eğitim faaliyetlerinde insan unsurunu esas alan bir yöntem izlemiştir. öncelikle mesajını yöneltmek istediği insanı tanımaya çalışmış, onun zihinsel kapasitesini ve psiko-sosyal durumunu dikkate almıştır. Peygamberliği boyunca muhataplarına karşı iyilik ve hoşgörü ile muamele etmeyi prensip edinmiştir.¹⁷

Hadis kaynaklarında Enes b. Malik'den Hz. Peygamber'in hoşgörü anlayışına ışık tutacak şu sözler de nakledilmektedir: "Peygamber'e on yıl hizmet ettim. Aslında yaptığım işler pek de usulüne uygun olmuyordu. Buna rağmen Peygamber bir kere olsun bana vurmadı ve yüzünü ekşitmedi. Beni azarlayıp ayıplamadığı gibi öf bile demedi. Hoşuna gitmeyen işler

yaptığımda; 'Niçin böyle yaptın?' diyerek beni sorguya çekmedi."¹⁸

İmam Buhari'den nakledildiğine göre, bir kurban bayramı günü iki cariye Hz. Aişe'nin odasında def çalmaktadırlar. Bu durum karşısında Hz. Peygamber elbisesine bürünmüş bir vaziyette olaya sessiz kalmış ve onların eğlenmelerini engellememiştir. Daha sonra gelen Hz. Ebu Bekir'in onları bu davranışlarından dolayı azarlaması üzerine Hz. Peygamber; "Bırak onları ey Ebu Bekir! Çünkü bu günler bayram günleridir" diye karşılık vermiştir. Yine bir gün Habeşlilerin mescitteki oyunlarını seyretmek üzere Hz. Aişe'yi götürmüştü. Hz. ömer Habeşlileri azarlayıp mescitten kovmaya kalkışınca; "Bırak onları, (gösterilerini) güven

içerisinde yapsınlar!"¹⁹ diyerek, meşru kurallar dahilinde yapılan bir eğlenceye Hz. Ömer'in müdahale etmesini engellemiştir.

f- Muhataba Değer Verme:

Peygamberimiz her ne sebeple olursa olsun muhatap olduğu insanlara, kadın-erkek, genç- ihtiyar demeden mutlaka değer verirdi. Onlara hep gönüllerini ferahlatacak, kendilerine olan güveni artıracak konuşmalar yapardı.

Hz. Enes (r.a)'in haber verdiği göre Rasûlullâh (a.s) bir kimseye rastladığı zaman onunla konuşur, o kişi ayrılmadıkça da yüzünü ondan çevirmezdi. Musafaha yaptığında, o kimse elini çekmeden elini çekmezdi. İnsanları küçük gören ve alaya alan bir söz, asla ondan varit olmamıştır.

g- Bireysel Farklılıkları Dikkate Alma:

İnsanlar yaş, ırk, inanç, kültür düzeyi gibi bazı farklı özelliklere sahiptirler. Her bireyin öğrenme gücü ve kapasitesi, tecrübe, ilgi ve motivasyonu birbirinin aynı değildir. Eğitimde bu farklılıkları göz önünde bulundurmamak önemlidir. Bireysel farklılıkların dikkate alınmaması, yeteneklerin gelişmesinin engellenmesine ve önemli ölçüde zaman kaybına neden olmaktadır.²⁰

¹⁵ Müslim, imare 19.

¹⁶ Buhârî, Edeb, 35; Müslim, Birr, 77

¹⁷ Bkz: Müslim, Fedaii14, 16; Tirmizi, Birr 61.

¹⁸ Bkz: Müslim, Fedail5, 111Tirmizi, Birr 69; Ebu Davud, Edeb 1 .

¹⁹ Buhari, Menakıb 15.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

Hız. Peygamber'in eğitiminde, insanlarla anlayış kapasitelerine ve bilgi derecelerine göre konuşma önemli bir ilkedir.²¹ Bu ilke dâhilinde, muhataplarıyla yeteri kadar ilgilenir, kendisine sorulan soruları büyük bir dikkatle dinler, yabancıların kendisine yönelttikleri sert ve kaba üsluplu sorular karşısında bile sabrederdi.²² Soru soranın Hız. Peygamber İbn-i Abbas'a: "Ey İbn-i Abbas, insanlara akıllarının almayacağı bir söz söyleme. Zira böyle yapman fitneye düşmelerine sebep olur" tavsiyesinde bulunmuştur.²³

f- Kabahati Şahsileştirmeden Dolaylı Anlatma:

Rasûlullâh (a.s), gördüğü hatalı davranışlarda hatayı işleyen kişiyi bizzat muhatap almaksızın sanki herkese söylüyormuşçasına dolaylı anlatım ifadelerini kullanırdı. Böylece hata işleyen kişinin toplum içinde rencide olmadan yanlışını düzeltmesini sağlardı.

Hız. Âişe'nin anlattığına göre Peygamberimiz, birisinin kendisi hakkında bir şey söylediğini duyduğunda: "Falana ne oluyor ki şöyle şöyle söylüyor." demez de "Bazı kimselere ne oluyor ki şöyle şöyle söylüyorlar." derdi.²⁴

Efendimiz -sallallâhu aleyhi ve sellem-, bazen de muhataplarının hatasını onlara yakıştıramadığını hissettirmek maksadıyla: "– Bana ne oluyor ki sizi böyle görüyorum." buyururdu.²⁵

f- Empati Kurma:

Hız. Peygamber, bir etkileme şekli olarak insanlarla empati kurmuş ve onlara da bu yolu davranış şekillerinde uygulamalarını tavsiye etmiştir. Bizzat Allah'(c.c) u elçisini "Ey inananlar! And olsun ki, içinizden size, sıkıntıya uğramanız kendisine ağır gelen, size düşkün, inananlara şefkatli ve merhametli bir peygamber gelmiştir."²⁶ şeklinde tanıtmış, kendisine, "Ben de sizin gibi bir insanım"²⁷ demesini emretmiştir. Hız. Peygamber de bir hadisinde

inananların, birbirlerini ve karşılıklı duygularını anlamaya çalışmalarını isteyerek: "Nefsım kudretinde olan Allah'a and olsun ki, bir kul kendisi için istediğini komşusu veya kardeşi için istemedikçe tam iman etmiş olamaz"²⁸ buyurmuştur.

Hız. Peygamber'in huzuruna bir gün bir genç gelmişti ve: "Ya Rasûlallah, zina etmeme izin ver!" demişti. Hoş olmayan bir istekle karşılaşan insanların genel tavrı karşıyı susturmak, sinirlenmek veya onları ayıplamak olurken Hız. Peygamber gayet sakin bir şekilde gence: "Bana yaklaş" diyerek yanına oturturarak onunla konuşmaya başladı: "Bir başkasının senin annenle zina etmesini ister misim?" "Hayır, istemem."

---

²⁰ Yılmaz, Hüseyin, Prof.Dr, Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi Cilt: VIII 1 1, s. 109-132 haziran- 2004, sivas

²¹ Bkz: Müslim, Mukaddime 3; Ebü Davud, Edeb 23.

²² Ebü Gudde, Hız. Muhamme~ ve Öğretim Metodları, s. 37, 39.

²³ Deylemî, V, 359

²⁴ Ebû Dâvud, Edeb, 6

²⁵ Buhârî, Menâkıb, 25; Müslim, Salât, 119

²⁶ Tevbe 9/128.

²⁷ Kehf 18/110.

²⁸ Müslim, a.g.e. , 1/İman, 71.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

“Zaten hiç kimse annesiyle böyle bir şey yapılmasını istemez.”
“Bir başkasının senin kızınla zinâ etmesini ister misin?”
“Hayır ya Rasûlallah, istemem.”

“Zaten hiç kimse kızıyla zina yapılmasını istemez.”

Daha sonra Hz. Peygamber, kız kardeşi, halası ve teyzesi gibi yakınlarıyla zina edilmesine gönlünün razı olup olmayacağını sormuş; genç her defasında “Hayır” cevabını vermişti.[Ahmed b. Hanbel, a.g.e. , V, 256-257] Gencin bu yaklaşımını, oradaki insanlar hoş karşılamasa da Hz. Peygamber onu dizinin dibine almış, sorularıyla o genci diğer insanların yerine koyarak aklına hitap etmiştir. Empati yöntemini iyi bilen Hz. Peygamber, gencin

hatasını kavramasını sağlamış; elini gencin omzuna koyarak, bunlar tabiî duygulardır, böyle şeyler olur dercesine şefkatli bir baba gibi, “Allah’ım! Bunun günahını affet; kalbini temizle ve organlarıyla günah işlemekten koru”[Buhari, a.g.e. , 64/Magazi, 56.] diyerek ona dua

etmiştir. Bu yaklaşımıyla Hz. Peygamber duygularında samimi olan bu genci onore ederek, rencide edilmesini önlemiştir. Bu arada dinin yasak ettiği bir davranışı da hem o gence, hem de orada bulunan tüm topluma öğretmiştir.

g- Güzelliklere Odaklanma:

Ve yine şu misalde konumuz açısından oldukça önemlidir. Abdülkays heyeti Medine’ye gelmişlerdi. Heyetin başkanı Abdullah bin Avf, Peygamberimize gitmeden önce yol elbiselerini çıkardı, güzel ve temiz bir elbise giydi. Diğerleri ise yol elbiselerini çıkarmamışlardı. Peygamber Efendimiz’in yanına vardılar. Allah Resûlü onlara hoş geldiniz deyip duâ ettikten sonra:“ Abdullah el-Eşec hanginizdir?” diye sordu.

Abdullah bin Avf:” Yâ Rasulallah, benim,” dedi. Abdullah görünüm itibariyle çirkin bir kimseydi. Allah Resûlü kendisine bakınca o ‘’ insanın derisinden tulum yapılıp ondan su içilmez ki! Kişinin sadece iki küçük şeyine değer verilir: Dili ve kalbi” dedi.

Bunun üzerine Allah Resûlü :“Abdullah! Sende Allah’ın sevdiği iki haslet var” buyurdu. Abdullah bunların ne olduğunu sorunca da:“ Hilim ve teenni” buyurdu.²⁹

Sonuç

Hz. Peygamber’in eğitim anlayış ve uygulamalarında çok önemli mesajlar vardır. Kendisi bir eğitici olarak insanların gönlüne hitap etme yollarını göstermiş, bizzat uygulamalarıyla bir hoşgörü medeniyeti inşa etmiştir. O’nun başarılı eğitim çalışmaları sonucunda önemli bir toplumsal değişim gerçekleşmiş, örnek bir nesil meydana gelmiştir.

Hz. Peygamber’in eğitim-öğretim konusunda her zaman evrensel nitelikli özellikleri, ilim öğrenmeyi hedef gösterme; şiddeti değil sevgiyi esas alma; pratiği olan konuları uygulamalı olarak gösterme; öğrencileri bıktırıp usandırmadan kısa ve öz bilgileri sunma şeklindeki uygulamaları günümüz açısından da oldukça önemli ilkelerdir.³⁰

²⁹ İbn-i Sa’d, I, 314; V, 557-560

³⁰ Yılmaz, Hüseyin, Prof.Dr. Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi Cilt: VIII 1 1, s. 109-132 haziran- 2004,Sivas

**ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN
SEMPOZYUMU**

AHLÂK-HUKUK BÜTÜNLÜĞÜ İLE SAHÂBEDE MODEL İNSANLIK

Mustafa GENÇ*

ÖZET

Sahâbe, İslâm'ı büyük bir ihtimam ile sonraki nesillere ulaştırmanın sorumluluğunu şerefle taşımış “en hayırlı insanlar” topluluğudur. Onlar yaşayışlarıyla model insanlar olarak takdim edilmişlerdir.

Sahâbîler, hem kendilerinin hem de muhataplarının gönül ve zihinlerde ahlâk-hukuk bütünlüğünü canlı tutmaya ve uhrevî muhasebe ile hareket etmeye gayret ediyorlardı. Onların hâl ve gidişi de bu gayret ile güç ve kuvvet buluyordu. Böylece onlar Yüce Allah'ın rızasını kazanmanın yanında, hem toplumun ayıplamasından hem de uhrevî olarak cezâlandırılmaktan korunmak için izzetle yaşamaya çalışırken, hukuka da riâyet etmiş oluyorlardı. Bu doğrultuda sahâbe gerektiğinde, hak ve yetkinin kötüye kullanılmasını önlemek ve/veya maslahatı gerçekleştirmek üzere, ahlâk kurallarını hukuk kurallarına bağlayarak ahlâk-hukuk bütünlüğünü kuvvetlendiriyordu.

Sahâbe aynı zamanda -insanlık gereği az da olsa- ahlâken ayıp, dinen haram veya mekruh, hukûken de suç sayılıp cezâyı gerektiren işler de yapabiliyordu. Ancak ilgili rivâyetlerden -Mâiz b. Mâlik (r.a.) olayında olduğu gibi- sahâbîlerin böyle bir durumda hemen pişman oldukları ve suçlarını itiraf ederek arınmak istedikleri anlaşılmaktadır.

Gönül ve zihin dünyaları, ahlâk-hukuk bütünlüğü ve âhîret muhasebesi çerçevesinde şekillenen sahâbenin model insanlığı, kıyâmete kadar aydınlık ve mutluluk vesilesi olacak niteliktedir.

Anahtar kelimeler: Âhîret, Ahlâk, Hukuk, İslam, Model İnsan, Sahâbe

**MODEL HUMANITY IN THE “SAHAABAH” WITH THE INTEGRITY OF ETHICS-LAW
ABSTRACT**

Companions of the prophet Muhammad (sahaabah) are the group of “the best people” who carried the responsibility of delivering Islam with great assiduity to the next generations with honor and they have been presented as model people with their manner of life.

The companions have strived to keep ethics-law integrity alive in hearts and minds of themselves and their interlocutors, and to act with the otherworldly accounting. Their behavior and state of affairs have also found power and strength with this endeavor. Thus, while they are seeking to survive in harmony in addition to gain the pleasure of Allah Almighty to avoid from society's condemnation and being punished as otherworldly, they have also complied with the law. In this direction, companions have strengthened ethics-law integrity by binding the moral principles to the rules of law in order to prevent the abuse of rights and authorization when necessary and / or to achieve public interests (maslahah).

At the same time, the companions could also do things-by virtue of human condition- that would require punishment which were considered reprehensible on moral grounds, unlawful or disliked in terms of religion and juristically criminal offense -compared to being few in number-. Nevertheless it is understood from the related narratives -as in the case of Maiz b. Malik- that the in this kind of situation companions immediately regret and want to be purified by confessing their crimes.

The model humanity of the companions who have spiritual and intellectual worlds which is shaped in frame of ethics-law integrity and the accounting of the otherworld, has the characteristics of being the means of brightness and happiness.

Keywords: Afterlife, Ethics, Law, Islam, Model Person, The Companions of the prophet Muhammad (Sahaabah)

I. GİRİŞ

Sahâbe (الصحابية), hayatta iken Peygamberimiz (s.a.s.) ile müslüman olarak karşılaşmış, müslüman olarak vefat eden kimseler topluluğunu ifade etmek için kullanılan bir kavramdır.¹

*Dr. Öğr. Üyesi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, gencmustafa2525@hotmail.com

¹Bu tanıtımda İbn Hacer el- ‘Askalânî (ö.852/1449)’nin “sahâbî” tanımı esas alınmıştır. Sahâbe kavramı -farklı kriterler dikkate alınarak- çeşitli şekillerde ta’rif edilmiştir. Bkz. İbn Hacer, *el-İşâbe*, I, 7-9 (hâssaten 8);Tehânevî, *Keşşâf*, II, 807-809; Kahraman, Abdullah, *İslâm Hukukuna Giriş*, s. 99.“Sahâbe” yerine, “ashâb” kavramı da kullanılır. Sahâbeden sadece herhangi birisi ise “sahâbî” kavramı ile ifade edilir. Bkz. Efendioğlu, Mehmet, “Sahâbe”, DİA, XXXV, 491. Ayrıca

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

Peygamberimiz (s.a.s)'in ifadesiyle “en hayırlı insanlar” (hayru'n-nâs)² olarak takdim edilen sahâbenin zihin dünyası vahyin ışığı ile aydınlanmış, tevhid akidesinin berraklığı ile donanmış ve nebevî terbiye ile olgunlaşmıştır. Onlar vahyin gelişine şahit olmuş ve İslam'ı büyük bir ihtimam ile sonraki nesillere ulaştırmanın sorumluluğunu şerefle taşımışlardır. Farklı bir anlatımla onlar, Yüce Allah'a teslimiyetlerinin ve Peygamberimiz (s.a.s)'e bağlılık ve desteklerinin yanında, İslam'ın doğru anlaşılması ve yaşanıp yayılmasındaki gayretleriyle Kur'an'da,³ Sünnet'te⁴ ve hatta önceki kitapların dilinde⁵ övülmüş bir topluluk olarak takdim edilmişlerdir. Ayrıca onlar birbirlerini hayırla yâdetmede de örnek bir nesildir.⁶ İşte “asr-ı saadet”in⁷ güzellikleri bizlere kadar öncelikle onların gönül ve zihin dünyalarıyla ulaşmıştır. Ahlâk-hukuk bütünlüğü ve âhret muhasebesiyle fikhın kuruluşu da onların bu zihin dünyasının bir eseridir. Bu bakımdan onlara çok şey borçluyuz.

Hayat tarzıyla başkalarına örnek olmaya lâyık kimse anlamında model insanın kişiliği, güzel ahlâk ile şekillenir. Nitekim Yüce Allah, güzel bir örnek (usve-i hasene)⁸ olarak takdim ettiği son elçisinin “büyük bir ahâk üzerinde” olduğunu özellikle ve kuvvetli bir ifade ile belirtmiştir.⁹ O (s.a.s) de: “Ben güzel ahlâkı tamamlamak için gönderildim.” buyurmuş¹⁰ her yönüyle ümmetine örnek olmuş ve onların da muhataplarına güzel ahlâk ile muamele etmelerini istemiştir.¹¹

İşte sahâbenin -ahlâk-hukuk bütünlüğü ile- model insanlığında, yukarıda anlatılmaya çalışılan “usve-i hasene”den alınan ve onun yönlendirdiği modellik vardır.¹² Çünkü onlar en güzel örnek/hakikaten model insan olan Resûlullah (s.a.s)'in muhataplığı ile terbiye olmuşlardır. Bu terbiyenin özünde güzel ahlâkın hâkim olduğu iman temeli üzerine inşâ edilen hukuk (fıkıh) binası bulunmaktadır. Bu binayı her iki dünyada da anlamlı ve saadet vesilesi kılacak olanın da “Cibrîl hadisi”nde “ihsân” kavramıyla yer alan¹³ güzel ahlâk olduğu söylenebilir.

Nitekim Peygamberimiz (s.a.s): “Gerçekten siz bana davaya geliyorsunuz. Belki de bazınız delilini bazınıza göre daha iyi takdim eder ve ben de kendisinden dinlediğime göre onun lehinde hüküm verebilirim. Bu şekilde kime kardeşinin hakkından bir şey vermişsem sakın onu hemen almasın. Zira ben (delilini takdimine göre) verdiğim bu karar ile ona ancak ateşten bir parça vermiş olurum”¹⁴ anlamındaki hadis-i şerifi ile bu konuda onlara öyle rehberlik etmiştir. Onlar da sonraki

---

konuda bilgi için bkz. Heyet, *Hadislerle İslâm*, I, 68.

²Buhârî, “*Fezâilu's-sahâbe*”/“*Ashâbu'n-nebî*”, 1; Müslim, “*Fezâilu's-sahâbe*”, 212.

³Misâl olmak üzere şu ayet-i kerime meâlleri verilebilir: “İslâm'ı ilk önce kabul eden muhâcîrler ve ensarile iyilikle onlara uyanlar var ya, Allah onlardan razı olmuş; onlar da O'ndan razı olmuşlardır. Allah onlara içinden ırmaklar akan, içinde ebedî kalacakları cennetler hazırlamıştır. İşte bu büyük başarıdır.”(Tevbe 9/100). “Muhammed, Allah'ın Resûlüdür. Onunla beraber olanlar, inkârcılara karşı çetin, birbirlerine karşı da merhametlidirler. Onların, rükû ve secde halinde, Allah'tan lütf ve hoşnuluk istediklerini görürsün. Onların secde eseri olan alametleri yüzlerindedir...” (Fetih 48/29). “Onlardan (muhâcîrlerden) önce o yurda (Medine'ye) yerleşmiş ve imanı da gönüllerine yerleştirmiş olanlar, hicret edenleri severler. Onlara verilenlerden dolayı içlerinde bir rahatsızlık duymazlar. Kendileri son derece ihtiyaç içinde bulunsalar bile onları kendilerinin tercihi ederler. Kim nefsinin cimriliğinden, hürsından korunursa, işte onlar kurtuluşa erenlerin ta kendileridir.” (Haşr 59/9). Ayrıca diğer ilgili bazı ayet-i kerimeler için bkz. A raf 7/157; Tevbe 9/40; Ahzab 33/23-24, 40-44; Fetih 48/18-19; Haşr 59/8.

⁴Buhârî, “*Fezâilu's-sahâbe*”/ “*Ashâbu'n-nebî*”, 1; Müslim, “*Fezâilu's-sahâbe*”, 211-212; Ahmed b. Hanbel, V, 350; Tirmizî, “*Menâkıb*”, 57.

⁵Bkz. Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî*, IX, 80; Kandehlevî, *Hayâtu's-sahâbe* I, 45-46.

⁶Misâl olmak üzere bkz. Hâkim, *el-Mustedrek*, III, 295; Kandehlevî, *Hayâtu's-sahâbe* I, 56-57.

⁷“Asr-ı Saadet” (عصر سعادة) Peygamberimiz (s.a.s)'in yaşadığı zaman dilimi hakkında kullanılan bir terkiptir. Bkz. Özeydin, [Abdülkerim](#), “*Asr-ı Saadet*”, DİA, III, 501.

⁸Bkz. Ahzâb, 33/21. Âyet-i kerimenin tam meâli: “Andolsun ki, sizin için, Allah'ı ve âhret gününü ümid eden ve Allah'ı çokça anan kimseler için, Resûlullah'ta güzel bir örnek (usve-i hasene) vardır.”

⁹Kalem, 68/4. Âyet-i kerimenin tam meâli: “Ve şüphesiz sen büyük bir ahlâk üzerindesin.”

¹⁰Muvatta', “*Husnu'l-huluk*”, 8. Ayrıca bkz. Ahmed b. Hanbel, II, 3.

¹¹Meselâ Yemen'e vâli olarak atanan Muâz b. Cebel (r.a.)'ı uğurlarken ona son tavsiye olarak: “Ey Muâz b. Cebel insanlara karşı güzel ahlâklı ol/onlara güzel davran” (أَحْسِنْ خُلُقَكَ لِلنَّاسِ يَا مُعَاذُ بْنُ جَبَلٍ) » buyurmuştur. Muvatta', “*Husnu'l-huluk*”, 1.

¹²Bkz. EbûDâvûd, “*Sünnet*”, 5-6; Tirmizî, “*İlim*”, 16; Kandehlevî, *Hayâtu's-sahâbe* I, 37-38.

¹³“Cibrîl hadisi” olarak anılan rivâyete göre ihsân: “... Allah'ı görür gibi ibadet etmendir; çünkü sen O'nu görmeden de O seni görmektedir. ...” (... أَنْ تَعْبُدَ اللَّهَ كَأَنَّكَ تَرَاهُ فَإِنْ لَمْ تَكُنْ تَرَاهُ فَإِنَّهُ يَرَاكَ ...) Bkz. Buhârî, “*İmân*”, 37; Müslim, “*İmân*”, 1.

¹⁴Buhârî, “*Şehâdât*”, 27, “*Ahkâm*”, 20; Müslim, “*Akziye*”/“*Akdiye*”, 4; EbûDâvûd, “*Akziye*”/“*Akdiye*”, 7.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

nesillere ve dolayısıyla bizlere İslâm'ı ahlâk-hukuk bütünlüğü ile anlama, yaşama ve yaşatmada model insan olma gayretlerini ortaya koymuşlardır.¹⁵

II. SAHÂBEDE MODEL İNSANLIK ÖRNEKLERİ İLE HUKUK-AHLÂK BÜTÜNLÜĞÜ

Bu tebliğde, sahâbenin yukarıda sözü edilen model insanlığı birkaç örnek durum ve uygulama ile anlatılmaya çalışılacaktır.

A. Devlet Başkanlığında Model İnsanlık

Öncelikle sahâbiler, zihinlerde ahlâk-hukuk bütünlüğünü canlı tutmaya; muhataplarını uhrevî muhasebe ile hareket etmeye davet ediyor ve gerektiğinde ahlâkî kuralları hukukî müeyyidelere bağlayarak tedbir alıyorlardı. Bu konuda Hz. Ömer (r.a.) ile Hz. Osman (r.a.)'ın söz ve uygulamalarından aşağıdaki misâller verilebilir

1. Halkına İlk Hutbesiyle Devlet Başkanının Model İnsanlığı

Konuyla ilgili rivâyete göre, Hz. Ömer (r.a.) devlet başkanı olunca minbere çıkarak yaptığı konuşmasının bir kısmında halka şöyle hitabetmiştir: "...Kur'ân okuyunuz ki onunla tanınasınız. Onunla amel ediniz ki ehlinden olasınız. Tartılmadan önce nefislerinizi tartınız¹⁶ ve büyük duruşma/hesap günü için hazırlanınız ki o gün, (hesap için) Allah'a arz olunacaksınız, (öyle ki) size âit hiçbir sır gizli kalmayacak..."¹⁷

Anlaşıldığı üzere bu hutbesiyle Hz. Ömer (r.a.), halkın velisi (veliyu'l-emr) olarak -delil yetersizliği vb. sebeplerle hukukun dünyaya bakan kısmından kurtuluş olsa bile- her şeyin ortaya koyulacağı "mahkeme-i kübrâ"da, hesabın tam görüleceğine dikkat çekmiş; âhîret muhâsesini hatırlatmıştır.¹⁸ Böylece o, dini hayatın itikadî, amelî ve ahlâkî alanlarıyla bütünlüğünün dikkate alınıp yaşanmasının gereğine vurgu yapmıştır. Zira elbette dünyada zahîrî âdaleti ayakta tutmak için hukukun kabul ettiği ispat vâsıtalarına bakılarak objektif değerlendirmelere göre hüküm verilecektir¹⁹ ama hakikî adâletin tecellisi için âhîrette de muhâkeme olunacak ve son hükmü Yüce Allah verecektir.²⁰ Gerçekte hüküm yalnız O'na aittir,²¹ en güzel hükmü de O verir.²² Çünkü "Allah hak ve adâletle hükmeder. ..." ²³

Ayrıca bu ve benzeri konuşmalarla sahâbenin zihin dünyası İslam hukukundaki "kazâî/kazâen" hükmün yanında "diyânî/diyâneten" hükmün²⁴ gelişmesine de katkıda bulunmuştur. Bu da iç denetim

4 Buhârî, "Ahkâm", 20. Buhârî, "Hiyel", 10; Müslim, "Akziye"/"Akdiye", 4.

¹⁵ Konuyla ilgili güzel bir misâl olarak Hz. Ömer (r.a.)'ın mektubu için bkz. Serahsî, *el-Mebsût*, XVI,65-66. Bu konuda bir değerlendirme için bkz. Aslan, Nasî, *İslâm hukukunda Yargılama Etiği ve İlkeleri*, s. 157.

¹⁶Farklı bir ifade ile: "Hesaba çekilmeden önce kendi kendinizi hesaba çekiniz; nefis muhâsesesi yapınız." Nitekim bazı eserlerde rivâyetin bu şekilde tercüme edilen kısmı da vardır. (Bkz. İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, XIX, 143; Kandehlevî, *Hayâtu's-sahâbe*, III, 430.)

¹⁷Bkz. Dineverî, *el-Mecâlisetu ve cevâhiru'l-ilm*, VI, 113-14; Muhibbuddin et-Taberî, *er-Riyâzu'n-nağire fî menâkıbi'l-aşere*, II, 404. Müttakî el-Hindî, *Kenzu'l-ummâl*, XVI, 166-167; Muhammed Sâlim el-Hadr, *el-Belâğatu'l-Umeriyye*, s.41. Not: Her ne kadar ilk kaynağın tahkikinde bu rivâyet senet bakımından tenkit edilmiş ise de -aynı eserin belirtilen sayfalarında da görüldüğü üzere- çok sayıda kaynak ve araştıma eser onu nakledip delil olarak kullanmıştır. En azından söz konusu rivâyet bu yönüyle bu çalışmada da misâl olarak alınmaya değer bulunmuştur. Ayrıca bazı farklılıklarla bkz. İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, XIX, 143; Tirmizî, "*Sıfatu'l-kıyâme*", 25; Kandehlevî, *Hayâtu's-sahâbe*, III, 430.

¹⁸ Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de: "O gün (huzura) arz olunacaksınız, (öyle ki) size âit hiçbir sır gizli kalmayacak." (Hâkka, 69/18.) buyrulmuştur.

¹⁹ "Yargılamanın objektif delillere dayalı olarak yürütülmesi, gerçek ve mutlak adaleti gerçekleştirme gibi bir iddia taşımayıp sadece olabildiğince adaleti sağladığı ve üzerinde uzlaşılabilir çözüm yolu olduğu için pratik değer taşır. Dini literatürdekikazâî hüküm-diyânî hüküm ayırımı da bu bakış açısından beslenir."(Bardakoğlu, Ali, "*İspat*", DİA, XXII, 494.)

²⁰Bakara 2/113; Nisâ 4/141; Neml 27/78; Câsiye 45/17.

²¹Yûsuf 12/40, 67; Mü'min 40/12.

²²En'âm 6/57; A'râf 7/87; Hûd 11/45; Tîn 95/8.

²³Mü'min 40/ 20. Âyet-i kerimenin tam metin ve meâlî: وَاللَّهُ يَقْضِي بِالْحَقِّ وَالَّذِينَ يَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ لَا يَقْضُونَ بِشَيْءٍ إِنَّ اللَّهَ هُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ "Allah hak ve adâletle hükmeder. Allah'tan başka tapıkları ise hiçbir hükümde bulunamazlar. Şüphesiz Allah hakkıyla işitendir, hakkıyla görendir."

²⁴ Bu konuda misalleriyle birlikte bilgi için bkz. Dönmez, İbrahim Kâfi, "Amel", DİA, III, 19; Köse, Saffet "Hülle" DİA, XVIII, 477; Bardakoğlu, Ali, "İspat", DİA, XXII, 494; Apaydın, H. Yunus, "Karz" DİA, XXIV, 524; Şafak, Ali, "Komşu" DİA, XXVI, 26; Aybakan, Bilal, "Muâmelât", DİA, XXX, 318; Erbay, Celal, "Nafaka", DİA, XXXII, 284.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

sisteminin çalışmasını sağlamış ve adliyenin sağlıklı işleyişini desteklemiştir. Peygamberimiz (s.a.s.)'in modelliği ile ortaya konulmuş olan ahlâk-hukuk bütünlüğü, sahâbenin modelliği ile hükümlerde kazâ-diyânî bütünlüğünü takviye ve murakabe eder nitelikte devam etmiş -bu konudaki başarı oranında- hedeflenen hukukun üstünlüğü gerçekleşmiştir. Sonuçta, hukukun bir parçası olan devlet başkanlığı (hilâfet/imâmet) ahlâk ile bütünlüştüğü ölçüde dünya ve âhîret mutluluğuna hizmet etmiştir.

2. Halkın Maslahatını Gözetmesiyle Devlet Başkanının Model İnsanlığı

Sahâbenin zihin dünyası bazen de hak ve yetkinin kötüye kullanılmasını önlemek ve/veya maslahatı gerçekleştirmek üzere onları bazı tedbirler almaya sevk etmiştir. Böylece onlar gerektiğinde ahlâk kurallarını hukuk kurallarına bağlayarak ahlâk-hukuk bütünlüğünü takviye etmişlerdir. Sahâbe asrında bu konuda çok sayıda model insanlık misâlleri bulunmaktadır. Burada sadece iki misâl ile yetinilecektir.

b) *Özelde Müslüman Kadınların Genelde Halkın Hâl ve İstikbâlini Gözetmede Maslahat*

İslam İslam hukukunda toplumun maslahatını gerçekleştirmek üzere idarecilerin maslahat prensibine göre önemli kararlar aldığı bilinmektedir.²⁵ Bunlardan bir kısmı da bu başlığımız ile ilgilidir. Burada misâl olmak üzere mümin erkeklerin Ehl-i kitap kadınlarla evlenmeleri konusunda Hz. Ömer (r.a.)'ın kararı arzedilecektir.

Bu konuda Kur'an-ı Kerimde -meâlen-şöyle buyurulmaktadır: “*Bu gün size temiz ve hoş şeyler helâl kılındı. Kendilerine kitap verilenlerin yiyecekleri size helâl, sizin yiyecekleriniz de onlara helâldir. Mü'min kadınlardan iffetli olanlarla, daha önce kendilerine kitap verilenlerden olan iffetli kadınlar da, mehîrlerini vermeniz kaydıyla; evlenmek, zina etmemek ve gizli dost tutmamak üzere size helâldir. Her kim de inanılması gerekenleri inkar ederse bütün işlediği boşa gider. Ahirette de o, ziyana uğrayanlardandır.*”²⁶

Yukarıdaki âyet-i kerimede görüldüğü gibi -bazı kayıtlarla- normal şartlarda, iffetli Ehl-i kitap kadınlar ile evliliğe izin verilmiştir.²⁷ Buna rağmen, Hz. Ömer (r.a.), Medâin Vâlisi Huzeyfe b. Yemân (r.a.)'dan Yahudi asıllı eşini boşamasını istemiş ve o da eşini boşamıştır.²⁸ Aslında bu istek bir helâli harâm kılma değildir. Nitekim adı geçen vâlî, mektupla Ehl-i kitap kadınlarla evlenmenin hükmünü sormuş; Hz. Ömer (r.a.) ona şöyle cevâp vermiştir: “... helâldir ama yabancı kadınlarda (fi-nisâi'l-e'acim) bir fettanlık (hilâbe) vardır. Eğer onlara yönelirseniz onları sizin kadınlarınıza karşı üstün duruma getirmiş olursunuz.” Bunun üzerine Huzeyfe (r.a.) hanımını boşamıştır.²⁹

Anlaşıldığı üzere burada hukukun ahlâki erdem ve faziletlerle birlikte işlemesinin bir gereği olarak, ümmetin maslahatının ancak bu şekilde gerçekleşebileceği zihniyeti görülmektedir. Hassaten burada ümmetin hanımlar topluluğunun maslahatı gözetilmiş; onların izzet ve şerefleri bakımından hâli ve geleceği dikkate alınarak hüküm verilmiştir. Hukuk söz konusu evliliğe izin verdiği halde hukuk-ahlâk bütünlüğü devreye girmiş ve o zaman uygulama bu yönde gerçekleşmiştir.

b) *Hakkın Kötüye Kullanılmasını Engellemede Maslahat*

Bir nazariye/teori olarak hakkın kötüye kullanılması İslam hukukunun hukuk düşüncesine katkılarından biridir. Bu teori, bir hakkın “veriliş gayesi dışında veya bir başkasına zarar vermek kastıyla ya da zarar verecek şekilde kullanılmasının yasaklığını ifade eder.” İslam hukukunda bunun

²⁵ Kaynaklarıyla birlikte geniş bilgi için bkz. Dönmez, İbrahim Kâfi, “*Maslahat*”, DİA, XXVIII, 80 vd. Ayrıca bkz. Atar, Fahrettin, *Fıkıh Usûlü*, s. 84-85.

²⁶ Mâide 5/5. Tercüme ve tefsir için bkz. Heyet, Kur'an Yolu, II, 218-221. “Kur'an-ı Kerim Ehl-i kitap kadınlarıyla evlenmeye izin vermiş olmakla birlikte bu iznin ayrıntıları konusunda müctehidler arasında bazı görüş ayrılıkları bulunmaktadır. Âyetin son kısmının, bu izinden yararlanan kişilerin gerek kendilerinin gerekse çocuklarının dinî hayatları konusunda daha duyarlı ve dikkatli olmaları hususunda bir uyarı anlamı taşıdığı söylenebilir.” (Aynı eser, II, 221.)

²⁷ Bkz. Şîrâzî, *el-Muhezzeb*, II, 438; Kâsânî, *Bedâi'*, II, 270; İbn Cüzey, *el-Kavânînu'l-fikhiyye*, 170; Kahveci, Nuri, *İslâm Aile Hukuku*, s. 95.

²⁸ Taberî, *Târîh*, II, 437. Ayrıca bilgi için bkz. Müttakî el-Hindî, *Kenzu'l-'ummâl*, XVI, 547 vd. ; Şîrâzî, *el-Muhezzeb*, II, 438.

²⁹ Taberî, *Târîh*, II, 437.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

çok sayıda misâli vardır.³⁰ Onlardan birisi de ölüm hastalığı “maraz-ı mevt”³¹ hâlindeki kocanın boşadığı eşinin durumudur. “Ölüm hastalığı” niteliğinde olmayan bir hastalık hâli de, kişiyi bedenî ve ruhî bakımdan etkilese de -iradeyi sakatlayacak derecede olmadıkça- kural olarak bir ehliyet arızası sayılmaz. Dolayısıyla böyle bir kimse edâ ehliyetini kullanabilir.³²

Hız. Osman (r.a.), ölüm hastalığı “maraz-ı mevt” hâlindeki kocanın boşadığı eşi, kocasına mîrâsçı yapmıştır. Çünkü bu durumdaki koca karısını gerçek boşama iradesiyle boşamış olabileceği gibi onu mîrâstan mahrum etmek için de boşamış olabilir. Eğer boşamada mîrâstan mahrum etme maksadı varsa, boşama hakkı kötüye kullanılmış olur. Bu ihtimali yüksek gören fıkıh bilginleri, böyle bir boşamayı geçerli saymakla birlikte, boşama hakkının kötüye kullanılmasını engellemek için cehdetmişler ve tedbir mahiyetli hükümlere ulaşmışlardır. Hız. Ali (r.a.) gibi bazı sahâbiler ile müctehid imamların ekserisi -bazı kayıtlarla- Hız. Osman (r.a.)’ın görüşüne katılmış ve fıkıh/İslâm hukuku bu konuda bu görüş çerçevesinde gelişmiştir.³³ Böylece dürüstlük ve genel olarak erdemlilik gibi ahlâkî fazîletlerle hukukun birlikte yürütülmesi (hukuk-ahlâk bütünlüğü) gerçekleştirilmeye çalışılmıştır.

B. Bir Kadın Eş Olarak İffet ve Şerefi Korumada Model İnsanlık

Sahâbenin gönül ve zihin dünyası ahlâk-hukuk bütünlüğü ile güç ve kuvvet buluyor; âhîret hesabı ile çalışıyordu. Bu durumları ile onlar hem azap ve ayıplanmaktan korunmaya gayret ediyor hem yaratılış şereflerini koruyor hem de hukuka riâyet ediyorlardı. Böylece onlar o günden bugüne birer model insan olarak rehberlik etmektedirler. Bu konuda çok sayıda ders alınacak misâller vardır.

Bunlardan birisi uzun bir zamandan beri eşinden ayrı kalışı sebebiyle ona duyduğu ihtiyaç ve hasretini şiiriyle dile getiren Medinelî bir kadının durumudur. Bu konuyla ilgili rivâyete göre Halife Hız. Ömer (r.a.) bir gece denetim amaçlı Medîne’de dolaşırken bir evin önünden geçtiği esnada “kocasını aylardır savaşta bulunan bir kadının”³⁴ aşağıda nakledilen şiirini duyar.

”تطاول هذا الليل واسود جانبه - وأرقتي أن لا حبيب إلا عيه
فلولا حذار الله لا شيء مثله - لزعرع من هذا السرير جوانبه“³⁵

“Karanlıktı bu gece ve çok uzadı. Oynayacağım dostum yok bu beni duygulandırdı.

Yerini tutacak başka şey yok. Allah korkusu olmasaydı, bu yatak şimdi her tarafından sallanırdı.”³⁶

³⁰ Konu ile ilgili geniş bilgi için bkz. Köse, Saffet, *İslâm Hukukuna Giriş*, s. 257-259.

³¹ “Sözlükte “ölüm hastalığı” demek olan maraz-ı mevt (marazü’l-mevt) örfte ve fıkıh literatüründe, tıbben ve hayat tecrübelerine göre ölümcül olan ve araya sıhhat hali girmeden ölümlü sonuçlanan hastalığın adıdır. Böyle bir hastalığın kişiyi diğer zamanlarda ve normal şartlarda yönelmeyeceği veya yürürlüğe koymayacağı bazı hukukî işlemleri yapmaya sevkedebileceği düşünülerek fıkıh doktrininde ölüm hastasının hukukî tasarrufları iç irade-dış irade uyumsuzluğu, akidlerde kasıt ve sâikin rolü, hacir, hakkın kötüye kullanımı, fıkıh usulünde ehliyet ve sedd-i zerâi’ gibi açılardan ele alınmış, bunun sonucu olarak da vâris ve alacaklıların haklarına ilişkin hukukî işlemler açısından edâ ehliyetine bazı kısıtlamalar getirilmesi gündeme gelmiştir.”Bakkal, Ali, “Maraz-ı Mevt”, *DİA*, XXVIII, 39.

³² Bkz. Bilmen, *Hukukî İslâmiyye ve İstulâhâtı Fıkhiyye Kâmusu*, I, 231-232.

³³ Bkz. Serahsî, *el-Mebûs*, VIII, 9-11; Kâsânî, *Bedâi’*, III, 217-218; İbn Kudâme, *el-Muğni*, VIII, 630 vd.; Nevevî, *el-Mecmû’* XVI, 63-64; İbn Cüzey, *el-Kavâninü’l-fıkhiyye*, s. 197; Buhûtî, *Keşşâfu’l-kinâ*, IV, 480-482; Zühaylî, *el-Fıkhu’l-İslâmi*, IX, 6976 vd. Ayrıca özet bilgi için bkz. Döndüren, Hamdi, *Aile İlmihali*, 370; Yaman, Ahmet-Çalış, Halit, *İslâm Hukukuna Giriş*, s. 78.

³⁴ Kandemir, M. Yaşar, “*Hafsa*”, *DİA*, XV, 120.

³⁵ Bazı kelime ve/veya harf farklılıklarıyla şiirin Arapça metninin bir kısmı için bkz. Müttakî el-Hindî, *Kenzu’l-’ummâl*, XVI, 576; İbn Kudâme, *el-Muğni*, IX, 717-718; X, 426-427; İbn Kudâme (Ebu’l-Ferec), *eş-Şerhu’l-kebir* (Muğni ile birlikte), IX, 212-213; X, 431-432. Birinci kaynaktaki metin şöyledir:

”عن ابن جريج قال: أخبرني من أصدق أن عمر بينا هو يطوف سمع امرأة تقول

تطاول هذا الليل واسود جانبه * وأرقتي أن لا حبيب إلا عيه

فلولا حذار الله لا شيء مثله * لزعرع من هذا السرير جوانبه

فقال عمر: وما لك؟ قالت أغربت زوجي منذ أشهر وقد اشتقت إليه! قال: أردت سوءاً؟ قالت: معاذ الله! قال فاملكي عليك نفسك فإنما هو البريد إليه، فبعثت إليه؛ ثم دخل على حفصة فقال: إني سأنلك عن أمر قد أهمني فافرجيه عني، في كم تشتاق المرأة إلى زوجها! فخفضت رأسها واستحييت، قال: فإن الله لا يستحيي من الحق، فأشارت بيدها ثلاثة أشهر، وإلا فأربعة أشهر، فكتب عمر أن لا تحبس الجيوش فوق أربعة أشهر”

³⁶ Şiirin bu şekilde tercümesi için bkz. Savaş, Rıza, *Râşid Halifeler Devrinde Kadın*, s. 140.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

Bunun üzerine Hz. Ömer (r.a.), asker olarak seferde kalma süresini dört ay ile sınırlandırmaya ve dört ayda bir askerleri değiştirmeye karar verir.³⁷ Ayrıca bu olay, fıkıh kitaplarımızda önemli bir yer bulmuş; bazı fikhî konularda delil veya delilleri kuvvetlendiren bir kaynak olarak kullanılmıştır.³⁸ Bu iffetli hanımın vefâsı, bu yönüyle de İslâm hukukunun gelişmesine hizmet etmiştir.

Şiire göre kadını zinadan alıkoyan Allah korkusu ve eşinin şerefini koruma gayretidir. Aslında bu kadın zinayı hukukun suç saydığını da biliyor ama onu o çirkin işten engelleyen zinanın dinen günah, ahlâken kötü ve ayıp olmasıdır. Bu olayda kadın “ihsân” anlayışıyla hareket etmiş ve sonuçta bu anlayış, kadını azap ve ayıplanmaktan, kocasının şerefini lekelenmekten koruduğu gibi, hukuku da çiğnenmekten kurtarmıştır.³⁹

C. Davar Çobanlığında Model İnsanlık

Abdullâh b. Ömer (r.a.) ile karşılaşan bir koyun çobanının “ihsân” çerçevesindeki söz ve uygulaması sahâbenin model insanlığının en güzel örneklerindedir. İlgili rivâyete göre adı geçen sahâbî, arkadaşıyla birlikte Medîne’de bir yerde sofraya başında iken yanlarına gelen koyun çobanını sofraya davet eder. Çoban: “Ben oruçluyum” der. İbn Ömer (r.a.) -denemek maksadıyla- ondan bir koyun satmasını ister ve etinden de kendisine iftarlık vereceklerini söyler. Çoban sürünün efendisine ait olduğunu kendisinin sadece koyunlara çobanlıkla vazifeli bulunduğunu ifade eder. İbn Ömer (r.a.): “Koyun kayb olduğu zaman, onu kurt yedi dersin; efendin nasıl bilecek ki?” şeklinde karşılık verince, çoban hemen ondan yüz çevirir ve parmağını semâya kaldırarak: “.. Allah nerede (Allah da bilmiyor mu)? diye seslenir. Bunun üzerine İbn Ömer (r.a.): “Çoban Allah nerede dedi” şeklinde çobanın sözünü tekrarlar. İbn Ömer (r.a.) Medîne’ye gelince, çobanın efendisine bir elçi gönderip sürüyü ve çobanı satın alır. Çobanı âzâd ettikten sonra sürüyü de kendisine bağışlar.⁴⁰

Bu olayda da çobanın ahlâk-hukuk bütünlüğünü görüyoruz. Doğrusu merada sürünün sahibi ne olup bittiğini göremez ama her şeyin sahibi Yüce Allah görür ve bilir. Çoban da bunu biliyor ve “ihsân” anlayışı onu doğruluğa ve dürüst olmaya davet ediyor. Zira o -Allâh korkusu ile- koyun üzerinde tasarrufa yetkili olmadığını belirterek en önemli ahlâki değerlerden olan emânete riâyet etmiş ve böylece hem kendi saygınlığını hem de hukuku korunmuştur. Bir koyuna tenezzül etmeyip iffetli davranan çoban hem hürriyetine kavuşmuş hem de bütün koyunların sahibi olmuştur. Sonuçta daha dünyada iken bunun karşılığını çok fazlasıyla hem kişilik hem de ekonomik değer olarak bulmuştur.⁴¹

D. Nebvî Mîrâsı Korumada Model İnsanlık

Sahâbenin zihin dünyasındaki ahlâk-hukuk bütünlüğü ve çok yönlü uhrevî muhasebe, İslâm’ın aslî kaynaklarıyla günümüze kadar ulaştırılmasındaki ihtimamlarında da apaçık ortadadır. Zira onlar bir taraftan, Rasulullah (s.a.s.)’in “Allah bizden herhangi bir şeyi işiten ve işittiği gibi de tebliğ edip başkalarına ulaştıran kişinin yüzünü ak etsin...”⁴² duasına mazhar olma gayretiyle çalışmışlar, diğer taraftan ise “ateşten yer”⁴³ korkusuyla, hadisleri duydukları gibi rivâyete ihtimam göstermişler, hadisi

³⁷ Hz. Ömer (r.a.), bir kadının kocasından ne kadar bir süre ayrı kalabileceğini kızı Hz. Hafsa (r.a.)’ya sormuş, o da “üç ay, en fazla dört ay” şeklinde görüş bildirince ordu komutanlarına gönderdiği emrînamede askerlerin (aralıksız olarak) dört aydan fazla orduda tutulmalarını istemiştir. (Kandemir, M. Yaşar, “Hafsa”, DİA, XV, 120)

³⁸ Misâl olmak üzere bkz. İbn Kudâme, *el-Muğnî*, IX, 717-718; X, 426-427; İbn Kudâme (Ebu’l-Ferec), *eş-Şerhu’l-kebîr* (Muğnî ile birlikte), IX, 212-213; X, 431-432.

³⁹ Bu konuda ayrıntılı ve güzel bir değerlendirme için bkz. Köse, Saffet, *İslâm Hukukuna Giriş*, s. 46, 106. Dipnot.

⁴⁰ Beyhakî, Şu’abu’l-îmâm, VI, 386. Ayrıca bu rivâyetin daha kısa anlatımları için bkz. Taberânî, *Mu’cemu’l-kebîr*, XII, 263; Heysemî, *Mecma’uz-zevâid*, XX, 227. Not: Burada sözü edilen çobanın sahâbî olduğu konusunda kesin bir bilgi olmamakla birlikte, aksine bir delil de bulunmadığı için onun sahâbî olduğu düşünülmüştür.

⁴¹ Anlatılan bu çoban hikâyesindeki emânet anlayışıyla bugün söz ve fiil olarak emânete riâyet konusunda nerede olduğumuz bir mukayese edilse nasıl bir sonuç çıkar acaba? Doğrusu insanlar ihânetleri/hiyânetleri çok kere görüp fark edemez ve bilemezler. Fakat Yüce Allah her yer ve zamanda görür ve bilir. Zira “Gözler onu idrak edemez ama O, gözleri idrak eder. O, en gizli şeyleri bilendir, (her şeyden) hakkıyla haberdar olandır.” (En ‘âm 6/103.) لَا تُدْرِكُهُ الْأَبْصَارُ وَهُوَ يُدْرِكُ الْأَبْصَارَ وَهُوَ اللَّطِيفُ الْعَلِيمُ

⁴² Tirmizî, “İlim”, 7. Ayrıca bkz. İbn Mâce, “Mukaddime”, 18. (Her iki kaynakta –kaydedilen bâb başlığı altında- metinde nakledilene yakın anlamda başka rivâyetler de bulunmaktadır.)

⁴³ Bkz. Buhârî, “İlim”, 38; Müslim, “Mukaddime”, 2. Hadîs-i şerîfin anlam ve metni şöyledir. “Her kim kasten benim adıma bir yalan söylerse cehennemdeki yerini hazırlasın (cehennemdeki yerine hazırlansın).” «مَنْ تَعَمَّدَ عَلَيَّ كَذِبًا فَلَيْتَبَوَّأَ مَقْعَدَهُ مِنَ النَّارِ» Ayrıca bkz. Müslim, “Mukaddime”, 3; İbn Mâce, “Mukaddime”, 4.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

bizzat işiten ve/veya hadisle ilgili olaya-duruma şahit olan sahâbîden almak ve râvîlerin durumunu araştırmak için uzun ve meşakkatli yolculuklara katlanmada sonraki nesillere örnek olmuşlardır.⁴⁴ Bu yönleriyle de dinin iman, islâm ve ihsânıyla bir bütün olarak bizlere ulaşmasında ve hem ruh hem de zihin dünyamızın aydınlanmasında köprü vazifesi görmüşlerdir. Böylece rivâyetlerden dirayet hazinesi de kurmuşlar; “asrı saadet”ten sonra imân temeli üzerine ahlâk ve âdab ile bezenmiş bir hukukun en güzel uygulayanları ve geliştirip nakledenleri olmuşlardır. Konuyla ilgili çok sayıda misâlden ninenin mîrâsının taksim olayı naledilecektir.

Hiz. Ebu Bekir (r.a.)’ın, ninenin mîrâstaki hissesinin altıda bir olduğu konusunda hadis nakleden Mugire b. Şu’be (r.a.)’dan şahit istemiştir. Kabîsa b. Zueyb (r.a.)’ın rivâyetine göre, bir nine, Hiz. Ebû Bekir’e (r.a.)’a huzuruna gelerek mîrâstaki hissesini sorunca, Ebû Bekir (r.a.) ona: “Yüce Allah’ın Kitabında senin (mîrâs payın) hakkında bir şey yoktur. Allah’ın peygamberi (s.a.s.)’in Sünnetinde de (bu konuda) senin için bir şey bilmiyorum. Ben halka soruncaya (bu konuda sahâbeden bilgi alıncaya) kadar sen geri dön (şimdilik git).” şeklinde cevap vermiş ve hemen (konuyu) halka sormuştur. Bunun üzerine Muğîre b. Şu’be (r.a.): “Ben huzurunda bulunduğum bir esnada Resûlullah (s.a.v.)’ineye 1/6 (altıda bir pay) verdi” demiş. Ebû Bekir (r.a.) ona: “Senden başka (bu naklettiğin bilgiye şahit olan) kimse var mı?” diye sorunca, Muhammed b. Mesleme (r.a.) hemen ayağa kalkarak, Mugire b. Şube (r.a.)’ın söylediklerini aynen tekrarlamış. Bunun üzerine Hiz. Ebû Bekir (r.a.) o nineye bu hükmü uygulamıştır.⁴⁵

Bu olayda, Ebû Bekir (r.a.)’ın Kur’ân ve Sünnet vurgusu,⁴⁶ yaşlı kadının hukukunu hemen dikkate alıp, adâletin zamanında tahakkuku konusundaki hassasiyeti, açıkça konuyla ilgili bir bilgisininin bulunmadığını söylemesindeki mütevâziliği, konuyu sahâbeye sorup aldığı bilgiyi teyid için şahit istemesi; dolayısıyla nebevî mîrâsı koruma gayreti ve yukarıda ismi geçen diğer iki sahâbînin “hâl ve gidiş”leri ahlâk-hukuk bütünlüğünün güzel yansımaları olarak model almaya değer tutum ve davranışlardır.

E. Suçu İkrâr ve İtirafıta Model İnsanlık

Sahâbîler birer model insan idiler. Ama aynı zamanda onlar da melek değil, beşer olarak yaşıyorlar -az da olsa- şaşıyorlardı.⁴⁷ Daha açık bir anlatımla onlar da bazen ahlâken ayıp, dinen haram veya mekruh, hukûken de suç sayılıp cezâyı gerektiren işler yapabiliyordu. Ama özellikle zihin dünyalarında yerleşen “mahkeme-i kübrâ” ile yüzleşme hesabının onları hemen pişmanlığa, af ve mağfirete koştuğu anlaşılmaktadır. Bunun çok net bir göstergesi olarak, dünyevî hukuk bakımından suçlarını itiraf etmede ve ilgili cezânın infâzını istemekte gayretli oldukları bilinmektedir.⁴⁸ Burada sadece iki sahâbînin suç itirafı konuya misâl verilecektir.

1. Mâiz b. Mâlik (r.a.)’ın Model İnsanlığı

Mâiz b. Mâlik el-Eslemî (r.a.) zinâ suçunu işlemiş ve suçunu itiraf etmek üzere peygamberimiz (s.a.s.)’e gelerek: “Yâ Rasûlullah! Beni temizle!” demiştir. Resûlullah (s.a.s.) onu üç sefer reddetmiş ama o dördüncü sefer müracaat ederek yine zinâ yaptığını söyleyince yakınlarına: “Bunun aklında bir eksiklik var mıydı?” diye sormuş; “yoktu!” cevabını alınca recmedilmesini emretmiş ve adı geçen sahâbî recmedilmiştir.

⁴⁴ Bkz. Cemâleddin el-Kâsımî, *Kavâi’du’t-tahdis*, s. 44 vd. (Hâssaten, s. 45, 48, 51).

⁴⁵ Ebû Dâvûd, “*Ferâiz*”, 5; Ayrıca bkz. Tirmizî, “*Ferâiz*”, 10; İbn Mâce “*Ferâiz*”, 4.

⁴⁶ Ebû Bekir (r.a.), aslında bu iki asıl kaynağı hiç anmadan da -daha sonra bilgilendirmek üzere- yaşlı kadını gönderebilirdi. Bu şekilde bir yol izlemiş olmasında onun miras payı gibi bir hakkın öncelikle Kur’ân ve Sünnet’te aranması gerektiğini öğretmeyi hedeflediği düşünülebilir. Yine o “bilmiyorum” demeden muhatabına aynı cevabı verebilirdi. Buna ve konumuna rağmen açıkça bilmediğini söyleyerek mütevâzi bir tavır takınması gerçekten dikkat çekici bir durumdur. Ayrıca Büyük Halife bu tavrıyla muhatabının zihninde -tabir yerinde ise- “beni başından savdı” derirtecek bir kapı da bırakmamıştır. Farklı bir ifade ile sû-i zan kapısını kapatmıştır. Bütün bunlardan hareketle, sağlıklı fert, temiz toplum ve güçlü devlet için güzel modelliğin bulunduğu; hukukun ahlâkî meziyetlerle birlikte yürürlük kazandığı rahatlıkla söylenebilir.

⁴⁷ “İnsan beşer, kuldur şaşar.” *Atasözü*.

⁴⁸ Ramazan ayında oruç bozma itirâfı ile ilgili bkz. Müslim, “*Siyâm*”, 81-82. Bir kadına -zina dışında- şehevî bir davranışta bulunma itirâfı ile ilgili bkz. Müslim, “*Tevbe*”, 39-42. Hırsızlık itirâfı ile ilgili bkz. Ebû Dâvûd, “*Hudûd*”, 9; Nesâî, “*Kat’u’s-sârik*”, 3. Zinâ itirâfı ile ilgili bkz. Buhârî, “*Hudûd*”, 22; Müslim, “*Hudûd*”, 22-24; Ebû Dâvûd, “*Hudûd*” 24-25; Tirmizî, “*Hudûd*”, 9; Nesâî, “*Cenâiz*”, 64. Açıklanmayan büyük bir günahın itirâfı ile ilgili bkz. Tirmizî, “*Birr*”, 6.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

Süleyman b. Büreyde' nin babasından rivâyetine göre bu olay şöyle gerçekleşmiştir:

“Mâiz b. Mâlik Peygamber (s.a.s.)'e gelerek:

— Yâ Resûlallah! Beni temizle! dedi. Bunun üzerine: ‘Vah sana! Dön de Allah'tan mağfiret iste ve O'na tevbe et!’ buyurdu. Mâiz uzağa gitmeden (kısa mesafeden) geri döndü. Sonra gelerek:

— Yâ Resûlallah! Beni temizle! dedi. Resûlullah (s.a.s.) tekrar:

‘Vah sana! Dön de Allah'tan mağfiret dile ve O'na tevbe et!’ buyurdu. Mâiz (yine) uzağa gitmeden geri döndü. Sonra gelerek:

— Yâ Resûlallah! Beni temizle! dedi. Peygamber (s.a.s.) ona yukarıdaki sözüne benzer bir karşılık verdi. Dördüncü defa bu durum tekrarlanınca Resûlullah (s.a.s.):

‘Seni hangi konuda temizliyeyim?’ diye sordu. Mâiz:

— Zinâdan dedi. Bunun üzerine Resûlullah (s.a.s.) :

‘Bunda delilik var mı?’ diye sordu. Onun deli olmadığı haber verildi. ‘Şarab içmiş mi?’ diye sordu. Hemen bir adam kalkarak onun ağzını kokladı; fakat onda şarap kokusu bulamadı. Resûlullah (s.a.s.) tekrar: ‘Sen zinâ mı ettin?’ diye sordu. Mâiz:

— Evet, dedi. Artık emir buyurdular ve Mâiz recmedildi. Onun hakkında insanlar iki grup olmuştu. Birisi diyor ki: O helak oldu. Onu günahı kuşattı. Diğeri ise şöyle diyor: Mâiz'in tevbesinden daha üstün bir tevbe yoktur. Öyle ki o, Peygamber (s.a.s.)'e gelerek elini onun eline koydu. Sonra: Benî taşlarla öldür dedi. Böylece iki veya üç gün durdular. Sonra onlar otururken Resûlullah (s.a.s.) gelip selâm verdi ve oturdu. Hemen:

‘Mâiz b. Mâlik için istiğfar edin’ buyurdular. Huzurundakiler:

— Allah Mâiz b. Mâlik'e mağfiret eylesin dediler. Bunun üzerine Resûlullah (s.a.s.) de :

‘Gerçekten o, öyle bir tevbe etti ki, bu tevbe bir ümmet arasında taksim edilse elbette onlara yeterdi.’ buyurdu...⁴⁹

2. Gâmidli Bir Kadının Model İnsanlığı

Zinâ sonucu hamile kalan Gâmidli bir kadın suçunu ikrar etmek üzere gelerek: Yâ Rasûlallah! Beni temizle! demiş. Resûlullah (s.a.s.) onu geri çevirmiş; ertesi gün tekrar gelip hâmile olduğunu da belirtince, çocuğunu dünyaya getirmesini söyleyerek tekrar göndermiş, doğumdan sonra gelince "sütten kesilinceye kadar" mühlet vermiş, çocuk sütten kesilince tekrar gelen kadının recmedilmesini emretmiştir.

Süleyman b. Büreyde'nin babasından rivâyetine göre bu olay şöyle gerçekleşmiştir:

“... Sonra Ezd kabilesinin Gâmid kolundan bir kadın geldi ve:

— Ya Rasûlallah! Beni temizle! dedi. Bunun üzerine

‘Vah sana! Dön de Allah'tan mağfiret iste ve O'na tövbe et.’ buyurdu. Kadın:

— Görüyorum ki, Mâiz'i döndürdüğün gibi beni de geri döndürmek istiyorsun, dedi. Resûlullah (s.a.s.):

‘Ne oldu sana?’ diye sordu. Kadın kendisinin zinâdan hâmile olduğunu söyledi. Resûlullah (s.a.s.): ‘Sen mi?’ buyurdu. Kadın:

— Evet, dedi. Resûlullah (s.a.s.) ona:

‘Karnındaki doğuruncaya kadar (git)’ buyurdular. Tam o anda Ensâr'dan bir adam kadın doğuruncaya kadar onun geçimini üzerine aldı. Daha sonra o adam Peygamber (s.a.s.)'e gelerek:

— Gâmidli kadın doğurdu dedi. Peygamber (s.a.s.):

‘Öyle ise onu recmedip de çocuğunu -küçük olduğu halde- emzirecek kimsesiz bırakamayız!’ buyurdu. Bunun üzerine Ensâr'dan bir kişi ayağa kalkarak:

— Çocuğun süt emme işi (bakım ve terbiyesi) bana ait olsun ey Allah'ın Peygamberi! dedi. O da kadını recmetti(rdi).⁵⁰

⁴⁹ Müslim, “Hudûd”, 22. Abdullah b. Büreyde (r.a.)'ın babasından nakline göre ise Mâiz b. Mâlik Resûlullah (s.a.s.)'e gelerek: “Yâ Rasûlallah! Ben nefsimde zulmettim; zina ettim ve gerçekten beni temizlemeyi istiyorum” demiş Resûlullah (s.a.s.) onu geri çevirip meselenin üzerine gitmemiştir. Ertesi gün yine gelmiş ve itirafta bulunmuş Resûlullah (s.a.s.) geri çevirip onun kavmine haber göndererek :“Onun aklında yadırgadığınız bir kusur (normal bulmadığınız bir şey) biliyor musunuz?” diye sormuş. Onlar: "Biz onu gördüğümüz kadarıyla, aramızdaki sâlih kişilere denk akıl (ve feraset) sahibi biliyoruz" demişler. Mâiz üçüncü defa gelmiş ve Resûlullah (s.a.s.) yine onun kavmine haber göndererek onun durumunu soruşturmuş. Onlar da : “Ne kendinde bir kusur vardır, ne aklında! Diye görüş bildirmişler. Dördüncü defa gelip suçunu ikrâr edince recmedilmiştir. (Müslim, “Hudûd”, 23)

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

İmrân b. Husayn (r.a.)'ın rivâyetinde konuyla ilgili şöyle bir bilgi de yer almıştır: Kadın gelip suçunu itiraf edince Peygamber (s.a.s.) kadının velisini çağırması ve ona kadına iyi muamele etmesini ve doğum yapınca kendisine getirmesini istemiştir. Velisi de bu talimata uygun davranarak kadını doğumdan sonra getirmiş Peygamber (s.a.s.)'in emri ile kadın recmedilmiştir. Sonra Peygamber (s.a.s.) kadının cenaze namazını kılmıştır. Bunun üzerine Ömer (r.a.): “Ey Allah'ın Peygamberi! Zina etmiş bir kadın (üzerine mi namaz kılıyorsun)?” diye sorunca, Peygamber (s.a.s.) şöyle buyurmuştur:

“Gerçekten o kadın öyle bir tövbe etti ki, şayet tövbesi Medine halkından yetmiş kişiye paylaşılsaydı, hepsine yeterdi. Sen Yüce Allah için can vermekten daha üstün bir tövbe gördün mü?”⁵¹

Doğrusu suç işlemek elbette her bakımdan kötüdür. Ancak hemen pişman olup, suçu itiraf ederek: “Ya Rasûlallah! Beni temizle” sözüyle adâlete teslim olup, hem arınmaya ve hem de vicdanı rahatlatmaya çalışmak da elbette bir erdemliliklerdir. Bu iki olayda sahâbîlerin bu yönüyle ahlâk-hukuk bütünlüğünü -hiç olmazsa- bu safhada izhar ettikleri; buradaki acı ve mahcûbiyeti ukbâdakine tercih ederek samimi birer kul olduklarını ortaya koydukları anlaşılmaktadır. Resûlullah (s.a.s.)'in açık beyânı da onların tertemiz hâle geldiklerini âdeta müjdelemiştir.

Bu olaylar bu yönleriyle aynı zamanda İslâm hukukunun gelişmesine de katkıda bulunmuştur. Daha açık bir anlatım ile bu olaylar özellikle İslâm yargılama hukukunun bazı ilkelerinin belirlenmesinde ve zanlı ve/veya suçlunun nasıl muhatap alınacağı konusunda rehberlik etmişlerdir.⁵² Böylece “en güzel model”in terbiyesinde yetişen sahâbe bu konum ve durumlarıyla da hem suç işlemiş olanlara model hem de suçlularla muhatap olan hâkimlere modellik vesilesi olmuşlardır.

III. SONUÇ VE TEKLİFLER

Sonuç: Sahâbenin gönül ve zihin dünyasının, ahlâk-hukuk bütünlüğü ve âhîret muhasebesi çerçevesinde tabii bir işbirliği ile şekillendiği söylenebilir. Bu bakımdan sahâbe hak ve sorumlulukların belirlenip işlerlik kazanması ve gözetilmesinde bu bütünlüğe çok büyük bir önem vermiştir. Onların dünyasında -selim kalbin, selim akılla iş görebilmesi için- îmân temelli ve ihsân dereceli bir zihin yapısı oluşmuş, hukuk buna göre şekillenmiş ve yürürlük kazanmıştır. Bu temel sarsılmasına izin vermemek için de bazen ahlâkî kurallara hukukî nitelik kazandırılmıştır. Ayrıca yine bu temel hasar görmesi söz konusu olunca da dünyevî ve uhrevî olarak çift taraflı onarım yoluna gidilmiştir. Böylece “kalb-i selim”den başka hiçbir şeyin fayda vermeyeceği güne, “yüz akı” ile hazırlık yapma gayretinde olan sahâbe, bizlere model insanlar topluluğu olarak takdim edilmiştir. (Yüce Allah hepsinden râzı olsun. Âmîn.)

Teklifler: Kıyâmete kadar devam edecek olan hayat sürecinin her safhasında ve hassaten çocukluk ve gençlik dönemlerinde sahâbenin modelliğinin takdim edilebileceği çalışmalar, plan ve programlar yapılabilir. Bu Cümleden olmak üzere:

1. Uzman kalemler marifetiyle her türlü medya vasıtasıyla sahâbenin modelliği ile ilgili çalışmalar yapılabilir.
2. Yabancı dil öğretiminde model insanlar olarak sahâbenin hayatından örnek metinler seçilerek hem anılan öğretim daha etkili ve dolayısıyla kalıcı hem de öğretilenler hâl ve gidişlerini sahâbe örneklindeki bir hayat ile daha da güzelleştirmiş olabilirler.
3. Milli Eğitim Bakanlığı'nın husûsî çalışmalarıyla eğitim-öğretim müfredatının uygun bir yerine, sahâbîlerin de tanıtıldığı –güzel bir isimle- bir biyografi dersi konulabilir. Böylece –“Siyer” derslerinin yanında- Peygamberimiz (s.a.s.) kendisinin model öğrencileri ile de tanınmış, “onun izinde” emin adımlarla yürüyüşte daha da güçlü duruma gelmiş ve Yüce Allah'ın rızası kazanılmış olur. Her iki dünyada mutluluk için hedeflenen de bu değil midir?

⁵⁰ Müslim, *Hudûd*, 22. Abdullah b. Bureyde'nin babasından nakline göre ise – bazı ayrıntıların da yer aldığı- olay şöyle gerçekleşmiştir: Çocuk doğduktan sonra annesi onu bir beze sarılmış olarak Resûlullah (s.a.s.)'e getirmiş Resûlullah (s.a.s.): ‘Git de onu sütten kesilinceye kadar emzîr’ buyurmuş. Kadın onu sütten kesince, elinde bir parça ekmek olduğu halde çocuğunu getirdi ve: “İşte (çocuk) ey Allah'ın Peygamberi! Onu sütten kestim. Yemek yedi (yemeğe de başladı) demiştir. Bunun üzerine Peygamber (s.a.s.) çocuğu Müslümanlardan birine teslim etmiş ve kadının cezası infâz edilmiştir. Bkz. Müslim, “*Hudûd*”, 23.

⁵¹ Bkz. Müslim, “*Hudûd*” 24. Ayrıca bkz. Ebû Dâvûd, “*Hudûd*” 24; Tirmizî, “*Hudûd*”, 9; Nesâî, “*Cenâiz*”, 64.

⁵² Bkz. Nureddin İtr, *‘İlâmü'l-enâm*, IV, 125 vd. ; Atar, Fahrettin, *İslâm Yargılama Hukukunun Esasları*, s. 235 vd.

**ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN
SEMPOZYUMU**

KAYNAKLAR

Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî (ö.241/855), *Musnedu Ahmed b. Hanbel*, I-VI, Çağrı Yayınları, İstanbul 1413/1992 (2. Baskı). (*Ahmed b. Hanbel*)

Âlûsî, Şihâbüddîn Mahmûd b. ‘Abdillâh el-Hüseynî el-Âlûsî (ö.1270/1854), *Rûhu’l-me‘ânî fî tefsîri’l-Kur‘ânî’l-‘Azîmve’s-Seb‘il-mesânî*, I-XXX, Dâruihyâi’t-turâs, Beyrûtts. (Rûhu’l-me‘ânî).

Apaydın, H. Yunus, “*Karz*” DİA, (Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi), XXIV, 520-525 İSAM, İstanbul 2001.

Aslan, Nasi, *İslâm hukukunda Yargılama Etiği ve İlkeleri*, Karahan Kitabevi, Adana 2014 (2. Baskı)

Atar, Fahrettin, *Fıkıh Usûlü*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fak. Vakfı Yayınları, İstanbul 1988
-*İslâm Yargılama Hukukunun Esasları*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fak. Vakfı Yayınları, İstanbul 2017. (2. Baskı)

Aybakan, Bilal, “*Muâmelât*”, DİA, (Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi), XXX, 318-319, İSAM, İstanbul 2005.

Bakkal, Ali, “*Maraz-ı Mevt*”, DİA, (Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi), XXVIII, 39-41, İSAM, İstanbul 2003.

Bardakoğlu, Ali, “*İspat*”, DİA, (Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi), XXII, 492-495, İSAM İstanbul 2000.

Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî el-Beyhakî (ö. 458/1066), *Şu‘abu’l-îmân*, thk. Muhammed es-Sa‘îd Besyûnî Zağlûl, I-VII, Dâru’l-kutubi’l-‘ilmiyye, Beyrut 1410/1990.

Bilmen, Ömer Nasuhi (ö.1381/1971), *Hukûkî İslâmiyye ve Istilâhâtı Fıkhiyye Kâmûsu*, I-VIII, Bilmen Basım ve Yayınevi, İstanbul 1985.

Buhârî, Ebû ‘Abdillâh Muhammed b. İsmâ‘îl el- Buhârî (ö.256/869), *Sahîhu’l-Buhârî (el-Câmi‘us-sahih)*, I-VIII, Çağrı Yayınları, İstanbul 1413/1992 (2. Baskı). (Buhârî)

Buhûtî, Mansûr b. Yûnus el-Buhûtî (Behûtî) (ö.1051/1641), *Keşşâfu’l-kınâ‘an metni’l-İknâ‘*, I-VI, Dâru’l-fikr, Beyrût 1402/1982 (*Keşşâfu’l-kınâ‘*).

Cemâleddin el-Kâsımî, Muhammed Cemâluddîn b. Muhammed Sa‘îd b. Kâsım ed-Dımaşkî (1866-1914), *Kavâi‘du’t-tahdîs min fûnûni mustalahi’l-hadîs*, Dâru’l-kutubi’l-‘ilmiyye, Beyrutts. (*Kavâi‘du’t-tahdîs*)

Çalış, Halit-Yaman, Ahmet, *İslâm Hukukuna Giriş*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 2014. (8. baskı)

Dîneverî, Ebu Bekr Ahmed b. Mervân el-Dîneverî el-Mâlikî (ö.333), *el-Mecâlisetu ve cevâhiru’l-‘ilm*, I-X (VIII), thk. Ebu‘Ubeyde Meşhûr b. Hasan Âlu Süleyman, Cem‘iyyetu’t-terbiyyetu’l-İslâmiyye, Dâru ibn Hazm, Beyrût 1419.

Döndüren, Hamdi, *Delilleriyle Aile İlmihali*, Altınoluk Yayınları, İstanbul 1416/1995. (Aile İlmihali)

Dönmez, İbrahim Kâfi, “*Amel*”, DİA, (Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi), III, 16-20, İSAM, İstanbul 1991.

-“*Maslahat*”, DİA, (Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi), XXVIII, 79-94, İSAM, İstanbul 2003.

Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş‘as es-Sicistânî (ö.275/889), *Sunenu Ebî Dâvûd (es-Sunen)*, I-V, Çağrı Yayınları, İstanbul 1413/1992 (2.baskı). (Ebû Dâvûd).

Efendioğlu, Mehmet, “*Sahâbe*”, DİA, (Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi), XXXV, 491-500, İSAM, İstanbul 2008.

Erbay, Celal, “*Nafaka*” XXXII, 282-285, DİA (Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi), İSAM, İstanbul 2006.

Hâkim, Ebû ‘Abdillâh Muhammed b. ‘Abdillâh b. Muhammed el-Hâkim en-Nisâbûrî (ö. 405/1014), *el-Müstedrek‘ale’s-Şahîhayn*, I-IV, thk. Mustafâ ‘Abdulkadir ‘Atta, Dâru’l-kutubi’l-‘ilmiyye, Beyrut 1411/1990. (*el-Müstedrek*)

Heyet, *Hadislerle İslâm*, I-VII, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2012.

-*Kur’an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, I-V, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2006. (2. baskı) (Kur’an Yolu)

**ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN
SEMPOZYUMU**

Heysemî, Ebu'l-Hasan Nûruddin (ö. 807/1405), *Mecma'u'z-zevâ'id ve menba'u'l-fevâ'id*, I-XX, Dâru'l-kutubi'l-ilmîyye, Beyrut 1408/1988. (*Mecma'u'z-zevâ'id*)

İbn Cüzey, Ebu'l-Kâsım Muhammed b. Ahmed el-Kelbî (ö.741/1340), *el-Kavânînu'l-fikhiyye*, Dâru'l-fikr, baskı yeri ve tarihi yok.

İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr 'Abdullâh b. Muhammed b. Ebî Şeybe İbrâhîm el-'Absî el-Kûfî (ö. 235/849),*el-Musannef*, I-XXVI, thk. Muhammed 'Avvâme, Dâru'l-kible – Muessesetu 'ulûmi'l-Kur'ân, 1427/2006.

İbn Hacer, Ahmet b. Ali b. Hacer el-'Askalânî (ö.852/1449),*el-İşâbe fî temyîzi's-şahâbe*,thk. 'Âdil Ahmed 'Abdulmevcud–Ali Muhammed Mu'avvid, I-VIII, Dâru'l-kutubi'l-ilmîyye, Beyrût 1415. (*el-İşâbe*)

İbn Kudâme, Ebu'l-Ferec Şemsüddîn 'Abdürrahmân b. Muhammed b. Ahmed el-Makdisî, (ö.682/1283), *eş-Şerhu'l-kebîr (el-Muğnî ile birlikte)*, I-XVI, thk. Hey'et, Dâru'l-hadis, Kâhire 1416/1996.

İbn Kudâme, Muvaffakuddîn Ebû Muhammed 'Abdullâh b. Ahmed b. Muhammed b. Kudâme el-Makdisî (ö.620/1223), *el-Muğnî*, I-XVI, thk. Hey'et, Dâru'l-hadis, Kâhire 1416/1996.

İbn Mâce, Ebû 'Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvinî (ö.273/887), *Sünenu İbn Mâce(es-Sunen)*, I-II, Çağrı Yayınları, İstanbul 1413/1992 (2.baskı). (İbn Mâce).

Kahraman, Abdullah, İslâm Hukukuna Giriş (İslâm Hukuku – I), Bilimsel Araştırma Yayınları, Ankara 2018.

Kahveci, Nuri, *İslâm Aile Hukuku*, Hikmetevi Yayınları, İstanbul 2014.

Kandehlevî, Muhammed Yûsuf (ö. 1965), *Hayâtu's-sahâbe*, I-V, thk. Beşşar 'AvvadMa'rûf, Muessesetu'r-risâle, Beyrût-Lübnan 1420/1999.

Kandemir, Yaşar, "*Hafsa*", DİA, (Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi), XV, 119-120 İSAM, İstanbul 1997.

Kâsânî, Alâuddîn Ebî Bekr b. Mesûd el-Kâsânî (ö.587/1191), *Kitâbu Bedâi'u's-sanâi' fî tertibi's-şerâi'*, I-VII, Dâru'l-kutubi'l-ilmîyye, Beyrût 1406/1986 (2.baskı). (*Bedâi'*).

Köse, Saffet "*Hülle*"DİA, (Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi), XVIII, 475-477 İSAM, İstanbul 1998.

-*İslâm Hukukuna Giriş*, Hikmetevi Yayınları, İstanbul 2015. (5. baskı)

Muhammed Sâlim el-Hadr, *el-Belâğatu'l-'Umeriyye*, Meberratu'l-âl ve'l-ashâb, Kuveyt 2014.

Muhibbuddin et-Taberî, Ebu'l-'Abbâs (Ebû Ca'fer) Muhibbuddin Ahmed b. 'Abdillâh b. Muhammed et-Taberî el-Mekkî (ö. 694/1295), *er-Riyâzu'n-nağire fî menâkıbi'l-'aşere*, I-IV, Dâru'l-kutubi'l-ilmîyye, Beyrût ts. (2.baskı).

Muttakî el-Hindî, ('Alaeddin 'Ali el-Muttakî el-Hindî) Alî b. Hüsâmiddîn b. Abdilmelik b. Kadîhân el-Müttakî el-Hindî (ö. 975/1567), *Kenzü'l-'ummâl fî süneni'l-aqvâl ve'l-ef'âl*, thk. Bekrî Hayyânî - Safvet es-Sekkâ, I-XVI, Muessesetu'r-risâle, Dimaşk 1401/1981. (5. baskı) (*Kenzu'l-'ummâl*)

Müslim, Ebu'l-Hüseyn Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî (ö.261/874), *Sahîhu Müslim (el-Câmi'us-sahih)*, I-III, thk. Muhamed Fuâd 'Abdulbâkî, Çağrı Yayınları, İstanbul 1413/1992 (2. baskı). (*Müslim*).

Nesâî, Ebû 'Abdirrahmân Ahmed b. Şu'ayb en-Nesâî (ö.303/915), *Sunenu Nesâî*, I-VIII, Çağrı Yayınları, İstanbul 1413/1992 (2. Baskı). (*Nesâî*).

Nevevî, Muhyiddîn Yahyâ b. Şeref en-Nevevî (ö.676/1277), *el-Mecmû' şerhu'l-Mühezzeb*, I-XX, Kahire 1385-1398. (*el-Mecmû'*)

Nureddin İtr, *İlâmu'l-enâm Şerhu Bulûğî'l-merâm min edilleti'l-ahkâm*, I-IV, Dimaşk 1428/2007 (7. Baskı). Not: Burada kaydedilen yıl ve basım bilgisi kaynak olarak kullandığımız IV. cilde aittir. Diğer ciltlerin için farklı tarih ve baskı bilgileri vardır.)

Özaydın, Abdülkerim, "*Asr-ı Saâdet*",DİA, (Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi), III, 501, İSAM, İstanbul 1991.

Savaş, Rıza, *Râşid Halîfeler Devrinde Kadın*, Ravza Yayınları, İstanbul 1996.

Serahsî, Şemsüleimme Muhammed b. Ahmed es-Serahsî (ö.483/1090), *Kitâbu'l-Mebsût*, I-XXX, Dâru'l-m'arife, Beyrût 1414/1993 (*el-Mebsût*).

Şafak, Ali, "*Komşu*", DİA,(Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi), XXVI, 158-159, İSAM, İstanbul 2002.

**ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN
SEMPOZYUMU**

Şîrâzî, Ebû İshâk İbrahîm b. ‘Ali b. Yûsuf eş-Şîrâzî (ö.476/1083), *el-Muhezzeb fî fikhi’l-İmâm eş-Şâfi’î*, I-III, Dâru’l-kutubi’l-‘ilmiyye, Beyrût 1995. (*el-Muhezzeb*)

Taberânî, Ebu’l-Kâsım Müsnidu’d-dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb et-Taberânî (ö.360/971), *el-Mu‘cemu’l-kebîr*, thk. Hamdî b. ‘Abdûlmecîd es-Selefî, I-XXV (XIII-XVI ve XXI. ciltler yani beş cilt eksik), Mektebetu’l-‘ulûm ve’l-hikem, Musul 1404/1983. (2. baskı).

Taberî, Ebû Ca‘fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî el-Bağdâdî (ö. 310/923), *Târîhu’l-ümemve’l-mulûk (Târîh)*, I-V, Dâru’l-kutubi’l-‘ilmiyye, Beyrût 1407.

Tehânevî, Muhammed Ali b. Ali et-Tehânevî (ö.1158/1745), *Keşşâfu ıstulâhâti’l-funûn*, I-II, Dâru Kahraman, İstanbul 1404/1984. (Kalkuta 1862’den ofset).(Keşşâf)

Tirmizî, Ebû ‘İsâ Muhammed b. ‘İsâ et-Tirmizî (ö.279/892), *Sunennu’t-Tirmizî* (el-Câmi‘u’s-sahih), I-V, thk. Muhammed Fuâd ‘Abdulbâkî, Çağrı Yayınları, İstanbul 1413/1992 (2. baskı). (*Tirmizî*)

Yaman, Ahmet-Çalış, Halit, *İslâm Hukukuna Giriş*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 2014. (8. baskı)

Zühaylî, Vehbe ez-Zühaylî, *el-Fıkhu’l-İslâmî ve edilletuh*, I-XI, Dâru’l-fikr, Dımaşk 418/1997 (4. baskı). (el-Fıkhu’l-İslâmî)

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

ŞEYH EBU'L-HASAN EL-HARAKÂNÎ'YE GÖRE MODEL İNSANIN TEMEL VASIFLARI

Ahmet Emin SEYHAN*

Özet

Ebu'l-Hasan el-Harakânî, İslâm'ı hayatının merkezine yerleştiren, Kur'ân ve sünnetin ilkelerini kendine referans alan, Yüce Allah'a kulluğu eksiksiz yapmaya çalışan ve O'nun rızasını hedefleyen büyük bir Türk-İslâm âlim ve mutasavvıfıdır.

Bu tebliğde onun model insanın temel vasıflarına işaret ettiği bazı sözleri ele alınmış ve insan-ı kâmil anlayışı değerlendirilmiştir. Nitekim o, öğrencilerine kulluk tecrübelerini anlatarak onların da kemâle ermelerini istemiş, mükemmel insan olmadığını, mü'minin tekâmül sürecinin ölüncüye kadar devam ettiğini/ edeceğini, zira nefsin/ şeytanın ayak oyunlarının asla bitmeyeceğini ifade etmiştir.

el-Harakânî'ye göre model insan, Yüce Allah'ı gönülden seven, bu sevgiyi derinleştirmek için çalışan, O'nun rızasını önceleyen, her an Yüce Allah ile olduğunu, O'ndan geldiğini ve yine O'na döneceğini bilen, sürekli Yüce Allah'ı tefekkür eden, O'nun karşısında acziyetini itiraf eden, O'na dua eden, günahlarına tövbe eden, fenâ makamına erişmek için mücâhedeye devam eden, dünyaya ve içindekilere asla değer vermeyen, amellerine güvenmeyen, yüksek hedeflere odaklanan, din kardeşliğini pekiştirmek için çalışan, emaneti ehline veren, kötülüğe iyilikle mukabele eden, İslâm'ı tebliğ/ temsil şuuruyla hareket eden, sabırlı, çalışkan, güvenilir, dürüst, fedakâr, cömert ve hoşgörülü bir kimsedir.

GİRİŞ

Anadolu'nun manevî mimarlarından Şeyh Ebu'l-Hasan el-Harakânî (ö. 425/1033), on asır evvel dergâhında binlerce talebe yetiştiren ve insanların gönüllerini Allah ve peygamber sevgisiyle doldurmaya çalışan tahkik ehli bir mutasavvıftır.¹ İslâm'ın müslümanlara sunduğu değerlerin mücessem hâlini yansıtan el-Harakânî, kendisinden sonra gelenlere ilim ve irfan noktasında kaynaklık eden ve düşünceleriyle pek çok kişiyi etkileyen bir âlimdir. Nitekim Yusuf Hemedânî (ö. 535/1140), Ahmet Yesevî (ö. 562/1166), Hacı Bektâşi Velî (ö. 670/1271) ve Hacı Bayram-ı Velî (ö. 833/1429) gibi gönül sultanları onun öğretisini takip etmişlerdir. Gönüller sultanı Mevlânâ (ö. 670/1271), manevî mürşidi kabul ettiği el-Harakânî'den “bilgeler bilgisi” diye söz etmiş, pek çok şeyi ondan öğrendiğini ifade etmiş ve *Mesnevî*'sinde menkıbelerini anlatmıştır. Şems-i Tebrîzî de (ö. 645/1247) *Makâlât* adlı eserinde ondan sitayişle bahsetmiştir.²

Bu tebliğde Kur'ân-ı Kerîm'i ve onu en güzel şekilde tebliğ ve temsil ederek ashâbına örnek olan Hz. Peygamber'in sünnetini kendine referans alan el-Harakânî'nin insan-ı kâmil anlayışı değerlendirilmiştir. Nitekim o; “*Her kim bu kapıya gelirse ekmeğini verin ve adını/ inancını sormayın. Zira Ulu Allah'ın dergâhında ruh taşımaya layık olan herkes, elbette Ebu'l-Hasan'ın sofrasında ekmeğe yemeye de lâyıktır*”³ diyerek dili, dini, ırkı, rengi ve mezhebi ne olursa olsun her insana değer verdiğini göstermiş, ömrü boyunca başkalarının kemale ermeleri için çaba sarf etmiştir. el-Harakânî, hayatının merkezine İslâm'ı yerleştirmiş, yeryüzünde barış ve adaleti tesis etme görevinin farkında olmuş, dünyevî makamlara itibar etmemiş, tüm insanları sevgi, şefkat ve merhametle kucaklamış, böylece gerek yaşadığı asırda gerekse sonrasında hem kâmil hem de kemâle erdiren bir insan olarak tanınmıştır.⁴ Bu gönül

* Dr. Öğretim Üyesi, Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, ahmeteminseyhan@gmail.com

¹ Ebu'l-Hasan el-Harakânî'nin hayatıyla ilgili şu çalışmalara bakılabilir: Attâr, Ferîdüddîn, *Evliya Tezkireleri*, Çev.: Süleyman Uludağ, Kabalcı Yay., İstanbul 2007; Çiftçi, Hasan, *Şeyh Ebu'l-Hasan-i Harakânî, (Hayatı, Çevresi, Eserleri ve Tasavvufi Görüşleri) Nûru'l-'Ulûm ve Münâcât'ı (Çeviri-Açıklama-Metin)*, Şehit Ebu'l-Hasan Harakânî Derneği Yay., Ankara 2004, s. 29, 32-33, 49; Uludağ, Süleyman, “Harakânî”, *DİA*, İstanbul 1997, XVI, 94; Çiftçi, Hasan, “Şeyh Harakânî İle Şeyh Bâyezîd Arasındaki İlginç Manevî İlişki”, *Şarkiyât Araştırmaları Dergisi*, 2003, C. 3, Sayı: 11, s. 29-35; Çelik, İsa, “Tasavvufi Düşünce Tarihinde Ebu'l-Hasan el-Harakânî”, *Kafkas Üniversitesi Harakani Dergisi*, Kars 2014, C. 1, Sayı: 1, s. 80-81; Çiftçi, Hasan, “Mevlânâ İle Şems-i Tebrîzî'ye Göre Ebu'l-Hasan-i Harakânî”, *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi, (Mevlânâ Özel Sayısı)*, Ankara 2005, Yıl, 6, Sayı: 14, s. 565-590; Seyhan, Ahmet Emin, “Ebu'l-Hasan el-Harakânî'nin İlim Anlayışı”, *JASSS, International Journal of Social Science*, Fransa 2013, Volume 6 Issue 5, s. 1049-1083.

² Bkz. Çiftçi, “Mevlânâ İle Şems-i Tebrîzî'ye Göre Ebu'l-Hasan-i Harakânî”, s. 565-590.

³ Çiftçi, *Şeyh Ebu'l-Hasan-i Harakânî*, s. 21.

⁴ el-Harakânî'nin muhabetullah anlayışı ve hakikî âşıklarda bulunmasını tavsiye ettiği özelliklerle ilgili şu çalışmalara bakılabilir: Seyhan, Ahmet Emin, “Ebu'l-Hasan el-Harakânî'nin Düşünce Dünyasında Allah Sevgisi”, *JASSS, International Journal of Social Science*, Adıyaman 2016, Spring I, Number: 43, s. 71-89; Seyhan, Ahmet Emin, “Ebu'l-Hasan el-

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

insanın hayatı incelendiğinde insana insan olma şuurunu kazandıran Kur’ân-ı Kerîm⁵ ve sahih sünneti⁶ çok iyi bildiği, tasavvufî konularda derinleştiği, kendisinden önce yaşamış sûfilerin fikirlerinin iyi bir varisi olduğu ve “Horasan Erenleri” diye bilinen kâmil insanların yetiştirilmesine büyük katkı sağladığı anlaşılmaktadır.

Tebliğimizin amacı, Kars’ta medfun bulunan ve Anadolu merkezli medeniyet birikiminin öncülerinden sayılan el-Harakânî’nin insan-ı kâmilin özelliklerini anlatan sözlerini analiz etmek, bu model şahsiyeti ülke ve dünya kamuoyuna doğru tanıtmak, böylece gelecek nesiller için “temel dayanak noktaları” oluşturmaktır.

Araştırmalarımız neticesinde daha önce el-Harakânî’nin bu yönünü inceleyen başka bir çalışmanın yapılmadığı tespit edilmiş ve onun daha doğru tanıtılması amacıyla bu tebliğ hazırlanmıştır. Şimdi el-Harakânî’nin insan-ı kâmilde bulunmasını istediği bazı temel özellikleri inceleyelim.

1. Model İnsan Yüce Allah’ı Gönülden Sever

el-Harakânî; “Allah Teâlâ, bütün velîlerini (O’nu yegane korunak ve sığınak bilen kullarını, aşkına)⁷ susamış (teşne) olarak getirmiş, susamış olarak götürmüştür (onlar bu dünyada O’na bir türlü doyamamışlardır)”⁸ diyerek model insanın en temel vasfının Yüce Allah’ı gönülden sevmek olduğuna dikkat çekmiştir. Nitekim o; “Kalbin nasıldır?” diye soranlara: ‘Kırk yıl var ki, kalple arama ayrılık sokmuşlardır’⁹ diye cevap vermiş, kalbinin kendisiyle değil her an Yüce Allah ile olduğunu, O’nun sevgisinden başka dünyevî hiçbir sevgiye yer kalmadığını ifade etmiştir. el-Harakânî, Yüce Allah’a duyduğu derin sevgiyi şöyle açıklamıştır: “Gözümü meşgul etmek için yeryüzünün bütün hazinelerini önüme serdiler. ‘Buna böyle şeylere kânanlar aldansın!’ dedim. O zaman Hak’tan: ‘Ey Ebû Hasan! Dünyanın senden alacağı bir nasip yoktur ve iki âlemde de senin için Ben varım!’ diye nida geldi”¹⁰ ve “Dünyadan el etek çekince bir daha (dünyanın) yanına hiç uğramadım. Bir kere Allah deyince bir daha hiçbir mahlûka dönüp bakmadım!”¹¹

2. Model İnsan Allah Sevgisinde Samimidir

el-Harakânî; “Ana yavrusuma defalarca; ‘Anan sana kurban olsun’ der, ama ölmez. Ancak o sözünde de içtendir”¹² diyerek gerçek sevgiye dikkat çekmiştir. Nitekim tıpkı ananın evladına olan sevgisi gibi Yüce Allah da kullarını sevmektedir. Dolayısıyla kâmil insan, bu sevgiye layık olmak için kulluğu samimiyetle yapmak ve sürekli Yüce Allah’a şükretmek durumundadır. el-Harakânî; “Su dışında her şeye yazı yazılır. Eğer deryanın üzerinden geçersen (tüm maddî şeyleri geride bırakır gerçek Allah sevgisine ulaşırsan) kendi kanınla su üzerine (öyle bir) yazı yaz ki, senden sonra gelenler: ‘Buradan âşıklar, mestler ve bağıri yanıklar geçmiştir’ diyebilsinler”¹³ derken de “Yüce Allah’ı öyle sev, öyle örnek davranışlar ortaya koy ki, senin bu yolda koyduğun işaretler asla silinmesin, yok olmasın ve başkaları için bir kilometre taşı olsun!” demek istemiş ve sevgisinde ne denli samimi olduğunu göstermiştir.

Harakânî’ye Göre Hakikî Âşıkların Temel Özellikleri”, *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Denizli 2016, Yıl, 3, Sayı: 5, s. 20-49.

⁵ el-Harakânî’nin Kur’ân’a vukûfiyeti konusunda şu çalışmalara bakılabilir: Seyhan, Ahmet Emin, “Ebu’l-Hasan el-Harakânî’de Kur’an Kültürünün Yansımaları”, *Turkish Studies, International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Ankara Turkey, Volume 8/6 Spring 2013, s. 641-664; Koçyiğit, Hikmet, “Ebu’l-Hasan Harakânî Hazretlerinin Bazı Âyet Yorumlarının Tefsir Açısından Değerlendirilmesi”, *I. Uluslararası Harakânî Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Kalkan Matbaacılık, Kars 2012, s. 331-349; Maral, Cüneyt, “Ebu’l-Hasan Harakânî ve Mevlânâ’nın Bazı İşâri Tefsir Örneklerinin Mukayesesi”, *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Kars 2017, C. 4, Ek Sayı: 1, s. 208-225.

⁶ el-Harakânî’nin sünnet anlayışıyla ilgili şu çalışmalara bakılabilir: Seyhan, Ahmet Emin, “Ebu’l-Hasan el-Harakânî’nin Sünnet’e Bağlılığı ve Hadis Anlayışı”, *JASSS*, October 2013, Volume 6, Issue 8, s. 551-588; Seyhan, Ahmet Emin, “Ebu’l-Hasan el-Harakânî’nin Sünnet Anlayışı”, *Hikmet Yurdu*, Yıl: 7, C: 7, Sayı: 13, Ocak-Haziran 2014/1, s. 101-126; Kartal, Alparslan, “Ebu’l-Hasan Harakani’nin Peygamber Tasavvuru”, *KAÜ, SBED*, Bahar, 2015, Sayı: 15, s. 161-175.

⁷ Bu tebliğde el-Harakânî’ye ait sözleri daha anlaşılır kılmak için yapılan tüm parantez içi açıklamalar tarafımıza aittir. Bu açıklamalar yapılırken el-Harakânî’nin tespit edebildiğimiz bütün sözleri dikkate alınmış, bütüncül bir yaklaşımla bunlar değerlendirilmiş ve onun daha doğru tanıtılması amacıyla böyle bir yol tercih edilmiştir.

⁸ Attâr, *Evliya Tezkireleri*, s. 623.

⁹ Attâr, *Evliya Tezkireleri*, s. 623.

¹⁰ Attâr, *Evliya Tezkireleri*, s. 608.

¹¹ Attâr, *Evliya Tezkireleri*, s. 608.

¹² Attâr, *Evliya Tezkireleri*, s. 623.

¹³ Attâr, *Evliya Tezkireleri*, s. 626.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

3. Model İnsan Allah Sevgisinde Derinleşir

el-Harakânî, Allah sevgisinde derinleşmiş ve bunu şöyle ifade etmiştir: “İlâhî! Halkı incittiğim (kırdığım) zaman beni görür görmez yollarını değiştiriyorlar. Seni bu kadar çok (günah işleyerek) incittiğimiz hâlde Sen yine de bizimlesin (Sen işte bizi böyle çok seviyorsun ve bu yüzden de bizim Sana olan sevgimiz çok daha fazla olmalı!)”¹⁴ el-Harakânî’ye göre her civanmert Yüce Allah’ı böyle sevmeli ve bu sevgiyi derinleştirmek için çalışmalıdır. Nitekim o; “Allah’ı sanki biliyormuş veya bilmiyormuşsun gibi vehme kapılarak hayali (taklidi) bir bilgiyle bilmemek gerekir. Allah’ı öyle (yakîn/ kesin) bilmeli ki, hakkında ne bilirsen bil, yine de, keşke daha iyi bilseydim diye söylemeli”¹⁵ diyerek bir mü’minin Yüce Allah’a olan sevgisini sürekli artırmasını ve derinleştirmesini tavsiye etmiştir. el-Harakânî; “Semaları sayar (ibadetlerine güvenir) sonra Allah’ı bilirsen, bil ki yol sana uzaktır. Benim için yol kısalsın istiyorsan yakîn nuruyla (sağlam ve sarsılmaz bir iman, derin bir teslimiyet ve O’nun emirlerine bağlılıkla istikamet üzere) yürü”¹⁶ sözüyle de kalpte bulunan imanı tahkikî hale getirmenin ve Allah sevgisinde derinleşmenin önemine dikkat çekmiştir. Görüldüğü üzere el-Harakânî, model insanı Allah sevgisinde derinleşen, “imanın tadını ruhunda hisseden”¹⁷ ve her an Yüce Allah ile olduğunu bilen biri olarak tarif etmiştir.

4. Model İnsan Her An Yüce Allah İle Olduğunu Bilir

el-Harakânî; “Herkes Hakk’ın kapısına üşüştü. (Ya) bir şey buldular, (ya da) bir şey istediler. Bazıları istediler, ama bulamadılar. Civanmertlere ise arz edildi (sunuldu) ama kabul etmediler. Ayrıca Ebû Hasan da kabul etmedi. O zaman Ebû Hasan’a: ‘Hudâ dışında her şeyi sana veriyoruz’ diye bir nida (ilham) geldi. (Ben de) dedim ki: ‘Ya İlâhî şu alışverişi ortadan kaldır (artık). Çünkü böyle şeyler (ancak) yabancılar arasında olur; yabancılığı istememek de kıskançlıktandır (Ben Seni öyle seviyorum ki araya böyle şeylerin girmesine asla gönlüm razı değil. Seni her şeyden çok kıskanıyorum. Zira Sen ve ben de iki yabancı değiliz ki! Biz biriz ve birlikteyiz; ben her an Seninleyim!)”¹⁸ sözüyle de model insanı “Yüce Allah’tan bir ruh taşıdığına bilincinde olan ve araya başka araçlar sokmayan kimse”¹⁹ olarak tarif etmiştir.

5. Model İnsan Yüce Allah’tan Geldiğini ve O’na Döneceğini Bilir

el-Harakânî, Yüce Allah’tan geldiğini ve yine O’na döneceğini bilmeyi şöyle açıklamıştır: “Semadan nida geldi: ‘Ey kulum! Senin aradığın (yol) baştan yok, sonradan nasıl bulunabilir? Bu, Allah’tan Allah’a olan bir yoldur, (Allah’ı bulup tam anlamıyla O’na teslim olmayan, O’ndan bir ruh taşıdığını bilmeyen bir) kul onu bulamaz ki!”²⁰ demiştir. el-Harakânî’nin bu sözü şöyle yorumlanabilir: Gerçek anlamda Yüce Allah’a kul olmayan, Allah’tan geldiğini ve yine O’na döneceğini idrak etmeyen birisi O’na asla yol bulamaz. Yüce Allah’tan geldiğini ve yine O’na döneceğini bilen, bütün ruhunda O’nu hisseden Yüce Allah’ı bulur. Bu ise Allah’tan yine Allah’a (O’ndan bir ruh taşıdığına inanan kâmil mü’min kuluna) olan yoldur. Bu sayede Yüce Allah ile model insan arasındaki kurbiyet/ irtibat tamamlanmış olur. el-Harakânî, bu sözüyle Yüce Allah’tan geldiğini bilmenin ve buna inanmanın çok önemli olduğuna dikkat çekmiştir. Nitekim böyle bir mü’min, geçici dünya hayatına değil kalıcı ahiret yurduna yatırım yapar, baktığı her yerde Allah’ın varlığının ve birliğinin izlerini görür ve sürekli O’nun sıfatlarının tecellilerini tefekküre devam eder.

¹⁴ Attâr, *Evliya Tezkireleri*, s. 616.

¹⁵ Attâr, *Evliya Tezkireleri*, s. 621.

¹⁶ Attâr, *Evliya Tezkireleri*, s. 626.

¹⁷ “Allah kimi (hakikat arayışında olması nedeniyle) doğru yola ulaştırmak isterse kalbini [O’na] teslim olma arzusuyla genişletir (inşirah verir); kimin de (hakikat arayışına girmemesi ve şeytanların adımlarını takip etmesi nedeniyle) sapmasına izin verirse onun da kalbini daraltır ve sıkıştırır, adeta göklere tırmanıyormuş gibi: böylece Allah, inananları dehşete düşürür (pislik içinde/ küfür bataklığında bırakır).” el-En’âm, 6/125.

¹⁸ Attâr, *Evliya Tezkireleri*, s. 612-613.

¹⁹ Zira âyette de ifade edildiği üzere Yüce Allah insanoğluna çok yakındır ve hiçbir aracının aracılık etmesine gerek yoktur. Bkz. “Doğrusu insanı Biz yarattık ve içindekinin (şeytanî sesin) ona neler fısıldadığını (telkin ettiğini, ilginç öneri ve tekliflerde bulunduğunu, nasıl ayartmaya çalıştığını) çok iyi biliriz: zira Biz insana şahdamarından daha yakınız.” el-Kâf, 50/16.

²⁰ Attâr, *Evliya Tezkireleri*, s. 620.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

6. Model İnsan Sürekli Allah'ı Tefekkür Eder

el-Harakānî, model insanın en temel vasıflarından birini “sağlıklı tefekkür” olarak nitelemiştir²¹ ve “(Anlaşılmadığınızı düşündüğünüz zamanlar) halkla değil, Hak’la sohbet ediniz (O’nu tefekkür ediniz! O’na dua ediniz ve sürekli O’nu zikrediniz). Çünkü görülmeye de, sevmeye de, naz edilmeye de, hitap edilmeye de, dinlemeye de değer olan Allah’tır”²² demiştir. O, hayatı boyunca böyle hikmet dolu sözler söylemiş, ufuk açan fikirleriyle müslümanların düşünce dünyasını aydınlatmıştır.²³

7. Model İnsan Yüce Allah'ı Zikreder

el-Harakānî, kendisine sorulan, “O’nun adını neyle anmalı?’ sorusuna şu cevabı vermiştir: ‘Bazısı emirle, bazısı nefesle, bazısı sevgiyle ve bazıları da padişah olan korkuyla!’²⁴ Görüldüğü üzere el-Harakānî, Kur’ân’da da emredildiği üzere Yüce Allah’ın zikredilmesini²⁵ ve O’nun hiçbir zaman hatırdan çıkartılmamasını tavsiye etmiştir. O, bazılarının bu anmayı “emir” gereği, bazılarının “nefes” gereği, bazılarının O’na duydukları “sevgi” gereği, bazılarının ise “korku” gereği yapacaklarını ifade etmiştir. Ancak kendisi Yüce Allah’ın adını anmayı “sadece O’na duyduğu derin sevgi sebebiyle” yapacağını söylemiştir.²⁶ el-Harakānî; “İlâhî! Dostlarından ismini Sana layık bir şekilde zikreden (benden başka) biri var mı? Varsa, gözlerimi oyup (onun) ayağının altına koyayım. Zamanımızda böyleleri var mı? Varsa canımı onlara feda edeyim! Acaba benden sonra (Seni Sana layık bir şekilde zikreden başkaları) olacak mı?”²⁷ derken de talebelerine önemli mesajlar vermiş ve Yüce Allah’ı zikretmelerini öğütlemiştir.

8. Model İnsan Yüce Allah’a Dua Eder

Dua, sıradan bir istekte bulunma hâli değil ibadetin özüdür. Dua, kulluk şuuru, ibadet hazzı ve coşkusu içinde ihlasla yapılması gereken, kulun kendini Yüce Allah’a en yakın hissettiği andır. el-Harakānî; “(Allah) aşk(ı) halkın geçemeyeceği deryadan bir nasiptir, canın geçemeyeceği bir ateştir. Öyle bir getiriliş ve götürülüştür ki, kulun bundan haberi yoktur. Bu deryaya konulan bir şeyden geriye yalnızca iki şey kalır: İstirap ve niyaz!”²⁸ sözüyle duanın önemine işaret etmiş ve civanmertlerine dua tavsiyesinde bulunmuştur.²⁹ el-Harakānî; “Biliniz ki, çekinmeden ekmek istediğim kimse meleklere daha üstündür (Ben Rabbime çok yakınım ve ne isteyeceksem sadece O’ndan isterim)”³⁰ derken de sürekli O’na dua ettiğini ve isteklerini doğrudan ve aracısız Yüce Allah’a ilettiği ifade etmiştir. el-Harakānî’ye göre model insan sadece zor zamanlarda değil her an Yüce Allah’a dua eder ve O’ndan yardım ister. Nitekim o; “Halk dua edip: ‘Allah’ım! Üç yerde imdadımıza yetiş: Biri can çekişirken, ikincisi mezarda, üçüncüsü kıyamette’ diyor. Ben de diyorum ki: ‘İlâhî her zaman imdadımıza yetiş!’”³¹ derken de Yüce Allah’ın yardımına ihtiyaç duyulduğunda değil her zaman dua edilmesini tavsiye etmiştir.

²¹ el-Harakānî’nin tefekküre verdiği önemle ilgili şu çalışmaya bakılabilir: Seyhan, Ahmet Emin, “Ebu’l-Hasan el-Harakānî’nin Tefekkür Anlayışı”, *Turkish Studies, International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Ankara, Turkey, Volume 8/8 Summer 2013, s. 2053-2071. Ayrıca bkz. Seyhan, “Ebu’l-Hasan el-Harakānî’nin Sünnet Anlayışı”, s. 112-113.

²² Attâr, *Evliya Tezkireleri*, s. 620.

²³ el-Harakānî’nin felsefî derinlikte yoğunlaşan bazı sözlerine yapılan yorumlarla ilgili şu çalışmaya bakılabilir: Durmuş, Mitat, “Çağımızın Çıkmazını Sağaltıma Taşınacak Bir Söylem Kaynağı Olarak Ebu’l Hasan Harakani’nin İnsanî ve Felsefî Dili”, *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2017, C. 4, Ek Sayı: 1, s. 60-62.

²⁴ Attâr, *Evliya Tezkireleri*, s. 635-636.

²⁵ Yüce Allah’ı zikretmenin önemine işaret eden bazı âyetler için bkz. el-Ahzâb, 33/41-42. Ayrıca bkz. el-Bakara, 2/198, 200; en-Nisâ, 4/103; el-Cum’a, 62/10.

²⁶ el-Harakānî’nin sevgi ve merhamet anlayışıyla ilgili şu çalışmalara bakılabilir: Yazoğlu, Ruhattin, “Ebu’l-Hasan Harakānî’de Hoşgörü ve İnsan Sevgisi”, *KAÜİFD*, Kars 2014, Sayı: 1, s. 1-10; Seyhan, Ahmet Emin, “Ebu’l-Hasan el-Harakānî’nin Sevgi, Şefkat, Merhamet ve Hoşgörü Anlayışı”, *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Kars 2014, Sayı: 2, s. 81-116.

²⁷ Attâr, *Evliya Tezkireleri*, s. 617.

²⁸ Attâr, *Evliya Tezkireleri*, s. 634.

²⁹ el-Harakānî’nin dua anlayışıyla ilgili şu çalışmalara bakılabilir: Seyhan, Ahmet Emin, “Ebu’l-Hasan el-Harakānî’nin Dualarında Üzerinde Durduğu Ana Temalar”, *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Kars 2015, Sayı: 3, s. 88-109; Seyhan, Ahmet Emin, “Ebu’l-Hasan el-Harakānî’nin Öğretisini Takip Edenlere Yaptığı Özel Dualar Üzerine Bir Değerlendirme”, *Kafkas Üniversitesi Harakani Dergisi*, Kars 2014, C. 1, Sayı: 2, s. 35-68.

³⁰ Attâr, *Evliya Tezkireleri*, s. 604.

³¹ Attâr, *Evliya Tezkireleri*, s. 638.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

9. Model İnsan Daima Yüce Allah'ın Rızasını Önceler

Bu dünyada mü'minlerin en temel amacı, Yüce Allah'ın rızasını kazanacak işler yapmak, cenneti elde etmek ve cehennemden kurtulmaya çalışmaktır. Mükemmel bir kul olma yolunda ilerleyen el-Harakānî de; *"İlahî! Ne olurdu, cennet ve cehennem mevcut olmasaydı (Sen o ikisini hiç yaratmasaydın) da kimin (gerçekten cennet arzusu ya da cehennem korkusu ile değil de sadece Senin rızanı kazanmak için) Allah'a taptığı (kulluk ettiği) belli olsaydı!"*³² diyerek kâmil insanların başka şeyleri değil, sadece Yüce Allah'ın rızasını önceleyeceklerini ifade etmiştir. el-Harakānî, Yüce Allah'ı karşılık beklemeden sevdiğini ve O'nun rızasını kazanmayı istediğini ise şöyle açıklamıştır: *"Eğer şu peygamberler (gelmemiş olsa), cennet ve cehennem (arzusu ve korkusu) bulunmasaydı (bile), ben Sana karşı yine şimdiki gibi (tam inanmış ve teslim olmuş) olurdu; sevgin, emrin (merhametin) ve zatından (yüceliğinden) ötürü (ben yine Seni karşılıksız severdim)!"*³³ el-Harakānî; *"Allah kalbime seslendi: 'Kulum sana ne lazımdır? İste!' Ben de dedim ki: 'Allah'ım! Senin varlığın yetmez mi ki, başka bir şey isteyeyim?"*³⁴ sözüyle de esas amacının Rabbinin sevgisini, rızasını ve hoşnutluğunu kazanmak olduğunu belirtmiştir. el-Harakānî; *"İnsanlar: 'Allah ve ekmek' diyor, bazısı: '(Önce) ekmek ve (sonra) Allah' diyor. Ben ise: 'Ekmek değil, Allah!', 'Su değil, Allah!', 'Hiçbir şey değil yalnızca Allah!' diyorum"*³⁵ sözüyle de sadece Yüce Allah'a güvendiğini ve O'nun rızasını talep ettiğini ifade etmiş, model insanın Yüce Allah'ın rızasını kazanmaya çalışmasını ve O'nun karşısında aciz ve sınırlı bir varlık olduğunu unutmamasını istemiştir.

10. Model İnsan Yüce Allah Karşısında Aczini Bilir

el-Harakānî, Yüce Allah karşısında aczini bilmeyi çok önemsemiş ve sadece ibadetlerine güvenen ham yobazları şu şekilde eleştirmiştir: *"Amel yapman gerekmiyor' demiyorum. 'Ama yaptığın ameli acaba sen mi yapıyorsun, yoksa sana yaptırılıyor mu?' bunu bilmen (düşünmen) gerekir. Aslında kul Allah'ın sermayesiyle (insana verdiği ömür ve sayısız nimetlerle) ticaret yapmaktadır. (Tüm bu sermayeyi Allah'a verip gittiğinde (öldüğünde) evvel de Allah, âhir de Allah, ortası da Allah'tır. (Sadece O kalacaktır. Öyleyse senin bu) ticaretin O'nun sayesinde kâr eder, senin sayende değil. (Bu dünya pazar(ın)da kendine pay görene (ibadetlerine güvenip şımarana, sınırlı, aciz, zayıf ve Yüce Allah'a borçlu olduğunu unutana) oraya (Yüce Allah'ı hakkıyla bilip O'nu takdir etmeye ve O'na ulaşmaya asla) yol yoktur."*³⁶ el-Harakānî; *"Civanmertlik, üç çeşmeli bir deryadır: Biri cömertlik (mal sevgisini kalpten tamamen atarak Allah yolunda infak etmek); ikincisi (tüm yaratıklara) şefkat (ile karşılıksız muamele etmek); üçüncüsü de halktan doymuş olup Hakk'a muhtaç olmak (insanlara değil, sadece Yüce Allah'a muhtaç olduğunu bilmek)"*³⁷ derken de mahlûkata karşı merhametli, cömert ve şefkatli olmaya, Yüce Allah karşısında da sınırlı ve aciz olduğunu bilmeye ve her zaman günahları için bağışlanma talebinde bulunmaya dikkat çekmiştir.

11. Model İnsan Tövbe Eder

el-Harakānî; *"Yüce Allah sizi temiz olarak (günahsız) dünyaya göndermiştir. Öyleyse siz de huzura günahkâr olarak varmayınız"*³⁸ derken günahlardan sakınmak gerektiğini ifade etmiş, Yüce Allah'ın tövbe-kârların tövbesini kabul edeceğini, umutsuzluğa kapılmamak gerektiğini ise şöyle açıklamıştır: *"Hangi kapının önünde bir yıl beklersen bekle, sonunda ev sahibi sana şunu der: 'İçeri gir de söyle. (Neden buradasın ve) ne bekliyorsun?' (İşte ey insanoğlu!) Sen de O'nun kapısında elli sene bekle (bakalım). Senin kefilin ben olurum (ki Yüce Allah seni kendi kapısından asla boş çevirmeyecek ve sana istediğini mutlaka verecektir.)"*³⁹ el-Harakānî; *"Tüm ömründe eğer O'nu bir kere (büyük günah işleyerek) incitmişsen tüm ömür boyu (Hz. Âdem gibi pişman olup) ağlaman gerek, şayet (O) affederse bu sefer de: '(Ben) öyle bir Allah'ı nasıl incittim' deyip hayıflanacaksın!"*⁴⁰ derken de günahattan sakınmaya ve samimi

³² Attâr, *Evliya Tezkireleri*, s. 610.

³³ Attâr, *Evliya Tezkireleri*, s. 616.

³⁴ el-Harakānî, *Nûru'l-Ulûm*, Haz.: Şenol Kantarcı, Ankara 1997, s. 47.

³⁵ Attâr, *Evliya Tezkireleri*, s. 614.

³⁶ Attâr, *Evliya Tezkireleri*, s. 625.

³⁷ Attâr, *Evliya Tezkireleri*, s. 622.

³⁸ el-Harakānî, *Nûru'l-Ulûm*, Haz.: Kantarcı, s. 56.

³⁹ el-Harakānî, *Nûru'l-Ulûm*, Haz.: Kantarcı, s. 55.

⁴⁰ Attâr, *Evliya Tezkireleri*, s. 629.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

tövbeye vurgu yapmış, günahların bağışlanması için sadece Yüce Allah'tan mağfiret dilenmesini ve O'na kulluk edilmesini tavsiye etmiştir.

12. Model İnsan Yüce Allah'tan Hayâ Eder

el-Harakânî, gerçek sevgiyi ve saygıyı şöyle tarif etmiştir: “Bir zamanlar, ‘Acaba (Yüce Allah’ı temaşa etmeye) benden daha çok arzulu birisi var mıdır?’ diye düşünmüştüm. Bunun üzerine Hak Teâlâ, O’nu arzu edenleri göreyim diye içindeki gözü açtı (bir de ne göreyim herkes Allah’ı temaşa etmeyi istemekte.) Bu sefer de kendi arzumdan utandım. (O zaman) istedim ki, civanmertlerin aşkını şu halka göstereyim (gerçek aşk nasıl olurmuş bir anlasınlar.) Böylece bir kimse Mâşukunu görünce, ona: ‘Seni seviyorum demekten hayâ ediyorum’ demedikçe bir aşkın aşk olmayacağını halk bilsin!”⁴¹ el-Harakânî'nin bu sözleri, kalbindeki Allah sevgisinin büyüklüğünü ve O'na duyduğu derin saygıyı göstermektedir. Nitekim ona göre model insan, sevdiğine onu sevdiğini söylemekten hayâ eder; sevdiğine o kadar büyük değer verir ki “Acaba ben onu sevmeye layık mıyım?” diye kendi kendini sorgular. Görüldüğü üzere el-Harakânî, Yüce Allah'ı tarifi imkânsız duygularla sevmekte, O'na derin bir saygı duymakta/ beslemekte ve fenâ makamına erişmeye çalışmaktadır.

13. Model İnsan Fenâ Makamına Erişmeye Çalışır

el-Harakânî, fenâ makamına ulaşma konusunda şunları söylemiştir: “Hak Teâlâ, kulunu halk içinde tuttuğu sürece o kulun (aklı) fikri (ister istemez) halktan ayrılmaz. (Ama o kulun kalbini tasfiye ve nefsinin tezkiye hususunda gösterdiği kararlılığa bakarak) gönülünü halktan (onların takdir ve övgüsünden) ayırınca da artık onun fikrine Allah'ın mahlûku (hiç) gelmez, fikri (düşüncesi) Allah ile olur. Daha açıkçası kalbinde (Allah'tan başka hiçbir) fikir kalmaz.”⁴² Bu nedenle olsa gerek el-Harakânî, “Allah'tan Allah'a bakan halkı görmez”⁴³ demiştir. Yani; Yüce Allah'ı arayan O'nu bulduğunda her şeyi Allah olarak görür, O'nda fâni olur ve gözü O'ndan başka hiçbir şeyi görmez. Nitekim el-Harakânî'ye göre sâlik, kendisini Allah ile beraber hissederse buna “vefâ”, Yüce Allah'ı kendisiyle birlikte bilirse buna da “fenâ” denir.⁴⁴ Pek tabiidir ki böyle bir seviyeye ulaşmak ancak “İslâm'ı hayatının merkezine yerleştirmekle, nefsi kötülüklerden arındırmakla,⁴⁵ Yüce Allah'a derin bir sevgiyle bağlanmakla, O'nda fâni olmayı arzulamakla ve geçici dünya hayatının güzelliklerini elini tersiyle itmekle” mümkün olabilir.

14. Model İnsan Dünyaya ve İçindekilere Değer Vermez

el-Harakânî, model insanların Yüce Allah dışındaki şeylere itibar etmeyeceklerini, bu dünyada bir garip gibi yaşayacaklarını, dünyayı “kesben değil kalben” terk edeceklerini şöyle ifade etmiştir: “Derviş o kimsedir ki, ne dünyası vardır ne de ahireti. Ayrıca bunlara rağbeti de yoktur (o sadece Allah'ı sever). Zira dünya ve ahiret gönülde yer verilmeyecek kadar değersiz şeylerdir.”⁴⁶ “Dört yüz kişinin gariplerden olduğu bana bildirilince: ‘Bunlar kimlerdir?’ diye sordum. (Ve bunları aramak amacıyla) gide gide bir deryanın ortasında bir nura ulaştım. Gördüm ki, (gerçek) garipler (kâmil insanlar) Allah'tan başka kimseleri olmayanlarmış!”⁴⁷ el-Harakânî, bu sözleriyle model insanın dünyaya ve içindekilere değer vermeyeceğini, başkalarının takdirini önemsemeyeceğini ve manevî tekamüle devam edeceğini belirtmiştir.

15. Model İnsan Başkalarının Övgülerini Önemsemez

el-Harakânî, hayatı boyunca doğru bir İslâm anlayışını ikâme etmek için çalışmış ve model insanın başkalarının övgüsüne ihtiyaç duymayacağını şöyle açıklamıştır: “Kalplerin en aydını, içinde halkın (takdirinin ve alkışının) yer almadığı kalptir. Amellerin en iyisi, içinde mahlûk (insanlara gösteriş yapma

⁴¹ Attâr, *Evliya Tezkireleri*, s. 613.

⁴² Attâr, *Evliya Tezkireleri*, s. 620.

⁴³ Attâr, *Evliya Tezkireleri*, s. 619.

⁴⁴ Attâr, *Evliya Tezkireleri*, s. 630. Ayrıca bkz. Kara, Mustafa, “Fenâ”, *DİA*, İstanbul 1995, XII, 334.

⁴⁵ el-Harakânî'nin nefsi tezkiye metodu ve nefis tezkiyesine yaklaşımıyla ilgili şu çalışmalara bakılabilir: Seyhan, Ahmet Emin, “Ebu'l-Hasan el-Harakânî'nin Nefsi Tezkiye Metodu”, *Turkish Studies*, Ankara Turkey, Volume 9/2 Winter 2014, s. 1335-1359; Seyhan, Ahmet Emin, “Ebu'l-Hasan el-Harakânî'nin Nefis Tezkiyesine Yaklaşımı”, *Kafkas Üniversitesi Harakani Dergisi*, Kars 2014, C. 1, Sayı: 1, s. 1-32.

⁴⁶ Attâr, *Evliya Tezkireleri*, s. 622.

⁴⁷ Attâr, *Evliya Tezkireleri*, s. 607.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

ve övgü bekleme) düşüncesinin olmadığı ameldir. Nimetlerin en helali, kendi emeğinle (alın terinle) kazandığıdır. Arkadaşların en iyisi ise, Hak ile birlikte (Allah yolunda, O'nun rızasına ulaşma derdinde) olandır.”⁴⁸ el-Harakānî, bu sözüyle insanların takdir ve övgüsünden ziyade Yüce Allah'ın ne dediğine bakmanın ve mükâfatı sadece O'ndan beklemenin önemine vurgu yapmıştır.

16. Model İnsan Amellerine Güvenmez

el-Harakānî; “Amel arslan gibidir, kolunu bükünce (büküp oturunca) tilki oluverir (küçülür)”⁴⁹ sözüyle amelin her ne kadar insana büyük gibi görünse de ona güvenilmemesi gerektiğini, çünkü amelin büyük gibi görüldüğünü ve birçok insanı rahatlıkla aldatabildiğini ifade etmiştir. el-Harakānî; “Derya görününce ona ait muamelelerin (amellerin) hepsi, bu arada civanmertler batarlar. Zaten civanmertlik kendi filini (amellerini) görmemek (onlara değer verip güvenmemek)tir”⁵⁰ sözüyle de amellere güvenmenin doğru olmadığına dikkat çekmiştir.⁵¹ Nitekim ibadetlerine güvenen kimseler kendilerini çok beğenir, diğer insanlara tepeden bakar, cenneti hak ettiklerini düşünerek gaflete düşer ve böylece Yüce Allah'tan giderek uzaklaşırlar. Zira kendini beğenen ve ibadetlerine güvenen bu tür kimseler, aşağılık kompleksinin bir sonraki aşaması olan kibir seline kapılıp sürüklenir, şeytanların elinde oyun ve eğlence aracı olmaktan kurtulamaz ve nihayet ahiretlerini mahvederler.

17. Model İnsan Yüksek Hedeflere Odaklanır

el-Harakānî; “İlâhî! Şu halk başlarını yakalarından nasıl çıkarmışlarsa, beni de başımı yakamdan çıkmış hâlde onlara gösterdin. Şayet (hakikatte) başımı hangi yakadan çıkardığımı (ulaştığım makamları) onlara gösterseydin acaba ne yaparlardı?”⁵² derken de öğrencilerini çok yüksek hedeflere yönlendirmiştir. O, Yüce Allah'a olan derin sevgi ve bağlılığı sonucu öyle ulvî makamlara ulaşmıştır ki, sıradan insanların bunu anlayabilmesi nerdeyse imkânsızdır. el-Harakānî, bu sözüyle civanmertlerine “Yüce Allah ile irtibatlarını nasıl sağlamlaştıracakları konusunda hedef göstermiş” ve böyle bir söylemle meramını/ duygularını anlatmaya çalışmıştır. Nitekim el-Harakānî; “Dikkatli ol! İblis'in şerrinden emin olamazsın, çünkü o yedi yüz düzeyde marifetten söz eder”⁵³ derken de İblis'in sadece zina, içki, kumar, yalan, iftira, gıybet, cinayet, uyuşturucu ve benzeri büyük günahlarla değil, “marifetle” bile insana tuzak kuracağını, bu nedenle insanoğlunun çok dikkatli olması gerektiğini ifade etmiştir. el-Harakānî; “Üç şey dışında her şeyi nihai noktasına kadar biliyorum. (Ancak) nefsin (şeytanın) oyunlarının nihai noktasını, Mustafa'nın sahip olduğu derecelerin nihai noktasını ve marifetin nihai noktasını bilmiyorum”⁵⁴ diyerek nefsi/ şeytani yenmenin o kadar kolay olmadığını, onun tuzaklarının sayısız olduğunu, hile, desise, kurnazlık, ayartma ve hainlikte sınır tanımadığını, kimsenin nefsinden emin olmaması ve onunla mücadeleye hayat boyu devam etmesi gerektiğini ifade etmiştir.

el-Harakānî; “Geceleri uyumamam, gündüzleri yememem ve eğlenmemem gerek! Yoksa menzile ne zaman varabilirim?”⁵⁵ derken de nefisle/ şeytanla mücadelenin sürekli olması gerektiğini, varılacak menzilin çok uzun, ömrün ise kısa olduğunu, yüksek hedeflere odaklanan bir mü'minin vaktini boş şeylerle tüketemeyeceğini belirtmiştir. Zira mü'min olmak sorumluluk almak ve bu mesuliyetin hakkını tam anlamıyla vermek demektir. el-Harakānî; “Şeriat'ten marifete kadar yedi bin, marifetten hakikate kadar yedi yüz bin, hakikatten sarayın açılmasına kadar bir milyon derece var. Her bir derece için Nüh'un ömrü gibi (uzun) bir ömür, Muhammed'in sefası gibi bir sefa (safiyet, arı-duru bir hâl) gerekir.”⁵⁶ derken de kat edilecek mesafelerin çok olduğunu ve tekâmülün devam ettiğini ifade etmiştir. Görüldüğü üzere el-Harakānî, Yüce Allah'ı doğru tanımak, O'nu hakkiyle takdir etmek, yüksek manevî derecelere ulaşmak amacıyla talebelerinin önüne yüksek hedefler koymuş ve onları çalışmaya teşvik etmiştir.

⁴⁸ Câmî, Abdurrahman, *Nefehâtu'l-'Uns min Hazarâti'l-Kuds*, (Nşr.: Mehdî-yi Tevhîdî Pûr), İntişârât-i Kitâbfurûşî-yi Mahmûdî, Tahran, 1336, s. 299'den naklen bkz. Çiftçi, *Şeyh Ebû'l-Hasan-i Harakānî*, s. 35.

⁴⁹ Attâr, *Evliya Tezkireleri*, s. 627.

⁵⁰ Attâr, *Evliya Tezkireleri*, s. 625.

⁵¹ el-Harakānî'nin amellere fazla güvenmeme tavsiyesiyle ilgili şu çalışmaya bakılabilir: Seyhan, “Ebu'l-Hasan el-Harakānî'nin Nefsi Tezkiye Metodu”, s. 1352-1353.

⁵² Attâr, *Evliya Tezkireleri*, s. 617.

⁵³ Attâr, *Evliya Tezkireleri*, s. 623.

⁵⁴ Attâr, *Evliya Tezkireleri*, s. 602.

⁵⁵ Attâr, *Evliya Tezkireleri*, s. 632.

⁵⁶ Attâr, *Evliya Tezkireleri*, s. 633. Benzer bir sözü için bkz. el-Harakānî, *Nûru'l-Ulûm*, Haz.: Çiftçi, s. 258.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

18. Model İnsan Çalışkandır

el-Harakānî; “Üç zümre için Allah’a yol vardır: Mücerred ilimle (uğraşan âlim), hırka ve seccade ile (sûfi) ve kürek ve elle (çalışan işçi); yoksa boş duran nefis insanı helak eder”⁵⁷ derken çalışmaya ve üretmeye dikkat çekmiş, hedefi olmayan ve boş şeylerle meşgul olan kişiyi şeytanın ve şeytanlaşmış insanların helak edeceğini ifade etmiştir. el-Harakānî, bir insanın üzerine farz olmayan şeylerle vakit öldürmesini doğru bulmamış ve “İlimden sana ne kadar lazımsa o kadarını al. İbadetten de Şeriat senden ne kadarını istiyorsa o kadarını yap. Ama sana asıl lazım olan şudur: Sabahtan akşama kadar insanların razı olduğu, olacağı bir işte ol! Akşamdan sabaha kadar da Hakk’ın memnun olacağı bir işte ol!”⁵⁸ demiştir. el-Harakānî, bu sözleriyle çalışıp üretmenin önemine dikkat çekmiş; “Nimetlerin en helali, kendi emeğinle (alın terinle) kazandığıdır”⁵⁹ diyerek alın teriyle yapılan çalışmaya ve helal kazancın önemine özellikle vurgu yapmış, insanları ellerinin emeğini yemeye davet etmiştir. el-Harakānî, “İş kendilerinden el çekmedikçe (ölüm onlara gelinceye kadar), civanmertler işten (görev ve sorumluluklarından asla) el çekmez”⁶⁰ diyerek sürekli aktif ve dinamik olmayı tavsiye etmiştir.

19. Model İnsan Doğru, Dürüst ve Güvenilirdir

el-Harakānî; “Abası (elbisesi) olan çoktur. (Oysa) kalp doğruluğu gerekir. Elbisenin (cübbenin) ne faydası olur? Çul giymek ve arpa yemekle adam olunabilseydi eşeklerin de adam olmaları gerekirdi”⁶¹ diyerek kılık kıyafeti düzgün ama özü ve sözü bir olmayan kişinin kâmil mü’min olamayacağını söylemiştir. el-Harakānî; “Allah kuluna, imandan sonra (tezkiye olmayı başarmış) temiz yürek ve (her zaman hakkı söyleyen ve Allah’ı anan) doğru dilden daha büyük hiçbir şey ihsan etmemiştir”⁶² derken de doğru sözlü olmanın önemine işaret etmiştir. Sarsılmaz bir iman, temiz bir kalp ve doğru sözlü olmak ancak bu uğurda/ yolda gösterilecek azim ve kararlılıkla elde edilebilir.

20. Model İnsan Yiğit ve Kahramandır

el-Harakānî; “(Ey civanmertler!) Allah’ın Arş’i (emanet, tebliğ vazifesi) sırtımıza konulmuştur (zira müslüman olmak sorumluluk almaktır). Ey civanmertler! Yük ağırdır, cehd edin (üstün gayret gösterin) ve yiğitçe davranın!”⁶³ derken civanmertlerine yiğitlik aşılamış, onları vazifelerini en güzel şekilde yapmaya teşvik etmiş, kendisi de yetmiş üç yaşında Allah yolunda kahramanca savaşırken şehit düşmüştür.⁶⁴

21. Model İnsan Sabırlıdır

“Bir Kurban Bayramı günü el-Harakānî’nin oğlunu öldürerek kesik başını evinin bahçesine attıkları zaman onun şu rubâîyi söylediği haber verilmektedir. ‘Haşa ki Senin hükmüne karşı isyan/ figan edeyim yahut Senin (rızanın) hilafına bir nefes alayım. Bana yüz göz bebeği (oğlum, yavrum) daha lazımdır, Ta ki böylesi bir günde, Sana kurban edeyim.’”⁶⁵ el-Harakānî, evlat acısı gibi büyük bir imtihanı derin bir teslimiyet ve sabırla karşılamış, asla isyan etmemiş ve yüz oğlu bile olsa hepsini Allah yolunda kurban edeceğini söylemiştir. Nitekim model insan da karşılaştığı sıkıntılara sabırla katlanır, hayatının her anında Allah’tan yana bir bilinç ve duyarlılık içinde olur ve tüm mahlûkata merhametle muamele eder.

22. Model İnsan Merhametlidir

el-Harakānî, insan-ı kâmilin evrendeki tüm yaratılmışlara merhametle davranacağını şöyle ifade etmiştir: “Varlıklara (tüm mahlûkata) karşı merhameti olmayan kişi Allah sevgisini kalbinde taşıyamaz.”⁶⁶ el-Harakānî, bu sözleriyle kâinatta mevcut her varlığı karşılık beklemeden sevmeyi ve onlara

⁵⁷ Attâr, *Evliya Tezkireleri*, s. 628; Çiftçi, *Şeyh Ebü’l-Hasan-i Harakānî*, s. 44.

⁵⁸ Attâr, *Evliya Tezkireleri*, s. 625-626.

⁵⁹ Câmî, *Nefehâtü’l-’Uns min Hazarâti’l-Kuds*, s. 299’den naklen Çiftçi, *Şeyh Ebü’l-Hasan-i Harakānî*, s. 35.

⁶⁰ Attâr, *Evliya Tezkireleri*, s. 629.

⁶¹ Attâr, *Evliya Tezkireleri*, s. 628.

⁶² Attâr, *Evliya Tezkireleri*, s. 628.

⁶³ Attâr, *Evliya Tezkireleri*, s. 603.

⁶⁴ el-Harakānî’nin şehitlik anlayışıyla ilgili şu çalışmaya bakılabilir: Seyhan, Ahmet Emin, “Ebu’l-Hasan el-Harakānî’nin Tasavvuf ve Şehitlik Anlayışı”, *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Kars 2014, Sayı: 1, s. 135-168.

⁶⁵ Çiftçi, *Şeyh Ebü’l-Hasan-i Harakānî*, s. 54.

⁶⁶ Şeyh Ebu’l-Hasan Harakānî, *Nûru’l-Ulûm ve Münâcât’ı*, (Çeviri-Açıklama-Metin), Haz.: Hasan Çiftçi, Şehit Ebü’l-Hasan Harakānî Derneği Yay., Ankara 2004, s. 247.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

iyi davranmayı tavsiye etmiştir. Zira gerçek anlamda sevgi, hoşgörü ve empatiyi içselleştiren bir birey, farklı inanç ve görüşten insanları sevebilir, çok kültürlü bir toplumda barış ve huzur içinde yaşayabilir, örnek davranışlar sergileyerek o insanların gönlünü kazanabilir ve tüm insanlığın yararına kalite mal, hizmet, ürün, bilgi ve değer üretebilir.⁶⁷ el-Harakānî, bu sözüyle tüm insanlara merhamet beslediğini, onların dertleriyle dertlendiğini ve takipçilerinden de aynı tavrı beklediğini ifade etmiştir.

23. Model İnsan Şükredendir

el-Harakānî, bir gün civanmertlerine hitaben şöyle söylemiştir: “*Âdem (a.s.) zamanından şu ana, şu andan kıyamete kadar şeyhlere yaptığı iyiliği yalnızca sizin şeyhinize, müritlere yaptığı iyiliği de yalnızca sizlere yapmıştır. Her gün akşam namazında Allah'ın huzurunda nefis muhasebesi yapmazsam o gece rahat edemem!*”⁶⁸ el-Harakānî, bu sözüyle verilen nimetlere şükretmenin önemine dikkat çekmiş ve civanmertlerinden de sürekli şükür hâlinde olmalarını istemiştir.

24. Model İnsan Fedakârdır

el-Harakānî'nin şöyle dediği nakledilmektedir: “*İki kardeş vardı bir de anaları. Her gece (nöbetleşerek) kardeşlerden biri annenin, diğeri Allah'ın hizmetiyle (ibadetle) meşgul olurdu. Allah'ın hizmetiyle meşgul olan kardeş, Rabbine hizmet ettiği için memnundu, kardeşine: 'Bu gece de Allah'a hizmet etme hakkından benim için feragat et (sen anamıza bak, ben ise ibadete devam edeyim)' dedi. (Kardeşi de onun bu teklifini kabul etti. İbadet yapmayı seven kardeş) o gece Allah'a hizmet yolunda başını secdeye koydu ve bir rüya gördü. (Rüyasındaki) bir ses: 'Kardeşini affettik, seni de onun hatırına bağışladık' dedi. O: 'Ama ben Allah hizmetindeyim, o ise anne hizmetinde; beni onun ameli sayesinde mi bağışlıyorsunuz?' dedi. Ses: 'Evet öyle; zira senin yaptığın işe (ruhbanlığa) Bizim ihtiyacımız hiç yok, oysa kardeşinin yaptığı hizmete annenin mutlak ihtiyacı vardır' dedi.*”⁶⁹

el-Harakānî, ibadetin önemini kabul etmekle beraber, muhtaç insanların yardımına koşmayı, nafîle namaz, oruç, hac ve zikir gibi bireysel ibadetlerden çok daha önemli görmüştür. Bu durum, onun farz veya nafîle ibadetleri küçük gördüğü veya yapılmasını istemediği anlamına gelmemekte, tam tersine onun “fedakârlık anlayışı” hakkında bir fikir vermektedir. Nitekim Hz. Peygamber de cihada katılmak için kendisinden izin isteyen bir sahâbiye anne ve babasının hizmetinde olmasını tavsiye ederek izin vermemiştir.⁷⁰ Görüldüğü üzere el-Harakānî, bu tavrıyla “önem ve öncelik” gibi bir ayrıma gitmiş, Hz. Peygamber'in sünnetinin arkasındaki maksadı doğru anlamış ve daha önemli işlere daha fazla zaman ayrılması gerektiğini söylemiştir. Bu nedenledir ki el-Harakānî, sadece bireysel ibadetleri yeterli görmemiş, hem toplumun hem de insanlığın sorunlarının çözümüne yönelik faaliyetler yapılmasını ve insanların gönüllerine girilmesini tavsiye etmiştir.

25. Model İnsan Cömerttir

“*el-Harakānî, Sultan Mahmud'un bana öğüt ver' demesi üzerine ona şöyle demiştir: 'Şu dört şeye dikkat et: Günahlardan sakın, namazı cemaatle kıl, cömert ol, Allah'ın yarattıklarına şefkat göster!*”⁷¹ el-Harakānî, bu sözüyle Kur'an'ın da üzerinde ısrarla durduğu cömertliği⁷² Sultan Mahmud'a hatırlatmıştır. Nitekim cömertlik, el-Harakānî'nin savunduğu temel ahlâkî değerlerin/ prensiplerin başında gelmekte olup malından infak eden cömert birisi, kâmil insan olma yönünde daha hızlı mesafe kat eder.

26. Model İnsan Tevazu ve Hoşgörü Sahibidir

“*Nakledildiğine göre el-Harakānî, kendisine yaptığı ziyareti tamamlayan Sultan Mahmud'u yolcu ederken ayağa kalkıp onu kapıya kadar uğurlamıştır. Bu duruma şaşırان Mahmud şöyle demiştir: 'İlk defa geldiğimde iltifat etmemiştin, şimdi ise ayağa kalkıyorsun. O hâl neydi? Bu ikram nedir?' el-Harakānî ise: 'Önce sultanlık gururu ve bizi imtihan için gel(miş)din, şimdi gönül kırıklığı ve dervişlik*

⁶⁷ el-Harakānî'nin bu konularla ilgili bazı tavsiyeleri için şu çalışmaya bakılabilir: Seyhan, Ahmet Emin, “Ebu'l-Hasan el-Harakānî'nin Emr-i bi'l-Ma'ruf ve Nehy-i 'ani'l-Münker Anlayışı”, *Turkish Studies, International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Ankara Turkey, Volume 10/6, Spring 2015, p. 815-832.

⁶⁸ Attâr, *Evlîya Tezkireleri*, s. 603.

⁶⁹ Attâr, *Evlîya Tezkireleri*, s. 600. Ayrıca bkz. el-Harakānî, *Nûru'l-Ulûm*, Haz.: Çiftçi, s. 261-262.

⁷⁰ Tirmizî, Muhammed b. İsâ, *el-Câmiu's-sahîh*, Çağrı Yay., İstanbul 1992, 21/Cihâd, 2 (IV, 191-192).

⁷¹ Attâr, *Evlîya Tezkireleri*, s. 598-599.

⁷² Yûsuf, 12/88; en-Nahl, 16/90; el-Hadîd, 57/11, 18.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

*hâli ile gidiyorsun ve dervişlik devletinin güneşi üzerinde ışıldamaya başladı. Daha önce sultan olduğun için ayağa kalkmamıştım, şimdi ise derviş olduğun için (Allah karşısındaki acziyetini fark edip, mütevazı olmaya karar verdiğin ve öyle davranmaya başladığın için) ayağa kalkıyorum' demiştir.*⁷³ el-Harakânî, bu sözüyle öğrencilerine tevazu ve vakar içinde olmalarını, yolda yürürken bile tevazuyla yürümelerini tavsiye etmiştir. Nitekim o, hayatı boyunca bu âyete uygun davranmış, kendisine tevazu gösterenlere tevazuyla mukabele etmiş ve şahsına yapılan kötülükleri iyilikle def etmesini bilmiştir.

27. Model İnsan Kötülüğe İyilikle Mukabele Eder

el-Harakânî; *"Bir mü'mini incitmeden sabahtan akşama varan bir kimse, o gün akşama kadar Peygamberle (s.a.v.) yaşamış (gibi) olur. Eğer mü'mini incitirse Allah onun o günkü ibadetini kabul etmez"*⁷⁴ diyerek talebelerine insanları incitmeme, kötülüğe iyilikle mukabele etme tavsiyesinde bulunmuştur. Zira el-Harakânî, İslâm kardeşlik bağlarının⁷⁵ çok güçlü olması gerektiğinin bilinciyle bu sözü söylemiştir. Bir başka sefer ise; *"İnsanlar üç zümredir. Biri incitmediğin halde incinir, diğeri incitirsen incitir. Üçüncüsü incitirsen de incitmez"*⁷⁶ diyerek adeta, "işte kâmil bir mü'min böyle olmalı, din kardeşlerinin hatalarını abartmamalı, onlardan gelen bazı sıkıntılara katlanmalı, incinse de incitmemeli, kardeşlerinin ayıplarını örtmeli ve affa sarılmalıdır" demek istemiştir.

28. Model İnsan Ehliyete ve Liyakate Önem Verir

el-Harakânî, henüz nefsinin tezkiye etmeyi başaramamış bazı kıskanç kimselerin mürşit sıfatıyla ortaya çıkarak insanlara nasihat etmeye kalkışmalarını doğru bulmamış ve onları şöyle uyarmıştır: *"Naklederler ki, şeyhin yanına gelen birisi: 'Destur ver de halkı Hakk'a davet edeyim' dedi. Şeyh (el-Harakânî): 'Halkı kendine davet etme halin son bulmadıkça asla!' dedi. Adam: 'Ey Şeyh! Halkı kendine ve nefsinde davet mümkün mü?' diye sordu. Şeyh dedi ki: 'Evet evet! (Bu işi daha güzel yapan) başka birisi davet eder de, bu davet senin hoşuna gitmezse, bu başkalarını kendine davet etmiş olmanın nişanı olur!'"*⁷⁷ el-Harakânî, bu sözüyle de emaneti ehline verme duyarlılığına sahip birisi olarak fazilet, ehliyet ve liyakat esaslı görevlendirmeye dikkat çekmiş, işlerin ehil olanlara tevdi edilmesini istemiş ve "sahte şeyhler/ mürşitler/ gavslar/ kutuplar/ veliler/ hocalar/ din adamları" konusunda müslümanları uyarmıştır.

29. Model İnsan Din Kardeşlik Bağlarını Koparmaz

el-Harakânî şöyle demiştir: *"Allah Teâlâ; 'Şu civanmertlerin sohbetine karşılık ne istersin?' diye (bana bir soru) sorsa (ben) yine bunları (civanmertlerimle sohbet etmeyi) isterim"*⁷⁸ el-Harakânî, talebeleriyle Hz. Peygamber'in Ashâb-ı Suffe⁷⁹ ile yaptığının benzerini yapmış ve onların eğitimiyle yakından ilgilenmiştir.⁸⁰ el-Harakânî, bu konuda da Hz. Peygamber'i kendine örnek almış, ilimle meşgul olmuş, üstatlarından öğrendiklerini civanmertlerine öğretmiş ve müslümanlar arasında kardeşlik bağlarını kuvvetlendirmek için çalışmıştır. O, bu sözüyle mü'minleri Allah yolunda üstün gayret göstermeye davet etmiş, bilgi edinme amaçlı yapılan ders, sohbet, mütalaa, münazara, müzakere ve münakaşaların önemine işaret etmiş ve İslâm'ın doğru anlaşılması ve tanıtılmasının ne denli önemli olduğunun altını çizmiştir.

30. Model İnsan Tebliğ Şuuru ile Hareket Eder

el-Harakânî, etrafındaki bazı insanların Yüce Allah'a şirk koşmalarına çok üzülmüş, herkesin İslâm'ın emir ve yasaklarını uygulayarak cennete girmesini arzulamış⁸¹ ve bu isteğini şöyle dile

⁷³ Attâr, *Evliya Tezkireleri*, s. 599.

⁷⁴ Attâr, *Evliya Tezkireleri*, s. 628.

⁷⁵ İslâm kardeşlik bağlarının güçlendirilmesiyle ilgili şu âyetlere bakılabilir: "...Hani sizler birbirinize düşmanlar idiniz de O, kalplerinizi birleştirmişti. İşte O'nun bu nimeti sayesinde kardeşler olmuştunuz..." Âl-i İmrân, 3/103. "Öyleyse, Allah'tan yana bilinç ve duyarlık içinde olun; aranızda kardeşlik bağlarınızı canlı tutun..." el-Enfâl, 8/1. "Mü'minler ancak kardeşlerdir. Öyleyse kardeşlerinizin arasını düzeltin..." el-Hucurât, 49/10. Ayrıca bkz. et-Tevbe, 9/11; el-Ahzâb, 33/5.

⁷⁶ Attâr, *Evliya Tezkireleri*, s. 631.

⁷⁷ Attâr, *Evliya Tezkireleri*, s. 598.

⁷⁸ Attâr, *Evliya Tezkireleri*, s. 635.

⁷⁹ Bir eğitim kurumu suffe hakkında bilgi için bkz. Baktır, Mustafa, "Suffe", *DİA*, İstanbul 2009, XXXVII, 469-470.

⁸⁰ el-Harakânî'nin eğitim anlayışıyla ilgili şu çalışmaya bakılabilir: Seyhan, Ahmet Emin, "Tasavvufi Düşüncede İnsan Yetiştirme Yöntemleri -Ebu'l-Hasan el-Harakânî Örneği-", *Hikmet Yurdu*, Yıl: 7, C: 7, Sayı: 14, 2014/2, s. 11-42.

⁸¹ el-Harakânî'nin sosyal sorumlulukları yerine getirme tavsiyesiyle ilgili şu çalışmaya bakılabilir: Seyhan, "Ebu'l-Hasan el-Harakânî'nin Nefsi Tezkiye Metodu", s. 1350-1355.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

getirmiştir: “(Ey civanmertler!) Allah’ın Arş’i (emanet, tebliğ vazifesi) sırtımıza konulmuştur (zira müslüman olmak sorumluluk almaktır). Ey civanmertler! Yük ağırdır, cehd edin (üstün gayret gösterin) ve yiğitçe davranın (cesur ve metanetli olun, İslâm’ı tebliğ ve temsilden asla vazgeçmeyin!)”⁸² “Âlim sabah kalkar ve ilmini artırmak için çabalar. Zâhid ise zühdünü artırma derdindedir. Ama Ebu’l-Hasan ise bir (insan) kardeşinin gönlüne yücelik (gerçek İslâm’ı) ulaştırma (Allah’ı doğru tanıma, İslâmî değerleri doğru temsil etme) derdindedir.”⁸³ “(Gerçek) âşıklar kimseye yük olmayanlardır. Kalbi Allah aşkı yapıp diğerlerinin (dünyadaki başka insanların) de kalbini bu aşkla tutuşturanlardır.”⁸⁴

el-Harakânî’nin bu sözlerinden anlaşılacağı üzere onun dünyadaki en önemli hedefi, Hz. Muhammed ve seçkin sahâbenin yaptığı gibi İslâm’ı tebliğ ve temsildir.⁸⁵ O, bu görevinin farkında olmuş, kâmil insan olmayı hedeflemiş ve hayatı boyunca söz konusu vazifeyi yapacak model insanlar yetiştirmeye kendini adanmıştır.

SONUÇ

Bu tebliğde ulaşılan sonuçlar şu şekilde ifade edilebilir:

Anadolu’nun manevî mimarlarından Şeyh Ebu’l-Hasan el-Harakânî, büyük bir Türk-İslam âlim ve mutasavvıfıdır. Onu manevî anlamda besleyen, yönlendiren ve kılavuzluk eden Kur’ân-ı Kerîm ve sahîh sünnetin ilkeleridir. O, civanmertlerini yetiştirirken Hz. Peygamber’i kendine model almış, hocalarından öğrendiklerini talebelerine aktarmıştır.

el-Harakânî’ye göre model insan, Yüce Allah’ı gönülden sever, sevgisinde samimi olduğunu ispat eder, bu sevgiyi derinleştirmek için çaba sarf eder ve Yüce Allah’a kulluk bilincinde derinleşir.

Model insan, sadece Yüce Allah’ın rızasını önceler, O’nu zikreder, O’nu tefekkür eder, O’na dua eder, O’na şükreder, O’na saygısızlık yapmaktan hayâ eder. O’ndan geldiğini ve yine O’na döneceğini bilir, O’nun karşısında aczini ve fakrını itiraf eder, günahlarına/ hatalarına pişman olup tövbe eder ve fenâ makamına erişmek için nefsiyle mücâhedeye devam eder.

Model insan, baktığı her yerde Allah’ın varlığının ve birliğinin izlerini/ işaretlerini görür, O’nu hakkıyla takdir etmeye ve kulluğu eksiksiz yapmaya çalışır, kusurlu ibadetlerine güvenmez, dünyaya ve içindekilere değer vermez, insanların takdirini ve alkışını önemsemez.

Model insan, çalışkan, güvenilir, doğru, dürüst, mert, kahraman, fedakâr, cömert ve hoşgörülüdür. Kötülüğe iyilikle mukabele eder, ehliyet ve liyakate önem verir, din kardeşlik bağlarını kuvvetlendirir, yardımlaşmayı ve dayanışmayı asla ihmal etmez.

Model insan, müslümanların sorunlarıyla ilgilenir, toplumsal hayattan kopmaz, bir köşeye çekilip sırf nafîle ibadetlerle meşgul olmaz, mahlûkata şefkatle muamele eder, sadece mü’minlerin değil tüm insanlığın iyiliğini, mutluluğunu, huzurunu, barışını ve güvenliğini ister ve bunun için çalışır.

Model insan, İslâm’ı tebliğ, temsil ve Allah yolunda cihat ruhu/ şuuru ile hareket eder, yüksek hedeflere odaklanır, gerektiğinde bu amaçlar uğruna canını ortaya koymaktan çekinmez, şeytanı ve taraftarlarını etkisiz hâle getirmek için gece gündüz çalışır, şeytanlaşmış insanların sapkın görüş ve düşüncelerinden etkilenmez, her zaman kararlı, vakur ve ilkeli bir duruş/ tavır sergiler.

KAYNAKÇA

Attâr, Ferîdüddîn, *Evliya Tezkireleri*, Çev.: Süleyman Uludağ, Kabalcı Yay., İstanbul 2007.

Baktır, Mustafa, “Suffe”, *DİA*, İstanbul 2009, XXXVII, 469-470.

Câmî, Abdurrahman, *Nefehâtu’l-‘Uns min Hazarâti’l-Kuds*, (Nşr.: Mehdî-yi Tevhîdi Pûr), İntişârât-i Kitâbfurûşi-yi Mahmûdî, Tahran 1336.

Çelik, İsa, “Tasavvufî Düşünce Tarihinde Ebu’l-Hasan el-Harakânî”, *Kafkas Üniversitesi Harakani Dergisi*, Kars 2014, C. 1, Sayı: 1, (ss. 75-89).

Çiftçi, Hasan, “Şeyh Harakânî İle Şeyh Bâyezîd Arasındaki İlginç Manevî İlişki”, *Şarkiyât Araştırmaları Dergisi*, 2003, C. 3, Sayı: 11, (ss. 22-40).

⁸² Attâr, *Evliya Tezkireleri*, s. 603.

⁸³ Attâr, *Evliya Tezkireleri*, s. 611, 632.

⁸⁴ el-Harakânî, *Nûru’l-Ulûm*, Haz.: Çiftçi, s. 225.

⁸⁵ el-Mâide, 5/67, 92, 99; en-Nahl, 16/35, 82; en-Nûr, 24/54; el-Ankebût, 29/18; Yâsin, 36/17; et-Tegâbûn, 64/12.

**ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN
SEMPOZYUMU**

- , “Mevlânâ İle Şems-i Tebrîzî’ye Göre Ebu’l-Hasan-i Harakânî”, *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, (Mevlânâ Özel Sayısı), Ankara 2005, Yıl, 6, Sayı: 14, (ss. 565-590).
- , *Şeyh Ebü’l-Hasan-i Harakânî*, (Hayatı, Çevresi, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri) *Nûru’l-Ulûm ve Münâcât’ı* (Çeviri-Açıklama-Metin), Şehit Ebu’l-Hasan Harakânî Derneği Yay., Ankara 2004.
- Durmuş, Mitat, “Çağımızın Çıkmazını Sağaltıma Taşayacak Bir Söylem Kaynağı Olarak Ebü’l-Hasan Harakânî’nin İnsanî ve Felsefî Dili”, *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Kars 2017, C. 4, Ek Sayı: 1, (ss. 51-64).
- Ebu’l-Hasan Harakânî, *Nûru’l-Ulûm ve Münâcât’ı*, (Çeviri-Açıklama-Metin), Haz.: Hasan Çiftçi, Şehit Ebü’l-Hasan Harakânî Derneği Yay., Ankara 2004.
- , *Nûru’l-Ulûm*, Haz.: Şenol Kantarcı, Ankara 1997.
- Kara, Mustafa, “Fenâ”, *DİA*, İstanbul 1995, XII, 334.
- Kartal, Alparslan, “Ebu’l-Hasan Harakânî’nin Peygamber Tasavvuru”, *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Bahar, 2015, Sayı: 15, (ss. 161-175).
- Koçyiğit, Hikmet, “Ebu’l-Hasan Harakânî Hazretlerinin Bazı Âyet Yorumlarının Tefsir Açısından Değerlendirilmesi”, *I. Uluslararası Harakânî Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Kalkan Matbaacılık, Kars 2012, (ss. 331-349).
- Maral, Cüneyt, “Ebu’l-Hasan Harakânî ve Mevlânâ’nın Bazı İşâri Tefsir Örneklerinin Mukayesesi”, *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Kars 2017, C. 4, Ek Sayı: 1, (ss. 208-225).
- Seyhan, Ahmet Emin, “Ebu’l-Hasan el-Harakânî’de Kur’an Kültürünün Yansımaları”, *Turkish Studies, International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Ankara Turkey, Volume 8/6 Spring 2013, (p. 641-664).
- , “Ebu’l-Hasan el-Harakânî’nin Dualarında Üzerinde Durduğu Ana Temalar”, *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Kars 2015, Sayı: 3, (ss. 88-109).
- , “Ebu’l-Hasan el-Harakânî’nin Düşünce Dünyasında Allah Sevgisi”, *JASSS, International Journal of Social Science*, Adıyaman 2016, Spring I, Number: 43, (p. 71-89).
- , “Ebu’l-Hasan el-Harakânî’nin Emr-i bi’l- Ma’ruf ve Nehy-i ‘ani’l- Münker Anlayışı”, *Turkish Studies, International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Ankara Turkey, Volume 10/6 Spring 2015, (p. 815-832).
- , “Ebu’l-Hasan el-Harakânî’nin Öğretisini Takip Edenlere Yaptığı Özel Dualar Üzerine Bir Değerlendirme”, *Kafkas Üniversitesi Harakani Dergisi*, Yıl, 2014, C. 1, Sayı: 2, (ss. 35-68).
- , “Ebu’l-Hasan el-Harakânî’ye Göre Hakikî Âşıkların Temel Özellikleri”, *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Mart/ 2016, Yıl, 3, Sayı: 5, (ss. 20-49).
- , “Ebu’l-Hasan el-Harakânî’nin Nefis Tezkiyesine Yaklaşımı”, *Kafkas Üniversitesi Harakani Dergisi*, Kars 2014, C. 1, Sayı: 1, (ss. 1-32).
- , “Ebu’l-Hasan el-Harakânî’nin Nefsi Tezkiye Metodu”, *Turkish Studies, International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Ankara Turkey, Volume 9/2 Winter 2014, (p. 1335-1359).
- , “Ebu’l-Hasan el-Harakânî’nin Sevgi, Şefkat, Merhamet ve Hoşgörü Anlayışı”, *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Kars 2014, Sayı: 2, (ss. 81-116).
- , “Ebu’l-Hasan el-Harakânî’nin Sünnet Anlayışı”, *Hikmet Yurdu*, Yıl: 7, C: 7, Sayı: 13, Ocak-Haziran 2014/1, (ss. 101-126).
- , “Ebu’l-Hasan el-Harakânî’nin Sünnete Bağlılığı ve Hadis Anlayışı”, *JASSS, International Journal of Social Science*, Fransa, October 2013, Volume 6 Issue 8, (p. 551-588).
- , “Ebu’l-Hasan el-Harakânî’nin Tasavvuf ve Şehitlik Anlayışı”, *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Kars 2014, Sayı: 1, (ss. 135-168).
- , “Ebu’l-Hasan el-Harakânî’nin Tefekkür Anlayışı”, *Turkish Studies, International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Ankara, Turkey, Volume 8/8 Summer 2013, (p. 2053-2071).
- , “Ebu’l-Hasan el-Harakânî’nin İlim Anlayışı”, *JASSS, International Journal of Social Science*, Fransa, May 2013, Volume 6 Issue 5, (p. 1049-1083).
- , “Tasavvufî Düşüncede İnsan Yetiştirme Yöntemleri -Ebu’l-Hasan el-Harakânî Örneği-”, *Hikmet Yurdu*, Malatya Yıl: 7, C: 7, Sayı: 14, Temmuz-Aralık 2014/2, (ss. 11-42).

**ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN
SEMPOZYUMU**

- Tirmizî, Muhammed b. İsâ (ö. 279/892), *el-Câmiu 's-sahîh*, (I-V), Çağrı Yay., İstanbul 1992.
Uludağ, Süleyman, “Harakânî”, *DİA*, İstanbul 1997, XVI, 93-94.
Yazoğlu, Ruhattin, “Ebu'l-Hasan Harakânî’de Hoşgörü ve İnsan Sevgisi”, *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Kars 2014, Sayı: 1, (ss. 1-10).

**ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN
SEMPOZYUMU**

İSLÂM AİLE HUKUKUNDAN HAREKETLE AİLEDE İDEAL EŞ MODELİ

Yılmaz FİDAN*
Hüseyin ALTINTAŞ**

Özet

Aile, dini ve hukuki yönleri bulunan en küçük sosyal yapıdır. Bu gerçekliğe binaen de bütün dinler ve hukuk sistemleri aile kurumuna gereken önemi vermişlerdir.

Çağdaş dönemde daha hür olmak adına aile fertlerinin birbirleriyle olan bağları koparılmış, evlilik hayatının insanın sahip olabileceği dünyevi hazlara engel teşkil ettiği fikri yaygınlık kazanmıştır. Böyle bir anlayışa İslam dininde yer yoktur.

İslâm aile hukukunun belirli esasları, Müslüman ailenin temel bireyleri olarak karı ve kocaya karşılıklı hak ve ödevler yüklemiştir. Bu çalışmada ilgili vazifeler incelenmiştir.

Çalışma iki ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde kocanın karısına karşı sorumlulukları incelenmiş ve erkeğin hem mali hem de ahlâkî bir takım sorumlulukları bulunduğu tespit edilmiştir. İkinci bölümde ise kadının kocasına karşı daha çok ahlâkî sorumlulukları bulunduğu gözlemlenmiştir.

Huzur ikliminin hâkim olduğu ideal bir yuvada yaşayan karı kocanın, karşılıklı sevgi, saygı, sabır, fedakârlık, müsamaha ve sorumluluk bilinci ile güzel hasletleri kendilerine şiar edindikleri; eşlerin birbirlerine daima emanet bilinci ile yaklaştıkları, dini ve ahlâkî kaygıların öne çıkarıldığı bir aile modeli ile karşılaşmıştır.

Abstract

Family is the smallest social structure with its religious and legal aspects. Due to this reality, all religions and legal systems have given the necessary importance to the family institution.

In the modern period, in order to be more free, the ties among the family members have been broken off and the idea that marriage is an obstacle to worldly pleasures that people can have becomes widespread. There is no place in the Islamic religion for such an understanding.

Certain principles of the Islamic family law have put mutual rights and duties on the wife and the husband, the fundamental individuals of the Muslim family. In this study, the related duties are examined.

The study consists of two main parts. In the first part, the responsibilities of the husband to his wife are examined and it is determined that he has some financial and moral responsibilities. In the second part, it is observed that the woman has more moral responsibilities to her husband.

The husband and wife living in an ideal nest where the peaceful climate dominates such as mutual love, respect, patience, self-sacrifice, tolerance and consciousness of responsibility, a family model has been encountered in which the spouses always emphasize the religious and moral concerns, and they are always close to each other with entrusted consciousness.

Giriş

Müslüman aile, bir hukuk ailesi olmakla birlikte, aynı zamanda fertlerinin birbirlerine karşı sevgi ve saygı dairesi içinde güzel muamelede buldukları bir ahlâk ailesidir. Buna binaen aile fertlerinin “*Benim sorumluluk alanım şu kadar!*” veya “*Bunlar benim hakkım!*” deyip bir kenara çekilmeleri yakışık almaz. Eşler her durumda birbirleriyle istişare ederek en ideal olanı yapmaya çalışmalıdır.

Ancak nikâh akdi, hukukî bir muamele olduğu için taraflara bazı sorumluluklar yüklemektedir. Müslüman bireyler, aile içindeki bu sorumluluklarının bilincinde hareket ederek huzurlu bir yuva kurup bunun devamının yollarını aramalıdır. Ailede huzurun devamı için herkes kendi üzerine düşen sorumluluk alanını bilerek vazifelerine itina göstermelidir¹.

I- Kocanın Karısına Karşı Sorumlulukları

Ailede erkek, sahip olduğu vasıflar ve ev ahalisinin nafakasını temin etme sorumluluğu sebebiyle bir derece üstünlüğe sahiptir². Ancak bu üstünlük hiçbir zaman erkeğe, kadını köle gibi görme veya ona karşı kas gücünü kullanma yetkisi vermez. Bilakis erkeğin, ailesine karşı sorumluluğuna dikkat çeker. Bu

* Dr. Öğretim Üyesi, Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, abdullahyilmazfidan@gmail.com

** Arş. Gör., Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, h.altintass@hotmail.com

¹ Nuri Kahveci, *İslam'a Göre Aile Bireylerinin Sorumlulukları*, Hikmetevi Yayınları, İstanbul 2017, s. 54.

² Bakara: 2/228.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

sorumluluğa Peygamber Efendimiz (s.a.v.) de şöyle işaret etmektedir: “(Ey erkekler!) Sizin kadınlarınız üzerinde hakkınız olduğu gibi kadınlarınızın da sizin üzerinizde hakları vardır.”³ Bu çerçevede, kadına, meşru dairede kocasına itaat⁴ emredilirken kocaya da ailenin pek çok sorumluluğu yüklenmektedir. Bu şekilde kadın-erkek birbirlerinin eksik yönlerini tamamlayarak yuvada huzur ve saadeti tesis etmeye gayret etmelidirler.

Erkeğin, hanımına karşı ahlâkî ve mâlî sorumlulukları bulunmaktadır. Bunların malî olanları mehir ve nafakadır.

Ahlâkî olanlarına gelince, kocanın hanımına ve onun akrabalarına karşı güzel muamele etmesi, hanımını uzun müddet evde yalnız bırakmaması ve onun ilmî olarak gelişmesini sağlayacak imkânları hazır etmesi zikredilebilir.

1-Mehir

Evlenen kadın için ekonomik ve sosyal bir güvence olarak kabul edilen mehir, erkeğin evlilik esnasında kadına vermeyi vaad ettiği para veya maldır. Ehemmiyetine binaen pek çok ayette Rabbimiz bu hususa dikkat çekmiştir⁵

İslâm aile hukukuna göre, nikâh esnasında taraflar mehrin miktarı ve ödeme şekli hususunda anlaşılır. Nikâhta miktar belirlenmiş ise “mehr-i müsemma” belirlenmemişse “mehr-i misil” olarak isimlendirilir. Mehr-i misil: evlenen kızın akrabalarından kendi konumunda bulunan diğer kızlara verilen mehir miktarıdır⁶.

Mehir, ödenme zamanına göre de “muaccel” yahut “müeccel” olarak isimlendirilir. Muaccel, peşin olan mehri; müeccel ise daha sonra verilmesi vaad edilen mehri ifade eder. Müeccel mehir için vakit tayin edilmişse zamanı gelince, değilse de boşanma anında ya da eşlerden birinin vefat ettiği zaman vadesi gelmiş kabul edilir⁷.

Mehrin en az miktarı hususunda Hanefiler on dirhem gümüş veya bunun karşılığı bir bedel kabul etmişlerdir⁸. Hz. Ömer (r.a), halifeliği zamanında, evlilikleri kolaylaştırmak için mehre üst sınır tayin etmek istemiş; ancak bir kadının kendisini ikaz etmesi neticesinde bu görüşünden vaz geçmiştir⁹.

Mehir kadının malıdır ve kadın onda dilediği şekilde tasarrufta bulunabilir. Kadının mehir bedeli ile çeyiz hazırlama zorunluluğu da yoktur¹⁰.

Kadının hakkı olan bu mal eğer erkek üzerine bir borç olmasa, belki de koca hanımının değerini tam bilemeyecektir. Böyle bir problemin çıkması da ailede bağların kopmasına ve muaşeretle problemler çıkmasına sebep olabilir¹¹.

Kadına nispetle kocaya daha geniş boşama hakları verilen İslâm aile hukukunda müeccel mehrin yüksek tutulması, evli kadına belirli bir ekonomik güvence verir ve ona bağımsızlık sağlama amacına hizmet eder. Ancak mehrin yüksek tutulması izdivacı tehlikeye düşürecek derecede de olmamalıdır. Eğer muaccel mehir miktarında aşırı gidilirse, erkekler ağır bir yük altına girer ve sermayeleri azalır. Bunun neticesinde de pek çok genç münasip vaktinde evlenemeyerek aile kurmaktan mahrum kalır. Böyle bir durumda ise bireysel veya toplumsal hiçbir kazanım sağlanamaz. Aksine bazı mahzurlu durumlara sebebiyet verilmiş olunur¹².

³ Tirmizî, Tefsir 10.

⁴ Nisâ 4/34.

⁵ Ebû Zehre, Muhammed, *el-Ahvâlü's-ş-şahsiyye*, Kahire 2005, s. 170; Yaman, Ahmet, *İslam Aile Hukuku*, İFAV Yayınları, İstanbul 2009, s. 62-63.

⁶ Ebyânî, Muhammed Zeyd, *Şerhu'l-ahkâmi's-ş-şer'iyye fi'l-ahvâlü's-ş-şahsiyye*, Beyrut 2006, s. 127; Aydın, M. Âkif, “Mehir”, *DİA*, c. 28, Ankara 2003, s. 389-391.

⁷ Çeker, Orhan, *Osmanlı Hukuk-ı Aile Kararnâmesi*, Mehir Vakfı Yayınları, Konya 2017, s. 40-41.

⁸ Gökmenoğlu, Hüseyin Tekin, “İslam Hukukunda Mehir”, *Mehir Dergisi*, 1998, sy: 2, s. 23. Döndüren, Hamdi, *Delilleriyle Aile İlmihali*, Altınoluk Yayınları, İstanbul, 1995, s. 342.

⁹ İbn Kudâme, Muvaffakuddîn, *el-Muğnî*, Mektebetü'r-Riyad el-Hadise, Riyad, ts., c. 6, s. 681. Konuyla ilgili âyet için bkz. Nisâ 4/20.

¹⁰ Çeker, *Hukuk-ı Aile Kararnâmesi*, s 41.

¹¹ Abdülhamid, Muhammed Muhyiddin, *el-Ahvâlü's-ş-şahsiyye fi's-ş-şer'iati'l-islâmiyye*, Beyrut, 1984, s. 126.

¹² Bilmen, Ömer Nasuhi, *Hukuku İslamiyye ve Istilahatı Fikhiyye Kâmusu*, İstanbul, 1968. c. 2, s. 118.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

2-Nafaka

Nafaka, evlilik akdinin hukukî sonuçlarından biridir. Evlilik içerisinde kadının ve çocuklarının her türlü ihtiyacı kocaya aittir. Nitekim Kur’ân-ı Kerîm’de Rabbimiz “*Annelerin rızkı ve giyecekleri ma’ruf bir şekilde babaya aittir.*”¹³ buyurmuştur. Bir hadis-i şerifte ise Peygamber Efendimiz (s.a.v.), Ebû Süfyân’ın eşi Hind’e “*Sana ve çocuğuna yeterli olanı ma’ruf bir şekilde al.*”¹⁴ buyurarak nafakanın, kadının hakkı olduğunu beyan etmiştir. Evlilik devam ettiği sürece erkeğin bu sorumluluğu da devam eder. İslam hukukçularının çoğuna göre evlilik nafakasında erkek borçlu, kadın alacaklıdır. Kadının zengin olması bu durumu değiştirmez¹⁵.

Nafakanın normal yerine getirilme şekli, kocanın evin her türlü masrafını üstlenmesidir. Nafaka borçlusu olan koca; karısının normal şekilde hayatını devam ettirebilmesi için gerekli olan yiyecek, içecek, (yazlık-kışık ayırımına dikkat ederek) giyecek ve diğer ihtiyaç duyduğu ilaç vb. malzemeleri temin etmekle sorumludur. Erkek, kadının sosyal statüsüne münasip huzurlu bir şekilde ikamet edeceği mesken ihtiyacını da karşılamak zorundadır¹⁶.

Sosyal statü olarak, evli kadının seviyesinde bulunan diğer kadınların hizmetçileri varsa veya kadın hizmete muhtaç bir durumda ise erkek hanımına hizmetçi de tutmak zorundadır. Bu hizmetçinin masrafları da hizmet ettiği sürece kocaya aittir. Ancak koca fakirse ve imkânı yoksa ondan hizmetçi tutması beklenmez¹⁷.

Koca, nafaka temin vazifesini yerine getirmediğinde, kadın mahkeme yoluyla kendisine nafaka temin ettirebilir. Nafaka miktarını tespitinde karı-kocanın malî ve sosyal durumları dikkate alınır. Eğer takdir edilen miktarı kocası ödemiyoysa icra yoluyla da tahsil edilebilir. Gücü yettiği halde ödemiyoysa hapsi bile istenebilir. Ancak koca fakirse hapis cezası pratikte bir fayda sağlamayacağı için bunun gerekli olmadığını düşünenler de vardır¹⁸.

Nafaka borcu ve miktarı üzerine anlaşmadan taraflardan birisi ölürse veya taraflar boşanırsa yahut da kadın nâşize durumuna düşerse nafaka borcu da sakit olur. Kadının nâşize olması ise evlilik hukukuna riayet etmemesi ve kocasının rızası olmadan evi terk etmesi ile gerçekleşir. Nâşize durumundaki kadının esasen o andan itibaren nafaka hakkı yoktur¹⁹.

3-Erkeğin Hanımına Güzel Muamelede Bulunması

Erkek, evin reisi olarak her ne kadar kadın üzerinde bazı yetkilere sahip olsa da ona iyi muamele etmekle mükelleftir. Bu bir tavsiye olmayıp bizzat Rabbimizin emridir: “*...Onlarla iyi geçinin. Eğer onlardan hoşlanmadıysanız, olabilir ki siz bir şeyden hoşlanmazsınız da Allah (c.c) onda pek çok hayır yaratmış olur.*”²⁰ Aynı hususta Peygamber Efendimiz (s.a.v) de: “*Sizin en hayırlınız, ailesine karşı en güzel davrananınızdır. Ben de sizin aranız da aileme karşı en hayırlı davrananınızım.*”²¹ buyurarak aileye güzel muamele hususunda kendisinin örnek alınmasını istemiştir.

Güzel muamelenin sınırı hanımın kendisi ile sınırlı kalmayıp, hanımın ailesini de şamil olmalıdır. Koca, hanımının akrabalarına, kendi büyüklerine davrandığı gibi ihtiramla muamele etmelidir. Nasıl ki hanımından, kendi yakınlarına karşı saygılı davranmasını istiyorsa bunun örnekliğini, kendisi uygulamada göstermelidir.

Aile içinde en küçük bir kırgınlıkta veya anlaşmazlıkta şiddete başvurmak İslâm dininin evrensel değerleri ile hiçbir şekilde bağdaşmamaktadır. Erkeğe verilen te’dip yetkisini koca, hiçbir zaman şiddete dönüştürmemelidir. Zira Müslüman bir erkek için en güzel örnek olan Peygamber Efendimiz (s.a.v), hiçbir şekilde aile efradına karşı bu yola başvurmamıştır. Tam aksine “*Sizden biriniz karısını köle döver gibi dövmesin. Sonra aynı günün akşamında beraber yatacaklardır...*”²² buyurarak, eşler arasında şiddete başvurulmamasını tavsiye etmiştir.

¹³ Bakara, 2/233.

¹⁴ Buhârî, Buyu 95, Mezalim 1, Nafakât 5, 9, 14, Eymân 3, Ahkâm 14, 180; Ebû Dâvud, Büyü’ 81.

¹⁵ Bilmen, *Kâmus*, c. 2, s. 446.

¹⁶ Çetintaş, Recep, “İslâm Hukukunda Evlenmeden Doğan Haklar Bağlamında Nafaka”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 2014, sy: 24, s. 191-194.

¹⁷ Ebû Zehre, *el-Ahvâlü’ş-Şahsiyye*, s. 242; Abdülhamid, Muhammed Muhyiddin, *el-Ahvâlü’ş-Şahsiyye*, s. 199.

¹⁸ Erbay, Celal, “Nafaka”, *DİA*, c. 32, İstanbul 2006, s. 282-285.

¹⁹ Çeker, *Hukuk-ı Aile Kararnâmesi*, s. 44.

²⁰ Nisâ 4/19.

²¹ İbn Mâce, Nikâh 50.

²² Buhârî, Nikâh 93.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

4-Hanımı İle Birlikte İkamet Etme

Erkek, evlendikten sonra hanımını yalnız bırakma veya uzun süreli evden irak kalma hakkına sahip değildir. Kısa süreli olsa bile, sık sık tekerrür etmesi halinde kadın bu durumdan rahatsız oluyorsa nikâhın feshini talep edebilir. Bu durumda erkeğin, hanımının nafakasını temin ediyor olması da hiçbir şey ifade etmez. Çünkü erkeğin nafaka mükellefiyeti ile kadının kocasıyla birlikte ikamet etme hakkının alakası yoktur.²³

Dışarıda herhangi bir meslek veya sanatla meşgul olan kadın, nafaka talep etme hakkını geçici olarak kaybeder. Çünkü başkalarının işlerini görmeye çalışan kadın kocasına ve evine karşı vazifelerini tam olarak ifa edemez.²⁴

Gerek geçmiş asırlarda gerekse günümüzde Müslümanların yaşadığı ülkelerdeki sosyal hayata bakıldığı zaman, kadını eve kapatıp hiçbir şekilde dışarıya çıkmasına izin vermeyen kimse ile karşılaşmak neredeyse mümkün değildir. Zira kadın, kocasının her işinde onun yardımcısı ve destekçisidir. Özellikle de kırsal kesimde tarım ve hayvancılık ile uğraşanlarda tarlada veya bahçedeki pek çok işi evin kadını yürütmektedir. Durum böyle olunca da kadının evde sürekli bir hapis halinde tutulması gibi bir algı da kendiliğinden yıkılmaktadır.

5-Hanımının Meşru Olan Her Sahada Gelişimine Destek Olma

Aile fertlerinin ebedî ahiret azabından korunması için Rabbimiz “*Ey iman edenler! Kendinizi ve ailenizi, yakıtı insanlar ve taşlar olan ateşten koruyun.*”²⁵ buyurarak, öncelikle erkeğin kendisi başta olmak üzere ev ahalisinin tamamının evin reisi tarafından cehennemden korunmasını istemiştir. Cehennemden korunma da ilimsiz olmayacağına göre, ev reisinin hem kendisi hem de ailenin diğer fertleri için ilmî olarak yetişebilecekleri imkânlar hazırlaması gerekmektedir.

Herkesin mükellef olduğu vecibelerin ilmini bilmesi gerektiğine göre, evlilik ve diğer mükellefiyetler ile alakalı olarak erkeğin, aile fertlerine sorumluluklarını öğretmesi gerekmektedir. Eğer bu sorumluluğunu yerine getirmek için kendini yeterli görmüyorsa gerek hanımının gerekse çocuklarının vazifelerini onlara öğretecek kimseler bulması lazımdır. Aile bireylerinin, sosyal ve dinî hayatıyla alakalı noksanlık olarak düşündüğü hususları tamamlamaları için imkânlar hazırlaması gerekir. Bu şekilde hareket edildiği takdirde ailenin beraberliği pekişecek ve birliktelik sağlıklı bir şekilde devam edecektir.²⁶

Burada asıl dikkat çekilmesi gereken husus, evin sorumlusu/direği olarak kabul edilen erkeğin, öncelikli olarak kendi vazifelerini tam olarak öğrenmesi gerektiğidir. Eğer erkek, İslâm’a uygun ev idaresinden habersiz ise o halde aile fertlerine zulüm etmemesi kaçınılmazdır. Zulüm sadece kas gücüne dayalı şiddet olarak anlaşılmamalıdır. Aile fertlerinin, kendilerini cehenneme götürecek fiiller işlemelerine mani olamamak, onların şuurlu Müslüman bireyler olmalarını sağlayamamak, evin erkeği tarafından onlara yapılacak en büyük zulümdür.

II.Kadının Kocasına Karşı Sorumlulukları

İslâm aile hukukundaki mevcut ilkelere uygun şekilde vücuda gelen bir nikah/evlilik akdiyle başlayan ortak hayatın sağlıklı devam edebilmesi için bir takım sorumluluklar ortaya çıkar. Bu sorumluluklardan bir kısmı ise kadının kocasına karşı yerine getirmekle yükümlü olacağı vecibeler/ödevler mahiyetindedir.

Kadın baba evinde iken onun himayesi ve bakım/ gözetim koruması altında iken bundan böyle zevce olduktan sonra kocasının himayesi altındadır. Evlilik hayatı bir takım hak ve vecibeleri tarafların omuzlarına yükler. Aile saadeti için bu görevlere riayet edilmesinde fayda vardır. Erkeğin sorumlulukları ölçüsünde kadının da sorumluluğunu ifa etmesi halinde aile huzurlu olacak, bu aynı şekilde toplumun da düzenli işleyişine katkı sağlayacaktır. Bu, yeni nesillerin yetiştirilmesi terbiyesi ve topluma kazandırılmasını da etkileyecek başat bir durumdur. Çünkü çocuk eğitiminde ilk mürebbinin anne olduğu da göz ardı edilmemelidir. Dolayısıyla ister anne olarak ister bir kadın olarak bu hususlara önem verilmesi gerekir.

²³ Cin, Halil, *İslâm ve Osmanlı Hukukunda Evlenme*, Selçuk Üniversitesi Yayınları, Konya 1988, s. 182.

²⁴ Cin, Halil, *a.g.e.*, s. 181.

²⁵ Tahrîm 66/6.

²⁶ Kahveci, *a.g.e.*, s. 71.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

Nitekim "...Kadınların da erkeklere karşı belli sorumlulukları vardır..."²⁷ âyeti bu konunun önemine dikkat çekmektedir. Yine bu noktada Peygamberimiz (s.a.v), "*kadın, kocasının evi ve çocuklarına karşı sorumludur.*"²⁸ buyurmuştur.

Öte yandan "Kadın, hanım olarak bir eş ve bir arkadaş, anne olarak da saygın ve kutsi bir varlıktır. Geleneklerin ona çizdiği hizmetçi rolü İslâm'ın getirdiği ya da istediği bir rol değildir."²⁹ Olsa olsa İslâm'ı doğru öğrenmeyen insanların bir tür uygulamasıdır. Aksini söylemek ve öyle görmek kadına haksızlıktır. Bu ise İslâm'a mal edilemez.

"Bütün bunlara karşılık kadından beklenen görev de ırzını, namusunu koruyarak kocasına arkadaş olması, onu ruhen ve moral bakımından beslemesi, destek çıkması ve ona yardımcı olmasıdır. Onun sevmediği insanlarla ahbaplık kurmaması ve onları evine almamasıdır. Kendisinin de ihtiyacı olan ruh ve moral desteğini kocasından görmelidir."³⁰

"Normal hâllerde kadının karargâhı evi olmakla beraber, ihtiyaç duydukça çıkmasında bir sakınca yoktur."³¹

"Kadının ihtiyacı oldukça çıkmasının değil, bazen hiç çıkmamasının sakıncaları olabilir. Yerine göre dolaşp bir hava alması da bir ihtiyaçtır."³²

"İslâm'da yakınlarla ilişkiyi kesmemek, onları ziyaret edip el tutmak bir görevdir. Allah'ın (c.c) emridir. Bu görev kadın için de erkek için de böyledir. Bu yüzden kadın kocasının izni olmasa da uzakta olmayan akrabalarını ziyaret edebilir. Bu onun hem hakkı hem de görevidir. Uzakta olanlara da en az senede bir defa gidebilir. Bu da onun hakkıdır. Kocasına buna mani olamaz."³³

"Bu haklar ve görevler elbette anlaşmazlık durumları için söz konusudur. Yani karı ile koca bu konularda anlaşamazlar ve mahkemelik olurlarsa mahkemenin kararı ne olacaktır? sorusunun cevabıdır. Yoksa sağlam kurulmuş bir yuvada karı koca bu kerteğe kolay kolay düşmezler. Çünkü onlar ayrı ayrı iki kişi değil, birbirleriyle kaynaşmış ve bir bütün olmuş iki parçadırlar. Bu durumu dindar aileler böyle bilir ve böyle uygularlar, onları tanıyan başkaları da görür ve takdir eder."³⁴

Ama her kurumun olduğu gibi ailenin de en büyük düşmanı cehalettir. Cahil karı koca, Müslüman da olsalar, müslümanca davranmazlarsa başkalarına İslâm adına kötü örnek olurlar.³⁵

1-Kocasının Evinde Oturmak

Evlenen kadın evlilik hayatını devam ettireceği evle ilgili olarak kocanın temin edeceği ve kendisi için iskana uygun olan evde oturmakla sorumludur.³⁶ Bununla birlikte aile saadeti için oturulacak evin seçiminde eşlerin birlikte karar vermeleri daha uygun olacağı söylenebilir. Kadının seçilen bu evde oturması aile düzeni için gereklidir. Ayrıca kadın evin belirlenmesi konusunda kocasına yardımcı olmalı ve birlikteliği sıkıntıya sokacak davranışlardan kaçınmalıdır.

2-Kocasının Soyadını Taşımak

Kargaşanın önlenmesi ve çocukların soyadlarının düzen içinde belirlenmesinde kadının kocasının soyadını alması en doğru olanıdır. Meri hukuk ta bu böyle olmakla beraber kadının kocasını soyadını kullanması yanında kızlık soyadını da kullanabileceği hükme bağlanmıştır.³⁷

3-Kocasıyla İyi Geçinmek

Bir kadının uyması gereken hususlardan birisi de kocasıyla iyi geçinmek ve ona hoş davranarak aile içinde huzur bulmasına imkan sağlamaktır. Evlilik ile tesis edilen birlikteliğin sıcak bir yuvaya dönüşmesi için kadının kocasına huzur mahalli olmaya özen göstermesi gerekir. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de; "*O sizi*

²⁷ Bakara 2/228.

²⁸ Buhârî, Nikâh, 91; İstikraz, 20; Müslim, İmâre, 20.

²⁹ Faruk Beşer, *Evlene Mutlu Ol*, Nun Yayıncılık, İstanbul 2015, s. 185.

³⁰ Beşer, *a.g.e.*, s. 185.

³¹ Beşer, *a.g.e.*, s. 185.

³² Beşer, *a.g.e.*, s. 186.

³³ Beşer, *a.g.e.*, s. 186.

³⁴ Beşer, *a.g.e.*, s. 186.

³⁵ Beşer, *a.g.e.*, s. 186.

³⁶ Hallâf, Abdülvehhâb, *Ahkâmu'l-ahvâli's-şahsiyye*, Dâru'l-kalem, Kuveyt 1990, s. 42. Ayrıca bkz. Kahveci, *a.g.e.*, s. 73.

³⁷ Kahveci, *a.g.e.*, s. 75.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

tek bir nefisten yarattı ve kendisiyle huzur bulması için ondan da eşini var etti.”³⁸ ve “İçinizden kendileriyle huzura kavuşacağınız eşler yaratıp aranızda muhabbet ve rahmet var etmesi, O'nun varlığının belgelerindendir. Bunlarda, düşünen millet için dersler vardır.”³⁹ buyurulmuştur.

Peygamber Efendimiz (s.a.v.) ise “Kocasını hoşnut eden kadın cennetlidir.”⁴⁰ buyurmuştur.

Karşılık beklemezsizin iyilik yapmak anlamında kullanılan “ihsan” Kur’ân-ı Kerîm’de övülmüştür. “Allah (c.c) sana ihsan ettiği gibi, sen de (insanlara) iyilik et. Yeryüzünde bozgunculuğu arzulama. Şüphesiz ki Allah (c.c), bozguncuları sevmez”⁴¹, “ihsanda bulunun, çünkü Allah (c.c) ihsanda bulunanları sever”⁴² âyetleri evli kadının kocasına karşı davranışlarında ihsan ölçüsünü göz önünde bulundurmasını tavsiye etmektedir.

Peygamber Efendimiz (s.a.v) ile bir sahabî kadın arasında geçen diyalogda şöyle kaydedilmiştir: Hz Peygamber (s.a.v) kadına sordu:

-“Kocan var mı?

-Evet

-Aranız nasıl?

-Elimden geldiğince yanından ayrılmamaya (hizmetini görmeye) çalışıyorum.”

-Ona karşı nasıl davranacağına dikkat etmelisin. Çünkü o senin hem cennetin hem de ateşindir.”⁴³

Kadının kocasıyla iyi geçimini olumsuz etkileyecek her türlü söz ve davranıştan özenle kaçınması gerekir. Evli bir kadın kocasına ve diğer aile bireylerine güzel, bakımlı ve temiz görüntü vermesi de onun sorumlulukları arasındadır. Kadın eşini, temiz, düzgün kıyafetlerle, gerekirse temiz kokularla karşılamaya dikkat etmelidir. Hz. Peygamberin, “Evinize dönerken gece ansızın girmeyiniz. Eşiniz saçlarını tarasın, düzeltsin, yapması gereken temizliği yapması için ona zaman tanıyın”⁴⁴ hadisinde kadının kocasını nasıl karşılaması gerektiği belirtilmiştir.

Peygamber Efendimiz’in, (s.a.v) “Müminlerin iman bakımından en üstün olanı, ahlâkı en güzel olanı ve aile fertlerine en lütfkâr davranandır.”⁴⁵ hadisinde de belirttiği gibi aile bireylerine karşı iyi geçimli olmakla ilgili cinsiyet ayrımı yapılmamış bu durum aynı zamanda kadının da önemli sorumlulukları arasında zikredilmiştir.⁴⁶

4-Ev İşlerine ve Çocuklara Bakmak

Kadının sorumluluklarından biri de evin iç düzenini yerine getirmek, çocukların yeme, içme ve eğitilmesi hususlarında üzerine düşeni özenle yerine getirmektir.⁴⁷

Kadının fitratına da uygun olduğu için bir evin iç düzenini kurmak ve sürdürmek kadının sorumluluk alanına girer. Bir ailenin ev içi düzen olarak nasıl dizayn edilmesi gerekiyorsa bunu kadının planlayıp uygulaması gerekir. Evin temizliğinden yemek saatlerinin belirlenmesine, yemeğin hazırlanmasından servisine ve yemek masası düzenine kadar olan hususlar kadının sorumlulukları arasında yer alır. Bu sorumluluk söz konusu her şeyi kadının yerine getireceği anlamına gelmez.⁴⁸ Kocasının bilhassa çalışan eşine bu işlerin yapılmasında yardımcı olması ve işleri bölüşmesinde bir mani bulunmamaktadır. Peygamber Efendimiz’in, (s.a.v) “...Kadın da kocasının evinden sorumludur...”⁴⁹ hadisi şerifinde buyrulduğu üzere kadın evin iç düzeniyle ve eve gelip gidecek kimselerden de sorumludur.⁵⁰ Eve alınan kişilerin evde huzur ve güvenin bozulmasında olumsuz etkiler bıraktığı görülüyorsa bu kimselerin eve kabul edilmemesi gerekir.

Kadın, ev işlerinde, evin düzenini sağlamada tembel ve ihmalkâr davranmamalıdır. Kadının bu

³⁸ Âraf 7/189.

³⁹ Rûm 30/21.

⁴⁰ Tirmizî, Radâ, 10; İbn Mâce, Nikâh, 4.

⁴¹ Kasas 28/77.

⁴² Bakara 2/195.

⁴³ Ahmed b. Hanbel, VI, 341.

⁴⁴ Müslim, Radâ 57.

⁴⁵ İbn Mâce, Nikah 50; Tirmizî, İman 6.

⁴⁶ Kahveci, a.g.e., s. 77.

⁴⁷ Haskefi, Muhammed b. Ali, ed-Dürrol-Muhtâr Şerhu Tenvîri'l-Ebsâr, Beyrut 2002, s. 259.

⁴⁸ Kahveci, a.g.e., s. 77.

⁴⁹ Buhârî, Cuma 11; Müslim, İmâre 20.

⁵⁰ Kahveci, a.g.e., s. 78.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

davranış biçimi kocasının ona bakışını olumsuz yönde etkileyeceği için aile düzenine de olumsuz yansıtacaktır. Bilhassa evin temizlik konularıyla ilgilenmek ve bu işleri yapmak yahut da yönetmek onun daha güzel yapabileceği işler arasında sayılmaktadır.⁵¹

Aile olmanın önemli beklentilerinden biri çocuk sahibi olmaktır. Kur'ân-ı Kerîm'de, bir babanın duası bağlamında, "Onlar: 'Rabbimiz! Bize eşlerimizden ve çocuklarımızdan gözümüzün aydınlığı olacak insanlar ihsan et ve bizi, Allah'a (c.c) karşı gelmekten sakınanlara önder yap' derler"⁵² âyetinde de ifade edildiği üzere çocuklar ailenin göz aydınlığı, ailenin neşesi ve değerlerin sonraki nesillere aktarılmasının aracı konumunda önemli yere sahiptirler. Çocukların dünyaya getirilmesi bakılması ve korunmasında ve eğitimlerinde kadınların büyük emekleri vardır. Bu konularda kadın ilgili olursa ve üzerine düşen görevlerini yerine getirirse bu aile içinde huzur ortamı sağlayacaktır ve de çocukların ruh ve beden sağlığı yerinde bireyler olarak yetişmelerine zemin hazırlayacaktır.

5-Kocaya Mali Destekte Bulunmak

Bir evlilik birliğinde esas olan ailenin tüm mali ihtiyaçlarını kocanın karşılaması olmakla birlikte, imkanlarının sınırlı olması dolayısıyla koca bu sorumluluğunu yeteri ölçüde yerine getiremeyebilir. Kıt imkanlara sahip olan kocanın mali yükünü hafifletmek önce onun hayat arkadaşı olarak seçtiği eşine düşmektedir.⁵³

Kocasının aile için yapması gereken mali harcamalara katkı sağlamak amacıyla kadın, İslâm'ın meşru kabul ettiği ve kadının onur ve iffetiyle bağdaşır bir işte çalışması da kadından istenebilir. Kadının çalışmasındaki amaç ya yeterli gelmeyen kocanın gelirine katkı sağlamak ya da insanların onun bilgi ve yeteneğine ihtiyaç duyması gibi amillerle olmalıdır. Bir kadının toplumda göreceği olduğu hizmete ihtiyaç duyulduğunda onun bu hizmeti yerine getirmekten kaçınması da doğru değildir.⁵⁴

6-Yapacağı Bazı İşlerde Kocasının İznini Almak

Evlilik birliği iki kişiden oluştuğuna göre bunların birinin o birliğin temsili hakkını elinde bulundurması zorunlu bir durumdur. Buna göre aile düzeninden birinci derecede sorumlu olan kocadır. Bu sorumluluğu Kur'ân-ı Kerîm kocaya yüklemiştir. Buna göre, kadın, kocası, evden ayrıldıktan sonra bir etkinliğe katılmak istediği zaman kocasının iznini alması gerekir.⁵⁵

Evli bir kadının zaruri haller haricinde evini izinsiz olarak terk etmesi ailenin birlik ve bütünlüğünü sağlayan kurallara ve aile reisine karşı saygısızlık olarak addedileceğinden böyle durumlarda kadının eşini bilgilendirmesi sorumluluğu vardır. Buna karşılık İslâm âlimleri kadının meşru olarak yapacağı herhangi bir iş için evinden ayrılmasında bir mahzur görmezler.⁵⁶

7-Belirli Ölçüde Kocasının İhtiyaçlarını Karşılama

Evlilik birliği eşlerin birbirlerine her konuda destek ve yardımcı olmayı gerektirir. Bu bağlamda dinin emir ve yasakları ihlal edilmeden kadın kocasının, evliliğin gerektirdiği, isteklerini, gücü nispetinde karşılamakla sorumludur. Bu isteklerin başında kocanın cinsel ihtiyaçlarının karşılanması önemli bir yere sahiptir. Çünkü evlilik şehvi arzu ve ihtiyaçları karşılamak için de meşru kılınmıştır. Bu durum Hz. Peygamber'in (s.a.v), "*Ey gençler topluluğu! Sizden kim evlilik yükümlülüklerine güç yetirirse evlensin. Çünkü evlilik gözü daha çok öne eğer ve iffeti korur. Kimin evlenmeye gücü yetmezse, oruç tutsun. Çünkü oruç, onun için (şehvi duygularına karşı) bir kalkandır*"⁵⁷ hadisinde ifade edilmiştir.

Bu durum, Kur'ân-ı Kerîm'de şu şekilde ifade edilmiştir: "*İçinizden, kendileriyle sükuna kavuşacağınız eşler yaratıp; aranızda muhabbet ve rahmet var etmesi, O'nun varlığının belgelerindedir.*"⁵⁸

Kadının bu konularda eşine ihtiyacını tatmin edecek şekilde anlayış göstermesi, bu gerçekleri bilerek hareket etmesi sağlıklı bir iletişim ve evlilik birliği tesisinde faydalı olacaktır. Çünkü evlilik hayatının bu

⁵¹ Kahveci, a.g.e., s. 78.

⁵² Furkân 25/74.

⁵³ Kahveci, a.g.e., s. 78.

⁵⁴ Kahveci, a.g.e., s. 79.

⁵⁵ Kahveci, a.g.e., s. 80.

⁵⁶ Kahveci, a.g.e., s. 80.

⁵⁷ Buhârî, Savm 10, Nikâh 2; Müslim, Nikâh 1; Ebû Dâvud, Savm 1; Ahmed b. Hanbel, I, 378.

⁵⁸ Rûm 30/21.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

yönü, eşlerin her ikisi için de birer fitri ihtiyaçtır. İhtiyaçların giderilmesi halinde bu özellikler taraflar için yuvada bir mutluluk ve sükûn kaynağı olacaktır.

Aksi takdirde her iki tarafın psikolojisi de bundan olumsuz bir şekilde etkilenecektir. Bu noktada Hz. Peygamber'in (s.a.v) şu hadisi karşımıza çıkmaktadır: “Bir erkek karısını yatağına çağırır da karısı gelmez ve erkek ona dargın olarak gecelerse, melekler o kadına sabaha kadar lanet ederler.”⁵⁹ Dolayısıyla kadının bu hususta hassasiyet göstermesi, kendi isteği olmasa bile kocasını mutlu etmesi adına davete icabet etmesi gereklidir.⁶⁰

Ayrıca kocanın hanımıyla yakın ülfet kurabilmesi için Hz. Peygamber (s.a.v), “Bir kadın kocası yanındayken onun izni olmadan nafile oruç tutamaz. Kocasının izni olmadan yabancı bir kimseyi evine alamaz.”⁶¹ buyurmuştur.

Bunlardan ayrı olarak bazı satır başlarına dikkatleri çekecek olursak şunları söylemeliyiz;

Kadının kocasının kendisine yönelik yapıcı ve onarıcı yaklaşımlarına iyi niyetle cevap vermesi ve ben dilediğim gibi yaşarım, dilediğimi yaparım düşüncesinden uzak durması gerekir.

Eşlerin aralarındaki sevgi bağlarını daima canlı tutmaları gerekir. Bu karşılıklı olacak bir iştir.

Eşlerin birbirlerine sevgilerini çekinmeden ifade etmeleri gerekir.

Kadının kocasının yanında kişisel bakım ve temizlik konularına dikkat etmesi gerekir.

Kadın, kadını özelliklerini sadece kocasına sergilemeli, yabancılardan bunları sakınmalıdır.

Kadın, kocasına karşı olumsuz ve kırıcı eleştirilerden kaçınmalıdır.

Kadın, kocasını küçük düşürücü hareket ve sözlerden kaçınmalıdır.

Ortada ciddi bir şey yokken kadının eşinden kuşkulması ve şüphe duyması güvensizliğe neden olur.

Kadın, eşinin maddi imkanlarını bilmeli ve buna göre onu zorlayacak ısrarlı taleplerde bulunmamalıdır.

Eşine karşı anlayışla davranıp yanında söylenmekten veya şikayetleşmekten kaçınmaya dikkat etmelidir.

Kadın, eşinin sırlarını saklamasını bilmeli, ayrıca onun emanetlerini korumalıdır.

Kadın, yapacağı işleri eşiyile paylaşmalı, ona danışmalı ve hayatı istişare ederek müşterek omuzlamalıdır.

Evlilik birliği kadına eşinin hatalarını düzeltme sorumluluğu da yüklemiştir.

Kadın, kocasını başkalarının yanında küçük düşürücü davranışlardan kaçınmalıdır. Hata ve kusurlarını örtmelidir.

Kadın, hayatın zorlukları esnasında sabırla davranmasını bilmeli ve öfke ile karar vermekten sakınmalıdır. Birbirlerine kızdıkları vakit bazen de susan tarafın kendisi olması gerektiğini de unutmamalıdır.

Aile içinde meydana gelmesi normal kabul edilebilecek küçük sorunları büyütmemeli, kocasına karşı küs ve dargın kalmamalıdır.

Kadın kendisine yansıyan aile içindeki bir takım basit sorunlar üzerinde fazla durmayıp bunları göz ardı edebilmelidir.

Kadın, kocasını kendi akrabalarına yaklaştırmayı bilmeli, onun akrabalarına da aynı şekilde gereken saygı ve sevgiyi göstermede kusur etmemeye dikkat etmelidir. Sıla-i rahim yapmalıdır.

Kadın, kocasının anne ve babasını kendi anne ve babası gibi bilmeli; onlara karşı vazifelerini ihmâl etmemelidir.

Kadın kocasından gördüğü iyiliklere teşekkür etmeli, kusur bularak onu yaptığına ve yapacağına pişman etmemelidir.

Kendi zevk ve ihtiraslarına aldanarak aile yuvasını bozmayı asla aklından geçirmemeli, anlaşmazlık zamanlarında boşanmayı arzulamak yerine farklı yöntemler ile ailenin devamından yana olacak çözüm odaklı düşünmesi gerekir.

Boşanma hadisesinin “en nâhoş helâl” olduğu ilkesinden hareketle kocasından boşanma veya ayrılmayı talep etmemelidir.

⁵⁹ Buhârî, Nikâh 86; Müslim, Nikâh 120.

⁶⁰ Konu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Kahveci, a.g.e., s. 82-83.

⁶¹ Buhârî, Nikâh 84,86; Müslim, Zekât 84; Ebû Dâvûd, Savm 73; Tirmizî, Savm 64; İbn Mâce, Sıyâm 53.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

Sonuç

İslâm'ın aile kurumuna yaklaşımını ve esaslarını ifade eden karşılıklı hak ve sorumlulukları konu alan bir dizi ahlâkî değerden bahsetmek mümkündür.

İdeal Müslüman ailenin fertlerine düşen vazifeler yanında her bir şahsın aile içinde belli hak ve sorumlulukları da bulunmaktadır.

Bir insanın hayatta sahip olabileceği en büyük nimetlerden birisi hiç kuşkusuz huzur ikliminin teneffüs edildiği, karşılıklı ilişkilerin şefkat, anlayış ve bağışlama değerleri ekseninde geliştiği bir yuvadır. Bu nimetin devamının sağlanması, karı ve kocanın birbirlerine karşı sınırsız sevgi beslemelerine ve olası hata ve kusurları görmezden gelmelerine bağlıdır.

Müslüman bir ailede anne-baba ve diğer büyükler, üzerine titrenen, onlara hizmette kusur etmemek için evlatların birbiriyle yarış içinde olduğu ve meşru dairede her zaman kendilerine itaat edilen baş tacı değerlerdir. Zira, İslâm ahlâk sisteminde yaşlı anne-baba, kişiye cenneti hak ettirecek büyük bir fırsat ve lütuf olarak görülür. Bu düşüncenin benzeri olarak karı kocanın da cennet yolunda taraflara sunulmuş birer emanet ve birer fırsat olduğu göz ardı edilmemelidir.

Çocuklar gibi kadınlar da evin erkeğine emanettir. Emanete karşı sorumlulukları yerine getirme ve ona haksızlık yapmama hususunda koca, nebevî mesajları kendisine şiar edinerek çok hassas ve dikkatli davranmalıdır. Hiçbir zaman kas gücünü kullanmaya yeltenmemelidir.

Müslüman bir ailenin ideal bireyleri her türlü söz ve davranışın dini meşruiyet çerçevesine oturmasına özen gösterir. Herkes üzerine düşen görevleri ibadet şuuruyla yapar.

Müslüman aile fertlerinin bu sahada ilk elden müracaat etmeleri gereken temel kaynaklar Kur'an ve Sünnet'tir. Ayrıca fıkıh alimleri tarafından kaleme alınmış bulunan eserler de bu kaynaklar arasında sayılabilir.

Bu çalışmada gerek klasik fıkıh kaynakları gerekse de çağdaş dönemlerde yazılmış bulunan ahvâl-i şahsiye kitapları ve aile hukuku üzerine kaleme alınmış eserler incelenerek belli sonuçlara ulaşılmıştır.

Bu bağlamda Müslüman toplumların birer sosyolojisi olarak kabul edilen fıkıh ilminin ilkeleri ve hükümleri arasında ideal insan /karı ve koca şekli üzerine izler sürülmüş model insan inşasında en kestirme çarelerin Kur'ânî ve Nebvî mesajların muhtevasında yer aldıkları gözlemlenmiştir. Bizi sabırla dinlediğiniz için hepimize teşekkür ederim.

Kaynaklar

- Abdülhamid, Muhammed, *el-Ahvâlü's-Şahsiyye fi's-Şer'i'ati'l-İslâmiyye*, Beyrut, 1984.
- Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, İstanbul 1992.
- Aydın, M. Âkif, 'Mehir', *DİA*, c. 28, Ankara 2003, s. 389-391.
- Beşer, Faruk, *Evlen Mutlu Ol*, Nun Yayıncılık, İstanbul 2015.
- Bilmen, Ömer Nasuhi, *Hukuku İslamiyye ve Istılahat-ı Fıkhiyye Kâmusu*, İstanbul 1968.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail, *el-Câmiu's-Sahih*, İstanbul 1992.
- Cin, Halil, *İslâm ve Osmanlı Hukukunda Evlenme*, Selçuk Üniversitesi Yayınları, Konya 1988.
- Çeker, Orhan, *Osmanlı Hukuk-ı Aile Kararnamesi*, Mehir Vakfı Yayınları, Konya 2017.
- Çetintaş, Recep, "İslâm Hukukunda Evlenmeden Doğan Haklar Bağlamında Nafaka", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 2014, sayı: 24.
- Döndüren, Hamdi, *Delilleriyle Aile İlmihali*, Altınoluk Yayınları, İstanbul, 1995.
- Ebû Dâvud, Süleyman b. Eş'as es- Sicistâni, *Sünen*, Beyrut 1988.
- Ebû Zehre, Muhammed, *el-Ahvâlü's-Şahsiyye*, Kahire 2005.
- Ebyânî, Muhammed Zeyd, *Şerhu'l-ahkâmi's-Şer'iyye fi'l-ahvâli's-Şahsiyye*, Beyrut 2006.
- Erbay, Celal, "Nafaka", *DİA*, c. 32, İstanbul 2006, s. 282-285.
- Gökmenoğlu, Hüseyin Tekin, "İslam Hukukunda Mehir", *Mehir Dergisi*, 1998, sayı: 2, s. 23-25.
- Hallâf, Abdülvehhâb, *Ahkâmu'l-ahvâli's-Şahsiyye*, Dâru'l-kalem, Kuveyt 1990.
- Haskefi, Muhammed b. Ali, *ed-Dürrul-Muhtâr Şerhu Tenvîrü'l-Ebsâr*, Beyrut, 2002.
- Heyet, Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2007.

**ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN
SEMPOZYUMU**

- İbn Kudâme, Muvaffakuddin, *el-Muğnî*, Mektebetü'r-Riyad el-Hadise, Riyad, ts.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed el-Kazvînî, *Sünen*, Kahire 1994.
- Kahveci, Nuri, *İslam'a Göre Aile Bireylerinin Sorumlulukları*, Hikmetevi Yayınları, İstanbul 2017.
- Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, Beyrut, 2006.
- Müslim b. Haccac, Ebu'l-Hüseyn el- Kuşeyrî, *el-Câmi'u's-Sahih*, Dâru İbn Hazm, Beyrut 2010.
- Yaman, Ahmet, *İslam Aile Hukuku*, İfav Yayınları, İstanbul 2009.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

TESLİMİYET BAĞLAMINDA ARKETİP OLARAK SAHABE

Doç. Dr. Abdullah ÜNALAN*

1. GİRİŞ

İslam'ın teşrinde Kur'an-ı Kerim neyse, Resûlullah (s) da odur. Resûlullah (s) olmadan imanın geçersiz olması O'nun yetkisinin en açık göstergelerindendir. Resûlullah (s) olmadan Kur'an ve hükümlerinin anlaşılması, uygulanması mümkün değildir. Zira O, Kur'an'ın en büyük müfessiri, hükümlerinin en büyük mübeyyini ve İlahî mesajların en ideal mübelliği ve uygulayıcısıdır.

Hız. Peygamber (s)'in önemini vurgulandığı, konumunun belirlendiği, yüceliğinin ifade edildiği pek çok Kur'an pasajı bulunmaktadır: "Allah ve melekleri, Peygamber'e çok salavat getirirler. Ey Mü'minler! Siz de O'na salavat getirin ve tam bir teslimiyetle selam verin."¹

'Senin şanını ve ününü yüceltmedik mi?'²

adunok reh irelkütşüd ağılzamşalna adnıralara , (rebmagyeP ye) ralno ik nuslodna enibbaR ,ryaH "
rib mat nızıskamyud kulkurub ribçih ednirelplak anırarak nines ad arnos ev açkıdampay mekah ines "
!ralzamlo şımnani (netkeçreg) ,açkıdamlo ibat elteyimilset³

rib nisek inıgıdrıtşalsahhaşum ev inıgıtte ezıtarp ı'malsı elrelüçlö ireşeb ,ni'(s) rebmagyeP .zH teyA ev muroy idnek ,narıtşalsahhaşum ednıseglög niyhav edlikeş laedi ne unO ,ıbig uğudyok ayatro ellid -ateda-ev ısamnaltuyos nediktey uB .ndatkamalugruv ad unuğudlo pihas enisiktey amyok inirelretirk ışrak rib ed enümküh nı'halla ibig uğudlo ırıkya anunoysim nıteyishaş ecüo ,ısemliriteg elah zısvelşi .rıdamyok

ınıralmron lesyihen ayeve rime nün'ülüseR ev hallA 'elteyimilset rib mat' ninebahas edlikeş myA .rıdatkamyok ayatro ad ınıralkıdalugyu

rıdreşeb rib (s) hallulüseR⁴ ,nekrırıtşitey inılsen laedi ne nihirat meh nekralugyu ı'malsı meh ev karanalraray ed nednırelebürçet nırelrebmagyep şımçeg⁵ kamşalu anıcamı ;şımte tekerah elrelüçlö ireşeb ,nekrapay unuB .ntışmaşay irelnügrüs ev terakah ,barıdzı ,ıca ,şımıla ezög irelksır nütüb ireşeb niçi .rıtışımte ezılaer elyisekşelib nedeb ev hur ununoysim

80-70 ütüs kadrab rib ,ısamrıksıf nuyus nadnıralkamrap ,ısemlöb iki ı'yA e'(s) rebmagyeP .zH netlecüy un'O .rıdatkamlışılaç eyemlide edafı iğilecüy kerelide tebsın relezic'um ibig isemrıçi eyıbahas ,lığed irelezic'um ub nelırıtşelkeçreg ednısetö nun'O ,nerıtege enılah iteyishaş küyüb ne nınerve ev .rıdısemrıtey mulpot rib pitekra keceyemelürög ev şımemlürög ılasme ednıhırat kılnasnı

enülüseR ev hallA ninebahas nede lıkşet kenrö rib laedi ev iğıdrıtşitey nırednö ecüo ,admunus uB .zıgeçerev kenrö çakrıb anıralkıttısınay lısan atayah ılıif iteyımilset ub ev enıteyımilset

2. TESLİMİYET

Teslimiyet kelimesi, İslam, selam kelimelerinin de türediği s-l-m mastarıdır. Se-li-me fiili 'teslim olma, kendini verme, boyun eğme, esir olma, bir işten kurtulmak, berî olmak' anlamlarına gelirken, if'al babından es-le-me fiili 'barış yapmak, barışın şartlarına uymak, bir şeyi sahibine vermek' gibi manalarına gelir.⁶

enırey zıstraş ,zıstıyak nadamalugros ınıraltamilat nün'ülüseR ev hallA' karalo mıret ımalsı
ağılzamşalna adnıralara , (rebmagyeP ye) ralno ik nuslodna enibbaR ,ryaH "
kulkurub ribçih ednirelplak anırarak nines ad arnos ev açkıdampay mekah ines adunok reh irelkütşüd

*Siirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.

¹ 33/Ahzab, 56. Allah'ın 'salat'ı rahmet etmek ve kulunun şanı ve şerefini yüceltmektir.

² 94/İnşirah, 4. 'İman etmede, ezanda adını adıyla bir araya getirdi.' Şatıbî, Ebu İshak İbrahim b. Musa (v. 790/1388), *el-Muvafakat fi Usûli 'ş-Şeria*, Daru'l-Ma'rife, Beyrut ty., II. 254).

³ Nisa, 4/65.

⁴ 18/Kehf, 110; 26/Şuara, 154, 189; 41/Fussilet, 6.

⁵ "Dini ayakta tutun ve onda ayrılığa düşmeyin" diye Nuh'a tavsiye ettiğini, sana vahyettiğimizi, İbrahim'e, Musa'ya ve İsa'ya tavsiye ettiğimizi Allah size de din kıldı" (Şûra, 42/13).

⁶ İbn Manzûr, Lisanü'l-Arab, s-l-m maddesi, VII. 240-244.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

" *İralzamlo şımnani* (netkeçreg) , *açkıdamlo ibat elteyimilset rib mat nızıskamyud*⁷ nıkay-l'akkah ,uB :rudogyud rib narıtşalu ağılılğab kaltum a' malsı ev anami
ni 'miharbı neriveç züy nadlıtab ülrüt reh ev napay kiliyi amiad ,nede mılset a 'halla iniğılneB nütüB'
ibihās nami ülcüğ ahadnedişik nayu kererög iniğittlecüy elyisigves uno ni 'halla ,animetsis çnani
*" ?ridmik*⁸

"Mü'minler, düşman birliklerini gördüklerinde: 'İşte Allah ve Resûlü'nün bize va'dettiği! Allah ve Resûlü doğru söylemektedir' dediler. Bu (orduların gelişi), onların ancak imanlarını ve Allah'a bağlılıklarını (teslimiyetlerini) güçlendirir."⁹

"Havariler dediler ki: 'Allah'ın yardımcısı biziz: Biz Allah'a inandık, Sen de şahit ol ki biz Allah'a teslim olan Müslümanlarız."¹⁰

Müslümanın karşılığı olan müslim kavramı işte bu mutlak teslimiyeti ifade etmektedir. Bu bağlamda İslam, 'İlahî otoriteye boyun eğmek, talimatlarına sorgusuz uymak, barış ve güven ortamını sağlayarak sürekliliği için gereken bütün çabayı göstermek' demektir.

Kainat 'ister-istemez' irade dışı Allah'a teslim olmuşken¹¹ müslüman bilinçli ve hür iradesiyle O'na ve Resûlü'ne teslim olmaktadır. Böylece hem kendisiyle, hem evrenle barışık hale gelir ve huzur bulur.

Bu, "*Alemlerin Rabbi'ne teslim oldum*"¹² diyen İbrahim (as)'ın inandığı İslam'dır. Bu, "*Babacığım! Emrolunduğun şeyi yap. İnşallah beni sabredenlerden bulursun*"¹³ deyip boynunu bıçağın altına uzatan İsmail (as)'ın teslimiyetidir. Bu, "*Semi'nâ ve eta'nâ/duyduk ve itaat ettik*"¹⁴ diyen sahebenin mutlak teslimiyetidir.

Allah ve Resûlü'nün öngördüğü teslimiyet bir akıl tutulması, akli saf dışı bırakmak ve analiz yapmadan körü körüne bir taklitçilik değil, beşerî ölçüleri aşan konularda iyi tanıdığı, hakkaniyetine inandığı ve asla yanlış yapmayacaklarından emîn olduklarına güvenmek, onlara inanmak ve güvenmektir. Tıpkı bindiği uçağın pilotuna, geminin kaptanına ve başvurduğu doktoruna teslim olduğu gibi.

Teslimiyet yoksa güvenmek, güvenmek yoksa itaat, itaat yoksa kulluk da yoktur. Peygamberler de bu teslimiyet makamına yükselmek için niyazda bulunmuşlar: "*Ey Rabbimiz! Bizi Sana boyun eğenlerden (teslim olanlardan) kıl, neslimizden de sana itaat eden (teslim olan) bir ümmet çıkar, bize ibadet usûllerimizi göster, tevbemizi kabul et; zira tevbeleri kabul eden, çok merhametli olan ancak Sendin!*"¹⁵

İmanın altı rüknünden biri olan 'kadere iman', aslında Allah'a mutlak teslimiyetin ifadesidir. Bu teslimiyetle Allah'tan gelen 'lütfu da hoş, kahrı da hoştur' Müslümana.

Önemi oranında teslimiyetin önünde engeller de bulunmaktadır. Bu engelleri kısaca şu şekilde özetlemek mümkündür:

- a. Kur'an ve sünneti iyi anlayamamak, verdikleri mesajları yeterince kavrayamamak;
- b. Hedonizm. Nefsin sınırsız arzularına (haz) boyun eğmek.
- c. Narsizm. Resûlullah (s)'ın en büyük tehlike gördüğü, 'dünya sevgisi ve ölüm korkusu' olarak nitelendirdiği menfaattensetlik anlamına gelen 'vehn'. Kanaatimizce bugün teslimiyetin önündeki en büyük ve tehlikeli engel vehn (narsizm)dir. Bu insanın mal, mevki, makam, nefsanî arzular gibi bütün za'fiyetlerini kapsamaktadır.
- d. Rasyonalizm. Akla güvenerek vahyin önüne çıkarmak. Oysa akıl, her insana göre değişken olduğu gibi mutlak olarak çıkar/fayda ve zararı tesbitten acizdir.
- e. Çevre. Bir alimin, doksan dokuz kişiyi öldüren adama, kötü çevresini terkedip iyi bir çevreye gitmesini tavsiye etmesi, çevrenin insan karakter ve duyguları üzerindeki etkinin önemli rolüne işaret etmektedir.

⁷ Nisa, 4/65.

⁸ Nisa, 4/125.

⁹ Ahzab, 33/22.

¹⁰ Bakara, 2/131; Al-i İmran, 3/20; Maide, 5/44; Mü'min, 40/66.

¹¹ "*Allah'ın dininden başkasını mı arıyorlar? Oysa göklerde ve yerde olanların hepsi ister-istemez O'na teslim olmuştur ve O'na döndürülüp götürüleceklerdir.*" (Al-i İmran, 3/83.

¹² Bakara, 2/131.

¹³ Saffat, 37/102.

¹⁴ Bakara, 2/285.

¹⁵ Bakara, 2/128.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

3. ORTAM

Vahiy ilkeleri birer hipotez olarak bırakılmamış, peygamberler aracılığıyla, farklı zaman, ortam ve farklı karakteristik birey ve toplumlarda pratize edilerek empirik bir forma sokulmuştur. Peygamberlerin uygulamaları Kur'ân'la özetlenerek vahyin kontrolündeki 'ideal örnek/üsvetün hasene' olarak takdim edilen Hz. Muhammed (s)'in söz, fiil ve takrîrlerinde şekillenmiş, açıklanmış, detaylandırılmış; birey ve toplum olarak sahabede somutlaşmış ve gelecek nesillere aktarılmıştır.

Hadîsler gibi Kur'ân-ı Kerîm de sahabe kanalıyla aktarılmıştır. Sahabîlere saldırmak, Hz. Peygamberi devreden çıkarmaya çalışanların inkâr algısıyla örtüşmektedir. Zira Kur'ân'ı devreden çıkarma sinsi planının perde arkası önce sahabeyi, sonra hadîslerin formunda Hz. Peygamber (s)'i, son olarak Kur'ân'ı devreden çıkarmaktır. Halkın genelinin hadîs literatüründen habersiz olduğu ülkemizde bu algı operasyonu büyük bir tehlike teşkil etmektedir.

uno inyevebe arnoS .rağod nugyu an(şılıtaray) itartif mâlsî kuçoç reH ” ,ni‘(vas) rebmagyeP .zH ubE îvâr “ .ibig uğudruğod malğas uyurvay ninavyaH .redekves anıcnani îsûceM ayeve nayıtsırıH ,iduha Y esi şımtaray erezü tartıf ignah ıralnasni ni‘halla ;enid karalo finah ünüzüy neS” :duko iteyâ uş ,eryerüH “relzemlib uğoç nıralnasni takaf ,rudub nid urğodsod etİ .rutkoy emşiğed adnışitaray ni‘halla .rıveç ano¹⁶

masnİ .ridisedafi niniğidnelikte radak en nadmatro uğudnulu ,niniretkarak nasni isîdah (30/30 ,muR) .ridicirev nöy anasni ev iciyelikte radak o za ne ed iserveç şadakra ,esi imatro elia ecered icirib neyelikte elyiserveç şadakra tebsüM .ridetkembibeçeg enünö ed ninelia iserveç şadakra adnıralıy kilçneg elkillezÖ fitagen nadnay reğid ,nekrakıç en‘isecüy relecüy/nîyilli ı-yâl‘a’ elyirelliif fitizop ,nadnay rib ,nasni neliberütög eyirevzö radak emülÖ .ridetkembibanalravuy ‘enibid nimennehec/nîlifâs i-lefse’ elyirelliif .ridirib nadnıralıfısav lezüg ne ninasni ,usugyud kılşadakra

,idnefe ,kemelzi ,ratfarat ,kemte kilşe ,şadloy ,tsod ,şadakra” ,pulo uluğoç ni‘bihas’ açparA ,ebahaS ev rikif ,nısamnulu ,nısnulu ,rızah ,nakıç akra’ ,ed‘eçkrüT ,nekrileg aralmalna ibig ‘kemte tebhos ev nanuvas unutsod ,uğudlo katro ednimisek küyüb ninireleklî tayah ıgıdaşay ,ıgıtşalyap inirelecnüşüd nami an‘O ,nerög i‘(s) demmahuM .zH’ ,karalo mireT .rined ‘eyişik nayurok ev nanuvas namaz reh ano küyüb ağılşadakra edzimirelkeneleg ev eröt ,mulpoT .ridetkembined ey‘ışık nanulu ,ednitebhos ev nede nımalna sase ,ed esi nükmüm kemrög nadnıralafıyas ninihirat ,inimenö niğılşadakra .ridetkembirev menö zuroyide edeşaşüm adnıralıkrâkadev ev ikşili nıralşadakra ev (s) rebmagyeP .zH ,mîreK-ı‘nâ‘ruK

isemilek ralşadakra .ridetkemziç ralolbat ıcıpraç ev koç kep ılakala alkılşadakra ,mîreK-ı‘nâ‘ruK nekereg isamnıla terbi ımsık rib nıralnuB .ridetkemçeg afed 97 karalo luğoç ev liket ed‘mîreK-ı‘nâ‘ruK .ridrelkenrö nekereg isamnıla terbi ümülöb rib ,neki irellasım kılşadakra ütök

‘şadakra’ amulpot hîzen o nelisek enavrep edniserveç ,inirebmagyeP ecüy ,halla ecnö nedyeş reH ,zınlay retsi ,neki etkilrib alyıralakşab retsİ :rav müdüğö ket rib eziS’ :ik eD ” :rıdatkamtnat karalo karalo içle ub) ,ezinidnek idnek arnos ev nulo (ednicnilib nuzunuğudnulu) adnuruzuh ni‘halla izis ışrak abâza ilteddiş zınığacayaşay O .nünüşüd inığıdamlo kililed rib adzını ‘şadakra’ (nelirednög “ .royımpay yeş rib akşab natkamrayu¹⁷ ed en ev rıtşımıldadla ed en ,şımpas en zınışadakra ub niziS” ; “ .rıdatkamşunok erög enirelseveh ev uzra idnek¹⁸ .rıdlığed iled rib zınışadakra ub¹⁹ nadnuğulkucoç) ” natkıça ecedas o asyo .royimleg anıralhıka çih ığıdamlo rese nettennic adnıralşadakra (ub ıralkıdınat ireb “ .ridirib narayu ağıçâ²⁰

loy edzimiğeneleg ,ad asroyiçeg imarvak ‘şadakra’ afed 26 ,ed‘mîreK ı-nâ‘ruK radak en reH nö analp nö ralkılşadakra ibig ıgılşadakra avad ev ıgılşadakra kilreksa ,ıgılşadakra enahsipah ,ıgılşadakra :rıdatkamkiç analp

¹⁶ Buhârî, Ebu Abdillâh Muhammed bin İsmâil bin İbrahim bin el-Muğîre bin Berdizbeh (v. 256/870), *Sahihu el-Buhârî*, el-Mektebetü'l-İslâmiyye, İstanbul ty., 23/Cenâiz, 79; Askalânî, el-Hafız Şihâbüddin Ebi'l-Fadl Ahmed b. Ali b. Hacer el (v. 852/1448), *Fethu'l-Bârî bi Şerhi Sahihi'l-Buhârî*, terkîm, tevbîb, tashîh, tercî M. F. Abdülbaki, M. el-Hatîb, Kusay M. el-Hatîb, Dâru'r-Rayyân li't-Türâs, Kâhire 1407/1987, III. 260; Muslim, Ebu'l-Huseyn b. el-Haccâc el-Kuşayrî en-Neyşâbüri (v. 261/875), *Sahihu Muslim*, thk. Muhammed Fuad Abdülbaki, Dâru İhyai'l-Kutubi'l-Arabiyye, Kahire, 1336/1918, 46/Kader, 5; Ebu Davûd, Süleyman b. Eş'as es-Sicistânî el-Ezdî (v. 275/888), *Sunenu Ebi Davûd* (Avnu'l-Ma'bûd ile beraber, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1399/1979, 39/Sunne, XII. 490, r. 4690; Tirmizî, Ebu İsa Muhammed b. İsa b. Sûre (v. 279/892), *el-Câmiu's-Sahih vehüve Sunenu't-Tirmizî*, Dâru'l-Fikr, Beyrut ty., 33/Kader, 5.

¹⁷ Sebe', 34/46.

¹⁸ Necm, 53/2-3.

¹⁹ Tekvîr, 81/2.

²⁰ A'râf, 7/184.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

.ıdyışadakra nı‘(s) hallulûseR irelkelidelib şid koç ne nirelkişüm ,rikeB ubE .zH .iğilşadakra loY.a niçi isidnek nemğar anuB .ıtkıç anuğulucloy mülö ev ıdamkarırb zinlay nı‘şadakra’ karala ezög iyeş reH rib inaH ” ,iniseşidne ub hallA .udroyide eşidne nedniğecelibaşalışrak elyekilhet rib nımişadakra ,liğed neki adarağam ralnO .ralıdrakıç ned‘ekkeM uno relrifâk neki irib nedışik iki ,rebmagyeP namaz “ridrebareb elmizib hallA emlüzÜ’ anışadakra²¹ .ıdredig elyisilleset

elyöş nığilşadakra loy ikadnisara ışık eglib rib nenelyös uğudlo (sa) rızıH eli (sa) asuM nâ‘ruK urğod niyeN ev rışalışrak altaz rib eglib nekrapay kulucloy adnıranek zined (s) asuM’ :rıdatkamtalna elnines) miyim rilibeleg nednişep nines niçi nemterğö ad anab nediglib nelirev anas adnusunok uğudlo (aralnalo kacalo neky)etkilrib elmineb neS’ :ışık egliB ‘.ided (?miyim rilibapay kılşadakra :asuM ?ik nisrilibanaltak lısan eyeş niğacayamayarvak edniçi inala ebürçet üknüÇ .ided ‘nıszamanaltak ‘miğeceyemretsög kulzumuyu anas adunok ribçih neb ,nıskacalub karalo irib ılrıbas ineb ,esrelid hallA’ anas ,adnıkkah relyeş (mığacapay) ,nesrede kılşadakra elmineb reğe edlah o âlâkeP’ :egliB .ided “raludluyok aloy isiki ecelyöB .ided ‘nıskacayamros yeş ribçih anab radak ayacnunulub adamalkıçâ²²

enâhsipah ye ” :ridetkemed elyöş anıralşadakra enahsipah ,(sa) fusuY .iğilşadakra enahsipah .b nütüb askoy ,ım kamnani anığılrav nibbar koç kep ırya nedniribriB :ridiyi ahad isignaH !mıralşadakra “?ım kamnani a ‘hallA ket rib nemege aralkırav²³

iğilşadakra avad unub ,ik rıdığilşadakra amurok itellim ev natav ,çnani ,uB .iğilşadakra kilreksA .c .rüdñüküm kamla ele ednisirogetak

nınarağam nelemethuM .ahvel/arağam) i‘fheK ı-bahsa ,mîreK-ı-nâruK .iğilşadakra avaD .d ev neleg ayara rib niçi kamaşay nıralçnani nıralşadakra (akalp nanulub irelmisi ev nalısa anısıpak ,iniseledacüm mılak-mülö nicneg purg rib naniğis ayarağam rib karaçak nednimijer milaz nimenöd .rıdatkamtalna karalo iseyâkih kılşadakra ıdıpraç²⁴

ev rikif inay ,avad ıadyap katro ninispeh ,rebareb alkamlo ilmenö ed idişeç tröd nığilşadakra avaD .rıdığed nükümüm isamlo nığilşadakra ,ednilah isamamlo niniğilrib rikiF .rıdığilşadakra ecnüşüd ,ihirat mâlsİ .ıtkılşadakra rib narakıç eyevriş ığılırâkadev ev nataşuk inirelehpeç nütüb nıtayah ,ığilşadakra nizimipeH .zamayaşay zışşadakra nasni nalo kılrav rib laysoS .rudulod elyirelkenrö iğilşadakra avad zışşe nısıyas nıralşadakra ilekli adnımalğab ebahaS .rıdrav zımıralşadakra natat rey rib ilmenö rıdrav adnıtayah .rıdiverög niyerib ilçnilib reh kamrıtra

.rıdatkamtalna ed irelkenrö kılşadakra ütök ed‘mîreK ı-nâ‘ruK adnıny irelkenrö kılşadakra lezüG²⁵

RALŞADAKRA/BAHSA .4

midkat ağılnasni karalo relteyışaş kenrö ıralno ,şimte ânes-ühtem ıbahsa etteya koç kep ,hallA ev şimte taati edyezüd kecede âdef a‘(s) hallulûseR nıralıtayah ,ad ralnO .rışimrışelidebe kerede nami zışşe o nede nabruk nıralnatav attah ,nıralkuçoç ,nıralılam ,nıralnac adnırğı nun‘O .ralşımnalğab

²¹ Tevbe, 9/40.

²² Kehf, 18/66-71. 625.

²³ Yusuf, 12/39-41.

²⁴ Kehf, 18/9-11. Ayetlerin devamında Allah onların kişiliğinde, arkadaşlığın ortak paydalarını şöyle tesbît etmektedir:

a. Allah’a sağlam bir imânla bağlı olmak ve bu imandan taviz vermeden onunla şeref duymak: ‘Onlar Rablerine iman etmiş gençlerdi.’ (18/13)

b. Doğru yolda ve basiret sahibi olmak: ‘Biz de onların hidayet ve basiretlerini arttırmıştık.’ (18/13)

c. Birlik ruhu, cesaret ve kararlılık sahibi olup hak ve doğruyu haykırmaktan çekinmemek: ‘Kavimlerinin karşısına dikilip, tam bir kararlılıkla şu gerçeği haykırdıkları zaman, biz onların kalplerini pekiştirip cesaret vermiştik.’ (18/14)

d. Allah’tan başkasına boyun eğmemek ve bunu kurtuluşun yegane gerçeği olarak kabul etmek: ‘Biz, O’ndan başka hiçbir ilâha tapmayız.’ (18/14)

e. Hak ve doğru olandan başka bir şey konuşmamak: ‘Yemin olsun ki, eğer biz bunun aksini söyleyecek olursak, o takdirde saçma-sapan bir şey söylemiş oluruz.’ (18/14)

f. En yakınları da olsa, haktan sapanlardan ilişkilerini kesen bu arkadaş grubu içinde tam bir dayanışma ve ittifak anlayışı bulunmakta ve bir uyum içinde hareket etmek.

g. Yöneticiye tam itaat anlayışı: ‘İçlerinden biri diğerlerine şöyle dedi: ‘Madem ki kavminizden ve Allah’tan baka taptıkları şeylerden uzaklaştınız; o halde mağaraya sığının.’ (18/16)

h. Bütün tedbirleri aldıktan sonra Allah’a güvenmek, O’na sığınmak ve başarıyı O’ndan beklemek: ‘Rabbiniz, rahmetiyle size genişlik versin ve işinizi rast getirip kolaylaştırsın.’ (18/16)

²⁵ Bu örnekler dışında, gönderilen peygamberlerin direktiflerine uymayan Ashâbu’l-Karye (Köy Arkadaşları); Şuayb (as)’ın peygamber olarak gönderildiği Ashâb-ı Medyen/Eyke (şehir Arkadaşları); Ashâbu’r-Res (Kuyu, Maden Ocağı Arkadaşları); amel defterleri sol ellerinden verilen (Ashâbu’ş-şimâl/Sol Arkadaşları, Cehennem Arkadaşları gibi arkadaşlıklar da Kur’ân-ı Kerim’de anlatılmaktadır.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

liğed alralmarvak ibig ‘namarhak’ ,‘ikattüm’ ,‘râkadeF’ ,‘ti hacüm’ ,‘nim‘üm’ ,inirelediba taati ev menö rib attuyob en adnitayah nınamülsüM niğilşadakra ,netkemte edafi alyımarvak şadakra/İbahas nadnıfarat (s) hallulüseR nımarvak ub adnımalna ‘şadakra’ ,adnıy ıralmalna ılkraF .zuroyılna inığıdışat :ziyetkemrög inığıdılınalluk kıs koç

,ırayid relnim‘üm yE ” ,edniğitte terayiz ığılrazem (s) hallulüseR :rede teyavir erylereH ubE .1
“ kidretsi kemrög izimireleşdrak zis ,zığacaşuvak ezis ed zib hallaaşni ,nuslo ezinirezü imâles nı‘halla relziS’ ,(s) hallulüseR .relided ‘?(hallalüseR ay) ziyim liğed zinireleşdrak ziB’ ,reikednırebareB .udruyub “ .udruyub ‘zınısmıralşadakra’²⁶

(niçi irelememtig emneheC) .miğacarav anışab nı‘zvaH ecnö nedziS ” :ruruyub (s) hallulüseR .2
ralnuB libbaR aY’ ,emibbaR .miğecelıney kacna ,miğacaşıtrat (elmibbaR) adnıkkah relişik ızab relen (nınıralşadakra ızab) arnos nednes ,neS’ ,anaB .miğeıeyid ‘rıdmıralşadakra ralnuB ,ndmıralşadakra .ritkecelined “ nusroyimlib (ınıralkudrudıyü relen anıda mâlsİ) ınıralkıtpay’²⁷

ed‘eyıbyeduH .ıtkıç aloy urğod ey‘ekkeM erezü kampay ermU adnılıy .6 nıterciH (s) hallulüseR .3
.zH .relidelyös inirelkeıeyemrev nizi anısampay ermU ev enısemrig ey‘ekkeM relkışşüm edniğidrev alom -zıstıyık ano nadnıralşadakra ,adnıtla nıcağa iğidneleğlöG .ıtpay amşalna rib alraltraş ızab ,(s) rebmagyeP
ereIınim‘üm nede ta‘yeb an‘O ,nâvdıR-r‘üta‘yeb anub ik ıdla ta‘yeb riâd enirelkeıcede taati zıstraş

.rined (ralşadakra nede ta‘yeb adnıtla çağa) ereıeş-ş‘ubâhsA²⁸ elyöş ılakala alyuburg şadakra ub hallA
ızar hallA nedreIınim‘üm neridlib ınıralkılığab adnıtla nıcağa o (,demmahuM yE) ” :rıdatkamruyub
ev ıdalşığab urûzuh çi rib aralno ,hallA ecelyöb ;udroyilib ineıeğ ednırelıblak nıralno üknüç ,uışumlo
“ .ıdrıdnellüdü ıralno eli (ısedjüm ni)refaz rib keıeşelkeıreg adnıkay’²⁹

nı‘(s) hallulüseR ed inırib nednırelkenrö lezüğ ne nınamurok ıralno ev reğed nelırev ağılşadakra .4
nat‘halla adnıkkah mıralşadakra ,zunukrok nat‘halla adnıkkah mıralşadakra ” :zuroyulub adnınamref uş
ıneı neves ıralno .zınıyamşunok ednihyela nıralno (niçi zınıralrakıç idnek) arnos nedneB !zunukrok
ıneı nede zıstahar ıralno ,zemves ıyalod nedniğidemves ıneı neyemves ıralno ,reves ıyalod nedniğidves
asıık hallA esi inede zıstahar ı‘halla ,rulo şımte zıstahar ı‘halla nede zıstahar ıneı ,rulo şımte zıstahar
“ .(rırdnalazec) ralakay ederüs’³⁰

idnek ınıralkah nıralno ev şımla anıtla amurok ınıralşadakra imımas radak etemâyık ,(vas) hallulüseR
.rütşümrog reğedşe alyıralkah nı‘halla attah ;alyıralkah

adnıtamilat ulod kıl râkafev ev kılpanecila uş nı‘(s) hallulüseR enıy inığenrö kılşadakra akşab riB .5
ık mırede nımeı a‘halla nalo ednıle terduk mıseFen .zınıyamşunok ednihyela nımiralşadakra ” :zuroyulub
ıneıseıbetrem (ıkadnıtak hallA) nıralno ,este kuddasat ad nıtla radak ığad duhU (adnuloy hallA) zınırib
“ .zamaşalı anısrıy nııreleıbetrem attah’³¹ kenrö ni‘(vas) rebmagyeP .zH meh ,ed‘mıreK ı-nâ‘ruK meH

neyelzi ıralno ed meh ,adnıtayah nınıralşadakra nalo ısedıba kıl râkadeF rerıb nun‘O meh ,adnıtayah
.rüdñükñüm kemrög inığenrö kılşadakra natsed erellid eırelnıb adnıraltayah nırelteıyışaş râkafev
ıednısetre ışavaS lâlkıtsİ nalınazak alkılrâkadeF ev barıdzı ,eliç rib nib ,fıka temheM muhrem
ınısamnuvas ev kızısmığab tellim-natav kereıyid ‘!nıkas amtarğu ıralkaçla amudruY !şadakra’
ıızaF pıceN ,nekrede tename aşadakra

,lamah eküy seddakum mudroyınas rıdnasnı’

,lam ed en ,rav eıtır en ,adnunos ,ık kıllamaH

,natşa şımşıp elrıhez ,amkol rib ıca zınlaY

,natşadakra ,nadnatav ,nedenna ,kılırya eV

leneG .rıdetkemrıteğ elıd unuğudlo reğedşe alkamlırya nedenna nınamlırya natşadakra ,kereıyid
ad ısamnıla karalo reıtk niğılşadakra ev kılkatro îrâcit ,kuluşmok ednızılana nııreıtkarak nasnı karalo
.rıdetkemte teraşı enülör ıımenö ıkadnıtayah nasnı niğılşadakra

EBAHAS .5

İcma-ı ümmet ile sahabe tarihin en mümtaz neslidir. Her insanın yegane yaşama gayesi olan ‘saadet’i bu dünyaya taşımış ve ‘Asr-ı Sadet’i fiilen insanlığa sunmuşlardır. Allah, sahabe toplumu hakkında pek

²⁶ Muslim, 2/Tahâre 12.

²⁷ Buhârî, 92/Fiten 1; Muslim, 43/Fedâil 9.

²⁸ Askalânî, Feth, VII. 503-507.

²⁹ Fetih, 48/18. 622.

³⁰ Tirmizî, 50/Menâkıb 59.

³¹ Tirmizî, 50/Menâkıb 59.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

çok yerde "Kurtulanlar ancak bunlardır";³² "Allah size imanı sevdirmiş ve onu gönüllerinize sindirmiştir. Küfrü, fıskı ve isyanı da size çirkin göstermiştir. İşte doğru yolda olanlar bunlardır";³³ "Öne geçen ilk mühacirler ve ensar ile onlara güzellikle tabi olanlar var ya, Allah onlardan râzı olmuştur, onlar da Allah'tan râzı olmuşlardır"³⁴ "İşte doğru olanlar bunlardır";³⁵ buyurmaktadır.

"İslâm'a ve dolayısıyla (cennete girişte) ileri geçerek birinciliği kazanan Mühâcirler ve Ensâr, bir de güzel amellerle onların izinde giden mü'minler (var ya), Allah onlardan râzı olmuştur, onlar da Allah'tan râzı olmuşlardır"³⁶

Allah yine buyurur: "Hakikaten Allah (Hudeybiye'de) ağacın altında sana bey'at etmekte oldukları vakit, o mü'minlerden râzı oldu"³⁷ "Onlar o kimselerdir ki, Allah kalblerini takvâ ile imtihan etmiştir. Onlara mağfiret ve büyük bir mükâfât vardır"³⁸ "İşte bunlar, Allah'ın kendilerine hidâyet verdiği kimselerdir ve bunlar gerçek akıl sâhipleridir."³⁹

Sahabe denilince genel olarak Mühacir ve Ensar akla gelmektedir. Allah her iki kesim hakkında da önemli medh-ü-senalarda bulunmuştur:

Allah, Mühacirlerle alakalı şöyle buyurmaktadır:

"(Ganimet) o fukarâ ve muhâcirler içindir ki (Mekke müşriklerinin baskısı üzerine) yurtlarından ve mallarından çıkarılmışlardır. Bununla Allah'tan bir rızık ve rızâ isterler. Allah ve peygamberine yardım ederler. İşte bunlar sâdik olanlardır."⁴⁰

Komşuluk bakımından arap kabilelerinin en azîzi, sevgi ve fedâkârlık ehli Ensâr hakkında da şöyle buyurur: "(Muhâcirlerden) önce (Medîne'yi) yurt ve imân evi edinenler, kendilerine hicret edip gelenlere sevgi besleyenler. Onlara verilen şeylerden dolayı nefislerinde bir kaygı duymazlar; kendilerinde ihtiyâç bile olsa başkalarını nefislerine tercih ederler."⁴¹

Ensar'ı sevmek bağışlanmanın anahtarıdır: "Onlardan sonra gelenler şöyle derler: Ey Rabbimiz! Bizi ve bizden önce imân ile geçenleri bağışla."⁴²

Berâ b. Azib rivâyet eder: "Rasûlullah (s)'ın Ensâr hakkında şöyle dediğini duydum: "Mü'minden başkası onları sevmeyiz, munâfıktan başkası onlara buğzetmez; onları seven Allah'ı sevmiş olur, onlara buğzeden Allah'a buğzetmiş olur."⁴³

Zeyd b. Cârîye el-Ensârî rivâyet eder: "Muâviye'nin tahtı etrafında oturuyorduk. Yanımıza geldi ve Rasûlullah (s)'tan şöyle işittiğini söyledi: "Ensâr'ı seveni Allah da sever, Ansâr'a buğz edene Allah da buğzeder." Ayrıca bu konuda başka şeyler de söyledi.⁴⁴

Sahabe, Allah ve Resûlü'ne teslim olmuş ve Allah'a sığınan bir nesildir: "O teslimiyet gösterip Rablerine sığınanlar üzerine, Rablerinden mağfiret, rahmet (ve cennet) vardır; ve işte onlar hidâyete ermiş olanlardır."⁴⁵

Sahabe, Allah ve Resûlü'ne şehadet sözünü veren bir nesildir: "Allah, Rasûlü'ne ve mü'minlere takvâ kelimesini (şehâdet ve tevhîd sözünü) de ilhâm etmişti. Onlar da buna layık ve ehil idiler. Allah her şeyi kemâl üzere bilendir."⁴⁶

Sahabe, iman ve Allah'a bağlılıkları zirve yapan bir nesildir: "Allah O'dur ki imân üstüne imân arttırsınlar diye, mü'minlerin kalbine manevî huzûru indirdi."⁴⁷

³² Tevbe, 9/20.

³³ Hucurat, 49/7.

³⁴ Tevbe, 9/100

³⁵ Haşr, 28/8.

³⁶ Tevbe, 9/100.

³⁷ Feth, 48/18.

³⁸ Hucurât, 49/3.

³⁹ Zümer, 39/18.

⁴⁰ Haşr, 59/8.

⁴¹ Haşr, 59/9.

⁴² Haşr, 59/10.

⁴³ Buhârî, 63/Menâkıb, 4, Askalanî, Feth, VII. 140, R. 3783; Müslim, 1/ İmân, 33, R. 75; Tirmizî, 50/Menâkıb, 66, R. 3900 (Tirmizî: Bu Hadîs sahihtir.); Ahmed, İbn Hanbel, Müsned, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1413/1992, I. 292 Ensâr'a ilişkin fazîlet rivâyetlerinin tenkidi için bkz. Hatiboğlu, Siyâsî, s. 21-22, 26.

⁴⁴ Ahmed, Müsned, I. 96, 100; Heysemî, el-Hâfiz Nurüddin Ali b. Ebi Bekir el-Heysemî (v. 807/1404), Mecmeu'z-Zevâid ve Menbeül-Fevâid, Darul-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut, ty., X. 39.

⁴⁵ Bakara, 2/157.

⁴⁶ Feth, 48/26.

⁴⁷ Feth, 48/4.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

Sahabe, mü'min olmanın bütün vasıflarını ruhlarında yaşayan ve davranışlarına yansıtan bir nesildir: "*Muhammed Allah'ın peygamberidir. Onunla beraber bulunanlar (ashâbı kirâm), kâfirlere karşı çok şiddetli, kendi aralarında gayet merhametlidirler. Onları rüku ve secde eder halde (namaz kılarken) Allah'tan sevâb ve rızâ istediklerini görürsün. Secde eserinden (çok namaz kılmaları yüzünden meydana gelen) nişânları yüzlerindedir. İşte onların Tavrattaki vasıfları budur. İncildeki vasıfları da şu: Onlar filizini çıkarmış ekine benzerler. Derken o filizi kuvvetlendirmiş de kalınlaşmış, nihâyet gövdeleri üzerine doğrulup kalkmış; ekincilerin hoşuna gidiyor. Bu teşbih, kâfirleri (ashâba) öfkeliendirmek içindir. Onlardan İmân edip sâlih ameller işliyenlere, Allah bir mağfiret ve büyük bir mükâfât va'detmiştir.*"⁴⁸

Sahabe, Allah'ın lütuf ve nusratına mazhar olmuş bir nesildir: "*Ey peygamber! Allah sana ve mü'minlerden senin izinde bulunanlara yeter.*"⁴⁹

Sahabe, kurtuluşa eren ve bedî cennetle mükâfatlandırılan bir nesildir: "*Mallarıyla ve canlarıyla cihâd ettiler. İşte bütün hayırlar bunların..Ve asıl kurtuluşa erenler de bunlardır. Allah onlara (ağaçları) altından nehirler akan cennetler hazırladı; içlerinde ebedî olarak kalacaklar. İşte bu en büyük seadettir.*"⁵⁰

Sahabe, nefis ve mallarını Allah'tan ecir bekliyerek infâk ettiler, evlâd, aile ve evlerinden fedâkârlık yaptılar, vatanlarından, kardeşlerinden ayrıldılar; babalarını, kardeşlerini (İslâm uğruna) öldürdüler.⁵¹ Aşırı sabır gösterdiler, ve tevekkülle onlara düşmanlık edenleri Müslüman olduktan sonra öne çıkardılar; böylece Allah'ın rızasını mala, tevazuu üstünlüğe, gurbeti memleketlerine tercîh ettiler.⁵²

Allah'ın gönüllerini fethettiğini, kalblerine sekîneti (güven ve itim'nân) verdiğini, rıza ve rahmetiyle onları müjdelediğini şu İlahî müjdeden anlıyoruz: "*İmân edenler, hicret yapanlar, Allah yolunda mallarıyla ve canlarıyla savaşıyorlar, Allah katında daha büyük dereceye sahiptirler. İşte bunlar, dünya ve ahiret saadetine kavuşanlardır. Rableri, onlara kendilerinden bir rahmet ve rızâ ile içinde tükenmez nimet bulunan cennetleri müjdeder.*"⁵³

Hiç kimsenin sahabenin derecesine ulaşamayacağını şu ayetten öğreniyoruz: "*Elbette içinizden fetihten önce harcayan ve savaşanlar, daha sonra harcıyıp savaşanlara eşit değildir. Onların derecesi, sonradan infak eden ve savaşanlardan daha yüksektir. Bununla beraber Allah hepsine de en güzel olanı va'detmiştir. Allah'ın yaptıklarınızdan haberi vardır*"⁵⁴

ev hallA esnelecni itayah ninibahas ignaH .ridirelkenrö teyimilset imimas ne nihirat ,ebahaS
olbat çak rib pitekra netteyimilset uB .rüdnüküm kemrög inirelteyimilset kaltum nalo en'ülûseR
:mlanus

relekrE .1 .5

elib irelecnüşüd neçeg ednirelnihiz ,ik rutşumlo milset eniselyö en'ülûseR ev hallA ,ebahaS .1 .1 .5
:rıdatkamlo zıstahar nadralno ev atkamalugros

hallA ed zineselzig ad zınasruv ağıça irelikedziniçİ .ndmı 'hallA ispeh nirelikedrey ev edrelkög'
eyeş reh hallA ,rede paza ed eniğidelid ,redettä iniğidelid arnos ,ritkecekeç abaseh izis ıyalod nadno
"ridridak"⁵⁵ ev relütüköç zid ,ralitkış anuruzuh nı'(s) hallulûseR acnulo lizan iteya

ulmuros nedreltedabi iğitey nüzümücüg ibig akadas ev dahic ,çuro ,zaman ,hallalûseR aY'
ub iğidemtey nüzümücüg adzımikkah edlah (zimiğidriteg enirey ednitepsin zümücüg ev) zumuğudlutut
,(s) hallulûseR .relided "royulo lizan im teya

im kemed 'kıtkış ısrak ev kudıyud' ibig irelkided nıralnanani e'licnİ ev tarveT ikecnö nedziS'
" ziniyed 'rıd'anaS zümüşünöd ev rittia anas kemte teriğāM !kitte taati ev kudıyud' !rıyaH ?zunosroyitsi
" ,hallA ecniğe nuyob pinellubak unub ebahaS .udruyubPeygamber, Rabbinden kendisine indirilene iman

⁴⁸Feth, 48/29.

⁴⁹Enfâl, 8/64.

⁵⁰ Enfâl, 8/63-64.

⁵¹ Hz. Ömer, Saîd bin As'ın yanından geçerken şöyle dedi: "Babanı öldürdüğümü zannederek sanki nefsinde bana karşı bir kin beslediğini görüyorum. Onu öldürmüş olsaydım, bundan dolayı senden özür dilemezdim. Ben dayım As bin Hişâm bin Muğire'yi öldürdüm. Babana gelince, yanından geçerken öküz gibi can çekişiyordu (böğürüyordu). Ben de onu öldürmekten vazgeçtim." (İbn Hişâm, Ebu Muhammed Abdilmelik, *Siretü'n-Nebî*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid , Mektebetü Dari 't-Türas, Kâhire, ty., II.277.)

⁵²Bkz. *Buhârî*, 63/Menâkıbü'l-Ensâr, 45; Askalanî, *Feth*, VII. 266, R. 4230.

⁵³Tevbe, 9/20-21.

⁵⁴ Vakıa, 56/10.

⁵⁵ Bakara, 2/284.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

etti, mü'minler de (iman ettiler). Her biri; Allah'a, meleklerine, kitaplarına ve peygamberlerine iman ettiler ve şöyle dediler: "Onun peygamberlerinden hiçbirini (diğerinden) ayırt etmeyiz." Şöyle de dediler: "İşittik ve itaat ettik. Ey Rabbimiz! Senden bağışlama dileriz. Sonunda dönüş yalnız sanadır." Ayetleri nazil oldu. Ashab bu talimatlara uyunca Allah 284. ayetin hükmünü, "Allah, bir kimseyi ancak gücünün yettiği şeyle yükümlü kılar. Onun kazandığı iyilik kendi yararına, kötülük de kendi zararındır." (Şöyle diyerek dua ediniz): "Ey Rabbimiz! Unutur, ya da yanılırsak bizi sorumlu tutma! Ey Rabbimiz! Bize, bizden öncekilere yüklediğin gibi ağır yük yükleme. Ey Rabbimiz! Bize gücümüzün yetmediği şeyleri yükleme! Bizi affet, bizi bağışla, bize acı! Sen bizim Mevlâmızsın. Kâfirler topluluğuna karşı bize yardım et"⁵⁶ ayetleriyle neshetti.

5. 1. 2. Sahabenin en bariz ve ayırıcı özelliği Allah ve Resûlü'ne "duyduk ve itaat ettik" düzeyinde teslim olmalarıdır ki yukarıda Allah ve Resûlü bu teslimiyetlerini tescil ve tasdik etmektedir.

Öylesine teslim olmuşlar ki, Allah'tan başka kimsenin bilmediği suçun cezası en acı verici şekilde ölüm de olsa, "Hiçbir kınayanın kınamasından korkmadan"⁵⁷ kendi gönül rızalarıyla gitmekte ve boyunlarını İlahî hükmün önüne uzatmaktaydılar:

5. 1. 3. Maiz b. Malik el-Eslemî Resûlullah (s)'a gelerek, 'Ya Resûlallah, nefsimi zulmederek zina yaptım, beni temizlemenizi istiyorum' dedi. Resûlullah (s) onu geri çevirdi. Ertesi gün tekrar geldi ve 'Ya Resûlallah, zina yaptım' deyince Resûlullah (s) ailesine haber gönderip 'aklında bir sorun olup-olmadığını' sordu. 'Hayır, akli gayet yerinde, Gördüğünü ladar bizim en akıllılarımızdandır' dediler. Üçüncü gün tekrar geldi. Resûlullah (s) tekrar ailesine haber gönderdi (ve bir sorunu olup-olmadığını) sordu. 'Hayır, aklında herhangi bir problemi yoktur' dediler. Dördüncü gün gelince (beline kadar) bir çukur kazıldı ve recmedildi.⁵⁸

5. 1. 4. Bilal-i Habeşî ile tartışan Ebu Zer el-Gifarî kendine hakim olamadı ve Bilal'e, 'Ey siyah kadının oğlu!' dedi. Bu bilal'i incitti ve bir süre sonra Resûlullah (s)'a giderek şikayette bulununca Allah'ın Resûlü sinirlendi, Ebu Zer'i çağırdı ve "Ey Ebu Zer! Sende hala cahiliyye kalıntılarını görüyorum. Kişi anasının renginden dolayı kınanır mı?" diye sordu. Ebu Zer, Allah' ve Resûlü'ne olan teslimiyetiyle hatasını anladı ve Bilal'in kapısına giderek yanağını eşiğine koyup uzandı. Evinden çıkıp Ebu Zer'i o halde gören Bilal,

-Bu ne halder ya Eba zer, lütfen kalkın dedi. Ebu Zer,

-O siyah ayağınla yüzüme basmadıkça kalkmayacağım dedi. Bilal,

-Ne diyorsun Ya Eba Zer? Lütfen ayağa kalkınız dedi. Ebu Zer,

-Asla! dedi. Bilal, çaresiz bir şekilde, gözyaşları yanaklarından süzülerek ayağını Ebu Zer'in yüzüne sürünce Ebu Zer de aynı duygularla kalktı ve kucaklaştılar.⁵⁹

Ma'rûr, Rebeze'de Ebu Zer ile kölesini aynı tip kıyafet içinde görünce nedenini, sordum. Ebu Zer, 'Bir zaman bir adamı annesinden dolayı ayıplamıştım. Resûlullah (s) bana "Ey Ebu Zer! Onu annesinden dolayı mı ayıpladın? Sende hala cahiliyye kalıntıları var. Köleler sizin kardeşleriniz ve hizmetçilerinizdir. Allah onları sizin korumanıza vermiştir. Kimin korumasından bir kardeşi varsa yediğinden ona yedirsin, giydiğinden ona giydirsin! Onlara güç yetiremeyecekleri işleri yüklemesin; yüklese de ona yardım etsin" buyurdu.⁶⁰

Hz. Ömer, 'Ebu Bekir efendimizdir ve efendimizi (Bilal-i Habeşî) azad etmiştir' diyordu.⁶¹

5. 1. 5. Zeyd bin Desine (v. 3/), Mekke müşrikleri tarafından yakalanıp öldürülmeye götürülürken Ebû Süfyân,

'Ya Zeyd, Allah için doğru söyle, senin yerine Muhammed (s) olup O'nu öldürseydik de sen ailenin yanına dönseydin sevinir miydin? dedi. Zeyd,

'Vallahi! Medine'de oturduğu yerde Resûlullah (s)'ın ayağına bir diken batacağına, öldürülmeyi tercih ederim' cevabını verdi. Ebû Süfyân, 'Muhammed (s)'in arkadaşlarının O'nu sevdiikleri kadar Âdemoğulları'ndan kimsenin diğer bir kimseyi sevdiğini görmedim" dedi.⁶²

⁵⁶ Bakara, 2/285-286. Ahmed, *Müsned*, II. 412; İbn Kesîr, İmâdüddin Ebu'l-Fidâ (v. 774/1372), *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azîm*, thk. heyet, Kahraman Yayınları, İstanbul, 1984, I. 501.

⁵⁷ Maide, 5/54.

⁵⁸ Müslim, 29/Hudûd 23.

⁵⁹ Ahmed, *Müsned*, V. 158.

⁶⁰ Buharî, 2/İman 22; Müslim, 27/Eyman 40.

⁶¹ Buharî, 62/Fedâilü's-Sahabe 23.

⁶² Cezerî, Ebû'l-Hasan Ali b. Muhammed (555-630), *Üsdü'l-Gabe f. Ma'rifeti's-Sahabe*, thk. Heyet, Daru's-Şa'b, ty., yy., II. 287.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

Bu da sahabenin Peygamber'lerine olan sevgi ve teslimiyetleriydi.

5. 1. 6. Bu, bütün Ensar'ı temsilen, "Sana iman ve tasdik, getirdiğin mesajlarının hak olduğuna şahadet ettik ve duyduklarımıza kayıtsız-şartsız itaat edeceğimize kesin söz verdik. Dilediğin gibi yürü ya Resûlallah, biz Sen'inle beraberiz. Seni hak peygamber olarak gönderen Allah'a yemin olsun, bizi bu denize sürersen dalar ve bizden bir tek kişi geri kalmaz ve yarın düşmanımızla karşılaşmaktan çekinmeyiz!" diyen Sa'd b. Muaz ve Ensar'ın teslimiyetidir.⁶³

5. 1. 7. Mikdad b. el-Esved de Bedir savaşında, "Ya Reûlullah (s), İsrailoğulları gibi "*Git Rabbin ve sen savaşın biz burada oturup bekleyeceğiz*"⁶⁴ demeyiz, 'Allah'a yemin olsun ki, senin yürüdüğün yere kadar yürürüz' derken bu teslimiyeti dile getiriyordu.⁶⁵

5. 1. 8. "*Ey iman edenler! Uyuşturucu, kumar, dikili taşlar (putlar), fal ve şans oyunları birer şeytan işi pisliktir, bunlardan uzak durun ki kurtuluşa eresiniz*"⁶⁶ ayeti nazil olur olmaz evlerindeki bütün içki küplerini sokaklara döken sahabe bu teslimiyeti gösteriyordu.⁶⁷

5. 1. 9. Nübüvvetin 5. yılında (Miladi 615) bu işkenceler tahammül sınırını zorlayınca, Server-i Enbiya Efendimiz ashabına "Habeşistan'da adil bir kral bulunduğunu, orada herkesin zulüm görmeden yaşadığını" söyledi ve oraya hicret etmelerini tavsiye buyurdu.

5. 1. 10. İdam sehpasındaki Hubeyb b. Adî'nin,
'Müslüman olarak öldürülürken önemsemem

Nasıl ölersem öleyim Allah içindir ölümüm.

Bu Allah'ın Zatı içindir, O dilerse,

Koparılmış organlarımı bereketlendirir'⁶⁸

beyitleriyle dile getirdiği duyguları da bu teslimiyetin sonucuydu

Sahabe'nin tereddüt etmeden birinci ve ikinci Habeşistan hicretleri ile dünya namına her şeylerini feda ederek Medine'ye hicret etmeleri de Allah ve Resûlü'ne teslimiyetlerinden başka bir şey değildi.

5. 1. 11. Rasûlullah (s), "*Ben bu gece Mekke'den Kudüs'e gittim; oradan da göklere çıktım*" dediği zaman, ashab tereddüt etmeden inandılar ve iman nasıl bir teslimiyet olduğunu ortaya koydular.

Bütün sahabe, "*Kim bütün varlığıyla görürcesine (muhsin olarak) inandığı Allah'a teslim olursa, işte o kopması mümkün olmayan bir halkaya (Kur'an ve sünnete) yapışmış olur*"⁶⁹ ayetinin dile getirdiği teslimiyetin timsalidirler.

5. 2. Kadınlar

5. 2. 1. Imran b. Husayn anlatır: "Cüheyne kabilesinden zinadan hamile bir kadın Resûlullah (s)'a gelerek, 'Ey Allah'ın Peygamberi, haddi gerektiren bir günah işledim, bana had cezasını uygula' dedi. Resûlullah (s) velisini çağırdı ve "*Buna iyi davran, çocuğunu doğrurunca bana getir*" buyurdu. Adam dediğini yaptı. Resûlullah (s) elbiselerinin sıkıca bağlanmasını buyurdu, recmedilmesini emretti, kadın recmedildi ve Resûlullah (s) cenaze namazını kıldırdı. Ömer, 'Zina yaptığı halde cenaze namazını mı kıldırıyorsunuz ya resûlallah?' dedi. Resûlullah (s), "*O kadın öyle bir tevbeyle tevbe etmiş ki, Medine'nin yetmiş kişisine taksim edilse hepsine yeter! Kendi iradesiyle Allah'ın hükmüne boyun eğenin tevbesinden daha faziletli bir tevbe biliyor musun?*" buyurdu."⁷⁰ Gamidî hanımın recmedilme olayı da Maiz'kine benzer şekilde gerçekleşmiştir.⁷¹

⁶³ Müslim, 32/Cihâd, 83; İbn Hişam, Sîre, II. 253-254. Vâkıdî, Ebu Abdullah Muhammed b. Ömer (v. 207/), *Kitabü Sîreti Rasûlillahi ve Meğâzihu*, ty., yy., I, 48-49.

⁶⁴ Maide, 5/5.

⁶⁵ Buharî, 65/Tefsîr 5, 64/Meğâzi 4.

⁶⁶ Maide, 5/90.

⁶⁷ İbn Kesîr, *Tefsîr*, I. 547.

⁶⁸ Askalanî, *el-İsabe fi Temyizi's-Sahabe*, yy., ty., II. 121.

⁶⁹ Lokman, 31/22.

⁷⁰ Buharî, 53/Sulh 5; 83/Eymân 3; 93/Ahkâm 39; 86/Hudûd 38, 46; Müslim, 29/Hudûd 24; Ebu Davud, 37/Hudûd 23-25; Nesâî, 46/Kada 22; İbn Mace, Ebu Abdillâh Muhammed b. Yezid el-Kazvinî (v. 275/888), *Sünenü İbn Maceh*, Dâru'l-Hadîs, Kâhire, ty., 20/Hudûd 9; Dârimî, Ebu Muhammed Abdullah b. Behram (v. 250/864), *Sünen ed-Darimî*, Dâru'l-Fikir, Beyrut, ty.,

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

Kadın, erkek, Resûlullah (s)'in eğitiminde yetişen sahabe böyle bir teslimiyet içinde inandıklarını yaşamış ve arketip/örnek bir nesil olarak tarihe geçmiştir.

5. 2. 2. Uhud Gazvesi'nde Hz. Peygamber (s.)'in öldürüldüğü yayıldı. Halk Müslümanlar bağırıp çağırmaya, ağlama ve sızlanmaya başladılar. Ensâr'dan Sümeyra Hatun evinden çıkıp Uhud'a doğru endişeyle yola çıktı. Yolda eşinin, kardeşinin ve oğlunun ve kayınpederinin şehit düştüklerini öğrendi. Ancak onlarla ilgilenmedi ve rastladığı herkese 'Resûlullâh (s) nasıl?' diye sordu.

'İleridedir" dediler. Reasûlullah (s)'in yanına varıncaya ve O'nu görünceye kadar içi rahat etmedi. O'nu görünce,

'Yâ Resûlallah (s), Hepsi yoluna feda olsun. Allah'a şükürler olsun, Seni sağ salim gördüm. Artık olan başıma gelen musibetlerden gam yemem, üzülmem' dedi.

5. 2. 3. 'Allah mühacir hanımları merhametiyle bağışlasın, "*Başörtülerini yakalarının aşağısına* (kadar indirerek) *örtünsünler*"⁷² ayeti nazil olunca elbiselerinin kenarlarını yırtarak anında tesettüre girdiler' diyen Hz. Aişe, sahabiye hanımların teslimiyetini ifade etmekteydi.⁷³

SONUÇ

Ciltler sahabenin fazilet ve teslimiyetlerini dile getirmeye yetmemiştir. Allah'ın, "Ben onlardan razıyım, onlar da benden razıdırlar" buyurması bile onların insanlığa nasıl bir arketip olduklarını ifadeye yeter. Kaldı ki Allah'ın Resûlü de aynı meyanda sahabenin fazilet ve üstünlüklerini defaatla dile getirmiş ve "*Allah için ashabımı eleştirmeyin, Allah için ashabımı eleştirmeyin!*" buyurmuştur.

İfk hadisesinde tebrie ayeti (Nur, 24/11-13) indikten sonra annesinin, "Resûlullah (s)'a teşekkür et" dediği Hz. Aişe'nin, "Beni tebrie eden Allahtır; ancak O'na teşekkür ederim" demesi de sahabenin Allah'a olan teslimiyetlerinin başka bir örneğidir.

Rümeysa, çocuk yaştaki oğlu Enes b. Malik'in elinden tutup Resûlullah (s)'a giderek, "Ya Resûlallah, Ensâr'ın erkek ve kadınlarından size hediye vermeyen kimse kalmadı. Benim ise bu oğlumdan başka hediye edecek bir şeyim yoktur. Size hizmet etmesi için lütfen kabul buyurun" demesi, bu teslimiyetin ayrı bir tablosudur.

Konumuzu, arkadaşta bulunması gereken ideal kriterleri derli-toplu olarak vermekle bitirelim:

- .kememrev zivat nadnub ev kamlo ılgab alnami rib malğas a'halla .1
- .kamlo ibihās terisab ev adloy urğod .2
- .kamlo ibihās kılılrarak ev terasec ,edniçi uhur kilriB .3
- .kememge nuyob anısakşab nat'halla .4
- .kamamşunok yeş rib akşab nadnalo urğod ev kaH .5
- .kamampay iğilribşi alralnapas natkah aslo ad ıralnikay nE .6
- .kemrev rarak karanayad ayamrıçsara ev emekahuM .7
- .kamniçak elteddiş netkemelyös nalaY .8
- .kemrütşünöd emelye ıcnanİ .9
- .kamaşay unuhur kılşadacrA .10
- .kamyuğ ıgyas ev kamnani elnevüg rib mat anışadacrA .11
- .kamniğis a'halla arnos natkıdla irelribdet nütüB .12
- .kamlo ibihās lümmahat ev ribaS .13
- .kamamalugros ziseçkereg inışınarvad reh nınışadacrA .14
- .kamnalraray nednirelebürceT .15
- .kamamrav ararak nedemnerğö ireleçkereG .16
- .kemte eyisvat uloy urğod ev ıryah amiaD .17
- .kemlibanulub edrelpelat iğecelibapay ,natşadacrA .18
- (628).kemriteg enirey ev kamla eyiddic inibelat nişadacrA .19

13/Hudüd 12; Malik, b. Enes, *el-Muvattâ*, takdim, thk., thrc., Arif el-Hac, Said Muhammed Lahham, Daru İhyai'l-Ulûm, Beyrut 1411/1990, 42/Hudüd 6.

⁷¹ Müslim, 29/Hudüd 23.

⁷² Nur, 24/31.

⁷³ Buhârî, 65/Tefsîr, 12.

**ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN
SEMPOZYUMU**

AÇKANYAK

- Ahmed, b. Muhammed , (855/241 .v) lebnaH .bMüsned, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1413/1992.
- Askalanî, el-Hafız Şihabüddin Ebi'l-Fadl Ahmed b. Ali b. Hacer el (v. 852/1448), *Fethu'l-Bârî bi Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, terkîm, tebvîb, tashîh, tercî' M. F. Abdülbakî, M. el-Hatîb, Kusay M. el-Hatîb, Dâru'r-Rayyân li't-Türâs, Kâhire 1407/1987.
- Askalanî, *el-İsabe fi Temyizi's-Sahabe*, yy., ty.
- Buharî, Ebu Abdillâh Muhammed bin İsmâil bin İbrahim bin el-Muğîre bin Berdizbeh (v. 256/870), *Sahîhu el-Buhârî*, el-Mektebetu'l-İslâmiyye, İstanbul ty.
- ,teyeH .kht , *ebahaS-s'itetif'aM .f ebaG-l'üdsÜ* ,(630-555) demmahuM .b ilA nasaH-l'übe ,îrezeC .yy ,yt ,b'aŞ-ş'uraD
- Dârimî, Ebu Muhammed Abdullah b. Behram (v. 250/864), *Sünen ed-Darimî*, Dâru'l-Fikir, Beyrut, ty.
- Ebu Davud, Süleyman b. Eş'as es-Sicistânî el-Ezdî (v. 275/888), *Sunenu Ebi Dâvûd* (Avnu'l-Ma'bûd ile beraber, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1399/1979.
- ,imesyeHel-Hâfız Nurüddin Ali b . Ebi Bekir el-Heysemî (v. 807/1404), *Mecmeü'z-Zevâid ve Menbeü'l-Fevâid*, Daru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut, ty.
- İbn Hişâm, Ebu Muhammed Abdilmelik (v. 218/833), *Sîretü'n-Nebî*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid, Mektebetü Dari't-Türas, Kâhire, ty.
- ,rîseK nbİlmâdüddin Ebu 'l-Fidâ (v. 774/1372), *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azîm*, thk. heyet, Kahraman Yayınları, İstanbul, 1984.
- İbn Mace, Ebu Abdillâh Muhammed b. Yezid el-Kazvinî (v. 275/888), *Sunenu İbn Maceh*, Dâru'l-Hadîs, Kâhire, ty.
- Malik, b. Enes (v. 179/795), *el-Muvattâ*, takdim, thk., thrc., Arif el-Hac, Said Muhammed Lahham, Daru İhyai'l-Ulûm, Beyrut 1411/1990.
- Müslim, Ebu'l-Huseyn b. el-Haccâc el-Kuşayrî en-Neysâbüri (v. 261/875), *Sahihu Muslim*, thk. Muhammed Fuad Abdülbakî, Dâru İhyai'l-Kutubi'l-Arabiyye, Kahire, 1336/1918.
- Nesai, Ebu Abdirrahman Ahmed b . Şuayb b . Ali b . Bahr (303/915), *Sünenü'n-Nesai*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, ty.(Süyûti' ve Sindî'nin şerhleriyle).
- .1992/1412 enideM ,*ilaeM ilamalkıçA eçkrüT ev mîreK ı-na 'ruK* ,ibike ev ilA ,kezÖ ,efir'aM-l'uraD , *aireŞ-ş'ilûsU if takafavum-le* ,(1388/790 .v) asuM .b miharbî kahsî ubE ,ibitaŞ .yt turyeB
- Tirmizî, Ebu İsa Muhammed b. İsa b. Süre (v. 279/892), *el-Câmiu's-Sahîh vehüve Sunenü't-Tirmizî*, Dâru'l-Fikr, Beyrut ty.
- Vâkıdî, Ebu Abdillâh Muhammed b. Ömer (v. 207/), *Kitabü Sîreti Rasûlillahi ve Meğâzîhu*, ty., yy.